

**AXBOROTLASHGAN JAMIYATDAN
RAQAMLASHGAN JAMIYAT SARI:
TA'LIMDAGI TRANSFORMATSIYALAR**
Chirchiq, 2025-yil 21-noyabr

**FROM THE INFORMATION SOCIETY TO THE
DIGITAL SOCIETY: TRANSFORMATIONS IN
EDUCATION**
Chirchiq, 21 November 2025

**ОТ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА К
ЦИФРОВОМУ ОБЩЕСТВУ:
ТРАНСФОРМАЦИИ В ОБРАЗОВАНИИ**
Чирчик, 21 ноября 2025 года

**“RAQAMLASHGAN JAMIYATDAN AXBOROTLASHGAN JAMIYAT SARI:
TA'LIMDAGI TRANSFORMATSIYALAR”
mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya
TASHKILY QO'MITASI**

Rais: G.I.Muxamedov – Chirchiq davlat pedagogika universiteti rektori

Tashkiliy qo'mita a'zolari:

B.X. Eshchanov – Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor

S.B. Qorayev – Yoshlar masalalari va ma'naviy ma'rifiy ishlar bo'yicha prorektor

D.B. Axmadjanov – O'quv ishlari bo'yicha prorektor

O.A. Ortiqov – Moliya va iqtisod ishlari bo'yicha prorektor

S.X. Gayupova – Ta'lim sifatini nazorat qilish bo'lim boshlig'i

F.A. Ikramov – Texnik foydalanish va xo'jalik bo'limi boshlig'i

R.A. Ikramov – Gumanitar fanlar fakulteti decani

G.G'. G'affarova – Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası mudiri

Tashkiliy qo'mitaning ishchi guruhi:

S.N. Berdikulov – Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası professori

M.X. Borotov – Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası professori

Sh.X. Tog'ayev – Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası dotsenti

B.M.Qandov – Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası dotsenti

G.S. Raxmonva – Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası dotsent

v.b.,

F.A. Ibroximov – Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası katta o'qituvchisi

A.A. Yo'ldoshev – Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası o'qituvchisi

O.T. Berkinov – Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası o'qituvchisi

D.A. Norboyeva – Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası o'qituvchisi

KIRISH SO‘Z

Dunyo chinakamiga o‘zgarimoqda va bu ta’limga ta’sir qilmoqda. Zamonaviy ta’lim ko‘plab omillar ta’sirida ulkan o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda: texnologik yutuqlar, o‘zgaruvchan demografik va madaniy sharoitlar, tobora ortib borayotgan psixo-emotsional muammolar va global siyosiy va ekologik keskinliklarning kuchayishi. Hozirgi jahonda yuz berayotgan tendensiyalar globalizatsiya, texnologiyalashtirish, insonparvarlashtirish, standartlashtirish va kompyuterlashtirishni o‘z ichiga oladi. Bu o‘zgarishlar ta’lim sog‘lom va adolatli jamiyat qurishda tobora muhim investitsiyaga aylanib borayotganini aks ettiradi.

Ta’lim tobora ko‘proq xalqaro hamkorlikni talab qiladigan global tizim sifatida qaralmoqda. Texnologiya va kompyuterlardan foydalanish ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Shu bilan birga insonparvarlashtirish orqali talaba shaxsini rivojlantirishga va insonga yo‘naltirilgan ta’lim muhitini yaratishga qaratilmoqda. Ayniqsa, ta’lim farovon jamiyat qurishda asosiy omil sifatida tobora ko‘proq tan olinmoqda.

Dunyo bo‘ylab ta’limning o‘zgarishi raqamli transformatsiya (onlayn kurslar, mobil texnologiyalar va sun‘iy intellektdan foydalanish) va pedagogik yondashuvlarni (multimodal pedagogika, qiyinchiliklarga asoslangan o‘qitish va munosabatlarga asoslangan pedagogika) qayta ko‘rib chiqish orqali sodir bo‘lmoqda. Bu jarayonlar ta’limning mavjudligini oshirish, sifatini yaxshilash, yangi ko‘nikmalarni rivojlantirish va odamlarni zamonaviy dunyo talablariga tayyorlashga qaratilgan.

Albatta, dunyo bo‘ylab ta’lim tizimlari globallashtirish, texnologik taraqqiyot va ijtimoiy ehtiyojlarning o‘zgarishi bilan bog‘liq o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda, bu esa yangi o‘quv modellariga o‘tishga, raqamli vositalarni joriy etishga va yangi ko‘nikmalarni rivojlantirishga urg‘u berishga olib kelmoqda. Asosiy tendensiyalar qatoriga ta’lim jarayonini kompyuterlashtirish, o‘quv dasturlari tuzilmalarini qayta loyihalash va o‘quvchilarning zamonaviy hayot va ish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarini rivojlantirishga e’tibor qaratish kiradi.

Ta’lim sohasidagi o‘zgarishlar yangi oliy ta’lim tizimiga o‘tish, maktablarni raqamlashtirish, o‘qitish standartlarini yangilash va o‘qituvchilar malakasini oshirish bilan bog‘liq. Asosiy yo‘nalishlar bakalavriat va magistratura dasturlaridan asosiy va ixtisoslashtirilgan oliy ta’limga o‘tish, maktablarni zamonaviy uskunalar va internetga ulanish bilan jihozlash, amaliy ko‘nikmalar va fanlararo yondashuvga urg‘u bergan holda o‘quv dasturlarini qayta ko‘rib chiqishni o‘z ichiga oladi.

Axborotlashgan jamiyatdan raqamlashgan jamiyatga o‘tish ta’lim sohasidagi o‘zgarishlarni, jumladan, raqamli texnologiyalarni joriy etish (raqamlashtirish), yagona raqamli ta’lim muhitini yaratish va raqamli iqtisodiyotda talab yuqori bo‘lgan

ko'nikmalarga qayta e'tibor qaratishni keltirib chiqardi. Bu onlayn kurslar, elektron darsliklar, interaktiv o'qitish usullari va avtomatlashtirilgan topshiriqlarni baholashning paydo bo'lishiga olib keldi, bu esa ta'limni yanada qulay va shaxsiylashtirdi.

Ta'limning raqamlashtirilishi o'qishni yanada qulay va samarali qiladi. Onlayn kurslar, elektron darsliklar va masofaviy ta'lim istalgan joyda va istalgan vaqtda bilim olish imkoniyatini beradi. Texnologiya interaktiv o'rganishni ta'minlaydi, bu esa yaxshiroq o'rganishga yordam beradi. Shunday qilib, ta'lim o'zgarishi jamiyat rivojlanishi uchun muhim ijtimoiy-madaniy salohiyatni ifodalaydi, fuqarolik jamiyatining shakllanishiga, shaxsning intellektual va ma'naviy rivojlanishiga hissa qo'shadi va umuman jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.

Nima uchun ta'limda raqamlashtirish muhim?

Raqamli ta'lim o'quvchilarga ko'proq hajmdagi bilimlarga kirish imkonini beradi va kontent ularning o'ziga xos ehtiyojlariga moslashtirilishini ta'minlaydi. Har bir o'quvchiga o'z sur'atida va qulay yo'nalishda o'rganishga yordam berish qobiliyati raqamli ta'limning asosiy afzalligi hisoblanadi.

Bugungi kunda ta'lim muassasalarini raqamlashtirish haqida juda ko'p gapiriladi. YA'ni, kelajakda Onlayn ta'lim platformasi universitetlarni qamrab oladi. Universitetlar bilimlarni, birinchi navbatda, onlayn kurslarni o'tkazishning yangi formatlarini o'zlashtirishni boshladilar. Albatta, hozirgi vaqtda ta'limdagi asosiy o'zgarishlar ta'limni raqamlashtirish bilan bog'liq. Shuningdek, raqamlashtirish jarayonida ta'limning tuzilishi va o'quv jarayonini tashkil etish tubdan o'zgarimoqda.

Ta'lim va iqtisodiyotning boshqa sohalaridagi so'nggi IT-yangiliklar, mehnat bozorida va ta'limda yetakchi o'rinlarni egallab turibdi. Shuning uchun zamonaviy odamlar tabiiy, texnogen, ijtimoiy, axborot kabi murakkab ko'p faktorli dinamik muhitda faollikni ta'minlaydigan qobiliyatlarni rivojlantirishga muhtoj. Bu milliy iqtisodiyot uchun tez o'zgaruvchan dunyoda jadal o'sish trayektoriyasida zarur.

Bugungi kunda mamlakatimizda aniq maqsadga yo'naltirilgan ta'lim tizimini rivojlantirish borasida samarali ishlar qilinmoqda. Xususan, har bir fuqaroga davlat hisobidan aniq kasb-hunarga o'qish imkoniyatini yaratish va bu jarayonda nodavlat ta'lim muassasalarining ishtirokini 30 foizga yetkazish; maktablarda ta'lim sifatini oshirish, pedagog-kadrlarning bilimi va malakasini xalqaro darajaga olib chiqish; Oliy ta'lim bilan qamrov darajasini 50 foizga yetkazish va ta'lim sifatini oshirishga doir islohotlarni amalga oshirish kabilar.

Ushbu konferensiya axborotlashgan jamiyatdan raqamlashgan jamiyat sari: ta'limdagi transformatsiyalar hamda vujudga kelayotgan yangi tendensiyalariga bag'ishlanadi.

Shuningdek, konferensiyada jahonda va respublikamizda bugungi raqamlashgan olamda ta'limni rivojlantirish imkoniyatlari hamda muammolarining dolzarb

masalalariga bag'ishlangan bo'lib, unda raqamlashgan davrda ta'limdagi transformatsiyalar: muammo va yechimlar; ta'lim tizimidagi zamonaviy tafakkur paradigmalarining falsafiy masalalari; Yangi O'zbekistonda ijtimoiy-gumanitar fanlardagi ilmiy tadqiqotlar; raqamlashtirish sharoitida ma'naviy taraqqiyot muammolari hamda mediata'limdagi transformatsiya masalalari kabi yo'nalishlardagi ilmiy muammolar tahliliga bag'ishlanadi.

Darhaqiqat, bugungi kunda ta'lim odamlarga tanqidiy fikrlashga, ma'lumotlarni tahlil qilishga va tasdiqlangan faktlarga asoslanib qarorlar qabul qilishga o'rgatadi, bu esa uni axborotlashgan jamiyatda muvaffaqiyatli yashash uchun zarur qiladi.

Sizlarni Chirchiq davlat pedagogika universiteti Gumanitar fanlar fakulteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası tashabbusi bilan tashkil etilgan **“Axborotlashgan jamiyatdan raqamlashgan jamiyat sari: ta'limdagi transformatsiyalar”** mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyamizda ishtirok etayotganingiz bilan qutlayman!!!!

E'tiboringiz uchun rahmat!

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
rektori G.I.Muxamedov

4-SHO'BA. RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA MA'NAVIY TARAQQIYOT MUAMMOLARI

АХБОРОТЛАШГАН ЖАМИЯТДА МАЪНАВИЙ ҲАЁТНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Ғаффарова Гулчехра,

Чирчиқ давлат педагогика университети профессори, фалсафа фанлари доктори
gafforovaqulchehra3@gmail.com

Аннотация. Ҳозирги давр глобаллашган дунёда содир бўлаётган мураккаб, нозик жараёнлар таҳлилини мазкур омилларни ҳисобга олмасдан туриб амалга ошириш мумкин эмас. Ушбу мақолада шаклланаётган ахборотлашган жамиятда маънавият соҳасидаги ўзгаришлар, уларнинг ўзига хусусиятлари фалсафий таҳлил этилган.

Калит сўзлар: ахборот, билим, ахборотлашган жамият, маънавият, ривожланиш, таълим, тасодиф, ўзгариш, инсон, жамият.

Abstract. The analysis of complex, non-linear processes taking place in today's globalized world is impossible without taking into account these factors. This article provides a philosophical analysis of the changes in the field of spirituality in the emerging information society, their peculiarities.

Keywords: information, knowledge, informed society, spirituality, development, education, coincidence, change, man, society.

КИРИШ

Жаҳон миқёсида ахборот коммуникация технологиялари дунё тамаддуни ривожига улкан ҳисса қўшиши билан бирга, мураккаб ва зиддиятли характерга эга бўлган жараёнларни ҳам келтириб чиқармоқда. XXI асрда ахборот ресурслари ижтимоий, маданий, маънавий соҳадаги маълумотлар орқали турли ёш ва тоифадаги шахсларнинг онгига таъсир қилиб, уларнинг дунёқараши, ижтимоий характери ҳамда мураккаб тафаккурини шакллантириш воситаси сифатида реал воқеликка айланди. Шу сабабли шаклланаётган ахборотлашган жамиятда маънавиятда ҳам турли хил ўзгаришларни инобатга олиш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Шу сабабли ҳам ҳозирги давр жаҳон миқёсида глобаллашув жараёни кучайган, инсониятнинг ахборотлашган жамият босқичига ўтиши тобора чуқурлашиб бораётган давр бўлиб, бутун инсоният, шу жумладан халқимиз ҳам маънавиятга салбий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган турли мафкуравий таҳдидлар остида

яшамокда. Ушбу жараёнда жамиятимиз маънавий ҳаётига турли-туман ахборот, илм-фан, маданият ва санъат, янги цивилизациялар, технологияларнинг кириб келиши билан биргаликда турли зарарли ғоялар ва мафкуралар таҳдидининг вужудга келиши бугунги кунда шундай глобаллашув шароитида маънавий муаммосини, маънавий хусусиятларимизни сақлаш ҳамда маънавий тарбияни ривожлантириш масалаларини долзарб вазифа сифатида кун тартибига қўймоқда.

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида жорий йилнинг 19 январь куни маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш, бу борада давлат ва жамоат ташкилотларининг ҳамкорлигини кучайтириш масалалари бўйича видеоселектор йиғилиши ўтказилди. Унда президентимиз, “жамият ҳаётининг танаси иқтисодиёт бўлса, унинг жони ва руҳи маънавийт”[18] эканлигига урғу берди.

Айниқса, бугунги рақамлаштириш жараёни ва пандемия шароитида баркамол ёшларни маънавий тарбиялаш муаммоларига эътибор бериш зарур. Чунки, ушбу муаммолар инсониятни, айниқса ёшларга глобаллашув, ахборотлашган жамият шаклланиши натижасида маънавийт ўртасидаги алоқадорликлар моҳиятини, бугунги дунёда юз бераётган геосиёсий жараёнлар ва мафкуравий кураш ҳамда маънавий таҳдидларни комплекс таҳлил қилиш малакаларини шакллантиришга имконият яратади

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ.

Ахборотлашган жамиятдаги маънавийт мазмунини ўрганиш илм-фаннинг кўплаб тармоқлари предмет текисликлари кесишмасида ётади. Маънавийт фалсафа тарихи давомида ўрганиш объекти бўлиб келган, бу соҳада жуда кўп назарий, услубий ва концептуал материаллар мавжуд. Фалсафа бутун тараққиёт тарихи давомида тўпланган ғоялар, назариялар, маънавийт тушунчаларининг муҳим сонини мавжудлигини ҳисобга олган ҳолда мақола мавзуси билан бевосита боғлиқ бўлган анъанавий назарияларга эътибор қаратамиз.

Зиддиятли, ноаниқ, маънавийт тез ўзгарувчан ҳозирги замон оламини англашда фалсафа алоҳида рол ўйнайди, уларни ҳал қилиш мумкин бўлган йўллари, цивилизациянинг кейинги ривожланишини таҳлил қилади. Мақолани тайёрлашда тарихийлик, танқидийлик, тизимли методлардан фойдаланилди.

НАТИЖАЛАР

Ахборотлашган жамиятнинг бир қисми бўлган кибермаконга ижтимоий реалликнинг, ахборотлашган жамиятнинг воқелиги сифатида ёндашилган тадқиқотларга М.Кастельс, М.Маклюен ва А.Е.Войскунский, Т.Набет кабиларнинг ишларини киритиш мумкин.

Д.Белл, А.Турен, Э.Тоффлер, З.Бжезинский, Й.Масуда каби олимларнинг тадқиқотларида жамият виртуаллашуви жараёнининг ахборотлар оқими билан

боғлиқлиги акс этиб, таҳлил жараёнида ахборотлашган жамиятнинг концептуал асослари ва унинг назарияларига асос солинган. Ушбу ёндашув вакиллари фикрига кўра, ахборот инсонларнинг дунёкарашига таъсир этиш хусусиятига эга бўлиб, жамиятнинг тафаккури трансформацияси шаклланишига шароит яратиб, янги ижтимоий табақа ва гуруҳлар ҳосил бўлишига олиб келади.

Ж.Хендерсон, П.Друкер, П.Бергер, Б.Бергер, Р.Коллинс, В.А.Плешаков сингари олимларнинг тадқиқотларида ахборотлар оқими кишилар турмуш тарзининг виртуаллашуви натижасида жамиятнинг диний, маданий қадриятларининг трансформацион хусусиятлари шаклланишидаги муҳим омиллардан бири эканлиги, хусусан, инсонларнинг виртуал маданияти, ҳуқ-атвори қоидалари ҳосил бўлиши ўрин эгаллаши қайд этилган.

Ахборотлашган жамиятнинг дин омилига таъсири жараёнини назарий-концептуал жиҳатдан тадқиқ қилган олимларга Х.Кемпбелл, С.О.Лири, К.Радд-Антвайле каби олимларни киритиш мумкин.

А.Гаюрова ва Ю.Долгов каби муаллифлар ижтимоий тармоқ фойдаланувчиларининг виртуал жамиятнинг фаол аъзосига айланиши уларнинг психологик ориентацияси ўзгариши билан намоён бўлишини асослаганб.

Шунингдек, ахборотлашган жамиятининг методологик асослари, унинг ўзига хос хусусиятлари М.Абдуллаева, Г.Ғаффарова ҳамда Г.Жалолова ахборотлашган жамиятда билимлар трансформацияси масалалари илмий асарлари ва тадқиқотларида ўз аксини топган.

"Маънавият" тушунчасини шакллантиришда маълум бир динамикани кузатиш мумкин, бу турли хил билим стратегиялари орқали очиб берилади. Антик даврда маънавиятнинг иккита тушунчаси қўйилган: табиий ва метафизик. Табиий ва маънавий жиҳатдан бир хил бўлмаган тамойилларни кўрмаслик ва уларни бир-бирига қарши қўйишдан бош тортиш, табиатшунослик маънавиятнинг ривожланиши тарбия ва таълим учун қулай шароитлар мавжуд бўлганда туғма мойилликлар асосида амалга оширилишини даъво қилмоқда. Метафизика маънавиятни тушунишни инсонни маънавий излаш билан, унинг мутлақ руҳият доирасига мос келадиган трансдентал қадриятларга интилиши билан боғлайди ва инсоннинг субъект-ўзгартирувчи фаолияти фонга айланади. Метафизика маънавиятни инсон мавжудлигининг чекланганлиги ва номукаммаллигига асосланиб, шахснинг ва индивидуал руҳнинг юқорилиги, метафизик қадриятларга боғланиш даражаси сифатида белгилайди. Ривожланаётган маънавият моҳияти ҳақидаги метафизик ғоялар мутлоқ моҳиятни англаш воситаси сифатида субстансиал шакллардан воз кечиш билан аста-секин ўзларининг руҳий хусусиятларини йўқотади. Диний фалсафа доирасида маънавият инсоннинг маънавий тажрибаси, унинг Худога кўтарилиши натижасида изоҳланади. Дин

инсон ва Худонинг бир-бирини тўлдириши ғоясига амал қилади, бу уларнинг бир-бирига бўлган интилишларини тасдиқлайди. Инсон илоҳий руҳга қўшилгандагина чинакам маънавий бўлиши мумкин - бу асосий нарсалардан биридир

Дунёдаги давлатлар ахборотлашган жамиятнинг турли босқич ва сифат даражасига эришиши билан бирга, десекуляр оқим кўринишида “онлайн маданият” билан уйғунлашди. Мазкур уйғунлик диний омил ва ахборотлашган жамият каби икки глобал феноменал ҳодиса сифатида, виртуал шаклда онг орқали ижтимоийлашув ва идентикликка кучли таъсир қила бошлади. Сўнгги йилларда мазкур масалага оид тадқиқотлар АҚШ, Европа, Осиё давлатларида долзарблик касб этган бўлса-да, асосан техникавий ёндашув ва миллий манфаатлар доирасидаги амалий натижаларда ўз аксини топмоқда. Аммо, ахборотлашган жамиятнинг динга таъсири ва кибермакон билан боғлиқ масалалар замонавий синкретик ёндашувга асосланган тадқиқотларни талаб этади. Шу сабабли, дин, интернет ва ижтимоий идентиклик масаласи ҳар бир давлатнинг диний-сиёсий вазияти, миллий манфаатлари доирасида тўлақонли, объектив тарзда янгича методологик ёндашувларга асосланган тадқиқотларга бўлган заруратни янада кучайтирмоқда.

МУҲОКАМА

Ахборотлашган жамиятда маънавиятни шакллантириш муаммосини англаш, янги ижтимоий воқелик сифатида ахборотлашган жамиятнинг моҳиятини тушунмасдан имконсиздир. Бундан ташқари, Ғарб фалсафасида ҳам, рус фалсафасида ҳам маълум бир жамият табиатига нисбатан жуда ноаниқ ва қарама-қарши позициялар мавжуд. Бугунги кунда кўплаб файласуфлар, социологлар ва бошқа фанларнинг вакиллари инсоният яқинлашиб келаётган ва тарихий жараёни икки глобал даврга ажратиб турадиган маълум бир чегара ҳақида гапиришмоқда.

Ахборотлашган жамияти сифатли маълумотларнинг кўплиги ва уни тарқатиш воситалари билан ажралиб туради. Ахборотлашган жамиятнинг шаклланиши ва ривожланиши меҳнат унумдорлиги ва ишлаб чиқариш жараёнининг самарадорлигини ошириш учун ишлаб чиқариш соҳасига ахборот технологияларини жорий этиш жараёни билан боғлиқ эди. Ахборотлашган жамият, асосан, саноат тузилишидан фарқ қиладиган янги ижтимоий тузилма сифатида таърифланади. Муаммонинг ушбу кўриниши унинг тарафдорлари ва муҳолифларига эга, улар замонавий жамиятда ахборотнинг аҳамияти аниқ ошганлигини тан олсалар ҳам, ахборотлаштиришни янги турдаги жамиятни ташкил этиш воситаси деб билишмайди. Уларнинг фикрига кўра, ахборот жараёнлари фақат мавжуд бўлган тизимни ахборот-коммуникация технологиялари ёрдамида бирлаштириш ва мустаҳкамлашга олиб келади.

Жамиятнинг ҳозирги ҳолати, М.Кастельснинг сўзларига кўра[3, 13], ўтиш даври. У ахборот асрига ёки тармоқли жамият даврига кирмоқда, унинг ўзига хос хусусияти давлатларни, ижтимоий институтларни ва шахсларни бир-бирига боғлайдиган ахборот тармоқлари бўлади. Дарҳақиқат, ўтиш даврини енгиб ўтиш натижасида глобаллашув ва оғирлашган ижтимоий бўлиниш натижасида одамларнинг бирлашиши ўртасидаги зиддиятлар муқаррар равишда кучаяди, бу эса жамиятда парчаланишга олиб келади. Шунини таъкидлаш керакки, ҳамма олимлар ҳам янги ижтимоий тузилма сифатида кўрган жамият ривожланишининг ахборот моделига ўтиш ғоясини қўллаб-қувватламайдилар. Уларнинг фикрича, жамиятда рўй бераётган барча ўзгаришлар шунчаки жамиятда қадимдан қарор топган муносабатларни компьютерлаштириш ва ахборотлаштиришдир.

Ф. Уэбстер ўз тадқиқотида ахборот жамиятининг энг машҳур назарияларини танқидий таҳлил қилади. Унинг ўзи ўзини ахборотлашган жамиятда янги ижтимоий ҳақиқатни кўрмайдиган скептиклардан бири деб билади. Ф.Уэбстер жамиятнинг технологик (масалан, Э. Тоффлер таъкидлаган) турларини таъкидлайди; иқтисодий (Ф. Махлуп томонидан таклиф қилинган); бандлик соҳаси билан боғлиқ бўлган жамият (Д. Белл томонидан таъкидланган); мекалсал (унинг мазмуни М. Кастельснинг асарларида кўриб чиқилган). Ф.Уэбстер юқоридаги таърифларни таҳлил қилиш натижасида келиб чиқадиган асосий хулоса уларнинг номувофиқлигини тасдиқлашдир, чунки уларнинг барчаси миқдорий характерга эга[4].

Шунини таъкидлаш керакки, айрим илмий адабиётларда ахборот асридаги янги авлод вакиллари кекса авлод одамларига нисбатан бутунлай бошқача руҳият ва фикрлаш тарзига эга бўлишини таъкидламоқда. Бундан ташқари, янги авлод одамларида миёни ташкил этишнинг тузилиши ҳозирги мавжуд бўлганидан фарқ қилиши эҳтимолдан йироқ эмас.

Чарлз Дарвиннинг эволюция назариясига кўра, инсон миёсининг ривожланиши унинг атроф-муҳит ўзгаришига мослашиши натижасида юзага келади. Ушбу умумий нақш бугунги кунда ҳам, ахборотлаштириш жараёнининг жадал ривожланиши ва глобал ахборот жамиятини шакллантириш шароитида амал қилади. Ва ҳозирги пайтда жамиятнинг ахборот соҳасида энг туб ва тезкор ўзгаришлар рўй бераётганлиги сабабли, инсон миёси унинг тузилишини ташкил этишдаги етарли ўзгаришлар орқали ушбу ўзгаришларга мослаша бошлайди. Ва бу ҳодиса табиийдир. Эҳтимол, у яқин йилларда янаям ўсади. Чунки инсон табиатидаги бу ўзгаришлар жуда тез, амалда одамларнинг бир авлоди ҳаёти давомида рўй беради. Инсон табиати узоқ вақтдан бери бундай туб ўзгаришларни бошдан кечирмаган ва уларнинг аҳамияти жиҳатидан улар фақат аниқ нутқнинг пайдо бўлиши феномени билан таққосланиши мумкин.

Аммо замонавий ахборот инқилобининг кўлами ҳам инсоният тарихида мисли кўрилмаган. Уларнинг аҳамияти ва юзага келиши мумкин бўлган оқибатлари ҳали етарли даражада ўрганилмаган ва тушунилмаган.

Айтиш керакки, ахборотлашган жамият - ишчиларнинг аксарияти маълумотни ишлаб чиқариш, сақлаш, қайта ишлаш ва сотиш билан шуғулланадиган жамият, айниқса унинг энг юқори шакли – билим ҳисобланади. Шу билан бирга жамият ва иқтисодиёт ривожланишининг ушбу босқичи қуйидагилар билан тавсифланади: ахборот, билим ва ахборот технологияларининг жамият ҳаётидаги ролини ошириш; ахборот технологиялари, алоқа воситалари ва ахборот маҳсулотлари ва хизматлари ишлаб чиқаришда банд бўлганлар сонининг кўпайиши, уларнинг ялпи ички маҳсулотдаги улушининг кўпайиши; телефония, радио, телевидение, Интернет, шунингдек анъанавий ва электрон оммавий ахборот воситаларидан фойдаланган ҳолда жамиятни ахборотлаштиришнинг ўсиши; глобал ахборот маконини яратиш: одамларнинг самарали ахборот алоқалари; уларнинг жаҳон ахборот ресурсларидан фойдаланиш имкониятлари; уларнинг ахборот маҳсулотлари ва хизматларига бўлган эҳтиёжларини қондириш.

Албатта, замонавий дунёда яшаб, биз доимо оммавий ахборот воситалари билан тўқнаш келмоқдамиз. Улар бизнинг кундалик ҳаётимизда шу қадар мустаҳкам ўрнашганки, биз уларсиз ўз ҳаётимизни тасаввур ҳам қила олмаймиз. Замонавий жамият ҳаётида Интернетнинг аҳамиятини баҳолаб бўлмайди. XX аср ўрталарида бошланган ахборот технологияларининг жадал ривожланиши жамиятнинг мутлақо янги тури - ахборотлашган жамиятнинг шаклланишига асос яратди. Интернет жамият тараққиётида алоҳида ўрин тутди. Инсоннинг Интернетга таъсири жуда ёшлигидан бошланади ва бутун ҳаёт давомида давом этади. Интернет одамларнинг онгини шакллантириш, уларнинг диди, қарашлари, одатлари ва афзалликларини тарбиялаш функцияларининг муҳим қисмини ўз зиммасига олди. Ҳеч қачон шахсан у ёки бу муаммога дуч келмаган одам Интернет имкониятлари туфайли ижтимоий ҳаётнинг энг хилма-хил кўринишлари билан танишишга муваффақ бўлди.

Биз маънавиятнинг ҳам, маданиятнинг ҳам таназзул даражасининг ўсиб бориши гувоҳи ва иштирокчисига айландик ва агар бу жараён тўхтатилмаса, замонавий цивилизация фожиаси муқаррар бўлиб қолишини тушунамиз. Бутунжаҳон Интернет - бу ғавқулдда танлов эркинлигини беради, лекин фойдаланувчини ўз шериклари даврасида ҳам ёпиши мумкин. Интернет ҳам яратиши, ҳам йўқ қилиши мумкин. Интернет ахборот технологияларини тубдан ўзгартирди. Қандай бўлиши кераклиги ва қандай бўлишининг номувофиқлиги одамларга ишонмасликнинг даҳшатли воситасига айланди. Ва одамларнинг руҳи, маънавияти "пошнада" юради. Улар бу вазиятдан чиқиш йўлини кўрмайдилар.

Биз дунё космосига кирамиз, кулоғимизга чиплар билан турамиз. Биз нима бўлишимизни биламиз ва бу муқаррар. Интернет - бу ахборот ва таҳлилий материал, аммо бугунги кунда у ахборот урушларининг қуролига айланмоқда ва уни ўқиб бўлгач, сиз салбий нарсаларни ҳаётингизга ўзгартира бошлайсиз, қуртларни қидириб топасиз. Афсуски, бугунги кунда инновацион технологияларнинг ушбу таъсири салбий акс этмоқда.

Интернетнинг шахсий ривожланишига таъсирини ўрганиш учун тадқиқотлар ўтказилганида, унинг натижасида ёшларнинг аксарияти Интернетнинг ижобий ва энг муҳими, салбий таъсирини тушунишмаслиги айён бўлди. Ушбу тадқиқотда Сўровнома асосида Интернет ўсмирларга ижобий ёки салбий таъсир кўрсатадими? Қайси сайтларга тез-тез кирасиз? каби саволлар берилган. Олинган натижаларга кўра, ўрганилаётган гуруҳ талабалари қайси йўналишларга кўпроқ ташриф буюришларини аниқлаш мумкин. 18 кишидан 17 нафари асосан мактаб-интернатидан тайёр рефератлар ва маърузалар билан сайтларга, 15 киши - ўйинлар билан сайтларга, 11 киши электрон китоблар ва энциклопедиялар билан шуғулланиш учун фойдаланадилар. Ўрганилаётган талабалар орасида энг кичик эътибор виртуал танишиш сайтлари ва шахвоний мазмундаги сайтларга берилади.

Хулоса қилиш мумкинки, маънавий шахсни тарбиялаш замонавий ахборот оқимида у ўзи учун ижобий нарсани танлай олган. Агар инсон етарлича маданиятли ва маънавий жиҳатдан билимли бўлса, унда Интернет унга бундай хавф туғдирмайди. Яъни, улар Интернетдан қандай фойдаланишни ўргандилар, аммо бу маълумотни акс эттириш учун ички маданият, асосий ва имконият йўқдир. Ва маънавиятнинг вазифаларидан бири - бу унга қодир бўлган янги авлодни тарбиялаш. Албатта, буни болаликдан бошлаш керак.

Бугунги кунда Интернет нафақат дунёвий мақсадлар учун, бизнес, танишиш, мулоқот учун, балки маънавий мақсадлар учун ҳам фаол фойдаланилаётганига гувоҳ бўламиз. Ҳар куни фақат Ўзбекистоннинг веб-чатларида ўзларини оддий алоқа усулларида одамлар эфирга юзлаб, минглаб килобайтлик матнларни юборишади. Йиғилиш, чой ичиш, кинога бориш ёки ташриф буюриш ўрнига минглаб одамлар зулматда ёниб турган монитор олдида клавиатура устида тиз чўкиб ўтиришади ва Интернетнинг улкан кенгликларида романтикани излаётган ёмон телефон линияларини доимо лаънатлашади. Ва кимдир ўзларининг севимли "Вконтакте" ёки "Твиттер" сайтларига тезда "кўтарилишга" шошилиб кетганлиги, сервер "қулаб" тушгани ва виртуал туфайли қанча асаб сарфланганлиги сабабли қанча ажойиб учрашувлар бўлиб ўтмади. Албатта, Интернет яна кўплаб стереотипларни бузадиган ва ҳаётимизнинг турли соҳаларида жуда кўп сонли инқилобларни амалга оширадиган кучли ихтиро. Ва, эҳтимол, бу инсоният ва дунё тараққиётига ижобий таъсир кўрсатади.

Бугунги ривожланаётган ахборот жамиятида нигилизмда ўз ифодасини топган маънавий инқирози ўзини ижтимоий-маданий соҳада намоён этади. Бинобарин, маънавий инқирозини келтириб чиқарадиган омилларга қуйидагилар киради: диний, диндорлик тўғрисида тушунча йўқолиши билан изоҳланадиган; метафизик, абсолют девалвацияси натижасида келиб чиққан; културологик, инсон томонидан мазмунли ҳаётини кўрсатмалар йўқолиши билан боғлиқ. Замонавий инсон дуч келган маънавий инқирози инсон ҳаёти шароитининг кескин яхшиланиши фонида ривожланиб бормоқда, бу маълум бир парадоксдир. Ушбу такомиллаштириш жамият ҳаётини техникалаштириш ва одамлар таълимининг натижаси бўлди.

Техника, ўз навбатида, одамлар орасидаги бегоналашувнинг кучайишига ва жамиятнинг маънавий аҳволини пасайишига олиб келади ва таълим одамнинг маълум маданий муҳитга қарамлигини келтириб чиқаради, бу унинг ўсиб бораётган истаклари ва эҳтиёжларини қондириш, мақсадлари ва маъноларини алмаштириш ва алмаштириш учун мўлжалланган. Муҳим ўз-ўзини фаолиятига эга бўлмаган инсон, ўзининг функционал ўзини ўзи қондириши билан алданиб, уни туғдирган руҳ ва манбадан воз кечиб, ўзини ўзи билан яширган.

Бугунги кунда кундалик ҳаёт яна субъективлик паноҳига айланди. Кундалик ҳаёт классик фалсафа нуқтаи назаридан субъективликни минимал маънавий сифатида шакллантириш соҳаси эди. Гегел субъективликни такрор ишлаб чиқаришни босқичма-босқич жараён сифатида кўрди. Биринчи босқичга у инсонга хос кундалик ҳаёт даражасида такрорланадиган тажриба шаклида ишлаб чиқарилган "индивидуал субъектнинг маънавийи" шаклланишига, субъектив дунё чегараларини белгилайдиган, инсонга берадиган собит тасвирлар ва ўз-ўзини таърифлар тўплами[1, 127]. Бундай тажриба шахснинг ўзини ўзи идентификациялашига ҳал қилувчи таъсир қилади, бу аниқ мавзунини индивидуализация қилишга имкон берадиган минимал маънавийни таъминлайди. Кундалик фаолиятнинг яна бир муҳим вазифаси шундаки, уни тўлдирадиган стереотиплар ва автоматизмлар одамни одатий ҳислар ва тажрибалардан халос қилади, чунки улар онгни киритишни талаб қилмайди. Бироқ, маънавийнинг шаклланиши мавҳум таърифлар доирасида чекланмаган ва ҳар бир шахсга эга бўлган "мен"нинг мавжудлиги билан чекланмаган. Фақат юқори кадриятларга йўналиш инсонга ҳақиқий ҳаётга ўтишга имкон беради, бу эса инсондан ошиб кетишни, кундалик ҳаёт уфқини енгиб ўтишни талаб қилади[5, 40].

Замонавий фалсафада инсон субъективлиги кундалик ҳаёт соҳасида шаклланганлиги тан олинган. Шундай қилиб, у кундалик тажрибани бекор қилади, уни ижтимоий ва маънавий амалиёт томонидан қайтариб бўлмайдиган қиймат сифатида тасдиқлайди[6, 60]. Ушбу тушунча билан боғлиқ ҳолда, инсоннинг ўзига хослиги муаммосига ечим таклиф қилинди. Демак, фалсафа тажрибани маъноларни

амалга оширишда ва шахснинг ўзига хос ҳиссиётининг пайдо бўлишида етакчи рол ўйнайди, бунини асосий ҳаётининг қадриятларини йўқотишига ёрдам берадиган асосий қадриятларини йўқотиш билан асослайди.

Айтиш керакки, шахсий ўсишга интилиб, ўзини ўзи такомиллаштириш ва ўзини ўзи аниқлаш орқали, инсон дунё билан муносабатларини онгли равишда иродали ҳаракатлар орқали эмас, балки дастлабки маънавий сезгиларни бошдан кечириш орқали ўрнатади. Шунинг учун замонавий фалсафа маънавиятнинг индивидуал режасини ишлаб чиқиш жараёнини айнан кундалик ҳаётда содир бўлаётган ҳодисаларнинг бевосита ички берилган вазифасини бажарадиган тажрибани таҳлил қилиш орқали кўриб чиқади. Аввало, индивидуал онгнинг дунёга "очиқлиги" айнан тажриба шаклида ифодаланади; бундан ташқари, бошқа одамнинг ички дунёсига, бировнинг субъективлигига шўнғиш орқали маънавий тажрибани эгаллаш фақат тажриба орқали мумкин бўлади. Шунини таъкидлаш керакки, ҳар қандай тажриба субъектив, шахсий хусусиятга эга бўлганлиги сабабли, бу назарий умумлаштириш имкониятларини анча мураккаблаштиради ва баъзи методологик қийинчиликларга олиб келади.

"Маънавий изланишлар" тарафдорлари шахснинг маънавий ривожланиши учун одатий - ҳиссий ва мафкуравий "қўзғатувчилар" нинг етарлилигини инкор этадилар[2, 34]. Шунини таъкидлаш керакки, замонавий ахборотлашган жамият шаклланиши шароитида маънавиятнинг кундалик ҳаёт уфқида қайтиши туюлиши мумкин бўлган даражада хавфсиз эмас; бу жараён ақлий ва руҳий тузилмаларни ўзгартириш имконияти билан боғлиқ, чунки бу асосий ахлоқий қадриятларни рад этишга олиб келиши мумкин бўлган маданият ва цивилизация идеаллари, тамойиллари ва қадриятларига тажриба қарама-қарши бўлишига имкон беради.

Буларнинг барчаси инсон ҳаёти дунёсининг асосларини бузади, уни одатий қўллаб-қувватлаши ва мазмунли бўлишидан маҳрум қилади, инсон ҳаёт кўрсатмаларидан ва бундай шароитда ўзини сақлаб қолиш қобилиятидан маҳрум бўлади. Инсон мавжудлигининг жуда мазмунли эканлиги ижтимоий фалсафада инсон ва маънавий ҳақиқатнинг мутаносиблиги билан белгиланади. Бундай талқин маънавиятни руҳият ва руҳият тоифалари ўртасидаги чизик билан қайта-қайта аниқланадиган тарихий ўзгарувчан шаклланишга айлантиради.

ХУЛОСА

Юқоридагилардан келиб чиқиб, айтиш керакки маънавият субъективликнинг турли даражаларини тузиш омилидир. Маънавият суюқ, аммо норматив бўлмаган тоифадир. Инсон "маънавиятга эришиш" учун интилиши керак бўлган бир маротаба ўрнатилган моделлар рўйхати эмас, унинг ўзгарувчанлиги, унинг ўрнатган мутаносиблиги шахснинг қиймат йўналишларига боғлиқлиги билан олдиндан белгиланади. Ҳар бир инсон ўзи томонидан ишлаб чиқилган "маънавият

соҳаси"да руҳий изланишларни амалга оширади ва маълум бир кишининг ёки умуман тарихий даврнинг "ички коинот" қиёфаси бунинг натижасига боғлиқдир.

Ахборотлашган жамиятнинг маънавий соҳасида маънавият ижтимоий ва шахсий мавжудот ҳодисаси сифатида кундалик ҳаёт уфқида кўриб чиқилади. Маънавиятни кундалик ҳаёт уфқида қайтариш туюлиши мумкин бўлган даражада хавфсиз эмас - бу жараён ақлий ва ақлий тузилмаларни ўзгартириш имконияти билан боғлиқ, чунки бу тажриба идеаллар, тамойиллар ва қадриятларга қарши туришга имкон беради. ахлоқий қадриятларни рад этишга олиб келиши мумкин бўлган маданият ва цивилизация. Буларнинг барчаси инсон ҳаёти дунёсининг пойдеворини бузади, уни одатий қўллаб-қувватлаши ва мазмунли бўлишидан маҳрум қилади, инсон ҳаётини кўрсатмалардан ва ўзини ўзи сақлаб қолиш қобилиятидан маҳрум бўлади.

Адабиётлар:

1. Гегель Г. В. Ф. Философия духа // Энциклопедия философских наук. Т. 3. М.: Мысль, 1977. С.127.
2. Гроф К., Гроф С. Духовный кризис: Когда преобразование личности становится кризисом. М.: АСТ, 2003. С. 34.
3. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. М.: Издательство ГУ-ВШЭ, 2000. С. 13.
4. Уэбстер Ф. Теории информационного общества. М.: Аспект Пресс, 2004. . 360.
5. Фомина З.В. Человеческая духовность: бытие и ценности. Саратов: Изд-во СГУ, 1997. С.40.
6. Фролова С.М. Институализация и рискогенность повседневной жизни общества. Саратов: Издательство «Научная книга», 2013. С. 60.
7. Гаффарова, Г.Г. (2020), Ахборотлашган жамиятдан рақамли жамият сари: фалсафий таҳлил. УЗА Илм-фан булими (электрон журнали). сентябрь сони, -Б.183-196
8. Гаффарова, Г., & Қодиров, Б. (2020). Рақамлаштириш - инновацион ривожланиш омили сифатида. Academic Research in Educational Sciences, 1 (2), 104-112.
9. Gaffarova, G.G. (2019), Problems self-organization: philosophical analysis // Scientific Bulletin of Namangan State University. -Т.1. -№5, - С.185-190.
10. Gaffarova, G.G. (2020), Structural transformations as a faktor new development opportunities // Scientific Bulletin of Namangan State University. –Т.1. –№10, - С.185-190.
11. Gaffarova G.G., Abdullayeva M.N. (2020). Tasavvufning kognitiv tizimi zamonaviy falsafa prizmasida. Academic research in educational sciences. №3.

12. G.Makhmudova, G.G'affarova, G. Jalalova (2020). O'zbekistonda islohatlar jarayonini tahlil etish va amalga oshirishning konseptual-falsafiy metodologiyasi. Toshkent, "Noshir", – 176 b.
13. Г.Фаффарова, МАбдуллаева. Таркибий ўзгаришларнинг бифуркацион асоси. Academic research in educational sciences. 2021. №1.
14. G.G.Gaffarova, N.Z.Saydaliyeva, (2020). "The influence of social networks on youth thinking and activity", JournalNX - A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, 6, №5, P.105-108.
15. G.G. Gaffarova, (2020). Strategy of activity and systematical approach. International Journal of Psychosocial Rehabilitation. London, United Kingdom, 24, Issue-5, May. - 6645-6651
16. Г.Ф.Фаффарова, (2014), Ахборотлашган жамият тўғрисидаги илмий ғоялар. Илмий ғояларнинг ижтимоий тараққиётдаги фалсафий аҳамияти (илмий-методологик қўлланма). 5-30.
17. Г.Ф. Фаффарова (2012), Билим – ахборотлашган жамиятнинг асосий омили. Фалсафа ва ҳуқуқ, - №1, 23-24.
18. <https://president.uz/uz/lists/view/4089?fbclid=IwAR2xDgNCIKFMM7H5RfyjRBvhdsZ9OhLc6KNU-W6MUVbsND7GaPJs2XhmNM> // хавола 22.02.2021

RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA UZLUKSIZ MA'NAVIY TARBIYANI AMALGA OSHIRISHDA MUSIQIY MEROSDAN FOYDALANISH MUAMMOLARI

Mannapov Sultanbek

Farg'ona davlat universiteti professori

Annotatsiya: Maqolada Yangi O'zbekistonda uzluksiz ma'naviy tarbiyani amalga oshirishda musiqiy meros omilini ijtimoiy-falsafiy tadqiq etishning nazariy-metodologik asoslari, Yangi O'zbekistonda uzluksiz ma'naviy tarbiya tizimi samaradorligini oshirishda musiqiy meros namunalaridan foydalanish imkoniyatlari, Yangi O'zbekistonda uzluksiz ma'naviy tarbiya jarayonida musiqiy meros omilining istiqboldagi vazifalari o'rganilgan. Shuningdek, raqamlashtirish sharoitida uzluksiz ma'naviy tarbiyani amalga oshirishda musiqiy merosdan foydalanish muammolari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: uzluksiz ma'naviy tarbiya, musiqiy meros, ijtimoiy-falsafiy omil, tarbiya, dinamika, uyg'unlashtirish, ijtimoiy davlat, tizimli-funksional tahlil, nazariy-metodologik asos, taraqqiyot, ijtimoiy qadriyat, madaniyat konteksti.

Hozirgi globallashuv jarayonlarida yoshlarni shaxs ongini egallashga qaratilgan xurujlardan himoyalash har bir shaxsning ruhiy olamida mustahkam ma'naviyatni shakllantirish, distributiv (buzg'unchi) guruhlar ta'siridan asrash, har bir fuqaroda yoshlarimiz milliy-ma'naviy qadriyatlarimizga tayangan holda mafkuraviy immunitet, axborot iste'moli madaniyatini tarkib toptirish tobora muhim va dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar va bunyodkorlik ishlari natijasida xalqimizning ongu tafakkuri, dunyoqarashi o'zgarmoqda. Yurtimizda huquqiy davlat, fuqarolik jamiyatini barpo etishda «Milliy tiklanishdan - milliy yuksalish sari» degan hayotbaxsh g'oyaning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Bu borada olib borilayotgan muhim ishlarga qaramasdan, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy sohalaridagi yangilanishlar jarayonida ma'naviy-ma'rifiy islohotlarning samaradorligiga to'siq bo'layotgan bir qator tizimli muammolar saqlanib qolmoqda. Xususan, ma'naviy-ma'rifiy jarayonlarni tashkil etishda yaxlit tizim mavjud emas, xalqimiz, ayniqsa yoshlarni ma'naviy tahdidlardan himoya qilish borasida yetarli darajada tashkiliy-amaliy va ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmayapti, ushbu yo'nalishda davlat tashkilotlari, fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari hamda xususiy sektorning ijtimoiy hamkorligi samarali yo'lga qo'yilmagan.

Bu muammolarni bartaraf etish maqsadida ta'lim-tarbiyaning har qanday jamiyat va mamlakat hayotida hal qiluvchi ahamiyat kasb etishi orqali yechish zaruratiga ehtiyoj

kuchaymoqda. Yosh avlodning, umuman, jamiyat a'zolarining tarbiyasi bilan yetarlicha shug'ullanmagan mamlakat turg'unlik va inqirozga mahkumdur. Chunki, o'sishi va taraqqiyoti uchun har qanday jamiyatda ham moddiy va ma'naviy boyliklar ishlab chiqarish to'xtovsiz ravishda yuksalib borishi lozim. Bu yosh avlodning moddiy va ma'naviy boyliklar yaratishda ajdodlardan yuqoriroq darajaga ko'tarilishi lozim ekanligini anglatadi.

O'zbek xalq mumtoz musiqasi o'zining mukammalligi va murakkabligi bilan boshqa xalqlar orasida alohida o'ringa egadir. Mumtoz musiqaning eng yirik shakli maqomlardir. Maqomlar O'zbekistonning uch vohasida mavjud bo'lib, Buxoroda “Shashmaqom”, Xorazmda “Xorazm maqomlari”, Farg'ona vodiysida “Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari” deb yuritilgan. Bundan tashqari, maqomlar yo'llarida yaratilgan, shaklan va ijroviy xususiyatlari doirasi maqomlarga xos bo'lgan “Suvora”lar, Katta ashula, Surnay maqom yo'llari, dutor maqomlari hamda cholg'u yo'llari mavjuddir. Mumtoz musiqaning shaklan muqimligi, qonun qoidalarga egaligi, talqin uslublarining mavjudligi uning murakkabligidan dalolat beradi. Maqomlar Sharq xalqlarining juda qadim zamonlardan mavjud bo'lgan musiqa janrlaridan biri sifatida musiqa merosida juda muhim o'rinni egallaydi.

O'z davrida Buxoro amiri saroyida maqomlarga juda katta qiziqish bilan qaralgan. Amir Said Olimxon maqom musiqasini yuksak darajada qadrlagan, o'zi ham dutor chalishda mohir bo'lgan. An'analarga ko'ra, amirlikda xalq musiqachilari orasidan iqtidorli bolalar tanlab olinib, tajribali musiqachilar qo'lga topshirilgan. Masalan, Buxoroning mashhur maqom ustalari Usta Shodi Azizov, Boboqul Fayzullayev, Shoxnazar Sohibov kabilar saroy musiqachilari qo'lida ta'lim olganliklari fikrimizning dalilidir.

Toshkent va Farg'ona vodiysida ham mumtoz musiqaning ma'lum variantlari yuzaga keldi. Ushbu yo'nalish asosan katta ashula yo'llaridan iborat bo'lgan. Ashurali Hofiz, Mirza Qosim Hofiz, Mo'minjon Hofiz, Mo'ydin Hoji, Berkinboy Fayziyev, Mulla To'ychi Toshmuhammedov, G'anijon Mirzayev, Jo'raxon Sultonov, Ma'murjon Uzoqov, Turg'un Karimovlar mazkur yo'nalishda mohir ijrochilari bo'lganlar. Farg'ona vodiysida mahalliy ijrochilik maktablari ham shakllangan bo'lib, ular orasida ayniqsa, Qo'qon, Marg'ilon, Beshariq kabi ijrochilik maktablari o'z davrida juda mashhur bo'lgan.

Milliy madaniyatda musiqa yuksak tuyg'ular, zavq-shavqli g'oyalar olamini ochib beradi. Odamlarni ma'naviy jihatdan boy, sof barkamollik darajasiga yetkazadi. Bola hali qo'lga qalam ushlashni, o'qib yozishni bilmay turib boq musiqani his qila oladi. Ko'pincha shu dastlabki taassurotlar musiqaga bo'lgan munosabatlarning shakllanishiga ta'sir qiladi. Shuning uchun umumta'lim maktablarini isloh qilishning asosiy yo'nalishlarida musiqa ta'limiga ham e'tibor berilgan.

Musiqqa, avvalo, bolalarning his-tuyg'ularini mayinlashtiradi. Musiqqa asarlarini his etish kabi ularda ko'pgina insoniy fazilatlarni uyg'otadi. Albatta, insoniy fazilatlarni kamol toptirishda adabiyot, tarix, sport va boshqa sohalar katta o'rin tutadi. Binobarin, nazm va musiqqa doimo yonma-yon yashaydi. Musiqqani his etish tabiat taassurotlari ostida tug'iladi, qolaversa, bog'cha va maktabda shakllanib boradi.

Musiqqa darslari o'quvchilarni faqatgina nafosat jihatdan emas, balki keng ma'noda ma'naviy-axloqiy jihatdan ham tarbiyalaydi. Avloddan-avlodga o'tib kelayotgan, ne-ne zamonlar zayliga bardosh berib, xalqning orzu-armonlari, o'ylari va intilishlarini mujassam etgan kuy-ko'shiqlarimiz, maqomlarimiz barcha turdagi ta'lim muassasalari o'quv dasturlaridan kengroq joy olsa yaxshi bo'lar edi.

Zamonamizning zabardast yozuvchisi, jahonga mashhur adib Chingiz Aytmatov “Kunda” romanida yozadi: “... hayot, o'lim, muhabbat, shavq va ilhom hammasini musiqqa aytadi, zotan, biz musiqqa vositasida eng oliy hurlikka erishamiz, bu hurlik uchun ongimiz yorishgan zamonlardan boshlab, butun tariximiz davomida kurashganmiz, lekin unga musiqqadagina erishganmiz”.

Xalqimiz yaratgan musiqqa durdonalari har bir faoliyatimizda, har soniyada – tarbiyada, mehnatda, ijtimoiy munosabatda ma'lum darajada o'z ifodasini topadi. Milliy musiqqa atrofdagi hodisalardagi go'zallikni idrok etishga va qadrlashga o'rgatadi, nozik did va hur fikr bilan qurollantiradi, ma'naviy olamni kengaytiradi. Shu bois musiqqani “tilsiz falsafa” deb bejiz aytishmagan. Zero, musiqiy bilimlarni egallash avvalo shaxsning ruhiy olami bilan chambarchas bog'liq.

Musiqashunos olimlar tomonidan tavsiya etilgan konsepsiyalarga tayanib, biz musiqiy bilimlarni o'zlashtirish jarayonida bola shaxsining qanday faoliyat turida qaysi shaxsiy xususiyatlari shakllanishini chizma yordamida ko'rsatib berdik. Musiqiy bilimlarni o'zlashtirish jarayonida bola shaxsini shakllantirishda musiqqa ta'limining ahamiyatini musiqqa mashg'ulotlarini tahlil qilish orqali ko'rishimiz mumkin. Umuman olganda, musiqiy mashg'ulotlar davomida manaviyatni shakllantirishda birinchi navbatda yoshlar milliy g'urur va yuksak madaniyat egasi bo'lishlari uchun ham musiqqa san'atiga oshno bo'lishlari kerak. Bu vazifalarni amalga oshirishda musiqqa fani o'qituvchilari zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi. Qo'shiq kuylash faoliyatida musiqiy dunyoqarash, musiqiy did shakllanadi. Bu faoliyat turida bolalar musiqiy bilimlarga asoslangan holda qo'shiq kuylaydilar. Buning uchun ular musiqiy asarga taalluqli bo'lgan ma'lumotlarni o'zlashtiradilar. Shu jarayonda ularda musiqiy dunyoqarash va musiqiy did shakllanadi. Musiqqa savodi faoliyatida musiqiy tafakkur, tasavvur va musiqiy dunyoqarash shakllanadi. Bu faoliyat turida bolalar musiqaning yaratilish tarixi, musiqaning ifoda vositalari – ritm, metr, registr, o'lchov, lad, temp, nota yo'li va yozuvi, tovushlar uzunligi va balandligi, musiqqa ijodkorlari, ijrochilari haqida bilimga ega bo'lish

bilan birga, ularning musiqiy tafakkurlari shakllana boradi. Bu o'z navbatida bolalarni musiqa olamiga olib kiradi va musiqiy dunyoqarashlarini shakllantiradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Абрамов Ю.Ф., Кудашов В.И. Феномен диалогичное и современное образование. – Иркутск, 1998. –С. 196
2. Абу Ҳомид Ғаззолий. Кимийи саодат. – Тошкент: Адолат, 2005. – Б. 89.
3. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1993.
4. Аҳмедова Ў.Н. Маънавий тарбияда янги стратегик технологияларни шаклланиши. Scientific progress. Volume 3 | ISSUE 1 | 2022. – Б. 321-327.
5. Жамият ҳаётининг танаси иқтисодиёт бўлса, унинг жони, руҳи маънавийдир. /Халқ сўзи. 2021 йил 20 январь. №13 (7793).
6. Иброҳим Каримов. Маънавият, фалсафа ва ҳаёт. – Тошкент: Фан, 2007. – Б. 16.

KASBIY MADANIYATNING YETUK MUTAXASSISLAR TAYYORLASHDAGI AHAMIYATI

Berdikulov Sirojjon Nasipkulovich

Chirchiq davlat pedagogika universiteti falsafa fanlari doktori, professor

Annotatsiya. Maqolada kasbiy madaniyat tushunchasi va uning mazmuni, barkamol shaxs va yetuk mutaxassislarni tayyorlashda kasbiy madaniyatning o'rni, kasbiy madaniyatning professionallik ko'rsatkichi hamda funksiyalari tahlil qilingan. Yangi O'zbekiston yetuk mutaxassislarni tayyorlashga berilayotgan e'tibor, ularning kasbiy madaniyatini takomillashtirish orqali jamiyatga keltirayotgan manfaati ilmiy jihatdan asoslangan.

Kalit so'zlar. Madaniyat, kasbiy madaniyat, mutaxassis, professionallik, kasbiy ko'nikma, kasbiy madaniyat funksiyalari, me'yorlar, kasbiy faoliyat

Kishilik jamiyati taraqqiyoti davomida turli voqea va hodisalar, juda ko'plab o'zgarishlar bo'lib o'tgan, ixtirolar, yangiliklar, ma'naviy va madaniy boyliklar yaratilgan. Bu insoniyatning madaniy hayotining asosiy bo'lagi sifatida muhim o'rin tutib, uning evolyusiyasida katta ahamiyatga ega bo'lgan. Albatta, “madaniyat” tushunchasi olim va tadqiqotchilarni doimiy diqqat markazida bo'lgan, uning mohiyatini ilmiy jihatdan tahlil qilish olimlarni qiziqtirib kelgan.

Tadqiqotlarda keltirilishicha, “madaniyat” (kultura) tushunchasi qadimgi rimliklar tomonidan muomalaga kiritilgan bo'lib, tabiatga qarama-qarshi inson tomonidan biror narsa yetishtirish, dastlab o'simliklarga ishlov berish (kultivatsiya) degan ma'nosini anglatgan [2, 6]. Qadimgi Rimliklar ham inson va uning tabiatga ta'siri nuqtai nazaridan, tabiat bilan taqqoslaganda “tabiiy” va “madaniy”, “qayta ishlangan” bo'lishi mumkinligiga ishonch hosil qilishgan.

O'zbekiston Milliy ensiklopediyasida “Madaniyat — jamiyat, inson ijodiy kuch va qobiliyatlari tarixiy taraqqiyotining muayyan darajasi” [5], - deya ta'rif berilgan. Madaniyat kishilar hayoti va faoliyatining turli ko'rinishlarida, shuningdek, ular yaratadigan moddiy va ma'naviy boyliklarda ifodalanadi. “Madaniyat jamiyatning ishlab chiqarish, ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy hayotida qo'lga kiritilgan yutuqlari majmui, biror ijtimoiy guruh, sinf yoki xalqning ma'lum davrda qo'lga kiritgan yutuqlari darajasi, o'qimishlilik, ta'lim-tarbiya ko'rganlik, ziyolilik, ma'rifat” [8, 521] ma'nolarini anglatadi. Shu nuqtai nazardan u muayyan tarixiy davrni, elat yoki millatni, inson faoliyati yoki turmushining o'ziga xos sohalarini qamrab olishi bilan ajralib turadi.

B.Malinovskiyning bergan ta'rifiga ko'ra “Madaniyat – bu inson xulq-atvori (faoliyati)ning ko'rsatkichi” [3, 19] ekanligini anglash mumkin bo'ladi. Madaniyat

faqatgina insonning xulqi yoki uning xarakteri bilangina cheklanib qolmaydi, balki kishilarning harakati natijasida biron-bir kashfiyotlarni amalga oshirishi, insonning tinch va farovon yashashi uchun imkoniyat va sharoitlarni yaratilishi bilan ham belgilanadi. Fikrimizni quyidagi argumentlar ham tasdiqlaydi: “Madaniyat kishilar faoliyatining faqat moddiy natijalari (mashinalar, texnik inshootlar, san’at asarlari, huquq, axloq normalari va h. k.)ni emas, shu bilan birga, kishilarning mehnat jarayonida voqe bo’ladigan sub’ektiv kuch-quvvatlari va qobiliyatlari (bilim va ko’nikmalari, ishlab chiqarish va professional malakalari, intellektual, estetik va axloqiy kamoloti, dunyoqarashi, ularning jamoa va jamiyat doirasidagi o’zaro muomalalari)ni ham o’z ichiga oladi” [5].

Tadqiqotchilarning fikriga ko’ra: “madaniyat” tushunchasi insonning butun faoliyatini qamrab oladi yoki har qanday insoniy faoliyat madaniy faoliyatdir; ikkinchidan, “madaniyat” tushunchasi inson faoliyatining barcha sohasini emas, balki faqat ijodiy sohasini, ya’ni qandaydir yangi, mo’jizakor, takrorlanmas narsalarni yaratadigan faoliyatini ifodalaydi; uchinchidan, “madaniyat” tushunchasiga faoliyatning o’zi emas, balki faoliyat usullari kiradi” [1; 5]. Haqiqatan ham “madaniyat” tushunchasi hajm nuqtai nazaridan keng qamrovli ekanligi, jamiyatning barcha sohalari bilan uzviy aloqador ekanligini ko’ramiz.

Ta’kidlash kerakki, madaniyatning sohasi, yo’nalishi, qo’llanilishiga qarab turli ko’rinish (tur)lari mavjud ekanligiga guvoh bo’lamiz. Avvalo, kasbiy madaniyat to’g’risida fikr yuritilganda kasbiy madaniyatni mehnat taqsimoti va mustaqil mehnat faoliyatining shakllanishi, yangi kasblar va mutaxassisliklarning paydo bo’lishi, professional guruhlarining shakllanishi natijasida vujudga kelgan maxsus kasb madaniyati deymiz.

Kasbiy madaniyat “... ma’lum bir kasb vakillarining rasmiy va norasmiy amaliyotlari va munosabatlari bilan bog’liq normalar, qadriyatlar, bilimlar, belgilarni o’z ichiga olgan qadriyat-ramziy tizimni nazarda tutadi, boshqa tomondan, kasbiy madaniyat professional guruhning o’ziga xosligining eng muhim ko’rsatkichidir, ya’ni professionallik tashqi talablarni ko’proq aks ettiradi, professional madaniyat esa professional guruh a’zolariga ushbu talablarga moslashishga imkon beradi” [9, 20-38]. Kasbiy madaniyat mutaxassislarining jamiyatdagi obro’-e’tibor va mavqeiga, ularning faoliyati va ijtimoiy munosabatlarining davlat manfaatlari, ijtimoiy ahamiyatga ega funksiyalarni amalga oshirish vazifalariga muvofiqligi va shundan keyingina mehnatning murakkabligi, uning ijodiy xususiyati tahlili bilan bog’lanib ketgan [6, 36-46].

Mutaxassisning kasbiy madaniyati avvalo uning birlamchi kasbi, mutaxassisligiga bog’liq ta’lim muassasasida olgan bilimi, uquvi va ko’nikmasi bilan shakllansa, keyinchalik uning kasbiy (xizmat) faoliyati davomida takomillashib boradi. Masalan, inson hayoti va sog’ligi bilan bog’liq shifokorlarni tayyorlashda, ularning kasbiy madaniyatini shakllantirishda o’ziga xos yondashuv mavjud. Shifokorlarning kasbiy

madaniyati ko'rsatkichlarini tizimlashtirish orqali quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin: malakaviy kompetensiyalar; kasbiy o'zini o'zi aniqlash; shifokor va bemorning o'zaro ta'sirining ijtimoiy-psixologik mexanizmi; shifokorlar o'rtasidagi kasbiy o'zaro munosabatlar; tibbiy kasb va sog'liqni saqlash tizimi o'rtasidagi funksional bog'liqlik [7].

O'z navbatida har qanday sohadagi “kasbiy madaniyat” deganda, mazkur faoliyatning sifat ko'rsatkichi va taraqqiyot tushunilib, u bilim, mahorat, ko'nikma va tajribani o'z ichiga oladi. Boshqacha aytganda, faoliyat sub'ektining muayyan kasbiy faoliyatda qo'llaniladigan sifatlarini qamrab oladi [1, 10].

Shunday qilib, kasbiy madaniyat professionallik ko'rsatkichi sifatida quyidagi funksiyalar bilan tavsiflanadi:

1) aksiologik, jamg'arish, tanlash va innovatsion: kasbiy guruhni saqlash va rivojlantirish uchun zarur bo'lgan qadriyatlar va me'yorlar, standartlar, kasbiy faoliyat modellarini shakllantiradi, saqlaydi, to'playdi, rad etadi va yangilaydi;

2) rag'batlantirish: olingan ta'lim, malaka va kasbiy ko'nikmalarni mustahkamlash asosida individual, guruhli kasbiy o'sish jarayonlarini faollashtiradi;

3) tartibga solish: kasbiy faoliyat jarayonida ijtimoiy va mehnat munosabatlarini tartibga soladi (guruh ichidagi, guruhlararo, kasbiy faoliyat aktyorlari o'rtasidagi);

4) ijtimoiy xotira va uzluksizlik: ijtimoiy va kasbiy tajribani avloddan avlodga o'tkazadi [4, 253]. Kasbiy madaniyat ushbu funksiyalar orqali jamiyatda yuzaga kelgan kasblarning davomiyligini ta'minlaydi, rivojlantiradi, ahamiyati va xususiyatini yo'qotganlarini yangilashga ilgarilanma harakatga keltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Arziqulov D.N., Dusanov N.E. Ichki ishlar idoralari xodimlarining kasbiy madaniyati. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2010. – B. 5, 10.
2. Teoriya kul'tury. – M.: Piter, 2008. – S. 6.
3. Kulturologiya / T. Yu. Быстрова [i dr.]; pod obsh. red. kand.ist. nauk, dos. O. I. Gan. – Yekaterinburg: Izd-vo Ural. un-ta, 2014. – S. 19. (192 s.)
4. Лымар А. N. Professionalnaya kultura v sisteme kul'tury // Vestn. YuUrGU. 2006. № 17 (72). – С. 253. (S.251–254)
5. Madaniyat // <https://qomus.info/encyclopedia/cat-m/madaniyat-uz/> – elektron resurs
6. Mansurov V. A., Yurchenko O. V. Sotsiologiya professiy. Istoriya, metodologiya i praktika issledovaniy // Sotsiol. issled. – 2009. – № 8. – S. 36–46.
7. Pasaeva A. G. Professionalnaya kultura vracha: sotsiologicheskiy analiz: avtoref. dis. ... kand. sotsiol. nauk. Minsk, 2018. // https://ma.cfuv.ru/docs/250394/Prof_kultura_vracha.pdf

8. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2007. – B. 521.
9. Evans E. Professionalism, Professionality and the Development of Education Professionals // British Journal of Educational Studies. – 2008. – № 56(1). – P. 20-38.

YANGI O'ZBEKISTONDA INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISH VA MA'NAVIY TARAQQIYOT MUAMMOLARI

Qosimov Fayzullajon Sa'dullayevich

FarDU mustaqil izlanuvchisi, falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yangi O'zbekistonda inson kapitalini rivojlantirish, inson kapitalini rivojlantirish tadqiqining nazariy-falsafiy asoslari, inson kapitalini rivojlantirishning ijtimoiy-falsafiy tahlili, yangilanayotgan O'zbekistonda inson kapitalini rivojlantirish omillari tadqiq etilgan. Bundan tashqari, Yangi O'zbekistonda inson kapitalini rivojlantirish va ma'naviy taraqqiyot muammolari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Yangi O'zbekiston, jamiyat, inson kapitali, ma'naviy va milliy qadriyatlar, raqamli iqtisodiyot, innovatsiya, ma'naviy taraqqiyot.

Bugungi kunda dunyoda inson kapitali samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy iqtisodiyotda raqobatdosh bo'lish uchun davlatlar o'z inson kapitalini rivojlantirishga investitsiya kiritishlari kerak. Ushbu vosita orqali fuqarolarning farovonligi ta'minlanadi, jamiyatda ijtimoiy adolat qaror topadi va mamlakatning umumiy taraqqiyoti ta'minlanadi. Shunday ekan, inson kapitali – bu faqatgina iqtisodiy resurs emas; u xalqlarning ma'naviyati va kelajagi uchun rivojlanish asosidir. Jahonda inson kapitali muammosi har bir davlatning taqdirini belgilaydigan, zamonaviy dunyo taraqqiyotining dinamikasi, insonning innovatsion, ijodiy faoliyati, fan, texnika va texnologiyalarning rivojlanishini belgilovchi omil sifatida dolzarblik kasb etmoqda.

XXI asrda globallashtirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari rivojlangan, axborotlashgan, raqamlashgan va bilim jamiyati shakllangan, davlatlar barqaror va innovatsion rivojlanish yo'liga o'tishida, murakkab, tahlikali, ziddiyatli va noqulay jarayonlarda ta'lim insonlar o'z harakatlarini baholay oladigan va to'g'ri qarorlar qabul qiladigan tarzda o'zgartirishga yordam beradi. Shu sababli rivojlangan va endi rivojlanayotgan mamlakatlar ta'lim tizimiga ko'proq sarmoya sarflashmoqda. Natijada esa ta'lim insonning yangi bilimlar bilan boyishiga, yashash sharoitini o'zgartirishga, hayot faoliyatini yaxshilashga, ijodiy faoliyatini kengaytirishga, istalgan vaqtda kasbini o'zgartirishga, faoliyatiga so'nggi modeldagi texnologiyalarni qo'llash kabi imkoniyatlarni yaratib bermoqda. Bu esa inson kapitalini rivojlantirishda judayam muhim omillardan hisoblanadi. Ushbu xususiyatlar nafaqat inson hayoti va faoliyatini balki jamiyat va davlatlarning taraqqiyotiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Inson omili falsafiy nuqtai nazaridan “inson borliqdagi barcha narsaga ta'sir etishi va uning harakatga keltiruvchi eng muhim kuch” sifatida qaraladi. Ushbu tushunchaning muhim xususiyatlari bo'lgan ehtiyoj, xulq-atvori, tashabbuskorlik, tadbirkorlik,

qiziqishlari, uzoqni ko'ra bilish xususiyatlari, har qanday vaziyatdan chiqishda to'g'ri qaror qabul qilish xususiyati, fikri, g'oyasi, o'ziga xos noodatiy fikrlash qobiliyati, ixtirochilik qobiliyatlari bilan ijtimoiy hayotimizdagi barcha munosabatlar (tabiat, jamiyat, davlat, korxona)ga ta'sir etadi va biz bu omilni “inson omili” deb ataymiz.

Ta'kidlash kerakki, inson o'zidagi bilim, tajriba, ko'nikmalari bilan har qanday ijtimoiy munosabatlarga kuchli ta'sir etadi. Shu nuqtai nazardan eng zo'r inson omili deyish mumkin. Demak, inson omiliga – sog'liqni saqlash, aholini savodxonlik darajasi, hayot darajasi, aholining iqtisodiy faolligi, hayot davomilligi, aholining kambag'allik darajasini kiritish mumkin. Inson kapitali elementlariga esa ta'lim, “innovatsiya, bilimi, sog'liqni saqlash, motivatsiya, erkinlik va fuqarolik jamiyati, ijodiy yondashuv, madaniyat va san'at, axborot xizmati, olingan malaka, iste'dod, tug'ma qobiliyat” inson omili kabilarni kiritish mumkin.

Shu o'rinda inson salohiyati va inson kapitali tushunchalarining aloqadorligiga to'xtalsak. Bu ikki tushuncha bir birini taqozo etuvchi va to'ldiruvchi xususiyatga ega. Inson kapitali salohiyat doirasida shakllanadi, inson kapitalining shakllanishi esa mohiyatan inson salohiyatining rivojlanishidir. Shu jihatdan bu ikki tushuncha amalda bir jarayonga birikib ketadi, ammo bir biridan ajralib turuvchi xususiyatlar ham mavjud. Demak, “inson kapitali deganda daromad olish yoki iste'mol maqsadlarida foydalaniladigan hamda ishlab chiqarish rivojlanishiga yordam beradigan fazilatlar, ko'nikmalar, qobiliyatlar va bilimlar to'plamidir”. Albatta inson kapitaliga berilgan ta'riflarning bir biridan farq qilishiga qaramay ular orasida umumiy tomonlari mavjud. YA'ni, ularning barchasida inson kapitalini rivojlantirish jamiyatning asosiy harakatlantiruvchi kuchi ekanligi, uning shakllanishiga nafaqat insonning o'zi balki davlat ham jamiyat ham alohida e'tibor qaratishi kerakligi ta'kidlanadi.

Inson kapitali bevosita inson salohiyati bilan bog'liq jarayondir. Inson salohiyatiga turli yondashuvlar asosida ta'riflar berilmoqda. Jumladan, tadqiqotchi Sh.Akramova inson salohiyatini “...hozircha amalga oshmagan mehnat qobiliyatlari sifatida ifodalashimiz mumkin”, deb hisoblaydi. Uning fikricha, “inson salohiyati” tushunchasi “inson kapitali” tushunchasidan kengroq. Chunki ijtimoiy sharoitdan kelib chiqib, inson salohiyatining ma'lum bir qismigina inson kapitaliga aylanadi”.

Inson kapitali uning salohiyati doirasida shakllanadi va rivojlanadi. Bundan kelib chiqadiki, inson kapitalining shakllanishi inson salohiyatining rivojlanishi demakdir. Inson salohiyati tizimida inson kapitali insonning jamiyatda o'zini realizatsiya qila olishi uchun imkoniyatdir. Shu sababdan “inson salohiyatini ro'yobga chiqarishga har tomonlama ko'maklashish, uning asosiy huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishdan iborat. Bu jamiyatda tinchlik va barqarorlik, farovon hayotni ta'minlashning asosiy shartidir”. Shuningdek, inson salohiyati quyidagilar o'z ichiga oladi: “jismoniy salomatlik (bu inson tanasining holati, uning tarkibidagi barcha ichki organlari

funksiyalari mehnat jarayonida bardoshlilik, kuch va stress holatlarga chidamlilik qobiliyati)”, “ijtimoiy-psixologik xususiyatlar (diqqat va xotirani kuchliligi, nutq ravonligi, inson temperamenti, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy faollik, moslashuvchanlik)” va “ishlab chiqarishning iqtisodiy xususiyatlari (bilim, malaka, ko‘nikma, kreativlik, hayotiy kompetensiya, tajriba, mas’uliyat, xodimlar o‘rtasida xurmat, mehnat intizomi qoidalariga amal qilish)”. Demak, inson salohiyati jismoniy, ijtimoiy-psixologik va iqtisodiy xususiyatlarni o‘z ichiga olishi kelib chiqadi.

Har qanday demokratik davlatning rivojlanishdan asosiy maqsadi – insondir. Inson salohiyati hozirgi davr bilangina emas, kelajak taraqqiyot bilan bog‘liq muammo sifatida yuzaga chiqdi. Uning hal etilishi jamiyat taraqqiyoti tendensiyalarini anglab olish, yuzaga kelayotgan ijtimoiy ehtiyojlarni tushunib, ularga moslashib borishni talab etadi. “Inson salohiyati muammosi – bu kelajak muammosi, inson salohiyatining imkoniyatlarini baholash va uni boshqarish muammosidir”. Bundan tashqari, kelajak avlodlarga ma’lumot olish imkoniyatlarini kengaytirish orqali inson kapitalini rivojlantirish jamiyatning uzoq muddatli rivojlanishi uchun ham zarurdir. Shu ma’noda, inson salohiyati kelajakda “jamiyatning taraqqiyot darajasi va sur’atlarini belgilab beruvchi”, “modernizatsiya jarayonlarini harakatga keltiruvchi iqtisodiy-ijtimoiy masalalarni hal etish borasida zarur” hamda muhim bo‘lgan mutaxassislarni tayyorlash vazifasini hal etilishiga aloqadordir.

Ta’kidlash kerakki, ilmiy adabiyotlarni o‘rganish natijasida inson kapitalini shakllantiruvchi quyidagi omillarni alohida ajratish mumkin: ta’lim, bilim, axborot, sog‘liq, xorijiy tilni bilish, madaniyat, ijtimoiylashuv, xavfsizlik, tadbirkorlik muhiti kabilar. Darhaqiqat, bugungi global va virtual olamda, axborotlashgan va raqamlashgan jamiyatda kimda axborot ko‘p bo‘lsa o‘sha mamlakatni boshqaradi. Shuningdek, mamlakat (inson) murakkab muammo va vaziyatlardan tez chiqib keta oladi. Shu bilan axborotlashgan jamiyatning asosiy manbai axborot va bilim hisoblanadi. Ushbu jamiyatda “insonlar axborotni qabul qilish, saqlash, uzatish va qayta ishlash bilan band bo‘ladi”. Bu esa insonlarga oldingi jamiyatlarga nisbatan ancha yengillik beradi, ya’ni insonlarning mehnat qilishlari, faoliyat yuritishi, yashash sharoitlarida qulayliklar yaratadi. Ayniqsa, zamonaviy axborot texnologiyalari insonga vaqtni tejash, uzoqni yaqin qilish, muloqotning yangi ko‘rinishlarini, uzoq xorijdagi yangiliklaridan xabardor bo‘lish imkoniyatini bermoqda.

inson kapitali konsepsiyasi tarafdorlari bir tomondan, inson resurslari tabiat resurslariga o‘xshatilsa, ikkinchi tomondan moddiy kapitalga o‘xshatiladi. Insonning o‘zi tabiiy resurslarga o‘xshaydi, hech qanday moliyaviy samara ta’minlamaydi. Shu ma’noda, inson kapitali konsepsiyasi iqtisodiyotdagi samaradorlikni oshirish va ijtimoiy taraqqiyotni ta’minlash uchun muhim instrument hisoblanadi. Ushbu konsepsiyadan foydalangan holda davlatlar o‘z ta’lim tizimini takomillashtirib, odamlarning malakasini

oshirishga e'tibor qaratishlari kerak. Bunda inson kapitalini rivojlantirish mamlakatlarning global raqobatdoshligini ta'minlashda muvaffaqiyatli bo'lishining kaliti bo'lishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Акрамова Ш.Ф. Ўзбекистонда инновацион иқтисодиёт шаклланиши шароитида инсон капиталини ривожлантириш: Диссертация автореферати иқтисодёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). – Тошкент, 2019
2. Каримова А.А. Человеческий капитал: сущности и виды // Экономика и предпринимательство, 2019. №2(103), - С.235.
3. Маҳмудова Г.Т., Ғаффарова Г.Ғ., Жалалова Г.О. Ўзбекистонда ислохотлар жараёнини таҳлил эти шва амалга оширишнинг концептуал-фалсафий методологияси. – Тошкент: «Noshir», 2020. –Б.21.
4. Назаров Қ.Н. Қадриятлар фалсафаси. – Тошкент: «Файласуфлар миллий жамияти» нашриёти, 2004.; Шайхова Х.О., Назаров Қ.Н. Умуминсоний қадриятлар ва маънавий камолот. – Тошкент, 2001
5. Ғаффарова Г., Полвонова С. Инсон капиталини ривожлантиришда миллий қадриятларнинг аҳамияти // Academic resesrch in educational sciences, 2021

ZAMONAVIY TA'LIM-TARBIYA - O'Z-O'ZINI TASHKIL ETUVCHI TIZIM SIFATIDA

Ergasheva Maxbuba Xotambekovna

Sharof Rashidov nomidagi

SamDU professori (v.b), f.f.d (DSc)

Annotatsiya: Bugungi kunda insoniyat yangi sohalar, yangi texnologiyalar, yangi kasblar, yangi mutaxassisliklar, yangi fanlar, yangidan yangi innovatsiyalar davrida yashamoqda. Bu kabi yangilanish va rivojlanishlarni qabul qilinishida esa zamonaviy ta'lim-tarbiyaning imkoniyatlaridan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bugungi zamon ta'limi o'z-o'zini tashkillashtira oladigan, o'z-o'zini taraqqiy ettirishning sababchisi va harakat manbai o'zida bo'lgan tizim hisoblanadi.

Kalit so'zlar: zamonaviy ta'lim, tarbiya, tizim, sinergetika, tashkillashtirish, o'z-o'zini tashkillashtirish.

Tashkillashish tushunchasi. O'z-o'zini tashkillashtirish haqida fikr yuritar ekanmiz, “tashkillashish” tushunchasiga to'xtalib o'tish maqsadga muvofiqdir. “Tashkillashish” deganda muayyan bir butun qismlarining joylashish tartibi va jarayoni tushuniladi. Tashkillashish oddiy va murakkab ko'rinishga ega bo'lgan xossa bo'lib, tizimlarning strukturasi va funksiyalari birligini ta'minlaydi. Tashkillash xossasining manbai yoki harakatlantiruvchi kuchi tizimning o'zida bo'lsa, bu xossa struktura va funktsiya holatini parametrlarini o'zgartirish hisobidan muhitga moslashish xislatini yuzaga keltirsa, unday tizim o'z-o'zini tashkillashtiruvchi tizimga aylanadi. Ta'lim-tarbiya tizimining tashkillanish xossasi uning o'zida. Bu ta'lim tarkibiga kiruvchi har bir elementning o'zni muhimligi bilan belgilanadi. Ta'lim-tarbiya tizimining o'z-o'zini tashkillashtirish jarayonida xuddi sinergetik metodologiyada e'tirof etilganidek, tizimning yaxlitligida uni kichik bir elementining funksiyasi ham inobatga olinadi. Ta'lim-tarbiya jarayonida tizimning hattoki kichik bir bo'lagi ham e'tibordan chetda qolsa, butun bir tizim faoliyatiga ta'sir etadi. Bu esa o'z-o'zini tashkillashtirish jarayoniga ham jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

O'z-o'zini tashkillashtirish nazariyasi. Bugun insoniyat yangi sohalar, yangi texnologiyalar, yangi kasblar, yangi mutaxassisliklar, yangi fanlar, yangidan yangi innovatsiyalar davrida yashamoqda. Bu kabi yangilanish va rivojlanishlarni qabul qilinishida esa zamonaviy ta'lim-tarbiyaning imkoniyatlaridan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bugungi zamon ta'limi o'z-o'zini tashkillashtira oladigan, o'z-o'zini taraqqiy ettirishning sababchisi va harakat manbai o'zida bo'lgan tizim hisoblanadi.

O‘z-o‘zini tashkillash hodisasini o‘rganish XVIII asrdayoq boshlangan. Bu klassik siyosiy iqtisod asoschisi Adam Smitning (1723-1790) nazariy izlanishlari bilan bog‘langan. U o‘zining “Xalqlar boyligining mohiyati va sabablari” asarida bozorda spontan, (ya’ni o‘z-o‘zidan sodir bo‘ladigan, tashqi omillar emas, balki ichki sabablar tufayli yuzaga keladigan) tartiblanish turli, ko‘p hollarda qarama-qarshi maqsad va manfaatlarga ega bo‘lgan qatnashchilarning o‘zaro ta’siri natijasidir, degan g‘oyani bayon etgan [4;157]. Zamonaviy ta’limda ham xuddi shunday, ya’ni tartiblanish uchun ko‘p hollarda qarama-qarshi maqsad va manfaatlarga ega bo‘lgan qatnashchilarning o‘zaro integratsion uyg‘unlashuvi kuzatiladi. Bu holatni, ayniqsa, hozirgi vaqtda ta’limdagi zamonaviylik va an’anaviylikni uyg‘unlashuvida, taraqqiy etgan xorijiy tajribalarni milliy ta’lim tizimi bilan integratsiyasida kuzatish mumkin.

O‘z-o‘zini tashkillashtirish tamoyilining ta’lim-tarbiya sistemasidagi mohiyati.

Ta’lim-tarbiya jarayoni ma’lum bir davr sharoitidan, ya’ni tizimning o‘zgarishi ta’sirida taraqqiy etib boradigan, o‘z-o‘zidan tashkillashadigan hamda tartiblashadigan jarayon sanaladi. Professor B.O.Turayev shunday ta’kidlaydi: “Har qanday jismning tanasi va ichki a’zolarining tashkil etgan fazoviy nuqtalar shunday tartibda joylashganki, har bir nuqta o‘zining qat’iy o‘rniga ega, bu tartib buzilsa, bu jism parchalanib ketishi yoki ichi bilan tashqarisining farqi qolmaydi” [3;59]. Shuningdek, bizningcha, “tartiblanish ham o‘z-o‘zidan tashkillashishning bir ko‘rinishidir. Koinotdagi barcha narsa va hodisalar azaldan, ya’ni ilk vujudga kelgan paytlaridan boshlab o‘z-o‘zini tashkillashtiribgina bugungi holatiga yetib kelgan. O‘z-o‘zini tashkillashtira olmagan obyektlar sharoitga moslashmay halokatga uchragan” [6;207]. Tizimning yashovchanligi, uning umri qay darajada o‘z-o‘zini tashkillashtirishiga bog‘liq. Ta’lim-tarbiya tizimi ham o‘z-o‘zini tashkillashtirish qonuniyati tufayli yillar davomida har qanday davr, ijtimoiy tuzum, siyosiy, iqtisodiy tebranishlar sinovlariga moslasha olgan hamda o‘z taraqqiyotiga o‘zi sababchi bo‘lgan tizimlardan biri hisoblanadi.

Zamonaviy ta’lim-tarbiya sistemasi o‘z ishtirokchilari (ta’lim-tarbiya beruvchilar hamda oluvchilar) ni o‘z-o‘zini tashkillashtirishi jarayonida quyidagi muhim funksiyalarni bajarishi mumkin:

- ✓ zamon talabiga mos keladigan ilmiy tafakkur tarzini shakllantiradi;
- ✓ ilmiy dunyoqarashni kengaytirish borasidagi har qanday masalada tanqidiy, kreativ, va mantiqiy yondashuvga yo‘naltiradi;
- ✓ jahon sivilizatsiyasida sodir bo‘layotgan keskin, munozarali o‘zgarishlarni tezkorlik, yaxlitlik va umumiy birlikda o‘zlashtirish, tizimli tahlil etish qobiliyatini rivojlantiradi;
- ✓ ko‘p qutbli olamning ilmiy muammolarini sinergetik tahlil etishga va yangi yechimlarini topishga imkoniyat yaratadi.

A.A.Mukushevning fikricha, sinergetika bilan birgalikda tartibsizlik va tartib almashinuviga asoslangan o'z-o'zini tashkil etish jarayoni dunyo tartibining umumbashariy prinsipi ekanligini anglab yetish mumkin [2;95]. Demak, bu borada A.A.Mukushev o'z-o'zini tashkillashtirish qonuniyatini butun dunyodagi barcha jarayonlarga xos bo'lgan, rivojlanishning manbai sifatida e'tirof etib “dunyo tartibining umumbashariy prinsipi”, - deya ta'kidlamoqda. Bu ta'rif ta'lim jarayoniga ham bevosita taalluqlidir.

Zamonaviy ta'lim-tarbiya tizimining rivoji, avvalo, uning o'z ichki imkoniyati, salohiyati, mohiyati bilan belgilanadi, o'z taraqqiyotining sababchisi o'zi hisoblanadi. G.Xaken sinergetikani o'z-o'zini tashkillashtirish haqidagi ta'limot sifatida e'tirof etadi. Uning fikricha, “O'z-o'zidan tashkillanishning o'ziga mos qandaydir ta'rifini topish foydalidir. Biz tashqaridan beriladigan biror o'ziga xos (spesifik) ta'sir ko'rsatishsiz (ko'rsatilmagan holda) fazoviy va funktsion [5] strukturaga ega bo'lgan sistemani o'z-o'zidan tashkillanuvchi sistema deymiz. O'ziga xos (spesifik) ta'sir deb esa sistemaga strukturalanish yoki funktsionallashtirishni majburlaydigan ta'sirni tushunamiz. O'z-o'zidan tashkillanish holida esa sistema o'ziga xos bo'lmagan (nospesifik) ta'sirni boshidan kechiradi (unga duch keladi).

Zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonida ochiq tizim sifatida kirib keladigan turli xil informatsiya, modda va energiya bizningcha, nospesifik ta'sirlardir. Bu ta'sirlar ta'limni ma'lum bir qolipga solmaydi, qat'iy strukturaga majburan birlashtirmaydi, balki o'z-o'zini takomillashtirishiga, o'z taraqqiyot yo'lini o'zi belgilab olishiga imkon beradi. Ta'lim-tarbiya tizimidagi bu o'z-o'zidan tashkillanish hodisasida nospesifik tashqi ta'sirlar bilan birga ichki ta'sirlar ham muhim o'rin tutadi. Bu ta'sir, ya'ni ta'lim tizimining o'z-o'zini tashkillashtirishidagi ichki sabab va mohiyat undagi attraktor omillarining faoliyati bilan belgilanadi.

“Bizga ma'lumki, o'z-o'zidan tashkillashish ob'yekt komponentlarining faqat ichki aloqalari hisobidan va o'tmish tarixiga muvofiq kollektiv harakati natijasida vujudga kelishidir” [6;208]. Mazkur masalada faylasuf olim Sh.S.Kushoqov shunday fikr bildiradi: “O'z-o'zicha harakat – bu harakat manbai, sababi, harakatlanuvchan narsaning o'zida bo'ladigan harakatdir. Organizm, odam jamiyat, koinot va shu kabi tizimlar o'z-o'zicha harakat qiladigan “narsalar” dir. Azaldan bu muammo muhokama qilingan, ya'ni koinotning harakati manbai o'zidami yoki uning tashqarisidami?” [4;180].

Bizningcha, ta'lim-tarbiya tizimining harakatlantiruvchi kuchi va manbai uning o'zidadir. Sohada qancha islohotlar amalga oshirilsa-da, tizim rivojiga oid qanchalik rejalar, dastur va loyihalar qo'llanilsa-da, ta'lim-tarbiyaning taraqqiyoti o'z-o'zidan rivojlanish qonuniyati bilan belgilanadi. Ta'lim-tarbiya tizimining quyi bosqichdan to yuqori bosqichga qadar yuksalishi, avvalo, uning o'zini-o'zi tashkillashtirish yo'lini tanlab olishiga bog'liqdir. Qolgan barcha islohotlar faqatgina ichki va tashqi ta'sirlar

sifatida qaralishi mumkin. Shuni ta'kidlashimiz o'rinliki, ta'lim-tarbiya tizimining o'zini-o'zi tashkillashtirishida turli sabab va ta'sir etuvchi omillar muhim ahamiyatga egadir. Istiqbolni ko'zlagan, oqilona, tizimli, bosqichma-bosqich, o'ylangan ta'lim islohotlari va ta'lim taraqqiyoti uchun qabul qilingan mamlakatdagi turli dastur va loyihalar ta'limning o'zini-o'zi tashkillashtirishi uchun ta'sir etuvchi sabab va vositalar bo'la oladi. Ta'lim-tarbiya sistemasi tashqaridan kirib keladigan faol energiya, informatsiya va moddani qabul qilish jarayonida o'z-o'zidan tashkillashadi, shu bilan birga qabul qilgan informatsiyalarini takomillashtirib, yangi axborotni ishlab chiqaradi.

Ta'lim jarayonini rivojlantiruvchi harakat manbai uning (tizimning) o'zida bo'lib, mazkur tizimda turli o'zgarishlar amalga oshirilishi, yangilik va islohotlarning kirib kelishi, qo'llanilishi ichki va tashqi ta'sirlar sifatida amaldagi (eski) sistemani yangilash (o'zgartirish) hisobidan boshqa bir sistemaning o'z-o'zidan tashkillanishiga turtki beradi. Shuningdek, tizimning o'z-o'zini tashkillashtirishida uning ichidagi elementlarning faoliyati muhim o'rin tutadi. Bunga ta'lim-tarbiya beruvchilar salohiyati, ta'lim-tarbiya oluvchilar dunyoqarashi, ilmiy, axloqiy-ma'naviy muhit, ma'lum ijtimoiy sharoit, moddiy resurs va boshqa elementlarni kiritish mumkin.

V.P.Branskiyning ta'biricha, “Agar tizimga hech qanday tashqi, maxsus ta'sirlar bo'lmay turib, u funksional jihatdan o'zining tuzilmasini yuzaga keltirsa, biz bunday tizimni o'z-o'zini tashkillashtiruvchi tizim deb ataymiz. O'z-o'zini tashkillashtirish nazariyasi tanlash asosida rivojlanishning barcha fenomenologik belgilarini, murakkablik, xilma-xillik va moslashuvchanlikni o'zida mujassamlashtiradi. Ushbu sinergetik nazariya rivojlanishning universal mexanizmi sifatida barcha dissipativ tizimlarga xos bo'ladi. Jamiyat ham xuddi shunday tizimdir, shu sababdan ushbu nazariya jamiyat taraqqiyotiga ham bevosita taalluqlidir” [1;119]. Demak, o'z-o'zidan tashkillanish jarayoni barcha murakkab, dissepativ sistemalarda uchraydi va bu tashkillanishda ichki va tashqi ta'sirlar tizim strukturasi bilan uyg'unlashadi. Ta'lim-tarbiya sistemasi ham ichki va tashqi ta'sirlar natijasida o'z-o'zini tashkillashtiradigan murakkab tizimlar sarasiga kiradi. Ya'ni, mazkur tizim o'z-o'zini tashkillashtirish jarayonida to'xtovsiz ravishda tashqi muhitdan axborot, energiya olib turadi. Bu axborot va energiya uning doimo yangilanib o'z-o'zini isloh etib borishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shuni ta'kidlash o'rinliki, ta'lim-tarbiya jarayoniga chetdan qabul qilinayotgan energiya va axborot tizim taraqqiyotiga xizmat qilsagina, uning sifatini ijobiy tomonga o'zgartirsagina o'z-o'zini tashkillashtirish jarayonining natijasi ham istiqbolli bo'ladi. Ta'lim-tarbiya sistemasi yopiq tizim sifatida o'z-o'zini munosib tarzda tashkillashtira olmaydi, faqat ochiqlikdagina rivojlanadi, taraqqiy etadi, yuksaladi. Yopiqlik ta'lim-tarbiya tizimining turg'unligiga, ochiqlik esa tizimning o'z-o'zini tashkillashtirishiga asos bo'ladi. O'z-o'zini anglash – bu shunchaki insonning ichki hayoti, his-tuyg'ulari, fikrlari, xatti-harakatlari, qadriyatlari, afzalliklari, maqsadlari, kuchli tomonlari,

qiyinchiliklari, munosabatlari, fikrlash tarzi va boshqalarni bilish qobiliyatidir [8]. Demak, o‘z-o‘zini anglash jarayonida inson o‘z ichki olamiga nazar soladi, o‘z hissiyotlarini, tafakkurini boshqara oladi, o‘zining faoliyatiga o‘zi ongli ravishda baho bera oladi.

Xulosa:

Birinchidan, zamonaviy ta’lim-tarbiya sistemasi o‘z-o‘zini tashkillashtiruvchi tizim hisoblanadi. Bugungi zamon ta’limi va tarbiyasining rivoji uning mustaqilligi, erkinligi kabi omillar bilan belgilanadi. Ta’lim-tarbiya sistemasida o‘z-o‘zini tashkillashtirish qonuniyatining amal qilishi, jarayondagi har bir elementning taraqqiyoti orqali amalga oshadi.

Ikkinchidan, ta’lim jarayoni, ayniqsa, oliy ta’lim tizimi bugungi zamonning har tomonlama rivojlangan, aqlli insonlarini shakllantirishda muhim bo‘g‘in sanaladi. Oliy ta’lim tizimining sifati va samaradorligi o‘z-o‘zini anglab yetgan, o‘z-o‘zini boshqara oladigan, o‘z-o‘zini rivojlantirib, o‘z faoliyatini taraqqiyotga yo‘naltira oladigan kuchli, salohiyatli kadrlarni tayyorlash bilan belgilanadi.

Uchinchidan, o‘z-o‘zini tashkillashtirish jarayoni ta’lim-tarbiya tizimining rivojlanishiga, kelajak uchun xizmat qilishiga zamin yaratadi. Bugungi kunda O‘zbekistonda islohotlar shiddat bilan davom etayotgan bir davrda ta’lim-tarbiyani inson kamoloti uchun yo‘naltirish jamiyat taraqqiyoti uchun samarali natija beradi. O‘z-o‘zini tashkillash jarayoni elementlarini ta’lim tizimi orqali inson kamolotiga yo‘naltirish bugungi davrning zaruriy talablaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бранский В.П. Теоретические основания социальной синергетики. //Вопросы философии. 2000. №4.
2. Мукушев Б.А. Отражение идей синергетики в содержании школьного естественно-научного образования. //Вестник. ТГПУ, 2010. №2 (92).
3. Тураев Б. Борлиқ: моҳияти, шакллари, хусусияти. –Тошкент: ЎзРФА И.Мўминов номидаги фалсафа ва ҳуқуқ институти, 2011.
4. Қўшоқов Ш. Табиатшунослик фалсафаси. – Самарқанд: СамДУ, 2004.
5. Хакен Г. Синергетика. – Москва: Мир, 1980.
6. Эргашева М.Х. Авестода ўз-ўзини ташкиллаштириш жараёнини англашнинг гносеологик хусусиятлари // ЎзМУ хабарлари. – Тошкент, 2017. № 1.
7. Ergasheva M.X. Ta’lim va tarbiya falsafasi. Darslik. – Samarqand: SamDU Tahririy nashriyoti, 2025.
8. SEL for Students: Self-Awareness and Self-Management. <https://ggie.berkeley.edu/student-well-being/sel-for-students-self-awareness-and-self-management/>.

ABDURAHMON SAYYOH TOSHKANDIYNING “TANVIR UL AHDOQ FIL-MAKORIM AL-AXLOQ” ASARIDA AXLOQIY FIKRLARNING TIZIMLI IFODALANISHI

Asatulloev Abrorkhon Asatulloevich

Falsafa fanlari doktori (DSc), dotsent

Guliston davlat pedagogika instituti

abshah.uz1992@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abdurahmon Sayyoh Toshkandiyning “Tanvir al-ahdoq fi makorim al-axloq” asari tahlili asosida unda bayon etilgan axloqiy g‘oyalar, fazilatlar va inson kamolotini shakllantiruvchi qadriyatlar o‘rganiladi. Asardagi axloqiy fikrlar islomiy ma’rifat va tasavvuf an’analari doirasida tasnif qilinib, muallifning axloq nazariyasiga qo‘shgan hissiy yoritiladi. Tadqiqot davomida asarning zamonaviy axloqiy ta’limotlar bilan uyg‘unligi hamda uning tarbiyaviy va ma’naviy ahamiyati ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: Tanvir ul-ahdoq fi makorim ul-axloq, odob-axloq, axloqiy tarbiya, islomiy qadriyatlar, ruh va nafs tushunchasi, quvvati fikriyya, quvvati g‘azabiyya, quvvati shahvoniy, fazilatlar: hikmat, shijoat, iffat, adolat, mahalliy madaniy meros.

KIRISH. XXI asrni birinchi choragida yashayotgan bo‘lsak, qanchalik tahlikali, hech qanday tinchlik kafolatlanmagan, dunyo ko‘p qutbliga bo‘lingan, shiddat bilan o‘zgarayotgan ilm-fan va texnika inqilobini boshidan kechirayotgan davrda ko‘rishimiz mumkin. Ayniqsa bugungi kunda ta’limning ahamiyati har qachongidan ko‘ra yuqori. Yangi bilimlar va ko‘nikmalarga ehtiyoj ortib, ta’lim tizimi innovatsion texnologiyalar, onlayn kurslar va dunyo miqyosidagi hamkorlik orqali barqaror rivojlanmoqda. Shu bilan birga, kasbiy rivojlanish uchun yangi imkoniyatlar va manbalar paydo bo‘lmoqda, amaliyot va nazariyot o‘rtasidagi cheklovlar kamaygan. Bunga masalan, raqamli va sun’iy intellekt asosidagi kasblar ham kirishi mumkin.

Shu o‘rinda yurtimizda keng islohotlar avj olgan, imkoniyatlar kengaygan davrni ko‘rib, har bir inson albatta shu jarayonlardan unumli foydalanishni inkor etmasa kerak. Boshqacha qilib aytganda “**Uchinchi Renessans**” poydevorini qurayotgan suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlatda istiqomat qilmoqdamiz. Hozirgi vaqtda dunyoni xohlagan burchagida nimalar sodir bo‘layotganini kuzatish, o‘ziga tegishli ma’lumotlarni o‘qish, tarqatish shunchalik soddalashib ketdi. Lekin bu qulayliklardan foydalanish juda ham ozni tashkil qiladi. Shu ijtimoiy tarmoqlarda o‘tgan asrda yashab ijod etgan ko‘plab ma’rifatparvarlar haqida ma’lumotlarni ko‘rishimiz mumkin. Lekin deyarli o‘rganilmagan. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida yashagan

o'zbek ma'rifatparvari, sayyoh, noshir va yozuvchi Abdurahmon Muhammad Sodiq Sayyohni “Tanvir ul-ahdoq fi makorim ul-axloq” asarini misol keltirishimiz mumkin.

ASOSIY QISM. XX asr boshlari matbuotida “Sayyoh” taxallusi bilan tanilgan Abdurahmon Muhammad Sodiq o'g'li Toshkandiy ma'rifatparvar ziyolilardan biri bo'lib, u XIX asr oxiri XX asr boshlarida noshirlik qilish bilan birga odob axloq, diniy va ma'rifiy sohalarga oid qator kitoblar yozgan. Jumladan, birgina “Tanvir ul-ahdoq fi makorim ul-axloq” asarini nomini keltirishimiz mumkin. Bundan tashqari u siyosat, islom, tarix, ma'naviyat sohalarida chop etilgan ko'plab kitoblarga noshirlik qilgan. Shuningdek, uning o'zi ham necha kitoblar yozgani ma'lum. Abdurahmon Sayyohning o'lka aholisi kitob savodxonligini oshirish, mahalliy va dunyoviy yangiliklardan, ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlardan xabardor qilishga qaratilgan faoliyati uning bosh muharrirligida 1915-1917 yillarda Toshkentda nashr qilingan “al-Isloh” jurnali faoliyatida ham ko'rish mumkin. Mazkur jurnal nafaqat Turkiston o'lkasida balki, qo'shni musulmon mamlakatlarida ham mashhur bo'lgan. Jurnalda islom, shariat va fiqhiy masalalar, odob-axloq muammolari, mashhur diniy asarlardan tarjimalar, o'lka hayotiga oid bahs-munozalarlar berib borilgan.[2]

Abdurahmon Sayyoh qalamiga mansub “Tanvir ul-ahdoq fi- makorim al-axloq” asari o'rta asrlarda yashab o'tgan islom olamining yirik allomalari ilgari surgan g'oyalar asosida yozilgan bo'lib, odob-axloqqa oiddir. Mazkur asarlarda muallif axloqning mohiyati xususida fikr yuritir ekan avvalo Qur'oni karim, hadisi sharifga ishora qiladi. Asarda muallif tomonidan an'anaviy musulmon odob-axloq masalalariga yangicha yondashuvlarning bildirilishi alohida ahamiyatga ega.

Umuman olganda, “Tanvir ul-ahdoq fi-makorim ul-axloq” asari nashrida Turkiston o'lkasidagi ta'lim muassasalarida musulmon bolalar ta'lim-tarbiyasida odob-axloq mavzusini sodda va tushunarli qilib yoritish maqsad qilib olinganligini ko'rish mumkin. Zero, o'sha davr nuqtai nazaridan mahalliy hamda keng yo'l ochilgan rus-tuzem maktablarida o'rta asrlarda yaratilgan odob-axloq haqidagi an'anaviy kitoblar o'quv dasturlaridan chetga chiqarilgan bir paytda, ularda ilgari surilgan g'oyalar hamda islomiy an'analar doirasida, mahalliy ma'rifatparvarlar tomonidan davr talablaridan kelib chiqqan holda qayta ishlangan odob-axloq darsliklariga ehtiyoj katta edi.[2]

Abdurahmon Sayyohning “Tanvir ul-ahdoq fi- makorim al-axloq” asaridagi fikrlar ahamiyati hali hamon qadrlidir. E'tibor qaratsak, Nafsni anglash (Marifat un-nafs) haqida – Inson ikki asosdan tashkil topgan: jism va ruh. Jism ko'z bilan ko'rilar, qo'l bilan sezilar, ruh esa tashqi sezgilar bilan idrok etilmaydi. Ruhni faqat aql va qalb ko'zi orqali anglash mumkin. Insonning fe'l-atvori, amallari va odatlari ruhga bog'liq. Ularning barchasi inson ichki dunyosining oynasidir. Qachonki insonning barcha a'zolari uyg'un va tartibli bo'lmasa, uning tashqi qiyofasi yetuk bo'lmaydi. Xuddi shuningdek, insonning

xatti-harakatlari va odatlari uyg'un va barqaror bo'lmasa, qalbining ham go'zalligi va mukammalligi haqida so'z yuritib bo'lmaydi.[1]

Ruh tufayli inson mavjudotlar ichida ulug' maqomga ega. G'arb faylasuflari bu ruhni “nafs” deb atagan bo'lsalar, Islomda uni “ruh” deb ataydilar. Ruh ikki qismga bo'linadi: Notiq ruh – abadiy bo'lib, jism halok bo'lsa ham yo'qolmaydi. Inson “men” deb o'zini ifodalashi ham shu ruhi notiqaning dalilidir.

Hayvoniy ruh – ovqatdan hosil bo'lib, faqat jism tirik bo'lguncha mavjud bo'ladi. U jism o'lganda barham topadi. Bu holat chiroq va yog' munosabatiga o'xshaydi. Hayvoniy ruhga hayvonlar va insonlar sherik. Ammo notiq ruh faqat insonga xosdir va Allohga ibodat qilish uchun yaratilgandir. Shu sabab ham inson bu ruh orqali gunoh va harom amallar uchun jazolanishi mumkin.

Nafsning salohiyati haqida. Alloh taolo inson nafsiga uchta asosiy kuch ato qilgan: Fikr kuchi (quvvati fikriyya);

G'azab kuchi (quvvati g'azabiyya);

Shahvat kuchi (quvvati shahvoniyya).

Fikr kuchi – inson bu kuch orqali yaxshilikni yomonlikdan, haqiqatni botildan ajratadi. Bu kuch “nafsi mutmainna” va “nafsi malakiy” deb ham nomlanadi. Uning qarorgohi – miya.

G'azab kuchi – bu kuch insonni jasurlik va nomusini himoya qilishga undaydi. “Nafsi lavvoma” va “nafsi sab'iy” deb ham ataladi. Uning markazi – qalb.

Shahvat kuchi – bu kuch ichish, ovqatlanish, kiyinish, uxlab dam olish va hayotiy ehtiyojlarni qondirish istagini yuzaga keltiradi.

Har bir kuchda uch holat mavjud:

Iste'lo (haddan oshish);

E'tidol (mo'tadillik);

Nuqson (zaiflik).

Fikr kuchi ortiqcha bo'lsa – bemulohazalik, mo'tadil bo'lsa – hikmat, nuqsonli bo'lsa – nodonlik.

G'azab kuchi haddan oshsa – beo'ylik, mo'tadil bo'lsa – shijoat, nuqson bo'lsa – qo'rqqulik.

Shahvat kuchi ortiqcha bo'lsa – fojirlik, mo'tadil bo'lsa – iffat, nuqsonli bo'lsa – dangasalik.

Iste'lo va nuqson – tanqid qilingan holatlar, e'tidol esa maqtalgan. Chunki kuchlarning haddan oshishi nafsni yomonlikka, zaifligi esa insonni sustlikka olib keladi. Alloh esa hech narsani behuda yaratmagan. Shuning uchun quvvatlar mo'tadillikda bo'lishi shart. Rasululloh (s.a.v.) ham: “Ishlarning eng yaxshisi – o'rtachasi”, deganlar. Quvvatlarning mo'tadilligi insonni hikmat, shijoat va iffat egasi qiladi. Bu fazilatlarning jamlanishi esa adolat deb ataladi.

Hikmat – mavjudotlarning haqiqatini bilish;

Shijoat – qo‘rquvsiz harakat qilish;

Iffat – nafsni yomon xohishlardan tiyish;

Adolat – barcha ishlarda aql va shariat mezoniga amal qilish.

Tamaddun (Madaniy hayot).

Tamaddun – hunarmandlarning bir joyda jam bo‘lishi va shaharning tartib va intizomga kelishidir. “Al-insanu madaniyyun bit-tab’” – inson tabiatan jamiyatda yashashga moyildir.

Insonlar bir joyda jam bo‘lib, bir-birlariga yordam beradi, maqsad va ehtiyojlarini osonlik bilan qondiradi.

Shuning uchun qishloq va shaharlar barpo etildi. Lekin odamlar tabiat va mazhabda farqli bo‘lgani uchun Alloh taolo adolatni ta’minlash uchun payg‘ambarlar yubordi va shariat hukmlarini belgiladi. Alloh taolo Qur’onda shunday amr qiladi: “Ey mo‘minlar! Allohga, Payg‘ambariga va o‘zlaringizdan bo‘lgan rahbarlarga itoat qiling”. (Niso surasi, 59-oyat) Rahbarlarga itoat – din hukmiga xilof bo‘lmagan holatda bo‘lishi kerak.

XULOSA. Abdurahmon Sayyoh Toshkandiyning “Tanvir ul-ahdoq fi makorim al-axloq” asari – bu axloqiy g‘oyalarning yangicha tushunilishini taklif etgan va inson kamolotini ta’minlovchi fazilatlarning konseptual tasnifini bergan muhim manba hisoblanadi. Muallif, o‘z asarini yaratganida, nafaqat axloqiy fazilatlarning nazariy asoslarini, balki ularning amaliy hayotdagi tatbiqini ham ko‘rsatgan. Asar islomdagi axloqiy qadriyatlarning zamonaviy yondashuvlar bilan hamohangligini va uning tarbiyaviy, ma’naviy ahamiyatini yanada yoritib beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Abdurahmon Muhammad Sodiq o‘g‘li Toshkandiy. Tanvir ul-ahdoq fi-makorim al-axloq. – Toshkent: G‘ulom Hasan Orifjonov matbaasi, 1913. 76 b.

2. Asatulloev, A. (2020). In the twentieth century, Turkestan national media outreach ideas published by Abdurakhmon Sayyoh Tashkendi, entitled “Rule of law”. International journal of advanced science and technology, 29(5), 1781-1784.

RAQAMLASHGAN JAMIYATDA EKZISTENSIAL JARAYONLAR VA MA'NAVIY TARAQQIYOT MASALALARI

Yuldashev Farrux Abduraxmanovich

*Farg'ona davlat univeriteti, falsafa va milliy g'oya kafedrasi dotsenti,
f.f.b.f.d. (PhD)*

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi raqamlashgan jamiyatda ma'naviy hayot, shaxs ijtimoiy-ma'naviy faolligi kabi masalalar tahlil qilingan bo'lib, jamiyat taraqqiyoti va kelajagi, inson ongi va tafakkurining ekzistensial jarayonlar bilan uyg'unligi, inson ichki dunyosini har tomonlama rivojlantirish to'g'risidagi fikr-mulohazalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: ma'naviy hayot, yoshlar, raqamli jamiyat, ijtimoiy faollik, taraqqiyot, ong, dunyoqarash, manfaat, mustaqil fikr, ekzistensial holat, axloqiy munosabatlar.

Mustaqillikka erishilgandan keyin jamiyatning barcha soxalarida olib borilayotgan islohotlar qatori davlatimiz tomonidan ma'naviy hayotni yuksaltirishga e'tibor kuchaytirildi. Ushbu masala aynan bugungi raqamlashtirish sharoitida turli tahdidlar, begona yot g'oyalarning jamiyatga kirib kelishini oldini olish asosiy vazifalardan biriga aylandi. Jamiyatning asosiy resursi axborot bo'lgan, ijtimoiy munosabatlarning aksariyati raqamli jamiyat orqali amalga oshadigan, insonning axborot almashish, mehnat qilish, o'rganish va ijtimoiylashish kabi maqsadga yo'naltirilgan harakatlarini tadqiq etish muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy raqamli jamiyat xuquq va majburiyatlar birligini anglashga asoslangan va ijtimoiy-ma'naviy faollikka qaratilib, birinchi navbatda faol, erkin va mustaqil fikrlaydigan yoshlar bilan shakllanadi. Shu munosabat bilan fuqarolar ijtimoiy faolligini, axloq, ma'naviy hayotni yuksaltirish muhim ahamiyatga ega. Yoshlar zamonaviy jamiyatini qurishda o'z xuquq va manfaatlari, ehtiyojlari asosida jamiyat ma'naviy taraqqiyotiga erishishda bevosita ishtirok etishlari lozim.

Zamonaviy falsafada ekzistensializm asosan, inson falsafasi (antropologiya) yo'nalishlarida tahlil qilinib, falsafiy tafakkurda inson muammosini markaziy o'ringa qo'yadi. Ekzistensializm bu jarayonda insonning individualligi, ma'naviy inqirozlari va erkinligini o'rganish uchun muhim metodologik asos sifatida xizmat qiladi. O'zbek falsafiy tadqiqotlarida A.Kamyuning: "Hayot yashashga arzishi yoki arzimasligi masalasini hal qilish falsafaning asosiy masalasiga javob topish demakdir,"[1] kabi ekzistensial savollar alohida e'tirof etilib, tahlil qilinmoqda. Sharqona va g'arbona yondashuvlarning transformatsiya va sintezi O'zbek falsafasida ekzistensializm nazariyalari sotsio-madaniy muhitidagi inson haqidagi ta'limotlar (masalan, tasavvuf falsafasi) bilan sintezlashayotgani kuzatiladi. Tasavvufdagi "o'zlikni anglash" va "haqiqatga yetishish yo'li" g'oyalari ekzistensializmdagi haqiqiy borliqqa erishish (autentiklik) g'oyasi bilan ma'lum ma'noda hamohanglik kasb etadi[2]. Jamiyat hayotida

qadriyatli yondashuvlar zamonaviy o'zbek falsafasida "Qadriyatlar falsafasi" (Aksiologiya)ni shakllantirib, unda insonning o'z ma'naviy qadriyatlarini tanlash va ularga asoslanib yashash mas'uliyati ekzistensial nuqtai nazardan o'rganiladi. Umuman olganda, ekzistensializm ma'naviy va falsafiy tafakkurga insonning individualligini, uning tanlov erkinligi va mas'uliyatini chuqurroq anglash uchun turtki beradi. Ekzistensial falsafa doirasida bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, insonning dunyodagi o'rni va mohiyatini anglashga xizmat qiladi.

Hozirda o'sib kelayotgan yosh avlodning yuksak ma'naviyati uning egallagan bilimlari, ongi va dunyoqarashining kengligi orqali ko'rinadi. Xozirgi kunda davlatimizning iqtisodiy-ijtimoiy qudrati, uning jahon miqyosidagi nafuzining oshib borishi jamiyatda ma'naviy taraqqiyotni yuksaltirishga bog'liqdir. Ma'naviy taraqqiyot jamiyat ichki hayotida milliy manfaatlarni amalga oshirishga, ma'lum bir gurux, qatlamlar o'rtasida umuminsoniy maqsad va qarashlarni shakllanishiga xizmat qilib, maqsad, qadriyat va meyorlar asosida shaxsning ijtimoiy ma'naviy saviyasini shakllantiradi. Bundan tashqari yoshlarning boshqa davlat va millatlar bilan munosabati kabi masalalarda ularning ijtimoiy-ma'naviy faollik darajasini ko'rsatadi. Jamiyat taraqqiyotiga ongli munosabatni shakllantirish, jamiyatni demokratlashtirish va ijtimoiy-ma'naviy hayotni erkinlashtirishda yoshlarning faolligi muhimdir. Bu bilan yoshlarning davlat va jamiyatning ichki va tashqi mohiyatini anglashi, erkin tahlil qila olishi, jamiyat ma'naviy hayotida kechayotgan voqea-xodisalarni mustaqil baxolay olish qobiliyati shakllanishini ko'rsatib beradi. Yoshlarni ma'naviy yuksakligi u yashayotgan jamiyatda ijtimoiy-siyosiy tizimga bog'liq ravishda rivojlanib, o'sha jamiyatni tashkil etayotgan yoshlarning salohiyati, bilim va tafakkuriga tayanadi va shu orqali jamiyatga bo'lgan ijtimoiy-ma'naviy munosabatini ochib beradi. Davlatimiz rahbari ta'kidlaganidek: ertangi kunimiz, dunyoning taqdiri va farovonligi o'sib kelayotgan yosh avlod qo'lida. Yoshlarimizning qalbi va ongiga tinchlik, gumanizm va do'stlik, o'zaro ishonch va hurmat kabi olijanob g'oyalarni singdirish dolzarb vazifamizdir[3]. Raqamli jamiyatida ma'naviy taraqqiyotga erishishning asosiy maqsadi shaxsning faoliyatidagi imkoniyatlarini kengaytirish, yoshlarni ijtimoiy tengligini va qadr-qimmatini mustaxkamlashdir. Yangi O'zbekistonni barpo etishda bugungi kunda bir qator islohotlar amalga oshirildi. Albatta ushbu siyosiy jarayonlar birinchi navbatda milliy qadriyatlarimiz, urf-odat va an'analarimizni saqlashga, xalqimizning asrlar davomida shakllangan mentalitetiga bog'liq ravishda yuritiladi. Kishilarning manfaatlarini va ehtiyojlarini qondirish maqsadida, ularning o'zaro birlashuvi va kishilar o'rtasidagi iqtisodiy, axloqiy, ma'naviy hamda boshqa ijtimoiy munosabatlari yig'indisidan tashkil topgan majmua jamiyat deb yuritiladi. Jamiyatda insonning xuquq va erkinliklari oliy qadriyat hisoblangan, uning manfaatlari ustuvorligiga e'tibor qaratiladigan tushunchadir. Bunday jamiyatda eng asosiy e'tibor fuqaroga qaratilgan bo'lib, barcha insoniy

munosabatlar ulug'lanadi. Inson faoliyatini shunchaki mehnat yoki ijtimoiy harakat bilan emas, balki uni ekzistensial harakat deb qarash lozim. Shu ma'noda inson faoliyatida birinchi navbatda quyidagi omillarga e'tibor qaratish talab etiladi:

-Erkinlik va mas'uliyat. Inson faoliyatida har bir lahzadagi erkin tanlovi, har bir harakati uchun javobgar, chunki bu harakat butun insoniyat qanday bo'lishi kerakligi haqidagi tasavvurimizni o'zida aks ettiradi.

-O'zini-o'zi anglash (mohiyatni yaratish). Inson tug'ilganda "tayyor" mohiyatga ega emas, uning faoliyati, tanlovi, loyihalari (maqsadlari) orqali u o'zining kimligini – mohiyatini yaratadi. Inson faoliyati ikki xil bo'lishi mumkin. O'z erkinligini anglagan, chegaraviy vaziyatlar (o'lim, yolg'izlik) bilan yuzma-yuz kelgan va o'z tanlovi uchun javobgarlikni olgan insonning harakatlari kuzatiladi. Erkinlik va mas'uliyat insonning mutlaq erkinligi uning faoliyati bilan uzviy bog'liq. Agar inson erkin bo'lsa, u o'zining har bir tanlovi, har bir harakati uchun to'liq javobgar (mas'ul) bo'ladi. Inson faoliyati doim kelajakka yo'naltirilgan loyiha shaklida bo'ladi. Inson doim hozirgi holatidan tashqariga intiladi. Ekzistensializm nazariyasiga ko'ra, insonning ekzistensiyasi (mavjudligi) uning faoliyati (tanlash va harakat qilish) orqali uzluksiz ravishda yaratiladi. Siz kim bo'lsangiz, bu sizning tanlovingiz va faoliyatingiz natijasidir. Insonning mavjudligini (ekzistensiyasini) uning faoliyati bilan bog'lab o'rganish ekzistensial falsafaning asosiy yo'nalishi hisoblanadi. Bu tadqiqot jarayonida insonning borlig'i, uning ichki dunyosi, ma'naviy hayoti, xatti-harakatlari bir-biridan ajralmas holda tahlil qilinadi.

Ta'kidlash kerakki, qaysi mamlakatda aholining ijtimoiy-ma'naviy taraqqiёti yuqori bo'lsa, o'sha davlat ijtimoiy hayotida ilm-fan, madaniyat, axloq kabi yo'nalishlar ustuvorlik kasb etadi. Mustaqillikning taraqqiyot yo'li mamlakatimizda fan va madaniyat rivoji uchun keng imkoniyatlar yaratdi. Modomiki, shunday ekan, bugungi kunda yosh avlodni dunyoqarashini zamonaviy fan yutuqlariga asoslangan bilimlar bilan qurollantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev aytganidek, “ijtimoiy-gumanitar fanlar – tarix, falsafa, huquqshunoslik, arxeologiya, sharqshunoslik, O'zbekiston xalqlari madaniy merosi, tilshunoslik va adabiyotshunoslik, san'atshunoslik va boshqa sohalarda ham muhim natijalarga erishilmoqda”[4]. Jamiyatning ma'naviy yangilanishi jarayonida yangicha munosabatlarni shakllantirish, mutafakkir va mutasavvurlarning ijtimoiy-falsafiy merosini har tomonlama o'rganish uchun keng imkoniyatlardan foydalanish zarur. Raqamli jamiyat sharoitida yoshlar ijtimoiy faolligi va ekzistensial jarayonlarning ijtimoiy asoslari har qanday jamiyat, xalqning ijtimoiy ongini o'zgartirishga, uning pirovard maqsadlariga xizmat qilishga qaratilgan. Ekzistensializm inson hayotini samarali qiladigan va bundan tashqari, har bir haqiqat va har bir harakat inson sub'ektivligini yuqori o'ringa qo'yadi. Ekzistensializmning vazifasi shaxsga e'tibor qaratish va yaratish bo'lib, davlat, oila,

jamiyatda erkinlikgi targ'ib etib, gumanistik haqiqatni qaror topishi uchun inson qobiliyatlarini yuksaltirishga katta e'tibor qaratadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, bugungi kunda mustaqil tafakkurning o'sishi ma'naviy muhitning, shu bilan birga shaxs va jamiyatning qiyofasi, ichki dunyosi, manfaat va ehtiyojlarining ta'minlanishi bilan bog'liqdir. Mamlakatimiz ijtimoiy sohalarida amalga oshirilayotgan ko'plab islohotlar yoshlarning bilimi, dunyoqarashi tajriba va faolligini oshishiga katta yordam bermoqda. Shu bilan birga xozirgi kunda ma'naviy taraqqiyot, inson aqli, hayotning ma'nosi, ular o'rtasidagi aloqadorlik, inson tafakkurini ezgulikka, taraqqiyotga va baxtli hayotga yo'nalitirish ekzistensiyaning bosh maqsadiga aylanishi zarur. Jamiyat hayotida ekzistensial jarayonlarning dolzarbligi olam va odamning obyektiv shakli, muammolarini muvaffaqiyatli hal etish, inson nima uchun dunyoga keladi, nima uchun yashaydi, o'zidan nimalarni qoldiradi kabi masalalar ustida doim mushohada olib borish talab etiladi.

Adabiyotlar

1. Махаматов Т.М., Маматов М.А., Пулатова Д.А. Глобальное экзистенциальное пространство //Век глобализации. №3(47), 2023. С.116-126
2. Milliy qadriyatlar va ma'naviy merosning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. Toshkent 2023.
3. SH.Mirziyoyevning BMT Bosh Assambleyasining 80-yubiley sessiyasida so'zlagan nutqi. (<https://president.uz/oz/lists/view/8528>).
4. Ш.Мирзиёев. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. Т: Ўзбекистон , 2022. 236-б.

RAQAMLASHTIRISH DAVRIDA MA'NAVIY TARAQQIYOTNING YANGI QIRRALARI VA MUAMMOLARI

Iymanov Javlon Saidraxmonovich

“University of economics and pedagogy” NOTM

“Ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrası professori v.b.

Iymanov81@umail.uz

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada raqamlashtirish jarayonining inson ma'naviy hayotiga ta'siri, axborot makonida qadriyatlarning o'zgarishi va shaxsning ma'naviy yetukligi bilan bog'liq muammolar tahlil qilinadi. Raqamli madaniyat sharoitida inson axloqining yangi ko'rinishlari, axborot xulqining falsafiy mazmuni hamda ma'naviy immunitetni mustahkamlash yo'llari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: raqamlashtirish, ma'naviy taraqqiyot, axborot makoni, raqamli madaniyat, qadriyatlar, axborot etikasi, shaxs.

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируется влияние процесса цифровизации на духовную жизнь человека, проблемы, связанные с изменением ценностей в информационном пространстве и духовной зрелостью личности. Рассматриваются новые проявления человеческой морали в условиях цифровой культуры, философское содержание информационного поведения и пути укрепления духовного иммунитета.

Ключевые слова: цифровизация, духовное развитие, информационное пространство, цифровая культура, ценности, информационная этика, личность.

ANNOTATION

This article analyzes the impact of the digitalization process on human spiritual life, changes in values in the information space, and problems related to the spiritual maturity of the individual. In the context of digital culture, new manifestations of human morality, the philosophical content of information behavior, and ways to strengthen spiritual immunity are considered.

Keywords: digitalization, spiritual development, information space, digital culture, values, information ethics, personality.

Kirish. So'nggi yillarda dunyo miqyosida raqamli texnologiyalar shiddat bilan rivojlanib, ijtimoiy hayotning deyarli barcha sohalarini qamrab oldi. Inson faoliyati, muloqoti, mehnati, ta'lim olishi va hatto tafakkuri ham raqamli muhit bilan chambarchas

bog'liq holga keldi. Shu jarayon insoniyat ma'naviy hayotiga ham kuchli ta'sir ko'rsatar ekan, “bu borada ma'naviy tarbiya masalasi, hech shubhasiz, beqiyos ahamiyat kasb etadi” [1].

Raqamlashtirish natijasida yangi madaniy va axloqiy qadriyatlar tizimi shakllanmoqda. Biroq bu jarayonning ijobiy jihatlari bilan birga, inson shaxsiyatining ma'naviy turg'unligi, axborotga qaramlik, shaxsiylikning yo'qolishi kabi muammolar ham kuchaymoqda. Shu sababli, zamonaviy falsafada raqamli muhit va ma'naviyat o'rtasidagi munosabatni tahlil qilish muhim ilmiy zaruratga aylanmoqda.

Yangi O'zbekiston sharoitida ham raqamli texnologiyalarni joriy etish bilan bir qatorda “raqamli ma'naviyat”, “axborot madaniyati”, “raqamli mas'uliyat” tushunchalari falsafiy muhokamalarning markaziga chiqmoqda. Bugun ma'naviyat boshqa sohalardan o'n qadam oldinda yurishi, ma'naviyat yangi kuchga, yangi harakatga aylanishi kerak. [2]

Asosiy qism. Raqamlashtirish faqat texnologik jarayon emas, balki jamiyat ma'naviy hayotini o'zgartiruvchi omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Inson hayotining virtual tarmoqlarga ko'chishi, sun'iy intellekt va algoritmlarga tayanish holatlari “inson–texnologiya” munosabatining yangi bosqichini yuzaga keltirdi. Shu tariqa, ilgari faqat oila yoki jamiyat muhitida shakllangan qadriyatlar endi algoritmlarga asoslanayotgan axborot oqimi orqali tarqalmoqda. Inson o'zining ichki dunyosini, e'tiqodini yoki estetik qarashlarini virtual kontent orqali ifoda etadi.

Ma'naviyat tarixan insonning o'zini anglash, jamiyatdagi o'rni va mas'uliyatini his etish shakli sifatida namoyon bo'lgan. Raqamli davrda esa bu tushuncha virtual axborot oqimlari ta'sirida yangi mazmun kasb etmoqda. Shu bois, raqamlashtirishni faqat texnik yutuq sifatida emas, balki insoniy qadriyatlarni sinovdan o'tkazuvchi ijtimoiy hodisa sifatida ko'rish zarur. Masalan, ijtimoiy tarmoqlarda ma'naviy, diniy yoki madaniy mazmundagi kontentlar inson dunyoqarashiga algoritmik tarzda ta'sir etmoqda. Natijada insonning ma'naviy tajribasi tobora “virtual reallik” bilan uyg'unlashib bormoqda. [3]

Raqamli kommunikatsiya vositalari insonlar ongiga bevosita ta'sir ko'rsatish qudratiga ega bo'ldi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va media kontent inson dunyoqarashini shakllantirishda asosiy manba sifatida qaralmoqda. Natijada qadriyatlar tizimi keskin o'zgarishlarga uchramoqda: milliy, diniy va madaniy qadriyatlar global tarmoqdagi g'oyalar bilan aralashib ketmoqda.

Bu jarayon bir tomondan madaniyatlararo muloqotni kuchaysa, boshqa tomondan ma'naviy relativizm, ya'ni “har bir fikr haqiqat” tamoyilining kuchayishiga sabab bo'lmoqda. Shunday sharoitda shaxsning ma'naviy barqarorligi, tanqidiy tafakkuri va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish eng muhim vazifaga aylanadi.

Bugungi axborot oqimlari inson ruhiyatiga ulkan bosim o'tkazmoqda. Yoshlar o'rtasida “virtual qaramlik”, “axborotga to'yinganlik” yoki “raqamli stress” kabi holatlar

tobora keng tarqalmoqda. Shu sababli raqamli davrda ma'naviy immunitet tushunchasi o'ta muhim ahamiyat kasb etadi. [4]

Ma'naviy immunitet - bu insonning axborotni saralab qabul qilish, uni baholash, soxta ma'lumotni aniqlay olish, shuningdek, raqamli muhitda axloqiy me'yorlarga rioya etish qobiliyatidir. Shaxsda axborot xulqining shakllanishi, raqamli mas'uliyat hissining kuchayishi jamiyat ma'naviy taraqqiyotining asosiy ko'rsatkichlaridan biri bo'lishi kerak.

Bu borada oila, ta'lim tizimi va ommaviy axborot vositalarining roli beqiyosdir. Ayniqsa, yoshlar ongida “raqamli madaniyat”ni shakllantirish, ularni axborotni tahlil qilishga o'rgatish dolzarb vazifaga aylanmoqda. [5]

Ma'naviy taraqqiyot - insoniyatning o'z mohiyatini anglash va uni rivojlantirishga qaratilgan ichki jarayonidir. Raqamli jamiyatda bu jarayon yangi shakl va mazmunga ega bo'lmoqda. Shaxs o'zini ko'proq virtual muhit orqali ifoda etadi, ammo bu jarayon doimo real hayotdagi ma'naviy qadriyatlar bilan uyg'unlashishi lozim. [6]

Falsafiy nuqtai nazardan qaralganda, raqamlashtirish inson tafakkurini yangi sinovlar bilan yuzlashtirmoqda. Bugungi kunda texnologiyalar nafaqat inson hayotini qulaylashtiradi, balki uning fikrlash, qaror qabul qilish va axloqiy qadriyatlarini qayta shakllantirishga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Buning natojasida quyidagi savol yuzaga keladi: inson texnologiyaga buyruq beruvchi, uni o'z maqsadlari va qadriyatlari yo'lida boshqaruvchi bo'lib qoladimi, yoki aksincha, texnologiyalar insonni axborot oqimi, sun'iy intellekt algoritmlari va ijtimoiy tarmoqlarning manipulyatsiyasiga bo'ysuntiradimi?

Ushbu dilemmada zamonaviy ma'naviy taraqqiyotning asosiy mezonlari yotadi. Raqamli jamiyat sharoitida insonning ma'naviy yuksalishi endi faqat ichki ruhiy o'sish bilan emas, balki texnologiyalarni ongli ravishda o'zlashtirish va ularni axloqiy, ijtimoiy, madaniy manfaatlarga yo'naltirish orqali ham amalga oshiriladi. Masalan, shaxs onlayn ta'lim, sun'iy intellekt vositalari va ijtimoiy tarmoqlarni faqat o'z bilimini oshirish, ijodiy va ijtimoiy loyihalarni amalga oshirish uchun ishlatsa, u texnologiyalardan ijobiy foydalangan bo'ladi. Biroq, agar inson bu vositalarni faqat vaqtni behuda o'tkazish, manipulyatsiyalarga bo'ysunish yoki noto'g'ri axborotlarni qabul qilish uchun ishlatsa, ma'naviy taraqqiyot zarar ko'radi.

Shunday qilib, raqamli jamiyatda haqiqiy ma'naviy yuksalish - bu insonning texnologik vositalar bilan o'zaro aloqasini ongli tarzda boshqarishi, ularni shaxsiy va ijtimoiy maqsadlar yo'lida, axloqiy me'yorlarga muvofiq ishlata olishi bilan belgilanadi. Shu nuqtai nazardan, raqamli davrda ma'naviy yetuklikning yangi me'zonlari texnologiyalarning inson hayotidagi o'rni, shaxsning axloqiy qaror qabul qilish qobiliyati va jamiyat bilan uyg'un aloqada bo'lishi bilan belgilanadi.

Xulosa. Raqamlashtirish jarayoni insoniyat hayotini tubdan o'zgartirmoqda. Ammo texnologik yutuqlar ortida insoniy qadriyatlar turganini unutmaslik lozim. Ma'naviy

taraqqiyotning zamonaviy modeli texnik imkoniyatlarni emas, balki inson tafakkurining yetukligi va mas'uliyatini markazga qo'yishi kerak.

Shuning uchun raqamli davrda ma'naviylikni saqlab qolish, shaxsda axborot madaniyatini shakllantirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirish strategik ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonning muvaffaqiyati esa ta'lim, falsafa, san'at va ijtimoiy siyosat sohalarining uyg'un faoliyatiga bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. - Toshkent: Ma'naviyat, 2008. 4-bet.
2. Prezident: Ma'naviyat boshqa sohalaridan oldinda yurishi, yangi kuchga, yangi harakatga aylanishi kerak. <https://president.uz/oz/lists/view/6941>
3. Virtual reality as a 'spiritual experience': a perspective from the cognitive science of religion - Hornbeck& Barrett, 2008.
<https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid%3A91ca27b6-8755-4631-ab2f-bddb606e5>
4. Iymanov J. Mirzajonov J. O'zbekistonda davlat xizmatlarini raqamlashtirish jarayonida ijtimoiy tarmoqlarning kommunikativ va transformativ roli: ijtimoiy-falsafiy tahlil. <https://in-academy.uz/index.php/zdif/article/view/58586>
5. Mirzajonov J. The Formation of Social Networks: A New Stage in Communication Culture.
<https://miastoprzyszlosci.com.pl/index.php/mp/article/view/6862/6468>
6. To'xtayev H.P. Jamiyat rivojida yangi ma'naviy qadriyatlarning o'rni.
<https://tadqiqotlar.uz/02/article/view/464>

QOMUSIY ALLOMALAR ASARLARI VA ULARNI O'RGANISHNING AHAMIYATI.

Abduraxmanova Jummagul Nomazovna

*Toshkent iqtisodiyot va pedagogika universiteti “Ijtimoiy fanlar” fakulteti Tarix
fanlari nomzodi, dotsent*

Iraxmedova Oymomo Baxtiyorovna

*Toshkent iqtisodiyot va pedagogika universiteti “Ijtimoiy fanlar” fakulteti, Tarix
yo'nalishi talabasi*

Annotatsiya

Mazkur maqolada bugungi kunga kelib ham yoshlarimizni tarbiyalashda o'ziga xos o'ringa ega bo'lgan ajdodlarimiz buyuk qomusiy allomalarimizning bebaho va durdona asarlari, ularning mazmuni, ular tomonidan yaratilgan buyuk asarlar bevosita o'sha davr haqida – davlat va xalqlarning tarixini, iqtisodiy–siyosiy aloqalar, davlatlarning tabiiy–geografik joylashuvi, xo'jalik shakli, siyosiy tuzumi, iqtisodiy–ijtimoiy hayoti, aholining xo'jalik munosabatlarini o'rganishdagi muhim tarixiy manbalar ekanligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Bebaho madaniy meros, sharq allomalari, qomusiy olimlar, yoshlar tarbiyasi, buyuk allomalar asarlarida ta'lim–tarbiya masalasi, tarixiy manbalar, ijtimoiy–siyosiy jarayonlar, iqtisodiy hayot, tarixiy jarayonlar, asarlar.

Ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan bebaho madaniy meros yoshlarni insonparvarlik, vatanparvarlik, el–yurtga sodiqlik, ilmparvarlik, mehr–oqibat, barchaga hurmat va izzatda bo'lish, bag'rikenglik, mehnatsevarlik, insonlarga va tabiatga do'stlik, sahiylik kabi umuminsoniy fazilatlar ruhida tarbiyalashda o'ziga xos o'rin egallab, katta ahamiyat kasb etib kelmoqda.

Buyuk allomalarimizning bebaho va durdona asarlarini o'rganar ekanmiz, ularda yuksak darajadagi ma'naviyat, axloq–odob saboqlari, Vatan, xalq istiqboli, farovon turmush, halol mehnat, fan taraqqiyoti, insonning qadr–qimmatini va mehnati, ota–onaga, yaqinlarga, odamlarga hamda atrof–muhitga oqilona munosabat, farzand tarbiyasi, chiroyli hulq–atvor haqidagi o'z qarashlarini bayon qilib berganliklarini ko'ramiz. O'z navbatida buyuk muarrixlarning ma'naviy–ahloqiy qarashlari bugungi kunga kelib ham yoshlarimizni tarbiyalashda ham o'ziga xos o'ringa egadir.

Sharqning mutafakkir allomalaridan Muhammad al–Xorazmiy (787–850 yillar), Abu Nasr Forobiy (870–950 yillar), Abu Bakr Muhammad ibn Ja'far Narshaxiy (899–959 y.y.), Abu Rayhon Beruniy (973–1050 yillar), Abu Ali ibn Sino (980–1037 yillar), Mahmud Qoshg'ariy (1028/1029–1101/1206 yillar), Muhammad Banokatiy, **Hofizi**

Abru (1362–1431 y.y.), Yusuf Xos Hojib, Mirzo Ulug‘bek (1394–1449), Alisher Navoiy (1441–1501 yillar), Husayn Voiz Koshifiy (1440–1506 yillar), Zahiriddin Muhammad Bobur (1483–1530), Sulton Muhammad al-Balxiy (XVI asr), Abu Tohirxo‘ja Samarqandiy (1800–1874 y.y.) va boshqa ko‘plab allomalarning ma‘naviy–axloqiy qarashlari bugungi kungacha ham ta‘lim–tarbiya masalalarida o‘ziga xos o‘rin egallab, o‘zlarining bebaholigi bilan yoshlarga ta‘lim va tarbiya berishdagi muhim vazifalarni amalga oshirish jarayonlarida muhim bir qo‘llanma, dasturlamal, tarixiy manba sifatida ulkan ahamiyat kasb etib kelmoqda. Shu sababli ham ta‘lim–tarbiya jarayonida allomalarning bebaho asarlaridan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Markaziy Osiyo qomusiy allomalari astronomiya, tarix, tibbiyot, riyoziyot, geografiya, geodeziya, meteorologiya, etnografiya, falsafa, filologiya, fiqh sohasiga oid yaratilgan asarlar muhim tarixiy manba sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi. Chunki ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan buyuk asarlar bevosita o‘sha davr haqida – davlat va xalqlarning tarixini, iqtisodiy–siyosiy aloqalar, davlatlarning tabiiy–geografik joylashuvi, xo‘jalik shakli, siyosiy tuzumi, iqtisodiy–ijtimoiy hayoti, aholining xo‘jalik munosabatlarini o‘rganishdagi muhim manbalar hisoblanadi.

Al–Xorazmiy (783–850). Xalifa Ma‘mun tomonidan o‘rta asrlarda tashkil qilingan “Bayt al–hikma” (“Donishmandlar uyi”) da faoliyat yuritgan buyuk alloma Muhammad Muso al–Xorazmiy tomonidan yaratilgan “Surat al–arz” asarida 537 ta eng muhim joyhing nomi, g‘arbdan sharqqa qarab ketma–ket yozilgan. Shaharlar, so‘ngra tog‘lar, dengiz va orollar nomlari, daryolar alohida–alohida yozilgan. Bundan tashqari qomusiy olim hisoblangan al–Xorazmiyning “Kitob al–Misah” (“Geografiya kitobi”) asarida bir qator geografik xaritalarni yaratgan. Xalifa Ma‘mun topshirig‘i bilan “Dunyo kartalari” atlas tuzish ishida ish olib borgan[1, 32].

Narshaxiy. Abu Bakr Muhammad ibn Ja‘far Narshaxiy X asrning birinchi yarmida (899–959 y.y.) Buxoroda yashagan tarixchi olim. U 944 yilda Buxoro viloyatining tarixi to‘g‘risida arab tilida “Tahqiqi al–viloyat” nomli asar yozgan. “Tahqiqi al–viloyat” kitobini ba‘zan “Axbori Buxoro”, “Buxoro tarixi”, ko‘pincha, “Narshaxiy tarixi” deb ham ataganlar[2, 142–143]. Mazkur asarda Buxoroning tabiati, shahar topografiyasi, qishloqlari, sanoati va aholisi to‘g‘risidagi ma‘lumotlar berib borilgan.

Abu Rayhon Beruniy. Dunyoga mashhur Markaziy Osiyolik to‘rt qomusiy olimdan biri – Muhammad ibn Ahmad al–Beruniy 973 yil Kat shahrida dunyoga kelgan. U geografiya, matematika, astronomiya, mineralogiya, geodeziya, falsafa kabi bir qator fanlarga oid ko‘plab asarlar yaratgan. “Osori boqiya” asarida turli xalqlarning kalendar tizimi, oy va muchal nomlari, bayramlari, Oy manzillari, juda ko‘p meteorologik, fenologik va tarixiy ma‘lumotlar, qabilalar va joylarning nomlari yozilgan. “Kartografiya” (“Tastih as–suvar va tabtih al–quvar”) risolasida astronomiya, kartografiya va geografyaning amaliy ahamiyati tushuntirilgan. “Geodeziya” asarida

dunyo geografiyasi, shaharlarning kengliklari, ularning chegaralari, okean, dengiz va orollarning taqsimlanishi bayon etilgan, shimoldagi qabilalar ham tilga olingan. Olim o'zining “Kitob al-Hind” asarida Hindistonning xaritasini yaratgan va asarda alloma Amerika qit'asining mavjudligini ko'rsatib bergan. “Geodeziya” asarida yer aylanasing kattaligini o'lchash haqida fikr yuritgan. Beruniyning “Tastix as-suvar va tabtix al-quvar” asarida xaritalarda tasvirlanadigan obyektlarni (tafsilotlarni) qaysi ranglarda tasvirlash kerakligi aytib o'tilgan. “At-tafhim li avoili sinoat at-tanjim” (“Nujum san'atining avvalini tushuntirish”) asarida olim doira shaklidagi dunyo xaritasi berilgan[3, 43].

Banokatiy. To'liq ismi Faxruddin Abu Sulaymon Dovud ibn Abdulfazl Muhammad Banokatiy (1330 yilda vafot etgan) eski Toshkent (Banokat) shahrida tug'ilgan. Banokatiy tarixchi olim sifatida jahon tarixini ham o'z ichiga olgan “Ravzat uli-l-albob fi tavirihal-akobir va-l-ansob” (“Akobirlar va asil (kishilar) tarixi xususida oqillar bog'i”) nomli asarini 1317 yilda yozib tugatgan. Asar muqaddima hamda to'qqiz bobdan iborat[4, 164–165]. Asarda yurtimizning XIII–XIV asrning birinchi yarmidagi tarixi, tarixiy geografiyasi, ijtimoiy hayoti yoritib berilgan.

Mirzo Ulug'bek (1394–1449). Buyuk olim, yirik davlat arbobi. Mirzo Ulug'bek ikkita yirik asaridan biri – “Ziji jadidi Ko'ragoniy” (“Ko'ragoniyning yangi astronomik jadvali”) 1437 yilda yozilgan asar astronomiyaning nazariy, amaliy masalalarini qamrab olgan. Samarqand astronomlarining ko'p yillik ilmiy kuzatishlarini bayon etuvchi asar hisoblanadi. Ikkinchisi tarixiy – “Tarixi arba' ulus” (“To'rt ulus tarixi”) 1425 yilda yozilgan[5, 178–179]. Asar muqaddima va to'rt qismdan iborat.

Zahiriddin Muhammad Bobur (1483–1530). Muallif qalamiga mansub “Boburnoma” esdalik–xotira shaklidagi asardir. Kitobda Farg'ona, Toshkent, Samarqand, Hisoni Shodmon, Chag'oniyon, Kobul, Xuroson poytaxti Hirot hamda Shimoliy Hindistonning XV asr ikkinchi yamii va XVI asrning birinchi o'ttiz yilligida ijtimoiy–siyosiy ahvoli batafsil yoritilgan. “Boburnoma” asar mazmunini shartli uch qismga bo'lish mumkin[6, 192]: – 1. Farg'ona va Movarounnahr voqealari (1494–1504 yillar); 2. Kobul va Xuroson voqealari (1504–1525 yillar); 3. Hindiston voqealari (1525–1530 yillar). Har bir qismda osha davr haqida ma'lumotlar berilgan. “Boburnoma” muhim tarixiy manbadir.

Mahmud Qoshg'ariy. XI asrda yashab o'tgan tilshunoslik, tarix va geografiya fanlar bilimdoni bo'lgan olim. Mahmud Qoshg'ariy “Devonu lug'at at-turk” (Turkiy so'zlar lug'ati) asarini 1072–1077 yillarda yozgan. Muqaddimma va lug'at qismlardan iborat. Asarning ikkinchi qismida X–XI asrlarda turkiy xalqlar orasidagi so'zlar izohlab berilgan. Asarda har bir turkiy qabilalar (bijanak, qipchoq, o'g'iz, boshqird, tatar, chigil, yag'mo, uyg'ur, yamoq, tug'si va boshqa ko'plab), ularning belgilari (tamg'a), turar joylari hamda ijtimoiy–siyosiy hayoti haqida yoritib berilgan[7, 131–132]. Mazkur asar

turkiy zabon xalqlarning tarixiy geografiyasini o'rganishdagi muhim manba hisoblanadi. “Devonu lug‘at at-turk” asariga ilova qilingan Qoshg‘ariy xaritasi doira shaklida bo‘lib, hozirgi yarimsharga to‘g‘ri keladi.

Hofizi Abru (1362–1431 y.y.) geograf va sayyoh temuriylar saroyining tarixchisi bo‘lgan. Uning yirik asari “Zubdat at-tavorix” (“Tarixlar qaymog‘i”)dir. Muallif asarda har bir mavzu yakunida surat (xarita yoki chizma) ilova qilgan[8, 52]. Bu xaritalarda ko‘plab joy nomlari keltirib o‘tilgandir.

Sulton Muhammad al-Balxiy (XVI asr) 1569 yilda Balx xoni Shayboniyxon Pirmuhammad I topshirig‘i bilan yozilgan “Majmu‘ al-g‘aroyib” (“G‘aroyibotlar majmuasi”) asar muallifidir[9, 53–54]. Ushbu asarda mamlakatlar, yirik shaharlar daryolar, muhim voqealar, olim va hukmdorlar haqida muhim ma‘lumotlar keltirilgan.

Abu Tohirxo‘ja Samarqandiy (1800–1874 y.y.) tarixchi olim. Uning ahloqqa oid “Ahloqi Muzaffariy” (“Musaffar ahloqi”), “Samariya” asarlarini yaratgan. “Samariya” asarida muallif Samarqandning qadimgi davridan boshlab, XIX asrgacha bo‘lgan tarixini yoritib bergan[10, 34]. Asarda Samarqand shahrining bunyod etilishi, Samarqand deb atalishining saqbablari, shaharning geografik holati, ob-havosi, uning saqlanib qolgan osori-atiqalari va mashhur kishilari haqida ma‘lumot beradi.

Qadim davrdan boshlab mamlakatimiz hududidan etishib chiqqan allomalar qomusiy olimlar hisoblanib, ular tomonidan olib borilgan har bir sohaga oid qimmatli asarlari keyingi davrlarga kelib, shu soha fanlarining yanada takomillashib, rivojlanishiga katta hissa qo‘shganlar.

Yosh avlodni tarbiyalashda bevosita Sharq allomalarining bizga qoldirib ketgan boy ma‘naviy merosi, durdona asarlarini o‘rganib, ulardan unumli foydalanish lozimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Буюк юрт алломалари. Иккинчи нашри. Тузувчи ва нашрга тайёрловчи У.Уватов. – Тошкент., “Ўзбекистон”. 2018, 32–бет.
2. Бўрибой Аҳмедов. Ўзбекистон тарихи манбалари (Қадимги замон ва ўрта асрлар). – Тошкент., “Ўқитувчи”. 2001, 142–143 бетлар.
3. Норхўжаева Қ. Беруний ва унинг геодезия фанига доир ишлари. – Тошкент., “Фан”. 1973, 43–бет.
4. Буюк юрт алломалари. Иккинчи нашри. Тузувчи ва нашрга тайёрловчи У.Уватов. – Тошкент., “Ўзбекистон”. 2018, 164–165 бетлар.
5. Бўрибой Аҳмедов. Ўзбекистон тарихи манбалари (Қадимги замон ва ўрта асрлар). – Тошкент., “Ўқитувчи”. 2001, 178–179 бетлар.
6. А.Мадраимов., Г.Фузайлова. Манбашunoslik. – Toshkent., “O‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati”. 2008, 192–bet.
7. Бўрибой Аҳмедов. Ўзбекистон тарихи манбалари (Қадимги замон ва ўрта асрлар). – Тошкент., “Ўқитувчи”. 2001, 131–132 бетлар.

8. Sh.A.Suyunov. Kartogarfiya. – Toshkent., 2022, 52–bet.
9. A.Madrimov., G.Fuzailova. Manbashunoslik. – Toshkent., “O‘zbekiston faylasuflar milliy jamiyati”. 2008, 53–54 betlar.
10. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. 1–жилд. – Тошкент., “Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси”. 2000, 34–бет.
11. Abduraxmanova J.N., Irxmedova O.B. “Temur tuzuklari”ning ma’naviy meros sifatidagi ahamiyati. // “Umumiy tarix va madaniyat – Markaziy Osiyo xalqlarining birlashuvi va barqaror taraqqiyotning zamini” nomli xalqaro ilmiy–amaliy konferensiya materiallari. 2025 yil 7–8 aprel, 16–bet.
12. Abduraxmanova J.N. XIV–XV asrlarga oid manbalarda Amir Temur shaxsining yoritilishi. // “Umumiy tarix va madaniyat – Markaziy Osiyo xalqlarining birlashuvi va barqaror taraqqiyotning zamini” nomli xalqaro ilmiy–amaliy konferensiya materiallari. 2025 yil 7–8 aprel, 12–bet.

UDC: 376.1; 364.044; 37.015.311

**ZAMONAVIY IJTIMOYIY TARAQQIYOT SHAROITIDA MAXSUS
EHTYOJGA EGA BOLALAR TA'LIMI VA INKLYUZIV
YONDASHUVLARNING USTUVORLIGI**

Normamatova Maxsuda Nurmamatovna

*Sharof Rashidov nomidagi Samaqand davlat universiteti Sotsiologiya va ijtimoiy
ish kafedrası professori*

normamatovam@mail.ru

Annotasiya. Maqolada zamonaviy ijtimoiy taraqqiyot sharoitida maxsus ehtiyojga ega bolalar ta'limini tashkil etishning nazariy asoslari, inklyuziv yondashuvning mohiyati va uning jamiyat rivojlanishidagi ahamiyati ilmiy tahlil qilinadi. O'zbekistonda kechayotgan modernizatsiya jarayonlari, ta'lim sohasidagi davlat siyosati va ijtimoiy himoya tizimining yangilanishi maxsus ta'limning yangi bosqichga ko'tarilishini taqozo qilayotgani asoslab beriladi. Maxsus va inklyuziv ta'limning tarixiy taraqqiyoti, MDH davlatlari tajribasi bilan qiyosiy tahlili, shuningdek, pedagogik-ijtimoiy yondashuvlar metodologik asosda yoritilgan. Inklyuziv ta'limning bolalar ijtimoiylashuvi, psixologik rivoji va jamiyatga integratsiyasidagi roli o'rganilib, pedagogik muhitni moslashtirishning zaruriyati ta'kidlanadi. Natijada inklyuziv ta'lim tizimi nafaqat maxsus ehtiyojga ega bolalarning ta'limga bo'lgan huquqlarini ta'minlashi, balki jamiyatda ijtimoiy adolat, bag'rikenglik va hamjihatlikni mustahkamlashi ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so'zlar: maxsus ta'lim, inklyuziv ta'lim, ijtimoiy ish, ijtimoiy himoya, modernizatsiya, pedagogik muhit, maxsus ehtiyojga ega bolalar, integratsiya, adaptatsiya, ijtimoiy siyosat, inklyuziya, reabilitatsiya, ijtimoiylashuv, MDH tajribasi.

Kirish. Hozirgi davrda globallashtirish, raqamlashtirish va modernizatsiya jarayonlarining jadallashuvi jamiyat hayotida murakkab, ko'p qirrali ijtimoiy o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Bu jarayonlar aholining ehtiyojlarini chuqurroq tushunish, ijtimoiy munosabatlarni izchil tartibga solish va davlat siyosatini aniq yo'nalishlarda takomillashtirish zaruratini tug'dirmoqda. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan modernizatsiya jarayonlari ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirishni, ta'lim sohasini xalqaro standartlarga moslashtirishni va maxsus ehtiyojga ega bolalar uchun teng imkoniyatlar yaratishni dolzarb vazifa sifatida kun tartibiga olib chiqmoqda.

Jamiyat hayotida sodir bo'layotgan tub o'zgarishlar insonlarning turmush tarzi, qadriyatlari, ehtiyojlari va ijtimoiy o'zaro munosabatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli ijtimoiy ish tizimi zamonaviy sharoitda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi,

himoyaga muhtoj qatlamlarga ko‘mak beruvchi, shaxs va oilalar farovonligini oshiruvchi kompleks tizim sifatida namoyon bo‘lmoqda [1].

Mamlakatimizda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun hamda “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, barkamol avlodni tarbiyalash, yoshlar uchun ijodiy va intellektual rivojlanish sharoitlarini yaratishning huquqiy asosi bo‘lib xizmat qilmoqda. Ushbu islohotlar faqat umumiy ta’lim tizimi bilan chegaralanmay, balki maxsus ehtiyojga ega bolalarni qo‘llab-quvvatlash, ularning jamiyatga integratsiyalashuvini ta’minlash masalalarini ham o‘z ichiga oladi [6, 7].

Asosiy qism. Maxsus ta’lim tizimining shakllanishi uzoq tarixiy ildizlarga ega bo‘lib, insoniyatning dastlabki taraqqiyot bosqichlaridayoq zaif qatlamlarga yordam ko‘rsatish an‘analarining mavjud bo‘lgani haqida tarixiy manbalar guvohlik beradi. Qadimgi jamoalarda ov jarayonida olingan o‘ljaning bir qismini bemor yoki nogironlarga ajratish jamiyatda g‘amxo‘rlik, o‘zaro yordam tamoyillarining shakllanganidan darak beradi. Shu tariqa, insonning insonga mehr va muruvvat ko‘rsatishi tarixiy taraqqiyotning ajralmas qismi bo‘lib kelgan [3].

XIX asr oxiriga kelib ijtimoiy yordam tizimi institutsional tus olib, davlat muassasalari va nodavlat tashkilotlar orqali maxsus ehtiyojga ega bolalar bilan ishlash amaliyoti rivojlana boshladi. Bu davrdan boshlab dunyoning turli davlatlarida maxsus maktablar, internatlar, rehabilitatsiya markazlari va ijtimoiy xizmatlar tizimi shakllandi [2].

Sobiq ittifoq davrida qariyalar uylari, nogironlar uylari, bolalar uylari kabi muassasalar mavjud bo‘lgan bo‘lsa-da, ijtimoiy ish yoki ijtimoiy pedagogika mutaxassislarini tayyorlash yo‘lga qo‘yilmagan, ushbu muassasalarda turli soha vakillari maxsus tayyorgarliksiz faoliyat yuritgan [4]. Faoliyatning ilmiy-metodik asoslari yetarlicha rivojlanmagani sababli ta’lim va tarbiya jarayoni ko‘proq tashkiliy yondashuvlarga tayangan.

O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, ijtimoiy himoya siyosatiga davlat darajasida asosiy ustuvorlik berildi. 1997–2006 yillar davomida “Inson manfaatlari yili”, “Oila yili”, “Ayollar yili”, “Mehr va muruvvat yili”, “Onalar va bolalar yili”, “Himiylik va shifokorlar yili” kabi ijtimoiy yo‘nalishdagi davlat dasturlari qabul qilinishi bu yo‘nalishning strategik ahamiyatga ega ekanini tasdiqladi.

Inklyuziv ta’limning mohiyati shundaki, u maxsus ehtiyojga ega bolalarni ta’lim jarayonidan ajratmaydi, balki ta’lim muhitini ularga moslashtiradi. Shu yondashuv BMTning “Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya”si talablariga mos ravishda barcha bolalar uchun teng imkoniyat yaratishni ta’minlaydi. Bu konsepsiya bo‘yicha muammo bolaning imkoniyatida emas, balki ta’lim tizimining moslashmaganligida deb qaraladi [8].

Bola nogiron bo‘lib qolishiga ko‘pincha jamiyat infratuzilmasi, moslashtirilmagan muhit, ta’lim jarayonidagi moslashuvchanlikning yetishmasligi sabab bo‘lishi mumkin. Shu nuqtai nazardan qaralganda, inklyuziv ta’lim tizimining joriy etilishi – jamiyatning o‘z mas’uliyatini anglashining natijasidir.

Metodologiya. Tadqiqot metodologiyasi sifatida tarixiy tahlil, qiyosiy o‘rganish, tizimli yondashuv va tarkibiy tahlil ishlatildi. Tarixiy metod orqali ijtimoiy yordam va maxsus ta’limning bosqichma-bosqich taraqqiyoti tahlil qilindi. Qiyosiy metod yordamida O‘zbekiston tajribasi Rossiya, Qozog‘iston, Belarus kabi MDH mamlakatlarining inklyuziv ta’lim tizimlari bilan solishtirildi. Tizimli tahlil orqali ijtimoiy siyosat, ta’lim tizimi, ijtimoiy xizmatlar va inklyuziv ta’limning o‘zaro bog‘liqligi o‘rganildi [1]. Prigogine tomonidan ilgari surilgan evolyusion tizimlar nazariyasi esa inklyuziv ta’limning murakkab moslashuvchan tizim sifatidagi haqiqiy mohiyatini anglashga metodologik asos yaratdi [5].

Tahlil. Bugungi inklyuziv ta’lim amaliyotida bolalarning ehtiyojlarini aniqlash, psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash tizimini yaratish, ta’lim jarayonini individual yondashuvga tayangan holda tashkil etish muhim omillardandir. Rossiyalik olim Y. V. Vasilkovaning fikricha, inklyuziv ta’limning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi pedagoglarning psixologik tayyorgarligi, tolerantlik darajasi va moslashuvchan metodik yondashuvlarga bog‘liq [3].

N. M. Nazarova o‘z asarlarida maxsus ehtiyojga ega bolalarning ijtimoiy adaptatsiyasida pedagogik muhitning moslashuvchanligi, ota-onalar bilan tizimli hamkorlik va jamiyatda inklyuziv qadriyatlarning shakllanishi hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ta’kidlaydi [4].

O‘zbekiston tajribasida esa so‘nggi yillarda “Yagona milliy ijtimoiy himoya tizimi”, “Ijtimoiy xizmatlar to‘g‘risida”gi Qonun, psixologik-pedagogik komissiyalar faoliyatining takomillashuvi, bog‘cha va maktablarda inklyuziv guruhlar tashkil etilishi mazkur sohaning rivojlanishiga asos bo‘lmoqda. Bundan tashqari, pedagoglarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimining kengayishi inklyuziv ta’limning sifat omiliga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Inklyuziv sinflarda o‘qigan maxsus ehtiyojli bolalar tengdoshlari bilan muloqot qilib, psixologik barqarorlikka erishadi, ijtimoiy kompetensiyalarni o‘zlashtiradi, kundalik hayot ko‘nikmalarini shakllantiradi. Tengdoshlari esa mehr-shafqat, bag‘rikenglik, o‘zaro hurmat kabi ijtimoiy-axloqiy sifatlarni rivojlantiradi. Shuning uchun inklyuziv ta’lim ikki tomonlama ijtimoiy samaraga ega jarayon sifatida e’tirof etiladi.

Natija. Yuqoridagi ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’lim nafaqat maxsus ehtiyojga ega bolalarning ta’limga bo‘lgan huquqini ta’minlaydi, balki ularning jamiyat hayotiga integratsiyalashuvini jadallashtiradi. Ta’lim muhitining moslashuvi

bolalarning shaxsiy qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish, ularning mustaqillik darajasini oshirish, kelajakda mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lish imkoniyatlarini yaratadi.

Inklyuziv tizimning joriy etilishi o'z navbatida jamiyatdagi ijtimoiy adolat, tenglik, hamjihatlik tamoyillarini mustahkamlaydi. Bu jarayon davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari bilan uyg'un rivojlanayotganini ko'rsatadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ijtimoiy taraqqiyot bosqichida maxsus ehtiyojga ega bolalarni qo'llab-quvvatlash, ularning ta'limi va ijtimoiy integratsiyasini ta'minlash dolzarb ilmiy, ijtimoiy va pedagogik vazifa bo'lib qolmoqda. Maxsus ta'lim muassasalari muhim bo'lsa-da, inklyuziv yondashuvning keng joriy qilinishi bolalarning ijtimoiylashuvini kuchaytiradi, jamiyatda ijobiy ijtimoiy munosabatlarni shakllantiradi. Bu jarayonning muvaffaqiyati davlat siyosati, pedagogik tizim, ijtimoiy xizmatlar hamkorligiga, shuningdek, jamiyatning inklyuziv qadriyatlarni qabul qilish darajasiga bog'liqdir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Холостова Е. И. Социальная работа: теория и практика. – Москва: Академический Проект, 2019. – 368 с.
2. Сорвина А. С. Основы специальной педагогики. – Санкт-Петербург: Питер, 2018. – 412 с.
3. Василькова Ю. В. Инклюзивное образование: психолого-педагогические основы. – Москва: Юрайт, 2020. – 288 с.
4. Назарова Н. М. Специальная педагогика. – Москва: Владос, 2017. – 336 с.
5. Prigogine I. From Being to Becoming. – San Francisco: W. H. Freeman, 1980. – 272 p.
6. O'zbekiston Respublikasi “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. 2020.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to'g'risida”gi Qarori. 1997.
8. United Nations. Convention on the Rights of the Child. 1989.

YANGI O'ZBEKISTON SHAROITIDA O'ZBEK FALSAFASINING TARAQQIYOT YO'NALISHLARI

Ismoilov Sobirjon To'rabekovich

GulDU dotsenti, f.f.n.

Annotatsiya: ushbu maqolada Yangi O'zbekiston sharoitida o'zbek falsafasining taraqqiyot yo'nalishlari haqida bo'lib u hozirgi paytda 18 ta falsafa sohalarida rivojlanib borayotganligi va o'zbek falsafasi jahon ijtimoiy fikrlarini tarkibi sifatida bir necha ming yillik tarixi va taraqqiyot bosqichlariga ega ekanligi haqida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Yangi O'zbekiston, o'zbek falsafasi, falsafiy yo'nalishlar, jahon falsafasi, taraqqiyot bosqichlari, ma'naviy jasorat.

Mustaqillik sharofati ila ma'naviy merosimizni mustabid tuzum sarqitlaridan xalos qilish, yangicha talqin etish, rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratildi.

Mamlakatimizda birinchi Prezident Islom Karimov va amaldagi Prezidentimiz Shavkat Mirziyoevlar rahbarligida jamiyatimizning barcha jabhalarida: iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'naviy sohalarida tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu bunyodkorlik ishlari va ijobiy o'zgarishlar jarayonini g'oyaviy jihatdan ta'minlash va mustaqillikni mustahkamlash borasida ijtimoiy fan vakillarining, jumladan faylasuflarning alohida o'rinlari bor.

Donishmand xalqimiz dunyo tamadduniga ne-ne daholarni etishtirib bergan. Ularning izdoshlari bugun ham jamiyatimiz farovonligi yo'lida qizg'in faoliyat ko'rsatib kelmoqda. Bunday ulug' zotlar har bir davr va zamonda jonbozlik ko'rsatib kelgan. Jahon tarixidagi juda ko'p davlat rahbarlari, jamoat arboblari va sarkardalar o'z faoliyatida hakimlar, donishmandlar o'gitlariga amal qilgan, ularning maslahatlari bilan davlatni boshqargan.

Birinchi Prezident Islom Karimov iborasi bilan aytganda: "... avvalo mustaqillikka erishish arafasidagi og'ir kunlarni bevosita ko'rgan, shu voqealarning guvohi bo'lgan" xalq va millat e'tirofiga musharraf bo'lgan ustoz-murabbiylar mustaqil diyorimizda bisyordir. Ular hozirda ham o'zlarining boy hayotiy tajribalarini, salmoqli bilimlarini, Vatan, xalq va millat manfaati yo'lida ziyo tarqatmoqdalar.

Aynan shunday xalq va millat e'tirofiga musharraf bo'lgan ustoz-murabbiylar O'zbekiston faylasuflari orasida ham anchani tashkil etadi.

Ibrohim Mo'minov, Vohid Zohidov, Jondor Tulenov, Haydar Po'latov, Erkin Yusupov, Abulhay Valiev, Sottor Tursunmuhamedov, Said Shermuxamedov, Muzaffar Xayrullaev, Jumanazar Bozorboev, Mubin Baratovlar shular jumlasidandir.

O'zbek falsafasi rivojlanishining an'anaviy va yangi yo'nalishlarini akademik

S.Shermuhamedov quyidagi shakllarda talqin etadi [3, 5-6]: “Falsafa tarixi”, “Falsafa va fan metodologiyasi”, “Dialektika va bilish nazariyasi”, “Ijtimoiy falsafa”, “Gnoseologiya”, “Ontologiya”, “Aksiologiya”, “Bozor iqtisodiyotini tiklash va rivojlantirishning falsafiy muammolari”, “Madaniyat tarixi va nazariyasi”, “Inson falsafasi”, “Siyosat falsafasi”, “Huquq falsafasi”, “Madaniyat falsafasi”, “Tilshunoslik falsafasi”, “Ekologik madaniyat falsafasi”, “Din va erkin fikr falsafasi”, “Murosa falsafasi” “O‘zbekiston falsafa tarixi” va hokazolar. Jami: 18 yo‘nalish.

Istiqlol tufayli yakka mafkura sirtmog‘idan qutilgan va eng yuqori darajada e‘tibor berilayotgan bugungi o‘zbek falsafasida [2, 426-433]: “Falsafa tarixi”, “Ontologiya” va “Gnoseologiya”, “Ijtimoiy falsafa”, “Mantiq”, “Etika”, “Estetika”, “Madaniyatshunoslik” kabi an‘anaviy yo‘nalishlar bilan birga, “Ma‘naviyat falsafasi”, “Inson falsafasi”, “Qadriyatlar falsafasi”, “G‘oyalar falsafasi”, “Siyosat falsafasi”, “Huquq falsafasi”, “Din va hurfiylilik falsafasi” singari sohalarda ham ko‘plab tadqiqotlar olib borilmoqda. Keyingi yillarda ular qatoriga “Iqtisod falsafasi”, “Islahotlar falsafasi”, “Axborot falsafasi” kabi zamonaviy yo‘nalishlar ham qo‘shilmoqda. Jami: 18 yo‘nalish.

Mazkur yo‘nalishlarninghar biri maxsus mavzulari, muammolarning dolzarbligi, ularning o‘zaro bog‘liqligi, tavsifi va tahlilining o‘ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, mazkur yo‘nalishlarga doir kitob va risolalar, o‘quv va yordamchi adabiyotlar, tadqiqot va izlanishlar bir butun o‘zbek falsafasining hozirgi qiyofasini ifodalaydi. Har bir yo‘nalish bo‘yicha bu boradagi dolzarb masalalar va vazifalarni aniqlash imkonini beradi.

Zamonaviy o‘zbek falsafasi oldida nihoyatda mas‘uliyatli va dolzarb vazifalar turibdi [2, 433]. Avvalo, ajdodlarimiz yaratgan boy va o‘lmas falsafiy merosning bosqinchi va istilochilar tomonidan unutilishga yoki yo‘qotishga harakat qilingan jihatlarini tiklash, kelajak avlodlarga omon-eson etkazish masalalari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa, barchamizning zimmamizga tariximiz kabi qadim, ma‘naviyatimiz kabi teran qadriyat bo‘lgan o‘zbek falsafasini yanada mukammallashtirish, uni davr talablariga mos, zamonaviy fan yo‘nalishiga aylantirish borasida faol va omilkor bo‘lish mas‘uliyatini yuklaydi.

Jamiyatimiz falsafa sohasida ham o‘tish davrini o‘z boshidan kechirmoqda. Yangi, mamlakatimiz ehtiyojlariga monand, falsafiy fanlar tizimini birdaniga shakllantirib bo‘lmaydi. Buning uchun qator zaruriy tadbirlarni amalga oshirmoq va muayyan maqsadlarga erishmoqni ta‘minlash lozim bo‘ladi. Ular, fikrimizcha, avvalambor, quyidagilardan iborat [1, 338-239].

Birinchidan, yaqin, mustabid tuzum davrida kechirgan, falsafiy o‘tmishimizni teran tahlil, tadqiq qilish, undan tegishli saboqtar chiqarish, yuz bergan salbiy illatlarning qaytarilishiga yo‘l qo‘ymaslik choralarini ko‘rish.

Ikkinchidan, falsafa fanini jamiyat tomonidan anglangan ehtiyojga aylanishining ijtimoiy zamin- larini vujudga keltirish. Zero, falsafa, birinchi galda, jamiyat, uning muammolarini hal etish uchun zarur, undan keyingina yoki shu sabab bois u ta'lim sohasi uchun ham kerak. Jamiyatda falsafaga bo'lgan ehtiyoj uning insoniy masalalarni hal etish yo'lidan sobitqadamlilik bilan borayotganligining o'ziga xos ko'zgusidir. Agar ma'naviyat jamiyatning ko'zi, uning vijdoni bo'lsa, falsafa - ma'naviyatning ko'zi, vijdonidir.

Uchinchidan, hozirgi zamon jahon xalqlari ijtimoiy-falsafiy fikrini, uning tarixini, xususan mazkur sohaga oid o'z milliy merosimizni, har tomonlama, chuqur holisona, ilmiy o'rganishni keng ko'lamlarda yo'lga qo'yish. Vaholanki, mustaqil O'zbekiston jahon hamjamiyatidan munosib o'rin egallashni o'z oldiga maqsad qilib quyar ekan, dunyo xalqyaari ma'naviyati, uning falsafiy xazinasini o'zlashtirish milliy rivojimiz va o'zga xalqlar qalbiga yo'l topishning biz uchun birdan bir maqbul yo'lidir.

To'rtinchidan, falsafa jamiyat barcha a'zolarining mulki bo'lsa-da, biroq, uni shunday maqomga ko'tarish mazkur sohani o'zining kasb-koriga aylantirgan yuksak falsafiy malaka sohiblari hayotiy faoliyatining bosh mazmunini tashkil etadi. “Chumchuq so'ysa ham qassob so'ysin”, - deyiladi xalq maqolida. Hatto, undan ham ko'proq, falsafa, uning sohasida mashg'ul mutaxassislar uchun, faqat tirikchilik vositasi sifatidagi kasb-kor darajasida qolib ketsa, bu - maqsadga unchalik ham muvofiq bo'lmaydi. Falsafaning kimlar uchundir kasb-kor bo'lishi emas, balki, uning faylasuf, degan yuksak nomga da'vogarlar hayotining ma'nosi, mazmuni, tarziga aylanmog'i muhimdir.

Xulosa o'rnida aytganda:

Bininchidan, o'zbek falsafasi jahon ijtimoiy fikrlarini tarkibi sifatida bir necha ming yillik tarixi va taraqqiyot bosqichlariga ega.

Ikkinchidan, birinchi Prezident I.Karimovning Samarqand shahridagi xalqaro anjumanda so'zlagan nutqidagi qo'yidagi ta'kidini keltirib o'tmoqchimiz: “... ulug' zotlarning ilm-fan sohasiga baxshida etgan hayoti, ular erishgan va bugungi kunda butun ma'rifatli insoniyatni hayratga solib kelayotgan yutuqlari - bu, hech shubhasiz, haqiqiy ma'naviy jasorat namunasi, deb aytishga barcha asoslarimiz bor va biz bunday jasorat oldida bosh egib ta'zim qilamiz”.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Jalolov A. Istiqbol ufqlari. -T.: Sharq, 1998.
2. O'zbek falsafasi tarixi. III-jild. -T.: Muharrir nashriyoti, 2020.
3. Shermuhamedov S. Mustaqillik va O'zbekistonda falsafa fani ravnaqi. Merius, 2013.

YANGI O'ZBEKISTON MA'NAVIY MAKONIDA SHAXS IJTIMOIIY ONGI VA DUNYOQARASHINI SHAKLLANISHIDA TA'LIM-TARBIYANING AHAMIYATI

Amanov G'afur Adilovich

*Guliston davlat universiteti, Ijtimoiy fanlar kafedrası katta
o'qituvchisi, f.f.b.f.d. (Phd).*

O'zbekiston yangilanishlar jarayonini ikki o'zaro uzviy bog'langan yo'nalishlarda amalga oshirishga kirishdi, Birinchisi, mamlakatning ichki dunyosida, yani iqtisodiyog, ma'naviyat, siyosat, turmush tarzida amalga oshiriladigan yangilanishlar majmuidan iborat bo'lsa, ikkinchi yo'nalish, xalqaro hamjamiyatda Yangi O'zbekiston ma'naviy qiyofasini, ijtimoiy muhit manzarasini takomillashtirish, ya'ni qarama-qarshi kuchlar o'rtasidagi ziddiyatlarni barqarorlashtirish, hamjihatlik, tinchlik madaniyatiga o'tish, insoniyatga umumiy xavf tug'diruvchi terrorizm, narkobiznes, ekstremizmga qarshi xalqaro tashkilot tuzilmalari bilan hamkorlik va boshqa faoliyatlar majmuidan tashkil topadi.

Yangi O'zbekiston tanlagan yo'l inson qadri ustuvor bo'lgan, huquq va erkliklari huquqiy kafolatlangan xalqparvar davlat va jamiyatni shakllantirish yo'lidir. Bu albatta, inson ongi va tafakkurini o'zgartirish, turmush tarzini yangilash orqali vujudga keltirishning yaxlit tizimini ishlab chiqishni, mazkur tizimni ijtimoiy amaliyotga qo'llash chora-tadbirlarini amalga oshirishni taqozo etmoqda.

“Yangi ma'naviy makon nima? Mening nazarimda, u — biz orzu qilayotgan Yangi O'zbekistonning ma'naviy qiyofasi yaqqol aks etadigan, xalqimiz intilayotgan va el-yurtimiz baxtiyor yashaydigan ma'rifatli jamiyatdir”[1]. O'ylaymizki, “Yangi O'zbekiston strategiyasi” kitobidagi bu ulug' niyatni amalga oshirish borasida 2023 yilda olib boradigan ishlarimiz yanada zalvarli va samarali bo'ladi. Prezidentimizning Murojaatnomasi kirib kelayotgan “Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili”da barchamizga muhim dasturulamal bo'lib xizmat qiladi.

Xalqimizga yangi islohotlar nafasini etkazish, yoshlar qalbida islohotlarga daxldorlik hissini kuchaytirish, shu yo'nalishda ma'naviy-ma'rifiy ishlar ta'sirchanligini oshirish muhim vazifaga aylandi. Shu bilan birga, ma'naviyat sohasidagi ichki va tashqi tahdid va xavf-xatarlarga qarshi samarali kurashish, jamiyat a'zolari qalbida mehr-oqibat, tinchlikni qadrlash, hamjihatlik, shukro- nalik hissini uyg'otish, oilada ma'naviy barqarorlikni mustahkamlash, zo'ravonlik, ajralishlarning oldini olish, bemorlardan hol so'rash, ularga moddiy ko'mak va ma'naviy dalda berish, yoshlarni zamonamizning fidoyi vakillari, qahramonlari bilan tanishtirish, ular qalbida ulug' maqsadlarni uyg'otish borasida ham qator ishlar qilindi. “Yangi O'zbekiston-ma'rifatli jamiyat” shiori ostidagi

“Ma'naviyat festivali” doirasida 18 ta ijtimoiy loyiha amalga oshirildi. “Ma'rifat” targ'ibotchilar jamiyatining ilm-fan, madaniyat, san'at, adabiyot va badiiy ijod kabi soha vakillaridan iborat 500 dan ortiq a'zosi jalb etilib, tadbirlarga aholi va yoshlar qamrab olindi.

Mazkur festival doirasidagi “O'zbekiston Qahramonlari” kitobi taqdimoti, “Milliy qadriyatlar haftaligi”, “Mehr-muruvvat va sahovat”, “Ayolga ehtirom”, “Zukko bolajon”, “Mening farzandim-O'zbekiston faxri!” loyihalari, “Ziyolilar forumi”, “Uchinchi Renessans-ma'rifatli jamiyat sari”, “Oila-ma'naviyat qo'rg'oni”, “Vatan uchun yashaylik!” mavzularida ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, “Ma'rifat soatlari”, ayniqsa, ko'tarinki kayfiyatda qabul qilindi.

Festival doirasida O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi hamkorligida o'tkazilgan “Ma'rifat ulashib” va “Kitob karvoni” aksiyalarida milliy adabiyotimiz durdo- nalaridan iborat 17 ming 640 nusxa kitob aholiga bepul tarqatildi. Bu tadbirlarga “Ayollar daftari”, “Yoshlar daftari” va “Temir daftar”ga kiritilgan oilalar, ularning farzandlari ishtirokiga alohida e'tibor qaratildi.

Ajdodlarimizning ilmiy, adabiy merosi hamda ularning jasoratini yanada keng targ'ib etish yuzasidan markaz tomonidan bir qancha amaliy ishlar yo'lga qo'yilgani- ni alohida ta'kidlash lozim. Jumladan, joriy yilda buyuk sarkarda Jaloliddin Manguberding jasorati, yurt ozodligi yo'lidagi kurashlari tarixini keng tadqiq etish maqsadida “Jaloliddin Manguberdi izidan” ilmiy ekspeditsiyasi tashkil qilindi. O'rganishlar asosida Shvesiya, Turkiya, Pokiston, Qozog'iston, Tojikiston va Qirg'izistonning etuk tarixchi olimlari ishtirokida “Jaloliddin Manguberdi tarixining yangi sahifalari” mavzusida ilmiy-amaliy anjuman o'tkazildi.

Ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etishda samaradorlik o'ta muhim o'rin tutadi. Ijtimoiy-ma'naviy muhit sog'lomligini ta'minlashda esa mavjud holatni to'g'ri baholash, ta'bir joiz bo'lsa, tashxis qo'yish amaliy ishlar natijadorligini ko'rsatishga xizmat qiladi. Ana shu maqsad- da markaz huzuridagi Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti tomonidan Chirchiq shahri, Bo'ka, Yangiyo'l va Uchtepa tumanlaridagi 60 ta mahallada “Hududlarning ijtimoiy-ma'naviy muhitini o'rganish va sog'lomlashtirish texnologiyasi” loyihasi doirasida sosiologik tadqiqot o'tkazildi.

Bugun mamlakatimizda har bir sohaning istiqboli ilm bilan bog'liqligiga alohida e'tibor berilmoqda. Jumladan, markaz tomonidan “Jadid ma'rifatpar- varlari g'oyalaridan yosh avlod tarbiyasida foydalanish” mavzusida innovasion tadqiqotlar doirasida jadid ma'rifat- parvarlarining 5 ta kitobi va ularning audiovariantlari tayyorlanib, “Oyina.uz” elektron portaliga joylashtirildi. “Buyuklar merosi” loyihasi doirasida buyuk allomalar, mutafakkir olimlar, jadidchilik namoyondalarining tarbiya, odob-axloq, ezgu fazilatlar hamda ilm egallashga chorlaydigan 58 ta ezgu da'vati ovozlantirildi va shu asosda videorolik tayyorlanib, “O'zbekiston temir yo'llari” AJ hamda “Toshkent metropoliteni”

DUK bilan hamkorlikda metro, temir yo‘l vokzallaridagi LED ekranlar va vagon ichidagi monitorlar orqali keng yoritildi.

Imkoniyati cheklangan bo‘lsa-da, foydali mehnat bilan shug‘ullanib, jamiyatda munosib o‘rin topayotgan va yosh avlodga o‘rnak bo‘layotgan yurtdoshlarimiz erishgan yutuqlarni targ‘ib etishga qaratilgan “Inson qadri” loyihasi doirasida 3 ta qisqa metrajli film tayyorlandi.

Yoshlarni Vatanimizga sadoqat, fidoyilik ruhida tarbiyalashda mustaqillik, Navro‘z kabi milliy bayramlarimiz, davlat ramzlarining katta o‘rni bor. Ana shu maqsadda “Vatanim taraqqiyotiga mening hissam!” loyihasi, davlat gerbi, bayrog‘i, madhiyasi qabul qilingan kunlar munosabati bilan o‘tkazilgan ommaviy tadbirlar nafaqat mamlakatimiz aholisi va yoshlari, balki xorijlik vatandoshlarimiz, chet ellarda ta’lim olayotgan ko‘p ming sonli yoshlarimizni ham qamrab olgani quvonarli, albatta.

Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 30 oktabrdagi “Ma’naviyat fidoyisi” ko‘krak nishonini ta’sis etish to‘g‘risida”gi qarorida sohalarini rivojlantirishda o‘z mehnati, ilmiy, jamoat ishi, mehnatsevarligi va vatanparvarligi bilan jamoatchilikning hurmatiga sazovor bo‘lgan, fidokorona mehnat qilgan va samarali natijalarga erishgan fuqarolarni “Ma’naviyat fidoyisi” ko‘krak nishoni bilan taqdirlash vazifasi yuklatilgan[2].

So‘nggi yillarda biz vatandoshlarimizning, ayniqsa yoshlarning ma’naviy-ruhiy salomatligiga zararli bo‘lgan turli omillarning ta’sirini ko‘rdik. Bu reklamalarda axloqiy me’yorlar va taqiqlarga rioya qilmaslik, ommaviy axborot vositalari, bu reklamaning manipulyativ ta’siri, ayniqsa televidenie, shu jumladan o‘yinlar, giyohvand moddalar, shu jumladan spirtli ichimliklar, gedonistik loyihalarni joriy qilinishi va boshqalar jiddiy ma’naviy-axloqiy muammolarni yuzaga keltirmoqda. Shu biosdan ham yoshlarda jamiyatni buzadigan salbiy ma’lumotlarning hujumiga qarshi tura oladigan sog‘lom immunitetni shakllantirish juda muhim. Bunday immunitetni faqat ma’naviy-axloqiy qarashlar asosida tarbiyalash orqali rivojlantirish mumkin. Zamonaviy dunyoda faqat umuminsoniy qadriyatlar to‘siq bo‘lishi mumkin. Salbiy ma’lumotlarning zararli ta’sirini oldini olishda biz hozirgi zamon yoshlari o‘tgan avlodlarga qaraganda farq qiladigan muhim omilni hisobga olishimiz kerak. Butun dunyo o‘zgarganda, ma’lum bir mamlakatdagi qarashlar o‘zgarmaydi.

Ijtimoiy ong mazmunida inson qadri tobora gumanistik mohiyat kasb eta borishi, inson huquqlari barqarorlashayotganligi, xalqaro makonda mehr-shafqat, bag‘rikenglik, odamiylikka doir tamoyillarning kuchayishi jamiyat, jamoa va shaxs ma’naviyatida yangilanish jarayonlarini amalga oshirish bilan bevosita bog‘liqdir. Yangilanish jarayonlarining pirovard natijalari ham inson kapitalini to‘laroq yuzaga chiqishiga, shaxs potentsiali, salohiyat zahiralari namoyon bo‘lishiga keng yo‘l ochishdan iboratdir.

Insoniyat tarixi xilma-xil strategiya va mafkuralarning vujudga kelishi, amaliyoti, bir-biri bilan munosabatidan iborat uzluksiz jarayondir. Bu jarayonda paydo bo‘layotgan

turli strategiyalar shakllanishi yoki muayyan siyosiy kuchlarga xizmat qilishi, jamiyat va insonlarni qanday maqsadlar tomon etaklashiga qarab bir-biridan farqlanadi.

Negaki, inson va jamiyat muayyan strategiyalarni yaratadi, ulardan kuch-quvvat oladi. Yuksak ideallar sari yo‘nalgan strategiyalar odamlarni olijanob maqsadlar sari, jamiyatni ezgu amallar tomon etaklaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning tomonidan ilgari surilgan “Yangi O‘zbekiston strategiyasi” – mamlakatimizda “Yangi O‘zbekiston”, “Uchinchi Renesans poydevori” g‘oyasini amalga oshirish, mamlakatni yangilash va modernizatsiya qilish va milliy g‘oyani rivojlantirish omili ekanligidan dalolat beradi.

Bu jihatdan, hozirgi davrda keng tarqalayotgan va aholi ongiga singib borayotgan “Inson qadri” degan konseptual tamoyilni amalga oshirishga qaratilgan islohotlar tahlili muhim ahamiyatga ega bo‘lmoqda.

Ushbu strategiya ana shu yo‘lda fuqarolarni birlashtiradi, yakdil va hamfikir bo‘lishlariga xizmat qiladi. Jamiyat taraqqiyotining ustuvor yo‘nalishlarini qat’iy belgilab olib, kuch va imkoniyatlarni jamlash, qayd etilgan ustuvor yo‘nalishlar bo‘yicha taraqqiyotni ta’minlash uning ma’no-mazmunini tashkil etadi.

Hozirgi sharoitda mamlakatimiz taraqqiyot strategiyasining asosini “Jamiyat-islohotlar tashabbuskori”, “Yangi O‘zbekiston-Uchinchi Renessans sari”, “Xalq manfaati har narsadan ulug‘” va “Inson qadri” kabi strategemalar tashkil qilmoqda.

Mamlakatimiz taraqqiyotining hozirgi davrida strategik rivojlanish bilan bog‘liq yo‘nalishlar Yangi O‘zbekiston strategiyasida quyidagicha o‘z aksini topgan:

- erkin fuqarolik jamiyatini rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish, inson qadr-qimmatini va uning qonuniy manfaatlarini ta'minlash;
- adolat va qonun ustuvorligini mustahkamlash, inson qadr-qimmatini ta'minlash;
- milliy iqtisodiyotni rivojlantirish;
- adolatli ijtimoiy siyosat yuritish va inson kapitalini rivojlantirish;
- ma'naviy va ma'rifiy sohalarida islohotlarni amalga oshirish;
- global muammolarning milliy va mintaqaviy darajadagi echimlarini topish;
- tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash, xalqaro hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan ustuvor yo‘nalishlardan iborat.

Shu ma'noda, ushbu strategiya hozirgi ma'naviy-mafkuraviy yangilanishlar jarayonida ob'ektiv zaruratdir. Chunki odamlarni jipslashtiradigan, va ezgu maqsadlar sari safarbar qiladigan mafkura sifatida bu taraqqiyot dasturini qabul qilish mumkin. Bir so‘z bilan aytganda, inson o‘z timsolida ham moddiy, ham ma'naviy xususiyat va alomatlarni mujassam etgan noyob xilqat, Yaratganning buyuk na sirli mo‘jizasidir. Shuning uchun ham uning ichki dunyosi, unga ato etilgan fazilat va xislatlarni oxirigacha anglash, tushunishning o‘zi o‘ta murakkab bir masala. Mana shunday qarash va fikrlarni umumlashtirib, insonga xos orzu-intilishlarni ro‘yobga chiqarish, uning ongli

hayot kechirishi uchun zarur bo'lgan moddiy va ma'naviy olamni bamisoli parvoz qilastgan qushning ikki qanotiga qiyoslasak, o'rinli bo'ladi. Qachonki ana shu ikki muhim omil o'zaro uyg'unlashsa, tom ma'nodagi qo'sh qanotga aylansa, shundagina inson, davlat va jamiyat hayotida o'sish-o'zgarish, yuksalish jarayonlari sodir bo'ladi [3].

Ma'naviy hayotni yangilash, mafkuraviy tamoyillarni aniqlab olishda “inson-jamiyat-davlat” omili hozirgi davr zaruratini aks ettirmoqda.

Bu jihatdan Yangi O'zbekiston strategiyasining ustuvor yo'nalishlari, asosiy tamoyillari va mezonlarini quyidagilardan iboratdir:

birinchidan, Yangi O'zbekistonni barpo etish jarayonining dasturilamali bo'lgan taraqqiyot strategiyasini to'liq amalga oshirish jamiyat a'zolarining islohotlarga daxldorlik tuyg'usi, ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishga xizmat qiladi;

ikkinchidan, mamlakatda islohotlar va yangilanishlarning keng ko'lamda olib borilishi, raqobatbardosh va ochiq pragmatik makonni yaratish, barqaror rivojlanish maqsadlariga hamohang rivojlanishni ta'minlash kabi paradigmalariga asoslanadigan Yangi O'zbekistonni, Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish g'oyasi millatni jipslashtiradi;

uchinchidan, jamiyat qurilishi va davlat boshqaruvining yangilanishi, inson huquq va erkinliklarining ta'minlanishi tamoyillariga amal qilinayotganligini ko'rsatadi;

to'rtinchidan, mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarning bosh maqsadi inson, uning qadri, ehtiyojlari va manfaatlariga qaratilgani, ularning asl qadriyatga aylanayotgani o'zgarishlar hamda yangilanishlarning tub mohiyatini ifodalaydi;

beshinchidan, mulk huquqiga egalikning yangi shakli vujudga kelayotganligi, shaxs, jamiyat va davlat manfaatlari uyg'unligi tamoyili e'tirof etilayotgan kuchli fuqarolik jamiyati, demokratik boshqaruv, raqibatbardosh bozor iqtisodiyoti mamlakat va xalq ravnaqi asosiga aylanmoqda;

O'zbekistonni qudratli va salohiyatli davlatga aylantirish, zamonaviy texnologiyalarni jalb etgan holda, butun mamlakat bo'ylab turmushning yuqori darajasini ta'minlash, inson kapitali yuqori bo'lgan raqobatbardosh demokratik davlatlari qatoriga kirishini ta'minlashga harakat qilinmoqda. Mamlakatning innovasion rivojlanish yo'lidan jadal harakatlanishi islohotlarning eng muhim yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Hayotga Yangi O'zbekistonni barpo etadigan yoshlar, yuqori fuqarolik mas'uliyati va zamonaviy dunyoqarashga ega bo'lgan barkamol avlodni tarbiyalanayotganligi, innovasion ta'lim va umuminsoniy tamoyillarga asoslanadigan yangi ma'naviy makon, ma'rifatli jamiyat konsepsiyasi va milliy tarbiya muhiti yaratilmoqda.

ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoev SH.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi - Toshkent, O‘zbekiston, 2021. - B. 276
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 30 oktabrdagi “Ma'naviyat fidoyisi” ko‘krak nishonini ta'sis etish to‘g‘risida”gi qarori // www.lex.uz
3. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch. –Toshkent, Ma'naviyat, 2008. - B. 145

YOSHLAR VA YOSHLAR MA'NAVIYATI TUSHUNCHALARINING KATEGORIAL TAHLILI

G'ulamov Obidjon G'ayratovich

Toshkent arxitektura-qurilish universiteti vazifa bajaruvchi PhD dotsenti

Yoshlar jamiyatni harakatlantiruvchi kuch sifatida ijtimoiy hayotda muhim o'rin tutib, jamiyat, millat, umuman insoniyatning kelajak taraqqiyotini ta'minlovchi omil sifatida ham doimo tadqiqot mavzularining obyektiga aylanib kelgan. Ijtimoiy-siyosiy mazmundagi adabiyotlarga e'tibor qaratgudek bo'lsak, yoshlar haqida turlicha tariflar mavjud: “Yoshlar – ijtimoiy-demografik guruh sifatida yosh xarakteristikasi, jamiyatdagi ijtimoiy tuzum, madaniyat, ijtimoiylashuv qonuniyatlari asosida jamiyatdagi ijtimoiy holati bilan farqlanuvchi guruh”[1], sifatida qaralsa, yana bir ta'rifda “Yoshlar – spetsifik ijtimoiy va psixologik xususiyatlarni o'zida mujassamlashtiruvchi, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy holati bo'yicha boshqa guruhlardan farqlanuvchi guruh bo'lib, ularning ma'naviy olami shakllanish bosqichidadir”[2], deyiladi. Bu ta'riflar yoshlar haqidagi asosiy jihatlarni qamrab olsada, yoshlarning psixofiziologik yetishuvlari, sotsiumga moslashuvi, ijtimoiy normalarni o'zlashtirish jarayonlari, qadriyatlar oriyentatsiyasini o'z hayotiga singdirish jarayonlari, o'z-o'zini anglashning hali to'liq shakllanmaganligi, o'z imkoniyatlaridan foydalana bilish salohiyatini hali to'liq amalga oshira olmasligi, ya'ni ularda tortinchoqlik, andishaning haddan ortiq mavjudligi o'z ifodasini topmagan. Ushbu ta'kidlangan jihatlarning mavjudligi ta'rifning mukammalligini ta'minlashga xizmat qilgan bo'lardi.

Yoshlar haqidagi yana bir ta'rifda: “O'zining hayoti va faoliyatida butun ijtimoiy jihatlarni aks ettiruvchi va ular mavjud bo'lmagan taqdirda har qanday xalq yo'qolib ketishga mahkum bo'lgan guruh - bu shubhasiz yoshlardir”[3], - deyiladi. Bu ta'rifda yoshlar oila, avlod, el, millat, alal oqibat insoniyat kelajagi ekanligi ifoda etilgan. Ya'ni agar bugungi yoshlar mavjud bo'lmasa ertaga insoniyat ham bo'lmaydi, - degan fikr mujassam. Sal keskinroq aytilgan bo'lishini inobatga olmaganda ta'rifda haqiqatning kurtaklari mavjud. Ya'ni yoshlar bo'lmasa – kelajak bo'lmaydi, degan fikr mavjud.

Yoshlar haqida qarashlar turli-tuman bo'lib, bularda ushbu ijtimoiy qatlamga xos xarakterli xususiyatlarning u, yoki bu jihatlarni ochishga xizmat qiladi. “Shu bilan birga, yoshlar avlod sifatida madaniy ta'sirning passiv obyektidan madaniyat ijodkorining faol subyekti roli bajaruvchisiga qadar ijtimoiy rollarning o'zgaruvchan holatinio'zida mujassam etganligi bilan ajralib turadi”[4]. Demak, ushbu ta'rifda yoshlar ijtimoiy faoliyatida transformatsion jarayonlarning ham yaqqol kuzatilishi e'tiborga olingan. Ya'ni, ularning ijtimoiy hayotda bosqichma-bosqich faollashib borishi, zimmalaridagi mas'uliyatning ortib boraverishi va yoshlarning bunga ko'nikib boraverishlarigina emas,

balki bunday mas'uliyat va ko'nikishlarga tayyor ekanliklari qalamga olingan.

MDH mamlakatlari miqyosida ilmiy-nazariy mohiyatga ega bo'lgan adabiyotlarni varaqlaydigan bo'lsak, yoshlar haqida mingdan ortiq ta'riflar mavjudligining guvohi bo'lamiz. Ularning barchasini tahlil obyektiga aylantirish imkonsiz. Lekin, mavzumizga oid ayrim ta'rif va yondashuvlarni tahlil etishga intilamiz. Chunki, o'rta tashlangan muammo mohiyatini ochish uchun ayrim yondashuv va tahlillarga munosabat bildirish muallifning fikr va qarashlarini ochishga xizmat qiladi.

Yoshlar stratifikatsiyasi, ehtiyoj va imkoniyatlari orasida keskin farqlarning mavjudligi, kasbiy klassifikatsiya bo'yicha turli-tumanligi, asosiy qismining bunyodkor qatlam bo'lishi bilan bir qatorda ayrimlari deviantlikka moyilligi haqida turfa ta'riflarga duch kelishimiz mumkin. Shuningdek, bugungi yoshlarni dunyoqarashi bo'yicha turli guruhlariga bo'lgan holda shunday deyiladi: “Ayrimlari o'tmish bilan yashaydi. Ular kattalarning barcha muammolarning yechimi topilgan farovon davr haqidagi hikoyalarini eshitib, o'tmishga havas qilib yashovchilardir. Boshqalari esa aksincha, yangiliklarga agressiv munosabat bilan qarab, bari narsalarni tanqid qiluvchilar. Uchinchi guruh vakillari ichishga ruju qo'yib, narkotikka yuz burganlar, bular bomj bo'lib, jinoyat yo'liga kirib ketuvchilar. To'rtinchi guruh vakillari “Xudoga yo'l izlab” diniy sektalarga kirib, mistika va folbinlik bilan shug'ullanuvchilar. Beshinchi guruh vakillari esa o'z shaxsiy intilishlari bilan hayotda muvaffaqiyatlarga erishish mumkinligini his etib, muammolar yechimiga yo'l izlovchilardir”[5]. Bunda muallif Rossiya voqeligini aks ettirgan bo'lsada, unda O'zbekiston jamiyati uchun ham xarakterli jihatlar mavjudligi bois, tahlil obyektiga aylantirishga harakat qildik. Chunki, yuqorida ta'kidlangan dunyoqarashli yoshlar bizning jamiyatimizda ham mavjud. Birinchi guruh vakillari to'g'risida muallifning qarashlariga munosabat bildirgudek bo'lsak, yoshlarda tarixiy xotira bo'lishi, uni rivojlantirishi lozim, albatta. O'tmishni bilish o'zlikni anglashni yuksaltiradi. Lekin, o'tmish bilan davomli yashash noto'g'ridir. O'tmish, tarix bizga saboq olib, xulosa chiqarish uchun kerak, lekin butunlay o'tmishga sho'ng'ib bugun va kelajagimizni unutish xatodir. Ikkinchi guruh vakillari kabi yangiliklarga agressiv munosabatda bo'lish ham noto'g'ri. Har qanday yangilik jamiyatda taraqqiyotning optimal rivojini ta'minlash uchun ixtiro qilinadi. Lekin, insoniyat vakillarining bu yangilikdan qay maqsadda foydalanishi – alohida mavzu. Pichoqdan tortib atomgacha – qay maqsadlarda foydalanganligiga qarab, uning qanday asbob yoki vosita ekanligini atashimiz mumkin. Umuman, novatorlik, yangiliklar haqida gapiradigan bo'lsak, albatta, yangiliklarda, dastlab kamchiliklar ham bo'lishi tabiiy, lekin vaqt o'tib mukammallashib boraveradi. Bunday mukammallashuvni o'zimiz ta'minlab borishimiz lozim. Yangiliklarni ijobiy qabul qilib, ularni jamiyat a'zolari farovonligi yo'liga yo'naltirib bormoq lozim. Uchinchi guruh vakillar, ya'ni ichishga va narkotik moddalar iste'moliga ruju qo'yan yoshlar bizning jamiyatda ham topiladi. Lekin, keyingi yillarda bunday deviant xulq-atvorli

yoshlar ozayib ketayotganliklari ham kuzatilmoqda. Jamiyatda ziyolilarning, umuman ta'lim maskanlarida saboq berayotgan ustozlarning zimmasidagi asosiy vazifa – yoshlarimizni spirtli ichimliklar ichish hamda narkotik moddalar iste'molidan saqlashdir. Buning uchun ta'lim-tarbiya jarayonlarida, suhbat va ma'ruzalarda ushbu omilning salbiy mohiyati va zararli oqibatlar haqida atroflicha to'xtalib o'tish lozim. Chunki, barkamol avlodni shakllantirish degani – bu har qanday zararli odatlardan xoli bo'lgan yoshlarimizni shakllantirish, demakdir, albatta. To'rtinchi guruh vakillari – diniy-radikal guruhlar domiga tushib qolayotgan yoshlar bizning jamiyatimizda ham kuzatilmoqda. Albatta, ma'rifiy islom yoshlar tarbiyasida muhim. Bundan samarali foydalanmog'imiz lozim. Lekin, dinni siyosiylashtiruvchi radikal islomdan ehtiyot bo'lib, yoshlarimizni ular domiga tushib qolishidan asrashimiz kerak. Barchamizga ma'lumki, islom dinining ma'rifiy qiyofasi bizning hududlarda ajdodlarimiz tomonidan ochib berildi. Biz ana shunday qadriyatlar vorislari sifatida tarbiyaviy jarayonlarda ushbu omildan foydalanishimiz lozim. Beshinchi guruh vakillari – bu o'z kelajagi asoslarini bugundan qura boshlab, ilm va ma'rifat, intilish va tirishqoqlik, g'ayrat va shijoat har qanday muvaffaqiyatning asosi ekanligini chuqur his etib, qadam tashlayotgan yoshlarimizdir. Yaratuvchi ham: “Sendan harakat, mendan barakat” deb bejizga aytmagan, qolaversa, xalqimizda: “Intilganga tole yor”, degan maqol ham amal qiladi. Prezidentimiz tomonidan Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishga oid “Besh muhim tashabbus”ning ilgari surilishida ham yoshlarimizning intilishlarini, bilim-zakovatini, jismoniy va ma'naviy kamolotini, zamonaviy fan va texnika yutuqlarini o'zlashtirishlari lozimligini nazarda tutganligi bilan e'tiborlidir.

Yoshlar haqidagi ta'rif va qarashlardan kelib chiqqan holda, ijtimoiy-demografik guruh sifatida yoshlar haqida quyidagi yondashuvlarni ilgari surish mumkin:

1. Ijtimoiy-psixologik guruh ekanligi. Bu yoshlarning biologik va psixologik masalalarda va yosh bo'yicha muayyan bosqichda ekanligini bildiradi.
2. Submadaniy guruh ekanligi. O'ziga xos hayot tarzi, axloqi, madaniy normalari va o'ziga xos qadriyatlarga egaligini ifodalaydi.
3. Stratifikatsion guruh ekanligi. Bu o'z yosh chegaralariga ega bo'lgan, alohida ijtimoiy-demografik guruh, alohida ijtimoiy mavqe, status va rolga ega bo'lganligini bildiradi;
4. Jo'shqinlik. G'ayrat-shijoat, intilish, shu bilan birgalikda qonlari qaynoqligi bois konfliktga ham moyilligi, stresslarga to'liq bo'lib shaxs va jamiyat orasida kelishmovchiliklarni ham keltirib chiqarish ehtimoli mavjud bo'lgan o'z hayotining favqulodda davrini boshidan kechirayotgan guruh ekanligini bildirib, katta yoshli kishilar mana shu asov o'zanni to'g'ri yo'lga, ijobiy yo'nalishga solishga mas'ul ekanliklarini bildiradi;
5. Obyektivizmga nisbatan subyektivizmga moyilligi, ya'ni dunyoni ba'zan o'z

qarichlari bilan o'lashga intilishi, o'z fikr va qarashlarini to'g'ri deb biluvchi guruh vakillari sifatida ham ba'zan dunyoqarashlarini namoyon etishga moyil bo'ladi.

Shu bois ham yoshlar tarbiyasiga asosiy e'tibor qaratib, ularning manfaatlarini jamiyat manfaatlari bilan uyg'un ravishda olib borish maqsadga muvofiq. Ayniqsa, bolajon O'zbekiston sharoitida umumiy aholiga nisbatan yoshlar ulushi (tug'ilgan chaqaloqdan o'ttiz yoshgacha bo'lganlar) oltmish foizni tashkil etuvchi jamiyatda yoshlar ta'limi va tarbiyasi dolzarb masalalar sirasida doimo davlat va jamiyatning e'tiborida ekanligi quvonarlidir.

Yuqorida yoshlar to'g'risida keltirilgan ta'rif va yondoshuvlarni inobatga olgan holda hamda bugungi ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy realliklar sharoitida quyidagi ta'rifni ilgari surishni lozim topdik:

Yoshlar innovatsion g'oyalarni o'z tafakkuriga singdirib, kreativ industriyani harakatga keltirish salohiyatiga ega bo'lgan ijtimoiy-demografik guruhdir.

Kreativ industriya deganda faqat iqtisodiy hamda sanoat sohasidagi industriyani emas, balki g'oyalar industriyasini ham o'z tarkibiga olgan konseptni tushunish maqsadga muvofiqdir.

Ma'lumki, bugungi taraqqiyot sharoitida madaniy omillar ma'naviyatning yuksalishini ta'minlashda asosiy strategik prioritet sifatida maydonga chiqib, munosabatlarning optimallasuvi ushbu omil bilan bog'liq bo'lib qoldi. Madaniyat innovatsion-g'oyaviy industriyani harakatga keltiruvchi omil sifatida maydonga chiqmoqda. Ya'ni, madaniyat kreativ industriyani harakatga keltiruvchi generator sifatida ijtimoiy-iqtisodiy hayotda mustahkam o'rin egallamoqda. Ayniqsa, turizm sohasi har qanday mamlakat iqtisodiyotini ta'minlovchi yetakchi omilga aylangan bugungi kunda madaniy omillarning ustuvor mohiyatga ega bo'lishi lozimligi ko'zga tashlanmoqda. Madaniy-ma'naviy omillarning ustuvorligi bu sohada investitsiyalarning kirib kelishini ta'minlamoqdaki, bugungi taraqqiyot sharoitida bu o'ta muhim. “Insonning shaxs sifatida uyg'un rivojlanishi uning boshqa odamlar va tabiat bilan o'zaro munosabatlarining mutanosibligiga, birgalikda yashashi va izchilligiga, uyg'un yo'nalishni saqlash qobiliyatiga bog'liq”[6]. Ushbu jihat ijtimoiy-madaniy taraqqiyotning sinergetika bilan chambarchas aloqadorligini ifodalaydi. Chunki, sinergetika o'zaro aloqadorlik haqidagi ta'limotdir. “Sinergetika tabiiy, ijtimoiy va gumanitar hodisalarni yagona qarash, yagona usul va yagona til bilan qamrab olishga intiladi”[7]. Demak, umumiylik, hodisa va jarayonlar yagona, umumiy ildizga ega ekanligi his etish, tabiat va jamiyat hodisalarini o'zaro bog'liqlikda his etish – sinergetikaning ustuvor tamoyilidir. “Yoshlarni tarbiyalash va ijtimoiylashtirishga sinergetik yondashuv nazariya va amaliyotni faoliyatning kommunikativ sohasi sifatida bog'laydi, avlodlar uzluksizligi jarayoni va sinergetik xususiyatlarga ega hayotiy faolavlodni tarbiyalash jarayoni sodir bo'ladigan muloqot maydonini yaratadi”[8]. Nazariya va amaliyotni o'zaro bog'liklikda olib borish, jamiyat

taraqqiyotini ta'minlashga xizmat qilishi jarayonlarni sinergetik tushunishning muhim qirralaridan bo'lib, umumiylik muvaffaqiyatlar garovi sifatida his etilgandagina hamda bunga amal qilingandagina har qanday taraqqiyot ta'minlana boradi. “Yoshlarning yangi avlodlarini tarbiyalashda dunyoni sinergetik tushunish muhim ahamiyatga ega, chunki u ta'lim makonining subyektlarini, inson hayotining murakkab ichki qonuniyatlarini tizimlar sifatida, jumladan insonni ham tizim sifatida o'rganishga, jamiyatni o'z-o'zini tashkil etish jarayonlari asosidagi tamoyillarni bilishga yo'naltiribboradi”[9]. Demak, voqe'likni yaxlit organizm sifatida his etish, bu yaxlitlikdagi bitta vintikning passiv faoliyati butun yaxlit ijobiy faoliyatga ta'sir etishini his etish – voqelikka sinergetik yondashuvning asosini tashkil etadi. Shu nuqtai-nazardan bozor munosabatlari sharoitida yoshlar ma'naviyati haqida gap ketganda jamiyatda ijtimoiy munosabatlarni optimallashtirishda yoshlarning o'z-o'zini tashkil etishi, ya'ni tashabbusni o'z qo'llariga olgan holda tashkiliy, uslubiy faoliyatlarni birgalikda olib borishlari – maqsadga erishish yo'lidagi muhim qadamdir.

ADABIYOTLAR

1. Прохоров М.А. Советский энциклопедический словарь/гл.ред. – 3-е изд. – М.: Сов.энциклопедия, 1985. – С. 821.
2. Дунаева Е.А. Социология молодежи: учеб.пособие для студентов дневного и заочного отделений педагогических вузов. – Тобольск: ТГПИ им. Д.И.Менделеева, 2003. – С. 16.
3. Мазуренко А.В. Становление и развитие социальных качеств студенческой молодежи в культурно-образовательной среде ВУЗа. Монография. – Ростов-на-Дону, 2006. – С. 13.
4. Сергеева Н.В. Молодежь как поколение: проблема ценностных ориентаций: Дисс. канд.филос.наук. – Волгоград, 2002. – С. 10.
5. Лисовский В.Т. Духовный мир и ценностные ориентации молодежи России: учебное пособие. – СПб.: СПбГУП, 2000. – С. 19-20.
6. Современные проблемы исследования социокультурной сферы: Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции молодых учёных, аспирантов и соискателей. – Орёл, 25-26 февраля 2010. – С.8.
7. Делокаров К.Х. Синергетика – методология науки и образования //Диалог наук на рубеже XX-XXI веков и проблемы современного общественного развития: Материалы постоянно действующей всероссийской междисциплинарной научной конференции (Вторые Вавиловские чтения). – Ёшкар-Ола: МарГТУ, 1997. – Ч.1. – С. 8.
8. Смирнова Л.Г. Диалектика общего, особенного и единичного в государственной молодежной политике. Монография. – Ёшкар-Ола, 2006. – С. 69.

Диалектика общего, особенного и единичного в государственной молодежной политике. //– С. 69.

YANGILANAYOTGAN O'ZBEKISTONDA QADRIYATLAR TRANSFORMATSIYASINING IJTIMOIIY-FALSAFIY XUSUSIYATLARI

Inoyatova Saodatxon Jaxongir qizi

Toshkent farmatsevtika instituti

“Ijtimoiy fanlar” kafedrasi o'qituvchisi, falsafa fanlari

bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Электрон почта:saodat010@mail.ru

Annotatsiya. Qadriyatlar transformatsiya bugungi kunda dunyoning barcha mamlakatlaridagi xalqlar, etnoslar, insonlar hayotiga ta'sir qilayotgan global sotsiomadaniy tendensiya bo'lib, mazkur jarayonning ta'sirini har bir inson kundalik hayotida sezishi mumkin. Bugungi kunda zamonaviy o'zbek jamiyatida yosh oilalarning mustahkamligini ta'minlash dolzarb ahamiyat kasb etayotgan davrda qadriyatlar tizimidagi o'zgarishlarni inobatga olish, ularning yosh oilalar ma'naviy muhitiga dialektik ta'sirini o'rganishning ahamiyati ortib bormoqda.

Kalit so'zlar: qadriyatlar, “Yangi O'zbekiston”, virtual makon, “Mehr daftari”, aksiologik, transformatsiyalashuv.

Globallashuv davrining o'ziga xos, “xarakterli” xususiyati shundaki, global ahamiyatga ega bo'lgan jarayonlarning sodir bo'lishida davlatlarning hududiy chegaralari, millatlarning o'ziga xos mentaliteti yoki boshqa ijtimoiy, siyosiy, huquqiy omillar to'sqinlik qila olmaydi. Globallashuv barcha millatlar va xalqlar hayotiga ta'sir ko'rsatadi, undan voz kechish, ta'sirini tan olmaslik, qabul qilmaslikning imkoniyati deyarli mavjud emas. Bugungi kunda global ma'naviy hodisa sifatida e'tirof etilayotgan milliy va umuminsoniy darajada qadriyatlar tizimining transformatsiyasi ham Yer yuzining barcha mintaqalariga yetib bordi. Xususan, zamonaviy o'zbek jamiyatida ham qadriyatlarning o'zgarishini, ijtimoiy-aksiologik transformatsiyani kuzatishimiz mumkin. Yangi O'zbekistonda qadriyatlar transformatsiyasi fenomenining sotsiomadaniy hamda falsafiy jihatlariga to'xtalib o'tishdan oldin “Yangi O'zbekiston fenomeni” va undagi ijtimoiy qadriyatlar tizimi haqida qisqacha fikr yuritsak.

“Yangi O'zbekiston” bugungi kunda mamlakatimizda sodir bo'layotgan islohotlarning pirovard yo'nalishi va maqsadini ifodalovchi fenomenal, ma'lum darajada reallashayotgan ideal hodisa, “Vatanimiz mustaqilligini yanada mustahkamlash, erkinlik va ozodlikning yangi davri, bunyodkorlik va farovonlik yo'lining yuqori bosqichi”[1] hisoblanadi. Yangi O'zbekiston – O'zbekiston taraqqiyotining keyingi davri, ijtimoiy zaruriyat hamda xalqimizning asrlar davomida shakllangan ezgu g'oyalari, ideallarining amaliy ifodasi. Yangi O'zbekiston ma'naviy makon sifatida bugungi globallashuv davridagi ijtimoiy, axloqiy, ma'naviy, madaniy o'zgarishlardan uzilib qolmagan, balki

an'anaviy milliy qadriyatlarimizga asoslangan rivojlanishning zamonaviy modelini tashkil etadi. Bohsqacha qilib aytganda, “Yangi O‘zbekiston – kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, madadga muhtoj insonlar va oilalarga – chinakam ko‘mak va yordam berish, mehr-oqibat ko‘rsatish hayotimiz qoidasiga aylanib borayotgan ijtimoiy makondir”[2].

Shu bilan bir qatorda, Yangi O‘zbekistonda qadriyatlarning transformatsiyasi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar dialektik bog‘liqligining ortib borishi real voqelikning bir qismi hisoblanadi. Bugun O‘zbekistonda nafaqat siyosiy va iqtisodiy tizim yangilanmoqda, huquqiy islohotlar amalga oshirilmoqda, balki milliy o‘zlikni anglash bilan bog‘liq ma‘naviy jarayonda qadriyatlar o‘zgarishining ijtimoiy, madaniy va falsafiy xususiyatlari ham namoyon bo‘lmoqda. Har qanday jamiyatda bo‘lgani kabi zamonaviy O‘zbekistonda ham qadriyatlar tizimi jamiyatning madaniy, ma‘naviy, axloqiy va ijtimoiy jihatlarini shakllanishida asosiy o‘rin tutadi. Qadriyatlar tizimining transformatsiyasini tushunish uchun falsafiy nuqtayi nazardan yondashish talab etiladi, chunki aynan falsafa qadriyatlar o‘zgarishining tub zamirida yotgan birlamchi omillarni va mafkuralarni ochib bera oladi. Mamlakatimizda sodir bo‘layotgan qadriyatlar transformatsiyasini ijtimoiy-madaniy va falsafiy jihatdan tahlil qilishdan asosiy maqsad ham aksiologik transformatsiyaning asosiy tendensiyalarni aniqlash hamda ularning ijtimoiy hayotga dialektik ta’sirini tushunishdan iborat.

Yangi O‘zbekistonning eng o‘ziga xos xususiyati islohotlarning asosiy mazmuni inson qadriga, uning erkinliklari, manfaatlarini ta’minlashga yo‘nalganligi bilan namoyon bo‘ladi. Siyosiy, huquqiy, iqtisodiy islohotlarning mazmunida ham aynan shu tamoyil yotadi. Shuningdek, jamiyatdagi ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlar qadriyatlar tizimining ham transformatsiyasini o‘zida aks ettiradi. Bugungi kunda ijtimoiy ongda ro‘y berayotgan o‘zgarishlar qadriyatlar qayta baholanishi, unifikatsiyasi va yangi qadriyatlarning vujudga kelishida ham namoyon bo‘lmoqda. Masalan, virtual makon va axborot texnologiyalari ta’sir doirasining kengayishi, ayollarning jamiyatdagi rolining qayta ko‘rib chiqilishi chuqur ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlardan dalolat beradi.

Bugungi kunga kelib Yangi O‘zbekistonda sodir bo‘layotgan qadriyatlar transformatsiyasi ham qadriyatlarning umumiy rivojlanish qonuniyatiga bo‘ysunib, o‘zida ijtimoiy, siyosiy, huquqiy, iqtisodiy hayotdagi o‘zgarishlarni aks ettirib bormoqda. Xususan, bugungi kunda ma‘naviy-ma’rifiy, milliy hamda diniy qadriyatlarni baholash va shakllantirishda yana bir ma‘naviy indikatorlar sifatida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tashabbusi hisoblanuvchi va ijtimoiy samarasi amaliyotda o‘z isbotini topib borayotgan “Temir daftar”, “Yoshlar daftari”, “Ayollar daftari”, “Mehr daftari” kabi dasturlarni e’tirof etish mumkin^[3].

Mazkur dasturlarning tub zamirida Yangi O‘zbekistondagi asosiy qadriyat sifatida shakllanib kelayotgan inson qadri, uning manfaatlarini, huquqlari, imkoniyatlari o‘z aksini

topmoqda, aynan mana shu qadriyat Yangi O'zbekistondagi qadriyatlar tizimining markaziy tushunchasiga aylanib bormoqda. Shuningdek, qadriyatlar tizimida ilm va innovatsiyalarning ham roli oshib, mazkur qadriyatlarning ijtimoiy nufuzi ortib borayotganligini ham ko'rish mumkin. Binobarin, globallashuv sharoitida qadriyatlar transformatsiyasining ham jadallashuvi kuzatilar ekan, mazkur jarayonda markaziy qadriyat sifatida inson va uning ilmi turishi jamiyatning keyingi taraqqiyotiga ijobiy hissa qo'shadi. Yangi O'zbekistonda shakllanayotgan qadriyatlar tizimining ham aynan mana shu qadriyatlar negizida rivojlanib borishi individual, oilaviy va milliy darajada qadriyatlarning takomillashuviga xizmat qiladi.

Shu o'rinda, qadriyatlar transformatsiyasining sotsiomadaniy jihatlariga e'tibor qaratsak. Yuqorida ta'kidlanganidek, qadriyatlarning o'zgarishi jamiyatda sodir bo'layotgan hodisalar bilan dialektik munosabatda bo'lib keladi. Yangi O'zbekistondagi ijtimoiy-madaniy va aksiologik tizimdagi o'zgarishlarning ijtimoiy munosabatlarga ta'siri katta bo'lib, qadriyatlar transformatsiyasining bevosita yoshlar va yosh oilalarga taalluqli bo'lgan ijtimoiy jihatlarini bir necha misollarda ko'rish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, qadriyatlarning transformatsiyasi bu tarixiy taraqqiyot va ijtimoiy evolyutsiyaning zaruriy sharti. Bugungi kunda mamlakatimizda yuz berayotgan qadriyatlar transformatsiyasi va uning natijasida yangi qadriyatlar tizimining shakllanishi ijtimoiy hayotning barcha jabhalariga ta'sir ko'rsatadi. Xususan, oilalarning mustahkamligini ta'minlashda ham qadriyatlar tizimidagi o'zgarishlarni inobatga olish talab etiladi. Oilalarning mustahkamligi – jamiyatning barqarorligining asosiy sharti, yosh oilalarni qo'llab-quvvatlash masalasi esa ijtimoiy siyosatning asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. 2-nashr. – Toshkent: “O'zbekiston” nashriyoti, 2022. – B. 24.
2. O'sha manba – B. 25.
3. Mustafayev U. Yangi O'zbekiston: qadriyatlar va falsafiy fanlarning dolzarb muammolari bo'yicha ayrim mulohazalar // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – Toshkent, vol.1, issue 10, 2021. – B. 568-577.
4. Inoyatova S.J. Oilaviy munosabatlar inqirozi muammosining o'ziga xos xususiyatlari // NamDU ilmiy xabarlari – Namangan, 2022. №12. – B. 185-192. (09.00.00; № 24)
5. Inoyatova S.J. Globallashuv jarayonida oilaviy qadriyatlar inqirozi va uni bartaraf etishda ijtimoiy institutlarning o'rni // Oriental Renaissance: educational, natural and social sciences Innovative, Volume 2, No 6, June (2022) pp. 1332-1336 (ASI Factor 1.7)

RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA MA'NAVIY TARAQQIYOT MUAMMOLARI

Mansurova Malohat Yunus qizi

*Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Navoiy davlat universiteti, Tarix
fakulteti “Ijtimoiy fanlar” kafedrasida katta o'qituvchisi*

E-mail: malohat1992@gmail.com

Jōraqulova Aziza Qahramon qizi

Navoiy davlat universiteti, falsafa yo'nalishi, talabasi

Email: azizajuraqulova44@gmail.com

Anotatsiya: Mazkur maqolada hozirgi raqamli davrda insoniyat ma'naviy taraqqiyoti uchun muhim bo'lgan tahdidlar va muammolar haqida fikrlar ilgari suriladi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar sababli yuksak bilimga erishish va xalqaro muloqotni ta'minlash maqsadida ma'naviy yuksalish uchun keng imkoniyatlar yaratilayotganligi, biroq ushbu davrda ular tomonidan milliy-ma'naviy qadriyatlarimizga salbiy ta'sirlar tahdid solayotganligi misol tariqasida keltirib o'tiladi.

Kalit so'zlar: Milliy qadriyatlar, axborot jamiyati, raqamli savodxonlik, virtual munosabat, etik dilemma, sun'iy intellekt, kelajak bunyodkori, raqamli qaramlik.

XXI asr insoniyat hayotida yangi sahifani ochgan bo'lib, bu raqamlashtirish davri. Axborot texnologiyalari, sun'iy intellekt, internet hayotimizning har bir qismiga tezlik bilan kirib kelmoqda. Ushbu jarayon yangidan-yangi qulayliklar, innovatsiyalar va cheksiz imkoniyatlar yo'lini ochgani bilan bir qatorda, insoniyatning ma'naviy taraqqiyoti uchun salbiy muammolar va tahdidlarni namoyon etmoqda. Avval hech qachon duch kelmagan ushbu muammolar tasnifida, insonning ichki dunyosi, o'dob-axloq kabi axloqiy qadriyatlari va o'zlikni anglash jarayoni qayta ko'rib chiqilishi muhim bo'lgan dolzarb masalaga aylandi. Hozirgi globallashuv va raqamli davrda u ma'naviy yuksalish uchun ulkan platforma vazifasini bajaradi. Dunyoning barcha kutubxonalariga, muzeylariga, ilmiy va madaniy meroslarini oson o'rganish imkoniyati, madaniyatlararo muloqotni kengaytirish, jahon bilimlarini tez va oson, mukammal tarzda o'rganish imkoniyatini taqdim etadi. Shuningdek, onlayn kurslar, elektron kitoblar orqali har bir shaxs o'z ustida ishlashi va bilim chegarasini kengaytirish imkoniga ega bo'ladi.

Axborot jamiyatida inson ongiga uzluksiz ravishda turli ma'lumotlar oqimi kelib tushadi. Mazkur cheksiz axborot oqimi tufayli, inson ongi xabarlarini to'laqonli ravishda tahlil qilishdan ko'ra, ularni zudlik bilan o'zlashtirishga odatlanib qolmoqda. Bu esa chuqur tahlil, ma'lum bir mavzuga muayyan vaqt diqqatni jamlash kabi qobiliyatlarini susaytiradi va insonda yuzaki fikrlash jarayonining shakllanishi uchun sabab bo'ladi. Natijada, haqiqiy bilimni o'zlashtirish, falsafiy fikrlash, mulohaza yuritish va o'zlikni

anglash jarayonini murakkablashtiradi. Ijtimoiy tarmoqlar orqali amalga oshirilayotgan virtual muloqotlar chin insoniy aloqalar örnini egallash tendensiyasiga ega. Yuzma-yuz suhbatlardagi bir-birini tushunish, hamdardlik, imo-ishoralar, ko'z qarashlar orqali uzatiladigan ma'lumotlarning yōqolishi insonlar örtasidagi hissiy bog'liqlikni susaytiradi. Ushbu holat yolg'izlik, ijtimoiy izolyatsiya kabi muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Sun'iy ravishda "mukammal" ko'rsatiladigan virtual hayot insonlarda hasad va tushkunlikni namoyon qiladi. Globallashuv sharoitida internet orqali ommalashayotgan universal madaniy mahsulotlar va chet el g'oyalari milliy-ma'naviy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz va an'analarimizga chuqur ta'sir ko'rsatishi mumkin. Iste'molchilik kayfiyati, tezkor muvaffaqiyat va ongni rivojlantirish g'oyalari, sabr-toqat, mehnatsevarlik, qanoat kabi an'anaviy axloqiy me'yorlarni yōqolishiga sabab bo'lmoqda. Bu holat kelajak bunyodkori orasida milliy qadriyatlarni anglashning zaiflashishiga va chet el madaniyatlariga taqlid qilishga olib kelmoqda. Smartfonlar, planshetlar va internetga haddan tashqari bog'lanib qolish raqamli qaramlik deb ataluchi yangi turdagi kasallikni keltirib chiqarmoqda. Mazkur holat insonning real hayotdan uzilishiga, jismoniy va aqliy salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Sun'iy intellektning tez fursatda ko'z ilg'amas darajada rivojlanishi bilan bir qatorda, uning etik masalalari ham kun tartibiga chiqmoqda. Axborot resurslarida tarqalgan soxta xabarlar, yolg'on va hech qanday asosga ega bōlmagan ma'lumotlar insonlarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini tanazzulga olib boradi.

Ushbu holat natijasida, shaxslarning g'oyaviy immuniteti zaiflashib, turli g'oyalar va aqidalarga nisbatan ularni tahlil qilish uchun hech qanday imkoniyatlarga ega bōlmay qoladi.

Bugungi kunda ta'lim tizimida raqamli savodxonlik, media-madaniyatini shakllantirish va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga muhim ahamiyat berilishi kerak. Kelajak bunyodkorlarini axborotni saralashga, soxta xabarlarini aniqlashga va axborot resurslarining ishonchliligini baholashga o'rgatish zarur. Ota-onalar farzandlarining raqamli dunyodagi faoliyatini nazorat qilishlari, ularga texnologiyadan ongli va cheklangan holda foydalanishni tushuntirishlari lozim. Real muloqot, oilaviy qadriyatlar, birgalikda kitob mutolaa qilish, sport bilan shug'ullanish va tabiatga sayr kabi ma'naviy mashg'ulotlarni rag'batlantirish muhim. Mahalla va jamoat tashkilotlarida ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarga ishtirok etishini ta'minlash. Yoshlarni boy madaniy merosimiz, adabiyotimiz, san'atimiz va tariximiz bilan chuqurroq tanishtirish, ularda milliy g'urur g'oyasini uyg'otishi lozim. Milliy va tarbiyaviy kontentni yaratish va uni raqamli platformalarda keng targ'ib qilish tufayli milliy qadriyatlarimizni himoya qilish va yosh avlodga taqdim etish. Har bir shaxs o'zining texnologiyaga bo'lgan munosabatini qayta tahlil etishi, raqamli axborotga nisbatan faoliyatini cheklash usullarini qo'llashi va o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalarini rivojlantirishi kerak. Biroq, ma'naviy

rivojlanishga xizmat qiladigan ilovalar va resurslardan foydalanish, shaxsiy rivojlanishga vaqt ajratish lozim. Sun'iy intellekt va boshqa raqamli texnologiyalarni ishlab chiqishda insoniy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar, odob-axloq qoidalari va ijtimoiy javobgarlikka asoslanish kerak.

Raqamlashtirish – bu ikki yo‘nalishda tahlil qilinadi: u buyuk imkoniyatlar bilan birga, ma'naviy rivojlanish uchun jiddiy tahdidlarni ham öz ichiga oladi. Uni to'xtatishning mutlaqo iloji yo'q, ammo uning salbiy ta'sirlarini kamaytirish va ijobiy tomonlaridan yuqori darajada foydalanish insonning ongli tanlovi va ma'suliyatiga bog'liq. Faqatgina texnologik va ma'naviy taraqqiyot o'rtasidagi bog'liqlik va muvozanatni topgan holdagina biz raqamli asrning barcha qulayliklaridan foydalanib, kelajak bunyodkorlari uchun ma'naviy yetuk va barkamol jamiyat qura olamiz. Ushbu yolda har bir shaxsning özlukni anglashga intilishi, milliy qadriyatlarga sodiqligi va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Raqamlashtirish jarayoni jamiyat hayotining barcha sohalariga chuqur kirib borayotgan bir paytda, ma'naviy taraqqiyot masalasi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Axborot texnologiyalarining keng imkoniyatlari inson tafakkuri, dunyoqarashi va qadriyatlariga ijobiy ta'sir ko'rsata olgani kabi, ularning noto'g'ri yoki nazoratsiz qo'llanilishi ma'naviy tanazzulga ham sabab bo'lishi mumkin. Shuning uchun raqamli jamiyatda ma'naviy immunitetni mustahkamlash, yosh avlodda axborot madaniyatini shakllantirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni saqlab qolish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Raqamlashtirishning ma'naviy sohadagi asosiy muammolari — insoniy aloqa va qadriyatlarning zaiflashuvi, axborot xurujlari, virtual dunyoga haddan tashqari berilish, axloqiy me'yorlarning buzilishi — barchasi chuqur o'ylangan ma'naviy siyosat va tarbiya tizimi orqali bartaraf etilishi lozim. Xulosa qilib aytganda, raqamli taraqqiyot va ma'naviy kamolot bir-birini to'ldiruvchi, uyg'un jarayon bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Karimova N. "Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'limdagi roli". Toshkent: Ilm yoli , 2018. -B.210
- 2.Jorayev N. "O'zbek pedagogik tafakkur tarixida ma'naviy tarbiyaning örne". Toshkent: "Ma'naviyat", 2018.B.150
- 3.Xasanov A. "Milliy qadriyatlar va pedagogik tafakkur". Toshkent: "O'qituvchi", 2020.B.204
- 4.Kant I. "Amaliy aql tanqidi". Moskva:MYSL,1994.

RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA BO'LAJAK PEDAGOGLARNI MA'NAVIY TARBIYA FAOLIYATIGA TAYYORLASH MUAMMOLARI

Rahmatjonzoda Ahrorjon Ahmad o'g'li
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo'lajak pedagoglarni ma'naviy tarbiya faoliyatiga tayyorlashning etnopedagogik tizimini takomillashtirish tahlil qilingan bo'lib, uning bugungi kundagi zarurati atroflicha yoritilgan. Xalqimizning ma'naviy madaniyatidan biri bo'lgan xalq pedagogikasining eng ilg'or va eng noyob fikr va mulohazalarining ahamiyati bayon etilgan. Shuningdek, raqamlashtirish sharoitida bo'lajak pedagoglarni ma'naviy tarbiya faoliyatiga tayyorlash muammolari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: pedagog, ma'naviy tarbiya, etnopedagogika, tizim, takomillashtirish, analiz va sintez, modellashtirish, aksiologik, refleksiv, etnologiya, pedagogika.

Ma'naviy tarbiyaning asosiy maqsadi yoshlarda vatanga sadoqat, tadbirkorlik, matonatlilik, mafkuraviy immunitet, mehr-oqibatlilik, mas'uliyatlilik, bag'rikenglik, huquqiy madaniyat, yangicha fikrlash, mehnatsevarlik kabi muhim fazilatlarni bolalikdan boshlab bosqichma-bosqich shakllantirish, homiladorlik davridan boshlab 30 yoshgacha davom etadigan uzluksiz ma'naviy tarbiyani amalga oshirishda ota-ona, tarbiyachi, o'qituvchi, uzluksiz ta'lim muassasalari va mahalla jamoatchiligining o'zaro samarali hamkorligi mexanizmini ishlab chiqish va hayotga joriy etish muhim ahamiyatga ega. Aholining farzand tarbiyasi bo'yicha bilim va malakalarini, pedagogik mahoratini rivojlantirish, fuqarolarni uzluksiz ma'naviy tarbiyaning jahon tajribasi asosidagi innovatsion pedagogik texnologiyalari, usullari va amalga oshirish shakllari bilan muntazam tanishtirib borish asosiy vazifa sifatida belgilab berildi. Shuningdek, ommaviy axborot vositalari, shu jumladan, internet jahon axborot tarmog'i orqali tarqatilayotgan g'arazli axborotlar, odob-axloqni yemiruvchi illatlar, yoshlarni zalolatga boshlovchi buzg'unchi g'oyalarga qarshi sog'lom dunyoqarashni shakllantirish, uzluksiz ma'naviy tarbiyani tashkil etishda davlat tashkilotlari, fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari va xususiy sektorning hamkorligini samarali yo'lga qo'yish dan iborat. Shu bois yurtimizda ma'naviy tarbiya asosida yoshlar tarbiyasini zamonaviy asosda ilmiy-texnologik isloh qilish borasida olib borilayotgan ishlar uni bugungi kun ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ilmiy asoslangan tayanch kompetensiyalar, fazilatlar asosida shakllantirish muhim hisoblanadi.

Tarbiyaga yangicha, tizimli yondashuv, yoshlarda tayanch fazilatlarni kafolatli shakllantirishda oila, maktabgacha ta'lim, umumiy ta'lim, o'rta maxsus kasb-hunar va oliy ta'lim muassasalari, mahallalarning ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarini to'liq

yuzaga chiqarishni va ular orasida ilmiy-metodik uzviylikni yangi darajaga ko'tarishni taqozo etadi. Vatanga sadoqat, burch va mas'uliyat, tashabbuskorlik va boshqa fazilatlar yoshlar ongida nazariy tushunchalar sifatida qolib ketgani holda uning tabiatida amaliy odatlarga aylanmayapti. Buning oqibatida ularning ushbu fazilatlar haqidagi so'zlari bilan amallari orasida tafovut namoyon bo'lmoqda, bu esa har yili mustaqil hayotga kirib kelayotgan yigit-qizlarning hayotda o'z o'rinlarini topishlarida bir qator muammolarni yuzaga keltirmoqda. Ayrim o'quvchi-yoshlarda yuksak maqsadlarning shakllanmaganligi, o'zini o'zi o'qishga safarbar qilish, iroda, matonat, tirishqoqlik, harakat fazilatlarini yetarli rivojlanmaganligi ta'lim sifatiga ham zarar ko'rsatmoqda. Demak, ma'naviy tarbiya shaxs integrativ xususiyati sifatida o'zida ma'naviy bilimdonlik, ma'naviy qadriyatlar tizimida o'z o'rnini aniqlash imkoniyati va hayotiy vaziyatlarning keng ko'lamida ma'naviy yetuklikni namoyon qilish qobiliyatini birlashtiradi. Mazkur ko'nikma asosiy funksiyalariga quyidagilar kiradi: aksiologik, yo'naltiruvchi va boshqaruvga doir. Ma'naviy ko'nikmani rivojlantirish tuzilmasi maqsadga muvofiq ravishda quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi: tanishtiruv-tahliliy, qadriyatli yo'naltirilgan, refleksiv-faoliyatga doir. Mazkur komponentlar ma'naviy kompetentlikning ijtimoiy tavsifini ham o'zida aks ettiradi: ma'naviy mazmunga ega axborot umuminsoniy qadriyatlar nuqtai nazaridan tahlil etilishi va baholanishi, shaxsiy-ma'naviy qadriyatlar bilan ijodiy jihatdan muvofiq bo'lishi, boshqa kishilarni tushunish uchun qulay shaklda ifodalanishi, ma'naviy qadriyatlarining turli variantlarini hisobga olish uchun asoslangan dalillar asosida ishlab chiqilishi, axloqiy refleksiya va keng hayotiy vaziyatlar doirasida to'g'ri harakatlanishni amalga oshirishi uchun zarurdir. O'z navbatida, ushbu komponentlar talabalarda ma'naviy ko'nikmalarni rivojlanganligini baholash ko'rsatkichlari sifatida ham xizmat qiladi.

Insoniyat tarixining har bir bosqichida rivojlanish yo'nalishi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning metodologik birligi qonuniyati asosida belgilangan. Ushbu qonuniyat jamiyatda hukm surgan ijtimoiy-iqtisodiy qarashlar, g'oyalar va ideallar asosida ijtimoiy ong shakllari bo'lgan fan, san'at, madaniyat, ishlab chiqarish va turmush tarzi rivojlanishiga omil bo'lgan. Shu tariqa tarixiy taraqqiyot davomida barkamol shaxsni tarbiyalash va voyaga yetkazish yuzasidan to'plangan boy ma'naviy meroslar xalq pedagogikasida o'z ifodasini topib borgan. Demak, bo'lajak pedagoglarni ma'naviy tarbiya jarayoniga tayyorlashda aynan shu ma'naviy meros - etnopedagogikaning ta'lim-tarbiyaga oid asosiy g'oyalari bilan tanishtirish orqali ularda pedagogik faoliyatda samarali foydalanishga zamin tayyorlaydigan bilim, ko'nikma va malakalarni egallashlariga asosiy e'tibomi qaratishimiz zarurdir. Bo'lajak pedagog kadrlarni tayyorlashda aynan shu ma'naviy meros - etnopedagogikaning ta'lim-tarbiyaga oid asosiy g'oyalari bilan tanishtirish orqali ularda pedagogik faoliyatda samarali

foydalanishga zamin tayyorlaydigan bilim, ko'nikma va malakalarni egallashlariga asosiy e'tiborni qaratishimiz zarurdir.

Markaziy Osiyo xalqlari, xususan, o'zbek xalqi va uning madaniy- ma'rifiy taraqqiyoti asrlar davomida rivojlandi, tarbiya g'oyalari turli davrlardagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar mohiyatini o'zida mujassamlashtirdi. Xalqimiz yaratgan ana shu ma'rifiy fikr va g'oyalar, ta'lim-tarbiyaga oid boy meros minglab avlodlarni umuminsoniy fazilatlar ruhida tarbiyaladi. Demak, ajdodlarimiz merosi bo'lgan etnopedagogikani xalq donishmandligi va odobnomasining nodir sohasi deyilishi bejiz emas. Etnopedagogika asrlar davomida ajdodlarimizning axloqiy, ma'rifiy shakllanishi va kamolotida muhim o'rin tutgan. Chunonchi, xalq o'zining ma'naviy-ma'rifiy, badiiy-estetik qarashlari, falsafiy-axloqiy tushunchalari, hayotiy, ta'lim-tarbiyaviy xulosalarini o'zining etnopedagogikasida aks ettirgan. Etnopedagogikaning muhim yo'nalishi milliy-ma'naviy tarbiyani amalga oshirishdir, muhim xususiyatlaridan biri esa millatga xos bo'lgan xususiyatlarning saqlanishini ta'minlash sanaladi. Shu ma'noda etnopedagogikaning asosiy maqsadi bo'lajak pedagogik kadrlarda pedagogik tafakkurii rivojlantirish, xalqimizning o'qitish jarayonini tashkil etish va tarbiya nazariyasi bo'yicha to'plangan boy ma'naviy-ma'rifiy merosi va pedagogik qarashlari, ta'limiy-tarbiyaviy imkoniyatlari bilan tanishtirish orqali ularning kasbiy-pedagogik tayyorgarligini orttirishdir.

Bo'lajak pedagoglarni ma'naviy tarbiya jarayoniga tayyorlashga qaratilgan etnopedagogik tizimning bosh maqsadi - bo'lajak pedagogik kadrlarda pedagogik tafakkurni shakllantirish va kengaytirish, xalqimizning o'qitish jarayonini tashkil etish va ma'naviy tarbiya bo'yicha to'plangan boy ma'naviy-ma'rifiy merosi va pedagogik qarashlari, ta'limiy-tarbiyaviy imkoniyatlari bilan tanishtirish orqali ularning kasbiy-pedagogik tayyorgarligini orttirishdir.

O'tmishning buyuk pedagoglari xalqning pedagogik qarashlari va pedagogik tajribalarini o'rganishga juda ko'p e'tibor berganlar. Klassik pedagoglarning ta'kidlashicha, etnopedagogika tarbiya haqidagi yondashuvlarni va nazariy asoslarni boyitadi, uning tayanchi va asosi bo'lib xizmat qiladi. Badiiy adabiyotning yaratilishi bilan og'zaki ijod bartaraf etilmagani kabi pedagogik fanlar ham xalqning kundalik hayotidan pedagogik qarashlarni siqib chiqara olmadi. Pedagogik fanlar va etnopedagogika o'zaro munosabatga kirishdi, bir-birining rivojlanishiga yaxshi ta'sir qildi va buning natijasi o'laroq pedagogik madaniyat vujudga keldi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Загвязинский В. И., Атаханов Р. Методология и методы психолого-педагогического исследования. Москва.: Академия, 2001. –С. 208.
2. Имомназаров М., Эшмухамедова М. Миллий маънавиятимиз асослари- Тошкент: Тошкент ислом университети, 2001. –Б. 131.

3. Саидов А. Учинчи ренессанс ва маънавий-маърифий уйғониш // "Янги Ўзбекистон" газетаси, 2021 йил 26 январь.
4. Фалсафа. Қисқача изоҳли луғат. – Тошкент.: Шарқ нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти, 2004. –Б. 208.

ЎЗБЕКИСТОНДА ҚИШЛОҚ МЕҲНАТКАШЛАРИ МАЪНАВИЙ ТУРМУШИДА МАДАНИЙ-ОҚАРТУВ МУАССАСАЛАРИНИНГ ТУТГАН ЎРНИ (XX АСРНИНГ 20-ЙИЛЛАРИ ИККИНЧИ ЯРМИ – 30-ЙИЛЛАР)

Ибодулла Шоймардонов,

*Шаҳрисабз давлат педагогика институти катта
ўқитувчиси, тарих фанлари номзоди*

Таянч сўзлар: маданий-оқартув ишлари, маданий-оқартув ишлари йўналишлари, саводсизликни тугатиш, қизил чойхоналар ва қизил бурчаклар, биринчи телевизор, “социалистик қурилиш”, “янги маданият”, “коммунистик ахлоқ нормалари”.

Ўзбекистонда, шу жумладан қишлоқларда XX асрнинг 20-йиллар иккинчи ярми – 30-йилларда ижтимоий-маданий сиёсатнинг амалга оширилиши маданий-оқартув ишларини ташкил этиш ва ривожлантириш бўйича чора-тадбирлар тизимисиз мумкин эмас эди (сўнгги йилларда маданий-оқартирув атамаси ўрнига маданий-маърифий атамаси қабул қилинди). Маданий-оқартув муассасалари нафақат кишиларнинг маданий ҳордиқ чиқаришлари, балки Совет давлати олиб бораётган сиёсатни тарғиб қилишда ҳам катта аҳамият касб этар эди.

Маданий-оқартув муассасалари ўз вазифаларини аҳолининг маънавий талаб ва эҳтиёжларини, жамият ижтимоий-маданий муҳитини соғломлаштиришни амалга ошириш оқибатидагина бажара оларди. Уларнинг фаолиятидаги ишлар икки йўналишда олиб борилиши мумкин эди. Буларнинг биринчиси маданий соҳалардаги ҳаракат бўлиб, иккинчиси эса мафкуравий соҳадаги ишлардан иборат эди. Тўнтаришдан кейинги биринчи ўн йилликда партия ва ҳукумат томонидан маданий қурилиш тадбирлари тизими мўлжалланди. У таълим, сиёсий маориф, фан ва санъатни, хўжаликни ривожлантириш вазифалари билан бирга олиб боришни назарда тутар эди. Бироқ дастлабки беш йилликлар даврида партия-совет раҳбариятининг диққат эътибори асосан иқтисодиётга қаратилган эди. Албатта, маданий-оқартув ишлари қишлоқ жойларда керак эди ва мана шу мақсадда бу борада муайян ишлар амалга оширила бошланди.

Ўзбек халқининг миллий давлатчилиги ташкил топиши билан меҳнаткашларнинг ижодий кучларини намоён қилиш учун баъзи имкониятлар вужудга келди. Илгари ташкил этилган маданий-оқартув муассасаларининг фаолияти сезиларли даражада жонланди. Тўғри, умуман Ўзбекистон бўйича 1924 йилда улар унчалик кўп эмас эди, атиги 134 та ана шундай муассаса бор эди¹. Бироқ

¹ Народное хозяйство Узбекской ССР за 50 лет Советской власти..., 247-бет.

маданий-оқартув ишлари йилдан-йилга кучайиб бормокда эди. Клублар, кутубхоналар, қизил чойхоналар, мактаблар ва маърифат тарқатувчи бошқа муассасалар қишлоқларда маданий-оқартув ишлари олиб бориш марказига айланмокда эди.

1925 йилда республикада 86 та қизил чойхона ишлаб турар эди². 1928 йилда Ўзбекистонда 223 та клуб бўлган бўлса, 1931 йилда уларнинг сони 347 тага етди, буларнинг 62 таси қишлоқ жойларда эди³.

1929 йилда бошлаб юборилган маданий юриш республикада, биринчи навбатда қишлоқ жойларда маданий-оқартув ишларининг жонланишига кўмаклашди. Уларда 15000 та маданий-юриш иштирокчилари қатнашди. Уларнинг кўпчилиги комсомоллар, ишчилар ва деҳқонлар сафидан чиққан фаоллар эди. Маданий юриш қатнашчиларининг фаолиятини саводсизликни тугатиш бўйича республикада фавқулодда комиссияси мувофиқлаштириб турди.

Бутун маданий-оқартув ишлари уч асосий йўналиш бўйича олиб борилди: 1) умумий таълим мактаблари ташкил этиш ва саводсизликни тугатиш; 2) санъат воситаларидан фойдаланган ҳолда оғзаки тарғибот ва ташвиқот ишлари (масалан, митинг-концерт, маъруза-концерт, кинолекторий ва бошқалар); 3) ташвиқот-тарғибот йўналишидаги (ташвиқот концерти, театрлаштирилган ташвиқот концерти ва бошқалар) санъат шакллари (спектакль, концерт). Бадиий ташвиқот ишларига театр труппалари ва бадиий жамоалар жалб этилди.

Маданий-оқартув ишларини ташкил этишга давлат ва маҳаллий бюджетлардан ҳар йили маблағ ажратилди. Масалан, 1925 – 1926 йилларда мана шу мақсадлар учун фақат Тошкент округида 2332792 сўм (унинг 24% и округ бюджетининг умумий суммасидан эди) сарфланган эди⁴.

1929 йилда маданий юриш бошлангандан кейин республика марказий ўқув услубий кўмитаси ўқув қўлланмалари сотиб олиш ва 25 та болалар хоналарини жиҳозлаш учун 9 минг сўм ажратди⁵.

Қизил чойхоналар ва қизил бурчаклар сони кўпайди. Маориф Халқ Комиссарлигининг Ўзбекистон Советларининг V съездидаги ҳисоботида 1931 йилда улар умуман Ўзбекистон бўйича 1,4 минг, 1932 йилда 2,6 минг, 1933 йилда 3,2 минг эканлиги ҳақида гапирилган эди⁶. Кино қурилмалари ва радиоузеллар сони ўсиб борди. Агар 1925 йилда республикада 25 та кино қурилмаси бўлган бўлса, 1932 йилда уларнинг сони 300 тага етди.

² Алламуродов Д. Совети в борьбе за победу социализма в Узбекистане (1924 – 1937 гг.), 128-бет.

³ Хушбеков А. Из истории культурного строительства в Узбекистане в годы первой пятилетки. – Самарканд, 1959, 72-бет.

⁴ Аминова Р. По пути социального прогресса. –Ташкент, 1986, 92-бет.

⁵ “Правда Востока”, 1929 йил 28 декабрь.

⁶ Хушбеков А. Кўрсатилган асар, 70-бет.

1928 йил сентябрь ойида Тошкентда янги кучли қувватли радиоузел ишга тушди. Ўша йил июль ойида В.П.Грабовский ва И.Ф.Белянский биринчи марта тасвирнинг масофадан туриб берилиши ва қабул қилинишини амалга оширдилар, Тошкентда жаҳонда биринчи телевизор пайдо бўлди⁷.

1930 йилда ҳукумат маданий-маърифий ишларнинг шундан кейинги йўналиши ва мазмунини белгилади, касаба уюшмалари, совет ва жамоатчилик ташкилотларига “союзларнинг бутун маданий-оқартув ишига янгича мазмун беришни ва уни янги қуриш вазифаларидан ажратиш йўлидаги ҳар қандай уринишларга қарши олиб боришни ҳамда бу ишда сиёсатдан қочиш ва тор маданиятчилик элементларига қатъиян хотима бериш”ни тавсия этди.

1933 йилда Ўзбекистон колхозларида оталиққа олганларнинг кучлари билан 248 та қизил бурчак ва чойхона, 27 та кўчма радио ва 42 та радио нукта ташкил этилди⁸.

1933 йил 1 апрелга келиб колхозларга маданий-оқартув муассасалари йўли билан 420 та қизил чойхона мудирлари, 180 та ўқиб берувчилар ва ташвиқотлар ҳамда 34 та клуб ходимлари юборилди. Улар ихтисослаштирилган курсларни тамомлаган эдилар. Бу вақтга келиб Самарқанд, Янги Урганч, Термиз, Қўқон ва бошқа районларнинг қишлоқларида 100 та кўчма кино қурилма ишлай бошлади. Республика колхозларига 55 та ташвиқот-бадий жамоалар бориб хизмат кўрсатди, 2500 та кутубхона, батарея комплектлари бўлган 40 та кўчма радио жўнатилди. Бундан ташқари, бу вақтга келиб, республикада Маориф Халқ Комиссарлиги томонидан 500 та колхоз қироатхоналари пунктлари ташкил этилди⁹.

1933 – 1934 йилларда республика колхозларига шаҳарлардан таркибида 4 минг маданий армиячилар бўлган юзлаб тарғибот бригадалари юборилди. Фаоллар қишлоқларга ва дала шийпонларига кўчма кино қурилмалари олиб келдилар, радио тармоқлар ўрнатдилар, кўчма кутубоналар ташкил қилдилар. Оталиқдаги барча колхозларда деҳқонларга тиббий ёрдам кўрсатиш уюштирилди¹⁰.

Биринчи беш йилликнинг охирига келиб Ўзбекистоннинг иқтисодий жиҳатдан кучли деярли барча районларида маданий-оқартув ва ташвиқот-тарғибот базалари ташкил этилди. Улар катта маърифий ва ташвиқот ишларини амалга оширдилар. Намунавий база кутубхона-ўқиш хоналаридан, кино қурилмалардан, музей-кўргазмалардан, жисмоний тарбия билан шуғулланиш залларидан, катталар учун курслар ва мактаблардан иборат эди¹¹.

⁷ Кунгиров И. Деятельность культурно-просветительных учреждений Узбекистана в 1921 – 1928 гг. Автореф. дисс. канд. ист. наук. – Ташкент, 1990, 2-бет.

⁸ ЎзР МДА, Р-737-фонд, 1-рўйхат, 1426-иш, 36-40-варақлар.

⁹ ЎзР МДА, Р-737-фонд, 1-рўйхат, 1547-иш, 11-12-варақлар.

¹⁰ ЎзР МДА, Р-737-фонд, 2-рўйхат, 850-иш, 24-варақ.

¹¹ Хушбеков А. Кўрсатилган асар, 69-бет.

Биринчи беш йиллик даврида радиоузеллар сони ўсди (25 мингтагача). Маҳаллий Советлар қишлоқ районларнинг радиолаштирилиши тўғрисида катта ғамхўрлик қилдилар. Масалан, Вобкент район Совети 1925 йил бошида қишлоқларда 92 та радио-карнай ўрнатди. Бундан ташқари, мукофот сифатида энг яхши зарбдор колхозчилардан 8 тасининг уйи радиолаштирилди¹².

Иккинчи беш йилликда касаба уюшмалари колхозлардаги маданий-маърифий ишларга ўз оталиқларини кучайтириб юборди. 1933 йилда уларнинг ёрдамлари билан колхозларда 248 та қизил бурчак ва чойхона, 85 та дала ошхоналари, 27 та кўчма радио ва ҳоказолар ташкил қилинди.

Андижондаги касаба уюшмалари ташкилотлари ҳам ўз оталиқларидаги колхозларга маданий-маиший хизмат кўрсатишга аҳамият бериб, 1933 йилги экиш мавсумида маданий хизмат кўрсатиш бўйича 8 та бригада, 7 та қизил чойхона, 9 та саводсизликни битириш мактаби ташкил қилди, радиомосламалар ўрнатдилар, 240 та колхоз газеталари чиқардилар.

1934 йилда маданий-маърифий ходимлар касаба уюшмалари колхоз ва совхоз қурилиши ҳамда пахтачилик масалаларига доир оммабоп адабиётларга эга бўлган 200 та кўчма кутубхона ташкил қилди. Улар Ўзбекистондаги 200 та колхоз, 24 та МТС ва совхозларга хизмат кўрсатди¹³.

“Правда Востока” газетаси 1936 йилда бундай деб ёзган эди: “Маданият ўсанлигининг кўрсаткичларидан бири шу бўлдики, 1935 йил охирида республиканинг фақат 21 районида колхозчи ёшларнинг 72 та ҳаваскорлик театри, 206 та мусиқа мактаблари ва 138 та хор тўғарақлари ишлаб турган эди. Бу тўғарақлар билан қарийб 1,5 минг комсомоллар ва 2 минг партиясиз ёшлар қамраб олинган эди”¹⁴.

1935 йилда Жиззах район Ҳайдаробод қишлоқ Советининг депутатлар гуруҳи колхозларда 7 та қизил чойхона ташкил қилдилар ва уларни радиорепродукторлар, адабиётлар, газеталар билан таъминладилар, ҳар ҳафта кинофильмлар ва мунтазам равишда бадиий ҳаваскорларнинг концерт программасини намоиш қилишни йўлга қўйдилар. Алоҳида эътибор аёллар ўртасида ташкилий ва маданий-сиёсий ишларни олиб боришга қаратилди. Бу ишларга қишлоқ Советининг депутатлар гуруҳи ва секцияси аъзолари бўлган 160 нафар фаол хотин-қизлар жалб қилиндилар¹⁵.

1935 йил охирида Ўзбекистонда 65 та социалистик маданият район уйлари, 488 та клуб, 3324 та қизил чойхона, 57 та колхозчилар уйлари, 22 та маданият ва

¹² Алламуродов Д. Исторический опыт Советов Узбекистана в борьбе за победу социализма..., 109-бет.

¹³ Нурмухамедова М. Ўзбекистонда маданий-маърифий ишлар, 22-бет.

¹⁴ “Правда Востока”, 1936 йил 16 февраль.

¹⁵ ЎЗР МДА, Р-86-фонд, 10-рўйхат, 798-иш, 123-варақ.

истироҳат боғлари ташкил этилди¹⁶. Шуниси эътиборлики, кўплаб маданият муассасалари деҳқонларнинг ўзларининг қўл кучлари билан қурилди. Масалан, 1925 йилдаёқ Фарғона округидаги Сариқўрғон қишлоқ Советининг ташаббуси билан деҳқонлар ҳашар йўли билан қарийб 15 минг сўм турадиган деҳқонлар уйини қурдилар¹⁷.

Мазкур йилда республика қишлоқларида кутубхона ишларини ташкил қилиш бўйича танлов ўтказилди. Республика танлов қўмитаси қишлоқларда кутубхоначилик ишларини ривожлантиришда намунали иш сифатида Бутуниттифок кутубхоналар иш танловига Ўрта Чирчиқ район кутубхонасини ҳамда Ленин район Ўзбекистон қишлоқ Советининг қишлоқ кутубхонасини тавсия этди. Бу ерда колхозчи китобхонлар учун барча қулай шароитлар яратилган бўлиб, кутубхона фонди 1,5 минг китобдан иборат эди. Ўқувчилар сони 25 дан 700 кишигача ортди. Кутубхона учта колхоз, қизил чойхонани оталиққа олган эди.

1936 – 1937 йилларда Ромитан райони колхозларида янги қизил чойхоналар, 7 та кутубхона, иккита клуб очилди. Андижон округидаги Ўзбекистон районида қарийб 6 миллион сўмлик янги клублар, шинам қизил бурчаклар ва чойхоналар қурилди.

Қишлоқларда профессионал ижодий жамоаларни, биринчи навбатда, театр труппаларини маданий-оқартув ишларига жалб этиш ишлари ҳам амалга оширилди. Масалан, 1932 йилда театр санъатини ривожлантириш учун сарфланган йиллик маблағ 2300 сўмни ташкил этди¹⁸. Бу албатта, етарли эмас эди.

Лекин, барибир, театр жамоалари қишлоқ жойларга борар, спектакллар қўйишар, деҳқонларга концертлар намоёйиш қилишар эдилар. Масалан, Қашқадарё округ театри тез-тез колхозчиларнинг меҳмони бўлиб турар эди. Жумладан, 1937 йилда театр труппаси икки бригадага бўлиниб иш олиб борди. Биринчи бригада Касби, Кавдин, Қозоқ, Денов ва Қамаш қишлоқ Советларидаги 21 та колхозларда, иккинчи бригада эса Қатағон, Камилон, Найман, Сарим ва Косон қишлоқ Советлари ҳудудидаги колхозларда бўлишди. Театр репертуарида “Гулсара”, “Номус ва Муҳаббат”, “Аршин мол-алан” ва бошқа спектакллар бор эди. Актёрлар спектаклларда ўйнашдан ташқари концертлар қўйишар, газеталарни баланд овозда ўқишар, деворий газеталар чиқаришда колхозчиларга ёрдам беришар эдилар¹⁹.

1940 йилда Ўзбекистонда 2804 та клуб муассасаси бор бўлиб, уларнинг 2418 таси қишлоқ жойларда, 624 та кино қурилмаси бўлиб, уларнинг 408 таси қишлоқ жойларда эди.

¹⁶ Исаев Х. Рост общественно-политической активности крестьянства Узбекистана, 99-бет.

¹⁷ “Правда Востока”, 1927 йил 21 июнь.

¹⁸ Алламуродов Д. Совети борбе за победу социализма в Узбекистане (1924 – 1937 гг.)..., 206-бет.

¹⁹ “Правда Востока”, 1937 йил 16 август.

Қишлоқ жойларда маданий-оқартув ишларини ташкил этишда кутубхоналар катта роль ўйнар эди. Кутубхоналар адабиёт, китобларни ташвиқ қилиш ва оммалаштириш орқали саводсизликни тугатишга кўмаклашишга, эски турмуш қолдиқларини бартараф этишга, деҳқонларни умуминсоният маданиятидан баҳраманд қилишга, уларнинг ижтимоий-сиёсий ва меҳнат фаолиятини кўтаришга даъват этилган эди.

1924 йилда Ўзбекистонда 172 минг китоб-журнал фондига эга бўлган 43 та оммавий кутубхона бор эди. Биргина Хоразмда 1924 – 1925 йилларда 10 та кутубхона, 3 та театр ва халқ музейи ишламоқда эди²⁰. Бу албатта, катта ишларнинг бошланиши эди.

Клуб-кутубхона ходимларининг I Бутун Ўзбекистон қурултойи (Тошкент, 1926 йил 12 июль) кутубхоначилик ишини ташкил этиш ва янада ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга бўлди. Қурултой Ўзбекистонда кутубхоначилик ишининг аҳволи масаласини кўриб чиқиб, бу ишларни жонлантириш, айниқса қишлоқ жойларда улар сонини кўпайтириш чоратадбирларини белгилади. Бундан ташқари қурултойда оммавий кутубхоналар ва маданий-оқартув муассасалари учун кадрларни режали тайёрлашга асос қўйилди.

1927 йилда Ўзбекистонда 162 та кутубхона²¹, 1928 – 1929 йилларда – 234 та, 1929 – 1930 йилларда – 240 та кутубхона бор эди. Уларнинг кўпчилиги қишлоқ жойларда эди.

30-йиллар ўрталаридан бошлаб кутубхоначилик ишлари учун кадрларни ихтисослаштириб тайёрлаш йўлга қўйилди. Самарқандда кутубхоначилик тайёрлайдиган бир йиллик курслар, Тошкентда икки ойлик курслар иш бошлади²².

Ўзбекистон ССР Халқ Комиссарлиги 1930 – 1932 йилларда махсус курсларда 200 нафар қизил чойхона, 200 та район маданият ходимларини ва 80 та кутубхоначи тайёрлашни кўзда тутди²³.

1934 йил охирида Ўзбекистон ССР Халқ Комиссарлари Советининг кўрсатмаси бўйича Москва ва Ленинграддаги кутубхоначилик олий ўқув юртларига республиканинг маҳаллий миллатга мансуб илк вакиллари жўнатилди.

1937 йилда Тошкент кутубхоначилик техникумига 105 ўқувчи, Тошкент ва Хивадаги бир йиллик кутубхоначилик курсларига 190 киши ва 140 кишини мактаб кутубхоналари ходимлари курсига қабул қилиш режалаштирилган эди. 1937 – 1938

²⁰ Каримов Р. Ўзбекистон социал-иқтисодий тараққиёти тарихидан. Тошкент, 1981, 63-бет.

²¹ Самибоев К.Х. Культурное строительство в Самаркандской области в 1925 – 1941 гг. Автореф. дисс. канд. ист. наук. – Ташкент, 1963, 12-бет.

²² Касимова А.Г. Развитие сети массовых библиотек Узбекистана (1917 – 1941 гг.). автореф. дисс. канд. ист. наук. – Ташкент, 1965, 13-бет.

²³ ЎЗР МДА, Р-88-фонд, 8-рўйхат, 358-иш, 2-варақ.

ўқув йилидан бошлаб Тошкент кутубхоначилик техникумида сиртки бўлим очилди.

Қорақалпоғистон АССР нинг қишлоқ жойларида ҳам кутубхона тизими ривожланди. Маҳаллий Советлар томонидан кутубхоналар очиш, китоб-журнал фондини ривожлантириш, кутубхона муассасаларини тайёргарлик кўрган ходимлар билан таъминлаш тадбирлари кўрилди. Масалан, 1937 йил бошида Қорақалпоғистонда 42 та қироатхона, 17 та шаҳар ва қишлоқ кутубхоналари бор эди. Агар 1924 йилда республика қишлоқларида бирорта ҳам кутубхона мавжуд бўлмаган бўлса, 1940 йилда 195 та кутубхона бор бўлиб, улар 205 минг нусха китоб-журнал фондига эга эди.

1938 йилда Ўзбекистонда 1441 та оммавий кутубхона бўлиб, уларнинг 975 таси қишлоқ жойларда эди.

1939 йил 1 октябрда республикада 1600 та кутубхона бор эди. Фақат Маориф халқ комиссарлиги тизимида республика колхозларида 268 та оммавий кутубхона ҳамда қишлоқ клублари қошида 222 та кутубхона ташкил этилди. ЎзССР Маориф халқ комиссарлиги тизими оммавий кутубхоналарнинг китоб фонди 1,5 млн. нусхага етди.

1940 йилга келиб қишлоқ, район ва вилоят Советларининг, Советлар ижроия қўмиталари ҳузуридаги маданий труппа бўлимларининг саъй-ҳаракатлари билан Ўзбекистон бўйича 112 та район, 287 та мустақил қишлоқ, 408 та клублар қошидаги ва 401 та колхоз (улар республика бўйича жами 1774 та эди)²⁴ кутубхонаси мавжуд эди. Уларнинг китоб фонди 957 минг нусхани ташкил қиларди (ҳаммаси бўлиб республика бўйича кутубхоналар 2534 минг китоб фондига эга эди).

Урушдан олдинги йилларда маданий-оқартув муассасалари тармоғини кенгайтириш ҳақида жиддий ғамхўрлик қилинди, бу соҳага ажратиладиган маблағлар кўпайтириб борилди. Масалан, иккинчи беш йилликда ижтимоий-маданий эҳтиёжларга сарфланган маблағ 2314 минг сўмни ташкил қилди, учинчи беш йилликнинг тўрт йили мобайнида эса 4405326 сўмга етди. 1937 йилда Ўзбекистонда 943 та маданий муассаса бўлган бўлса, 1939 йилда уларнинг сони 1496 тага кўпайди. 1937 йилда 895 та кутубхона ишлаган бўлса, 1941 йилда бу рақам 1748 тага ортди²⁵.

Вақтли матбуот республика туб жой аҳолиси ўртасида маданий-оқартув ва сиёсий-тарбиявий ишларни ташкил этишда муҳим амал ҳисобланарди. Журналлар ва газеталарда хўжалик-маданий қайта қуришлар ҳам назарий, ҳам амалий масалаларнинг кенг доираси кўтариб чиқилар эди.

²⁴ Народное хозяйство Узбекской ССР за 50 лет..., 272-бет.

²⁵ Развитие народного хозяйства и культурного строительство УзССР. - Ташкент, 1955, 89-бет.

1928 йилда республикада 25 номда газета чиққан бўлса, 1932 йилда 205 та газета ва 56 та журнал нашр этилди. Улардан 152 та газета ўзбек тилида ва 35 та журнал туб жой миллатлар тилида босилиб чиқар эди.

Китоб нашр этиш ишида ҳам муайян ютуқларга эришилди (1928 йилда 2 млн. 268 минг нусха, 1929 – 1932 йилларда 38 млн. 909 минг нусха китоб нашр қилинди)²⁶.

1932 йилда Ўзбекистонда 178 та газета ва 54 та журнал чиққан бўлса, газеталарнинг 149 таси ва 25 та журнал ўзбек тилида нашр этилар эди. Биринчи беш йиллик даврида 54 район газетаси, юзлаб колхоз ва совхоз деворий газеталари пайдо бўлди²⁷.

1934 йилда республикада қарийб 200 та газета чиқар, китоб нашр этиш эса 1929 йилдаги 14 миллионга нисбатан 75 миллион босма табоқни ташкил этди. Биргина 1935 йилда ўзбек тилида 598 та китоб нашр этилди.

1935 йилда Ўзбекистонда 14 номда газета чиқар, уларнинг 11 таси ўзбек тилида эди. 1928-1929 йилларда республикада 740 номда китоб чиқарилган бўлса, 1935 йилда 1246 номда китоб нашр этилди. 1936 йилда республикада 160 та газета чиқар эди, улардан 14 таси республика ва 99 таси район газеталари эди. Ўзбек тилида 17 та даврий журнал ва бюллетень чиқар эди.

40-йиллар бошида республикада чиқаётган 54 та журнал (уларнинг 19 таси ўзбек тилида) ва 200 та газета (124 таси ўзбек тилида) ўз саҳифаларида бутун оммани ҳаётда бўлиб турган воқеа ва ҳодисалар билан таништириб борди.

Қишлоқларда маданий-оқартув ишларини ташкил этишга татбиқан айтиб ўтилганларни якунлаб, шуни таъкидлаш жоизки, қишлоқ маданий-оқартув муасасалари – чойхона-ўқувхоналар, “қизил аравалар”, қизил чойхоналар, кутубхоналар, клублар, кино қурилмалар (кинотеатрлар) ва радиоузеллар ижтимоий-маданий ҳаётда муҳим ўрин тутди, турмушнинг янги – “совет” нормалари ривожланиши ва қарор топишга кўмаклашди.

20-йиллар иккинчи ярми – 30-йилларда Ўзбекистонда “социалистик қурилиш” доирасида “янги маданият”ни яратишга ва “коммунистик ахлоқ нормалари”ни қарор топтиришга қаратилган маданий қайта қуриш ишлари амалга оширилди. Бироқ, Сталинча раҳбарият томонидан “маданий инқилоб” деб номланган маънавий соҳани қайта қуриш охириги чегарасигача торайтирилган ва ибтидоийлаштирилган эди. Бутун маданий-оқартув ишлари саводсизликни тугатишдан иборат қилиб қўйилганлиги ва ёрқин ифодаланган хужумкор-ташвиқот ҳамда мафкуравий кўриниш касб этганлиги бежиз эмас. Шу сабабли зиёлилари ва минглаб йиллик миллий-маданий анъаналари етакчи роль ўйнаши мумкин бўлган

²⁶ Очерки истории коммунистической партии Узбекистана... , 259-бет.

²⁷ ЎЗР МДА, Р-86-фонд, 1-рўйхат, 3209-иш, 15-варақ.

миллатнинг маънавий савиясини белгиловчи мезонлар яккахокимлик тартиби шаклланиши жараёнида янги “ишчи-деҳқон маданияти”ни барпо этиш баҳонасида улоқтириб ташланди.

Қишлоқ аҳолисининг саводсизлигини тугатиш жараёнида халқ маорифини ташкил этиш ва ривожлантириш ҳамда деҳқонларнинг кенг оммасини маърифатли қилиш борасида катта ишлар амалга оширилди. Мактаблар қурилишига, ўқитувчи кадрлар тайёрлашга, ўқув инвентарлари ва мактаб анжомлари, дарслик ва ўқув қўлланмалари сотиб олишга ажратилган маблағлар мазкур даврда йил сайин ўсиб борди.

Ўқийдиганлар сони йилдан-йилга кўпайиб борди, саводсизлар ва чаласаводлилар сони анча қисқарди. Шу билан биргаликда яна муҳим бир нарсани алоҳида таъкидламаслик мумкин эмаски, қишлоқларда маориф ишларини ташкил этиш, мактаб қурилишига ўтишнинг ўзи аста-секин соддалашган шакллар касб этди. Бу миқдор кўрсаткичларининг орқасидан қувишда, саводсизликни жадал суръатларда тугатишга бўлган уринишларда ўз ифодасини топди.

Аслида эса барча ишлар расмий манбалар ва оммавий ахборот воситаларида уқтирилганидан бошқача кўринишда, анчагина мураккаб вазиятда эди. Кўпинча маблағлар, ўқув бинолари, ўқитувчи кадрлар, дарсликлар ва бошқалар етишмас эди.

Ўқув-таълим жараёни миллий-маданий анъаналаридан ажратилибгина қолинмасдан, балки моҳият эътибори билан тарбиявий жараённинг кўшимчасига айлантирилди, чунки “коммунистик ғоявийлик” нормаларини эгаллаб олиш таълим ишининг асосий жиҳатига айланди. Буларнинг барчаси кўпчилик ҳолларда халқ таълимини ташкил этишни доимий қистовга олинган оммавий кампанияга айлантирди.

Маҳаллий Советларнинг кўпинча ўзларига хос бўлмаган функциялар билан шуғулланганликларини ҳам қайд этмаслик мумкин эмас. Улар ўзларининг давлат мажбуриятлари, вазифалари ўрнига кўпинча ўқув жараёни ишларига аралашдилар.

Маълумки, 20-йилларнинг иккинчи ярмида мамлакатда оммавий қатағонлар бошланди. Ёзувчилар, шоирлар, фан ва жамоат арбоблари бирин-кетин тазйиққа учрай бошладилар. Натижада ўзбек халқи ўзининг ақл-заковат тимсоли бўлган кўплаб асл ўғлонларидан ажралди. Акмал Икромов, Файзулла Хўжаев, Абдулла Қодирий, Абдулла Авлоний, Чўлпон, Фитрат, Элбек, Усмон Носир, Ғози Олим Юнусов, Наим Саид, Отахон Ҳошим, Абдурахим Йўлдошев, Сотти Ҳусайн, Лутфулла Алимов, Шокиржон Раҳимий кабилар жаҳолат қурбони бўлдилар. Бу ва “маданий инқилоб”ни амалга оширишдаги бошқа кўпгина хатоликлар ўзбек маданиятининг тараққиётига жуда катта тўсиқ бўлдики, бу ҳолатлар ҳам мазкур йилларда халқ таълимининг ва маданий-оқартув ишларининг миллийликдан

узоқлашиб, ўша даврдаги ҳукмрон мафкура асосида ривожланишининг муҳим омили бўлди. Собиқ Компартиянинг тарихий XX съезидан кейин бундай бегуноҳ қамалган ва қатл қилинган минглаб кишилар оқлана бошлади.

Маъмурий-буйруқбозлик тизими шароитида коммунистик партия олиб браётган сиёсатга қарши чиққан кишиларга қаттиқ чоралар кўрилди. Давлат хавфсизлиги кўмитасининг судья, прокурор ва алоҳида бўлим бошлиғидан ташкил топган “Учлик” деб аталувчи қотиллик ва адолатсизлик билан тўлиб-тошган гуруҳи томонидан республикамизда 41 мингдан ортиқ бегуноҳлар қамалди, 6920 киши ўлим жазосига ҳукм этилди. Қатл жазосини олганлар асосан ўқитувчилар, ёзувчилар, партия, давлат ва хўжалик раҳбарлари, маданият дарғалари – зиёлилар эдилар²⁸.

20-йиллар иккинчи ярми – 30-йиллар Ўзбекистонда капитализмни четлаб ўтиб, социализм қуриш тўғрисидаги ғоялар пайдо бўлган ва турли шакллар касб этган давр бўлди. Бу йилларда Ўзбекистонда олиб борилган маданий қурилиш умумиттифоқ миқёсида ягона бўлган “социалистик қурилиш” модели доирасида амалга оширилди. Бу жараёнга миллий, этник, тарихий-маданий хусусиятлар, Ўзбекистон учун мос бўлган шакллар, суръатлар ва усуллар эътиборга олинмади.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар

1. Народное хозяйство Узбекской ССР за 70 лет Советской власти..., 247-бет.
2. Алламуродов Д. Совети в борьбе за победу социализма в Узбекистане (1924 – 1937 гг.), 128-бет.
3. Хушбеков А. Из истории культурного строительства в Узбекистане в годы первой пятилетки. – Самарқанд, 1959, 72-бет.
4. Аминова Р. По пути социального прогресса..., 92-бет.
5. “Правда Востока”, 1929 йил 28 декабрь.
6. Хушбеков А. Из истории культурного строительства в Узбекистане в годы первой пятилетки. Самарқанд, 1959, 70-бет.
7. Кунгиров И. Деятельность культурно-просветительных учреждений Узбекистана в 1921–1928 гг. Автореф.дисс.канд.ист.наук. Ташкент, 1990, 2-бет.
8. ЎзР МДА, Р-737-фонд, 1-рўйхат, 1426-иш, 36-40-варақлар.
9. ЎзР МДА, Р-737-фонд, 2-рўйхат, 850-иш, 24-варақ.
10. Нурмухамедова М. Ўзбекистонда маданий-маърифий ишлар, 22-бет.
11. “Правда Востока”, 1936 йил 16 февраль.
12. ЎзР МДА, Р-86-фонд, 10-рўйхат, 798-иш, 123-варақ
13. Исаев Х. Рост общественно-политической активности крестьянства Узбекистана, 99-бет.

²⁸ Туркистон, 1992 йил 21 апрель.

14. “Правда Востока”, 1937 йил 16 август.
15. Каримов Р. Ўзбекистон социал-иқтисодий тараққиёти тарихидан. Тошкент, 1981, 63-бет.
16. Самибоев К.Х. культурное строительство в Самаркандский области в 1925-1941 гг. Автореф. дисс.канд.ист.наук. Ташкент, 1963, 12-бет.
17. Касимова А.Г. Развитие сети массовых библиотек Узбекистана (1917 – 1941 гг.). Автореф. дисс.канд.ист.наук. Ташкент, 1965, 13-бет.
18. ЎЗР МДА, Р-88-фонд, 8-рўйхат, 358-иш, 2-варақ.
19. Народное хозяйство Узбекской ССР за 50 лет..., 272-бет.
20. Развитие народного хозяйства и культурного строительство УзССР. Ташкент, 1955, 89-бет.
21. Очерки истории коммунистической партии Узбекистана... , 259-бет.
22. ЎЗР МДА, Р-86-фонд, 1-рўйхат, 3209-иш, 15-варақ.
23. Қашқадарё вилояти ҳокимлиги архиви, 83-фонд, 1,9,391-рўйхатлар, 26-варақ.
24. Туркистон, 1992 йил 21 апрель.

RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA MA'NAVIY TARAQQIYOT MUAMMOLARI

Tog'ayev Shavkat Xurramovich

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti, “Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti, falsafa fanlari nomzodi*

Anotatsiya: Ushbu maqolada virtual makonda shaxsning ijtimoiylashuvi va ommaviy axborot vositalari ta'siri, kibermakondagi ijtimoiy munosabatlar tushunchalarini tahlil qilingan. Maqolada internet muhitida ijtimoiylashuv jarayonida shaxsning avvalgi birlamchi va ikkilamchi ijtimoiy tajribasi bilan yangi virtual normalar, qoidalar va roli diskurslarni o'zlashtirishi munosabati o'rganiladi. Muallif virtual muhitning anonimligi va kombinatorik ta'siri natijasida an'anaviy offlayn qoidalarining buzilishi, ba'zi shaxslarda qonunbuzarlikka moyillik paydo bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi. Maqola, virtual va real o'rtasidagi cheklarni aniqlash ijtimoiy barqarorlik uchun muhimdir. Bu maqsad uchun mustahkam media siyosat zarur.

Kalit so'zlar: kibermakon, ijtimoiylashuv, uchlamchi ijtimoiylashuv, o'tish marosimi, ommaviy axborot vositalari, media-makon, tanqidiy fikrlash, media-saodatlilik, Homo gelius, jamoa normalari.

Kibermakondagi ijtimoiy munosabatlar ularni iste'molchilar qanday talqin etsa, shunday shakllanadi. Hamma uchun «umumiy» bo'lgan ijtimoiy voqelik bo'yicha tarmoq sotsiumining birligi shunga asoslanadiki, iste'molchilar ijtimoiylashuv jarayonida virtual makonda amalga oshiriladigan interaksiyalarning ko'pchilik tipiga nisbatan umumiy nuqtai nazarni o'zlashtirgan bo'ladi.

Ijtimoiylashuv jarayonida shaxs muqarrar ravishda fikrlashning alternativ namunalari va xatti-harakatning real patternlari bilan to'qnash keladi. Uning kibermakonda mavjudligining anonimligi off-laynda singdirilgan xatti-harakat qoidalarini buzish, ayrimlarga esa – qonunni buzish imkoniyatin beradi. On-layn interaksiyalarining sifatiga, shubhasiz, aktorlarning avvalgikomunikativ tajribasi ta'sir qiladi. SHunga muvofiq ravishda, ijtimoiylashuv jarayonlari bilan bir qatorda, kompyuter tarmoqlarida aksilijtimoiylashuv jarayonlari ham, ya'ni o'zga kommunikativ muhitga o'tish munosabati bilan aktorlar tomonidan yangi qadriyatlarni, ko'nikmalarni, roli diskurslarni o'zlashtirish sodir bo'lishi haqida gapirish mumkin. Tabiiyki, eski va yangi ko'rsatmalarning qo'shilishi orientatsiyalarning siqib chiqirilishi, off-layn muloqotda qabul qilingan qoida va qadriyatlarbilan almashtirilishiga olib kelishi mumkin.

SHunday qilib, virtual makonda shaxsning ijtimoiylashuvi ikki jarayonning o'zaro ta'siri sifatida amalga oshadi: shaxsning birlamchi ijtimoiy reallikda (birlamchi va

ikkilamchi ijtimoiylashuv natijasida) o'zi o'zlashtirgan harakat tartib - qoidalariga rioya etishi bilan konkret virtual tarmoq uyushmasining tartib-qoidalarini va, umuman, kibermakon ijtimoiy tizimi doirasida qabul qilingan xatti-harakatlar patternlarini o'zlashtirish. So'ngisini «uchlamchi ijtimoiylashuv» deb atash mumkin. Birlamchi ijtimoiy voqelikka qaytar ekan, shaxs endi uchchala tipdagi ijtimoiylashuv maxsuli sifatida maydonga chiqadi.

Umuman on-layn muloqotga ham, xususan, virtual makondagi ijtimoiylashuv jaryonlariga ham ruhiy kechinmalarning kuchiga e'tiborsizlik xosdir. Buning oqibatlardan biri - tarmoq uyushmalari a'zolarining ijtimoiylashuvini yanada samaraliroq qilishi mumkin bo'lgan mexanizmlarga e'tiborsizlik yoki ularni «chetga surib qo'yish». Bizning fikrimizcha, bunday mexanizmlardan biri «o'tish marosimi» dir. U industrial davrdan oldin paydo bo'lib, keng tarqalgan, industrial davrda ham ishlatilgan, ammo bugungi kunda asossiz unutilmoqda. Bu marosimlarning sxemasi tashqi jihatdan sodda va uch bosqichdan iborat: ajratish, o'tish va qo'shilish.

Ternerdan so'ng, industrial davrgacha bo'lgan madaniyatlardagi bu jarayonni tadqiq etgan psixologlar O.V Kral va M.V Lisnyak qayd etishlaricha, birinchi bosqichda odam chegaraviy vaziyatga tushadi, chunki tanish, odatiy olamdagi o'z o'rnini yo'qotadi. O'ziga xos «tarjimai holini unutish» holati yuz beradi va bu holatni individ psixologik jihatdan og'ir kechiradi, unda frustratsiya holati, tasodifiylik va noma'lumlik oldida qo'rquv hissi paydo bo'ladi.

Bu vaziyatda odamni tegishli ijtimoiy guruhda keyinchalik yashashi uchun zarur bo'lgan narsalarga – miflarga, rasm-rusumlarga, maxsus tilga, texnologik malakalarga o'rgatish ham amalga oshiriladi.

O'tish keyingi bosqich bo'lib, unda ajralish va o'rgatish bosqichi o'z yangi holatini emotsional his etish holati bilan almashinadi. Jamiyat tarixi va madaniy tiklanishining turli bosqichlarida buning uchun turli usullar qo'llanilgan. Ulardan faqat ayrimlarini sanab o'tamiz – og'riqni bartaraf etish bilan bog'liq marosimlar, ovqatdan mahrum etish, trans holatiga tushish, guruhning maqsadli ravishda ta'sir o'tkazishi (masalan, individni «tanimaslik»), yakkaletish, o'lim havfi bilan bog'liq chegara holatlar. Sinovdan o'tkazilayotgan odam «o'tish marosimi»dan muvaffaqiyat bilan o'tsa, guruhning u bilan bog'liq umidlarini oqlasa, ruhiy ko'tarinkilik tuyg'usini his etadi. Maqsadga erishilgan, atrofdagilarning umidlari ro'yobga chiqqan, jismoniy va psixologik imkoniyatlar to'liq amalga oshgan va namoyon etilgan, yakdillik va birlik tuyg'ulari adekat ifodalangan.

O'tish marosimining uchinchi bosqichi – odamni yangi ijtimoiy rolda (ulg'aygan kishi, jangchi, tabib va h.k. rolda) yangi jamoaga qabul qilish. Bu bosqichga avvalgi emas, butunlay yangi odam keladi: ro'y bergan chuqur psixologik o'zgarishlar tufayli u yangi dunyoqarash, yangi ko'nikma va yangi qadriyatlar tizimiga ega bo'ladi.

Zamonaviy kommunikativ makon odamlar o'rtasidagi muloqotning barcha shakllarini (shaxslararo, guruhlararo, xalqaro) qamrab oladi. Muloqot ko'plab vositalar orqali amalga oshadi, ammo ularning ichida o'z qamrovi va mazmuni jihatidan eng ta'sirchani ommaviy axborot vositalaridir. Diqqatga sazovor tomoni shundaki, deviant xatti-harakatning turli shakllari profilaktikasi masalasi ko'rilyotganda ommaviy axborot vositalari keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan «yuqtirish» psixologik effekti e'tiborga olinmaydi. Masalan, H.A. Sirotaning talabalar orasida psixoaktiv moddalarni suiiste'mol qilinishini oldini olish masalasiga bag'ishlangan kitobida, na psixoaktiv moddalarni iste'mol qilish havfi faktorlari qatorida, na bu havfdan himoya qilish faktorlari qatorida OAV materiallarining mazmuni tilga olinmagan[1, 4-5].

XX asrning 40-yillarigacha OAVni o'rganishda asosan uch vazifasi ajratilar edi: axborot berish, targ'ib etish, tashkillashtirish. Madaniy merosni saqlash akseologik vazifalar haqida esa gap bo'lmagan. Biroq XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, ya'ni ommaviy axborot vositalari san'at, ilm-fan, ta'limning audivizual shaklini olgandan so'ng, ularni jamiyatning madaniy qadriyatlarini uzatuvchisi sifatida o'rganish va idrok etish zarurati paydo bo'ldi. Bu ishni ilk bor 1948 yili X.D. Lassuel amalga oshirdi va uchta yangi bazaviy funksiyasini ajratdi: insoniyatning yashash muhiti ustidan jamoatchilik nazoratini o'rnatish va alohida ijtimoiy Tuzilmalarni jamiyat va tamaddunda vujudga kelayotgan destruktiv muammolardan va ularning mumkin oqibatlaridan xabardor qilish, bu muammolarni hal etish bo'yicha baxs-muhokamalarini tashkil etish; jamiyatdagi ichki tizimlarni umumiy maqsadlarni amalga oshirish va ideallarni ifodalash bo'yicha harakatlarini muvofiqlashtirish; avlod-ajdodlarning madaniy merosini saqlash va boshqalar[2].

1960-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab OAVning ijtimoiy va madaniya an'analarni saqlash funksiyalari masalalari sovet sotsiologlari va faylasuflari tomonidan faol muhokama etib kelingan. Bu bahs-muhokamalarning ayrim natijalari taniqli sotsiolog B.A.Grushin boshchiligidagi 1967-1974 yillar mobaynida o'tkazilgan «Ijtimoiy fikr» fundamental kompleks tadqiqotida muayyan darajada umumlashtirib berilgan[3]. 80-yillarning oxirlarida ommaviy axborot vositalarining yoshlarda qadriyatlar tizimining shakllanishidagi roli borasida professor V.O. Ossovskiy rahbarligidagi bir guruh olimlar tomonidan tadqiqot ishlari amalga oshirilgan[4].

XX – XXI asrlar bo'sag'asida tadqiqotchilar OAVning akseologik funksiyasi masalasiga e'tiboli qarata boshladilar, chunki ular madaniyatlararo muloqotning ham, shaxsning millatlar, avlodlar, davlatlar tarixiy, ma'naviy va moddiy tajribasi bilan muloqotining ham eng ommalashgan ichki shakliga aylandi.

OAVning, ayniqsa elektron mass-medialarning, negativ akseologik funksiyalari shunda namoyon bo'ladiki, ular ommaviy madaniyatda hukmronlik qiladi, manipulyativ semantika va ritorikani ishlatishadi, individ va ijtimoiy guruhlarining ongiga ob'ektiv

ijtimoiy voqelikda tegishli guruhlarining manfaatlariga mos keladigan virtual reallikni singdirib, ongni buzish va o'ziga xos reallikni shakllantirish texnologiyalarini qo'llaydi (maqsad –mustaqil fikrlay olmaydigan avlodni tarbiyalash, iste'molchilik jamiyati stereotiplarini shakllantirish va h.k.). Mazkur barcha hayoliy simulyakrlar muayyan ijtimoiy sharoitlarda ijtimoiylashuv jarayonlari uchun destruktiv bo'lgan muayyan negativ akseologik vazifalarni bajaradi.

OAVda ishlatiladigan zamonaviy axborot texnologiyalarining shaxs ijtimoiylashuviga bo'lgan ta'sirining negativ oqibatlaridan biri - unda irodasizlik va mas'uliyatsizlikni shakllantirishdir. «Individual ong tomonidan uning uchun shakllantirilgan va uni o'rab turgan dunyoning nomukammal reallik ekanligini zimdan anglanilishi xatti-harakatning o'ziga xos «engillashtirilgan» tipining paydo bo'lishiga olib keladi. Bu holatni rivojlangan davlatlarning bir qator yozuvchilari bir-biridan mustaqil tarzga kashf etishgan va batafsiz tadqiq etishgan»[5, 60]. Bunday xatti-harakatning «engillashtirilgan» tipi «o'ynayotgan odam» atamasi bilan belgilangan odamga xosdir. Bunday tipdagi odam uchun haqiqiy voqelik bilan virtual dunyo o'rtasidagi chegarani aniq idrok etmaslik va, shunga muvofiq, sabab-oqibat aloqalari to'g'risidagi, shu jumladan, o'z faoliyatining natijalari borasidagi aniq tasavvurga ega bo'lmaslik xos. SHu bilan bog'liq ravishda mas'uliyat tuyg'usi juda zaif shakllanadi, bu esa beqarorlik va risklarga olib keladi. Individda bu kabi infantilizmning shakllanishi odam uchun ham, jamiyat uchun ham ancha katta havf tug'diradi. Doimo o'yinda bo'lgan odam shaxsining ma'naviy o'zagi amorf bo'ladi, u irodasiz va mas'uliyatli qaror qabul qilish, vaziyatga qarab harakat qilishga noqobil bo'lib qoladi. Zamonaviy axborot texnologiyalari, jumladan, elektron mass-medialar ta'sirida shakllangan bunday tipdagi odam ilmiy adabiyotda Homo gelius – jelesifat odam, deb nom olganligi bejiz emas. Ayni Homo gelius o'zining mas'uliyatsiz xatti-harakatlari bilan turli jinoyatlarga sababchi bo'lganligi, boshqa individ va sotsiumga havf tug'dirganligi uchun javobgardir. SHu bilan birga qayd etish lozimki, buning butunlay teskari oqibati ham mavjud, u ham bo'lsa noto'g'ri qabul qilingan qarorlarning oqibatlaridan qo'rqishga olib keladigan va oqibatda harakatsizlikni dunyoga keltiradigan o'ta mas'uliyatlilikdir.

Zamonaviy elektron mass-medialarning ijtimoiylashuv jarayoniga ta'sirining yana bir salbiy oqibati - atrof dunyoni real his etish qobiliyatining yo'qolishi, hozirgi zamon jamiyatining murakkab voqeligida orientirlarning yo'qotilishi, kundalik hayotda mavjud bilimlarning xaqqoniyligi mezonlarining yo'qotilishi. Agar kompyuter davrigacha haqiqatning mezoni avvalambor amaliyot (shuningdek, mantiq) bo'lgan bo'lsa, endi – turli virtual realliklar keng tarqalgan bir davrda – amaliyot o'rnini axborot faoliyati egallay boshladi. Haqiqat tekshirilmay, balki yaratilmoqda, u yoki bu ijtimoiy guruhlarda hukmronlik qilgan va OAV yaratgan «media-makon»dagi tasavvurlar asosida tayyor berilmoqda. Natijada turli hodisalarning muhimligi darajasi ularning real natijalari

asosida emas, balki axborot makonida yoki ijtimoiy birlikda ustuvorlik qilgan g'oyalar va fikrlar asosida belgilanmoqda. Axborot makoniga tushar ekan, individ barcha devorlari, poli va shipi ko'zgular bilan qoplangan xonaga kirgandek bo'ladi, u erda ko'zgudagi akslar faqat bir-birini «ko'radi». SHunga muvofiq, voqelik to'g'risidagi fikr reallik asosida emas, boshqa odamlarning u haqidagi fikri asosida shakllanadi. Tabiiyki, individ «imijmeyker»lar, «ma'naviy qo'g'irchoqbozlar» qarshisida ojiz bo'lib qoladi. Ijtimoiy miqlar yangi axborot texnologiyalarda o'ziga xos texnologik bazani, yangi imkoniyatlarni, illyuziyalarni samarali o'stirish imkonini beradigan o'ziga xos “inkubator”ni topadi. O'z ichiga fikrlar, g'oyalar, baholovchi mulohazalar, munosabat ramzlarini olgan axborot “virtual” makoni kishi oldida jismoniy mavjudot – real, balki xatto yagona faoliyat makoni sifatida namoyon bo'ladi. Bunga o'xshash jarayonlar, agar ularga odamlarning kata ijtimoiy guruhlar jalb etilsa, sotsium va madaniyatga salbiy ta'sir o'tkazishi mumkin.

SHunday qilib, virtual makonga kirish, boshqalardan, virtual agentlardan «o'zlashtirilgan» va virtual makonda yoki u yoki bu tarmoq uyushmasida umume'tirof etilgan ma'nolar, qadriyatlar, qoidalar, ko'rsatmalar asosidagi «uchlamchi ijtimoiylashuv» ni dunyoga keltiradi.

Xullas, virtual makondagi ijtimoiylashuv (buni biz uchlamchi ijtimoiylashuv, deb atadik) tarmoq uyushmalarida (xususan, xakerlar orasida) qabul qilingan qoida, qadriyat, xatti-harakat patternlarini o'zlashtirish bilan bog'liq bo'lib, sotsium tomonidan nazorat qilinmaydi va oqibatda shaxs xatti-harakatlarini tartiga soluvchi qoidalar quramaliligining kuchayishiga olib keladi. Birlamchi sotsiumning birlamchi va ikkilamchi ijtimoiylashuviga xos nisbiy tizimliliigi buziladi, shaxs dezorientatsiyalashadi (adashadi), natijada madaniy sub'ektning yangi tipi vujudga keladi. Bu uchlamchi ijtimoiylashuv mahsuli bo'lib, u ayniqsa xabitulizatsiyalanishda, sabab-oqibat aloqalarini anglanmay qolinishida, mas'uliyatsizlikning shakllanishida, haqiqat va yolg'onni farqlovchi mezonlarning yo'qotilishida, tanqidiy fikrlash qobiliyatini yo'qotishda namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. *Sirota N.A.* Rukovodstvo po profilaktike zloupotrebleniya psixoaktivnymi veshchestvami v studencheskoy srede. M., 2003. S. 4-5.
2. *Lassuel KD.* The Structure and Functions of Communication in Society // The Communication of Ideas. № 4. 1948.
3. *Grushii B.A.* Mneniya o mire i mir mneniy. - M., 1980.
4. *Ossovskiy V.O.* Massovaya informatsiya i obshchestvennoe mnenie molodeji. - Kiev, 1989.
5. *Dyupyui I.A.* Mejdunarodnye integratsionnye protsessy v obrazovanii. SPb., 2003. –S.58-59.

6. Galetskiy V.F. Demograficheskie problemy globalizatsii. Avtoref. diss. kand. ekonomi. nauk. –M., 2001. –S.3.

7. *Bratimov O.V., Gorskiy YU.M., Delyagin M.G., Kovalenko A.A.* Praktika globalizatsii: igrы i pravila novoy epoxi. - M., 2000. - S. 60.

IMKONIYATI CHEKLANGAN YOSHLAR BILAN ISHLASHDA MA'NAVIY BARQARORLIK HAMDA TA'LIM-TARBIYA UYG'UNLIGINI TA'MINLASH MASALASI

Qudratilloev Shoxro'z Kamolovich

Sharof Rashidov nomidagi SamDU tayanch doktoranti

Annotatsiya: Bugungi kunda nafaqat sog'lom yoshlar orasida, balki, imkoniyati cheklanganlar ta'lim sistemasida ham ma'naviy targ'ibot olib borish muhim ahamiyatga egadir. Vaholanki, ma'naviy targ'ibot imkoniyati cheklangan ta'lim oluvchining, nafaqat ma'naviy barqarorligiga, balki, uning hayotga nisbatan umid, ishonch, muhabbat tuyg'usini shakllantirishga, qalban poklanishga, har qanday holatda ham kurashuvchanlikka, o'z imkoniyati darajasidan kelib chiqqan holda faqat rivojlanish sari borishga undaydi.

Kalit so'zlar: imkoniyati cheklanganlik, ijtimoiy himoya, ta'lim sistemasi, ma'naviy barqarorlik

Imkoniyati cheklanganlik har qanday inson turmush tarzi, ijtimoiy-psixologik holatiga ta'sir etmay qolmaydi. Shu boisdan imkoniyati cheklangan yoshlar qatlamida, avvalo, ijtimoiy-ruhiy barqarorlikni ta'minlash dolzarb masalalardan biri sanaladi. “Ma'lumki, muammo deyilganda yechimi xususida yagona bir xulosaga kelinmagan vaziyat, hodisa, jarayon, bilim va hokazolarni tushunish mumkin. Bugungi kunda har qanday sohada turli muammolarni uchratish mumkin. Jumladan, tabiatdagi, jamiyatdagi, bilish jarayonidagi, axloqdagi, siyosatdagi, ta'limdagi va h.k” [5; 202]. Shu jumladan, imkoniyati cheklangan yoshlarning ta'lim-tarbiyasi hamda ularda olib borilayotgan ma'naviy targ'ibot masalasi ham jamiyatimiz diqqat markazida bo'lgan eng dolzarb muammolardan biri sanaladi. Bizningcha, imkoniyati cheklanganlar qatlamida vujudga kelgan eng dolzarb muammolardan biri, ularning ma'naviy barqarorligini ta'minlashdir. Bizningcha, barqarorlik ham tabiatga, ham jamiyatga, ham inson hayotiga xos bo'lgan atributiv tushunchalardan biri sanaladi. Ma'naviy barqarorlik esa, asosan inson ongi va tafakkuriga xos tushuncha hisoblanadi. Umuman olganda, “Barqarorlik – jamiyatda hukm surayotgan tinch-totuvlik, birdamlikni asrab-avaylash va mustahkamlashga asoslangan tinch shart-sharoitning mavjudligi; ijtimoiy qatlamlar, guruh va siyosiy partiyalar o'rtasidagi hamjihatlik; davlat, jamoat tashkilotlari, fuqarolar o'rtasidagi mustahkam hamkorlik qaror topganini anglatadigan tushuncha. Tarixdan ma'lumki, jamiyat yaxlitligining tayanchlari bo'lmish iitisodiyot, siyosat, ijtimoiy munosabatlar va ma'naviy sohalarda barqarorlikning izdan chiqishi odatdagidan ko'ra kuchliroq ijtimoiy nomutanosiblikning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Bunday salbiy jarayonlar ma'naviyat sohasida ham sodir bo'lishi mumkin. O'zbekiston mustaqillikka erishganidan keyin

barqarorlik jamiyat taraqqiyotining, islohotlarni bosqichma-bosqich amalga oshirishning asosiy sharti, ma'naviy yuksalish omiliga aylandi [4 ;70]. Zero, barqarorlik jamiyatdagi tinchlik, farovonlik, taraqqiyot asosi hisoblanadi. Barqarorlikni ta'minlamasdan turib, iqtisodiy, ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy rivojlanish darajasiga erishish mushkuldir. Shu boisdan barqarorlikni ta'minlash har bir davrda muhim ijtimoiy-siyosiy muammolardan biri sanalgan. Ayniqsa, ijtimoiy-psixologik hamda ma'naviy barqarorlik har qanday soha muvozanatini ta'minlaydigan eng muhim mezon sanaladi. Ijtimoiy-ruhiy barqarorlikni ta'minlashning falsafiy-fundamental asosi va tayanchi ta'sirchan ma'naviy tarbiya hamda oqilona ta'lim bilan belgilanadi. Zero, ma'naviy barqarorlik bu tafakkurning, ongning, qalb va ruhiyatning sokinligi demakdir. Vaholanki ong va tafakkurdagi barqarorlik, ruhiyatdagi sokinlik orzu qilish, ma'lum bir maqsadlar sari harakatga undash, farovon kelajak sari qadam bosish omili sanaladi.

Bugungi davrda ma'naviy barqarorlikka erishish hamda bu jarayonda ta'lim va tarbiya uyg'unligini ta'minlash dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, imkoniyati cheklangan yoshlar ma'naviy barqarorligini ta'minlashda ta'lim-tarbiya uyg'unligiga tayanish alohida e'tibor qaratish zarur bo'lgan, maxsus pedagogik-psixologik, ma'naviy-axloqiy, falsafiy bilim, bilimtayyorgarlik hamda innovatsion yondashuvni talab etadigan masalalardan biri sanaladi. Bu jarayonda faqatgina ta'lim dargohi, yoxud mohir psixolog-pedagoglar xizmatiga tayanishning o'zi yetarli emas. Bu jarayonda eng muhim, dastlabki tayanch oila instituti sanaladi. Imkoniyati cheklangan farzandi mavjud bo'lgan oila a'zolaridan sabr, matonat, iroda bilan birga, kuchli pedagogik,-psixologikbilim hamda ma'naviy jasorat talab etiladi. Nafaqat jismonan, avvalo, ma'nan sog'lom ota-onalargina imkoniyati cheklangan farzandiga tayanch bo'la olish bilan birga, uning ijtimoiy hayotda o'z o'rnini topishida, kelajakdagi orzu-intilishlari ro'yobida asosiy o'rin egallaydi. Bunda ma'naviy tarbiya alohida ahamiyat kasb etadi. Oilada shakllantirilgan ma'naviy targ'ibotning ta'sirchanligi imkoniyati cheklanganlar qatlami uchun asosiy motivatsion kuch bo'lib xizmat qiladi. Yuqorida ta'kid etilganidek, jamiyatning eng muhim bo'g'ini hisoblangan oiladagi tarbiya jarayonida to'g'ri tashkil etilgan ma'naviy targ'ibot, imkoniyati cheklangan yoshlar hayotida, yorqin kelajagida muhim ahamiyat kasb etadi. Vaholanki, oila instituti ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy, madaniy-iqtisodiy, ekologik, diniy, falsafiy va h.k. bilimlarni shakllantiradigan dastlabli tarbiya va ta'lim maskani hisoblanadi. Har bir oiladagi muhit barqarorligi, u oilada tarbiyalanayotgan farzandlarning ma'nan salomatligi uchun juda muhim sanaladi. Shu boisdan mamlakatimizda oila institutini yanada mustahkamlash masalasiga davlat siyosati darajasida qaraladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 14 bob, 76-80 moddalari [1; 43] aynan oila, bolalar va yoshlar masalasiga bag'ishlangani ham fikrimizning yorqin dalilidir. Mazkur moddalarga binoan mamlakatimizda oila instituti, uning tinchligi, farovonligi davlat tomonidan

himoyalanaadi. Ota-onalar va farzandlar huquqlari kafolatlanadi. Farzandlarning ta'limi va tarbiyasi hamisha davlat e'tiborida hisoblanadi. Shu jumladan, imkoniyati cheklangan yoshlar ta'limi va tarbiyasi ham hanisha davlat tomonidan kafolatlanadi. Davlat imkoniyati cheklangan farzandi bor oilalarni muntazam, har tomonlama qo'llab-quvvatlaydi. Shuni alohida qayd etish lozimki, oilaviy tarbiyaning to'g'ri yo'lga qo'yilganligi imkoniyati cheklangan yoshlarning ham ma'naviy barqarorligida, ham shakllantirilgan tarbiyaning ta'lim bilan uyg'unlashuv jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu boisdan imkoniyati cheklanganlar qatlamida ham xuddi jismonan sog'lom insonda berib borilgani kabi tarbiyaning har bir shakli qaror topishi uchun harakat qilinishi lozim. Zero, sog'lom yoxud nosog'lom bo'lishlikdan qat'iy-nazar “Tarbiya barcha zamonlarda inson shaxsini kamol toptiruvchi muhim omillardan biri bo'lib kelgan...Tarbiya ijtimoiy borliqning murakkab shakli bo'lib, keng ma'noda shaxsning rivojlanishi jarayonini anglatadi. Tarbiya va ta'lim uyg'unlashsagina to'laqonli maqsadga erishiladi. Imkoniyati cheklangan yoshlar ta'lim va tarbiyasining uyg'unlashuvi jarayoni, sog'lom yoshlar orasidagi mazkur uyg'unlashuvdan murakkab va muammoli xarakterga ega sanaladi. Bunda yetuk kadrlardan tortib, oilaviy muhit va ta'sir, maxsus texnologiya va metodologiya, psixologik ko'mak, ma'naviy-ma'rifiy, ijtimoiy-siyosiy institutlar va h.k. barcha elementlarning integratsion faoliyati talab etiladi. Shundagina imkoniyati cheklangan yoshlar tarbiyasi haqiqatdan ham ma'naviy barqarorlikka hamda istiqboldagi maqsad-muddaolarni, orzu-niyyatlarni belgilashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib mulohaza yuritilganda, imkoniyati cheklanganlar qatlami ta'lim-tarbiyasidagi muammolarni nafaqat pedagogik-psixologik tahlillar orqali, balki falsafiy tadqiqotlar doirasida hal qilinishi zaruriy ahamiyat kasb etadi. Zero, falsafiy-pedagogik tadqiqot asosida ishlab chiqilgan zamonaviy metodologiyalar ham imkoniyati cheklangan yoshlar ta'limi va tarbiyasini uyg'unlashtirishga, ham ularning hayotini farovon etishga, ham ma'naviy barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2023. – B. 43-45.
2. O'zbekiston Respublikasi “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. 23.09.2020 yildagi O'RQ-637-son.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida” 2017-yil 1-dekabrdagi PF-5270-son Farmoni.
4. Назаров Қ ва б. Маънавият асосий тушунчалар луғати. - Т.: Ўзбекистон фойласуфлари миллий жамияти, 2021. – Б.70.

5. Ergasheva M.X. Ta'lim va tarbiya falsafasi. Darslik. – Samarqand: SamDU, 2025. – B. 202.

OAV VA MILLIY MAFKURA MASALASIDAGI AYRIM MULOHAZALAR

Rasulov Azizxon Mukhamadqodirovich

*Fargʻona davlat universiteti,
falsafa fanlari boʻyicha falsafa doktori (PhD)
ORCID.ID. 0000-0003-3534-6047*

Annotatsiya: Maqolada axborot va kommunikatsiyaning taʼsir omillari, OAVning gʻoyasi va shu bilan birga, axborot almashishning qaysi turini tanlash vazifalari tadqiq etilgan. Shunday xatarli sharoitda jamiyatni axloqiy fazilatlar bilan boyitishga, bu fazilatlar bilan qalblarini nurlantirish, kelajagimiz egasi, yurt va maʼnaviy-moddiy mulkning haqiqiy egasi boʻlishi uchun, eng avvalo, yangicha fikrlovchi, milliy gʻurur-iftixorni chuqur his etuvchi, burch va masʼuliyatga sodiq, mehnatsevar, gʻayrat-shijoatli, pok tiynatli, yuksak maʼnaviy-axloqiy madaniyat egasi boʻlishga xizmat qilmogʻi zarurligi ochib berilgan.

Kalit soʻzlar: Milliy mafkura, maʼnaviy-moddiy mulk, axborot neokolonializmi, axborot urushlari, “madaniy imperializm”, “madaniy gegemoniya”, “axborot ekspansiyasi”, PR va reklama.

Insoniyat tarixida turli xil gʻoyaviy-mafkuraviy kurashlar koʻplab kuzatilgan. Ularning baʼzilarida ezgulik, ayrimlarida esa vayronkorlik ruhiyatidagi kuchlar gʻolib kelgan. Ayniqsa, kishilik taraqqiyoti rivojlanib borgan sayin bunday kurashlar avjiga chiqib boshlagan. Dunyoning hozirgi murakkab va sertashvish manzarasining zamirida ham mana shunday jarayonlar turadi. Oʻzbek xalqining oʻziga xos mentalitetini, dunyoqarashi va qadriyatlarini oʻzida mujassam qilgan milliy gʻoya bunday vaziyatda asosiy kurash vositamiz, najot manbaimizga aylanib bormoqda. Milliy mafkura insondagi salbiy xususiyatlarni kamaytirib, uni tub islohotlarning subyektiva obyektiga aylantirishni nazarda tutadi. Buning uchun esa demokratik oʻzgarishlar jarayoniga jalb etilishi zarur.

Globallashib borayotgan dunyoda bu maqsadlar davlatlarning (rivojlangan davlatlarning) oʻz “yashash makoni”ni kengaytirishga intilish, jahonda yetakchilikka erishishga intilish shakllarida namoyon boʻlmoqda. Yangi axborot texnologiyalarining ulkan imkoniyatlari axborotni geosiyosiy taʼsirning eng kuchli quroliga aylantirdi. Ayrim Gʻarb davlatlarining bugungi siyosati yangi koʻrinishdagi mustamlakachilikdan oʻzga narsa emas. Dunyodagi koʻplab tadqiqotchi olimlar tomonidan “axborot neokolonializmi”, “axborot urushlari”, “madaniy imperializm”, “madaniy gegemoniya”, “axborot ekspansiyasi” “togʻut” (pulga sigʻinish) kabi atamalarning tez-tez

qo'llanilayotgani bejiz emas. Yangi asr siyosatchilari o'z oldilariga qo'ygan maqsadlarini amalga oshirish uchun “axborot bozori”dagi turli vositalardan foydalanadilar. Bunday muhitda o'ylab topilgan “antireklama” ham reklama vazifasini bajaradi. G'arb ma'naviy mahsulotlari bizda azaldan mavjud bo'lib kelgan “bolalar uchun” va “kattalar uchun” deb nomlanadigan taomil orasidagi parda shafqatsizlarcha yirtib tashlamoqda. Ular o'z mijozlari, kontragentlari bilan qaysi axborot vosita orqali muloqotga kirishishni ham “yaxshi bilishadi”.

Axborot almashuv “bekati”da biz axborotga tashna va ularni qondiruvchi bir necha toifa mashg'ullarni ko'ramiz. Kommunikator va retsiptiyentlar axborot-kommunikativ tizimi doirasida o'ziga xos vazifalarni bajaradilar. Bu ularning informatsion fe'l-atvoriga ta'sir ko'rsatadi. Axborot berish va kommunikatsiyaning u yoki bu turini tanlashga tashqi omillar – aniq holat, ijrochining g'oyasi ham ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, bu jarayon o'z ichiga axborot almashishning qaysi turini tanlash vazifasini ham qamrab oladi. Shunday xatarli sharoitda har bir ishimiz yosh avlodni axloqiy fazilatlar bilan boyitishga, bu fazilatlar bilan qalblarini nurlantirish, ularni kelajagimiz egasi, yurt va ma'naviy-moddiy mulkning haqiqiy egasi bo'lishi uchun, eng avvalo, yangicha fikrlovchi, milliy g'urur-iftixorni chuqur his etuvchi, burch va mas'uliyatga sodiq, mehnatsevar, g'ayrat-shijoatli, pok tiynatli, yuksak ma'naviy-axloqiy madaniyat egasi bo'lishga xizmat qilmog'i zarur. Buning uchun jamiyatimizda ma'naviy-axloqiy muhit sog'lom, yoshlarning madaniy, huquqiy, ma'rifiy yetukligi yuksak, kelajagi mustahkam, sermazmun bo'lishi kerak.

Bir vaqtlar AQSH quruqlik qo'shinlari rezervining psixologik amaliyotlar bo'linmasi rahbari bo'lgan, hozir esa vitse-prezident Cheynining ishonchli tashviqotchilaridan biri sifatida tanilgan general Pol Velleli 80-yillarning oxirida yana bir olim bilan hammualliflikda “Psixologik amaliyotlardan psixologik urushga: psixologiyaning g'alabasi” deb nomlangan maqola e'lon qilgandi. Agressiv, quyushqonga sig'maydigan fikirlarga to'la bu maqolada muallif raqib mamlakatni ruhiy bosim va xurujlar orqali yengish mumkinligi va zarurligini ta'kidlaydi. “Strategik jihatdan – deb yozgandi Velleli, - mazkur qurol do'stlar, dushmanlar va betaraflardan qat'iy nazar, dunyodagi barchaga qaratilmog'i hamda har joyga tashlab ketiladigan oddiy varaqalar, maxsus tashviqot otryadlarining karnaylari, psixotronikaning zaif, noaniq va tor yo'nalishlari orqali emas, balki AQSH ega bo'lgan va Yer sayyorasidagi istalgan odamga yetib bora oladigan vositalar yordamida qo'llanilishi kerak. Albatta, bu vosita – elektron OAV, matbuot, televideniye va radiodir. Sputnik orqali aloqa, videoyozuvlar va boshqa texnologiyalarning bugungi rivoji insonlar ongiga biz ilgari tasavvur ham qila olmaydigan darajada kirib borish imkonini berdi. Biz mo'jizaviy Ekskalibur (g'arb asotiridagi qirol Arturning qilichi) – ni qo'lga olsak kifoya va u bizga butun dunyoni bo'ysundirib beradi. Faqat bizda hamma mamlakatlarni shunday vositalarga ko'mib

tashlash uchun yetarlicha jur'at va qat'iyat bo'lsa bas. Ushbu qilichsiz bizning ahloqiy normalarimizni boshqa madaniyatlarga singdirish qiyin kechadi.

Tadqiqotchilarning fikricha, o'zga g'oyalarga ozgina moyillik ham o'sha g'oyalarga yo'l ochadi va bu yuksak texnologiyaga ega turli vositalar orqali transformatsiya bo'ladi. Hozirda olimlar tan olgan psixotron vositalar agar madaniy gegemoniyaga intilayotgan kuchlar qo'lida qolsa nima bo'ladi? Xorijda, xususan rivojlangan davlatlarda mahalliy saylovlarda odamlar birdan o'zlariga yaxshi tanimaydigan, bilmaydigan nomzod uchun ovoz berib qo'yish hollari va umuman notanish bo'lgan kimsa siyosiy ahamiyatga ega bo'lgan biron bir nufuzli amal kursisiga o'tirib qolishidan ham shubhaga tushib qolishgan. Va bu shubhalari ba'zan o'rinli bo'lib chiqmoqda. Bu hodisa orqasida muayyan kuchlar turganligi keyin ma'lum bo'lmoqda. Aniqrog'i, ruhiyatga ta'sir qiluvchi yuksak texnologiya nopok qo'llarga tushib qolish extimoli har doim 100% bo'lgan. Chunki, hamma zamonda jinoyat va uni fosh qilish bir xil darajada o'sib kelgan.

Haqiqatan dunyo taraqqiyoti bugun mutlaqo o'zgarib ketgan. Neokogerent nurlanishli, ultratovush va infratovush diapazonli qurollar sohasida ayrim muhim kashfiyotlar qilindiki, buning oqibatini tasavvur etish qiyin emas. Kimyoviy moddalar, biologik va biotexnologik moddalar texnologiyasidagi yutuqlar ham ana shunday qurollarni yaratish ehtimoli mavjudligini ta'kidlamokda. Hozirda bu sohadagi qizg'in va faol ishlar asosan AQSH da olib borilmoqda. Turgan gapki, Pentagon UZBK qurollar turkumini yaratish uchun maxfiy ravishda milliardlab dollar sarflamoqda. Pentagon harbiy soha olimlari oldiga qo'yilgan vazifa: dushmanning jonli kuchlarini yo'qotmay, texnologik va muhandislik inshootlariga ziyon yetkazmay mamlakatni tobe qilishdir. Bunday qurollardan o'ta yuqori kuchlanishli, nurlantirgichli, ultraqisqa tovushli va infratovushli qurollar eng istiqbolli, deb tan olinmoqda. Bu turdagi qurollar inson ruhiyatiga juda tez ta'sir etishi bilan ajralib turadi.

“XXI asrda Islom: Postmodern dunyoda qiblani topish” asari muallifi Abdul Hakim Murodning yozishicha, “G'arb o'zining uchinchi dunyodagi “suyukli mijozlari”ga yordam sifatida psixotron qurol bilan ta'minlab kelmoqda. Xuddi shunga o'xshash so'roq qilish, qiynoq vositalari ham takomillashib bormoqda, bugungi kunda ularning dunyoning turli burchaklarida yashirin harakatlarga qarshi samarali qurol ekani ayon haqiqat. “Yemnetsi Interneshnl”ning 1996 yilgi yillik ma'lumotnomasida bir necha misollar keltiriladi. Unda yozilishicha, AQSH hukumati 1995 yilning yanvar oyida Saudiya Arabistoniga “teyzer” deb ataluvchi qurolni ham o'z ichiga olgan bir qator xavfsizlik asboblari eksport qilishga rozilik bergan. Ushbu qurollar nishonga olingan odamning tanasiga 5 metrgacha bo'lgan masofadan nayzaga o'xshash narsani otib kiritadi va u orqali tanaga 40-50 ming voltlik falajlovchi tok yuboriladi. Bunday qurollardan foydalanish ko'pgina mamlakatlar, shu jumladan, Buyuk Britaniyada ham taqiqlangan. “Yemnetsi” ma'lumotnomasida keltirilgan yana bir misol: 1990 yili Buyuk Britaniyaning

bir kompaniyasi Dubaydagi politsiyaning maxsus bo‘linmasi qarorgohiga qiynoq kamerasini eksport qiladi va o‘rnatib beradi. U Birlashgan Arab Amirliklarida “Ajoyibotlar xonasi” sifatida nom qozongan. U “Yemnetsi” ma’lumotnomasida “o‘ta yuqori darajadagi tovush sxemasi, shovqinli generator va odamni holdan toydiruvchi chastotada puls beruvchi sinxron yorug‘lik lampasi bilan jihozlangan maxsus xona” deb tavsiflanadi.

Umuman olganda, jurnalistika, PR va reklamada mavjud imij nazariyalari bir-biriga o‘xshamasa-da, aksariyat holatlarda ular umumiy mavzu, hudud yoki tovar qiyofasi imiji bilan bevosita bog‘liq bo‘lishi xorijiy mediamakonda mamlakat imiji bilan uzviy holatni doimiy ravishda monitoring qilish va axborot siyosatiga o‘z vaqtida o‘zgartirishlar kiritib borish zarurligini ko‘rsatadi.

Qayd etib o‘tilgan nazariy qarashlarning turfaligini e’tiborga olgan holda ularning ma’lum bir ko‘rinishini to‘g‘ridan-to‘g‘ri qabul qilish yoki istalgan sharoitga tadbiq etish mumkin emasligi har qanday mamlakat, ayniqsa, O‘zbekiston kabi rivojlanish yo‘lidagi yosh mustaqil davlatlar imijini shakllantirishda nazariy va amaliy masalalarni qiyoslashni talab etadi.

Jamoatchilik bilan aloqalarning nazariy jihatlari va hozirgi jarayonlari O‘zbekiston sharoitida ham mutaxassislar tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, ularning muayyan tizimga solinganligi milliy maktabimizdagi jamoatchilik bilan aloqalarga doir nazariy masalalarning yanada chuqurroq o‘rganilishi zarurligini ko‘rsatadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. Milliy g‘oya targ‘iboti va ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish to‘g‘risida. <https://lex.uz/ru/docs/-1354503>
2. Тимоти Уинтер (Абдул Ҳаким Мурод) “XXI асрда Ислом: Постмодерн дунёда қиблани топиш” Фаҳриддин Низомов таржимаси. –Т.: 2004. 63 б.
3. Transformation of Capitalism. Economy, Society and State in Modern Times. London, 2000, p. 419.
4. https://namdu.uz/media/Books/pdf/2024/06/04/NamDU-ARM-3846-Globallashuv_asoslari.pdf
5. <https://lex.uz/docs/-3360950>

THE ROLE OF «MUNTAHAB UT-TAVORIKHI MU'INI» AND THE WORKS OF RUSSIAN TEMURIST SCIENTISTS IN STUDYING THE MILITARY ART OF THE TIME OF AMIR TIMUR AND THE TIMURIANS

O'dayev Ravshanbek Kenjaboy o'g'li

Tashkent Pharmaceutical Instituti, Teacher of the «Social Sciences» department

Abstract: This article provides information about the military management system of Amir Temur in Mu'iniddin Natanzi's «Muntahab ut-Tavarikhi Mu'ini» and scientific research works, treatises, and scientific-literary publications conducted by Russian Temur scientists. At the same time, in the following years, special attention was paid to the issues of truthful coverage of Amir Temur's personality.

Key words: Military management system, temurologists, military titles, soldiers' salary, «Tuzuklar», Muntahab ut-tavarikhi Mu'ini, «Tarihi Khani», «The Sources of the Creativity of the Timurids», «In Memory of Amir Temur and Ulugbek's Contemporaries», «Ajayib al-maqdur fi tarikhi Taimur».

The author of the work entitled «Muntahab ut-tavarikhi Mu'ini» (A selection of Mu'ini's histories) related to the Timurid period is Mu'iniddin Natanzi. He was born in the city of Natanz, which belongs to the city of Isfahan and is located about twenty farsahs away from it. According to Ch. A. Storey's information, he was originally from Seistan. The governor of Fars region served in the palace of Iskandar Mirza in Timurid. According to the words of Davlatshah Samarkandi, «Mu'iniddin Natanzi was among the scholars and poets who gained fame in Iraq and Persia during the reign of Sultan Iskandar, he was the leader of his time in science, and he wrote the status and status and history of Mirza Iskandar.»

The exact name of this work, which was written by Natanzi and has survived to our time, is not known. He is known as «Anonymous Iskandera» among the scientific community. The work was completed in 1413. There is also a second version of it called «Muntakhab ut-tavarikhi Mu'ini» («Selected history of Mu'ini») and it is dedicated to Temur's son Shahrukh Mirza.

«Muntakhab ut-Tavarikh» is a work written in the form of a general history, which discusses the events and incidents that happened in Muslim countries from the creation of the world to the death of Amir Temur until February 18, 1405. The work consists of an introduction and three appendices.

The first chapter describes the brief history of ancient Iranian and Greek kings, Roman and Vyzantine emperors, Roman popes, ancient Arab and Ethiopian kings. In the second chapter, the history of the prophet Muhammad and his descendants, his caliph

Roshidin, the Umayyad and Abbasid caliphs, the descendants of Ali and Fatima, who reigned in Arabia and Egypt, as well as the rulers of Iran and Movarunnahr, who were contemporary with the Abbasids, are interpreted.

The unique and valuable part of the work is its third chapter. Turko-Mongol tribes and their origin, Genghis Khan and his descendants, Mongol khans who reigned in Northern China, rulers of the Chigatai dynasty, Elkhans, Jaloiris, Shepherds, Muzaffaris, White Horde khans, contains the history of the emirs who ruled Movarounnahr between 1346-1370.

In writing the third part of the work, the author widely used works such as Tabari, Juvaini, Rashiduddin and «Tarihi Khani» written in Turkish.

The text of Muntakhab ut-TaVarikhi Mu'ini was published in Iran in 1957 by Jacques Aubin. His manuscript copies are available in the libraries of St. Petersburg, England, France and Iran. About this work and some pictures in it G'. Published by Karimov in the collections «In Memory of Amir Temur and Ulugbek's Contemporaries» (T.: 1996) and «The Sources of the Creativity of the Timurids» (T.: 1997).

If we turn to the information about the mention of Amir Temur in Russian sources, V.N. Tatishchev and many other Russian historians relied mainly on information in the Tatar language and supplemented it with Russian and Polish sources. This was done by V.N. Tatishchev himself emphasizes. At this point, first of all, V.N. When Tatishchev says Tatar sources, it is necessary to clarify which sources he means. Because in the Russian historiography of the 18th century, not only the Turkic peoples living on the banks of the Volga, but also the peoples of Central Asia were called Tatars. But when V.N. Tatishchev said that he used Tatar sources, we think that he meant the Volgaboyi Tatars. First of all, the fact that the author's opinions about Amir Temur are often confusing and incorrect forces us to draw such a conclusion. In addition, the authoritative historical works written in the East about Sahibqiran were not written in Tatar or Turkish, but in Persian and Arabic. So, V.N. Tatishchev spoke about Tatar sources, he did not mean Central Asian or Eastern sources. In this case, the question arises as to which Tatar sources the author used. The fact is that until now there is no known source in the history of Amir Temur written in the Tatar language.

It can be concluded that Tatishchev relied only on the stories and legends left over from the time of the Sahibgiron campaigns along the Volga (where he spent a certain part of his life). There are enough reasons to say that the information about the history of Amir Temur in Russian chronicles and stories also originates from these stories and narrations. Because in Russian chronicles and stories, as well as in the works of V. N. Tatishchev, Amir Temur is not called by the Persian name «Tamerlan» as in European sources, but by the Turkish name «Aksak Temur», which gives exactly the same meaning. The fact that the term «Aksak Temur» is used only in Russian sources shows that the roots of these

sources go back to the legends spread among the Turkic tribes along the Volga. It is no coincidence that similar information can be found in the works of Ibn Arabshah, who traveled to the Volga. Other Russian historians widely used Ibn Arabshah's work on the period of Amir Timur. From the beginning of the 20th century, the work of Ibn Arabshah attracted the attention of Russian scientists P. M. Melioransky, V. V. Barthold, L. Zimin and was included in their scientific research on various issues of the history of Central Asia.

As a result of Amir Temur's military campaigns, the crisis of the Golden Horde state, whose center is Volgaboyi, had a negative impact on the lives of the tribes living there. This had a great impact on the content and essence of the above-mentioned narratives and stories. But relying only on information in Tatar and Russian language caused V. N. Tatishchev and other Russian historians to express many vague and sometimes completely wrong opinions about Amir Temur. Because in his works, as in Russian stories, «Amir Temur was born in the family of a blacksmith elder in the Blue Horde, he was a very cunning and sly person, and in his youth he was engaged in stealing goods and brigandage. » we find notes about. Similar ideas can be found in the work of the Arab historian Ibn Arabshah, who lived for some time in the cities along the Volga, «Ajayib al-maqdur fi tarikhi Taimur» («Miracles of fate in the history of Timur»).

At the end of the 14th century, European countries were in a very difficult situation. Knowing that they could not adequately respond to the threat of an attack by the Ottoman Turks, the European kings and the Pope turned their eyes for help to the East, to Amir Temur. Interest in his person and rule grew. The books about Amir Temur by the ambassadors who were in Amir Temur's presence and communicated with him, tourists and merchants who witnessed his military campaigns aroused great interest among Europeans. Correspondence with the kings of France, England, Castile, Byzantium, and Venice is especially important. In this way, several historical sources were created in Europe about Timur and his state from the 15th century. Among them, the memories of ambassador and monk John Greenlaw, merchants Paolo Zane, Beltramus de Mignanelli and Emmanuel Pilotti, Spanish ambassador Rui Gonzalez de Clavijo, captured German soldier Johannes Schiltberger are of great importance. It should be mentioned that the information about Amir Temur, his kingdom, lands under his control, army, methods of warfare collected in Europe at the end of the 14th - beginning of the 15th century is not for the purpose of publication, but for the purpose of publishing information about European kings and Collected for the Pope, they were considered mostly secret documents. That is why this information was not studied for centuries and remained in manuscript form.

In short, after the independence of Uzbekistan, the personality of Amir Temur was completely freed from the historical injustice of the Soviet ideology. In December 1995,

the First President Islam Karimov announced 1996 as the year of Amir Temur. «Tuzuklari Temur» was published in several languages. Historical and cultural monuments of that time were restored and written literature was put into scientific circulation.

List of references:

1. Temur tuzuklari. So'zboshi muallifi va mas'ul muharrir Bo'riboy Ahmedov, forschadan tarj. A.Sog'uniiy va H.Karomatov. – T.: Fan, 2019. – 160 b.
2. Шарафиддин Али Яздий. Зафарнома. – Т.: Шарқ, 1997. – 383 б.
3. Муиниддин Натанзий. Мунтахаб ут-тавориhi Муиний / таржимон Ғ. Каримий. – Т.: О'zbekiston, 2011. – 237 б.
4. Абдурахмонов, Х. И. (2020). Развитие общества и инновационное мышление. In *Фундаментальные и прикладные научные исследования: актуальные вопросы, достижения и инновации* (pp. 100-102).
5. Хашимова, Г. Ф., & Султанова, Л. Б. (2022). HAMKORLIK PEDAGOGIKASI ASOSIDAGI INTERFAOL METODLARNING SAMARADORLIGI. *ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ*, 5(2).
6. Boltayeva, B. (2023). DEVELOPMENT OF COMPETENCIES FOR SELF-STUDY OF STUDENTS IN A CREDIT-MODULAR SYSTEM AS A PEDAGOGICAL PROBLEM. *Science and innovation*, 2(B8), 39-42.
7. Хашимова, Г. Ф., & Султанова, Л. Б. (2021). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ В РАМКАХ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ. *ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ*, (SI-1).
8. Abduraximova, D. (2023). FUQAROLIK JAMIYATINI SHAKLLANTIRISHDA HUQUQ TIZIMINING O'RNI VA ANAMIYATI. *Евразийский журнал академических исследований*, 3(3), 159-162.
9. Болтаева, Б. Х., & Абдукодиоров, П. А. (2022). ОБРАЗОВАНИЕ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА. *ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ*, 5(2).
10. Kenjaboy o'g, O. D. R. (2023). AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRI HARBIY SAN'ATI TARIXINING HOZIRGI KUN MILLIY ARMIYAMIZDA TADBIQ ETILISHI. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, 3(34), 183-189.
11. Positive and Negative Aspects of the Impact of Technogenic Civilization on Human Knowledge Azamatjon Abdujaliov Kozimjonovich Pulat Abdikadirov Anvarovich.

MENTALITETNI O'RGANISH BILAN BOG'LIQ ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Suyarkulova Guljaxon Zokirjon qizi
Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya Ushbu maqolada mentalitet fenomenini o'rganishda zamonaviy ilmiy yondashuvlar, nazariy asoslar va metodologik tendensiyalar tahlil qilinadi. Mentalitet shaxs va jamiyat ongidagi barqaror g'oyalar, qadriyatlar, dunyoqarash va xulq-atvor me'yorlarining murakkab majmuasi sifatida talqin etilib, uni tadqiq etishda falsafiy, psixologiya, sotsiologiya, madaniyatshunoslik va antropologiya sohalarining o'zaro bog'liqlikdagi ilmiy qarashlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: mentalitet, yondashuv, ijtimoiy-gumanitar ilmlar, zamonaviy tadqiqotlar, ijtimoiy, siyosiy, ma'naviy hayot, jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy taraqqiyoti, ramzlar, an'analar, qahramonlar, konstruktivlik, postmodernistik yondashuv.

Mentalitet atamasining XX asr ilmiy diskursida yangi mazmun kasb etishi va qayta tiklanishi 1980-yillarga to'g'ri keladi. Mazkur davrdan e'tiboran ushbu termin ijtimoiy-gumanitar ilmlar tizimida keng qo'llanila boshladi va an'anaviy ravishda ishlatilib kelgan «madaniy stereotip» tushunchasini asta-sekin siqib chiqarib, uning o'rnini egalladi. Shu bilan birga, mentalitet kategoriyasi ilmiy muomalaga kirgan dastlabki bosqichdagidan ko'ra ko'proq nazariy vazifalar va ma'no-mazmuniga ega bo'ldi. Bu esa faqatgina ushbu tushunchadan foydalanish tendensiyasining kuchayishi bilan emas, balki mentalitet fenomeniga nisbatan ilmiy qiziqishning chuqurlashgani, uning ijtimoiy ong, shaxs va jamoa tafakkuri, qadriyatlar tizimi hamda madaniy o'zlikni anglashdagi o'rnining yangi qirradan baholanishi bilan izohlanadi.

Mazkur muammo fanda nisbatan yangi bo'lgani uchun zamonaviy tadqiqotlar hali spontan ko'rinishga ega. Lekin ularni shartli ravishda uch guruhga ajratish mumkin:

1) Mentalitetga jamiyat taraqqiyotini hal etuvchi yetakchi omil sifatida yondashish: Chet el olimlari G.Xofshted va A.Kavato ilmiy ishlarida mentalitetga jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy taraqqiyotini hal etuvchi asosiy omil sifatida qaraladi. G.Xofshtedning «Milliy davlat umumiy mental dasturning manbai» («The nation-state as a source of common mental programming») nomli maqolasida «milliy identiklik ongli darajada ramzlar, an'analar, qahramonlar obrazidan tashkil topgan mental dasturning bir qismidir» [1, 19-49],- deyiladi. Maqolaning nomidan ham ko'rinib turibdiki, milliy davlatning tuzilishi va xususiyatlari uni tashkil etgan fuqarolarning mentalitetini o'zida aks ettiradi va davlatning kelgusi istiqboli ham fuqarolarning mentaliteti darajasiga bog'liq. A.Kavatoning qarashlariga ko'ra, Yaponiyaning bugungi taraqqiyoti va

yutuqlariga yapon mentalitetidagi Vatanni qaramlikdan saqlash va milliy ozodlik uchun har qanday mashaqqatlarni yengish xususiyati sabab bo'lgan [2]. Shuningdek, keyingi yillar davomida Rossiya ijtimoiy fanlarida mentalitetga munosabatda ham, ijtimoiy, siyosiy, ma'naviy hayotda vujudga kelgan salbiy jarayon va hodisalar ababini rus mentalitetidan izlash holatlari kuzatilmoqda [3, 107-111].

2) Konstruktivlikka qarshi bo'lgan postmodernistik yondashuv: Ushbu yo'nalish elat, xalq, millat kabi ijtimoiy guruhlarining vujudga kelishi, ularning o'z-o'zini identifikatsiyalashi tarixga bo'lgan konstruktiv yondashuvning natijasi degan g'oyani e'tirof etadi. R.Brubeyker, B.Andersen, T.Martin, Yu.Slyozkin kabi antropologlarning ilmiy ishlaridan maqsad, millat tushunchasini yo'qqa chiqarish, har qanday millat haqidagi progressiv g'oyalarni shubha ostiga olishdan iboratdir [4, 460]. O'zining «Tasavvurdagi hamjamiyatlar» nomli fundamental tadqiqotida B.Andersen millat «tasavvurdagi siyosiy hamjamiyat» sifatida xarakterlanadi [5, 31]. Bu yondashuvda millat ma'lum ma'noda «cheklangan va suveren» guruh sifatida talqin etiladi va mental xususiyatlarda ham shu narsa aks etadi. R.Brubeyker tadqiqotlarida ham millatlar tarixga bo'lgan konstruktivistik yondashuvning natijasi bo'lib, bu etnosiyosiy tovlamachilik va geosiyosiy nayranglarga olib keladi, degan xulosaga kelingan.

3) Konstruktivlikni e'tirof etuvchi postmodernistik yondashuv yoki mentalitetga madaniyat hosilasi, ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy taraqqiyotning oqibati sifatida qarashlar: Mazkur guruhga oid yondashishlar mentalitetga berilgan ta'riflardagi umumiy e'tirof etilgan xususiyatlarni inkor etmaydi, lekin, bu yo'nalishning asosida mentalitet madaniyat hosilasi sifatida olib qaraladi. Postsovet muhiti olimlari ijodida shu kabi qarashlar ko'proq uchraydi. Sababi, metodologiya madaniyati va fandagi hozirgi rivojlanish nuqtai nazaridan ular tarixga formatsion taraqqiyot usuli bilan yondashishdan voz kechgan bo'lsalar ham, mentalitetga ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy taraqqiyotning oqibati sifatida munosabat bildiradilar. Mamlakatimiz ijtimoiy, gumanitar fanlarida mazkur masalani ilmiy muammo sifatida o'rgangan sotsiolog olim M.Bekmurodovning bir qator monografiya va tadqiqotlarida, etnograf olim A.Ashurovning etnografik yo'nalishdagi ilmiy maqolalarida o'zbek mentaliteti masalasi shunday yondashish asosida tahlil etiladi [6, 3-4].

Hozirgi kunda zamonaviy ijtimoiy gumanitar fanlarida mentalitetga oid o'ndan ortiq ta'riflar mavjud. Mentalitet ba'zi rus olimlari talqinida «indivud yoki guruhga xos tafakkur, dunyoni idrok qilish, ruhiy kayfiyat tarzi. Mentalitet tushunchasi G'arb intellektual hayotiga ongning aql bilan ma'rifat nuqtai nazaridan aynanlashtirilishiga XX taqozo etgan tuzatish sifatida kiritilgan. Bugungi falsafa, madaniyatshunoslik, publitsistikada bu atama xalqlarning o'ziga xos milliy xususiyatlari, madaniyatlari xarakteristikasi sifatida qo'llaniladi... Madaniyat mentaliteti– ongda va ko'pgina insonlar avlodi xulq- atvorida tarixan shakllangan, o'zida milliy madaniy rivojlanish azaldan

davom etib kelayotgan an'analarini birlashtirgan madaniyatning chuqur tizimi» deb talqin etiladi [7, 343].

O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati tomonidan nashr etilgan «Falsafa: qomusiy lug'at» da mentalitetga quyidagicha yondashilgan «Mentalitet (lot«mens» aql, idrok) jamiyat, millat, jamoa yoki alohida shaxsning tarixiy tarkib topgan tafakkur darajasi, ma'naviy salohiyati, hayot qonunlarini tahlil etish kuchi, muayyan, ijtimoiy sharoitlarda shakllangan aqliy qobiliyati» [8, 257]. Ko'rinib turibdiki, mentalitet tushunchasiga berilgan izohlar ta'rif qoidasini yaratgan jamiyat, ilmiy guruh, mualliflarning g'oyaviy yo'nalganligini, maqsad va uslublarini o'zida aks ettirgan. Lekin ular bir jihatdan o'xshash parametrlarni o'zida mujassamlashtirgan. U ham bo'lsa-aql, fikr, mushohada, ong, dunyoni idrok etish, ruhiy kayfiyat, ma'naviyat, e'tiqod kabilarning mentalitetda yetakchi omil sifatida ifodalanishidir.

Ijtimoiy falsafaga «... jamiyat va insonni tadqiq etishni emas, balki ijtimoiy-gumanitar fanlar (tarix, sotsiologiya, psixologiya, antropologiya, etnografiya, iqtisodiy nazariya va h.q) ning yutuqlariga tayangan holda jamiyat to'g'risida falsafiy qarashlar tizimini yaratadi» [9, 151], deb bildirilgan ta'rifni e'tiborga olsak, mentalitetga oid sotsiologiya va psixologiya, politologiya fanlaridagi ilmiy ishlarning falsafiy mohiyatini ochib berish, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy hayotda mentalitet masalasiga oid falsafiy qarashlar tizimini yaratish ijtimoiy falsafaning zaruriy vazifasi ekani aniq bo'lib qoldi.

Yangi ijtimoiy-falsafiy tafakkur maqsad va vazifalarini milliy mafkuradan oladi. Shuning uchun milliy mafkura yangi ijtimoiy-falsafiy tafakkurning rivojlanish strategiyasini, tadqiqotining maqsad va vazifalarini belgilab beradi.

Falsafa fanlari doktori, professor I.Saifnazarov tarixiy merosning mentalitetni shakllantirishdagi o'rnini ta'kidlab, milliy mafkura tarixiy merosni o'zlashtirish jarayonida paydo bo'ladi deb hisoblaydi. U yozadi: “Tarixiy merosni o'zlashtirib ijtimoiy shakllanishi jarayonida har bir xalqning mentaliteti shakllanadi. Xalqlar o'z tabiiy sharoitlariga mos bo'lgan tarixiy meroslariga ko'ra dunyoni qabul qilishning o'ziga xos xususiyatlariga, turmush tarziga, milliy tafakkur usullariga, urf-odat va an'analarga, bir so'z bilan aytganda milliy mentalitetiga ega bo'ladilar. Shakllangan mentalitet millatning moddiy va ijtimoiy hayotiga mos bo'lib, barqarorlik xususiyatiga ega. Milliy g'oyaning tabiati, xususiyatlari ana shu mentalitetga asoslanadi. O'z mentalitetiga to'g'ri kelmaydigan g'oyani, mafkurani xalq qabul qilishi, tushunishi qiyin. Mafkuraning o'ziga xosligi ham ana shundan kelib chiqadi.

Xalqimizning g'oyalari va mafkurasi azaldan sharqona o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Unda kuchli falsafiy ratsionalistik unsurlar (Zardo'shtning buyuk falsafasini eslang), mistiklik, sehrgarlik, ilohiylik, unsurlari bilan qorishib ketganlik, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, axloqiy qarashlarning ilohiylik, davlatchilik bilan yo'g'rilganligi mafkuramizning tabiatini belgilab berib kelgan. Jamiyatimizning tarixiy rivojlanishini va

o'zgarishini ifodalagan mafkuramiz milliy mentalitetimizni yanada mustahkamlashga va taraqqiyotiga o'z navbatida ta'sir qilgan” [10, 139-140].

Mentalitetni o'rganish sohasidagi barcha yondashuv va nazariy asoslardan kelib chiqib, ularni umumlashtirgan va tadqiqot davridagi individual tajriba va bilimlardan kelib chiqqan holda biz mentalitetga quyidagi ta'rifni berishni lozim topdik: mentalitet-elat, xalq millat, jamoa, guruh, shaxsning tarixiy bosib o'tgan yo'li, bio-fiziologik rivojlanishi, iqtisodiy, siyosiy ma'naviy, diniy, ekologik, maishiy hayot uyg'unligi ta'sirida shakllangan, tarkib topgan tafakkur darajasi, ma'naviy, aqliy salohiyati, hayotiy muammolarga qarshi tura olish kuchi, muayyan, ijtimoiy sharoitlarda shakllangan fikriy qobiliyati bo'lib, u jamiyat taraqqiyoti, iqtisodiy-siyosiy darajasi, ma'naviy kamolotida hal qiluvchi omildir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Акио Кавато. Восток или Запад? - Актуально-ли постановка вопроса? Лекции в японском центре Нижнего Новгорода.
2. Ачария Б. Политический менталитет россиян глазами иностранного ученого// Вестник Российского университета дружбы народов. - Серия: политология. - 1999. -№1. - С. 107-111:
3. Андерсен Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма. - М.; Айрис Пресс, 2001. - С.31.
4. Brubaker R. Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2006. - P.460.
5. Bekmurodov M.B. Milliy mentalitet va rahbar ma'naviyati. - Toshkent: Adolat. 2003. – 49 b.; O'zbek mentaliteti// Guliston. – Toshkent, - 2001. - №3. - B. 3-4; O'zbek mentaliteti// Hurriyat, 2002. 17 apr.;
6. Dunyoviylik falsafasi. (Maqolalar to'plami). -Toshkent: Iqtisodiyot universiteti nashriyoti., 2007 - B. 139-140.
7. Falsafa qomusiy lug'ati. - Toshkent: Sharq, 2004. - B.257.
8. Falsafa qomusiy lug'ati. - Toshkent: Sharq, 2004. - B.151.
9. Hofstede G. The nation-state as a source of common mental programming: Similarity a differences across Easterna. Western Europe//The Future of the nation-state. - N.Y., 1996. - P. 19-49.
10. Кравченко А.И. Культурология: Словарь. - М.: Академический проект, 2000. - С.343.

BAG'RIKENGLIK INNOVATSION TAFAKKUR MEZONI

Kuramatov Murodjon Abdusalom o'g'li

Toshkent kimyotexnologiya institute Yangiyer filiali o'qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada innovatsiya, keratevlik, innovatsion tafakkur va tasavvufona bag'rikenglik o'rtasidagi dialektik aloqadorlik hamda innovatsiya, keratevlik, innovatsion tafakkur o'zining asosiy ibtidosini tasavvuf ilmidan olganli bayon qilingan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, keratevlik, innovatsion tafakkur, nashqbandiya, bag'rikenglik, “sham bo'lishlik” .

Keyingi paytlarda innovatsiya va keratevlik degan tushunchalar tilimiz lug'atining tarkibiga aylanib borish asnosida, tez-tez istefoda etilmoqda. Garchi bu tushunchalar yangi bo'lishiga qaramay, ularning ildizlari ancha burungi ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarixiga borib taqaladi.

Innovatsiya (lot, innovation - yangilash, yangilik) hisoblanadi:

- 1) yangilik, yangi narsalarni joriy etish, modernizatsiya qilish, isloh qilish;
- 2) iqtisodiyotda - yangi texnologiyaga, mehnatni tashkil etish va boshqarishning yangi shakllariga investitsiya;
- 3) tilshunoslikda - yangi shakllanish, tilda yangi hodisa;
- 4) falsafada - yangi qarashlar, yondashuvlar, paradigmalari va kontseptsiyalar;
- 5) ta'limda - yangi o'qitish usullari, vositalari.

Demak, innovatsion tafakkurni yangilikka “xizmat qiluvchi” va uning muvaffaqiyatini ta'minlovchi alohida tafakkur turi sifatida qarash mumkin [4, 113 b.].

Kreativlik (ijodkorlik) - insonning yangi g'oyalar, muqobillar, echimlar va imkoniyatlarni noyob va boshqacha tarzda yaratish qobiliyatidir.

Kreativlik - bu oldindan aytib bo'lmaydigan, original va noyob narsalarni tasavvur qilish qobiliyatidir. Bu ifodali, hayajonli va ijodiy bo'lishi kerak. Bu inson har qanday sharoitda ham qanchalik yaxshi fikrlay olishining ko'zgusidir. Demak, kreativlik ko'proq tafakkurda kechadigan ruhiy kognitiv jarayon bo'lsa, innovatsiya esa uning tatbiqi va natijasidir. Kreativlik nazariya desak, innovatsiya esa uning amaliyotidir[4, 114 b.].

Bundan shunday xulosa chiqarish mumkinki kreativlik va innovatsiya tushunchalari bizning xalqona “aqlingni ishlat”, “kallangni ishlat”, “miyaningni ishlat”, “mulohaza bilan ish yurit” kabi iboralarimizga anchayin yaqin.

Zero, bu haqida Alixonto'ra Sog'unliy shunday yozadilar: “...shuni bilmak kerakkim, inson olamiga berilmish ne'matlar ichida eng ulug'i aql ne'matidir. Shunga o'xshash, olamda borliq balolar ichida eng yomoni - ahmoqliq. balosidur. Bunday ziyonlik, yomon

narsa do'zaxda ham yo'qdur. Agar kishi aqlini haqlik yo'lida ishlatar ekan, u kishi farishtalik maqomiga etib, balki payg'ambarlar kabi ulardin o'tib, komil inson bo'lishi shubhasizdur” [3, 276].

Xitoy donishmandi Syun-tszi donolikni to'rt toifaga:

-xizmatkorlarning donoligi: chaqqonlik, topqirlik, aql- farosat...

-quv odamning donoligi: ikkiyuzlamachilik, muomala tamoyillarini buzish, har bir ishda xatolikka yo'l qo'yish.

-ma'rifatli odamning donoligi: oz, to'g'ri va qisqa so'zlash, fikrlarni misoli ipga tizgandek tartib bilan bayon etish, o'zini tuta bilish.

-komil insonning donoligi: nutqdagi izchillik, biror hodisaning sabablari xususida bir necha kunlab mushohada yuritish, ularga har taraflama yondashish va shuning barobarida izchillikni saqlab qolish [6, 135 b.], deb ajratadi.

Bugungi XXI asrda - intellektual mehnat bozori va Internet davrida, globallashuv zamonida, madhiyasida “bag'rikeng o'zbekning o'chmas imoni” madh etilayotgan, kreativlik va innovatsiya tushunchalari urfga aylanayotgan bir zamonda yashayotgan ekanmiz, ko'pincha bu borada ibrat bo'larlik ota me'rosdan behabarligimiz ayon bo'lib qoladi.

Ulug' ispan yozuvchisi Servantes “Tarix – faoliyatimiz xazinasi, o'tmish guvohi, bugungi kun uchun ibrat va o'git, kelajak uchun esa ogohlantirishdir” degan falsafiy hikmati ayni hozirgi kunlarimiz va har bir ziyoli uchun aytilgan o'gitdir.

Shu ma'noda tasavvufona bag'rikenglik g'oyasi, bugundagi kreativlik va innovatsiya tushunchalarining tarixiy asosi va mezonini hisoblanadi.

Bag'rikenglik tushunchasi bugungi kunda juda ko'p talqin etilayotgandek sof diniy tushuncha emas, balki u sof axloqiy tushunchadir. Biz ko'pchilik hollarda diniy bag'rikenglik to'g'risida tapirsakda, uning bundan tashqari falsafiy, siyosiy, axloqiy va tasavvufiy shakllari mavjud. Bizningcha, bag'rikenglik quyidagi mezonlarni o'ziga asos qilib oladi:

1. o'z-o'zini anglash;
2. o'z yukini o'zi ko'tarish;
3. o'zgalar xizmatga buyurmaslik;
4. o'zgalar yukini o'ziga olish kabi.

Bag'rikenglik quyidagi shakl-ko'rinishlarda namoyon bo'ladi:

- so'zda – shirin so'z yoki dalda tarzda;
- muomalada – o'zaro aloqada, muomila madaniyati tarzida;
- amalda – ya'ni o'zgalar uchun mashaqqat chekish, ularni yukini o'z zimmasiga olish shaklida.

Bag'rikenglik tushunchasi tasavvuf ta'limotidagi ham markaziy tushunchalardan biri bo'lgan. U imon, tavhid, zikr, odob, tavba, shukr, ma'rifat kabi tasavvufiy tushunchalar bilan bir qatarga qo'yilgan.

Tasavvufning ayniqsa naqshbandiya tariqatida bag'rikenglik keng tushunilib, tariqat arboblari hayotining mazmuniga aylangan. Buni Bahouddin Naqshband hayoti bilan bog'liq bo'lgan quyidagi bir qator jihatlarda ko'rishimiz mumkin.

-Hazrat Bahouddin Naqshbandning balogardonlik nazariyasi va amaliyoti. Naqshbandiya tariqatining asoschisi Naqshband balogardonlik kabi ezgulikka, bag'rikenglikka, olijanoblikka yo'naltiruvchi aqida-tajribaning rahnamosidir. Islomda bu dunyo bizga sinov uchun berilganligi, bu sinov-imtihon muvaffaqiyatli bajarilsa, kishi haqiqiy boqiy dunyoda Olloh ne'mati ila taqdirlanajagi anglanadi. Agar ojiz banda va bandalar bu yo'ldan adashsa, shaytoniy yo'lga kirishsa, u gunohkor bo'ladi va uning boshiga balolar yog'iladi. Inson bu jazodan qutulmoq uchun, o'z hayotini ezgulik, hidoyat va yaxshilik ustiga qurmog'i lozim. Hazrat Naqshband Buxoro muzofoti ahlini ko'p marta ularga yog'ilayotgan o'lim, kasallik, ochlik, olov, suvsizlik kabi balolardan qutqarib qolgan. Shuning uchun ham xalq unga Bahouddin Balogardon sharaflari nomini bergan.

- Hazrat Naqshbandning “shamdek bo'lishlik” g'oyasi. “Shamga o'xshagin, toki hammaga ravshanlik bag'ishla, o'zing esa qorong'uda bo'l” [2, 95 b.] - deb yozgan Bahouddin Naqshband. Bu o'gitda ifoda etilgan mazmun-ma'no hazratning etuk izdoshlaridan biri bo'lmish mavlono Abdurahmon Jomiy quyidagicha nazmiy bayon qiladi:

Shamdek bo'l, shamni ko'r, kuyib qalbu tan,
O'zgalar bazmini qiladi ravshan...

Bu erda “shamga o'xshashlik”, ya'ni yonish – o'z Vatani, xalqi, millati uchun o'zini qurbon qilish. Qolaversa, o'zni fido qila turib, Vatan, vatandoshlar, odamlar uchun nur, ziyo, yorug'lik sochish. “... Toki hammaga ravshanlik bag'ishla” esa – hammaga bab-baravar ezgulik qilish. Shamni yonishini kuzatsak, unda takabburlik, adolatsizlik, og'machilik mutlaqo yo'q. Hammaga birday, hammaga teng nur ulashadi. Shu bilan u kishilarni tunini zulmatini nurafshon etadi. Bag'rikenglikning ikkinchi bir qirrasini – bu kishi qalbini ravshanlashtirish, iliqlik kiritishdir. “...Qorong'uda bo'lish”lik o'zni sham kabi fido qila turib, ushbu fidolikni ham kerak bo'lsa ta'na qilmaslikdir.

-Hazratning «mutlaq ezgulik» g'oyasi. “Tabiatga, barcha tirik jonzoatlari o'simliklarga, hayvonlari insonlarga birdek mutlaq ezgulik, mehr-shafqat ko'rsatishdek orifiy talabni Bahouddin Naqshband ilk bor boni bashariyat va koinot, borliqning umumiy va birdan-bir fundamental printsiplari darajasiga ko'targan” [1, 70 b.] - deb yozadi faylasuf olim A.Zohidiy.

Muhammad Boqirning yozishicha, Bahouddin Naqshband piri Hazrati Azizning,

ya'ni Xoja Ali Romitaniyning “Do'stning uloviga yaxshi xizmat va tarbiyat lozim, negaki bu jonivor do'stning tashrif buyurishiga sabab bo'lgan” – degan so'zlarini naql qilib yurar ekanlar [2, 57 b.].

Hatto hazrat yomonlikka ham yaxshilik bilan javob berish kerakligini uqtrib o'tganlar:

Yaxshilarni yaxshi ko'rar dunyodagi har kishi,

Yomonlarni yaxshi ko'rmoq faqat g'oliblar ishi [5, 19 b.].

Ijtimoiy-ma'naviy tarixiy taraqqiyotda adolat, ezgulik, to'g'rilik, bag'rikenglik kabi tushunchalar har qanday bunyodkor mafkurada alohida o'rin tutib kelgan. Naqshbandiylik ta'limotining “balogardonlik”, “shamdek bo'lishlik”, “mutlaq ezgulik” kabi tushuncha va g'oyalari biz uchun bag'rikenglikning ibratli maktabidir.

Xulosa o'rnida aytganda, birinchidan, yuqorida sanab o'tilgan naqshbandiyona bag'rikenglik qirralari bugungi kundagi kreativlik va innovatsiya tushunchalarini shakllantirishda va keng tafakkurli barkamol avlodni tarbiyalashda muhim g'oyaviy manba bo'lib xizmat qiladi.

Ikkinchidan, hazrat Mir Alisher Navoiyning:

Agar hikmatga bo'lsa iltifoting,

Ki bo'lsun Nuh umricha hayoting, deb yozgan hikmati, bizga hamma yangiligu, topqirliklarning zahirida hikmat, falsafiy tafakkur yotishlikni isbotlab turibdi.

Uchinchidan, odamzod, banda hamisha nimaki yangilikgu, topqirligi, biznesga qo'l urmasin u albatta tarixga, tafakkurga, ajdodlar merosiga e'tibor qaratmog'i lozim bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduqodir Zohidiy. Turkistonda o'rta asr arab-musulmon madaniyati. - T.: 1993.
2. Abul Muhsin Muhammad Boqir ibn Muhammad Ali. Maqomati Xoji Bahouddin Naqshband. - T.: Yozuvchi, 1993.
3. Alixonto'ra Sog'uniiy. Tarixi Muhammadiy. -T.: Mavarounnahr, 2018.
4. Sultonova G. Kreativlik va innovatsiya: umumiylik va farq. “Imom Buxoriy saboqlari”. 2020 yil № 3 son.
5. Shomuhamedov Sh. Abdurahmon Jomiy. -T.: Fan, 1963.
6. Haqiqat manzaralari. 96 mumtoz faylasuf. -T.: Yangi asr avlodi, 2002.

O'ZBEKISTONDA IJTIMOIIY TOQATSIZLIKNI KUCHAYIB BORISHIGA SABAB BO'LAYOTGAN MUAMMOLAR

Sulaymonov Qurbonali

FarDU, Falsafa va milliy g'oya kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada O'zbekistonda o'zgalarga toqatsizlikni kuchayib borishiga sabab bo'layotgan ijtimoiy muammolar tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *jamiyat, bag'rikenglik, toqatlilik, tolerantlik, chidamlilik, murosaliilik, hurmat.*

Har bir jamiyatda odamlar o'rtasidagi munosabatlar, ularning dini, millati, tili va madaniyatiga qaramay, bir-birini qabul qilish va hurmat qilishi muhim ahamiyatga ega. Ammo, bugungi kunda o'zgalarga toqatlilik holati har doim ham qoniqarli darajada namoyon bo'lmayotganligi ko'rinib qolmoqda.

O'zbekistonda turli millatlarning yashashi mamlakatning madaniy xilma-xilligini ta'minlaydi. O'zbeklar, ruslar, qirg'izlar, tojiklar va boshqa milliy guruhlar o'rtasidagi munosabatlarning yaxshilanishi muhimdir. Bularning barchasi mamlakatning ijtimoiy barqarorligi uchun kerak bo'lgan faktorlardir. Shunday bo'lsa-da, ba'zi hollarda o'zgalarga nisbatan toqatsizlik holatlari kuzatilmoqda.

O'zbek jamiyatining barqaror rivojlanishi uchun odamlarning biri-birini qabul qilishi va hurmat qilishi muhimdir. Madaniy xilma-xillikka e'tibor berish va ijobiy munosabatlarni shakllantirish – bu har bir fuqaroning mas'uliyati hisoblanadi[1]. Toqatlilik – nafaqat ijtimoiy tinchlikni ta'minlaydi, balki mamlakatimizning rivojlanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, xalqimiz o'rtasidagi uzviy aloqalarni mustahkamlash ham kundalik hayotimizda muhim ahamiyat kasb etadi.

“O'zgalarga toqatlilik ijtimoiy hodisa sifatida fuqarolarning o'zaro ijtimoiy muloqotlar hamda davlat va jamiyat tashkilotlariga o'z munosabatlarini bildirishlarida ham namoyon bo'ladi. Uning fikr-qarashlarning namoyon bo'lish shakli sifatidagi ko'rinishi jamiyat hayotini ommaviy nazorat qilib borish vazifasi bilan chambarchas bog'liq holda amal qiladi. Ijtimoiy turmush o'zgarishlarini ommaviy nazorat qilib borish yo'li, o'z mohiyatiga ko'ra bir necha ko'rinish va shakllardan iboratdir”[2].

Ularni shartli ravishda quyidagicha tasniflash mumkin: “a) davlat idorasi va muassasalari tartibidagi muloqotlar tizimi, o'zaro munosabatlar va majlislarda ifodalanuvchi oliyjanoblik, xususan hamkasblar va rahbarlarga hurmat bilan qarash – itoatlilik, andishalilik; b) kundalik turmush tarzi, odatiy voqea va hodisalarga doir izhor etiluvchi fikrlarga munosabatlar”[2]. “Masalalarga sabr-toqatlilik bilan yondashish, andishalilik bilan o'z fikrini bildirish; v) oila muhitida, do'stlar davrasida, hamfikrlar doirasida namoyon bo'luvchi oliyjanoblik. Ayniqsa, o'z manfaatini ustun qo'ymaslik,

boshqalar fe'l-atvorini yerga urmaslik xususiyatlarining namoyon bo'lishi; g) to'y va ma'rakalarni o'tkazish asnosida yuz beradigan ijtimoiy mavzudagi fikr almashinuvlar. Masalan, mehribonlik, insof, iymon-e'tiqod, hamdardlik, tenglik, farosat, sadoqatlilik xususiyatlarining namoyon bo'lishi"[3].

O'zbekistonda toqatlilik jarayonini o'rgangan olimlardan M.Xajiyeva, xushmuomalalik, mehr-muruvvat, ahillik kabi fazilatlarni o'zgalarga toqatlilikni namoyon bo'lishining asosiy omillaridan biridir, deb hisoblaydi. Muallifning qayd etishicha, "o'zgalarga toqatlilik o'z millatini boshqalar tomonidan kamsitishga yo'l qo'ymaslik emas, balki umrboqiy qadriyat va an'analarni asrashga, ularni yanada go'zallikka aylantirishga chaqiriqdir. Bu tuyg'u kishilarni shunchaki olijanob qilib qo'ymaydi, balki uning xulq-atvorini, axloqini, siyosiy va ma'naviy pokligini, burchga, o'z xalqiga sadoqatini, muqaddas narsalarga bo'lgan munosabatini ko'p jihatdan belgilab beradi. Bular insonda tolerantlik, hotamtoylik, baynalminallik tuyg'ularini uyg'otadi"[1]. Shu ma'noda, o'zgalarga toqatlilik – insoniy munosabatlarning xususiyati sifatida kishilar o'rtasidagi do'stlik, mehr-muhabbat, o'zaro yordam, hamkorlik, hamjihatlik, hamdardlik, tinchlik, osoyishtalik kabi munosabatlarda namoyon bo'ladi hamda kishilik jamiyati rivojlanishi, taraqqiyoti bilan bog'liq ravishda tobora rivojlanib, o'zining mazmun-mohiyatini boyitib boradi.

O'zbekistonda postmodern jamiyatdagi o'zgarishlar sharoitida o'zgalarga toqatsizlikning kuchayishi bir necha omillar bilan bog'liq. Ushbu omillarning ba'zilari quyidagilar:

1. Globalizatsiya jarayonida turli millatlar, madaniyatlar va diniy guruhlar o'rtasidagi aloqalar kuchayadi. Bu esa ba'zi odamlarda o'zgalarga nisbatan tahdid hissini paydo qiladi. O'zbekistonda ham globallashuv natijasida turli millatlar, madaniyatlar va diniy guruhlar o'rtasidagi aloqalar kuchayib borayotganligi, ular o'rtasida kelishmovchiliklarni ham keltirib chiqarmoqda. Bu esa, jamiyatda o'zgalarga toqatsizlikni ham jiddiylashtirib yubormoqda.

2. Postmodern jamiyatda shaxsiy va guruhiiy identikliklar o'ta muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu har bir millat, madaniy birlikni o'z o'zini anglashiga va bu boradagi o'ziga xos amaliy faoliyatga aylanadi. Ba'zi guruhlar o'z madaniy identikligini saqlash, uni rivojlantirish uchun boshqa madaniyatlarga qarshi chiqishlari mumkin.

3. Ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va internet o'zgalar haqidagi salbiy stereotiplarni yoritishda asos bo'la oladi. Shu bilan birga OAVlardagi noprofessional yondashuv asosida g'azabni, tushunmovchilikni keltirib chiqaruvchi kontentlarni ko'payib borishi, jamiyatdagi turli qatlamlar o'rtasida toqatsizlikni kuchaytirib yubormoqda.

4. Iqtisodiy farqlar, ya'ni boy va kambag'al mamlakatlar orasidagi tengsizlik, ijtimoiy adolatsizlik hissini tug'diradi, bu esa o'zgarishlarga qarshi toqatsizlikka olib

keladi. O'zbekistonda ham so'ngi yillardagi o'zgarishlar asosida katta sarmoya egalari, yirik tadbirkorlar, bir so'z bilan aytganda turli iqtisodiy asosga ega bo'lgan insonlar ko'paya boshladi. Ularni orasida katta boylik to'plaganlari ham bor, yoki iqtisodiy qiyinchiliklar ortib ketgan, qashshoqlik darajasida yashayotganlarni ham ko'pligini ko'rish mumkin.

5. Inson psixologiyasi ham jamiyatdagi toqatlilikka ta'sir ko'rsatadi. Ba'zi odamlarda qo'rquv, aniqsizlik yoki stress holatlari boshqa insonlarga nisbatan toqatsizlikni kuchaytirishi mumkin. Shu bilan birga diniy radikalizmni kuchayishi, millatchilikka yo'g'rilgan g'oyalarni ijtimoiy tarmoqlarda kengayib borishi, destruktiv xarakterni shakllanishi (agressiya, buzg'unchilik) ham jamiyatimizda toqatsizlikni rivojlanishiga ta'sir ko'rsatmoqda.

6. Ko'plab jamiyatlarda tarixi “jarohatlar” (masalan, urish, genotsid) uzoq muddat davomida o'zgalarga nisbatan ishonchsizlikni shakllantirgan. Ishonchsizlik bo'lsa, insonlarda boshqalarni yomon ko'rish, ularni hurmat qilmaslik va toqatsiz munosabatni yuzaga keltiradi. O'zbekistonda ham mustamlakachilik mafkurasi odamlarda bir biriga ishonchni yo'qolib borishiga sabab bo'ldi. Bunday tarixiy xotira va tarixiy meros jamiyatimizda toqatsizlikni uzoq muddat saqlanib qolishiga ham ta'sir ko'rsatmoqda[1].

Ushbu omillarning barchasi jamiyatimizda o'zgalarga toqatsizlikning kuchayishiga ta'sir ko'rsatadi va ijtimoiy tinchlikka tahdid soladi.

Ulug' nemis mutafakkiri Iogann Volfgang Gyote erkinlikning murakkab va ba'zan g'alati tabiati haqida fikr yuritadi. Uning fikricha, erkinlikka “...o'zini anglashni va boriga qanoat qilishni bilgan odam osongina erishaveradi. Agar biz undan foydalanishni bilmasak, meyoridan ortiq erkinlikning nima keragi bor? ...Biz o'zimizni hammadan va hamma narsadan yuqori deb hisoblashimiz emas, balki o'zimizdan yuqori bo'lgan hamma narsani hurmat qilishimiz bizga erkinlikni baxsh etadi”[4]. Demak, avvalo, erkinlik madaniyati, ya'ni uni qo'llay bilish ko'nikmalari zarur. Qolaversa, erkinlik barchaga baravar bo'lishi, bu yo'lda hamkorlikka tayyor turish ham zarurdir. Aynan noto'g'ri tushunilgan “erkinlik” tushunchasi ta'sirida boshqalarni erksiz qilish, ularning huquqlari poymol qilinishi zamonaviy jamiyat qadriyatlariga ziddir. Hamkorlik shu ma'noda insonlarning teng erkinligini muvofiqlashtiruvchi mexanizm bo'lishi zarur. O'zgalarga toqatlilikni rivojlantirish mexanizmlaridan biri millatchilikka qarshi kurashish, millatchilikni millatparvarlikka, tolerant millatlararo hurmatga asoslangan munosabatlarga aylantirishni talab etadi.

Millatchilikka millatni sevishtirish va uni qadrlash sifatida qarab, bee'tibor bo'lish millatchilik terrorizmini rivojlantirib yuborishiga asos bo'ladi. “Millatchilik terrorizmning keng tarqalgan turlariga milliy ekstremistik guruhlarining “ irq sofligi”ni ta'minlash, aniq bir davlat aholisini xorijliklar “xujumi”dan asrab qolish shiorlarini qo'llab-quvvatlayotganlar kiradi. Bunday turdagi millatchilik terrorchiligi “ochiq”

immigratsiya siyosatini olib boradigan va shu tufayli o'z qaramog'ida boshqa mamlakatlar vakillaridan iborat bo'lgan katta mustamlakalarga ega bo'lgan davlatlar uchun xos. Millatchilik terrorchiligining bunday ko'rinishi Germaniya, Fransiya, Angliya hamda AQShda kuzatiladi"[5].

Yuqorida ko'rsatilgan ushbu tendensiyalar turli xarakterdagi millatchilik namoyon bo'lishining shakllarida (namoyish va chiqishlar, targ'ibot ishlari, uning legitimlik darajasini oqlash va shu tufayli ayrim xalq, millat, elat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi va h.k.) ifodalanadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Xajieva M. O'zbekistonda bag'rikenglik jarayoni. – T.: Abu-matbuot-konsalt, 2008. –B. 29.
2. Karimova E. O'zbek tolerantligi. – T.: Aloqachi, 2005. – B. 9.
3. Беседа С. К. Гэлбрейтом // Вопросы философии. – 1988. - № 11. – С. 23-24.
4. Ekkerman I.P. Gyote bilan gurunglar. Xotiralar. (nemis tilidan Y. Egamova tarj.) // Jahon adabiyoti. 2013. №1. –B. 112.
5. Мелентева Н. Размышления о терреоре // Элементы. Евразийское обозрение. М., 1996. №7, -С. 41.

YANGI O'ZBEKISTON YOSHLARI MA'NAVIY TARBIYASIDA O'ZBEKISTONNING ENG YANGI TARIXI FANINING AHAMIYATI

Iymanova Dilafruz Abdimannobovna

“University of economics and pedagogy” NOTM

“Ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrası professori v.b.

Iymanova @inbox.ru

Bozorboyeva Muslima Qosimjon Qizi

“Boshlang'ich ta'lim” yo'nalishi 2-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA. “O'zbekistonning eng yangi tarixi” fani mustaqil O'zbekiston Respublikasida yashab kelayotgan xalqlarning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy sohalarda bosib o'tgan taraqqiyoti tarixini o'rganadi. Mazkur maqola yoshlarni milliy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda, Vatanimiz istiqlool tarixini yoshlarga o'rgatishda “O'zbekistonning eng yangi tarixi” fanining o'rni yoritilgan.

Kalit so'zlar: mamlakat, mustaqillik, tarix, Vatan, taraqqiyot, “O'zbekiston-2030” strategiyasi, “O'zbekistonning eng yangi tarixi”, tarbiya, yosh avlod, tsivilizatsiya, ta'lim, ilm, gumanitar, ta'lim berish.

АННОТАЦИЯ. Предмет «Новейшая история Узбекистана» изучает и преподаёт историю прогресса народов, проживающих в независимой Республике Узбекистан, в общественно-политической, экономической и культурной сферах. В данной статье освещена роль предмета «Новейшая история Узбекистана» в воспитании молодежи в духе национального патриотизма, преподавании молодежи истории независимости нашей страны.

Ключевые слова: страна, независимость, история, Родина, развитие, стратегия «Узбекистан-2030», «Новейшая история Узбекистана», образование, молодое поколение, цивилизация, образование, наука, гуманитарное, дать образование.

ANNOTATION

The subject "Newest History of Uzbekistan" studies and teaches the history of the progress of the peoples living in the independent Republic of Uzbekistan in the socio-political, economic and cultural spheres. This article highlights the role of the subject "Newest History of Uzbekistan" in educating young people in the spirit of national patriotism, teaching the history of the independence of our country to young people.

Keywords: country, independence, history, Motherland, development, "Uzbekistan-2030" strategy, "Newest history of Uzbekistan", education, young generation, civilization, education, science, humanitarian, Educate.

“O‘zbekistonning eng yangi tarixi” davri voqealar ko‘lami va o‘shir sur‘atiga ko‘ra ulkan yangilanish davri bo‘lib, yosh avlod ongida insoniyat uchun eng muhim bo‘lgan ma’naviyatni yanada yuksaltirish, milliy davlatchilik tariximizni bilishi, ular ongida milliy ong va sog‘lom tarixiy fikrni uyg‘otish, tarixiy xotiraning yoshlarimizni Vatanga sadoqat hamda millatparvarlik ruhida tarbiyalashdagi mislsiz ahamiyatini ifoda etish, yosh avlodni yangi jamiyatni yanada rivojlantirishga yo‘naltirilgan g‘oyalar asosida tarbiyalashga qaratilgan.

Yangi O‘zbekistonni barpo etish – yaqin va olis tariximiz, betakror va noyob madaniy boyliklarimizni yanada chuqur o‘rganib, ularga tayanib, mustaqil milliy taraqqiyot yo‘limizni yangi bosqichda davom ettirish demak . Tarixchi mutaxassis kadrlarni tayyorlashni yaxshilash, tarixga ixtisoslashtirilgan maktablar ochish lozimdir. Mustaqillik davrining o‘tgan yillarida Respublika tarixchi olimlari tomonidan katta ahamiyatga molik, dolzarb mavzularga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirildi, qator o‘quv adabiyotlari, darslik, qo‘llanma, monografiyalar chop etildi. Ta’kidlash joizki, hozirgi kunda ham xalqimiz tarixini xolis va ilmiy asosda o‘rganish jarayoni davom etmoqda. Xususan, mustaqillikning o‘tgan o‘ttiz uch yillik davri tarixining turli qirralari ko‘plab olimlar, izlanuvchilar uchun tadqiqot ob‘yekti bo‘lib xizmat qilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezident Sh.M.Mirziyoyev “Tarix sinovlaridan o‘tgan haqiqat shuki, o‘zini o‘zgartirishga qodir bo‘lgan, vaqtni – imkoniyatga, imkoniyatni yutuqqa, yutuqni taraqqiyot poydevoriga aylantira olgan xalq – buyuk xalqdir. Bunday xalq, hech shubhasiz, hayotni ham, ijtimoiy muhitni ham o‘zgartira oladi, ko‘zlagan murod-maqсадlariga albatta erishadi” [1], “Ertangi kun tarixini bugun yozishimiz shart. Yangi davr uchun yangi g‘oya va tashabbuslar, puxta o‘ylangan istiqbolli rejalar, yangi marra va g‘alabalar kerak bo‘ladi” [2], deb o‘z fikrlarida xolisona bildirgan. Yurtboshimizning nafaqat O‘zbekiston, balki butun jahon hamjamiyati tomonidan ham alohida e’tibor qaratilayotgan eng dolzarb masalalardan biri – inson qadri, huquq va erkinliklari, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik tamoyiliga alohida to‘xtalgani ayni muddaodir. Zero, so‘nggi 50-yil ichida birgina BMT doirasida ushbu yo‘nalishda 120 dan ortiq xalqaro hujjat qabul qilinganining o‘ziyoq ushbu tamoyilning nechog‘lik ulkan ahamiyatga egaligini yaqqol ko‘rsatib turibdi. O‘zbekiston mustaqil davlat sifatida 200 dan ortiq mamlakatlar orasida o‘zining qat’iy gumanistik (insonparvar), tinchlikparvar siyosati bilan dunyo minbarida muhim o‘rin egallaganligini dunyo jamoatchiligi tan olib turibdi. Yangi O‘zbekistonning dunyo miqyosida raqobatbardosh

bo'lishiga erishish, ilm-fan, ta'lim-tarbiya va sog'liqni saqlash tizimlarini jadal rivojlantirish orqali jamiyatda inson kapitalini yuksaltirish mumkin.

Yangi O'zbekistonni barpo etish va Uchinchi Renessans poydevorini tiklashga qaratilgan ko'plab farmon, qaror va farmoyishlarni imzolandi. Mamlakatimizni 2017-2021-yillarda rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi doirasida o'tgan davr mobaynida davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan isloh etishga qaratilgan 300 ga yaqin qonun, 4 mingdan ziyod O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari qabul qilindi va amaliyotda samarali natijalarni ko'rsatdi[3].

“O'zbekiston-2030” strategiyasi bo'yicha jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhit barqarorligini ta'minlashda mafkuraviy xurujlarga qarshi milliy g'oya asosida birgalikda kurashish, oila, maktab va mahalla hamkorligini mustahkamlash va shu asosda ma'naviy tarbiyaning uzviyligini ta'minlash, o'zbek xalqining milliy qadriyatlari va ma'naviy merosini asrab-avaylash, keng ommalashtirish hamda rivojlantirish bo'yicha yangi yondashuvlarni joriy qilish, ilmiy va sotsiologik tadqiqotlar bilan jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhit barqarorligini ta'minlashning barcha asosiy masalalarini qamrab olishga erishish ishlari keng tarzda olib borilmoqda[4]. Yosh avlodning ta'limi, tarbiyasi haqida gapirganda alloma Abdurauf Fitratning quyidagi fikrlari: “Xalqning aniq maqsad sari harakat qilishi, davlatmand bo'lishi, baxtli bo'lib, izzat-hurmat topishi, jahongir bo'lishi yoki zaif bo'lib xorlikka tushishi, baxtsizlik yukini tortishi, e'tibordan qolib, o'zgalarga tobe va qul, asir bo'lishi ularning ota-onalaridan bolalikda olgan tarbiyalariga bog'liq” [5] degan purma'no gaplari naqadar haqiqatdir.

Yangi O'zbekiston davlati-xalqniki. Mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmat, qonuniy ehtiyojlari va manfaatlarini himoya qilishdir. O'zbekiston Prezidentining Virtual qabulxonasi va Xalq qabulxonalari faoliyati insonning shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari va erkinliklarini ta'minlashga katta hissa qo'shmoqda. Shavkat Mirziyoyev, “Milliy tarixni milliy ruh bilan yaratish kerak. Aks holda uning tarbiyaviy ta'siri bo'lmaydi. Biz yoshlarimizni tarixdan saboq olish, xulosa chiqarishga o'rgatishimiz, ularni tarix ilmi, tarixiy tafakkur bilan qurollantirishimiz zarur. Hamma o'z tarixini ulug'laydi. Lekin bizning mamlakatimizdagidek boy tarix, bobolarimizdek buyuk allomalar hech qayerda yo'q. Bu merosni chuqur o'rganishimiz, xalqimizga, dunyoga yetkaza bilishimiz kerak. Bu markazga kelgan odam tariximiz haqida to'la tasavvurga ega bo'lishi, katta ma'naviyat olib ketishi zarur”. Yurtimiz “Davlat – inson uchun”, “Avval inson, keyin jamiyat va davlat” degan yangi g'oyalarni hayotga tatbiq etish orqali xalqchil va xalqparvar davlat qurish maqsadi sari dadil odimlamoqda. Shu bois, kitobning ayni mavzudagi faslida qayd etilganidek, “faqatgina xalqqa xizmat qiluvchi adolatli va

zamonaviy davlat barpo etish g'oyasini Yangi O'zbekiston taraqqiyotining asosiy tamoyillaridan biri sifatida belgilab oldik”.

Prezident Sh.M.Mirziyoyev, “Faqatgina xalqqa xizmat qiluvchi adolatli va zamonaviy davlat barpo etish g'oyasini Yangi O'zbekiston taraqqiyotining asosiy tamoyillaridan biri sifatida belgilab oldik” [6] degan fikrlari xar bir fuqaroni uyg'oqlikka chaqiradi. Hozirgi jadal yangilanishlar sharoitida yoshlarning dunyoqarashi, fikrlash tarzida teran o'zgarishlar ro'y bermoqda. Ta'lim-tarbiya sifati va ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirishda yoshlarga tarixiy, ma'naviy, g'oyaviy bilim va tarbiya berish hamda ularda jamiyat manfaatlariga zid zararli g'oyalardan saqlash maqsadida fanning o'rni har taraflama yetuk yoshlarni voya ga yetkazish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarix – xalqning fikr hamda tafakkurining hosilasidir. Aynan shuning uchun ham tarix – ibrat maktabi bo'lib, o'tmishda yo'l qo'yilgan nuqsonlarni anglash va ulardan tegishli saboq chiqarish, hushyorlik va ogohlikka, buzg'unchi g'oyalarga qarshi turishga undovchi, milliy birlik, hamkorlik va bag'rikenglikka chaqiruvchi beqiyos ahamiyatli maktabdir. Bag'rikeng xalqimizning qadriyatlari – tinchlik, ma'rifat, yuksak ahloq-odob ifodachisi sifatida vaqtlar o'tgan sayin, zamonlar kechgan sayin yulduzdek yarqirab, chiroy ochaveradi, kelajagi buyuk bo'lgan yosh avlodni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda muhim omil sifatida xizmat qilaveradi. Shundan kelib chiqib ta'kidlash lozimki, qadim o'tmish bilan bugungi kunning, o'tmish ajdodlarimiz bilan bugungi avlodlarimiz o'rtasidagi bog'liqlikni unutmasdan yanada mustahkamlash milliy taraqqiyotning asosiy kafolati hisoblanadi. Bunday bog'lanishda esa tarix asosiy ko'prik vazifasini bajaradi.

Ta'lim-tarbiya masalasi jamiyatda insonning paydo bo'lishi davridanoq shakllana boshlagan va o'zining turli-tuman shakllari va yo'nalishlari asosida rivojlangan. Tarixga nazar solsak, o'zbek xalqi o'zining axloqiy-estetik madaniyatini qadimdanoq afsonaviy obrazlarda ifodalab kelganiga guvoh bo'lamiz. Milliy qahramonlarimiz – Shiroq, To'maris, Alpomish, Jaloliddin Manguberdi kabi obrazlar orqali o'z xalqiga fidokorlik, vatanga mehr-muhabbat, mardlik va fidokorlik, do'stlik va sadoqat kabi xislatlar hayotiy tajribalar asosida xalqning ma'naviyatiga singdirib kelingan. Ajdodlarimiz tomonidan asrlar davomida yaratilib kelinayotgan deyarli barcha asarlarda ta'lim, tarbiya va odob-axloq uning asosiy mazmunini tashkil etib kelgan.

Zardushtiylikning muqaddas kitobi “Avesto”da keltirilgan oila va shar'iy nikoh odoblari, ota-onalar va farzandlar munosabati, ularning burch va vazifalari, uylanish va kelin tanlash xususidagi g'oyatda qimmatli fikrlar bugunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Shuningdek, “Avesto”da oila-nikoh munosabatlari, oilaviy burch va farzand tarbiyasi xususida bir qator fikrlar bayon qilingan.

Ibn Sino o'zining “Axloq haqidagi risola”sida axloqiy xislatlardan or-nomus, sha'n, qadr-qimmat, qanoat, saxiylik, g'ayratlilik, sabr-toqat, halimlik, sirni saqlay bilishlik, ilm-ma'rifatli bo'lish, ochiqlik, vijdonlilik, do'stlik, sadoqatlilik, kamtarlik, saxiylik,

adolatlilik kabi shaxs ma'naviyatining toifalariga ta'rif berib chiqadi. Masalan, “G‘ayratlilik” g‘azabiy quvvatga mansub, bunda inson har qanday og‘riq va alamlarga befarq qaraydi. “Qanoat”, ya’ni mo‘tadillikka ta'rif berib, Ibn Sino uni tana uchun normadan ortiq ozuqani iste'mol qilishdan saqlanish yoki xulq normalariga to‘g‘ri kelmaydigan ishlarni qilmaslik deb tushuntiradi. “Sabr” insondagi shunday quvvatdirki, u orqali inson boshiga tushgan yomonlikdan xoli bo‘ladi. “Vijdonlilik” tez fahmlash, his orqali berilgan biror narsaning haqiqiy ma'nosiga tez etishdir va turli xil yomon ishlardan o‘zini tiyib turishdir. “Rahmdillilik” – omadsizlikka uchragan yoki boshqa og‘ir kulfat tushgan insonlarga hamdard bo‘lish. Ibn Sinoning axloq va odob borasidagi qarashlari uning shoh asarlari bo‘lmish “Tib qonunlari”, “Ashshifo”larning deyarli barcha qismlarida ham o‘z aksini topgan.

Ibn Sino o‘zining “Uy-joy tutish tadbiri” haqidagi asarida ayollarning o‘n etti xislatini sanab ko‘rsatadi. Unga ko‘ra, dastlab ayol oqila va imonli, sharm-hayoli va ornomusli, didli va farosatli, orasta, o‘z eriga sadoqatli, itoatkor, dilkash, bexarxasha, pokiza, vazmin, muloyim va o‘zini tutib olgan jiddiy va ulug‘vor, har bir xatti-harakatida yaxshi xislatlari sezilib turadigan tejamkor, erining og‘ir damlarida unga malham bo‘la oladigan mushfiq-u mehribon bo‘lishi kerak. Demak, Ibn Sino bu yerda ayollarning donoligini maqtaydi. Uningcha, agar ayol oqila bo‘lsa, o‘z erining ishonchli do‘sti va hamdardi bo‘la oladi, u bevafoqlikni qoralaydi, oilani halokatga olib boradigan narsa, o‘sha bevafoqlik, deydi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, mustahkam ma'naviy immunitetli, o‘zining fikrlarini teran ifodalay oladigan, yuqori marralarga erishuvchan avlodni tarbiyalash uchun ota-ona, oila muhiti juda katta ahamiyat kasb etadi. Hech kimga sir emas, insonning qalbi va ongini egallash, ayniqsa, yoshlarning ma'naviy dunyosini zaharlashga qaratilgan turli xavf-xatarlar ham kuchayib borayotgan bugungi kunda o‘zining kimligini, qanday bebaho meros vorislari ekanini teran anglab, ona yurtga muhabbat va sadoqat hissi bilan yashaydigan, imon e'tiqodi mustahkam yosh avlodgina muqaddas zaminimizni yot va begona ta'sirlardan, balo-qazolardan saqlashga, Vatanimizni har tomonlama ravnaq toptirishga qodir bo‘ladi. Farzandlarimizga shunday tarbiya beraylikki, ular o‘z ajdodlariga, o‘z tarixi, Vatani, ona tiliga, millati, diniga va an‘analariga sodiq bo‘lib kamol topishsin. Bunday tafakkur va dunyoqarash bilan qurollangan zamonaviy yoshlar millat va xalq manfaatini har narasada yuqori qo‘yib, Vatan ravnaqi uchun halol va vijdonan xizmat qilib, ajdodlarga munosib vorisga aylanadi. Shu nuqtayi nazardan, bugungi kunda yosh avlodni ta'lim sohasining barcha bo‘g‘inlarida moddiy va ma'naviy merosi namunalarini bahramand etgan holda tarbiyalash mamlakatimiz taraqqiyotining strategik rejasiga aylantirilgan.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR

1. Mirziyoyev, Sh.M. Hozirgi zamon va Yangi O‘zbekiston. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2024. – B. 3.
2. Mirziyoyev, Sh.M. Hozirgi zamon va Yangi O‘zbekiston. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2024. – B. 7.
3. 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son.
4. “O‘zbekiston-2030” strategiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni, 11.09.2023 yildagi PF-158-son
5. Sh.M.Mirziyoyev Milliy taraqqiyot yo‘lidan qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017. 124-125 betlar.
6. Mirziyoyev, Shavkat Miromonovich. Hozirgi zamon va Yangi O‘zbekiston. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2024. – B. 50.

RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHNING IJTIMOIIY, PEDAGOGIK VA MA'NAVIY OMILLARI (BUXORO JADIDLARI ILMIY MEROSI MISOLIDA)

A.Saloxov

Ijtimoiy fanlar va jismoniy madaniyat kafedrası dotsenti

Annotatsiya Mazkur maqolada raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda ijtimoiy, pedagogik va ma'naviy omillarning o'rni Buxoro jadidlari ilmiy merosi asosida tahlil qilingan. Jadidlar ta'lim-tarbiyaga doir asarlarida shakllangan g'oyalar zamonaviy kadrlar tayyorlash jarayoniga integratsiya qilinishi mumkinligi ilmiy asosda ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: raqobatbardosh kadr, Fitrat, ma'rifat, pedagogika, ijtimoiy omillar, ma'naviy asoslar, ta'lim, tarbiya.

Аннотация В данной статье на основе научного наследия бухарских джадидов проанализирована роль социальных, педагогических и духовных факторов в подготовке конкурентоспособных кадров. Научно обосновано, что идеи, сформированные в произведениях джадидов по образованию и воспитанию, могут быть интегрированы в процесс подготовки современных кадров.

Ключевые слова: конкурентоспособный персонал, Фитрат, образование, педагогика, социальные факторы, духовные основы, образование, воспитание

Abstract This article analyzes the role of social, pedagogical and spiritual factors in the training of competitive personnel based on the scientific heritage of the Bukhara Jadids. It is scientifically substantiated that the ideas formed in the works of the Jadids on education and upbringing can be integrated into the process of training modern personnel.

Key words: competitive staff, Fitrat, education, pedagogy, social factors, spiritual foundations, education, upbringing.

Globalashuv jarayonida raqobatbardosh kadrlar tayyorlash har qanday jamiyat taraqqiyotining asosiy shartlaridan biriga aylanmoqda. Bu jarayonda nafaqat bilim va ko'nikmalar, balki ijtimoiy faollik, fuqarolik pozitsiyasi, axloqiy fazilatlar ham muhim o'rin tutadi. Buxoro jadidlari tomonidan XIX asr oxiri – XX asr boshlarida ilgari surilgan ta'lim-tarbiyaga oid fikrlar bugungi kun uchun ham katta ahamiyatga ega.

Bugungi kunda raqobatbardosh mutaxassislarini tayyorlash masalasi har qaysi mamlakat taraqqiyotining asosiy omiliga aylangan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoev ta'kidlaganidek, *"Biz iqtisodiy islohotlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun eng avvalo, zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan raqobatbardosh kadrlar tayyorlashimiz zarur"*²⁹. Shu nuqtai nazardan ta'lim tizimidagi

²⁹ Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон — янги тараққиёт йўли. — Т.: «Ўзбекистон», 2022. — Б. 45.

ijtimoiy, pedagogik va ma'naviy omillarni har tomonlama o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy omillar doirasida ta'lim olishdagi shaffoflik, gender tengligi, mehnat bozori talablariga mos mutaxassis yetishtirish masalalari muhim ahamiyat kasb etadi. Prezident Sh.M. Mirziyoev ta'kidlaganidek: *"Yoshlarimiz hayotda o'z o'rnini topishi, mehnat bozorida talabga javob beradigan kasb egasi bo'lishi uchun ularga barcha sharoitlarni yaratib berish – biz uchun ustuvor vazifa"*.³⁰ Pedagogik nuqtai nazardan qaralganda, raqobatbardosh kadr tayyorlashning markazida ta'lim mazmuni, o'qitish uslublari va pedagog kadrlar malakasi turadi. Prezidentimiz ta'kidlaganidek: *"Ta'lim sifatini yaxshilash – mamlakatning kelajagini belgilaydigan eng muhim ustuvor masaladir"*.³¹ Bu borada kredit-modul tizimini joriy etish, iqtidorli talabalarni qo'llab-quvvatlash, o'qituvchilar malakasini oshirish, ilmiy izlanishlarga sharoit yaratish kabi yo'nalishlar asosiy ustuvor yo'nalishlardan hisoblanadi.

Raqobatbardosh kadrni yetishtirishda faqat nazariy bilim emas, balki amaliy ko'nikmalar, muloqot madaniyati, ijtimoiy faollik ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa interfaol ta'lim usullaridan samarali foydalanishni taqozo etadi.

Ma'naviy tarbiya masalasi ham raqobatbardosh kadr tayyorlashda muhim o'rin tutadi. Sh.M. Mirziyoev ta'kidlaganidek: *"Yosh avlodni yuksak ma'naviyat, mustaqil fikrlash, Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash – barcha darajadagi ta'lim muassasalarining ustuvor vazifasidir"*.³² Ma'naviy tarbiyada milliy qadriyatlarga asoslangan ta'lim, tolerantlik va bag'rikenglik ruhida tarbiya, inson huquqlari va jamiyatdagi burchni anglash kabi yo'nalishlar e'tibor markazida bo'lishi lozim. Raqobatbardosh kadr tayyorlashda ijtimoiy imkoniyatlar, pedagogik sifat va ma'naviy qiyofa bir-biri bilan uzviy bog'liq. Bu jarayonga davlat siyosati darajasida yondashish, ta'lim muassasalarida ijtimoiy va ma'naviy muhitni rivojlantirish, innovatsion usullardan foydalanish orqali muvaffaqiyatli natijalarga erishish mumkin.

Jadidlar ta'limni jamiyat islohotining asosiy omili sifatida qarashgan. Abdurauf Fitrat o'zining "Rahbar-i najat" asarida ta'lim orqali jamiyatni uyg'otish, uni isloh qilish zarurligini ta'kidlagan. Uning fikricha, ilmsiz jamiyat modernizatsiyaga qodir emas.³³ Bugungi kunda ham raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashda ta'limning jamiyat ehtiyojlari bilan uyg'unlashuvi dolzarb masaladir.

Muhim pedagogik masala – ta'lim mazmuni va metodlaridir. Munavvarqori Abdurashidxonovning “Tarixi Muhammadiya” va “Madaniyat yo hurriyat”³⁴ kabi

³⁰ Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизда халқимиз розилиги – энг олий мақсадимиз. – Т.: «Ўзбекистон», 2018. – Б. 76.

³¹ Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Т.: “Ўзбекистон”, 2023. – Б. 51.

³² Мирзиёев Ш.М. Ёшлар – келажакимиз пойдевори. – Т.: «Ўзбекистон», 2019. – Б. 64.

³³ Абдурауф Фитрат. *Раҳбар-и нажат*. — Т.: Фан, 1993.

³⁴ Мунавварқори Абдурашидхонов. *Маданият ё ҳуррият*. — Т.: Маънавият, 2000.

asarlariida yangi maktablarni tashkil etish, fanlar va tillar o'qitilishining zamonaviy usullarini joriy etish zarurligi qayd etilgan. Bu fikrlar zamonaviy o'quv dasturlarini tuzishda ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ham ta'limda interfaol metodlar, muloqotli darslar, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish kabi yondashuvlar raqobatbardosh kadr tayyorlashning asosiy sharti hisoblanadi.

Jahon miqyosida ilmiy-texnikaviy taraqqiyot, raqamli transformatsiya va mehnat bozoridagi tub o'zgarishlar raqobatbardosh kadrlar tayyorlashni har qaysi mamlakatning ustuvor vazifasi sifatida belgiladi. O'zbekistonda ham milliy kadrlar salohiyatini yuksaltirishda ma'rifatparvar jadidlar, xususan, Abdurauf Fitratning ta'limga oid ilmiy merosi muhim ahamiyat kasb etadi. Fitrat o'zining “Ta'limga oid” maqolalarida raqobatbardosh shaxs tarbiyalash uchun ta'lim mazmuni zamon talablariga javob berishi, yangi fan va texnologiyalarga ochiq bo'lishi shartligini ta'kidlaydi.³⁵

Abdurauf Fitrat raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashda ijtimoiy omillar sifatida ta'lim va tarbiyani keng jamiyat manfaati uchun deb ko'radi. Uningcha: jamiyatdagi adolat va tenglik muhiti, oila, mahalla va maktabning hamkorligi, ta'limda fuqarolik ongi va jamiyat oldidagi mas'uliyatni singdirish jarayoni raqobatbardoshlikni ta'minlaydi.

Fitrat yosh avlodni “millat xizmatkori” sifatida tarbiyalash tarafdori bo'lib, shaxsiy manfaat emas, ijtimoiy manfaatni ustuvor qiymat sifatida belgilaydi³⁶.

Fitrat ta'limning ma'naviy vazifasi sifatida: millatning tarixiy xotirasini tiklash, milliy madaniyat, urf-odat, tilini asrash, bag'rikenglik va hamkorlik ruhida tarbiyalash g'oyalarini ilgari surgan.

Fitrat asarlari raqobatbardosh kadr tayyorlash jarayonida mustahkam nazariy asos hisoblanadi. Uning ta'lim-tarbiyaga oid fikrlari bugungi kunda ham pedagogik jarayonlar uchun dolzarbdur. Zamonaviy ta'lim tizimida Fitratning ijtimoiy, pedagogik va ma'naviy tamoyillarini qo'llash orqali kelajak avlodni jahon miqyosida raqobatlasha oladigan salohiyatli kadr sifatida tayyorlash mumkin. Uning ta'kidlashicha, ma'naviy jihatdan yetuk shaxs – ichki intizomga ega, ezigulikka intiluvchi va jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shuvchi shaxsdir.

Jadidlar ta'limni faqat bilim berish vositasi emas, balki shaxsni ma'naviy komillikka yetaklovchi yo'l sifatida ham ko'rishgan. Fitratning “Maktubat”³⁷ asarida talaba yoshlarni milliy o'zligini anglagan, fidoiy va mas'uliyatli inson sifatida tarbiyalash maqsadi qo'yilgan. Shu asosda, raqobatbardosh kadr — faqat kasbiy bilimga ega shaxs emas, balki milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan qurollangan barkamol shaxsdir. Buxoro jadidlarining ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning

³⁵ Фитрат А. “Оила”, Тошкент, 1923. — Б. 12–13

³⁶ Раҳимова Н. “Фитрат таълим концепциясида фуқаролик тарбияси”, “Педагогика журналі”, 2021, №3. — Б. 41–43

³⁷ Фитрат А. *Мактубат*. — Тошкент: ЎзФА, 1995. — Б. 44–46.

ijtimoiy, pedagogik va ma'naviy asoslarini shakllantirishda muhim manba bo'lib xizmat qilishi mumkin. Jadidlarning ta'lim orqali jamiyatni uyg'otish, shaxsni ma'naviy jihatdan yetuk qilib tarbiyalash va zamonaviy bilimlar bilan qurollantirishga qaratilgan faoliyati bugungi ta'lim tizimi uchun ham muhim pedagogik asoslardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston — yangi taraqqiyot yo'li. — T.: «O'zbekiston», 2022. — B. 45.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizda xalqimiz roziligi — eng oliy maqsadimiz. — T.: «O'zbekiston», 2018. — B. 76.
3. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. — T.: “O'zbekiston”, 2023. — B. 51.
4. Mirziyoev Sh.M. Yoshlar — kelajagimiz poydevori. — T.: «O'zbekiston», 2019. — B. 64.
5. Abdurauf Fitrat. *Rahbar-i najat*. — T.: Fan, 1993.
6. Munavvarqori Abdurashidxonov. *Madaniyat yo hurriyat*. — T.: Ma'naviyat, 2000.
7. Fitrat A. “Oila”, Toshkent, 1923. — B. 12–13
8. Rahimova N. “Fitrat ta'lim konsepsiyasida fuqarolik tarbiyasi”, “Pedagogika jurnali”, 2021, №3. — B. 41–43
9. Fitrat A. *Maktubat*. — Toshkent: O'zFA, 1995. — B. 44–46.

YOSHLAR IJTIMOIIY XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING OMILLARI

Tuxtamurod Otamurodovich MAMATOV

Mustaqil tadqiqotchi, Samarqand davlat chet tillar instituti

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston Respublikasida yoshlarni ijtimoiy xavfsizligini ta'minlash va yoshlarga oid davlat siyosatining mazmun-mohiyatiga alohida ahamiyat berilib, yoshlarga oid siyosatida yoshlar ijtimoiy kapitalini rivojlantirishga oid taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: yoshlarni ijtimoiy xavfsizligi, yoshlar siyosati, ijtimoiy xavfsizlik, yoshlar va oila, yoshlarga oid davlat siyosati, mahalla va yoshlar.

Аннотация. В статье особое внимание уделено обеспечению социальной защищенности молодежи в Республике Узбекистан и содержанию государственной молодежной политики, даются предложения и рекомендации по развитию социального капитала молодежи в молодежной политике.

Ключевые слова: социальная защита молодежи, молодежная политика, социальное обеспечение, молодежь и семья, государственная политика в отношении молодежи, соседство и молодежь

Abstract. The article pays special attention to ensuring the social security of youth in the Republic of Uzbekistan and the content of state youth policy, and provides proposals and recommendations for the development of youth social capital in youth policy.

Kirish. Bugungi yoshlar jamiyatning asosiy bo'g'ini va aholining ilg'or qatlami hisoblanib, kelajakning ishonchli egalaridir. Shu nuqtai-nazardan qaraganda, har bir davr yoshlarining bilim darajasi, dunyoqarashi, o'y-fikri, ma'naviy qiyofasiga qarab o'sha jamiyatning ertangi kunini aniq tasavvur etish mumkin. Shu boisdan ham mustaqillikka erishilgach, aniqrog'i, 2017 yilning 30 iyun "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi bilan mamlakatimizda yoshlarga e'tibor masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan edi. Mazkur Qonun orqali "Yoshlarga oid siyosat olib borish O'zbekiston Respublikasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi bo'lib, undan ko'zlangan asosiy maqsad yoshlarning ijtimoiy shakllanishi va kamol topishi, iqtidori jamiyat manfaatlari yo'lida imkoni boricha to'la-to'kis ro'yobga chiqishi uchun ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy, tashkiliy jihatdan shart-sharoit yaratish hamda ularni kafolatlashdan iboratdir", mustahkamlab qo'yilgan. O'z-o'zidan, davlatning bu jarayondagi asosiy vazifasi yoshlarning jamiyatga turli xil salbiy oqibatlarisiz kirib kelishini ta'minlash, ularning o'z huquq va erkinliklarini to'la amalga oshirishlarini kafolatlashdan iborat.[2] Bu esa, davlatning yoshlarga oid siyosatini amalga

oshirishida o'z ifodasini topadi. Unda yoshlarning ijtimoiy madaniyatini yuksaltirish, demokratik davlat qurish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonlarida ularning faolligini oshirish, yuksak ma'naviyatli, mustaqil fikrlovchi, qat'iy hayotiy pozitsiya, keng dunyoqarash va chuqur bilimga ega bo'lgan vatanparvar yoshlarni tarbiyalash, ularda turli mafkuraviy tahdidlarga qarshi immunitetni shakllantirish, yoshlarni ijtimoiy himoya qilish, zamonaviy kasbhunarlarni puxta egallashlari uchun munosib sharoitlar yaratish, ularni ish bilan ta'minlash va tadbirkorlikka jalb qilish, iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlash, ijodiy va intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarishga qaratilgan ishlarni tizimli yo'lga qo'yish, yoshlarni jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanishga keng jalb etish, yoshlar orasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, yoshlar o'rtasida huquqbuzarlik va jinoyatlar sodir etilishining oldini olish, barkamol avlodni tarbiyalashda ommaviy axborot vositalari va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish kabi eng muhim va dolzarb yo'nalishlarda chora-tadbirlar ko'zda tutilgan. Dasturda belgilangan yo'nalishlar o'zaro uzviy, chambarchas bog'liq bo'lib, bir-birini taqozo etadi.[4]

Yoshlarni ijtimoiy himoya qilish, zamonaviy kasb-hunarlarni puxta egallashlari uchun munosib sharoitlar yaratish, ularni ish bilan ta'minlash va tadbirkorlikka jalb qilish ushbu dasturning o'ziga xos bo'lgan jihati bo'lib hisoblanadi. Yosh tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish, iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlash, ijodiy va intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarishga qaratilgan ishlarni tizimli yo'lga qo'yish ko'zga tutilgan. Yigit-qizlarni jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanishga keng jalb etish, yoshlar orasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, voyaga etmaganlar va yoshlar o'rtasida huquqbuzarlik va jinoyatlar sodir etilishini oldini olish, barkamol avlodni tarbiyalashda ommaviy axborot vositalari va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanishni keng rivojlantirish, yoshlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, intilishlarini qo'llab-quvvatlash, ularni ma'naviy va jismoniy kamol toptirish, Vatanga muhabbat, istiqloq g'oyalariga sadoqat ruxida tarbiyalash, turli yot g'oyalarni targ'ib qilib kelayotgan va past saviyali “ommaviy madaniyat” ta'siridan asrash kabi masalalar dasturning asosiy vazifasi hisoblanadi.

Mamlakatimizda barkamol avlodni tarbiyalash g'oyasi mexanizmlarini ro'yobga chiqarishda voyaga yetib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama sog'lom va mustahkam ruhda tarbiyalash, ularning huquq va erkinliklarini ta'minlash, qonuniy manfaatlarini muhofaza etish davlat siyosati darajasiga ko'tarilganligi barchamizga ma'lum. Ma'lumki, millat va xalqning ruhi, dunyoqarashi va turmush tarzini ifoda etadigan milliy ma'naviyatga munosabat, uni zamon talablari asosida rivojlantirish, odamlarning dunyoqarashi va tafakkurini o'zgartirish masalasi har tomonlama chuqur va puxta o'ylab ish yuritishni talab qiladi”. Yoshlarga oid davlat siyosatining tashkiliy-huquqiy asoslarini

yoshlar bilan ishlovchi tashkilotlar faoliyatida ko‘rish mumkin. [6]Yoshlar har bir davlatning kelajagini belgilovchi kuch ekanini e‘tiborga olsak, dunyoning deyarli barcha davlatlarida bejiz yoshlar siyosatini amalga oshirish bo‘yicha milliy konsepsiyalar ishlab chiqilib, samarali faoliyat olib bormayotganining guvohi bo‘lamiz. Bugungi kunda dunyoning taraqqiy etgan davlatlarida yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishning ikki xil strategiyasi amal qilmoqda. Bular: yoshlar siyosati sohasida davlatning yetakchi rolga asoslangan strategiya hamda yoshlar siyosati sohasida davlat va fuqarolik jamiyati tuzilmalari tengligiga asoslangan strategiya.[6]

“Qayerdagi beparvolik va loqaydlik hukm sursa, eng dolzarb masalalar o‘zibo‘larchilikka tashlab qo‘yilsa, o‘sha yerda ma‘naviyat eng ojiz va zaif nuqtaga aylanadi. Va aksincha qayerda hushyorlik va jonkuyarlik, yuksak aql-idrok va tafakkur hukmron bo‘lsa, o‘sha yerda ma‘naviyat qudratli kuchga aylanadi”. Yoshlar mamlakat kelajagi. Shuning uchun ham birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov “Albatta, har bir bandaga rizq-nasibani Olloh taolo beradi. Lekin bu hayotda nasibasi butun va to‘la bo‘lishi uchun insonning o‘zi ham chin dildan intilishi, zurriyodini sog‘lom muhitda tarbiyalashi katta ahamiyatga ega ekanini unutmasligimiz zarur”, - degan edi. Marhum yurtboshimizning mazkur fikrlarida mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy, ma‘naviy-madaniy tizimdagi islohotlar nafaqat farovon turmush tarzini yo‘lga qo‘yish, balki ma‘naviyati yuksak yangi avlodni shakllantirishga xizmat qiladigan ijtimoiy-ma‘naviy muhitni yaratishni nazarda tutilgan.

Yangi O‘zbekistonning kelgusidagi mavqei, rivojlangan davlatlar qatoridan joy olishi yoshlarning qo‘lida. Ana shuni unutmagan holda yoshlar tarbiyasiga alohida e‘tibor va g‘amxo‘rlik biz kattalarning dolzarb vazifamizdir. Barkamol avlodni tarbiyalash g‘oyasi va uni amalga oshirish insoniyatning eng yorqin orzusi bo‘lib kelgan. Bunday insonlar orasida O‘zbekiston deb atalmish muazzam zaminimizda yashagan bobolarimizning o‘z o‘rni va nomi bor. Barkamol avlodni tarbiyalash orzusiga o‘z tariximizdan juda ko‘p dalillar keltirishimiz mumkin.

Abu Nasr Farobiyning “Fozil odamlar shahri” asaridagi g‘oyalarni yodga oladigan bo‘lsak unda jamiyatning har bir fuqarosi mansabi, tutgan o‘rni, ya‘ni kim bo‘lishidan qat’iy nazar FOZIL kishi. Fozil inson o‘z davlatining barcha qonun qoidalarini yaxshi biladi, unga amal qiladi, o‘z kasbining ustasi, lozim bo‘lganda Vatani uchun jon fido qiladi. Fozillar shahri aholisi bir-biriga hurmatda bo‘ladi. Ota-ona va farzand, ustozu shogird o‘rtasida sharqona nazokat, mehr va ehtirom bo‘ladi. Avvalo, bunday fikrlashning o‘zi bobolarning ma‘naviy darajasi naqadar yuksak bo‘lganligini va albatta bunday fikr aytish bu borada ko‘p asrlik meroslarni o‘rganish natijasida vujudga kelishini ta’kidlash joiz. Ma’lumki, yangicha o‘qish, yangicha ishlashning o‘zi bo‘lmaydi. Shuning uchun ham bizga raqobatbardosh yuksak ma‘naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi

fozil insonlar kerak. Mazkur dasturning asosiy maqsadi ham aynan barkamol avlodni tarbiyalash, yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishdan iboratdir”.

Xulosa. Yangi O'zbekistonning uchinchi Rennisansi bunyodkorlari bo'lgan bugungi yoshlar ijtimoiy xavfsizligini ta'minlashda ularning davlat va jamiyat oldidagi burch hamda majburiyatlarini to'g'ri tushunib yetishlari uchun har bir yosh o'zlarining ijtimoiy faolliklarini oshirib borishlari va quyidagi omillarni qadriyat sifatida anglab yetishlari zarur.

Birinchidan, yoshlarimizni ma'naviy yangilanish va islohotlar jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish;

Ikkinchidan, amalga oshirilayotgan davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlari, keng ko'lamli islohotlarning mohiyatini, qabul qilinayotgan qonun hujjatlarining ahamiyatini yoshlarimizga sharhlab berish va tushuntirish;

Uchinchidan, ma'naviyatning kuch qudratini faqat ezgu maqsadlar yo'lida samarali foydalanish va rivojlantirishni tushuntirish.

To'rtinchidan, turli qarash va fikirlarga ega bo'lgan ijtimoiy qatlamlar, siyosiy kuch va harakatlarning o'ziga xos orzu intilishlarini uyg'unlashtiruvchi g'oya Vatan ravnaqi, yurt tinchligi, xalq farovonligi, millatlararo totuvlik, diniy bag'rikenglik-barchamiz uchun muqaddas maqsadga aylanishiga erishish

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyëev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. T: O'zbekiston 2018. 29- bet.

2. Rajabov S. Pedagogika faning buyuk allomalari. T. «O'qituvchi», 1990.

3. Belinskaya E. P., Tixomandritskaya O.A. Shaxsning ijtimoiy psixologiyasi. M., 2001.

4. Islom ziyosi o'zbekim siymosida. T.: Toshkent islom universiteti. 2001.

5. Султонова Озода Раджабовна, Нарзиева Наргиза Норкузиевна, Суванова Дилнура Курбановна, Социально-экономическое положение сельской молодежи и пути его улучшения (<https://pedagogs.uz/index.php/ped/issue/view/27>)

7. Suvanova, D., & Karoboyev, S. (2023). THE SIGNIFICANCE OF RELIGIOUS VALUES IN FORMING AESTHETIC CULTURE. Академические исследования в современной науке, 2(26), 103-108.

8. Kurbanovna, S. D. (2023). Yoshlarda estetik madaniyat shakllanishining metodologik masalalari. Finland" modern scientific research: topical ISSUES, achievements and innovations", 14(1).

ЎЗБЕКИСТОННИНГ МАЪМУРИЙ-ХУДУДИЙ ИСЛОҲОТЛАРИ ТАРИХИДАН

Норматов Отабек Махаматжонович

*Чирчиқ давлат педагогика университети, тарих кафедраси доценти, тарих
фанлари бўйича фалсафа доктори(PhD)*

Аннотация: Ушбу мақолада, Ўрта Осиёда, хусусан Ўзбекистонда амалга оширилган маъмурий-ҳудудий ислоҳотлар ва бу ҳудудда янги ташкил этилган республикалар ва мухтор вилоятлар тараққиётида ўзига хос ўринга эгаллиги турли-хил манбалар асосида ёритилинган. Ўлкадаги ижтимоий-сиёсий, маъмурий-иқтисодий умумий ҳолатлар хусусида ҳам ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар: маъмурий-ҳудудий ўзгариш, Ўзбекистон ССР, вилоят, район, комиссия, бошқарув тизими, округ, аҳолининг этник таркиби, ирригация тизими.

Ўрта Осиёда XX асрнинг 20 йилларида янгидан барпо этилган республикалардаги маъмурий бирликлар, уларнинг чегаралари ва ҳудудини аниқлаш бўйича тайёргарлик кўрилиш жараёнлари, хусусан, Ўзбекистон ССРда ўтказилган маъмурий ва иқтисодий районлаштириш, республикада биринчи марта ташкил топган районлар, бир томондан халқ хўжалиги тараққиёти ва иқтисодиёти учун, иккинчи томондан, янги маъмурий ҳудудларга бўлиш ва бошқарув тизимида муҳим аҳамият касб этганлигини тарихий манбалардан кузатиш мумкин.

Ўзбекистон ССР территориясида ягона маъмурий бўлиниш: вилоят, уезд, волость ва қишлоқ советларига ажратиш жорий қилинди. Ўзбекистонда дастлаб етита вилоят: Зарафшон, Қашқадарё, Самарқанд, Сурхондарё, Тошкент, Фарғона, Хоразм, марказдан бошқариладиган битта автоном район (Конимех райони) ташкил қилинади. Бу пайтда Ўзбекистонда 23 та уезд ва 240 та волость бўлган. Шунингдек, Тожикистон АССР ҳам Ўзбекистон таркибига кирган. Ўзбекистон ССР ташкил топган 1925 йилда унинг майдони 184 836 км² ёки 164 150 вёрст кв² бўлган. Бу пайтда Ўзбекистон ССР аҳолиси 4 058 500 кишидан иборат эди[1: –С. 91.]

Ўзбекистон ССР Марказий ревкомининг қарори қабул қилиниб, Ўзбекистондаги вилоятлар, улар таркибидаги уездларнинг маъмурий марказлари белгиланди ва шаҳарлар рўйхати тасдиқланди.

Ўзбекистон ССР вилоятлари:

- Зарафшон вилояти таркибида 4 та уезд, улар 23 та волостга бўлинган. Маркази – Бухоро шаҳри.

- Самарқанд вилояти таркибида 4 та уезд, улар 57 та волостга бўлинган. Маркази – Самарқанд шаҳри.
- Сурхондарё вилояти таркибида 3 та уезд, уездлар 10 та волостга бўлинган. Маркази – Шеробод шаҳри.
- Тошкент вилояти таркибида 2 та уезд, улар 26 та волостга бўлинган. Маркази – Тошкент шаҳри.
- Фарғона вилояти таркибига қуйидаги 4 та уезд, улар 72 та волостга бўлинган. Маркази – Қўқон шаҳри.
- Хоразм вилояти таркибида 3 та уезд, улар 23 та волостга бўлинган. Маркази – Хива шаҳри.
- Қашқадарё вилояти таркибида 3 та уезд, улар 13 та волостга бўлинган. Маркази – Бехбудий (ҳозирги Қарши) шаҳри [1: –С. 90,547].

Ўзбекистонда ҳам районлаштириш сиёсатини узил-кесил ўтказишга 1926 йили жиддий киришилди. 1926 йил март ойи бошларида Ўзбекистон Компартияси МК ҳузурида районлаштириш бўйича Марказий сиёсий комиссия ташкил қилинди. Комиссия таркибига 16 нафар киши киритилиб, унга Ўзбекистон ССР Ишчи-Дехқон инспекцияси халқ комиссари Ахмадбек Мавлонбеков раис қилиб тайинланди. Марказий сиёсий комиссия томонидан ўз навбатида 4 та кичик комиссия: техникавий, илмий, совет қурилиши ва молиявий-иқтисодий каби кичик комиссияларни ташкил қилди. Техникавий кичик комиссия харита ва материаллар тайёрлаш, текшириш ва бошқа ишларни ташкил қилиш билан шуғулланди. Илмий кичик комиссия иқтисод, география, этнография фанлари ҳамда табиий-тарихий шарт-шароит ва хусусиятларни яхши биладиган илмий ва практик ходимларни ўз атрофига тўплади ва хўжалик, сув тизими, алоқа йўллари ҳамда алоҳида районлар аҳоли таркибини жиддий ўрганиб, бу материаллар асосида районлаштиришнинг метод ва принципларини белгилади ва уларни муҳокама қилишга киришди. Совет қурилиши бўйича кичик комиссияси Советларнинг келгуси бошқарув системасини ҳал қилиши, мавжуд бўлган тўрт поғонали бошқарув бўғинини уч поғонали бошқарувга алмаштириши керак эди.

1926 йил 14 мартда бўлган Ўзбекистон Компартияси МК Ижроия бюроси мажлисида районлаштириш бўйича Марказий сиёсий комиссиянинг иш режаси тасдиқланди. Режага кўра комиссия фаолияти 1926 йил 1 апрель – 10 май кунлари Ўзбекистондаги барча областларда тавсифий текшириш ишларини ўтказиш билан бошланиши керак эди. Қарорда таъкидланишича, Ўзбекистонда районлаштириш ишларини 1926 йили якунлаш лозим эди. Бунинг учун 15-25 март кунларида жойларда область ва уезд сиёсий комиссиялари тузилиб, унинг таркибига обком секретари, облизпалком ва облплан раиси, уезд секретари, шунингдек, уезд

исполкоми, область ер бошқармаси, сув хўжалиги бошқармаси, пахта комитети область контораси раислари, қўшчи уюшмаси вакили ва бошқалар киритилди.

1926 йил май ойида бўлиб ўтган районлаштириш бўйича Марказий сиёсий комиссиянинг пленуми, Ўзбекистон Компартияси МК 2-чақириқ III пленуми ва бошқа мажлисларда ҳам районлаштириш масаласи асосий кун тартибиде бўлди. Бу масала бўйича қилинган А. Мавлонбеков маърузалари ва қабул қилинган резолюцияларда районлаштириш сиёсатининг моҳияти кўрсатилган.

1926 йил 10 июнда Ўзбекистон ССР Советлари Марказий Ижроия Комитетининг биринчи чақириқ IV сессияси районлаштириш бўйича Марказий сиёсий комиссиянинг раиси А.Мавлонбековнинг асосий маърузасини [2.] тинглаб, эски маъмурий бўлинишнинг яшаб келаётган қолдиқларини тугатиш мақсадида, шунингдек, совет аппаратини оммага яқинлаштириш манфаатини кўзлаб, Ўзбекистон ССРда районлаштириш ўтказишга қарор қилди. Амалда бўлган 4 поғонали (қишлоқ совети, волость, уезд, вилоят) ўрнига маъмурий бўлинишдан 3 поғонали (қишлоқ совети, район, округ) маъмурий бўлинишга ўтиш, волостлар ва уездлар ортқича бўлгани учун уларни тугатишга ва ўрнига зарурий сондаги маъмурий-иқтисодий марказлар барпо этишга қарор қилинди; янгидан барпо этиладиган районлар бир-бири билан иқтисодий томондан яқинлашиши ва хўжалик томондан округларнинг қатъий тизимига бирлаштирилиши керак эди.

Умуман олганда, Ўрта Осиёда районлаштиришнинг, жумладан, Ўзбекистонда ҳам аҳолининг миллий таркиби, ирригация тизимининг узвийлиги, айрим районлар хўжалик шакллариининг йўналиши, аҳолининг иқтисодий алоқалари ва хўжалик ҳамда маданий ҳаётнинг бошқа муҳим омилларини ҳисобга олган ҳолда ўтказиш керак эди.

Хуллас, республика Марказий Ижроия Комитети кўрсатмаси асосида Ўзбекистонни районлаштириш комиссияси янги районлаштириш лойиҳасини ишлаб чиқди. Лойиҳа кенг омма томондан муҳокама қилинди. Хусусан, қишлоқ советларининг ҳудуди ва чегарасини аниқлаш юзасидан бир қатор тузатишлар киритилди[3: – С. VI.].

Янги маъмурий бўлиниш лойиҳаси бўйича Ўзбекистон ССРда собиқ 7 та вилоят ўрнига 10 та округ: Андижон, Бухоро, Зарафшон [Ўрта Зарафшон], Қашқадарё, Самарқанд, Сурхондарё, Тошкент, Фарғона, Хўжанд ва Хоразм округлари барпо этилди [Тожикистон АССРдан ташқари]. Собиқ 23 та уезд ўрнига дастлабки 87 та район (туман) ташкил этилди. Республикада 239 та волость тугатилди, қишлоқ советларининг миқдори 1152 тадан 1720 тагача кўпайди, яъни 43,3% ошди. Бу пайтда Ўзбекистон ССР таркибиде бўлган Тожикистон АССР ҳудуди алоҳида Тожикистон миллий округига ажратилди. У 12 та район ва 306 та миллий советлардан ташкил қилиниши кўрсатилди [3: – С. VI – VII.].

Ўзбекистон ССР Советлари МИК Президиумининг 1926 йил 19 июндаги қарори билан Ўз ССР Марказий районлаштириш комиссияси таркибини 40 кишидан иборат тасдиқлади: Ахмадбек Мавлонбеков (комиссия раиси), Е.Зелькина ва Каценнеленбоген (раис ўринбосарлари), Корастелев (масъул секретарь ва Президиум аъзоси)[4.]. Марказий комиссия томонидан 25 июнь – 7 июль кунларида ҳар бир вилоятдаги районлаштириш комиссияси маърузасини эшитиб, уларнинг мулоҳазаларини ва тайёрлаган лойиҳаларини Марказий комиссиянинг лойиҳаси билан солиштирди. 1926 йил 10 июлдан 12 августгача ишчи ва деҳқонлар томонидан охириги лойиҳа кенг муҳокама қилинди[5: – С.346 – 347.].

Районлаштиришнинг мақсад ва вазифалари аниқ бўлиб, кўзда тутилган барча ишлар амалга оширилгач, районлаштириш бўйича Ўрта Осиё комиссияси Президиумининг 1926 йил 19 августдаги қарорига биноан Ўз ССР Советлари МИК ҳузуридаги районлаштириш бўйича Марказий комиссия жойларга директива жўнатиб, районлаштириш масаласи бўйича тушунтириш, жумладан, қишлоқ советлари ҳақидаги фикрлар Советларга ўтказилаётган навбатдаги қайта сайловларгача давом этишини маълум қилди[6.].

1926 йил 16 сентябрда Ўрта Осиё районлаштириш комиссияси пленумида Ўзбекистон, Қирғизистон ва қисман Туркменистонда районлаштириш масалаларини ўтказиш кўриб чиқилди.

1926 йил 25 – 29 сентябрда Самарқандда Ўзбекистон ССР Советлари Марказий Ижроия Қўмитасининг V сессияси бўлиб, унда районлаштириш лойиҳаси, давлат бюджети ва иқтисодиёт аҳволи каби масалалар кўриб чиқилди ва тасдиқлади. Сессиянинг биринчи мажлисида районлаштириш лойиҳаси ҳақида Ўзбекистон ССР Марказий Ижроия Қўмитаси Президиуми раиси Йўлдош Охунбобоев маъруза қилди. У ўз маърузасида Ўзбекистон хўжалигидаги иқтисодий ҳолатни таҳлил қилиб, районлаштириш масаласи республиканинг келгуси тараққиёти учун муҳим роль ўйнашини таъкидлади. Й.Охунбобоев маърузаси юзасидан сессияда 14 нафар нотик гапирди. Бу масала сессиянинг ўзида ҳам кескин мунозара ва тортишувларга сабаб бўлди. V сессия 1926 йил 29 сентябрь куни районлаштириш тўғрисида тарихий қарор қабул қилди. Бу қарор 1926 йил 18 октябрда “Қизил Ўзбекистон” ва “Правда Востока” газеталарида чоп этилди[7.]. Бу қарорга кўра Ўзбекистон ССРда маъмурий-иқтисодий районлаштириш амалга оширилди ҳамда вилоятлар, уездлар ва волостлар тугатилди. Бу пайтда Ўзбекистон ССРда мавжуд бўлган 7 та вилоят, алоҳида Конимех қозоқ райони, 23 та уезд, 241 та волость ва 1163 та қишлоқ жамоаси ўрнига янги маъмурий бирликлар: 10 та округ, 87 та туман ва 1720 та қишлоқ шўроси (сельсовет) тузилди[3.].

Қарорда Ўзбекистон ССР Советлари МИК Президиумига лойиҳада кўзда тутилган қишлоқ советларининг сони ва таркиби масаласи 2 ҳафта муддат ичида

ҳал қилиниши ҳамда аҳоли пунктлари билан биргаликда уларнинг номлари матбуотда эълон қилиниши ҳақида сўз боради. Хуллас, Ўзбекистонда ўтказилган районлаштириш амалга 1927 йил февраль оyi ўрталарида якунланди[9.].

1926 йилда ўтказилган районлаштириш бу ҳудудда янги тузилган республикалар ва автоном областлар тараққиётида ўзига хос ўрин тутди. Хусусан, Ўзбекистон ССРда 1926 йил сентябрда ўтказилган маъмурий ва иқтисодий районлаштириш, республикада биринчи марта ташкил топган 87 та район (туман), бир томондан халқ хўжалиги тараққиёти ва иқтисодиёти учун, иккинчи томондан, янги маъмурий ҳудудларга бўлиш ва бошқарув тизимида муҳим аҳамият касб этди.

Хулоса қилиб айтганда, Ўрта Осиёда ўтказилган ҳам иқтисодий, ҳам маъмурий районлаштириш сиёсати Марказ манфаатларига хизмат қилди. Совет ҳокимияти ва большевиклар районлаштириш натижаларидан ўз мақсадлари йўлида фойдаланишга уриндилар. Бироқ Ўзбекистонни янги округлар ва районларга ажратиш Совет аппарати ишларини яхшилашга, уни аҳолига яқинлаштиришга, бошқарув идораларига сарф этиладиган маблағни камайтиришга имкон берди ва республика ишлаб чиқариш кучларининг ривожланишини ҳам таъминлади.

Фойдаланилган адабиёт ва манбалар рўйхати:

1. Вся Средняя Азия. Справочная книга на 1926 хоз. год. С приложением схематической карты Средней Азии. – Ташкент: 1926. – С. 90.
2. А.Мавлонбеков “Ўз ССРда районлаштириш тўғрисида”ги // “Правда Востока” газетаси, 1926 йил 25 июнь.
3. Материалы по районированию Узбекистана. Выпуск I. Краткая характеристика проектируемых округов и районов. – Самарканд: Издание ЦКР Уз, 1926. – С. VI.
4. Вся Средняя Азия. Справочная книга на 1926 хоз. год. – Ташкент: Изд. Средне – Азиатского отделения Российско – Восточной торговой палаты, 1926;
5. Хакимов М.Х. Развитие национальной советской государственности в Узбекистане в период перехода к социализму. Основные проблемы. – Ташкент: “Наука”, 1965
6. Ўзбекистон МА, Р-86-фонд, 1-рўйхат, 3405-иш, 181-варақ.
7. О районирование // “Правда Востока”, 18 октября 1926 г.
8. “Правда Востока” 18 октября 1925 г.

AXBOROTLASHGAN JAMIYATDA INKLYUZIV VA EKSPLYUZIV AXBOROTLAR

Primov Baxriddin Abdiraxmonovich

falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Falsafa kafedrasi v.b. dossemi

Annotatsiya. Ushbu maqolada axborotlashgan jamiyat sharoitida inklyuziv va eksplyuziv axborotlarning mazmuni, ahamiyati va ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik yoritib beriladi. Inklyuziv axborot jamiyatda barcha fuqarolarning axborotdan teng va erkin foydalanishini ta'minlashdagi roli, raqamli savodxonlikni oshirish va ijtimoiy tenglikka xizmat qilishi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, eksplyuziv axborotning strategik ahamiyati, uning biznes, jurnalistika va davlat boshqaruvida raqobat ustunligi va xavfsizlikni ta'minlashdagi o'rni ko'rsatiladi. Maqolada ikki turdagi axborotning jamiyatdagi vazifalari farqlanishi, ammo ularning barqaror va muvozanatli axborot muhitini shakllantirishda bir-birini to'ldirishi ta'kidlanadi. Mavzu axborotlashgan jamiyatda ochiqlik, tenglik va xavfsizlik o'rtasida to'g'ri muvozanatni saqlash muhimligini yoritib beradi.

Kalit so'zlar: Axborotlashgan jamiyat, inklyuziv axborot, eksplyuziv axborot, axborot tengligi, axborot xavfsizligi, raqamli savodxonlik, ochiq jamiyat, strategik ma'lumot, kommunikatsiya, axborot resurslari.

ИНКЛЮЗИВНАЯ И ЭКСКЛЮЗИВНАЯ ИНФОРМАЦИЯ В ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ

ANNOTATSIYA. В данной статье рассматриваются содержание и значимость инклюзивной и эксклюзивной информации в условиях информационного общества, а также их взаимосвязь. Инклюзивная информация объясняется через её роль в обеспечении равного и свободного доступа всех граждан к информации, повышении цифровой грамотности и содействии социальной справедливости. В то же время подчёркивается стратегическая значимость эксклюзивной информации и её роль в обеспечении конкурентного преимущества и безопасности в бизнесе, журналистике и государственном управлении. В статье отмечается, что хотя эти два типа информации выполняют различные функции в обществе, они дополняют друг друга при формировании стабильной и сбалансированной информационной среды. Тема подчёркивает важность поддержания правильного баланса между открытостью, равенством и безопасностью в информационном обществе.

Ключевые слова: информационное общество, инклюзивная информация, эксклюзивная информация, равенство в доступе к информации, информационная

безопасность, цифровая грамотность, открытое общество, стратегическая информация, коммуникация, информационные ресурсы.

INCLUSIVE AND EXCLUSIVE INFORMATION IN AN INFORMATION SOCIETY

ANNOTATION. In this article, the essence and importance of inclusive and exclusive information in an information society, as well as the interrelationship between them, are explained. Inclusive information is described through its role in ensuring equal and free access to information for all citizens, promoting digital literacy, and contributing to social equality. At the same time, the strategic significance of exclusive information, along with its role in providing competitive advantage and security in business, journalism, and public administration, is highlighted. The article emphasizes that although these two types of information serve different functions in society, they complement each other in shaping a stable and balanced information environment. The topic illustrates the importance of maintaining the right balance between openness, equality, and security in an information society.

Keywords: Information society, inclusive information, exclusive information, information equality, information security, digital literacy, open society, strategic data, communication, information resources.

Axborotlashgan jamiyat sharoitida axborotning mazmuni, shakli va tarqalish mexanizmi jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biriga aylangan. Bunday jamiyatda har bir fuqaroning axborotdan foydalanish imkoniyati, axborotning ochiqligi va uning strategik qiymati ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy jarayonlarga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtayi nazardan inklyuziv va eksklyuziv axborot tushunchalari axborot muhitining ikki muhim qirrasini tashkil etadi.

Inklyuziv axborot barcha uchun ochiq va tushunarli bo'lgan axborot maydonini yaratib, jamiyatda tenglik va raqamli imkoniyatlarni kengaytirishga xizmat qilsa, eksklyuziv axborot muayyan guruh yoki tuzilmalar manfaati uchun cheklangan holda tarqatiladi va raqobatbardoshlik, xavfsizlik hamda strategik ustunliklarni ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Ushbu maqolada axborotlashgan jamiyatda inklyuziv va eksklyuziv axborotning ahamiyati, ularning o'zaro bog'liqligi hamda jamiyat rivojiga ko'rsatadigan ta'siri tahlil qilinadi.

Inklyuziv axborot — bu barchani inobatga olgan, hamma uchun tushunarli, ochiq va foydalanishga qulay axborot hisoblanib bunda senzura ham yo'l qo'ylmaydi. Ya'ni, ma'lumotni qabul qilish imkoniyati turlicha bo'lgan odamlar (ko'zi ojizlar, eshitishida muammosi bo'lganlar, til bilish darajasi past bo'lganlar, keksalar va boshqalar) ham axborotdan erkin foydalana oladigan qilib tayyorlanadi.

Inklyuziv axborot — bu har qanday insonning jismoniy, sensor, aqliy yoki til bilan bogʻliq imkoniyatlaridan qatʼiy nazar, maʼlumotni teng va erkin qabul qilishini taʼminlovchi axborotdir. Inklyuziv axborotning asosiy maqsadi — hamma uchun tushunarli, qulay va foydalanishga ochiq boʻlgan muhit yaratish. Unda matnlar murakkab va chalkashtiruvchi shaklda emas, balkim oddiy, tiniy va mazmunni tez anglash imkonini beruvchi tarzda yoziladi. Axborot vizual, audio va matn koʻrinishida bir vaqtning oʻzida taqdim etilishi mumkin, chunki odamlar axborotni turlicha qabul qiladi: baʼzilar matnni oʻqishni afzal koʻradi, baʼzilar eshitishni, baʼzilar esa rasmlar, piktogrammalar va infografikalar orqali yaxshiroq tushunadi. Shuning uchun inklyuziv axborotda subtitrlar, katta shriftlar, koʻr sharhlar, audio tavsiflar, darajalangan kontrast, tiniq ranglar, soddalashtirilgan lugʻat va vizual belgilar ham joylashtiriladi.

Shuningdek, inklyuziv axborotda tilning oddiyligi katta ahamiyatga ega: murakkab texnik terminlar kam ishlatiladi, zarur boʻlsa tushuntiriladi, uzun va ogʻir jumlar oʻrniga qisqa va toʻgʻri strukturali jumlar qoʻllaniladi. Bu nafaqat imkoniyati cheklangan insonlar, balki tilni yangi oʻrganayotganlar, keksa yoshdagi kishilar yoki maʼlum mavzuda bilim darajasi past boʻlganlar uchun ham foydalidir. Axborotni hammaga bir xil tushunarli qilish inklyuzivlikning asosiy prinsipidir.

Shu bilan birga inklyuziv axborotni yaratishda qonuniy va etik mezonlar ham mavjud. Koʻplab mamlakatlarda veb-saytlar, jamoat infokiosklari, davlat tashkilotlarining materiallari inklyuziv boʻlishi talab etiladi: veb-sahifalar ekran oʻquvchi dasturlar bilan toʻliq ishlashi, matnlar alternativa tasvirlarga ega boʻlishi, videolarda subtitrlar boʻlishi lozim. Axborotning bunday tarzda tayyorlanishi jamiyatdagi barcha insonlar teng huquqli ekanini, ularning ehtiyojlari inobatga olinishini taʼminlaydi.

Demak, inklyuziv axborot — bu oddiy axborot emas, balki har bir inson oʻziga qulay tarzda tushunishi mumkin boʻlgan, barersiz axborot makonidir. Bu nafaqat maxsus ehtiyojga ega insonlarga yordam beradi, balki umumiy xolda axborot sifatini yaxshilaydi, uni aniqroq va tuzilgan holda taqdim etishga yordam beradi.

Eksklyuziv axborot — bu keng ommaga emas, balki cheklangan doiraga, muayyan shaxs yoki guruhgagina taqdim etiladigan, faqat ular uchun moʻljallangan maxsus va noyob maʼlumotdir. Bunday axborot odatda umumiy manbalarda eʼlon qilinmaydi, chunki unda qiymatli, hali targʻib qilinmagan, strategik ahamiyatga ega yoki tijorat sirlariga yaqin maʼlumotlar boʻlishi mumkin.

Eksklyuziv axborot jurnalistikada ham, biznesda ham, davlat boshqaruvida ham katta ahamiyatga ega: masalan, jurnalist biror manba orqali hamma bilmaydigan voqea haqida birinchi boʻlib xabar olishi eksklyuziv material hisoblanadi, kompaniya oʻz ishlab chiqarish strategiyasi yoki yangi mahsuloti haqida maʼlum bir sherikkagina maʼlumot berishi tijorat nuqtayi nazaridan eksklyuziv axborot boʻlishi mumkin, davlat organlari esa ayrim qarorlar yoki tahlillarni faqat ichki tarkib uchun taqdim qilishi mumkin — bunday

ma'lumotlar ham halol, ham maxfiy xarakterga ega bo'ladi. Eksklyuziv axborotning qimmatini uning noyoblighi va boshqalarga mavjud emasligida: kimda bunday ma'lumot bo'lsa, u raqobatda ustunlikka ham, jurnalistik sensatsiyaga ham, ma'lumotni birinchilardan bo'lib e'lon qilish imkoniyatiga ham ega bo'ladi.

Shuning uchun eksklyuziv axborot odatda ishonchli manbalarga tayanadi, chunki noto'g'ri eksklyuziv ma'lumot obro'ga putur yetkazishi yoki iqtisodiy zarar keltirishi mumkin. Eksklyuziv axborotni tarqatishda mas'uliyat yuqori: manba maxfiyligini saqlash, axborotni noqonuniy yoki etikaga zid tarzda qo'llamaslik, uning haqqoniyligiga ishonch hosil qilish muhim. Shu jihatdan eksklyuziv axborot nafaqat ma'lumotning o'zi, balki uni olish, tasdiqlash va taqdim etish jarayoni bilan ham qadrlidir.

Axborotlashgan jamiyatda inklyuziv va eksklyuziv axborotlar jamiyatning axborot aylanishi, tenglik, manfaatlar taqsimoti va raqobat jarayonlarida muhim o'rin tutadi.

Shu bois inklyuziv axborot har kimga bir xil imkoniyat berish, axborotdan foydalanishdagi to'siqlarni kamaytirish, nogironligi bo'lgan shaxslar, keksa avlod, bilim darajasi past yoki til imkoniyati cheklangan fuqarolar uchun ham axborotni teng qabul qilish muhitini ta'minlash vazifasini bajaradi. Axborotlashgan jamiyatda inklyuziv axborot har bir fuqaroning raqamli hayotda to'liq ishtirok etishini qo'llab-quvvatlaydi, bu esa ijtimoiy tenglik, raqamli savodxonlik, ochiq davlat siyosati va fuqarolik faolligini kuchaytiradi.

Bir vaqtning o'zida eksklyuziv axborot esa muayyan guruhlar yoki tashkilotlarga mansub bo'lgan, keng ommaga taqdim etilmaydigan, qiymati yuqori va strategik ahamiyatga ega ma'lumot sifatida axborotlashgan jamiyatda alohida o'rin tutadi. Bunday axborot raqobat, innovatsiya, xavfsizlik va siyosiy boshqaruvda muhim vosita hisoblanadi. Jurnalistikada eksklyuziv axborot sensatsiya yaratish, ijtimoiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatish va informatsion maydonda ustunlikka erishish imkonini beradi, biznesda esa korporativ strategiya, yangi mahsulotlar, investorlar bilan kelishuvlar yoki tijorat sirlariga oid ma'lumot raqobatdan ustun chiqish imkonini yaratadi.

Davlat boshqaruvida eksklyuziv axborot milliy xavfsizlik, ichki siyosiy qarorlar, tashqi munosabatlar strategiyasi kabi sohalarda faqat cheklangan doira uchun mo'ljallangan holda saqlanadi. Axborotlashgan jamiyatda inklyuziv va eksklyuziv axborotlar bir-birini to'ldiruvchi ikki qutb hisoblanadi: inklyuziv axborot ochiqlik, tenglik, demokratik taraqqiyotni ta'minlasa, eksklyuziv axborot strategik ustunlik, raqobat va xavfsizlikni ta'minlaydi. Ular o'rtasidagi muvozanat axborotlashgan jamiyatning barqarorligi uchun muhim, chunki axborot to'sqinliksiz tarqalsa, jamiyatda ishonch va faollik oshadi, ammo ayni paytda strategik axborotni himoya qilish orqali davlat, biznes va ijtimoiy institutlar o'z barqarorligini saqlaydi.

Inklyuziv axborot aholi uchun ochiq yo'l bo'lsa, eksklyuziv axborot ma'lum bir sohalarda foyda, ustunlik va xavfsizlikni ta'minlovchi resurs sifatida xizmat qiladi;

shuning uchun axborotlashgan jamiyatda ularning har ikkalasi muhim va vazifalari turlicha bo'lsa-da, jamiyatning muvozanatli rivojlanishi uchun zarurdir.

Muxtasar va xulosa qilib aytganda, axborotlashgan jamiyatda inklyuziv va eksklyuziv axborotlar bir-birini to'ldiruvchi ikki muhim tushuncha bo'lib, inklyuziv axborot barcha fuqarolar uchun teng va ochiq muhit yaratib, bilim va axborotdan foydalanish imkoniyatini kengaytira, eksklyuziv axborot muayyan guruh yoki tashkilotlar manfaati uchun qimmatli va strategik ma'lumotni cheklangan doirada saqlash orqali raqobat, xavfsizlik va innovatsion ustunlikni ta'minlaydi; shuning uchun jamiyat barqarorligi uchun inklyuziv axborot orqali ochiqlik va tenglik ta'minlanishi, eksklyuziv axborot orqali esa manfaatlar va xavfsizlik muhofaza qilinishi zarur bo'lib, ularning to'g'ri muvozanati axborotlashgan jamiyatning samarali va barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. **Ian Goodfellow, Yoshua Bengio, Aaron Courville** — *Deep Learning*
2. **Nick Bostrom** — *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*
3. **Юрий Горелик** — *Искусственный интеллект: от нейронной сети к искусственному разуму*
4. **UNESCO** — *Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence*
5. **Олейников А.А.** — *Искусственный интеллект в экономике и управлении*
6. Zharovska O. (2022). NATIONAL IDENTITY AS A COMPONENT OF THE CIVIL STUDENTS' YOUTH CULTURE. Collection of Scientific Papers of Uman State Pedagogical University. <https://doi.org/10.31499/2307-4906.2.2022.262958>.
7. Akhmedov X. (2022). THE ROLE OF SOCIAL DEVELOPMENT IN HUMAN SPIRITUAL GROWTH. The Light of Islam. <https://doi.org/10.47980/iiu/2022/1/13>
8. Примов Б. (2024) Ахборт асрида кибер информатсион хавфсизлик. ЎзМУ хабарлари. Тошкент -2024. Б-147-149

YANGI O‘ZBEKISTONDA IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLAR TRANSFORMATSIYASI: RAQAMLI ONG, GIBRID IDENTITET VA JAMIYAT RIVOJLANISHINING YANGI FALSAFIY TALQINI

Berkinov Oybek Toxir o‘g‘li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi; Farg‘ona davlat universiteti
mustaqil izlanuvchisi*

oybekberkinov98@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Yangi O‘zbekiston sharoitida ijtimoiy-gumanitar fanlarning transformatsiyasi, raqamli ong fenomeni, gibridentitetning shakllanishi va raqamlashtirish jarayonining jamiyat rivojiga ta’siri falsafiy-nazariy asoslarda tahlil qilinadi. Raqamli kommunikatsiya va globallashtirish sharoitida inson tafakkurining o‘zgarishi, ijtimoiy ongning yangi ko‘rinishlari, virtual va real mavjudlikning uyg‘unlashuvi ilmiy izohlanadi. Shuningdek, Prezident Sh.M.Mirziyoyevning yangi tafakkur, ma’naviy immunitet va yoshlar identiteti haqidagi qarashlari asosida ijtimoiy-gumanitar fanlarning zamonaviy vazifalari ochib beriladi. Maqola raqamli jamiyatda inson va jamiyat borlig‘ining yangi falsafiy talqinini taklif etadi.

Kalit so‘zlar: raqamli ong, gibridentitet, globallashtirish, raqamli jamiyat, ijtimoiy-gumanitar fanlar, mediafilosofiya, raqamli antropologiya, ma’naviy xavfsizlik, axborot madaniyati, ma’naviy identitet, raqamli madaniyat, zamonaviy tafakkur, postmodernlik, raqamli transformatsiya, ma’naviy yuksalish.

XXI asr — insoniyat tarixida o‘zgarishlar eng shiddatli kechayotgan davr sifatida tarixga kirdi. Global integratsiya, madaniyatlararo almashinuv, raqamli kommunikatsiyalarning kuchayishi va texnologik transformatsiya jarayonlari inson tafakkuri, ong strukturalari, jamiyatning gumanitar rivoji hamda shaxsiy identitetning shakllanishiga tubdan ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu jarayonda Yangi O‘zbekistonning ijtimoiy-gumanitar fanlari oldida dolzarb vazifa paydo bo‘ldi — insonning raqamli ongini, gibridentitetini, postindustrial ijtimoiy munosabatlarini va raqamli jamiyatning falsafiy mohiyatini chuqur tahlil qilish. Globallashtirish va raqamlashtirishning uyg‘unlashuvi natijasida shakllanayotgan yangi ijtimoiy haqiqatni falsafiy jihatdan anglamay turib, jamiyatni modernizatsiya qilish ham, ta’lim tizimini transformatsiya qilish ham, inson kapitalini rivojlantirish ham mumkin emas.

Bugungi sharoitda inson ongining o‘zgarishi tasodifiy emas — u zamon texnologiyalari bilan bevosita bog‘liq jarayondir. Raqamli kommunikatsiya, internet, ijtimoiy tarmoqlar, sun’iy intellekt va multimedia madaniyati inson idrokini, ma’naviy dunyosini va axloqiy me’yorlarini qayta shakllantirmoqda. Zygmunt Bauman

ta'kidlaganidek, zamonaviy jamiyat «suyuq modernlik» bosqichiga o'tdi, bunda identitet «stabil emas, ko'chuvchan, o'zgaruvchan» xususiyatga ega bo'lmoqda[1]. Demak, inson o'zligini anglash endi bitta madaniy yoki milliy qatlam bilan emas, balki global va raqamli maydonlarning kesishish nuqtasida shakllanadi.

Gibrid identitet tushunchasi ham aynan shu jarayonda paydo bo'ldi: shaxs bir vaqtning o'zida milliy, diniy, madaniy, virtual va global identifikatsiyalar yig'indisi sifatida namoyon bo'ladi. Homi Bhabha gibridlikni «postkolonial jamiyatning tabiiy holati» sifatida talqin qilgan edi, lekin bugungi raqamli jamiyatda bu tushuncha yanada universal tus oldi — endi har bir inson virtual makon orqali ko'p madaniyatli, ko'p tilli, ko'p identitetli mavjudotga aylanmoqda[2]. Yangi O'zbekistonning yosh avlodi uchun bu ayniqsa dolzarb: ular milliy qadriyatlar bilan globallashuv madaniy oqimi o'rtasida o'z yo'lini topishi kerak. Shu jihatdan O'zbekistonda so'nggi yillarda o'tkazilayotgan ilmiy tadqiqotlar ham identitet va ma'naviy transformatsiya masalalariga katta e'tibor qaratmoqda. Masalan, akademik S.Jo'rayev «globallashuv sharoitida milliy identitet barqarorligi jamiyat ma'naviy xavfsizligining asosiy kafolatidir» degan fikrni ilgari suradi[3]. Chunki global axborot oqimi sharoitida shaxsning ma'naviy poydevori zaif bo'lsa, uning identiteti ham beqaror bo'ladi.

Raqamli ong fenomeni — bugungi ijtimoiy-falsafiy tahlilning markaziy tushunchalaridan biridir. Raqamli ong shaxsning dunyoni qabul qilishi, axborotni qayta ishlashi, mulohaza yuritishi, tanlov qilish uslubining texnologiyalar bilan uyg'unlashgan yangi ko'rinishidir. Raqamli ongga ega avlod odatda tez fikrlaydi, qisqa matnlar, vizual signallar orqali jarayonlarni tushunadi, chuqur falsafiy idrok esa sekinlashadi. Bu holat jamiyat uchun ham imkoniyat, ham xavf tug'diradi. Sh.Mirziyoyev mazkur jarayon haqida shunday degan edi: «Bugungi kunda ta'lim jarayoni nafaqat zamonaviy bilim, balki mustahkam ma'naviyat va mustaqil fikrlash madaniyatiga tayanishi shart»[4]. Demak, raqamli ongni shakllantirgan holda, uning ma'naviy asoslarini mustahkamlash ham davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangan.

Raqamli jamiyatning falsafiy talqini shuni ko'rsatadiki, insonning axloqiy tanlovlari endi real hayotda emas, balki virtual makonda ham namoyon bo'lmoqda. «Virtual axloq», «raqamli mas'uliyat», «kibermadaniyat» kabi tushunchalar ijtimoiy-gumanitar fanlarning yangi kategoriyalariga aylandi. Falsafiy antropologiya nuqtai nazaridan qaralganda, insonning borlig'i endi «fizik mavjudlik» va «virtual mavjudlik»ning qo'shilishi sifatida talqin qilinadi[5].

Yangi O'zbekiston sharoitida ijtimoiy-gumanitar fanlarning transformatsiyasi davlat siyosati bilan bevosita bog'liq. Prezident Sh.M.Mirziyoyevning «Yangi O'zbekiston — yangicha tafakkur talab qiladi» degan mashhur g'oyasi ham aynan insonning tafakkur paradigmasini yangilashga qaratilgan. U shunday deydi: «Biz uchun eng asosiy vazifa —

yoshlarimizni mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va ma'naviyatga ega shaxslar qilib tarbiyalashdir»[6]. Bu fikr ijtimoiy-gumanitar fanlarning vazifasini aniq belgilab beradi: jamiyatda yangi ong, yangi fikrlash va yangi identitet yaratish.

Shuningdek, O'zbekistonda so'nggi yillarda gumanitar sohalarda tadqiqot faoliyati sezilarli darajada faollashdi. «Ma'naviyat va ma'rifat», «Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi», «Oila va jamiyat», «Globallashuv va identitet» kabi yo'nalishlarda yangi ilmiy maktablar shakllanmoqda. Masalan, A.Najmiddinov «milliy identitetning zamonaviy talqini» haqidagi tadqiqotida «global madaniyat sharoitida identitetni mustahkamlashning yagona yo'li – milliy o'zlikning zamonaviy formatini yaratishdir» deydi[7]. Bu yondashuv Yangi O'zbekiston gumanitar siyosatining falsafiy asoslaridan biridir.

Raqamli jamiyatning shakllanishi ijtimoiy ongning evolyutsiyasiga ham turtki bermoqda. Jamiyat ongining o'zgarishi endi uchta darajada kechmoqda: birinchisi — individual ong (shaxsning idrok va qarashlari), ikkinchisi — jamoaviy ong (ijtimoiy fikr, axloqiy mezonlar), uchinchi — raqamli ong (texnologiyalar bilan uyg'unlashgan kognitiv tizim). Shunday ekan, ijtimoiy-gumanitar fanlar har uchala darajadagi ongning o'zgarishini tahlil qilishga majburdir.

Bugungi kunda o'zbek olimlarining gumanitar tadqiqotlari ham yangi metodologik yondashuvlarga asoslanmoqda:

- raqamli antropologiya;
- raqamli lingvistika;
- mediafilosofiya;
- axborot-falsafiy tahlil;
- global identitet nazariyasi;
- madaniy ko'chish (cultural mobility) tushunchasi.

Bu metodlar jamiyatni falsafiy tahlil qilishda ilg'or vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Chunki yangi gumanitar paradigma endi faqat matn bilan ishlash emas, balki raqamli jarayonlar, vizual madaniyat, axborot oqimlari va sun'iy intellekt tahlilini ham o'z ichiga oladi[8].

Xulosa qilib aytganda, Yangi O'zbekiston sharoitida ijtimoiy-gumanitar fanlarning transformatsiyasi — bu inson ongining raqamli o'zgarishi, identitetning gibridd shakllanishi, madaniy o'zgarishlarning tezlashuvi, ma'naviy xavfsizlikning dolzarblashuvi va falsafiy tafakkurning yangilanishi bilan bog'liq murakkab jarayondir. U nafaqat ilmiy, balki davlat siyosati darajasida ham eng muhim ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lib kelmoqda.

Yangi O'zbekiston sharoitida ijtimoiy-gumanitar fanlarning transformatsiyasi jamiyatning modernizatsiya jarayonlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, u inson tafakkurining yangilanishi, ijtimoiy ongning o'zgarishi va milliy identitetning qayta shakllanishini talab

qilmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev o'z nutqlarida bu haqda ko'p bor ta'kidlab, «yangi taraqqiyot bosqichi jamiyatdan yangicha fikrlash, keng dunyoqarash va intellektual yondashuvni talab etadi» deb qayd etgan[9]. Bu fikr shuni ko'rsatadiki, gumanitar fanlar endi faqat an'anaviy nazariya bilan cheklanmasdan, balki raqamli jamiyatning falsafiy, madaniy va axborot qonuniyatlarini o'rganishga majbur.

So'nggi yillarda O'zbekistonda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar ham shaxs va jamiyatning yangi modelini izohlashga qaratilgan. Masalan, A.Xidirovning raqamli tafakkurga oid tadqiqotida raqamli transformatsiya natijasida «yoshlar ongining idroki vizual, tezkor va ko'p qatlamli xususiyat kasb etayotgani» qayd etiladi[10]. Bu jarayon insonning ijtimoiy xulqi, intellektual faoliyati, identitet tuzilishi va madaniy ehtiyojlarini tubdan o'zgartirmoqda.

Milliy identitet ham globallashuv va raqamli madaniyat sharoitida murakkablashmoqda. Z.Xodjueva yoshlar identitetining zamonaviy talqinini o'rganarkan, «milliy, raqamli va global identifikatsiya elementlari bir vaqtning o'zida shakllanib, shaxs ongida gibril ko'rinishni yuzaga keltirmoqda» deya ta'kidlaydi[11]. Bu, o'z navbatida, ijtimoiy-gumanitar fanlar oldida yangi vazifalarni – ma'naviy immunitetni kuchaytirish, axborot savodxonligini oshirish, raqamli madaniyatni boshqarish kabi yo'nalishlarni qo'yadi.

Prezident Shavkat Mirziyoyevning «Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari» tamoyili ham gumanitar fanlarning metodologik asosiga aylandi. Undagi «yoshlar mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilimga ega, milliy qadriyatlarga sodiq bo'lishi kerak» degan fikrlar gumanitar siyosatning ma'naviy-axloqiy yo'nalishini belgilaydi[12]. Zero, yangi jamiyat modeli bilimli, ongli va raqamli fikrlovchi shaxslar tomonidan barpo etiladi. Shu sababli Yangi O'zbekistonning ijtimoiy-gumanitar fanlari nafaqat tarixiy va falsafiy jarayonlarni izohlabgina qolmasdan, balki jamiyatning intellektual kelajagini belgilovchi, raqamli fenomenlarni sharhlovchi, global madaniyatning ta'sirini tushuntiruvchi ilmiy maydonga aylanmoqda.

Yangi O'zbekistonning ijtimoiy-gumanitar fanlaridagi yangilanishlar shuni ko'rsatadiki, jamiyatning raqamli transformatsiyasi inson hayoti, ijtimoiy ong, identitet va qadriyatlar tizimini o'z ichiga olgan murakkab falsafiy jarayondir. Raqamlashtirish nafaqat texnologik jarayon, balki insonning borlig'i, ma'naviyati, ijtimoiy munosabatlari, shaxsning o'zini anglash shakllarini ham tubdan qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Shu sababdan XXI asrning eng muhim ilmiy vazifalaridan biri — yangi jamiyat modelini falsafiy asoslash, ya'ni raqamli antropologiya, raqamli madaniyat, kibermakon fenomeni, gibril identitet, postmodern tafakkur kabi tushunchalari orqali inson va jamiyatning yangi konseptual ko'rinishini yaratishdir.

Raqamli antropologiya — insonning raqamli muhitdagi mavjudligi, faoliyati, ong darajasi va sotsial xulqini o'rganuvchi yangi ilmiy yo'nalishdir. Raqamli muhit shaxsning

borlig'ini ikki darajaga ajratdi: real mavjudlik va virtual mavjudlik. Bugun inson ikki maydonda yashaydi: jismoniy olamda va kibermakonda. Floridi bu fenomenni “onlife” deb atab, zamonaviy inson “doimo onlayn” holatda mavjudligini ta'kidlaydi[13]. Bu esa shaxs ongida yangi dualizmni keltirib chiqardi: bir tomonda jismoniy tajribaga asoslangan identitet, ikkinchi tomonda esa raqamli tajriba bilan shakllanayotgan identitet. Shunday ekan, zamonaviy tafakkur modeli endi bu ikki qatlamning uyg'un yoki ziddiyatli shaklda namoyon bo'lishini tahlil qilishi lozim.

Raqamli jamiyat sharoitida ijtimoiy ongning o'zgarish jarayoni ham murakkablashdi. Raqamli madaniyatning asosiy xususiyati — bu tezlik, qisqa axborot formati, vizual signallarning ko'pligi, fragmentlashgan tafakkur, emotsional ustuvorlik va mavhumlikning kamayishi. Clifford Geertz aytganidek, inson madaniy mavjudotdir va uning o'zligini anglash jarayoni madaniyat belgilariga tayanadi[14]. Ammo bugungi raqamli madaniyat belgilarining o'zi keskin o'zgarmoqda. Endi belgilar — bu emojilar, qisqa videolar, memlar, algoritmik tavsiyalar, “trendlilik” tushunchasi, raqamli brendlar. Bu esa semiotik strukturalar, ramzlar va g'oyalar tizimining tubdan yangilanishiga olib kelmoqda. Shu sababli gumanitar fanlar yangi belgilar, yangi ramzlar, yangi madaniy kodlarni tahlil qilishga ham majbur.

Raqamli madaniyatning shakllanishi ijtimoiy moslashuv jarayoniga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Yosh avlod ko'proq raqamli kommunikatsiyaga tayangan holda ijtimoiylashadi. Ularning do'stlari, o'rganish muhiti, axborot olami, qadriyat manbalari ko'p jihatdan virtual makonda joylashgan. Bu esa shaxsning ijtimoiy identifikatsiyasini murakkablashtiradi: endi identitet milliy, diniy, madaniy va ijtimoiy qatlamlardan iborat bo'lish bilan birga, raqamli tarmoq identiteti, avatar identiteti, global kommunikatsion identitet kabi qatlamlar bilan ham boyimoqda. Shu sababdan bunday identitet «ko'p qirrali, ko'p qatlamli va doimo o'zgaruvchan» tabiatga ega bo'lib bormoqda.

Yangi O'zbekiston sharoitida bu jarayonlarni to'g'ri boshqarish uchun ma'naviy xavfsizlik va axborot madaniyatini kuchaytirish strategik ahamiyat kasb etadi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: “Axborotlar asrida kimning ma'naviy immuniteti kuchli bo'lsa, o'sha jamiyat bardavom bo'ladi. Biz yoshlarimizni ana shunday zamon talablari asosida tarbiyalashimiz shart”[15]. Bu fikr raqamli jamiyatda ijtimoiy-gumanitar fanlarning vazifasini aniq belgilab beradi — ular yoshlar ongini mustahkamlovchi, global bosimlarga qarshi turuvchi, axborot xurujlarini filtrlovchi, tanqidiy fikrlashni shakllantiruvchi ilmiy asoslarni yaratishi kerak.

Zamonaviy jamiyat modelining falsafiy talqini shuni ko'rsatadiki, insonning borlig'i endi “fizik reallik” bilan cheklanmaydi. Virtual makonda odam o'z borlig'ining yangi shaklini topadi: u erkinroq, bir vaqtning o'zida bir nechta ijtimoiy rolda bo'lishi mumkin, o'zini yaratish va qayta yaratish imkoniyatiga ega. Ammo bu jarayonning salbiy jihatlari ham mavjud: shaxsning haqiqiy o'zligini yo'qotishi, raqamli izlar orqali boshqalar

tomonidan boshqarilish, manipulyativ algoritmlar ta'siri, ijtimoiy yolg'on ong shakllanishi. Shu bois raqamli antropologiya insonning virtual muhitdagi erkinligi qanchalik real ekanini ham tahlil qilishi zarur.

Yangi jamiyat modelining asosiy xususiyati — bu bilim, ong va tafakkurning raqamli qayta ishlab chiqarilishidir. Insonning bilish faoliyati endi kitob va an'anaviy matn orqali emas, balki multimodal axborot oqimi, sun'iy intellekt yordamchilari, raqamli platformalar, simulyatsion tajriba vositasida shakllanmoqda. Bu esa epistemologiyaning yangi shakliga — raqamli epistemologiyaga asos solmoqda. Endi bilim manbai nafaqat insoniy tajriba va ilmiy matnlar, balki algoritmik tavsiyalar, o'z-o'zi ishlab chiqaruvchi axborot tizimlari, mashina o'rganish modellaridir.

Bu jarayonning ijtimoiy oqibatlarini ham katta. Insonning fikrlash jarayoniga ta'sir ko'rsatuvchi vositalar ko'paymoqda. Masalan, algoritmlar insonning qaysi axborotni ko'rishini belgilab beradi. Shu sababdan ijtimoiy ong endi nafaqat jamiyatdagi an'anaviy qadriyatlar, balki raqamli platformalar tomonidan ham shakllanadi. Bu esa metaforik tarzda aytganda, “ongning algoritmlashuvi” jarayonidir.

Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida aynan shu jarayonni ongli ravishda boshqarish, milliy qadriyatlar bilan muvofiqlashtirish, jamiyatda intellektual barqarorlik yaratish vazifalari qo'yilgan. Sh.Mirziyoyev “ma'naviy yuksalish — millatning asosiy tayanchi” ekanini qayd etgan va gumanitar fanlardan aynan mana shu jarayonda faol ishtirokni kutayotganini ta'kidlab kelmoqda[15].

Shu nuqtai nazardan, keng falsafiy xulosa sifatida aytish mumkinki, Yangi O'zbekistonning gumanitar fanlari oldida ikki katta maqsad mavjud:

1. Insonning yangi — raqamli, global va milliy integrallashgan modelini yaratish. Bu model shaxsning ma'naviy, intellektual, axloqiy va raqamli qobiliyatlarini uyg'unlashtiradi.
2. Jamiyatning yangi — axborotga asoslangan, bilimga tayangan, ma'naviy barqaror bo'lgan strukturasi shakllantirish. Buning uchun gumanitar fanlar milliy qadriyatlarni global kontekstda qayta talqin qilishi, ma'naviy xavfsizlik nazariyalarini ishlab chiqishi va shaxsni global tahdidlardan himoyalovchi konsepsiyalar yaratishi zarur.

Raqamli jamiyatda inson va jamiyatning kelajagi gumanitar fanlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Falsafa — ong asoslarini yaratadi; sotsiologiya — ijtimoiy munosabatlarni tahlil qiladi; madaniyatshunoslik — yangi madaniy kodlarni sharhlaydi; pedagogika — yangi tafakkurni tarbiyalaydi; psixologiya — raqamli shaxsning psixotipini o'rganadi; tarix — jamiyatga barqaror identitet beradi. Ularning uyg'un ishlashi Yangi O'zbekistonning ma'naviy-intellektual poydevorini mustahkamlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Bauman Z. Liquid Modernity. – London: Polity Press, 2000. – P. 15–36.
2. Bhabha H. The Location of Culture. – London: Routledge, 1994. – P. 88–112.

3. Jo'rayev S. Globallashuv va ma'naviyat. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2014. – B. 55–63.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O'zbekiston” nashriyoti, 2021. – B. 12–27.
5. Floridi L. The Philosophy of Information. – Oxford: Oxford University Press, 2011. – P. 45–78.
6. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. – Toshkent: “O'zbekiston” nashriyoti, 2020. – B. 7–19.
7. Najmiddinov A. Milliy identitet va globallashuv. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – B. 72–88.
8. Kress G. Multimodality. – London: Routledge, 2010. – P. 33–52.
9. Xidirov A. Raqamli ong fenomeni tahlili. – Toshkent: Ilm-Ziyo, 2022. – B. 41–59.
10. Xodjieva Z. Yoshlar identitetining zamonaviy o'zgarishi. – Toshkent: TDIU nashriyoti, 2024. – B. 18–34.
11. Mirziyoyev Sh.M. Ma'naviyat – eng katta kuch. – Toshkent: “Ma'naviyat” nashriyoti, 2022. – B. 5–21.
12. Geertz C. The Interpretation of Cultures. – New York: Basic Books, 1973. – P. 89–105.

ADOLAT FALSAFIY KATEGORIYA SIFATIDA

Dehqonova Saida Keldiboevna

Guliston davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqoloda adolat tushunchasining falsafiy va ma'naviy talqinlari, mazmun-mohiyati, baholovchi tushuncha ekanligi hamda uning ma'naviyatshunoslik fani kategoriyasi ham ekanligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar. Adolat, ma'naviyat, kategoriya, baholovchi tushuncha, ma'naviyat kategoriyasi.

Insoniyat ma'naviy olamida shunday tushunchalar borki, ular alohida taqdir va tarixga ega. Bunday tushunchalar kishilik jamiyatida hali urug'chilik tuzumi davridayoq qaror topa boshlab, butun tafakkur tarixi davomida istemolda bo'lib, o'zgarib, yangi ma'no kasb etib kelgan. Shunday tushunchalardan biri “Adolat” tushunchasidir.

Adolat - axloqiy-huquqiy va ijtimoiy-siyosiy ilmiy kategoriya hisoblanadi. Adolat alohida kishi yoki ijtimoiy guruhning amaliy faoliyati bilan taloboti va ularning ma'naviy holati o'rtasidagi munosabatlarning mosligini ifodalovchi tushunchadir. Jamiyatning shaxsga munosabati; shaxsning jamiyatga munosabati; shaxsning boshqa shaxsga munosabati bo'lishi mumkin. Demak, adolat jamiyat va shaxs, shaxs va jamiyat, shaxs va boshqa shaxslar o'rtasidagi ma'naviy voqelikdagi munosabatlarni baholash mezonidir. Bu baholash: iqtisodiy, siyosiy, huquqiy yoki axloqiy bo'lishi mumkin va hayotning barcha jabhalarida qechadigan ma'naviy munosabatlarda qo'llaniladi. Adolat insoniyat ma'naviyati qadriyatlarini oliy ko'rinishlaridan biridir. Adolatni: tenglik, insof, halollik, odillik kabi talqinlari ham bo'lib, u “baxt”, “tenglik”, “tinchlik”, “ozodlik” tushunchalari kabi kishilarning talobotini o'zida ifoda etadi.

“Adolat keng qamrovli falsafiy va axloqiy tushuncha bo'lib, u ijtimoiy hayotda va kishilararo munosabatda muhim o'rin egallaqdi” [2:5].

Odam dunyoga kelar ekan, u yashamoq uchun ham biologik, ham ma'naviy mavjudot sifatida o'zida turli narsalarga ehtiyoj sezadi. Agarda inson hayotining dastlabki davrida biologik ehtiyojlar asosiy o'rin tutsa, kishiniig voyaga etib borishi bilan, ma'naviy ehtiyojlar hayot uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Odam ijtimoiy mavjudot bo'lganligi sababli u axloqiy-ruhiy doirada, ma'naviy muhit doirasida qamralgan bo'ladi. Ma'naviy tuzum o'zgarishi bilan ma'naviy munosabatlar ham o'zgarib boradi. Shuning uchun ham adolat tushunchasi turli tarixiy davrlarda turlicha talqin etib kelgan. Qadim-qadimdan adolat xalqlar og'zaki va yozma ijod namunalarida ta'riflab kelingan. Bu borada Markaziy Osiyo xalqlari boy islomiy va dunyoviy merosga ega. Buni o'rganish va uni xalqimiz e'tiboriga havola etish, hozirgi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Aytish mumkinki, hozirgi dorulomon kunlarimizda Amir Temur va Naqshband bobolarimizning islomiy adolat ruhida sug'orilgan hayot yo'li, tajribasi, merosi, hamda umumislomiy va sharqona adolat ta'limoti biz merosxo'rlar uchun ibratli maktabdir. Buni xalqimiz e'tiboriga havola etish zamonamizning ilm-fai fidoiylari zimmasiga tushadi.

Adolat keng qamrovli falsafiy va axloqiy tushuncha bo'lib, u ma'naviy hayotda va kishilararo munosabatda muhim o'rinni egallaydi. Adolat haqida juda chiroyli va uzoq gapirish mumkin. Va ayni bir paytda ushbu kategoriyaga falsafa va axloqshunoslikda turlicha ta'rif beriladi. Masalan, “Falsafa” qomusiy lug'atida adolat shunday tavsiflanadi: “Adolat - shaxs va ma'naviy guruhlar imkoniyatlari va talablari, huquqlari va farovonligining me'yorini, jamiyatning shaxs oldiga qo'yadigan talablari me'yorini, turli sinflar va ma'naviy-iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy-madaniy voqealarga munosabatini xarakterlovchi ma'naviy ong tushunchasi” [4:14] dir. Ushbu qomusiy lug'atda adolatning jamiyatda oltita asosiy vazifani bajarishiga e'tibor qaratilgan:

Birinchidan, jamiyatdagi ma'naviy munosabatlarni maqsadga muvofiq tashkil etadi.

Ikkinchidan, turli ma'naviy guruxdar manfaatlarining himoya qilinishini ta'minlaydi, ular orasidagi muvozanatni saqlab turadi.

Uchinchidan, jamiyatdagi mulkchilik munosabatlarini, ishlab chiqarish faolligini oshiradi.

To'rtinchidan, fukarolarning **XUKUK** va **erkinliklari**ni ximoyalovchi vositya sifatida xizmat qiladi.

Beshinchidan, voqelikda keng ildiz otgan, lekin ma'naviy taraqqiyotga tusiklik qilayotgad munosabatlarni bartaraf etadi.

Oltinchidan, kelajakka ishonch tuyg'ularini uyg'otadi. Unda adolatning asosiy mezonini ma'naviy taraqqiyot ekanligi ta'kidlangan.

Ma'naviyatshunoslikka oid luhatda esa, adolat tushunchasiga quyidagicha umumiy tasnifi berib o'tilgan [3:29]:

- 1) talab va taklif qoidasi;
- 2) teng imkoniyatlar qoidasi;
- 3) ehtiyoj qoidasi;
- 4) ma'naviy kafolat qoidasi;
- 5) xizmat ko'rsatish qoidasi;
- 6) mutanosiblik qoidasi;
- 7) ekvivalentlik qoidasi;
- 8) rag'batlantirish qoidasi;
- 9) kasbiy layoqatlilik qoidasi;

10) ma'naviy foydalilik qoidasi. Mazkur qoidalar bozor iqtisodiyotiga asoslangan barcha demokratik jamtlarda keng qaror topgan. Bu qoidalar hayotga qanchalik keng joriy etilsa, fuqarolik jamiyati poydevori shunchalik mustahkam bo'ladi.

O'tmishda yashab o'tgan mutafakkirlarining adolat haqidagi fikrlari, g'oyalari, qarashlari va ta'limotlari bilan tanishish, birinchidan, adolat haqidagi tugal, ilmiy asoslangan dunyoqarash shakllanishiga olib keladi. amalda, vujudga kelgan va rivojlanayotganyangi jamiyatdagi adolatli munosabatlarning qadri qimmatiga etish va nihoyat, uchinchi, adolat tamoyillari kishilarning o'zaro munosabatlarida kundalik odat shakliga kirib borishiga yordam beradi.

Adolatlilik va adolatsizlik kishilar hayotida turlicha munosabatlarda namoyon bo'ladi, ya'ni bu haqdagi tushunchaning iqtisodiy, siyosiy, huquqiy va axloqiy tomonlari bor. Ular esa bir-birlaridan farq **qiladilar**. Lekin bu turlicha munosabatlarning o'zlari o'zaro bog'lanishli **bo'lgani kabi, ularning ifodasi bo'lgan adolat tushunchasining ham ma'naviy-iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, axloqiy mazmunlari ham yaqin birlikni** tashkil etadi, Ular bir-birlarini **to'ldiradi** va binobarin, ular bir-birlarini to'ldiradi.

Mutafakkirlarning adolat haqidagi fikrlarida ham shunday bog'laiishlikni ko'ramiz. Ularning ma'naviy, siyosiy, iqtisodiy va huquqiy munosabatlarda bayon etgan adolatlilik va adolatsizlik haqidagi fikrlarida axloqiy tomonning ham aks ettirilishi ko'riladi.

Turli jamiyatlarda, turli qatlamlarning vakili sifatida maydonga chyuqqan mutafakkirlarning adolat haqidagi fikrlari turlicha bo'lgan, ularda ma'lum toifalarning maqsadlari o'z ifodasini topgan.

Lekin shu bilan birga adolat tushunchasining umuminsoniy mazmuni ham bo'lgan, u mazmun zamondan-zamonga, avlodlardan-avlodga meros bo'lib qolib kelgan. Ular ko'proq xalq ijodi asarlarida va shuniigdek eng ilg'or mutafakkir, shoir va san'atkorlarning asarlarida joy olgan. Bunday buyuk-shaxslar o'zlarining manfaatlari doirasidan yuqoriroq ko'tarilib, adolat tushunchasini umuminsoniy manfaatlarda ifodalaganlar. Masalan, o'tmishdagi og'ir ekspluatatsiya va zulmga qarshi, asorat va qullikka qarshi, hukmron sinf va toifalarning imtiyozlari va boshqalarning kamsitilishiga qarshi, bosqinchilik va o'zaro qirg'in urushlar, uning natijasida xalq ommasining xonavayronligi, tekinxo'rlik va maishatparastlikka qarshi qaratilgan, mehnat va mehnatkash xalqni qadrlash va ulug'lash, mamlakatlar, xalqlar va odamlar o'rtasida chin do'stlik o'tnatish, tinchlik va osoyishtalikni barqaror qilish. hamma uchun teng, barobar va farovon hayot qurish haqidagi fikrlar, g'oyalar umuminsoniy mazmundagi fikrlardir. Lekin bu olijanob fikr 'va g'oyalarning antagonistik jamiyatlarda ro'yobga chiqishi, amalga oshishi mumkin emas edi, shuning uchun ular faqat xayol bo'lib kelgan edi, xolos.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev qayd etganlaridek, “Ajdodlarimiz armonlari o'sha davrda Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Muhammad Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Ahmad Farg'oniy, Abu Mansur Motrudiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino kabi mutafakkir bobolarimiz hayoti, faoliyati, asarlarida o'z talqinini topgan adolat va adolatparvarlik g'oyalarida mujassam bo'lgan” [1:16].

Xulosa o'rnida aytganda adolat tushunchasi nafaqat huquqiy-axloqiy, ma'naviy tushuncha, kategoriya balki falsafiy kategoriyasi hamdir. Adolat inson faoliyatini baholovchi tushuncha bo'lib, u inson taffakkur faoliyatini ham baholashi mumkin. Hozirgi ma'naviy yangilanish jarayonlarida adolat tushunchasining mazmun va mohiyati yanada teran ahamiyat kasb etib, yoshlarimizni kamolot omillaridan biri sifatida bo'y ko'rsatib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston srtategiyasi. –T.: “O'zbekiston” NMIU, 2021.
2. Aliqulov H. Adolat buyuk donishmandlar talqinida. -T.: Falsafa va huquq, 2010.
3. Ma'naviyat asosiy tushunchalar lug'ati. -T.: O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati, 2021.
4. Falsafa. Qomusiy lug'at. -T.: O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti, 2004.

RAQAMLASHGAN JAMIYATDA KIBERJINOYATLAR VA ULARNI OLDINI OLIHNING IJTIMOIIY-FALSAFIY JIHATLARI

Baxromov Saidolimxon Saydalixon o'g'li

Farg'ona davlat universiteti tadqiqodchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamlashtirish jarayonida axborot xavfsizligi va kiberjinoiyatlarni oldini olishning dolzarbligi xaqida fikr-muloxazalar yoritilgan. Jamiyatda axborot xavfsizligini ta'minlashda kompleks va moslashuvchan yondashuvlar, ushbu jarayonda ijtimoiy-falsafiy bilimlarning roli, jamiyat hayotida xavfsiz milliy kiber makonni yaratish bo'yicha bu tahdidlarga qarshi kurashish to'g'risidagi masalalar tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: axborot asri, kiberjinoiyat, raqamli jamiyat, axborot xavfsizligi, mafkuraviy tahdid, dezinformatsiya, jamoatchilik fikrini boshqarish, ommaviy madaniyat, ma'naviy tahdidlar, kontent monitoringi, media savodxonlik.

Kiberjinoiyatlarning raqamli jamiyat sharoitida namoyon bo'lishi, ularni oldini olish masalasi murakkab va dolzarb masalalardan biriga aylandi. Raqamli texnologiyalar insoniyatga ulkan imkoniyatlar berish bilan birga, kiberjinoiyatlar orqali shaxsiy erkinlik, daxlsizlik va xavfsizlikka tahdid soladi. Bu holat texnologiya rivoji insoniyatga xizmat qilishi yoki unga xavf tug'dirishi haqidagi falsafiy savollarni keltirib chiqaradi. Kibermakonning anonimligi va transchegaraviy xususiyati ba'zi shaxslarda axloqiy me'yorlarning buzilishi, shu bilan birga ijtimoiy mas'uliyat hissini pasayishiga olib keladi. Kiberjinoiyatni keng avj olishi jamiyatda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarning buzilishi, beqarorlikni yuzaga kelishini ko'rsatadi. Kiberjinoiyatlar nafaqat texnik, balki ijtimoiy-falsafiy muammo sifatida ham dolzarbdir. Bu jinoiyatlarning ildizlari ijtimoiy adolatsizlik, iqtisodiy notenglik va yoshlarning noto'g'ri dunyoqarashi kabi ijtimoiy muammolarga borib taqalishi mumkin. Raqamli jamiyatda ma'lumot (axborot) eng muhim resurs hisoblanadi. Kiberjinoiyatlar ushbu resursni ruxsatsiz o'zlashtirish, o'zgartirish yoki yo'q qilishga qaratilgan bo'lib, bu axborotga egalik huquqi va uning ustidan nazorat falsafasini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Shunga ko'ra yoshlar orasida kiberjinoiyatchilikning oldini olish yo'llarini batafsilroq tahlil qilish muhim ahamiyatra ega. Bunda birinchi navbatda quyidagilarga amal qilish zarur:

- Axloqiy-ma'naviy tarbiyani yuksaltirish. Ushbu yo'nalish orqali ma'naviy immunitetni shakllantirish muhim. Yoshlarni kibermakon axloqiy me'yorlariga rioya qilishga, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilishga va boshqalarning huquqlarini hurmat qilishga o'rgatish zarur. Axloqiy tarbiya insonlarning axloqiy-ruhiy himoyasini oshirish orqali kibertahdidlarning oldini oluvchi vosita hisoblanadi.

- Axborot madaniyati va raqamli savodxonlikni shakllantirish. Aholining, ayniqsa, yoshlarning raqamli savodxonligini oshirish bu nafaqat texnologiyalardan foydalanishni, balki axborotni tanqidiy baholash, noto'g'ri ma'lumotlarga qarshi kurashish va kiberxavfsizlik qoidalariga amal qilishni ham o'z ichiga oladi.

- Mas'uliyat va javobgarlikni anglash. Shaxs, davlat va tashkilotlarning kiberhujumlarga qarshi kurashish borasidagi axloqiy mas'uliyatlarini aniqlash. Har bir foydalanuvchi o'z axborot xavfsizligiga mas'uliyat bilan yondashishi lozim.

- Huquqiy-falsafiy asoslarni yaratish. Kibermakondagi jinoyatlarga tegishli huquqiy normalarni zamonaviy ijtimoiy-falsafiy qadriyatlar (inson huquqlari, erkinlik, daxlsizlik) asosida takomillashtirish va global hamkorlikni kuchaytirish. Ushbu choralar kiberxavfsizlikni ta'minlashda nafaqat texnik, balki ma'naviy-axloqiy himoyaning ham muhimligini ko'rsatadi. Fuqarolar orasida kiberjinoyatchilikning oldini olish bugungi raqamli jamiyatning eng dolzarb masalalaridan biridir. Afsuski, ko'pgina kiberjinoyatlarning qurbonlari ham, aksariyat hollarda ijrochilari ham yoshlar bo'lib qolmoqda. Manbalarning tahlilicha O'zbekistonda virtual olamdagi qonunbuzarliklarning aksariyati 16-23 yosh oralig'idagi yoshlar tomonidan sodir etiladi[1]. 2025 yilga kelib, dunyoda har soatda taxminan 116 kishi zararli odatlari sabab kiberjinoyatchilikdan jabrlanayotgani[2]ni aytib o'tish lozim. Davlatimizda ushbu muammolarga qarshi huquqiy baza takomillashtirildi hamda huquqni muhofaza qiluvchi organlarning jinoyat qidiruv tezkor vakillarini samaradorgligi oshdi. Bu esa terrorizmga qarshi kurash, narkotrafikni bartaraf etish va kiberjinoyatlarni oldini olish kabi sohalarda yaxshi natijalarga olib kelmokda. Shu boisdan, bugun dunyo davlatlari puxta o'ylangan profilaktika huquqbuzarliklarning oqibatlarini bartaraf etishdan 10 barobar ko'p samaraliroq ekanligiga to'laqonli ishonch hosil qilishmoqda. Bu esa, huquqbuzarliklar profilaktikasini ilmiy, uslubiy, strategik va taktik ta'minlash masalasini dolzarblashtiradi.

Yangi O'zbekistonda jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimini takomillashtirishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilib, asosiy e'tibor ushbu yo'nalishdagi faoliyatni muvofiqlashtirish, kiberjinoyatlarga qarshi kurashishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish[3], diniy ekstremizm va terrorizmga, uyushgan jinoyatchilikning boshqa shakllariga qarshi kurashish bo'yicha tashkiliy-amaliy choralarni kuchaytirish, aholining huquqiy madaniyati va huquqiy ongini yuksaltirish, bu borada davlat tuzilmalarining fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari bilan o'zaro samarali hamkorligini tashkil etish va profilaktik tadbirlarning ta'sirchanligini oshirish kabi masalalarga qaratilmoqda. O'z navbatida shu kabi muammolarni oldini olish choralari kompleks, ya'ni ham texnik, ham ijtimoiy-pedagogik yondashuvlarni o'z ichiga olishi lozim. Kiberjinoyatchilikning oldini olishda asosiy e'tibor yoshlarning ongini o'zgartirish va ularning raqamli madaniyatini shakllantirishga qaratilishi kerak. Ta'lim va raqamli savodxonlikni oshirish (profilaktika) bu eng muhim

yo'nalish bo'lib, yoshlarning kiberxavfsizlik bo'yicha bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Bunda quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. Majburiy kiberxavfsizlik kurslari-maktab, kollej va oliy ta'lim tashkilotlari o'quv dasturlariga "axborot va kiberxavfsizlik madaniyati" fanini yoki maxsus modullarni kiritish. Bu modullarda kiberjinoyatlarning turlari (fishing, kiberbulling, onlayn firibgarlik, to'lov kartalaridan mablag'larni yechib olish), ularning huquqiy oqibatlari va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish usullari o'rgatiladi.

2. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish. Yoshlarni internetdagi axborotni tanqidiy baholashga o'rgatish (masalan, yolg'on xabarlar (feyklar), moliyaviy piramidalar, shubhali reklama va lotereyalarga ishonmaslik).

3. Seminar va treninglar-vakolatli tashkilotlar (IIV, Kiberxavfsizlik markazi) bilan hamkorlikda ta'lim muassasalarida doimiy ravishda profilaktik uchrashuvlar, seminarlar va targ'ibot tadbirlarini tashkil etish.

4. Oila va ijtimoiy muhit rolini kuchaytirish. Oila va mahalla yoshlarning kiberjinoyat yo'lga kirishining oldini olishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ota-onalarning kiberxabardorligi, ota-onalarning o'zlari ham raqamli savodxonlikni oshirishi, farzandlarining internetdagi xatti-harakatlari va doiralarini doimiy nazorat qilib borishi lozim. Farzandlar bilan ochiq muloqot o'rnatish va onlayn xavflar haqida suhbatlashish muhim. Ota-onalar uchun kiberxavfsizlik bo'yicha maxsus o'quv kurslari yoki eslatmalar ishlab chiqish.

5. Yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish. Yoshlarning energiya va intellektual salohiyatini ijobiy yo'naltirish, ya'ni sport, san'at, dasturlash yoki texnik to'garaklarga jalb qilish. Yoshlarning salohiyatini innovatsiyalarga yo'naltirish. Eng asosiysi, yoshlarning yuqori texnologik qobiliyatini konstruktiv maqsadlarga yo'naltirish.

Xulosa qilib aytganda kiberjinoyatlarning oldini olishda huquqiy javobgarlikning muqarrarligini tushuntirish, qonunchilikni anglatish, kiberjinoyatlarning jazolanishini batafsil tahlil etib borish, javobgarlikning yosh chegarasi, voyaga yetmaganlar 14 yoki 16 yoshdan boshlab jinoiy javobgarlikka tortilishi mumkinligi haqida ogohlantirish, ushbu masalani salbiy oqibatlarni yoritib berish, kiberjinoyatning nafaqat jinoyatchining o'ziga, balki uning oilasi va kelajakdagi faoliyatiga qanday salbiy ta'sir ko'rsatishini aniq misollar orqali aks ettirish, raqamli ko'nikmalarga ega bo'lgan yoshlarni noqonuniy harakatlar o'rniga, davlat va tijorat tizimlaridagi zaifliklarni topishga qaratilgan dasturlariga jalb qilish, yoshlar orasida kiberxavfsizlik bo'yicha olimpiadalar va tanlovlar tashkil etish ularning bilimini amaliy foydali yo'nalishda rivojlantiradi. Ushbu choralar majmuasi yoshlarning kibermakonda xavfsiz harakatlanishiga va o'z bilimini jamiyatga zarar keltiradigan emas, aksincha, foyda keltiradigan tarzda qo'llashiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Глобаллашув шароитида янги ўзбекистон давлати ва ҳуқуқининг ривожланиши: янгича ёндашувлар ва уларнинг тенденциялари / Илмий тўплам. – Тошкент: ЎзФА Давлат ва ҳуқуқ институти, 2025. Б-59.
2. VPNRanks // URL: https://www.vpnranks.com/resources/cybercrime-statistics/utm_source=chatgpt.com (murojaat vaqti: 28.04.2025).
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 22 июндаги “Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикасининг Миллий Стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6012-сон Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 23.06.2020 й., 06 /20 / 6012 / 0953-сон (мурожаат вақти: 31.10.2022).

BACKWARD DESIGN MODELI ASOSIDA O'QUV JARAYONINI TIZIMLI LOYIHALASHNING METODIK ASOSLARI

Allamova Shoxista Shavkat qizi

TIPI, p.f.f.d(PhD), dotsent

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy ta'lim amaliyotida keng qo'llaniladigan loyihalash modeli — Backward Designning nazariy asoslari, strukturaviy xususiyatlari hamda u orqali o'quv jarayonini tizimli va samarali loyihalash imkoniyatlari tahlil qilinadi. Backward Design modeli o'qitishni natijalardan kelib chiqib “orqaga qarab” rejalashtirishni nazarda tutadi.

Kalit so'zlar: Backward Design, o'quv jarayonini loyihalash, o'qitish strategiyasi, pedagogik modellar.

XXI asrda ta'lim tizimi jadal o'zgarish jarayonini boshdan kechirmoqda. Raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlarning kirib kelishi ta'limni yangicha mazmunda tashkil etishni taqozo qilmoqda. Bu esa o'quv jarayonini rejalashtirish va boshqarishda an'anaviy yondashuvlardan voz kechib, ilmiy asoslangan metodologik loyihalash tizimlariga e'tibor qaratishni taqozo qilmoqda. Shunday sharoitda o'qituvchi faqat mazmun yetkazuvchi emas, balki ta'lim strategiyasini loyihalovchi ham bo'lishi talab etiladi.

Shu nuqtai nazardan, o'quv jarayonini samarali tashkil etish uchun aniq maqsadga yo'naltirilgan, natijadorlikni o'lchay oladigan va baholash jarayoni bilan uzviy bog'langan loyihalash yondashuvlari muhim ahamiyat kasb etadi. Bu, bir tomondan, o'qituvchiga o'quv faoliyatini tizimli rejalashtirish imkonini bersa, ikkinchi tomondan, o'quvchilarda chuqur tushunish va amaliy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy pedagogik amaliyotda ta'lim jarayonini loyihalashda keng qo'llaniladigan asosiy model — Grant Wiggins va Jay McTighe tomonidan ishlab chiqilgan Backward Design (Orqaga loyihalash) modelidir. Mazkur yondashuv o'qituvchini darsni “qadam-baqadam” rejalashtirishdan ko'ra, avvalo yakuniy maqsadni aniqlab, so'ngra shu maqsadga eltuvchi ta'lim faoliyatini izchil tashkil etishga yo'naltiradi.

Boshqacha aytganda, Backward Design modeli o'qituvchini “Biz dars oxirida talabadan nimani kutamiz?” degan savoldan boshlashga undaydi. Dars yoki kursning ma'lum bir bo'limi yakunida talaba qanday bilim, ko'nikma va kompetensiyalarni egallashi kerakligi aniq belgilab olinadi. Bu bosqichda “Talaba kursning ushbu qismini

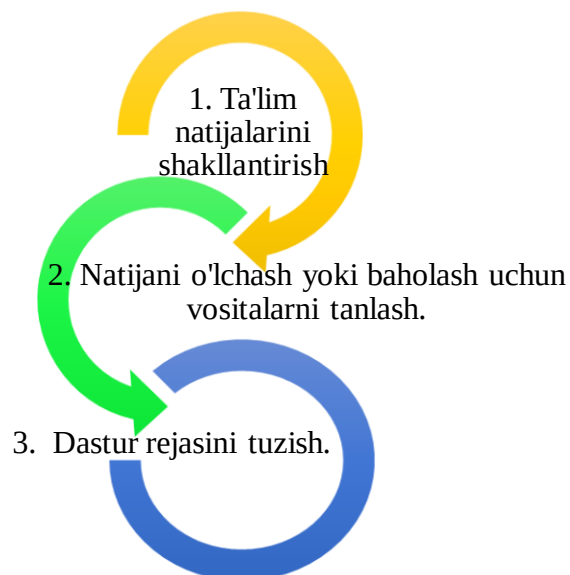
tugatgandan so‘ng nimani biladi, nimalarni tushunadi va nima qila oladi?” degan asosiy savol markazga olinadi[1, 15-24].

Ta'lim maqsadlari shunday tarzda shakllantiriladiki, ular o‘quv natijalarini o‘lchash imkonini beradi va har bir faoliyat natijaviylik mezonlariga asoslanadi. Shu sababli o‘quv maqsadlari talaba faoliyatiga yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim va ko‘pincha **“Talaba ...”** degan so‘z birikmasidan boshlanadi[2,12-15].

Shu tarzda Backward Design modeli o‘qituvchining darsni **yakuniy natijaga qarab orqadan oldinga loyihalash** ko‘nikmasini shakllantiradi. Bu yondashuv o‘qitish jarayonini maqsad, baholash va o‘quv faoliyatining mantiqan bog‘langan tizimiga aylantiradi hamda talaba chuqur tushunishiga yo‘naltirilgan ta’limni ta’minlaydi .

Shunday qilib, ta’lim jarayonini samarali tashkil etishda o‘qituvchi nafaqat mazmunni yetkazuvchi, balki maqsad, natija va baholash o‘rtasidagi mantiqiy bog‘liqlikni shakllantiruvchi dizayner sifatida qaraladi. **“Orqaga qarab loyihalash” (Backward Design)** modeli aynan shu tamoyilga asoslanadi — ya’ni, o‘qituvchi dastlab kutilayotgan natijalarni aniqlaydi, so‘ng bu natijalarga erishishni o‘lchaydigan baholash mezonlarini ishlab chiqadi va nihoyat, shu mezonlarga mos o‘quv faoliyatlarini rejalashtiradi. Ushbu dizaynda o‘qituvchining eng muhim faoliyati o‘quv mashg‘uloti va maqsadlari haqida chuqur o‘ylash, ularni o‘lchash uchun eng to‘g‘ri baholash vositalarini tanlash va shundan keyingina o‘quv faoliyatini tashkil etishdan iborat bo‘ladi [3, 120–128].

O‘quv mashg‘ulotini rejalashtirishdagi orqaga qarab loyihalash jarayoni **1-rasmda** ko‘rsatilganidek, uchta umumiy bosqichdan iborat bo‘lib, har biri ta’lim sifatini tizimli tahlil va natijaga yo‘naltirishga xizmat qiladi.

1-rasm. Oxiridan rejalashtirish dizayni (backward design) bosqichlari

Demak, oxiridan rejalashtirish dizayni – ta’lim usullari va baholash shakllarini tanlashdan oldin, maqsadni belgilash orqali ta’lim o‘quv dasturini ishlab chiqish usuli

hisoblanadi. Backward Design uchta asosiy bosqichdan iborat bo'lib, har biri o'quv faoliyatini mantiqan tizimlashtirishga xizmat qiladi:

1. Maqsadlarni belgilash. Birinchi bosqichda o'qituvchi o'quv dasturi yoki kursning standartlari, kompetensiyalari va kutilayotgan natijalarini aniqlaydi. Bu bosqichda o'qituvchi o'quvchilarda shakllanishi zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni aniqlab oladi.

2. Baholash vositalarini aniqlash. Ikkinchi bosqichda o'quv jarayonining natijalarini o'lchashga xizmat qiluvchi baholash mezonlari va vositalari tanlanadi. Bu bosqich o'qituvchini o'quv faoliyatini faqat mazmun yetkazish bilan cheklamasdan, balki talabalarning haqiqiy tushunish darajasini isbotlay oladigan dalillarga e'tibor qaratishga undaydi. Baholash jarayoni shakllantiruvchi (jarayon davomida) va yakuniy shakllarda rejalashtiriladi, bu esa o'quvchilar rivojini muntazam kuzatish imkonini beradi.

3. O'quv jarayonini loyihalash. Uchinchi bosqichda o'qituvchi talabalarda maqsadli natijalarga erishish uchun zarur ta'limiy faoliyat, resurslar, metodlar va strategiyalarni belgilaydi. Bu jarayon o'quvchilarning faol ishtirokini, muammoli vaziyatlar asosida o'rganishni, hamkorlik va refleksiya jarayonlarini qo'llab-quvvatlaydi. Natijada o'quvchilar chuqur tushunishga, tahliliy fikrlashga va o'z bilimlarini real hayotda qo'llashga tayyorlanadi [3, 7].

Wiggins va McTighe (University of Illinois Chicago) ta'kidlaganidek, o'quvchilarning haqiqiy tushunishga erishganliklari quyidagi olti jihat orqali namoyon bo'ladi:

- ✓ Tushuntirish (Explanation): mavzuni mazmunan asoslab bera olish;
- ✓ Talqin qilish (Interpretation): ma'no va mohiyatni tahlil qilish;
- ✓ Qo'llash (Application): bilimni yangi vaziyatlarda amaliy qo'llash;
- ✓ Perspektiva (Perspective): muammoni turli nuqtai nazardan ko'rish;
- ✓ Hamdardlik (Empathy): boshqa insonlarning fikr va his-tuyg'ularini anglash;
- ✓ O'z-o'zini anglash (Self-knowledge): o'z o'rganish jarayonini tahlil qilish va baholash.

Mazkur komponentlar “chuqur o'rganish” (deep learning) tamoyiliga mos ravishda o'quvchilarni nafaqat ma'lumotni yod olishga, balki uni mantiqan tushunish, tahlil qilish va ijodiy qo'llashga yo'naltiradi. Shu bois Backward Design modeli ta'limda maqsadga yo'naltirilganlik, tizimlilik va tushunishga asoslangan o'qitish tamoyillarini samarali uyg'unlashtiruvchi universal metodologik yondashuv sifatida e'tirof etiladi.

Biz ilmiy ishimizda “Informatikaning nazariy asoslari” fanining Kompyuterning texnik ta'minotiga bag'ishlangan ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarini oxiridan rejalashtirish dizayni bo'yicha o'quv jarayoni rejasini tayyorladik (1-jadvalga qarang).

1-jadval.

O'quv mashg'ulotini oxiridan rejalashtirish dizayni (backward design) rejasi

1-Bosqich. Kutilayotgan natijalar

O'quv mashg'uloti maqsadi: Talabalarga zamonaviy shaxsiy kompyuterlarning asosiy va qo'shimcha qurilmalari, ularning vazifalari haqida nazariy va amaliy ma'lumotlar berish.

Talabalar tushunishi kerak:

- Kompyuterning asosiy qurilmalari
- Kompyuterning qo'shimcha qurilmalari
- Ona plata va uning tarkibiy qismlari

Asosiy savollar:

- Kompyuterning asosiy qurilmalari?
- Manitor va sichqonchaning turlari, vazifalari?
- Tizim bloki qanday tarkibiy qismlardan tashkil topgan va ularning vazifalari?
- Printer va skanerning vazifasi va turlari?
- Ona plataning tarkibiy qismlari?

O'quv mashg'uloti mavzusi:
Kompyuterning texnik ta'minoti

Kompetensiyalar:

O'quv mashg'ulotining yakunida siz quyidagilarni bilishingiz kerak:

1. Kompyuterning asosiy qurilmalari
2. Asosiy qurilmalarning vazifasi
3. Kompyuterning qo'shimcha qurilmalari va ularning vazifalari
4. Printer va skanerning turlari
5. Ona plataning tarkibiy qismi

O'quv mashg'uloti yakunida talaba quyidagilarni qila oladi:

- Kompyuterning asosiy va qo'shimcha qurilmalarini ko'rsatib, ularning vazifalarini aytib bera oladi
- Kompyuterning texnik ta'minoti bo'yicha bo'layotgan nosozliklarga o'z fikrini bildiradi

2-bosqich. Talabalar bilimi haqidagi ma'lumotlarni aniqlash va baholash

Shakllantiruvchi baholash:

- Mustaqil ta'lim topshiriqlari bo'yicha savol – javobda ishtirok etish – 0,3 ball

- Berilgan tarqatma materialga javob yozish (har bir to'g'ri javob uchun 0,1 ball) – 0,7 ball
- Online test yechish – 1 ball
- Topshiriqlarni bajarish – 1 ball

3-bosqich. O'quv rejasi

	Ta'lim shakllari	O'quv tarkibi:
Ma'ruza: 2 soat	jamoaviy	O'quv qo'llanma
Amaliyot: 2 soat	individual	taqdimot
Jami: 4 soat		Videoroliklar
	mustaqil	Ma'ruza videolari

Oxiridan rejalashtirish dizayni talabalarni ta'lim trayektoriyasini qurishga, haqiqiy auditoriyada o'rganish orqali tushunishlariga yordam beradi. O'qituvchilar o'z auditoriyalarida qo'yadigan muhim savollar auditoriyada real o'rganishga katta ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchilar auditoriyada o'qitish va o'qitish jarayonida shakllantiruvchi baholash vositalaridan ko'proq foydalanadilar [4, 33].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Wiggins g., mctighe j. Understanding by design. 2nd ed. – alexandria, va : association for supervision and curriculum development (ascd), 2005. – 370 p
2. Wiggins g., mctighe j. The understanding by design guide to advanced concepts in creating and planning units. – alexandria, va : ascd, 2012. – 160 p
3. Florian, t. P., & zimmerman, j. P. (2015). Understanding by design, moodle, and blended learning: a secondary school case study. Merlot journal of online learning and teaching, 11(1), 120-128 p.
https://jolt.merlot.org/vol11no1/florian_0315.pdf
4. Jensen K., Keegan K., Jensen M. Using understanding by design in the culturally and linguistically diverse classroom. – alexandria, va : ascd, 2018. – 200 p.

IMKONIYATI CHEKLANGAN YOSHLAR BILAN ISHLASHDA MA'NAVIY BARQARORLIK HAMDA TA'LIM-TARBIYA UYG'UNLIGINI TA'MINLASH MASALASI

Qudratilloev Shoxro'z Kamolovich

Sharof Rashidov nomidagi SamDU tayanch doktoranti

Annotatsiya: Bugungi kunda nafaqat sog'lom yoshlar orasida, balki, imkoniyati cheklanganlar ta'lim sistemasida ham ma'naviy targ'ibot olib borish muhim ahamiyatga egadir. Vaholanki, ma'naviy targ'ibot imkoniyati cheklangan ta'lim oluvchining, nafaqat ma'naviy barqarorligiga, balki, uning hayotga nisbatan umid, ishonch, muhabbat tuyg'usini shakllantirishga, qalban poklanishga, har qanday holatda ham kurashuvchanlikka, o'z imkoniyati darajasidan kelib chiqqan holda faqat rivojlanish sari borishga undaydi.

Kalit so'zlar: imkoniyati cheklanganlik, ijtimoiy himoya, ta'lim sistemasi, ma'naviy barqarorlik

Imkoniyati cheklanganlik har qanday inson turmush tarzi, ijtimoiy-psixologik holatiga ta'sir etmay qolmaydi. Shu boisdan imkoniyati cheklangan yoshlar qatlamida, avvalo, ijtimoiy-ruhiy barqarorlikni ta'minlash dolzarb masalalardan biri sanaladi. “Ma'lumki, muammo deyilganda yechimi xususida yagona bir xulosaga kelinmagan vaziyat, hodisa, jarayon, bilim va hokazolarni tushunish mumkin. Bugungi kunda har qanday sohada turli muammolarni uchratish mumkin. Jumladan, tabiatdagi, jamiyatdagi, bilish jarayonidagi, axloqdagi, siyosatdagi, ta'limdagi va h.k” [5; 202]. Shu jumladan, imkoniyati cheklangan yoshlarning ta'lim-tarbiyasi hamda ularda olib borilayotgan ma'naviy targ'ibot masalasi ham jamiyatimiz diqqat markazida bo'lgan eng dolzarb muammolardan biri sanaladi. Bizningcha, imkoniyati cheklanganlar qatlamida vujudga kelgan eng dolzarb muammolardan biri, ularning ma'naviy barqarorligini ta'minlashdir. Bizningcha, barqarorlik ham tabiatga, ham jamiyatga, ham inson hayotiga xos bo'lgan atributiv tushunchalardan biri sanaladi. Ma'naviy barqarorlik esa, asosan inson ongi va tafakkuriga xos tushuncha hisoblanadi. Umuman olganda, “Barqarorlik – jamiyatda hukm surayotgan tinch-totuvlik, birdamlikni asrab-avaylash va mustahkamlashga asoslangan tinch shart-sharoitning mavjudligi; ijtimoiy qatlamlar, guruh va siyosiy partiyalar o'rtasidagi hamjihatlik; davlat, jamoat tashkilotlari, fuqarolar o'rtasidagi mustahkam hamkorlik qaror topganini anglatadigan tushuncha. Tarixdan ma'lumki, jamiyat yaxlitligining tayanchlari bo'lmish iitisodiyot, siyosat, ijtimoiy munosabatlar va ma'naviy sohalarda barqarorlikning izdan chiqishi odatdagidan ko'ra kuchliroq ijtimoiy nomutanosiblikning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Bunday salbiy jarayonlar ma'naviyat

sohasida ham sodir bo'lishi mumkin. O'zbekiston mustaqillikka erishganidan keyin barqarorlik jamiyat taraqqiyotining, islohotlarni bosqichma-bosqich amalga oshirishning asosiy sharti, ma'naviy yuksalish omiliga aylandi [4 ;70]. Zero, barqarorlik jamiyatdagi tinchlik, farovonlik, taraqqiyot asosi hisoblanadi. Barqarorlikni ta'minlamasdan turib, iqtisodiy, ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy rivojlanish darajasiga erishish mushkuldir. Shu boisdan barqarorlikni ta'minlash har bir davrda muhim ijtimoiy-siyosiy muammolardan biri sanalgan. Ayniqsa, ijtimoiy-psixologik hamda ma'naviy barqarorlik har qanday soha muvozanatini ta'minlaydigan eng muhim mezon sanaladi. Ijtimoiy-ruhiy barqarorlikni ta'minlashning falsafiy-fundamental asosi va tayanchi ta'sirchan ma'naviy tarbiya hamda oqilona ta'lim bilan belgilanadi. Zero, ma'naviy barqarorlik bu tafakkurning, ongning, qalb va ruhiyatning sokinligi demakdir. Vaholanki ong va tafakkurdagi barqarorlik, ruhiyatdagi sokinlik orzu qilish, ma'lum bir maqsadlar sari harakatga undash, farovon kelajak sari qadam bosish omili sanaladi.

Bugungi davrda ma'naviy barqarorlikka erishish hamda bu jarayonda ta'lim va tarbiya uyg'unligini ta'minlash dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, imkoniyati cheklangan yoshlar ma'naviy barqarorligini ta'minlashda ta'lim-tarbiya uyg'unligiga tayanish alohida e'tibor qaratish zarur bo'lgan, maxsus pedagogik-psixologik, ma'naviy-axloqiy, falsafiy bilim, bilimtayyorgarlik hamda innovatsion yondashuvni talab etadigan masalalardan biri sanaladi. Bu jarayonda faqatgina ta'lim dargohi, yoxud mohir psixolog-pedagoglar xizmatiga tayanishning o'zi yetarli emas. Bu jarayonda eng muhim, dastlabki tayanch oila instituti sanaladi. Imkoniyati cheklangan farzandi mavjud bo'lgan oila a'zolaridan sabr, matonat, iroda bilan birga, kuchli pedagogik,-psixologikbilim hamda ma'naviy jasorat talab etiladi. Nafaqat jismonan, avvalo, ma'nan sog'lom ota-onalargina imkoniyati cheklangan farzandiga tayanch bo'la olish bilan birga, uning ijtimoiy hayotda o'z o'rnini topishida, kelajakdagi orzu-intilishlari ro'yobida asosiy o'rin egallaydi. Bunda ma'naviy tarbiya alohida ahamiyat kasb etadi. Oilada shakllantirilgan ma'naviy targ'ibotning ta'sirchanligi imkoniyati cheklanganlar qatlami uchun asosiy motivatsion kuch bo'lib xizmat qiladi. Yuqorida ta'kid etilganidek, jamiyatning eng muhim bo'g'ini hisoblangan oiladagi tarbiya jarayonida to'g'ri tashkil etilgan ma'naviy targ'ibot, imkoniyati cheklangan yoshlar hayotida, yorqin kelajagida muhim ahamiyat kasb etadi. Vaholanki, oila instituti ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy, madaniy-iqtisodiy, ekologik, diniy, falsafiy va h.k. bilimlarni shakllantiradigan dastlabli tarbiya va ta'lim maskani hisoblanadi. Har bir oiladagi muhit barqarorligi, u oilada tarbiyalanayotgan farzandlarning ma'nan salomatligi uchun juda muhim sanaladi. Shu boisdan mamlakatimizda oila institutini yanada mustahkamlash masalasiga davlat siyosati darajasida qaraladi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 14 bob, 76-80 moddalari [1; 43] aynan oila, bolalar va yoshlar masalasiga bag'ishlangani ham fikrimizning yorqin dalilidir. Mazkur moddalarga binoan

mamlakatimizda oila instituti, uning tinchligi, farovonligi davlat tomonidan himoyalangani. Ota-onalar va farzandlar huquqlari kafolatlanadi. Farzandlarning ta'limi va tarbiyasi hamisha davlat e'tiborida hisoblanadi. Shu jumladan, imkoniyati cheklangan yoshlar ta'limi va tarbiyasi ham hamisha davlat tomonidan kafolatlanadi. Davlat imkoniyati cheklangan farzandi bor oilalarni muntazam, har tomonlama qo'llab-quvvatlaydi. Shuni alohida qayd etish lozimki, oilaviy tarbiyaning to'g'ri yo'lga qo'yilganligi imkoniyati cheklangan yoshlarning ham ma'naviy barqarorligida, ham shakllantirilgan tarbiyaning ta'lim bilan uyg'unlashuv jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu boisdan imkoniyati cheklanganlar qatlamida ham xuddi jismonan sog'lom insonda berib borilgani kabi tarbiyaning har bir shakli qaror topishi uchun harakat qilinishi lozim. Zero, sog'lom yoxud nosog'lom bo'lishlikdan qat'iy-nazar “Tarbiya barcha zamonlarda inson shaxsini kamol toptiruvchi muhim omillardan biri bo'lib kelgan...Tarbiya ijtimoiy borliqning murakkab shakli bo'lib, keng ma'noda shaxsning rivojlanishi jarayonini anglatadi. Tarbiya va ta'lim uyg'unlashsagina to'laqonli maqsadga erishiladi. Imkoniyati cheklangan yoshlar ta'lim va tarbiyasining uyg'unlashuvi jarayoni, sog'lom yoshlar orasidagi mazkur uyg'unlashuvdan murakkab va muammoli xarakterga ega sanaladi. Bunda yetuk kadrlardan tortib, oilaviy muhit va ta'sir, maxsus texnologiya va metodologiya, psixologik ko'mak, ma'naviy-ma'rifiy, ijtimoiy-siyosiy institutlar va h.k. barcha elementlarning integratsion faoliyati talab etiladi. Shundagina imkoniyati cheklangan yoshlar tarbiyasi haqiqatdan ham ma'naviy barqarorlikka hamda istiqboldagi maqsad-muddaolarni, orzu-niyyatlarni belgilashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib mulohaza yuritilganda, imkoniyati cheklanganlar qatlami ta'lim-tarbiyasidagi muammolarni nafaqat pedagogik-psixologik tahlillar orqali, balki falsafiy tadqiqotlar doirasida hal qilinishi zaruriy ahamiyat kasb etadi. Zero, falsafiy-pedagogik tadqiqot asosida ishlab chiqilgan zamonaviy metodologiyalar ham imkoniyati cheklangan yoshlar ta'limi va tarbiyasini uyg'unlashtirishga, ham ularning hayotini farovon etishga, ham ma'naviy barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2023. – B. 43-45.
2. O'zbekiston Respublikasi “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. 23.09.2020 yildagi O'RQ-637-son.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida” 2017-yil 1-dekabrda PF-5270-son Farmoni.
4. Назаров Қ ва Ё. Маънавий асосий тушунчалар луғати. - Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, 2021. – Б.70.

5. Ergasheva M.X. Ta'lim va tarbiya falsafasi. Darslik. – Samarqand: SamDU, 2025. – B. 202.

VIRTUAL OLAMDA AXLOQIY TAFAKKUR MUAMMOSI

Xoliqulova Pokiza Xurshid qizi

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi.

xoliquova12_34@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada virtuallik tushunchasining nazariy asoslari va uning tarixiy shakllanish jarayoni batafsil yoritilgan. Axborotlashgan jamiyat sharoitida virtual obrazlar va virtual reallikning shaxsiy ong hamda ijtimoiy tafakkurga ko'rsatayotgan ta'siri ilmiy-nazariy tahlil qilindi. Shuningdek, yoshlar ongida axloqiy me'yorlarning transformasiyasi, qadriyatlar tizimida yuz berayotgan o'zgarishlar va zamonaviy falsafada virtual makonning axloqiy tafakkurdagi o'rni haqida muhim xulosalar berilgan. Maqolada milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayanib, yoshlarning raqamli muhitdagi faoliyatini yo'naltirish bo'yicha ilmiy takliflar ham ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: virtuallik, bilish, epistemologiya, virtual reallik, virtual obraz, axborot, axloqiy tafakkur, qadriyatlar transformasiyasi.

Проблема морального мышления в виртуальном мире

Аннотация. В статье подробно раскрывается сущность понятия виртуальности, его философские и эпистемологические основы, а также основные этапы исторического развития. В условиях информационного общества рассматривается влияние виртуальных образов и виртуальной реальности на индивидуальное сознание и общественное мышление. Особое внимание уделено трансформации нравственных норм в молодежной среде, изменениям в системе ценностей и роли виртуального пространства в формировании морального сознания. В работе также представлены научные предложения по укреплению духовного иммунитета молодежи и гармонизации национальных и общечеловеческих ценностей в цифровой среде.

Ключевые слова: виртуальность, познание, эпистемология, виртуальная реальность, виртуальный образ, информация, моральное сознание, трансформация ценностей.

The problem of moral thinking in the virtual world

Summary. The article provides a detailed analysis of the concept of virtuality, its philosophical and epistemological foundations, and the main stages of its historical development. In the context of the information society, the impact of virtual images and virtual reality on individual consciousness and social thinking has been examined. Special emphasis is placed on the transformation of moral norms among youth, the ongoing changes in the system of values, and the role of virtual space in shaping moral consciousness. The study also proposes recommendations aimed at strengthening the

moral immunity of young people and integrating national and universal values into the digital environment.

Keywords: virtuality, cognition, epistemology, virtual reality, virtual image, information, moral consciousness, value transformation.

XXI asrda globallashuv jarayonlari va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keskin rivojlanishi insoniyat hayotida yangi bosqichni boshlab berdi. Bu jarayonning o'ziga xos jihati shundaki, virtual makon nafaqat ijtimoiy munosabatlar tizimida, balki ma'naviy-axloqiy tafakkurda ham muhim o'rin egallamoqda. Hozirgi davrda “real jamiyat – virtual jamiyat”, “real shaxs – virtual shaxs” o'rtasidagi o'zaro aloqalar, axloqiy me'yorlarning transformasiyasi hamda yoshlarning axloqiy tarbiyasiga ko'rsatilayotgan ta'sir masalalari global miqyosda chuqur tadqiq etilmoqda [4.6].

Prezident Sh.M. Mirziyoyev (2018) ta'kidlaganidek: *“Yosh avlod tarbiyasi hamma davrlarda ham muhim va dolzarb ahamiyatga ega бўлган. Ammo буз yashayotgan XXI asrda бу масала ҳақиқатан ҳам hayot-mamot masalasiga aylanib bormoqda”*. Ushbu fikr virtual makonda yoshlar axloqiy tafakkurini shakllantirish va rivojlantirish masalalarining naqadar dolzarb ekanini ko'rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, zamonaviy falsafa va sotsiologiyada virtual makon muammolarini, xususan, axloqiy tafakkurning transformasiyasini ilmiy-nazariy tahlil qilish ustuvor vazifa hisoblanadi. Chunki axborot asrida shakllanayotgan yangi qadriyatlar tizimi, yoshlarning virtual aloqalarga tobora ko'proq bog'lanishi va axloqiy me'yorlarning qayta shakllanishi jamiyatning ma'naviy barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

Virtual makonda axloqiy tafakkur muammolari

Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar yoshlar uchun asosiy muloqot vositasiga aylanib bormoqda. Odamlar o'z quvonchlari, tashvishlari, yutuq va muammolarini virtual makonda baham ko'rishga odatlanib qolishmoqda. Shu sababli yaqin insonlar bilan jonli muloqot sekin-asta kamayib, uning o'rnini virtual suhbatlar egallamoqda [3, 4].

I.N. Molchanov bu jarayonni “real munosabatlarning zaiflashuvi va insonning virtual maskarad ishtirokchisiga aylanishi” deb ataydi [3]. M.A. Shchedrina esa internet muloqotida axloqiy me'yorlarning sustlashuvi yoshlarning ijtimoiy integratsiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishini alohida ta'kidlaydi [4, 17].

O'zbekistonlik tadqiqotchi B. Hasanov esa virtual makondagi axloqiy me'yorlar yoshlar ongida yetarlicha shakllanmaganini ko'rsatib, bu jarayonni “ijtimoiy barqarorlikka xavf tug'diruvchi omil” sifatida baholaydi [8].

Yoshlar tarbiyasida virtual axloqiy tamoyillar

Yoshlar ongida virtual makonning ta'siri ortib borayotgan bir paytda, ularning ma'naviy immunitetini mustahkamlash masalasi nihoyatda dolzarbdir. Milliy va

umuminsoniy qadriyatlarga tayangan holda virtual makonda to'g'ri tarbiyaviy tamoyillarni shakllantirish zarur.

Karimov I.A. ta'kidlaganidek, “ma'naviyat — jamiyatni isloh qilishning eng muhim tayanchi” [10]. Bu fikr shuni ko'rsatadiki, yoshlarning internetdagi faoliyati shaxsiy manfaatlarni emas, balki inson qadr-qimmatini ustun qo'yishga yo'naltirilishi kerak.

Sh.M. Mirziyoyev ham yoshlar tarbiyasi haqida gapirar ekan, “XXI asrda yosh avlod tarbiyasi hayot-mamot masalasiga aylanib bormoqda” deb bejiz ta'kidlamagan [11, 18]. Demak, yoshlarni virtual makonda faoliyat yuritishda milliy qadriyatlar va umumiy axloqiy tamoyillarga asoslangan holda yo'naltirish davlat va jamiyat uchun ustuvor vazifadir.

Qadriyatlarning transformasiyasi

L.V. Baeva o'zining “Axborot asri qadriyatlari” monografiyasida internetni “ko'ngilochar maydon” sifatida ustun qo'yish qadriyatlar tizimida tub o'zgarishlarga sabab bo'layotganini qayd etadi [5]. Internet foydalanuvchilari dastlab bilim olish uchun bu texnologiyadan foydalangan bo'lsalar, vaqt o'tishi bilan ularning asosiy e'tibori ko'ngilochar resurslarga qaratildi. Bu esa yoshlar ongida hedonistik qadriyatlarning ustunlashuviga olib kelmoqda.

Jo'raev M. o'z tadqiqotlarida internetga qaramlikning yoshlar ongidagi psixologik oqibatlarini tahlil qilib, “ma'naviy bo'shliq”ning paydo bo'lishini ijtimoiy muammo sifatida ko'rsatadi [9, 19]. Shu bois, qadriyatlar transformasiyasini milliy ma'naviy asoslar bilan uyg'unlashtirish bugungi kunning muhim talabidir.

Molchanov virtual makonni “real munosabatlarning zaiflashuvi” sifatida baholaydi [3]. Shchedrina esa axloqiy me'yorlarning sustlashuvi yoshlarning ijtimoiy integratsiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi [4]. O'zbek olimi B. Hasanov esa yoshlarning internetdagi axloqiy me'yorlarni yetarli darajada egallamaganini qayd etib, bu jarayonni “ijtimoiy barqarorlikka xavf tug'diruvchi omil” deb ataydi [8].

Internetdan foydalanish va yoshlar ongidagi o'zgarishlar

O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, 2024 yil holatida 34 milliondan ortiq internet foydalanuvchilari mavjud, ularning qariyb 70 foizini yoshlar tashkil etadi. Shu yoshlarning 60 foizi kundalik hayotida ijtimoiy tarmoqlardan faol foydalanadi.

“Ijtimoiy fikr” markazi o'tkazgan tadqiqotlarda esa yoshlardan 28 foizi kuniga 6 soatdan ortiq vaqtini internetda o'tkazishi aniqlangan [7, 9]. Bu ko'rsatkich global statistika bilan hamohangdir: BMT ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'yicha yoshlarning 16–18 foizi turli darajada internetga qaramlikdan aziyat chekmoqda.

Shu bilan birga, Jo'raevning tadqiqotlari internetga qaramlikning “ijtimoiy izolyatsiya va axloqiy ong fragmentlashuvi”ga olib kelishini ko'rsatadi [9]. Bu jarayon

yoshlar orasida milliy qadriyatlarga asoslangan muloqotning zaiflashuviga sabab bo'lishi mumkin.

Yuqoridagi nazariy va amaliy tahlillar shuni ko'rsatadiki, virtual makon inson hayotining barcha jabhalariga chuqur kirib borgan. U nafaqat ijtimoiy munosabatlarni, balki axloqiy tafakkur, qadriyatlar tizimi va yoshlar tarbiyasini ham sezilarli darajada o'zgartirmoqda.

Virtual makonda axloqiy tafakkurning transformasiyasi ikki tomonlama jarayondir:

- Bir tomondan, yoshlarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishi uchun yangi imkoniyatlar ochadi;
- Ikkinchi tomondan esa, internetga qaramlik, qadriyatlarning transformatsiyasi va axloqiy me'yorlarning zaiflashuvi kabi xavf-xatarlarni yuzaga keltiradi.

Shunday ekan, O'zbekiston sharoitida virtual makonning axloqiy jihatlarini tartibga solish quyidagi strategik vazifalarni amalga oshirishni talab qiladi:

- Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni raqamli madaniyat bilan uyg'unlashtirish.
- Virtual makondagi axloqiy qoidalarni huquqiy asoslash va yoshlar orasida targ'ib qilish.
- Ta'lim tizimida “virtual axloq” va “axborot madaniyati”ni keng joriy etish.
- Oilaviy tarbiya orqali yoshlarni jonli muloqot va milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiyaga yo'naltirish.

Shu tariqa, virtual makonning axloqiy tafakkurga ta'siri zamonaviy falsafa, sotsiologiya va pedagogika uchun strategik ilmiy yo'nalishdir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция. — М.: Добросвет, 1994. — 226 с.
2. Тульчинский Г.Л. Философия виртуальной реальности. — СПб.: Изд-во СПбГУ, 2005. — 312 с.
3. Молчанов И.Н. Этика виртуального пространства: вызовы и перспективы // Философские науки. — 2020. — №5. — С. 102–110.
4. Щедрин М.А. Мораль и коммуникация в интернет-пространстве. — М.: Наука, 2017. — 198 с.
5. Баева Л.В. Ценности информационной эпохи: монография. — Саратов: Изд-во СГУ, 2011. — 356 с.
6. Богданов С.В. Виртуализация общественных процессов в информационном обществе // Социально-гуманитарные знания. — 2019. — №3. — С. 45–53.

7. Abdusattorov R. Axborot texnologiyalari va yoshlar ma'naviyati. — Toshkent: Fan, 2021. — 240 b.
8. Hasanov B. Yoshlar va axborot madaniyati. — Toshkent: Ma'naviyat, 2019. — 180 b.
9. Jo'raev M. Internetga qaramlikning ijtimoiy oqibatlari. — Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020. — 210 b.
10. Karimov I.A. Ma'naviy yuksalish yo'lida. — Toshkent: O'zbekiston, 1997. — 350 b.
11. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. — Toshkent: O'zbekiston, 2018. — 592 b.
12. Heim M. The Metaphysics of Virtual Reality. — Oxford: Oxford University Press, 1993. — 210 p.
13. Lévy P. Becoming Virtual: Reality in the Digital Age. — New York: Plenum Trade, 1998. — 249 p.

TA'LIM TIZIMINI RAQAMLASHTIRISHNING IJTIMOIIY-FALSAFIY AHAMIYATI

Shukurova Dildora Xamzayevna

Sharof Rashidov nomidagi Samaqand davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
dildor1979@gmail.com

Annotasiya. Ushbu maqolada raqamlashtirish tushunchasini ma'nosi yoritilgan. Zamonaviy axborot jarayonlarining asosiy xarakteristikasi kundalik hayotning asosiga aylanadigan vizual amaliyotdir. Bugungi kunda odamlar, ayniqsa maktab o'quvchilari tobora ko'proq ma'lumotni "ekran" orqali olishi va idrok etishi bilan ajralib turadi. Ta'limda raqamli texnologiyalarni joriy etishga ilmiy asoslangan xulosalar tuzishda mavjud bo'lgan amaliyotni o'rganish, tizimlashtirish va umumlashtirish orqali ta'lim sohasi tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: virtuallik, bilish, raqamlashtirish, ta'lim, kompyuter, virtual reallik, potentsiallik, maktab, virtual obraz, axborot.

Социально-философское значение цифровых технологий в образовании.

Аннотация. В данной статье объясняется значение понятия цифровизация. Основной характеристикой современных информационных процессов является визуальная практика, которая становится основой повседневной жизни. Сегодня люди, даже школьники, отличаются тем, что получают и воспринимают все больше информации через «экран». Область образования исследуется путем изучения, систематизации и обобщения существующей практики получения научно обоснованных выводов по внедрению цифровых технологий в образование.

Ключевые слова: виртуальность, знания, цифровизация, образование, компьютер, виртуальная реальность, потенциал, школа, виртуальный образ, информация.

The socio-philosophical significance of digital technologies in education.

Abstract. This article explains the meaning of the concept of digitalization. The main characteristic of modern information processes is visual practice, which becomes the basis of everyday life. Today, people, even schoolchildren, are distinguished by the fact that they receive and perceive more and more information through the “screen”. The field of education is explored by studying, systematizing and generalizing the existing practice of obtaining scientifically based conclusions on the introduction of digital technologies in education.

Key words: virtuality, knowledge, digitalization, education, computer, virtual reality, potential, school, virtual image, information.

Ta'lim tizimi bugungi kunda raqamli texnologiyalarga singib ketayotgani shunchaki hayratlanarli emas, chunki, bugungi kunda axborot makonida taklif etilayotgan ko'plab narsalarni jiddiy tahlil qilish va pedagogik asoslash uchun asos bo'lib xizmat qiladi. So'nggi yillarda ta'limni «raqamlashtirish» muammolari, uning shakllanishiga ta'siri bo'yicha biror-bir davlat loyihasi yoki so'rovnoma asosida tadqiqotlar o'tkazilmaganligi ham muhimdir [2]. Shu bilan birga, Internet tizimidagi muhitning yoshlar ongiga ta'sirining ahamiyati hukumatning, zamonaviy ommaviy axborot vositalarining ma'ruzalarida, pedagogik jamoatchilik muhokamalarida, magistrant va tadqiqotchilarning, shuningdek deputatlarning izlanishlarida ham ko'rishimiz mumkin.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, oldin raqamli texnologiyalarni barcha sohalarda, ya'ni, sanoat, iqtisodiyot, bank va boshqa sohalarda joriy etish bilan cheklanib qolgan edik. Bugungi kunda esa raqamli iqtisodiyot shiddat bilan rivojlanib borayotganini e'tiborga olib, raqamli rivojlanish bo'yicha barcha soha rahbarlarining o'rinbosarlari lavozim tarkibiga kiritilmoqda [3].

Kelgusida mumkin bulgan barcha turdagi o'zgarishlar haqida batafsil gapirish qiyin, ammo endi u aniq o'zgaradi deb bema'lol aytishimiz mumkin. Bugun ta'lim texnologiyalarining o'ziga xos xususiyatlari loyiha tamoyillari va usullarini tushunish va aniqlashga yondashuvlar aniqlandi, shuningdek ularni qo'llash tajribasi tahlil qilindi. Materiallar, rejalar, sinflar, jurnallar va kundaliklarni o'rganish - bularning barchasi onlayn versiyaga o'tkazilmoqda. Ba'zi o'quvchilar, ayniqsa nogiron yoki vaqtincha salomatligi yomonlashgan talabalar uydan chiqmasdan darslarni onlayn o'tkazish imkoniyatlari paydo bo'ldi. Shuningdek, hozirgi vaqtda o'quvchilar dars uchun batafsil ma'lumot topa oladigan elektron resurslar mavjud.

Ta'limda raqamli texnologiyalarni o'qitish sifatini saqlab qolgan holda samarali qo'llash uchun nimalar qilish kerak?

Birinchidan, albatta mamlakatimizda internet infratuzilmasini yaxshilashimiz, mobil operatorlar tomonidan ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirishimiz va eng muhimi aholining, ayniqsa talaba yoshlarni zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining so'nggi yutuqlarini o'zlashtirishga shart-sharoitlar hamda imtiyozlar yaratib berishimiz lozim.

Ikkinchidan, o'quv jarayonini tashkil etishda raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'lamini kengaytirish va axborot resurslari, o'qitish vositalari va masofaviy o'qitish texnologiyalarini rivojlantirish, ijodkor talabalarni universitetni raqamlashtirish loyihalariga jalb qilish bilan oliy ta'lim muassasalari faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarga o'zgartirish kiritish bo'yicha vakolatli organlarga takliflar berish, yuqori samaradorlikka ega raqamli qurilmalar bilan jihozlangan tuzilmalar, o'quv xonalari, laboratoriyalar, mediastudiyalar va boshqalarni o'z ichiga olgan markazlarni

tashkil etish hamda unda orttirilgan tajribani O'zbekistonning barcha oliy ta'lim muassasalarida qo'llash.

Uchinchidan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta'lim texnologiyalarining mustahkam integratsiyasini ta'minlash, bu borada pedagog kadrlarning kasbiy mahoratini uzluksiz rivojlantirib borish uchun qo'shimcha sharoitlar yaratish.

To'rtinchidan, interfaol taqdimot tizimlaridan foydalanish, ma'ruza va seminar darslari uchun internet bilan bog'liq holda interfaol va multimediyali taqdimotlarni ishlab chiqish kabi mavzular bo'yicha o'qituvchilarning malakasini oshirish uchun kurslarni tashkil qilish va o'tkazish.

Beshinchidan, real vaqt rejimida interfaol taqdimot tizimlari, video-konferens aloqa tizimlari, virtual zallar, elektron resurslardan foydalanib istalgan vaqtda masofaviy o'qitish jarayonini amalga oshirish.

Oltinchidan, bulutli texnologiyalar, virtual voq'elik, kengaytirilgan voq'elikdan foydalanish hamda didaktik materiallar va tajriba dizaynlarini ishlab chiqishda 3D printerini qo'llash, raqamli didaktika va raqamli ta'lim modellarini qo'llash, o'qituvchilar va talabalar uchun loyihalar, diplom ishlari, ilmiy izlanishlar va boshqalarini muhokama qilish uchun ilmiy veb-saytlar ishlab chiqish lozim. Shundagina, biz raqamli texnologiyalardan foydalanib ta'lim sifatini tushirmagan holda talaba-yoshlarga bugungi kun talabi darajasida bilim olishlariga erishamiz.

Alohida ta'kidlash kerakki, bugungi kunda hayotimiz har jihatdan texnika va texnologiyalar bilan bog'liq, ya'ni ertalab soat bongidan boshlab to kun rejasini tuzish va o'qish bilan yakunlashgacha. Biz ta'lim sifatini oshirish va rivojlantirish uchun texnologiyalardan manfaatli foydalanish imkoniyatini yaratishni istadik. Qachonki, planshet ta'lim olishning bir elementiga aylansa, bolalar o'qish jarayoniga katta qiziqish bilan kirishadi. Bu o'yin bilan klassik ta'limni birlashtirishga tengdir. Natijada o'qish jarayoni yaxshilanadi, o'zlashtirish, ta'lim darajasi va kadrlarni tayyorlash samaradorligi oshadi. Bilimli avlod, professional kadrlar - bu jamiyatning keng miqyosda rivojlanishining garovidir.

Raqamlashtirishning asosiy afzalligi mustaqillikka tayyorgarlikdir, chunki kelajakdagi tizim mustaqil ishni o'z zimmasiga oladi. O'qituvchilarning bevosita raxbarligisiz yoki haddan tashqari g'amxo'rlikisiz talabalar yaxshi natijalarga erishishlari mumkin.

Raqamlashtirishning yana bitta ijobiy tomoni, u maktabdagi qog'ozbozlikni kamaytiradi. Shuningdek, odatda, o'quvchilar bir vaqtning o'zida bir nechta darsliklar, planshet yoki noutbukni uzlari bilan olib yurishlari kerak. Bu o'quvchidan katta kuch va katta og'ir sumkani ko'tarib yurishni talab qiladi. Raqamli ta'lim o'quvchilarni bu yuk va

kitoblardan qutqaradi. Kompyuterda barcha darsliklar va qo'llanmalar kiritilgan bo'lib, planshet to'laligicha kitob orqali bajariladigan funksiyalarni o'rnini egallaydi.

Raqamlashtirish o'qituvchilarning ishini osonlashtirishni ham o'z ichiga oladi. Shu bilan bu jarayon o'qituvchilarning ham ishlarini sezilarli kamaytiradi. Zero, o'qituvchilik eng qiyin kasblardan biri hisoblanadi. Bolaning ongini tarbiyalash uchun ko'p kuch va asab kerak. Raqamli tizimda o'qituvchilarning vazifasi o'quvchiga yordam berishdir. O'qituvchi talabalarning qobiliyatiga qarab uni ongi va malakasini rivojlanish yo'nalishini belgilaydi.

Raqamli ta'limga o'tish kelajakka, Internet texnologiyalarini yaratishga katta qadamdir. Zamonaviy ilm-fan yuqori tezlikda rivojlanmoqda va har kuni yangi tuzilma paydo bo'ladi. Ta'limni raqamlashtirish talabalarga kelajakda axborot dunyosini yaxshiroq boshqarishga yordam beradi. Viki lug'at "raqamlashtirish" tushunchasining mazmunini "raqamli qurilmalar yordamida aloqa, yozib olish va ma'lumotlarni uzatishning raqamli usuli" sifatida ochib beradi."

Vikilug'at bu vikimedia jamg'armasining loyihalaridan biri va u erkin yangilanadigan ko'p funksional ko'p tilli lug'at va tezaurusga(zamonaviy tilshunoslikda tezaurus semantik munosabatlarni-sinonimlar, antonimlar, paronimlar, giponimlar, giperonimlar va boshqalarni belgilaydigan lug'atlarning maxsus turidir) leksik birliklar orasida. asoslanadi. Ushbu lug'atda so'zlarning grammatik tavsiflari, talqinlari va tarjimalari mavjud. Bundan tashqari, so'zlarning etimologiyasi, fonetik xususiyatlari va semantik munosabatlari haqida ma'lumotlar xam bo'lishi mumkin. Shunday qilib, Vikilug'at grammatik, tushuntirish, etimologik va ko'p tilli lug'atlarni, shuningdek, bitta mahsulotda tezaurusni birlashtirishga urinishdir. Vikilug'at ma'lumotlari matn va nutqni mashinada qayta ishlash bilan bog'liq turli vazifalarni yechadi.

Raqamli ta'limning bir nechta turlari tasniflanadi:

- * matnli ma'lumotlar (elektron darsliklar, qullanmalar);
- * vizual ma'lumotlar (illyustrasiyalar, video materiallar);
- * audio axborot (dars matni, ma'ruzalar, audiokitoblar);
- * interaktiv modellar (virtual laboratoriyalar, interaktivlik);
- * audio va video ma'lumotlar (onlayn dars matnlari, ma'ruzalar, master-klass materiallarini yozib olish).

Onlayn ta'limning kamchiliklari ro'yxatiga quyidagilar kirishi mumkin:

1. salbiy natijalar xavfi paydo buladi. Bunday yangiliklar ijobiy bo'ladimi yoki yo'qligini aniq aytish mumkin emas. Ushbu tizim birinchi marta ishlatiladi, shuning uchun siz uni shunga o'xshash narsa bilan taqqoslashingiz qiyin;

2. ijodkorlikning yetishmasligi. Olimlar rangli tasvirlarni o'quvchilar tomonidan yaxshiroq eslab qolishlari uchun yordam berishini isbotlaganlar, ya'ni u ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Biroq, axborot texnologiyalari

o'quvchilarni o'zlarini namoyon qilish imkoniyatini istisno qiladi. Bu esa o'quvchilar uchun zerikarli bo'lishi mumkin;

3. aqliy faoliyatning pasayishi. Birorta o'quvchining biror narsa haqida o'ylashi yoki fikrlashining hojati yo'q, ya'ni o'quvchi o'z ustida ishlashni to'xtatdi. Kerakli ma'lumotlarni topish uchun internetga kirish kifoya bo'lib qoladi;

4. masalaning ijtimoiy tomoni ham bor. Kompyuter ma'lumotlari insonning ijtimoiylashuv muloqot darajasini pasaytiradi. Odatda, o'quvchi maktabga birinchi marta kelganida, u yerdan o'ziga do'st-o'rtoq topishi yoki u bilan uchrashish ehtimoli kichik. Maktabga ana'naviy usulda kelish bilan o'quvchi nafaqat bilim oladi, balki uziga do'stlar topadi, jamiyat bilan muloqot qilishni o'rganadi;

5. jismoniy rivojlanish bilan bog'liq muammolar. Avval o'quvchi ko'zi bilan ko'rish va nozik xolatlarni his qilish mahorati o'zgaradi. Uning ekranga uzoq vaqt qarab o'tirishi ko'zning charchashiga olib keladi.

6. o'qituvchilarning vazifasi. Raqamli texnologiyalardan so'ng o'qituvchi tushunchasi haqiqatdan ham o'zgaradi. Robotlar va virtual tizimlar bilan o'qituvchilar almashtiriladi. Natijada odamlar ishlab turgan ishlarini yo'qotadilar.

Shunday qilib, axborot texnologiyalaridan foydalanish kelajakda o'rta maktab ta'limi o'quvchilarining martaba va ijtimoiy o'zini o'zi anglashi uchun yangi istiqbollarni ochadi va axborot texnologiyalari yordamida badiiy ta'limni modernizasiya qilish maqsadlardan birini amalga oshirishga yordam beradi. Ta'lim va tarbiyaning ushbu usulda shakllanishi o'qituvchi va o'quvchilarni yuqori darajada rivojlangan axborot muhitida yashash uchun yangi imkoniyat va sharoitlar tug'diradi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Norboeva N Erkinovna, Khashimova D Pakhritdinovna. The role of the digital economy in the development of information and communication technologies // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 10 (3), 25-31.

2. Abdullayev, M. (2020). Analysis of application of information systems at industrial enterprises. Arxiv nauchnykh issledovaniy, 1(20). izvlecheno ot <https://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/2270>.

3. Helm Michel. The Metaphysics of virtual reality // Virtual reality, practice and promise Westport and London. 1991.-P. 27-33:

4. Hammet F. Virtual reality and the exploration of superspeciall. Carmel Indiana Sams Publishing N.Y. 1993

5. Gryaznova Ye.V. Virtualnaya realnost: analiz smyslovyykh elementov ponyatiya //Filosofskiye nauki. 2005. №2. -S. 125-143;

IJTIMOIIY XIZMATLARNI RAQAMLASHTIRISHNING AXLOQIIY- HUQUQIIY JIHATLARI

Karimov Odiljon Ikramovich

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi.

odiljonikramov@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada ijtimoiy tarmoqlar, virtual reallik va axborot makonining ijtimoiy jarayonlarga ta'siri falsafiy-axloqiy jihatdan keng tahlil qilinadi. Virtual madaniyat fenomeni shaxsiy ma'lumot daxlsizligi, algoritmik boshqaruv, dezinformatsiya, simulyakrlar, axborot asimmetriyasi va yoshlar ongiga ta'sir nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi. O'zbekistonda yoshlarga oid siyosat, media va axborot savodxonligi, milliy ma'naviyatni mustahkamlash, axborot urushi va “ommaviy madaniyat” tahdidlariga qarshi immunitet masalalari keng yoritilgan. Tadqiqotda virtualistika, axborot etikasi, tarmoqli jamiyat nazariyasi hamda global axloqiy me'yorlar asosida milliy strategiyalarni ishlab chiqish zarurligi ta'kidlanadi. Habermasning kommunikativ amaliyoti va Fuko'nun “nazorat jamiyati” konsepsiyalari ham ijtimoiy tarmoqlardagi kuch munosabatlarini tahlil qilish uchun qo'llanadi. Yakunda yoshlar raqamli salomatligi, media savodxonligi va axborot xavfsizligini oshirish bo'yicha amaliy takliflar beriladi.

Kalit so'zlar: virtualistika, axborot etikasi, ijtimoiy tarmoqlar, simulyakr, media savodxonligi, algoritmik boshqaruv, dezinformatsiya, yoshlar siyosati, ma'naviyat, kommunikativ amaliyot, nazorat jamiyati.

Этические и правовые аспекты цифровизации социальных услуг

Аннотация. В статье всесторонне анализируется влияние социальных сетей, виртуальной реальности и информационного пространства на социальные процессы с философско-этической точки зрения. Рассматриваются такие явления виртуальной культуры, как неприкосновенность личных данных, алгоритмическое управление, дезинформация, симулякры, информационная асимметрия и воздействие на сознание молодежи. В условиях Узбекистана подробно освещаются проблемы государственной молодежной политики, развитие медиа- и информационной грамотности, укрепление национальной духовности и противостояние угрозам «массовой культуры». В исследовании применяются концепции виртуалистики, этики информации, сетевого общества, а также глобальные этические нормы. Особое внимание уделено теории коммуникативного действия Ю. Хабермаса и концепции «общества контроля» М. Фуко, которые позволяют глубже раскрыть механизмы власти в социальных сетях. В заключение предложены практические рекомендации по повышению цифрового здоровья

молодежи, развитию медиа-грамотности и обеспечению информационной безопасности.

Ключевые слова: виртуалистика, этика информации, социальные сети, симулякр, медиа-грамотность, алгоритмическое управление, дезинформация, молодежная политика, духовность, коммуникативное действие, общество контроля.

Ethical and legal aspects of digitalization of social services

Summary. The article provides a comprehensive philosophical and ethical analysis of the impact of social media, virtual reality, and the information space on social processes. It examines issues of virtual culture such as personal data privacy, algorithmic governance, disinformation, simulacra, information asymmetry, and their effects on youth consciousness. In the context of Uzbekistan, the paper discusses youth policy, the development of media and information literacy, the strengthening of national spirituality, and resilience against the threats of “mass culture.” The study employs concepts of virtualistics, information ethics, network society, and global ethical standards. Special emphasis is placed on J. Habermas’ theory of communicative action and M. Foucault’s concept of the “society of control,” which explain the mechanisms of power in social media. The article concludes with practical recommendations on enhancing youth digital health, improving media literacy, and ensuring information security.

Key words: virtualistics, information ethics, social media, simulacrum, media literacy, algorithmic governance, disinformation, youth policy, spirituality, communicative action, society of control.

Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari faqatgina texnik vositalar sifatida emas, balki jamiyatning ma’naviy va axloqiy hayotini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo’lmoqda. Virtual reallik, ijtimoiy tarmoqlar, raqamli media platformalar nafaqat muloqot jarayonini o’zgartirib yubordi, balki ijtimoiy ong, qadriyatlar tizimi va ma’naviy muhitni ham tubdan yangilamoqda. Shu nuqtai nazardan, axborotlashgan jamiyatni o’rganish falsafiy va axloqiy nuqtai nazardan ham muhimdir. Chunki yangi kommunikativ muhitda inson va jamiyat o’rtasidagi munosabatlar o’ziga xos tus olmoqda.

Insoniyat tarixida har bir davrning o’ziga xos axborot texnologiyalari mavjud bo’lgan. Biroq hozirgi davrda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida “raqamli inqilob” deb ataluvchi hodisa yuz bermoqda. Bu inqilob nafaqat iqtisodiyot va siyosatga, balki ijtimoiy munosabatlarga ham bevosita ta’sir ko’rsatmoqda. Yoshlar ongida virtual olamning mavqei kuchayib, ularning dunyoqarashini shakllantirishda asosiy vositaga aylanmoqda. Natijada milliy qadriyatlarni asrab-avaylash, ma’naviy merosni saqlash masalalari yanada dolzarb tus olmoqda.

Shuningdek, virtual makondagi imkoniyatlar bilan bir qatorda xavf-xatarlar ham mavjud. “Ommaviy madaniyat” oqimlari, soxta yangiliklar, axborot xurujlari, shaxsiy ma'lumotlarning himoyasizligi kabi omillar yoshlarning ijtimoiy hayotiga bevosita ta'sir qilmoqda. Bu jarayonlar jamiyatda falsafiy, huquqiy va axloqiy baholashni talab etadi. Zero, texnologiyalar taraqqiyoti bilan birga inson omilining ma'naviy barkamolligi, axloqiy mas'uliyati va ijtimoiy mas'ulligi ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Shu sababli, ijtimoiy tarmoqlar va virtual madaniyatni o'rganish masalasi nafaqat texnologik, balki falsafiy va axloqiy tadqiqotlarga ham asos bo'lib xizmat qilmoqda. Bu yo'nalishdagi izlanishlar orqali yoshlarni ma'naviy himoya qilish, ularning ongida milliy qadriyatlarni mustahkamlash, mustaqil fikrlash va tanqidiy yondashuv ko'nikmalarini shakllantirish mumkin. Axborotlashgan jamiyatning rivojlanishi shaxsiy va jamoaviy hayotga ta'sir ko'rsatayotganligi sababli, uni ilmiy tahlil qilish, falsafiy umumlashtirish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Virtual madaniyat falsafiy jihatdan qaralganda, u insonning borliqni idrok etish jarayonini o'zgartiruvchi yangi fenomen sifatida talqin qilinadi. Virtual olamning yaratilishi inson tafakkuri, sezgi va bilim imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, u yangi turdagi “haqiqat”ni shakllantiradi. Falsafada virtual reallik subyekt va obyekt o'rtasidagi an'anaviy chegaralarni buzadi: inson o'zining mavjudligini nafaqat moddiy olamda, balki raqamli muhitda ham ifodalay boshlaydi. Bu esa ontologik savollarni tug'diradi – masalan, “haqiqat” va “xayol” o'rtasidagi chegaraning yo'qolishi yoki ularning qorishib ketishi.

Axloqiy jihatdan virtual madaniyat inson erkinligi, mas'uliyati va qadriyatlarini qayta ko'rib chiqishga majbur qiladi. Masalan, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, soxta identifikatsiya, kiberta'qib, virtual jinoyatlar kabi muammolar axloqiy me'yorlarning yangi shaklini talab etmoqda. Insonning axborot makonidagi faoliyati ham ijtimoiy, ham huquqiy jihatdan tartibga solinishi zarur. Shunday bo'lmaganda, texnologiyalar insonning ijobiy rivojlanishiga emas, balki uning ongini boshqarishga xizmat qilishi mumkin.

Shuningdek, virtual madaniyat ijtimoiy hayotning barcha jabhalariga ta'sir ko'rsatmoqda. Ta'lim jarayonida masofaviy o'qitish, sog'liqni saqlashda telemeditsina, iqtisodiyotda elektron tijorat, madaniyatda onlayn konsertlar va virtual muzeylar – bularning barchasi virtual madaniyatning kundalik hayotga chuqur kirib kelganini ko'rsatadi. Bu holat insoniyatni yangi sivilizatsion bosqichga olib chiqmoqda, chunki jamiyatning asosiy faoliyati endi nafaqat moddiy, balki raqamli maydonda ham amalga oshmoqda.

Falsafiy tahlilda yana bir muhim jihat – bu virtual olamning epistemologik xususiyatlari. Virtual muhitda bilim olish jarayoni ham o'ziga xos tus oladi. Internet

orqali tarqalgan bilim ko'pligi insonni axborot tanlash, uni tahlil qilish, ishonchliligini aniqlash kabi yangi qiyinchiliklarga duchor qiladi. Natijada axborot savodxonligi zamonaviy falsafiy muhokamalarning markaziy mavzularidan biriga aylandi. Bu esa insonning bilim olish jarayonini, uning ongini va tafakkurini qayta shakllantirishini ko'rsatadi.

Axloqiy nuqtai nazardan, virtual madaniyat yoshlarning qadriyatlari va ma'naviy dunyosini ham o'zgartirmoqda. “Ommaviy madaniyat”ning turli shakllari – reklama, shou-biznes, kompyuter o'yinlari – yoshlarning ongida ideal timsollarga aylanib bormoqda. Bu jarayon ba'zan milliy va diniy qadriyatlardan uzoqlashishga olib kelishi mumkin. Shu sababli davlat siyosati yoshlarni ma'naviy-axloqiy immunitet bilan ta'minlashga qaratilgan [5; 10]. Milliy qadriyatlar va zamonaviy texnologiyalar uyg'unlashgan holda yoshlarning ongini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Virtual madaniyat shuningdek, kommunikativ jihatdan ham yangicha imkoniyatlarni taqdim etadi. Habermasning nazariyasiga ko'ra, ideal kommunikativ amaliyot insonlarning erkin va teng asosda muloqot qilishiga asoslanadi [23]. Ammo ijtimoiy tarmoqlar algoritmlari bu jarayonni buzib, manipulyatsiyaga yo'l ochadi. Bu esa insonlar o'rtasidagi ishonchga, jamiyatdagi birlik va birdamlikka putur yetkazishi mumkin.

Umuman olganda, virtual madaniyat falsafiy-axloqiy jihatdan murakkab va ko'p qirrali hodisadir. U inson hayotining barcha sohalariga ta'sir ko'rsatmoqda va yangi qadriyatlar, yangi munosabatlar, yangi me'yorlarni shakllantirmoqda. Shu boisdan uni o'rganish va tahlil qilish zamonaviy falsafaning eng dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligi, algoritmik boshqaruv, dezinformatsiya, yoshlarning raqamli salomatligi kabi masalalarda keng muhokamalarni keltirib chiqarmoqda. Bu jarayon O'zbekiston sharoitida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash, milliy qadriyatlarni mustahkamlash va sog'lom axborot makonini shakllantirish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan [6; 10]. Shu bois, virtual madaniyatning falsafiy va axloqiy tahlili nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarbdir.

Umuman olganda, ijtimoiy tarmoqlarning axloqiy-falsafiy muammolari nafaqat texnologik, balki chuqur ijtimoiy va ma'naviy masalalardir. Ularni hal qilish davlat siyosati, fuqarolik jamiyati, ta'lim tizimi va oilaning hamkorlikdagi yondashuvlarini talab qiladi. Shundagina raqamli transformatsiya insoniyatning barqaror taraqqiyotiga xizmat qilishi mumkin.

Ijtimoiy tarmoqlar va virtual madaniyat jamiyat taraqqiyotining ajralmas qismidir. Ular axloqiy, huquqiy va falsafiy me'yorlar bilan uyg'unlashtirilgandagina inson manfaatiga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy tarmoqlar faqat aloqa va axborot

almashish vositasi emas, balki jamiyatning ma'naviy va axloqiy qiyofasini shakllantiruvchi omil sifatida qaralishi kerak.

Yoshlarning raqamli salomatligini ta'minlash dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Raqamli gigiyena madaniyatini shakllantirish, ijtimoiy tarmoqlardan foydalangan holda o'z vaqtini to'g'ri boshqarish, uyqu rejimini buzmaslik, kiberta'qibdan himoyalaniish uchun maxsus dasturlar ishlab chiqish zarur. Shu bilan birga, psixologik yordam markazlari va maslahat xizmatlari orqali yoshlarning ruhiy barqarorligini qo'llab-quvvatlash masalasi ham kun tartibiga qo'yilishi kerak. Raqamli salomatlikni mustahkamlash, aslida, insonning ma'naviy va axloqiy barkamolligini ham ta'minlashga xizmat qiladi.

Media savodxonlikni oshirish har bir yoshning asosiy mahoratlaridan biriga aylanishi lozim. Yoshlar dezinformatsiyani tanib olish, soxta xabarlarini farqlash, mustaqil axborot manbalariga tayanish ko'nikmasiga ega bo'lishlari zarur. Bu esa nafaqat shaxsiy ongini, balki butun jamiyatni himoya qilishga xizmat qiladi. Shuningdek, ta'lim tizimida media madaniyatni o'qitish, o'quvchilarni axborot tanlash va baholash malakasiga o'rgatish ham dolzarb masalalardandir.

Platformalar javobgarligini kuchaytirish muhimdir. Ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchilar xavfsizligini ta'minlash, maxfiylik siyosatini takomillashtirish, yoshlarni salbiy kontentdan himoya qilish borasida aniq mas'uliyatni zimmasiga olishi lozim. Davlat organlari esa bu jarayonni qonuniy asoslar orqali nazorat qilishi zarur. Shu tarzda, jamiyat va davlatning birgalikdagi harakati orqali ijtimoiy tarmoqlardagi axloqiy muammolarni kamaytirish mumkin bo'ladi.

Umuman olganda, ijtimoiy tarmoqlar va virtual madaniyatning axloqiy-falsafiy tahlili jamiyat hayotida muhim o'rin tutadi. Ular orqali yuzaga keladigan muammolarni hal qilish va imkoniyatlardan samarali foydalanish uchun davlat siyosati, ta'lim, fuqarolik jamiyati va oilaning hamkorligi taqozo etiladi. Faqat shunda raqamli transformatsiya insoniyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi, milliy qadriyatlarni asrovchi va yoshlarni har tomonlama yetuk shaxs sifatida tarbiyalovchi qudratli vositaga aylanishi mumkin. Shu boisdan, ijtimoiy tarmoqlarning nazariy va amaliy jihatlarini bo'yicha tadqiqotlarni davom ettirish, yangi strategiyalar ishlab chiqish va jamiyatning barcha qatlamlari uchun raqamli madaniyatni shakllantirish dolzarb vazifa sifatida qolmoqda.

Adabiyotlar ro'yhati

1. Mirziyoyev Sh. M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 320 b.
2. Bergson A. Tvorcheskaya evolyutsiya. – M.: Respublika, 1998. – 352 s.
3. Pavi P. Slovar' teatra / Per. s frants. – M.: Progress, 1991. – 430 s.
4. Skvortsov A. A. Etika: uchebnik dlya srednego professional'nogo obrazovaniya. – 3-e izd. – M.: Yurayt, 2019. – 322 s.

5. Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 178 b.
6. Xaydarov K. A. Mudofaa tizimida axborotning psixologik xavfsizligini ta'minlash mexanizmlari: siyosiy fanlar bo'yicha PhD diss. avtoref. – Toshkent, 2020. – 28 b.
7. Kodirov N. O'zbekiston yoshlarida axborot madaniyatini shakllantirishning ijtimoiy-falsafiy tahlili: PhD diss. avtoref. – Samarqand, 2021. – 24 b.
8. Normamatova M. N. Virtualistikada postnoklassik epistemologiya g'oyalari: PhD diss. avtoref. – Samarqand, 2018. – 20 b.
9. Prezident Sh. Mirziyoyevning ijodkor ziyolilar bilan uchrashuvdagi nutqi // Xalq so'zi. – 2017. – 5 avgust.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni «Yoshlarga oid davlat siyosatini samaradorligini oshirish va O'zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo'llab-quvvatlash to'g'risida» // Lex.uz. – 2017. – 5 iyul.
11. UNESCO. Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines. – Paris: UNESCO, 2013. – 56 p.
12. UNESCO. Global Standards for Media and Information Literacy Curricula Development Guidelines. – Paris: UNESCO, 2021. – 75 p.
13. Pew Research Center. Americans' Social Media Use: 2024. – Washington, DC: Pew Research Center, 2024. – 35 p.
14. World Health Organization. Combatting misinformation online. – Geneva: WHO, 2022. – 20 p.
15. U.S. Surgeon General. Social Media and Youth Mental Health: Advisory. – Washington, DC: 2025. – 42 p.
16. WHO Regional Office for Europe. Teens, screens and mental health. – Copenhagen: WHO Europe, 2024. – 30 p.

O'QUVCHILARNING MUSTAQIL O'QUV FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISHGA YO'NALTIRILGAN USLUBIY YONDASHUVLARNING QIYOSIY TAHLILI (Ichki ishlar vazirligi akademik litseylari misolida)

Axmedov Yodgorbek Olimjonovich

Ichki ishlar vazirligi Navoiy akademik litseyi direktori, p.f.f.d. (PhD), dotsent.

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ichki ishlar vazirligi akademik litseylari o'quvchilarining mustaqil o'quv faoliyatini takomillashtirishga yo'naltirilgan uslubiy yondashuvlar (kompetentli, tizimli, muammoli, kognitiv, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar)ning mazmun va mohiyati qiyosiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: mustaqil o'quv faoliyati, Ichki ishlar vazirligi akademik litsey o'quvchilari, uslubiy yondashuvlar, kompetentli yondashuv, tizimli yondashuv, muammoli yondashuv, kognitiv yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv.

Bugungi kunda o'quvchilarning mustaqil o'quv faoliyati ularning shaxsiy rivojlanishi, kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish va ijodiy salohiyatini rivojlantirishda muhim o'rin tutmoqda. Ta'lim samaradorligini oshirish uchun bu faoliyatni samarali tashkil etish nazariy asoslangan uslubiy yondashuvlarni talab etadi. Bugungi kunda pedagogika sohasida kompetentli, tizimli, muammoli, kognitiv, shaxsga yo'naltirilgan, shuningdek, raqamli texnologiyalar asosidagi yondashuvlar o'quvchilarning mustaqil o'rganish faoliyatini takomillashtirishda keng qo'llanilmoqda. Ularning afzallik va cheklovlarini ilmiy asosda qiyosiy o'rganish mazkur jarayonni optimallashtirish uchun dolzarb masalalardan biridir [1-2].

Shuningdek, axborot oqimining keskin ortishi, jamiyatda bilimga asoslangan iqtisodiyotning rivojlanishi, shuningdek, o'quvchilardan mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish, yangicha qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini talab etayotgan mehnat bozori sharoitida mustaqil o'quv faoliyatini takomillashtirish masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Turli uslubiy yondashuvlarning o'zaro qiyosiy tahlili ularning samaradorlik ko'rsatkichlarini aniqlash, ta'lim jarayoniga mos integratsiya qilish va shu asosda o'quvchilarning intellektual hamda kasbiy salohiyatini oshirish imkonini beradi.

Hozirgi vaqtda mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etishning uslubiy yondashuvlarini takomillashtirishga bag'ishlangan bir qator tadqiqotlari mavjud. Jumladan, kompetentli yondashuv (Y.A.Xramkova, Y.G.Kirk, M.P.Starodubsev, P.M.Maxsudov, D.X.Xalmanov va boshqalar); tizimli yondashuv (Y.A.Savitskiy O.M.Babanskaya, U.M.Mirsanov, Z.M.Mahmudov, K.Lydia, O.Kolgatin va boshqalar); muammoli yondashuv (S.V.Krayneva, L.V.Pavlova, N.B.Adizova va boshqalar); kognitiv

yondashuv (V.V.Bayluk, Sh.YE.Kazaryan, L.I.Ufimseva M.A.Pazilov, V.R.Ochilova va boshqalar); shaxsga yo'naltirilgan yondashuv (D.A.Dmitriyev, A.N.Xodusov, G.R.Tojiboeva, M.A.Eshmirzayeva va boshqalar).

Mazkur olimlar o'quvchi-talabalarning mustaqil o'quv faoliyati samaradorligini oshirishda turli yondashuvlardan foydalanishni tavsiya etgan. Ularning ta'kidlashicha, zamonaviy ta'lim sharoitida o'quvchilarning mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish uchun tanlanadigan uslubiy yondashuvlar bir vaqtning o'zida pedagogik tamoyillar, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi, raqamli vositalardan foydalanish imkoniyatlari va psixologik-pedagogik shart-sharoitlar bilan uyg'un holda ishlab chiqilishi lozim.

Tadqiqot doirasida samarador yondashuvni asosli ravishda tanlab olish maqsadida, yuqorida qayd etilgan yondashuvlarning Ichki ishlar akademik litseylari o'quvchilarining mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etishdagi roli tahlil qilinib, qiyosiy tahlili o'tkazildi (1-jadvalga qarang).

1-jadval.

Uslubiy yondashuvlarning qiyosiy tahlili

№	Yondashuv	Tavsifi	Afzalliklari	Cheklovlari
1	Kompetentli yondashuv	O'quvchilarning kasbiy, ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan.	Amaliyotga yo'naltirilganlik, natijaviylik, tayyorgarlikning real hayotga mosligi.	Individual farqlarga kam e'tibor qaratiladi.
2	Tizimli yondashuv	Ta'lim jarayonini tizimli, mantiqiy bosqichlarda tashkil etish.	Barqarorlik, tartib-intizom, nazorat osonligi.	Yaratuvchanlik va moslashuvchanlik kamroq.
3	Muammoli yondashuv	Bilimlarni muammoli vaziyatlar orqali egallash.	Mustaqil fikrlash, muammoni hal qilish, intellektual faollik rivojlanadi.	Barcha o'quvchilarda bunday fikrlash darajasi mavjud emas.
3	Kognitiv yondashuv	Aqliy faoliyat, ongli o'rganish, xotira va tafakkurni	O'quvchilarning idrok, mulohaza va xotira	Rivojlanmagan motivatsiya va emotsional

		faollashtirishga asoslanadi.	jarayonlarini rivojlantiradi.	omillar chetda qoladi.
5	Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv	Har bir o'quvchining individual xususiyatlarini inobatga olgan holda ta'limni tashkil etish.	Individual ehtiyotlar, o'rganish uslublari va motivatsiya inobatga olinadi; mustaqillik, ichki nazorat, o'zini boshqarish rivojlanadi.	Yuqori pedagogik tayyorgarlikni, diagnostik vositalarni talab qiladi.

1-jadvalda keltirilgan tahlilga asoslanib aytish mumkinki, Ichki ishlar akademik litseylari sharoitida, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv eng samarali yondashuv sifatida ajralib turadi:

- o'quvchilarning individual xususiyatlari jismoniy tayyorgarlik, psixologik barqarorlik, kasbiy motivatsiya ularning mustaqil o'quv faoliyatiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi [3-4];

- Ichki ishlar tizimiga xos intizom va qat'iylikni saqlagan holda, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv moslashuvchan ta'limni ta'minlaydi: har bir o'quvchining ehtiyojiga qarab mustaqil topshiriqlar, o'rganish uslublari va baholash shakllari tanlanadi [5];

- mustaqil o'quv faoliyati faqat bilim olish emas, balki o'zini-o'zi boshqarish, vaqtni to'g'ri taqsimlash, ichki nazorat va refleksiya qilishga o'rgatish jarayoni. Bularni samarali shakllantirishda aynan shaxsga yo'naltirilgan yondashuv ko'proq imkoniyat yaratadi [6-7].

Shunday qilib, yuqoridagi keltirilgan barcha yondashuvlar o'z o'rnida muhim va ularni integrallashgan holda qo'llash maqsadga muvofiq sanaladi. Ammo aynan Ichki ishlar akademik litseylari o'quvchilarining mustaqil o'quv faoliyatini samarali tashkil etishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv ustunlik qiladi. Bu yondashuv o'quvchilarning individual profili asosida faoliyatni tashkil etish imkonini berib, ularni ichki o'zini rivojlantirishga undaydi. Shu bilan birga, mazkur yondashuv o'zlashtirish darajasidagi tafovutlarni bartaraf etishga xizmat qilishi bilan ham dolzarbdir hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Axmedov Y.O. Ichki ishlar akademik litseylari o'quvchilarining mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etishning uslubiy yondashuvlarini takomillashtirish // Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендирийў илимий-методикалық журнал, 2025. 4-сан. – В. 116-123.

2. Axmedov Y.O. Ichki ishlar akademik litseylari o'quvchilarining mustaqil o'quv faoliyati uchun veb-platforma yaratish va foydalanish muammolari // Elektron ta'lim, June, 2025, No2, Vol. 6. – P. 35-47.

3. Ходусов А. Н., Кононова С. А. Личностно-ориентированный подход в профессиональном образовании //Интегративные тенденции в медицине и образовании. – 2018. – Т. 3. – С. 109-118.

4. Аубакирова Г. Т., Бейсенбай А. Б. Личностно ориентированный подход в обучении профессионально ориентированному иностранному языку //Международный журнал экспериментального образования. – 2018. – №. 4. – С. 5-11.

5. Кочкодан О. Д. Личностно-ориентированный подход в дистанционном обучении // Актуальные вопросы организации научно-методического обеспечения университетского образования : материалы Междунар. научно-практической интернет-конференции, Минск, 26–27 октября 2017 г. – С. 77-83.

6. Пашутина Е. Н., Кухтина Я. В. Личностно-ориентированный подход при организации самостоятельной работы в период получения высшего профессионального образования //Современное педагогическое образование. – 2022. – №. 4. – С. 153-158.

7. Эшмирзаева М.А. Шахсга йўналтирилган таълим асосида талабаларнинг касбий компетентлигини шакллантириш (Электромагнетизм бўлими мисолида) // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Самарқанд, 2019. – 50 б.

ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMI TRANSFORMATSIYANING EPISTEMOLOGIK JIHATLARI

Aqida Xaydarova

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti

Ijtimoiy fanlar fakulteti doktoranti, falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

E-mail: aqi_93@bk.ru

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli transformatsiya jarayonida ta'lim tizimining modernizatsiyasi, sun'iy intellekt texnologiyalarining o'rni, innovatsion ta'lim metodlari hamda kreativ yondashuvlarning ta'lim sifatiga ta'siri tahlil qilinadi. Bugungi kunda raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim tizimiga ham chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bois, ta'lim jarayonlarini avtomatlashtirish, shaxsga yo'naltirilgan o'qitish tizimini yaratish va o'qituvchi faoliyatini samarali tashkil etish uchun sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish zaruriyati ortib bormoqda. Tadqiqotda zamonaviy ta'limdagi raqamli yondashuvlar, xalqaro tajriba, O'zbekiston ta'lim tizimida raqamli transformatsiya yo'nalishlari hamda kelgusidagi rivojlanish istiqbollari yoritilgan.

Kalit so'zlar: raqamli transformatsiya, sun'iy intellekt, ta'lim tizimi, innovatsion texnologiyalar, kreativ yondashuv, zamonaviy pedagogika, raqamli kompetensiya.

Kirish

XXI asr – bu raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt va global integratsiya asridir. Hozirgi kunda dunyo mamlakatlari iqtisodiyoti, siyosati va madaniy hayoti bilan bir qatorda, ta'lim tizimi ham tub o'zgarishlar davrini boshdan kechirmoqda. “Raqamli transformatsiya” atamasi hozirgi zamon ta'limining ajralmas qismi bo'lib, u ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni keng joriy etish orqali sifat va samaradorlikni oshirishni maqsad qiladi.

Ta'lim tizimining innovatsion rivojlanishi – bu nafaqat texnik vositalarni joriy etish, balki o'qitish metodologiyasining, o'quv materiallarini yetkazish uslublarining, baholash mexanizmlarining va pedagogik kommunikatsiya shakllarining yangilanishini anglatadi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, innovatsion texnologiyalar deganda, ta'limda sun'iy intellekt, kengaytirilgan va aralash reallik, masofaviy va gibrid o'quv platformalari, adaptiv o'quv tizimlari, o'yinlashtirish (gamifikatsiya), kognitiv modellar asosidagi elektron resurslar kabi ilg'or yechimlar tushuniladi.

O'zbekiston Respublikasida ham ta'limni raqamlashtirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilgan. Xususan, “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi, “Ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish konsepsiyasi” hamda

“Ta’lim to’g’risida”gi Qonun asosida barcha bosqichlarda raqamli ta’lim tizimini yaratish ishlari boshlab yuborildi.

Evolyutsion epistemologiya — bu inson bilimi va bilish jarayonlari biologik hamda madaniy evolyutsiya qonuniyatlari asosida rivojlanishini o’rganuvchi ilmiy konsepsiyadir. Ushbu yondashuvga ko’ra, bilim statik emas, balki doimiy ravishda o’zgarib, moslashib boradigan dinamik tizimdir. Raqamli transformatsiya jarayonida ta’lim tizimida sodir bo’layotgan o’zgarishlar ham aynan evolyutsion epistemologiya tamoyillari bilan bevosita bog’liqdir.

Asosiy qism

Raqamli transformatsiya — bu an’anaviy jarayonlarni raqamli texnologiyalar asosida yangilash va avtomatlashtirish jarayonidir. Ta’lim sohasida bu jarayon nafaqat o’qitish vositalarini, balki o’quv jarayonining mazmunini, metodikasini va boshqaruv tizimini ham tubdan o’zgartirmoqda.

Bugungi kunda o’qituvchilar va o’quvchilar o’rtasidagi muloqot raqamli platformalar orqali kechmoqda: Google Classroom, Moodle, Edmodo, Coursera, Khan Academy va boshqa platformalar misolida bu jarayon muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. Raqamli texnologiyalar o’quvchilarga mustaqil ta’lim olish, interaktiv darslarda ishtirok etish va bilimlarni onlayn tarzda baholash imkonini beradi.

Evolyutsion epistemologiyaga ko’ra bilimning rivojlanish mexanizmi uch bosqichdan iborat:

1. Variatsiya – yangi g’oyalar, yondashuvlar, texnologiyalar paydo bo’lishi;
2. Tanlab olish (selektsiya) – samarali, moslashuvchan metodlar ajralib chiqishi;
3. Saqlanish (retensiya) – tajribada samarali bo’lgan bilim shakllarining ta’lim jarayonida mustahkam o’rnashib qolishi.

Raqamli transformatsiya ta’lim tizimida ham aynan shu mexanizm kuzatilmoqda.

1. Variatsiya bosqichi: Raqamli texnologiyalarning paydo bo’lishi

Sun’iy intellekt, AR/VR, gamifikatsiya, masofaviy ta’lim platformalari, adaptiv o’quv tizimlari — bular raqamli epistemik variatsiyalar bo’lib, ta’limning yangi shakllarini yaratmoqda. Har bir innovatsiya bilim olish strategiyalarining yangi varianti sifatida yuzaga keladi.

Evolyutsion epistemologiya nuqtai nazaridan bu jarayon — bilishning yangi mexanizmlarini yaratish orqali inson aqliy moslashuvchanligini kengaytirish demakdir.

2. Tanlab olish bosqichi: Qaysi texnologiya samarali ekanini aniqlash

Ta’lim tizimi har bir raqamli yondashuvni sinovdan o’tkazadi. Masalan:

- SI asosidagi baholash tizimlari amaliyotda ko’proq samaradorlik berayotgan bo’lsa,
- VR texnologiyalari murakkab fanlarda tushunishni osonlashtirmoqda,

- gamifikatsiya esa o'quvchining motivatsiyasini oshirayotgani isbotlangan.

Evolyutsion epistemologiya buni “moslik asosida tanlanish” deb izohlaydi. Natijada eng yaxshi texnologiyalar ta'lim amaliyotida mustahkam o'rin egallaydi.

3. Saqlanish bosqichi: Raqamli kompetensiyalarning yangi standartga aylanishi

Tanlab olingan va samarali deb topilgan raqamli metodlar o'qitishning yangi normativ modeli sifatida mustahkamlanadi. Masalan:

- onlayn kutubxonalar,
- masofaviy ta'lim,
- elektron reyting tizimi,
- virtual laboratoriyalar.

Bu jarayon — bilishning evolyutsion taraqqiyotida yangi avlod uchun ongli adaptsiyalashuv hisoblanadi. Bugungi kunda raqamli savodxonlik va kreativ fikrlash — intellektual moslashuvchanlikning yangi mezoniga aylangan.

Sun'iy intellekt (SI) bugungi ta'limda eng istiqbolli texnologiyalar sirasiga kiradi. U nafaqat avtomatik baholash va tahlil tizimlarini, balki individual ta'lim yo'nalishlarini yaratish imkonini beradi. Masalan, ChatGPT, Duolingo AI, Socrative, Khanmigo kabi sun'iy intellekt asosidagi platformalar o'quvchilarning bilim darajasini tahlil qilib, ularga shaxsiylashtirilgan topshiriqlar beradi.

Sun'iy intellekt quyidagi yo'nalishlarda ta'limga yordam bermoqda:

- O'quvchilarning bilim darajasiga mos adaptiv test tizimlari;
- Virtual o'qituvchilar va o'quv yordamchilari;
- Avtomatik baholash va fikr-mulohaza tizimlari;
- O'qituvchilar uchun tahliliy hisobotlar tayyorlash.

O'zbekiston ta'lim tizimida ham sun'iy intellekt vositalarini joriy etish bo'yicha dastlabki ishlar olib borilmoqda. Xususan, 2024-yildan boshlab “Raqamli metodik yordamchi” tizimi sinov tariqasida joriy qilinib, o'qituvchilarga elektron testlar, dars ishlanmalari va o'quv rejalari yaratishda yordam bermoqda.

Innovatsion texnologiyalar o'qitish jarayonini yangicha tashkil etishga xizmat qiladi. Virtual haqiqat (VR), kengaytirilgan haqiqat (AR), gibrid ta'lim (blended learning), gamifikatsiya (o'yinlashtirish) kabi texnologiyalar o'quvchilar motivatsiyasini oshiradi, amaliy tajriba orttirish imkonini beradi.

Evolyutsion epistemologiya bo'yicha sun'iy intellekt — bu insonning kognitiv imkoniyatlarini kengaytiruvchi “sun'iy seleksiya” mexanizmidir. SI:

- bilim olishni tezlashtiradi,
- o'quvchi uchun mos variantlarni tanlaydi,
- zararli yoki eskirgan bilimlarni “yo'q qiladi”,
- moslashuv jarayonini soddalashtiradi.

Ya'ni, SI ta'lim jarayonida evolyutsion tanlanishning akseleratori vazifasini bajaradi.

Raqamli davrda o'qituvchi endi faqat bilim beruvchi emas, balki o'quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantiruvchi yo'l boshchi sifatida qaralmoqda. Kreativ yondashuv o'quvchilarni o'z g'oyalarini ilgari surishga, muammolarga nostandart yechim topishga va jamoada ishlashga o'rgatadi.

Masalan, STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvi o'quvchilarga fanlararo fikrlashni o'rgatadi. Bu modelda san'at va texnologiya uyg'unlashib, yangilik yaratuvchi fikrlarni shakllantiradi.

So'nggi yillarda mamlakatimizda raqamli ta'lim infratuzilmasi bosqichma-bosqich rivojlanmoqda. Masalan:

- 2022-yilda “Elektron ta'lim resurslari portali” ishga tushirildi;
- 2023-yilda “Raqamli o'qituvchi” loyihasi asosida 10 mingdan ortiq pedagog raqamli kompetensiyalarni oshirdi;
- “ZiyoNet”, “EduMarket” kabi platformalarda 1 milliondan ortiq foydalanuvchi faoliyat yuritmoqda.

Shuningdek, oliy ta'lim muassasalarida “Smart universitet” konsepsiyasi joriy etilmoqda. Bu tizimda talabalar dars jadvali, baholar, kutubxona resurslari, hatto laboratoriya natijalarini ham onlayn ko'rish imkoniga ega.

Tadqiqotda tahliliy, qiyosiy va tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi. Xalqaro tajriba sifatida Finlyandiya, Janubiy Koreya, Singapur kabi mamlakatlarning raqamli ta'lim tizimlari o'rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, muvaffaqiyatli raqamli transformatsiya uchun uchta asosiy omil zarur:

1. Raqamli infratuzilmani yaratish;
2. O'qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish;
3. O'quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirish.

Tadqiqotda sun'iy intellektga asoslangan individual ta'lim algoritmlarining qo'llanilishi ham alohida e'tiborga loyiq bo'ldi. Bu algoritmlar talabaning dastlabki tayyorgarlik darajasini avtomatik ravishda aniqlab, unga moslashtirilgan o'quv kontenti va topshiriqlarni taklif qilish orqali personalizatsiyalashgan ta'lim modelini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Natijada, o'zlashtirishda qiyinchilikka duch keluvchi talabalar uchun individual yondashuv qo'llash imkoniyati oshgan.

Shuningdek, baholash tizimlarining avtomatlashtirilishi, ta'lim jarayonining shaffofligini ta'minlash, o'quvchilar faoliyatini doimiy monitoring qilish imkoniyatlari ham innovatsion texnologiyalarning samaradorligini tasdiqlovchi omillar sifatida aniqlangan.

Xulosa va takliflar

Raqamli transformatsiya ta'lim tizimining har bir bo'g'inini yangicha mazmunga ega qiladi. Sun'iy intellekt, innovatsion texnologiyalar va kreativ yondashuvlar uyg'unligi ta'lim jarayonini individuallashtirish, samaradorlikni oshirish va o'quvchi markazli ta'limni amalga oshirish imkonini beradi.

Evolyutsion epistemologiya raqamli transformatsiya jarayonini tasodifiy texnologik o'zgarish sifatida emas, balki bilish tizimining tabiiy evolyutsiyasi sifatida talqin qilish imkonini beradi. Sun'iy intellekt va innovatsion ta'lim texnologiyalari — insonning bilish mexanizmlarini yanada samaraliroq qiladigan evolyutsion vositalardir. Shunday ekan, raqamli ta'lim tizimini rivojlantirish — bu kelajak avlodning intellektual moslashuvchanligini kuchaytirish, bilimlarning shakllanishi va saqlanishini jadallashtirishning zamonaviy modelidir.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, ta'limda innovatsion texnologiyalarni joriy etish – bu texnik yangilik emas, balki pedagogik transformatsiyadir. Ushbu transformatsiya faqat moddiy-texnik baza emas, balki pedagogik tafakkur, o'quvchi o'qituvchi o'rtasidagi interaktiv muloqot, baholash va o'quv natijalarini tahlil qilish metodikalarining ham yangilanishini anglatadi. Faqat shundagina innovatsion texnologiyalar ta'lim tizimining barqaror, raqobatbardosh va samarali rivojlanishida kuchli omilga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi to'g'risidagi qarori.
2. UNESCO (2023). *AI and the Future of Education: Policy Guidance*. Paris.
3. OECD (2022). *Innovating Education and Educating for Innovation*.
4. Tapscott, D. (2020). *The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence*.
5. Oxford University Press (2021). *Artificial Intelligence in Education: Emerging Technologies and Trends*.
6. Karimov, A. (2023). “O'zbekistonda raqamli ta'limni rivojlantirish istiqbollari”. *Ta'lim va Innovatsiya jurnali*, №4.
7. Ziyonet portal ma'lumotlari, 2024-yil.
8. World Bank Report (2024). *Digital Transformation of Education Systems*.

MULOQOT JARAYONI TAFAKKUR MAXSULI SIFATIDA

Raximov Mutallib Amirqulovich

*Sh.Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
mustaqil tadqiqotchisi, E-mail: raximov888@gmail.com*

ПРОЦЕСС ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ КАК ПРОДУКТ МЫСЛИ

Рахимов Муталлиб Амиркулович,

*Независимый исследователь Самаркандский государственный университет
им. Ш.Рашидова, E-mail: raximov888@gmail.com*

THE PROCESS OF INTERACTION AS A PRODUCT OF THOUGHT

Rakhimov Mutallib Amirqulovich

*Independent Researcher, Samarkand State University named after Sh. Rashidov
E-mail: raximov888@gmail.com*

Annotatsiya: Mazkur maqolada mutolaa madaniyati zamonaviy insonning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishidagi oʻrni falsafiy va pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Mutolaa nafaqat bilim olish vositasi sifatida, balki erkin fikrlash va ijodiy tafakkur jarayonlarini ragʻbatlantiruvchi murakkab madaniy fenomen sifatida koʻrib chiqiladi. Tadqiqotda mutolaaning shaxsning maʼnaviy-ruhiy kamoloti, kreativ salohiyatini rivojlantirish, shuningdek, jamiyatda bilimli va intellektual avlodni shakllantirishdagi roli yoritiladi. Shu bilan birga, kitobxonlik va mutolaa madaniyati shaxs va jamiyat oʻrtasidagi falsafiy-aksiologik bogʻliqlikni mustahkamlovchi vosita sifatida taʼkidlanadi.

Kalit soʻzlar: Mutolaa madaniyati, kitobxonlik, erkin fikrlash, ijodiy tafakkur, shaxsiy rivojlanish, maʼnaviy kamolot, falsafiy-aksiologik yondashuv

Аннотация: В данной статье анализируется роль культуры чтения в личностном и социальном развитии современного человека с философской и педагогической точек зрения. Чтение рассматривается не только как средство получения знаний, но и как сложный культурный феномен, стимулирующий свободное мышление и творческое сознание. В исследовании раскрывается значение чтения для духовного и морального совершенствования личности, развития творческого потенциала, а также формирования образованного и интеллектуального поколения в обществе. Кроме того, подчеркивается, что культура чтения и книжная культура выступают как средство укрепления философско-aksiологической связи между личностью и обществом.

Ключевые слова: культура чтения, книжная культура, свободное мышление, творческое сознание, личностное развитие, духовное совершенство, философско-аксиологический подход

Abstract: This article examines the role of reading culture in the personal and social development of modern individuals from a philosophical and pedagogical perspective. Reading is considered not only as a means of acquiring knowledge but also as a complex cultural phenomenon that stimulates free thinking and creative cognition. The study highlights the significance of reading for the moral and spiritual development of the individual, the cultivation of creative potential, and the formation of an educated and intellectual generation within society. Furthermore, it emphasizes that reading and book culture serve as a tool for reinforcing the philosophical and axiological connection between the individual and society.

Keywords: reading culture, book culture, free thinking, creative cognition, personal development, moral and spiritual development, philosophical-axiological approach

Zamonaviy insoniyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri sifatida muloqot madaniyati inson va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir, tushunish, hamkorlik hamda ma'naviy aloqaning eng muhim shakli hisoblanadi. Insonning ijtimoiy tabiati uning muloqotsiz mavjud bo'la olmasligini ko'rsatadi. Chunki, har bir inson o'z fikrini ifoda etish, his-tuyg'ularini baham ko'rish va boshqalar bilan tajriba almashish orqali jamiyatda o'z o'rnini topadi. Shu ma'noda, Prezidentimiz ta'biri bilan aytganda, “yoshlar o'rtasida kitobxonlikni, mutolaa madaniyatini rivojlantirish doimiy e'tiborimiz markazida bo'ladi”[1].

Bugungi globallashtirish davrida axborot texnologiyalari insonlar orasidagi muloqotni yengillashtirgan bo'lsa-da, muloqot madaniyatini saqlash va rivojlantirish yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Biroq, texnologik va informatsion bosim ortib borayotgan bugungi davrda muloqotning qadriyaviy mohiyati zaiflashmoqda, insonlar o'rtasida begonolashuv kuchaymoqda. Mazkur holat muloqot madaniyatini falsafiy-aksiologik nuqtai nazardan qayta o'ylash zaruratini tug'diradi.

Bugungi kunda mutolaaga oid tadqiqotlar nafaqat kitobshunoslik yoki adabiyotshunoslik doirasida, balki bilish nazariyasi, tafakkur metodologiyasi va axborot falsafasi kesimida olib borilmoqda. Chunki, insonning ilm egallashi, o'z-o'zini anglashi, dunyoni bilishi va kreativ tafakkurga ega bo'lishi uzluksiz mutolaa jarayonisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Shu bois mutolaaning ontologik, gnoseologik va sinergetik mohiyatini o'rganish – zamonaviy falsafa va gumanitar tafakkur oldidagi eng dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda.

Mamlakatimizda muloqot madaniyati va uning yoshlar rivojiga ta'siri, shuningdek, muloqotning insonning savodlilik darajasini oshirish, ish sifatini yaxshilash va an'anaviy

tafakkurdan kreativ tafakkurga o'tishda ko'prik vazifasini bajarishi masalalari hamda muloqot madaniyatining falsafiy-aksiologik muammolari A. Umarov, A.Sher, A.Abdulazizov, B.Husanov, J. Yaxshilikov, B.I. Ganieva, E. Yo'ldoshev, M.K. Xodjimato'va, O.A. Turakulova, Y. Rozikova, U.Nurmatova, D.Xudoykulov kabi olimlar tomonidan tadqiq etib kelinmoqda. Xususan, faylasuf olimi U.Nurmatova ta'kidlaganidek, “mutolaa jarayoni insonning kognitivlik qobiliyatini takomillashtirishga olib kelishi, xotira va diqqatni oshirish, matn mohiyatini eslab qolish va tushunishning samarali mexanizmlari ilmiy asoslangan” [2;8].

Jamiyatda yoshlarning shaxs sifatida shakllanishida axborot olish maydoni, uning ko'lami va sifatining roli beqiyosdir. Bu jarayon nafaqat bilim va ko'nikmalarni yetkazish, balki shaxsning dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi va etik pozitsiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, kitob va mutolaa madaniyati inson va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirning falsafiy-aksiologik poydevorini tashkil etadi, shaxsning intellektual va ma'naviy kamoloti hamda jamiyatning madaniy rivojlanishi uchun zaruriy vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Bugungi kunda esa aynan shu maydon tezkorlik, aniq fikrlash va xavfsizlikni talab qilmoqda. Shuningdek, kitob mutolaasi nafaqat kelajak avlodning ma'naviy-ruhiy olamiga va psixofiziologik dunyosiga chuqur ta'sir ko'rsatadi, balki avlodlararo pedagogik diqqatni, didaktik yondashuvlarni va ta'lim-tarbiya metodologiyasini shakllantirish uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi. Shu tariqa, mutolaa madaniyati inson va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ta'sirning falsafiy va aksiologik poydevorini tashkil etadi. Mutolaa madaniyati mazmuni avvalo zamonaviy insonning o'z-o'zini rivojlantirish resurslarini izlashida, ijodiy salohiyatini ochib berishida namoyon bo'ladi. Adabiy manbalarni o'zlashtirish jarayonida inson nafaqat ijodkorlik qobiliyatini rivojlantiradi, balki o'zini yaratish, yozilgan va o'qilganlarni anglash orqali shaxs sifatida erkin his etadi. Shu tariqa, mutolaa nafaqat bilim olish, balki shaxsning ichki dunyosi va kreativ imkoniyatlarini rivojlantirish vositasi sifatida ham ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga “mutolaa madaniyati doirasi yangiliklar, tarkibiy qismidagi o'zgarishlar aholining iste'molchilik madaniyati nuqtayi nazaridan sodir bo'lmoqda. Bular mutolaa qilishning subyekt – obyekt tizimidan, kitob – o'quvchi tizimidan onlayn, oflayn manbalarga qiziqishi ortishi, yangiliklarni iste'mol qilishga istak-maylni kuchaytirib yubormoqda. Mutolaa madaniyatini o'rniga ko'rib eshitish media, MP3,MP4 formatidagi bevosita faolligini susaytirib, qisqacha, tez ma'lumot iste'molchisiga aylantirib qo'yimoqda”[4;175-176].

Umuman olganda, inson erkinlik prinsipiga ega bo'lib, shu sababli o'zining ma'naviy olamini, hayotiy tajribasini va hayot tarzini o'zi yaratadi. Bu jarayon bilish, tafakkur va o'z-o'zini anglash natijasida shakllanadi. Mutolaa esa nafaqat bilim olish

vositasi, balki insonning ichki dunyosi va tashqi faoliyatini uyg'unlashtiradigan, shaxsiy va ijodiy salohiyatni rivojlantiradigan murakkab madaniy jarayon hisoblanadi.

Boshqa davrlardan farqli o'laroq, bugungi kunda mutolaa dunyoni aks ettirish va fikrlash shakli sifatida emas, balki uni faol o'zgartirish, yangilik yaratish va shaxsning kreativ imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish vositasi sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu jihatdan mutolaa individual erkinlik, shaxsiy mas'uliyat va etik qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi, insonni jamiyat va madaniyat bilan o'zaro aloqada faol subyektga aylantiradi.

Xulosa qilib aytganda, muloqot shaxsiyatga ko'p qirrali ta'sirni kuchaytiradi, ma'naviy borlikni yuksaltiradi va insonning intellektual hamda ijodiy salohiyatini boyitadi. Shu bilan birga, u shaxsning ichki dunyosi va tashqi olami o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni mustahkamlash, kreativ tafakkur va ijodiy faoliyatni rag'batlantirish orqali umumiy ma'naviy va intellektual kamolotga xizmat qiladi.

Shunday qilib, muloqot nafaqat bilim va ma'naviyat manbai, balki inson va jamiyat o'rtasidagi falsafiy-aksiologik bog'liqlikni mustahkamlovchi, shaxsni intellektual, ma'naviy va ijodiy jihatdan rivojlantirishning universal vositasidir.

Adabiyotlar ro'yxati (References / Используемая литература)

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ёшлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. Азму шижоатли ёшларимиз билан биргаликда янги Ўзбекистонни албатта бунёд этамиз // <https://president.uz/uz/lists/view/4463>
2. Nurmatova U.J. Mutolaa falsafiy kategoriya sifatida: ontologik va gnoseologik jihatlar. Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. –Samrqand, SamDU,2023. -B.8.
3. Умаров А.О. Ижтимоий-маданий тараққиётни таъминлаш ва комил инсон шахсини шакллантиришда мутолаанинг роли. Соц.фан.док...диссертация автореферати. – Тошкент.:2005.– Б.33.
4. Худойкулов Д. Замонавий ахборот маконида ёшлар мутолаа маданиятининг қадриятли-методологик ўзгаришлари // Falsafa va hayot | Философия и жизнь | Philosophy and life халқаро илмий журнал. –Тошкент, 2020. - №SI-2. –Б.175-176.
5. Шермухамедова Н.А. Янгиланаётган Ўзбекистонда узлуксиз таълим ва тарбия мутаносиблигини таъминлаш омиллари. “Хозирги замон фалсафаси: ҳолати ва тараққиётининг истиқболлари” мавзусидаги республика илмий масофавий онлайн конференция материаллари. 2021 йил 15-апрель. –Тошкент, 2021, -Б.20.

OAV VA MILLIY MAFKURA MASALASIDAGI AYRIM MULOHAZALAR

Rasulov Azizxon Mukhamadqodirovich

*Fargʻona davlat universiteti,
falsafa fanlari boʻyicha falsafa doktori (PhD)
ORCID.ID.0000-0003-3534-6047*

Annotatsiya: Maqolada axborot va kommunikatsiyaning taʼsir omillari, OAVning gʻoyasi va shu bilan birga, axborot almashishning qaysi turini tanlash vazifalari tadqiq etilgan. Shunday xatarli sharoitda jamiyatni axloqiy fazilatlar bilan boyitishga, bu fazilatlar bilan qalblarini nurlantirish, kelajagimiz egasi, yurt va maʼnaviy-moddiy mulkning haqiqiy egasi boʻlishi uchun, eng avvalo, yangicha fikrlovchi, milliy gʻurur-iftixorni chuqur his etuvchi, burch va masʼuliyatga sodiq, mehnatsevar, gʻayrat-shijoatli, pok tiynatli, yuksak maʼnaviy-axloqiy madaniyat egasi boʻlishga xizmat qilmogʻi zarurligi ochib berilgan.

Kalit soʻzlar: Milliy mafkura, maʼnaviy-moddiy mulk, axborot neokolonializmi, axborot urushlari, “madaniy imperializm”, “madaniy gegemoniya”, “axborot ekspansiyasi”, PR va reklama.

Insoniyat tarixida turli xil gʻoyaviy-mafkuraviy kurashlar koʻplab kuzatilgan. Ularning baʼzilarida ezgulik, ayrimlarida esa vayronkorlik ruhiyatidagi kuchlar gʻolib kelgan. Ayniqsa, kishilik taraqqiyoti rivojlanib borgan sayin bunday kurashlar avjiga chiqib boshlagan. Dunyoning hozirgi murakkab va sertashvish manzarasining zamirida ham mana shunday jarayonlar turadi. Oʻzbek xalqining oʻziga xos mentalitetini, dunyoqarashi va qadriyatlarini oʻzida mujassam qilgan milliy gʻoya bunday vaziyatda asosiy kurash vositamiz, najot manbaimizga aylanib bormoqda. Milliy mafkura insondagi salbiy xususiyatlarni kamaytirib, uni tub islohotlarning subyektiva obyektiga aylantirishni nazarda tutadi. Buning uchun esa demokratik oʻzgarishlar jarayoniga jalb etilishi zarur.

Globallashib borayotgan dunyoda bu maqsadlar davlatlarning (rivojlangan davlatlarning) oʻz “yashash makoni”ni kengaytirishga intilish, jahonda yetakchilikka erishishga intilish shakllarida namoyon boʻlmoqda. Yangi axborot texnologiyalarining ulkan imkoniyatlari axborotni geosiyosiy taʼsirning eng kuchli quroliga aylantirdi. Ayrim Gʻarb davlatlarining bugungi siyosati yangi koʻrinishdagi mustamlakachilikdan oʻzga narsa emas. Dunyodagi koʻplab tadqiqotchi olimlar tomonidan “axborot neokolonializmi”, “axborot urushlari”, “madaniy imperializm”, “madaniy gegemoniya”, “axborot ekspansiyasi” “togʻut” (pulga sigʻinish) kabi atamalarning tez-tez

qo'llanilayotgani bejiz emas. Yangi asr siyosatchilari o'z oldilariga qo'ygan maqsadlarini amalga oshirish uchun “axborot bozori”dagi turli vositalardan foydalanadilar. Bunday muhitda o'ylab topilgan “antireklama” ham reklama vazifasini bajaradi. G'arb ma'naviy mahsulotlari bizda azaldan mavjud bo'lib kelgan “bolalar uchun” va “kattalar uchun” deb nomlanadigan taomil orasidagi parda shafqatsizlarcha yirtib tashlamoqda. Ular o'z mijozlari, kontragentlari bilan qaysi axborot vosita orqali muloqotga kirishishni ham “yaxshi bilishadi”.

Axborot almashuv “bekati”da biz axborotga tashna va ularni qondiruvchi bir necha toifa mashg'ullarni ko'ramiz. Kommunikator va retsiptiyentlar axborot-kommunikativ tizimi doirasida o'ziga xos vazifalarni bajaradilar. Bu ularning informatsion fe'l-atvoriga ta'sir ko'rsatadi. Axborot berish va kommunikatsiyaning u yoki bu turini tanlashga tashqi omillar – aniq holat, ijrochining g'oyasi ham ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, bu jarayon o'z ichiga axborot almashishning qaysi turini tanlash vazifasini ham qamrab oladi. Shunday xatarli sharoitda har bir ishimiz yosh avlodni axloqiy fazilatlar bilan boyitishga, bu fazilatlar bilan qalblarini nurlantirish, ularni kelajagimiz egasi, yurt va ma'naviy-moddiy mulkning haqiqiy egasi bo'lishi uchun, eng avvalo, yangicha fikrlovchi, milliy g'urur-iftixorni chuqur his etuvchi, burch va mas'uliyatga sodiq, mehnatsevar, g'ayrat-shijoatli, pok tiynatli, yuksak ma'naviy-axloqiy madaniyat egasi bo'lishga xizmat qilmog'i zarur. Buning uchun jamiyatimizda ma'naviy-axloqiy muhit sog'lom, yoshlarning madaniy, huquqiy, ma'rifiy yetukligi yuksak, kelajagi mustahkam, sermazmun bo'lishi kerak.

Bir vaqtlar AQSH quruqlik qo'shinlari rezervining psixologik amaliyotlar bo'linmasi rahbari bo'lgan, hozir esa vitse-prezident Cheynining ishonchli tashviqotchilaridan biri sifatida tanilgan general Pol Velleli 80-yillarning oxirida yana bir olim bilan hammualliflikda “Psixologik amaliyotlardan psixologik urushga: psixologiyaning g'alabasi” deb nomlangan maqola e'lon qilgandi. Agressiv, quyushqonga sig'maydigan fikirlarga to'la bu maqolada muallif raqib mamlakatni ruhiy bosim va xurujlar orqali yengish mumkinligi va zarurligini ta'kidlaydi. “Strategik jihatdan – deb yozgandi Velleli, - mazkur qurol do'stlar, dushmanlar va betaraflardan qat'iy nazar, dunyodagi barchaga qaratilmog'i hamda har joyga tashlab ketiladigan oddiy varaqalar, maxsus tashviqot otryadlarining karnaylari, psixotronikaning zaif, noaniq va tor yo'nalishlari orqali emas, balki AQSH ega bo'lgan va Yer sayyorasidagi istalgan odamga yetib bora oladigan vositalar yordamida qo'llanilishi kerak. Albatta, bu vosita – elektron OAV, matbuot, televideniye va radiodir. Sputnik orqali aloqa, videoyozuvlar va boshqa texnologiyalarning bugungi rivoji insonlar ongiga biz ilgari tasavvur ham qila olmaydigan darajada kirib borish imkonini berdi. Biz mo'jizaviy Ekskalibur (g'arb asotiridagi qirol Arturning qilichi) – ni qo'lga olsak kifoya va u bizga butun dunyoni bo'ysundirib beradi. Faqat bizda hamma mamlakatlarni shunday vositalarga ko'mib

tashlash uchun yetarlicha jur'at va qat'iyat bo'lsa bas. Ushbu qilichsiz bizning ahloqiy normalarimizni boshqa madaniyatlarga singdirish qiyin kechadi.

Tadqiqotchilarning fikricha, o'zga g'oyalarga ozgina moyillik ham o'sha g'oyalarga yo'l ochadi va bu yuksak texnologiyaga ega turli vositalar orqali transformatsiya bo'ladi. Hozirda olimlar tan olgan psixotron vositalar agar madaniy gegemoniyaga intilayotgan kuchlar qo'lida qolsa nima bo'ladi? Xorijda, xususan rivojlangan davlatlarda mahalliy saylovlarda odamlar birdan o'zlariga yaxshi tanimaydigan, bilmaydigan nomzod uchun ovoz berib qo'yish hollari va umuman notanish bo'lgan kimsa siyosiy ahamiyatga ega bo'lgan biron bir nufuzli amal kursisiga o'tirib qolishidan ham shubhaga tushib qolishgan. Va bu shubhalari ba'zan o'rinli bo'lib chiqmoqda. Bu hodisa orqasida muayyan kuchlar turganligi keyin ma'lum bo'lmoqda. Aniqrog'i, ruhiyatga ta'sir qiluvchi yuksak texnologiya nopok qo'llarga tushib qolish extimoli har doim 100% bo'lgan. Chunki, hamma zamonda jinoyat va uni fosh qilish bir xil darajada o'sib kelgan.

Haqiqatan dunyo taraqqiyoti bugun mutlaqo o'zgarib ketgan. Neokogerent nurlanishli, ultratovush va infratovush diapazonli qurollar sohasida ayrim muhim kashfiyotlar qilindiki, buning oqibatini tasavvur etish qiyin emas. Kimyoviy moddalar, biologik va biotexnologik moddalar texnologiyasidagi yutuqlar ham ana shunday qurollarni yaratish ehtimoli mavjudligini ta'kidlamokda. Hozirda bu sohadagi qizg'in va faol ishlar asosan AQSH da olib borilmoqda. Turgan gapki, Pentagon UZBK qurollar turkumini yaratish uchun maxfiy ravishda milliardlab dollar sarflamoqda. Pentagon harbiy soha olimlari oldiga qo'yilgan vazifa: dushmanning jonli kuchlarini yo'qotmay, texnologik va muhandislik inshootlariga ziyon yetkazmay mamlakatni tobe qilishdir. Bunday qurollardan o'ta yuqori kuchlanishli, nurlantirgichli, ultraqisqa tovushli va infratovushli qurollar eng istiqbolli, deb tan olinmoqda. Bu turdagi qurollar inson ruhiyatiga juda tez ta'sir etishi bilan ajralib turadi.

“XXI asrda Islom: Postmodern dunyoda qiblani topish” asari muallifi Abdul Hakim Murodning yozishicha, “G'arb o'zining uchinchi dunyodagi “suyukli mijozlari”ga yordam sifatida psixotron qurol bilan ta'minlab kelmoqda. Xuddi shunga o'xshash so'roq qilish, qiynoq vositalari ham takomillashib bormoqda, bugungi kunda ularning dunyoning turli burchaklarida yashirin harakatlarga qarshi samarali qurol ekani ayon haqiqat. “Yemnetsi Interneshnl”ning 1996 yilgi yillik ma'lumotnomasida bir necha misollar keltiriladi. Unda yozilishicha, AQSH hukumati 1995 yilning yanvar oyida Saudiya Arabistoniga “teyzer” deb ataluvchi qurolni ham o'z ichiga olgan bir qator xavfsizlik asboblari eksport qilishga rozilik bergan. Ushbu qurollar nishonga olingan odamning tanasiga 5 metrgacha bo'lgan masofadan nayzaga o'xshash narsani otib kiritadi va u orqali tanaga 40-50 ming voltlik falajlovchi tok yuboriladi. Bunday qurollardan foydalanish ko'pgina mamlakatlar, shu jumladan, Buyuk Britaniyada ham taqiqlangan. “Yemnetsi” ma'lumotnomasida keltirilgan yana bir misol: 1990 yili Buyuk Britaniyaning

bir kompaniyasi Dubaydagi politsiyaning maxsus bo‘linmasi qarorgohiga qiynoq kamerasini eksport qiladi va o‘rnatib beradi. U Birlashgan Arab Amirliklarida “Ajoyibotlar xonasi” sifatida nom qozongan. U “Yemnetsi” ma’lumotnomasida “o‘ta yuqori darajadagi tovush sxemasi, shovqinli generator va odamni holdan toydiruvchi chastotada puls beruvchi sinxron yorug‘lik lampasi bilan jihozlangan maxsus xona” deb tavsiflanadi.

Umuman olganda, jurnalistika, PR va reklamada mavjud imij nazariyalari bir-biriga o‘xshamasa-da, aksariyat holatlarda ular umumiy mavzu, hudud yoki tovar qiyofasi imiji bilan bevosita bog‘liq bo‘lishi xorijiy mediamakonda mamlakat imiji bilan uzviy holatni doimiy ravishda monitoring qilish va axborot siyosatiga o‘z vaqtida o‘zgartirishlar kiritib borish zarurligini ko‘rsatadi.

Qayd etib o‘tilgan nazariy qarashlarning turfaligini e’tiborga olgan holda ularning ma’lum bir ko‘rinishini to‘g‘ridan-to‘g‘ri qabul qilish yoki istalgan sharoitga tadbiq etish mumkin emasligi har qanday mamlakat, ayniqsa, O‘zbekiston kabi rivojlanish yo‘lidagi yosh mustaqil davlatlar imijini shakllantirishda nazariy va amaliy masalalarni qiyoslashni talab etadi.

Jamoatchilik bilan aloqalarning nazariy jihatlari va hozirgi jarayonlari O‘zbekiston sharoitida ham mutaxassislar tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, ularning muayyan tizimga solinganligi milliy maktabimizdagi jamoatchilik bilan aloqalarga doir nazariy masalalarning yanada chuqurroq o‘rganilishi zarurligini ko‘rsatadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. Milliy g‘oya targ‘iboti va ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish to‘g‘risida. <https://lex.uz/ru/docs/-1354503>
2. Тимоти Уинтер (Абдул Ҳаким Мурод) “XXI асрда Ислом: Постмодерн дунёда қиблани топиш” Фаҳриддин Низомов таржимаси. –Т.: 2004. 63 б.
3. Transformation of Capitalizm. Ekonomy, Socciety and State in Modern Times. London, 2000, p. 419.
4. https://namdu.uz/media/Books/pdf/2024/06/04/NamDU-ARM-3846-Globallashuv_asoslari.pdf
5. <https://lex.uz/docs/-3360950>

ДУНЁ КЎРИШ ИЗСИЗ КЕТМАЙДИ (МАХМУДХЎЖА БЕХБУДИЙ МИСОЛИДА)

Жўраев Ҳамза Атоевич

*Тошкент давлат тиббиёт университети Чирчиқ филиали
“Ижтимоий фанлар ва хорижий тиллар” кафедраси доценти*

Аннотация: Мазкур мақолада Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг ҳаёт фаолияти ёшларга диний илм билан биргаликда дунёвий илмларни ҳам ўрганишга тарғиб қилганлиги ҳақида маълумотлар кўрсатиб ўтилган. Шунингдек, 1903-1904 йилларида саёхат хотиралари ҳар жиҳатдан муҳим бўлиб Беҳбудий уларни ўз журнали “Ойна”нинг ҳар бир сонларида пешма-пеш бериб борганлиги, қайси шаҳарга бормасин, унинг тарихи, обидалари, у ердан чиққан буюк затлар ҳақида маълумотлар, турли-туман миллатлар, уларнинг урф-одатлари, турмуш маданияти ҳақидаги маълумотлар илмий асосида таҳлил қилиб ўтилган.

Калит сўзлар: Мавароуннаҳр, Бахшитепа, қозихона, ҳаж, Қозон, Уфа, Нижний Новгородда, Маршрут, Кавказ, Қрим, Истамбул, Юнонистон, Байрут, Миср, Қоҳира, Истамбул, Булғористон, Австрия, Берлин, Туркистон, Байрамали, Красноводск, параход, Қуддис, Дунё

Аннотация: В статье представлены сведения о жизни Махмудходжа Беҳбуди, который поощрял молодёжь изучать светские науки наряду с религиозными знаниями. Кроме того, путевые заметки 1903–1904 годов имеют важное значение, и Беҳбуди неоднократно публиковал их в каждом номере своего журнала «Ойна». В каком бы городе он ни побывал, он сообщал о его истории, памятниках, выдающихся произведениях искусства, о разных народах, их обычаях и культуре жизни.

Ключевые слова: Мавераннахр, Бахшитепа, сокровищница, паломничество, Казань, Уфа, Нижний Новгород, Маршрут, Кавказ, Крым, Стамбул, Греция, Бейрут, Египет, Каир, Болгария, Австрия, Берлин, Туркестан, Байрамали, Красноводск, пароход, Иерусалим, Мир

Abstract: This article presents information about the life of Mahmudhoja Behbudi, who encouraged young people to study secular sciences alongside religious knowledge. Furthermore, his travel notes from 1903–1904 are significant, and Behbudi published them repeatedly in each issue of his journal, Oyna. No matter what city he visited, he wrote about its history, monuments, outstanding works of art, and the different peoples, their customs, and culture.

Keywords: Maverannahr, Bakhshitepa, treasury, pilgrimage, Kazan, Ufa, Nizhny Novgorod, Route, Caucasus, Crimea, Istanbul, Greece, Beirut, Egypt, Cairo, Bulgaria, Austria, Berlin, Turkestan, Bayramali, Krasnovodsk, ship, Jerusalem, Peace

Мавароуннахр замини азал-азалдан буюк мутафаккир ва даҳоларга бешик бўлган. Ушбу камолот эгалари нафақат Ўрта Осиё халқлари илм-фани ва маънавиятини юксалтириш учун, балки жаҳон тамаддунининг тараққиётига ўзларининг муносиб ҳиссаларини қўшганлар. Тарихда инсон ўз умрини мазмунли ўтказиши учун аввало ўзини ўраб турган борлиқни била билиши, юксак ақл ва тажриба эгаси бўлиши даркор. Бунинг учун эса илм олиши, ҳунар эгаллаши зарур. Оламда илмдан қудратлироқ куч йўқ. Халқ илмнинг куч-қудрати нақадар буюк эканлигини асрлар оша ўз тажрибасидан ўтказиб келган. Илм зиёси сари интилган, жаҳон маданиятининг равнақи учун олам ичра донг таратган буюк олим ва мутафаккирлар етиштириб чиқарган ўзбек халқи ҳисобланади

Маҳмудхўжа Бехбудий 1875 йилнинг 19 январда (ҳижрий 1291. 10 – зулҳижжи) Самарқанд яқинидаги Бахшитепа қишлоғида руҳоний оиласида дунёга келган. Отаси Бехбудхўжа Солихўжа ўғли туркистонлик, Аҳмад Яссавийнинг авлодларидан, она томонидан бобоси Ниёзхўжа ургачлики бўлиб, амир Шохмурод замонида (1780-1785) Самарқандга келиб қолган.

1894 йилда отаси имом-хатиблик билан шуғулланиб келган Бехбудхўжа вафот этади. Ёш Маҳмудхўжа тоғаси қози Муҳаммад Сиддиқнинг тарбия ва қарамоғида ўсиб вояга етади. У 18 ёшидан оқ қозихонада мирзалик қила бошлайди. Бехбудий дастлаб Самарқанд мадрасасида сўнгра Бухорода яхшигина таҳсил кўрган. Анъанавий мадраса илмини пухта ўрганиб, сўнг эса ўз устида қунт ва сабот билан ишлаш орқали у шариатнинг юксак мақомлари – қози, муфти даражасигача кўтарилади.

1899-1900-йилларида Бехбудий Бухоролик дўсти Ҳожи Бақо билан ҳаж сафарига чиқди. 1318 санаи ҳижрияси тавофи Байтуллоға Кавказ йўли ила Истамбул ва Миср ал-Қоҳира воситаси-ла бориб эдим. Муддати сафарим саккиз ойдан зиёд чўзилиб эди,- ёзади Бехбудий бу ҳақи Дунёни кўриш изсиз кетмайди. Сафар янги мактаб ҳақидаги қарашларни мустаҳкамлайди[1].

Ҳукуматнинг ўқитувчиларга бўлган муносабати ушбу ҳукуматнинг кучли ёки заиф эканлигини кўрсатиб берувчи далил бўлиб хизмат қилади. Бехбудий ўзининг сафари давомида шу нарсага гувоҳ бўлдики Таълим –дунёни ўзгартириш учун ишлатишингиз мумкин бўлган энг қудратли қуролдир. Маҳмудхўжа 1903-1904 йилларида Москва, Петербургга боради, 1906 йилда Қозон, Уфа, Нижний Новгородда бўлади. Бўлар саёҳат эмас хизмат сафари эди. Маршрут Кавказ, Қрим, Истамбул, Юнонистон, Байрут, Миср Қоҳираси ва яна орқага- Истамбулга қайтиб,

темир йўл билан Булғористон, Австрия, ва Берлин орқали Русияга, ундан Туркистон, келиш. Муддати икки ой ўтиб Поезга ўтириб Байрамали орқали Ашхаботга ўтади. Красноводскдан параход билан Бокуга боради. 2 июнда Минералние Води-Кисловодск – Пятигорск, Железноводск-Ростов- Одессани кезиб, 8 июнда Истамбулга кириб келади. Ундан Адирнага саёҳат қилади яна Истамбулга қайтиб, 21 июнда сув йўли билан Қуддисга йўл олади.

Саёҳат хотиралари ҳар жиҳатдан ғоят муҳим бўлиб Бехбудий уларни ўз журнали”Ойна”нинг 1914 йил сонларида маскур ном остида пешма-пеш бериб боради. Қайси шаҳарга бормасин, унинг тарихи, обидалари, у ердан чиққан буюк затлар ҳақида маълумотлар тўплайди, турли-туман миллатлар, уларнинг урф-одатлари, турмуш маданияти билан қизиқади. Қишлоқлардаги деҳқончиликдан тортиб, шаҳарлардаги маданият ҳам унинг эътиборидан четда қолмайди[2].

Ҳар бир кишининг муваффақияти бошқа кишиларнинг мувоффақиятига боғлиқ бўлади. Дунё маданияти таълими тараққиётини ўз кўзи билан кўриб келган Маҳмудхўжа Бехбудий шериклари Мардонқул Шомухаммадзода ва Муҳаммадқул Ўринбой ўғли билан бирга Шаҳрисабзда қўлга олинган ва Қаршига келтириб Қарши беги Тоғайбек буйруғи билан зиндон яқинидаги “подшолик” чорбоғида амирнинг Қарши шаҳридаги волийси Нуриддин Оғалиқ томонидан 1919 йил 25 мартда ваҳшиёна ўлдирилган[3].

Хуллас фақат тўғрига юраман десанг, узоққа боролмайсан деган, халқ ҳикмати тўғри эканлигини испотлаб турибди. Илмсизлик тириклар ўлими. Балчиқдаги курбақа буюк океандан бир умир беҳабар қолади. Дунё кезиб оддий саводсиз жаллод қўлида ўлиш қанчалик аянчли. Жади́длар ғанимларни шунчаки мағлубиятга учратмади, балки уларни ўзгартирди ҳам. Жади́длар жамиятни яраси нимада эканлигини тушиниб етдилар. Мактаб очиб барча ёшларга таълим беринг, шунда катталарни жазолашга ҳожат қолмайди. Аксинча жамиятни одат эмас, ақл бошқариши керак эди. Буни биргина Бехбудийнинг фикридан ҳам билсак бўлади. Тўй ва тазияга сарф қилинатурғон ақчаларимизни биз туронийлар илм ва дин йўлига сарф этсак, анқариб оврупойилардек тараққий этармиз ва ўзимизда обруй ва ривож топармиз. Йўқ ҳозирги ҳолатимизга давом этсак, дин ва дунёга зиллат ва мискинотдан бошқа насибамиз бўлмайдур.

АДАБИЁТЛАР

1. Қосимов Б. Миллий уйғониш Тошкент “Маънавият” 2002 263 –б
2. Шу манба
3. Ш.Хайитов, С.Бадриддинов, К. Раҳмонов. Бухоро Халқ Совет Республикасида: иқтисодий ижтимоий сиёсий, маданий ҳаёт 2005 63-65-б.

MAMLAKATIMIZDA TA'LIM TIZIMINI RAQAMLASHTIRISH: MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR

Begaliyev Javlonbek Rayimnazarovich

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Anotatsiya. Maskur maqolada mamlakatimiz ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarning o'rni va ahamiyati misollar yordamida tahlil qilingan. Ta'lim sifatini va samaradorligini oshirishda raqamlashtirish va axborotlashtirish jarayonlaridan keng foydalanishning ahamiyati ko'rib chiqilgan. Sun'iy intellekt va innovatsion texnologiyalarning ta'lim jarayoniga ijobiy va salbiy ta'siri o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Raqamli texnologiyalar, ta'lim sifati, raqamlashtirish, axborotlashtirish, innovatsion texnologiya, Sun'iy intellekt, zamonaviy ta'lim.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar zamonaviy ta'lim tizimini o'zgartirishda, o'qitish uslublari takomillashtirishda, o'quv jarayonini shaxsiylashtirishda va global ta'lim resurslariga kengroq imkoniyat yaratishda muhim rol o'ynamoqda. Ular o'quvchilarga interaktiv mashg'ulotlardan foydalanish va ko'proq ma'lumotni qamrab olish imkonini berish bilan birga o'qituvchilarga ham samaraliroq ishlashga yordam beradi.

Ta'lim tizimi va boshqa sohalarga raqamli texnologiyalarni keng keng joriy qilishi maqsadida O'zbekiston Respublikasi prezidentining 2020-yilning 29-oktyabrdagi 6097-sonli farmoni qabul qilindi[1]. Ushbu farmonda iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohani jadal rivojlantirish, ilmiy-intellektual hamda moliyaviy resurslarni to'liq safarbar etgan holda ilmiy-innovatsion salohiyatdan keng foydalanish, istiqbolda ilm-fanni muntazam isloh qilib borishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilimga ega va mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash, ilmiy infratuzilmani modernizatsiya qilish ishlarini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish maqsad qilingan.

Bugungi kunda boshqa sohalar bilan bir qatorda ta'lim tizimida ham raqamli texnologiyalar shiddat bilan rivojlanib bormoqda va ushbu jarayon har bir sohada zamon bilan hamnafas odimlashni taqozo etmoqda. Axborot olish va foydalanish tezligi juda oshgan hozirgi davrda ta'lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish ta'lim sifatini oshirish va ijtimoiy faol yoshlarni tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega. Ta'lim dasturlari oldin va hozirgacha ham an'anaviy usulda ya'ni ma'ruzalar, kitoblar, qo'llanmalar orqali amalga oshirilgan shaklda olib borilgan. Bu esa o'z navbatida ta'lim sifatining u qadar yuqori bo'lishini ta'minlamagan. Hozirda ta'lim sifatini ko'tarishda ta'limni raqamlashtirish jarayoni boshlandi. Ta'lim tizimining hozirgi noan'anaviy ta'lim

texnologiyalari va ularning roli ortib borayotgani bilan tavsiflanadi. Ta'lim oluvchi tomonidan ularning yordami bilan bilimlarni o'zlashtirish an'anaviy texnologiyalarga qaraganda ancha tezdir. Ushbu texnologiyalar bilimlarni rivojlantirish, egallash va tarqatish xarakterini o'zgartiradi, o'rganilayotgan fanlarning mazmunini chuqurlashtirish va kengaytirish, uni tezda yangilash, samarali o'qitish usullarini qo'llash, shuningdek, har bir talaba uchun ta'lim olish imkoniyatini sezilarli darajada kengaytirish imkonini beradi[2].

Oliy ta'lim tizimiga raqamli texnologiyalarni jadal joriy etish, axborot makonini shakllantirish va raqamli ta'lim tizimlarini rivojlantirish oliy ta'lim muassasalari talabalarining o'quv jarayonini tashkil etish, ta'limga yondashuvlarni sifatli qayta ko'rib chiqish, shuningdek, ta'lim tizimini jadallashtirish to'g'risida yangi ilmiy va pedagogik g'oyalarni shakllantirishga olib keladi. Ta'limni raqamlashtirish elektron axborot ta'lim sohasini yaratish va ishlatish, maxsus virtual texnologiyalarni qo'llash, turli ta'lim platformalarini ta'lim jarayoniga tatbiq qilish imkoniyatlari bilan xarakterlanadi. Umuman olganda, oliy ta'limni raqamlashtirish barcha faoliyat sohalarini axborot-kommunikatsion texnologiyalar asosida qurishni anglatadi[3].

Bugungi kunda mutaxassislar jamiyatni ishlab chiqarish samaradorligini va inson ehtiyojlarini oshishiga hamda yangi faoliyat turlarini yaratishga yo'naltirilgan raqamli davrga o'tishni ta'minlashi kerak. Buning uchun mutaxassislar yetishtiradigan an'anaviy ta'limni rivojlantirishga xizmat qilayotgan axborotlashtirish bosqichidan raqamlashtirish bosqichiga o'tish lozim. Ta'limni axborotlashtirish ta'limni yangi bosqichga o'tishiga asos bo'lgan bo'lsa, ta'limni raqamlashtirish mobil va Internet texnologiyalarini bimalol ishлата oladigan, masofaviy elektron ta'limdan foydalanib uzluksiz ta'lim sifatini oshira oladigan hamda mehnat bozorining talablarini qoniqtiradigan mutaxassislarni tayyorlashga mo'ljallangandir[4].

Ta'limda raqamli texnologiyalarni qo'llash talabalarning mahoratiga qo'yiladigan talablarni o'zgartiradi, chunki bu nafaqat o'qish, yozish va hisoblash, balki ma'lumotlar manbalarini tartibga solish, ma'lumotlarni to'plash, baholash va ulardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishni ham talab etadi.

Yaqin vaqtgacha ta'limni axborotlashtirish to'g'risida gapirilar edi, chunki bu atama ta'lim va tarbiya jarayonida axborot mahsulotlarini, vositalarini hamda texnologiyalarini joriy etish asosida pedagogik jarayonlarni o'zgartirish bo'yicha chora-tadbirlar majmuasi sifatida tushunilgan. Rossiya pedagogik ensiklopediyasida ta'limni keng ma'noda axborotlashtirishni ta'lim tizimlarini axborot mahsulotlari, vositalari va texnologiyalari bilan to'ldirishga bog'liq ijtimoiy-pedagogik o'zgarishlarning kompleksi; tor ma'noda esa, ta'lim muassasalarini mikroprotsessor texnologiyasiga asoslangan axborot vositalari, shuningdek ushbu vositalarga asoslangan axborot mahsulotlari va pedagogik texnologiyalarni joriy etish deb hisoblaydi[5].

Ta'limda axborot texnologiyalarini qo'llashning asosiy yo'nalishlari quyidagilar:

- turli maqsadlar uchun pedagogik dasturiy ta'minotni ishlab chiqish;
- ta'lim uchun Web-saytlarni ishlab chiqish;
- uslubiy va didaktik materiallarni ishlab chiqish;
- virtual modellar bilan kompyuter tajribalarini tashkil etish va o'tkazish;
- maqsadli axborot qidirishni amalga oshirish.

Bugungi kunda jamiyat yangi texnologiyalarni rivojlantirishning keyingi bosqichiga o'tdi. Birinchisi, bug' dvigatelini yaratish edi; ikkinchisi - elektrlashtirish; uchinchisi - axborotlashtirish; to'rtinchisi - raqamlashtirish, ya'ni katta ma'lumotlar va unga asoslangan texnologiyalar davri. Raqamli texnologiyalar, bir tomondan, ishlab chiqarish hajmi va samaradorligini yanada oshirishga yordam beradi, boshqa tomondan esa, ular turli sohalarida individual yondashuvni amalga oshirishga imkon beradi. Masalan, 3D bosib chiqarish yordamida murakkab qurilmalarni bitta nusxada ishlab chiqarish mumkin, an'anaviy ishlab chiqarishda bu imkonsiz edi[6].

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, sun'iy intellekt, blokcheyn, virtual reallik kabi innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Kelajakda raqamli ta'limning yanada rivojlanishi uchun pedagogik kadrlarni tayyorlash, texnologik infratuzilmani yanada kengaytirish va xalqaro tajribani integratsiyalash muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Bundan tashqari raqamlashtirish o'z navbatida professor-o'qituvchilar va talabalar o'rtasida onlayn ko'rinishdagi muloqot integratsiyasini rivojlantirsa, ikkinchi tomondan, talabalarning o'z ustida ilg'or o'quv texnologiyalaridan foydalangan holda mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Bu esa hozirgi rivojlanish jarayonida raqamlashtirishning yangi tendensiyalarini ta'lim jarayoniga qo'llashda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020-yilning 29-oktyabrdagi “Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi 6097-sonli farmoni.(<https://lex.uz/uz/docs/-5073447>)
2. N.V.Nosirov Raqamli texnologiyalarning ta'lim sohasida qo'llanilishi. (2024). Innovations in Science and Technologies, 1(3), 175-179. <https://innoist.uz/index.php/ist/article/view/301>
3. Anarbayeva.F., Abdullayeva.M., (2023). Oliy ta'limni raqamlashtirishning imkoniyatlari va ahamiyati. The Journal of Economics, Finance and Innovation, 490–496. Retrieved from <https://sbtsuejournals.uz/index.php/EFI/article/view/104>
4. Hakimova M. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari: nazariya va amaliyot // Архив научных исследований. – 2020. – №. 32

5. Nikulina T.V., Starichenko E.B. Информатизация и цифровизация образования: понятия, технологии, управление //Педагогическое образование в России. – 2018. – №. 8.

6. Akmalova A., va boshqalar., “Oliy ta’limni raqamlashtirish sharoitida talabalarining intellektual salohiyatini rivojlantirish” // 2024. – Toshkent. b. 40-43.

BAG'RIKENGLIK INNOVATSION TAFAKKUR MEZONI

Kuramatov Murodjon Abdusalom o'g'li

Toshkent kimyotexnologiya instituti Yangiyer filiali o'qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada innovatsiya, keratevlik, innovatsion tafakkur va tasavvufona bag'rikenglik o'rtasidagi dialektik aloqadorlik hamda innovatsiya, keratevlik, innovatsion tafakkur o'zining asosiy ibtidosini tasavvuf ilmidan olganli bayon qilingan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, keratevlik, innovatsion tafakkur, nashqbandiya, bag'rikenglik, “sham bo'lishlik” .

Keyingi paytlarda innovatsiya va keratevlik degan tushunchalar tilimiz lug'atining tarkibiga aylanib borish asnosida, tez-tez istefoda etilmoqda. Garchi bu tushunchalar yangi bo'lishiga qaramay, ularning ildizlari ancha burungi ijtimoiy-falsafiy fikrlar tarixiga borib taqaladi.

Innovatsiya (lot, innovation - yangilash, yangilik) hisoblanadi:

- 1) yangilik, yangi narsalarni joriy etish, modernizatsiya qilish, isloh qilish;
- 2) iqtisodiyotda - yangi texnologiyaga, mehnatni tashkil etish va boshqarishning yangi shakllariga investitsiya;
- 3) tilshunoslikda - yangi shakllanish, tilda yangi hodisa;
- 4) falsafada - yangi qarashlar, yondashuvlar, paradigmalari va kontseptsiyalar;
- 5) ta'limda - yangi o'qitish usullari, vositalari.

Demak, innovatsion tafakkurni yangilikka “xizmat qiluvchi” va uning muvaffaqiyatini ta'minlovchi alohida tafakkur turi sifatida qarash mumkin [4, 113 b.].

Kreativlik (ijodkorlik) - insonning yangi g'oyalar, muqobillar, echimlar va imkoniyatlarni noyob va boshqacha tarzda yaratish qobiliyatidir.

Kreativlik - bu oldindan aytib bo'lmaydigan, original va noyob narsalarni tasavvur qilish qobiliyatidir. Bu ifodali, hayajonli va ijodiy bo'lishi kerak. Bu inson har qanday sharoitda ham qanchalik yaxshi fikrlay olishining ko'zgusidir. Demak, kreativlik ko'proq tafakkurda kechadigan ruhiy kognitiv jarayon bo'lsa, innovatsiya esa uning tatbiqi va natijasidir. Kreativlik nazariya desak, innovatsiya esa uning amaliyotidir[4, 114 b.].

Bundan shunday xulosa chiqarish mumkinki kreativlik va innovatsiya tushunchalari bizning xalqona “aqlingni ishlat”, “kallangni ishlat”, “miyaningni ishlat”, “mulohaza bilan ish yurit” kabi iboralarimizga anchayin yaqin.

Zero, bu haqida Alixonto'ra Sog'unuy shunday yozadilar: “...shuni bilmak kerakkim, inson olamiga berilmish ne'matlar ichida eng ulug'i aql ne'matidir. Shunga o'xshash, olamda borliq balolar ichida eng yomoni - ahmoqliq. balosidur. Bunday ziyonlik, yomon

narsa do'zaxda ham yo'qdur. Agar kishi aqlini haqlik yo'lida ishlatar ekan, u kishi farishtalik maqomiga etib, balki payg'**ambarlar** kabi ulardin o'tib, komil inson bo'lishi shubhasizdur” [3, 276].

Xitoy donishmandi Syun-tsz donolikni to'rt toifaga:

-xizmatkorlarning donoligi: chaqqonlik, topqirlik, aql- farosat...

-quv odamning donoligi: ikkiyuzlamachilik, muomala tamoyillarini buzish, har bir ishda xatolikka yo'l qo'yish.

-ma'rifatli odamning donoligi: oz, to'g'ri va qisqa so'zlash, fikrlarni misoli ipga tizgandek tartib bilan bayon etish, o'zini tuta bilish.

-komil insonning donoligi: nutqdagi izchillik, biror hodisaning sabablari xususida bir necha kunlab mushohada yuritish, ularga har taraflama yondashish va shuning barobarida izchillikni saqlab qolish [6, 135 b.], deb ajratadi.

Bugungi XXI asrda - intellektual mehnat bozori va Internet davrida, globallashuv zamonida, madhiyasida “bag'rikeng o'zbekning o'chmas imoni” madh etilayotgan, kreativlik va innovatsiya tushunchalari urfga aylanayotgan bir zamonda yashayotgan ekanmiz, ko'pincha bu borada ibrat bo'larlik ota me'rosdan behabarligimiz ayon bo'lib qoladi.

Ulug' ispan yozuvchisi Servantes “Tarix – faoliyatimiz xazinasini, o'tmish guvohi, bugungi kun uchun ibrat va o'git, kelajak uchun esa ogohlantirishdir” degan falsafiy hikmati ayni hozirgi kunlarimiz va har bir ziyoli uchun aytilgan o'gitdir.

Shu ma'noda tasavvufona bag'rikenglik g'oyasi, bugundagi kreativlik va innovatsiya tushunchalarining tarixiy asosi va mezonini hisoblanadi.

Bag'rikenglik tushunchasi bugungi kunda juda ko'p talqin etilayotgandek sof diniy tushuncha emas, balki u sof axloqiy tushunchadir. Biz ko'pchilik hollarda diniy bag'rikenglik to'g'risida tapirsakda, uning bundan tashqari falsafiy, siyosiy, axloqiy va tasavvufiy shakllari mavjud. Bizningcha, bag'rikenglik quyidagi mezonlarni o'ziga asos qilib oladi:

5. o'z-o'zini anglash;

6. o'z yukini o'zi ko'tarish;

7. o'zgalar xizmatga buyurmaslik;

8. o'zgalar yukini o'ziga olish kabi.

Bag'rikenglik quyidagi shakl-ko'rinishlarda namoyon bo'ladi:

- so'zda – shirin so'z yoki dalda tarzda;

- muomalada – o'zaro aloqada, muomila madaniyati tarzida;

- amalda – ya'ni o'zgalar uchun mashaqqat chekish, ularni yukini o'z zimmasiga olish shaklida.

Bag'rikenglik tushunchasi tasavvuf ta'limotidagi ham markaziy tushunchalardan biri bo'lgan. U imon, tavhid, zikr, odob, tavba, shukr, ma'rifat kabi tasavvufiy tushunchalar bilan bir qatarga qo'yilgan.

Tasavvufning ayniqsa naqshbandiya tariqatida bag'rikenglik keng tushunilib, tariqat arboblari hayotining mazmuniga aylangan. Buni Bahouddin Naqshband hayoti bilan bog'liq bo'lgan quyidagi bir qator jihatlarda ko'rishimiz mumkin.

-Hazrat Bahouddin Naqshbandning balogardonlik nazariyasi va amaliyoti. Naqshbandiya tariqatining asoschisi Naqshband balogardonlik kabi ezgulikka, bag'rikenglikka, olijanoblikka yo'naltiruvchi aqida-tajribaning rahnamosidir. Islomda bu dunyo bizga sinov uchun berilganligi, bu sinov-imtihon muvaffaqiyatli bajarilsa, kishi haqiqiy boqiy dunyoda Olloh ne'mati ila taqdirlanajagi anglanadi. Agar ojiz banda va bandalar bu yo'ldan adashsa, shaytoniy yo'lga kirishsa, u gunohkor bo'ladi va uning boshiga balolar yog'iladi. Inson bu jazodan qutulmoq uchun, o'z hayotini ezgulik, hidoyat va yaxshilik ustiga qurmog'i lozim. Hazrat Naqshband Buxoro muzofoti ahlini ko'p marta ularga yog'ilayotgan o'lim, kasallik, ochlik, olov, suvsizlik kabi balolardan qutqarib qolgan. Shuning uchun ham xalq unga Bahouddin Balogardon sharaflari nomini bergan.

- Hazrat Naqshbandning “shamdek bo'lishlik” g'oyasi. “Shamga o'xshagin, toki hammaga ravshanlik bag'ishla, o'zing esa qorong'uda bo'l” [2, 95 b.] - deb yozgan Bahouddin Naqshband. Bu o'gitda ifoda etilgan mazmun-ma'no hazratning etuk izdoshlaridan biri bo'lmish mavlono Abdurahmon Jomiy quyidagicha nazmiy bayon qiladi:

Shamdek bo'l, shamni ko'r, kuyib qalbu tan,
O'zgalar bazmini qiladi ravshan...

Bu erda “shamga o'xshashlik”, ya'ni yonish – o'z Vatani, xalqi, millati uchun o'zini qurbon qilish. Qolaversa, o'zni fido qila turib, Vatan, vatandoshlar, odamlar uchun nur, ziyo, yorug'lik sochish. “... Toki hammaga ravshanlik bag'ishla” esa – hammaga bab-baravar ezgulik qilish. Shamni yonishini kuzatsak, unda takabburlik, adolatsizlik, og'machilik mutlaqo yo'q. Hammaga birday, hammaga teng nur ulashadi. Shu bilan u kishilarni tunini zulmatini nurafshon etadi. Bag'rikenglikning ikkinchi bir qirrasini – bu kishi qalbini ravshanlashtirish, iliqlik kiritishdir. “...Qorong'uda bo'lish”lik o'zni sham kabi fido qila turib, ushbu fidolikni ham kerak bo'lsa ta'na qilmaslikdir.

-Hazratning «mutlaq ezgulik» g'oyasi. “Tabiatga, barcha tirik jonzoatlari o'simliklarga, hayvonlari insonlarga birdek mutlaq ezgulik, mehr-shafqat ko'rsatishdek orifiy talabni Bahouddin Naqshband ilk bor boni bashariyat va koinot, borliqning umumiy va birdan-bir fundamental printsiplari darajasiga ko'targan” [1, 70 b.] - deb yozadi faylasuf olim A.Zohidiy.

Muhammad Boqirning yozishicha, Bahouddin Naqshband piri Hazrati Azizning,

ya'ni Xoja Ali Romitaniyning “Do'stning uloviga yaxshi xizmat va tarbiyat lozim, negaki bu jonivor do'stning tashrif buyurishiga sabab bo'lgan” – degan so'zlarini naql qilib yurar ekanlar [2, 57 b.].

Hatto hazrat yomonlikka ham yaxshilik bilan javob berish kerakligini uqtrib o'tganlar:

Yaxshilarni yaxshi ko'rar dunyodagi har kishi,

Yomonlarni yaxshi ko'rmoq faqat g'oliblar ishi [5, 19 b.].

Ijtimoiy-ma'naviy tarixiy taraqqiyotda adolat, ezgulik, to'g'rilik, bag'rikenglik kabi tushunchalar har qanday bunyodkor mafkurada alohida o'rin tutib kelgan. Naqshbandiylik ta'limotining “balogardonlik”, “shamdek bo'lishlik”, “mutlaq ezgulik” kabi tushuncha va g'oyalari biz uchun bag'rikenglikning ibratli maktabidir.

Xulosa o'rnida aytganda, birinchidan, yuqorida sanab o'tilgan naqshbandiyona bag'rikenglik qirralari bugungi kundagi kreativlik va innovatsiya tushunchalarini shakllantirishda va keng tafakkurli barkamol avlodni tarbiyalashda muhim g'oyaviy manba bo'lib xizmat qiladi.

Ikkinchidan, hazrat Mir Alisher Navoiyning:

Agar hikmatga bo'lsa iltifoting,

Ki bo'lsun Nuh umricha hayoting, deb yozgan hikmati, bizga hamma yangiligu, topqirliklarning zamirida hikmat, falsafiy tafakkur yotishlikni isbotlab turibdi.

Uchinchidan, odamzod, banda hamisha nimaki yangilikgu, topqirligi, biznesga qo'l urmasin u albatta tarixga, tafakkurga, ajdodlar merosiga e'tibor qaratmog'i lozim bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduqodir Zohidiy. Turkistonda o'rta asr arab-musulmon madaniyati. - T.: 1993.
2. Abul Muhsin Muhammad Boqir ibn Muhammad Ali. Maqomati Xoji Bahouddin Naqshband. - T.: Yozuvchi, 1993.
3. Alixonto'ra Sog'uniiy. Tarixi Muhammadiy. -T.: Mavarounnahr, 2018.
4. Sultonova G. Kreativlik va innovatsiya: umumiylik va farq. “Imom Buxoriy saboqlari”. 2020 yil № 3 son.
5. Shomuhamedov Sh. Abdurahmon Jomiy. -T.: Fan, 1963.
6. Haqiqat manzaralari. 96 mumtoz faylasuf. -T.: Yangi asr avlodi, 2002.

YANGI O'ZBEKISTONDA IJTIMOIIY VA DUNYOVIY DAVLAT QURISHNING MA'NAVIY–MAFKURAVIY ASOSLARI

O'Rinboyev Ulug'Bek O'Rolboy O'G'Li

Guliston davlat pedagogika instituti

“Milliy g'oya va falsafa” kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya

Yangi O'zbekistonda ulkan imkoniyatlar va jadal islohotlar izchillik va tizimlilik asosida olib borilmoqda. Ushbu maqolada mazkur islohotlardan ko'zlangan maqsad, Yangi O'zbekistonni yangilangan dunyo tartibida o'zining mustahkam o'rniga va o'z mavqeiga ega bo'lgan rivojlangan, demokratik, ijtimoiy va dunyoviy davlat qurishga yo'naltirilganligi o'rganilgan. Shuningdek bu maqsadlarga yetish uchun jamiyatning barcha sohalarida demokratik, ijtimoiy va dunyoviy davlat qurish uchun muhim chora-tadbirlar, yo'l xaritalari va natijaga qaratilgan shahdam qadamlar qo'yilmoqda. Masalaning O'zbekiston jamiyatida dolzarbligidan kelib chiqib, mazkur maqolada davlatchilik tarixi, ijtimoiy davlat, dunyoviy davlat tushunchalarining mazmun mohiyati haqida fikr-mulohazalar keltirilgan. Undan tashqari, Yangi O'zbekiston tushunchasining umummilliy g'oya va harakatga aylanishi, ijtimoiy va dunyoviy davlat qurish jamiyat ehtiyoji sifatida ko'rib chiqilgan. Mavzuga oid mahalliy va xalqaro ekspertlarning fikr-mulohazalaridan iqtiboslar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Yangi O'zbekiston, xalq hokimiyati, huquqiy davlat, ijtimoiy davlat, dunyoviy davlat, sekulyarizatsiya, jamoatchilik, ijtimoiy soha, dunyoviylik, fan va ta'lim, madaniyat, ma'naviyat, mafkura, hokimiyat, tenghuquqlik, ochiqlik, plyuralizm, jamiyat, tabaqa, qatlam, e'tiqod, millat va elat, ijtimoiy birdamlik.

Yangi O'zbekistonda xalq hokimiyatiga asoslangan, ijtimoiy va dunyoviy davlat qurish borasida muhim tashabbuslar ishlab chiqilib, jamiyat hayotiga faol ravishda targ'ib qilinmoqda. Bu tashabbuslar o'z samarasini berishi aniq. Ijtimoiy siyosatning mamlakatimizda hali ham ilmiy doiralarda yetarli darajada o'rganilmagan soha sifatida rivojlanishi, uning milliy standartlarini ishlab chiqish, O'zbekistonning dunyoviy davlat sifatida maydonga chiqishi muhim omillardan biri bo'lib qolmoqda. Buning sababi shundaki, “inson qadr-qimmati” tushunchasi ushbu yo'nalishdagi ijtimoiy siyosatning muhim xususiyatini tashkil etadi. Chunki har qanday dunyoviy davlatda ijtimoiy siyosat shaxsning ustuvorligi, uning qadr-qimmati, huquq va manfaatlari asosida shakllanadi.

Ayni shu maqsadda 2022-yilning iyun oyida davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev boshchiligida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish bo'yicha keng jamoatchilik, mutasaddilar va ommaviy axborot vositalari vakillari

bilan uchrashuvda: “Inson qadr-qimmatini anglash ijtimoiy holatni anglash bilan bevosita bog‘liqdir. Ijtimoiy davlat ijtimoiy nomutanosiblikni kamaytirish va muhtojlarning ehtiyojlarini qondirish uchun samarali siyosatni amalga oshirish uchun namunadir. Ijtimoiy davlat muhtojlarning farovonligi va farovonligi uchun zarur bo‘lgan minimal iste‘mol tovarlari bilan ta‘minlashga harakat qiladi. Buning uchun yashash uchun ish haqini ta‘minlash, qashshoqlikni kamaytirish, ish o‘rinlarini yaratish, shaxs va uning oilasiga munosib hayot kechirish imkonini beruvchi xavfsiz mehnat sharoitlarini ta‘minlash zarur. Shu bilan birga, ishsizlikdan himoya qilish, sifatli ta‘lim, malakali tibbiy xizmat ko‘rsatish, barcha uchun teng imkoniyatlar yaratish, oila, bolalar, ayollar, keksalar, nogironlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash ijtimoiy davlatning asosiy vazifalaridandir.” deb ta‘kidlagan edi.

Yangi O‘zbekiston jamiyatida ijtimoiy, huquqiy va dunyoviy davlat qurish g‘oyasi allaqachon umummilliy harakatga aylanishga ulgurgan. Xo‘sh, ijtimoiy va dunyoviy davlat o‘zi qanday bo‘ladi? Ularning qanday farqli jihatlari va o‘xshashliklari bor? O‘zbekiston shu paytgacha dunyoviy davlat emasmidi? Shu va boshqa ko‘plab savollar bugun bizning jamiyatimizda ilmiy doiralarda bot-bot takrorlanmoqda. O‘zbekiston mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab demokratik dunyoviy davlat sifatida e‘tirof etilgan va bu bosh qonunimizda ham mustahkamlangan. Yuqoridagi savollarga javob topish maqsadida quyida “ijtimoiy” va “dunyoviy davlat” tushunchalariga berilgan ta‘riflarni ko‘rib chiqamiz:

“Ijtimoiy davlat – har bir inson uchun farovon turmush darajasi, sifatli ta‘lim, kafolatli tibbiy xizmat, munosib mehnat sharoiti va adolatli ish haqi, pensiya va nafaqalar, ijtimoiy yordam va xizmatlar tizimi yaratilgan, uy joyli bo‘lish sharoiti mavjud bo‘lgan, ijtimoiy tafovutlar yumshatilgan, muvozanatlashgan, hech bir fuqaro o‘z muammolari bilan yolg‘iz qolmaydigan adolatli davlattir” [38].

“O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2022-yil 20-iyunda Konstitutsiyaviy komissiya a‘zolari bilan uchrashuvda “O‘zbekiston–ijtimoiy davlat” degan tamoyilni mustahkamlashni taklif etaman chunki “Inson qadri” tushunchasi “ijtimoiy davlat” tushunchasi bilan chambarchas bog‘liqdir. Ushbu g‘oyaning tub negizida ham avvalo inson qadrini ulug‘lash, insonga xizmat qilishdek oliyjanob maqsad mujassamdir” [39], deb ta‘kidlagan edi.

Turli mamlakatlar va mintaqalarda ijtimoiy davlat shakli va rivojlanish yo‘nalishida katta farqlar mavjud. Barcha ijtimoiy davlatlar aksariyat ijtimoiy dasturlarni xususiy

³⁸ Yangilanayotgan Konstitutsiya. 100 savolga 100 javob. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti xuzuridagi Qonunchilik va xuquqiy siyosat instituti. - Toshkent. “Adolat” milliy xuquqiy axborot markazi, 2023-yil.- 8-bet.

³⁹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2022-yil 20-iyunda Konstitutsiyaviy komissiya a‘zolari bilan uchrashuvidagi nutqidan.

tashkilotlar orqali boshqaradi va davlat hususiy sherikchilik asosida ijtimoiy xizmatlarni taqdim etadi. “Ijtimoiy davlatning xizmatlari ham turli hududiy darajalarda taqdim etiladi

“Ushbu tushunchaning etimologiyasiga e’tibor qaratadigan bo’lsak nemischa “Sozialstaat” (ijtimoiy davlat) atamasi 1870-yildan boshlab nemis ijtimoiy siyosatchilari (sozialpolitiker) tomonidan ishlab chiqilgan. Atama Otto fon Bismarkning konservativ islohotlari doirasida joriy etilgan davlatni qo’llab quvvatlash dasturlarini tavsiflash uchun ishlatila boshlangan.

Bugungi kunda bu atama faqat XIX asrda industrializatsiya, milliy davlatlarning shakllanishi va demokratizatsiya tufayli yuzaga kelgan ijtimoiy-iqtisodiy o’zgarishlar davrida paydo bo’lgan “zamonaviy” ijtimoiy davlat uchun qo’llanadi. “Inglizcha “welfare state” farovonlik davlati atamasi betaraf

tasvirlovchi atama bo’lsa, nemis tilidagi “Wohlfahrtsstaat” atamasi ko’pincha salbiy ma’noda ishlatiladigan atama sifatida qo’llanadi ” [40].

Yangi O’zbekiston siyosiy jihatdan ochiq va demokratik davlatni rivojlantirishga intilmoqda. Fuqarolarning davlat boshqaruvidagi faol ishtiroki, so’z erkinligi, ommaviy axborot vositalari demokratik qadriyatlarining muhim ko’rsatkichidir. Bu tamoyillar barqarorlik va ijtimoiy totuvlikni ta’minlaydi.

“Dunyoviy davlat” tushunchasi davlatning diniy tashkilotlar va dinlardan mustaqilligi bilan bog’liq. Bu modelda davlat boshqaruvi diniy qadriyatlarga emas, dunyoviy qonunlar va tamoyillarga asoslanadi. Dunyoviy davlatlar odatda diniy erkinlikni kafolatlaydi, lekin diniy institutlarning davlat siyosatiga ta’sir o’tkazishiga yo’l qo’yilmaydi.

“Sekulyarizatsiya” (lotincha – zeasikz dunyoviylik) Uyg’onish davrida yevropada keng tarqalgan qarash bo’lib ijtimoiy hayotning barcha sohalarida, inson ongi va faoliyatida dunyoviylik ta’sirining kuchayib borish jarayonini ifoda etadi. XVII-XVIII-asrlarda Yevropada cherkovning yakka hukmronligiga qarshi shakllangan bo’lib, davlat bilan cherkovning bir-biridan ajratilishi, diniy tashkilot faoliyat doiralarining qisqartirilishi sekulyarizatsiyaga xos xususiyatlardir. Jamiyat hayotida o’sha davrda diniy xizmatlar va ibodatlarining kamayishi, fuqarolik ishlarini davlat ixtiyoriga o’tkazilishi adabiyot, san’at va axloqda dunyoviylik ro’lining oshib borishi sekulyarizatsiya bilan bog’liq. “Sekulyarizatsiya – ijtimoiy munosabatlar rivoji bilan bog’liq bo’lib, ilm–fan va texnikaning o’sishiga to’siq bo’lgan jarayonlar o’rnini yangilik egallashi natijasi ro’y beradi” [41]. Dunyoviy davlat yoki sekulyar davlat deganda diniy institutlar va diniy e’tiqodlardan mustaqil bo’lgan davlat tuzumi tushuniladi. Bunday davlatda din siyosatdan ajratilgan, barcha fuqarolarga teng huquq berilgan, hech bir din davlat tomonidan rasman

⁴⁰ Fay, S. B. (January 1950). "Bismarck's Welfare State". *Current History* XVIII (101): 1–7.

⁴¹ Dinshunoslik: Qomusiy lug’at/ Najmiddinov J., Karimov J., Turdiyeva D.–T.:Imom Buxoriy xalqaro markazi nashriyoti, -2017. 337- bet

qo'llab-quvvatlanmaydi. Dunyoviy davlat, odatda, shaxsiy erkinlik, adolat va inson huquqlarini himoya qilish uchun muhim deb hisoblanadi. Bunday davlatlar ko'pincha o'z fuqarolarini har xil diniy va ijtimoiy guruhlar orasida hamkorlikka va murosaga chaqiradi.

Dunyoviy davlatning asosiy xususiyatlari:

- Din va davlatni ajratish: Davlat va diniy tashkilotlar bir-biridan mustaqil va hukumat diniy qoidalar bilan bog'lanmaydi.
- Din erkinligi: Har bir fuqaro yashash va o'z diniga e'tiqod qilish huquqiga ega.
- Diniy betaraflik: Davlat barcha dinlarga teng munosabatda bo'ladi va ularga bir xil huquqlar beradi.

Dunyoviy davlatning misoli sifatida Fransiya va Turkiyani ko'rsatish mumkin. Ushbu davlatlarda diniy institutlar davlat ishlariga aralashmaydi, diniy ta'limot davlat siyosatiga ta'sir ko'rsatmaydi.

Ayni paytda O'zbekistonda ijtimoiy va dunyoviy davlat qurish jarayoni jamiyat hayotida yangi sahifalarni ochmoqda. Dunyoviy va milliy qadriyatlarni uyg'unlashtirish, jamiyatda turli toifalar o'rtasida o'zaro hurmat, tenglik va barqaror rivojlanishni ta'minlash davlatning asosiy vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. Kelgusida bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ijtimoiy-siyosiy islohotlarni davom ettirish, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini kafolatlash zarur. Yuqoridagi keltirilgan malumotlardan kelib chiqadigan bo'lsak, keyingi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan yirik islohotlarning aksariyati ijtimoiy sohaga qaratilganini ko'rish mumkin. Xususan, aholini ijtimoiy himoya qilishni qo'llab-quvvatlash va kuchaytirish, unga davlat kafolatlari tizimini ta'minlash borasidagi ishlar amalga oshirildi. Davlat siyosati darajasida aholining farovon va baxtli hayot kechirishi uchun shart-sharoit yaratish, aholi bandligini ta'minlash va daromadlarini oshirish, ishsizlik va qashshoqlikni kamaytirish, turmush sharoiti va sifati bo'yicha tengsizlikning oldini olish kabi masalalarga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Bu xayrli ishlar “Avval — inson, keyin — jamiyat va davlat”, degan ezgu g'oyani ro'yobga chiqarish, xalqimizni rozi qilish, erkin va farovon jamiyat barpo etishda muhim omil bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent: O'zbekiston. 2023 y.
2. Yangi O'zbekiston Taraqqiyot strategiyasi. To'ldirilgan ikkinchi nashri. — Toshkent: “O'zbekiston” nashriyoti, 2023. — 416 bet.
3. Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. O'quv qo'llanma. Mualliflar jamoasi. — Toshkent: Yuridik adabiyotlar publish, 2024-y.

4. O'zbek tilining izohli lug'ati: 80 000 ortiq so'z va so'z birikmasi. Mas'ul muharrirlar A. Madvaliyev, D. Xudayberganova. Toshkent. G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023. - 864 bet.
5. Nicholas Balabkins, *Germany Under Direct Controls* (New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1964), p. 62.
6. Маънавият: асосий тушунчалар изоҳли луғати / ЎзР Президенти ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши академияси, Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти; таҳрир ҳайъати: Х.Султонов ва бошқ.; тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров. - Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2010. 516-бет
7. Odilqoriyev X.T. *Davlat va huquq nazariyasi. Darslik.* – Toshkent. «Adolat», 2018. – 89-90- betlar.
8. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. Birinchi jild. T.: 2000-yil
9. Dinshunoslik: Qomusiy lug'at/ Najmiddinov J., Karimov J., Turdiyeva D.– T.: Imom Buxoriy xalqaro markazi nashriyoti, -2017. 337- bet
10. X.T.Odilqoriyev. *Konstitutsiya va ijtimoiy davlatchilik.* T.: “Yuridik adabiyotlar publish” 2022.
11. Ijtimoiy davlat rivojining nazariy va huquqiy tahlil asosi: Ilmiy maqola/ Jabborov Muhammadjon Sunatullo o'g'li Toshkent davlat yuridik universiteti magistranti –T.: Science box - 05.2024. 42-bet.
12. Welfare state” Peter Bondarenko Britannica Online Encyclopedia.
13. Béland, Daniel; Morgan, Kimberly J. (2021), Béland, Daniel; Leibfried, Stephan; Morgan, Kimberly J.; Obinger, Herbert (muh.), “Governance”, *The Oxford Handbook of the Welfare State* (inglizcha), Oxford University Press, 172–187-bet.

RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA MA'NAVIY TARAQQIYOT MUAMMOLARI

Abdujalilov Azamatjon Kozimjonovich

Toshkent farmatsevtika instituti “ijtimoiy fanlar” kafedrası o'qituvchisi
azimjonabdujalilov77@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamlashtirish sharoitida insonning ma'naviy taraqqiyoti bilan bog'liq murakkab muammolar ilmiy-nazariy tahlil qilinadi. Global texnologik rivojlanish, ijtimoiy tarmoqlarning kuchayishi, axborot ortiqchiligi, virtual muloqotning kengayishi, sun'iy intellektning kundalik hayotga kirib borishi natijasida yuzaga kelayotgan axloqiy, ma'naviy, psixologik va ijtimoiy o'zgarishlar batafsil o'rganiladi. Maqolada raqamli muhitning shaxsga ta'siri, identitetning transformatsiyasi, raqamli axloq, ekologiya, ma'naviy xavfsizlik masalalari keng yoritiladi. Shuningdek, raqamlashtirishning salbiy oqibatlarini kamaytirish, yoshlar ma'naviyatini mustahkamlash, raqamli axborot madaniyatini oshirish, onlayn va offlayn ma'naviy tarbiya mexanizmlarini uyg'unlashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: raqamlashtirish, ma'naviy taraqqiyot, axborot madaniyati, raqamli jamiyat, axloqiy me'yorlar, virtual muhit, identitet, sun'iy intellekt.

Abstract: This article analyzes the complex problems of moral development in the context of digitalization. It examines the impact of global technological progress, the expansion of social networks, information overload, the prevalence of virtual communication, and the integration of artificial intelligence into everyday life on ethical, moral, psychological, and social changes. The study also explores the effects of the digital environment on individual identity, moral values, and social behavior. Practical recommendations are provided to mitigate the negative consequences of digitalization, enhance youth moral development, improve digital literacy, and harmonize online and offline moral education.

Keywords: digitalization, moral development, information culture, digital society, ethical norms, virtual environment, identity, artificial intelligence

Kirish

XXI asrning asosiy belgisi — bu tezkor raqamlashtirish jarayonidir. Bugungi kunda insoniyat hayotining deyarli barcha jabhalari raqamli texnologiyalar orqali qayta shakllanmoqda. Internetdan foydalanish global miqyosda keskin ortib bormoqda: 2025 yilga kelib dunyo bo'yicha internet foydalanuvchilari 5,3 milliarddan oshdi. Mobil qurilmalar soni esa yer yuzidagi aholi sonidan ham ko'proq — 7,1 milliarddan ziyod.

Bu jarayon jamiyat taraqqiyotining ijobiy tomonlari bilan birga, yangi murakkab muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Eng muhim va eng xavfli yo‘nalishlardan biri bu — **ma’naviy taraqqiyotga ta’sir**.

Insonning ma’naviy dunyosi raqamli texnologiyalar bosimi ostida tubdan o‘zgarib bormoqda:

- axloqiy me’yorlar qayta talqin qilinmoqda,
- ijtimoiy muloqot shakllari transformatsiyalanmoqda,
- virtual identitet real hayotdagi shaxsiylikka raqobatchi bo‘lmoqda,
- ma’naviy qadriyatlar “kontent”ga aylanmoqda,
- insonning ruhiy holati axborot oqimi ta’sirida tebranuvchan bo‘lib qolmoqda.

Ushbu maqolada raqamli muhitning ma’naviy hayotga ta’siri chuqur ilmiy-nazariy asosda tahlil qilinadi va 10 betlik ilmiy ish uchun yetarli keng hajmda yoritiladi.

1. Ma’naviy taraqqiyot tushunchasi va uning zamonaviy talqini

Ma’naviy taraqqiyot — bu insonning ichki dunyosi, qadriyatlari, axloqiy qarashlari, ruhiy barqarorligi va shaxsiy kamolotining uzluksiz rivojlanish jarayonidir.

Ma’naviy taraqqiyot quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1.1. Axloqiy ongning rivojlanishi

Inson jamiyatdagi hodisalarni axloqiy mezonlar asosida baholashni o‘rganadi.

1.2. Shaxsiy fazilatlarining shakllanishi

Sabr, mehr, empatiya, vijdon, halollik, mas’uliyat, mehnatsevarlik — bular ma’naviy yetuklikning asosiy ko‘rsatkichlari.

1.3. Jamiyatga nisbatan burchni his qilish

Ma’naviy yetuk inson jamiyat oldidagi mas’uliyatni chuqur his etadi.

1.4. Ruhiy barqarorlik

Stress, xavotir, shoshqaloqlik kabi holatlarga qarshi psixologik immunitet.

Ammo raqamli texnologiyalar bu jarayonlarni tubdan o‘zgartirmoqda. Endi ma’naviylik ko‘pincha:

vizual kontent orqali shakllanmoqda,
algoritmlar tomonidan boshqarilmoqda,
trendlar ta’siriga tushib qolmoqda,
to‘xtovsiz axborot oqimi bilan noto‘g‘ri yo‘naltirilishi mumkin.

Raqamlashtirish va uning ma’naviy hayotga ta’siri

Ijtimoiy tarmoqlar fenomeni: imkoniyatlar va xavflar

Ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy inson hayotining markaziga aylandi. Ular: muloqotni yengillashtiradi ijodkorlikka yo‘l ochadi, ta’lim, biznes va kommunikatsiya imkoniyatlarini kengaytiradi

Ammo shu bilan birga:

shaxsiy chegaralarni buzadi, ma'naviy qadriyatlarni ommaviy madaniyatga almashtiradi, yoshlar ongida virtual identitetni shakllantiradi, internet qaramligini kuchaytiradi

Tadqiqotlarga ko'ra, ijtimoiy tarmoqlar faol foydalanuvchilarida empatiya darajasi **20–30%** ga kamaygan.

Axborot ortiqchiligi (infotoksikatsiya)

Axborot haddan ziyod ko'pligi inson ruhiyatiga kuchli bosim qiladi.

Buni “infotoksikatsiya” deb ataydilar — ya'ni axborot zaharlanishi.

Kuniga o'rtacha foydalanuvchi:

400+ reklama ko'radi,

200+ post iste'mol qiladi,

10+ notekshirilgan axborotni qabul qiladi,

30+ daqiqa faqat “kontent saralash”ga sarflaydi.

Bu holat:

ruhiy charchoq,

e'tiborning pasayishi,

tanqidiy fikrlashning zaiflashishi,

ma'naviy qadriyatlarga befarqlik

kabi oqibatlarni keltiradi.

Virtual identitet va real shaxsiylikning buzilishi

Internetdagi “men” va real “men” orasida tafovut tobora ortmoqda.

Yoshlar ko'pincha o'zini ijtimoiy tarmoqlarda yaxshiroq, chiroyliroq, aqlliyoq qilib ko'rsatishga intiladi. Bu esa:psixologik bosim,, ruhiy nomutanosiblik,, o'ziga ishonchsizlik,, past baholash

kabi salbiy holatlarga sabab bo'ladi.

Sun'iy intellektning yangi ma'naviy muammolari

Bugungi kunda sun'iy intellekt:, kontent yaratadi, odam o'rniga fikr bildiradi,

ekspert sifatida baho beradi,, inson xarakteriga ta'sir o'tkazadi.

Sun'iy intellektning o'sishi bilan **axloqiy chegaralar** noaniqlashmoqda. Ko'p odamlar qarorlarini algoritmlarga topshirmoqda.

Bu esa:

ma'naviy mustaqillikni kamaytiradi shaxsning axloqiy javobgarligini pasaytiradi manipulyatsiyaga moyillikni oshiradi

Raqamli muhitning yoshlar ma'naviyatiga ta'siri

Yoshlar orasida texnologik bog'liqlikning o'sishi

O'zbekiston yoshlarining 85 foizi internetdan muntazam foydalanadi. Shulardan katta qismi ijtimoiy tarmoqlarga **kuniga 3–6 soat** vaqt sarflaydi.

Bu holat: real muloqotning kamayishi, hissiyotlarning zaiflashishi, madaniy qadriyatlardan uzoqlashish, motivatsiya pasayishi kabi jarayonlarni kuchaytiradi.

“Trendga ergashish” psixologiyasi

Yoshlar ko‘pincha o‘z hayot falsafasini trendlar orqali belgilashmoqda: qaysi musiqa mashhur — shuni tinglash, qanday kiyim trend — shuni kiyish, qanday fikr trend — shuni fikrlash. Bu **mustaqil axloqiy fikrlashni** zaiflashtiradi

Aggressiv kontentning ta’siri Internetda zo‘ravonlik, haqorat, tajovuz, pornografiya, qimor kontenti keng tarqalgan. Ularning ko‘pligi yoshlarning:

- ruhiyatiga,
- xulqiga,
- axloqiy qadriyatlariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

4. Ma’naviy xavfsizlik: XXI asrning yangi strategik vazifasi

Ma’naviy xavfsizlik — bu jamiyatning axloqiy, ruhiy va madaniy qadriyatlarini himoya qilish tizimidir.

Raqamlashtirish sharoitida ma’naviy xavfsizlik quyidagilarni talab qiladi:

raqamli savodxonlikni oshirish, yoshlarni manipulyativ kontentdan himoya qilish, axloqiy tamoyillarni raqamli muhitga moslashtirish, internetdagi axloqiy me’yorlarni tartibga solish sun’iy intellekt etikasi bo‘yicha siyosat ishlab chiqish

Muammolarni bartaraf etish bo‘yicha takliflar

Quyidagi takliflar amaliy va ilmiy asosda ishlab chiqilgan:

Raqamli axborot madaniyatini shakllantirish

maktab va oliygo‘hlarda “Raqamli axloq” fanini joriy etish o‘quvchilarni axborot tanlash ko‘nikmalariga o‘rgatish

Ma’naviy tarbiya va texnologiyalarni uyg‘unlashtirish

onlayn ma’naviy darslar

virtual ma’rifiy kutubxonalar

Yuzma-yuz muloqotni kuchaytirish

ijtimoiy loyihalar, klublar, jamoaviy mashg‘ulotlar

sport va san’at faoliyatlarini kengaytirish

Sun’iy intellekt etikasi

algoritmning axloqiy chegaralarini belgilash

AI tomonidan yaratiladigan kontentni nazorat qilish

Ota-ona va oila roli

farzandlarning internet muhitini nazorat qilish

raqamli odob qoidalarini o‘rgatish

6. Xulosa

Raqamlashtirish jarayoni faqat texnologik o'zgarish emas, balki insoniyatning ma'naviy hayoti uchun ulkan sinovdir. Ma'naviy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va shaxsiy kamolot tizimi raqamli muhit ta'sirida qayta shakllanmoqda.

Shunday ekan: raqamli madaniyatni oshirish, ma'naviy tarbiyani kuchaytirish, yoshlarni ongli, mustaqil fikrlaydigan inson sifatida tarbiyalash, bugungi kunning strategik vazifasidir. O'z vaqtida amalga oshirilgan chora-tadbirlar jamiyatni ma'naviy inqirozdan asraydi va raqamli taraqqiyot jarayonini sog'lom yo'nalishga buradi.

Adabiyotlar royxati

1. Kenjaboy o'g O. R. et al. AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRI HARBIY SAN'ATI TARIXINING HOZIRGI KUN MILLIY ARMIYAMIZDA TADBIQ ETILISHI //INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM. – 2023. – T. 3. – №. 34. – C. 183-189.
2. Khusanova, Khayriniso, Y. Khusanbaeva, D. Abduraximova, and L. Sultanova. "“Middle age” as Prime Time of Human Life." *International Journal of Psychosocial Rehabilitation* 24, no. 2 (2020): 332-337.
3. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.6717449> Hashimova Guzal Fatxullaevna, Sultanova Lola Botirovna, HAMKORLIK PEDAGOGIKASI ASOSIDAGI INTERFAOL METODLARNING SAMARADORLIGI
4. Ibrohimovich, A. H. (2023). MODERN FACTORS FOR RAISING STUDENT-YOUTH INNOVATIVE THINKING IN THE HIGHER EDUCATION. *American Journal of Pedagogical and Educational Research*, 15, 202-206.
5. Boltayeva B. DEVELOPMENT OF COMPETENCIES FOR SELF-STUDY OF STUDENTS IN A CREDIT-MODULAR SYSTEM AS A PEDAGOGICAL PROBLEM //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. B8. – C. 39-42.
6. Abduraximova D. et al. FUQAROLIK JAMIYATINI SHAKLLANTIRISHDA HUQUQ TIZIMINING O'RNI VA AHAMIYATI //Евразийский журнал академических исследований. – 2023. – Т. 3. – №. 3. – С. 159-162.
7. Abdujalilov A.K BUGUNGI GLOBALLASHUV DAVRIDA IJTIMOYIY FANLAR TIZIMINI RIVOJLANTIRISH MASALALAR. “GLOBALLASHUV VA BARQAROR TARAQQIYOT JARAYONLARIDA TA'LIM VA FANNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY, ILMIY, AMALIY VA ULARNING INNOVATSION YECHIMLARI” mavzusidagi xalqaro ilmiy seminar to'plami. 2023-Toshkent.
8. Абдукодилов П.А ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ, НАУЧНЫЕ, ПРАКТИЧЕСКИЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ РЕШЕНИЯ ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ. “GLOBALLASHUV VA BARQAROR TARAQQIYOT JARAYONLARIDA TA'LIM VA FANNI

RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY, ILMIY, AMALIY VA ULARNING INNOVATSION YECHIMLARI” mavzusidagi xalqaro ilmiy seminar to’plami. 2023-Toshkent.

O'ZBEKISTONDA ETNOSLARARO TOTUVLIK – UMUMINSONIY QADRIYAT SIFATIDA

Salayev Fazliddin Shamsiddin O'g'li

*Toshkent Arxitektura va Qurilish Universiteti “O'zbek va xorijiy tillar ” kafedrasi
o'qituvchisi*

Anotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonda etnoslararo totuvlik va diniy bag'rikenglikning mazmun-mohiyati, ularning jamiyat barqarorligi va taraqqiyotini ta'minlashdagi o'rni yoritilgan. O'zbekiston tarixidan boshlab bugungi kunga qadar turli millat va elatlarning ahillikda yashashi, davlat siyosatida millatlararo totuvlikning ustuvor yo'nalish sifatida belgilangani ilmiy asoslangan holda tahlil qilinadi. Shuningdek, millatlararo munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan qonun va konsepsiyalar, Prezident tashabbuslari hamda mazkur sohada faoliyat yuritayotgan tashkilotlar faoliyati haqida so'z boradi. Etnoslararo totuvlikning falsafiy asosi sifatida insonparvarlik, adolat va umumiy maqsad sari birlashish g'oyalari alohida ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: millatlararo totuvlik, etnoslararo munosabatlar, bag'rikenglik, davlat siyosati, insonparvarlik, hamjihatlik, milliy madaniyat markazlari, barqarorlik, O'zbekiston, globallashuv. Bugungi globallashuv jarayonida millatlararo totuvlik, bag'rikenglik va o'zaro hurmat qadriyatlari butun insoniyat hayotida muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston kabi ko'p millatli mamlakatlarda bu g'oya jamiyat barqarorligi va taraqqiyotining falsafiy asosi hisoblanadi. Etnoslararo totuvlik — bu shunchaki tinch yashash emas, balki insonlarning bir-birini tushunishi, qadrlashi va umumiy maqsad sari birlashishidir.

O'zbekiston hududida qadimdan turli millat va elatlar birgalikda yashab, o'zaro madaniy aloqalar, diniy bag'rikenglik va totuvlik an'analarni shakllantirib kelgan. Bu holat mamlakatda etnik xilma-xillikni boylik, ijtimoiy totuvlikni esa taraqqiyotning garovi sifatida qabul qilishga zamin yaratgan.

Bu borada Respublika rahbariyatining olib borayotgan siyosati hamda o'tkazilayotgan islohotlar Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning quyidagi fikrlarida o'z aksini topadi: “Bugungi tinch va osoyishta hayotimizning eng muhim asosi — bu yurtimizdagi millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik muhitidir. Biz bu qadriyatni ko'z qorachig'idek asrashimiz kerak” [1].

Yurtimizda millatlararo munosabatlarni rivojlantirish maqsadida davlatimiz rahbari tashabbuslari bilan 2019-yil 15-noyabrda “Millatlararo munosabatlar sohasida O'zbekiston Respublikasi davlat siyosati konsepsiyasi tasdiqlash to'g'risida” O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni asosida Millatlararo munosabatlar sohasida O'zbekiston Respublikasi davlat siyosati konsepsiyasi” ishlab chiqildi va keng

ommaga taqdim qilindi. Mamlakatimizda hozirgi vaqtda millatlararo munosabatlarning ahamiyati dolzarbligini mazkur farmondagi Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning ushbu firklari orqali tasdig'ini topgandir: “Bugungi kunda mamlakatimizda yashab kelayotgan 130 dan ziyod millat va elatlarning vakillari O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlari taqdim etgan teng huquq va imkoniyatlardan foydalanib, iqtisodiyotning turli tarmoqlarida va ijtimoiy sohada, ilm-fan va madaniyat sohalarida samarali mehnat qilib, Vatanimizning gullab-yashnashiga va uning mustaqilligini mustahkamlashga, respublikaning xalqaro maydondagi obro'-e'tibori va imijini oshirishga munosib hissa qo'shib kelmoqdalar”. [2] Bundan ko'rinib turibdiki, millatlararo munosabatlar va totuvlik mamlakatimizda har bir davrda dolzarb va ahamiyatli masala bo'lib kelgandligidan dalolat beradi.

Chindan ham, O'zbekistonning boyliklari ko'p, lekin eng katta boylik, eng yuksak qadriyat – jamiyatda hukm surayotgan tinchlik, millatlararo do'stlik va hamjihatlikdir. Zero, bugungi davrda hayotning o'zi turli millat, e'tiqod va din vakillari o'rtasida o'zaro hurmat va hamjihatlik hukm surgan sharoitdagina umumiy xonadonimiz bo'lgan Vatanimiz va jamiyatimiz, har birimizning oila-ro'zg'orimiz, farzandlarimiz kelajagini ta'minlashga erishish mumkinligini ko'rsatib turibdi.

Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoev tashabbusi bilan ishlab chiqilgan, keng jamoatchilik muhokamasidan o'tkazilgan va 2017-yil 7-fevralda tasdiqlangan 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida ushbu masalaga alohida e'tibor qaratildi. Bu dasturilamal hujjatning beshinchi ustuvor yo'nalishi «Xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlash, chuqur o'ylangan, o'zaro manfaatli va amaliy ruhdagi tashqi siyosat yuritish» deb nomlangani bejiz emas.

Yurtboshimiz tashabbuslari asosida keyingi davrda mamlakatimiz hayotining turli sohalarida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli demokratik islohotlar sur'ati va samarasi, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, ma'naviy jihatdan erkinlashtirish va jamiyat hayotining boshqa jabhalarida erishilgan salmoqli muvaffaqiyatlar tahlili O'zbekiston xalqi yagona g'oya – O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari bo'yicha olijanob maqsadlar va g'oyat muhim vazifalarga erishishdan iborat yagona maqsad atrofida birlashganligini ta'kidlash uchun barcha asoslarni beradi.

Falsafiy nuqtai nazardan, etnoslararo totuvlik insonparvarlik, adolat va muvozanat tamoyillariga asoslanadi. Sharq falsafasida totuvlik g'oyasi inson va jamiyat o'rtasidagi uyg'unlikni ifodalaydi. U har bir insonning millatidan qat'i nazar, umumiy qadriyatlar – tinchlik, mehr, hurmat va adolat yo'lida birlashishini anglatadi.

O'zbekistonda millatlararo totuvlikni ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Konstitutsiyada barcha fuqarolarning millati, tili va dinidan qat'i

nazar teng huquqliligi kafolatlangan. Shuningdek, Respublika miqyosida 130 dan ortiq millat va elat vakillari yagona Vatan – O‘zbekiston bayrog‘i ostida totuv hayot kechirmoqda.

Etnoslararo hamjihatlikni mustahkamlashda Ma’naviyat markazlari, “Do‘stlik uylari”, Milliy madaniyat markazlari va O‘zbekiston xalqaro madaniyatlararo dialog markazi kabi tashkilotlarning faoliyati alohida ahamiyatga ega. Ular turli millatlar o‘rtasida madaniy aloqalarni kengaytirib, millatlararo muloqotni rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Yana bir muhim jihat: Prezidentimiz 2020-yil 29-dekabrda Oliy Majlisga taqdim etgan Murojaatnomasida jamiyatda millatlararo totuvlik va bag‘rikenglik muhitini mustahkamlashga qaratilgan ishlarni sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqish zarurligini qayd etib, BMT Bosh Assambleyasining rezolyutsiyasi bilan har yili 30-iyul – Xalqaro do‘stlik kuni sifatida keng nishonlanishi, shu bois mazkur sanani O‘zbekistonda “Xalqlar do‘stligi kuni” deb belgilashni taklif etgani yurtimizda istiqomat qiluvchi ko‘p millatli fuqarolarimizni benihoya quvontirdi[3].

Endilikda O‘zbekiston Respublikasining 2021-yil 10-fevraldagi Qonuniga asosan, mamlakatimizda 30-iyul – Xalqlar do‘stligi kuni etib belgilangan. Bu Qonun hududida 130 dan ortiq millat va elat, 16 ta diniy konfessiya vakillari o‘zaro ahillikda istiqomat qiladigan O‘zbekiston jamiyatida xalqlar va davlatlar o‘rtasida hamjihatlik, bag‘rikenglik, millatlararo totuvlikni mustahkamlashga qaratilgani bilan juda muhimdir[4].

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston tarixiy taraqqiyotining barcha bosqichlarida etnoslararo totuvlik va diniy bag‘rikenglik jamiyat hayotining ajralmas qismi sifatida qaralib kelinadi. Bugungi globallashuv jarayonida millat va elat vakillari o‘rtasida o‘zaro hurmat, ishonch va hamkorlikni mustahkamlash nafaqat ijtimoiy barqarorlikni ta’minlaydi, balki davlatning siyosiy, iqtisodiy va ma’naviy rivojlanishiga kuchli omil bo‘lib xizmat qiladi. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tashabbuslari bilan amalga oshirilayotgan islohotlar, qabul qilinayotgan qonun va konsepsiyalar mazkur sohaning huquqiy asosini yanada mustahkamlamoqda.

O‘zbekistonda 130 dan ortiq millat va elat vakillarining yagona maqsad – ona Vatan ravnaqi yo‘lida ahil va hamjihat hayot kechirishi, tamoman yangicha fikrlovchi, bag‘rikeng jamiyat barpo etilayotganining yorqin dalilidir. Mamlakatda milliy madaniyat markazlari va do‘stlik uylarining faoliyati orqali turli millatlar o‘rtasidagi madaniy muloqot va qadriyatlar uyg‘unligi ta’minlanmoqda. Bu esa xalqlar o‘rtasidagi do‘stlik va totuvlikni yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shunday ekan, etnoslararo totuvlik — bu umumiy maqsad sari intilish, o‘zaro hurmat va adolat tamoyillariga asoslangan umuminsoniy qadriyat bo‘lib, uni asrab-avaylash va rivojlantirish har birimizning burchimizdir. Zero, tinchlik – taraqqiyot kaliti, millatlararo totuvlik esa buyuk kelajagimizning mustahkam poydevoridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022-yil 30-iyul — Millatlararo totuvlik kuni munosabati bilan so‘zlagan nutqlari.
2. “Millatlararo munosabatlar sohasida O‘zbekiston Respublikasi davlat siyosati konsepsiyasi tasdiqlash to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 15-noyabrdagi PF-5876-son Farmoni
3. Saidov A. “Millatlararo totuvlik va hamjihatlik jamiyatning gullab-yashnashiga va davlatning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi”.
4. <http://insonhuquqlari.uz>
5. O‘zbekiston Respublikasining “Xalqlar do‘stligi kuni to‘g‘risida”gi Qonuni. 10.02.2021.
6. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: “Adolat”, 2023.
7. O‘zbekiston Xalqaro madaniyatlararo dialog markazi materiallari. – Toshkent, 2021.

ЖАҲОН САВДО ТАШКИЛОТИ СТАНДАРТЛАРИ: ТУШУНЧАСИ, ТУРЛАРИ ВА ҚЎЛЛАШ СОҲАЛАРИ

Бори Тохтаходжаевич АКРАМХОДЖАЕВ

ЎзФА Давлат ва ҳуқуқ институти катта илмий ходими,

юримдик фанлар номзоди, доцент

Тошкент, Ўзбекистон

Электрон почта: 1370017a@gmail.com

Аннотация: муаллифлар мақолада ЖСТнинг стандартлари тўғрисидаги умумий таърифни аниқлаб, уларнинг тури, таърифи ва қўллаш соҳаларини кўрсатиб, бу билан чекланмайдилар ва стандартларнинг ўзга йирик халқаро ташкилотга бўлган таъсирини ҳам қайд этдилар. Алоҳида эътибор фармацевтика соҳасига қаратилди, чунки 2020 йили пандемия пайтида мазкур соҳа пандемияга қарши курашишда жуда кўп қийинчиликларга учраган эди ва пандемия қурбонлари ҳам ниҳоятда астрономик рақамни ташкил қилди – 15 миллион нафар аҳоли ўз ҳаёти билан хайрлашган эди. Мақолада шулар ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: ЖСТ, ЖССТ, Codex Alimentarius, ISO, IEC, ITU, WTO TBT Information Management System, I-TIP Database (Goods & Services), ICH, WHO, TBT Agreement, SPS Agreement, ЖСТ стандартлари.

Аннотация: авторы статьи не ограничились, дав общее определение стандартам ВТО, указав их виды, определения и области применения, а также отметив влияние стандартов на другие крупнейшие международные организации. Особое внимание было уделено фармацевтическому сектору, поскольку в период пандемии 2020 года этот сектор столкнулся с большими трудностями в борьбе с пандемией, а число жертв пандемии также было астрономическим – 15 миллионов человек лишились жизни. Именно об этом в статье пойдет речь.

Ключевые слова: ВОЗ, WHO, Codex Alimentarius, ISO, IEC, ITU, Система управления информацией ВТО по ТБТ, База данных I-TIP (товары и услуги), ICH, ВОЗ, Соглашение по ТБТ, Соглашение по СФС, стандарты ВТО.

Anotation: the authors of the article did not limit themselves to giving a general definition of WTO standards, indicating their types, definitions and areas of application, and also noting the influence of standards on other major international organizations. Particular attention was paid to the pharmaceutical sector, since during the 2020 pandemic, this sector faced great difficulties in combating the pandemic, and the number of victims of the pandemic was also astronomical – 15 million people lost their lives. This article will talk about exactly this.

Keywords: WHO, WHO, Codex Alimentarius, ISO, IEC, ITU, WTO TBT Information Management System, I-TIP Database (goods and services), ICH, WHO, TBT Agreement, SPS Agreement, WTO standards.

Аввалбошдан шуни айтиш мумкинки, фанда Жаҳон савдо ташкилоти (ЖСТ)нинг стандартларига унчалик эътибор берилмаслигини аниқладик. Чунончи, “ЖСТ ҳуқуқи” бўйича халқаро стандартларга оид ихтисослашган нашрларнинг ўрганилганлиги шу мавзуни халқаро-ҳуқуқий жиҳатларини нақадар тарқалганлигини аниқлаш имконини беради. Шундай қилиб, В.М.Шумиловнинг “Жаҳон савдо ташкилоти (ЖСТ) қонуни” [1] асарида халқаро стандартларни қўллаш масаласи фақат иккита параграфдан иборат бўлиб, бу ерда Codex Alimentarius комиссиясининг ортиб бораётган роли тасвирланган. Б.П.Елисеев ва В.А.Свиркиннинг 2012 йилда нашр этилган ишларида халқаро стандартлар мавзуси фақат халқаро ҳаво ҳуқуқи контекстида кўриб чиқилган [2]. 2015 йилда нашр қилинган Вольфганг Граф Витцгум томонидан таҳрир қилинган “Международное право = Völkerrecht” китобининг боби халқаро ҳуқуқдаги халқаро стандартларнинг умумий тушунчасига бағишланган [3]. Н.Л.Лютов, Э.С.Герасимова томонидан таҳрирланган “Международные трудовые стандарты и российское трудовое право” меҳнат фаолиятидаги халқаро стандартлар бўйича монография нашр этилди [4]. А.С.Смбатяннинг ГАТТ/ЖСТда низоларни ҳал қилиш бўйича кенг ва батафсил шарҳида “Международные торговые споры в ГАТТ/ВТО: избранные решения (1952-2005 гг.)” [5] халқаро стандартларни қўллаш масалалари бўйича Ҳакамлар ҳайъатлари ва Апелляция органининг талқини билан боғлиқ қисмлар мавжуд. Қайд этилган муаллифнинг “Толкование и применение правил Всемирной торговой организации” номли сўнгги монографиясида [6], шунингдек халқаро стандартларни қўллаш амалиётини тақдим этади. Л.П.Ануфриева томонидан таҳрирланган “Право ВТО: теория и практика применения” [7] фундаментал монографияси Жаҳон Савдо Ташкилотига тааллуқли кенг қўламли масалаларни қамраб олади. Хусусан, “ЖСТ ҳуқуқи” тушунчаси ва унинг халқаро ҳуқуқ билан ўзаро муносабатларини, шунингдек турли хил муаммоларни (тарифдан ташқари) қўллашни қамраб олади. ЖСТда ҳозирги пайтда кузатиладиган ҳолат шундаки, халқаро стандартлар масаласи қисман ҳал қилинган.

Шуни таъкидлаш лозимки, ЖСТ фаолияти халқаро техник стандартларни тартибга солишга қаратилган, негаки бундай тартибга солиш ҳаракатлари амалга оширилмаса, бу стандартлар халқаро савдода тўсиқ ролини ўйнай бошлайди. Бу масала бўйича асосий тартибга солувчи ҳужжат – Савдодаги техник тўсиқлар бўйича Келишув (TBT Agreement), деб аталади.

Қуйида ЖСТнинг намунавий техник стандартларини 1-жадвалда келтирганмиз:

1-жадвал. ЖСТнинг техник стандартлари

Категорияси	Таърифи
Стандартнинг тури	Халқаро, минтақавий, миллий
Стандартнинг манбаи	ISO, IEC, Codex Alimentarius, ITU ва бошқалар.
Қўллаш соҳаси	Озиқ-овқат маҳсулотлари, электроника, газмол, фармацевтика ва бошқалар.
Стандартнинг мақсади	Хавфсизлик, сифат, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, истеъмолчиларни ҳимоялаш
Мувофиқлигини баҳолаш	Сертификатлаш, синовдан ўтказиш, инспекторлик текширувини ўтказиш
ЖСТ томонидан стандартларни тан олиш	Камситмаслик, шаффофлик, уйғунлаштириш тамойиллари
Боғловчи келишувлар	TBT Agreement, SPS Agreement (санитария ва фитосанитария чоралар бўйича)
Зиддиятлар бўйича мисоллар	Стандартларнинг бир-бирига фарқ қилиши натижасида импортга нисбатан бўлган чекловларнинг мавжудлиги
Баҳсларни ҳал қилиш механизмлари	ЖСТ Панели, апелляция органи

ЖСТ халқаро стандартларни қўллашни ҳар томонлама қўллаб-қувватлайди, чунки бу сиёсат мамлакатлар ўртасидаги савдони соддалаштиради ва қўшимча тартибга солиш ҳолларидан ҳоли қилади. Шунингдек, ЖСТ мамлакатларга уларнинг техник регламентларини доимо нашр қилишга ва бошқа иштирокчилар томонидан мазкур стандартларни уларни қабул қилинишидан аввал шарҳ бериш имкониятини яратишга чақиради.

ЖСТ стандартларининг асосий манбалари

ISO (International Organization for Standardization) – бевосита халқаро стандартларни ҳар хил соҳаларда тайёр маҳсулотнинг сифатидан тортиб –экология қоидаларигача ишлаб чиқади.

IEC (International Electrotechnical Commission) – электротехника ва электроника соҳаларидаги стандартлар бўйича ихтисослашув жараёнлари билан шуғулланади.

Codex Alimentarius – ФАО (БМТнинг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалигининг халқаро ташкилоти) ва ЖССТ (Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти) ўртасида тузилган Ҳамкорлик дастури бўлиб, у озиқ-овқатларнинг хавфсизлигига оид стандартларни ўрнатади.

ITU (International Telecommunication Union) – Телекоммуникация ва рақамли технологиялар соҳасида ўзининг стандартларини жорий қилади.

WTO TBT Information Management System – ЖСТнинг Махсуслаштирилган тизим бўлиб, у савдодаги техник тўсиқлар тўғрисидаги ахборот устидан бошқарувни амалга оширади.

I-TIP Database (Goods & Services) – савдо соҳасидаги чора-тадбирларга бағишланган маълумотлар базаси бўлиб, ўз ичига техник регламентлар ва стандартларни қамраб олади.

WTO Documents Online Онлайн – ЖСТнинг расмий ҳужжатларини қўлга киритиш имкониятига эга ва ўз ичига тузилган шартномалар, хабарномалар ва ҳисоботлардан иборатдир.

World Trade Statistical Review / Trade Profiles – ЖСТнинг статистик нашрлари бўлиб, ўз ичига савдо ва стандартларни қўллаш маълумотларидан иборатдир.

ЖСТнинг Маълумотлар модели (WCO Data Model) ўзига хос стандартлаштирилган тузилма бўлиб, божхона ва савдо тизимлари ўртасидаги ахборотларнинг алмашинувида хизмат қилади.

Манбалардан қандай фойдаланилади

Уйғунлаштириш йўли билан: мамлакатлар ўртасидаги талабларнинг халқаро стандартлар асосида унификация қилинишини рағбатлантиради.

Шаффофик: мамлакатлар ЖСТни ўзларининг янги техник регламентлари ва стандартлари тўғрисида хабар бериш мажбуриятига эгадирлар.

Мувофиқликни баҳолаш: стандартлар махсулотларнинг сертификатлаштириш, инспекциявий текширувдан ўтказиш ва тестлаш йўли билан сифатини баҳолашдан иборат бўлади.

Баҳсларни ечиш: стандартлар соҳасида номутаносибликлар орқали зиддиятлар юзага келганида, ЖСТ бу ҳолларда пайдо бўлган ихтилофларни бартараф этиш бўйича баҳсларни ҳал қилиш борасида ўзининг тартибга солувчи механизмларидан фойдаланади.

Масалан, фармацевтика соҳасида техник стандартлар ҳам халқаро, ҳам ЖСТ доирасида ҳам тартибга солинади. ЖСТ бевосита ўзи стандартларни ишлаб чиқмайди, аммо уларнинг қўлланилишини мувофиқлаштиради, чунки бундай ҳаракатларни амалга оширмаса, бундай стандартлар савдодаги тўсиқларга айланиши мумкин. Мана бу жадвалга эътибор берайлик.

2-жадвал. Фармацевтика стандартларининг халқаро манбалари

Ташкилот	Стандартлашдаги ўрни
ICH (International Council for Harmonisation) – Уйғунлаштириш бўйича халқаро Кенгаш	ЕИ, АҚШ ва Японияда дори-дармонларнинг қайд этилиши учун унификациялашган стандартларни ишлаб чиқади.
WHO (World Health Organization) – Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти	Фармакопояларни (дори воситаларини тайёрлаш, сифатини сифат микдорий жиҳатдан назорат қилиш, сақлаш шарт-шароитлари ва номланишини белгилайдиган давлат стандартлари мажмуи), дориларнинг сифат, хавфсизлиги ва самарали таъсир қилиши тўғрисидаги қўлланмаларни нашр этади.
ISO (International Organization for Standardization) – Стандартлаштириш бўйича халқаро Ташкилот	Фармацевтика маҳсулотларини ишлаб чиқариш, қадоқлаш, маркировкаш ва сифати бўйича бошқариш стандартлари.
PIC/S (Pharmaceutical Inspection Cooperation Scheme) PIC/S (фармацевтика назорати бўйича ҳамкорлик схемаси)	Ижро учун талаб этиладиган ишлаб чиқариш амалиёти бўйича тайёрланган Қўлланмалар (GMP).
Codex Alimentarius-Алиментариус кодекси	Озиқ-овқат маҳсулотларидаги биологик жиҳатдан фаол пархез қўшимчалар ва фармацевтик ингредиентлари учун мўлжалланган Стандартлар

ЖСТ доирасидаги стандартлар

ЖСТ фармацевтика стандартларининг қўлланилишини иккита асосий Битим орқали тартибга солади:

1. Савдодаги техник тўсиқлар бўйича тузилган Битим (TBT Agreement)

- У тегишли техник регламентлар, стандартлар ва мувофиқлашувни баҳолаш билан боғлиқ стандартларни ўз ичига олади.
- Стандартлар илмий жиҳатдан асосланган бўлиши ва хорижий маҳсулотларни камситиш ҳолларига келтирмаслигини талаб қилади.

2. Санитария ва фитосанитар чоралар бўйича тузилган Битим (SPS Agreement)

- Аҳоли саломатлиги ва хавфсизлиги билан боғлиқ дори-дармонларга нисбатан қўлланилади.

○ Мазкур чоралар халқаро стандартлар талабларига асосланган бўлишини талаб қилади, чунончи, ЖССТнинг тавсияларига асосланган бўлиши шарт.

Фармацевтика стандартларидан мисоллар

3-жадвал. Фармацевтика стандартларидан мисоллар

Стандарт	Таърифи
ICH Q7	Фаол фармацевтик ингредиентлар бўйича GMP Қўлланмаси
ISO 13485	Тиббиёт ишланмалари (асбоблари) учун сифатли менежмент Тизими
WHO GMP Guidelines	Дориларни ишлаб чиқариш, сақлаш ва сифати устидан назорат қилиш стандартлари
Pharmacopoeia (USP, EP, JP)	АҚШ, Европа ва Япониядаги дориларнинг сифати бўйича тузилган стандартлар бўйича чоп этилган расмий Тўпламлар

Бундан ташқари, халқаро савдода GMP (Good Manufacturing Practice – Талаб этилган ишлаб чиқариш амалиёти) стандартлари амалдадир. Бу халқаро меъёр ва қоидаларнинг тизими бўлиб, фармацевтика маҳсулотларининг сифати, хавфсизлиги ва самарадорлигини таъминлайди ва бу стандартлар ўзининг таъсирини ишлаб чиқаришнинг барча босқичларида намоён қилади.

GMP – бу тайёр маҳсулотнинг сифати устидан оддий назорат билан чекланмасдан комплекс ёндошув бўлиб, у қуйидагиларни қамраб олади:

- ишлаб чиқариш жараёнларини;
- маҳсулотни сақлаш ва транспорт асосида тегишли жойларга олиб бориш;
- ишлаб чиқаришдаги жамоанинг малакасини;
- ҳужжатларни расмийлаштириш ва бу жараён устидан назоратни;
- ускуна ва ишлаб чиқариш цехлари устидан назоратни;
- ўз ўзини назорат қилиш ва аудитни.

Буларнинг мақсади – истеъмолчи учун хатарларни имкони борида пасайтириш, ифлосланишни йўқ қилиш, дори-дармонларни ишлаб чиқаришда хато ва номувофиқликларга йўл қўймасликдан иборатдир.

GMPнинг асосий принциплари

Сўзсиз сифатга эгалик. Маҳсулот чиқарилган санасидан бошлаб хавфсиз ва фаол равишда таъсир кўрсатиш кучига эга бўлиши керак.

Ишлаб чиқариш жараёни ҳужжатлаштирилган бўлиши шарт: рецептурадан бошлаб – қадоқлашгача.

Атроф-мухит устидан назорат. Ишлаб чиқариш цехларида тозалик ҳукм суриши, ҳарорат, намлик ва стериллик ортидан жиддий назорат бўлиши керак.

Персонални ишлаб чиқариш жараёнларига ўқитиш. Жамоа ходимлари ўқитилган ва малакага эга бўлишлари шарт.

Жараён ортидан кузатиш имконияти борлиги. Ҳар бир ишлаб чиқарилган дори-дармон партияси ва унинг компонентлари ортидан кузатиб қўйиш имконияти бўлиши шарт.

Аудит ва ўз ўзи устидан назорат бўлиши. Мунтазам равишда текширувлар ўтказилиши ва қоида бузилишлар аниқланиб, улар бартараф этилиши лозим.

GMPнинг халқаро версиялари

- ICH Q7 – фаол фармацевтик ингредиентлар учун
- WHO GMP Guidelines – ЖССТ стандартлари
- EU GMP – Европа Иттифоқи мамлакатларида қабул қилинган Европа версияси
- FDA cGMP – Америкача версияси, у маҳсулотлар ва дори-дармонлар устидан назорат қилиш Бошқармаси (FDA) томонидан тартибга солинади
- ГОСТ Р 52249-2004 – Россия стандарти, у Европа қоидалари билан уйғунлаштирилган.

Қизиқарли факт

GMP – янада кенгроқ бўлган GxP тизимини бир қисми сифатида тан олинади ва бу тизимга қуйидагилар қиради:

- GLP – талаб қилинган лаборатор амалиёт
- GCP – талаб қилинган клиник амалиёт
- GDP – талаб этилган дистрибьютор амалиёт
- GPvP – талаб этилган фармакологик назорат амалиёти.

GMP стандартларининг татбиқ этилиши (талаб этилган ишлаб чиқариш амалиёти) Ўзбекистонда фаол равишда давлат даражасида амалга оширилмоқда. Бу борада барча фармацевтик корхоналар учун мажбурий шарт сифатида 2023 йил 1 январдан бошлаб кучга кирган Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳолини сифатли дори воситалари ва тиббий буюмлар билан таъминлаш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2022 йил 26 октябрда қабул қилинган ПҚ–411-сон қарорига [8] амал қилмоқда.

Хуллас, ЖСТ стандартларининг таъсири жуда кенг қамровли бўлиб, яна бир халқаро ташкилотнинг фаолиятига ҳам таъсир кўрсатади. 1947 йилда Ғарбий Европанинг 13 давлати ташаббуси билан Брюсселда божхона иттифоқини тузиш бўйича ишчи гуруҳ ташкил этилди. Уларнинг фаолияти натижаси 1950 йил 15 декабрда Брюсселда иккита конвенция – Божхона тарифларини таснифлаш номенклатураси тўғрисидаги конвенция ва Божхона мақсадлари учун товарларни

баҳолаш тўғрисидаги конвенциянинг имзоланиши бўлди. Шу билан бирга, 1952 йил 4 ноябрда кучга кирган 17 давлатдан иборат Божхона ҳамкорлиги кенгашини (СТС) ташкил этиш тўғрисидаги конвенция имзоланди. Ҳозирги даврда мазкур ташкилот Жаҳон божхона ташкилоти (ЖБТ) деб аталади ва унинг асосий вазифаси жаҳон савдосига максимал даражада ёрдам бериш учун божхона тартиб-қоидаларини соддалаштириш ва унификация қилишдан иборат. Ташкилотнинг 50 йилдан ортиқ фаолияти давомида божхона масалалари бўйича 18 та йирик халқаро конвенция ва 50 дан ортиқ турли тавсиялар тайёрланди. Бу ҳужжатлар бугунги кунда ишончли халқаро ҳуқуқий базани ташкил этади, ундан нафақат ЖБТга аъзо давлатлар, балки дунёдаги барча божхона хизматлари ҳам фойдаланади [9].

Ҳар қандай давлат учун ЖБТга аъзо бўлиш жуда муҳим. Агар бирор давлат “ўйиндан ташқарида” бўлса ва унга қарши қандайдир ноқонуний чоралар ёки санкциялар қўлланилса, унда ёрдам сўраб мурожаат қиладиган ҳеч ким йўқ. Бунда давлат божхона фаолияти соҳасида ҳуқуқий ҳимояга эга эмас. Агар у ЖБТ аъзоси бўлса, у гўё унинг қонуний “томи” остидадир. Давлат мамлакат вакили бўлган экспертлар орқали ташкилотнинг барча техник қўмиталари йиғилишларида қатнашади, бу ерда бутун дунё бўйича божхона сиёсати белгиланади.

Шундай қилиб, халқаро савдодаги стандарт – халқаро ташкилот томонидан ишлаб чиқилган ҳужжат бўлиб, маҳсулот, хизматлар, жараёнлар ёки тизимларнинг жаҳон бозорида мувофиқлиги, сифати ва хавфсизлигини таъминлаш учун умумий қоидалар ва хусусиятларни белгилайди. Бу техник тўсиқларни бартараф этишга, харажатларни камайтиришга, маҳсулот ва хизматларни стандартлаштиришга, турли мамлакатлар ўртасида савдода умумий тил яратишга ёрдам беради.

Мамлакатимиз мутахассислари мазкур тизимни мукамал ўрганиши ва халқаро савдода бу стандартларга тўлиқ риоя қилиши натижасида катта даромадлар эгасига айланиши мумкин бўлади.

АДАБИЁТЛАР:

[1] Шумилов В.М. Право Всемирной торговой организации (ВТО): учебник для магистров и аспирантов / В.М.Шумилов. -2-е изд., перераб. и доп. – М., Издательство Юрайт, 2014. 219-с.

[2] Елисеев Б.П., Свиркин В.А. Воздушное право: учебник // СПС Консультант Плюс. 2012.

[3] Международное право = Volkerrecht / Вольфганг Граф Витцгум, М.Боте, Р.Дольцер и др.; пер. с нем. Т.Бекназара, А.Насыровой, Н.Спица; науч.ред. Т.Ф.Яковлева; пред., сост. В.Бергманн. – М., Инфотропик Медиа, 2015.

[4] Международные трудовые стандарты и российское трудовое право: перспективы координации: монография / Э.Н.Бондаренко, Е.С.Герасимова,

С.Ю.Головина и др.; под ред. С.Ю.Головиной, Н.Л.Лютова.
М., НОРМА:ИНФРА, 2016. 256-с.

[5] Смбатян А.С. Международные торговые споры в ГАТТ/ВТО: избранные решения (1952-2005 гг.). – М., Волтерс Клувер, 2006. 344 с.

[6] Смбатян А.С. Толкование и применение правил Всемирной торговой организации: монография / А.С.Смбатян. – М., ИНФРА-М., 2017. – 448 с.

[7] Право ВТО: теория и практика применения: монография / под ред. Л.П.Ануфриевой. – М., Норма: ИНФРА-М., 2016. - 528 с.

[8] Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Аҳолини сифатли дори воситалари ва тиббий буюмлар билан таъминлаш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2022 йил 26 октябрдаги ПҚ–411-сон қарори // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 27.10.2022 й., 07/22/411/0961-сон.

[9] <https://studfile.net/preview/7201859/page:2/>; <https://vk.com/@rcamimwco-istoriya-sozdaniya-i-konferencii-vtamo>.

ГЛОБАЛ САВДО УРУШИНИНГ БАЪЗИ БИР ЮЗАГА КЕЛТИРУВЧИ САБАБЛАРИ ТЎҒРИСИДА

ҲАКИМОВ Равшан Тулкунович

*Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Давлат ва ҳуқуқ институти бош
илмий ходими, юридик фанлар доктори, доцент*
Elektron pochta: ngo_uzail@mail.ru

Аннотация: мақолада муаллифлар ҳозирги даврда жаҳонда юз бераётган глобал савдо уруш ҳолларига, айниқса АҚШ ва Хитой ўртасидаги бож тарифлари билан боғлиқ савдо тўқнашувларига эътибор берганлар ва мазкур ҳолат халқаро савдога салбий таъсир кўрсатиши ҳамда кўпгина мамлакатларнинг иқтисодиётига зарар етказишини таъкидлаб, Ўзбекистон Республикаси учун ҳам бу борада тегишли ҳимоя чораларини қўллашни мақсадга мувофиқ деб тан олганлар. Божларга нисбатан эса, муаллифлар шуни таъкидлаганларки агар импорт ёки экспорт қилинадиган барча товарларнинг қийматига тариф белгиланса, "Ad Valorem" деб аталади бу тариф. Агар турли мамлакатларга турли тариф ставкалари қўлланилса, улар камситувчи тарифлар деб аталади. Агар турли мамлакатлар учун бир хил тариф ставкалари ўрнатилган бўлса, улар даромад тарифлари деб аталади. Энг кўп қўлланиладиган тариф эса ҳимоя тарифидир, агар тариф асосан ҳимоя қилиш учун ўрнатилган бўлса хорижий рақобатлардан маҳаллий ҳимоя тарифи, деб аталади.

Калит сўзлар: ГАТТ, даромад тарифлари, Хитой, камситувчи тариф, ҳимоя тарифлари, Ad Valorem, ЖСТ, савдо уруши, Уругвай раунди, савдо уруши муносабати билан олтинга бўлган нархларнинг ошиши.

Аннотация: В статье авторы обращают внимание на текущую мировую торговую войну, особенно на торговые конфликты между США и Китаем, связанные с тарифами, и подчеркивают, что данная ситуация оказывает негативное влияние на международную торговлю и наносит ущерб экономикам многих стран, и признают целесообразным применение Республикой Узбекистан соответствующих защитных мер в этой связи. Что касается тарифов, авторы подчеркнули, что если тариф устанавливается на стоимость всех импортируемых или экспортируемых товаров, то он называется «Ad Valorem». Если к разным странам применяются разные тарифные ставки, они называются дискриминационными тарифами. Если для разных стран установлены одинаковые ставки тарифов, они называются доходными тарифами. Наиболее часто используемым тарифом является защитный тариф, который называется

внутренним защитным тарифом, если он устанавливается в первую очередь для защиты от иностранной конкуренции.

Ключевые слова: GATT, подоходный тарифы, Китай, дискриминационный тариф, защитные тарифы, Ad Valorem, ВТО, торговая война, Уругвайский раунд, повышение цен на золото как следствие торговой войны.

Annotation: In the article, the authors draw attention to the current world trade war, especially the trade conflicts between the United States and China related to tariffs, and emphasize that this situation has a negative impact on international trade and harms the economies of many countries, and recognize the appropriateness of the application of appropriate protective measures by the Republic of Uzbekistan in this regard. With regard to tariffs, the authors emphasized that if a tariff is set on the value of all imported or exported goods, it is called "Ad Valorem". If different tariff rates are applied to different countries, they are called discriminatory tariffs. If the same tariff rates are set for different countries, they are called revenue tariffs. The most commonly used tariff is the protective tariff, which is called a domestic protective tariff if it is set primarily for protection from foreign competition.

Keywords: GATT, revenue tariffs, China, discriminatory tariff, protective tariffs, Ad Valorem, WTO, trade war, Uruguay Round, rise in gold prices as a result of trade war.

Халқаро савдода тарифларнинг қўлланилиши, албатта, кўпгина муаммолар билан боғлиқ бўлиши ва уларни узил кесил ҳал этиш масаласи ҳанузгача етарли даражада ҳал этилмаганлигига эътибор қаратиш лозим. Чунончи, GATTнинг 8-раунди 1986 йилда бошланган Уругвай раунди деб номланади. Аъзо давлатлар музокаралар олиб боришди ва бу музокаларда тарифлар, тарифсиз чора-тадбирлар, тропик ҳудудларда ишлаб чиқариш, табиий ресурсларга асосланган маҳсулотлар, қишлоқ хўжалиги, GATT моддалари, кафолатлар, кўп томонлама савдо музокаралари келишуви, субсидиялар, низола, молиявий ҳисоб-китоблар, савдо билан боғлиқ интеллектуал мулк ҳуқуқлари (TRIPPS), савдо билан боғлиқ инвестициялар ва чора-тадбирлар (TRIMS), GATT тизимининг ишлаши (FOGS). Ушбу масалалар бўйича жиддий музокараларга қарамай мамлакатлар келишувга эриша олмади ва аъзо давлатлар бир бирига нисбатан савдо ва носавдо тўсиқларидан фойдаланишга давом этдилар. Бу ҳолат эса маълум даражада давлатлар ўртаси савдо урушларини юзага келиши учун маълум асос сифатида қўлланилишига олиб келиши мумкин.

Савдо урушларнинг тушунчаси давлатлар ўртасидаги савдо муносабатларида бир бирига нисбатан протекционистик тадбирлардан фойдаланиб, рақибга мансуб юборилаётган товар маҳсулотларига нисбатан юқори бож ставкаларига эга тўловларни белгилаш ва хорижга кетаётган экспорт молларини юқори нархда

бағолаш каби ҳаракатлардан иборатдир. Трамп бошлаган савдо уруши иккита йирик иқтисодий мамлакатни бир бири билан савдо урушида олишишига ва оқибатда бундай уруш бутун жаҳон иқтисодиётини чўктиришга сабаб бўлиши мумкин.

Бу борада жаҳон журналистларнинг савдо уруши ва савдо музокараларига тайёр давлатлар ҳақидаги саволларига жавоб берар экан, Президент Трамп шундай таъкидлади: “Ҳеч нарса яқунлангани йўқ, лекин бизда бошқа давлатлар, жумладан, Хитойдан жуда катта тезкорлик ҳаракатлари бор”. Америка ташаббуси билан юзага келган божлар уруши асосида унинг Хитой билан бўлган зарбалар алмашинуvidан сўнг Президент Дональд Трамп савдо соҳасида бутун олам билан бўлган қарама-қаршиликни тобора ейтиш мақсадларида 90 кунлик танаффусни эълон қилди. Эҳтимоли борки, Хитойдан Америка бозорларига етказиб берилаётган маҳсулотларнинг 80 фоизлик ҳажмини етказиб берилишини вақтинчалик тўхтаб қолиши билан боғлиқ нохуш оқибатларга нисбатан реакция сифатида юзага келган танаффус америкалик истъемолчилар учун мўътадил савдо режимлар тўғрисида маҳсулотларни етказиб берувчи муқобил манбалар билан келишиб олишга нияти мавжуддир. Аммо шу вақт АҚШ ва Хитой билан бўлган муносабатлар боши берк кўчага кириб қолган. Трампнинг тарифлари ва Американинг Хитой билан савдо соҳасидаги тўқнашуви жаҳон иқтисодиётини катта ларзага келтириб, унинг ҳажми 115 триллион долларга тенг бўлиши мумкин. Божларнинг даражасини Пекин томонидан 104 фоизгача тенглаштирганидан сўнг – Вашингтоннинг янги қадами божларни 125 фоизгача ошириш билан боғлиқ бўлди. Мазкур вазият сиёсий соҳада ўз ечимини талаб қилмоқда, тарифларнинг нархи тобора юқорилаб бориши натижасида 125 фоиз ҳам кам кўринди⁴². Уолл стритдаги пасайиш кеча Уолл-стритдаги пасайиш кеча Оқ уй Хитойга бож тўлови аввал айтилганидек 125 фоиз эмас, балки 145 фоизни ташкил этгани ва дунёнинг биринчи ва иккинчи рақамли иқтисодиётлари ўртасидаги кенг кўламли иқтисодий урушнинг кенг кўламли оқибатлари чуқурлаша бошлаганидан сўнг яна давом этди.

2025 йил 2 апрель Чоршанба кунги эйфориядан сўнг, кўплаб мамлакатларга “ўзаро тарифлар” жорий этиш бўйича 90 кунлик пауза бўлиши, баъзи ҳолларда деярли 50 фоизга етиб бориши ҳақидаги эълон ортидан қимматли қоғозлар баҳоси кўтарилганида, бозор яна бир силкиниш билан пастга тушди.

S&P 500 бир кун аввал 9,5 фоизга ошганидан кейин 3,5 фоизга тушиб кетди. 2001-йилдан буён энг яхши кунидан сўнг технологик оғир NASDAQ индекси 4,3 фоизга, Dow индекси эса 2,5 фоизга тушди.

Валюта бозорларида АҚШ долларининг ўнлаб тенгдошлари саватига нисбатан индекси иқтисодий уруш унинг глобал захира валютаси мақоми учун

⁴² Қаранг: <https://www.kommersant.ru/doc/7641460>.

нимани англатиши ҳақидаги саволлар ортиб бораётган бир пайтда 1,9 фоизга тушиб кетди.

125 фоизлик тўлов “ўзаро тариф” деб номланган ва Хитойнинг жавоб чораларига жавобан чора-тадбирлардан иборат эди. Бу Трампнинг 2-апрелдаги “озодлик куни”дан олдин эълон қилинган тарифларнинг 20 фоизга ошишига тўғри келди.

Ўтган ҳафта олтин нархи янги рекорд даражага кўтарилиб, 3000 доллардан ошди, бу ҳам узок муддатли тенденциялар, ҳам Трамп маъмуриятининг иқтисодий сиёсати таъсири натижасида доллар барқарорлигига нисбатан ноаниқлик кучайиб бораётганидан далолат беради⁴³.

Йил бошидан бери олтин нархи 14 фоизга ошди ва глобал иқтисодий ва молиявий беқарорликнинг кучайиши шароитида ҳам институтсионал, ҳам чакана инвесторлар хавфсиз бошпана излаётган бир пайтда унинг ўсиши давом этишига ишониш учун барча асослар мавжуд.

2000-йилдан буён АҚШ молия тизимига тўғри келган ва ҳеч қандай реал қиймат билан қўллаб-қувватланмайдиган, аммо АҚШ давлатининг заифлашиб бораётган иқтисодий қудратига боғлиқ бўлган фиат валютаси, долларга асосланган халқаро молия тизимининг узок муддатли ҳаётийлиги ҳақидаги саволларни кўтарган бир қатор инқирозлар фонида олтин ўн баробар ошди.

Олтин нархи 2008 йил март ойида АҚШ молия тизимида ипотека кредитлари бозорида бошланган беқарорлик белгилари намоён бўла бошлаганида, 2008 йилги глобал молиявий инқирозга олиб келган ва АҚШ ҳукумати ва Федерал резерв тизими АҚШнинг йирик молия институтлари ва корпоратсияларини қутқарган ҳолда олтин нархи 1000 доллардан ошди.

2020 йил август ойида глобал молиявий тизимнинг таянчи бўлган АҚШ ғазначилик облигациялари бозори қотиб қолган ва Федерал захира тизими триллионлаб долларларга интервенция қилишга мажбур бўлган пандемия бошланган молиявий инқироз шароитида олтин нархи 2000 доллардан ошди.

Олтин нархининг сўнгги ўсишининг манбаларидан бири сўнгги уч йил ичида ҳар бирида 1000 тоннадан ортиқ олтин сотиб олган ривожланаётган бозорлар ва Хитойда марказий банклар томонидан харидларнинг кўпайиши бўлди.

Бу БРИКС мамлакатлари гуруҳи – Бразилия, Россия, Ҳиндистон, Хитой ва Жанубий Африканинг бошқа давлатлар ҳам қўшилган АҚШ долларида ташқари муқобил тўлов тизимларини ишлаб чиқиш ҳаракатлари билан бирлаштирилди.

2022 йилнинг феврал ойида Украинада уруш бошланганда АҚШ бошчилигидаги йирик давлатларнинг Россия марказий банки активларини

⁴³ Қаранг: <https://kun.uz/kr/news/2025/04/09/savdo-urushlari-trampning-maqsadi-nima>.

музлатиш ва Россияни SWIFT халқаро тўлов тизимидан чиқариб ташлаш ҳақидаги қарори бу ҳаракатларга асосий туртки бўлди.

Яна бир муҳим рағбат ҳарбий харажатларнинг кўпайиши, корпоратсияларни COVID инқирози орқали қўллаб-қувватлаш учун ҳукумат харажатлари ва 2022 йилдан бошлаб фоиз ставкаларининг ошиши натижасида АҚШ давлат қарзининг тез ўсиши бўлди.

АҚШнинг қарзи ҳозирда 36 триллион долларга ошди ва унинг йиллик фоиз ставкаси 1 триллион долларни ташкил этади. Бу ҳолат қабул қилиниши мумкин эмас, жумладан, Федерал резерв тизими томонидан қабул қилиниши мумкин эмас.

2000 йилдан бери олтин нархининг ошишига туртки бўлган асосий омиллардан бири давлат қарзининг ўсиши бўлди, деди Financial Times нашрига қимматбаҳо металллар ва муҳим минералларга ихтисослашган Спротт Ассет Манагемент компаниясининг бош директори Жон Сиампаглия.

“Сўнгги 25 йил ичида глобал қарз даражаси кескин ошди ва бу иқтисодиёт ва бюджетларга реал босим ўтказа бошлади.

Қўшма Штатлар бу ўсиб бораётган инқирознинг марказида. Улар АҚШ долларининг жаҳон захира валютаси сифатидаги роли туфайлигина ўз қарзларини қўллаб-қувватлашга муваффақ бўлдилар, аммо узоқ муддатда дунёнинг энг қарздор давлати валютасига асосланган халқаро молия тизими барқарор эмас.

Ушбу узоқ муддатли тенденцияларнинг барчаси ҳозирда Трамп маъмурияти дунёнинг қолган қисмига қарши олиб бораётган иқтисодий уруш билан кучаймоқда, бу босқичда асосан тарифлар орқали, лекин кенгайиши кутилмоқда.

АҚШ Маъмурият ичида иккита қарама-қарши позиция илгари сурилмоқда. Бир томондан, АҚШнинг дунёнинг аксарият давлатлари билан савдо тақчиллигига сабаб, АҚШ экспортини жаҳон бозорларидан чиқариб юбораётган АҚШ долларининг юқори қиймати эканлиги таъкидланади.

Шу билан бирга, маъмурият долларнинг жаҳон захира валютаси сифатидаги мавқеини сақлаб қолишга қарор қилди. Трамп бу мақомни йўқотиш урушни йўқотиш билан баробар бўлишини айтди ва БРИКС гуруҳига ёки унинг ўрнини босмоқчи бўлган бошқа давлатга қарши тариф уруши билан таҳдид қилди.

Доллар курсининг ўсишининг сабабларидан бири, ортиқча мамлакатлар АҚШнинг молиявий активларига, хусусан, АҚШ ҳукумати қарзларига сармоя киритмоқда, уларнинг учдан бир қисми чет элликларга тегишли.

Бошқарувнинг иқтисодий муҳитида молиявий матбуотнинг муайян бўлимлари эътиборини тортадиган турли позитсиялар муҳокама қилинмоқда.

Ўтган ҳафтада FT шарҳловчиси Гиллиан Теттнинг мақоласида хавф остида бўлган баъзи муаммолар ёритилган. У Трампнинг тарифлар уруши кучайган сари,

“иқтисодий ноаниқлик индекслари ҳатто 2020 йилги пандемия ёки 2008 йилги глобал молиявий инқироздан ҳам юқорига кўтарилгани”ни таъкидлади.

“Аммо ноаниқлик кучайиши мумкин. Барча тариф зарбалари учун яна бир савол бор: Трампнинг эркин савдога қилган ҳужуми капитал оқимига ҳужумга олиб келиши мумкинми? Товарларга тарифлар пул тарифлари учун дебоचा бўлиши мумкинми?

Унинг сўзларига кўра, бу ғоя яқин вақтгача ўсиб бораётган давлат қарзларини қўллаб-қувватлашда капитал оқимининг ўрни туфайли “ақлдан озган” бўлиб туюлган бўлса-да, энди у оммалашиб бормоқда. Ўтган ой, ўнг қанот таҳлил маркази, Вице-президент Ж.Д.Венсга яқин бўлган American Compass, капитал оқимига солиқлар келгуси ўн йил ичида 2 триллион доллар ошириши мумкинлигини айтди.

Ўтган ноябрь ойида иқтисодчи Стивен Миран томонидан глобал савдо тизимини қайта қуриш бўйича чоп этилган мақолада турли таклифлар илгари сурилган эди. Ўшандан бери Миран Оқ уйнинг Иқтисодий маслаҳатчилар кенгашининг раиси этиб тасдиқланди ва Wall Street Journal яқиндаги мақоласида таъкидлаганидек, “Уолл-стритдаги баъзилар” унинг ғояларини жиддий қабул қила бошладилар.

Капитал оқими солиғига қўшимча равишда, Миран 1985 йилдаги Плаза келишувининг қайта кўриб чиқилган версиясини таклиф қилди, унда Қўшма Штатлар, Япония, Германия, Буюк Британия ва Франция савдо мувозанатини камайтириш учун АҚШ доллари қийматини пасайтиришга келишиб олдилар.

Мираннинг таъкидлашича, келишув Мар-а-Лаго келишуви номи билан машҳур бўлган “ҳалқаро савдо балансига тўсқинлик қилувчи долларнинг доимий равишда ортиқча баҳоланишини” тузатиш учун зарур.

Ҳозирги шароитда Трамп уларга қарши иқтисодий уруш олиб бораётган бир пайтда, бошқа йирик давлатлар ҳеч қандай шароитда ихтиёрий равишда бундай келишувга рози бўлмайди.

Ўнг қанотга мансуб American Enterprise Институти ходими Майкл Стрейн FTга берган интервьюсида шундай деди: “Европа ўз жамғармалари ва инвестиция нисбатларини мувозанатлаштирмайди ёки ўз валютасини фақат Трамп маъмурияти буни хоҳлаётгани учун қайта баҳолаш учун бошқа йирик макроиқтисодий қадамларни ташламайди”.

Бундан ташқари, Плаза келишуви имзолангандан бери 40 йил ичида жаҳон иқтисодиёти Хитой ва Бразилия каби бошқа иқтисодиётларнинг ўсиши билан ўзгартирилди.

Аммо Мираннинг таклифлари Плаза типига келишувдан анча узокроқ. Улар орасида АҚШ ғазначилик облигацияларини муддатсиз облигацияларга

айлантирадиган АҚШ қарзининг қайта тузилиши киради. Яъни, улар фоизларни тўлашда давом этадилар, лекин асосий қарз ҳеч қачон қайтарилмайди. Янги тизим корпоратсиялар баъзан кредитларни тўлай олмаганларида қўллайдиган қарзни капиталга алмаштиришга ўхшайди.

Шартнома эвазига хорижий ҳукуматлар АҚШнинг “мудофаа соябони” остида қолади ва жазо тарифларига дучор бўлмайди.

FT иқтисод бўйича шарҳловчиси Мартин Волф бугун чоп этилган устунда шундай деб ёзган эди: “Бу қайсидир маънода “ҳимоя ракетаси” сифатида қаралиши мумкин”.

Ушбу босқичда, бундай таклифлар, одатда, ақл бовар қилмайдиган деб ҳисобланади, чунки рейтинг агентликлари уларни АҚШ қарзлари бўйича дефолт сифатида кўриб, долларнинг захира валютаси сифатидаги позитсиясини шубҳа остига қўйса. Бу “шундай драматик воқеа бўлар эдики, оқибатларини олдиндан айтиш деярли мумкин эмас”, деди FT⁴⁴.

Уларнинг умуман муҳокама қилинаётгани Америка империализми ва унинг молиявий тизими олдида турган улкан инқироздан далолат беради.

Ўсиб бораётган қарама-қаршиликларни сарҳисоб қилар экан, Standard and Chartered Bank ходими Стивен Энгландер ўтган ой ўз эслатмасида шундай деб ёзган эди: “Янги маъмуриятнинг муаммоси шундаки, у бир вақтнинг ўзида долларнинг заифлашишини, савдо тақчиллигини, капитал оқимини камайтиришни ва [доллар] халқаро захиралар ва тўловларда асосий валюта бўлиб қолишини истайди”.

Қандай иқтисодий ва молиявий чора-тадбирлар кўрилмасин, капиталистик тузумнинг қарама-қаршиликлари доимо йирик империалистик кучлар ўртасидаги зиддият – иқтисодий уруш ва пировард натижада ҳарбий тўқнашув – мамлакат ичидаги синфий кураш шаклида ҳал қилинади.

Трамп маъмуриятининг кўзга кўринган тартибсизликлари орасида аниқ бир мантиқ бор: дўстга ҳам, душманга ҳам тажовуз кучайган ва ишчилар синфига ҳужум кучайган.

Олтин нархининг ошишида намоён бўладиган ўсиб бораётган қарз ва доллар инқироzi ҳеч қандай иқтисодий ва молиявий қайта қуриш билан ҳал этилмайди. АҚШнинг чексиз урушлар ва корпоратив олигархияни қутқариш натижасида тўпланган қарзи ишчилар синфидан катта миқдорда бойлик ўтказишни талаб қилади.

Шунинг учун Трамп маъмурияти, DOGE занжиридан бошлаб, ўз ҳужумларини ҳар қандай тарзда ишчилар синфига фойда келтирадиган ҳукумат харажатларига қаратиб, уни “чиқинди харажатлар”, деб атади.

⁴⁴ Қаранг: <https://www.wsws.org/en/articles/2025/04/11/vreq-a11.html>.

Аммо у биладики, бундай чоралар ишчилар синфининг кўтарилишига сабаб бўлади ва ҳозирдан ҳам сабаб бўлмоқда ва уларни тинч йўл билан қўллаш мумкин эмас. Шунинг учун унинг иқтисодий дастури демократик ҳуқуқларга кенг қўллади хужум ва давом этаётган тоталитаристик давлат қурилиши билан бирга келади.

АҚШ ва Хитой ўртасидаги қарама-қаршиликда сўнгги кунларда мисли кўрилмаган даражадаги ўзаро савдо тўсиқлари ўрнатилди: 10 апрел куни тушдан бошлаб мамлакатлар ўртасидаги барча товарларни этказиб беришда тўланиши керак бўлган “кўзгу” божлари минус “танқидий” истиснолар товарларнинг ўзи нархидан ошиб кетади – де-факто бу бутун дунё бўйлаб савдо ҳажмининг ярим долларига тўхтаб қолиши (уч йиллик умумий ҳажми). тахминан 30 триллион доллар).

5 йил 9-апрел куни тушдан кейин Пекин 10-апрел куни тушдан бошлаб “импорт қилинадиган АҚШ товарларига қўшимча тариф ставкасини 34 фоиздан 84 фоизга” оширишини эълон қилди.

2025-йил 9-апрел куни кечкурун АҚШ Президенти Доналд Трамп Хитой товарларига божларни “дарҳол” 125 фоизга оширишини эълон қилди, аммо бу энди ҳеч қандай маънога эга эмас эди: кейинги ўсишлар, ҳа, ҳеч қандай иқтисодий маънога эга эмас – Жаҳон савдо ташкилоти маълумотларига кўра, 104 % ўзаро савдонинг 80 % га қисқаришини билдиради ва ҳатто яхши божхона тарифларини 10 % гача кўтаради.

Вашингтоннинг бутун дунё билан савдо уруши сценарийсидан “чекиниши” муҳимроқдир: худди шу баёнолда Доналд Трамп чоршанба куни 2 апрелдан 3 апрелга ўтар кечаси эълон қилинган 10 % дан ортиқ қўшимча божлар жорий этилишини ҳам “дарҳол” 90 кунга тўхтатиб қўйганини эълон қилди⁴⁵. Кейин, эслайлик, ўн фоизли тарифнинг жорий этилиши ёки “савдо номуносивблигини бартараф этиш учун” ушбу даражадан юқори божларнинг кўтарилиши 185 давлатга таъсир қилган бўлса, “орқага қайтариш” “75 дан ортиқ мамлакатлар”га таъсир қилади.

АҚШ тариф бўйича музокаралар учун биринчи бўлиб Хитой билан боғланишни истамайди⁴⁶. Вашингтон биринчи қадамни Пекин қилиши керак, деб ҳисоблайди, деб хабар беради CNN.

Бу позиция Хитой расмийларига етказилган, бироқ Пекин икки давлат раҳбарлари ўртасидаги суҳбатни ташкил этишдан бош тортмоқда, деди икки юқори мартабали амалдор. Трамп жамоаси бунга сабаблардан бири Хитойнинг “ожишлигини кўрсатишни” истамаслигида, деб ҳисоблайди.

⁴⁵ Қаранг: “Коммерсант” газетаси. 2025 йил 4 апрель.

⁴⁶ https://www.rbc.ru/politics/11/04/2025/67f897329a79472bf74d1da9?from=from_main_7.

Шу билан бирга Ўзбекистон Республикаси учун бундай тарифлар уруши қандай салбий таъсир кўрсатиши мумкин,-деган асосли савол туғилиши мумкин. АҚШ Ўзбекистонга нисбатан фақатгина тарифларнинг нархини 10 фоиз сифатида белгилади.

Ўзбекистон президенти уч-тўрт кун ичида халқаро молия бозорларида 10 трлн доллар маблағ йўқотилганини қайд этди. “Бу тебранишлар бизга таъсир қилмайди деб ўйлаганлар адашади. Ахир бу маблағларни бир қисми бизга инвестиция, кредит, евробонд орқали кириб келиши мумкин эди-ку!”⁴⁷, - деди Президент.

Дунё иқтисодиётидаги фавқулодда вазият Ўзбекистонга ҳам таъсир қилади. Бу ҳақда Шавкат Мирзиёев ҳудудларнинг туризм салоҳиятини ошириш ҳамда хорижий ҳамкорлар билан амалга оширилаётган инвестиция лойиҳаларини жадаллаштириш юзасидан видеоселектор йиғилишида айтиб ўтди.

Давлат раҳбари дунё иқтисодиётида ҳозир фавқулодда вазият кузатилаётганини, уч-тўрт кун ичида халқаро молия бозорларида 10 триллион доллар маблағ йўқотилганини кўрсатиб ўтди.

Бу шароитда барча ҳокимлар, иқтисодий комплекс ҳудудлар иқтисодиётини кунлик таҳлил қилиши, ишлаб чиқариш ҳажмлари, иш ўринлари ва экспортни сақлаб қолиш масалалари билан тизимли шуғулланиши кераклиги қайд этилди

Иқтисодий комплекс масъулларига ҳар ҳафта тармоқма-тармоқ муаммоларни таҳлил қилиш ва янги таклифлар киритиш, туман ва вилоят ҳокимларига ўз ҳудудида тадбиркорлар масалаларига ечим топиб бориш топширилди.

2 апрель куни Трамп дунёнинг барча мамлакатлари, жумладан, Ўзбекистон ва Марказий Осиёнинг бошқа давлатларидан товарлар импортига бож жорий қилди. Минимал базавий тариф 10 фоизни ташкил этади, ўнлаб мамлакатлар учун кўзгули тарифлар 11 фоиздан 50 фоизгача ўзгариб туради.

Бунга жавобан Хитой Америка маҳсулотларига 34 фоизли бож жорий қилди ва Трампа ён бермоқчи эмаслигини айтди. Кейин Вашингтон Хитой импортига божни 104 фоизгача оширди. Хитой Ташқи ишлар вазирлиги бунга жавобан, агар АҚШ “тариф ёки савдо урушини бошлаш ниятида бўлса”, Пекин “охиригача курашади”, деб жавоб берди⁴⁸.

АҚШ савдо уруши фонида жаҳон фонд бозорлари шиддат билан пасайишда давом этмоқда.

Иқтисодчи М.Холбоев АҚШ божларининг Ўзбекистон иқтисодиётига таъсирини баҳолади. Тўғридан-тўғри таъсир сезиларли бўлмайди – Ўзбекистоннинг АҚШга экспортининг атиги 14 фоизи тарифлар таъсирига тушади.

⁴⁷ Қаранг: <https://www.gazeta.uz/uz/2025/04/09/crisis>.

⁴⁸ Қаранг: <https://www.gazeta.uz/uz/2025/04/09/crisis/>

Бироқ савдонинг глобал секинлашуви мамлакатнинг экспорт даромадларига салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

АҚШ божлари таркибида Ўзбекистон нисбатан устунликка эга бўлган соҳаларни ривожлантириш имкониятларини кўриш мумкин, деди президентнинг ЖСТ бўйича махсус вакили А.Урунов. Унинг сўзларига кўра, тўқимачилик ва тикувчилик саноати янги инвестицияларни жалб қилиши ва экспортни кенгайтириши мумкин⁴⁹.

Хуллас, жаҳон савдосидаги инқироз, олам бозорларидаги акцияларни пастга тушиб кетиши, АҚШ ва Хитой ўртасидаги тарифлар уруши ва Президентимизнинг бу савдо урушларга нисбатан бўлган муносабатидан ташкил топган мақола юзага келади

Экспорт даромадларимиз эса импорт даромадлардан қараганда анча паст шунга асосан Ўзбекистонда ҳам савдо уруши бизга салбий ҳолларни яратиб бериши мумкин, инвестициялар сезиларли даражадада камаяди.

Кузимиз олдида янги савдо тартиблари шаклланмоқда аммо бу тартиблар қандай оқибатларни юзага келтириши ҳали номаълум, аммо бу ерда доллар тизими қулаб юань тизимини жаҳонга раҳбарлик қилиш оғишмаси сезилапти.

АДАБИЁТЛАР:

1. // <https://www.kommersant.ru/doc/7641460>.
2. // <https://kun.uz/kr/news/2025/04/09/savdo-urushlari-trampning-maqsadi-nima>.
3. // <https://www.wsws.org/en/articles/2025/04/11/vreq-a11.html>.
4. “Коммерсант” газетаси. 2025 йил 4 апрель.
5. https://www.rbc.ru/politics/11/04/2025/67f897329a79472bf74d1da9?from=from_main_7.
6. // <https://www.gazeta.uz/uz/2025/04/09/crisis>.
7. // <https://www.gazeta.uz/uz/2025/04/09/crisis>.
8. // <https://www.gazeta.uz/uz/2025/04/09/crisis>.

⁴⁹ Ўша манбага қаранг

XALQARO SAVDO, STANDARTLAR VA QOIDALAR

Baratov Mirodiljon Khomudzhonovich

*Department head of the Institute of State and Law
Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan,
Doctor of Law, Professor
E-mail: mirodil707@mail.ru*

Annotatsiya: maqolada JST haqida qisqacha ma'lumot va uning texnik jihatdan tartibga solish bo'yicha talablari; standartlashtirish muammolariga ta'sir ko'rsatadigan JSTning asosiy faoliyat tamoyillari; texnik to'siqlar nima va nima uchun JST ular bilan kurashmoqda; tarixiy jihatdan texnik to'siqlar qanday sabablarga ko'ra yuzaga kelgan; JSTda texnik to'siqlar muammosi qanday aniq hal qilinmoqda; standartlashtirish va texnik tartibga solish; talablarni belgilovchi asosiy xalqaro standartlashtirish tashkilotlari qaysilar? Texnik reglamentlardan foydalanish va ularga xizmat ko'rsatish bo'yicha TBT shartnomasining asosiy talablari nimalardan iborat? TBT shartnomasi muvofiqlikni baholash tartib-qoidalariga qanday talablarni qo'yadi? SPS shartnomasi qanday maqsadlarda va qanday qo'llanilishi kerak? JST a'zolarining iqtisodlari TBT va SFS kelishuvlaridan qanday foyda ko'radi? Turli manbalardan olingan ta'riflar bo'yicha qanday texnik reglamentlar, standartlar va qoidalar mavjud? Texnik reglamentlarning asosiy maqsadi nima va ularga qo'yiladigan asosiy talablar nimalardan iborat? “15 ta global ta'rifga ega asosiy standartlar”ni qo'llash? – degan savollarga javob berilgan.

Kalit so'zlar: xalqaro savdo, texnik standartlar, dastlabki elektron ma'lumotlarning huquqiy bazasi; savdodagi texnik to'siqlar to'g'risidagi Shartnoma (TVT), Sanitariya va fitosanitariya choralarini qo'llash to'g'risidagi Shartnoma (SFS).

Аннотация: в статье рассматривали следующие вопросы: краткая информация о ВТО и её требованиях к техническому регулированию; основные принципы работы ВТО, влияющие на вопросы стандартизации; что такое технические барьеры и почему ВТО борется с ними; по каким причинам технические барьеры возникали исторически; как конкретно решается проблема технических барьеров в ВТО; стандартизация и техническое регулирование; какие основные международные организации по стандартизации устанавливают требования? Каковы основные требования Соглашения по ТБТ к применению и поддержанию технических регламентов? Какие требования Соглашение по ТБТ предъявляет к процедурам оценки соответствия? Для каких целей и как должно применяться Соглашение по СФС мерам? Какую выгоду получают экономики членов ВТО от соглашений по ТБТ и СФС? Какие технические регламенты, стандарты и правила существуют согласно определениям из различных

источников? Какова основная цель технических регламентов и каковы основные требования, предъявляемые к ним? Были даны ответы на вопросы: «Применение 15-ти глобальных основных стандартов?»

Ключевые слова: международная торговля, технические стандарты, правовая основа для электронных первичных данных; Соглашение о технических барьерах в торговле (ТБТ), Соглашение о применении санитарных и фитосанитарных мер (СФС).

Annotation: in the article: considered the following questions: brief information about the WTO and its requirements for technical regulation; the main principles of the WTO that affect standardization issues; what are technical barriers and why the WTO fights them; for what reasons did technical barriers arise historically; how exactly is the problem of technical barriers solved in the WTO; standardization and technical regulation; what are the main international standardization organizations that set requirements? What are the main requirements of the TBT Agreement for the application and maintenance of technical regulations? What requirements does the TBT Agreement impose on conformity assessment procedures? For what purposes and how should the SPS Agreement be applied? What benefits do the economies of the WTO members receive from the TBT and SPS agreements? What technical regulations, standards and rules exist according to definitions from various sources? What is the main purpose of technical regulations and what are the main requirements imposed on them? Answers were given to the questions: "Application of 15 global core standards?"

Keywords: international trade, technical standards, legal basis for electronic primary data; Agreement on Technical Barriers to Trade (TBT), Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures (SPS).

1. JST haqida qisqacha ma'lumot va uning texnik jihatdan tartibga solish bo'yicha talablari

1. Jahon Savdo Tashkiloti nima, uning a'zolari kimlar va u o'z faoliyatida qaysi asosiy hujjatlarga amal qiladi?

JST xalqaro savdo qoidalarini o'rnatish va monitoring qilish bilan shug'ullanadigan xalqaro tashkilotdir. JST a'zolari – bu o'z hukumatlari va ularning vakolatli vakillari, shuningdek alohida bojxona hududlari, shu jumladan bir qator mamlakatlar va ushbu bojxona hududi bozoriga kirish bo'yicha bir xil qoidalarga muvofiq ishlaydigan davlatlar va ularning vakolatli vakillari.

JST vazifalariga erishilgan asosiy kelishuvlar (ularning umumiy soni – 18 ta) hamda tovarlar va xizmatlar savdosining o'ziga xos masalalarini tartibga soluvchi ko'plab boshqa hujjatlar (kelishuvlar, qarorlar, talqinlar) yordamida adolatli raqobat sharoitlarini

yaratish, tariflarni pasaytirish va savdodagi boshqa to'siqlarni kamaytirish orqali mamlakatlar o'rtasidagi savdoni rivojlantirish kiradi.

2. JST qachon va qanday tashkilot asosida tuzilgan?

Ikkinchi jahon urushining oxiriga kelib, ikki jahon urushining halokatli oqibatlaridan hayratga tushgan dunyoning yirik davlatlari rahbarlari urushga muqobil xalqaro tashkilotlar tizimi bo'lishi kerak, - degan inkor etib bo'lmay xulosaga keldilar. 1945-yilda boshqa shunga o'xshash tashkilotlar qatorida Qo'shma Shtatlar Xalqaro savdo tashkilotini yaratishni taklif qildi. Ushbu bosqichlar 1947 yilda Tariflar va savdo bo'yicha Bosh kelishuv (GATT) matnini tayyorlash bilan yakunlandi. Shartnomani 27 davlat, asosan G'arbiy Yevropa va Shimoliy Amerika vakillari imzoladilar. GATTni tashkil etishning asosiy maqsadi savdo nizolarining avj olishi bilan bog'liq eng dolzarb masalalarni muvofiqlashtirish uchun xalqaro savdo qoidalarini va muzokaralar mexanizmlarini yaratish, ularning boshida "savdo urushlari"ga, keyin esa haqiqiy qurolli mojaroga o'tishi mumkin edi. GATT 1948-yil 1-yanvarda kuchga kirdi. U xalqaro savdoni liberallashtirish, tariflar darajasini pasaytirish, GATTni to'ldiruvchi ko'plab kelishuvlar va boshqa hujjatlarni ishlab chiqish bo'yicha xalqaro muzokaralarning sakkizta juda muhim raundi uchun asos bo'ldi. GATT ishtirokchilari soni ham tez o'sdi.

1994-yilda GATT a'zolarining Urugvay muzokaralari raundi (1986-1994) yakunida GATT vorisi sifatida – JSTni tashkil etish to'g'risida qaror qabul qilindi. JST 1995-yil 1-yanvarda rasman faoliyat ko'rsata boshladi. GATTga a'zo mamlakatlar hamjamiyati maqomini o'zgartirish va nomini o'zgartirish to'g'risidagi qarorning asosiy sabablari quyidagi omillar bo'ldi. Birinchidan, GATT doimiy shtab-kvartiraga ega, doimiy xodimlar mavjud bo'lgan tashkilot sifatida rasmiylashtirilmagan. GATT yig'ilishlari uning a'zolari tashabbusi bilan turli joylarda talabga muvofiq o'tkazildi. GATTning asosiy kelishuvlariga rioya qilish talabi majburiy emas edi: u bajarilmasligiga yoki shartlar bilan bajarilishiga ruxsat berdi. GATT rolining ortishi, uning a'zolari sonining ko'payishi va texnik va protsessual ish hajmining keskin o'sishi uni doimiy tashkilot sifatida shakllantirish, shuningdek shartnomalarda erishilgan kelishuvlarga rioya qilish bo'yicha qat'iy majburiyatlarni o'z zimmasiga olish zaruratini keltirib chiqardi. Ikkinchidan, hal qilinadigan muammolar ham keskin kengaydi. Moddiy tovarlardan tashqari GATT ishlar va xizmatlar orqali savdo muammolari va nomoddiy mahsulotlar bilan shug'ullana boshladi. Uchinchidan, GATT tarif va notarif bojxona qoidalaridan tashqari, xalqaro bozorlarda halol raqobatga to'sqinlik qiluvchi bojxona bo'lmagan to'siqlarni (birinchi navbatda – texnik) tartibga solish masalalari, shuningdek mualliflik huquqi va intellektual mulkni himoya qilishning savdo jihatlari bilan ham ko'proq va tobora ortib borayotgan darajada shug'ullanmoqda. JST kotibiyati Jenevada joylashgan.

2014-yilda JSTga 159 a'zo bo'lib, ularning soni o'sishda davom etmoqda. Garchi, har bir davlat uchun JSTga a'zo bo'lish zarurati yo'qdek tuyulsa-da, ammo mavjud savdo

tizimi JST a'zolari uchun ma'lum afzalliklarni beradi. Va tasodifiy emaski, JSTga a'zo mamlakatlarning jahon tovarlari hajmidagi ulushi doimiy ravishda o'sib bormoqda va hozir taxminan 98 % ni tashkil qiladi.

3. Standartlashtirish muammolariga ta'sir ko'rsatadigan JSTning asosiy faoliyat tamoyillari qanday?

JSTning asosiy hujjatlariga muvofiq, uning faoliyati bir qator muhim tamoyillarga asoslanadi. Ular orasida biz faqat ushbu bo'lim mavzusiga tegishli bo'lgan narsalarni sharhlaymiz.

1) muzokaralar jarayoni va kelishuvlar, qarorlar va kelishuvlarni amalga oshirish orqali halol raqobatni tashkil etish va ta'minlash.

JST faoliyatining asosi barcha protsessual, huquqiy va terminologik masalalarni muzokaralar yo'li bilan hal etish bo'lib, ko'pincha juda qiyin va ko'p vaqt talab etadi. Bunday qiyinchilik bilan erishilgan kelishuvlar turli maqomdagi hujjatlar shaklida rasmiylashtiriladi va ular qabul qilingandan keyin a'zo davlatlar ularga rioya qilishlari shart. Albatta, bu hujjatlar doimiy emas va o'zgartirilishi yoki hatto bekor qilinishi mumkin, lekin yana faqat muzokaralar va ovoz berish orqali.

2) Xalqaro savdoni liberallashtirish, asosli to'siqlarni doimiy ravishda qisqartirish va savdodagi keraksiz to'siqlarni olib tashlash.

Davlatlar tomonidan iqtisodiy makon va iqtisodiy manfaatlarni himoya qilish uchun suveren huquqlarini amalga oshirishda qo'yiladigan bojxona to'siqlari asosli to'siqlar deb hisoblanadi. Ushbu to'siqlar orasida eng muhimi turli xil mahsulot guruhlarini olib kirish yoki eksport qilish bo'yicha tarif cheklovlari (bojxona importi va eksport bojlari). Shuningdek, tarifsiz choralar ko'riladi. Ayrim mamlakatlar uchun jismoniy kvotalarni joriy etish, importga umumiy yuqori cheklovlar, importga oldindan ruxsat berish, litsenziyalash, eksport subsidiyalari, dempingdan foydalanish va boshqalar. Shuni ta'kidlash kerakki, JST bojxona qoidalarining tarifsiz choralarini adolatli bozor raqobati qoidalariga zid deb hisoblaydi va 2005-yildan boshlab ulardan to'liq foydalanishni talab qiladi.

GATT va JST mavjud bo'lgan davrda juda muhim yutuqlarga erishdi. Faqat ikkita misol keltirsak. Jahon savdosida import bojlarining o'rtacha darajasi o'nlab marta kamaydi va hozir bir necha foizni tashkil etadi. Tovarlarining to'liq nomenklaturasining yarmidan ko'pi boj undirilmasdan sotiladi. Hozirgi vaqtda yanada liberallashtirish tendensiyasi davom etmoqda.

Keraksiz to'siqlarga ma'lum sharoitlarda JSTga a'zo mamlakatlar suverenitetiga zarar yetkazmasdan butunlay olib tashlanishi mumkin bo'lgan to'siqlar kiradi. Ular uchun eng muhimi texnik to'siqlardir.

3) JST bitimlarining asosiy talablarini a'zo mamlakatlar milliy qonunchiligida aks ettirish.

Xalqaro shartnomalarning milliy qonunchilikdan ustunligi tamoyili xalqaro huquqqa mos keladigan juda muhim talabdir. Bu talab, aslida, JSTga a'zo bo'lish niyatini e'lon qilgan davlat JST bitimlarining asosiy talablarini sinchiklab o'rganishi, so'ngra ularning mohiyatini o'z ichki qonunchiligida aks ettirishi, zarurat tug'ilganda, amaldagi qonunlarni o'zgartirishi yoki ularni qayta ishlab chiqishi lozimligini bildiradi.

4. Texnik to'siqlar nima va nima uchun JST ular bilan kurashmoqda?

Xalqaro savdoda bir mamlakatdan boshqasiga ko'chiriladigan har qanday mahsulot import qiluvchi mamlakat talablariga javob berishi kerak bo'lgan juda muhim tamoyilni boshqaradi. Mahsulotga qo'yiladigan barcha talablar an'anaviy ravishda majburiy, qo'llash uchun ixtiyoriy, va odatda, qabul qilinganlarga bo'linadi (ularning hujjatli rasmiylashtirilishisiz). Majburiy talablarning tarkibi mamlakat qonunchiligi bilan belgilanadi va shuning uchun ham unga muvofiqligi mahalliy ishlab chiqarilgan tovarlar uchun ham, import qilinadigan tovarlar uchun ham tekshiriladi. Agar ishlab chiqarilgan mamlakat va import qiluvchi mamlakatda majburiy talablar o'rtasida farq bo'lsa, tovar ishlab chiqaruvchisi quyidagi muammolarga duch keladi. Birinchisi – import qilinadigan mamlakatda mavjud bo'lgan mahsulotga qo'yiladigan ushbu talablarni sinchkovlik bilan o'rganish uchun uning natijalari bo'yicha axborot qidiruvi va tahlilini o'tkazish kerak. Ikkinchisi – o'z mahsulotlarini import qiluvchi mamlakatning majburiy talablariga moslashtiradi. Uchinchidan – o'z mahsulotlarini turli mamlakatlarga eksport qilishda turli bozorlar talablarini qondirish uchun ishlab chiqarishning turli xil modifikatsiyalarini yaratish, bu birinchi navbatda seriyalilikning buzilishi (bu tannarxning oshishiga olib kelishi aniq, chunki yuzlab bir xil mahsulotlar va o'n xil partiyalar qilish bir narsa), ikkinchidan, logistika ta'minoti zanjirini yo'lga qo'yish va kuzatib borish. To'rtinchisi – kirishi taqiqlangan o'z mahsulotlarining mamlakatning majburiy talablariga (sanitariya, fitosanitariya, ekologik, texnik va boshqalar) muvofiqligini tekshirish (sinov), davlat ro'yxatidan o'tkazish, davlat nazorati (nazorati), muvofiqlikni sertifikatlash, muvofiqlikni deklaratsiyalash va shu kabilar bo'yicha tegishli hujjatlarni olish kabi muvofiqlikni baholashning majburiy tartiblari mamlakat qonunchiligida nazarda tutilgan tartibda amalga oshiriladi.

Bu omillarning barchasi moliyaviy va ko'p vaqt talab qiladigan xarajatlar tufayli eksportni juda qiyinlashtiradi; shuning uchun ham texnik to'siqlar ahamiyatiga ko'ra tarif va boshqa bojxona to'siqlari bilan qiyoslanishi mumkin va ko'pincha import uchun yengib bo'lmaydigan muammolarni keltirib chiqaradi yoki uzoq kechikishlarga olib keladi.

Tarixiy jihatdan texnik to'siqlar quyidagi sabablarga ko'ra paydo bo'lgan.

Har bir mamlakat milliy darajada sanoat va jamiyat ehtiyojlari uchun standartlar va texnik reglamentlarni ishlab chiqdi, bu esa har doim ham xalqaro amaliyotni hisobga olmadi. Natijada, bir xil mahsulotlarga qo'yiladigan talablar turli mamlakatlarda turlicha bo'lishi mumkin. Xalqaro savdoning o'sishi bilan bu farqlar, ayniqsa, asosiy eksport

qiluvchi mamlakatlarda ishlab chiqarish tarmoqlari uchun haqiqiy muammoga aylandi. Boshqa tomondan, mahalliy sanoat bu farqlar ularni raqobatbardosh importdan himoya qilishi mumkinligini tezda anglab yetdi va shuning uchun uni qo'llab-quvvatladi. Umuman olganda, import qilinadigan mahsulotlar uchun bu ko'plab turli xil talablarga javob berish tobora qiyinlashdi.

Ko'p tomonlama savdo muzokaralari ishtirokchilari buni tez anglab etdi. Oxir-oqibat, ushbu muammolar bo'yicha ishlab chiqilgan qarorlar TBT kelishuviga o'zgartirildi.

Shartnoma texnik reglamentlar va standartlar, shuningdek sinov va sertifikatlashtirish tartib-qoidalari savdoga ortiqcha to'siqlar yaratmasligini ta'minlashga qaratilgan. Shu bilan birga, normativ hujjatlarning majburiy talablari, birinchi navbatda, ushbu maqsadlar uchun maxsus ishlab chiqilgan yagona standartlarga asoslanishi kerak. Bunday standartlar mavjud bo'lmaganda yoki oqlangan hollarda, hatto ular mamlakatda mavjud bo'lsa ham va endi ular tegishli deb hisoblaydigan, masalan, odamlar hayoti va sog'lig'ini, hayvonlar, o'simliklar yoki atrof-muhitni himoya qilish uchun zarur bo'lgan himoya darajalarini belgilash huquqiga ega. Bitim mamlakatlarga ma'lum shartlar asosida boshqa bozor ishtirokchilarini oldindan xabardor qilib, bunday himoya darajasini ta'minlash uchun zarur bo'lgan dalillarga asoslangan oqilona choralarni ko'rishni taqiqlamaydi.

5. JSTda texnik to'siqlar muammosi qanday aniq hal qilinmoqda?

1995-yilda JSTning tashkil etilishi bilan, boshqa kelishuvlar qatorida, ushbu mavzuga bevosita tegishli bo'lgan ikkita juda muhim shartnoma, ya'ni Savdodagi texnik to'siqlar to'g'risidagi bitim (TBT bitimi) hamda Sanitariya va fitosanitariya to'g'risidagi bitim (SPS bitimi) kuchga kirdi. Ushbu kelishuvlar milliy qoidalar va ularning talablariga muvofiqlikni baholash tartib-qoidalari savdoda keraksiz to'siqlarni yaratmasligini ta'minlashga yordam beradi. TBT shartnomasining asosiy konseptual g'oyalarini ko'rib chiqaylik. Shunga o'xshash g'oyalar SPS shartnomasida ham belgilangan.

1) JSTga a'zo bo'lgan turli mamlakatlarda bir xil tovarlarga qo'yiladigan majburiy talablardagi farqni oqilona qisqa vaqt ichida bartaraf etish uchun TBT kelishuvi ularni ushbu sohada xalqaro standartlashtirish tashkilotlari tomonidan ishlab chiqilgan yagona xalqaro standartlarga ustuvor asosda va majburiy talablarni hisobga olgan holda o'tishni majbur qiladi.

O'z navbatida, SPS kelishuvi JST a'zolaridan o'z hududlarini ushbu Bitimning aspektlari bilan himoya qilish bo'yicha milliy chora-tadbirlari, shuningdek xalqaro standartlar va texnik reglamentlar bo'yicha Xalqaro Standartlashtirish tashkiloti va Kodeks Alimentarius komissiyasi, Xalqaro Epizootiya idorasi va O'simliklarni muhofaza qilish bo'yicha Xalqaro Sanitariya choralari kabi xalqaro tashkilotlarda ishlab chiqilgan va kelishilgan boshqa hujjatlarga asoslanishini talab qiladi.

2) Muvofiqlik tartib-qoidalaridagi farqni bartaraf etish uchun JSTga a'zo davlatlar asosan protseduralar bo'yicha yagona xalqaro hujjatlarga o'tishlari shart.

ISO muvofiqlikni baholash qo'mitasi (CASCO) tomonidan ishlab chiqilgan (pastga qarang).

3) Aynan yuqorida qayd etilgan xalqaro hujjatlar asosida a'zo davlatlar:

bajarilishi majburiy bo'lgan mahsulotlar, jarayonlar va ishlab chiqarish usullariga qo'yiladigan talablarni belgilovchi texnik reglamentlar (bu nuqtai nazardan, texnik reglamentlar qonunlar, hukumat va davlat organlarining qoidalar va farmoyishlari, TBT va SPS shartnomalari doirasiga taalluqli boshqa huquqiy hujjatlar kabi huquqiy hujjatlar ham hisoblanadi);

e'tirof etilgan organ tomonidan qabul qilingan standartlar va qoidalar, qoidalar, ko'rsatmalar yoki mahsulot xususiyatlariga yoki tegishli jarayonlarga va ishlab chiqarish usullariga qo'yiladigan talablarni belgilaydi, ularga rioya qilish majburiy emas;

muvofiqlikni baholash tartiblari.

4) Uslubiy birlikning dastlabki ikkita g'oyasiga (“talablarning bir xilligi”, “muvofiqlik to'g'risida qaror qabul qilish tartiblarining bir xilligi”) ommaviy ravishda ortib borayotgan muvofiqligi ikki tomonlama, ko'p tomonlama, mintaqaviy va oxirgi bosqichda ular o'rtasida muvofiqlikni baholash hujjatlarini o'zaro tan olish to'g'risidagi xalqaro shartnomalarni bosqichma-bosqich rivojlantirish uchun asos yaratdi. Bojxona rasmiylashtiruv sohasida faqat belgilangan olib kirish va olib chiqish bojlarini undirish tartibi saqlanib qoladi. Ushbu yondashuvni ishlab chiqishning yakuniy natijasi muvofiqlikni tasdiqlovchi hujjatlarni elektron almashish va talab qilinadigan bojxona to'lovlarini to'lashning elektron shakllariga ommaviy o'tkazish va tovarlarni tekshirish va eksport-import operatsiyalarini amalga oshirish uchun vaqt va moliyaviy xarajatlarni keskin qisqartirish hisobiga mamlakatdan mamlakatga olib o'tiladigan tovarlarni bojxona rasmiylashtiruv tartiblarini sezilarli darajada soddalashtirish bo'lishi kerak. Ko'p jihatdan, u allaqachon amalga oshirilgan.

II. Standartlashtirish va texnik tartibga solish

6. Talablarni belgilovchi asosiy xalqaro standartlashtirish tashkilotlari qaysilar?

Eslatib o'tamiz, texnik standartlashtirish sohasidagi eng nufuzli nodavlat xalqaro tashkilotlari Xalqaro standartlashtirish tashkiloti – ISO, Xalqaro elektrotexnika komissiyasi – IEC, Xalqaro elektr aloqa ittifoqi – XEI hisoblanadi. Har uchala tashkilot ham Jenevada joylashgan.

ISO 1947-yilda tashkil etilgan va 140 dan ortiq mamlakat milliy standartlar organlarining Butunjahon federatsiyasi bo'lib, ulardan 100 ga yaqini rivojlanayotgan mamlakatlardir. ISO IEC faoliyati doirasiga kirmaydigan va Xalqaro Elektraloqa Ittifoqi (ITU) tomonidan xizmat ko'rsatadigan telekommunikatsiya sohasida ko'plab turdagi

mahsulotlarga tegishli juda ko'p sonli standartlarni nashr etdi (pastga qarang). ISO, shuningdek ISO 9000, ISO 14000, ISO 22000 va boshqalar kabi boshqaruv tizimlari bo'yicha bir qator standartlarni nashr etdi⁵⁰. ISO tuzilmasi, shuningdek juda muhim Muvofiqlikni baholash qo'mitasini (CASCO) o'z ichiga oladi, uning homiyligida sertifikatlashtirish organlariga, sinov va kalibrlash laboratoriyalariga, akkreditatsiya organlariga va boshqalarga qo'yiladigan talablar bo'yicha standartlar ishlab chiqiladi va ishlab chiqilmoqda.

IEC 1906-yilda tashkil topgan. A'zolik IEC milliy qo'mitalari orqali amalga oshiriladi. Hozirgi vaqtda u 50 dan ortiq mamlakatlarni o'z ichiga oladi, ularning faqat kichik bir qismi rivojlanayotgan mamlakatlardir. IEC elektrotexnika sohasida 12 000 dan ortiq standartlarni nashr etdi, jumladan elektronika, magnit uskunalar, elektromagnit texnologiyalar, elektroakustika, energiya ishlab chiqarish va taqsimlash⁵¹.

XEI 1865-yilda tashkil etilgan eng qadimgi hukumatlararo organ bo'lib, Xalqaro telegraf ittifoqi nomini hozirgi kunga 1934-yilda o'zgartirgan. A'zolari milliy darajadagi aloqa va telekommunikatsiyalar bo'yicha qoidalarga mas'ul bo'lgan davlat idoralari, sanoat, ilmiy va ishlab chiqarish kompaniyalari, radioeshittirish organlari, mintaqaviy va xalqaro tashkilotlarning ekspertlaridir. Unga 190 dan ortiq a'zo davlatlar va 650 dan ortiq sektor a'zolari (sanoatdan) kiradi. XEI ITU-T tavsiyalarining keng doirasini nashr etdi, ular odatda amalga oshiriladi, chunki ular global aloqa tarmoqlarini muvofiqlashtirish va texnik xizmatlarni taqdim etishni kafolatlaydi⁵².

Oziq-ovqat va sog'liqni saqlash sohasida quyidagi xalqaro organlarning ishi savdo uchun, ayniqsa, muhimdir, chunki bu SPS kelishuvida e'tirof etilgan:

Codex Alimentarius komissiyasi. BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO) va Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (VOZ) tomonidan xalqaro hukumat va nodavlat tashkilotlar tomonidan oziq-ovqat standartlari bilan bog'liq barcha ishlarni muvofiqlashtirish, bunday standartlarni tayyorlash va nashr etish uchun tashkil etilgan. 160 dan ortiq mamlakat a'zolaridan iborat bo'lib, aholining qariyb 95 foizini tashkil qiladi⁵³.

Butunjahon hayvonlar salomatligi tashkiloti (OIE). Bu hukumatlararo tashkilot bo'lib, 160 ga yaqin a'zoga ega. U hukumatlarni kasalliklarning paydo bo'lishi va ularni nazorat qilish usullari haqida xabardor qiladi. Shuningdek, u savdo qoidalari va standartlarini uyg'unlashtiradi hayvonlar va hayvonlardan olingan mahsulotlar⁵⁴.

O'simliklarni himoya qilish bo'yicha xalqaro konventsia (IPPC). FAO tomonidan amalga oshirilgan ko'p tomonlama shartnoma. Konventsia FAO O'simliklarni himoya

⁵⁰ // www.iso.org.

⁵¹ // www.iec.ch.

⁵² // www.itu.int.

⁵³ // www.codexalimentarius.net.

⁵⁴ // www.oie.int.

qilish xizmatida joylashgan IPPC Kotibiyati tomonidan boshqariladi. Shartnoma ishtirokchilari 116 ta hukumatdir. IPPC fitosanitariya choralarining xalqaro standartlari manbai sifatida savdoda muhim rol o'ynaydi⁵⁵.

7. Texnik reglamentlardan foydalanish va ularga xizmat ko'rsatish bo'yicha TBT shartnomasining asosiy talablari nimalardan iborat?

Birinchidan, JST a'zolari JSTga boshqa a'zo davlatdan import qilinadigan mahsulotlar uchun o'z bozoriga kirish tartib-taomillari ushbu mamlakatdan yoki JSTning har qanday boshqa a'zosidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar uchun o'xshash tartiblarga mos kelishini ta'minlashi kerak.

Ikkinchidan, JST a'zolari xalqaro savdoga keraksiz to'siqlarni keltirib chiqaradigan texnik reglamentlarni joriy etishlari kerak. Ulardan texnologik xavfsizlik (xususan, yuridik va jismoniy shaxslarning mulkini, davlat va munitsipal mulkni himoya qilish), firibgarlik faoliyatining oldini olish kabi jihatlar bo'yicha minimal talablarga ega qoidalarni joriy etish taklif etiladi yoki hayvonlar va o'simliklarning xavfsizligi; atrof-muhitni muhofaza qilish).

JST a'zolari boshqa a'zo talab qilganda bunday choralarning asosililigini ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Shartnomada texnik reglamentda nimalar qamrab olinmasligi kerakligi batafsil ko'rsatilmagan, bu jihatlardan faqat bittasi – tovarlarning iste'mol xususiyatlari aniq ko'rsatilgan. Sukut bo'yicha mamlakatlar qoidalarining ta'sirini kengaytirishlari shart emas, yuqoridagi ro'yxatga kiritilmagan barcha boshqa jihatlariga, shu jumladan o'zaro almashinish va muvofiqlik bo'yicha texnik ko'rsatkichlarga. Ammo, aslida, ko'plab mamlakatlar ushbu ro'yxatdan tashqariga chiqadi. Masalan, Rossiyada to'g'ridan-to'g'ri asosiy ro'yxatga kiritilgan: energiya samaradorligini ta'minlash va resurslarni tejash (mamlakat iqtisodiyoti uchun muhim jihat sifatida). Rivojlangan davlatlar, shuningdek, qoida tariqasida, asboblar va jihozlarning xavfsizligini ta'minlash, mahsulotning talab qilinadigan xususiyatlari to'g'risida ishonchli ma'lumot olish uchun asos sifatida o'lchovlarning bir xilligini ta'minlash nuqtai nazaridan texnik vositalarning elektromagnit moslashuvini va iste'molchilarning mahsulotlar va ulardan xavfsiz foydalanish qoidalariga bo'lgan huquqlarining atributi sifatida markalashning bir xilligini ta'minlashni tartibga solish doirasiga kiradi.

Uchinchidan, JCT a'zolari imkon qadar texnik reglamentlarni o'zaro kelishish va uyg'unlashtirish choralarini ko'rishlari kerak. Xalqaro standartlar texnik reglamentlar uchun asos bo'lishi kerak va shuning uchun JST a'zolari bunday standartlarni ishlab chiqishda faol ishtirok etishga ishonch hosil qilishadi. Agar texnik reglament boshqa a'zo davlatlarning savdosiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lsa va tegishli xalqaro standart mavjud bo'lmasa yoki texnik reglamentlar xalqaro standartga asoslanmagan bo'lsa, JST a'zosi boshqa a'zolarni tartibga solishning dastlabki bosqichlarida xabardor

⁵⁵ // www.fao.org/ag/agp/pq/en/ippct.htm.

qiladi. Ammo har qanday holatda ham JST a'zosi boshqa JST a'zolarini rejalashtirilgan reglamentlarni ishlab chiqish to'g'risida oldindan xabardor qilishi shart, bu manfaatdor tomonlarning mulohazalari inobatga olinishi va texnik reglamentlarga qo'shimchalar va o'zgartirishlar nashr etilishidan oldin kiritilganligini ta'minlashi kerak.

To'rtinchidan, texnik reglamentlar majburiy talablar bilan belgilangan tartibga solinadigan hududning muvofiqligini baholashning barcha zarur tartib-qoidalarining tavsifini o'z ichiga olishi kerak.

Shubhasiz, xavfsizlik, sog'liq, atrof-muhit yoki milliy xavfsizlikka tahdid bilan bog'liq favqulodda muammo mavjud bo'lganda, JST a'zosi bunday choralarni darhol joriy etishi mumkin, agar ularning asosli tushuntirishlari jamoatchilikka yetkazilishi, JST Kotibiyatiga tushuntirilishi va keyinchalik oqlanishi mumkin.

JST davlatlar hamjamiyati bo'lganligi sababli, texnik reglamentlarning xalqaro savdoda ham qonuniylikka ega bo'lishini ta'minlash uchun ular maxsus qonun hujjatlari bilan ruxsat etilgan milliy hukumat yoki hukumat organlari tomonidan kiritilishi kerak. Albatta, bunday hujjatlarning parlamentda oliy huquqiy shakl sifatida – qonun qabul qilinishi maqbuldir.

Qabul qilingan texnik reglamentlar har qanday manfaatdor shaxs tomonidan o'qilishi mumkin bo'lgan tarzda e'lon qilinishi kerak, shuningdek mahalliy ishlab chiqaruvchilarga ham, eksport qiluvchi mamlakatlarga ham o'z mahsulotlarining xususiyatlari va ishlab chiqarish usullarini hujjatga moslashtirish imkonini beradigan oqilona muddatdan keyin (kamida olti oy) o'tgandan keyin kuchga kiradi (bu qoidadan faqat fors-major holatlari yuzaga kelgan taqdirda voz kechish mumkin).

TBT shartnomasi bo'yicha texnik reglamentlar, asosan, sanoat tovarlari, xom ashyo va qishloq xo'jaligi mahsulotlariga nisbatan majburiy talablarni belgilaydi.

8. TBT shartnomasi muvofiqlikni baholash tartib-qoidalariga qanday talablarni qo'yadi?

TBT kelishuvi quyida keltirilgan qoidalar yoki standartlar talablariga javob beradigan muvofiqlikni baholash protseduralarini (sertifikatlash, deklaratsiya, nazorat va sinov) belgilashda JST a'zolari tomonidan bajarilishi kerak bo'lgan aniq talablar to'plamini shakllantiradi. TBT kelishuvining muvofiqlikni baholash protseduralariga qo'yiladigan asosiy talablari:

JSTga a'zo barcha mamlakatlar uchun protseduralardan teng huquqli foydalanish.

Protseduralar savdo uchun keraksiz to'siqlarni yaratmasligi kerak.

Xizmatlar uchun to'lov import uchun ham, mahalliy mahsulotlar uchun ham bir xil bo'lishi kerak.

Xalqaro standartlar, ko'rsatmalar va tavsiyalar talablari asosida tashkil etilgan.

Xalqaro hujjatlarni tayyorlashda JST yordami.

Barcha qabul qilingan muvofiqlikni baholash tartib-qoidalari JSTning boshqa a'zolariga u bilan tanishish imkonini berish uchun zudlik bilan e'lon qilinishi va mahalliy ishlab chiqaruvchilarga ham, eksport qiluvchi mamlakatlarga ham unga moslashish imkoniyatini berish uchun muvofiqlikni baholashning yangi yoki qayta ko'rib chiqilgan tartiblarini amalga oshirish uchun etarli vaqt berilishi kerak.

9. SPS shartnomasi qanday maqsadlarda va qanday qo'llanilishi kerak?

SPS kelishuvi xalqaro savdoga bevosita yoki bilvosita ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan sanitariya va fitosanitariya choralari nisbatan qo'llaniladi. Sanitariya chora-tadbirlari inson va hayvonlarning sog'lig'i bilan bog'liq (shu jumladan, veterinariya choralari) va fitosanitariya choralari o'simliklar salomatligi bilan bog'liq. Bitim baliq va yovvoyi faunani, o'rmonlar va yovvoyi florani muhofaza qilishni o'z ichiga oladi, lekin atrof-muhitni muhofaza qilishni istisno qiladi.

SPS shartnomasining eng muhim qoidalari:

JST a'zolari o'rtasida diskriminatsiyaga yo'l qo'yilmaydi.

A'zolariga xalqaro standartlar, yo'riqnomalar va tavsiyalar bilan uyg'unlashtirilgan SPS yaratish tavsiya etiladi.

A'zolar muzokaralar jarayonida SPS dan foydalanishda tenglikka erishishlari kerak.

A'zolar xalqaro xavflarni baholash usullaridan foydalangan holda haqiqatda mavjud xavflarni baholash asosida o'zlarining SPSlarini yaratishlari kerak.

A'zolar o'zlarining SPSdagi o'zgarishlar to'g'risida boshqa a'zolari xabardor qilishlari, shuningdek shaffoflikni ta'minlash uchun tegishli ommaviy axborot markazlarini tashkil etishlari kerak.

A'zolar boshqa a'zo davlatlar tomonidan zararkunandalar va kasalliklardan xoli deb e'lon qilingan hududlarni tan olishlari va ushbu hududlarning holati va tekshiruvlar shartlariga rioya qilishlari kerak.

Monitoring, tekshirish va tasdiqlash tartib-qoidalari SPS shartnomasining C ilovasida ko'rsatilgan talablarga asoslanishi kerak.

10. JST a'zolarining iqtisodi TBT va SPS kelishuvlaridan qanday foyda ko'radi?

Ushbu Bitimlarni tayyorlash va imzolash orqali JST a'zolari aslida ko'p tomonlama asosda qo'llanilishi kerak bo'lgan qoidalar va qoidalar to'g'risida konsensusga kelishadi (1-rasm). Ushbu qoidalar bo'yicha sheriklari bilan birgalikda qaror qabul qilishda ular o'zlarining suverenitetlarini yo'qotmaydilar, lekin ayni paytda bu yondashuvdan bir qator afzalliklarga ega bo'lishadi:

eksport bozorlarida mahsulot va xizmatlarga qo'yiladigan majburiy va ixtiyoriy talablar to'g'risidagi ma'lumotlarning mavjudligi;

eksport bozorlarida muvofiqlikni baholash tartiblari to'g'risidagi ma'lumotlarning mavjudligi;

eksport bozorlarida mahsulot va xizmatlarga qo'yiladigan majburiy va ixtiyoriy talablar to'g'risidagi ma'lumotlarning mavjudligi;

bozorlar; eksport bo'yicha muvofiqlikni baholash tartib-qoidalari to'g'risidagi ma'lumotlarning mavjudligi;

texnik reglamentlarning rasmiy huquqiy maqomi va qonuniyligiga ishonch;

JSTga a'zo mamlakatlar o'rtasida muvofiqlikni baholash tartiblarini o'zaro tan olish imkoniyati;

eksport bozorlarida odamlar, hayvonlar va o'simliklar xavfsizligi bilan bog'liq talablar to'g'risidagi ma'lumotlarning mavjudligi;

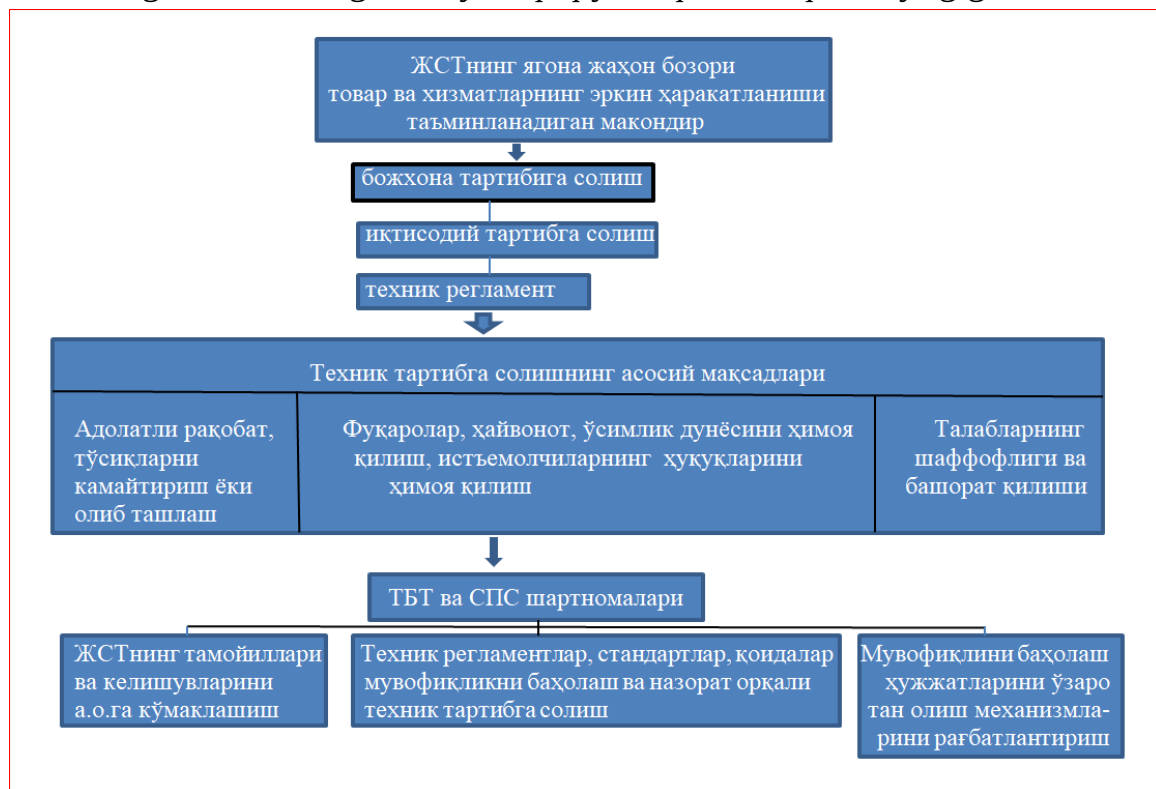
eksport bozorlarida qo'llaniladigan sanitariya, veterinariya, fitosanitariya va karantin choralari va muvofiqlikni baholash bo'yicha talab qilinadigan hujjatlar to'g'risidagi ma'lumotlarning mavjudligi;

sanitariya, veterinariya, fitosanitariya va karantin talablari hamda ularga qarshi kurash choralari xalqaro hujjatlar asosida muvofiqlashtirilishiga va ularning turli mamlakatlardagi ekvivalentligiga ishonch;

import qilinadigan va ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar uchun muvofiqlikni baholash tartib-taomillarining bir xilligiga, uning asosli etarililigiga va kamsitilmaslikka ishonch;

JSTga a'zo mamlakatlar o'rtasida muvofiqlikni baholash tartiblarini o'zaro tan olish imkoniyati;

texnik reglamentlarning rasmiy huquqiy maqomi va qonuniyligiga ishonch.

1-rasm. ЖСТ ва техник тартибга солиш

11. Turli manbalardan olingan ta'riflar bo'yicha qanday texnik reglamentlar, standartlar va qoidalar mavjud?

Ba'zi “Standartlashtirish va tegishli faoliyat – Umumiy lug'at” atamalarini eslaylik. Xalqaro ISO/IEC qo'llanmasiga muvofiq 2:2004

“tartibga solish organi” – qabul qilingan majburiy qonun-qoidalarini nazarda tutuvchi hujjat;

“texnik reglament” – to'g'ridan-to'g'ri yoki standart, texnik spetsifikatsiya yoki amaliyot kodeksining mazmuniga havola yoki uni o'z ichiga olgan texnik talablarni ta'minlaydigan reglament;

“standart” – konsensus asosida tuzilgan va tan olingan organ tomonidan tasdiqlangan, umumiy va takroriy foydalanish, qoidalar, yo'riqnomalar yoki faoliyat yoki ularning natijalari uchun tavsiflarni nazarda tutadigan, ma'lum bir kontekstda optimal tartib darajasiga erishishga qaratilgan hujjat (ushbu ta'rifda standart hujjatning faqat ixtiyoriy qo'llanilishi haqida hech qanday bayonot yo'q, shuning uchun bu atama turli mamlakatlardagi tegishli milliy standartlashtirish tizimlarining qarorlariga qarab standartlar ixtiyoriy yoki majburiy bo'lishi mumkinligiga imkon beradi);

“amaliyot kodeksi” – asbob-uskunalar, inshootlar yoki mahsulotlarni loyihalash, ishlab chiqarish, o'rnatish, texnik xizmat ko'rsatish yoki ulardan foydalanish bo'yicha amaliyotlar yoki tartiblarni tavsiya etadigan hujjat.

TBT shartnomasining 1-ilovasida Bitim maqsadlarini amalga oshirish uchun o'xshash, ammo bir oz boshqacha ta'riflar berilgan:

“tovar xarakteristikalarini yoki ular bilan bog'liq jarayonlarni va ishlab chiqarish usullarini, shu jumladan amaldagi ma'muriy qoidalarini belgilaydigan texnik reglament hujjati, ularga rioya qilish majburiydir. Shuningdek, u mahsulot, jarayon yoki ishlab chiqarish usuliga nisbatan qo'llaniladigan terminologiya, belgilar, qadoqlash, markalash yoki yorliqlash talablarini o'z ichiga olishi yoki ular bilan bog'liq bo'lishi mumkin”.

“standart” – tan olingan organ tomonidan tasdiqlangan, umumiy va takroriy foydalanish uchun qoidalar, ko'rsatmalar yoki mahsulotlar yoki tegishli jarayonlar va ishlab chiqarish usullari uchun tavsiflarni nazarda tutadigan hujjat, ularga rioya qilish majburiy emas. Shuningdek, u mahsulot, jarayon yoki ishlab chiqarish usuliga nisbatan qo'llaniladigan terminologiya, belgilar, qadoqlash, markalash yoki yorliqlash talablarini o'z ichiga olishi yoki ular bilan bog'liq bo'lishi mumkin». Texnik jihatdan tartibga solish maqsadlari uchun qo'llaniladigan standartlar faqat ixtiyoriy bo'lishi mumkin bo'lgan standartning yuqorida keltirilgan ta'rifidan aniq farqni darhol ko'rish mumkin.

12. Texnik reglamentlarning asosiy maqsadi nima va ularga qo'yiladigan asosiy talablar nimalardan iborat?

Iste'molchini qoniqtiradigan mahsulot har qanday holatda ham uning salomatligi uchun xavfsiz bo'lishi va atrof-muhitga zarar yetkazmasligi kerak. Shuning uchun mahsulotning texnik xususiyatlari va uning narxi, qoida tariqasida, mijoz sotib olishga qaror qiladigan mezondir va tegishli xavfsizlik iste'molchi tomonidan tabiiy deb hisoblanadi. Biroq haqiqiy raqobat dunyosida mahsulotlar uchun eng muhim mezon ko'pincha ishlab chiqarish tannarxi hisoblanadi, shuning uchun ular mahsulot xavfsizligi yoki atrof-muhitga mumkin bo'lgan zarar hisobiga bozorda ko'proq foyda olish uchun uni kamaytirishga intiladi.

Yakka tartibdagi iste'molchi kamdan-kam hollarda xarid qilish vaqtida mahsulot xavfsizligi jihatlarini aniqlash imkoniyatiga ega va bunday kamchiliklardan himoyalaniş uchun hokimiyat organlariga murojaat qilishga majburdir. Binobarin, hokimiyat nafaqat huquqqa ega, balki bozor ishlariga ham aralashishi kerak. Mahsulotning texnik tavsiflarining majburiy muvofiqligini va ushbu talablarga muvofiqligini baholashning majburiy tartib-qoidalarini joriy etish maqsadida ushbu aralashuv ixtiyoriy foydalanish talablari va muvofiqlikni ixtiyoriy baholash tartib-qoidalarini saqlab qolgan holda “texnik reglament” deb nomlangan qonunchilik shaklini oladi.

Turli mamlakatlar hukumatlari yoki qonun chiqaruvchi organlari texnik reglamentlardan foydalanish bo'yicha turli yondashuvlarni ishlab chiqmoqdalar. Ushbu sohada ular texnik reglamentlar va mahsulot standartlari yoki muvofiqlikni baholash yoki ikkalasiga tegishli bo'lishi mumkin. Ular faqat iste'molchilar huquqlarini himoya qilish (xavfsizlik, gigiena, sog'liqni saqlash, firibgarlikdan himoya qilish) yoki tartibga solishga e'tibor qaratishlari mumkin.

Maqsadlar kengroq bo'lishi mumkin: oziq-ovqat sohasida, masalan, xavfsizlik standartlari bilan bir qatorda talablar ishlab chiqarish xavfsizligini boshqarish tizimi uchun majburiy standartlar mavjud.

Mamlakatda texnik qonunchilikni shakllantirishning amaldagi amaliyoti qanday bo'lishidan qat'i nazar, normativ hujjatlarni ishlab chiqish TBT shartnomasida belgilangan ilgari belgilangan talablarga javob berishi kerak:

- jamoatchilik muhokamasi va ochiqlik
- huquqiy qonuniylik
- shaffoflik (ma'lumotlarga kirish imkoniyati)
- argumentatsiya
- samaradorligi va maqsadga muvofiqligi
- murakkablik
- kamsitmaslik
- xalqaro standartlar va boshqa xalqaro hujjatlar asosida

rivojlantirishga e'tibor qaratish.

Hukumat ushbu talablarni turli yo'llar bilan amalga oshirishi mumkin, shuningdek, har qanday tarzda standartlarni texnik reglamentlarga bog'lashi mumkin, boshqa davlatlar bilan ushbu masalalar bo'yicha har qanday shartnoma tuzishi mumkin.

O'zbekistonda qabul qilingan texnik reglamentlarga kirish davlat tashkilotlarining veb-saytlarida va tegishli ommaviy axborot tizimlarida taqdim etiladi.

Xulosa sifatida shuni ta'kidlash lozimki, hozirgi davrda Jahon savdo tashkilotida 15-ta global ta'rifga ega asosiy standartlarni qo'llash an'anaviy odat tusiga ega. Ular ichida: dastlabki elektron ma'lumotlarning huquqiy bazasi; Xalqaro standartlarni dastlabki elektron ma'lumotlar uchun qo'llan;qo'llab quvvatlash va nazorat qilish uchun xatarlar ustidan boshqarish; ko'zdan kechirish va ma'lumotlarni tahlil qilishda nointruziyali (tashqi ko'rinish bilan cheklangan) texnologiyalardan foydalanish, tozalashning soddalashtirilgan protsedularini qo'llash, Vakolatga ega iqtisodiy operatorning (UEO) transchegeraviy elektron tijoratga nisbatan Konsepsiyasining kengayishi, Kirimlarni yig'ish moddellari, Bojxona to'lovlaridan ozod qilingan import mahsulotlariga De Minimis stavkasini qo'llash; firibgarlik va noqonuniy savdoni oldini olish; idoralararo hamkorlik va axborot almashinuvi, davlat-sherikchilik hamkorligi; xalqaro hamkorlik; kommunikatsiya, jamoatchilikka axborotni yetkazish va tushuntirish ishlarini olib borish; o'lchash mexanizmi; innovatsiyalarni va texnologiyalar rivojlanishini tadqiq etish.

Adabiyotlar:

1. The Federal law of 27 December 2002 № 184-FZ "On technical regulation" (with amendments).
2. The Federal Law of 28 December 2013 № 412-FZ "On accreditation in the national system of accreditation."
3. Malskyy O.M., Novoskoltsev A.V., Yagolnik A.M. Law of the World trade organization (applicable to Russia's accession to the WTO) / Manual. – M., Publishing house "Prospect", 2012.
4. Filatov E.I. How the World Trade Organization regulates international trade and what is needed to know and to do businesses in terms of Russia's membership in the WTO / Toolkit for businesses and organizations - Novosibirsk, Ministry of Industry, Trade and Business Development of the Novosibirsk region, 2013.
5. Koshevaya I.P., Kanke A.A. Metrology, standardization and certification. – M., Publishing house. "Forum", 2007.
6. Rosenthal O.M., Hohlavina S.A. Standards and quality of conformity assessment. – M., RIA "Standards and Quality", 2009.

7. ISO/IEC Guide 2:2004 Standardization and related activities. General Dictionary.

OROLBO'YI MINTAQASIDA YUZAGA KELGAN EKOLOGIK MUAMMOLARNING SALBIY TA'SIRINI YUMSHATISH

Mahfuza Eshquvvatova

Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti 1-kurs magistranti

Annotatsiya Ushbu maqolada Orolbo'yi mintaqasidagi vaziyat va Orol fojiasini hal etish yo'lida shuningdek, orol muammosi bo'yicha xalqaro hamkorlikda olib borilgan ishlar to'g'risida so'z boradi.

Kalit so'zlar: global ekologik, 75-sessiya, BMT, “O'zbekiston-2030”, Orol dengizi, Yaponiya

Orol dengizi fojiasi – eng katta global ekologik halokatlardan biri bo'lib, xususiyati va ko'lamiga ko'ra turli ekologik muammolarni keltirib chiqarmoqda. Aynan shu bois Orol dengizi tanazzulining salbiy oqibatlarini bevosita boshidan kechirayotgan Markaziy Osiyo mamlakatlari, birinchi navbatda, O'zbekiston jahon hamjamiyatini tobora qurib borayotgan ushbu dengizni qutqarish, mintaqadagi ekologik ahvolni barqarorlashtirish va eng muhimi, bu yerda yashayotgan aholi hayotini yaxshilashga da'vat etib keladi. Bugungi kunda Orol dengizining katta qismi Orolbo'yi mintaqasini shafqatsizlarcha qamrab olayotgan 5,5 million gektardan iborat qum-tuz sahrosiga aylangan. Olimlarning ta'kidlashicha, har yili atmosferaga qurib borayotgan dengiz tubidan 75 million tonnadan ziyod chang va zaharli tuzlar ko'tarilib, 400 kilometrlik maydon bo'ylab tarqalmoqda. Orol dengizining G'arbdan Sharq tomonga esadigan kuchli havo oqimi yo'lida joylashgani va bu aerozollarning atmosfera yuqori qatlamlariga ko'tarilishiga yordam berayotgani atrof-muhit ifloslanishi oqibatlarini yanada kuchaytirmoqda. Tuz oqimlari alomatlari butun Yevropa va hatto Shimoliy muz okeanida ham kuzatilmoqda. Yaqin vaqtlargacha kattaligi bo'yicha dunyoda to'rtinchi ko'l bo'lgan Orol dengizi tabiiy zaxiralarga boyligi bilan mashhur edi. Orolbo'yi mintaqasi esa rivojlanayotgan va biologik jihatdan boy tabiiy muhit hisoblanardi. Orolning o'ziga xosligi va xilma-xilligi hech kimni befarq qoldirmasdi. Mahalliy aholining aytishicha, Orolbo'yi bir paytlar Qoraqum va Qizilqum sahrosi o'rtasida joylashgan najotbaxsh maskan bo'lgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev BMT Bosh Assambleyasining 75-sessiyasidagi nutqida Orolbo'yi hududidagi ekologik fojiaga butun jahon hamjamiyatini e'tiborini alohida qaratgan edi: Davrimizning o'tkir muammolaridan yana biri – global iqlim o'zgarishlaridir. Bugungi kunda har bir mamlakat bu jarayonning salbiy ta'sirini his etmoqda. Ming afsuski, bunday o'zgarishlar Markaziy Osiyo taraqqiyotiga ham katta xavf tug'dirmoqda. Biz Orolbo'yi mintaqasini ekologik innovatsiya va texnologiyalar hududi, deb e'lon qilish haqida Birlashgan Millatlar

Tashkiloti Bosh Assambleyasining maxsus rezolyutsiyasini qabul qilishni taklif etamiz. Ushbu muhim hujjat tasdiqlangan sanani esa Xalqaro ekologik tizimlarni himoya qilish va tiklash kuni sifatida nishonlash maqsadga muvofiq bo'lardi [1].

Hozirda Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2030-yilga qadar barqaror rivojlanishga erishish rejasi asosida Xitoy Fanlar Akademiyasi Shimoliy-G'arbiy Ekologiya va atrof muhit resurslari instituti va Samarqand davlat universitetining bir guruh olimlari birgalikda cho'llanishni keskin qisqartirish maqsadida ilmiy tadqiqotlar olib bormoqda. Tadqiqot doirasida Qorako'l va Mo'ynoqda tajriba maydonlari tashkil etildi. Amudaryo havzasidagi cho'llanishning hozirgi holati bo'yicha olib borilgan dala tadqiqotlari natijasida ushbu guruh cho'llanish darajasining miqdoriy indeks tizimini yaratdi. Ilmiy jihatdan olib qaraganda, cho'llanish zonalarida degradatsiya (inqiroz, tanazzul) darajasiga ko'ra yengil, o'rtacha, og'ir va o'ta og'ir kabilarga bo'linadi.

Amudaryo havzasining 1990-2015-yillarda cho'llanishini tadqiq qilish maqsadida, dastlab, zamonaviy texnologiyalar orqali so'nggi 30 yil ichida havzada cho'llanishning vaqt va fazoviy o'zgarish xususiyatlari va sabablari ilmiy tahlil qilindi. O'simliklar qoplamining barqarorligi va fazoviy differensiyasi muhokama etildi. Tadqiqotning yuqoridagi natijalari asosida cho'llangan va sho'rlangan yerlarni ekologik tiklash bo'yicha chora tadbirlar ishlab chiqishda innovatsion modellarning ilmiy jihatdan muhimligi alohida ta'kidlandi [1].

“O'zbekiston-2030” strategiyasini “Atrof-muhitni asrash” va “Yashil iqtisodiyot ” yilida amalga oshirishga qaratilgan davlat dasturida “Orol vodiysi” iqlim texnologiyalari ekspozitsion-kommunikatsiya markazi) tashkil etish bo'yicha normativ-huquqiy hujjat loyihasi tashkil etildi. Loyiha Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 29-iyuldagi 473-sonli “”Orol vodiysi iqlim texnologiyalari ekspozitsion-kommunikatsiya markazi”ni tashkil etish to'g'risidagi” qaroriga asoslanadi. Mazkur qarorda Orol vodiysi iqlim texnologiyalari ekspozitsion-kommunikatsiya markazi) tashkil etishning asosiy maqsadlari, vazifalari va faoliyat ko'rsatkichlari belgilab berilgan.

Loyiha doirasida quyidagilar tashkil etiladi:

Orol vodiysi hududidagi iqlim o'zgarishi va ekologik muammolarni xalqaro miqyosda yoritish uchun platforma.

Iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish bo'yicha qabul qilingan xalqaro kelishuvlar ijrosini ta'minlash.

Qishloq xo'jaligi va ekologiya sohasidagi iqlimga moslashgan innovatsion texnologiyalarni joriy etishni rag'batlantirish.

Iqlim o'zgarishi oqibatlaridan zarar ko'rayotgan hududlarga xalqaro yordam ko'rsatishni kengaytirish.

Loyiha O'zbekistonning 2030-yilgacha bo'lgan iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish strategiyasi va BMTning iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish bo'yicha xalqaro dasturi bilan chambarchas bog'liqdir.

Orolbo'yi mintaqasini rivojlantirish bo'yicha olib borilgan tadbirlar ko'lamiga nazar tashlasak, eng avvalo, so'nggi yillarda bu borada amalga oshirilayotgan ishlar jadallashib, misli ko'rilmagan darajada keng ko'lamli va xalqaro ahamiyat kasb etayotgani e'tiborni tortadi.

BMT Taraqqiyot dasturi O'zbekistonda Orolbo'yida iqlimga chidamli qishloq xo'jaligini rivojlantirish orqali o'zini o'zi ta'minlashni qo'llab-quvvatlash bo'yicha yangi loyihani ishga tushirdi. Tashabbus Yaponiya hukumati tomonidan moliyaviy qo'llab-quvvatlanib, 2 mln dollar miqdorida grant ajratildi. Hujjatlarni imzolash marosimida qishloq xo'jaligi vaziri o'rinbosari Alisher Shukurov, Yaponiyaning O'zbekistondagi elchisi Takashi Hatori, BMTTDning O'zbekistondagi doimiy vakili vazifasini bajaruvchi Anas Fayyad Qarman ishtirok etdi [3].

Yana bir e'tiborimizni tortgan narsa, Germaniyaning “Islamische Zeitung” elektron nashrida “Orol dengizi: umid va mavhumlik o'rtasidagi mintaqa” (“Der Aralsee: Region zwischen Hoffnung und Verschwinden”) sarlavhali maqola e'lon qilindi. Ushbu maqolada Orol dengizining qurib borishi va u bilan bog'liq iqtisodiy-ekologik muammolar haqidagi ma'lumotlar keltirilgan. “Orol dengizi deyarli yo'qolish arafasida. Mintaqa Bavariya hududi bilan teng, quruq va kimsasiz. Bugungi kunda dengiz suvining atigi 10 foizi qolgan xolos. Bir vaqtlar port shahri bo'lgan Mo'ynoqdan hozirgi paytda Orol dengizi sohili 80 kilometrga uzoqlashgan. Sobiq dengiz tubidan ko'tarilayotgan qum changlari yuzlab kilometr masofaga yetib bormoqda. Qum bo'roni esganda sariq rangga burkangan qalin tuman butun hududni o'rab oladi”, - deyiladi.

Xulosa o'rnida aytishimiz mumkinki, bugungi kunda Orolbo'yi mintaqasini qayta tiklash muammolarini yumshatish, aholi salomatligi va genofondini saqlash, ekotizimlarni qayta tiklash va himoya qilish, aholining munosib hayot kechirishi uchun barcha zarur shart-sharoitlarni yaratish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Orol dengizi mintaqasida ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy ahvolni yaxshilashga qaratilgan bir qator dastur hamda loyihalarni amalga oshirish uchun xalqaro hamjamiyat mablag' va sa'y-harakatlarini safarbar etish, shuningdek, ekologik ofatning salbiy oqibatlarini kamaytirishga doir xalqaro hamkorlikni yanada rivojlantirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1.president.uz.sayti
- 2.<https://www.samdu.uz>.sayti
- 3.gazeta.uz.sayti

RAQAMLASHGAN DAVRDA TA'LIMDAGI TRANSFORMATSIYALAR: MUAMMO VA YECHIMLAR

Obidova Marupa Shoergashovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotasiya: Maqolada raqamli texnologiyalarni tarqatish muammolari ko'rib chiqilgan, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish sohasidagi o'zgaruvchan munosabatlar bilan bog'liq bo'lgan ta'limda axborot-kommunikasiya (raqamli) texnologiyalaridan keng foydalanish qayd etilgan, yagona raqamli ta'lim makonini yaratish asosida an'anaviy ta'lim modellarining imkoniyatlarini kengaytirishga yordam beruvchi raqamli ta'lim texnologiyalarini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari aniqlangan. Ta'limning raqamli transformasiyasi bo'yicha ustuvor loyihalarni amalga oshirishni ta'minlashga hissa qo'shadigan infratuzilma, me'yoriy-uslubiy bazani yaratish zarurati asoslab berilgan. Ta'lim jarayonlarini rivojlantirishda raqamli transformasiyaning asosiy tendensiyalari alohida ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, ta'lim tizimi, onlayn ta'lim, masofaviy ta'lim, raqamli transformasiya, o'quv jarayonini tashkil etish, raqamli ta'lim muhiti, raqamli texnologiyalar.

Kirish

Bugungi kunda har qanday mamlakatda innovasion kadrlar bazasini maqsadli shakllantirishning eng istiqbolli yo'nalishlaridan biri bu ta'lim tizimidir. Raqamli transformasiya jarayonini amalga oshirish ta'lim tizimi uchun faqatgina raqamli transformasiyaga kompleks yondashuv bilan hal qilish mumkin bo'lgan yangi muammolarni keltirib chiqaradi.

Bu maqsadga erishish, ayniqsa, bulutli hisoblash, yuqori tezlikdagi internet, aqlli raqamli vositalarning keng joriy etilishi, sun'iy intellekt usullarini qo'llash va virtual texnologiyalarni keng joriy etish bilan bog'liq holda muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim jarayoni raqamli transformasiyasi raqamli iqtisodiyot va raqamli jamiyatga o'tishning global jarayonlari bilan belgilanadi. Bu istiqbolli reja Ta'limning raqamli transformasiyasi konsepsiyasi bir qator mualliflar tomonidan ishlab chiqilgan. “Raqamlashtirish” atamasi axborot-kommunikasiya texnologiyalarini mustahkamlash bilan bog'liq holda paydo bo'ldi. Ba'zi olimlar, masalan, Ye.L. Vartanova, M.I. Makseyenko, S.S. Smirnov bu tushunchani axborotniraqamlarga tarjima qilish va shu bilan birga, ta'limning infratuzilmaviy, boshqaruv, xulq-atvor va madaniy komponentlari deb hisoblaydilar. Ta'lim muhitining asosiy tarkibiy qismlari, hozirgi kunda shubhasiz, raqamli axborot ta'lim muhitini shakllantirish va uni umumiy ta'lim tizimiga integratsiyalash jarayonida, elektron ta'lim tizimini rivojlantirishda

muhimahamiyatga ega. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim muhitini shakllantirishda, raqamli axborot ta'lim muhitini shakllantirish muhim omil hisoblanadi. Bu uning shaxsiy qobiliyatlarini bilim va faoliyat subyekti sifatida aniqlashga asoslanib, o'z navbatida har kimning muqobil ta'lim shakllarini o'rganish orqali o'z rivojlanishyo'nalishini tanlash huquqini tan olishga asoslanadi.

Ushbu ta'lim nazariyasidan kelib chiqqan holda, mualliflar V.P. Lebedeva, V.A. Orlov, V.A. Yasvin va boshqalar o'z asarlarida ta'limni differensiallash va individuallashtirishning rolini o'sib borayotganini ta'kidlaydilar, shu bilan birga, bu rolni zamonaviy jamiyatning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ilgari qabul qilinganidan boshqacha tarzda tushuntirishadi.

A.Yu. Uvarov o'z “tadqiqotlarida ta'limning raqamli transformasiyasi mazmuni “sinergetik” yangilanish bilan birga olib borilishi kerak, bu esa ta'lim sifatini tubdan yaxshilashga olib keladi” deb qayd etadi. Uning fikriga qo'shilmaslik mumkin emas, chunki, agar ta'lim tizimi raqamli jamiyat talablari va imkoniyatlariga javob bersa, ta'limning raqamli o'zgarishi jamiyatni raqamli iqtisodiyotga olib keladi.

N.P. Petrova va G.A. Bondareva o'z ishlarida ta'kidlaganidek, “ta'limda raqamlashtirishning hozirgi bosqichi uning barcha mavzularini raqamli ta'lim muhitiga singdirishdan iborat. Hozirgi vaqtda raqamli ta'lim muhitining tarkibi masalasi munozarali hisoblanadi. Ko'pchilik olimlar raqamli ta'lim muhitlarini strukturalash muammolarini o'rganishmoqda”. Ushbu xususiyatlar raqamli axborotmuhitining imkoniyatlariga juda mos keladi, bu talabalarni faollik, harakatchanlik va boshqalarga yo'naltiradi.

Virtual (elektron) makon – bu faqat virtual shlemlari, virtual ko'zoynaklari va boshqalar kabi qo'shimcha vositalar yordamida qayta tiklanishi mumkin bo'lgan nomoddiy makonning bir turi hisoblanadi.

O.V. Bashirina Yu.P. Korotnikov, A.A. Kuznesov, Ye.V. Ogorodnikov, I.V. Robert, N.V. Strekalova, T.N. Suvorova, A.V. Uvarov, Ye.V. Chernova va A.V. Shimurzoyeva tadqiqotlarida ta'kidlanishicha, asosiy rol subyektiv va uslubiy komponentlarga, qolgan komponentlar, masalan, dasturiy ta'minot va texnik vositalar yordamchi bo'lgan.

Biz A.V. Uvarovning fikriga qo'shilamiz, u jamiyatda to'laqonli hayotga tayyor bo'lgan bilimli odam bor degan an'anaviy g'oya o'zgarib bormoqda, deb hisoblaydi.

Asosiy savodxonlik (o'qish, yozish va hisoblash qobiliyatlari) bilan bir qatorda, o'qimishli odam hamkorlik qilish, nostandart vazifalarni yaratish va muammolarni hal qila olishi, qat'iyatlilik, qiziquvchanlik tashabbuskorlik va hokazolarga muhtoj. Jahon iqtisodiy forumi materiallarida raqamli iqtisodiyotda har bir inson ushbu kompetensiyalarga ega bo'lishi kerakligi ta'kidlanadi.

Mazkur tadqiqot davomida tahlil, sintez va analogiya usullaridan foydalanildi. Aniqlangan tendensiyalar axborot-kommunikasiya texnologiyalari orqali ta'lim sifatini oshirish zarurligini, mehnat bozorida axborotkommunikasiya texnologiyalari sohasidagi mutaxassislarga bo'lgan talab yuqoriligini ko'rsatadi. Ta'lim tizimida axborot texnologiyalari infratuzilmasidan foydalanish, me'yoriy-huquqiy qo'llab-quvvatlash va o'quv jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari yaratilgan bo'lib, bu universitetlarining raqamli iqtisodiyotda ishtirok etishlari uchun asos bo'lishi lozim. Davlat tomonidan amalga oshiriladigan ta'lim dasturlari barcha darajalarda yuqori sifatli ta'lim tizimini yaratishga yordam beradi. Tahlil va natijalariga ko'ra Raqamli transformasiya nafaqat boshqa ta'lim islohoti, bu ta'limning barcha darajalariga ta'sir ko'rsatadigan ko'p yillik ish dasturidir. Xizmat ko'rsatish va moddiy ishlab chiqarish sohalarida bo'lgani kabi, ta'limni raqamli o'zgartirish natijalarga qaratilishi va dasturni amalga oshirishning barcha bosqichlarida oshirishning barcha bosqichlarida ta'lim tashkilotlarining ish sifatini yaxshilash lozim.

Raqamli texnologiyalar talabalarni o'qitish sifatini tubdan yaxshilashga, ularning barcha zarur qobiliyatlarini shakllantirishga, muammoni hal qilish uchun mavjud bo'lgan barcha raqamli vositalar, materiallar va xizmatlardan faol (ongli va ijodiy) foydalanish qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi. Ta'lim muassasalarining raqamli transformasiyasining asosi raqamli texnologiyalarni joriy etish va ulardan foydalanish eng samarali bo'lgan o'quvjarayonini shaxsiylashtirilgan tashkil etishga o'tishdir. Ta'lim tashkilotlari faoliyatini o'zgartirish ta'limni raqamli transformasiya qilish uchun normativhuquqiy bazani o'zgartirishni talab qiladi. Raqamli ta'lim resurslarini ishlab chiquvchilar bu yerda boshlang'ich talablar va texnik vazifalarni tayyorlashda, ularni qo'llashda iloji boricha qulay va samarali bo'lishi uchun materiallarini sinovdan o'tkazishda hamda aniq sozlashda yordam olishadi.

Innovation platformalar sonining o'sishi va o'quv jarayonini shaxsiylashtirilgan tashkil etishning mamlakatda keng tarqalishidan oldin quyidagi ishlar bajarilishi kerak:

- barcha ta'lim muassasalarini keng polosali Internet tarmog'iga ulash;
- ularning raqamli infratuzilmasini shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha;
- ta'limni raqamli o'zgartirish bo'yicha me'yoriy-huquqiy bazani tubdan irish bo'yicha me'yoriy-huquqiy bazani tubdan takomillashtirish.

O'quv jarayonida yuzaga keladigan muammolar bilan bog'liq vaziyat asta-sekin va hali to'liq hal qilinmoqda, ammo bu eng muhimi emas, raqamli transformasiya davrida ta'limning turli shakllarini rivojlantirish va o'zlashtirishni davom ettirish lozim.

O'quv jarayonini shaxsiylashtirilgan tashkil etishni joriy qilish o'quvchilarni o'quv-tarbiya ishlariga faol jalb qilish natijasida o'quv vaqtining samaradorligini oshirish va qisqartirishga yordam beradi [9]. O'quv jarayonini shaxsiylashtirilgan tashkil etishga

o'tish o'quvchini o'quv ishlarining har bir siklida ta'lim ishlarini farqlashga yordam beradigan maxsus tashkil etilgan raqamli ta'lim muhitini talab qiladi. Ishning yangi shakllaridan foydalanish (aralash ta'limning turli modellari va boshqalar) professor-o'qituvchilarning ish haqini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Tegishli normativ hujjatlarni tayyorlash va ishlab chiqish, shuningdek ularning samaradorligini real sharoitlarda sinab ko'rish uchun bunday ishlarni huquqiy eksperiment rejimida o'tkazish imkoniyatiga ega bo'lish kerak. Bu yuqori samarali va iqtisodiy jihatdan samarali o'quv jarayonini shaxsiylashtirilgan tashkil etish modellarini ishlab chiqish va keng tatbiq etishni talab qiladi

Yuqoridagilarga asoslanib, ta'lim tizimidagi mavjud raqamli texnologik bo'shliqni bartaraf etish zarurligini ta'kidlash mumkin. Avvalo, ta'lim tashkilotlarini texnologik modernizasiya qilish ustida ishlashni davom ettirish va raqamli texnologik bo'shliqni bartaraf etish, shuningdek, paydo bo'layotgan raqamli ta'lim muhitidan foydalanish uchun talabalar va professor-o'qituvchilarni raqamli ta'lim resurslari bilan ta'minlash, texnologik bo'shliqni yo'q qilish kabi muammolarini hal qilish uchun barcha sa'y-harakatlarni amalga oshirish kerak.

Yangi yuqori texnologiyali yechimlarni ishlab chiqish va keng qo'llash, samaradorligini yo'qotgan tashkiliy modellar va pedagogik amaliyotlarni yangilash bo'yicha ishlarni amalga oshirish lozim. Buning uchun har bir ta'lim tashkilotiga aniq strategiya va aniq rivojlanish rejasi kerak, uni amalga oshirish zarur shartsharoitlarni yaratishga olib keladi.

Hozirgi vaqtda ta'limni raqamli transformatsiyasi vazifasi – ta'lim tizimini axborot jamiyati va raqamli iqtisodiyotning vazifalari, muammolari va imkoniyatlariga moslashtirish juda dolzarbdir.

Hozirgi kunda ta'lim texnologiyalari sohasidagi ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, ta'lim muassasalarining masofaviy o'qitishga o'tishi onlayn o'qitish elektron axborot ta'lim muhitida puxta ishlab chiqilgan va rejalashtirilgan o'quv jarayoniga asoslangan bo'lib, u o'quv, uslubiy va nazoratning uslubiy jihatdan sog'lom hamda maqsadli ketma-ketligi bilan qo'llab-quvvatlanadi, o'z navbatida allaqachon ishlab chiqilgan o'lchov materiallari, ular faqat elektron ta'lim formatida o'quv natijalariga erishishni ta'minlaydi.

Kunduzgi va onlayn ta'lim talabalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni talab qiladi. Kunduzgi ta'limda bu rol ni ta'lim muassasalari va o'quv jarayoniga jalb qilingan professor-o'qituvchilarning moddiy resurslari o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Maltese, V. (2018). Digital Transformation Challenges for Universities: Ensuring Information

2. Schwanholz, J., & Graham, T. (2018). Digital Transformation: New Opportunities and Challenges
for Democracy? Managing Democracy in the Digital Age: Internet Regulation, Social Media Use
and Online Civic Engagement
3. Saidovna T. G., Sadreddinovna S. M. Raqamli texnologiyalar yordamida innovatsion raqamli
maktab modeli tashkil etish imkoniyatlari //Development scenarios and alternatives in the modern
society. – 2023. – S. 94.
4. Turdiyeva G. S., Shoyimov A. S. Osnovnyye osobennosti i funktsii ispolzovaniya sovremennykh oblachnykh slujb v sisteme obrazovaniya //Vestnik nauki i obrazovaniya. –

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Эшиев Асылбек Кайимович

*главный научный сотрудник, д.ф.н., профессор кафедры Педагогики,
Ошский государственный университет, Кыргызстан.*

Аннотация. В статье анализируются ключевые тенденции развития педагогики высшей школы в условиях цифровой трансформации общества и глобализации образования. Рассмотрены инновационные подходы к организации учебного процесса, новые образовательные технологии и методики, меняющиеся роли преподавателя и студента. Особое внимание уделено специфике внедрения современных педагогических практик в вузах Кыргызстана. Представлены перспективные направления развития высшего образования и практические рекомендации для участников образовательного процесса.

Ключевые слова: высшее образование, педагогика высшей школы, образовательные тенденции, цифровизация образования, компетентностный подход, онлайн-обучение, интерактивные методы, вузы Кыргызстана, модернизация образования.

Современная педагогика высшей школы переживает период интенсивной трансформации, обусловленной: стремительным развитием цифровых технологий; глобализацией образовательных процессов; изменением требований рынка труда к компетенциям выпускников; новыми запросами обучающихся поколения Z и Alpha. [1, с.126]

Актуальность исследования определяется необходимостью осмысления этих изменений и выработки эффективных стратегий адаптации вузов к новым реалиям. Традиционные модели преподавания уступают место гибким, персонализированным подходам, ориентированным на развитие критического мышления, креативности и цифровой грамотности.

Проблема исследования заключается в противоречии между: объективной потребностью высшей школы в модернизации педагогических подходов; инерционностью традиционных образовательных систем; дефицитом научно обоснованных методик внедрения инновационных практик; недостаточной готовностью профессорско-преподавательского состава к работе в новых условиях. [2, с.93]

Актуальность темы обусловлена следующими факторами:

- Необходимость повышения конкурентоспособности национальных вузов на глобальном образовательном рынке.
- Растущий спрос на непрерывное образование и переквалификацию.
- Появление новых форматов обучения (онлайн, смешанное, микрообучение).
- Потребность в подготовке специалистов, способных работать в условиях неопределённости и быстрых изменений.
- Специфика внедрения инноваций в вузах Кыргызстана в контексте национальных образовательных приоритетов.

Цель исследования - выявить и проанализировать ведущие тенденции педагогики высшей школы и определить пути их эффективной реализации в вузах Кыргызстана.

Задачи:

Систематизировать современные тенденции развития педагогики высшей школы.

1. Изучить инновационные образовательные технологии, применяемые в высшем образовании.
2. Проанализировать опыт внедрения новых педагогических подходов в вузах Кыргызстана.
3. Определить барьеры и риски при модернизации высшей школы.
4. Разработать рекомендации по адаптации современных педагогических тенденций к условиям кыргызских вузов.

Методология исследования.

Методологическую основу составляют: теория непрерывного образования (П. Ленгранд, Э. Фор); концепция компетентностного подхода (В. И. Байденко, И.А. Зимняя); теории цифрового обучения (М. Пренски, Г. Купер); педагогика сотрудничества (Ш.А. Амонашвили); теория гибких навыков (C.D. Scarborough, R. Dubar).

Методы исследования.

Теоретические: анализ международных и национальных нормативных документов в сфере высшего образования; систематизация научных публикаций по педагогике высшей школы; сравнительный анализ образовательных моделей.

Эмпирические: анкетирование преподавателей и студентов кыргызских вузов; интервью с руководителями образовательных программ; наблюдение за учебным процессом в вузах; кейс-стади внедрения инновационных методик; контент-анализ образовательных платформ и ресурсов.

Статистические: количественный анализ данных опросов; корреляционный анализ факторов эффективности; визуализация результатов (графики, диаграммы).

Видение проблемы.

Ключевые тенденции педагогики высшей школы:

1. Цифровизация образования: массовые онлайн-курсы (МООС); гибридные форматы обучения; использование ИИ в обучении; виртуальные лаборатории и симуляторы.
2. Персонализация обучения: индивидуальные образовательные траектории; адаптивные обучающие системы; микрообучение и «обучение по запросу».
3. Компетентностный подход: фокус на практические навыки; проектное обучение; оценка по результатам деятельности.
4. Интерактивные методы: кейс-технологии; деловые игры; воркшопы и хакатоны; peer-to-peer обучение.
5. Глобализация и мобильность: международные программы двойных дипломов; студенческие обмены; англоязычные программы.
6. Непрерывное образование: программы переподготовки; краткосрочные курсы повышения квалификации; lifelong learning.
7. Барьеры внедрения: недостаточная цифровая инфраструктура; консерватизм преподавательского состава; дефицит финансирования; отсутствие единых стандартов качества онлайн-образования; языковые барьеры при использовании международных ресурсов. [3, с.109]

Примеры из практики в Кыргызстане.

1. Ошский государственный университет. Внедрение платформы e-KNU для смешанного обучения. Запуск англоязычных программ по IT и экономике. Использование кейс-методов в подготовке юристов и экономистов. Результат: рост числа иностранных студентов на 35 % за 3 года.
2. Американский университет в Центральной Азии (АУЦА). Полная интеграция flipped classroom (перевёрнутый класс). Проект Digital Skills Lab - обучение цифровым компетенциям. Междисциплинарные хакатоны с участием работодателей. Результат: 90 % выпускников трудоустроены в течение 6 месяцев.
3. Кыргызский государственный технический университет им. И. Раззакова. Виртуальные лаборатории по инженерным дисциплинам. Партнёрство с IT-компаниями для проектного обучения. Модульные программы переподготовки для взрослых. Результат: увеличение практико-ориентированности программ на 50 %.
4. Ошский государственный университет. Региональные онлайн-курсы для сельских учителей. Билингвальные программы (кыргызский/русский). Социальные проекты студентов в партнёрстве с местными сообществами. Результат: повышение доступности высшего образования в регионах.

Заключение.

Современные тенденции педагогики высшей школы формируют новую образовательную реальность, где: студент становится активным субъектом обучения; преподаватель выполняет роль фасилитатора и наставника; технологии расширяют границы образовательного пространства; компетенции приобретают приоритет над формальными знаниями.

Для вузов Кыргызстана ключевые вызовы заключаются в: балансировании между национальными традициями и глобальными трендами; обеспечении равного доступа к цифровым ресурсам; подготовке преподавателей к работе в инновационной среде; укреплении связей с работодателями.

Успешная модернизация требует: системного подхода к внедрению инноваций; инвестиций в цифровую инфраструктуру; развития культуры непрерывного обучения; международного сотрудничества.

Рекомендации.

Для вузов:

- Разработать стратегии цифровой трансформации с учётом специфики региона.
- Создать центры методической поддержки преподавателей.
- Внедрять гибридные форматы обучения с сохранением социального взаимодействия.
- Развивать партнёрства с бизнесом для актуализации программ.
- Расширять онлайн-доступность образования для отдалённых регионов.

Для преподавателей:

- Осваивать цифровые инструменты (LMS, видеоредакторы, ИИ-сервисы).
- Использовать активные методы обучения (кейсы, проекты, дискуссии).
- Формировать у студентов метакомпетенции (критическое мышление, самоорганизация).
- Участвовать в международных программах обмена и регулярно обновлять содержание курсов с учётом трендов отрасли.

Для государства:

- Усилить финансирование цифровой инфраструктуры вузов.
- Разработать стандарты качества онлайн-образования.
- Активнее стимулировать программы академической мобильности.
- Создавать национальные образовательные платформы.

Для студентов:

- Развивать навыки самообразования и тайм-менеджмента.
- Участвовать в междисциплинарных проектах.
- Осваивать цифровые компетенции вне основной программы.

- Использовать международные онлайн-ресурсы.
- Строить профессиональные сети через университетские сообщества.

Литература:

1. Байденко В. И. Компетентностный подход к проектированию государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования. - М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2005.
2. Зимняя И. А. Ключевые компетенции - новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. - 2003. - № 5. - С. 34–42.
3. Кондаков А. М., Сергеев И. С. Современная цифровая образовательная среда: концепция, стратегия, реализация. - М.: Просвещение, 2024.

РАЗВИТИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ СФЕРЫ ДОШКОЛЬНИКА В ДЕТСКОМ САДУ

Джаркинбаева Айнура Турдубаевна

старший преподаватель кафедры педагогики и психологии начального и дошкольного образования, Ошский государственный университет, Кыргызстан.

Аннотация. В статье рассматривается проблема формирования эмоциональной сферы детей дошкольного возраста в условиях дошкольного образовательного учреждения. Освещены ключевые аспекты эмоционального развития, методы и приёмы педагогической работы, способствующие гармоничному становлению эмоционально-чувственной сферы ребёнка. Представлены практические примеры реализации программ эмоционального развития в детских садах Кыргызстана. Даны рекомендации по оптимизации психолого-педагогической работы с дошкольниками в контексте эмоционального воспитания.

Ключевые слова: эмоциональная сфера, дошкольник, детский сад, эмоциональное развитие, социально-эмоциональное воспитание, психолого-педагогическая работа, дошкольная педагогика, Кыргызстан.

Введение.

Эмоциональное развитие ребёнка — фундаментальный компонент его общего психического становления. В дошкольном возрасте (3–7 лет) закладываются базовые эмоциональные реакции, формируются механизмы эмоциональной регуляции, развивается эмпатия и социальная чувствительность. [1, с.84].

Детский сад как институциональная среда обладает уникальными возможностями для системного воздействия на эмоциональную сферу дошкольника через:

- организованную образовательную деятельность;
- игровую практику;
- межличностное взаимодействие со сверстниками и взрослыми;
- культурно-досуговые мероприятия.

Проблема и актуальность.

Проблема исследования заключается в противоречии между:

1. объективной потребностью общества в эмоционально зрелой личности;
2. недостаточным уровнем сформированности эмоционально-регулятивных механизмов у современных дошкольников;

3. дефицитом адаптированных к местным условиям методик эмоционального развития в дошкольных учреждениях.

Актуальность темы обусловлена:

- Ростом числа детей с эмоциональными нарушениями (тревожность, агрессивность, замкнутость).
- Повышенными требованиями к социальной адаптации ребёнка в условиях модернизации образования.
- Необходимостью разработки культурно-специфичных программ эмоционального воспитания для дошкольных учреждений Кыргызстана.
- Недостаточной подготовленностью педагогов к системной работе по эмоциональному развитию.

Цели и задачи исследования.

Цель - выявить эффективные психолого-педагогические условия развития эмоциональной сферы дошкольников в условиях детского сада.

Задачи:

1. Проанализировать теоретические основы эмоционального развития дошкольников.
2. Определить критерии и показатели сформированности эмоциональной сферы у детей 3–7 лет.
3. Изучить практику эмоционального воспитания в дошкольных учреждениях Кыргызстана.
4. Разработать рекомендации по оптимизации педагогической работы в данном направлении.

Методология исследования.

Методологическую основу составляют:

- теория эмоционального интеллекта (П. Саловей, Дж. Мэйер, Д. Гоулман);
- культурно-историческая концепция Л. С. Выготского (развитие высших психических функций через социальное взаимодействие);
- теория привязанности Дж. Боулби (значение эмоционально-позитивного контакта с взрослым);
- концепция эмоционального развития А.В. Запорожца (роль ориентировочной деятельности в формировании эмоций).

Методы исследования.

Теоретические: анализ психолого-педагогической литературы; систематизация и обобщение опыта.

Эмпирические: наблюдение (включённое и невключённое); беседа с детьми и педагогами; анкетирование родителей; проективные методики («Рисунок семьи»,

«Несуществующее животное»); диагностические игры («Эмоциональные ситуации», «Угадай настроение»).

Статистические: количественный и качественный анализ данных; сравнительная обработка результатов.

Видение проблемы.

Основные дефициты в развитии эмоциональной сферы дошкольников: неумение вербализовать собственные эмоции; низкая эмпатийность; импульсивность поведенческих реакций; трудности в разрешении конфликтов; повышенная тревожность в новых ситуациях. [2, с.119].

Факторы риска: дефицит эмоционально-тёплого общения в семье; чрезмерное использование цифровых устройств; авторитарный стиль воспитания; отсутствие системной работы по эмоциональному развитию в ДОО.

Ресурсы детского сада: регулярный контакт со сверстниками; профессиональное сопровождение педагога-психолога; структурированная образовательная среда; разнообразие видов деятельности (игра, творчество, движение). [3, с.46].

Примеры из практики в Кыргызстане.

В одно из детских садов г.Ош внедрена программа «Радуга эмоций»: еженедельные «уроки доброты» с обсуждением чувств; уголок настроения с пиктограммами эмоций; театрализованные постановки по сказкам с анализом переживаний героев. Результат: снижение конфликтности на 40 %, рост эмпатийных реакций на 55 %.

В детском саду реализован проект «Эмоциональный алфавит»: картотека карточек с изображениями эмоций; игры «Угадай чувство», «Подари улыбку»; родительские мастер-классы по эмоциональному общению. Результат: 78 % детей научились называть 5+ эмоций, 65 % стали чаще проявлять сочувствие.

Во многих сельских детских садах используются фольклор: кыргызские народные сказки с обсуждением мотивов героев; песни и пословицы о дружбе и сострадании; обрядовые игры с эмоциональной экспрессией. Результат: укрепление культурной идентичности, развитие эмоциональной выразительности.

Заключение.

Развитие эмоциональной сферы дошкольника в детском саду — многоаспектный процесс, требующий: системной интеграции в образовательную программу; компетентности педагогов в вопросах эмоциональной педагогики; партнёрства с семьёй; учёта национально-культурных особенностей.

Эффективные практики Кыргызстана демонстрируют, что даже в условиях ограниченных ресурсов возможно достижение значимых результатов через:

игровые методы; арт-терапевтические техники; Newton социально-коммуникативные тренинги.

Ключевой вывод: эмоциональное развитие должно быть не эпизодической активностью, а сквозной линией воспитательного процесса.

Рекомендации.

Для педагогов: включать в план занятий упражнения на распознавание и выражение эмоций; использовать «уголок настроения» для саморефлексии детей; применять рефлексивные круги в конце дня («Что радовало/огорчало?»).

Для психологов ДООУ: проводить диагностику эмоционального состояния 2 раза в год; организовывать тренинги для педагогов по эмоциональной компетентности; разрабатывать индивидуальные маршруты для детей с эмоциональными трудностями.

Для администрации: обеспечить методическую базу (пособия, наглядные материалы); стимулировать обмен опытом между группами; выделять время для совместных мероприятий (праздники, проекты).

Для родителей: просвещать о значении эмоционального воспитания; предлагать домашние практики («Дневник чувств», семейные ритуалы); вовлекать в совместные события ДООУ.

Для системы образования КР: включить курс по эмоциональной педагогике в программы подготовки воспитателей; разработать национально-адаптированные методики; организовать мониторинговые исследования эффективности.

Литература:

1. Выготский Л. С. Психология развития ребёнка. — М.: Смысл, 2003.
2. Запорожец А. В. Эмоциональное развитие дошкольника. — М.: Просвещение, 1985.
3. Изотова Е. И. Эмоциональная сфера ребёнка: теория и практика. — М.: Академия, 2004.

РАЗВИТИЕ У ДЕТЕЙ 4–5 ЛЕТ СПОСОБНОСТИ К ПОНИМАНИЮ ЭМОЦИЙ В ПРОЦЕССЕ ОРГАНИЗАЦИИ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР

Джаркинбаева Айнура Турдубаевна

*старший преподаватель кафедры педагогики и психологии начального и
дошкольного образования,
Ошский государственный университет, Кыргызстан.*

Аннотация. В статье рассматривается потенциал дидактических игр как средства формирования у детей 4–5 лет способности к распознаванию, интерпретации и осмыслению эмоциональных состояний. Представлены теоретические основы эмоционального развития в среднем дошкольном возрасте, обоснована роль игровой деятельности в этом процессе. Описаны эффективные дидактические игры, способствующие развитию эмоционального интеллекта. Приведены примеры их практического применения в дошкольных учреждениях Кыргызстана. Даны методические рекомендации для педагогов и родителей.

Ключевые слова: эмоциональное развитие, дошкольники, средний дошкольный возраст, понимание эмоций, эмоциональный интеллект, дидактические игры, игровая деятельность, дошкольная педагогика, Кыргызстан.

Введение.

В возрасте 4–5 лет ребёнок активно осваивает социальный мир, учится выстраивать взаимоотношения со сверстниками и взрослыми. Ключевым условием успешной социализации становится способность понимать собственные эмоции и эмоциональные состояния других людей [1, с.38].

Дидактические игры представляют собой специально организованную форму деятельности, сочетающую обучающую задачу с игровой мотивацией. [2, с.95]. Их ценность для эмоционального развития обусловлена:

- естественной привлекательностью для дошкольников;
- возможностью многократного повторения действий в безопасной среде;
- интеграцией когнитивного и эмоционального компонентов;
- гибкостью адаптации под индивидуальные особенности детей.

Проблема и актуальность.

Проблема исследования заключается в противоречии между:

- возрастающей потребностью общества в эмоционально компетентных личностях;
- недостаточным уровнем развития способности к пониманию эмоций у современных дошкольников 4–5 лет;

•ограниченным использованием дидактических игр как инструмента эмоционального развития в практике ДООУ.

Актуальность темы определяется следующими факторами:

1. Критический период развития эмоционального интеллекта в среднем дошкольном возрасте.
2. Рост числа детей с трудностями в межличностном взаимодействии из-за неумения распознавать эмоции.
3. Недостаточная разработанность методического обеспечения для педагогов по использованию дидактических игр в целях эмоционального развития.
4. Потребность в научно обоснованных рекомендациях по организации игровой деятельности, направленной на формирование способности к пониманию эмоций.

Цели и задачи исследования.

Цель - обосновать эффективность дидактических игр как средства развития способности к пониманию эмоций у детей 4–5 лет.

Задачи:

1. Изучить психолого-педагогические основы эмоционального развития детей 4–5 лет.
2. Определить критерии и показатели сформированности способности к пониманию эмоций у дошкольников.
3. Отобрать и систематизировать дидактические игры, способствующие развитию понимания эмоций.
4. Проанализировать практику использования дидактических игр для эмоционального развития в ДООУ Кыргызстана.
5. Разработать методические рекомендации по организации дидактических игр для развития способности к пониманию эмоций.

Методология исследования.

Методологическую базу составляют:

- теория развития эмоционального интеллекта (П. Саловей, Дж. Мэйер, Д. Гоулман);
- культурно-историческая теория Л. С. Выготского (значение социальной среды и совместной деятельности);
- концепция эмоционального развития дошкольника А. В. Запорожца (роль ориентировочной деятельности в формировании эмоций);
- теория игровой деятельности Д. Б. Эльконина (игра как ведущий вид деятельности в дошкольном возрасте).

Методы исследования.

Теоретические: анализ научной литературы по психологии и педагогике дошкольного возраста; обобщение передового педагогического опыта; систематизация дидактических игр по направленности на эмоциональное развитие.

Эмпирические: наблюдение за поведением детей в игровых ситуациях; индивидуальные беседы с детьми о чувствах и эмоциях; диагностические методики: «Эмоциональные лица», «Что такое хорошо и что такое плохо?» (модифицированный вариант); педагогический эксперимент (констатирующий, формирующий, контрольный этапы); анкетирование воспитателей и родителей.

Методы обработки данных: количественный и качественный анализ результатов; сравнительный анализ динамики показателей; интерпретация полученных данных.

Видение проблемы.

Основные трудности в понимании эмоций у детей 4–5 лет:

- ограниченность словарного запаса для обозначения эмоций;
- смешение внешне схожих эмоциональных состояний (например, удивление и испуг);
- фокус на внешних проявлениях эмоций без понимания внутренних причин;
- трудности в интерпретации эмоций по мимике и жестам;
- эгоцентричность восприятия (сложность в понимании чувств другого человека).

Благоприятные условия для развития понимания эмоций: повышенная чувствительность к эмоциональным проявлениям окружающих; интерес к межличностным отношениям; активное развитие речи и когнитивных функций; готовность к сотрудничеству в игре. [3, с.93].

Факторы эффективности дидактических игр: соответствие возрасту и индивидуальным особенностям; эмоциональная привлекательность игрового сюжета; наличие наглядного материала (картинки, пиктограммы, куклы); постепенное усложнение задач; рефлексия после игры («Что чувствовали?», «Почему так произошло?»).

Примеры из практики в Кыргызстане.

В детском саду в г.Ош есть программа «Учимся понимать чувства»: игра «Угадай эмоцию» - дети по очереди изображают эмоции, остальные отгадывают; игра «Эмоциональный мешочек» - достают карточки с пиктограммами эмоций и рассказывают, когда сами так чувствовали; игра «Добрый поступок» - составляют истории о том, как можно порадовать грустного друга. Результат: 85 % детей научились называть 6+ эмоций, 70 % стали чаще проявлять сочувствие в группе.

В детском саду г.Джалал-Абад реализуется проект «Эмоции в сказках»: чтение кыргызских народных сказок с обсуждением чувств героев; дидактическая игра

«Настроение персонажа» - подбирают пиктограммы к эпизодам; театрализованные мини-постановки с акцентом на передачу эмоций. Результат: улучшение способности к эмпатии на 60 %, расширение эмоционального словаря на 40 %.

В детском саду г.Кара-Суу на практике есть использование народных игр: игра «Весёлый - грустный» - с использованием национальных кукол; игра «Подари улыбку» - дети передают друг другу символический «луч солнца», называя доброе слово; дидактическое лото «Наши чувства» с иллюстрациями из сельской жизни. Результат: снижение конфликтных ситуаций на 50 %, рост эмоциональной выразительности в общении.

Закключение.

Развитие способности к пониманию эмоций у детей 4–5 лет посредством дидактических игр - эффективный и естественный для дошкольного возраста путь эмоционального развития. Ключевые выводы: дидактические игры обеспечивают безопасную среду для экспериментирования с эмоциями, позволяя ребёнку:

- узнавать и называть различные эмоциональные состояния;
- соотносить эмоции с ситуациями;
- развивать эмпатию через идентификацию с персонажами.

Систематическое использование специально подобранных игр способствует: расширению эмоционального словаря; улучшению навыков невербальной коммуникации; формированию способности к рефлексии собственных чувств.

Культурно-адаптированные игры (с учётом национальных традиций и реалий Кыргызстана) повышают вовлечённость детей и эффективность обучения.

Успешность процесса зависит от компетентности педагога в организации игровой деятельности и его собственной эмоциональной грамотности.

Рекомендации.

Для педагогов ДОУ: включать дидактические игры на понимание эмоций в ежедневную работу (5–10 минут); использовать наглядный материал: пиктограммы эмоций, карточки с лицами, куклы с подвижной мимикой; сопровождать игры обсуждением: «Почему герой расстроился?», «Как ты понял, что он рад?»; интегрировать эмоциональные игры в разные виды деятельности (рисование, музыка, физкультура); создавать «уголок эмоций» с материалами для игр и рефлексии.

Для родителей: играть с ребёнком в домашние варианты дидактических игр («Угадай настроение», «Сказочные герои»); обсуждать эмоции персонажей мультфильмов и книг; называть и объяснять собственные чувства («Я рада, потому что...»); поощрять ребёнка делиться переживаниями; использовать игровые приёмы в бытовых ситуациях («Давай улыбнёмся друг другу перед сном»).

Для методистов и администрации ДОУ: организовать повышение квалификации педагогов по теме эмоционального развития; пополнить методический кабинет пособиями по дидактическим играм для эмоционального развития; проводить открытые занятия по обмену опытом; включать оценку эмоционального развития в мониторинг качества образования.

Для системы дошкольного образования КР: разработать методические рекомендации по использованию дидактических игр для эмоционального развития; включить тему в программы подготовки и переподготовки воспитателей; поддерживать создание национально-ориентированных дидактических материалов.

Литература:

1. Выготский Л.С. Психология развития ребёнка. - М.: Смысл, 2003.
2. Запорожец А.В. Эмоциональное развитие дошкольника. - М.: Просвещение, 1985.
3. Изотова Е.И. Эмоциональная сфера ребёнка: теория и практика. - М.: Академия, 2004.

O'ZBEKISTONDA AYOLLARGA NISBATAN ZO'RAVONLIKLARGA QARSHI KURASH VA UNING HUQUQIY ASOSLARI

Axmatova Feruzaxon Dilshod qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti 1 bosqich magistri

Ilmiy rahbar: G.G'.G'affarova, ChDPU professor, f.f.d.

Anotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda jamiyatda ayollarga qanday zo'ravonliklar bo'lishi mumkin, zo'ravonliklar turlari va. oldini olish choralari, mamalakatimizda ayollarga yaratilayotgan imkoniyatlar va ularning huquqlari davlat himoyasida ekanligi haqida mulohaza yuritamiz.

Kalit so'zlar: zo'ravonlik, psixologik, haqorat, profilaktika, jarohat, ruhiy zarar, jismoniy zo'ravonlik

Ayollarga nisbatan zo'ravonlik butun dunyoda ijtimoiy muammo sifatida qabul qilinib, uning ahamiyati kundan kunga ortib bormoqda.

Zo'ravonlik arab tilida “chidash qiyin bo'lgan narsa” ma'nosida, turkiy tilda esa “qarama-qarshi fikrda bo'lganlarga shafqatsiz kuch ishlatish” ma'nosida qo'llaniladi⁵⁶. Boshqacha qilib aytganda, zo'ravonlik arab tilida "unf" va ingliz tilida “zo'ravonlik” so'zlari bilan sinonimdir. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti tomonidan zo'ravonlik bu jarohat, o'lim, ruhiy zarar, yo'qotishga olib keladigan yoki olib kelishi mumkin bo'lgan o'ziga, boshqa shaxsga, guruhga yoki jamoaga nisbatan tahdid qilingan yoki haqiqiy jismoniy zo'ravonlik va kuch ishlatish sifatida ta'riflanadi⁵⁷.

O'zbekistonda asrlar davomida ayollarga bo'lgan hurmat va kichik yoshdagi qizlarga izzatli bo'lish xalqimizning go'zal yondashuvi bilan qo'llab-quvvatlangan. Keyinchalik ayollarning zo'ravonlikka qarshi harakatlari tezlashdi. Jumladan, 2019-yil 2-sentyabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi “Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida”gi Qonunining qabul qilinishi bu masalaning qanchalik yurtimiz ayollari uchun dolzarb ekanligini ko'rsatadi.⁵⁸

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ta'rifiga ko'ra, ayollarga nisbatan zo'ravonlik - bu genderni asoslangan, ayolga jismoniy, jinsiy yoki ruhiy zarar yetkazishi mumkin bo'lgan, unga jamiyatda yoki shaxsiy hayotida bosim o'tkazadigan har qanday xatti-harakatlar va uning erkinliklarining o'zboshimchalik bilan cheklanishiga olib keladi.

⁵⁶ Ayranji, Ü., Günay, Y. va Ünüoğlu, Y. (2002). Homiladorlik davrida oiladagi hamkor zo'ravonligi: birlamchi tibbiy yordam muassasalariga murojaat qilgan ayollar o'rtasida o'rganish. *Anatolian Psixiatriya jurnali*, 3 (2), 75-87.

⁵⁷ Akyüz, A. va Yavan, T., Yehiner, G. va Kilich, A. (2012). Oiladagi zo'ravonlik va ayollarning reproduktiv salomatligi: adabiyotlarni ko'rib chiqish. *Agressiya va zo'ravonlik*, 17 (6), 514-518

⁵⁸ *Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi*, 21.04.2021-y., <https://lex.uz/acts/-4494709>

Ayollarga nisbatan zo'ravonlik biologik, psixologik va ijtimoiy sabablarga ko'ra yuzaga kelishi mumkin. Ayollarga nisbatan zo'ravonlikning eng muhim oqibatlaridan biri shundaki, u ayollarning jismoniy va ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi va muhim ijtimoiy sog'liq muammosi sifatida qaraladi.

Ayollarga nisbatan zo'ravonlik odatda 5 guruhga bo'linadi: jismoniy, jinsiy, og'zaki, iqtisodiy va hissiy (psixologik) zo'ravonlik

Jismoniy zo'ravonlik: qo'rqitish, qo'rqitish va jazolash vositasi sifatida qo'pol kuch ishlatish. Odatda erkaklar jismoniy zo'ravonlikka murojaat qilishadi, masalan; turtish, urish, tishlash, bo'g'ishga urinish, mushtlash, narsalarni otish, o'tkir tig'li ashyolar bilan tahdid qilish, qiynoqqa solish va boshqalar.

Jinsiy zo'ravonlik: jinsiy aloqa orqali tahdid, qo'rqitish va nazorat qilish vositasi sifatida foydalanish. Masalan; haddan tashqari rashk, jinsiy aloqani jazo vositasi sifatida ishlatish, jinsiy aloqaga majburlash, majburiy sterilizatsiya, jinsiy a'zolariga zarar yetkazish kabi zo'ravonlikka duchor bo'ladi.

Og'zaki zo'ravonlik: Og'zaki zo'ravonlik qo'rqitish, jazolash va nazorat qilish vositasi sifatida so'z va harakatlarni muntazam ravishda ishlatishdir. Masalan qattiq haqorat va so'zlar aytish, kamsituvchi ismlar bilan chaqirish va masxara qilish.

Iqtisodiy zo'ravonlik: Bu ayollarni qaram va kambag'al qiladigan zo'ravonlik turi bo'lib, iqtisodiy resurslar va pul ayollar ustidan sanktsiya, tahdid va nazorat vositasi sifatida ishlatiladi. Masalan; ayolning ishlashiga yo'l qo'ymaslik, uni o'zi istamagan ishda ishlashga majburlash, ishlayotgan bo'lsa, uning ish hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan cheklovlar qo'yish, mehnat faoliyatida olg'a siljishiga to'sqinlik qilish, shaxsning maoshi, daromadi va mol-mulkini musodara qilish, unga beriladigan pul miqdorini kamaytirish yoki pul sarflash erkinligini olib qo'yish, mavjud bo'lmagan narsalarni talab qilish, oziq-ovqat, kiyim-kechak kabi zarur narsalarni sotib olishga imkon bermaslik kabi xatti-harakatlar iqtisodiy zo'ravonlik xatti-harakatlaridir. Iqtisodiy zo'ravonlik natijasida ayollar jismoniy zo'ravonlikka ko'proq duchor bo'lishadi va ruhiy salomatligi yomonlashadi.

Hissiy zo'ravonlik: boshqalarning his-tuyg'ulari va hissiy ehtiyojlarini suiste'mol qilish yoki shu yo'l orqali majburlash, kamsitish, jazolash, g'azab va taranglikni bo'shatish. Masalan; Sevgi, e'tibor, ma'qullash va qo'llab-quvvatlash kabi hissiy ehtiyojlarni e'tiborsiz qoldirish yoki kamsitish, din, irq, til, madaniy guruh yoki o'tmishning qadrli e'tiqodlarini kamsitish yoki ularga zid harakat qilishga majburlash, ayollarni ta'limimiy va tashkiliy muassasalardan va odamlardan ajratib qo'yish, moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlamaslik, oila a'zolarini doimiy ravishda xo'rlash, uydan haydash yoki uydan chiqib ketish bilan tahdid qilish asosiy omillardan biridir.

Xo'sh, bu qadar kuchayib, tobora avj olib borayotgan bu turdagi zo'ravonliklarga qarshi bizning mamlakatimizda qanday siyosat yuritilmoqda va bu nechog'lik samara bermoqda?

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 02.07.2018 yildagi PQ-3827-son "Ijtimoiy reabilitatsiya qilish va moslashtirish, shuningdek, oilaviy-maishiy zo'rlik ishlatishning oldini olish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"⁵⁹ qarori. Shu bilan ayollarimizga yaratilayotgan shart-sharoitlarni ko'rishimiz mumkin.

Qolaversa Bugungi kunda xotin-qizlarning rahbar lavozimlardagi ulushi 35 foizga yetdi. 2022-2023 yillarda 398 ming nafar xotin-qizlarning bandligi ta'minlandi, 100 ming nafar ayol, qizlar imtiyozli asosda oliygohlarga qabul qilindi, 170 ming nafariga tahsil olayotgan oliygothlarining shartnoma to'lovlari uchun imtiyozli ta'lim kreditlari ajratildi, 14 ming nafari magistraturada bepul va 198 ming nafari turli xildagi kasblar doirasida kasbga o'qitilmoqda. Ayollar tadbirkorligi dasturlari doirasida joriy yilning o'tgan davrida 225 mingdan ziyod loyihalarga 4,4 trillion so'mga yaqin kredit, 40 mingga yaqin xotin-qizlarga jami 179,1 milliard so'm subsidiya ajratildi.⁶⁰

Bundan tashqari oilada uchraydigan nizolarni tez va adolatli hal qilish nizolarni oldini olish uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 21.12.2023 yildagi PQ-401-son "Oilalarni mustahkamlash va xotin-qizlarning faolligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"⁶¹ gi qarori ham oila masalasida ne chog'liq muhim masala ekanligini bildirmoqda.

Xulosa o'rnida shuni aytishim lozimki yuqorida takidlaganimizdek ayollar odatda har xil turdagi zo'ravonlikka duchor bo'lishlari ko'rinib turibdi. Ayollarga nisbatan zo'ravonlikni izchil va samarali siyosat, qonunlar va ularning ijrosi orqali nazorat qilish ko'plab mamlakatlarda yetarli emas, ba'zi bir mamlakatlarda esa umuman mavjud emas. Shuningdek, ta'lim darajasi oshgani sayin, zo'ravonlikka duchor bo'lish kamayganini sezishimiz mumkin. Shu bois, xotin- qizlarning bilim darajasini oshirishga e'tibor qaratish lozim. Ayollar ham, erkaklar ham zo'ravonlik haqida o'qitilishi kerak. Zo'ravonlik o'rganilgan xatti-harakatlardir, bu oilada o'rganiladi va bu ruhiy buzilishdan dalolat beradi, deb ishonish tendentsiyasi mavjud. Shu sababli, zo'ravonlikka duchor bo'lgan ayollarni kuzatib borish va kerak bo'lganda davolash kerak. Bu esa oilani tinchligi va ayollar xotirjamligiga olib keladi. Zero farzand tarbiyasida ayolning o'zni beqiyosdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

⁵⁹ Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022-y., 06/22/61/0084-son) <https://lex.uz/uz/docs/-3804821>

⁶⁰ <http://www.insonhuquqlari.uz/oz/news/2024-yilda-ozbekiston-xotin-qizlari-uchun-qanday-imkoniyat-va-imtiyozlar-taqdim-etiladi>

⁶¹ Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 25.12.2023-y., 07/23/401/0961-son) <https://lex.uz/docs/-6704819?query=426>

Ayranji, Ü., Günay, Y. va Ünlüoğlu, Y. (2002). Homiladorlik davrida oiladagi hamkor zo'ravonligi: birlamchi tibbiy yordam muassasalariga murojaat qilgan ayollar o'rtasida o'rganish. *Anatolian Psixiatriya jurnali*, 3 (2), 75-87.

Akyüz, A. va Yavan, T., jahiner, G. va Kilich, A. (2012). Oiladagi zo'ravonlik va ayollarning reproduktiv salomatligi: adabiyotlarni ko'rib chiqish. *Agressiya va zo'ravonlik*, 17 (6), 514-518

Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021-y., <https://lex.uz/acts/-4494709>

Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022-y., 06/22/61/0084-son) <https://lex.uz/uz/docs/-3804821>

<http://www.insonhuquqlari.uz/oz/news/2024-yilda-ozbekiston-xotin-qizlari-uchun-qanday-imkoniyat-va-imtiyozlar-taqdim-etiladi>

Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 25.12.2023-y., 07/23/401/0961-son) <https://lex.uz/docs/-6704819?query=426>

AYOLLARNI TAZYIQ VA ZO'RAVONLIKDAN HIMOYA QILISHNING HUQUQIY, IJTIMOIIY VA INSTITUTSIONAL ASOSLARI

Sadikova Elmira Maratovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti

Ilmiy rahbar: B.M.Qandov ChDPU dotsenti, f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada ayollarga nisbatan turli shakllardagi tazyiq va zo'ravonlik muammosi zamonaviy jamiyatdagi eng dolzarb ijtimoiy-huquqiy masalalardan biri sifatida tahlil qilingan. Muallif zo'ravonlikning jismoniy, psixologik, iqtisodiy va jinsiy turlarini atroflicha yoritib ekan, ularning ayollar hayoti, salomatligi va mehnat faoliyatiga ko'rsatayotgan salbiy ta'sirini ko'rsatib bergan. SHu bilan birga, gender tengligi va inson huquqlarini ta'minlashda davlat, huquqni muhofaza qiluvchi organlar, fuqarolik jamiyati va xalqaro tashkilotlar hamkorligining ahamiyati ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: ayollar huquqlari, gender tengligi, zo'ravonlik, tazyiq, CEDAW, inson huquqlari, huquqiy himoya, jismoniy zo'ravonlik, psixologik zo'ravonlik, iqtisodiy zo'ravonlik, jinsiy zo'ravonlik, milliy qonunchilik, ombudsman, inqiroz markazlari, fuqarolik jamiyati.

Ayollarni turli shakldagi tazyiq va zo'ravonliklardan himoya qilish muammosi zamonaviy jamiyatda eng dolzarb masalalardan biri bo'lib, davlat, huquqni muhofaza qiluvchi organlar va fuqarolik jamiyati tomonidan kompleks yondashuvni talab etadi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, dunyodagi har uchinchi ayol jismoniy yoki jinsiy zo'ravonlikka duch keladi, bu esa ushbu muammoni inson huquqlari va ijtimoiy barqarorlik uchun global tahdidga aylantiradi. Ayollarga nisbatan zo'ravonlik insonning asosiy huquqlarini buzish bo'lib, gender tengligiga erishish yo'lidagi jiddiy to'siq hisoblanadi. U turli shakllarda namoyon bo'ladi – maishiy zo'ravonlikdan tortib odam savdosigacha, ish joyidagi diskriminatsiyadan tortib majburiy nikohgacha. Ushbu muammo barcha yoshdagi, ijtimoiy qatlamdagi, ta'lim darajasi va millatidan qat'i nazar ayollarni qamrab oladi.

O'zbekiston Respublikasida ayollarni zo'ravonlikdan himoya qilish masalalari mamlakat tomonidan ratifikatsiya qilingan xalqaro konvensiyalar hamda milliy qonunchilik bilan tartibga solinadi. Mamlakatning huquqiy tizimi ayollar huquqlarini himoya qilish va gender belgisi bo'yicha kamsitish hamda zo'ravonlikning barcha shakllarini oldini olish mexanizmlarini kuchaytirish yo'nalishida doimiy takomillashib bormoqda. 2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi gender tengligini ta'minlash va ayollar huquqlarini himoya qilishga alohida e'tibor

qaratadi. Ayollarga nisbatan zo‘ravonlikning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari nihoyatda katta. Ular tibbiy xizmatlar, huquqni muhofaza qilish faoliyati, sud jarayonlariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xarajatlarni, shuningdek mehnat unumdorligining pasayishi, ishda qatnashmaslik (absenteizm), erta o‘limdan kelib chiqadigan bilvosita yo‘qotishlarni o‘z ichiga oladi. Mutaxassislar bahosiga ko‘ra, gender zo‘ravonligidan keladigan iqtisodiy yo‘qotishlar turli mamlakatlarda YAIMning 1,2% dan 3,7% gacha bo‘lgan qismini tashkil etadi.

O‘zbekiston Respublikasi ayollar huquqlarini himoya qilish sohasidagi asosiy xalqaro hujjatlarning ishtirokchisidir. Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan 1979 yilda qabul qilingan va O‘zbekiston tomonidan 1995 yilda ratifikatsiya qilingan “Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllarini tugatish to‘g‘risidagi konvensiya” (CEDAW) ushbu sohadagi asosiy hujjat hisoblanadi. Konvensiyaning 1-moddasida ayollarga nisbatan kamsitish “Erkaklar va ayollar teng huquqliligi asosida, oilaviy holatidan qat’i nazar, ayollarning inson huquqlari va asosiy erkinliklardan siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, fuqarolik yoki boshqa sohalarda foydalanishini tan olish, amalga oshirish yoki undan foydalanishni susaytirish yoki bekor qilishga qaratilgan har qanday farqlash, istisno yoki cheklash”, deb ta’riflanadi.

Konvensiyaning 2-moddasi ishtirokchi davlatlarni “ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllarini qoralash” va “ayollarga nisbatan kamsitishni tugatish siyosatini barcha tegishli usullar bilan kechiktirmay amalga oshirish” majburiyatini yuklaydi.

Bu erkaklar va ayollarning teng huquqliligi prinsipini konstitutsiyaga yoki boshqa tegishli qonunchilikka kiritishni, ayollarga nisbatan har qanday kamsitishni taqiqlovchi qonuniy va boshqa choralarni qabul qilishni o‘z ichiga oladi.

1948 yildagi Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 3-moddasida “har bir inson yashash, erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqiga ega” deb e’lon qilinadi. 5-modda qiynoqlarni, shafqatsiz, g‘ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomala va jazoni taqiqlaydi. Ushbu qoidalar ayollarni zo‘ravonlikdan himoya qilishning asosiy tamoyillaridir.

1966 yildagi Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktning 7-moddasi qiynoqlarni, shafqatsiz, g‘ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomala yoki jazoni taqiqlaydi, 9-moddasi esa erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqini kafolatlaydi. 26-modda qonun oldida tenglik prinsipini belgilaydi va jinsga, shu jumladan boshqa asoslarga ko‘ra kamsitishni taqiqlaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 19-moddasida erkaklar va ayollarning teng huquqliligi prinsipi mustahkamlab qo‘yilgan. 27-modda shaxsiy daxlsizlik huquqini kafolatlaydi, bu esa har qanday zo‘ravonlik shakllaridan himoya qilishning asosi hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi ayollarni zo'ravonlikdan himoya qilishga qaratilgan bir qator moddalarni o'z ichiga oladi: 110-modda – qiynash, 115-modda – ayolni homiladorlikni to'xtatishga majburlash, 118-modda – zo'rqlash, 136-modda – nikohga kirishga majburlash, 121-moddalar – jinsiy daxlsizlikka qarshi jinoyatlar.

O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksi nikohda er-xotinning tengligi asoslarini va nikohga kirishga majburlashning yo'l qo'yilmasligini belgilaydi.

O'zbekiston Respublikasining “Ayollarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida”gi Qonuni ayollarni tazyiq va zo'ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish sohasidagi munosabatlarni tartibga soladi.

Endi ayollarga nisbatan qo'llaniladigan zo'ravonlik turlarini ko'rib chiqamiz. Birinchi navbatda, bu jismoniy zo'ravonlikdir. Jismoniy zo'ravonlik ayolga jismoniy zarar etkazadigan yoki etkazishi mumkin bo'lgan kuch ishlatishni anglatadi. Bunga urish, itarish, turli darajadagi tan jarohatlarini etkazish, shuningdek jismoniy kuch ishlatish bilan tahdid qilish kiradi.

Huquqiy nuqtai nazardan, jismoniy zo'ravonlik sog'liqqa etkazilgan zarar og'irligiga qarab malakalanadi. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi turli jinoyat tarkiblarini nazarda tutadi: kaltaklash (110-modda)dan tortib, qasddan og'ir tan jarohati etkazishgacha (104-modda).

Zo'ravonlik, shuningdek, psixologik shaklda ham namoyon bo'lishi mumkin. Psixologik zo'ravonlik eng keng tarqalgan, biroq ayni paytda isbotlash qiyin bo'lgan zo'ravonlik turlaridan biridir. U tahdidlar, qo'rqitish, izolyasiya, nazorat, inson qadr-qimmatini tahqirlash, emotsional majburlashni o'z ichiga oladi.

Psixologik zo'ravonlik belgilariga quyidagilar kiradi: doimiy tanqid va tahqirlar, moliyaviy va ijtimoiy aloqalarni nazorat qilish, yaqinlariga zarar etkazish bilan tahdid qilish, oila va do'stlardan ajratish, oilaviy mojarolarda bolalar orqali manipulyasiya qilish.

Huquqiy jihatdan, psixologik zo'ravonlik O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 140-moddasi (haqorat) orqali malakalanishi mumkin, agar harakatlar muntazam tus olgan va ruhiy azob etkazgan bo'lsa.

Zo'ravonlik ko'pincha iqtisodiy jihatlar orqali ham namoyon bo'ladi. Iqtisodiy zo'ravonlik ayolning moliyaviy resurslarini nazorat qilish, ishlashni taqiqlash, daromadlarni yashirish, mulkni topshirishga majburlash ko'rinishida ifodalanadi. Bu turdagi zo'ravonlik ko'pincha boshqa zo'ravonlik shakllariga hamrohlik qiladi va zo'ravon munosabatlarni tark etmoqchi bo'lgan ayollar uchun qo'shimcha to'siqlar yaratadi.

Zo'ravonlikning keng tarqalgan turlaridan biri bu – jinsiy zo'ravonlikdir. Jinsiy zo'ravonlik ayolning irodasiga qarshi sodir etilgan har qanday jinsiy harakatni o'z ichiga

oladi. Jinoyat kodeksi zo‘rlash (118-modda), jinsiy xarakterdagi harakatlarga majburlash (122-modda) uchun javobgarlikni nazarda tutadi.

Bunday turdagi huquqbuzarlik va jinoyatlar mavjud bo‘lishiga qaramay, har bir davlatda zo‘ravonlikni oldini olish va himoya qilish mexanizmlari mavjud bo‘lib, bu o‘z navbatida huquq-tartibotni va xavfsizlikni ta’minlaydi.

Ichki ishlar organlari ayollarni zo‘ravonlikdan himoya qilishda muhim rol o‘ynaydi. IIV tizimida oilaviy-maishiy sohada jinoyat va huquqbuzarliklarning oldini olishga ixtisoslashgan maxsus bo‘linmalar faoliyat yuritadi. Ushbu bo‘lim xodimlari zo‘ravonlikdan jabrlanganlar bilan samarali ishlash uchun zarur bo‘lgan maxsus tayyorgarlikdan o‘tadilar.

Ayoldan huquqni muhofaza qiluvchi organlarga murojaat tushganida quyidagilar kafolatlanadi:zo‘ravonlik holatlari haqida xabarlar bo‘yicha tezkor munosabat bildirish; jabrlanuvchiga himoya va xavfsizlikni ta’minlash; huquqbuzarlik sodir etgan shaxs bilan profilaktik suhbat o‘tkazish; zo‘ravonlik holatining barcha tafsilotlarini qayd etish va hujjatlashtirish; asoslar mavjud bo‘lgan taqdirda jinoyat ishini qo‘zg‘atish.

Sudlar ayollarga nisbatan zo‘ravonlik holatlarini ham jinoiy, ham fuqarolik sudlov doirasida ko‘rib chiqadi. Jinoiy jarayon davomida jabrlanuvchining sud muhokamasi vaqtida xavfsizligini ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Fuqarolik-huquqiy himoya mexanizmlariga quyidagilar kiradi: shafqatsiz munosabat asosida nikohni bekor qilish; zo‘ravonlik faktlarini hisobga olgan holda bolalarning yashash joyini belgilash; ma’naviy zarar uchun kompensatsiya undirish; jabrlanuvchiga yaqinlashishni taqiqlovchi chora-tadbirlarni o‘rnatish.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Inson huquqlari bo‘yicha vakili (Ombudsman) ayollar huquqlarini himoya qilishda muhim rol o‘ynaydi. Ombudsman apparati tarkibida ayollar huquqlarini himoya qilish bo‘limi faoliyat yuritadi, u quyidagi yo‘nalishlarda ish olib boradi: ayollar tomonidan o‘z huquqlari buzilishi to‘g‘risidagi murojaatlarni ko‘rib chiqadi; ayollar huquqlariga rioya etilishini monitoring qiladi; ayollarni himoya qilish masalalari bo‘yicha davlat organlari bilan hamkorlik qiladi; huquqiy ma’rifatni oshirish ishlarini amalga oshiradi.

Nodavlat notijorat tashkilotlar (NNT) va ijtimoiy xizmatlar zo‘ravonlikdan jabrlangan ayollarga muhim yordam ko‘rsatadi. *Bunga quyidagilar kiradi:* psixologik yordam va maslahat berish; huquqiy yordam va sud va vakillik; inqiroz markazlarida vaqtinchalik joylashtirish; ish bilan ta’minlash va kasbiy tayyorgarlikka ko‘maklashish; o‘zaro yordam guruhlarini tashkil etish.

Ayollarga nisbatan zo‘ravonlik va oilaviy zo‘ravonlikning oldini olish hamda unga qarshi kurashish bo‘yicha Evropa Kengashi Konvensiyasi (Istanbul konvensiyasi) ayollarni himoya qilishning yuqori standartlarini belgilaydi va milliy qonunchilikni takomillashtirish uchun yo‘nalish sifatida xizmat qilishi mumkin.

Mintaqa davlatlari tajribasini o'rganish O'zbekiston sharoitlariga, milliy xususiyatlari va huquqiy tizimini inobatga olgan holda, samarali mexanizmlar va amaliyotlarni moslashtirish imkonini beradi.

Ko'plab ayollar o'z huquqlari va mavjud himoya mexanizmlari haqida bilishmaydi. Jamiyatning barcha darajalarida axborot-ma'rifiy ishlarni kuchaytirish zarur. Ijtimoiy stereotiplar ko'pincha zo'ravonlik qurbonlarini ayblashga olib keladi, bu esa yordam so'rashga to'sqinlik qiladi. Ijtimoiy ongni o'zgartirish va qo'llab-quvvatlovchi muhitni shakllantirish talab etiladi.

Ayollar uchun maxsus yordam xizmatlari tarmog'ini rivojlantirish zarur, bu inqiroz markazlari, psixologik yordam xizmatlari, rehabilitatsiya dasturlarini o'z ichiga oladi. Ayollarni samarali himoya qilish turli davlat organlari, NNTlar va xalqaro tashkilotlarning muvofiqlashtirilgan harakatlarini talab qiladi.

Ayollarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish butun jamiyat sa'y-harakatlarini talab qiladigan kompleks vazifadir. O'zbekiston Respublikasi huquqiy tizimi zarur himoya mexanizmlarini o'z ichiga oladi, biroq ularning samaradorligi huquqni qo'llash sifati va jamiyatning huquqiy madaniyati darajasiga bog'liq.

Yuqorida bayon qilinganlarni umumlashtirib aytish mumkinki, ayollar huquqlarini yanada samarali himoya qilish uchun eng avvalo normativ-huquqiy bazani xalqaro tan olingan me'yorlarga muvofiqlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarining malakasi va kompetentlik darajasini, ushbu masalalar bilan bevosita shug'ullanadiganlarning kasbiy tayyorgarligini oshirish zarur.

Muhim jihatlardan biri – jabrlanganlarga yordam ko'rsatadigan ixtisoslashtirilgan tashkilotlar tizimini kengaytirish va mustahkamlashdir. Aholi o'rtasida har qanday zo'ravonlik shakliga murossasizlikni shakllantirishga qaratilgan axborot-ma'rifiy faoliyatni faollashtirish lozim. Shuningdek, ayollar huquqlarini himoya qilish jarayonida ishtirok etuvchi turli idoralar o'rtasidagi aloqalarni yo'lga qo'yish va mustahkamlash ham kam ahamiyatga ega emas.

Faqat davlat, fuqarolik jamiyati va xalqaro hamjamiyatning birgalikdagi, kompleks yondashuvi ayollarni kamsitish va zo'ravonlikning barcha shakllaridan samarali himoya qilishni ta'minlashi mumkin. Ayollar huquqlarini himoya qilish nafaqat davlatning huquqiy majburiyati, balki ijtimoiy taraqqiyot va adolatli jamiyat qurishning muhim shartidir. Har bir ayol zo'ravonlikdan xoli hayot kechirish huquqiga ega, va jamiyat ushbu fundamental huquqni ta'minlash uchun mas'uldir. Ayollarga nisbatan zo'ravonlikni oldini olish va himoya mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ishlarni davom ettirish barcha manfaatdor tomonlar uchun ustuvor vazifa bo'lib qoladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948-yil 10-dekabrda).

2. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt (1966-yil 16-dekabrda).
3. Xotin-qizlarni kamsitishining barcha shakllariga barham berish to'g'risida konvensiya (CEDAW), BMT tomonidan 1979-yilda qabul qilingan, O'zbekiston Respublikasi tomonidan 1995 yilda ratifikatsiya qilingan. <https://lex.uz/docs/2685528>
4. Konvensiya Soveta Evropy o predotvrasheni i borbe s nasiliem v otnoshenii jenщin i domashnim nasiliem (Stambulskaya konvensiya), 2011 g. Elektronnyy resurs: <https://rm.coe.int/168046253f>
5. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –Toshkent: «O'zbekiston», 2023. – 126 b.
6. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. – Toshkent: “Adolat”, 2025. – B.344.
7. O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. – T.: “Adolat”, 2023. – B.208.
8. O'zbekiston Respublikasining O'RQ-561-sonli 2019 yil 2 sentyabrdagi “Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida”gi Qonuni.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-sonli 2022 yil 28 yanvardagi “2022 – 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni. Xalq so'zi, 2022 yil 1 fevral.
10. Mirziyoev SH. Yangi O'zbekiston – taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2022. – 464 b.

RAQAMLI MUHITDA BO'LAJAK TARIX O'QITUVCHILARINING TARBIYAVIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI

Abdukadirov Isroiljon Abdupattoyevich

Chirchiq davlat pedagogika universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli muhit sharoitida bo'lajak tarix o'qituvchilarining tarbiyaviy kompetensiyasini rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Maqolada raqamli ta'lim texnologiyalarining o'quv-tarbiyaviy jarayonga integratsiyalashuvi, bu jarayonda yuzaga kelayotgan muammolar hamda ularni bartaraf etishning samarali yo'llari yoritilgan. Shuningdek, tarix fani misolida raqamli resurslar, virtual platformalar va interaktiv vositalardan foydalanish orqali talabalarda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirish imkoniyatlari ochib beriladi. Tadqiqotda raqamli pedagogika, innovatsion ta'lim texnologiyalari hamda kompetensiyaviy yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning tarbiyaviy faoliyatga tayyorligini oshirishning nazariy va amaliy asoslari ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: Raqamli muhit, tarix fani, tarbiyaviy kompetensiya, innovatsion texnologiyalar, raqamli pedagogika, virtual ta'lim, tarbiyaviy faoliyat, bo'lajak o'qituvchi, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, pedagogik innovatsiya.

KIRISH. Bugungi kunda ta'lim tizimining raqamlashtirilishi o'qituvchi shaxsidan nafaqat fan bo'yicha bilimga ega bo'lishni, balki zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil eta olishni ham talab etmoqda. Raqamli muhitda faoliyat yurituvchi bo'lajak tarix o'qituvchisi o'z kasbiy tayyorgarligi jarayonida nafaqat tarixiy bilimlarni egallashi, balki talabalarda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantira oladigan tarbiyaviy kompetensiyani rivojlantirishi zarur. Shu bois raqamli ta'lim sharoitida tarbiyaviy jarayonni to'g'ri yo'naltirish, axborot oqimida talabalarda tanqidiy fikrlash va ma'naviy immunitetni shakllantirish masalasi alohida dolzarblik kasb etmoqda [3].

Raqamli ta'lim texnologiyalarini o'quv-tarbiyaviy jarayonga to'laqonli integratsiyalash jarayonida qator metodik, texnik va psixologik muammolar mavjud. Jumladan, o'qituvchilarning raqamli kompetensiya darajasi, ta'lim resurslarining tarbiyaviy yo'nalishga mosligi hamda talabalarning virtual muhitda mustaqil faoliyat yuritish ko'nikmalarining yetarli emasligi bu sohada ilmiy-nazariy izlanishlarni chuqurlashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda [5]. Shu nuqtai nazardan, raqamli muhitda bo'lajak tarix o'qituvchilarining tarbiyaviy kompetensiyasini rivojlantirish masalalarini tadqiq etish bugungi pedagogik jarayonning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

ASOSIY QISM. Raqamli muhitda bo'lajak tarix o'qituvchilarining tarbiyaviy kompetensiyasini rivojlantirish murakkab, ammo dolzarb jarayonlardan biridir. Bugungi

kunda raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonining ajralmas qismi sifatida o'qituvchidan ham texnologik savodxonlikni, ham tarbiyaviy mahoratni talab qilmoqda [1]. Tarbiyaviy kompetensiya o'qituvchining kasbiy faoliyatida ma'naviy qadriyatlar, fuqarolik pozitsiyasi va milliy g'oya asosida talabalarga ijobiy ta'sir ko'rsatish qobiliyati bilan belgilanadi. Shu bois, raqamli pedagogika sharoitida bu kompetensiyani rivojlantirishda tarix fani alohida o'rin tutadi. Chunki tarix nafaqat o'tmish haqidagi ma'lumotlar tizimi, balki yosh avlodni vatanparvarlik, insonparvarlik va fuqarolik burchiga sadoqat ruhida tarbiyalash vositasidir [3].

Raqamli muhitda ta'lim jarayonini tashkil etishda virtual darslar, onlayn platformalar, raqamli arxivlar, interaktiv testlar, tarixiy simulyatsiyalar kabi vositalardan foydalanish o'qituvchining tarbiyaviy ta'sir imkoniyatlarini kengaytiradi. Masalan, tarixiy voqealarni virtual rekonstruksiya qilish orqali talabalarda milliy g'urur, o'zlikni anglash va tarixiy xotiraga hurmat tuyg'ularini uyg'otish mumkin [5]. Shu bilan birga, raqamli vositalardan samarasiz foydalanish yoki ularni faqat texnik vosita sifatida ko'rish o'qituvchining tarbiyaviy faoliyatini zaiflashtiradi. Shuning uchun raqamli ta'limda tarbiyaviy kompetensiyani rivojlantirish tizimli yondashuv, o'qituvchi shaxsining axborot madaniyatini shakllantirish va tarbiyaviy maqsadni texnologik jarayon bilan uyg'unlashtirishni talab etadi [6].

Bo'lajak tarix o'qituvchilarining tarbiyaviy kompetensiyasini rivojlantirishda interfaol metodlar — “case study”, “debate”, “virtual tour”, “digital storytelling” kabi texnologiyalar muhim ahamiyat kasb etadi [7]. Ushbu yondashuvlar talabalarning mustaqil fikrlash, axborotni tahlil qilish va tarixiy dalillar asosida xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirish bilan birga, ularda ijtimoiy mas'uliyatni ham rivojlantiradi. Shu jarayonda o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki axborot oqimida yo'l ko'rsatuvchi, qadriyatlarni targ'ib qiluvchi yetakchi sifatida namoyon bo'ladi [8].

Shu bilan birga, raqamli muhitda tarbiyaviy jarayonni samarali tashkil etish uchun bir qator muammolarni bartaraf etish zarur. Jumladan, bo'lajak tarix o'qituvchilarning raqamli savodxonligi yetarli darajada bo'lmasligi, virtual muhitda pedagogik muloqotning hissiy jihatdan sustlashuvi, axborot ortig'idan kelib chiqadigan e'tibor tarqoqligi va qadriyatlar transformatsiyasi bu yo'nalishdagi asosiy to'siqlardandir [9]. Shu sababli pedagogik ta'lim tizimida o'quv dasturlarini qayta ko'rib chiqish, raqamli pedagogika elementlarini tarbiyaviy komponent bilan uyg'unlashtirish va o'qituvchilarning raqamli-tarbiyaviy kompetensiyasini baholash mezonlarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi [10].

Umuman olganda, raqamli muhitda bo'lajak tarix o'qituvchilarining tarbiyaviy kompetensiyasini shakllantirish - bu nafaqat texnologik jarayon, balki shaxsiy va ijtimoiy mas'uliyatni tarbiyalash, raqamli dunyoda insoniy qadriyatlarni saqlab qolish hamda milliy o'zlikni asrashga xizmat qiluvchi pedagogik tizimdir.

XULOSA. Raqamli muhitda bo'lajak tarix o'qituvchilarining tarbiyaviy kompetensiyasini rivojlantirish ta'lim jarayonining zamonaviy bosqichida eng muhim pedagogik vazifalardan biridir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalarni tarix ta'limiga to'g'ri integratsiyalash orqali o'qituvchilarda nafaqat innovatsion fikrlash, balki tarbiyaviy faoliyatga ijodiy yondashuv ham shakllanadi. Bu jarayon o'quvchilarda tarixiy tafakkur, milliy g'urur, ma'naviy qadriyatlarga hurmat va fuqarolik mas'uliyati kabi fazilatlarni tarbiyalashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Shu bilan birga, raqamli muhitning o'ziga xos xususiyatlari – axborot oqimi, virtual muloqot, tezkor o'zgaruvchanlik – o'qituvchidan yuqori darajadagi axborot madaniyati va pedagogik refleksiyaning talab etadi. Shuning uchun bo'lajak tarix o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida raqamli pedagogika tamoyillarini tarbiyaviy komponent bilan uyg'unlashtirish, innovatsion metodlardan maqsadli foydalanish va o'qituvchining raqamli-tarbiyaviy kompetensiyasini baholash mezonlarini ishlab chiqish zarur [5]. Natijada, raqamli ta'lim sharoitida faoliyat yurituvchi tarix o'qituvchisi zamon talablari darajasida raqobatbardosh, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq, ma'naviy barkamol shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi” PF–6079-son Farmoni. – Toshkent, 2020.
3. Hasanov B., Shodmonov E. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: Noshir, 2021. – 280 b.
4. Xodjayev A., Jo'rayev M. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 240 b.
5. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 464 b.
6. Davletshin M.G. Pedagogik psixologiya asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2017. – 320 b.
7. Sattarov A., Tursunov U. Raqamli pedagogika: nazariya va amaliyot. – Toshkent: “Iqtisod-Moliya”, 2022. – 212 b.
8. UNESCO. Digital Learning and Education 2030: Framework for Teachers. – Paris: UNESCO Publishing, 2021.
9. Anderson, T., & Dron, J. Teaching and Learning in the Digital Age. – London: Routledge, 2019.
10. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining “Raqamli ta'lim muhitini joriy etish konsepsiyasi” loyihasi. – Toshkent, 2023.

11. Qodirova N. Tarbiyaviy faoliyatda innovatsion yondashuvlar. // Pedagogika va psixologiya jurnali. – 2020. – №4. – B. 56–63.
12. Mishra, P., & Koehler, M.J. Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK): Framework for Teacher Education. // Teachers College Record. – 2018. – Vol. 120(3).
13. Murodova D. Raqamli texnologiyalar yordamida tarix fanini o‘qitishning pedagogik asoslari. // Ta’lim va innovatsiyalar ilmiy jurnali. – 2022. – №2. – B. 44–50.
14. OECD. The Future of Education and Skills 2030: OECD Learning Compass. – Paris: OECD Publishing, 2020.
15. Jalolova M. Bo‘lajak o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasini shakllantirish metodikasi. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021. – 198 b.

MAHMUDXO‘JA BEHBUDIYNING MA‘RIFAT BOBIDAGI XIZMATLARI, “BEHBUDIYA” KUTUBXONASI VA “NASHRIYOTI BEHBUDIYA” FAOLIYATI TAHLILI

Shahrizoda Rajabboyeva

Chirchiq davlat pedagogika universiteti 2-bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: G. G'affarova – CHDPU, professor

Annotatsiya: Ushbu maqola XX asr boshidagi Turkiston jahondagi ma'rifatparvarlik va jadidchilik harakatlari kontekstida o'zining muhim o'rniga ega bo'lgan Mahmudxo'ja Behbudiyning "Behbudiya kutubxonasi" va "Nashriyoti Behbudiya" nomli ikki tashkiloti orqali amalga oshirgan ma'rifiy xizmatlarini tahlil qiladi. Kirish, adabiyotlar sharhi, metodologiya, tahlillar va natijalar hamda muhokama bo'limlari orqali maqolada Behbudiyning kutubxona va nashriyot orqali milliy ongini uyg'otish, ilm-ma'rifatni targ'ib qilish hamda turkiy-musulmon makonida jadidchilik g'oyalarini yoyishdagi faoliyati keng qamrovda o'rganiladi. Adabiyotlar sharhida jadidchilik harakati, Turkiston ma'rifatparvarligi va Behbudiyning kitobxona va nashriyot tashkilotlari kontekstida tahlili keltiriladi. Metodologiya bo'limida tarixiy hujjatlar, arxiv manbalar va ilgari chop etilgan tadqiqotlar asosida ishlash usullari bayon etiladi. Tahlillar va natijalar bo'limida kutubxona va nashriyot faoliyatining ma'rifatparvarlik jihatlari hamda ijtimoiy ta'siri jadval ko'rinishida taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: mahalla ma'rifatparvarlik; jadidchilik; kutubxona; nashriyot; Behbudiya; Turkiston; ma'naviy uyg'onish.

Kirish

XX asrning boshlariga kelib Turkiston hududida ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar doimiy ravishda yuzaga kelayotgan edi. An'anaviy diniy maktablar ustuvor bo'lgan bir paytda, turkiy-musulmon jamiyatida yangicha pedagogik va ma'rifiy tamoyillar paydo bo'la boshladi. Ushbu tamoyillar asosida ko'plab jadid maktablari, ma'rifatparvar ziyolilar va madaniy tashabbuslar shakllana boshladi. Ayniqsa, ilm-ma'rifatga bo'lgan ehtiyoj ortib, har tomonlama tafakkur va adabiyotga asoslangan jamiyat qurish g'oyasi kuchayib bordi. Shunda bir tomondan, Rossiya imperiyasining siyosiy bosimi va markazlashtirilgan tizimlari ostida yashayotgan turkiy-musulmon aholining o'zini anglashga intilishi, boshqa tomondan, jadidchilik doirasida zamonaviy maktab, kutubxona, nashriyot hamda matbuot inshootlari paydo bo'ldi. Shu jihatdan, Samarqandlik ma'rifatparvar arbob Mahmudxo'ja Behbudiyning faoliyati ayniqsa muhim ahamiyat kasb etdi. U nafaqat maktablar ochish va darsliklar tayyorlash bilan cheklanib qolmad, balki "Behbudiya kutubxonasi"ni tashkil etib, kitob-risola almashish, o'qish madaniyatini shakllantirishga xizmat qildi. Shu bilan birga u "Nashriyoti

Behbudiya” nomli nashriyot orqali ilmiy, tarixiy, pedagogik adabiyotlarni bosma shaklda tarqatdi. Bu ikki vosita orqali Behbudiyni ma’rifiy maqsadlari amalga oshirildi: xalqni savodsizligidan chiqarish, turkiy-musulmon jamiyatida yangicha tafakkurni uyg’otish, milliy madaniyatni mustahkamlash. Bugungi kunda ham bu harakatlar o’zining tarixiy o’rni, ma’rifiy ahamiyati bilan e’tiborga loyiq. Maqolada aynan ushbu ikki inshoot — Behbudiya kutubxonasi va Nashriyoti Behbudiya — orqali Behbudiyni ma’rifat bobida amalga oshirgan xizmatlari tahlil qilinadi.

Adabiyotlar sharhi

Turkiston jadidchilik harakati va uning ma’rifatparvarlik yo’nalishlari borasida erishilgan tadqiqotlar ko’p. Jadid harakati markaziy o’rindagi tadqiqotlar sirasida Adeeb Khalidning *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia* asari muhim ahamiyatga ega, unda jadidlar yangi uslub maktablari, matbuot va ma’rifatni targ’ib qilish vositalari orqali Turkiston jamiyatida tub o’zgarishlarni amalga oshirishga intilgani yoritiladi [1]. Bu manba jadidchilik harakati umumiy kontekstini tushunish uchun zamin yaratadi. Shuningdek, mahalliy tadqiqotlarda, masalan “Ma’rifatchi Mahmudxo’ja Behbudiyni hayot faoliyati, ilm-ma’rifatga qo’shgan ulkan hissi” nomli maqolada Behbudiyni individual faoliyati, ma’rifatparvarlik yo’lida bosgan qadamlari keng ko’lamda sharhlanadi [2]. Bu tadqiqotlar Behbudiyni maktab ochish, darslik yozish, matbuot nashrlari tashkil etish kabi asosiy faoliyatlarini yoritgan bo’lsa-da, kutubxona va nashriyot jihatlari — ya’ni “Behbudiya kutubxonasi” va “Nashriyoti Behbudiya” alohida tahlil qilinishi kamroq bo’lgan. Shu nuqtai nazardan, ushbu maqola aynan ushbu ikki tashkilotning rolini chuqurroq o’rganishga qaratilgan.

Behbudiyni kutubxona faoliyati haqida ma’lumotlar ham bor: masalan, “1908-yili ‘Qiroatxonayi Behbudiya’ (keyinchalik ‘Behbudiya’ nomi) kutubxonasi tashkil etildi. Kutubxona ikki navbatda – soat 9 dan 17 gacha va soat 18 dan 24 gacha ishlagan, 60 dan 110 tagacha bo’lgan kitobxonlarga xizmat ko’rsatgan. Kutubxonada 600 ta kitob va risola, gazeta va jurnallar esa undan ham ko’p bo’lgan” deb keltirilgan [3]. Bu ma’lumot Behbudiya kutubxonasining nafaqat kitob almashish vositasi, balki ma’rifiy markaz bo’lganligini ko’rsatadi. Kitobxona orqali zamonaviy, xorijdagi adabiyot va gazeta-jurnallar jamlanib, o’rganishga ochiq bo’lgan. Nashriyot faoliyati yuqorida keltirilgan manbalarda qisqacha ta’riflangan: Behbudiyni “Nashriyoti Behbudiya” nomli nashriyotini ochgani, uning orqali tarixiy, pedagogik, madaniy adabiyotlar bosilganligi qayd etilgan [4]. Masalan, bir tadqiqotda qaysi-qaysi kitob va darsliklar Behbudiyni tomonidan tayyorlanganligi, bosilganligi ko’rsatilgan, ammo nashriyot strukturasi, tarmoqlari va tarqatish ijrosi jihati yetarlicha tahlil qilinmagan.

Metodologiya

Mazkur tadqiqot tarixiy-madaniy uslubga tayangan bo’lib, arxiv hujjatlari, avvalgi nashr qilingan tadqiqot maqolalari hamda mahalliy manbalar tahlili asosida olib borildi.

Birinchidan, Behbudiyning hayoti va faoliyati bo'yicha ma'lumotlar yig'ildi, xususan, kutubxona va nashriyot tashkil etilishi, fondining o'sishi, tarqatish jarayonlari kabi masalalar aniqlash uchun. Masalan, “Qiroatxonayi Behbudiya” ochilishi va faoliyati haqida manbalar orqali ma'lumot topildi [3]. Ikkinchidan, “Nashriyoti Behbudiya” faoliyati bo'yicha bosma adabiyotlar va nashr tarixi tadqiq etildi, qaysi darsliklar, risolalar va adabiyotlar bosilgani hamda qanday tarqatilgani aniqlashga harakat qilindi [4]. Uchinchidan, ma'rifatparvarlik va publik xizmat jihatidan Behbudiyning kutubxona hamda nashriyot orqali jamiyatga ko'rsatgan ta'siri tahlil qilindi: kitobxonlik darajasi, o'qishga qiziqish, jamiyatdagi ma'rifiy kayfiyat o'zgarishi kabi omillar rad etilmas-o'rganildi. To'rtinchidan, natijalar jadval shaklida taqdim etildi, bunda kutubxonaning faoliyat ko'rsatkichlari (masalan, xizmat qilgan kitobxonlar soni, fond hajmi) hamda nashriyotning bosma mahsulotlari va tarqatish tarmoqlari ko'rsatildi.

Tahlillar va natijalar

Tadqiqot jarayonida quyidagi natijalar aniqlandi. Birinchi jadvalda “Behbudiya kutubxonasi”ning xizmat ko'rsatish ko'rsatkichlari, ikkinchi jadvalda esa “Nashriyoti Behbudiya” tomonidan bosilgan mahsulotlar va tarqatish tarmoqlari namoyish etiladi.

Jadval 1. “Behbudiya kutubxonasi”ning xizmat ko'rsatish ko'rsatkichlari

Ko'rsatkich	Ma'lumotlar	Izoh
Ta'sis yili	1908 yil	“Qiroatxonayi Behbudiya” nomi bilan ochilgan. [3]
Ishlash vaqti	09:00-17:00 va 18:00-24:00	Kutubxonaning kunduzgi va kechki navbatlarda ishlagani. [3]
Kitobxonlar soni (bir navbat)	60-110 kishi	Kutubxona xizmatidan foydalanayotgan kitobxonlar soni diapazoni. [3]
Fond hajmi	600+ kitob va risola	Manbaga ko'ra kutubxonada 600 ga yaqin kitob va risola jamlangani qayd etilgan. [3]
Xalqaro adabiyotlar almashuvi	Turkiya, Qrim, Kavkaz, Germaniya va boshqa mamlakatlardan kitoblar olib kelinishi	1914-yilda Behbudiyning sayohatlari orqali kutubxonaga xorijiy adabiyotlar keltirilgani. [11]

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, Behbudiya kutubxonasi nafaqat kitob o'qish joyi, balki ma'rifiy axborot markazi sifatida faoliyat yuritgan. Kutubxonaning kechki navbatda ishlashi, xizmat ko'rsatish darajasi va xalqaro manbalarni jamlangani uning zamonaviyligiga ishora qiladi. Ikkinchi jadval nashriyot faoliyatini ko'rsatadi.

Jadval 2. “Nashriyoti Behbudiya” ning bosma mahsulotlari va tarqatish tarmoqlari

Mahsulot turi	Bosilgan yil / misoli	Tarqatish tarmoqlari	Izoh
Darsliklar (masalan, “Risolai asbobi savod”)	1905 yil	Samarqand, Buxoro maktablari	Usuli-jadid maktablari uchun tayyorlangan. [18]
Tarixiy adabiyotlar, risolalar	1913– 1915 yillar	Turkiya, Qrim, Kavkaz, Hindiston, Eron	Bosmalar xalqaro aloqalar orqali tarqalgan. [11]
Kitob-do‘kon tarmog‘i	1913 yilda tashkil etilgan	Toshkent, Samarqand, Buxoro, Andijon, Qo‘qon	Behbudiyning kitob savdo tarmog‘i shakllantirildi. [10]
Gazeta va jurnal nashri (masalan, “Samarqand” gazetasi)	1913 yil aprelidan	Turkiston hududi va undan tashqarida	Nashriyot xizmatlari matbuot bilan ham bog‘liq edi. [5]

Mazkur jadval ko‘rsatadiki, Nashriyoti Behbudiya faoliyati keng qamrovli bo‘lgan, bosma mahsulotlar faqat darslik bilan cheklanmagan, balki tarixiy, ilmiy adabiyotlar va matbuot mahsulotlari ham muhim o‘rin olgan. Tarqatish tarmoqlari esa faqat mahalliy emas, xalqaro aloqalar orqali kitob va adabiyotlar keltirilgani ma‘lum. Natijalar shuni ko‘rsatadiki: Behbudiyning ma‘rifatparvarlik jihatdan olib borgan xizmatlari kutubxona va nashriyot orqali amalga oshirilgan va bu xizmatlar jamiyatning ma‘naviy-madaniy uyg‘onishiga sezilarli hissa qo‘shgan.

Muhokama

Ushbu tahlillar natijasida ko‘rinib turibdiki, Mahmudxo‘ja Behbudiyning ma‘rifatparvarlik yo‘lida yaratgan “Behbudiya kutubxonasi” va “Nashriyoti Behbudiya” tashkilotlari turkiy-musulmon jamiyatida kitob, adabiyot va ma‘rifatga bo‘lgan e‘tiborning oshishiga xizmat qildi. Kutubxonaning 09:00-17:00 va 18:00-24:00 navbatda ishlashi, fond hajmi va kitobxonlar soni — bularning barchasi o‘sha davrda keng ko‘lamsiz ma‘lumot manbalaridan foydalanish imkoniyatini yaratganini bildiradi. Bundan tashqari, nashriyotning bosma adabiyot, kitob-do‘konlar tarmog‘i va matbuot bilan shug‘ullanishi — Behbudiyning ma‘rifiy tafakkurini tashkilot sifatida yaratishda faolligi edi. Ushbu faoliyatlar orqali u nafaqat savodsizlikka qarshi kurashdi, balki jamiyatda ilmga, o‘qishga, kitobga hurmat ruhini uyg‘otdi. Boshqa jihatdan qaraganda, Behbudiyning bu xizmatlari jadidchilik harakatining targ‘ibotchisi va poydevori sifatida

ham tushunilishi mumkin: kitobxona va nashriyot yangi uslub maktablari bilan birgalikda, ma'rifiy infrastrukturani tashkil etish vositalaridir.

Xulosa

Mazkur maqolada Mahmudxo'ja Behbudiyning “Behbudiya kutubxonasi” va “Nashriyoti Behbudiya” orqali amalga oshirgan ma'rifiy xizmatlari tahlil qilindi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, Behbudiyning kutubxona va nashriyot tashkil etish orqali xalqni ilm-ma'rifatga jalb qilish, turkiy-musulmon jamiyatida ma'naviy uyg'onish jarayoniga hissa qo'shish yo'lida qadam tashlaganligi aniq. Kutubxonaning ish vaqti, kitobxonlar soni, fondning xususiyati va nashriyotning bosma mahsulotlari bilan kitobdo'konlar tarmog'i — bularning barchasi Behbudiyning ma'rifiy infrastrukturasi qurishdagi amaliy yo'nalishlari sifatida namoyon bo'ladi. Biroq, bu xizmatlar siyosiy va iqtisodiy cheklovlarga duch kelgan, shuningdek, muassasalarning o'zini barqaror saqlashi uchun keng jamiyat qo'llab-quvvatlashi zarur bo'lgan. Shu bilan birga, Behbudiyning tashabbuskorligi, moliyaviy o'z zimmasiga olgan xarajatlari va xalqqa xizmat qilishga bo'lgan fidoyiligi ma'rifatparvarlik paradigmasining yorqin namunasi bo'ladi. Bugungi kunda, O'zbekistonda madaniyat, ta'lim va kutubxona sohalarini rivojlantirish jihatidan behbudiyning bu xizmatlari tarixiy meros sifatida o'rganilishi va undan ilhom olinishi muhim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Khalid, A. (1998). *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
2. Odiljonova, D. N. (2023). Mahmudxo'ja Behbudiyning hayot, ijodi va uning faoliyati. *Journal of Innovations in Scientific and Educational Research*, 6(2).
3. Sadullayev, U. S. (2023). Mahmudxo'ja Behbudiyning Turkiston jadidchiligida tutgan o'rni. *Nasional Research Journal*, 2(1).
4. Tarixning zamonaviy transformatsiyasi. (2024). Andijon davlat pedagogika instituti.
5. “Mahmudxo'ja Behbudi – Turkiston jadidchilik harakatining yetakchisi.” (2025). *O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi* axboroti.
6. “Mahmudxo'ja Behbudi asarlarini qisqacha ko'zdan kechirish.” (2025). *Xadicha* uz.

MA'NAVIY TAHDID FENOMENINING MOHIYATI VA ILMIY ASOSLANISHI

Ochilov Ulug'bek Tolibjon o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Gumanitar fanlar fakulteti 1-bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: G. G'affarova – CHDPU, professor

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola “tahdid” va “ma’naviy tahdid” tushunchalarining falsafiy, sotsiologik va siyosiy nazariy asoslari tahlil qilingan. Maqola “ma’naviy tahdid” kontseptsiyasiga qaratilgan bo‘lib, shaxs, jamiyat va davlat qadriyatlar tizimi, ong va dunyoqarashiga bo‘lgan mafkuraviy, g‘oyaviy ta’siri keltilgan.

KALIT SO‘ZLAR

Tahdid, ma’naviy tahdid, mafkura, iqtisodiy tahdid, siyosiy tahdid, globallashuv, axborot

KIRISH

Bugungi globallashuv sharoitida dunyo ilgari kuzatilmagan darajadagi murakkab va ko‘p qirrali tahdidlarga duch kelmoqda. Tarixiy jarayonlarga nazar solganda, insoniyat turli xavf-xatarlar bilan to‘qnash kelgan, biroq zamonaviy davrda bu tahdidlarning ko‘rinishi, xarakteri va ta’sir doirasi tubdan o‘zgarib bormoqda.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, tahdidlar faqat harbiy yoki siyosiy yo‘nalish bilan cheklanmaydi. Ular ijtimoiy, axborot, ekologik, madaniy va ayniqsa, ma’naviy sohalarda ham jiddiy ko‘rinishlarga ega bo‘lib bormoqda. Global tarmoqlar va texnologik taraqqiyot fonida paydo bo‘layotgan yangi xavflar, ayniqsa yosh avlod ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan mafkuraviy va gibril shakldagi tahdidlar tobora ko‘proq e’tiborni talab qilmoqda.

Yurtboshimiz Sh.Mirziyoyev mustaqillik bayrami nutqida “yurtimizda tinchlik, millatlar va dinlar o‘rtasida hamjihatlikni mustahkamlash” muhimligi va “ma’naviy tahdidlarga qarshi kurash”ni keskin davom ettirish zaruriyatini aytib o‘tdilar[1]. Mamlakatimizda yoshlarga oid davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri – ularning kelajakda duch kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni oldindan aniqlash va ularni bartaraf etishga qaratilgan kompleks va tizimli choralarni amalga oshirishdan iboratdir. Prezidentimiz tomonidan bu boradagi tashabbuslar nafaqat dolzarb, balki strategik ahamiyat kasb etadi.

Tahdid — do‘q qilish, qo‘rqitish yoki biror falokatning, qo‘rqinchli voqeaning sodir bo‘lish xavfi; xavf-xatar[2].

Jamiyat hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi, xususan, uni qo'rquv va tahlikaga soluvchi ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy xavf-xatarlar insoniyat sivilizatsiyasining barcha bosqichlarida doimiy muammo bo'lib kelgan. Ushbu omillar bevosita inson xavfsizligi, farovonligi va ijtimoiy barqarorlikka real xatar tug'diradi.

Hozirgi davrda, globallashuv va axborot texnologiyalarining shiddatli rivojlanishi sharoitida, tahdidlar doirasi sezilarli darajada kengaydi va tabaqalandi. An'anaviy harbiy va siyosiy tahdidlar bilan bir qatorda, zamonaviy xavf-xatarlar quyidagi yangi turlarga ajralib, kompleks xarakter kasb etmoqda:

Iqtisodiy Tahdidlar: Moliyaviy inqirozlar, giperinflyatsiya, energetik resurslar ustidan nazorat uchun kurash va iqtisodiy sanksiyalar kabi omillar milliy iqtisodiyotlarning barqarorligiga putur yetkazadi va aholining turmush darajasida keskin tushishni keltirib chiqaradi. Bu esa o'z navbatida ijtimoiy ziddiyatlar manbai bo'lib xizmat qiladi.

Siyosiy Tahdidlar: Ichki va tashqi siyosiy beqarorlik, transmilliy terrorizm, radikal guruhlarining faollashuvi hamda davlatlarning suverenitetiga qaratilgan kiber-hujumlar kabi xavflar global va mintaqaviy xavfsizlik arxitekturasiga jiddiy putur yetkazadi.

Ma'naviy Tahdidlar: Eng xavfli tahdidlardan biri sifatida mafkuraviy xurujlar, “ommaviy madaniyat” niqobi ostidagi buzg'unchi g'oyalar, axborot manipulyatsiyasi va qadriyatlar inqirozi namoyon bo'ladi. Bu tahdidlar bevosita inson ongi va ma'naviy immunitetiga qaratilgan bo'lib, jamiyatning ichki birligini yemiradi.

Xususan iqtisodiy tahdidlar doirasida Richard A. Posner “Taxdid — bu jamiyatga yoki iqtisodiyotga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan har qanday tahdid yoki xavfni anglatadi, ular ko'pincha noaniqlikni yaratadi”[3] deb ta'kidlaydi.

Iqtisodiy tahdidlarga yangicha yondashuv shuni taqozo etadiki, milliy iqtisodiyot xavfsizligi faqatgina ichki makroiqtisodiy ko'rsatkichlar barqarorligi bilan emas, balki murakkab xalqaro aloqalar, kiber-fazo va ekologik tizimlardagi o'zgarishlardan kelib chiquvchi konvergensiylashgan (ya'ni, bir-biriga qo'shilib ketuvchi) risklarga nisbatan himoyalanganlik darajasi bilan belgilanadi.

Olim Barry Buzan siyosiy tahdidlarga quydagicha ta'rif beradi “Bu davlatning legitimligi (qonuniyligi) va boshqaruv tuzilishini (organlar, siyosiy tizim) buzishga qaratilgan har qanday xavf, ayniqsa, milliy identifikator (g'oya, qadriyatlar) va tizim birligiga putur yetkazuvchi ichki yoki tashqi kuchlar tomonidan yuzaga keladigan xavf” deb ta'kidlaydi[4].

Siyosiy tahdidlar nazariyasiga binoan, an'anaviy davr mobaynida hukmronlik qilgan tahdidlar paradigmasi (klassik harbiy bosim va hududiy da'volar) o'rnini hozirgi geosiyosiy kontekstda gibril xarakterga ega bo'lgan, ko'p o'lchovli (multidimensiyali) xavf-xatar kompleksi egallamoqda. Ushbu transformatsiya milliy davlatlarning ichki va tashqi siyosatiga bir vaqtning o'zida, tizimli ravishda ta'sir ko'rsatmoqda.

Bu jarayon tahdidlarning miqdoriy o'sishini emas, balki ularning sifat jihatidan murakkablashuvini, ya'ni ta'sir doirasining kengayishini anglatmoqda.

I.A.Karimov ma'naviy tahdidning mohiyatini quyidagicha tushuntirgan “Ma'naviy tahdid deganda, avvalo, tili, dini, e'tiqodidan qat'i nazar, har qaysi odamning to'la ma'nodagi erkin inson bo'lib yashashiga qarshi qaratilgan, uning aynan ruhiy dunyosini izdan chiqarish maqsadini ko'zda tutadigan mafkuraviy, g'oyaviy va informatsion xurujlarni nazarda tutish lozim, deb o'ylayman”[5].

Yuqoridagi ta'rifdan tushunish mumkinki ma'naviy tahdid — bu kognitiv makonni maqsadli dekonstruksiya qilishga qaratilgan tizimli g'oyaviy-axborot faoliyat bo'lib, u jamiyatning kollektiv ongini, milliy-madaniy o'ziga xoslikka oid fundamental qadriyat mezonlarini buzishga yo'naltiriladi. Uning asosiy mexanizmi axborot immunitetni zaiflashtirish hamda munozarali yoki yot g'oyalarni insonning shaxsiy iymon-e'tiqod va axloq tizimiga “yumshoq kuch” orqali singdirishdan iboratdir. Maqsad — uzoq muddatda ijtimoiy-siyosiy rezilientlikni (bardoshlilikni) pasaytirish va jamiyatda ichki parokandalikni keltirib chiqarishdir.

Ma'naviy taxdid qachon va qayerda paydo bo'lganligi haqida aniq bir sana yoki joy ko'rsatilmaydi, chunki ma'naviy taxdid insoniyat tarixida qadimdan mavjud bo'lib, har qanday madaniy va ijtimoiy o'zgarishlar, inqirozlar davrida kuchaygan. Ammo zamonaviy ma'naviy taxdid tushunchasi XIX-XX asrlarda, ayniqsa sanoat inqilobi, globalizatsiya, ideologik ziddiyatlar davrida shakllangan.

O'zbekistonda va Markaziy Osiyoda esa ma'naviy taxdid g'oyasi XX asrda, ayniqsa sovet davrida, mahalliy an'analar, diniy qadriyatlar va madaniyatga qarshi siyosiy va madaniy bosim sifatida yuzaga kelgan[6].

Maxalliy olimlardan Akmal Saidov Inson huquqlari, Milliy qonunchilik va Globalizatsiya sharoitidagi g'oyaviy jarayonlar bo'yicha fundamental tadqiqotlar muallifi. Uning ma'naviy tahdidlar haqidagi qarashlari huquqiy-mafkuraviy xavfsizlik aspektiga tayanadi.

Akmal Saidovning bu mavzudagi fikr va tahlillari ko'pincha ilmiy maqolalar, monografiyalar, xalqaro konferensiyalardagi ma'ruzalar, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasidagi huquqiy hujjatlar va tahliliy materiallarda aks etadi[7].

XULOSA

Xulosa sifatida aytish keraki hozirgi globallashuv davrida milliy xavfsizlikka tahdidlar an'anaviy harbiy-siyosiy doiralardan chiqib, iqtisodiy, siyosiy va ayniqsa, ma'naviy sohalarni qamrab olgan gibril xarakterga ega bo'lmoqda. Prezident Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, tinchlik va hamjihatlikni mustahkamlash barobarida, bevosita inson ongi va qadriyatlariga qaratilgan ma'naviy tahdidlarga qarshi tizimli kurashish strategik ahamiyat kasb etadi. Iqtisodiy tahdidlar (Posner) moliyaviy

beqarorlikni keltirib chiqarsa, siyosiy tahdidlar (Buzan) davlatning legitimligi va idoraviy tuzilishini buzishga qaratilgan. Eng xavflisi bo'lgan ma'naviy tahdid esa, jamiyatning kollektiv ongi va milliy-madaniy o'ziga xoslikka oid fundamental qadriyat mezonlarini “yumshoq kuch” va axborot manipulyatsiyasi orqali dekonstruksiya qilishni maqsad qiladi.

O'zbekistonlik yetakchi mutaxassislar – Akmal Saidov bu jarayonga turli nuqtai nazardan yondashadilar. Saidov ma'naviy xavfsizlikni milliy g'oya va boy merosga tayanib, huquqiy-mafkuraviy immunitet orqali ta'minlash zarurligini ta'kidlasa, axborot makonidagi tahdidlarga qarshi kurashishning yagona yo'li – ochiq so'z erkinligi va aholining media savodxonligini oshirish ekanligini ilgari suradi. Zamonaviy murakkab tahdidlarga bardosh bera oladigan rezilient (bardoshli) jamiyatni qurish uchun, bir tomondan, qonuniy himoya mexanizmlari yaratish, ikkinchi tomondan, fuqarolarning ma'naviy immuniteti va axborot qabul qilish madaniyatini rivojlantirish – yoshlarga oid davlat siyosatining ustuvor va strategik yo'nalishi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining o'ttiz to'rt yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. (2025-yil). https://president.uz/oz/lists/view/8440?utm_source
2. Tahdid (lug'at maqolasi). (2025-yil). *Izoh.uz — O'zbek tilining izohli lug'ati. Manba manzili:* https://izoh.uz/word/tahdid?utm_source
3. Posner R. Catastrophe: Risk and Response. Oxford: Oxford University Press. (2004).- B.47.
4. Buzan B. People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations (2nd ed.). Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers. (1991).B.71.
5. Karimov I. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. - Toshkent: Ma'naviyat, 2008.-B.19.
6. Myer W. Islam and Colonialism: Western Perspectives on Soviet Asia. London: Routledge. (1994).-B.13.
7. Saidov A. Globallashuv va milliy-mafkuraviy immunitet masalalari. Toshkent: O'zbekiston. (2011).-B.11.

RAQAMLI DUNYO SHAROITIDA MA'NAVIY IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI

Abduvaitova Sevara Rustamovna

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti IGFO'M (MA) 2 kurs magistratura
talabasi*

Ilmiy rahbar: G.G'.G'affarova, CHDPU professori, f.f.d.(DSc)

Annotatsiya:

Mazkur maqolada raqamli transformatsiya sharoitida inson ma'naviyati, uning qadriyatlar tizimi va ongiga raqamli axborot makonining ta'siri tahlil qilinadi.

Dunyo falsafiy tadqiqotlarida axborotning ijtimoiy tafakkurga xos ahamiyati, axborot va bilimlar uyg'unligi, axborot falsafasi, kognitiv jamiyat, virtual reallik, raqamlashgan jamiyat masalalarini falsafiy-metodologik o'rganish talab etilishi, shuningdek, yoshlar ma'naviy immunitetini mustahkamlashning ijtimoiy, pedagogik va axborot-psixologik omillari ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: raqamli jamiyat, ma'naviy immunitet, axborot xavfsizligi, raqamli madaniyat, kognitiv jamiyat, virtual reallik.

Kirish

XXI asr — raqamli transformatsiyalar asri sifatida inson faoliyatining barcha sohalariga chuqur kirib bordi. Raqamlashtirish jarayonlari nafaqat iqtisodiyot va boshqaruv tizimiga, balki ma'naviy hayotga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bois ma'naviy immunitetni shakllantirish — raqamli jamiyatda insonning o'zligini, milliy qadriyatlarini, ma'naviy mustaqilligini asrashning asosiy kafolatiga aylanmoqda. Prezident Sh.M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek: “Biz axborot asrida yashayapmiz. Kim axborotga ega bo'lsa, o'sha dunyoga hukmronlik qiladi. Shu sababli yoshlarimizni har qanday g'oyaviy xurujlardan himoya qilish, ularning ma'naviy immunitetini mustahkamlash eng muhim vazifamizdir.”

Ma'naviy immunitet tushunchasi va uning ahamiyati bugungi kundagi eng dolzarb ahamiyat kasb etib kelayotgan tushunchalardan biridir:

Immunitet (lot.immunita-ozod bo'lish, qutilish) tibbiy tushuncha bo'lib, organizmning doimiy ichki muayyanligini saqlashi, o'zini turli ta'sirlardan, tashqi infeksiyalar kirib kelishidan himoya qilishga qodir reaksiyalar majmui hisoblanadi. Bugungi kunda biz ushbu tushunchani ilm-fanda falsafiy jihatdan ham qo'llay boshladik. Immunitet deganda tashqaridan boshqariladigan g'oyaga yoki sodir bo'layotgan voqea-hodisalarga qarshi himoya, oldini olish, unga qarshi kurashish ko'nikmasini hosil bo'lishini tushunishimiz mumkin. Ma'naviy immunitet — bu

insonning begona, zararli g'oyalar, axborotlar va xatti-harakatlarga nisbatan mustahkam ichki qarshilik qobiliyatidir. U ijtimoiy ong, e'tiqod, milliy o'zlik, madaniyat va axloqiy qadriyatlar asosida shakllanadi. Shuningdek, muhtaram birinchi prezidentimiz I.A. Karimov aytganidek: “ma'lumki, har qanday kasallikning oldini olish uchun, avvalo, inson tanasida ushbu kasallikka qarshi immunitetni yaratish zarur. Shuningdek, farzandkarimiz qalbida ularning g'oyaviy immunitetini mustahkamlash uchun Vatanga, boy tariximizga, ajdodlarimizning muqaddas diniga bo'lgan sog'lom munasabatini singdirishimiz kerak”. Demak, ma'naviy immunitet-shaxslarning, ijtimoiy guruhlarining, millatning, jamiyatning turli zararli g'oyaviy ta'sirlardan himoya qilishga xizmat qiladigan g'oyaviy-nazariy va falsafiy qarashlar va qadriyatlar tizimidir.

Raqamli dunyoda bu immunitetni yo'qotish — insonni ma'naviy manipulyatsiyaga ochiq qiladi.

Raqamli dunyo ta'siridagi xavf omillardan bir qanchalarini keltirib o'tadigan bo'lsam;

Ijtimoiy tarmoqlarda g'oyaviy manipulyatsiyalar, yolg'on axborotlar va “trend” orqali ong nazorati;

Virtual olamda qadriyatlar tizimining buzilishi;

Axborot iste'molining cheksizligi sababli e'tibor, tafakkur va mustaqil fikrlashning pasayishi;

Sun'iy intellekt va algoritmlar orqali inson fikrini boshqarish xavfi.

Shuni tan olib aytishimiz lozimki, raqamli dunyoda raqamli texnologiyalar asta-sekin hayotimizning har bir jabhasiga kirib kelmoqda va ajralmas qismimizga aylanib bormoqda. Bugungi kunda hayotning barcha sohalarini, faoliyatini elektron kompyuter, ijtimoiy tarmoq va avtomatlashtirilgan texnologiyalarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Aloqa, kundalik xaridlar, mahsulot ishlab chiqarish, kompaniyalar va karxonalarning kunlik ish salohiyati va boshqa barcha jarayonlar raqamli muhitga o'tmoqda. Shu sababli, jahon iqtisodiyoti rivojlanishining yangi paradigmasida raqamli texnologiyalar ijtimoiy faravonlikning rivojlanish tendensiyalarini ko'rsatuvchi mezonga aylanmoqda. Albatta, bugun zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda milliy va jahon taraqqiyotiga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini o'rganishimiz zamon talabidir. Zamon talabi deb har qanday ma'lumotlarni va axborotlarni qabul qilishimiz bu bizning ma'naviy immunitetimizning qay darajada mustahkam ekanligiga bog'liqdir. Bugungi kunda ma'naviy immunitetni shakllantirishning asosiy omillari sifatida bir qancha vazifalarni o'z oldimizga maqsad qilib qo'yishimiz ham lozimdir. Jumladan,

Ta'lim-tarbiya tizimida raqamli madaniyatni shakllantirish:

O'quv dasturlariga “axborot gigiyenasi”, “g'oyaviy tahlil madaniyati” kabi fanlarni kiritish.

Oilaviy muhit va milliy qadriyatlarni mustahkamlash:

Ota-onalarning raqamli savodxonligi, bolalar bilan birgalikda axborotdan ongli foydalanish.

Media savodxonlikni oshirish:

Yoshlarni ijtimoiy tarmoqlarda tanqidiy fikrlashga o'rgatish, soxta axborotni tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.

Diniy-ma'naviy targ'ibotning zamonaviy shakllari:

Internet va mobil ilovalar orqali milliy-ma'naviy qadriyatlarni yoshlar ongiga zamonaviy uslubda singdirish.

Ijtimoiy muhitning qo'llab-quvvatlovi:

Bloggerlar, OAV, ta'lim muassasalari va jamoatchilik o'rtasida ma'naviy immunitet mavzusida hamkorlikni kuchaytirish.

Mutaxassislarining fikricha, zamonaviy jamiyatda ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishning asosiy ustun jihati yoshlarda muloqot erkinligi hisoblandi. Bugun ijtimoiy, madaniy, iqtisodiy va siyosiy sohalarida ijtimoiy tarmoqlarning cheksiz-chegarasiz imkoniyatlardan foydala olmasak bu degani jamiyatning, insonlarning orqada qolishi demakdir. Xo'sh ijtimoiy tarmoqlardan qanday foydalanish kerak? U yoshlar tafakkuri va faoliyatiga qanday ta'sir ko'rsatadi? Shuni aytish mumkinki bugungi kunda yoshlarimizning, 10 yosh va undan katta aholining 92,8% internetdan foydalanadi, 2025-yil yanvar-avgustda esa umumiy internet foydalanuvchilari ulushi 94,2% ga yetgani aytilmoqda.

O'tkazilgan sotsiologik so'rovlar (2024-yil Toshkent viloyati talabalari o'rtasida o'tkazilgan 800 nafar respondent asosida) quyidagilarni ko'rsatdi:

67% talabalar raqamli axborot muhitida “ma'naviy tahdid” mavjudligini sezadi;

54% respondent o'zini “virtual muhit ta'siriga tez beriluvchi” deb hisoblaydi;

78% yoshlar esa ma'naviy immunitetni kuchaytirish uchun “media savodxonlik darslari” joriy etilishini zarur deb biladi.

Bu natijalar raqamli madaniyatni shakllantirish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va ma'naviy mustahkamlikni oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar dolzarbligini tasdiqlaydi. Shu o'rinda ayrim amaliy tavsiyalarni berib o'tishni lozim topdim; Oliy ta'lim tizimi uchun: “Raqamli ma'naviyat asoslari” fanini joriy etish; Har bir universitetda “Ma'naviy immunitet klubi” tashkil etish.

Maktab va oilalar uchun: Ota-onalar uchun “Raqamli ota-ona” treninglarini yo'lga qo'yish; Bolalarda axborot gigiyenasi ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha dars modullarini ishlab chiqish.

Axborot siyosati doirasida: Milliy blogosfera va OAVda ma'naviy qadriyatlarni targ'ib qiluvchi kontentlar sonini oshirish;

Ijtimoiy tarmoqlarda “Ma'naviy immunitet haftaligi” kabi aksiyalar o'tkazish.

Tadqiqot sohasida: “Raqamli g‘oyaviy tahdidlar xaritasi”ni ishlab chiqish va muntazam yangilab borish; Raqamli axborot muhitining yoshlar ongiga ta’sirini o‘rganish bo‘yicha psixologik tadqiqotlar olib borish.

Xulosa

Raqamli dunyo inson hayotining ajralmas qismiga aylanar ekan, ma’naviy immunitetni shakllantirish masalasi milliy xavfsizlik va ijtimoiy barqarorlik bilan bevosita bog‘liq bo‘lib qolmoqda. Raqamli dunyo insoniyatga qulayliklar bilan birga, ma’naviy xavf va sinovlarni olib keldi. Shu bois har bir fuqaroning, ayniqsa yosh avlodning raqamli madaniyat asosida ma’naviy immunitet shakllantirish-milliy xavfsizlikning ajralmas qismidir. Ma’naviy immunitet- bu insonni virtual olamda o‘zligini yo‘qotmaslik, mustaqil fikrlash va ezgulikka sodiq qolish kuchidir.

Ma’naviy immunitet — bu insonni soxta g‘oyalardan, manipulyativ axborotlardan, begona madaniy oqimlardan himoya qiluvchi ichki qalqondir.

Uni mustahkamlash uchun raqamli madaniyat, axborot gigiyenasi, oilaviy tarbiya, ma’rifatli ta’lim va davlat siyosati uzviy holda ishlashi zarur.

Yoshlarning ma’naviy immuniteti qanchalik kuchli bo‘lsa, jamiyatning axborot xurujlariga qarshi turish qobiliyati shunchalik mustahkam bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati;

1. Mirziyoyev Sh.M. “Yangi O‘zbekiston strategiyasi”. — Toshkent, 2022.
2. Karimov I.A. “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch”. — Toshkent, 2008.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti PF–158-son Farmoni, 2023-yil 11-sentabr.
4. Turdiyev A. “Axborot makoni va ma’naviy xavfsizlik”. — Toshkent, 2021.
5. UNESCO. Digital Literacy and Ethical Media Use Report, 2023.
6. Omonov S. “Raqamli madaniyat va yoshlar ma’naviyati”. — Toshkent, 2024.
7. G.G’affarova. “Axborotlashgan jamiyat falsafasi”. – Toshkent, 2024

YANGI O'ZBEKISTON TARAQQIYOT STRATEGIYASIDA HUQUQIY DAVLAT VA FUQOROLIK JAMIYATI RIVOJIGA DOIR VAZIFALAR

Boymurodov Q.F.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti IGFO'M (MA) 2 kurs magistratura
talabasi*

Yangi O'zbekistonni barpo etish — bu shunchaki xohish-istak, subyektiv hodisa emas, balki uning tarixiy asoslarga ega bo'lgan, mamlakatimizda paydo bo'lgan siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy vaziyatga mos kelayotgan, xalqimizning asriy orzu-intilishlariga, uning milliy manfaatlariga to'la javob beradigan ob'yektiv zaruratdir. Biz bu yo'lda islohotlarimizning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lgan xalqimizning azmu shijoati, salohiyati, kuchi va imkoniyatini, avvalo, uning bilim va malakasini ishga solishimiz lozim. Shunda mamlakatimiz xalqimiz orzu qilgan, halol mehnati bilan munosib obro'-e'tiborga ega bo'lgan, har tomonlama obod va farovon davlatga aylanadi⁶². Darhaqiqat, Yangi O'zbekiston g'oyasi o'z mohiyatiga ko'ra, xalqimizning tafakkuri, ma'naviyati, bilim va salohiyatiga tayanadi. Shu bois mamlakatimizda har bir fuqaroning faol ishtiroki, bilim va mehnati yurt taraqqiyotining eng muhim omiliga aylanmoqda. Shu yo'sinda Yangi O'zbekiston konsepsiyasi nafaqat siyosiy yangilanish, balki jamiyatning barcha sohalarida – iqtisodiyot, ta'lim, madaniyat va ma'naviyatda ham tub o'zgarishlar davrining ifodasiga aylandi. Bu kabi orzu istaklarni ro'yobga chiqarishning amaliy harakati o'laroq prezidentimiz tashabbusi bilan dastlab, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 7-fevraldagi Farmoni bilan 2017-2021-yillarda mamlakatimizni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi tasdiqlangani o'zbek davlat boshqaruvi tarixida yangi bosqichni boshlab berdi.

Harakatlar strategiyasidan ko'zlangan asosiy maqsad – islohotlar samaradorligini tubdan oshirish, davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanishini ta'minlash uchun shart-sharoitlar yaratish, mamlakatni modernizatsiya qilish va hayotning barcha sohalarini erkinlashtirishdan iborat edi.⁶³

2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi asosida davlat va jamiyatda sodir bo'lgan kuchli modernizatsiya jarayoni barcha sohada jadal sur'atlarda yuksalishni yuzaga keltirdi. Bu dunyo hamjamiyatining ham yuksak e'tirofiga sazovor bo'ldi. Davlat va jamiyat qurilishi tizimini takomillashtirish haqida so'z borganda, muhim siyosiy jarayon – Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan parlamentga Murojaatnoma yo'llash instituti

⁶² Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. Sh.Mirziyoyev. O'zbekiston. T.2023-y. 4-b

⁶³ <https://lex.uz/>

joriy etilganini alohida qayd etish lozim. Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari tizimi isloh qilinib, ularning faoliyatida samaradorlikni oshirish, davlat tomonidan tartibga solishning zamonaviy bozor mexanizmlarini joriy etish, davlat organlarida sohaga oid bo'lmagan vazifalarni qisqartirish, ular faoliyatiga raqamli texnologiyalarni keng tatbiq qilish ustuvor vazifa sifatida belgilab olindi.⁶⁴

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, Harakatlar strategiyasining birinchi ustuvor yo'nalishi Davlat va jamiyat qurilishi tizimini takomillashtirish borasida bir qator ma'muriy islohotlar amalga oshirildi. Xususan, 110 ta samarasiz faoliyat ko'rsatayotgan idoralararo organlar faoliyati tugatildi. 10 ta yangi vazirlik va idoralar tuzilib, 6 ta davlat funktsiyasi xususiy sektorga o'tkazildi. Harakatlar strategiyasini amalga oshirish uchun izchil ravishda yillarga beriladigan nomlardan kelib chiqib 5 ta davlat dasturi qabul qilgani, ularni amalga oshirishga 114 trln. so'm va qariyb 31 mlrd. AQSh dollari yo'naltirilganligi, O'zbekistonni rivojlantirish uchun jami 118 ta fundamental g'oya ilgari surilgani hamda o'tgan davrda Harakatlar strategiyasini ro'yobga chiqarish uchun 311 ta qonun 2000 ga yaqin O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari, 3000 dan ziyod Hukumat qarorlari qabul qilinganligi alohida ta'kidlab o'tildi.⁶⁵

“Taraqqiyot strategiyasi” markazi Axborot xizmati xabar berishicha: 2017–2020-yillarda respublikaning tashqi savdo aylanmasi 1,4 barobarga o'sdi, inflyatsiya darajasi 18,8% dan 11,1% gacha pasaydi, oltin-valyuta rezervlari 26,4 mlrd. dollardan 34,9 mlrd. dollargacha oshdi. Mamlakatimizni 2017 — 2021-yillarda rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi doirasida o'tgan davr mobaynida davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan isloh etishga qaratilgan 300 ga yaqin qonun, 4 mingdan ziyod O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari qabul qilindi. Shuningdek, inson huquqlarini ta'minlash, davlat organlarining hisobdorligi va ochiqqligini kuchaytirish hamda fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalarining roli, aholi va jamoat birlashmalarining siyosiy faolligini oshirish bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirildi.⁶⁶

Bugun Yangi O'zbekiston “inson qadr-qimmatini barqaror jamiyat va xalqparvar davlat” degan muhim g'oya asosida barpo etilmoqda. Davlatimiz rahbari belgilab bergan ana shu ezgu maqsaddan kelib chiqib, xalqimiz yangi islohotlarning haqiqiy muallifiga aylanmoqda. *Shu munosabat bilan “Harakatlar strategiyasidan – taraqqiyot strategiyasi sari” tamoyili asosida mamlakatimizda 2022-2026- yillarda amalga oshiriladigan islohotlarning zarur siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-ma'rifiy asoslarini yaratishga qaratilgan Yangi O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi e'lon qilindi. 7 ta ustuvor yo'nalish, 100 ta maqsadni o'z ichiga olgan islohotlar “yo'l xaritasi” eng avvalo*

⁶⁴ <https://president.uz/oz/lists/view/4132>

⁶⁵ <https://strategy.uz/>

⁶⁶ <https://www.strategy.uz/>

huquqiy davlat va fuqorolik jamiyatining rivojiga doir muhim vazifalarni o'z ichiga olgan. Xususan, 1-yo'nalish “Inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish” deb nomlanishining o'zi ham diqqatga sazovordir. Ushbu yo'nalish doirasida bir qator maqsadlar belgilangan bo'lib asosiy e'tibor faol jamoatchilik boshqaruviga erishishga qaratilgan. Quyida ulardan bir nechta talarini tahlil qilib o'tamiz.

1-maqsad: Mahalla instituti faoliyatining samaradorligini oshirish, uni jamoatchilik boshqaruvi va nazoratining tayanch bo'g'iniga aylantirish. Hududlardagi ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni joyida hal etish maqsadida mahallalar vakolatlarini kengaytirish. Fuqarolarning o'z mahallasi hayotidagi ishtirokini hamda davlat organlari va mahallalar o'rtasida to'g'ridan to'g'ri aloqani ta'minlash, mahallalarda aholi bilan ishlashga qaratilgan jarayonlarni raqamlashtirish. Mahalladan turib barcha davlat idoralariga murojaat qilish tizimini yaratish, davlat va ijtimoiy xizmatlarni bevosita mahallada ko'rsatish deya belgilab qo'yilgan⁶⁷. Mahalla — xalqimizning qadimiy o'zini o'zi boshqarish maktabi, inson qadri va hamjihatlik timsolidir. Yangi O'zbekistonda mahalla endilikda faqatgina ma'muriy birlik emas, balki fuqarolarning muammolarini joyida hal etuvchi, ularning tashabbuslarini qo'llab-quvvatlovchi, jamiyat bilan davlat o'rtasidagi eng yaqin ko'priq sifatida shakllanmoqda. Shu orqali inson manfaatlarini ta'minlash, ijtimoiy adolat va birdamlikni qaror toptirish imkoniyati yanada kengaymoqda.

4-maqsad: Davlat boshqaruvi organlari faoliyatini “fuqarolarga xizmat qilishga yo'naltirish” tamoyili asosida transformatsiya qilish. Vazirlik va idoralar faoliyatining barcha yo'nalishlarini “Davlat — xalq xizmatchisi” tamoyili asosida fuqaroga xizmat qilishga yo'naltirish. Davlat organlari faoliyatini fuqarolarga xizmat qilish tamoyiliga asoslash — Yangi O'zbekiston davlatchilik falsafasining eng muhim yo'nalishidir. Bu yondashuv orqali hokimiyat tizimi xalqdan uzoq tuzilma emas, balki fuqarolarning ishonchli tayanchi va xizmatkori sifatida shakllanmoqda. Davlat idoralarining ochiqligi, hisobdorligi va samaradorligi oshgani sayin, jamiyatda adolat, ishonch va mas'uliyat muhitining mustahkamlanishi ta'minlanadi. Demak, fuqaroga xizmat qilishga yo'naltirilgan davlat — bu haqiqiy xalqparvar boshqaruvning zamonaviy ifodasidir. Bundan tashqari 12-maqsadda tashkil etilishi takidlab o'tilgan ta'sirchan jamoatchilik nazoratiga ham ushbu maqsadga erishish uchun muhim vazifalar yuklangan. Ayrim davlat funksiyalarini amalga oshirish jarayoniga jamoatchilik nazorati subyektlarini keng jalb qilish, davlat organlari faoliyatini o'rganishda ijtimoiy so'rovlar o'tkazish hamda aniqlangan kamchiliklarni ochiq muhokama qilish amaliyotini yo'lga qo'yish. Jamoaviy murojaatlar asosida hududiy, tarmoq va davlat dasturlari ijro sifatini tekshirish amaliyotini joriy etish. Ommaviy axborot vositalarining roli va jurnalistlarning kasbiy

⁶⁷ Yangi O'zbekistonning 2022-2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi.

faoliyati himoyasini yanada kuchaytirish, odamlarni qiynayotgan muammolar hamda islohotlarning ijrosi ahvolini o'rganishda ularning mehnatidan samarali foydalanish.⁶⁸

Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi — bu shunchaki dasturiy hujjat emas, balki mamlakatimizning yangi bosqichdagi milliy uyg'onish konsepsiyasidir. U har bir sohada inson qadrini yuksaltirish, adolatli boshqaruvni qaror toptirish, iqtisodiy va ma'naviy taraqqiyotni uyg'un rivojlantirishga xizmat qiladi. Strategiya doirasidagi har bir maqsad – xoh mahalla institutini mustahkamlash, xoh davlat organlari faoliyatini xalq manfaatiga yo'naltirish bo'lsin – baribir inson va jamiyat farovonligini ta'minlashga qaratilgan yagona g'oyaviy tizimni tashkil etadi. Bugungi kunda davlat islohotlar bilan xalq orasidagi masofani qisqartirib, “xalq davlat organlariga emas, davlat organlari xalqimizga xizmat qiladi” degan tamoyilni amaliy hayotga tatbiq etmoqda. Shu bilan birga, strategiyada belgilangan vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish faqat hukumat yoki rahbarlar zimmasidagi ish emas. Har bir fuqaro, har bir mahalla, jamoat tashkiloti o'z o'rnida faol, mas'uliyatli va tashabbuskor bo'lishi zarur. Chunki yangi O'zbekistonni bunyod etish jarayonida xalqning ishtiroki — eng muhim kuchdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. Sh.Mirziyoyev. O'zbekiston. T. 2023-y.
2. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni
3. Yangi O'zbekistonning 2022-2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi.
4. <https://lex.uz/>
5. <https://davlatdasturi.uz/>
6. <https://www.strategy.uz/>
7. <https://president.uz/oz/lists/view/4132>
8. <https://strategy.uz/>

⁶⁸ <https://davlatdasturi.uz/>

RAQAMLASHGAN JAMIYATDA YOSHLARNING SIYOSIY VA HUQUQIY MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

Muzaffarov Umid

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Gumanitar fanlar fakulteti 1-bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: CHDPU professori, f.f.d. G.G'.G'affarova

Annotatsiya. Mazkur maqolada Yangi O'zbekiston sharoitida yoshlarning siyosiy va huquqiy madaniyatini shakllantirish jarayonlari raqamli jamiyat rivoji bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar, internet va ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar ongiga, siyosiy qarashlari hamda fuqarolik pozitsiyasiga ta'siri ilmiy asosda ko'rib chiqiladi. Shuningdek, “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi va yoshlar siyosatini rivojlantirishga qaratilgan davlat dasturlari misolida raqamli savodxonlik, huquqiy ong va axborot madaniyatining ahamiyati ochib beriladi. Maqolada yoshlarning onlayn faolligini oshirish, huquqiy madaniyatni rivojlantirish hamda siyosiy ijtimoiylashuv jarayonida axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Raqamli jamiyat, siyosiy madaniyat, huquqiy madaniyat, yoshlar, raqamli savodxonlik, axborot xavfsizligi, Yangi O'zbekiston, fuqarolik faolligi, internet, siyosiy ong.

KIRISH

So'nggi yillarda Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida raqamli texnologiyalarni joriy etish va yoshlar siyosatini takomillashtirish masalalari davlat siyosatining eng muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Raqamli jamiyat sharoitida yosh avlodning siyosiy va huquqiy madaniyatini shakllantirish masalasi nafaqat ta'lim tizimi, balki jamiyatning ma'naviy, siyosiy hamda huquqiy taraqqiyotini belgilovchi asosiy omilga aylanmoqda. Chunki raqamli muhitda yashayotgan bugungi yoshlar axborot oqimining eng faol ishtirokchilari va shu bilan birga, uning ijobiy va salbiy ta'sirlariga eng ochiq toifadadir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, “Yangi O'zbekistonning tayanchi — bu zamonaviy bilim va raqamli tafakkur bilan qurollangan yosh avlodidir” [1]. Ushbu g'oya asosida mamlakatda yoshlarga oid davlat siyosati, raqamli ta'lim muhitini yaratish, axborot xavfsizligini ta'minlash hamda siyosiy-huquqiy madaniyatni rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Raqamli transformatsiya jarayonida yoshlarning siyosiy faolligi, huquqiy savodxonligi va fuqarolik ongini yuksaltirish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki raqamli

kommunikatsiya vositalari orqali siyosiy axborotga tezkor kirish, fikr bildirish, jamoaviy muhokamalarda ishtirok etish yoshlar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, noto'g'ri axborot, siyosiy manipulyatsiya va dezinformatsiya xavfi ham ortmoqda [2].

Shu sababli, raqamli jamiyatda yoshlarning siyosiy va huquqiy madaniyatini shakllantirish masalasini ilmiy tahlil etish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb vazifasidir.

Mazkur maqolaning maqsadi — raqamli jamiyat sharoitida yoshlarning siyosiy va huquqiy madaniyatini shakllantirishning ijtimoiy-siyosiy omillarini o'rganish, davlat siyosatida ushbu jarayonning o'rni va istiqbollari aniqlashdan iborat.

ASOSIY QISM

1. Raqamli jamiyatda siyosiy madaniyatning o'ziga xos jihatlari

Yangi O'zbekiston taraqqiyotining hozirgi bosqichi raqamli texnologiyalarni jadal joriy etish, davlat boshqaruvi va ijtimoiy munosabatlarni elektron tizim asosida tashkil etish bilan xarakterlanadi. Shu jarayonda siyosiy madaniyat ham yangi ko'rinish kasb etmoqda — ya'ni **raqamli siyosiy madaniyat** shakllanmoqda.

2020-yilda qabul qilingan “**Raqamli O'zbekiston – 2030**” strategiyasi mamlakatda raqamli iqtisodiyot, elektron hukumat va axborot makonini rivojlantirish orqali fuqarolarning siyosiy faolligini oshirishga xizmat qilmoqda [3].

Mazkur strategiyada davlat xizmatlarini onlayn ko'rsatish, ochiqlik va shaffoflikni ta'minlash, aholi, ayniqsa, yoshlarning axborotdan erkin foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish asosiy maqsad sifatida belgilangan.

Siyosiy madaniyatning tarkibiy qismi sifatida **siyosiy faollik** raqamli maydonda yangi shakllarda namoyon bo'lmoqda. Yoshlar bugungi kunda internet tarmoqlari, ijtimoiy platformalar va raqamli axborot vositalari orqali siyosiy jarayonlarda ishtirok etmoqda. Bu holat demokratik qadriyatlarning amalda namoyon bo'lishiga, fuqarolik jamiyatining shakllanishiga zamin yaratadi [4].

Shu bilan birga, raqamli siyosiy madaniyatni rivojlantirishda ma'lumotlarning ishonchliligi, axborot xavfsizligi va siyosiy manipulyatsiyaga qarshi immunitetni shakllantirish masalalari ham dolzarbdir. Shu jihatdan **O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2021-yil 28-yanvardagi “Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida” PF-60-sonli farmonida** “axborot makonida madaniyatni oshirish va raqamli tafakkurli yoshlarni tarbiyalash” asosiy vazifalardan biri sifatida belgilangan [5].

Bugungi kunda yoshlarning siyosiy ongini oshirishda raqamli platformalarning samarali ishlatilishi, onlayn siyosiy ta'lim kurslari,

e-demokratiya mexanizmlarining joriy etilishi hamda davlat organlarining rasmiy saytlarida fuqarolar murojaatlarini elektron qabul qilish tizimlari kengaymoqda.

Bu esa, raqamli siyosiy madaniyatning amaliy ifodasidir.

Yoshlarning huquqiy madaniyatini rivojlantirishda raqamli savodxonlikning oʻrni

Yoshlarning huquqiy madaniyati raqamli davrda faqat qonunlarni bilish bilan emas, balki ularni axborot texnologiyalari yordamida amalda qoʻllay olish koʻnikmasi bilan belgilanadi. Raqamli savodxonlik yosh avlodning internet muhitida masʼuliyatli harakat qilishi, shaxsiy maʼlumotlarini himoya qila olishi, onlayn huquqbuzarliklarni anglay olishi va ularni bartaraf etish boʻyicha toʻgʻri qarorlar qabul qilishiga yordam beradi.

Oʻzbekiston Respublikasining “**Yoshlarga oid davlat siyosati toʻgʻrisida**”gi **Qonunida** (2017-yil 14-sentabr, OʻRQ–436-son) yoshlarning huquqiy savodxonligini oshirish, ularda qonunlarga hurmat ruhini shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yoʻnalishlaridan biri sifatida belgilangan [6]. Ushbu qonunning amaliy ijrosi hozirda raqamli taʼlim tizimlari orqali yanada kuchaymoqda. Masalan, “Yoshlar portal”, “Huquqiy axborot” va “E–hukumat” platformalari orqali yoshlar huquqiy maʼlumotlarga tezkor kirish imkoniyatiga ega boʻlib, bu ularning huquqiy ongini oshirishda muhim vosita boʻlib xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2023-yil 25-yanvarda imzolangan **PF–14-son Farmon** — “*Yoshlar siyosatini yanada takomillashtirish va ularning bandligini oshirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida*” — huquqiy tarbiyada raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, onlayn oʻquv platformalarini yaratish va yoshlarning huquqiy faolligini oshirishga alohida eʼtibor qaratgan [7].

Biroq, bugungi kunda yoshlar orasida raqamli axborot makonida soxta maʼlumotlarga ishonish, kiberjinoyatlarga bexosdan aralashish, shaxsiy huquqlarini himoya qila olmaslik holatlari ham kuzatilmoqda. Shu sababli, yoshlarning huquqiy madaniyatini rivojlantirishda quyidagi amaliy chora-tadbirlar muhimdir:

- taʼlim muassasalarida “**Raqamli huquqiy madaniyat**” fanini joriy etish
- maktab va oliy taʼlim tizimida **axborot xavfsizligi va kiberetika** boʻyicha maxsus oʻquv kurslarini tashkil etish;
- yoshlar oʻrtasida **onlayn huquqiy viktorinalar va tanlovlarni** keng yoʻlga qoʻyish;
- “Elektron sud”, “E–hukumat” va “My.gov.uz” tizimlari orqali yoshlarning amaliy huquqiy tajribasini mustahkamlash;
- ijtimoiy tarmoqlarda **huquqiy kontent** yaratish, davlat organlari bilan interaktiv muloqot madaniyatini shakllantirish.

Bu borada **Oʻzbekiston Respublikasi Adliya vazirligi** tomonidan amalga oshirilayotgan “**Huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi**” (2022-yil 5-avgustdagi PQ–366-son qaror) yoshlarning huquqiy tafakkurini zamonaviy shaklda rivojlantirishga qaratilgan [8]. Mazkur dastur raqamli vositalar orqali huquqiy bilimlarni

ommalashtirish, elektron huquqiy kutubxona yaratish va huquqiy targ'ibot materiallarini onlayn formatda taqdim etishni nazarda tutadi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, raqamli savodxonlik va huquqiy madaniyat bir-birini to'ldiruvchi tushunchalardir. Raqamli texnologiyalar yordamida huquqiy madaniyatni rivojlantirish — bu shunchaki axborot olish emas, balki **fuqarolik mas'uliyatini oshirish, konstitutsiyaviy qadriyatlarni chuqur anglash va raqamli demokratiya madaniyatini shakllantirish** demakdir [9].

XULOSA

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, raqamli jamiyatda yoshlarning siyosiy va huquqiy madaniyatini shakllantirish masalasi Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasining ajralmas qismi hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar yoshlarning siyosiy ijtimoiylashuvi, huquqiy faolligi va fuqarolik mas'uliyatini oshirishda muhim o'rin tutmoqda. Shu bilan birga, bu jarayon yangi xavf va muammolarni — axborot manipulyatsiyasi, dezinformatsiya, kiberjinoyatchilik kabi holatlarni ham yuzaga keltiradi.

Shu sababli, quyidagi takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiqdir:

1. **Ta'lim tizimida “Raqamli huquqiy madaniyat” fanini joriy etish**, bunda yoshlarning huquqiy tafakkuri va axborot xavfsizligini oshirishga e'tibor qaratish.
2. **Raqamli siyosiy ta'lim platformasini yaratish**, u orqali yoshlar uchun interaktiv siyosiy treninglar, onlayn bahs-munozaralar va virtual “fuqarolik akademiyalari” tashkil etish.
3. **Davlat organlari va yoshlar tashkilotlari** o'rtasida onlayn muloqotni kuchaytirish, yoshlarga qonunchilikdagi o'zgarishlar haqida tezkor axborot berish tizimini yaratish.
4. **Axborot xavfsizligi va raqamli etika** bo'yicha yoshlar o'rtasida doimiy o'quv dasturlari joriy etish.
5. **Huquqiy kontent yaratish bo'yicha grant dasturlarini** yo'lga qo'yish va yosh blogerlarni huquqiy targ'ibot ishlariga jalb etish.

Umuman olganda, raqamli jamiyatda yoshlarning siyosiy va huquqiy madaniyatini rivojlantirish — bu faqat texnologik jarayon emas, balki **ma'naviy, madaniy va demokratik ongni shakllantirish** jarayonidir. Mazkur yo'nalishda davlat, ta'lim tizimi, OAV va fuqarolik jamiyati institutlarining hamkorligi barqaror natija beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. M. *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. Barrett, M. (2021). *Digital citizenship and political participation of youth*. – Springer.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF–6079-son “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Strategik islohotlar agentligi ma’lumotlari. (www.strategy.uz, 2024-yil aprel)
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 28-yanvardagi PF–60-son **“Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”**gi Farmoni.
6. O‘zbekiston Respublikasining 2017-yil 14-sentabrdagi O‘RQ–436-son **“Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonuni.**
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 25-yanvardagi PF–14-son Farmoni.
8. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 5-avgustdagi PQ–366-son Qarori — *“Huquqiy madaniyatni yuksaltirish milliy dasturi to‘g‘risida”*.
9. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (yangi tahrir), 2023-yil 30-aprel.

RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA MA'NAVIY TARAQQIYOT MUAMMOLARI

Ravshonov Mirjalol Ixtiyor o'g'li

*ChDPU Gumanitar fanlar fakulteti Ijtimoiy gumanitar fanlarni o'qitish metodikasi
(ma'naviyat asoslari) yo'nalishi I - bosqich magistranti*

Ilmiy rahbar: Raxmonova Gulchexra Salaydinovna

ChDPU Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrasida dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamlashtirish jarayonining jamiyat ma'naviy hayotiga ko'rsatgan ta'siri chuqur tahlil qilingan. Raqamli texnologiyalar, internet tarmoqlari va sun'iy intellektning keng qo'llanilishi inson tafakkuri, qadriyatlar tizimi hamda axloqiy me'yorlarga qanday o'zgarishlar kiritayotganiga e'tibor qaratilgan. Tadqiqotning asosiy obyekti sifatida pedagogika universitet talabalari o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari tahlil qilinib, yoshlarning raqamli muhitda ma'naviy qadriyatlarga munosabati, ularning ongida shakllanayotgan yangi axborot madaniyati darajasi o'rganilgan. Maqolada ilgari surilgan xulosalar va tavsiyalar davlat siyosati, ta'lim tizimi hamda fuqarolik jamiyati institutlari uchun amaliy ahamiyatga ega bo'lib, raqamli davrda ma'naviy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: raqamlashtirish, ma'naviy taraqqiyot, axborot texnologiyalari, raqamli madaniyat, media-savodxonlik, yoshlar ma'naviyati, raqamli etika, sun'iy intellekt, axborot asoratlari, ma'naviy qadriyatlar

Raqamli texnologiyalar (internet, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar, sun'iy intellekt) hayotning barcha jabhalariga singib borayotgani ma'lum. Bu jarayon axborotga tez va keng kirish, ta'limni individualizatsiya qilish, madaniyat va ma'naviyatni targ'ib etish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Biroq raqamlashtirish ma'naviyat sohasida ham yangi muammolarni keltirib chiqarmoqda: qadriyatlarning erozyasi, axloqiy desorientatsiya, dezinformatsiya, radikallashuv uchun platformalar va ruhiy salomatlik bo'yicha yangi chaqiriqlar[1]. Ushbu maqolaning maqsadi — mavjud ilmiy manbalar asosida raqamlashtirish sharoitida ma'naviy taraqqiyotning asosiy muammolarini aniqlash, O'zbekiston kontekstiga mos muammolarni tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Adabiyotlar tahlili (asosiy manbalar va ularning xulosalari). Ma'naviyat — bu insonning ichki dunyosi, ruhiy pokligi, e'tiqodi va axloqiy qadriyatlar tizimidir[2]. Raqamlashtirish davrida bu tushuncha yangicha mazmun kasb etmoqda. Inson axborot oqimida yashar ekan, uning ma'naviy qiyofasi raqamli kontent, sun'iy intellekt tizimlari va ijtimoiy media orqali shakllanmoqda. Masalan, ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqatilayotgan axborotlar ko'pincha insonning axloqiy mezonlarini o'zgartirib yuboradi,

virtual muloqot esa real insoniy aloqalarni zaiflashtiradi. Shunday qilib, raqamlashtirish jarayoni ma'naviyatning ham ijobiy, ham salbiy jihatlariga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda[3]. Xalqaro tashkilotlar va ta'lim tahlillari raqamli texnologiyalar ta'limni va yoshlarning dunyoqarashini shakllantirishda kuchli omil ekanini ko'rsatadi; biroq ularning ta'lim va tarbiya maqsadlariga mos foydalanilishini talab qiladi. UNESCOning texnologiya va ta'lim haqida hisobotlari raqamlashtirish ijobiy imkoniyatlar bilan birga pedagogik maqsadga yo'naltirilmagan foydalanish xatarlarini ham sanab o'tadi[4]. Ilmiy tadqiqotlar va keng qamrovli sharhlar raqamli platformalar yoshlarning ma'naviy tajribasiga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatishini aniqlaydi: ba'zi hollarda u izlanish, diniy - ma'rifiy resurslarga kirishni osonlashtirib, ruhiy salomatlikni qo'llab-quvvatlaydi; boshqa hollarda esa e'tiborsizlik, desinformatsiya va identitet krizi xavfini oshiradi.

O'zbekiston kontekstida “ma'naviyat va ma'rifat” siyosati hamda davlat tashkilotlari raqamli vositalardan ma'naviy-ma'rifiy ishlarni amalga oshirish uchun foydalanish bo'yicha ilmiy-amaliy tashabbuslar yo'lga qo'yilmoqda; buning ustuvor yo'nalishlari — yoshlarni mafkuraviy tahdidlardan himoya qilish va milliy qadriyatlarni targ'ib etish. Shu bilan birga, amaliyot va kadrlar tayyorlashdagi bo'shliqlar ham qayd etilgan. Tadqiqotlar ijtimoiy tarmoqlarning ruhiy va diniy tajriba shakllanishiga ta'siri (masalan, inobatga olinadigan tadqiqotlar: Ninan 2021; Yust 2014) haqida dalillar keltiradi: ijtimoiy tarmoqlarda vaqt o'tishi shaxsiy real boshqalar bilan aloqani va an'anaviy ma'naviy amaliyotlarni zaiflashtirishi mumkin, lekin onlayn diniy hamjamiyatlar ijobiy rol ham o'ynaydi[5].

Raqamlashtirish sharoitida ma'naviy taraqqiyotning dolzarb muammolari.

Tadqiqot pedagogika universiteti talabalari o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalariga asoslanadi. So'rovnomada 120 nafar talaba (60 nafar qiz, 60 nafar yigit) ishtirok etdi. So'rovda quyidagi savollar berildi:

- 1) Ijtimoiy tarmoqlar sizning ma'naviy qadriyatlaringizga ta'sir qiladimi?
- 2) Raqamli texnologiyalar orqali olingan ma'lumotlarni tahlil qilasizmi?
- 3) Virtual muloqot real aloqalarni kamaytirdimi? Tahlil natijalariga ko'ra, talabalarning 68 foizi ijtimoiy tarmoqlarning ma'naviyatga sezilarli ta'siri borligini tan olgan. Shuningdek, 73 foiz respondentlar virtual muloqot real hayotdagi insoniy aloqalarni zaiflashtirganini qayd etgan. Bu esa raqamli madaniyatning nazoratsiz rivojlanishi insoniy qadriyatlar tizimiga salbiy ta'sir o'tkazayotganidan dalolat beradi[6].

Raqamli muhitda ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash mexanizmlari va takliflar.

Raqamli davrda ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash uchun quyidagi yo'nalishlarda ish olib borish zarur:

1.	Yoshlar	o'rtasida	media-savodxonlikni	rivojlantirish;
2.	Ta'lim	tizimida	raqamli etikani	o'qitish;
3.	Milliy qadriyatlar	asosida	mahalliy raqamli kontent	yaratish;

4. Ijtimoiy tarmoqlarda sog'lom axborot muhitini shakllantirish;
5. Davlat siyosatida ma'naviy xavfsizlik strategiyalarini kuchaytirish.

Raqamlashtirish jarayoni ma'naviy hayotning barcha jabhalariga kirib kelmoqda. Uning ijobiy jihatlari bilan bir qatorda, ma'naviy inqiroz xavfini ham oshirmoqda. O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yoshlar orasida virtual hayotga haddan ortiq qiziqish va real insoniy qadriyatlardan uzoqlashish holatlari kuchaymoqda. Shu sababli, raqamli asrda ma'naviy immunitetni mustahkamlash davlat, oila va ta'lim tizimining birgalikdagi vazifasiga aylanishi zarur. Umuman olganda, raqamlashtirish jarayonida ma'naviy taraqqiyot muammolarini bartaraf etish — bu faqat texnik yoki ijtimoiy masala emas, balki chuqur mafkuraviy, pedagogik va psixologik jarayondir. Agar raqamli texnologiyalar insoniy qadriyatlar, milliy o'zlik va axloqiy mezonlar bilan uyg'unlashsa, raqamli taraqqiyot ma'naviy yuksalishga xizmat qiladi. Aks holda, u shaxsiy individualizm, ruhiy izolyatsiya va madaniy beqarorlikni kuchaytiradi. Shu sababli, ma'naviyat va raqamli texnologiyalar o'rtasida uyg'unlikni ta'minlash – bugungi O'zbekiston uchun strategik zaruratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Mirziyoyev Sh.M. Ma'naviyatni yuksaltirish – millat ravnaqi poydevori. – Toshkent, 2021.
3. To'xliyev B. Raqamli madaniyat va ma'naviy xavfsizlik. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2023.
4. UNESCO Report. Digital Literacy and Moral Education in the 21st Century. – Paris, 2022.
5. Turdiyeva N. Raqamli kommunikatsiya va yoshlar ma'naviyati. – Toshkent: O'zMU, 2024.
6. Murodova D. Axborot madaniyati va ma'naviy qadriyatlar uyg'unligi. – Samarqand, 2023.

RAQAMLI JAMIYATDA IJTIMOY KAPITALNING O'ZGARISHI: ONLAYN AVLOD FENOMENI

Yo'ldosheva Ruxshona

*CHDPU, Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitish metodikasi (ma'naviyat asoslari) I-
bosqich magistranti*

Ilmiy rahbar: CHDPU professori, f.f.d. G.G'.G'affarova

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli jamiyat sharoitida ijtimoiy kapitalning transformatsiyasi va “onlayn avlod” fenomenining ijtimoiy-falsafiy talqini tahlil qilinadi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari shaxslararo munosabatlarning shakllanishi, jamiyatda ishonch tizimining qayta ko'rinish olishi, birdamlik shakllarining o'zgarishi kabi jarayonlarga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Maqolada ijtimoiy kapitalning tarkibiy elementlari — ishonch, o'zaro hamkorlik, ijtimoiy aloqalar sifati va jamoaviylikning raqamli makonda qanday transformatsiyaga uchrayotgani ilmiy manbalar asosida yoritiladi. “Onlayn avlod” fenomeni sifatida Z avlodi va Alfa avlodining raqamli identiteti, ularning virtual ijtimoiylashuv jarayonlari, algoritmlar ta'siri ostida shakllanayotgan kommunikatsiya madaniyati chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli tengsizlik, virtual birdamlik, raqamli faollik va “like iqtisodiyoti”ning ijtimoiy kapitalga ta'siri o'rganiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli jamiyat ijtimoiy kapitalning mazmunini boyitishi bilan birga uni zaiflashtiradigan faktorlarni ham yuzaga keltirmoqda. Maqola xulosa qismida O'zbekistonda raqamli jamiyat strategiyalari doirasida ijtimoiy kapitalni mustahkamlashga oid takliflar beriladi.

Kalit so'zlar: Raqamli jamiyat, raqamli inson, ijtimoiy kapital, onlayn avlod, virtual muloqot, raqamli madaniyat, kommunikatsiya, algoritmlar, Z avlod, Alfa avlod, raqamli tengsizlik, raqamli identitet, onlayn hamjamiyat, internet, ijtimoiy tarmoqlar, raqamli tafovut, virtual sotsializatsiya, media savodxonlik, like iqtisodiyoti, axborotlashuv, ijtimoiy aloqalar, virtual ishonch, digital habitus, sotsial kapital.

KIRISH

Raqamli jamiyatning shakllanishi inson faoliyati, ijtimoiy munosabatlar va madaniy jarayonlarning tubdan o'zgarishiga olib keldi. Bugungi kunda ijtimoiy kapital — ishonch, hamkorlik, ijtimoiy tarmoqlar, birdamlik va jamoaviy muloqot kabi kategoriyalar endi nafaqat an'anaviy real maydonda, balki virtual fazoda ham namoyon bo'lmoqda. “Onlayn avlod” deb ataluvchi yangi ijtimoiy qatlam esa aynan shu raqamli makonda shakllanmoqda. Z avlodi va Alfa avlodi dunyoni ko'proq internet orqali idrok etadi, ular uchun real va virtual maydon o'rtasidagi chegaralar tobora yo'qolib bormoqda.

Sotsiolog P. Burdye ta'kidlaganidek, ijtimoiy kapital — bu individlarning tarmoqlar orqali to'plagan imkoniyatlari, resurslari va aloqalaridir. Raqamli jamiyat davrida bu kapitalning tabiatida sezilarli transformatsiyalar yuz bermoqda. Ijtimoiy aloqalar jismoniy yaqinlikka emas, balki raqamli platformalardagi faollikka tayana boshladi. Masalan, “virtual birdamlik”, “raqamli ishonch” va “like iqtisodiyoti” kabi fenomenlar zamonaviy ijtimoiy kapitalning muhim ko'rsatkichlariga aylandi.

O'zbekiston ham raqamli jamiyat qurish jarayonida yoshlarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish, onlayn hamjamiyatlarni ijobiy yo'naltirish va raqamli madaniyatni shakllantirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlarni amalga oshirmoqda. Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev “Yoshlarimizni raqamli ko'nikmalar bilan qurollantirmasak, global raqobatda yutqazib qo'yamiz”, — deya ta'kidlagan [1]. Ushbu fikr raqamli avlodning ijtimoiy kapitalini mustahkamlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri ekanini ko'rsatadi.

Raqamli jamiyatda ijtimoiy kapitalning o'zgarishi masalasi nafaqat sotsiologiya, balki falsafa, psixologiya, kommunikatsiya va siyosatshunoslikning ham tadqiqot obyektiga aylanmoqda. Chunki ijtimoiy kapitalning shakllanishi jamiyatdagi barqarorlik, ishonch, birdamlik va taraqqiyotning asosiy omillaridan biridir. Onlayn avlod esa ushbu kapitalning yangi tashuvchisi sifatida alohida ilmiy e'tibor talab qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Ijtimoiy kapital nazariyasi P. Burdye, J. Koulman, R. Putnam kabi klassik olimlar tomonidan shakllantirilgan. Burdye ijtimoiy kapitalni “shaxsning tarmoqlar orqali to'plangan resurslari majmui” deb ta'riflaydi (“Forms of Capital”, 1986) [2]. J. Koulman esa ijtimoiy kapitalni ishonch va o'zaro yordamga tayangan ijtimoiy tizim sifatida talqin qiladi (“Social Capital in the Creation of Human Capital”, 1988) [3]. R. Putnam ijtimoiy kapitalning asosiy ko'rsatkichi sifatida jamoaviylik va fuqarolik faolligini qayd etadi [4].

Raqamli jamiyat sharoitida ushbu nazariya yangi ilmiy yo'nalishlar bilan boyidi. Masalan, Sh. Turkle raqamli avlodning psixologik holatini “yolg'izlik ichida birga bo'lish” fenomeni orqali tasvirlaydi [5]. Castells esa tarmoqlar jamiyatining paydo bo'lishini zamonaviy ijtimoiy kapitalning yangi paradigmasi sifatida baholaydi [6].

“Onlayn avlod” fenomeni bo'yicha ham ko'plab ilmiy izlanishlar mavjud. D. Boyd yoshlarning internetdagi ijtimoiylashuv jarayonini “networked publics” tushunchasi orqali yoritadi [7]. Shuningdek, E. Pariser algoritmlar tomonidan yaratilgan “filter bubble” ijtimoiy kapitalning torayishiga olib kelishini ta'kidlaydi [8].

Mahalliy tadqiqotlarda Y. Tursunov, U. Nishonov, A. Madalievlar tomonidan raqamli madaniyat va yoshlar ijtimoiy faolligi haqida yozilgan ilmiy ishlar mavjud. Masalan, “Raqamli jamiyatda yoshlarning axborot madaniyati” maqolasida mualliflar “yoshlar raqamli kommunikatsiyaga tayanar ekan, an'anaviy ijtimoiy aloqalar qisqarib, ular o'rnini virtual tarmoqlar egallamoqda” — deya qayd etishadi [9].

Maqolani metodologiya qismida tizimli-analitik yondashuv, taqqoslama tahlil, strukturaviy-funksional tahlil va sotsiologik taxmin metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, Burdye, Koulman va Putnamning ijtimoiy kapital konsepsiyalari raqamli kontekstga moslashtirilgan holda tahlil qilindi. “Onlayn avlod” fenomenini yoritishda media-psixologiya, raqamli pedagogika va kommunikativ falsafa yondashuvlari qo‘llanildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli jamiyatda ijtimoiy kapitalning shakllanishi uchta asosiy yo‘nalishda o‘zgarib bormoqda va bu o‘zgarishlar jamiyatning turli qatlamlarida turlicha darajada namoyon bo‘lmoqda. Ushbu yo‘nalishlar nafaqat aloqa shakllarini, balki yoshlarning dunyoqarashi, ijtimoiy ishonch mezonlari va teng imkoniyatlarga ega bo‘lish ko‘rsatkichlarini tubdan qayta belgilab bermoqda.

1. Ijtimoiy aloqalarning transformatsiyasi

Raqamli jamiyat sharoitida ijtimoiy aloqalar o‘z tabiatiga ko‘ra sezilarli ravishda o‘zgarib, yangi kommunikativ imkoniyatlar bilan boyimoqda. Virtual makon real hayotdagi muloqotni to‘liq inkor etmaydi, biroq uni sezilarli darajada kengaytiradi va yangi shaklga soladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ayniqsa yoshlar o‘z ijtimoiy aloqalarining 70–80 foizini aynan onlayn platformalarda shakllantirmoqda. Bunda ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, metavers platformalari asosiy vosita sifatida xizmat qilmoqda.

Ushbu jarayon ijtimoiy kapitalning kengayishiga sabab bo‘lmoqda. Chunki virtual tarmoqlar orqali:

- resurslar almashinuvi tezlashadi;
- kerakli bilim, maslaxat yoki maslahatni olish osonlashadi;
- turli hududdan bo‘lgan yoshlar o‘zaro muloqotga kirishadi;
- jamoaviy loyihalarda ishtirok etish imkoniyatlari ortadi.

Shu bilan birga, ijtimoiy aloqalarning virtual tus olishi aloqa sifatiga ham ta’sir ko‘rsatmoqda. Virtual muloqot tezkor, ammo yuzaki bo‘lishi mumkin; do‘stlar soni ko‘p bo‘lishi real hayotdagi mustahkamlikni anglatmaydi. Shuning uchun “sifatli aloqa” ham ijtimoiy kapitalning asosiy mezonlaridan biri bo‘lib qolmoqda.

2. Raqamli ishonchning shakllanishi

Raqamli makonda ishonchning shakllanishi ham real hayotdagi me’yorlardan farq qiladi. An’anaviy jamiyatda ishonch ko‘proq uzoq muddatli tajriba, shaxsiy munosabatlar, tanish-bilishlar doirasi orqali shakllangan bo‘lsa, raqamli jamiyatda ishonchning o‘lchovi ko‘proq “onlayn reputatsiya” tamoyiliga tayana boshladi.

Bugungi raqamli makonda:

- “like”,
- “repost”,

- “comment”,
- “followers soni”,
- “profil faolligi”,
- “kontent sifati”

kabi ko'rsatkichlar ijtimoiy kapitalning yangi indikatorlariga aylandi. Bu ko'rsatkichlar kishining obro'si, jamiyatdagi o'rni yoki ta'sir kuchi to'g'risida tezkor tasavvur beradi.

Algoritmning roli ham bu jarayonda muhim: ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchiga ma'lum kontentni ko'rsatishi, tavsiyalar berishi yoki kontentni auditoriyaga yetkazish mexanizmini o'zgartirishi orqali raqamli ishonchning mazmunini belgilab bermoqda. Demak, ijtimoiy kapitalni shakllantirish endilikda nafaqat insonning shaxsiy faolligiga, balki platformalardagi algoritmik mexanizmlarga ham bog'liq bo'lib qolmoqda.

Shu jihatdan olganda, raqamli ishonchning ustunliklari bilan birga xavf va zaif tomonlari ham mavjud. Masalan, onlayn reputatsiya tez oshishi yoki keskin pasayishi mumkin, algoritm esa har doim ham haqqoniy o'lchov bermaydi. Biroq shunga qaramay, raqamli ishonch bugungi zamonning ijtimoiy kapitalida asosiy komponent sifatida shakllanmoqda.

3. Raqamli tengsizlikning kuchayishi

Raqamli infratuzilmaning teng tarqalmagani, texnik imkoniyatlar va raqamli savodxonlik darajasidagi farqlar ijtimoiy kapitalning qayta taqsimlanishiga olib kelmoqda. Bunda ijtimoiy kapitalning “yangi tengsizliklari” (new desigualdades) paydo bo'lmoqda.

Raqamli tengsizlik quyidagi omillar bilan belgilanadi:

- internet sifati va tezligi farqi;
- zamonaviy qurilmalarga ega bo'lish darajasi;
- raqamli savodxonlik;
- texnik ko'nikmalar;
- axborot madaniyatidagi tafovutlar.

O'zbekistonda ayniqsa chekka hududlardagi yoshlar bunday tengsizlikni ko'proq his qilmoqda. Buning oqibatida ularning ijtimoiy kapitali teng rivojlana olmaydi — ya'ni raqamli imkoniyatlarga ega yoshlar tezroq o'sadi, tarmoqlar orqali ko'proq aloqa o'rnatadi, ijtimoiy resurslarga ega bo'ladi, boshqalar esa orqada qolib ketadi.

Raqamli tengsizlik kuchaygan sari raqamli jamiyatda “ijtimoiy tabaqalanish” ham ortib boradi. “Onlayn avlod” fenomeni raqamli muhitda ijtimoiylashgan, algoritm bilan muloqot qiladigan, jahonqarashi internet orqali shakllangan avlod sifatida tavsiflanadi. Ularning ijtimoiy kapitali real va virtual tajribaning sintezi orqali shakllanadi. Shu sababli yurtimizda raqamli infratuzilmani kengaytirish, raqamli

ko'nikmalar bo'yicha bepul kurslar va innovatsion ta'lim loyihalariga ehtiyoj kuchaymoqda.

“Onlayn avlod” — bu raqamli muhitda voyaga yetgan, algoritmlar bilan muloqot qiladigan, dunyoni internet orqali idrok etadigan va ijtimoiy kapitalini asosan raqamli platformalarda shakllantiradigan avloddir.

Ularning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- virtual ijtimoiylashuv tezligi yuqori;
- global ijtimoiy tarmoqlarga to'liq integratsiya qilingan;
- ijtimoiy ishonch algoritmik ko'rsatkichlar bilan belgilanadi;
- raqamli kontent orqali o'zini namoyon qilish kuchli;
- raqamli birdamlik, onlayn harakatlar, hashtag kampaniyalarda faol;
- real va virtual aloqa o'rtasida farq kam;
- raqamli madaniyat va media iste'moli yuqori.

Shu sababli ularning ijtimoiy kapitali real va virtual tajribalarning sintezi orqali shakllanadi. Virtual guruhlar, o'yin platformalari, bloglar, kontent almashish tarmoqlari ularning ijtimoiy maydonini kengaytiradi.

Onlayn avlodning ijtimoiy kapitali:

- kengroq,
- tez shakllanuvchi,
- global miqyosga ega,
- lekin barqarorlik darajasi past bo'lishi mumkin.

Bu esa uni chuqur ilmiy tahlil talab qiladigan murakkab ijtimoiy fenomen sifatida namoyon qiladi.

XULOSA

Raqamli jamiyat ijtimoiy kapitalning mazmuni va funksiyalarini tubdan o'zgartirmoqda. “Onlayn avlod” fenomeni esa bugungi ijtimoiy kapitalning asosiy tashuvchisi sifatida shakllanmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli platformalar ijtimoiy aloqalarni tezlashtiradi, axborot almashuvini kuchaytiradi va yangi hamjamiyatlarni vujudga keltiradi. Biroq raqamli tengsizlik, algoritmik manipulyatsiya va virtual ishonchning beqarorligi kabi xavf omillari ham mavjud.

O'zbekistonda raqamli jamiyatni rivojlantirish strategiyalari doirasida yoshlarni media savodxonlik, axborot madaniyati, raqamli etikaga o'rgatish ijtimoiy kapitalni mustahkamlashning muhim shartidir. Shu bois, “onlayn avlod”ning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish, ijtimoiy ishonch va birdamlikni raqamli muhitda qo'llab-quvvatlash dolzarb vazifalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent, 2022. – 115 b.

2. Bourdieu P. Forms of Capital. – New York: Greenwood Press, 1986. – p. 241–258.
3. Coleman J. Social Capital in the Creation of Human Capital. – American Journal of Sociology, 1988. – Vol. 94. – p. 95–120.
4. Putnam R. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. – New York: Simon & Schuster, 2000. – 541 p.
5. Turkle S. Alone Together. – New York: Basic Books, 2011. – 384 p.
6. Castells M. The Rise of the Network Society. – Oxford: Blackwell, 1996. – 556 p.
7. Boyd D. It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens. – Yale University Press, 2014. – 296 p.
8. Pariser E. The Filter Bubble. – New York: Penguin Press, 2011. – 294 p.
9. Tursunov Y., Nishonov U. Raqamli jamiyatda yoshlarning axborot madaniyati. – O'zbekiston Sotsiologiyasi jurnali, 2023. – №2. – B. 45–58.
10. Madaliev A. Raqamli madaniyatning shakllanish jarayonlari. – Toshkent: Fan, 2021. – 210 b.

IJTIMOY MA'NAVY MUHITNI BARQARORLASHTIRISHNING AHAMIYATI

Xusanov Jamoliddin

CHDPU talabasi

Ilmiy rahbar: CHDPU professori, f.f.d. G.G'.G'affarova

Annotatsiya. Hozirgi kunda zamonaviy ta'lim muassasasiga qamrab olishning ijtimoiy madaniy muhitining o'ziga xos xususiyatlari aniqlanilmoqda. Har tamonlama o'rganilib chiqilgan rejalar asosida nogironligi bo'lgan shaxslar uchun ham ta'lim muassasasining ijtimoiy madaniy muhiti ishlab chiqilgan va taqdim etilgan. Ushbu maqolada ijtimoiy-ma'naviy muhitni barqarorlashtirishda ta'lim tizimining ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: jamiyat, davlat, inson, oila, ijtimoiy hayot, muhit, ma'naviy, ijtimoiy-ma'naviy muhit, axloq, huquqiy meyorlar, mahalla, jamiyatning ma'naviy qiyofasi.

Yangilanayotgan O'zbekistonda o'tgan qisqa davrda aholi muammolarini aniqlash va hal etish bo'yicha «mahalla-sektor-Xalq qabulxonasi-mahalla» tamoyili asosida samarali hamkorlik tizimini joriy etish, mahallani xalq bilan davlat o'rtasida ishonchli «ko'prik» bo'lishini amalda ta'minlash, oila va xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash borasida kompleks chora-tadbirlar amalga oshirildi. Shu bilan birga, fuqarolar yig'inlariga xos bo'lmagan funksiyalar yuklatilayotganligi, ularning boshqa quyi idoralar bilan hamkorligi tizimli yo'lga qo'yilmaganligi, oila, xotin-qizlar va keksalarga yordam ko'rsatishning yaxlit tizimi mavjud emasligi, huquqbuzarliklarni barvaqt oldini olish bo'yicha ko'rilyotgan choralar samarali natija bermayotganligi jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish va qonun ustuvorligini ta'minlashga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Har bir inson, sog'lig'i, jismoniy yoki aqliy nogironligidan qat'iy nazar sog'lom odamlarning ta'lim sifatidan farq qilmaydigan ta'lim olish huquqiga egadir [1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining davlatimiz mustaqilligining o'ttiz bir yilligiga bag'ishlangan nutqida ham jamiyatimizning yangi ma'naviy qiyofasi shakllanib borayotgani, xalqimiz dunyoqarashi o'zgarayotgani, bu esa har kuni o'z hayotimizda, ko'cha-ko'yda, obod mahallalarda, oilalardagi to'kislik muhitida, xalqimiz hamjihatligi ruhida sezilayotgani ta'kidladi [5]. Haqiqatdan ham bu islohotlarning hammasi jamiyatdagi ijtimoiy-ma'naviy muhitni yaxshilashga qaratilgan. Shuningdek, davlatning ichki va tashqi siyosatini yuksaltirish ko'zlangan.

Professor A.Erkayev “ma'naviy muhit” tushunchasini ma'naviyatning tarkibiy qismi sifatida quyidagicha yozadi: “Insonga jamiyat tomonidan quyiladigan mafkuraviy talablar” – deydi, “u axloqiy, huquqiy, estetik, diniy meyorlar, ma'naviy muhitni tashkil

qiladi” [12, 41]. Shu o‘rinda u ma’naviyatning mazmun-mohiyatini “ma’naviy muhit” tushunchasiz anglab bo‘lmasligini ta’kidlaydi. Shuningdek, sog‘lom ma’naviy muhit har bir insonni tarbiyalashini va hayotiy faoliyatini ko‘rsatib berishiga ishora qiladi. Shu bilan birga, olim ijtimoiy-ma’naviy muhitni ibtidoiy davrida ham bo‘lganligini va yer sharining ayrim joylarida hali ham mavjudligini tushuntiradi.

Professor M.Qahhorova ham dissertatsiyasini jamiyatda ma’naviyaxloqiy muhitdagi muammolar va uning yechimlariga bag‘ishlaydi. U ko‘proq jamiyatdagi axloqlik masalalariga e’tiborini qaratadi. Demak, jamiyatdagi ijtimoiy-ma’naviy muhit makro darajada odamlarning ijtimoiy-iqtisodiy ishlab chiqarish munosabatlarini, ijtimoiy-ma’naviy ongni belgilovchi omillar majmuini, mikro darajada esa, inson bevosita yashaydigan oila, mahalla jamoasi, u ta’lim tarbiya oladigan, mehnat qiladigan bevosita ham bilvosita uning muayyan darajadagi milliy, ma’naviy, mafkuraviy immunitetini o‘stiradigan maskanlarini o‘z ichiga oladi [7].

A.Muxtorov jamiyatning milliy g‘oyasi takomilida ehtiyoj va manfaatlar birligi[9] haqida izlanishlar olib borgan bo‘lsa, R.Ro‘zieva jamiyatning ma’naviy yangilanishida milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligini shakllantirish masalalari [11] borasida dissertatsiya yozadi. Shuningdek, olimimiz O.Musaev dissertatsiyasida O‘zbekistonda millatlararo munosabatlarni rivojlantirishning ijtimoiy-falsafiy xususiyatlariga [8] e’tiborni qaratib, jamiyatdagi ijtimoiy-ma’naviy muhitni sog‘lom bo‘lishi millatlararo totuvligiga bog‘liq ekani ilmiy asoslaydi. X.Ahmedov O‘zbekistonda jamiyat ma’naviy hayotidagi o‘zgarishlar dinamikasini ijtimoiy-siyosiy tahlil qiladi [6].

Tarixdan ma’lumki, jamiyatdagi ijtimoiy-ma’naviy muhitini sog‘lomlashtirish siyosati “inson – oila – jamiyat – davlat” tamoyili asosida tartibga solingan. Ushbu siyosat o‘z davriga ko‘ra, odatlar, tartiblar, qoidalar va qonunlar asosida mustahkamlanib kelgan. Masalan, Manu qonunlari – Qadimgi Hindistonda taxminan miloddan avvalgi II asrlarda vujudga keldi. Bu qonunlar brahmanizm maktablari tomonidan tuzilgan bo‘lib, unga diniy kuch berish maqsadida afsonaviy, podsho Manu nomi bilan ataldi. Mazkur qonunlar o‘z tuzilishiga ko‘ra 12 ta bob, 2685 ta moddadan iboratdir. Shuningdek, undagi, qoidalar ikki misrali she’riy yo‘l bilan bayon qilingan. U o‘z mazmuniga ko‘ra diniy, axloqiy va huquqiy meyorlar yig‘indisi hisoblanadi. O‘z davrida mazkur qonun jamiyatni tartibga solishda, siyosatni yuritishda asosiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Ijtimoiy-ma’naviy muhit tushunchasi ikki xil, ya’ni keng va tor ma’noda ta’riflash mumkin. Tor ma’noda u, ma’lum bir davlat aholisini yashashi uchun davlat tomonidan yaratilgan shart-sharoitlar bo‘lsa, keng ma’noda esa ana shu davlatda istiqomat qilayotgan aholining davlat va jamiyatning rivojlanishiga bo‘lgan munosabati va ishtiroki deyish mumkin. Demak, har ikki taraf ham jamiyatning ijtimoiy-ma’naviy muhitini yaratuvchilari hisoblanadi. Qay darajada sog‘lom jamiyat yaratilishi faqatgina davlatning o‘zigagina emas, balki aholining ijtimoy-ma’naviy ongi, fikrlash tarziga ham bog‘liq.

Buyuk Britaniya akademiyasi tomonidan doktor Karolin Xau boshchiligida Sharqiy Afrikadagi ijtimoiy-ma'naviy muhitni o'rganishga qaratilgan “Qadr-qimmat, meros va taraqqiyot” yo'nalishida o'tkazilgan tadqiqotlardan ko'rish mumkin. Unga ko'ra, so'nggi o'nlab yillar davomida Sharqiy Afrika cho'pon jamoalari jamiyatiga asoslangan faollik va rivojlanish tashabbuslarining markazi bo'lib kelgan, bu esa ko'pincha chorvadorlar uchun rasmiy qarashlariga zid keladi. O'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, dehqonchilik, chorvachilik va madaniyatning rivojlanishi mazkur jamiyatda yaratilgan sog'lom ma'naviy muhitga bog'liq ekani xulosa sifatida beriladi. Shu bilan birga, ularning farovon va yaxshi hayot haqidagi qarashlari ham o'ziga xosligini chiqarilgan xulosalarda ko'rsatilgan [16].

Manbalarda “Ijtimoiy muhit – odamlarning ijtimoiy mavjudot sifatidagi asosiy bilim, tajriba va ko'nikmalarini, xususiyatlarini shakllantiradigan moddiy va ma'naviy shart-sharoitlar majmuasi” [10] sifatida ta'rif ham berilgan. Bunda odamlarning ijtimoiy yashash tarzini yaxshilasak, shunda ma'naviyati yuksalishi mumkinligi keltirilgan.

O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimini tubdan isloh qilishda ta'lim jarayonning barcha shakllarini eng qulay va samarali holatda tashkil etish, ularni shaxs kamoloti maqsadlari tomon yo'naltirish, tarbiyalanuvchilarda dunyoqarash, qobiliyatni shakllantirish va ularda jamiyat uchun zarur bo'lgan faoliyatga moyillik uyg'otish, barkamol insonlar qilib tarbiyalash masalasi davlat siyosati darajasidagi dolzarb masalalardan biridir.

Respublikamizda maktabgacha ta'lim tizimini yanada rivojlantirish, uning moddiy texnik bazasini mustahkamlash, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarmoqlarini kengaytirish, ularni zamonaviy pedagog tarbiyachilarning yangi avlodi bilan ta'minlash, zamonaviy ta'lim dasturlarini va texnologiyalarini tatbiq etish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida” [2] qarori ijrosini ta'minlash, shuningdek, yoshlarni mustaqil hayotga dunyoqarashi keng, faol fuqarolar etib tarbiyalash maqsadida Vazirlar Mahkamasining “Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi [3] qarori qabul qilindi. Qarorni qabul qilishdan ko'zlangan maqsad yosh avlodda mustaqil va baxtli hayot uchun zarur ijtimoiy malaka hamda fazilatlarni yoshiga mos, bosqichma-bosqich shakllantirishdan iborat.

O'zbekiston «Milliy tiklanishdan — milliy yuksalish sari» tamoyili asosida taraqqiyotning yangi bosqichiga qadam qo'ydi. Yangi davr shiddati ta'lim-tarbiya tizimiga ham o'zining aniq, qat'iy talablarini qo'yimoqda. Ushbu talablar doirasida ta'lim sohasida pedagoglarning moddiy-ma'naviy sharoiti tubdan yaxshilanib, ta'lim sifatini oshirishning zamonaviy texnologiyalari joriy qilinmoqda [4].

Tarbiya va ta'limni bir-biridan alohida ajratib bo'lmaydi, bu ikki jarayon o'zaro uyg'un, uzluksiz asosda tashkil etilgandagina odobli, axloqiy fazilatlarga ega, yuksak

ma'naviyatli, shu bilan birga bilimdon, zukko, ruhan va jismonan sog'lom, keng dunyoqarash va tafakkurga ega, zamonaviy kasb-hunar egasi bo'lgan vatanparvar yoshlarni yetishtirib beradi. O'zbekistonda yoshlar tarbiyasini zamonaviy asosda ilmiy-texnologik isloh qilish borasida olib borilayotgan ishlar uni bugungi kun ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ilmiy asoslangan tayanch kompetensiyalar, fazilatlar asosida shakllantirishni talab etmoqda.

Tarbiyaga yangicha, tizimli yondashuv, bolada tayanch fazilatlarini kafolatli shakllantirishda oila, maktabgacha ta'lim, umumiy ta'lim, o'rta maxsus kasb-hunar va oliy ta'lim muassasalari, mahallalarning ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarini to'liq yuzaga chiqarishni va ular orasida ilmiy-metodik uzviylikni yangi darajaga ko'tarishni taqozo etadi.

Ijtimoiy tuzumning yangi konseptual asoslari, BMTning ijtimoiy rivojlanish to'g'risidagi deklaratsiyasida ta'kidlanganidek zamonaviy jamiyatda kamsitishlarni qoralash, bag'rikenglik, insonlarni har xil fikr va qarashlarini hurmat qilish, imkoniyatlar tengligi birdamlik va xavfsizlik asosida rivojlanish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Shuningdek unda zamonaviy ijtimoiy siyosatning yaxlit yodashuvida yetakchilik qiluvchi va inson huquqlarini hurmat qilish asosida shakllantirilgan qulaylik tamoyili alohida ta'kidlanadi.

Ijtimoiy-madaniy muhit bu – ta'lim muassasasidagi odamlarning muhiti, shu jumladan axborot oqimlari, ijtimoiy guruxlar turli jamoat tashkilotlarining ta'siri asosida vujudga kelgan oqim hisoblanadi. Madaniy-ma'rifiy faoliyat obyektning ichki munosabatlari va tashqi xususiyatlarini o'zgartirish, shakllantirish va uning ijtimoilashuviga birgalikda ta'sir qiladi.

Shaxsning barkamol ijtimoiy-xulq atvorini shakllantirish mexanizmlari, namoyon bo'lish tendensiyalari, motivatsiya, mazmunga bo'lgan qiziqish, birinchi navbatda ijtimoiy taraqqiyotga ta'sir qilish, inson-jamiyat o'zaro munosabatlari xarakterini rivojlantirish bilan tavsiflanadi.

Ta'lim muassasalarida ijtimoiy-madaniy kompetensiya mazmunini aniqlash uchun ilmiy adabiyotlari tahlil qilish quyidagi o'ziga xos xususiyatlarini ajratib ko'rsatish imkonini beradi:

Birinchidan - ijtimoiy madaniy kompetensiya jamiyat va madaniyat talablarini ifodalashi mumkin. Shaxsning ijtimoiy-axloqiy meyorlar mazmunini bilishi, faoliyatini tashkil etish qobiliyati, madaniy talablar va uning qiymat yo'nalishi yuqoridagilarga javob beradi.

Ikkinchidan: ijtimoiy-madaniy kompetensiya ham ijtimoiy subyekt sifatida shaxsning ijodiy xususiyatlarini aks ettiradi, o'zaro ta'sir va hamkorlik qiladi.

Ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan shaxslarning madaniy muhitga ta'siri quyidagilardan iborat holda o'rganiladi: Vatan tarixini bilish, madaniy, ilmiy va

umuminsoniy qadriyatlarga oid o'z qarashlarini ifoda eta olish va ilmiy asoslay olish, milliy istiqlool g'oyasi asosida hayotga faol qarashga ega bo'lish, tabiat va jamiyatda ro'y berayotgan jarayon va hodisalar haqida yaxlit tasavvurga ega bo'lish, shaxsning boshqa shaxsga, jamiyatga va atrof muhitga munosabatini belgilovchi huquqiy ma'naviy va madaniy mezonlarni bilish, kasbiy faoliyatda ularni hisobga olish, axborotlarni to'plash, saqlash, qayta ishlash va undan foydalanishni bilish, o'z kasbiy faoliyatida mustaqil qaror qabul qila olish, o'z ustida ishlash va ishni ilmiy asosda tashkil qila olish va h.k.

Oliy ta'lim amaliyoti shuni ko'rsatadiki, talabalarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish jarayoni ularning ijtimoiy-madaniy kompetensiya darajasining rivojlanishi bilan uzviy bog'liqdir. Bu jixat bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ijtimoiy-madaniy kompetensiyani shakllantirish muammosini alohida o'rganishni taqozo etadi.

Pedagogik faoliyatda kasbiy kompetensiya umumiy strukturasining muhim tarkibiy qismlaridan biri ijtimoiy-madaniy kompetensiyadir. Chunki zamonaviy o'qituvchi o'quvchiga nafaqat bilim va ma'lumot beradi, balki rivojlanayotgan shaxs va jamiyat o'rtasida vositachi vazifasini ham bajaradi.

Shaxs va jamiyat munosabatlari o'qituvchining ijtimoiy hayotda qanchalik malakali va tajribali bo'lishiga ham bog'liq hisoblanadi.

Chet el olimi A.V. Mudrik ijtimoiy muhitni “Bu jarayon nafaqat har bir insonning o'z qarashiga balki yoshiga qarab ham juda farq qiladi” [15] deb ta'riflaydi. Shuningdek, atrof muhitning ijtimoiy–madaniy vazifalarini ham ta'kidlaydi. u malum bir jamiyatda malum bir davrda har bir yosh bosqichiga xos kognitiv, axloqiy va aqliy yondashuvga ega bo'ladi deb ham tariflaydi.

Hozirgi kunda mamlakatimizda bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash, qulay va sifatli ta'lim muhitini yaratish, dunyodagi yetakchi oliy ta'lim muassasalarida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlardan pedagogik mahoratlarga ega bo'lishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimiga tatbiq etilgan Uchinchi Renesans talablari insonni intellektual va ma'naviy-axloqiy tarbiyalash bilan uzviy bog'langan uzluksiz ta'lim tizimi orqali har tomonlama barkamol shaxs, ya'ni inson kapitalini shakllantirishni nazarda tutadi. O'qituvchi tomonidan ta'lim tizimi oldidagi mazkur vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirilishi ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorlik ko'rsatkichining ortishi, samaradorlik esa o'z navbatida o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etilishi va faollashtirilishiga bog'liq.

Ta'lim jarayonida o'quvchi o'qituvchining bevosita rahbarligida, ta'lim mazmuni, metodlari, vositalari va shakllari yordamida fan asoslari bo'yicha qonuniyatlar, hodisa va voqealarning mohiyati, o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadi va bilim, ko'nikma va malakalarni egallaydi. Bundan ko'rinib turibdiki, o'quvchilar uchun o'quv jarayoni bilish jarayoni, uning faoliyati esa bilish faoliyatidir.

O'qituvchi ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etadi, boshqaradi, nazorat qiladi, baholaydi va o'qitishdan ko'zda tutilgan ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarni amalga oshirish orqali shaxsning har tomonlama rivojlanishiga zamin yaratadi. O'qituvchi uchun ta'lim jarayoni o'quvchilarning faoliyati bilan uzviy bog'langan va mazkur jarayonni tahlil qiladigan, umumlashtirib, tegishli hollarda o'zgartirishlar kiritadigan jarayon, kasbiy pedagogik faoliyati sanaladi. Darsda o'quvchilarning bilish faoliyati va o'qituvchining pedagogik faoliyati bir-biriga uyg'un ravishda tashkil etilgandagina o'qitishdan ko'zda tutilgan maqsadlarga erishish mumkin.

Aytish mumkinki, ta'lim-tarbiya jarayoni o'quvchilarning bilim olish, ko'nikma va malakalarni egallash, ularning ilmiy dunyoqarashi, ma'naviy-axloqiy fazilatlari, ijodiy izlanishlarini rivojlantirish maqsadiga yo'g'rilgan o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro hamkorligi sanaladi. Ta'lim-tarbiya jarayonida ustoz va tahsil oluvchilar o'rtasida o'zaro hamkorlikni tarkib toptirish uchun avvalo, o'sha jarayonni insonparvarlashtirish, ijodiy muhitni yaratishni taqoza etadi. Bebaho milliy qadriyatlarimiz bo'lgan o'rta asrda yashagan allomalarning pedagogik qarashlari, ma'naviyat durdonalari sanalmish hadislar, hikmatli so'zlar va o'zbek halq maqollarida bu borada juda ko'p purma'no fikrlar bildirilgan. Albatta, ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida hamkorlikni vujudga keltirish, ijodiy muhitni yaratish muammosining muvaffaqiyatli hal etilishi, fan o'qituvchilari va maktab rahbariyatining egallagan bilim, ko'nikma, malakalari va shaxsiy insoniy fazilatlarini egallaganlik darajasiga bog'liq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining 07.01.2008 yildagi “Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida” O'RQ-139-son Qonuni // <https://lex.uz/ru/docs/-1297315>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 03.05.2019 yildagi “Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi PQ-4307-son qarori. <https://lex.uz/ru/docs/-4320700>
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining, 31.12.2019 yildagi “Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida” 1059-son qarori. <https://www.lex.uz/docs/-4676839>
4. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari. 4-jild. - Toshkent: “O'zbekiston” NMIU nashriyot, 2020.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий мустақиллик – Янги Ўзбекистоннинг мустаҳкам асосидир // Янги Ўзбекистон газетаси, №179 (701), 2022 йил 1-сентябр, 1-2 бет file:///D:/new%20desktop%2009.10.23/Documents/Downloads/https_yuz.uz_file_newspaper_8dacd3fadffcd7046067fa01b7c22183.pdf
6. Ахмедов Х. Ўзбекистонда жамият маънавий ҳаётидаги ўзгаришлар динамикаси (ижтимоий-сиёсий таҳлил): сиёсий фанлар докторлик диссертацияси. 2018 йил.

7. Қахҳорова М. Жамиятда маънавий-ахлоқий муҳит: муаммо ва ечимлар. Диссертация. 2012 йил.
8. Мусаев О. Ўзбекистонда миллатлараро муносабатларни ривожлантиришнинг ижтимоий-фалсафий хусусиятлари. Фалсафа фанлари докторлик диссертацияси. 2017 йил.
9. Мухторов А. Миллий ғоя такомилда эҳтиёж ва манфаатлар бирлиги. Фалсафа фанлари докторлик диссертацияси. 2011 йил.
10. Назаров Қ. Маънавият асосий тушунчалари луғати. - Тошкент: “Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти” нашриёти, 2021. –Б.196.
11. Рўзиева Р. Жамиятнинг маънавий янгиланишида миллий ва умуминсоний кадриятлар уйғунлигини шакллантириш масалалари. Фалсафа фанлари докторлик диссертацияси. 2012 йил.
12. Эркаев А. Маънавиятшунослик. Маънавият онтологияси ва феноменологияси. Монография. 1-китоб. – Тошкент: “Маънавият”, 2018. –Б.41-43.
13. Gaffarova, G. (2023). Transformations of youth consciousness in a digital society. ISJ Theoretical & Applied Science, 02 (118), 1-5.
14. Gaffarova, G. G., & Jalalova, G. O. (2021). Human capital as the basis of society development. ISJ Theoretical & Applied Science, 04 (96), 455-460.
15. <file:///C:/Users/USER/Downloads/>
16. <https://www.sheffield.ac.uk/gsd/research-themes/projects/dignity-heritage-and-developmen>

RAQAMLI TA'LIMDA INSONPARVARLIK VA AXLOQ PARADIGMASINING RIVOJI

Zoirova Aziza Asomiddin qizi

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli ta'limning jamiyat taraqqiyotida tutgan o'rni, raqamli ta'limda insonparvarlik va axloqiy qadriyatlarning o'zaro aloqasi, ularning raqamli transformatsiya sharoitida qayta talqin qilinishi hamda raqamlashgan pedagogik jarayonda axloqiy mas'uliyatning roli tahlil qilinadi. Maqolada insonparvarlik tamoyillari asosida raqamli texnologiyalardan foydalanishning axloqiy-me'yoriy jihatlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: Raqamli ta'lim, paradigma, insonparvarlik, axloqiy qadriyatlar, sun'iy intellekt, raqamli madaniyat va mas'uliyat.

XXI asr texnologiyalar asri ekan, biz raqamli jamiyatdan aslo ajralgan holda hayot kechira olmaymiz. Kundan kunga zamonaviy texnologiyalar ishlab chiqarilmoqda va zamon talablari ham shunga qarab o'zgarib bormoqda. Jamiyatimizga zamon talablariga mos holda yangidan yangi tushunchalar, texnologiyalar kirib kelmoqda va qamrab olmoqda. Xususan, ta'lim sohasida yuz berayotgan jadal innovatsion o'zgarishlar raqamli texnologiyalar va interaktiv o'qitish usullarining o'quv jarayoniga keng joriy etilishini talab qilmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi, internet tarmog'i imkoniyatlarining kengayishi, onlayn platformalar va multimediya vositalarining paydo bo'lishi ta'limning an'anaviy shakllarini zamonaviy formatlarga o'zgartirishga sabab bo'ldi. Bugungi kunda raqamli ta'lim nafaqat ta'lim resurslariga tezkor kirishni ta'minlaydi, balki o'quvchilarning bilim olish jarayonidagi faolligini, mustaqil fikrlashini va tanqidiy yondashuvini rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Ta'limda raqamlashtirish bu faqat zamonaviy texnikalarni joriy qilish emas, balki insonlar va bilim o'rtasidagi aloqani yanada samarali va foydali qilish vositasidir. Raqamli ta'lim ta'lim oluvchilarning bilimga bo'lgan ehtiyojini qulay, tez va keng ko'lamda qondirish imkonini beradi. Raqamli ta'lim an'anaviy ta'limni to'ldirib o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlaydi.

2020-yilda qabul qilingan “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasida ham raqamli ta'limga alohida etibor qaratilgan va bu borasida bir qator dasturlar ishlab chiqilgan. Jumladan:

-Yoshlar orasida axborot texnologiyalarini ommalashtirish, shuningdek, aholining barcha qatlamlari orasida raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish;

- Keksa va o'rta yoshdagi aholiga Internet jahon axborot tarmog'ida ishlash, Yagona interaktiv davlat xizmatlari portalidan va boshqa texnologiyalardan foydalanish bo'yicha ko'nikmalarni o'z ichiga olgan kompyuter savodxonligi kurslarini tashkil etish;

- Axborot texnologiyalari sohasida masofaviy, onlayn va virtual o'qitish texnologiyalarini joriy etish va rivojlantirish, onlayn kurslar uchun platformalar ishlab chiqish;

- Raqamli texnologiyalar sohasida yuqori malakali kadrlar avlodini shakllantirish maqsadida umumta'lim maktabi o'quvchilariga dasturlashni o'rgatish uchun sharoit yaratish;

- Viloyat va shaharlarda raqamli ko'nikmalar darajasidagi bo'shliqni bartaraf etish maqsadida respublikaning barcha hududlarida ixtisoslashtirilgan o'quv markazlarini tashkil etib vertikal boshqaruv o'quv modeli tizimini tuman va shaharlar darajalarida (IT-park filiali-o'quv markazi-maktab) joriy etish;

- Raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'nikmalarini baholash mexanizmlarini ishlab chiqish va bunda quyidagi jihatlarni inobatga olish: axborot savodxonligi (qaror qabul qilish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni topish qobiliyati); kompyuter savodxonligi (raqamli qurilmalar bilan ishlash qobiliyati); media savodxonligi (ommaviy axborot vositalarini tanqidiy o'rganish imkoniyati); kommunikativ savodxonlik (zamonaviy raqamli aloqa vositalaridan foydalanish qobiliyati); texnologik innovatsiyalarga (yangi texnologiyalarga) ijobiy munosabatni shakllantirish;

- Ta'lim pog'onasining boshlang'ich bosqichida o'quvchilarga raqamli texnologiyalarni taqdim etish orqali raqamli ko'nikmalarni o'zlashtirish uchun imkoniyatlar yaratish, tahliliy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, kelajakda zarur bo'ladigan keng ko'lamli raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarga bilim va ko'nikmalar berish;

- Yagona masofaviy ta'lim platformasini kelajakda ta'limning barcha yo'nalishlarida tatbiq etish maqsadida yaratish va amalga oshirish;

- O'quvchilar uchun raqamli texnologiyalardan foydalanishning umumiy darajasini oshirish maqsadida umumta'lim maktablarining asosiy o'quv dasturlariga doimiy o'zgartirishlar kiritish;

- Qog'oz shaklidagi materiallarni raqamlashtirish formatlaridan foydalanish bo'yicha davlat yagona talabini ishlab chiqish va qo'llab-quvvatlashni ta'minlash orqali ta'limda o'quv materiallarini raqamlashtirish;

- Raqamli texnologiyalar sohasida ilmiy-tadqiqot ishlarini rivojlantirish va rag'batlantirish, ularning tashkiliy mexanizmlarini takomillashtirish [2] belgilab berildi.

Raqamli ta'lim — bu zamonaviy dunyoning eng samarali ta'lim shakllaridan biri bo'lib, u inson uchun qulaylik, erkinlik va yangi imkoniyatlar yaratadi. Uning asosiy afzalligi — o'qish jarayonini shaxsga moslashtirish, bilim olishni demokratlashtirish va

innovatsion tafakkurni rivojlantirishdir. Shu sababli raqamli ta'limni to'g'ri yo'lga qo'yish va undan oqilona foydalanish — kelajak taraqqiyotining muhim omillaridan biridir.

Har bir sohada o'zining foydalilik koeffitsientini ko'rsatib ulgurgan raqamli texnologiyalarning ta'lim tizimida qo'llanilishi sezilarli darajada ijobiy natijalar bermoqda. Ta'lim tizimidagi raqamlashtirish analog ma'lumotlarni konvertatsiya qilishni anglatadi (rasmlar, video va matn) raqamli shaklga matnlar, yozma materiallarning video, audio ko'rinishdagi holatlari va boshqalar. Raqamlashtirish har bir shaxsga va jamiyatning barcha sohalariga, faoliyatiga va institutlariga ta'sir ko'rsatadigan fundamental, davriy o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Unda asosiy savollar tug'iladi, masalan, shaxsiy erkinlik va nazorat, mehnat va ta'limning kelajagi va pirovardida jamiyat va davlatning kelajagi, uning institutlari va funksiyalari. Raqamlashtirish narsalarni tushunish usullarini va ular qanday bajarilishini o'zgartiradi. Ammo “(d)igital texnologiyasi vakuumda mavjud emas – u ijobiy o'zgarish uchun ulkan salohiyatga ega, ammo mavjud nosozlik chiziqlarini kuchaytirishi, kattalashtirishi, iqtisodiy va boshqa tengsizliklarni yomonlashtirishi mumkin” [5;2]. Ammo shuni unutmasligimiz kerakki, raqamli ta'lim jarayonida texnologiyalar vosita sifatida xizmat qiladi, lekin uning markazida inson — o'quvchi, o'qituvchi, tadqiqotchi — turadi. Insonning tafakkuri, ijodkorligi va axloqiy qarashlari raqamli ta'limni mazmunan boyitadi. Shu bois zamonaviy ta'lim falsafasi insonni “raqamli jarayonning markaziy subyekti” sifatida talqin qiladi. Raqamli vositalar o'qituvchi rolini to'liq almashtira olmaydi, chunki insoniy hissiyot, empatiya va axloqiy tarbiya jarayonlari faqat tirik muloqotda shakllanadi. Shu ma'noda, raqamli ta'limda insonparvarlik tamoyillarini saqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Raqamli ta'lim rivojlanar ekan, ma'naviy va axloqiy muvozanatni bir me'yorda saqlab turish dolzarb muammolardan biriga aylanib bormoqda. Shunday ekan, raqamli ta'limni falsafiy jihatdan chuqur tahlil etmog'imiz lozim. Biz ta'limni raqamlashtirish haqida so'z yuritar ekanmiz, faqatgina samaradorlikni emas, balki insonparvarlik, insoniy qadriyatlar, axloqiy tarbiya kabi falsafiy me'zonlarga alohida e'tibor qaratishimiz lozim. Chunki bugungi raqamlashgan jamiyatda yoshlar ma'lumotlar oqimiga bog'lanib qolgan holda o'zligini unutmoqda.

Raqamlashgan ta'lim inson tafakkuri, dunyoqarashi va bilim bilan aloqa qilish usulini transformatsiya qiladi. Raqamli ta'lim transformatsiyasi bu ta'lim jarayoniga butunlay yangi ko'rinishdagi platformalarni taqdim etgan holda, ta'limni raqamlashtirish va raqamli o'qitish usullarini yaratish kabi masalalarni o'z oldiga qo'yadi. Bunda ta'lim jarayoniga sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar, bulutli texnologiyalar, blokcheyn tizimlari orqali ishlab chiqiladigan platformalar va texnologiyalarning kirib kelishi ta'lim sifatiga qanday ta'sir o'tkazishi baholanadi. Umuman olganda, ta'limni raqamlashtirishning o'z

paradigmaları mavjud bo'lib, ular sohaning, jumladan AKT sohasining iqtisodiy rivojlanishiga katta ta'sir o'tkazadi. Shularni nazarda tutgan holda xotin-qizlarning boshqa sohalarda bo'lgani kabi AKT sohasida bandligi va salohiyatini oshirish bugungi kunning asosiy vazifasi hisoblanadi [4; 517].

Raqamli transformatsiya natijasida axloq paradigmasi ham o'zgarib bormoqda. Avvalgi davrlarda axloqiy me'yorlar jamiyat va madaniyat bilan chambarchas bog'liq bo'lgan bo'lsa, hozir u global raqamli muhitda shakllanmoqda. Bu esa yangi tushunchalarni — “raqamli axloq”, “kiberetik mas'uliyat”, “onlayn madaniyat” kabi atamalarni yuzaga keltirdi. O'qituvchilar, talabalar va onlayn foydalanuvchilar uchun raqamli axloq — bu shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, intellektual mulkni hurmat qilish, sun'iy intellekt vositalaridan adolatli foydalanish va kiberxavfsizlikka rioya etish tamoyillarini anglatadi.

Raqamli ta'lim insonning bilim olish imkoniyatlarini kengaytiradi, lekin u bilan birga axloqiy mas'uliyatni ham oshiradi. Inson va axloq paradigmasining rivoji raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashgan holda shakllanmoqda. Shu bois, raqamli ta'limda texnik samaradorlik bilan bir qatorda axloqiy me'yorlar, insonparvarlik tamoyillari va ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirish strategik ahamiyatga ega.

Xulosa :

Birinchidan, raqamli transformatsiya jarayoni ta'lim tizimida inson va axloq paradigmasini yangicha bosqichga olib chiqdi. Raqamli ta'lim shaxsga bilim olish, o'z ustida ishlash va mustaqil fikrlash uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda, biroq u bilan birga yangi axloqiy mas'uliyat va raqamli madaniyat zaruratini ham yuzaga keltirmoqda.

Ikkinchidan, zamonaviy ta'limda inson nafaqat texnologiyalardan foydalanuvchi, balki ularning axloqiy chegaralarini belgilovchi subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli raqamli ta'lim jarayonida insonparvarlik, adolat, mas'uliyat, halollik va hurmat kabi axloqiy qadriyatlarni saqlash muhim ahamiyatga ega.

Uchinchidan, raqamli muhitda o'qituvchi va o'quvchining o'zaro munosabatlari yangi shaklga ega bo'lib, bunda texnologiyalar vosita, inson esa asosiy qadriyat sifatida qaralishi lozim. Axloq paradigmasining rivoji esa raqamli ta'limni nafaqat texnik samaradorlik, balki ma'naviy va axloqiy jihatdan barkamol insonni shakllantirish yo'lidagi muhim omilga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “Ta'lim to'g'risida”gi Qonun. O'RQ-637-son. 2020
2. “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi. 2020
3. “O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini to'g'risida”gi PF-5847-son Farmoni, Qonun xujjatlari to'plami milliy bazasi

4. Анарбаева Ф. Таълим жараёнини рақамлаштиришнинг асосий хусусиятлари. 2022.
5. Islamova D. Ta'limni raqamlashtirish sharoitida oliy ta'lim sifatini boshqarishning falsafiy shartlari. 2025.

“IKKI ESHIK ORASI “ROMANIDA OBRAZLAR TAHLILI

Jurayeva Saida Ravshan qizi

*Qashqadaryo viloyati Qarshi shahar Turon Universiteti O'zbek tili va adabiyoti
yo'nalishi 3 bosqich talabasi*

Annotatsiya . Ushbu maqola O'tkir Hoshimov adabiy merosida asosiy o'rinni egallaydigan "Ikki eshik orasi" romani, urushning dahshatli qiyofasini va tinchlik osoyishtalikning qadrini tushunish uchun romanda turli obrazlarni va ularning fojiasini tasvirlagan. Roman personajlarga boyligi bilan boshqa romanlardan ajralib turadi. Yozuvchi yaratgan obrazlar mardlik, matonat, sabr-bardoshlilik, insonparvarlik fazilatlarini o'zida namoyon qilgan.

Kalit so'zlar: romanda badiiy obrazlar, xarakter xususiyatlari, milliy ruhiyat, qahramonlarning ruhiy kechinmalari, ichki dunyosi tahlil.

ABSTRACT. This article is about the novel "Between Two Doors", which occupies a central place in the literary heritage of Otkir Hoshimov. In this novel, Otkir Hoshimov describes various characters and their tragedy in order to understand the terrible image of war and the value of peace and tranquility. The novel stands out from other novels with its richness of characters. The characters created by the writer demonstrate the qualities of courage, fortitude, patience, and humanity.

Keywords: artistic images in the novel, character traits, national psyche, spiritual experiences of heroes, analysis of their inner world.

KIRISH

O'tkir Hoshimovning "Ikki eshik orasi" romani 1985-yil nashr etilgan. XX asrning 60 yillarida adabiyot olamiga kirib kelgan, o'zbek xalq yozuvchisi Respublika Davlat mukofoti sohibi, o'ziga xos betakror publitsist ko'plab hikoyalar, romanlar, qissalar, drammlar yaratgan qalami o'tkir ijodkor O'tkir Hoshimovdir. Uning "Tushda kechgan umrlar", "Nur borki soya bor", "Duyoning ishlari", "Ikki eshik orasi" asarlari kitobxonlarning qalbidan chuqur joy olgan va o'zbek adabiyotida eng ko'p sevib o'qiladigan kitoblar desak mubolag'a bo'lmaydi.

Yozuvchi nima uchun "Ikki eshik orasi" deb nomlagan degan savol hammani o'ylantiradi. Ijodkor boshqa nom qo'ysa ham bo'lar edi -ku nega aynan shu nomni qo'ygan, sababi u yerda ikki eshik haqida gap ketadi. Nima? Asarni ichida rostan ham ikkita eshik voqealarda qatnashadimi yo biron bir hodisa yoki hikoya haqida yozilganmi desangiz umuman olganda asar nomi ramziy qo'llanilgan. Ya'ni ikki eshik orasi bu nima degan bo'lsangiz ikki eshik orasi bu biz yashab turgan hayot umuman olganda har qanday

tugʻilayotgan chaqaloq bir eshikdan kiradi, ruhi tanasiga joylangan inson bir eshikdan kiradi va shu hayotga mana shu dunyoga qadam qoʻyar ekan, dunyoda bor oʻzining qisqa yoki, uzun umrini yashaydi, keyinchalik u ikkinchi eshikdan chiqib ketadi. Shuning uchun asar nomi “Ikki eshik orasi” deb nom oladi. Yozuvchi aytadi biz shu ikki eshik orasida turibmiz va ayni lahzalarda ikki eshik orasidamiz.

ASOSIY QISM.

Asarning boshida bir ajib narsa bor deyлади.”Rost bilan yolgʻonning oʻrtasida -toʻrt enlik “degan gap bor. Qiziq, nega endi oz emas, koʻp emas, toʻrt enlik? Gap shundaki, koʻz bilan quloqning orasi -toʻrt enlik ekan. Eshitganiga emas, koʻrganingga ishon... Maqsad -shu deya asarni boshlaydi.

Voqea Toshkent atrofidagi qishloqlardan birida asosan ikkichi jahon urushi yillarida boʻlib oʻtadi. Shu bilan birga adib asarda qishloq kishilarini urushdan oldingi va urushdan keyingi hayotini bitadi. Asar 7 qism 47 bobdan tashkil topgan.

Oʻtkir Hoshimov aytadi men bu romani yozishdan oldin oʻsha qahramonlar bilan suhbat qurdim degan ekanlar. Asar qahramonlari hayotda bor oʻsha qahramonlar bilan suhbat qurdim yo oʻzlari bilan yo ruhlari bilan deydi.

Roman voqeasi Robiya, Qora amma, Kimsan, Muzaffar, Munavvar, Raʼno, Umar zakunchi, Shomurod, Olimjon toʻqqizta obraz tilidan hikoyalar tizmasida berilgan. Bu hikoyalar mazmunan bir -biri bilan mahkam bogʻlangan. Asarda obrazlar bir-birini toʻldirib keladi. Asarda asosiy obrazlarga emas, balki, Rashid Abzi, Bashor opa, Oysara Samadov,

Shavkat Qudratovich, Ikrom, Safar, Ilhom tabib, Qumri, Fotima, Zuhra, Zokir, Shokir, Xolposha xola, Omon singari epizodik obrazlar ham kitobxonlarning yodida qoladi. Asarda sunʼiylik yoʻq, ishontirish sanʼati kuchli.

Romanda ayollar obraziga ham keng oʻrin berilgan. Ular ichida ayniqsa Qora amma mehribon, sodda va bardoshli ayol. Qora amma deb nom bejizga berilmagan chunki roʻshnolik koʻrib yashamagani yuziga aks etgan shuning uchun shu nom juda mos kelgan. Uning obrazi orqali urush davridagi oʻzbek onalarining siymosi tasvirlangan desak mubolagʻa boʻlmaydi. Qora amma boshiga kelgan barcha koʻrgiliklarga sabr-bardosh bilan yingib oʻtgan. Uning oltitta farzandini yerga qoʻygan bitta Kimsanni yer-u koʻkga ishonmay katta qildi. Yurda mudhish urush boshlagach yurti ishiga kamarbasta boʻlsin deb yolgʻiz farzandini urushga kuzatadi. Oʻgʻli urushdan qaytib kelmaydi amma oʻgʻlini oʻlganiga ishonmay oʻgʻlini yillar kutadi.

Romandagi yana bir ayol obrazi bu Robiya unga ham taqdir kulib boqmaydi. Yoshligidan onasidan yetim qoldi. Robiya juda aqlli, matonatli goʻzal bir oʻzbek qizi sifatida asarda tasvirlangan. Urush tugasa ham Kimsanni kelishini intizorlik bilan kutadi. Taqdirning gardishi bilan u oʻzining tutunga togʻasiga turmushga chiqishga majbur boʻldi. Raʼnoning qilgan nomaqul ishlari uchun Robiya jabr chekadi. U rozi boʻlganini

sababi u non tuz yegani uchun Qora ammaga yo‘q deya olmaydi. U sabrli mehribon irodali o‘zbek ayoli sifatida barchaga namuna bo‘la oladigan ayol.

Yozuvchi hayotda aks etgan voqeani yozadi. O‘sha vaqtda erini urushdan kelishini kutmagan ayollar bo‘lgan buni yozuvchi Ra‘no obrazi bilan ochib berdi. Shu voqeani nimaga ko‘rsatdi yozuvchi chunki, biz taqqoslab olishimiz uchun ko‘rsatdi. Ra‘no urush to‘zonlarini ichida dovdorab yo‘ldan toyib hayot so‘qmoqlariga kiradi va eriga xiyonat qiladi. Umar zakunchining hiylasiga uchib unga o‘ynash bo‘ladi. Ra‘no subutsizligi o‘ylamay qilgan ishlari uchun baxtsiz bo‘ladi. Ra‘no Shomurodni kuzatishida aytadi, Shomurod akamsiz yasha olmayman deb aytgan gaplariga amal qilmagan ayol unga ham narsa bor edi, mehr, muhabbat kuchli edi. Och qolgani ham yo‘q edi. U bularni hammasini juda kech anglab yetadi.

Asarda Kimsan Husanovning obrazi muvaffaqiyatli chiqqan. U asar voqealarida kam ishtirok etgan bo‘lsa ham ikki bobdagi hikoyasi orqali uning tanti, mard, oriyatli, jasur belida belbog‘i bor yigit ekanligini bilishimiz mumkin. U vatan uchun o‘z jonini fido etadi.

Shomurod ham ko‘p azob ko‘radi. Shomurod erkak kishi bo‘lsa ham opasini oldiga borib yig‘laydi, nima man o‘g‘rilik qildimi, urushga uni himoyasi uchun bormadimi, farzandimni himoyasi uchun bormadimi, oxiri nima oldim mana shu yaradorlikmi deydi. Bu gaplar oddiy gap emas edi erkak kishi uchun juda ham og‘ir bo‘ladi. U juda ham Ra‘noni yaxshi ko‘rgan bo‘ladi. Lekin Ra‘no ungan mos bo‘lmaydi.

Orif oqsoqolning yoshlik qilib yo‘ldan ozgan keliniga mardlik bilan adolat qilishi qismatlari chalkashib ketgan Muzaffar va Munavvar sevgisini ko‘ramiz. Muzaffar bilan Munavvarni ham qiyin ahvolga tushurgan bu o‘sha sovuq urush va Ra‘no bo‘ladi. Urush bo‘lmaganda Ra‘no eriga xiyonat qilmaganda edi Muzaffar bilan Munavvar emikdosh bo‘lib qolmas edi. Ular birga baxtli bo‘lgan bo‘lar edi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda yozuvchining “Ikki eshik orasi” romani insoniylik va halollik g‘alabasi haqidagi ibratli asar bo‘lib unda hayotning achchiq haqiqatlari, mehr, rahm shavqatning qudratli tasvirlangan. Har kim hayotda ikki eshik orasida turib o‘z yo‘lini tanlaydi. Yaxshilik yo‘limi yo‘son ammo insofsizlik yo‘limi bu tanlovlar insonni butun hayotini belgilaydi. Bu asarga Birni ko‘rib fikr qil, Mingni ko‘rib shukur qil maqoli to‘g‘ri keladi. Chunki bu asarda qancha taqdirlar bor shulardan fikr olsak bo‘ladi. Shukur qilishga undashi o‘sha zamon notinch bo‘lgan hozir juda ham tinch zamonda yashayapmiz. Buni biz qadriga yetishimiz kerak.

Bu kitobni oxirigacha o‘qimaganlarga fikrim suvni tayiga yotgan sadafga, sadaf ichidagi durga eng kuchli sabrli g‘avoslar yetgani kabi kitobni oxirigacha borib o‘qib tugatgan kitobxon ham durga sazovor bo‘ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

- 1.Hoshimov, O'. Sakkizinchi mo'jiza. Toshkent. 2009.
- 2.Boltaboyev, H. El sevgan adib. Toshkent. 2011
- 3.Normatov U. Taqdirlar romani “Ikki eshik orasi” romaniga so'nngi so'z. T, 1986, 554-bet.

RAQAMLI JAMIYATDA METODIK KOMPETENSIYALAR: FALSAFIY VA PEDAGOGIK ASOSLAR

Muminova Dilnoza Isomiddin qizi
ChDPU Pedagogika fakulteti magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqola raqamli jamiyatda metodik kompetensiyalarning falsafiy va pedagogik asoslarini tahlil qiladi. Raqamli jamiyatning asosiy tushunchalari (Floridi va Castells nazariyalari), metodik kompetensiyalar (o'qituvchilarning raqamli muhitda dars loyihalash va baholash ko'nikmalari) va ularning ta'lim transformatsiyasidagi o'rni ko'rib chiqiladi. Maqolada falsafiy jihatlar (raqamli etika va epistemologiya) va pedagogik asoslar (konnektivizm va konstruktivizm) muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli jamiyatda metodik kompetensiyalarni rivojlantirish ta'lim sifatini oshiradi, ammo etik va ijtimoiy muammolarni hisobga olish zarur. Maqola pedagoglar uchun nazariy tavsiyalar beradi va O'zbekiston ta'lim tizimiga moslashtirish imkoniyatlarini taklif etadi.

Kalit so'zlar

Raqamli jamiyat, metodik kompetensiyalar, falsafiy asoslar, pedagogik asoslar, raqamli transformatsiya, konnektivizm, konstruktivizm, ta'lim etikasi, digital kompetensiyalar, innovatsion ta'lim.

Raqamli jamiyatning shakllanishi ta'lim tizimini tubdan o'zgartirmoqda, bu jarayonda metodik kompetensiyalar (o'qituvchilarning dars o'tkazish va ta'lim dizayni ko'nikmalari) markaziy o'rin egallaydi. Luciano Floridining "Infosphere" nazariyasiga ko'ra, raqamli jamiyat inson va texnologiya chegaralarini yo'qotadi, bu ta'limda metodik yondashuvlarni qayta ko'rib chiqishni talab etadi. Ushbu maqolada raqamli jamiyatda metodik kompetensiyalarning falsafiy (epistemologik va etik jihatlar) va pedagogik (nazariy modellar) asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqot maqsadi – bu kompetensiyalarning ta'lim transformatsiyasidagi o'rnini ochib berish va amaliy tavsiyalar berishdir. Maqola global tadqiqotlar (UNESCO va OECD hisobotlari) ga tayanadi.

Raqamli jamiyatda metodik kompetensiyalarning falsafiy asoslari pragmatizm va post-modernizmga tayanadi. Pragmatizm (Dewey nazariyasi) bo'yicha, metodik kompetensiyalar real hayot tajribalariga asoslanishi kerak, raqamli muhitda esa bu AI va VR orqali amalga oshiriladi. Falsafiy jihatdan, raqamli jamiyat epistemologiyasi (bilim qanday hosil qilinishi) metodik kompetensiyalarni raqamli etika bilan bog'laydi: masalan, axborot buzilishidan himoya qilish va inkluziv ta'limni ta'minlash.

Manuel Castellsning "Tarmoq jamiyati" nazariyasiga ko'ra, raqamli jamiyat tarmoqlar orqali tuzilgan, bu metodik kompetensiyalarni global hamkorlikka yo'naltiradi. Falsafiy muammolar orasida raqamli tengsizlik (digital divide) bor, bu metodik yondashuvlarni ijtimoiy adolatli qilishni talab etadi.

Pedagogik jihatdan, metodik kompetensiyalar konstruktivizm va konnektivizm nazariyalariga asoslanadi. Konstruktivizm (Vygotskiy) bo'yicha, talabalar o'z tajribalari orqali metodik ko'nikmalarni rivojlantiradilar; raqamli jamiyatda bu onlayn platformalar orqali sodir bo'ladi. Konnektivizm (Siemens) esa raqamli tarmoqlarda bilim taqsimlanishini ta'kidlaydi, bu metodik kompetensiyalarni AI vositalari (masalan, adaptiv dasturlar) orqali kuchaytiradi.

Raqamli jamiyatda metodik kompetensiyalar quyidagi pedagogik modellarga asoslanadi:

- TPACK modeli: Texnologiya, pedagogika va kontentni integratsiya qilish, bu raqamli muhitda dars loyihalashni yaxshilaydi.

- DigCompEdu ramkasi: O'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini baholash, bu metodik ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

O'zbekiston kontekstida, Oliy ta'lim vazirligining raqamli strategiyasi bu asoslarni qo'llab-quvvatlaydi, ammo o'qituvchilar tayyorlanmaganligi muammo yaratmoqda.

Muammolar va kelajak istiqbollari

Raqamli jamiyatda metodik kompetensiyalarni rivojlantirish etik muammolarni (tarixiy faktlarni buzish) va resurs cheklovlarini keltirib chiqaradi. Kelajakda metaverse va AI integratsiyasi metodik kompetensiyalarni global darajada rivojlantiradi.

Raqamli jamiyatda metodik kompetensiyalarning falsafiy va pedagogik asoslari ta'limni moslashuvchan qiladi. Bu nazariyalar amaliyotda qo'llanilishi kerak, etik jihatlarga e'tibor qaratilgan holda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. The Digital Competences Necessary for the Successful Pedagogical ... (2025). MDPI.
2. Philosophical & Cognitive Foundations of an ICT Curriculum (2016). Fishbowl Teaching.
3. Digital Pedagogical Competency Framework for Teacher (DPCFT ... (2025). Preprints.org.
4. Philosophical and Methodological Foundations for Improving Digital ... (2025). ResearchGate.
5. Digital competence frameworks in teacher education-A literature ... (2023). Journals.librarypublishing.arizona.edu.

6. Philosophy, theory, and pedagogy of Technologies education (2025).
Researchportal.scu.edu.au.
7. Artificial intelligence competency framework for educators in the ... (2025).
Journal-discourse.com.
8. Education in the 21st century: philosophical foundations and principles (2025).
Semanticscholar.org.
9. Pedagogical innovation and curricular adaptation in enhancing ... (2025).
ScienceDirect.

УЗЛУКСИЗ МАЪНАВИЙ ТАРБИЯ КОНЦЕПЦИЯСИНИНГ ЁШЛАРНИНГ МАЪНАВИЙ ҲАЁТИДА ТУТГАН ЎРНИ

Шарипов Эгамберди Комилжон ўғли

Чирчиқ давлат педагогика университети Ижтимоий гуманитар фанларни ўқитиш методикаси Маънавият асослари 2-курс мангистранти.

Аннотация: Мазкур мақолада узлуксиз маънавий тарбия концепциясининг мазмуни, унинг ёшлар маънавий-ахлоқий ривожига аҳамияти ҳамда жамият тараққиётидаги ўрни таҳлил этилган. Шунингдек, ёш авлодни юксак маънавиятли, баркамол шахс қилиб тарбиялашда мазкур концепциянинг таъсири ёритилган.

Калит сўзлар: Узлуксиз тарбия, маънавий тарбия, ёшлар, ижтимоий онг, миллий қадриятлар, маънавий ҳаёт, тарбия тизими.

Кириш:

Ҳар қандай жамиятнинг тараққиёти, энг аввало, унинг маънавий асосларига боғлиқ. Бугунги глобаллашув жараёнларида ахборот хуружи, мафкуравий таҳдидлар фонида ёшларнинг онги ва қалбини асраб қолиш, уларда мустақил фикрлаш, миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурматни шакллантириш муҳим вазифалардан бирига айланган. Шу нуқтаи назардан, Ўзбекистон Республикасида қабул қилинган "Узлуксиз маънавий тарбия концепцияси" катта аҳамият касб этади.

Асосий қисм : Узлуксиз маънавий тарбия концепциясининг мазмуни. Ушбу концепция давлат ва жамиятнинг маънавий-ахлоқий соҳадаги сиёсатини ифода этувчи муҳим ҳужжат ҳисобланади. Унда болалар боғчасидан то олий таълим муассасасигача бўлган ҳамда ишлаб чиқариш ва жамоат фаолиятига жалб этилган фуқароларни ҳам қамраб олган ҳолда тарбиянинг узвийлик ва давомийлик тамойили асосида йўлга қўйилиши белгилаб қўйилган.

Концепциянинг асосий мақсади — маънавий етук, ватанпарвар, юксак ахлоқий фазилатларга эга, маърифатли шахсни тарбиялашдир. Ушбу мақсадга эришиш учун барча таълим босқичлари, оммавий ахборот воситалари, оила, маҳалла ва жамоат ташкилотлари ҳамкорликда иш юритиши лозим.

Ёшлар маънавий ҳаётида концепциянинг ўрни:

Ёш авлод — келажак таянчи. Улар маънавий жиҳатдан етук бўлмас экан, жамиятнинг барқарор ва мувозанатли ривожига ҳам кафолатланган бўлмайди. Шу боис, узлуксиз маънавий тарбия ёшларнинг:

- Миллий ва умуминсоний қадриятларга бўлган муносабатини шакллантиради;
- Тарихий мерос, анъаналар ва урф-одатларга ҳурмат уйғотади;

-Мустаҳкам фуқаролик позициясини белгилайди;

-Ахлоқий мас’улиятни англатади;

-Ватанга садоқат, инсонпарварлик, бағрикенглик туйғуларини юзага чиқаради.

Айниқса, ёшлар ўртасидаги оммавий маданият таъсири, интернет ва ижтимоий тармоқлар орқали кириб келаётган ёт ғояларга қарши маънавий иммунитетни шакллантиришда мазкур концепция муҳим аҳамият касб этади.

Таълим тизими ва узлуксиз тарбия

Таълим муассасаларида маънавий тарбияни узвий ташкил этиш учун:

Дарсдан ташқари тадбирлар (мулоқотлар, маънавий соатлар, китобхонлик учрашувлари) самарали йўлга қўйилмоқда;

Ўқитувчилар ва тарбиячиларнинг маънавий салоҳияти оширилмоқда;

Ҳар бир таълим босқичи учун алоҳида маънавий-ахлоқий тарбия дастурлари ишлаб чиқилган.

Бу орқали ёшлар нафақат билим оладилар, балки шахс сифатида шаклланадилар.

Хулоса

Узлуксиз маънавий тарбия концепцияси — бу мустаҳкам маънавий асослар, ахлоқий тамойиллар ва миллий ғояларга суянган ҳолда етук авлодни тарбиялашга қаратилган йўл харитасидир. Ёшларнинг маънавий ҳаётида мазкур концепциянинг таъсири ниҳоятда муҳим. Бу концепция фақат таълим тизимида эмас, балки оила, жамоатчилик, оммавий ахборот воситалари ва давлат ташкилотларининг ҳамкорлигида ҳаётга татбиқ этилса, унда маънавий баркамол, масъулиятли ва фаол фуқароларни тарбиялашга эришилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. “Узлуксиз маънавий тарбия концепцияси” — Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарори, 2022 йил.
2. Президент Шавкат Мирзиёевнинг маънавият масалаларига бағишланган нутқлари.
3. "Маънавият асослари" дарслиги. — Тошкент: Ўқитувчи нашриёти, 2021.
4. Қурбонов А. “Ёшлар маънавияти: муаммо ва ечимлар” — Тошкент, 2020.

5-SHO'BA. MEDIATA'LIMDAGI TRANSFORMATSIYALAR YOSHLAR NIGOHIDA

YANGI O'ZBEKISTONDA YOSHLAR MEDIAMADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDAGI TRANSFORMATSIYALAR

Mamatkadirov Sarvarbek Sirojiddin o'g'li

Farg'ona davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada yoshlar mediamadaniyatini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari, yoshlar mediamadaniyatini rivojlantirishning ilmiy-falsafiy tahlili, yoshlar mediamadaniyatini rivojlantirishning ustuvor vaziflari tahlil qilinadi. Maqolada Yangi O'zbekistonda yoshlar mediamadaniyatini rivojlantirishdagi transformatsiyalar o'rganiladi.

Kalit so'zlar: globallashuv, ijtimoiy-falsafiy tahlil, yoshlar mediamadaniyati, motivatsiya, axborot siyosati, nazariy-metodologik asos.

Insoniyat axborotlashgan jamiyat sari qadam tashlayotgan ekan, ayni paytda axborot omili yetakchi o'ringa chiqayotganligining guvohi bo'lib turibmiz. Ijtimoiy-siyosiy faoliyat hamda kundalik hayotda axborot asosiy o'rin tutayotgan ekan, axborot ishlab chiqarish bilan bir qatorda axborotni oqilona boshqarish ham muayyan maqsadlar realizatsiyasini ta'minlashda muhim. «Axborotlashgan jamiyatda jamiyatni boshqarishda tijorat va davlat tashkilotlari bilan bir qatorda axborot menejmenti ham yetakchi rol o'ynab, bunda axborot ishlab chiqarish, ayirboshlash va iste'mol qilish bilan bir qatorda axborotni boshqara bilish jamiyat faoliyatining asosiy jihatiga aylanadi».

E.To'ffler «Uchinchi to'lqin» haqidagi konsepsiyasida axborot rolining ortib borishini bugungi voqelikning asosiy xususiyati sifatida baholaydi. U o'z konsepsiyasida agrar inqilobi, sanoat inqilobi bilan bir qatorda axborot inqilobi sodir bo'layotganini uqtiradi. Bu borada A.Mo'minovning quyidagi fikrlari e'tiborga molik: “Agar davlatlarning qudrati birinchi sanoat inqilobiga qadar aholining soni va hududlarning katta-kichikligiga qarab, birinchi va ikkinchi sanoat inqiloblari o'rtasida davlat tasarrufidagi energiya turlari va ularning miqdoriga qarab belgilangan bo'lsa, hozirgi vaqtga kelib davlatning qudrati, eng avvalo axborot resurslariga, ya'ni davlat ega bo'lgan bilimlarga va ulardan ishlab chiqarishda qay darajada foydalanilishiga qarab belgilanadi”.

Shuningdek, A.Mo'minov “erkin axborot almashuvi” nazariyasining asoschilaridan biri bo'lgan MRB sobiq direktori A.Dallesning 1946-yildagi bayonotini keltirib o'tadi. “Agar menga, - deb yozadi A.Dalles, -tashqi siyosatning faqatgina bitta tamoyilini tanlab olish huquqi berilganda, men axborotning erkin oqimi prinsipini tanlagan bo'lar edim” degan fikrini tahlil qilarkan muallif g'arbda “axborotning erkin oqimi” deyilganda

cheksiz miqdordagi cheksiz miqdordagi axborotni bir taraflama uzatish, bunda axborot mazmunining hech qanda meyorlar bilan cheklanmasligi va mazkur axborot u yetkazib berilayotgan hududdagi davlat tomonidan nazorat qilinmasligi tushuniladi” deya fikrini davom ettiradi.

Axborotlashgan jamiyat ijtimoiy identikligining konstruktivligi amalga oshish mexanizmi, V.Z.Kogan tomonidan ilmiy amaliyotga kiritilgan “infologema” ta’sirida amalga oshiriladi. Infologema, maxsus artefaktlarga asoslangan, sifatsiz yoki yolgʻon axborot xisoblanadi. Infologemalar, manipulyativ ta’sir koʻrsatish uchun maxsus amalga oshirilib, nafaqat jamiyat, balki, avlodlarning mustaxkam stereotiplarini, individual va ijtimoiy axloqiy normalarni transformatsiya qilib, avlodlar deoriyentsiyasiga olib keladi. Aynan infologemalar orqali inson oʻz xatti xarakati va bolayotgan voqelikka oʻzi ratsional baho berayotganidek tuyuladi. Ijtimoiy psixologik infologemalarning gʻoyaviy, siyosiy, diniy turlari mavjud boʻlib, asosida, insonlarda ksenofobik kayfiyat va aybdorni topib jazolash kayfiyatini uygʻotish kabi maqsad yotadi.

Yuqoridagi misollarning aksariyati mobil messenjerlarda amaliy ifodasini topmoqda. Xossatan, oʻsmirlar va yoshlarni axborot bilan taʼminlovchi asosiy maʼlumot manbaiga aylanib ulgurganligi, yoshlar orasida muloqot oʻrnatishda dominantlik qilayotganligi, foydalanuvchilarning dunyoqarashini shakllanishiga, atrofdagilarga munosabati hamda jamiyatga ijtimoiylashuvini tezlashtiruvchi oʻziga xos mexanizm sifatida namoyon boʻlayotgani yaqqol dalil boʻla oladi. Shuning uchun ham, mobil ijtimoiy tarmoqlarning auditoriyasi aʼzolarining xulqiga va motiviga taʼsir qilayotgan elektron xabarlar, ular orasida boʻlayotgan suhbat mavzulari va mobil ijtimoiy tarmoq sahifalarida foydalanilayotgan turli xil rasmlar (avatarlar)ni kontent-tahlil metodidan foydalangan holda tadqiq etish ham muhim ahamiyat egadir. Chunki, internet global tarmoq sifatida oʻz foydalanuvchilariga qator imkoniyatlarni taqdim qiladi.

Internetda foydalanish jarayoni, alohida fenomen sifatida muloqotlarda, internet-chatda, internet-forumlarda va internet konfrensiyalarda namoyon boʻladi. Koʻpgina internet-chat, internet-forumlar va internet-konfrensiyalar muayyan mavzu doirasida oʻz yoʻnalishiga (siyosiy, madaniy, diniy, sport va boshqalar) ega.

Bundan tashqari, internetdan foydalanish jarayonida foydalanuvchi oʻz internet-laqabi orqali erkak kishi oʻzini ayol jinsli shaxs sifatida, oʻsmir yoshdagilar esa oʻzini katta yoshli shaxs va shu kibi boshqa oʻzi istagan har qanday rollarda muloqotga kirishish mumkin. Mazkur holatning vujudga kelishiga, internet tarmogʻida muloqot qilayotgan shaxsning qaysi etnik guruhga mansubligidan qatʼiy nazar, haqiqatda erkak yoki ayol jinsiga mansubligini aniqlash imkoniyatining yoʻqligi sharoit yaratadi. Ushbu holatga turlicha yondashish mumkin, yaʼni bir tomondan ayrim insonlarda mavjud holatdan qatʼiy nazar anonim ravishda oʻz fikrlarini keng izhor etish imkoniyati tugʻiladi. Ikkinchi tomondan inson oʻzi yashayotgan real borliqdan chekinib, virtual olamga kirib ketadi.

Psixologlarning ta'kilashicha, internet-chat, forum va boshqalarda muloqot o'rnatish ehtiyoji, asosan odatiy real makonda muloqot o'rnatish imkoniyati yo'q odamlarda ko'proq uchraydi. Yuqoridagi masala virtual qaramlik fenomeni bilan sinkretlashuv jarayonida o'z aksini topadi. Shusababli intensiv ravishda “internetga qaramlik” yoki “internet addiksiya” fenomeni zamonaviy tadqiqotlarning kun tartibidagi muhim masalalari o'rnidan joy olgan. Tadqiqotchilar fikricha, internetga qaramlik, odatiy qaramlik kabi (chekish, narkomaniya va boshqalar) to'g'ridan to'g'ri insonga nafaqat fiziologik, balki uning ongiga kuchli ta'sir ko'rsatib, ong industrillashuviga sabab bo'ladigan omil xisoblanadi.

Axborotlashgan jamiyatda hamisha xolis, obyektiv, sifatli axborot bilan soxta, noto'g'ri axborot birga yuradi. Umuman, sodir bo'lgan har qanday voqeahodisa bilan u haqida yaratilgan axborot aynan bo'lmaydi. Bu axborotni uzatayotgan odamning yondashuviga bog'liq. Ayniqsa, o'sha axborot rasmiy OAV orqali uzatilsa, auditoriya uni to'g'ri deb qabul qiladi. Ammo axborot texnologiyalarning rivojlanishi axborot uzatish vositasi sifatida rasman tan olingan internet tufayli auditoriyaning OAVga bo'lgan ishonchini sezilarli darajada pasaytirdi. Natijada tekshirilmagan, noto'g'ri axborotlar ko'payib ketdi. Bugungi kunda “feyk” axborotning salmoqli qismi interaktiv OAV sifatida e'tirof etilayotgan internet hissasiga to'g'ri kelmoqda. Internetdan foydalanish orqali anonim tarzda turli shakldagi axborot va g'oyalarni (siyosiy, ilmiy, madaniy, diniy va boshqa) tarqatish mumkinligi, o'zini qiziqtirgan har qanday ma'lumotlarni tez va oson qo'lga kiritishi mumkinligi turli media qing'irliklarini yuzaga kelishiga asos bo'lmoqda.

Media savodxonlik global axborotlashuv muhitida media axborotlari bilan tanishish, ularni saralash, tahlil qilish va tanqidiy baholash zaruriyatini idrok etish va media axborotlari bilan tanishish, ularni saralash, tahlil qilish, tanqidiy baholashga oid nazariy va amaliy bilimlarga ega bo'lish zarurligini anglab yetishdan iborat xususiyat ekanligi aniqlashtirildi.

Mediamadaniyat yetarli darajada mustahkamlangan media axborotlar bilan tanishish, ularni saralash, tahlil qilish va tanqidiy baholashga doir mavjud nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini o'zlashtirish va yetarli darajada mustahkamlangan media axborotlar bilan tanishish, ularni saralash, tahlil qilish va tanqidiy baholashga doir mavjud ko'nikmalarni malakaga aylantirishdan iborat xususiyat ekanligi aniqlashtirildi.

Mediafaoliyat – mediamuhitda mediavositalar yordamida axborotni izlash, olish, foydalanish, ijodiy qayta ishlab chiqish, uzatish, saqlash, shuningdek ishlab chiqarish va tarqatishdan iborat faoliyat turi ekanligi asoslandi.

Globallashuv jarayoniga xos jihatlar - axborot orqali ta'sir ko'rsatish, axborot xurujlari, gegemonlikni da'vo qiluvchi davlatlar tomonidan uyushtirilayotgan g'oyaviy-madaniy ekspansiya, o'z madaniyati va ma'naviyatini moddiy jihatdan ta'minlangan

g'arb va o'z taraqqiyoti sari odimlayotgan sharq xalqlari turmush tarzi orasidagi farqlarni zo'r berib, targ'ib qilish hollarini angalatishi asoslandi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Меркулова О.В. Средства массовой информации как политический инструмент формирования общественного мнения в современной России. –М., 2004
2. Николай Е. Влияние информации сми на формирование общественного мнения. –М., 2021
3. Почепцов Г.Г.. Психологические войны. М.: Рефл-бук, К.: Ваклер. 2000. Сс. 58-59.
4. Румин И. Информация и общественное мнение. –М.: Альпина Паблишер, 2015

MEDIATA'LIM VA HUQUQIY SAVODXONLIK: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Husenova Sevinch Ilhom qizi

Kogon shahar 7-umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchisi

Buxoro Davlat pedagogika instituti,

Ijtimoiy fanlar kafedrası magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada mediata'lim va huquqiy savodxonlikning o'zaro bog'liqligi hamda zamonaviy yondashuvlar asosida ularni rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi. Axborot texnologiyalari shiddat bilan rivojlanayotgan davrda yoshlar va keng jamoatchilikning media madaniyatini oshirish, huquqiy bilimlarini mustahkamlash, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish zarurligi asoslab beriladi. Shuningdek, mediata'limning huquqiy ongini shakllantirishdagi o'rni va innovatsion ta'lim metodlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: mediata'lim, huquqiy savodxonlik, axborot texnologiyalari, media madaniyat, tanqidiy fikrlash, zamonaviy yondashuv, innovatsion ta'lim.

Axborot oqimi shiddat bilan kengayib borayotgan bugungi davrda insonning media savodxonligi va huquqiy bilim darajasi jamiyat barqarorligi hamda demokratik qadriyatlar rivojining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Mediata'lim – bu insonlarning axborot manbalarini tanqidiy tahlil qilish, to'g'ri baholash va ulardan oqilona foydalanish ko'nikmalarini shakllantiruvchi ta'lim sohasi bo'lib, u fuqarolarning huquqiy savodxonligini oshirishda beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Globalashuv, raqamli transformatsiya va internet texnologiyalarining keng qo'llanilishi natijasida har bir inson axborot maydonining faol ishtirokchisiga aylanmoqda. Bunday sharoitda huquqiy savodxonlik, axborotdan to'g'ri foydalanish, yolg'on va manipulyativ ma'lumotlarni ajrata olish ko'nikmasi har bir fuqarodan yuqori media madaniyatni talab etadi. Shuning uchun ham mediata'limni huquqiy savodxonlik bilan uyg'un holda rivojlantirish dolzarb masalaga aylandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish va mediata'limni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori ushbu yo'nalishda yangi bosqichni boshlab berdi. Bu qarorda axborot xavfsizligi, yoshlarning media kompetensiyasini oshirish, shuningdek, huquqiy tafakkurni rivojlantirish masalalari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilangan.

Mediata'lim (media education) — bu shaxsning axborot oqimlari bilan to'g'ri ishlay olish, ularni tahlil etish, turli media vositalar orqali yaratilayotgan xabarlarining ma'nosini tushunish, soxta ma'lumotlarni aniqlash va mustaqil fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan ta'lim tizimidir.

Mediata'limning asosiy maqsadlari:

Fuqarolarning axborot olish va yetkazish madaniyatini rivojlantirish;
Internetdagi manbalarga tanqidiy yondashish ko'nikmasini shakllantirish;
Yoshlarni dezinformatsiya va axborot manipulyatsiyasidan himoya qilish;
Huquqiy ong va fuqarolik mas'uliyatini oshirish.

Zamonaviy ta'lim jarayonida mediata'lim nafaqat axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmasini o'rgatadi, balki shaxsni mustaqil fikrlaydigan, ijtimoiy mas'uliyatli va huquqiy jihatdan savodli inson sifatida shakllantiradi.

Huquqiy savodxonlik – bu fuqarolarning qonunlarni bilish, ularni amaliy hayotda to'g'ri qo'llash, o'z huquq va majburiyatlarini anglash ko'nikmasidir. Huquqiy savodli inson jamiyatda qonun ustuvorligini ta'minlashda faol rol o'ynaydi.

Huquqiy savodxonlik quyidagi uch darajani o'z ichiga oladi:

Huquqiy bilim: qonunlar, me'yoriy hujjatlar, fuqarolik erkinliklari haqidagi bilimlar.

Huquqiy tafakkur: huquqiy hodisalarga tanqidiy va tahliliy yondashuv.

Huquqiy xulq: qonunlarga hurmat, ularni ongli ravishda bajarish va boshqalarga namuna bo'lish.[2, 210]

Shu nuqtai nazardan qaraganda, mediata'lim huquqiy savodxonlikni rivojlantirishda axborot manbalarini to'g'ri tahlil qilish, qonuniy ma'lumotlarga asoslanish, yolg'on propagandalardan himoyalaniish imkonini beradi.

Bugungi kunda mediata'lim va huquqiy savodxonlik bir-birini to'ldiruvchi jarayon sifatida qaralmoqda. Chunki axborot maydoni — bu nafaqat bilim olish, balki huquqiy qarorlar qabul qilish, ijtimoiy munosabatlarda faol ishtirok etish uchun ham asosiy vositadir.

Mediata'lim orqali o'rgatiladigan tanqidiy fikrlash, tahliliy yondashuv va faktlarni tekshirish ko'nikmalari fuqarolarning huquqiy savodxonligini kuchaytiradi. Masalan, soxta axborotlar, qonuniy hujjatlarning noto'g'ri talqini yoki ijtimoiy tarmoqlarda tarqalayotgan manipulyativ xabarlar mediata'lim yondashuvlari orqali oson aniqlanadi.

Huquqiy savodxonlik esa, o'z navbatida, mediata'limni qo'llab-quvvatlaydi, chunki fuqarolar o'z huquq va majburiyatlarini bilgan holda axborotdan foydalanishda qonuniy me'yorlarga rioya qiladilar. Masalan, “Mualliflik huquqi to'g'risida”gi qonun media materiallar bilan ishlashda muhim huquqiy asosni belgilaydi.

Mediata'lim sohasida quyidagi zamonaviy yondashuvlar keng qo'llanilmoqda:

Interfaol ta'lim metodlari: muammoli o'yinlar, media loyihalar, debatlar, simulyatsiyalar orqali o'quvchilar media xabarlarini tahlil qilishni o'rganadilar.

Raqamli platformalar: onlayn kurslar, vebinarlar, “Media literacy” mobil ilovalari orqali ta'lim jarayoni yanada samarali tashkil etilmoqda.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: “fake news” (soxta yangiliklar)ni aniqlash bo'yicha mashg'ulotlar, axborot manbalarining ishonchliligini baholash amaliyoti kengaymoqda.

Huquqiy media ta'lim: jurnalistlar va blogerlar uchun media etikasi, axborot xavfsizligi, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha treninglar o'tkazilmoqda.

Bu yondashuvlar nafaqat yoshlar, balki keng jamoatchilikning media madaniyatini oshirishda ham samarali natija bermoqda.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so'ng, axborot siyosati va huquqiy ta'lim sohasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi. 2020 yildan boshlab “Mediata'lim markazlari” faoliyat yurita boshladi, ularning asosiy vazifasi — yoshlarning media savodxonligini oshirish, axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirish.

Huquqiy savodxonlikni oshirish maqsadida Adliya vazirligi, Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi hamda Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi hamkorligida “Huquqiy axborot haftaligi”, “Huquqiy marafon” kabi loyihalar amalga oshirilmoqda.

Shuningdek, “Yoshlar daftari”, “Ochiq ma'lumotlar portali” va “e-Huquqiy axborot” kabi platformalar aholining huquqiy va media madaniyatini oshirishda muhim o'rin tutmoqda.

Ammo shunga qaramay, ayrim muammolar ham mavjud:

Mediata'lim dasturlari barcha ta'lim muassasalarida bir xil darajada yo'lga qo'yilmagan;

Fuqarolarning axborotdan foydalanish madaniyati past;

Soxta axborotlar va kiberjinoyatlar soni ortib bormoqda;

Huquqiy axborot manbalariga kirish imkoniyatlari ayrim hududlarda cheklangan.[4, 198]

Bu muammolarni bartaraf etish uchun ta'lim tizimi, OAV va fuqarolik jamiyati o'rtasida hamkorlikni yanada kuchaytirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, mediata'lim va huquqiy savodxonlik zamonaviy jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun muhim o'rin tutadi. Mediata'lim fuqarolarga axborotni tahlil qilish, soxta xabarlarini aniqlash, axborot manipulyatsiyasidan himoyalaniшни o'rgatsa, huquqiy savodxonlik esa ularning qonuniy ongini, mas'uliyatini va ijtimoiy faolligini kuchaytiradi.

Bugungi raqamli davrda bu ikki yo'nalishning uyg'unligi shaxsning har tomonlama yetuk, ongli, mas'uliyatli bo'lib shakllanishini ta'minlaydi. O'zbekiston sharoitida mediata'limni kengaytirish, uni huquqiy tarbiya bilan integratsiya qilish, ta'lim tizimi va OAV hamkorligini mustahkamlash milliy taraqqiyotning muhim yo'nalishlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev, Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti. 2022 — 312 b.
2. Karimova, N. Mediata'lim asoslari. Toshkent: Innovatsiya nashriyoti. 2023— 210 b.
3. Jo'rayev, A. Huquqiy madaniyat va yoshlar tafakkuri. Samarqand: SamDU nashriyoti. 2021— 185 b.
4. Raximov, D. Axborot xavfsizligi va media siyosat. Toshkent: Oliy ta'lim nashriyoti. 2024— 198 b.

O'ZBEKISTONDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDAGI AHAMIYATI

Raximova Moxinora Xoshimjanovna

*Andijon davlat pedagogika instituti boshlang'ich ta'lim kafedrası katta
o'qituvchisi*

Shukurova Nigora Latibjonovna

*Andijon davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2-bosqich
talabasi*

Annotatsiya

Ushbu maqolada ta'limni raqamlashtirish haqida yoritilgan bo'lib, maqolada raqamlashtirish bosqichlari va yangi raqamli texnologiyalar tahlil qilingan. Oliy ta'limning o'quv jarayonida raqamli texnologiyalarning imkoniyatlari ham ochib berilgan. Ta'lim tizimi iqtisodiy o'sish va yangi mehnat munosabatlari bilan ajralib turadigan raqamli asrga ishonchli o'tishni ta'minlaydi. Muntazam jarayonlarni amalga oshiradigan sun'iy intellekt mehnat bozorida paydo bo'lmoqda

Kalit so'zlar: raqamlashtirish, transformatsiya, ta'lim, raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, ta'lim faoliyati, pedagogik jarayon, mobil ta'lim, raqamli savodxonlik.

Аннотация.

В данной статье рассматривается цифровизация образования, анализируются этапы цифровизации и новые цифровые технологии. Также раскрываются возможности цифровых технологий в образовательном процессе высшей школы. Система образования обеспечивает уверенный переход в цифровую эпоху, характеризующуюся экономическим ростом и новыми трудовыми отношениями. На рынке труда появляется искусственный интеллект, выполняющий рутинные процессы.

Ключевые слова: цифровизация, трансформация, образование, цифровые технологии, искусственный интеллект, образовательная деятельность, педагогический процесс, мобильное обучение, цифровая грамотность.

Abstract.

This article discusses the digitalization of education, analyzing the stages of digitalization and new digital technologies. The possibilities of digital technologies in the educational process of higher education are also revealed. The education system ensures a reliable transition to the digital age, characterized by economic growth and new labor relations. Artificial intelligence, which performs routine processes, is emerging in the labor market.

Keywords: digitalization, transformation, education, digital technologies, artificial intelligence, educational activities, pedagogical process, mobile learning, digital literacy.

XXI asr axborot va raqamli texnologiyalar asri sifatida kiritildi. Bugungi kunda dunyoning har bir jabhasida raqamli transformatsiya jarayonlari kuzatilmoqda va bu o'zgarishlar, albatta, ta'lim sohasiga xam kirib keldi

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktyabrdagi PF- 6079-sonli “Raqamli O'zbekiston 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi Farmoni raqamli texnologiyalarining barcha sohalarga samarali tatbiq qilish, milliy iqtisodiyot tarmoqlarini raqobatbardoshligini oshirishda muhim omillardan biridir. O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi oliy ta'limni raqamlashtirish sharoitida yangi takliflarni tahlil qilish va ishlab chiqishda ta'lim jamoatchiligining faol pozitsiyasini nazarda tutadi. Xozirgi kunda biz ta'limda axborotlashtirish va raqamlashtirishning keyingi jarayonlarini kuzatib borish uchun raqamdan foydalanmasligimizning iloji yo'q. "Raqamlashtirish" atamasi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining kuchayishi munosabati bilan paydo bo'ldi. Raqamlashtirishni nafaqat ta'lim, balki iqtisodiyotni ham o'zgartirishda raqamli resurslardan foydalanishning asosiy yondashuvlaridan biridir. Shu bilan birga, axborot va ta'lim muhitini yaxshilash maqsadida texnologiyalar va jarayonlarning roli kattadir. Raqamlashtirish ishlab chiqarish jarayonlarining intensivlashuviga olib keladi. Raqamli texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar va messenjerlar ijtimoiy qadriyatlarni o'zgartirdi va odamni onlayn identifikatsiyalashga olib keldi. O'zining ta'lim yo'nalishini mustaqil ravishda belgilaydigan yangi turdagi talabalar shakllanadi. Ular ish va o'qishni uyg'unlashtirgan holda shaxsiy rivojlanish va o'z taqdirini o'zi belgilashga undaydi.⁶⁹

Ta'lim tizimi iqtisodiy o'sish va yangi mehnat munosabatlari bilan ajralib turadigan raqamli asrga ishonchli o'tishni ta'minlaydi. Muntazam jarayonlarni amalga oshiradigan sun'iy intellekt mehnat bozorida paydo bo'lmoqda. Oliy ta'lim tizimi muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishni o'z ichiga olgan kasbiy kompetentsiyalarga ega bo'lgan yangi kasblar bo'yicha mutaxassislarni tayyorlashga e'tibor qaratishi lozim. Ta'limni raqamlashtirishning asosiy elementlaridan biri bu raqamli savodxonlikdir. Raqamli savodxonlik ta'limning asosiy ustuvor yo'nalishi bo'lib, bu raqamli texnologiyalardan foydalangan holda tarkibni loyihalash va ulardan foydalanish, kompyuter dasturlash, grafik vizualizatsiya texnikasi, kompyuter grafikasi, onlayn kurslarning multimedia rivojlanishi va boshqalar, ma'lumot qidirish va almashish, boshqa talabalar bilan aloqa qilish. Biz raqamli savodxonlikni rivojlantirish uchun turli mezonlarni tahlil Raqamli savodxonlik turlari: mediasavodxonlik, innovatsiyalarga

⁶⁹ Агибова И.М. Условия и факторы организации эффективной самостоятельной работы студентов с использованием информационных и коммуникационных технологий. Вестник поморского университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. 2010; № 5: 128 – 134.

munosabat, aloqa, kompyuter, axborot savodxonligi. Raqamlashtirish muammolarini hal qilish uchun ta'limimiz raqamli transformatsiyadan o'tishi kerak. Olimlarning fikricha, ta'limning raqamli transformatsiyasi dunyoda ro'y berayotgan global axborot muammolariga javobdir.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha islohotlar negizida ta'lim-tarbiya tizimini modernizatsiya qilish, jumladan raqamli ta'lim muhitini yaratish va joriy etish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Globallashuv sharoitida raqobatbardosh, innovatsion tafakkurga ega, zamonaviy bilim va ko'nikmalarni egallagan yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash davlatimiz oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir.

O'zbekistonda “Inson qadri uchun” degan buyuk g'oyasi asosida oliy ta'lim muassasalarida sifat ta'minlash tizimini rivojlantirish, pedagogik kadrlarning malakasini doimiy oshirib borish va zamonaviy ta'lim texnologiyalarini joriy etish yo'nalishida izchil ishlar olib borilmoqda.

Mamlakatimizda raqamli ta'lim muhitining rivojlanishi mustahkam huquqiy va strategik asoslarga ega. Shuningdek, oliy ta'lim sohasini raqamlashtirish bo'yicha qabul qilingan bir qator normativ hujjatlar va milliy dasturlar ushbu jarayonga mustahkam huquqiy vosita yaratilgan.

Zamonaviy ta'lim tizimida raqamli transformatsiya jarayonlari haqida tushunchalar xosil qilish uchun, avvalo, “raqamli ta'lim muhiti” tushunchasining mazmun-mohiyatini aniqlashtirish zarur. Raqamli ta'lim muhiti deganda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida yaratilgan integralashgan tizim tushuniladi, u elektron ta'lim resurslari, interaktiv platformalar, virtual vositalar va raqamli kontentni qamrab, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga qaratilgan. Bu tushuncha ta'limning barcha qatnashchilari – o'qituvchilar, talabalar, ma'muriyat va ota-onalar uchun yaxlit informatsion ekotizimni taqdim etadi.

Raqamli ta'lim muhitining asosiy elementlari bir nechta kategoriyalarga bo'linadi. Birinchi darajadagi elementlar – ta'lim boshqaruvi tizimlari (Learning Management System – LMS) bo'lib, ular orqali o'quv jarayonini tashkil etish, nazorat qilish va baholash amalga oshiriladi. Moodle, Canvas, Blackboard kabi platformalar dunyo bo'yicha keng tarqalgan. Ikkinchi darajadagi elementlar – MOOC (Massive Open Online Courses) platformalari bo'lib, Coursera, edX, Udemy kabi xizmatlar millionlab o'quvchilarga imkon beradi. Uchinchi darajadagi elementlar – virtual auditoriyalar (Zoom, Microsoft Teams, Google Meet) va interaktiv vositalar (virtual laboratoriyalar, simulyatorlar, 3D-modellar) xisoblanadi. To'rtinchi darajada – raqamli kontent va multimedia vositalar (interaktiv darsliklar, video-leksiyalar, podkastlar, veb-kvestlar) joylashgan.

Jahon tajribasini tahlil qilganda, AQSHning raqamli ta'limdagi peshqadamligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Garvard, MIT, Stenford kabi universitetlar edX platformasini

yaratib, bepul onlayn-kurslarni taqdim etmoqda. AQSHda K-12 ta'lim tizimida Google for Education va Microsoft Education platformalari keng qo'llanilmoqda. Yevropa tajribasida Finlyandiya va Estoniyaning yuqori natijalari diqqatga sazovor.

Raqamli ta'limning afzalliklari ko'p jihatlidir. Birinchidan, geografik cheklolarning yo'qolishi – talabalar dunyoning istalgan nuqtasidan sifatli ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Ikkinchidan, individuallashtirilgan o'qitish – har bir talabaning o'ziga xos o'rganish uslubi, tempi va qiziqishlariga moslashish. Uchinchidan, interaktivlik – multimedia vositalari orqali ma'lumotni yanada yaxshi o'zlashtirish. To'rtinchidan, raqamli portfolio orqali talabalar o'z yutuqlarini namoyish etish imkoniyatiga ega. Beshinchidan, 24/7 rejimida ta'lim resurslariga kirish imkoni.

Biroq, raqamli ta'lim xavf-xatarlari ham mavjud. Raqamli tengsizlik – barcha o'quvchilar zamonaviy texnologiyalarga teng kirish imkoniyatiga ega emas. Ikkinchi xavf – kiberxavfsizlik muammolari: shaxsiy ma'lumotlar himoyasi, kiberxujumlar, onlayn-tajovuz xolatlari. Uchinchidan, ijtimoiy izolyatsiya – to'g'ridan-to'g'ri insoniy muloqotning yo'qolishi psixologik muammolarga olib kelishi mumkin. To'rtinchidan, o'qituvchilarning raqamli savodxonligi yetishmasligi – pedagoglarning texnologik ko'nikmalari va usuliy tayyorgarligi muammosi. Beshinchidan, ta'lim sifatini nazorat qilish murakkablashishi – onlayn-muhitda o'zlashtirish darajasini obyektiv baholash qiyinligi.

O'zbekistonda raqamli ta'lim muhitini rivojlantirishda ushbu xalqaro tajribalarni hisobga olish, bir vaqtning o'zida milliy xususiyatlar va ehtiyojlarni inobatga olish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarning joriy etilishi jarayoni 2017-yildan boshlab tizimli ravishda amalga oshirilmoqda. Bugungi kunga kelib, mamlakatimizdagi barcha oliy ta'lim muassasasi raqamli transformatsiya jarayonining turli bosqichlarida faoliyat yuritmoqda.

Jahon banki tomonidan moliyalashtirilgan “Elektron universitet platformasi orqali yuridik ta'lim imkoniyatlarini kengaytirishning innovatsion shakllarini joriy etish” loyihasidagi ishtirokimdan shuni ta'kidlashim mumkinki, xalqaro tajribani mahalliy sharoitlarga moslashtirish jarayonida eng muhimi – universitetlarning o'z xususiy raqamli ekotizimlarini yaratish bo'ldi. Toshkent davlat yuridik universitetida amalga oshirilgan tajriba shuni ko'rsatdiki, instrumental yechimlarni joriy etishdan ko'ra, pedagogik yondashuvni o'zgartirish va sifat ta'minlash tizimlarini raqamli texnologiyalar bilan integratsiya qilish samarali natijalarga olib keladi.

Shunday qilib, O'zbekiston oliy ta'limida raqamli muhitning shakllanishi tizimli va bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Davlat dasturlari, xalqaro hamkorlik va oliy ta'lim muassasalarining ichki salohiyatlari birgalikda bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirishga imkon beradi.

Raqamli texnologiyalar ta'lim sifatini oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Onlayn-seminarlar va vebinarlar zamonaviy oliy ta'limning ajralmas qismiga aylandi. Ushbu formatning asosiy afzalliklari quyidagilarda: geografik cheklolar yo'qolishi – dunyoning turli burchaklaridagi ekspert va mutaxassislar bilan bevosita aloqa o'rnatish imkoni; interaktiv muloqot – chat, ovoz berish, ekrandagi taqdimot funksiyalari orqali faol ishtirok etish; qayta ko'rish imkoni – yozilgan materiallarni keyinchalik tahlil qilish; iqtisodiy samaradorlik – safar xarajatlarining qisqarishi.

Raqamli ta'limda sifat baholash mezonlari alohida ahamiyat kasb yetadi. Xalqaro tajribaga ko'ra, Quality Matters (QM), AACSB, ABET kabi xalqaro akkreditatsiya standartlari raqamli kontent sifatini baholashda muhim rol o'ynaydi.

Raqamli texnologiyalarning ta'lim sifatini oshirish bo'yicha imkoniyatlari cheksiz. Lekin eng muhimi – bu texnologiyalarni pedagogik maqsadlarga muvofiq, maqsadli va tizimli ravishda qo'llash. Sifat ta'minlash tizimini raqamli muhit bilan integratsiya qilish, doimiy monitoring va baholash, o'qituvchilar malakasini doimiy oshirib borish – bular barchasi birgalikda oliy ta'limning raqamli transformatsiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirishning kaliti hisoblanadi.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida raqamli muhitning istiqbolli rivojlanishi uchun kompleks va tizimli yondashuv talab etiladi. Xalqaro tajriba va milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda, quyidagi strategik yo'nalishlarni belgilash mumkin.

O'zbekiston oliy ta'limida raqamli muhitni takomillashtirish uchun 2025-2030-yillar davridagi ustuvor yo'nalishlar quyidagilardan iborat bo'lishi kerak. Birinchidan, “Raqamli kampus” konsepsiyasini joriy etish – barcha oliy ta'lim muassasalarida integralashgan raqamli ekotizimni yaratish. Buning uchun Wi-Fi 6 standartidagi simsiz aloqa tarmog'i, 5G texnologiyasi, IoT (Internet of Things) qurilmalari, sun'iy intellekt asosidagi boshqaruv tizimlari joriy etilishi zarur.

Ikkinchidan, blokcheyn texnologiyasi asosidagi raqamli diplomlar va sertifikatlar tizimini yana rivojlantirish. Bu tizim hujjatlarning haqiqiylikini ta'minlaydi, xalqaro tan olinishini oshiradi va akademik mobillikni osonlashtiradi. Yevropa ittifoqida amalga oshirilayotgan European Student Card Initiative tajribasini o'rganib, O'zbekiston sharoitiga moslashtirish maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, sun'iy intellekt asosidagi personallashtirilgan o'qitish tizimlarini joriy yetish. Adaptive Learning texnologiyasi orqali har bir talabaning individual o'rganish tempi, qiziqishlari va qobiliyatlariga mos o'quv dasturlarini yaratish mumkin. MIT va Stenford universitetlaridagi tajriba ko'rsatishicha, bunday tizimlar talabalarning bilim o'zlashtirish darajasini 45% oshirishi mumkin.

Qo'shma onlayn darslar (Joint Online Courses) konsepsiyasini rivojlantirish orqali talabalar bir vaqtning o'zida ikki yoki undan ortiq universitetdan dars olish imkoniyatiga

ega bo'ladi. Buning uchun dars jadvallari sinxronizatsiyasi, kreditlarni o'zaro tan olish tizimi va birlashtirilgan baholash mezonlari ishlab chiqilishi kerak.

Raqamli sertifikatlash dasturlari orqali talabalar xalqaro tan olingan kvalifikatsiyalarni olish imkoniyatiga ega bo'ladi. MIT MicroMasters, IBM Professional Certificates, Google Career Certificates kabi dasturlar O'zbekiston talabalari uchun qulay sharoitlarda taqdim etilishi mumkin. Buning uchun Coursera, edX platformalari bilan institutsional kelishuvlar imzolash zarur. Shu bilan birga, Ochiq ta'lim resurslari (Open Educational Resources - OER) bazasini kengaytirish zamon talabi hisoblanadi.

O'zbekistonda raqamli ta'lim muhitini rivojlantirish uchun tizimli, uzoq muddatli va xalqaro standartlarga asoslangan yondashuv talab etiladi.

Raqamli ta'lim muhiti orqali oliy ta'limda sifat va samaradorlikni oshirishning ahamiyati bugungi kunda shubhasizdir. Globallashuv jarayonlari, raqabatning kuchayishi, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida zamonaviy raqamli ta'lim muhitisiz yuqori sifatli ta'lim ta'minlash mumkin emas.

O'zbekiston oliy ta'limi uchun raqamli transformatsiyaning strategik ahamiyati undan iboratki, u nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki mamlakatning xalqaro ta'lim maydonidagi mavqeini mustahkamlaydi, innovatsion iqtisodiyot uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlaydi va global raqobatbardoshlikni ta'minlaydi.

Adabiyotlar

1. Агибова И.М. Условия и факторы организации эффективной самостоятельной работы студентов с использованием информационных и коммуникационных технологий. Вестник поморского университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. 2010; № 5: 128 – 134. 2. Андреев А.

2. Ikrom Ergashev <https://yuz.uz/uz/news/raqamli-talim-muhiti-ozbekistonda-sifatli-talim-uchun-yangi-imkoniyatlar>

3. N.B. Karimova Raqamli ta'lim texnologiyalari vositasida talabalarning axborot kompetentligini rivojlantirish // Inter education & global study. 2024. №8

4. Sabzi, E. F. (2019). Axborot kompetentsiyasi va kasbiy kompetentsiyaning o'zaro bog'liqligi. T.: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi.

KICHIK TAYYORLOV GURUHLARIDA YOSH FUTBOLCHILARNI TAYYORLASH METODIKASI

Raximberdiyev Javlonbek Nasriddin o'g'li

“Jismoniy madaniyat nazariyasi” kafedrası o'qituvchisi

javlonbekraximberdiyev45@gmail.com

Mashrabboyev Muhammadsamin Turg'unboy o'g'li

Uraimova Mubinaxon Baxodirjon qizi

“Jismoniy madaniyat” ta'lim yo'nalishi 1-2 bosqich talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik tayyorlov guruhlarida futbolchilarni tayyorlashda nimalarga e'tibor berish kerakligi haqida so'z boradi.

Аннотация: в данной статье рассказывается о том, на что следует обратить внимание при подготовке футболистов в группах развития спортивного мастерства.

Abstract: This article tells about what to pay attention to when training football players in sports skill development groups.

Kalit so'zlar: futbol, texnik va taktik tayyorgarlik, nazariy tayyorgarlik, psixologik tayyorgarlik, rejalashtirish

Ключевые слова: футбол, технико-тактическая подготовка, теоретическая подготовка, психологическая подготовка, планирование.

Key words: football, technical and tactical training, theoretical training, psychological training, planning

Dunyoni o'ziga qahrabodek tortib kelayotgan futbol o'yini, mana necha asr o'tmasin barcha insonlarga zavq-shavq bag'ishlab kelishni davom etmoqda. Yurtimizda ham futbol sport turiga e'tibor yuksak darajada. Mamlakatimizda futbolning ommaviyligini yanada oshirish, istiqbolli va iqtidorli futbolchilarni tanlash hamda professional darajada tayyorlashning yangi tizimini yo'lga qo'yish, trener va hakamlarni xalqaro talablar asosida tayyorlash va mahoratini yuksaltirish, futbol infratuzilmasini yaxshilash hamda o'rnatilgan standartlarga moslashtirish maqsadida tizimli ishlar yo'lga qo'yilgan. Xususan xalqaro futbol assotsiatsiyalari federatsiyasi (FIFA) ning aholi, ayniqsa yoshlar o'rtasida futbolni yanada ommalashtirishga qaratilgan maxsus dasturlari asosida har yili mahalla yoshlari o'rtasida, jumladan maktabgacha ta'lim tashkilotlarida “Ommaviy futbol” (Grassroots) festival va musobaqalari, umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quvchilari o'rtasida “Maktablarda futbol”, oliy ta'lim muassasalari talabalari o'rtasida “Talabalar ligasi” respublika musobaqalarini o'tkazish, yoshlarning futbolga qiziqishini oshirish, bu boradagi targ'ibot ishlarini yanada kuchaytirish, ularning futbol bilan shug'ullanishi uchun yetarli shart-sharoitlarni yaratish, ayollar o'rtasida futbolni

rivojlantirish, bu borada uzoq yillarga mo'ljallangan istiqbolli reja va dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish vazifalari qo'yilgan.

Hech bir inson nazardan chetda emasligini jismoniy imkoniyati cheklangan va nogironligi bo'lgan shaxslarning ham futbol bilan shug'ullanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish lozimligi, hamda ular o'rtasida muntazam musobaqalar tashkil etish ishlari olib borilishi qonun bilan mustahkamlanganligi fikrimiz dalilidir. Dunyoga mamlakatni tanitadigan bu sport. Yuqori mahoratli sportchilarni tayyorlashning asosiy vazifasi bu yaxshi mashg'ulot tashkil eta olishdir. Mashg'ulotlarni tashkil qilishning maqsadi sportchilar tayyorgarligini maksimal darajada ko'tarishdir, ya'ni; - texnik va taktik tayyorgarlikda - barcha tarkibiy qismlarni yanada takomillashtirish; - taktik tayyorgarlikda - hujumda yakka, guruh va jamoaviy harakatlarni takomillashtirish va himoya qilish; - jismoniy tarbiyada - umumiylikni individuallashtirish va samarali o'yin faoliyatini ta'minlash uchun maxsus tayyorgarlik; - nazariy tayyorgarlikda – shu sport turiga oid bilimlarni egallash, o'quv-tarbiya jarayoni va tanlov faoliyatini ilmiy-uslubiy ta'minlash; - psixologik tayyorgarlikda - darajani oshirish maksimal sport natijalariga erishish uchun motivatsiya; o'qitishning ekstremal sharoitida ruhiy holatlarda o'z-o'zini boshqarish qobiliyatini rivojlantirish jarayon va sog'lom raqobat muhitini yaratish. Yuqori sport mahorati guruhlarida mashg'ulotlarni rejalashtirishda, o'quv yuklamalarining turli tomonlari nisbatini ularning mutaxassisligi bo'yicha o'zgartirish kerak. Asosan texnika va taktikaga katta e'tibor qaratish, harakatlarni o'zlashtirish va takomillashtirish, ham individual, ham guruh va jamoaviy taktik harakatlarni o'rgatishning samarali yo'llarini ishlab chiqish murabbiyning asosiy vazifasidir. Futbolchilarning maxsus tayyorgarligini rivojlantirish va sport formasini shakllantirish jarayonida integral xarakter ajralmas xususiyat kasb etadi. Uning maqsadi o'yin jarayonida vosita ko'nikmalari va qobiliyatlarini, bilim va ma'lumotlarni intellektual, aqliy va funktsional qayta qurishning butun majmuasini bir butunga birlashtirishdir. Oliy sport mahorati guruhlarida o'quv yuklamalari hajmining asosiy ko'rsatkichlari nisbati quyidagicha bo'ladi: - yiliga o'quv kunlari - 260-300; - yiliga o'quv mashg'ulotlari - 360-450; - yiliga musobaqalar soni - 30-45; - haftada mashg'ulot kunlari soni - 5-6; - kuniga darslar soni - 2-3 tadan kam bo'lmasligi kerak. Rejalashtirish uchun dastlabki ma'lumotlar: - tanlangan taktika bilan bog'liq o'yinchi modeli jamoaviy o'yin tushunchalari; - jamoa sifatida erishilgan tayyorgarlik darajasi, umumiy va jismoniy tayyorgarlik darajasidagi individual futbolchilar; - tayyorgarlikning barcha bo'limlarida butun jamoa va individual o'yinchilarning potentsial imkoniyatlarini haqiqiy baholash kabi ma'lumotlar bo'lishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, har qanday mashg'ulotni rejalashtirish, sportchilarni qobiliyatlarini, yoshi, jismoniy, ruhiy holatini inobatga olish mashg'ulotlarni tashkil

qilishning asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi. Murabbiy esa buni nazardan chetda qoldirmasligi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Исеев Ш.Т., Каипов Ж.Н. Планирование подготовки футболистов в годичном цикле (методическое пособие). –Ташкент: 2016. – с. 58.
2. Лопатина З.Ф., Бадгутдинов Р.Ф., Хамитова О.Ю. Адаптивные возможности организма. Мат.Всероссийской научно-практической конференции с международным участием 29-30-ноября 2012. Т.І. –Мурманск: 2013. -С. 208-210.
3. Петр Навретия, Ральф Повемия, ХансВильне, Александр Логинский (русская версия). Катастрофа Аральско-го моря. Kyintupoint. –Ташкент: 2010. – С.43.

LIDER VA TASHKILOTCHI O'QUVCHILAR BILAN ISHLASHNING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Bahodirova Gulsunoy Ibrohimjon qizi
Turon universiteti Andijon filiali magistranti

Annotatsiya. Maqolada ta'lim jarayonida lider va tashkilotchi o'quvchilar bilan ishlashning ahamiyati, ularni aniqlash mexanizmlari, vazifalar yuklash va rag'batlantirish masalalarini yoritiladi. Matnda lider va tashkilotchi o'quvchilarning sinf va maktab jamoasidagi roli, ularning ijtimoiy faolligi va yetakchilik salohiyatini rivojlantirish usullari batafsil tushuntirilgan. Shu bilan birga, pedagoglar uchun o'quvchilarning faolligini oshirish va ijtimoiy-psixologik muhitni sog'lomlashtirishda bunday ishlashning pedagogik ahamiyati ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: lider o'quvchi, tashkilotchi o'quvchi, ta'lim jarayoni, ijtimoiy faollik, yetakchilik ko'nikmalari, pedagogik rag'batlantirish, sinf jamoasi, ta'lim innovatsiyalari

Аннотация. В статье рассматривается значение работы с учениками-лидерами и организаторами в образовательном процессе, механизмы их выявления, вопросы постановки задач и мотивации. Подробно раскрывается роль учеников-лидеров и организаторов в классном и школьном коллективе, методы развития их социальной активности и лидерского потенциала. Также указывается на педагогическую значимость такой работы для учителей в повышении активности учащихся и улучшении социально-психологической среды.

Ключевые слова: ученик-лидер, ученик-организатор, образовательный процесс, социальная активность, лидерские качества, педагогическая мотивация, классный коллектив, образовательные инновации.

Abstract. The article discusses the importance of working with leader and organizer students in the educational process, the mechanisms for their identification, the issues of assigning tasks and motivating them. The text explains in detail the role of leader and organizer students in the classroom and school team, methods for developing their social activity and leadership potential. At the same time, the pedagogical significance of such work for teachers in increasing student activity and improving the socio-psychological environment is indicated.

Keywords: leader student, organizer student, educational process, social activity, leadership skills, pedagogical motivation, classroom team, educational innovations

So'nggi yillarda ta'lim sohasida sifatni oshirish, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish, ularni jamiyat hayotiga tayyorlash borasida keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda. Ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini interfaol va samarali tashkil etish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish, shuningdek,

o'quvchilarda yetakchilik va tashabbuskorlik qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha loyihalar amalga oshirilmoqda. Bu jarayonlar ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning ijtimoiy faolligini kuchaytirish va ularni mas'uliyatli shaxs sifatida shakllantirishga qaratilgan.

Ta'lim jarayonida o'quvchilarning faolligini oshirish, ularni ijtimoiy hayotga tayyorlashda **lider va tashkilotchi o'quvchilar** muhim rol o'ynaydi. Bunday o'quvchilar sinf jamoasida yetakchilik qiladi, tengdoshlariga namuna bo'ladi va turli tadbirlarning muvaffaqiyatli o'tishiga hissa qo'shadi. Lider o'quvchi bu nafaqat bilimli, balki tashabbuskor, mas'uliyatli, tashkilotchilik qobiliyatiga ega, boshqalarni birlashtira oladigan shaxsdir.

Liderlik va tashkilotchilik fazilatlari o'quvchilarda tabiiy qobiliyat sifatida yoki ta'lim-tarbiya jarayonida shakllanadi. O'qituvchi va sinf rahbari bunday o'quvchilarning ijobiy sifatlarini qo'llab-quvvatlashi, ularga mas'uliyatli topshiriqlarni topshirish orqali rahbarlik ko'nikmalarini rivojlantirishi zarur. Masalan, sinf yig'inlarini o'tkazish, tadbirlarni tashkil etish, guruh ishlarini boshqarish yoki ijtimoiy loyihalarda yetakchilik qilish ularning tashabbuskorligini oshiradi.

Lider va tashkilotchi o'quvchilar sinfda sog'lom muhit yaratadi, jamoani birlashtiradi, sinfdoshlar o'rtasida o'zaro hurmat va hamkorlik ruhini mustahkamlaydi. Ular boshqalarga o'rnak bo'lib, o'qishga, mehnatsevarlikka va intizomga undaydilar. Shu bois, har bir ta'lim muassasasida o'quvchilar orasidan liderlarni aniqlash, ularni qo'llab-quvvatlash va tashkilotchilik qobiliyatini rivojlantirish pedagogik faoliyatning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Lider va tashkilotchi o'quvchilarni aniqlash mexanizmlari

Ta'lim jarayonida o'quvchilar orasidan lider va tashkilotchi shaxslarni aniqlash sinf jamoasini boshqarish, ijtimoiy faollikni oshirish va o'quvchilarda yetakchilik ko'nikmalarini rivojlantirishning muhim bosqichi hisoblanadi. Bunday o'quvchilarni aniqlash jarayoni maqsadga muvofiq, tizimli va kuzatuvga asoslangan bo'lishi lozim. Quyida lider va tashkilotchi o'quvchilarni aniqlashning asosiy **mexanizmlari** keltirilgan:

1. Kuzatuv (pedagogik monitoring)

O'qituvchi yoki sinf rahbari o'quvchilarning darsdagi, sinfdan tashqari va ijtimoiy faoliyatdagi ishtirokini muntazam kuzatadi. Kim tashabbus ko'rsatadi, jamoani birlashtira oladi, muammolarni hal qilishda faol kabilar liderlik xususiyatiga ega o'quvchilar bo'lishi mumkin.

2. So'rovnoma va anketa o'tkazish

O'quvchilar orasida anonim so'rov o'tkazish orqali ular sinfdoshlaridan kimni lider yoki tashkilotchi sifatida ko'rishi, kimga ishonishi, kimni ergashishga arziydi deb bilishi aniqlanadi. Bu usul o'quvchilar orasidagi tabiiy yetakchilarni yuzaga chiqaradi.

3. Psixologik testlar

Maktab psixologi yordamida “Liderlik qobiliyati testi”, “Kommunikativlik darajasi”, “Mas’uliyat va tashabbuskorlik ko’rsatkichlari” kabi psixodiagnostik metodikalar o’tkaziladi. Bu testlar orqali o’quvchining shaxsiy fazilatlarini aniqlanadi.

4. Guruhli ishlarda kuzatuv

Darslarda yoki loyihaviy ishlar davomida kichik guruhlar tashkil etilib, kim tabiiy ravishda boshqaruvni o’z zimmasiga oladi, muvofiqlashtiradi yoki jamoani rag’batlantiradi va shu o’quvchilar liderlik xususiyatiga ega deb baholanadi.

5. O’quvchilar faoliyatini tahlil qilish

O’quvchilarning darsdagi ishtiroki, sinf tadbirlarida faol qatnashishi, tashabbus ko’rsatishi, mas’uliyat bilan topshiriq bajarishi muntazam ravishda tahlil qilinadi. Shuningdek, ularning ijtimoiy hayotdagi faolligi (masalan, maktab kengashlari, klublar, olimpiadalar) ham inobatga olinadi.

6. Sinfdoshlar fikrini o’rganish

Sinf jamoasi ichida kimni tabiiy yetakchi deb bilishlarini o’rganish muhimdir. Chunki haqiqiy lider – bu boshqalar tomonidan qabul qilingan, ularning ishonchini qozongan shaxsdir.

7. O’qituvchi va psixologlar tomonidan baholash

Pedagoglar va psixologlar o’quvchilarning xulqi, muloqot uslubi, tashabbuskorlik darajasi, mas’uliyat hissi va jamoada tutgan o’rnini tahlil qilib, liderlik potensialini aniqlaydilar.

Lider va tashkilotchi o’quvchilarni aniqlash jarayoni faqat baholash emas, balki ularni rag’batlantirish, imkoniyatlarini rivojlantirish va to’g’ri yo’naltirish jarayonidir. Tizimli yondashuv asosida aniqlangan bunday o’quvchilar keyinchalik sinf va maktab hayotida muhim ijtimoiy rol o’ynaydilar, tengdoshlariga ijobiy namuna bo’ladilar va ta’lim muassasasining yetakchi vakillariga aylanishadi.

Ta’lim jarayonida lider va tashkilotchi o’quvchilar sinf jamoasining faolligini oshirish, o’quvchilarning o’zaro hamkorligini kuchaytirish va ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirishda muhim rol o’ynaydilar. Shu sababli bunday o’quvchilarga maqsadli tarzda vazifalar yuklash va ularning faoliyatini muntazam rag’batlantirib borish zarur.

Lider va tashkilotchi o’quvchilarga yuklanadigan asosiy vazifalar:

Sinf jamoasini boshqarish va muvofiqlashtirish: sinf yig’inlarini tashkil etish, darsdan tashqari tadbirlarda sinfdoshlarini jalb qilish, jamoada tartib va intizomni saqlash.

Tashkiliy ishlarni amalga oshirish: bayram, musobaqa, ko’rik-tanlov, madaniy-ma’rifiy tadbirlarni rejalashtirish va o’tkazishda faol ishtirok etish.

Guruhli faoliyatni boshqarish: o’quv loyihalarida yoki amaliy topshiriqlarda guruh yetakchisi sifatida faoliyat yuritish, guruh a’zolarini birlashtirish.

O’quv motivatsiyasini oshirish: darslarda ijobiy muhit yaratish, o’qishga mas’uliyat bilan yondashish orqali tengdoshlariga ibrat ko’rsatish.

Ijtimoiy faoliyatda ishtirok etish: maktab kengashlari, yoshlar tashkilotlari, ekologik yoki ijtimoiy loyihalarda qatnashish, tashabbus ko'rsatish.

Yangi g'oyalarni ilgari surish: sinf yoki maktab hayotini yaxshilashga qaratilgan takliflar, tashabbuslarni ishlab chiqish va amalga oshirish.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning faolligini oshirish, ularni ijtimoiy hayotga tayyorlash va mas'uliyatli shaxs sifatida shakllantirishda lider va tashkilotchi o'quvchilar bilan ishlash muhim o'rin tutadi. Chunki lider va tashkilotchi o'quvchilar sinf va maktab jamoasining faol, tashabbuskor hamda ijobiy o'zgarishlarga turtki beruvchi a'zolaridir. Ular nafaqat o'z o'qishida namunali, balki boshqalarga ibrat bo'ladigan, jamoani birlashtira oladigan, hamkorlik muhitini yaratadigan shaxslardir.

Ta'limda bunday o'quvchilar bilan ishlashning asosiy ahamiyati ularning tabiiy yetakchilik salohiyatini aniqlash, rivojlantirish va uni jamoa manfaati yo'lida to'g'ri yo'naltirishdan iborat. Lider o'quvchi dars jarayonida sinfdoshlarini faollikka undaydi, guruhli ishlarda tashkilotchi sifatida jamoani boshqaradi, muammoli vaziyatlarda yechim topishda tashabbus ko'rsatadi. Bu esa o'quvchilar o'rtasida o'zaro yordam, hurmat, birdamlik va mas'uliyat hissini shakllantiradi.

Bundan tashqari, lider va tashkilotchi o'quvchilar bilan ishlash ta'lim-tarbiya jarayonida ijtimoiy-psixologik muhitni sog'lomlashtirish, o'quvchilarni fuqarolik faolligiga tayyorlash va maktab jamoasida ijobiy qadriyatlarni targ'ib etishda ham muhim ahamiyatga ega. Ular orqali sinf va maktabda o'zaro yordam, intizom, tartib va hamkorlik ruhini mustahkamlash mumkin.

Pedagoglar uchun esa bunday o'quvchilar bilan ishlash o'quvchilar orasida ijobiy yetakchilikni shakllantirish, sinfdagi norasmiy liderlikni to'g'ri yo'naltirish va barcha o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirish imkonini beradi. Natijada ta'lim jarayoni yanada interfaol, ijobiy va natijador bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahunov Sh. O'quvchilarda yetakchilik ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi. Toshkent: O'zbekiston pedagogika universiteti. 2018
2. Karimov M. Ta'lim jarayonida ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirish. Toshkent: Fan va ta'lim. 2020
3. Qodirov N. Pedagogik innovatsiyalar va o'quvchilar faolligi. Toshkent: Ta'lim nashriyoti. 2019
4. Rasulova L. Maktabda lider va tashkilotchi o'quvchilar bilan ishlash. Toshkent: Yosh pedagog. 2021
5. Sultonova D. O'quvchilarda tashabbuskorlik va mas'uliyatni shakllantirish usullari. Toshkent: O'zbekiston pedagogika universiteti. 2017

RAQAMLASHTIRISH VA IJTIMOY TA'MINOT

Abramatova Surayyo G 'ofur qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistiri

Ilmiy rahbar: I.H.Tangirov CHDPUning Qo'shma ta'lim dasturi

Muofiqlashtirish bo'lim boshlig'i Siyosiy fanlar nomzodi

Annotatsiya: Raqamlashtirish va ijtimoiy ta'minot tizimi o'rtasidagi bog'liqlik va o'zaro ta'sir bugungi kunda jamiyat rivojining muhim jihatlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy texnologiyalar va raqamli infratuzilmalarning rivojlanishi ijtimoiy ta'minot tizimlarini tubdan o'zgartirmoqda, ularni yanada samarali, tezkor va fuqarolarga qulay qilishga imkon yaratmoqda. Ushbu jarayonlar nafaqat davlat xizmatlarini takomillashtirish, balki ijtimoiy himoya sohasidagi xizmatlarning sifatini oshirish, ularni kengroq qamrovda amalga oshirish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: raqamlashtirish, ijtimoiy ta'minot, himoya, xizmat, ma'lumotlar, tashkilotlar, korrupsiya, jamiyat.

Ijtimoiy ta'minot tizimi jamiyatdagi eng zaif qatlamlarni qo'llab-quvvatlash, ularning hayot sifatini yaxshilash, ijtimoiy adolatni ta'minlashga xizmat qiladi. An'anaviy ravishda ijtimoiy ta'minot tizimi ko'plab qog'oz asosida yuritiladigan, murakkab va ko'p vaqt talab qiladigan jarayonlar majmuasi edi. Bu esa, ko'pincha, xizmatlarning kechikishi, ma'lumotlarning noto'g'ri yetkazilishi va fuqarolarning noroziligiga olib kelardi. Raqamlashtirish esa ushbu muammolarni bartaraf etishda hal qiluvchi omilga aylandi. Raqamlashtirish jarayoni ijtimoiy ta'minot tizimida bir nechta asosiy yo'nalishlarda amalga oshirilmoqda. Birinchidan, ma'lumotlarni yig'ish, saqlash va qayta ishlash jarayonlari avtomatlashtirilmoqda. Bu esa nafaqat ma'lumotlarning aniqligini oshiradi, balki ular asosida tezkor va samarali qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Ikkinchidan, fuqarolarga xizmat ko'rsatishning raqamli platformalar orqali amalga oshirilishi kengaymoqda. Endi odamlar o'zlari uchun zarur bo'lgan ijtimoiy yordam turlarini onlayn tarzda ariza berish, hujjatlarni taqdim etish va natijalarni kuzatish imkoniga ega bo'lmoqda. Bu esa xizmat ko'rsatish jarayonini sezilarli darajada yengillashtirmoqda. Shuningdek, raqamlashtirish ijtimoiy ta'minot tizimining monitoring va nazorat imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Davlat organlari va ijtimoiy xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar uchun real vaqtda ma'lumotlarni kuzatish, tahlil qilish va muammolarni aniqlash imkoniyati paydo bo'lmoqda. Bu esa tizimdagi korrupsiya va suiiste'mollik holatlarini kamaytirishga xizmat qiladi. Fuqarolarning huquq va manfaatlarini himoya qilishda raqamli texnologiyalar muhim rol o'ynamoqda.[1]

Ijtimoiy ta'minot tizimining raqamlashtirilishi fuqarolarning teng huquqliligini ta'minlashda ham muhim ahamiyatga ega. Raqamli platformalar orqali xizmatlarga kirish

imkoniyati kengayadi, ayniqsa qishloq joylarda yashovchi aholining ijtimoiy himoya tizimidan foydalanish imkoniyati oshadi. Bu esa ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishga, barcha qatlamlar uchun teng imkoniyatlar yaratishga yordam beradi. Bundan tashqari, raqamlashtirish ijtimoiy ta'minot tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Masalan, avtomatlashtirilgan tizimlar yordamida ijtimoiy yordamni taqsimlash jarayoni tezlashadi, inson omilidan kelib chiqadigan xatoliklar kamayadi. Shu bilan birga, tizimning shaffofligi oshadi, bu esa fuqarolarning tizimga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi. Raqamli texnologiyalar yordamida ijtimoiy xizmatlarning sifatini oshirish, ularni yanada moslashtirish mumkin bo'ladi. Ijtimoiy ta'minot tizimining raqamlashtirilishi bilan bog'liq muammolar ham mavjud. Eng avvalo, raqamli savodxonlik darajasi past bo'lgan aholining ayrim qatlami uchun xizmatlardan foydalanish qiyinchiliklari yuzaga kelishi mumkin. Shuningdek, texnologik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmagan hududlarda raqamli xizmatlarga kirish cheklangan bo'lishi mumkin. Bu muammolarni hal qilish uchun davlat va nodavlat tashkilotlari tomonidan maxsus dasturlar ishlab chiqilmoqda.[2]

Shu bilan birga, ma'lumotlar xavfsizligi va maxfiyligi masalalari ham dolzarb hisoblanadi. Ijtimoiy ta'minot tizimida shaxsiy ma'lumotlarning katta hajmi yig'iladi, ularning noto'g'ri qo'llanilishi yoki o'g'irlanishi jiddiy muammolarga olib kelishi mumkin. Shu bois, raqamlashtirish jarayonida ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha qat'iy talablar va standartlar joriy etilishi zarur. Raqamlashtirish jarayoni ijtimoiy ta'minot tizimining boshqaruv usullarini ham o'zgartirmoqda. Endilikda qaror qabul qilish jarayonlari ko'proq ma'lumotlarga asoslangan va raqamli tahlillar yordamida amalga oshiriladi. Bu esa tizimning samaradorligini oshirib, resurslarni yanada oqilona taqsimlash imkonini beradi. Shu bilan birga, ijtimoiy xizmat ko'rsatishda innovatsion yondashuvlar va yangi texnologiyalar joriy qilinmoqda. Ijtimoiy ta'minot tizimining raqamlashtirilishi nafaqat davlat darajasida, balki mahalliy darajada ham amalga oshirilmoqda. Hududiy ijtimoiy xizmatlar markazlari raqamli platformalar orqali fuqarolarga xizmat ko'rsatishda yangi imkoniyatlarga ega bo'lmoqda. Bu esa ijtimoiy himoya tizimining barcha darajalarida samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Raqamlashtirish jarayoni ijtimoiy ta'minot tizimining rivojlanishida yangi imkoniyatlarni ochmoqda. Masalan, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlili yordamida ijtimoiy yordamga muhtoj shaxslarni aniqlash, ularning ehtiyojlarini oldindan bashorat qilish mumkin bo'lmoqda. Bu esa yordamni yanada maqsadli va samarali qilishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, mobil ilovalar va onlayn xizmatlar orqali fuqarolarning tizim bilan o'zaro aloqasi yanada qulaylashmoqda. Ijtimoiy ta'minot tizimining raqamlashtirilishi ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Samarali va tezkor xizmat ko'rsatish orqali jamiyatdagi ijtimoiy muammolar kamayadi, ijtimoiy adolat va tenglik mustahkamlanadi. Bu esa umumiy ijtimoiy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.[3]

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, raqamlashtirish ijtimoiy ta'minot tizimini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Zamonaviy texnologiyalar yordamida tizim yanada shaffof, samarali va fuqarolarga qulay bo'lmoqda. Shu bilan birga, raqamlashtirish jarayonida yuzaga keladigan muammolarni hal qilish uchun doimiy ravishda ish olib borish zarur. Davlat organlari, ilmiy muassasalar va jamoat tashkilotlari hamkorligida raqamli ijtimoiy ta'minot tizimini yanada rivojlantirish, uning barcha qatlamlari uchun teng imkoniyatlar yaratish muhim vazifa hisoblanadi. Bu esa kelajakda yanada barqaror va adolatli jamiyat qurilishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axmedov, S. (2023). "Raqamli iqtisodiyot va ijtimoiy ta'minot: zamonaviy yondashuvlar". Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
2. Tursunov, J. (2022). "Ijtimoiy ta'minot tizimining raqamlashtirilishi: imkoniyatlar va muammolar". Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi.
3. Karimova, L. (2024). "Raqamli texnologiyalar va ijtimoiy himoya". Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
4. Islomov, D. (2023). "Davlat xizmatlarining raqamlashtirilishi va ijtimoiy ta'minot". Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti.
5. Rustamova, M. (2022). "Ijtimoiy ta'minot tizimida innovatsiyalar va raqamlashtirish". Toshkent: Ijtimoiy fanlar nashriyoti.
6. Mirzaev, A. (2024). "Raqamlashtirish jarayonida ijtimoiy ta'minotning samaradorligi". Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti.
7. Yusupov, F. (2023). "Raqamli xizmatlar va ijtimoiy himoya tizimi". Toshkent: Axborot texnologiyalari nashriyoti.
8. Sobirova, N. (2022). "Ijtimoiy ta'minotda elektron platformalarning roli". Qarshi: Qarshi Muhandislik-Iqtisodiyot Instituti.

YANGI O'ZBEKISTONDA AMALGA OSHIRILAYOTGAN HUQUQIY ISLOHOTLARNING ASOSIY YO'NALISHLARI

Shodiyeva E'zoza Ilhom qizi

*ChDPU Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitish metodikasi (huquq ta'limi)
magistranti*

shodiyevaezoza23@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada mamlakatimizda so'nggi yillarda amalga oshirilgan huquqiy o'zgarishlar va ularning jamiyatdagi ta'siri o'rganiladi. Maqola, avvalo, O'zbekiston Respublikasining yangi huquqiy siyosati, inson huquqlari, sud-huquq tizimidagi islohotlar, shuningdek, iqtisodiy va ijtimoiy sohalarda amalga oshirilgan huquqiy yangilanishlarga alohida e'tibor qaratadi. Islohotlarning asosiy maqsadi – huquqiy davlat barpo etish, fuqarolar huquqlarini himoya qilish va mamlakatda huquqiy madaniyatni rivojlantirishdir. Shuningdek, maqola O'zbekistondagi yangi qonunlar, tizimlar va mexanizmlar haqida so'zlab beradi, ularning xalqaro huquq standartlariga mosligi va mamlakatdagi demokratik islohotlarga qo'shgan hissasini tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: Yangi O'zbekiston, huquqiy islohotlar, qonun, inson huquqlari, islohot, korrupsiya, huquqiy madaniyat, qonun ustuvorligi, demokratik davlat, jamiyat, konstitutsiya, davlat.

Bugungi kunda har bir davlatning huquqiy tizimini zamonavlashtirish va xalqaro standartlarga moslashtirish jarayoni global tendensiyalarning ajralmas qismiga aylangan. O'zbekiston Respublikasida oxirgi yillarda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli huquqiy islohotlar mamlakatning siyosiy-iqtisodiy barqarorligini ta'minlash, sud tizimini mustahkamlash va inson huquqlarini himoya qilishning samarali mexanizmlarini yaratishga qaratilgan. Masalan, fuqarolik kodeksining yangi tahriri qabul qilinishi yoki jinoyat protsessual kodeksining takomillashtirilishi kabi muhim hujjatlar islohotlarning amaliy natijalaridan biridir. Ushbu jarayonlarning o'ziga xos jihatlari va xalqaro huquq bilan integratsiyalashuvi mamlakatning ichki va tashqi siyosatiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Har bir demokratik davlatda, avvalo, inson, uning haq-huquqlari va baxt-saodati davlat siyosati, barcha davlat organlari faoliyatining eng ustuvor maqsadi bo'lishi lozim. Bu borada Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev quyidagicha ta'kidlaydi: „Yangi O'zbekistonda „Davlat – inson uchun“ tamoyili asosida inson huquqlarini rag'batlantirish, himoya qilish va ularga amal qilish masalalari islohotlarimizning eng ustuvor yo'nalishiga aylandi. Bu esa nafaqat yurtimizda, balki butun dunyoda mazkur

islohotlarning eng demokratik tamoyillarga mosligi, ularning pirovard maqsadi va davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi inson qadri va manfaatlari, huquq va erkinliklarini ta'minlashga qaratilganining e'tirof etilishiga sabab bo'lmoqda".⁷⁰

Huquqiy tizimni isloh qilish jarayoni milliy qonunchilik va xalqaro huquq normalarini uyg'unlashtirishni talab qilmoqda. O'zbekiston Respublikasining yangi huquqiy konsepsiyasi aynan shu maqsadga qaratilgan bo'lib, davlatning ichki qonunchiligini xalqaro standartlarga muvofiq takomillashtirishga asoslanadi. Misol uchun, O'zbekistonning BMT ning inson huquqlari bo'yicha asosiy konvensiyalarini ratifikatsiya qilishi va ularga rioya qilish mexanizmlari mustahkamlanmoqda. Bu esa mamlakat huquqiy tizimining ochiqqligini va xalqaro hamjamiyat oldidagi ishonchliligini oshirishga xizmat qiladi. Huquqiy islohotlarning eng muhim yo'nalishlaridan biri — Konstitutsiyaviy islohotlardir. 2023-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi fuqarolarning huquq va erkinliklarini xalqaro standartlarga mos tarzda kengaytirdi. Ayniqsa, “Inson – jamiyat – davlat” tamoyilining konstitutsion darajada mustahkamlanishi huquqiy davlat qurish yo'lidagi yangi bosqichni boshlab berdi.

Globalashuv sharoitida davlatning barqaror rivojlanishi bevosita uning huquqiy tizimi mukammalligiga bog'liq. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlar davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini qamrab olib, “Yangi O'zbekiston” konsepsiyasi asosida yangi taraqqiyot bosqichini boshlab berdi. Ushbu bosqichda inson huquq va erkinliklarini ta'minlash, qonun ustuvorligini qaror toptirish hamda adolatli boshqaruv tizimini shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi.

2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi mamlakatda huquqiy islohotlarni tizimli asosda amalga oshirish uchun muhim dasturiy hujjat bo'lib xizmat qilmoqda. Mazkur strategiya huquqiy davlat va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etish orqali “Inson manfaatlari – eng oliy qadriyat” tamoyilini ro'yobga chiqarishga yo'naltirilgan.

Yangi O'zbekiston davrida qonun ijodkorligi tizimiga zamonaviy yondashuvlar joriy etilmoqda. Avvalo, qonun loyihalarini tayyorlashda ilmiy ekspertiza va jamoatchilik muhokamasi mexanizmlari kuchaytirildi. Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarining regulation.gov.uz portali orqali e'lon qilinishi aholining qonun ijodkorligida bevosita ishtirok etishini ta'minlamoqda.

Shuningdek, qonun hujjatlarining samaradorligini tahlil etuvchi huquqiy monitoring tizimi joriy etildi. Bu tizim orqali amaldagi qonunlarning amaliyotdagi natijalari baholanadi va ular asosida takomillashtirish choralari belgilanadi. Bunday yondashuv huquqiy islohotlarning natijadorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

⁷⁰ Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston Taraqqiyot Strategiyasi, - T.: O'zbekiston, 2022. – B. 58.

Shu bilan birga, jamiyat va davlat taraqqiyotining barqarorligiga siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, huquqiy, ekologik va boshqa sohalarni o'zaro uyg'unlashgan, muvozanatli va integratsiyalashgan holda rivojlantirish orqali erishish mumkin. Jumladan, so'nggi yillarda „yashil taraqqiyot“ tamoyiliga binoan, respublikada ekologik vaziyatni tubdan yaxshilash, inson hayotiga ta'sir o'tkazuvchi ekologik muammolarni bartaraf etish borasida tizimli faoliyat yo'lga qo'yildi.⁷¹

Huquqiy davlatning eng muhim belgisi — mustaqil sud hokimiyatining mavjudligidir. Yangi O'zbekiston davrida sud tizimini isloh qilish yo'nalishida quyidagi natijalarga erishildi:

Sudlarning institutsional mustaqilligi mustahkamlandi;

Sudyalarning maqomi va kafolatlari qonuniy jihatdan himoya qilindi;

Sud jarayonlarining ochiqligini ta'minlash maqsadida elektron sud tizimi joriy etildi;

Habeas corpus institutining qo'llanish doirasi kengaytirildi.

Sud tizimining demokratlashuvi inson huquqlarini samarali himoya qilishga, fuqarolarning davlat hokimiyatiga bo'lgan ishonchini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Yangi O'zbekiston siyosatining markazida inson qadri turadi. Shu bois, so'nggi yillarda inson huquqlarini himoya qilish bo'yicha milliy institutlar faoliyatining samaradorligi oshirildi. 2020-yilda qabul qilingan Inson huquqlari bo'yicha Milliy strategiya xalqaro standartlarga mos huquqiy mexanizmlarni joriy etish imkonini berdi. Natijada:

O'zbekiston inson huquqlari sohasidagi 80 dan ortiq xalqaro hujjatga qo'shildi; Qiynoqlarga qarshi kurashish va majburiy mehnatni bartaraf etish borasida sezilarli natijalarga erishildi;

Ombudsman instituti, Bola huquqlari vakili va Gender tenglik komissiyasi faoliyati kengaytirildi.

Bularning barchasi inson huquqlari sohasidagi milliy siyosatning barqaror yo'nalishini ifodalaydi.⁷²

Bugungi kunda islohotlar nafaqat huquqiy sohada, balki siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy jabhalarda ham keng qamrovli tus olgan. Davlat boshqaruvini isloh qilish jarayonida „Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak“ degan tamoyil hayotga tatbiq etilib, xalq bilan muloqot va ochiqlik siyosati ustuvor yo'nalishga aylandi. Masalan, ijtimoiy sohada esa ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlarini modernizatsiya qilish, yoshlarni kasbga yo'naltirish, ayollar va nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini himoya qilish, kambag'allikni

⁷¹ Mirziyoyev Sh.M. Hozirgi zamon va Yangi O'zbekiston, - Toshkent: O'zbekiston, 2024. - B.36-38.

⁷² Inson huquqlari bo'yicha Milliy strategiya. – Toshkent, 2020.

qisqartirish va ijtimoiy adolatni ta'minlash ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Iqtisodiy sohada olib borilayotgan islohotlar tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, raqobatbardosh milliy iqtisodiyotni yaratish, sarmoyalar uchun qulay muhitni shakllantirishga qaratilgan. Soliq tizimini soddalashtirish, bojxona tartib-taomillarini yengillashtirish, davlat mulkini xususiylashtirish va davlat xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish orqali iqtisodiyotda ochiqlik va samaradorlik oshmoqda.

2021-yilda erkin va demokratik, ochiq va oshkora, sog'lom raqobat va siyosiy kurash muhitida bo'lib o'tgan Prezident saylovi tom ma'noda mamlakatimiz tanlagan demokratik taraqqiyot yo'lidan hech qachon ortga qaytmasligini isbotlab berdi.⁷³

Huquqiy islohotlar O'zbekistonning demokratik va barqaror rivojlanishining drayveri hisoblanadi. Bu kabi islohotlar, nafaqat, davlatda qonun ustuvorligini ta'minlashga balki aholining ehtiyojmand qismlariga har jihatdan yordam berish, ularning huquqiy madaniyati va savodxonligini oshirishga ham xizmat qiladi. Jumladan, aholining huquqiy savodxonligini oshirish bo'yicha turli onlayn platformalar, „Huquqiy axborot kuni“, o'quv kurslari yo'lga qo'yildi va „Huquqiy madaniyatni oshirish milliy dasturi“ qabul qilindi.

O'zbekistonda sudlar to'g'risida ko'plab qonunlar qabul qilindi. Xususan, „Sudlar to'g'risida“gi qonunga asosan favqulodda sudlar tuzish taqiqlanadi. Qonunga asosan, odil sudlovning samaradorligini va tezkorligini, shuningdek, fuqarolar va yuridik shaxslarning huquq va manfaatlarini sud orqali himoya qilishning kafolatlarini kuchaytirish maqsadida O'zbekiston Respublikasida ishlarning toifalariga qarab sudlarning ixtisoslashuvi amalga oshirilishi mumkin. Ushbu qonun fuqarolarni murojaatlarini xolisona hal qilish va hech qanday adolatsizlikka yo'l qo'ymaslikka yo'l ochish, odil sudlovni amalga oshirishni ko'zda tutadi.⁷⁴

Shuningdek, korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha faoliyatni amalga oshiruvchi va unda ishtirok etuvchi organlar hamda tashkilotlarning faoliyatini muvofiqlashtirish uchun O'zbekiston Respublikasining korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha milliy kengashi tashkil etildi. Ushbu kengash korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi davlat dasturlarini ishlab chiqilishini tashkil etish, aholining huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirishga, jamiyatda korrupsiyaga nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirishga doir chora-tadbirlarning ishlab chiqilishi hamda amalga oshirilishini tashkil etish, korrupsiyaga oid huquqbuzarliklarning oldini olishga, ularni aniqlashga va chek qo'yishga, shuningdek, ularga imkon beruvchi sabablarni, shart-sharoitlarni bartaraf etishga doir chora-tadbirlar samaradorligi oshirilishini ta'minlash, korrupsiyaning holati va tendensiyalari to'g'risidagi axborotni yig'ish hamda tahlil etish, korrupsiyaga qarshi

⁷³ Saidov A. Yangi O'zbekiston Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2025. – B.33.

⁷⁴ Sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlar. Advokatura. Darslik. - Toshkent:Yuridik adabiyotlar publish, 2024. – B. 31.

kurashish bo'yicha chora-tadbirlar amalga oshirilishi yuzasidan monitoringni amalga oshirish, ushbu sohadagi mavjud tashkiliy-amaliy va huquqiy mexanizmlarning samaradorligini baholash kabi vazifalarni bajaradi.⁷⁵

Bugungi kunda quyidagi natijalarga erishilgan:

1. Davlat xizmatida halollik standartlari ishlab chiqilgan;
2. Davlat xaridlari sohasida ochiqlik platformalari joriy etilgan;
3. Korrupsiyaviy xavf darajasi yuqori sohalarda „komplayens nazorat“ tizimi tatbiq etilgan.

Mamlakatimizda har bir islohot ostida inson manfaatlari yotadi. Sababi, bu islohotlar aholining yaxshi yashashiga, yuqori darajada ilm olishiga, zamonaviy imkoniyatlardan keng foydalanishga, korrupsiyadan holi bo'lgan erkin va farovon jamiyatda istiqomat qilishlariga yo'l ochadi. Aholining huquqiy savodxonligini oshirish uchun yurtimizda huquqiy axborot markazlari faoliyati kengaytirildi. „Huquqiy savodxonlik oyligi“ kabi targ'ibot tadbirlari muntazam o'tkazilmoqda. Shuningdek, inson huquqlari bo'yicha Milliy strategiyani amalga oshirish bo'yicha „yo'l xaritasi“ ishlab chiqildi. Buning natijasida, O'zbekiston BMT ning „Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konveniya“ va boshqa xalqaro hujjatlarga qo'shildi, majburiy mehnat va bolalar mehnati deyarli to'liq bartaraf etildi. Islohotlar, avvalo, inson huquqlarini kengaytirish, fuqarolarning davlat boshqaruvidagi ishtirokini kengaytirish, sud-huquq tizimini mustaqil va adolatli qilish va korrupsiyaga qarshi kurashni tizimli ravishda yo'lga qo'yishga qaratilgan.

Umuman olganda, Yangi O'zbekistonda olib borilayotgan huquqiy islohotlar davlat boshqaruvida oshkoralik, fuqarolik jamiyatini mustahkamlash va qonun ustuvorligini ta'minlashga xizmat qilmoqda. Bu jarayonning asosiy maqsadi inson qadri ulug'langan, adolat ustuvor bo'lgan huquqiy demokratik davlatni barpo etishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston Taraqqiyot Strategiyasi. - Toshkent: O'zbekiston, 2022. – B. 58.
2. Mirziyoyev Sh.M. Hozirgi zamon va Yangi O'zbekiston. - Toshkent: O'zbekiston, 2024. - B.36-38.
3. Inson huquqlari bo'yicha Milliy strategiya. – Toshkent, 2020.
4. Saidov A. Yangi O'zbekiston Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2025. – B.33.
5. Sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlar. Advokatura. Darslik.- Toshkent: Yuridik adabiyotlar publish, 2024. – B. 31.
6. Lex.uz // 2016-yil 24-noyabrda qabul qilingan „Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida“gi O'zbekiston Respublikasi qonuni, . 8-modda.

⁷⁵ Lex.uz // 2016-yil 24-noyabrda qabul qilingan „Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida“gi O'zbekiston Respublikasi qonuni, 8-modda

RAQAMLASHGAN JAMIYAT SHAROITIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Dehqonboyeva Zarifa Akramjon qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Pedagogika nazariyasi va tarixi
magistranti*

ANNOTATSIYA: Maqolada raqamlashgan jamiyat sharoitida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish masalalari ilmiy-nazariy nuqtai nazardan tahlil qilingan. Chirchiq davlat pedagogika universiteti misolida raqamli ta'lim muhiti, o'qituvchilarning raqamli savodxonligi, talabalarda raqamli pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish texnologiyalari va ularning samaradorligi yoritilgan. Raqamli platformalardan foydalanish, masofaviy ta'lim, elektron resurslar, sun'iy intellekt imkoniyatlari pedagogik tayyorgarlik sifatiga ko'rsatgan ta'siri ilmiy dalillar asosida asoslab berilgan.

АННОТАЦИЯ: В статье рассматриваются теоретические и практические основы развития профессиональных компетенций будущих учителей в условиях цифровизации. На примере Чирчикского государственного педагогического университета анализируются цифровая образовательная среда, использование электронных платформ, формирование цифровой педагогической компетентности студентов и эффективность современных технологий. Особое внимание уделено влиянию дистанционного обучения, цифровых ресурсов и искусственного интеллекта на профессиональную подготовку будущих педагогов.

ANNOTATION: This article analyzes the theoretical and practical foundations of developing professional competencies of prospective teachers in the context of digitalization. Using the example of Chirchik State Pedagogical University, the study examines the digital educational environment, students' digital pedagogical competence development, and the effectiveness of digital platforms. The impact of distance education, digital tools, and AI-based technologies on teacher training is scientifically justified.

Kalit so'zlar (UZ): raqamli kompetensiya, bo'lajak o'qituvchi, raqamli texnologiyalar

Ключевые слова (RU): цифровая компетентность, будущий учитель, цифровая среда

Keywords (EN): digital competence, prospective teacher, digital education

Raqamlashgan jamiyatning jadal rivojlanishi ta'lim tizimidan tubdan yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Bugungi kunda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish jarayoni an'anaviy pedagogik tajriba bilan cheklanib

qolmay, raqamli texnologiyalar asosida boyitilmoqda. [1]Ta'lim jarayoniga sun'iy intellektning kirib kelishi, masofaviy o'qitishning kengayishi, raqamli platformalar va elektron resurslardan foydalanish pedagogik tayyorgarlikning sifatini naqadar o'zgartirib yuborayotganini ko'rsatadi. Ayniqsa, O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari, jumladan, Chirchiq davlat pedagogika universitetida olib borilayotgan tajribalar shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish jarayonida raqamli vositalar asosiy omilga aylangan. Raqamli kompetensiya bo'lajak o'qituvchidan nafaqat texnik vositalardan foydalanish, balki raqamli ma'lumotni tahlil qilish, raqamli xavfsizlik qoidalariga amal qilish, elektron kommunikatsiyani to'g'ri tashkil etish va raqamli resurslarni didaktik maqsadlarda qo'llay olishni talab qiladi. Chirchiq davlat pedagogika universiteti professor-o'qituvchilari tomonidan o'tkazilgan kuzatishlar natijalariga ko'ra, talabalar raqamli texnologiyalar bilan ishlash orqali dars jarayonida mustaqil fikrlash, tahliliy yondashuv va kreativlik ko'nikmalarini tezroq rivojlantiradi. Xususan, Moodle, Google Classroom, ZiyaNET, HEMIS kabi elektron platformalardan foydalanish talabalarga nafaqat o'quv topshiriqlarini bajarish, balki o'z faoliyatini raqamli tarzda rejalashtirish, baholash va nazorat qilish imkonini bermoqda.[2]

Raqamli ta'lim muhiti bo'lajak pedagogning kasbiy tayyorgarligini shakllantirishda kuchli motivatsion ta'sir ko'rsatmoqda. Universitetda amalga oshirilgan tajriba-sinov ishlari shuni ko'rsatdiki, elektron ta'lim resurslaridan foydalanilgan mashg'ulotlarda talabalar faolligi 35–40 foizga oshadi. Bu esa raqamli vositalar orqali ta'lim olish jarayonining samaradorligini tasdiqlaydi. Bundan tashqari, talabalar multimedia materiallari, interaktiv simulyatsiyalar, elektron darsliklar va sun'iy intellekt yordamida yaratilgan o'quv platformalaridan foydalanganda mavzuni chuqurroq o'zlashtiradi.[3] Sun'iy intellekt asosidagi o'quv tizimlari talabaning qiziqishiga mos individual topshiriqlarni taklif qilishi, o'zlashtirish darajasini tahlil qilishi, bilim bo'shliqlarini aniqlashi va o'quv jarayonini avtomatik tarzda moslashtirishi bilan ajralib turadi. Biroq raqamli vositalarning ta'limga kirib kelishi bilan birga, pedagogik jarayonda muayyan muammolar ham yuzaga kelmoqda. Jumladan, talabalar orasida raqamli etikaga amal qilmaslik, topshiriqlarni nusxa ko'chirish, sun'iy intellektidan noto'g'ri foydalanish kabi holatlar uchramoqda. Shu bois bo'lajak o'qituvchilarda raqamli madaniyatni shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchilari tomonidan o'tkazilgan maxsus treninglar natijalariga ko'ra, media savodxonlik va raqamli etikaga oid bilimlar o'rgatilgach, talabalarda mas'uliyat darajasi oshgan, plagiat holatlari kamaygan, tanqidiy fikrlash ko'nikmalari esa kuchaygan.

Raqamlashtirish ta'lim jarayoniga kirib kelishi bilan o'qituvchilardan yangi pedagogik yondashuvlar talab qilinmoqda. Masalan, differensial ta'lim, adaptiv o'quv yo'nalishlari, multimodal ta'lim resurslaridan foydalanish, gamifikatsiya metodlarini qo'llash, sun'iy intellekt yordamida o'quvchilar faoliyatini tahlil qilish kabi yangiliklar

bo'lajak pedagoglardan yuqori darajada raqamli kompetensiyani talab qiladi. Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchilari tomonidan 2023–2025 yillar davomida olib borilgan tajriba-sinov ishlari shuni ko'rsatdiki, talabalarga gamifikatsiya elementlari qo'shilgan mashg'ulotlar o'tkazilganda, ularning darsga bo'lgan qiziqishi 40 foizga oshadi, mustaqil izlanish faoliyati ikki baravar ko'payadi, topshiriqlarni o'z vaqtida bajarish ko'rsatkichlari esa sezilarli yaxshilanadi. Bu esa bo'lajak o'qituvchilarning raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslarga yuqori darajada motivatsiya bilan yondashayotganini ko'rsatadi. Shuningdek, raqamli ta'lim vositalari bo'lajak o'qituvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Elektron materiallar, interaktiv taqdimotlar, virtual laboratoriyalar va sun'iy intellekt asosida yaratilgan o'quv dasturlari talabalarga mavzularni turli ko'rinishlarda ko'rish imkonini beradi, bu esa o'z navbatida ularning tahliliy va kreativ fikrlash qobiliyatlarining rivojlanishiga xizmat qiladi. Universitetda o'tkazilgan maxsus eksperimentlar davomida raqamli vositalardan muntazam foydalangan guruh talabalarining kreativ fikrlash ko'rsatkichlari an'anaviy guruhlariga nisbatan 1,5 barobar yuqori ekani aniqlandi. Bu esa raqamli kompetensiyalarni shakllantirish bo'lajak o'qituvchining ta'lim jarayonida kreativ yondashuvni amalga oshirish qobiliyatini oshirayotganini tasdiqlaydi.[5] Raqamlashtirilgan ta'lim jarayonining izchil rivojlanishi bilan birga, bir qator muammolar ham mavjud. Bular orasida texnik vositalarning yetarli emasligi, internet tezligining pastligi, o'qituvchilarning raqamli savodxonligidagi tafovutlar, raqamli etikaga amal qilmaslik, axborot xavfsizligi muammolari, talabalarining motivatsiya pasayishi holatlari mavjud. Chirchiq davlat pedagogika universitetining ayrim fakultetlarida o'tkazilgan monitoring natijalariga ko'ra, texnik ta'minot yetishmovchiligi yoki internet barqaror bo'lmaganda o'quv jarayonining sifat ko'rsatkichlari sezilarli pasayadi. Bundan tashqari, raqamli vositalardan noto'g'ri foydalanish, masalan, topshiriqlarni nusxa ko'chirish, plagiat holatlari, sun'iy intellekt yordamida tayyorlangan materiallarni ongli tahlilsiz topshirish kabi salbiy holatlar ham uchray turadi. Ammo bularning barchasi ilmiy asoslangan pedagogik yondashuvlar, raqamli metodika, texnik ta'minotni yaxshilash, internet infratuzilmasini kengaytirish va bo'lajak o'qituvchilarni muntazam tayyorlab borish orqali bartaraf etilishi mumkin.[8] Raqamlashgan jamiyatning global tendensiyalari shuni ko'rsatdiki, kelajakning o'qituvchisi raqamli texnologiyalar yordamida nafaqat ta'lim jarayonini tashkil qiladi, balki uni boshqaradi, nazorat qiladi, tahlil qiladi, yangilaydi va optimallashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, raqamlashgan jamiyat sharoitida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash jarayoni raqamli texnologiyalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Chirchiq davlat pedagogika universiteti tajribasi shuni ko'rsatdiki, raqamli vositalar asosida shakllangan pedagogik kompetensiya talabaning nafaqat kasbiy tayyorgarligini, balki shaxsiy rivojlanishini ham ta'minlaydi. Shu bois pedagoglarni tayyorlash jarayoniga

raqamli ta'lim texnologiyalarini chuqur integratsiya qilish, raqamli savodxonlikni oshirish, data-savodxonlik va media savodxonlikni rivojlantirish, shuningdek, sun'iy intellektdan ongli foydalanishga o'rgatish zamon talabi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston – 2030” strategiyasi to'g'risidagi PF-158-son Farmoni. 2023-yil 11-sentyabr.
2. Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 27-dekabrdagi 490-son buyrug'i.
3. Xodjieva, G. Raqamli ta'lim texnologiyalarini joriy etishning nazariy asoslari. – Toshkent: Fan, 2022.
4. Qodirov, A. Raqamlashgan jamiyatda pedagogik kompetensiyalar. – Toshkent: Innovatsiya, 2023.
5. Ergasheva, N. Bo'lajak o'qituvchilarni raqamli kompetensiyaga tayyorlashning didaktik asoslari. “Ta'lim va taraqqiyot” jurnali, 2024, №2, 45–52-betlar.
6. European Commission. Digital Competence Framework for Educators (DigCompEdu). Brussels, 2020.
7. Mishra, P., & Koehler, M. Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK): Framework for effective technology integration. Educational Technology Journal, 2021.
8. Anderson, T. The Theory and Practice of Online Learning. Athabasca University Press, 2020.
9. UNESCO. ICT Competency Framework for Teachers. Paris, 2022.
10. Chirchiq davlat pedagogika universiteti. “Raqamli ta'lim platformalaridan foydalanish bo'yicha metodik qo'llanma”. Chirchiq: CDPU nashriyoti, 2024.

MARKAZIY OSIYODA OMMAVIY AXBOROT VOSITALARI SAVODXONLIGI VA AXBOROT TAHDIDLARIGA QARSHI IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISH

Ochilov Ulug‘bek Tolibjon o‘g‘li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Gumanitar fanlar fakulteti 1-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Markaziy Osiyo davlatlarida axborot xurujlarining etnik va diniy nizolarni qo‘zg‘atishga qaratilgan maqsadlarini yoritilgan.

Maqolada asosiy e‘tiborni ijtimoiy tarmoqlarda tarqaladigan manipulyativ kontentlarning jamiyatning turli guruhlar orasidagi munosabatlarga ta‘sirini tahlil qilingan.

KALIT SO‘ZLAR

Axborot xuruji, ommaviy xborot, dezinformatsiya, axborot tahdidi, ijtimoiy tarmoq, jurnalist, blogger, nodavlat tashkilot, axborot immuniteti

KIRISH

Global raqamli makonning misli ko‘rilmagan darajada kengayishi XXI asrning asosiy belgisidir. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari iqtisodiy o‘sinh va ijtimoiy aloqalar uchun yangi imkoniyatlar yaratish bilan birga, butun dunyo bo‘ylab “axborot xavfsizligi” tushunchasini tubdan o‘zgartirdi.

An‘anaviy tahdidlar bilan bir qatorda, dezinformatsiya, soxta xabarlar va manipulyatsiya kabi gibridd tahdidlar milliy suverenitet va ijtimoiy barqarorlik uchun yangi, ko‘rinmas xavfga aylandi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi Markaziy Osiyo mintaqasini global axborot makonining ajralmas qismiga aylantirdi.

Markaziy Osiyo mintaqasi so‘nggi yillarda keng ko‘lamli raqamli transformatsiyani boshdan kechirmoqda.

Ushbu jarayon ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish uchun ulkan imkoniyatlar yaratish bilan birga, milliy xavfsizlikka tahdid soluvchi yangi muammolarni ham yuzaga chiqardi.

An‘anaviy tahdidlarga qo‘shimcha ravishda, axborot xurujlari va dezinformatsiya muammoga aylangan. Shunday sharoitda, aholining ommaviy axborot vositalari ommaviy axborot vositalari savodxonligi darajasini oshirish orqali axborot tahdidlariga qarshi immunitetni shakllantirish muhim strategik vazifadir[1,309].

Markaziy Osiyo kontekstida ommaviy axborot vositalari savodxonligining nazariy-amaliy jihatlarini tahlil qilish, mavjud tahdidlarning o‘ziga xos xususiyatlarini yoritish

hamda mintaqada axborot immunitetini oshirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni asoslashga qaratilgan.

Markaziy Osiyo makonidagi axborot xurujlari ko‘pincha mintaqaning geosiyosiy murakkabligi, etnik xilma-xilligi va rivojlanayotgan demokratiyaga asoslanadi. Gibrid urush metodlari qo‘llaniladigan ushbu xurujlar, odatda, ijtimoiy, siyosiy va diniy barqarorlikni izdan chiqarishga qaratiladi[2, 137].

Markaziy Osiyoda dezinformatsiya tarqatishda ijtimoiy tarmoqlar (Telegram, Instagram, TikTok, Facebook) asosiy maydon vazifasini o‘taydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, aholining katta qismi (ayniqsa, yoshlar) axborotni tekshirish ko‘nikmalariga ega bo‘lmagan holda, emotsional xabarlariga osonlikcha ta’sirlanadi. Bu esa qo‘shni davlatlar o‘rtasidagi siyosiy muammolar, diniy radikalizm targ‘iboti yoki ichki iqtisodiy norozilik mavzularida soxta xabarlarning tez tarqalishiga sabab bo‘ladi.

Yirik davlatlarning kiber-josuslik faoliyati va ma’lumotlar bilan manipulyatsiya qilish urinishlari texnologik xavfsizlik masalasi bo‘lsa, shaxsning kognitiv zaifligi asosiy tahdid hisoblanadi [3, 124].

Dezinformatsiyaning tarqalish nazariyasiga ko‘ra, immunitetning pastligi axborotning virus kabi tez tarqalishiga olib keladi.

Axborot xurujlariga qarshi kurashda eng samarali yechim – bu jamiyatda ommaviy axborot vositalari savodxonligi orqali **“axborot immuniteti”**ni shakllantirishdir. Bu konsepsiya, Ijtimoiy Inokulyatsiya (emlash) nazariyasiga asoslanadi[4,195].

Axborot sohasida inokulyatsiya, shaxsni kelajakda uchraydigan haqiqiy tahdidga tayyorlash maqsadida unga avvaldan zaif axborot (yolg‘on) dozalarini berish orqali tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirishdir.

Tadqiqotlar, ommaviy axborot vositalari savodxonligi ta’limi orqali shaxslar dezinformatsiyaning tuzilishini tushunib, uning manipulyativ elementlariga qarshi turishga o‘rganishini ko‘rsatadi[5,134].

Ommaviy axborot vositalari savodxonligining eng muhim komponenti tanqidiy fikrlash qobiliyatidir. U shaxsga axborotning asosiy manbasini, kontekstini, dalillar sifatini baholash imkonini beradi.

Markaziy Osiyodagi axborot tahdidlariga qarshi kurashish uchun kompleks va milliy xususiyatlarga mos strategiyalar zarur.

Ta’lim tizimiga integratsiya “ommaviy axborot vositalari” savodxonligini yoshlikdan boshlab singdirish maqsadida uni maktab va oliy ta’lim muassasalarining majburiy o‘quv dasturlariga kiritish dolzarb hisoblanadi. Bunda asosiy e’tibor nazariy tushunchalarga emas, balki amaliy ko‘nikmalarga (faktlarni tekshirish, sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan kontentni aniqlash) qaratilishi lozim.

Hukumat va fuqarolik jamiyati hamkorligi samarali immunitetni shakllantirish faqat davlatning ishi emas. Mustaqil jurnalistlar, bloggerlar va nodavlat tashkilotlar (NNT)

tomonidan tashkil etilgan faktlarni tekshirish markazlari (masalan, *factcheck.uz*) faoliyatini qo'llab-quvvatlash, ularga mustaqil ishlash uchun keng imkoniyatlar berish.

Bu, rasmiy manbalarga bo'lgan ishonch darajasi past bo'lgan sharoitda, jamoatchilik ishonchini qozonishga yordam beradi.

Mintaqaviy kiber-diplomatiyada axborot xurujlari transchegaraviy xususiyatga ega. Shuning uchun Markaziy Osiyo davlatlari o'zaro axborot xavfsizligi sohasida ma'lumot almashish, xususan, yirik dezinformatsiya kompaniyalari haqida tezkor ogohlantirish mexanizmlarini yaratishi kerak[6,75].

Bolتيqbo'yi (Latviya, Estoniya) tajribasi shuni ko'rsatadiki, NATOning Strategik Kommunikatsiyalar Mukammallik Markazi kabi tuzilmalarning faoliyati mintaqaviy hamkorlik uchun namuna bo'lishi mumkin.

XULOSA

Markaziy Osiyoda axborot tahdidlariga qarshi kurash milliy xavfsizlikning fundamental masalasidir. Ushbu kurashning texnik himoyadan ustun turuvchi yechimi — aholining ommaviy axborot vositalariga savodxonligi darajasini oshirish orqali axborot immunitetini shakllantirishdir.

Bu jarayon tizimli ta'lim islohotlarini, fuqarolik jamiyati bilan faol hamkorlikni va kiber-diplomatiyaning mustahkamlanishini talab etadi. Faqatgina yuqori savodxonlik darajasi jamiyatga nafaqat dezinformatsiyani aniqlash, balki raqamli suverenitet sharoitida o'zining mustaqil va tanqidiy fikrini saqlab qolish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. **Treshin, V.T.** *Informatsionnaya voyna i vopros formirovaniya informatsionnogo immuniteta naseleniya v Tsentralnoy Azii*. Problemy post-sovetskogo prostranstva, 8(3), (2021). 305-318.
2. **Jumanova, Z.R.** *Markaziy Osiyoda gibrid tahdidlar va milliy xavfsizlikning axborot komponenti*. O'zbekiston Milliy universiteti Axborot xavfsizligi kafedrasida to'plami. (2022). 135-141.
3. **Sharafutdinova, P. R.** *Raqamli texnologiyalar davrida axborot-kommunikativ savodxonlikni oshirish metodologiyasi*. "Ta'lim tizimi" ilmiy-metodik jurnali, (1), (2023). 120-125.
4. **McGuire, W.J.** Inducing resistance to persuasion: Some contemporary approaches. *Advances in Experimental Social Psychology*, 1, (1964). 191-229.
5. **Kende, J. A.** *The Role of Media Literacy in Countering Disinformation: European Perspectives*. *Journal of International Affairs*, 71(1), (2018). 127-142.
6. **Sultonova, L. A.** *Markaziy Osiyo mamlakatlari kiberxavfsizligi sohasidagi mintaqaviy hamkorlik istiqbollari*. "Geopolitika va xalqaro munosabatlar" ilmiy-tahliliy nashri, (3), (2021). 70-78.

YOSHLARNING HUQUQIY MADANIYATINI YUKSALTIRISH, ULAR O'RTASIDA HUQUQBUZARLIK VA JINOYATCHILIKNING OLDINI OLISH MASALALARI

Muzaffarov Umidjon Ismoil o'g'li

*CHDPU Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitish
metodikasi (huquq ta'limi) magistri*

G'affarova Gulchexra G'ulomjonovna

Chdpu Falsafa fanlari doktori professor

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bugungi kunda jamiyatda yuksak huquqiy madaniyatni shakllantirish, yoshlar o'rtasida huquqbuzarlik va jinoyatchilikning oldini olish masalalari va yoshlarni huquqiy tarbiyalash ularni huquqiy madaniyatini, huquqiy bilimlarini ijtimoiy jarayonlarda qo'lay olish ma'zmunida mulohaza qilamiz.

Kalit so'zlar: Xarakter, demografik, antisosial, profilaktika

Bolaning ijtimoiylashuv jarayoni uning hayotining birinchi kunlaridan boshlanadi. Inson shakllanishi ayniqsa erta bolalik davrida faollashadi. Erta bolalik davrida bolani tarbiyalashda qilingan xatolar ko'pincha uning butun keyingi hayotida iz qoldiradi. Afsuski, ota-onalar va o'qituvchilar kichik maktab o'quvchilarining xatti-harakatlaridagi salbiy xususiyatlarni har doim ham sezmaydilar yoki ularga ahamiyat bermaydilar, chunki bola xarakterining salbiy ko'rinishlarini vaqt o'tishi bilan yengib o'tish mumkin deb o'ylashadi. Keyinchalik, bolaning ahamiyatsiz bo'lib ko'ringan kamchiliklari odat bo'lib qoladigan va antisosial xatti-harakatlarda namoyon bo'ladigan sharoitlar yaratiladi. Keyinchalik o'qituvchilar va ota-onalar uchun o'smirlik davrida, keyin esa balog'at yoshida xarakterning bu salbiy ko'rinishlarini yengish juda qiyin. Kichik maktab o'quvchisining axloqiy tajribasi kam, shuning uchun xatti-harakatlardagi og'ishlar hali mustahkam o'rnashgani yo'q. Ammo, shunga qaramay, bolaga bir qator salbiy xususiyatlardan xalos bo'lishga, yangi ijobiy fazilatlarni rivojlantirishga va mustahkamlashga yordam berish uchun ko'p harakat qilish kerak.

Bugungi kunda jinoyatlar shaxsning bilim darajasiga, ijtimoiy guruhlar va yoki qatlamlarga, oilaviy munosabatlarga, ularning ijtimoiy-iqtisodiy holati, daromadi, yashayotgan bosqichi, shaxsiy xususiyatlari va ruhiy salomatligi, yoshi va jinsi. sayt va boshqalar, bu demografik xususiyatlar kabi yuzlab o'zgaruvchan omillar bilan bog'liq.

Odamlar yashayotgan jamiyatning ijtimoiy muammolari, turli xildagi urushlar, mamlakatda amalga oshirilayotgan siyosiy tizim va hatto iqtisodiy siyosatlar jinoyatchilik sabablaridan biri bo'lishi mumkin.

Aytish mumkinki, odamlarga ta'sir qiladigan hamma narsa jinoyatga yoki uning muhitiga sabab bo'lishi mumkin.

Ushbu ko'p omilli tuzilma jinoyatchilikning oldini olish bo'yicha ishlab chiqiladigan siyosatda ham o'z aksini topishi kerak. Qolaversa huquqiy madaniyatni ham aslo yodimizdan chiqarmasligimiz lozim.

Huquqiy madaniyat - bu kishilarning huquqiy bilimini, huquqqa nisbatan ongli munosabatini, huquqni hurmat qilishi va unga rioya qilishini anglash va tushinishdir. Huquqiy madaniyat jamiyat umumiy madaniyatining uzviy tarkibiy qismidir. Shu bois huquqiy madaniyat deganda jamiyatning huquqiy hayoti, uning huquqiy voqealigi, normativ-huquqiy hujjatlar, huquqiy ong rivojida erishilganlik darajasini ifodalovchi ma'naviy axloqiy va huquqiy qadriyatlar tizimi hamda unga muvofiq tarzda qaror topadigan qonunga itoatgo'ylik va mamlakatda huquqiy-tartibot o'rnatish uchun ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishning amalga oshirilishi tushuniladi.⁷⁶ Xususan, huquqiy madaniyatni yuksaltirishda, eng avvalo, huquqiy ta'lim va tarbiya borasidagi ishlar tizimli va uzviy olib borish, uzoq yillar davomida bu masala huquqni muhofaza qiluvchi organlar va ayrim davlat organlarining ishi sifatida qarab kelingan, bunda oila, mahalla va fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining ishtiroki yetarlicha ta'minlash maqsadida qolaversa yoshlarning huquqiy tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarga nisbatan huquqiy immunitetni shakllantirish, har bir shaxsda qonunlarga va odob-axloq qoidalariga hurmat, milliy qadriyatlarga sadoqat, huquqbuzarliklarga nisbatan muvofiqlik hissiini uyg'otish ishiga kompleks tarzda yondashish maqsadida O'zbekiston respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi PF-5618-sonli “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida”⁷⁷ gi farmoni ma'suliyatni va bu boradagi qilinayotgan ishlar qay darajada muhim ekanligiga asos bo'lib xizmat qiladi. Shunga qaramay mamlakatimizda sodir bo'layotgan jinoyatlarni har 4 tadan 1 ni yoshlar tashkil qilyatgani achinarli holat. Eng achinarlisi shundaki bu jinoyatlarni qarovsiz qolgan va ota-onasidan erta ajralgan uyushmagan bolalar tashkil qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 14.03.2017 yildagi PQ-2833-son “Huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora- tadbirlari to'g'risida”gi⁷⁸ qarori esa yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olishga profilaktika chora-tadbirlarini amalga oshirishdagi

⁷⁶ Davlat va huquq nazariyasi Sh.A.Saydullayev Toshkent “Yuridik adabiyotlar publish” ikkinchi nashir 116-bet

⁷⁷ O'zbekiston respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi PF-5618-sonli “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida”gi farmoni. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. lex.uz

⁷⁸ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, 14.03.2017 yildagi PQ-2833-son Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. lex.uz

faoliyati tubdan takomillashtirishga 14 yoshga to'lgan va 30 yoshdan katta bo'lmagan, hech qayerda ishlamayotgan yoki o'qimagan, muayyan kasbga ega bo'lmagan, salbiy ta'sirga uchragan shaxslarning jinoyat qurboni bo'lish xavfini kamaytirish qaratilgan chora tadbir deyishimiz mumkin.

Hozirgi kunda esa yoshlar safi tobora ortib borayotgan zamonaviy sharoitda ularni turli tahdid va salbiy hodisalardan asrash har qanday davlatning eng muhim vazifalaridan biri sanaladi. Uyushmagan yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish ushbu jinoyatlarga qarshi kurashning eng muhim, samarali va insonparvarlik yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Uyushmagan yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish deganda huquqbuzarliklarning oldini olish sub'ektlarining huquqbuzarliklarning oldini olishga qaratilgan profilaktika chora-tadbirlarini amalga oshirishdagi faoliyati tushunilishi kerak.

Shu ma'noda, aytishimiz lozimki ommaviy axborot vositalarining inson huquqlari madaniyatini rivojlantirish, yoshlarningning bu boradagi huquqiy ongini yanada yuksaltirishga qaratilgan faoliyatini yanada kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki inson huquqlari madaniyati ijtimoiy-iqtisodiy, g'oyaviy, ma'naviy-ma'rifiy, huquqiy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liqdir. Shu bois har bir fuqaro ushbu sohalaridagi huquqiy kafolatlar mohiyatini yaxshi bilishi va bu haqda amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishi lozim.

Ommaviy axborot vositalarida “Huquqiy madaniyat nima?”, “Siz huquqni bilasizmi?” kabi yo'nalishlarda yoshlarni o'ziga jalb qila oladigan mavzularda turkum maqolalarni berib borish, huquqiy bilimdon yoshlarning o'zlari teleko'rsatuv va radioeshittirishlarda faol ishtirok etishini ta'minlash, ularni muntazam rag'batlantirib borish kerak.⁷⁹

Aholining huquqiy bilimlari va huquqiy madaniyatini shakllantirishga bag'ishlangan uchrashuvlar, o'tkazilgan tadbirlar, chiqarilgan qarorlar yuzasidan har xil roliklar tayyorlash va ularni CD va DVD-disklarga joylashtirgan holda televideniye va radio eshittirishlar orqali yoritib borishga erishish lozim.

Matbaachilik talablari asosida huquqiy nashrlar faoliyatini, ommaviy axborot vositalari to'g'risidagi qonun hujjatlarini yanada takomillashtirib, aholiga axborot tarqatishning hamda ommaviy axborot vositalaridan foydalanishning yangi mexanizmlarini yaratish zarur.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va unga sharhlar, kodekslar, qonunlar, turli sohalar bo'yicha normativ-huquqiy hujjatlarni tezkor va sifatli nashr ettirib, tashkilot va korxonalarga, ta'lim muassasalari va mahallalarga bepul yoki eng imtiyozli narxlarda doimiy ravishda tarqatish bu borada katta amaliy ahamiyat kasb etadi. Qonun hujjatlarini

⁷⁹ Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston – taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2022.

rasmiy manbalarga asoslangan holda, aholiga sodda va tushunarli usullarda yetkazish, ularning bir xilda qo'llanilishini ta'minlash maqsadida huquqshunos olimlar bilan tahririyatlar va nashriyotlarning o'zaro manfaatli hamkorligini yo'lga qo'yib, amaldagi barcha qonun hujjatlariga sharhlar yaratish va chop ettirib borish zarur. Bundan tashqari, soliq, bojxona, bank, moliya, ommaviy axborot vositalari, mehnat, ijtimoiy ta'minot sohalariga doir savol-javoblarni o'z ichiga olgan “Aholi uchun yuridik ma'lumotnoma” ruknida nashr etiladigan to'plamlarni ko'paytirish darkor.

Yoshlarni huquqiy merosimiz xazinasidagi asarlar bilan tanishtirish, hech shubhasiz, yosh avlodni o'zligini tanishiga, Vatanga muhabbat, kattalarga hurmat-e'tibor ruhida kamol topishiga xizmat qiladi. Shu bois buyuk allomalarimizning “Hidoya”, “Sunani Termiziy”, “Siyosatnoma”, “Usulul fiqh” kabi huquqiy asarlarini nashr etish, ularning mazmun-mohiyatini ommaviy axborot vositalarida muntazam targ'ib etish dolzarb vazifalardandir. Qisqa aytganda, ommaviy axborot vositalari aholining ayrim hollarda hali ham saqlanib kelayotgan eskicha psixologiyasini tamomila o'zgartirib, odamlarda yangi huquqiy ongni shakllantirishga xizmat qilishi zarur. Toki har bir yurtdoshimiz insonning huquq va erkinliklari ayni vaqtning o'zida burch, majburiyat va mas'uliyat ekanini chuqur his etadigan bo'lsin.

Albatta, huquqiy ong huquqiy bilimlarsiz shakllanmaydi va rivojlanmaydi. Har bir kishiga shuni tushuntirish lozimki, demokratiya sari yo'l – bu faqat qonunlarning soni bilan emas, balki ularning kishi ongiga nechog'lik singishi bilan belgilanadi.

XULOSA

Xulosa o'rnida alohida ta'kidlash o'rinli, bu sohada O'zbekistonning butun jahon yoshlarining huquq-manfaatlarini ko'zlab ilgari surayotgan tashabbuslari alohida ahamiyatga molik. Xususan, O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoev tomonidan ayni davrda insoniyat tarixidagi eng ko'p yoshlar qatlami bilan yashayotganimizni inobatga olgan holda, BMT minbarida Yoshlar huquqlari to'g'risidagi BMT konvensiyasini qabul qilish taklifi xalqaro hamjamiyat tomonidan iliq qarshilandi. O'zbekiston rahbari bu tashabbusni bugun dunyo miqyosida yoshlarning soni ikki milliarddan ortib ketgani, xalqaro terrorizm va eskremizm shiddat bilan o'sib borayotgan bir paytda yoshlarga himoya zarurligini muhim omillar sifatida asoslab berdi.

Muxtasar aytganda, 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi inson huquq va erkinliklarini himoya qilish va ro'yobga chiqarish, xalqimiz uchun munosib turmush darajasini ta'minlash, jamiyat farovonligini mustahkamlash, demokratik islohotlar samaradorligini oshirish yo'lida yana bir asosiy huquqiy hujjat bo'ladi.

FOYDLANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Davlat va huquq nazariyasi Sh.A.Saydullayev Toshkent-2023 “Yuridik adabiyotlar publish” ikkinchi nashr.

2. O'zbekiston respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi PF-5618-sonli “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi farmoni. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. lex.uz

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, 14.03.2017 yildagi PQ-2833-son Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. lex.uz

4. Mirziyoyev Sh. Yangi O‘zbekiston – taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2022.

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA ZAMONAVIY TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI. RIVOJLANGAN DAVLATLAR MISOLIDA.

Boymurodova Gulnoza Farhod qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta'lim)

yo'nalishi magistranti

gboymurodova777@gmail.com

Annotatsiya: Bugungi kunda zamonaviy raqamli texnologiyalar maktabgacha yoshdagi bolalarning o'yin va o'qishni uyg'unlashtirish orqali ijodkorlik, mantiqiy fikrlash, til boyligi va boshqa muhim ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Interaktiv doskalar, ta'limiy mobil ilovalar, audio-vizual animatsiyalar va sun'iy intellektga asoslangan o'yinlar bolalarda mustaqil fikrlash va ijodiy tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu maqola mamlakatimizda shu borada amalga oshirilayotgan islohotlar va rivojlangan mamlakatlardagi bu sohadagi chora tadbirlarni tahlil qiladi

Kalit so'zlar: animatsiya, mantiqiy fikrlash, interaktiv doskalar, ijodkorlik va liderlik.

Abstract: Today, modern digital technologies play an important role in developing creativity, logical thinking, language skills and other important skills in preschool children by combining play and learning. Interactive whiteboards, educational mobile applications, audio-visual animations and games based on artificial intelligence serve to form independent thinking and creative thinking in children. This article analyzes the reforms being implemented in our country in this regard and measures taken in this area in developed countries.

Keywords: animation, logical thinking, interactive whiteboards, creativity and leadership.

Ta'lim sifatmi boshqarish va nazorat qilish, uzluksiz ta'lim tizimini to'la boshqarish tizimlarini shakllantirish hamda tadbiqqilish - davlat ta'limi siyosati, Kadrlar tayyorlash milliy dasturiningustuvor yo'nalishlaridan bin sifatida e'tirof etilmoqda. Ta'lim sifati ustuvorligi ta'lim siyosatining markazi sifatida maktabgacha ta'lim muassasasidan boshlab, ta'lim tizimining barcha bosqichlarida boshqaruvning samarali mexanizmlarini yaratish muammosini dolzarb kun tartibiga kiritadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama rivojlanishi, unda “komil inson”ga xos belgilarni shakllanishi kabi muhim masalalar maktabgacha ta'lim tizimining ahamiyatini oshiradi va yangi vazifalarni yuklaydi. Maktabgacha ta'lim vazirligi Axborot xizmatining ma'lum qilishicha, bugungi

kunda respublikada 18254 ta maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyat olib bormoqda. Davlat MTT soni 6197 ta; Oilaviy shakldagi MTT - 10244 ta; Davlat-xususiy sherikchiligi asosidagi MTT – 788 ta; Xususiy shakldagi MTT – 1025 ta; Ma'lumot o'rnida shuni aytish joizki, bugungi kunda respublika miqiyosida 18254 ta maktabgacha ta'lim tashkilotlarida jami 1699566 nafar yoki 60,9% maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalar tarbiyalanmoqda⁸⁰. O'zbekiston maktabgacha ta'limida raqamli texnologiyalarni joriy etish davlat dasturlari va hujjatlarida ushbu ko'rsatkichlarni ham raqamlar, ham sifat jihatidan oshirish belgilab qo'yilgan. Masalan, 2019-yil prezident qarori bilan tasdiqlangan “Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”ga ko'ra, maktabgacha ta'lim tizimiga innovatsiyalar hamda ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish lozim ekanligi ta'kidlanadi⁸¹.

2022-yil boshida yo'lga qo'yilgan “Bolalar bog'chasi” axborot tizimi platformasi orqali maktabgacha muassasalarga kirish, ro'yxatdan o'tish va qatnashuvni nazorat qilish maqsadida tarbiyalanuvchilar hamda xodimlar avtomatik hisobga olinadi. Masalan, Toshkent shahar Bektemir tumanidagi 577-maktabgacha ta'lim muassasasida yuzni biometrik aniqlovchi Face ID qurilmalari o'rnatildi: bunday tizim bolalarni va ularning tana haroratini avtomatik skanerlaydi, xodimlarning esa har bir kunlik vaqti onlayn nazorat qilinadi. Bu orqali darsga qatnashuv monitoring qilinib, ayrim korrupsiyaviy holatlarning oldi olinmoqda. “Bolalar bog'chasi” axborot tizimi yagona interaktiv davlat xizmatlari portali bilan integratsiya qilinib, maktabgacha ta'lim uchun onlayn to'lov imkoniyatlarini yaratdi. Shu tariqa maktabgacha ta'lim tizimida shaffoflik oshib, ota-onalar va jamiyat uchun ma'lumotlar ochiq bo'lib qoldi.

MTT faoliyatida yanada muvaffaqiyatga erishish uchun, bu sohada ilg'or natijalarga erishgan Yaponiya va Finlandiya kabi davlatlar tajribasidan unumli foydalanish maqsadga muvofiqdir. Ta'limning bu bosqishiga 3-5 yoshli bolalar qabul qilinadi. Bolalar yosh xususiyatlariga muvofiq ravishda 3, 2, 1 yillik ta'lim kurslariga jalb qilinadilar. Yaponiyada maktabgacha ta'lim muassasalarining 59,9 foizi xususiydir. 40,8 foizi munisipial (tuman) kengashlari tasarrufida, qolgan 0,3 foizi esa davlat ixtiyoridadir. Bolalar bog'chasi 6 yoshgacha bo'lgan bolalarni qabul qiladi, ammo hech qanday ta'lim bermaydi. Shu sababli, bolalar bog'chalari rasmiy ta'lim tizimidan tashqarida va barcha ta'lim muassasalari kabi Madaniyat va ta'lim vazirligiga emas, balki Farovonlik va mehnat vazirligiga bo'ysunadi. Bolalar bog'chalari 3 yoshdan 6 yoshgacha bo'lgan bolalarni boshlang'ich maktabga tayyorlashni ta'minlaydi. Bolalar bog'chalarida bolalar kunning ikkinchi yarmining o'rtalarigacha, bolalar bog'chasida ota-onalarning ish kunining xususiyatlariga qarab butun kun davomida qoladilar. Bolalar bog'chasi o'quvchilarining forma kiyishi majburiydir. 2009-yil holatiga ko'ra, mamlakatda 22 925

⁸⁰ <https://yuz.uz>

⁸¹ <https://lex.uz>

ta bolalar bog'chalari mavjud edi. Ularning 11 008 tasi davlat, 11 917 tasi xususiy edi. Bolalar bog'chasida 2 million 132 ming 81 kishi ish bilan ta'minlangan, ular 2 million 40 ming 974 nafar bolaga qaragan. Bolalar bog'chasiga kirish uchun navbatda 25 384 nafar bola bor edi. 2005-yil holatiga ko'ra, Yaponiyada 13954 ta bolalar bog'chasi mavjud edi. Ulardan 49 tasi davlat, 5 tasi davlat, 5546 tasi prefektura yoki shahar, 8354 tasi xususiy edi. Ba'zi bolalar bog'chalari boshlang'ich maktablar yoki universitetlar bilan bog'langan⁸².

Yaponiyada ham maktabgacha ta'limda zamonaviy texnologiyalar sinov tariqasida qo'llanmoqda. Eng ko'zga ko'ringan misollardan biri – SmartEducation kompaniyasi tomonidan ishlab chiqilgan KitS nomli mobil ilovadir. Ushbu ilova yordamida bolalar chizmalar asosida 3D obyektlar yaratadi va interaktiv hikoyalar tuzadi. Bunday darslar bolalarda “to'g'ri yoki noto'g'ri javob yo'q” tamoyili asosida ijodkorlik va liderlik ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Hukumatning raqamli ta'limni rivojlantirish siyosatiga ko'ra, mamlakat darajasida yosh avlodni texnologiya bilan tanishtirishga katta ahamiyat berilmoqda. Jumladan, yosh maktabgacha ta'lim muassasalari uchun har uch bolaga bitta planshet yoki kompyuter yetkazib berish maqsad qilib qo'yilgan⁸³.

Finlandiya MTTlari esa, Yaponiya va dunyoning boshqa nuqtalaridan bir qadar farq qiladi. Ota-onalar xohishiga ko'ra bolalar 3 yoshgacha oila davrasida qolishi mumkin, ammo aksariyat hollarda ota-onalar mehnat faoliyati bilan band bo'lganligi sababli erta yoshdan MTTlarga farzandlarini berishadi. Finlyandiyada maktabgacha ta'lim muassasalari 6 oydan 6 yoshga bo'lgan bolalarni qabul qiladi. Ota-onalar xohishiga ko'ra bolalar 3 yoshgacha oila davrasida qolishi mumkin, ammo aksariyat hollarda ota-onalar mehnat faoliyati bilan band bo'lganligi sababli erta yoshdan MTTlarga farzandlarini berishadi. Bog'chalar ertalab 06:00dan 17:00gacha faoliyat ko'rsatadi, bundan tashqari Yuvyaskyulya shahrida 7 kun davomida (1 hafta) ishlaydigan 1 ta bog'cha faoliyat ko'rsatadi. Bolalarga raqamlar va harflar o'rgatiladi, lekin o'qish va yozish MTTlarda o'rgatilmaydi. MTTlarda ota-ona hamda tarbiyachi o'rtasida uzviy hamkorlik mavjud. Otaonalarga 1 hafta oldin bolalar qanday mashg'ulotlar bilan shug'ullanishi hamda qanday ovqatlar iste'mol qilishi to'g'risida ma'lumot beriladi. Har bir bolaning tokchasida ushbu axborotlar yozilgan ma'lumotnoma 1 hafta oldin ilib qo'yiladi. Fin qonunchiligiga ko'ra guruhda bolalar soni 8 tadan 14 tagacha bo'ladi. 3 yoshgacha bo'lgan har 4 nafar bolaga hamda 3 yoshdan 6 yoshgacha bo'lgan har 7 nafar bolaga 1 ta tarbiyachi yoki bog'cha o'qituvchisi jalb qilinadi. Bog'cha uchun oylik to'lov belgilangan bo'lib, u ota-onaning oylik daromadidan kelib chiqqan holda belgilanadi. Bundan tashqari har bir sinf burchagida e'lon doskasi mavjud. U yerda bolalar tomonidan kun davomida

⁸² Imomov Musurmon Pirnazarovich. Maktabgacha ta'limda xorijiy tajribalarning qiyosiy tahlili. O'quv qo'llanma. Shaxrisabz. 2025 65-b

⁸³ Ishmuxamedov R. va b. Ta'limda innovasion texnologiyalar. -T.: Iste'dod, 2008.

qilingan mashg'ulotlar tushirilgan foto suratlar ilib qo'yiladi va ota-onalar farzandlari kun davomida nimalar bilan shug'ullanganligini bilib olishlari mumkin⁸⁴. Finlandiya ta'lim siyosatida ham bolalarga teng imkoniyatlar yaratib berishga katta e'tibor qaratilmoqda. Raqamli vositalar maktabgacha ta'limda bolalarning hayotida tobora muhim ahamiyat kasb etayotgani ta'kidlangan va ularning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish jamiyatdagi ta'lim tengligini mustahkamlashda muhim hisoblanadi. Shu ma'noda, fin pedagoglari maktabgacha yoshdagi o'qituvchilarning raqamli texnologiyalarni xavfsiz va samarali qo'llash bo'yicha malakasini oshirishni eng dolzarb vazifa deb biladi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'yin va o'rganishni uyg'unlashtirib, ularning ijodiy salohiyatini samarali rivojlantirish imkonini beradi. Bu maktabgacha ta'lim tizimida bolalarni kelajakda innovator qilib shakllantirishga zamin yaratadi. Shu bois pedagoglar va ta'lim tashkilotchilari raqamli vositalardan maqsadga muvofiq, oqilona foydalanishlari zarur. O'zbekistonda zamonaviy texnologiyalarni kengroq joriy etish uchun bir qator ilmiy-amaliy tavsiyalarni amalga oshirish muhim. Birinchi navbatda, bolalar bog'chalari infratuzilmasini kengaytirish va barcha maktabgacha muassasalar uchun texnik jihozlarni ta'minlash lozim. O'yin asosida ta'lim metodikasini rivojlantirish lozim. Bunda ScratchJr yoki LEGO Education kabi platformalar orqali bolalarga kod yozish va kreativ loyihalar yaratishni o'rgatish foydali bo'ladi.. Yuqoridagi chora-tadbirlar O'zbekistonda zamonaviy texnologiyalardan maktabgacha ta'lim jarayonida to'liq foydalanishni ta'minlab, ta'lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adbiyotlar ro'yxati:

1. Abduqodirov A.A., Pardayev A.X. Ta'lim jarayonini texnologiyalashtirish nazariyasi va metodologiyasi.-T.:Fan va texnologiya.
2. Ishmuxamedov R. va b. Ta'limda innovasion texnologiyalar.-T.: Iste'dod, 2008.
3. Imomov Musurmon Pirnazarovich. Maktabgacha ta'limda xorijiy tajribalarning qiyosiy tahlili. O'quv qo'llanma. Shaxrisabz. 2025.
4. <https://yuz.uz>
5. <https://lex.uz>

⁸⁴ Abduqodirov A.A., Pardayev A.X. Ta'lim jarayonini texnologiyalashtirish nazariyasi va metodologiyasi.-T.:Fan va texnologiya.-102 b.

TAZYIQ VA ZO'RAVONLIKKA QARSHI KURASHISHNING XALQARO-HUQUQIY MEXANIZMLARI

Axmatova Feruzaxon Dilshod qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti 1 bosqich magistri

Ilmiy rahbar: : G.G'.G'affarova, ChDPU professor, f.f.d.

Anotatsiya: Ushbu maqolada tazyiq va zo'ravonlikka qarshi kurashishning xalqaro-huquqiy mexanizmlari tahlil qilinadi. Bu maqolada inson huquqlarini himoya qilish sohasidagi asosiy xalqaro hujjatlar - BMT konvensiyalari, deklaratsiyalar hamda xalqaro tashkilotlarning amaliy faoliyati yoritilgan. Shuningdek, O'zbekistonning mazkur sohadagi xalqaro majburiyatlari va milliy qonunchilikdagi islohotlar ko'rib chiqiladi. Maqola tazyiq va zo'ravonlikni bartaraf etishda xalqaro hamkorlikning ahamiyatini ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Tazyiq, zo'ravonlik, xalqaro huquq, xalqaro mehnat, gender tenglik, millat, xalqaro-huquqiy mexanizm.

Bugungi globallashuv sharoitida inson huquq va erkinliklarini ta'minlash, uni har qanday tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish masalasi xalqaro hamjamiyat e'tiborida eng dolzarb yo'nalishlardan biriga aylanmoqda. Zero, zo'ravonlik har qanday jamiyatda inson sha'ni, qadr-qimmati va erkinligini poymol etuvchi hodisa bo'lib, u nafaqat jismoniy, balki ruhiy, iqtisodiy va jinsiy shakllarda ham namoyon bo'lmoqda. Shu bois, tazyiq va zo'ravonlikka qarshi kurashish har bir davlatning ijtimoiy-siyosiy barqarorligini ta'minlash, inson huquqlarini real himoya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro huquq doirasida tazyiq va zo'ravonlik masalasi keng yoritilgan bo'lib, bu borada Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Yevropa Kengashi, Xalqaro mehnat tashkiloti, hamda boshqa xalqaro institutlar muhim normativ-huquqiy hujjatlarni qabul qilgan. 1948-yilda qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi inson sha'ni va qadr-qimmatining daxlsizligini e'tirof etgan holda, tazyiq va zo'ravonlikning har qanday shaklini rad etgan ⁸⁵. Keyinchalik 1966-yildagi Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt, 1979-yildagi Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllarini bartaraf etish to'g'risidagi konvensiya (CEDAW), 1984-yildagi Qiynoqlarga qarshi konvensiya, hamda 1989-yildagi Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya mazkur yo'nalishda xalqaro-huquqiy asoslarni yanada mustahkamladi ⁸⁶.

⁸⁵ Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. BMT Bosh Assambleyasining 1948 yil 10 dekabrda 217 (III) A-sonli rezolyutsiyasi.

⁸⁶ Karimova, N. (2022). *Xalqaro huquq va inson huquqlari himoyasining zamonaviy mexanizmlari*. Toshkent: TDYuU nashriyoti.

Tazyiq va zo‘ravonlikka qarshi kurashishning xalqaro mexanizmlari nafaqat normativ hujjatlar bilan, balki amaliy nazorat va monitoring tizimlari orqali ham amalga oshiriladi. BMT Inson huquqlari kengashi, Yevropa Inson huquqlari sudi, Xalqaro jinoiy sud kabi organlar zo‘ravonlik va kamsitish holatlarini tergov qilish, jabrlanganlarning huquqlarini tiklash, shuningdek, davlatlarning xalqaro majburiyatlarni bajarish darajasini baholash kabi muhim vazifalarni bajaradi. Shu tariqa xalqaro huquq tizimi insonni har qanday zo‘ravonlikdan himoya qilishning global mexanizmini shakllantirib boradi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston ham bu borada sezilarli yutuqlarga erishmoqda. Xususan, mamlakat BMTning inson huquqlariga oid asosiy 80 dan ortiq xalqaro hujjatlariga qo‘shilgan, shuningdek, 2019-yilda qabul qilingan “Ayollarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi qonun bu sohada yangi bosqichni boshlab berdi ⁸⁷. Qonun ayollarning huquqlarini himoya qilish, zo‘ravonlik holatlarini oldini olish va jabrlanganlarga ijtimoiy, huquqiy, psixologik yordam ko‘rsatishning aniq mexanizmlarini belgilab bermoqda. Bundan tashqari, fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda aholining huquqiy ongini oshirish, gender tenglikni ta‘minlashga qaratilgan chora-tadbirlar tizimli amalga oshirilmoqda.

Tazyiq va zo‘ravonlikka qarshi kurashish — bu faqat huquqiy yoki siyosiy jarayon emas, balki insoniyatning ma‘naviy-axloqiy qadriyatlariga asoslangan umumiy burchdir. Shu bois, xalqaro-huquqiy mexanizmlar nafaqat hujjatlar yig‘indisi, balki har bir insonning tinch va xavfsiz hayot kechirishi uchun kafolatdir. Mazkur maqolada tazyiq va zo‘ravonlikka qarshi kurashishning xalqaro-huquqiy asoslari, xalqaro tashkilotlar faoliyati va O‘zbekiston tajribasi tahlil qilinadi.

Tazyiq va zo‘ravonlik inson huquqlarining eng og‘ir buzilish shakllaridan biri bo‘lib, u jismoniy yoki ruhiy zarar yetkazish, iqtisodiy cheklash, shuningdek, ijtimoiy va siyosiy erkinliklarni poymol etish tarzida namoyon bo‘ladi. Shu sababli, xalqaro huquq tizimi bu hodisaga qarshi kurashish uchun bir qator universal mexanizmlarni shakllantirgan. Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan 1948-yilda qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida har bir inson sha‘ni va qadr-qimmatini daxlsiz ekanligi, hech kim qiynoqqa, shafqatsiz yoki xo‘rlovchi muomalaga duchor etilmasligi qat‘iy belgilab qo‘yilgan ⁸⁸.

Mazkur deklaratsiyaning qabul qilinishi keyinchalik inson huquqlarini xalqaro miqyosda huquqiy jihatdan mustahkamlovchi ko‘plab shartnomalar uchun asos bo‘ldi. 1966-yildagi Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt hamda Ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktlar shaxs erkinligi, sha‘ni va

⁸⁷ “Ayollarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonun. O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, 2019 yil 2 sentyabr.

⁸⁸ Qiynoqlarga va boshqa shafqatsiz, g‘ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomalalarga qarshi konvensiya. BMT, 1984 yil 10 dekabr.

daxlsizligini kafolatlaydi ⁸⁹. Shu bilan birga, 1979-yilda qabul qilingan Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllarini bartaraf etish to'g'risidagi konvensiya (CEDAW) ayollarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish borasida global mexanizm sifatida muhim ahamiyat kasb etdi ⁹⁰.

1984-yilda qabul qilingan Qiynoqlarga va boshqa shafqatsiz, g'ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomalalarga qarshi konvensiya (CAT) esa insonning jismoniy va ruhiy daxlsizligini himoya qiluvchi eng asosiy xalqaro hujjatlardan biridir. Ushbu konvensiya davlatlarga zo'ravonlikni amalga oshirgan shaxslarni jinoiy javobgarlikka tortish, jabrlanganlarga kompensatsiya to'lash va profilaktika choralarini ko'rish majburiyatini yuklaydi.

Shuningdek, 2011-yilda Yevropa Kengashi tomonidan qabul qilingan Ayollarga nisbatan zo'ravonlik va oilaviy zo'ravonlikka qarshi Istanbul konvensiyasi zamonaviy xalqaro huquqdagi eng muhim hujjatlardan biridir. Unda nafaqat jazo choralarini kuchaytirish, balki zo'ravonlikni oldini olish, jabrlanuvchilarga yordam ko'rsatish va gender tenglikni ta'minlash bo'yicha kompleks yondashuv belgilangan ⁹¹.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, inson huquqlarini himoya qilishga alohida e'tibor qaratib kelmoqda. Mamlakat bugungi kunga qadar inson huquqlariga oid o'ndan ortiq asosiy xalqaro konvensiyalarga qo'shilgan. Xususan, 1995-yilda CEDAW, 1997-yilda CAT, 2008-yilda Bola huquqlari konvensiyasi bo'yicha qo'shimcha protokollarga qo'shilishi bu boradagi xalqaro majburiyatlarni mustahkamladi.

2019-yilda qabul qilingan “Ayollarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida”gi qonun milliy huquq tizimida yangi bosqichni boshlab berdi⁹². Ushbu qonun doirasida himoya orderi joriy qilindi, zo'ravonlikdan jabrlanganlarga psixologik, tibbiy va huquqiy yordam ko'rsatish mexanizmlari ishlab chiqildi. 2020-yilda esa “Gender tengligi kafolatlari to'g'risida”gi qonun qabul qilinib, ayollar va erkaklar huquqlarining tengligi konstitutsion darajada mustahkamlandi.

Shuningdek, O'zbekiston BMT, YEXHT, YUNISEF va UN Women bilan hamkorlikda “Zo'ravonliksiz hayot sari” milliy dasturini amalga oshirmoqda. Bu dastur doirasida aholining huquqiy ongini oshirish, zo'ravonlikka nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirish, shuningdek, mahalla tizimi va NNTlar bilan hamkorlikda ayollarni himoya qilish markazlari faoliyatini kengaytirish rejalashtirilgan ⁹³.

⁸⁹ <https://lex.uz/docs/-2640479>

⁹⁰ CEDAW — Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllarini bartaraf etish to'g'risidagi konvensiya. BMT, 1979 yil.

⁹¹ <https://rm.coe.int/1680464e75>

⁹² “Ayollarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida”gi Qonun. O'zbekiston Respublikasi Qonuni, 2019 yil 2 sentyabr.

⁹³ Karimova, N. (2022). Xalqaro huquq va inson huquqlari himoyasining zamonaviy mexanizmlari. Toshkent: TDYuU nashriyoti.

Natijada, O'zbekistonda xalqaro standartlarga mos qonunchilik bazasi yaratilgan bo'lib, bu tazyiq va zo'ravonlikka qarshi kurashishning barqaror tizimini shakllantirishga xizmat qilmoqda. Biroq, xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, qonunchilikdan tashqari, aholining madaniy saviyasi va gender masalalaridagi ongini oshirish ham muhim ahamiyatga ega. Shu sababli, xalqaro hamkorlikni yanada kengaytirish, ta'lim tizimida inson huquqlari madaniyatini rivojlantirish, OAV orqali tazyiq va zo'ravonlikka qarshi targ'ibot ishlarini kuchaytirish zarur.

Tazyiq va zo'ravonlikka qarshi kurashish bugungi kunda nafaqat milliy, balki global miqyosdagi eng muhim inson huquqlari masalalaridan biridir. Xalqaro hamjamiyat bu muammoni bartaraf etish uchun turli huquqiy mexanizmlar, konvensiyalar va institutlarni shakllantirib, ularni amalda qo'llash bo'yicha keng tizim yaratgan. 1948-yildagi Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, 1979-yildagi CEDAW konvensiyasi, 1984-yildagi Qiynoqlarga qarshi konvensiya, hamda 2011-yildagi Istanbul konvensiyasi mazkur sohadagi asosiy xalqaro-huquqiy tayanchlarni tashkil etadi. Ushbu hujjatlar har bir insonning sha'ni, qadr-qimmatini va erkinligini himoya qilishni davlatlar zimmasiga majburiyat sifatida yuklaydi.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Yevropa Kengashi, Xalqaro mehnat tashkiloti va boshqa xalqaro institutlarning faoliyati bu mexanizmlarning samarali ishlashini ta'minlaydi. Ular monitoring tizimi, maxsus ma'ruzachilar, xalqaro sudlar orqali tazyiq va zo'ravonlik holatlarining oldini olish, ularni tergov qilish hamda jabrlanganlarga yordam ko'rsatish bo'yicha amaliy ishlarni olib bormoqda. Bu esa inson huquqlarini himoya qilish borasida davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytiradi.

O'zbekiston ham mazkur sohada faol siyosat yuritib, xalqaro majburiyatlarini bosqichma-bosqich amalga oshirmoqda. 2019-yilda qabul qilingan “Ayollarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida”gi qonun, shuningdek, “Gender tengligi kafolatlari to'g'risida”gi qonun va milliy dasturlar bu yo'nalishda muhim qadam bo'ldi. Shuningdek, BMT, YEXHT, UN Women va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgan loyihalar mamlakatda zo'ravonlikka qarshi kurash madaniyatini shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Umuman olganda, tazyiq va zo'ravonlikka qarshi kurashish inson huquqlarini ta'minlashning ajralmas qismi hisoblanadi. Xalqaro-huquqiy mexanizmlar esa bu jarayonning poydevori bo'lib, ularning to'liq amalga oshirilishi, davlatlarning siyosiy irodasi, fuqarolik jamiyati faolligi va aholining huquqiy madaniyatiga bevosita bog'liqdir. Shu bois, xalqaro hamkorlikni yanada kuchaytirish, huquqiy ta'lim va profilaktika ishlarini kengaytirish, shuningdek, gender tenglikni har bir sohada ta'minlash tazyiq va zo'ravonlikka qarshi samarali kurashning eng muhim omillaridan biri bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. BMT Bosh Assambleyasining 1948-yil 10-dekabrda 217 (III) A-sonli rezolyutsiyasi.
2. Karimova N. (2022). Xalqaro huquq va inson huquqlari himoyasining zamonaviy mexanizmlari. Toshkent: TDYuU nashriyoti.
3. “Ayollarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonun. O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, 2019-yil 2-sentyabr.
4. Qiynoqlarga va boshqa shafqatsiz, g‘ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomalalarga qarshi konvensiya. BMT, 1984-yil 10-dekabr.
5. <https://lex.uz/docs/-2640479>
6. CEDAW — Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllarini bartaraf etish to‘g‘risidagi konvensiya. BMT, 1979-yil.
7. <https://rm.coe.int/1680464e75>

GENDER TENGLIGINI SHAKLLANTIRISH JARAYONI: HUQUQIY VA SIYOSIY, MADANIY-MA'NAVIY ASOSLARI

Baxtiyarova Shaxrizoda Sharof qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti 1 bosqich magistratura talabasi

Ilmiy rahbar: *S.N.Berdiqulov ChDPU professor, f.f.d.*

Anotatsiya: Ushbu maqolada so‘nggi yillarda jamiyatda gender tengligi va ma‘naviy tarbiyaning o‘zaro aloqasi dolzarb muammolardan biriga aylanganligi ochib berilgan. Ushbu maqolada gender tengligi g‘oyalarining jamiyat hayotiga integratsiyalashuvi, an‘naviy qadriyatlar bilan uyg‘unlashuvi, va yoshlar tarbiyasidagi rolga e‘tibor qaratiladi. Shuningdek maqolada, O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan gender siyosatining ma‘naviy-ma‘rifiy asoslari yoritiladi. Tadqiqot so‘nggi yillardagi ijtimoiy o‘zgarishlar, huquqiy asoslar va xalqaro tajribalarni tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: gender tengligi, ma‘naviy tarbiya, an‘naviy qadriyatlar, zamonaviy qarashlar, ijtimoiy muvozanat, gender siyosati.

So‘nggi yillarda globallashuv, ijtimoiy ongning o‘zgarishi va gender tengligi masalalarining dolzarblashuvi jamiyatda ma‘naviy tarbiya jarayonlariga yangicha yondashuvni taqozo qilmoqda. Aholining ongida genderga oid stereotiplarga bo‘lgan munosabat asta-sekin o‘zgarib borayotgan bir paytda, an‘naviy qadriyatlar bilan zamonaviy qarashlar o‘rtasidagi muvozanatni saqlash dolzarb ijtimoiy ehtiyoj sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ma‘naviy-ma‘rifiy tarbiyaning asosiy vazifasi jamiyat a‘zolarini insonparvarlik, bag‘rikenglik, o‘zaro hurmat kabi umuminsoniy qadriyatlarga yo‘naltirish bo‘lsa, gender tengligi bu qadriyatlarning amaliy ifodasidir. Shu bois, gender tengligini shakllantirish jarayoni nafaqat huquqiy va siyosiy darajada, balki madaniy-ma‘naviy zamin asosida olib borilishi lozim. Zero, gender tengligini ta‘minlashda milliy mentalitet, urf-odatlar va ijtimoiy ong darajasini hisobga olish zarur. Ushbu maqolada gender tengligi va ma‘naviy tarbiya o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik, ularning ijtimoiy barqarorlikka ta‘siri, hamda an‘naviylik va zamonaviylik muvozanati masalalari tahlil qilinadi.

Tadqiqotda tarixiy-taqqoslovii, tahliliy-sintetik, kontent-analiz, hujjatshunoslik va sotsiologik yondashuv metodlari qo‘llanildi. Maqolani tayyorlash jarayonida O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligidagi gender tengligi bilan bog‘liq me‘yoriy-huquqiy hujjatlar, davlat dasturlari, statistik ma‘lumotlar, shuningdek, xalqaro tashkilotlarning genderga oid hisobotlari tahlil qilindi. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarda va ommaviy axborot vositalarida gender masalasining yoritilishi kuzatildi. An‘naviy qadriyatlarning zamonaviy gender g‘oyalari bilan uyg‘unligi, yoshlar ongidagi gender stereotiplari va

ularni yo'qotish yo'llari sotsiologik tadqiqotlar asosida tahlil qilindi. Mazkur metodlar asosida mavzuning dolzarbligi, ilmiy-nazariy asoslari va amaliy ahamiyati chuqur o'rganildi.

Gender tengligi va ma'naviy tarbiya masalalarini o'rganishda turli fan sohalariga oid adabiyotlardan foydalanish dolzarb ilmiy yondashuv hisoblanadi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Gender tenglikni ta'minlash strategiyasi”ga oid farmon va qarorlari mazkur masalani huquqiy va davlat siyosati darajasida tartibga solishdagi muhim manba hisoblanadi. Bu hujjatlar asosida gender tengligini ta'minlashda milliy qadriyatlar, madaniyat va an'anaviy urf-odatlar inobatga olingani ham ko'zga tashlanadi. Ayniqsa, 2019-yil 2-sentabrdagi “Gender tengligini ta'minlash to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi qonuni ushbu sohadagi asosiy normativ-huquqiy hujjat sifatida tahlil qilinmoqda.

Ma'naviy tarbiya va axloqiy qadriyatlar bo'yicha O'zbekistonlik taniqli pedagog va sotsiolog olimlarning ilmiy ishlari, jumladan, H.T. Omonov, N. Jo'rayev, M.X. Xattabov singari mualliflarning pedagogik va tarbiyaviy konsepsiyalariga asoslangan tadqiqotlari ushbu mavzuni chuqur ochib berishda asosiy nazariy manba bo'lib xizmat qilmoqda. Bu asarlarda yoshlar tarbiyasida milliy g'oyaning o'rni, an'analarning ijtimoiy ongga ta'siri va ma'naviy merosni zamonaviylik bilan uyg'unlashtirish yo'llari muhim tahlillarga asoslangan holda yoritilgan. Gender nazariyasi bo'yicha xalqaro adabiyotlar ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, Judith Butler, Simone de Beauvoir, Michel Foucault kabi mutafakkirlarning genderni ijtimoiy konstruksiya sifatida talqin qilgan konsepsiyalari bugungi gender muammolarining nazariy asoslarini tushunishda yordam beradi. Ularning asarlarida jamiyatda jinsiy rollarning qanday shakllanishi, gender stereotiplarning qanday mustahkamlanishi va ularni qanday tarzda buzish mumkinligi haqida chuqur ilmiy qarashlar ilgari surilgan. Shuningdek, BMT, YuNESKO, UNDP kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan tayyorlangan hisobotlar, metodik qo'llanmalar va tavsiyalar orqali gender tengligi masalasining global miqyosdagi holati, muammolari va ularni bartaraf etish strategiyalari o'rganildi. Ayniqsa, O'zbekistonda gender tengligini ta'minlash bo'yicha xalqaro tajribalarni milliy kontekstga moslashtirish masalasida bu materiallar qimmatli axborot manbaidir.

O'zbekiston ommaviy axborot vositalari, bloglar, ijtimoiy tarmoqlar va ilmiy jurnallarda chop etilgan maqolalar orqali bugungi kunda gender masalalari qanday qabul qilinayotgani, jamoatchilik fikrida qanday munosabat shakllanayotgani tahlil qilindi. Ayniqsa, so'nggi yillarda gender tengligi mavzusining ijtimoiy tarmoqlarda faollashgani, u orqali ijtimoiy ongda yangicha qarashlarning shakllanayotgani e'tiborga loyiq. Shu tarzda, adabiyotlar tahlili orqali mavzuning ko'p qirrali va turli metodologik yondashuvlar asosida o'rganilayotgani ko'rsatildi. Har bir manba mavzuni ochishda

muayyan nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi, bu esa tadqiqotning kompleks yondashuvda olib borilishiga imkon beradi.

Tadqiqot davomida ma'naviy tarbiya va gender tengligi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, ularning jamiyatdagi ijtimoiy funksiyalari, shuningdek, an'analar va zamonaviy qarashlar o'rtasidagi ziddiyatlar chuqur tahlil qilindi. Ma'lum bo'ldiki, gender tengligini ta'minlash jarayoni ko'p jihatdan jamiyatdagi ma'naviy qarashlar, ijtimoiy ong darajasi va madaniy an'analar bilan bevosita bog'liqdir. Milliy qadriyatlar ayrim hollarda patriarxal ijtimoiy tuzumni mustahkamlashga xizmat qilayotgan bo'lsa, zamonaviy demokratik tamoyillar esa erkaklar va ayollar o'rtasidagi teng huquqlilikni asosiy prinsip sifatida ilgari surmoqda. Amaliy kuzatuvlar va sotsiologik tahlillar shuni ko'rsatdiki, yoshlar orasida gender tengligi borasidagi tushunchalar har xil darajada shakllangan bo'lib, bu holat hududlar, ta'lim darajasi, oilaviy tarbiya va axborot manbalarining ta'siriga bog'liq. Xususan, ma'naviy tarbiya yetarli bo'lgan oila va ta'lim muassasalarida gender masalalariga nisbatan adolatli va tenglikka asoslangan munosabat kuchliroq ekanligi aniqlandi. Aksincha, an'anaviy qarashlar hukmron bo'lgan muhitlarda ayollar faolligining pasayishi, ularning ijtimoiy hayotda ishtirok etishiga to'siqlar mavjudligi kuzatildi.

Tahlil davomida gender tengligining faqat huquqiy emas, balki axloqiy va ma'naviy asoslar bilan mustahkamlanishi lozimligi ta'kidlandi. Ma'naviy tarbiya gender tengligini silliq va keskinliksiz joriy qilishga xizmat qiluvchi ijtimoiy vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu jihatdan qaraganda, gender masalasini yondashishda mahalliy mentalitet, ijtimoiy institutlar, ta'lim tizimi va ommaviy axborot vositalarining rolini hisobga olish dolzarbdir. Shuningdek, gender tengligi qadriyatlar tizimiga zid emas, balki uni to'ldiruvchi, boyituvchi konsepsiya ekanligi alohida qayd etildi.

Xulosa qilib aytganda, gender tengligi va ma'naviy tarbiya o'zaro bog'liq, bir-birini to'ldiruvchi ijtimoiy hodisalardir. An'anaviy qadriyatlar va zamonaviy gender yondashuvlar o'rtasida muvozanatni ta'minlash orqali jamiyatda ijtimoiy barqarorlik, adolat va tenglikka erishish mumkin. Ma'naviy tarbiya gender tengligining radikal emas, balki murosali, ijtimoiy moslashuvchan shaklda joriy etilishiga imkon yaratadi. Shuningdek, bu jarayonda oila, ta'lim muassasalari, diniy tashkilotlar va ommaviy axborot vositalarining hamkorligi muhim rol o'ynaydi. Gender tengligining huquqiy asoslarini ma'naviy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish orqali uzoq muddatli ijtimoiy taraqqiyotga erishish mumkin. Shunday ekan, gender tengligi nafaqat zamonaviylik belgisi, balki adolatli jamiyat qurish yo'lida zaruriy qadriyatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Gender tengligini ta'minlash to'g'risidagi Qonuni. – Toshkent: Lex.uz, 2019. – <https://lex.uz/docs/4494873>

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-martdagi “O‘zbekiston Respublikasida gender tengligini ta’minlash strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ–87-sonli qarori. – Toshkent, 2022.
3. Omonov H.T., Xattabov M.B. Pedagogik va pedagogik mahorat. – Toshkent: O‘zbekiston, 2016. – 312 b.
4. Jo‘rayev N. Ma’naviy tarbiya nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 224 b.
5. Butler, J. Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. – New York: Routledge, 1990.
6. Beauvoir, S. de. The Second Sex. – London: Vintage Books, 2009.
7. Foucault, M. The History of Sexuality. Vol. 1: An Introduction. – New York: Pantheon Books, 1978.
8. United Nations Development Programme (UNDP). Gender Equality Strategy 2022–2025. – New York: UNDP, 2022. – <https://www.undp.org>
9. UNESCO. Gender Equality and Education: Looking Beyond Parity. – Paris: UNESCO Publishing, 2020.
10. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати ҳузуридаги Хотин-қизлар ва гендер тенглик масалалари бўйича комиссия ахбороти. – 2023. – www.senat.uz
11. Buxoriy I. Al-Adab al-Mufrad (Tanlangan hadislar). – Toshkent: Movarounnahr, 2010.
12. Qurbonov A. Gender masalalari bo‘yicha sotsiologik tadqiqotlar. – Toshkent: “Ijtimoiy Fikr” markazi, 2021. – 158 b.

O'ZBEKISTONDA HUQUQIY MADANIYATNI YUKSALTIRISH FUQAROLIK JAMIYATINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY OMILI

Parpiyeva Aziza Berdali qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti 1 bosqich magistratura talabasi

Ilmiy rahbar: *Sh.X.Tog'ayev ChDPU dotsenti, f.f.n.*

Annotatsiya: Maqolada O'zbekistonda huquqiy madaniyatni yuksaltirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish o'rtasidagi uzviy bog'liqlik tahlil qilinadi. Huquqiy madaniyatning jamiyatdagi o'rni, uning fuqarolarning huquqiy ongini shakllantirishdagi roli, davlat boshqaruvi va ijtimoiy barqarorlikka ta'siri o'rganiladi. Shuningdek, maqolada huquqiy madaniyatni oshirishning samarali mexanizmlari va amaliy choralari haqida ilmiy yondashuvlar keltiriladi.

Kalit so'zlar: huquqiy madaniyat, fuqarolik jamiyati, huquqiy ong, ijtimoiy barqarorlik, huquqiy tarbiya

Huquqiy madaniyatni yuksaltirishda ilmiy yondashuvlar va tajribalar ham katta ahamiyatga ega. Masalan, taniqli huquqshunos A. Shirinovning fikricha, “Fuqarolarning huquqiy ongini rivojlantirish jarayoni mustahkam fuqarolik jamiyatining shakllanishi bilan bevosita bog'liq bo'lib, qonuniylik tamoyillariga rioya qiladigan jamiyat barqaror bo'ladi.” Shu nuqtai nazardan qaraganda, huquqiy madaniyatni oshirish nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy jihatdan ham muhim hisoblanadi⁹⁴.

Shuningdek, huquqiy madaniyatni yuksaltirish shaxsning o'zini anglashiga, mas'uliyatni his qilishiga va jamiyatdagi munosabatlarda adolatni ta'minlashga xizmat qiladi. Jamiyatda fuqarolar o'z huquqlari va erkinliklarini faollik bilan amalga oshirishga o'rgatilsa, ular davlat organlariga nisbatan ishonchni oshiradi va ijtimoiy nizolarni qonuniy yo'l bilan hal qilishga intiladi. Shu bilan birga, huquqiy madaniyat jamiyatda sog'lom me'yorlar va qadriyatlarni mustahkamlash orqali ijtimoiy barqarorlikni oshiradi.

Mazkur jarayonlarda davlat siyosati va qonun ijrosi tizimi ham muhim rol o'ynaydi. Agar davlat qonun ustuvorligini ta'minlashga, fuqarolar huquqlarini himoya qilishga intilsa, bu jamiyatda huquqiy madaniyatning o'sishini rag'batlantiradi. Shu sababli, huquqiy madaniyatni yuksaltirishga yo'naltirilgan kompleks chora-tadbirlar, shu jumladan ta'lim dasturlari, targ'ibot va ijtimoiy kampaniyalar, fuqarolarni huquqiy bilim bilan ta'minlash bo'yicha innovatsion loyihalar samarali bo'ladi.

Ushbu jarayonlarning natijasi sifatida fuqarolik jamiyati o'zining kuchli institutlarini rivojlantiradi, fuqarolar siyosiy va ijtimoiy jarayonlarda faol ishtirok etadi,

⁹⁴ A. Shirinov. Fuqarolik jamiyati va huquqiy madaniyat. Toshkent: Fan, 2018.

davlat va jamiyat o'rtasida uzviy bog'liqlik yuzaga keladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, huquqiy madaniyatni yuksaltirishning ilmiy, amaliy va ijtimoiy ahamiyati beqiyosdir.

Shu bilan birga, huquqiy madaniyatni oshirishda ilg'or tajribalarni o'rganish va moslashtirish zarur. Masalan, xalqaro tajribalar shuni ko'rsatadiki, huquqiy bilim va madaniyatni rivojlantirishga qaratilgan tizimli yondashuvlar jamiyatdagi ijtimoiy adolatni oshiradi va fuqarolik jamiyatining barqarorligini ta'minlaydi. Shu jihatdan, O'zbekistonda ham huquqiy madaniyatni yuksaltirishning zamonaviy mexanizmlari ishlab chiqilishi va tatbiq etilishi muhimdir.

Natijada, O'zbekistonda huquqiy madaniyatni rivojlantirish fuqarolik jamiyatini shakllantirish va mustahkamlashning asosiy omili sifatida qaraladi. Bu jarayonning samarali amalga oshirilishi orqali jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlik, qonun ustuvorligi va fuqarolarning huquqiy ongining yuksalishi ta'minlanadi. Shu bilan birga, huquqiy madaniyatni yuksaltirish nafaqat davlat siyosati samaradorligini oshiradi, balki fuqarolarning shaxsiy huquq va erkinliklarini himoya qilishga ham xizmat qiladi.

O'zbekistonda huquqiy madaniyatni yuksaltirish fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning eng muhim omili hisoblanadi. Huquqiy madaniyat nafaqat shaxsning qonuniy ongini shakllantiradi, balki jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlik, adolat va qonun ustuvorligini ta'minlashda ham hal qiluvchi rol o'ynaydi. Jamiyatda fuqarolar huquqiy bilim va madaniyatga ega bo'lsa, ular o'z huquq va erkinliklarini himoya qilishda faollik ko'rsatadi, davlat va fuqarolar o'rtasidagi ishonch mustahkamlanadi, ijtimoiy nizolar qonuniy yo'l bilan hal qilinadi.

Natijada, huquqiy madaniyatning yuksalishi fuqarolik jamiyatini mustahkamlash, demokratik boshqaruv tizimini rivojlantirish va jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashning poydevori hisoblanadi. Shu bilan birga, u shaxsiy mas'uliyatni oshiradi, fuqarolarning huquqiy va ijtimoiy faoliyatini rag'batlantiradi hamda O'zbekistonning rivojlanayotgan demokratik jamiyat sifatida mustahkam o'sishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Sh. M. Mirziyoyev. O'zbekiston Respublikasida huquqiy ong va madaniyatni rivojlantirish strategiyasi. Toshkent: Huquq, 2020.

A. Shirinov. Fuqarolik jamiyati va huquqiy madaniyat. Toshkent: Fan, 2018.

D. Mirzaev. Qonun ustuvorligi va ijtimoiy barqarorlik. Toshkent: Adolat, 2019.

YOSHLARNING HUQUQIY ONGI VA HUQUQIY MADANIYATINI YUKSALTIRISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

Yo'ldoshova Komila Alisherovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti 1 bosqich magistratura talabasi

Ilmiy rahbar: *S.N.Berdiqulov ChDPU professor, f.f.d.*

Anotatsiya: Ushbu maqolada yoshlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini shakllantirishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o'rni haqida gap boradi. Unda raqamli platformalar, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn ta'lim vositalarining huquqiy bilimlarni targ'ib etishdagi samarasi yoritilgan. Shuningdek, yoshlar orasida huquqiy madaniyatni rivojlantirishda interaktiv dasturlar, mobil ilovalar hamda virtual treninglarning ta'siri misolida amaliy yondashuvlar ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: yoshlar, huquqiy ong, huquqiy madaniyat, zamonaviy texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya tizimi, raqamli ta'lim, huquqiy savodxonlik, ijtimoiy tarmoqlar, innovatsion metodlar.

Bugungi globallashuv jarayonida yoshlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirish masalasi jamiyat barqarorligini ta'minlashda eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Axborot oqimining keskin ortib borishi, internet va raqamli texnologiyalarning hayotimizga chuqur kirib kelgani yosh avlodning dunyoqarashi va huquqiy qarashlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Shu boisdan ham yoshlarni huquqiy bilimlar bilan qurollantirishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalaridan oqilona foydalanish bugungi kunning zaruriy talabi hisoblanadi. Shu o'rinda, yoshlar huquqiy ongi va madaniyatini oshirishni tubdan takomillashtirish maqsadida qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasining -Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonun [1] "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi Farmoni [2] bugungi davr talablariga mos ravishda har tomonlama barkamol, mustaqil fikrlaydigan, shijoatli yoshlarni tarbiyalash, ularni intellektual va ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun mustahkam huquqiy poydevor yaratildi. Inobatga olib o'tish joizki, ushbu farmonda mazkur yo'nalishdagi kamchiliklar yaqqol ko'rsatib berildi, jumladan yoshlarning huquqbuzarliklarga nisbatan qarshi kurashishda ularda huquqiy imunitetni shakllantirish, qonun va majburiyatlarga birdek bo'ysunish va hurmat qilish, milliy qadriyatlarga sadoqat hissini uyg'otish kabi ishlarga sust ahamiyat berilayotganligi shular jumlasidandir. Huquqiy ongni shakllantirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o'rni beqiyosdir. Raqamli ta'lim platformalari, elektron kutubxonalar, huquqiy veb-portal va mobil ilovalar yoshlar orasida huquqiy bilimlarni keng yoyish imkonini bermoqda. Masalan, "Lex.uz",

“Huquqiy axborot” kabi rasmiy manbalar orqali qonun hujjatlarining yangilangan talqinlari bilan tanishish imkoniyati yaratilgan. Bundan tashqari, onlayn o‘quv kurslari va interaktiv darslar yordamida yoshlar huquqiy mavzularda mustaqil bilim olmoqda. Bu jarayon ularning tanqidiy fikrlash va huquqiy masalalarni tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Ijtimoiy tarmoqlar va media platformalar huquqiy madaniyatni targ‘ib etishda kuchli vositaga aylanmoqda. YouTube, Telegram, Instagram kabi tarmoqlarda huquqiy mavzulardagi sahifalar, videodarslar va infografikalar orqali yoshlar o‘z huquq va majburiyatlarini oson anglay olmoqda. Ayniqsa, “Huquqiy madaniyat — adolat poydevori” kabi onlayn loyihalar, huquqni muhofaza qilish organlari tomonidan tashkil etilayotgan virtual vebinarlar yoshlarning huquqiy savodxonligini oshirishga xizmat qilmoqda. Bu holat, o‘z navbatida, yoshlar orasida qonuniylik, adolat va fuqarolik mas’uliyati tuyg‘usini mustahkamlaydi.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta'biri bilan aytganda: "Biz jamiyatimizda shunday huquqiy madaniyatni shakllantirishimiz kerakki, unga muvofiq Konstitutsiya va qonunlarga amal qilish, boshqalarning huquq va erkinliklari, sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilish majburiyat emas, balki kundalik qoida va odatga aylanishi shart"[3]

Bundan tashqari, zamonaviy texnologiyalar yordamida huquqiy tarbiyani interaktiv shaklda tashkil etish imkoniyati kengaymoqda. Masalan, “onlayn testlar”, “virtual sud jarayonlari”, “huquqiy viktorinalar” orqali yoshlar o‘z bilimlarini sinovdan o‘tkazish bilan birga, huquqiy masalalarda amaliy tajriba orttirmoqda. Bu kabi interaktiv yondashuvlar nafaqat ta’lim samaradorligini oshiradi, balki yoshlarning huquqiy fikrlash madaniyatini ham rivojlantiradi. Shu bilan birga, sun’iy intellekt va raqamli yordamchilar ya’ni chatbotlar orqali huquqiy masalalar yuzasidan tezkor maslahatlar olish imkoniyati yaratilayotgani ham e’tiborga loyiqdir. Bundan tashqari, sun’iy intellekt asosidagi ushbu platformalar yoshlarning huquqiy savollariga individual yondashgan holda, ularga moslashtirilgan javoblar bera olishi bilan ahamiyatlidir. Chatbotlar orqali yaratilgan avtomatlashtirilgan huquqiy konsultatsiyalar vaqt va masofa cheklovlarini bartaraf etib, yoshlar uchun qulay raqamli huquqiy makonni shakllantirmoqda. Ayniqsa, huquqiy terminlarni sodda tilda tushuntirib berish, huquqiy jarayonlarni izchil yo‘l-yo‘riq sifatida ko‘rsatish va huquqiy hujjatlarni to‘g‘ri rasmiylashtirish bo‘yicha ko‘mak berish imkoniyatlari ularning amaliy ahamiyatini yanada oshirmoqda. Shu bilan birga, sun’iy intellekt texnologiyalari huquqiy xatolarning oldini olish, profilaktik ogohlantirishlar berish hamda yoshlarning huquqiy madaniyatini muntazam ravishda qo‘llab-quvvatlash imkoniyatini yaratmoqda. Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, yoshlarning huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirishda zamonaviy texnologiyalarning o‘rni beqiyosdir. Texnologiyalar nafaqat huquqiy bilimlarni tezkor yetkazish, balki ularni amaliyot bilan bog‘lash imkonini beradi. Shuning uchun ham ta’lim tizimida raqamli

o'quv platformalarini keng joriy etish, ijtimoiy tarmoqlarda huquqiy mavzularni faol targ'ib etish, yoshlar uchun interaktiv o'yin va dasturlar yaratish zarur. Zero, zamonaviy texnologiyalarni to'g'ri yo'naltirish orqali yoshlar ongida qonuniylik, adolat va fuqarolik mas'uliyati qadriyatlari yanada chuqur shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Abdullaev Q. Yoshlar ma'naviyatini shakllantirish omillari. – Toshkent: Fan, 2018.

Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.

Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston yoshlari – mamlakatimizning tayanchi va kelajagi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.

Xudoyberdiyev A. Yoshlarning huquqiy tarbiyasini shakllantirish masalalari. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2020.

“Ta'lim to'g'risida”gi Qonun, O'zbekiston Respublikasi, 2020-yil.

Rahimov R. Huquqiy madaniyat asoslari. – Toshkent: Adolat, 2019.

Jo'rayev M. Yoshlarning fuqarolik faolligini rivojlantirishning zamonaviy yo'nalishlari. – Toshkent, 2021.

Omonov H., Abdug'aniyeva M. Raqamli ta'lim va axborot texnologiyalari. – Toshkent: Innovatsiya, 2022.

To'laganova D. Axborot madaniyati va yoshlar. – Toshkent: Fan, 2020.

Qosimov B. Yoshlar siyosati va ijtimoiy faollik. – Toshkent: Moliya, 2018.

ARXIV MANBALARINI TAHLIL QILISH VA ULARNI TA'LIM JARAYONIGA TATBIQ ETISH

Alisher Yoriqulov

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Gumanitar fanlar fakulteti Tarix
yo`nalishi, 2 chi bosqich magistranti
Ilmiy rahbar: Jaynarov Obid Hamid o'g'li*

Annotatsiya: Ushbu maqolada arxiv manbalarining mohiyati, ularni tahlil qilish metodlari va ta'lim jarayoniga tatbiq etishning amaliy yo`nalishlari yoritiladi. Tadqiqot davomida arxiv hujjatlarining ilmiy ahamiyati, tanqidiy tahlil vositalari hamda zamonaviy ta'limda arxiv materiallaridan foydalanishning afzalliklari asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: arxiv manbalari, tahlil metodlari, manbashunoslik, ta'lim jarayoni, tarixiy hujjatlar, raqamli arxiv, ilmiy izlanish.

ANALYSIS OF ARCHIVE SOURCES AND IMPLEMENTATION OF THEM IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract: This article discusses the essence of archival sources, methods of their analysis, and practical directions for their application in the educational process. The research substantiates the scientific significance of archival documents, tools of critical analysis, and the advantages of using archival materials in modern education.

Keywords: archival sources, analysis methods, source studies, educational process, historical documents, digital archive, scientific research.

Ta'lim jarayonida arxiv manbalari muhim o`rin tutadi. Chunki arxivda saqlanadigan hujjatlar tarixiy voqealar haqida eng ishonchli ma'lumotlarni beradi. O`quvchilar arxiv materiallari orqali nafaqat tarixiy faktlarni bilib oladilar, balki ularni tahlil qilishni ham o`rganadilar. Bugungi kunda ta'limda o`quvchilarning mustaqil fikrlashi va izlanish ko`nikmalarini shakllantirish muhim vazifalardan biridir. Arxiv hujjatlari esa bu jarayonda samarali yordam beradi. Shu sababli arxiv manbalarini darslarga oddiy va qulay shaklda tatbiq etish o`qituvchi uchun ham, o`quvchi uchun ham foydalidir.

Arxiv manbalari tushunchasi va ularning turlari:

Arxiv manbalari — bu davlat, jamiyat yoki alohida shaxslar faoliyati jarayonida yaratilgan, tarixiy ahamiyatga ega bo`lgan hujjatlar majmuasidir. Ular quyidagi turlarga bo`linadi:

Yozma manbalar: qo`lyozmalar, farmonlar, maktublar, ilmiy ishlar, rasmiy hujjatlar.

Rasmiy (davlat) hujjatlar: qonunlar, qarorlar, farmoyishlar.

Shaxsiy arxivlar: kundaliklar, xat-xabarlar, shaxsiy daftarlar.

Audiovizual manbalar: foto, video, audio yozuvlar.

Elektron arxivlar: raqamli ma'lumotlar bazalari, elektron hujjatlar.

Bu manbalar o'z tabiatiga ko'ra haqiqiy tarixiy dalillarni o'zida saqlashi tufayli ilmiy izlanishlar uchun muhim ahamiyatga ega.

Arxiv manbalarini tahlil qilish metodlari

Arxiv materiallaridan samarali foydalanish uchun ilmiy tahlil metodlari qo'llaniladi.

Ularning asosiylari quyidagilar:

1. Manbashunoslik tahlili

Manbaning yaratilish tarixi, muallifi, davri, maqsadi, sotsial-madaniy konteksti o'rganiladi.

2. Ichki tahlil

Hujjat matni, undagi mazmun, til xususiyatlari, bayon uslubi, tarixiy dalillar tekshiriladi.

3. Tashqi tahlil

Hujjatning fizik holati, rasmiylashtirilish shakli, muhrlar, imzolar va boshqa tashqi belgilar o'rganiladi.

4. Solishtirma tahlil

Arxiv manbasi boshqa hujjatlar, tarixiy faktlar yoki ilmiy izlanmalar bilan taqqoslanadi.

5. Raqamli tahlil

Zamonaviy dasturiy vositalar yordamida elektron arxivlar, ma'lumotlar bazalari va ularning tuzilmasi o'rganiladi.

Arxiv manbalarining ta'lim jarayoniga tatbiq etilishi

Arxiv materiallaridan ta'limda foydalanish bir qator afzalliklarni ta'minlaydi:

1. Talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish

Haqiqiy tarixiy manbalarni o'rganish talabalarni mustaqil xulosa chiqarishga o'rgatadi.

2. Tarixiy jarayonlarni real dalillar asosida o'rgatish

Arxiv materiallari asosida tarixiy voqealarni yanada aniqroq tasavvur qilish imkoniyati tug'iladi.

3. Ilmiy izlanish ko'nikmalarini shakllantirish

Talabalar arxiv hujjatlari bilan ishlash orqali ilmiy metodologiyani chuqurroq egallaydi.

4. Amaliy ko'nikmalarni oshirish

Arxivshunoslik, kutubxonachilik, tarixiy tahlil kabi sohalar uchun muhim amaliy malaka hosil bo'ladi.

5. Raqamli arxivlar bilan ishlash kompetensiyasi

Zamonaviy ta'lim talablaridan kelib chiqib, talabalarga elektron hujjatlar bilan ishlash ko'nikmalari beriladi.

Arxiv hujjatlarini darsda qo'llashning oddiy usullari

1. Hujjatdan parchani o'qish va savollar berish

Bu eng sodda va samarali usul. O'quvchi hujjatni o'qiydi va asosiy mazmunini anglaydi.

2. Hujjatlar taqqoslash

Masalan, bir voqea haqida ikki xil manba beriladi — o'quvchi farqlarni topadi. Bu juda rivojlantiruvchi mashq.

3. “Hujjat kimga tegishli?” topshirig'i

Arxiv hujjati beriladi, o'quvchi esa uni yozgan shaxs, davr yoki vaziyatni topishga harakat qiladi.

4. Tarixiy xaritalar bilan ishlash

Arxivda saqlanadigan eski xaritalar darsni anchagina qiziqarli qiladi.

5. Guruhli tahlil

Arxiv hujjatlari guruhlariga bo'linib beriladi, har bir guruh o'z xulosasini taqdim qiladi.

Xulosa

Arxiv manbalarini ta'lim jarayoniga tatbiq etish o'quvchilarda tahliliy fikrlash, mustaqil qaror chiqarish va tarixiy ma'lumotlarni to'g'ri baholash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Darslarda arxiv hujjatlaridan foydalanish o'quv jarayonini boyitadi va yanada samarali qiladi. Shuningdek, bu jarayon o'quvchilarga real tarixiy materiallar bilan ishlash tajribasini beradi. Shu bois har bir o'qituvchi arxiv manbalaridan muntazam va to'g'ri foydalanishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmonov S - Tarixiy manbalar va ulardan foydalanish usullari. 2018.

2. Ismoilov M - Arxivshunoslik asoslari. 2018.

3. Rahmonov S - “Arxiv materiallari va ta'lim jarayonida qo'llanilishi”// Ilmiy maqola to'plami, 2022

<https://uzarchive.uz>, <https://www.archives.gov>

YANGI O'ZBEKISTONDA IJTIMOIIY-GUMANITAR IZLANISHLARNING JAMIYAT RIVOJIGA TA'SIRI

Homidjonov Nodir Bahodir o'g'li,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti 2-bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: O.M.Normatov CHDPU dotsenti, t.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: Ushbu ish Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi sharoitida ijtimoiy-gumanitar fanlarning rivojlanish yo'nalishlari va ularning jamiyat hayotidagi o'rni haqida so'z yuritadi. Tadqiqotda avvalo Yangi O'zbekiston konsepsiyasi va unda belgilangan ustuvor vazifalar tahlil qilinib, tarixiy merosni qayta o'rganish, ilmiy an'analarni tiklash va ma'naviy-ma'rifiy yuksalishni ta'minlash kabi jarayonlarning ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'z: Yangi O'zbekiston, Alisher Navoiy, Mirzo Ulug'bek, Ahmad Farg'oniy, Imom Buxoriy, Bahouddin Naqshband.

XXI asrning global jarayonlari, inson kapitalining o'sishi, jamiyat taraqqiyotini belgilovchi omillarning tubdan o'zgarishi ijtimoiy-gumanitar fanlarning rolini keskin oshirdi. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi doirasida olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar, ilmiy salohiyatni yuksaltirishga qaratilgan davlat siyosati ham aynan shu sohalarining rivoji bilan chambarchas bog'liq. Mustaqillikdan keyingi davrda jamiyatimizning siyosiy, ijtimoiy, ma'naviy hayotida yuz bergan tub o'zgarishlar, ayniqsa 2017-yildan boshlab jadallashgan yangilanishlar, ilmiy tadqiqotlarning yangi bosqichga ko'tarilishiga zamin yaratdi.

Yangi O'zbekistonda ijtimoiy-gumanitar fanlar nafaqat nazariy tadqiqot ob'ekti, balki amaliy islohotlarning ilmiy asoslarini ishlab chiqish jarayonida ham hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda.

Yangi O'zbekiston konsepsiyasi – bu davlat boshqaruvi, iqtisodiyot, ta'lim, fan, madaniyat va boshqa sohalarini tubdan isloh qilishga qaratilgan ulkan strategik dasturdir. 2022–2026 yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasida ijtimoiy-gumanitar fanlarning ustuvor yo'nalishlari alohida belgilab berildi.

Yangi O'zbekistonda ilmiy tadqiqotlarning muhim yo'nalishlaridan biri – boy tarixiy merosni chuqur o'rganish va uni zamonaviy ilmiy mezonlar asosida qayta talqin qilishdir. Masalan: Alisher Navoiy, Mirzo Ulug'bek, Ahmad Farg'oniy, Imom Buxoriy, Bahouddin Naqshband kabi allomalarning ilmiy merosini xalqaro ilmiy kontekstda chuqur o'rganish bo'yicha maxsus ilmiy markazlar tashkil qilindi. Shu bilan birgalikda

Ulug'bek rasadxonasining ilmiy an'anasini o'rganish orqali O'zbekistonda astronomiya tarixining yangi bosqichlari ochildi⁹⁵.

Bu kabi izlanishlar milliy identitetni mustahkamlash, yoshlarni tarixiy xotira ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Yangi O'zbekiston siyosiy tizimini modernizatsiya qilish jarayonida sotsiologik monitoring, siyosiy tahlil, ijtimoiy psixologiya kabi yo'nalishlar muhim ahamiyat kasb etdi. Tarixiy jihatdan, O'zbekiston mustaqillikdan so'ng ilk bor keng qamrovli ijtimoiy tadqiqotlar asosida: Sud-huquq tizimini isloh qilish, davlat xizmatini modernizatsiya qilish, mahalla instituti faoliyatini takomillashtirish kabi jarayonlarni ilmiy asoslab berdi.

Yangi O'zbekistonda islohotlar xalqning mentaliteti, urf-odatlar, qadriyatlar bilan uyg'un holda olib borilishi talab etildi. Misol sifatida: oila institutini mustahkamlash bo'yicha ilmiy-tadqiqotlar, yoshlar ma'naviy kamoloti masalalari, diniy bag'rikenglik va millatlararo totuvlikni o'rganish kabi tadqiqotlar alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Yangi O'zbekistonda ilmiy metodologiya tubdan yangilanmoqda. Bu jarayon nafaqat ilmiy tahlilning sifatini oshirmoqda, balki tadqiqotlarning xalqaro standartlarga mos bo'lishini ham ta'minlamoqda.

O'zbekiston fanida uzoq yillar davomida nazariy tadqiqotlar ustun bo'lib kelgan. Ammo hozir: ommaviy so'rovnomalar, sotsiologik monitoringlar, katta ma'lumotlar tahlili, hududiy ijtimoiy jarayonlarni modellashtirish kabi zamonaviy usullar keng qo'llanilmoqda. Masalan, “Mahalla” tizimi bo'yicha olib borilgan empirik tadqiqotlar asosida 2021–2023 yillarda mahallalarning boshqaruv modeli yangidan shakllantirildi.

Raqamli texnologiyalar asosida yangi yo'nalishlar shakllanmoqda: tarixiy qo'lyozmalarni raqamlashtirish, madaniy meros obyektlarini 3D modellashtirish, ijtimoiy jarayonlarni raqamli xaritalash. Bunga misol sifatida Toshkent, Buxoro, Samarqand va Xiva shaharlaridagi tarixiy obidalar raqamli formatga o'tkazilib, ular bo'yicha ilmiy tadqiqotlar yangi bosqichga ko'tarildi.

Yangi O'zbekiston davrida ijtimoiy-gumanitar fanlar nafaqat akademik tadqiqotlar darajasida, balki davlat siyosatini shakllantirishda ham bevosita amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

Sotsiologik va siyosiy tadqiqotlar natijasida aholining turli qatlamlari bilan muntazam muloqot mexanizmlari yaratildi, islohotlarning ijtimoiy samarasi muntazam baholanmoqda. fuqarolik jamiyatini rivojlantirish bo'yicha ilmiy konsepsiyalar ishlab chiqildi. Tarixiy misol sifatida “Xalq bilan muloqot” tamoyilining joriy etilishi – ilmiy tahlillar asosida shakllangan yirik amaliy loyiha bo'ldi.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar bo'yicha ilmiy izlanishlar yangi avlod darsliklari, o'quv dasturlari yaratilishiga asos bo'ldi. Quyidagi sohalarda tub yangilanishlar amalga

⁹⁵ “Yangi O'zbekiston Taraqqiyot Strategiyasi – 2022–2026”. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi, 2022.

oshirildi pedagogik psixologiya, pedagogika metodikasi, tarix va falsafa ta'limi, ona tili va adabiyot ta'limi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki Yangi O'zbekistonda ijtimoiy-gumanitar fanlar jamiyat taraqqiyotining asosiy drayveriga aylanmoqda. Ilmiy tadqiqotlarning yangi metodologiyasi, tarixiy merosga yangicha yondashuv, raqamlashtirish jarayonlari, xalqaro ilmiy hamkorlik – bularning barchasi mamlakatning intellektual salohiyatini oshirmoqda.

Ilmiy izlanishlar natijasi davlat boshqaruvi, ta'lim, madaniyat va ijtimoiy hayot sohalarida muhim qarorlar qabul qilinishiga xizmat qilmoqda. Bu esa Yangi O'zbekiston taraqqiyotining mustahkam ilmiy asosga ega ekanini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. “Yangi O'zbekiston Taraqqiyot Strategiyasi – 2022–2026”. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi, 2022.
2. O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning Harakatlar strategiyasi (2017–2021). – Toshkent, 2017.
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: “Adolat”, 2023.
4. Abdullayev X. Ijtimoiy fanlar metodologiyasi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2021.
5. Bobojonov R. O'zbek davlatchiligi tarixi. – Toshkent: “Ma'naviyat”, 2019
6. Karimov N., Ahmedov B. O'zbek falsafasi tarixi. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2020.
7. Yo'ldoshev Q., Shermuhamedova N. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: “Istiqlol”, 2021.
8. G'aniyev A. Sotsiologiya asoslari. – Toshkent: “Sharq”, 2022.
9. To'xtaboyev Z. Raqamli gumanitar fanlar: nazariya va amaliyot. – Toshkent: “Innovatsiya”, 2022.
10. Rashidova D. Big Data va ijtimoiy tadqiqotlarda zamonaviy tahlil usullari. – Toshkent: Milliy universitet, 2021.

JAMIYAT VA TARIX FALSAFASI: MADANIY VA MA'NAVIY QADRIYATLARNING TA'SIRI

Yusupov Og'abek Jo'ra o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti 2-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: *Sh.X.Tog'ayev ChDPU dotsenti, f.f.n.*

Annotatsiya: "Jamiyat va tarix falsafasi: madaniy va ma'naviy qadriyatlarning ta'siri" maqolasi jamiyat va tarix falsafasining o'zaro aloqalarini chuqur tahlil qiladi, unda madaniy va ma'naviy qadriyatlarning tarixiy jarayonlar va jamiyatning shakllanishiga qanday ta'sir qilishi muhokama etiladi. Maqola, birinchi navbatda, jamiyatning madaniy an'analari va urf-odatlarini, shuningdek, tarixiy voqealarga bo'lgan ma'naviy munosabatlarni ko'rib chiqadi. Madaniyat va ma'naviyat jamiyatning asosiy tuzilmalari bo'lib, ular o'zgaruvchan tarixiy voqealar va ijtimoiy jarayonlarga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Maqolada, ma'naviy qadriyatlarning tarixiy voqealar, ijtimoiy o'zgarishlar va madaniy evrilishlarga qanday ta'sir etganligi haqida chuqur falsafiy mulohazalar yuritiladi. Bu esa jamiyat va tarixning o'zaro aloqalarini tahlil qilish orqali, ular orasidagi murakkab va o'zaro bog'liq munosabatlarni yoritib beradi.

Kalit so'zlar: falsafa, jamiyat, qadriyatlar, jamiyat falsafasi, tarixiylik.

Jamiyat fanga ma'lum tizimlar orasida eng murakkabi bo'lib, uni o'rganish jiddiy qiyinchiliklar tug'diradi. Jamiyat hayoti juda faol bo'lib, har bir xalq o'zining alohida, betakror tarixiga ega. Jamiyat hayotining barcha jarayonlari bir-biri bilan shu darajada uzviy bog'liqki, ba'zan turli vaziyatlarda belgilovchi va belgilanuvchi jarayonlar o'rin almashadi. Tarixiy jarayonda tasodiflar va sub'ektiv omil ayniqsa, muhim rol o'ynaydi. Muayyan fanlardan farqli o'laroq, falsafaning vazifasi tarixiy jarayonning umumiy jihatlarini o'rganishdan iborat. Shu jumladan, tarix falsafasiga to'xtalib o'tadigan bo'lsak, uning asosiy muammolaridan biri bu tarixiy jarayonning birligi muammosi va tarixni davriylashtirish tamoyillarini belgilashdir. Falsafaning vazifasi jamiyat hayotining asosiy negizlarini, uning tizim tashkil etadigan omillarini aniqlashdan iborat. Tarix falsafasida dunyoqarashga doir mo'ljallarining rang-barangligi bilan ajralib turadigan ko'plab oqimlar va yo'nalishlar mavjud bo'lgan. Shu sababli har bir faylasuf, odatda, o'z mo'ljallariga amal qiladi, nafaqat dunyoni, balki jamiyatni ham o'ziga xos tarzda tushuntiradi.

XIX asrda madaniy-tarixiy tiplar nazariyasi vujudga kelgan bo'lsa-da, aslida bu haqdagi dastlabki qarashlar Forobiy ijodiga mansub. Forobiy insonlar jamiyatini ikki madaniy-tarixiy tiplarga ajratadi. Birinchisi to'liq jamiyat bo'lib, u o'zida a) Yer yuzidagi jami insonlarni qamrab oluvchi yirik jamiyat, b) Yerning muayyan qismida yashovchi bir

millat yoki bir dinga mansub kishilarning o'rta jamiyati v) muayyan qavm yoki dinga mansub bir shahar jamiyatini qamrab oladi. Ikkinchisi bir qishloq, ovul, yoki bir oiladan iborat bo'lgan to'liqsiz jamiyat²⁵. Forobiy fikricha, «Eng yaxshi fazilat va oliy darajadagi komillikni kichik birligi shahar hisoblanadigan madaniy jamiyat ichidagina qo'lga kiritish mumkin. To'liqsiz jamiyatlar insonni takomillashtirishga qobil emaslar»²⁶. Forobiyning bu fikrlari Platon va Aristotelning jamiyatga oid qarashlaridan farq qiladi, chunki u jamiyatdagi o'zgarishlarni inobatga olgan. Jamiyatni to'liq va to'liqsizga ajratar ekan, Forobiy shahar to'liq jamiyatning birinchi bosqichidir deb e'tirof etadi. Platon va Aristotel esa to'liq jamiyatni shahar bilan chegaralaganlar va shahar insoniyat jamiyati takomilining oxirgi darajasi, jamoaviy baxt saodatning bosh markazi deb ta'kidlaganlar. Forobiy esa, butun dunyodagi jamiyat haqida fikr yuritib, uning xukmdori qandaydir alohida olingan xalq, qavm yoki jamoa boshlig'i emas, balki butun madaniy dunyodir deb ta'kidlaydi va bu fikri bilan yunon faylasuflaridan ilgarilab ketadi.

Zamonaviy jamiyat murakkab ijtimoiy tuzilma bo'lib, uning asosida spontanlik, markazlashuvning yo'qligi, xulq-atvor qoidalari, xususiy mulk, shaxs erkinligi, fundamental huquqlar, ko'ppartiyaviylik va hokimiyat bo'linishi kabi tamoyillar yotadi. Bu jamiyatning muhim elementi bo'lgan **fuqarolik jamiyati** davlat aralashuvidan himoyalangan ixtiyoriy birlashmalar majmuini tashkil etadi va inson manfaatlarini ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi. I.Karimov ta'kidlaganidek, fuqarolik jamiyati inson kamolotiga ko'maklashadigan va huquqlari himoyalangan ijtimoiy makondir.

Tarix falsafasida muhim o'rin tutadigan **sivilizatsiya** tushunchasi insoniyat taraqqiyotining ma'lum bosqichini ifodalaydi. Ibn Xaldun sivilizatsiyalarning rivojlanishi qonuniyatlarini o'rgangan bo'lsa, I.A.Karimov har qanday sivilizatsiya xalqlar faoliyatining mahsuli ekanligini va uning madaniyati abadiy ekanligini ta'kidlaydi. Sivilizatsiyalar o'zining **madaniy va ma'naviy qadriyatlari** bilan farqlanadi. An'anaviy sivilizatsiyalarda diniy-mifologik tasavvurlar ustun bo'lsa, evropacha sivilizatsiyada shaxs erkinligi va huquqiy davlat qadriyatlari muhim ahamiyatga ega.

Demak, jamiyatning shakllanishi va tarixiy taraqqiyoti bevosita uning madaniy va ma'naviy qadriyatlari bilan bog'liq. Bu qadriyatlar insonlarning dunyoqarashini, xulq-atvorini, ijtimoiy institutlarni va davlat tuzilishini belgilaydi. Fuqarolik jamiyati ham o'z navbatida ma'naviy erkinlik va tashabbuskorlik kabi qadriyatlarga asoslanadi. Sivilizatsiyalarning yuksalishi yoki tanazzuli ham ularning madaniy va ma'naviy negizining mustahkamligi yoki zaifligi bilan izohlanadi. Shunday ekan, jamiyat va tarix falsafasida madaniy va ma'naviy qadriyatlarning o'рни va ta'siri beqiyosdir. Madaniyat va tarix falsafasi insoniyatning rivojlanishidagi eng muhim

omillardan biri sifatida jamiyatning shakllanishi va taraqqiyotida bevosita ishtirok etadi. “Madaniyat” tushunchasi dastlab shaharlashgan turmush tarzini ifodalagan bo‘lsa, keyinchalik bu atama insonning ma’naviy va intellektual faoliyatini, xulq-atvor andozalari, axloqiy va estetik qadriyatlar bilan bog‘lanishga boshladi. Ma’rifat davrida madaniyat inson faoliyatining mustaqil sohasi sifatida e’tirof etildi, uning asosida esa aql va oqilonalik tamoyillari yotdi.

Madaniyat va tarix falsafasi o‘rtasidagi munosabatni tushunish, jamiyatning rivojlanish jarayonini va uning madaniy-ma’naviy asoslarini to‘liq anglash imkonini beradi. Madaniyat insonning o‘ziga xos faoliyat usuli bo‘lib, u ongli va qadriyatlarga yo‘naltirilgan. Madaniyat orqali jamiyat o‘zining tarixiy va ma’naviy merosini saqlaydi, avloddan-avlodga o‘tkazadi va rivojlantiradi. Madaniy faoliyatda umuminsoniy ideallar etnik va mintaqaviy shakllarda aks etadi. Har bir jamiyat madaniy an‘analari, urf-odatlarini va qadriyatlari asosida o‘zining unikalligi va o‘ziga xosligini namoyon qiladi. Madaniyat ijtimoiy hodisa sifatida bir qator muhim funksiyalarni bajaradi, jumladan informativ, normativ, insonni kamol toptirish, va ijtimoiy mo‘ljall berish va tartibga solish funksiyalarini. Madaniyat, bir tomondan, ijtimoiy tajribani avlodlarga o‘tkazish va boshqa madaniyatlar bilan aloqa qilish vositasi bo‘lsa, boshqa tomondan, xalqning tarixiy xotirasini saqlash va uning davomiyligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Madaniyat jamiyatda shakllangan me’yorlarni, qadriyatlarni va etik tamoyillarni o‘z ichiga oladi va o‘zining normativ tizimi orqali ijtimoiy hayotning barcha jabhalarini, masalan, huquq, axloq, va xulq-atvorni tartibga soladi va boshqaradi. Madaniyat, shuningdek, individning o‘zligini shakllantirish, uning shaxs sifatida kamol topishiga yordam beradi.

Madaniyatni o‘rganish, insonni nafaqat jismoniy, balki ma’naviy jihatdan ham to‘liqroq bo‘lishiga olib keladi. Madaniyat jamiyatda yo‘nalish beradi, ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi, xulq-atvorni nazorat qiluvchi mexanizmlarni yaratadi. Madaniyat orqali jamiyatning moral va axloqiy qoidalari shakllanadi va ularning buzilishi jamiyat tomonidan qabul qilinmaydi. Tarix falsafasi, jamiyatning rivojlanish jarayonini va ijtimoiy hodisalarning mohiyatini o‘rganadi. Tarixiy jarayonni tushunish, faqat o‘tmishni anglash orqali emas, balki o‘tmishdagi voqealarning bugungi hayotga qanday ta’sir ko‘rsatayotganini aniqlash orqali amalga oshiriladi. Islom Karimovning fikriga ko‘ra, tarix xalq ma’naviyatining asosidir, va tarixni bilish orqali millat o‘zligini anglaydi. Tarix falsafasi, shuningdek, tarixiy xotirani saqlash va unga hurmat bilan qarashni ta’minlaydi, bu esa milliy o‘zlikni saqlash va kelajakka yo‘l olishda muhim rol o‘ynaydi. Hozirgi zamon tarix falsafasida ikki asosiy yondashuv mavjud: formatsion yondashuv va sivilizatsion yondashuv. Har ikkala yondashuv ham jamiyatning madaniy va ma’naviy qadriyatlarining ahamiyatini e’tirof etadi, lekin ularning yondashuvlari farqlanadi. Formatsion yondashuv ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyalarning almashinuvida madaniyatning rolini ko‘rsatadi. Bu yondashuvga ko‘ra, har bir jamiyat o‘zining iqtisodiy

tizimi va ishlab chiqarish usullari asosida madaniy va ijtimoiy tuzilmalarga ega bo'ladi. Madaniyatni o'rganish, aynan bu tizimlarning qanday o'zgarishi va rivojlanishiga qarab amalga oshiriladi. Sivilizatsion yondashuv esa, har bir sivilizatsiyaning o'ziga xos madaniy va ma'naviy qadriyatlarini uning taraqqiyot yo'lini belgilashda asosiy omil sifatida qaraydi. Bu yondashuv jamiyatning rivojlanishida madaniyatning mustahkam va doimiy rolini ta'kidlaydi, uning sivilizatsion tuzilmalari va qadriyatlari millatning tarixiy kelajagiga ta'sir ko'rsatadi. Madaniyat jamiyatning asosiy negizlaridan biri bo'lib, uning tuzilishi va funksiyalari ijtimoiy hayotning barcha jabhalariga ta'sir ko'rsatadi. Madaniyat va ma'naviy qadriyatlar, tarixiy jarayonlarning yo'nalishini belgilashda muhim rol o'ynaydi. Tarix falsafasining yondashuvlari orqali madaniyatni anglash, xalqning o'zligini saqlash va kelajagini qurishdagi zaruriy omil hisoblanadi. Madaniyat va tarix falsafasi o'rtasidagi bog'liqlik jamiyatlarning rivojlanish yo'llarini tushunishda va ularni yanada rivojlantirishda muhim nazariy asoslarni taqdim etadi. Madaniy qadriyatlar, nafaqat millatning o'ziga xosligini saqlash, balki dunyo miqyosida o'zining mustahkam o'rnini egallash uchun zaruriyatdir.

Qadriyatlar inson va jamiyat hayotining asosi bo'lib, insonni hayvonot olamidani ajratib turuvchi muhim omildir. Ular shaxs faoliyatida fundamental ahamiyatga ega, odamlarni birlashtirib, ijtimoiy totuvlikni ta'minlaydi. Jamiyat o'zgarish davrlarida qadriyatlar tizimining saqlanib qolishi yoki yangilariga moslashuvi muhim ahamiyat kasb etadi, aks holda tanazzul yuz berishi mumkin. Qadriyatlar madaniyatning tizim yaratuvchi elementidir va ularning mazmuniga qarab jamiyat haqida xulosa chiqarish mumkin. Aksiologiya qadriyatlarning tabiati, turlari va ularning turli omillar bilan aloqasini o'rganadi. Qadriyat mohiyatiga ko'ra ijtimoiy va ob'ekt-sub'ektlilik xususiyatga ega bo'lib, jamiyat mavjud bo'lmagan joyda ularning mavjudligi haqida gapirish befovdadir. Qadriyatlar insonning amaliy faoliyati jarayonida vujudga keladi va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan faoliyat hamda uning natijalari qadriyatga aylanadi. "Qadriyat" tushunchasini "muhimlik" tushunchasidan farqlash lozim, chunki muhimlik qadriyatga bo'lgan munosabatning faollik darajasini ifodalaydi. Qadriyat borliq elementlarining ob'ektiv ahamiyati bo'lib, uning mazmuni jamiyat sub'ektlarining ehtiyojlari va manfaatlari bilan belgilanadi. Baholash esa buyumning inson faoliyati uchun ahamiyatini anglab yetish vositasidir va sub'ektning hodisalarga bo'lgan ijtimoiy ahamiyatini aniqlash jarayonidir. Baholash qadriyatdan farqli ravishda ijobiy ham, salbiy ham bo'lishi mumkin va sub'ektiv xususiyatga ega. Inson faoliyatining harakatlantiruvchi kuchi bo'lgan ehtiyojlar qadriyatlar bilan bevosita bog'liq bo'lsa-da, ular bilan ayniy emas. Ehtiyojlar o'zgaruvchan, qadriyatlar esa nisbatan barqarordir va individ tomonidan ijtimoiylashuv jarayonida o'zlashtiriladi. Shuning uchun ham yangiliklarga nisbatan

qarshilik ko'pincha kuzatiladi, chunki amalda muhim hodisalar qadriyat sifatida idrok etilmasligi yoki qimmatga ega bo'lmagan narsa noto'g'ri qadriyat sifatida tasavvur qilinishi mumkin. Demak, madaniy va ma'naviy qadriyatlar jamiyatning barqarorligi, taraqqiyoti va tarixiy o'zligini saqlab qolishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, har bir jamiyatning tarixi, uning madaniy va ma'naviy qadriyatlari bilan chambarchas bog'liqdir. Tarix nafaqat o'tgan davrlarning oddiy ketma-ketligi, balki har bir jamiyatning o'zligini shakllantirgan, insoniyatni birlashtirgan va ajratgan, buzg'unchilik va yangilikni yuzaga keltirgan qadriyatlar to'plamidir. Tarixning har bir sahifasida, qadriyatlar, o'zgarishlar va ijtimoiy qarama-qarshiliklar o'z aksini topgan.

Tarixning har bir bosqichi, jamiyatlarning ma'naviy va madaniy qadriyatlarining qanday shakllanishi, o'zgarishi va yangi davrlar bilan qanday yuzma-yuz kelishi haqida qiziqarli hikoyalar so'zlab beradi. Odamlar yillar davomida o'z qadriyatlarini yaratib, ularga sodiq qolishga harakat qilishgan. Bu qadriyatlar, o'z navbatida, jamiyatning rivojlanishiga va o'zgarishlariga ta'sir etgan.

Qadriyatlar inson va jamiyat hayotida o'z holicha emas, balki vujudga kelgan qadriyatlarga munosabatlar tizimi zaminida muhim o'rin egallaydi. Qadriyatlarning butun rangbarangligini uch asos: ijtimoiy hayot sohalariga, sub'ektlarga, qadriyatlarning jamiyat hayotidagi roliga ko'ra tasniflash mumkin. Quyidagilar inson uchun eng oliy qadriyat hisoblanadi: qadriyat sifatidagi hayot, qadriyat sifatidagi sog'liq va qadriyat sifatidagi erkinlik. Tarixiy jarayonda jamiyatning madaniy va ma'naviy qadriyatlari juda muhim o'rin tutadi. Har bir jamiyatning o'z tarixi, madaniyati va ma'naviy qadriyatlari bo'lgan. Tarixning har bir bosqichi bu qadriyatlarning o'zgarishi, yangilanishi va yangi davrlar bilan qanday yuzma-yuz kelganini ko'rsatadi. Jamiyatning rivojlanishi nafaqat iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlarga, balki uning madaniy va ma'naviy qadriyatlarining ta'siriga bog'liq. Shu tariqa, tarixni o'rganish, jamiyatning qadriyatlar tizimini tushunish orqali uning kelajagi haqida aniq tasavvurga ega bo'lish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Farobiy. Fozil shahar aholisi. –T.: «IlapK», 2016 y. 82–83-b
2. Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. 2 nashr –T.:Ma'naviyat, 2016 – B.176.
3. Falsafa asoslari. Q.Nazarov tahriri ostida. –T.: «Sharq», 2018.
4. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O'zbekiston” NMIU, 2017. – 488 b.

YANGI O'ZBEKISTONDA IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARDAGI ILMIY TADQIQOTLAR

Omonboyev Mirjalol Odilbek o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti 2-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: *Sh.X.Tog'ayev ChDPU dotsenti, f.f.n.*

Annotasiya: Ushbu maqolada yangi O'zbekistonda ijtimoiy-gumanitar fanlar bo'yicha ilmiy tadqiqotlarning rivojlanishi ko'rib chiqiladi. Bu mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar davrida ma'naviy-madaniy tiklanish omili sifatida gumanitar fanlarga e'tibor tobora kuchayib borayotganidan dalolatdir. Milliy o'zlikni mustahkamlash, fuqarolik jamiyatini shakllantirish, madaniyatni yuksaltirishga xizmat qilayotgan ilmiy institutlar, universitetlar, ilmiy-tadqiqot markazlarining o'rni alohida ta'kidlanadi. Ilm-fanni raqamlashtirish, fanlararo yondashuvlar, yoshlar tarbiyasi, tarixiy-madaniy merosni asrab-avaylash kabi zamonaviy tendentsiyalarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ijtimoiy-gumanitar fanlar bo'yicha tadqiqotlar an'ana va innovatsiyani o'zida mujassamlashtirgan holda yangi O'zbekistonning strategik rivojlanishining ajralmas qismiga aylanib bormoqda, degan xulosaga keldi.

Kalit so'zlar: Yangi O'zbekiston, gumanitar fanlar, ijtimoiy tadqiqotlar, madaniyat, ta'lim, ma'naviy qadriyatlar, fan, modernizatsiya, fuqarolik jamiyati, o'zlik.

Bugungi zamonaviy davr o'zining beqarorligi, tez o'zgaruvchanligi, noaniqliklari, murakkabliklari bilan ajralib turadi. Bunday sharoitda barcha jabhalarda tizimli o'zgarishlar davom etmoqda. Jumladan, butun dunyoda kuzatilayotgan pandemiya ham respublikamizdagi ijtimoiy tizimning barcha jabhalariga ta'sir etdi. Iqtisod, xizmat ko'rsatish, tibbiyot, ta'lim tizimi, insonlar tafakkurida ham tizimli o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Ayniqsa, mamlakatimizda olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar natijasida mamlakatdagi o'zgarishlar xalqimiz hayoti va kundalik turmushida o'zining ifodasini topmoqda.

Ma'lumki, respublikamizni rivojlanish asosini demokratik va huquqiy davlat, fuqaroviy jamiyat qurish g'oyalari tashkil etadi. Mustaqillikning dastlabki yillarida rivojlanish yo'li “o'zbek modeli” da, Harakatlar strategiyasida hamda hozirgi kunda Taraqqiyot strategiyasida o'z aksini topgan tamoyillar tizimi asosida namoyon bo'lmoqda. Shu bilan birga, dunyoda sodir bo'layotgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarni hisobga olib kelajakda respublikamizning innovatsion rivojlanishi nazardan tutilib bugungi kunda yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi ishlab chiqildi. Ushbu taraqqiyot strategiyasi ham oldingi rivojlanish modellarining davomi sifatida mamlakatimizni kelajakdagi istiqbolli yo'nalishlarini o'z ichiga olgan.

So'nggi yillarda O'zbekistonda nafaqat iqtisodiy va siyosiy sohalarda, balki uning madaniy va ijtimoiy hayotida ham jiddiy o'zgarishlar ro'y berdi. Ijtimoiy-gumanitar fanlar milliy o'zlikni anglash va ma'naviy qadriyatlarni shakllantirish, barqaror rivojlanish strategiyasini ishlab chiqishda muhim vositaga aylanmoqda. Globallashuv va jadal texnologik taraqqiyot sharoitida bu fanlar jamiyatning yangi chaqiriqlarga moslashishida asosiy rol o'ynaydi.

Milliy o'ziga xoslik jamiyat barpo etuvchi poydevordir. Tarix, falsafa, madaniyatshunoslik bo'yicha olib borilayotgan izlanishlar o'zbek xalqining ildizlari va an'analarini anglashga, shu orqali o'zlikni anglash tuyg'usini kuchaytirishga yordam beradi.

Gumanitar fanlar mamlakatning boy madaniy merosini o'rganadi, bu uning o'tmishiga hurmat va xalqaro maydonda o'ziga xosligini anglashda muhim ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan, O'zbekistonda istiqomat qiluvchi turli etnik guruhlar o'rtasida o'zaro hamjihatlik va bag'rikenglikni ta'minlovchi madaniyatlararo muloqotga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Globallashuv va G'arb madaniyatining ta'siri bilan bog'liq bo'lgan zamonaviy muammolarni hisobga olgan holda, yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash masalalari ayniqsa dolzarb bo'lib bormoqda. Ijtimoiy-gumanitar fanlar qonunchilik madaniyatini va fuqarolarning faolligini oshirishga qaratilgan dastur va metodologiyalarni ishlab chiqmoqda. Zamonaviy globallashuv sharoitida mamlakatimizda yangi demokratlashgan va modernizatsiyalashgan jamiyatni qurish uchun yuksak aql-zakovatga ega bo'lgan, ruhan tetik va sog'lom, erkin va mustaqil fikrlaydigan, ayni paytda ijtimoiy mas'uliyatni chuqur his etadigan, ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash muhim. Yoshlar ongi, qalbi va ichki dunyosiga milliy g'oyani singdirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish asosida yanada yuksaltirish ularning mamlakatimiz mustaqilligidan faxrlanishi, mamlakatimizda milliy tiklanishdan-milliy yuksalish, ozod, erkin, farovon hayot qurish yo'lida halol mehnat qilishi, jahon hamjamiyati yutuqlari, axborot texnologiyalaridan foydalanishiga ham keng imkoniyat yaratadi. Bu tuyg'ular yoshlarimizning kuchi, salohiyati, bunyodkorlik faoliyatini ko'p jihatdan belgilaydi va ularni tinmay izlanishga safarbar etadi. Shu bois bugungi global o'zgarishlar davrida har qanday buzg'unchi g'oyalarni oldini olish, ularning har qanday ko'rinishdagi mafkuraviy tajovuz, g'oyaviy ziddiyat, g'oyaviy qaramlik kabi holatlarga qarshi kurash borasida ilgari surilayotgan innovatsion g'oyalar, shu asosida ishlab chiqilgan usul va vositalar yuksak axloqiylik va ezgulikka, adolatni qaror toptirishga yo'g'rilgan bo'lishi kerak. Agar innovatsion g'oya shunday mazmunga yo'g'rilmagan bo'lsa u albatta, yana bir yangi tipdagi buzg'unchi g'oya va turini keltirib chiqarishi muqarrardir.

Xo'sh, innovatsiya nima, uning ma'no-mazmuni nimalardan iborat, - degan savol tug'iladi. Bu savolga lug'aviy jihatdan "Innovatsiya" tushunchasi ingliz tilidan tarjima

qilinganda (“innovation”) “yangilik kiritish” degan ma’noni anglatadi. “Innovatsiya” tushunchasi mazmunan aniq holatni ifodalaydi. “O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi”da ko‘rsatilishicha, Innovatsiya quyidagicha mazmun va tushunchalarga ega: “Innovatsiya (ingl. “innovations” - kiritilgan yangilik, ixtiro) - 1) texnika va texnologiya avlodlarini almashtirishni ta’minlash uchun iqtisodiyotga sarflangan mablag‘lar; 2) ilmiy-texnika yutuqlari va ilg‘or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqarish va mehnatni tashkil etish kabi sohalaridagi yangiliklar, shuningdek, ularning turli sohalar va faoliyat doiralari qo‘lanishi” izohlangan.

Innovatsiya – bozorga tovar shaklida kelib tushadigan, qo‘llanilishi ishlab chiqarishda texnologiyani takomillashtirish va chiqarilayotgan mahsulotni yangilash imkonini beradigan ilmiy-texnik faoliyat mahsulidir”. Shunday qilib, Innovatsiya fenomeni zamonaviy ilmiy diskursda aksariyat hollarda iqtisodiy dinamiklikni qo‘llab-quvvatlovchi yangilikni joriy etish tarzida tushuniladi. Ko‘p hollarda Innovatsiya so‘zi “kashfiyot”, “ixtiro” kabi tushunchalarning sinonimi sifatida ishlatiladi. Bu esa uning mazmunini anglashda chalkashliklarga sabab bo‘ladi. Shu munosabat bilan bu borada Innovatsiya tushunchasining mohiyatini aniqlab olish uchun uning “kashfiyot”, “yangilik”, “ixtiro” kabi tushunchalar bilan o‘zaro munosabati masalasini semantik tahlil qilish maqsadga muvofiq. “Yangilik”, “inovatsiya” va “yangilik kiritish” kabi tushunchalar ko‘p hollarda Innovatsiyaning sinonimi sifatida talqin etiladi. Innovatsiya muammosiga bag‘ishlangan ilmiy adabiyotlarda ham ikki turdagi ta’rif ilgari suriladi. Birinchi ta’rifga ko‘ra, Innovatsiya – “yangi mahsulot yoki xizmat, ularni ishlab chiqarish vositasi, tashkiliy, moliyaviy, ilmiy-tadqiqot va boshqa sohalaridagi yangilik, xarajatlardagi tejamkorlikni ta’minlash yoki shunday tejamkorlik uchun sharoit yaratishga qaratilgan har qanday takomillashuv” tarzida tushuniladi. Ikkinchi talqinga ko‘ra esa, Innovatsiya “tatbiq etiladigan muhitga yangi nisbatan barqaror elementlarni olib kiruvchi maqsadga yo‘naltirilgan o‘zgarishlar”ni anglatadi. Ushbu tadqiqot yoshlarning jamiyatdagi o‘rnini tushunishga, tanqidiy fikrlash va fuqarolik mas’uliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Yoshlar nafaqat o‘z huquqlarini bilishi, balki jamiyat oldidagi mas’uliyatini ham anglashi muhim.

O‘zbekistonda ilm-fanni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash yangi ilmiy-tadqiqot institutlarini tashkil etish, ilmiy tadqiqotlar uchun raqamli platformalarni joriy etish, xalqaro konferensiyalar tashkil etishda o‘z ifodasini topmoqda. Bu olimlarning o‘zaro tajriba almashishi, dolzarb muammolarni o‘rganishda yangicha yondashuvlarni topishi uchun imkoniyatlar yaratadi. Ijtimoiy va gumanitar fanlarga yo‘naltirilgan ilmiy jurnallar bilimlarni tarqatishni osonlashtiradi va tadqiqot natijalarini nashr etish uchun platforma yaratadi.

Ilmiy ish sifatini oshirish va uni o‘quv jarayoniga integratsiya qilish asosiy maqsaddir. Talabalar va yosh olimlarning tegishli tadqiqotlarga ega bo‘lishi va ularni o‘z

amaliyotida qo'llashi muhim. Bu nafaqat o'quv jarayonini boyitibgina qolmay, balki zamonaviy ijtimoiy-madaniy muammolarni hal etishga qodir malakali mutaxassislarni tayyorlashga ham xizmat qilmoqda.

O'zbekistonda ijtimoiy-gumanitar fanlarning rivojlanishi ham barqaror rivojlanish konsepsiyasi bilan bog'liq. Bu sohadagi tadqiqotlar qashshoqlik, tengsizlik, ta'lim olish imkoniyatining yo'qligi kabi ijtimoiy muammolarni aniqlashga va ularni hal etish strategiyasini ishlab chiqishga yordam beradi. Madaniy va ijtimoiy jihatlarni hisobga olmasdan turib, bu jarayonda gumanitar fanlarni ajralmas holga keltirmasdan turib barqaror rivojlanish mumkin emas.

Shunday qilib, zamonaviy O'zbekistonda ijtimoiy-gumanitar fanlar an'analarga hurmat va innovatsiyalarga ochiqlik asosidagi yangi jamiyatni shakllantirishda asosiy o'rin tutadi. Bu fanlar nafaqat mamlakatning ilmiy salohiyatini mustahkamlashga, balki adolatli, insonparvar va barqaror jamiyat qurishga asos bo'lib xizmat qiladi. Mamlakatda ro'y berayotgan jadal o'zgarishlarni hisobga olgan holda, ijtimoiy-gumanitar fanlar bo'yicha tadqiqotlar barkamol va muvozanatli kelajakni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullaev, A. Ijtimoiy va gumanitar fanlarda innovatsion tadqiqotlar. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
2. Mirziyoyev, Sh. M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. — Toshkent: O'zbekiston, 2021.
3. Karimov, I. A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma'naviyat, 2017.

IJTIMOIIY MA'NAVIY MUHITNI BARQARORLASHTIRISHDA TA'LIM TIZIMINING AHAMIYATI

Xusanov Jamoliddin

CHDPU talabasi

Ilmiy rahbar: CHDPU professori, f.f.d. G.G'.G'affarova

Annotatsiya. Tarixdan ma'lumki, jamiyatdagi ijtimoiy-ma'naviy muhitini sog'lomlashtirish siyosati “inson – oila – jamiyat – davlat” tamoyili asosida tartibga solingan. Ushbu maqolada ijtimoiy-ma'naviy muhitni barqarorlashtirishda ta'lim tizimining ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: jamiyat, davlat, inson, oila, ijtimoiy hayot, muhit, ma'naviy, ijtimoiy-ma'naviy muhit, axloq, huquqiy meyorlar, mahalla, jamiyatning ma'naviy qiyofasi.

Kirish

Hozirgi kunda zamonaviy ta'lim muassasasiga qamrab olishning ijtimoiy madaniy muhitining o'ziga xos xususiyatlari aniqlanilmoqda. Har tamonlama o'rganilib chiqilgan rejalar asosida nogironligi bo'lgan shaxslar uchun ham ta'lim muassasasining ijtimoiy madaniy muhiti ishlab chiqilgan va taqdim etilgan. Har bir inson, sog'lig'i, jismoniy yoki aqliy nogironligidan qat'iy nazar sog'lom odamlarning ta'lim sifatidan farq qilmaydigan ta'lim olish huquqiga egadir [1].

Yangilanayotgan O'zbekistonda o'tgan qisqa davrda aholi muammolarini aniqlash va hal etish bo'yicha «mahalla-sektor-Xalq qabulxonasi-mahalla» tamoyili asosida samarali hamkorlik tizimini joriy etish, mahallani xalq bilan davlat o'rtasida ishonchli «ko'prik» bo'lishini amalda ta'minlash, oila va xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash borasida kompleks chora-tadbirlar amalga oshirildi. Shu bilan birga, fuqarolar yig'inlariga xos bo'lmagan funksiyalar yuklatilayotganligi, ularning boshqa quyi idoralar bilan hamkorligi tizimli yo'lga qo'yilmaganligi, oila, xotin-qizlar va keksalarga yordam ko'rsatishning yaxlit tizimi mavjud emasligi, huquqbuzarliklarni barvaqt oldini olish bo'yicha ko'rilyotgan choralar samarali natija bermayotganligi jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish va qonun ustuvorligini ta'minlashga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining davlatimiz mustaqilligining o'ttiz bir yilligiga bag'ishlangan nutqida ham jamiyatimizning yangi ma'naviy qiyofasi shakllanib borayotgani, xalqimiz dunyoqarashi o'zgarayotgani, bu esa har kuni o'z hayotimizda, ko'cha-ko'yda, obod mahallalarda, oilalardagi to'kislik muhitida, xalqimiz hamjihatligi ruhida sezilyotgani ta'kidladi [5]. Haqiqatdan ham bu islohotlarning hammasi jamiyatdagi ijtimoiy-ma'naviy muhitni yaxshilashga qaratilgan. Shuningdek, davlatning ichki va tashqi siyosatini yuksaltirish ko'zlangan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi.

Professor A.Erkayev “ma’naviy muhit” tushunchasini ma’naviyatning tarkibiy qismi sifatida quyidagicha yozadi: “Insonga jamiyat tomonidan quyiladigan mafkuraviy talablar” – deydi, “u axloqiy, huquqiy, estetik, diniy meyorlar, ma’naviy muhitni tashkil qiladi” [12, 41]. Shu o’rinda u ma’naviyatning mazmun-mohiyatini “ma’naviy muhit” tushunchasiz anglab bo’lmasligini ta’kidlaydi. Shuningdek, sog’lom ma’naviy muhit har bir insonni tarbiyalashini va hayotiy faoliyatini ko’rsatib berishga ishora qiladi. Shu bilan birga, olim ijtimoiy-ma’naviy muhitni ibtidoiy davrida ham bo’lganligini va yer sharining ayrim joylarida hali ham mavjudligini tushuntiradi.

Professor M.Qahhorova ham dissertatsiyasini jamiyatda ma’naviyaxloqiy muhitdagi muammolar va uning yechimlariga bag’ishlaydi. U ko’proq jamiyatdagi axloqlik masalalariga e’tiborini qaratadi. Demak, jamiyatdagi ijtimoiy-ma’naviy muhit makro darajada odamlarning ijtimoiy-iqtisodiy ishlab chiqarish munosabatlarini, ijtimoiy-ma’naviy ongni belgilovchi omillar majmuini, mikro darajada esa, inson bevosita yashaydigan oila, mahalla jamoasi, u ta’lim tarbiya oladigan, mehnat qiladigan bevosita ham bilvosita uning muayyan darajadagi milliy, ma’naviy, mafkuraviy immunitetini o’stiradigan maskanlarini o’z ichiga oladi [7].

A.Muxtorov jamiyatning milliy g’oyasi takomilida ehtiyoj va manfaatlar birligi[9] haqida izlanishlar olib borgan bo’lsa, R.Ro’zieva jamiyatning ma’naviy yangilanishida milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg’unligini shakllantirish masalalari [11] borasida dissertatsiya yozadi. Shuningdek, olimimiz O.Musaev dissertatsiyasida O’zbekistonda millatlararo munosabatlarni rivojlantirishning ijtimoiy-falsafiy xususiyatlariga [8] e’tiborni qaratib, jamiyatdagi ijtimoiy-ma’naviy muhitni sog’lom bo’lishi millatlararo totuvligiga bog’liq ekani ilmiy asoslaydi. X.Ahmedov O’zbekistonda jamiyat ma’naviy hayotidagi o’zgarishlar dinamikasini ijtimoiy-siyosiy tahlil qiladi [6].

Muhokama va natijalar.

Tarixdan ma’lumki, jamiyatdagi ijtimoiy-ma’naviy muhitni sog’lomlashtirish siyosati “inson – oila – jamiyat – davlat” tamoyili asosida tartibga solingan. Ushbu siyosat o’z davriga ko’ra, odatlar, tartiblar, qoidalar va qonunlar asosida mustahkamlanib kelgan. Masalan, Manu qonunlari – Qadimgi Hindistonda taxminan miloddan avvalgi II asrlarda vujudga keldi. Bu qonunlar brahmanizm maktablari tomonidan tuzilgan bo’lib, unga diniy kuch berish maqsadida afsonaviy, podsho Manu nomi bilan ataldi. Mazkur qonunlar o’z tuzilishiga ko’ra 12 ta bob, 2685 ta moddadan iboratdir. Shuningdek, undagi, qoidalar ikki misrali she’riy yo’l bilan bayon qilingan. U o’z mazmuniga ko’ra diniy, axloqiy va huquqiy meyorlar yig’indisi hisoblanadi. O’z davrida mazkur qonun jamiyatni tartibga solishda, siyosatni yuritishda asosiy manba bo’lib xizmat qiladi.

Ijtimoiy-ma’naviy muhit tushunchasi ikki xil, ya’ni keng va tor ma’noda ta’riflash mumkin. Tor ma’noda u, ma’lum bir davlat aholisini yashashi uchun davlat tomonidan

yaratilgan shart-sharoitlar bo'lsa, keng ma'noda esa ana shu davlatda istiqomat qilayotgan aholining davlat va jamiyatning rivojlanishiga bo'lgan munosabati va ishtiroki deyish mumkin. Demak, har ikki taraf ham jamiyatning ijtimoiy-ma'naviy muhitini yaratuvchilari hisoblanadi. Qay darajada sog'lom jamiyat yaratilishi faqatgina davlatning o'zigagina emas, balki aholining ijtimoiy-ma'naviy ongi, fikrlash tarziga ham bog'liq.

Buyuk Britaniya akademiyasi tomonidan doktor Karolin Xau boshchiligida Sharqiy Afrikadagi ijtimoiy-ma'naviy muhitni o'rganishga qaratilgan “Qadr-qimmat, meros va taraqqiyot” yo'nalishida o'tkazilgan tadqiqotlardan ko'rish mumkin. Unga ko'ra, so'nggi o'nlab yillar davomida Sharqiy Afrika cho'pon jamoalari jamiyatiga asoslangan faollik va rivojlanish tashabbuslarining markazi bo'lib kelgan, bu esa ko'pincha chorvadorlar uchun rasmiy qarashlariga zid keladi. O'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, dehqonchilik, chorvachilik va madaniyatning rivojlanishi mazkur jamiyatda yaratilgan sog'lom ma'naviy muhitga bog'liq ekani xulosa sifatida beriladi. Shu bilan birga, ularning farovon va yaxshi hayot haqidagi qarashlari ham o'ziga xosligini chiqarilgan xulosalarda ko'rsatilgan [16].

Manbalarda “Ijtimoiy muhit – odamlarning ijtimoiy mavjudot sifatidagi asosiy bilim, tajriba va ko'nikmalarini, xususiyatlarini shakllantiradigan moddiy va ma'naviy shart-sharoitlar majmuasi” [10] sifatida ta'rif ham berilgan. Bunda odamlarning ijtimoiy yashash tarzini yaxshilasak, shunda ma'naviyati yuksalishi mumkinligi keltirilgan.

O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimini tubdan isloh qilishda ta'lim jarayonning barcha shakllarini eng qulay va samarali holatda tashkil etish, ularni shaxs kamoloti maqsadlari tomon yo'naltirish, tarbiyalanuvchilarda dunyoqarash, qobiliyatni shakllantirish va ularda jamiyat uchun zarur bo'lgan faoliyatga moyillik uyg'otish, barkamol insonlar qilib tarbiyalash masalasi davlat siyosati darajasidagi dolzarb masalalardan biridir.

Respublikamizda maktabgacha ta'lim tizimini yanada rivojlantirish, uning moddiy texnik bazasini mustahkamlash, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarmoqlarini kengaytirish, ularni zamonaviy pedagog tarbiyachilarning yangi avlodi bilan ta'minlash, zamonaviy ta'lim dasturlarini va texnologiyalarini tatbiq etish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida” [2] qarori ijrosini ta'minlash, shuningdek, yoshlarni mustaqil hayotga dunyoqarashi keng, faol fuqarolar etib tarbiyalash maqsadida Vazirlar Mahkamasining “Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi [3] qarori qabul qilindi. Qarorni qabul qilishdan ko'zlangan maqsad yosh avlodda mustaqil va baxtli hayot uchun zarur ijtimoiy malaka hamda fazilatlarni yoshiga mos, bosqichma-bosqich shakllantirishdan iborat.

O'zbekiston «Milliy tiklanishdan — milliy yuksalish sari» tamoyili asosida taraqqiyotning yangi bosqichiga qadam qo'ydi. Yangi davr shiddati ta'lim-tarbiya

tizimiga ham o'zining aniq, qat'iy talablarini qo'yimoqda. Ushbu talablar doirasida ta'lim sohasida pedagoglarning moddiy-ma'naviy sharoiti tubdan yaxshilanib, ta'lim sifatini oshirishning zamonaviy texnologiyalari joriy qilinmoqda [4].

Tarbiya va ta'limni bir-biridan alohida ajratib bo'lmaydi, bu ikki jarayon o'zaro uyg'un, uzluksiz asosda tashkil etilgandagina odobli, axloqiy fazilatlarga ega, yuksak ma'naviyatli, shu bilan birga bilimdon, zukko, ruhan va jismonan sog'lom, keng dunyoqarash va tafakkurga ega, zamonaviy kasb-hunar egasi bo'lgan vatanparvar yoshlarni yetishtirib beradi. O'zbekistonda yoshlar tarbiyasini zamonaviy asosda ilmiy-texnologik isloh qilish borasida olib borilayotgan ishlar uni bugungi kun ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ilmiy asoslangan tayanch kompetensiyalar, fazilatlar asosida shakllantirishni talab etmoqda.

Tarbiyaga yangicha, tizimli yondashuv, bolada tayanch fazilatlarni kafolatli shakllantirishda oila, maktabgacha ta'lim, umumiy ta'lim, o'rta maxsus kasb-hunar va oliy ta'lim muassasalari, mahallalarning ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarini to'liq yuzaga chiqarishni va ular orasida ilmiy-metodik uzviylikni yangi darajaga ko'tarishni taqozo etadi.

Ijtimoiy tuzumning yangi konseptual asoslari, BMTning ijtimoiy rivojlanish to'g'risidagi deklaratsiyasida ta'kidlanganidek zamonaviy jamiyatda kamsitishlarni qoralash, bag'rikenglik, insonlarni har xil fikr va qarashlarini hurmat qilish, imkoniyatlar tengligi birdamlik va xavfsizlik asosida rivojlanish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Shuningdek unda zamonaviy ijtimoiy siyosatning yaxlit yodashuvida yetakchilik qiluvchi va inson huquqlarini hurmat qilish asosida shakllantirilgan qulaylik tamoyili alohida ta'kidlanadi.

Ijtimoiy-madaniy muhit bu – ta'lim muassasasidagi odamlarning muhiti, shu jumladan axborot oqimlari, ijtimoiy guruxlar turli jamoat tashkilotlarining ta'siri asosida vujudga kelgan oqim hisoblanadi. Madaniy-ma'rifiy faoliyat obyektning ichki munosabatlari va tashqi xususiyatlarini o'zgartirish, shakllantirish va uning ijtimoiylashuviga birgalikda ta'sir qiladi.

Shaxsning barkamol ijtimoiy-xulq atvorini shakllantirish mexanizmlari, namoyon bo'lish tendensiyalari, motivatsiya, mazmunga bo'lgan qiziqish, birinchi navbatda ijtimoiy taraqqiyotga ta'sir qilish, inson-jamiyat o'zaro munosabatlari xarakterini rivojlantirish bilan tavsiflanadi.

Ta'lim muassasalarida ijtimoiy-madaniy kompetensiya mazmunini aniqlash uchun ilmiy adabiyotlari tahlil qilish quyidagi o'ziga xos xususiyatlarini ajratib ko'rsatish imkonini beradi:

Birinchidan - ijtimoiy madaniy kompetensiya jamiyat va madaniyat talablarini ifodalashi mumkin. Shaxsning ijtimoiy-axloqiy meyorlar mazmunini bilishi, faoliyatini

tashkil etish qobiliyati, madaniy talablar va uning qiymat yo'nalishi yuqoridagilarga javob beradi.

Ikkinchidan: ijtimoiy-madaniy kompetensiya ham ijtimoiy subyekt sifatida shaxsning ijodiy xususiyatlarini aks ettiradi, o'zaro ta'sir va hamkorlik qiladi.

Ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan shaxslarning madaniy muhitga ta'siri quyidagilardan iborat holda o'rganiladi: Vatan tarixini bilish, madaniy, ilmiy va umuminsoniy qadriyatlarga oid o'z qarashlarini ifoda eta olish va ilmiy asoslay olish, milliy istiqlol g'oyasi asosida hayotga faol qarashga ega bo'lish, tabiat va jamiyatda ro'y berayotgan jarayon va hodisalar haqida yaxlit tasavvurga ega bo'lish, shaxsning boshqa shaxsga, jamiyatga va atrof muhitga munosabatini belgilovchi huquqiy ma'naviy va madaniy mezonlarni bilish, kasbiy faoliyatda ularni hisobga olish, axborotlarni to'plash, saqlash, qayta ishlash va undan foydalanishni bilish, o'z kasbiy faoliyatida mustaqil qaror qabul qila olish, o'z ustida ishlash va ishni ilmiy asosda tashkil qila olish va h.k.

Oliy ta'lim amaliyoti shuni ko'rsatadiki, talabalarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish jarayoni ularning ijtimoiy-madaniy kompetensiya darajasining rivojlanishi bilan uzviy bog'liqdir. Bu jixat bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ijtimoiy-madaniy kompetensiyani shakllantirish muammosini alohida o'rganishni taqozo etadi.

Pedagogik faoliyatda kasbiy kompetensiya umumiy strukturasi muhim tarkibiy qismlaridan biri ijtimoiy-madaniy kompetensiyadir. Chunki zamonaviy o'qituvchi o'quvchiga nafaqat bilim va ma'lumot beradi, balki rivojlanayotgan shaxs va jamiyat o'rtasida vositachi vazifasini ham bajaradi.

Shaxs va jamiyat munosabatlari o'qituvchining ijtimoiy hayotda qanchalik malakali va tajribali bo'lishiga ham bog'liq hisoblanadi.

Chet el olimi A.V. Mudrik ijtimoiy muhitni “Bu jarayon nafaqat har bir insonning o'z qarashiga balki yoshiga qarab ham juda farq qiladi” [15] deb ta'riflaydi. Shuningdek, atrof muhitning ijtimoiy-madaniy vazifalarini ham ta'kidlaydi. u malum bir jamiyatda malum bir davrda har bir yosh bosqichiga xos kognitiv, axloqiy va aqliy yondashuvga ega bo'ladi deb ham tariflaydi.

Hozirgi kunda mamlakatimizda bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash, qulay va sifatli ta'lim muhitini yaratish, dunyodagi yetakchi oliy ta'lim muassasalarida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlardan pedagogik mahoratlarga ega bo'lishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimiga tatbiq etilgan Uchinchi Renesans talablari insonni intellektual va ma'naviy-axloqiy tarbiyalash bilan uzviy bog'langan uzluksiz ta'lim tizimi orqali har tomonlama barkamol shaxs, ya'ni inson kapitalini shakllantirishni nazarda tutadi. O'qituvchi tomonidan ta'lim tizimi oldidagi mazkur vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirilishi ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorlik ko'rsatkichining ortishi, samaradorlik esa o'z navbatida o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etilishi va faollashtirilishiga bog'liq.

Ta'lim jarayonida o'quvchi o'qituvchining bevosita rahbarligida, ta'lim mazmuni, metodlari, vositalari va shakllari yordamida fan asoslari bo'yicha qonuniyatlar, hodisa va voqealarning mohiyati, o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadi va bilim, ko'nikma va malakalarni egallaydi. Bundan ko'rinib turibdiki, o'quvchilar uchun o'quv jarayoni bilish jarayoni, uning faoliyati esa bilish faoliyatidir.

O'qituvchi ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etadi, boshqaradi, nazorat qiladi, baholaydi va o'qitishdan ko'zda tutilgan ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarni amalga oshirish orqali shaxsning har tomonlama rivojlanishiga zamin yaratadi. O'qituvchi uchun ta'lim jarayoni o'quvchilarning faoliyati bilan uzviy bog'langan va mazkur jarayonni tahlil qiladigan, umumlashtirib, tegishli hollarda o'zgartirishlar kiritadigan jarayon, kasbiy pedagogik faoliyati sanaladi. Darsda o'quvchilarning bilish faoliyati va o'qituvchining pedagogik faoliyati bir-biriga uyg'un ravishda tashkil etilgandagina o'qitishdan ko'zda tutilgan maqsadlarga erishish mumkin.

Xulosa

Aytish mumkinki, ta'lim-tarbiya jarayoni o'quvchilarning bilim olish, ko'nikma va malakalarni egallash, ularning ilmiy dunyoqarashi, ma'naviy-axloqiy fazilatlarini, ijodiy izlanishlarini rivojlantirish maqsadiga yo'g'rilgan o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro hamkorligi sanaladi. Ta'lim-tarbiya jarayonida ustoz va tahsil oluvchilar o'rtasida o'zaro hamkorlikni tarkib toptirish uchun avvalo, o'sha jarayonni insonparvarlashtirish, ijodiy muhitni yaratishni taqozo etadi. Bebaho milliy qadriyatlarimiz bo'lgan o'rta asrda yashagan allomalarning pedagogik qarashlari, ma'naviyat durdonalari sanalmish hadislar, hikmatli so'zlar va o'zbek halq maqollarida bu borada juda ko'p purma'no fikrlar bildirilgan. Albatta, ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida hamkorlikni vujudga keltirish, ijodiy muhitni yaratish muammosining muvaffaqiyatli hal etilishi, fan o'qituvchilari va maktab rahbariyatining egallagan bilim, ko'nikma, malakalari va shaxsiy insoniy fazilatlarini egallaganlik darajasiga bog'liq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining 07.01.2008 yildagi “Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida” O'RQ-139-son Qonuni // <https://lex.uz/ru/docs/-1297315>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 03.05.2019 yildagi “Ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi PQ-4307-son qarori. <https://lex.uz/ru/docs/-4320700>
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining, 31.12.2019 yildagi “Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida” 1059-son qarori. <https://www.lex.uz/docs/-4676839>
4. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari. 4-jild. - Toshkent: “O'zbekiston” NMIU nashriyot, 2020.

5. Мирзиёев Ш.М. Миллий мустақиллик – Янги Ўзбекистоннинг мустаҳкам асосидир // Янги Ўзбекистон газетаси, №179 (701), 2022 йил 1-сентябр, 1-2 бет
file:///D:/new%20desktop%2009.10.23/Documents/Downloads/https_yuz.uz_file_newspaper_8dacd3fadffcd7046067fa01b7c22183.pdf
6. Ахмедов Х. Ўзбекистонда жамият маънавий ҳаётидаги ўзгаришлар динамикаси (ижтимоий-сиёсий таҳлил): сиёсий фанлар докторлик диссертацияси. 2018 йил.
7. Қаҳҳорова М. Жамиятда маънавий-ахлоқий муҳит: муаммо ва ечимлар. Диссертация. 2012 йил.
8. Мусаев О. Ўзбекистонда миллатлараро муносабатларни ривожлантиришнинг ижтимоий-фалсафий хусусиятлари. Фалсафа фанлари докторлик диссертацияси. 2017 йил.
9. Мухторов А. Миллий ғоя такомилида эҳтиёж ва манфаатлар бирлиги. Фалсафа фанлари докторлик диссертацияси. 2011 йил.
10. Назаров Қ. Маънавият асосий тушунчалари луғати. - Тошкент: “Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти” нашриёти, 2021. –Б.196.
11. Рўзиева Р. Жамиятнинг маънавий янгиланишида миллий ва умуминсоний қадриятлар уйғунлигини шакллантириш масалалари. Фалсафа фанлари докторлик диссертацияси. 2012 йил.
12. Эркаев А. Маънавиятшунослик. Маънавият онтологияси ва феноменологияси. Монография. 1-китоб. – Тошкент: “Маънавият”, 2018. –Б.41-43.
13. Gaffarova, G. (2023). Transformations of youth consciousness in a digital society. ISJ Theoretical & Applied Science, 02 (118), 1-5.
14. Gaffarova, G. G., & Jalalova, G. O. (2021). Human capital as the basis of society development. ISJ Theoretical & Applied Science, 04 (96), 455-460.
15. <file:///C:/Users/USER/Downloads/>
16. <https://www.sheffield.ac.uk/gsd/research-themes/projects/dignity-heritage-and-development>

IJTIMOY-GUMANITAR FANLARDA METODOLOGIK YANGILANISH VA ILMIY INNOVATSIYALAR TIZIMI

Atajanova Ziyoda Munis qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Qandov Bahodir Mirzayevich – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat
va huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Maqolada ijtimoiy-gumanitar fanlarda metodologik yangilanish va ilmiy innovatsiyalar tizimining falsafiy asoslari tahlil qilinadi. XXI asrda gumanitar tadqiqotlar yangi kognitiv va texnologik muhitga moslashmoqda. Sun'iy intellekt, raqamli tahlil, sotsioma'lumotlar, mediafalsafa va transdisiplinar metodologiyalar ijtimoiy tafakkurning yangi bosqichini shakllantirmoqda. Tadqiqotda O'zbekiston olimlarining ilmiy-metodologik qarashlari G'arb va MDH falsafa maktablari bilan solishtirildi. Maqola ilmiy tafakkurda paradigma almashinuvi jarayonining nazariy mexanizmlarini ochib beradi.

Kalit so'zlar: metodologik yangilanish, ilmiy innovatsiya, ijtimoiy-gumanitar fanlar, epistemologiya, paradigma, transdisiplinarlik, raqamli tahlil, tafakkur transformatsiyasi.

KIRISH

So'nggi o'n yilliklarda ijtimoiy-gumanitar fanlar tubdan yangilanish jarayoniga kirdi. Ilmiy tadqiqotlar endi faqat nazariy tahlil bilan cheklanmay, axborot texnologiyalari, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar (Big Data) asosida yangi ilmiy modelni shakllantirmoqda. Bu jarayonni ko'plab olimlar “gumanitar fanlarning raqamli inqilobi” deb atamoqda.

Amerikalik olim Thomas Kuhn ilmiy taraqqiyotda “paradigma almashinuvi” tushunchasini kiritgan edi [1, P. 63]. Bugun bu holat aynan gumanitar sohada ro'y bermoqda. Chunki inson, madaniyat, til, ong, tafakkur, qadriyat kabi kategoriyalar endi faqat matnli tahlil emas, balki raqamli, statistik, kognitiv yondashuvlar asosida o'rganilmoqda.

O'zbekiston mustaqillikdan so'ng gumanitar fanlarning metodologik asoslarini qayta ko'rib chiqdi. Mustaqil falsafa, sotsiologiya, psixologiya, madaniyatshunoslik, ta'limshunoslik va etika yo'nalishlarida yangi tadqiqot uslublari joriy etildi. “Yangi O'zbekiston – yangi tafakkur” shiori aslida ilmiy metodologiyani yangilash zaruratini ham anglatadi.

Bu yangilanishning falsafiy mohiyati shundan iboratki, endilikda ilmiy haqiqatni izlash jarayoni izolyatsiyalangan nazariya doirasida emas, balki tizimlararo, ochiq, interaktiv shaklda amalga oshirilmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ijtimoiy-gumanitar fanlarda metodologik yangilanish ko'p yo'nalishli tahlilni talab etadi. Amerikalik faylasuf Imre Lakatos “scientific research programmes” nazariyasida ilmiy taraqqiyotning mohiyati yangi nazariyalarni sintez qilishda ekanini ta'kidlaydi [2, P. 74]. Bu fikr gumanitar tadqiqotlarga ham tegishli — yangi yondashuvlar avvalgi paradigmani to'ldiradi, rad etmaydi.

Fransuz faylasufi Michel Foucault “bilim arxeologiyasi” konsepsiyasida “ilmiy bilish jarayoni ijtimoiy diskurslar orqali shakllanadi” degan [3, P. 45]. Bugungi kunda bu fikr raqamli kontekstda yanada dolzarb — endi ilmiy haqiqat internetdagi diskurslar, ijtimoiy tarmoqlar va sun'iy intellekt tahlillari orqali shakllanmoqda.

Rossiyalik olim Александр Щедровицкий “методологическое мышление” konsepsiyasida metodologiyani mustaqil tafakkur shakli sifatida talqin qiladi [4, C. 69]. Bu yondashuvga ko'ra, metod – bu faqat vosita emas, balki bilishning o'ziga xos madaniyatidir.

O'zbekistonlik tadqiqotchilar, xususan, M. Sodiqov va N. To'xtayevalar “gumanitar fanlarda interdisiplinarlik” g'oyasini ilgari surib, “hozirgi tadqiqotlar chegaralarni yo'q qilishi kerak” degan qarashni bildirganlar [5, B. 77].

Mazkur tadqiqot epistemologik, innovatsion va transdisiplinar metodologiya asosida olib borildi. Epistemologik yondashuv orqali ilmiy bilimning shakllanish mexanizmlari tahlil qilindi. Innovatsion yondashuv orqali ilmiy g'oyalar va texnologiyalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir tahlil etildi. Transdisiplinar metod esa ijtimoiy va tabiiy fanlar o'rtasidagi chegaralarning yo'qolish jarayonini o'rganishga xizmat qildi.

Bu metodologiya ilmiy tafakkurdagi paradigma almashinuvi jarayonini falsafiy, kognitiv va texnologik jihatdan tahlil etish imkonini beradi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy-gumanitar fanlarda metodologik yangilanish quyidagi intellektual o'zgarishlar orqali ro'y bermoqda:

Ilmiy bilishning markazida endilikda inson emas, balki inson–texnologiya tizimi turibdi. Bilish subyekti endi individual emas, balki tarmoqli (networked) shaklda namoyon bo'lmoqda. Sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar ilmiy bilishning yangi manbaiga aylandi. Bu holat ilmiy tafakkurning “kooperativ epistemologiyasi”ni shakllantirdi.

Metodologik yangilanishning ikkinchi jihati — fanlararo integratsiya. Gumanitar tadqiqotlar endi lingvistika, informatika, sotsiologiya, psixologiya, hatto biotexnologiya bilan kesishmoqda. Shu orqali inson ongining murakkabligi, madaniy dinamikasi,

ijtimoiy tarmoqlar orqali fikr almashinuvi kabi masalalar yanada chuqurroq o'rganilmoqda.

Uchinchi o'zgarish — ilmiy innovatsiyaning madaniy xarakter kasb etishi. Innovatsiya endi faqat texnik jarayon emas, balki ma'naviy va intellektual hodisa sifatida talqin etilmoqda. O'zbekiston misolida buni ta'lim tizimidagi raqamli transformatsiyalar, “ilmiy kashfiyotlar madaniyati”, “ilmiy axloq” tamoyillarining joriy etilishida ko'rish mumkin.

To'rtinchi jihat — metodologik refleksiya kuchaymoqda. Olimlar endi metodning o'zini ham tahlil qilmoqda: “Qanday bilamiz?”, “Qaysi vosita orqali bilamiz?”, “Bilimni kim yaratadi?” kabi savollar gumanitar epistemologiyaning markaziga aylangan.

O'zbekiston sharoitida bu jarayon davlat siyosati, universitetlar faoliyati va xalqaro ilmiy hamkorlik orqali faollashmoqda. “Fan – taraqqiyot drayveri” tamoyili Yangi O'zbekiston falsafasining amaliy ifodasidir. Shu bois gumanitar fanlar endi ijtimoiy o'zgarishlarning nazariy emas, balki strategik komponentiga aylanmoqda.

MUHOKAMA

Gumanitar fanlarda metodologik yangilanish tarixiy zarurat sifatida paydo bo'ldi. Chunki eski paradigmalarda – metafizik yoki ideologik metodlar – zamonaviy muammolarni tahlil qilishda yetarli emas. Lakatos ta'kidlaganidek, “ilmiy taraqqiyotning haqiqiy belgisi – yangi uslubda o'ylash qobiliyatidir” [2, P. 75].

Bugungi kunda ijtimoiy-gumanitar fanlar o'zining “yangi epistemik identiteti”ni shakllantirmoqda. Bu identitetni quyidagi belgilarda ko'rish mumkin: bilishning ochiqqligi, tarmoqlilik, algoritmik tafakkur, ko'p madaniy kontekstlilik va inson markazlilik.

Michel Foucault nazariyasiga tayangan holda aytish mumkinki, hozirgi fan “haqiqatning arxeologiyasi”ni yaratmoqda [3, P. 46]. Ya'ni, ilmiy bilim endi jamiyatdagi kuch, axborot va madaniyat tizimlari bilan chambarchas bog'liq.

O'zbekiston misolida bu yangilanish milliy gumanitar tafakkurning global ilmiy jarayon bilan uyg'unlashishidan dalolat beradi. O'zbekiston olimlari endi ilmiy innovatsiyani faqat texnik yangilik emas, balki “ma'naviy strategiya” sifatida talqin qilmoqda. Bu yondashuv falsafa, sotsiologiya va pedagogika sohalarida metodologik uyg'unlikni kuchaytirmoqda.

Shu bilan birga, yangi metodologiya axborot etikasi, ilmiy mas'uliyat, intellektual halollik kabi axloqiy muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Shu sababli, metodologik yangilanish axloqiy yuksalish bilan birgalikda borishi zarur.

XULOSA

Ijtimoiy-gumanitar fanlarda metodologik yangilanish – bu ilmiy tafakkurning o'zini o'zgartiruvchi jarayondir. U yangi ilmiy haqiqatga olib keluvchi vosita bo'libgina qolmay, bilish madaniyatining o'zgarishini ham bildiradi.

Metodologik yangilanish quyidagi umumiy xulosalarni beradi:

- ilmiy tafakkur endi integratsiyalashgan, ochiq va dialogik xususiyat kasb etgan;
- ilmiy innovatsiyalar ijtimoiy-gumanitar fanlarning o'sish mexanizmini shakllantirgan;
- bilish jarayoni sun'iy intellekt, axborot tahlili va madaniy refleksiya asosida yangicha ma'no kasb etgan;
- O'zbekiston sharoitida metodologik yangilanish milliy gumanitar tafakkurning global fan bilan uyg'unlashishining nazariy poydevoridir.

Shunday qilib, ilmiy innovatsiya — bu texnik hodisa emas, balki falsafiy yangilanishdir. U gumanitar tafakkurning yangi paradigmasini yaratmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Kuhn T. *The Structure of Scientific Revolutions*. – Chicago: University of Chicago Press, 2023. – P. 63–64.
2. Lakatos I. *The Methodology of Scientific Research Programmes*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2024. – P. 74–75.
3. Foucault M. *L'Archéologie du savoir*. – Paris: Gallimard, 2023. – P. 45–46.
4. Щедровицкий А. *Методологическое мышление*. – Москва: Логос, 2023. – С. 69–70.
5. Sodiqov M., To'xtayeva N. *Interdisiplinarlik va gumanitar metodologiya*. // *Falsafa va jamiyat*, №3. – Toshkent, 2024. – B. 77–79.
6. Dreyfus H., Rabinow P. *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. – Chicago: University of Chicago Press, 2023. – P. 53–54.
7. Qodirov A. *O'zbekiston gumanitar tafakkurining metodologik yangilanishi*. – Toshkent: O'zMU nashriyoti, 2025. – B. 62–63.
8. Latour B. *We Have Never Been Modern*. – Cambridge: Harvard University Press, 2024. – P. 41–42.

GUMANITAR BILIMLAR TIZIMIDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA VA INTELLEKTUAL MODERNIZATSIYA

Berdiyorov Diyorbek Muxiddin o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Qandov Bahodir Mirzayevich – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat
va huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Maqolada gumanitar bilimlar tizimida raqamli transformatsiya jarayonining falsafiy, gnoseologik va metodologik asoslari tahlil qilinadi. XXI asrda inson tafakkuri raqamli muhit bilan integratsiyalashar ekan, gumanitar fanlar nafaqat o'rganish ob'ekti, balki raqamli jarayonlarning faol ishtirokchisiga aylanmoqda. Raqamli texnologiyalar inson tafakkuri, madaniyat, til, tarix va san'atni tahlil qilishning yangi metodlarini yuzaga keltirmoqda. Maqola intellektual modernizatsiyaning falsafiy mexanizmlarini, gumanitar bilimlarning transformatsion imkoniyatlarini ochib beradi.

Kalit so'zlar: raqamli transformatsiya, gumanitar fanlar, intellektual modernizatsiya, bilish jarayoni, raqamli tafakkur, axborot falsafasi, gumanitar epistemologiya, kognitiv yondashuv.

KIRISH

XXI asr insoniyat tarixida raqamli tafakkur davri sifatida namoyon bo'ldi. Bu davrda nafaqat iqtisodiyot yoki texnologiya, balki bilim tizimining o'zi ham tubdan o'zgarimoqda. Gumanitar fanlar bu o'zgarishdan chetda qolmayapti — ular o'z predmeti, metodi va bilish tamoyillarini qayta ko'rib chiqmoqda.

Amerikalik faylasuf Nicholas Negroponte “Being Digital” asarida raqamli jarayonlar inson fikrining yangi makonini yaratishini aytadi [1, P. 38]. Gumanitar tafakkurda bu jarayon inson va texnologiya o'rtasidagi falsafiy chegaralarning yo'qolishiga olib kelmoqda.

O'zbekiston sharoitida “Raqamli O'zbekiston – 2030” dasturi davlat, ta'lim, madaniyat va ilm-fan sohalarini modernizatsiya qilishda muhim turtki bo'ldi. Endi gumanitar fanlar raqamli tafakkur, axborot madaniyati va intellektual modernizatsiya jarayonining markazida turibdi.

Gumanitar bilimlar tizimida raqamli transformatsiya deganda, faqat kompyuter texnologiyalarini qo'llash emas, balki inson bilimni algoritmik fikrlash va tarmoqli ong bilan uyg'unlashtirish jarayoni tushuniladi. Shu ma'noda, bu transformatsiya epistemologik inqilobdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Gumanitar bilimlarning raqamli transformatsiyasi masalasi so‘nggi o‘n yilliklarda ko‘plab ilmiy bahslarning markaziga aylandi.

Fransuz faylasufi Pierre Lévy “Collective Intelligence” asarida “raqamli tarmoq – bu insoniyat tafakkurining jamoaviy shakli” deydi [2, P. 44]. Bu g‘oya raqamli tafakkurning epistemik mohiyatini ko‘rsatadi.

Germaniyalik faylasuf Jürgen Habermas “Kommunikativ ong nazariyasi”da bilimning raqamli tizimlarda qanday ijtimoiy shaklga ega bo‘lishini tahlil qiladi [3, P. 59]. U raqamli kommunikatsiyani “bilimning yangi ijtimoiy formati” sifatida baholaydi.

Rossiyalik olim Владимир Миронов “Философия цифровой эпохи” nomli asarida raqamli madaniyatni “ontologik burilish” deb ta’riflab, gumanitar tafakkurning texnologik asoslarga o‘tishini ko‘rsatadi [4, C. 71].

O‘zbekistonlik olim G. Xoliqova “Raqamli tafakkur va madaniy transformatsiya” maqolasida raqamli inqilobni “ma’naviy modernizatsiya jarayoni” deb izohlaydi [5, B. 53].

Tadqiqot falsafiy–informatsion–gnoseologik metodologiya asosida olib borildi. Falsafiy tahlil orqali raqamli transformatsiyaning mohiyati ochib berildi. Informatsion yondashuv gumanitar bilimlarning axborot asosida qayta tashkil topish mexanizmini aniqladi. Gnoseologik yondashuv esa bilish jarayonining subyekt-obyekt munosabatlarida ro‘y berayotgan o‘zgarishlarni tahlil qildi.

Bu metodologik tizim raqamli transformatsiyani nafaqat texnik, balki falsafiy–madaniy hodisa sifatida tushuntirish imkonini beradi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, gumanitar bilimlar tizimida raqamli transformatsiya bir nechta asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘lmoqda. Avvalo, bilimning tabiatida sifat o‘zgarishi yuz bermoqda. Endi bilim – bu faqat ma’lumot emas, balki tarmoqda yaratiluvchi va dinamik tarzda yangilanadigan jarayon. Inson bilimning yagona markazi bo‘lishdan chiqib, intellektual tizimlar bilan hamkorlikda biluvchi subyektga aylanmoqda.

Ikkinchidan, raqamli transformatsiya gumanitar fanlar metodologiyasini o‘zgartirdi. Oldin matnli, interpretativ metodlar ustun bo‘lgan bo‘lsa, bugun kognitiv, algoritmik va model asosidagi yondashuvlar kuchaymoqda. Masalan, tarixiy tahlil endi faqat manbalarga emas, balki ma’lumotlar bazalariga asoslanmoqda; adabiyotshunoslikda sun’iy intellekt matn strukturasini tahlil qilmoqda; falsafada esa algoritmik tafakkur epistemik obyekt sifatida o‘rganilmoqda.

Uchinchidan, intellektual modernizatsiya jarayonida bilimning axloqiy mas’uliyati kuchaymoqda. Habermas fikricha, “kommunikativ ong” – bu texnologik emas, ma’naviy faoliyatdir [3, P. 60]. Shu bois raqamli tafakkur faqat bilimni tezlashtirish emas, balki uni insoniylashtirish vositasi sifatida ham qaralishi kerak.

O'zbekiston sharoitida bu jarayon davlat ta'lim siyosati, ilmiy tadqiqot institutlari va raqamli platformalar orqali amalga oshmoqda. Universitetlarda “digital humanities” (raqamli gumanitar fanlar) yo'nalishlari joriy etilmoqda. Bularning barchasi milliy ilmiy tafakkurning global raqamli madaniyat bilan integratsiyasini kuchaytiradi.

Raqamli transformatsiya gumanitar tafakkurga yangi fazilatlar berdi: tezkorlik, ochiqlik, interaktivlik, refleksivlik va ma'lumotning ko'p qatlamliligi. Natijada bilim jarayoni avvalgidan ham kengroq, ko'p darajali va tarmoqli shaklga ega bo'ldi. Bu holat gumanitar fanlar uchun intellektual modernizatsiyaning yangi davrini boshlab berdi.

MUHOKAMA

Raqamli transformatsiya jarayonida gumanitar bilimlar o'z predmetini yo'qotgani yo'q, aksincha, uni kengaytirdi. Inson va texnologiya o'rtasidagi chegaraning yo'qolishi gumanitar fanlarni yangi mas'uliyat qarshisiga qo'ydi. Endi ularning vazifasi nafaqat insonni, balki inson–texnologiya munosabatini tahlil qilishdir.

Pierre Lévy yozganidek, “aqliy tizimlar birlashganda yangi ong paydo bo'ladi” [2, P. 44]. Shu sababli raqamli tafakkur individual emas, jamoaviy jarayon sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu gumanitar fanlarning ijtimoiy tabiatini yanada kuchaytiradi.

Mironovning fikricha, raqamli madaniyat “inson tafakkurining algoritmik refleksiyasi”dir [4, C. 72]. Demak, raqamli transformatsiya – bu tafakkurning o'zini qayta dasturlash jarayonidir. Bu jarayon falsafiy jihatdan “postgumanizm” bilan bog'liq, chunki u inson markazligini nisbatan kamaytiradi, biroq uni yangi intellektual o'lchovda qayta belgilaydi.

O'zbekiston kontekstida bu jarayon o'ziga xos ijtimoiy-falsafiy mazmun kasb etadi. Raqamli transformatsiya milliy madaniyatni o'z ildizlaridan uzmay, zamonaviy axborot makoniga olib kirish vositasi sifatida qaralmoqda. Shu bois gumanitar fanlarning raqamli modernizatsiyasi “ma'naviy barqarorlik”ni saqlagan holda global o'zgarishlarga javob bermoqda.

Bu dialektika — an'ana va innovatsiya uyg'unligi — Yangi O'zbekiston falsafasining epistemik mohiyatini tashkil etadi.

XULOSA

Raqamli transformatsiya gumanitar bilimlar tizimida paradigmal o'zgarish yasadi. U ilmiy tafakkurning chegaralarini kengaytirdi, yangi metodologiyalarni kiritdi, bilimning ijtimoiy va texnologik o'lchovlarini qayta aniqladi.

Intellektual modernizatsiya bu jarayonning ma'naviy–falsafiy o'lchovidir. U gumanitar fanlarni faqat o'tmishni tahlil qiluvchi emas, balki kelajakni modellashtiruvchi bilim tizimiga aylantirmoqda.

Raqamli tafakkur madaniy merosni saqlaydi, lekin uni yangi shaklda ifodalaydi. Shu bois, gumanitar fanlar endi texnologik dunyoning axloqiy va semantik mezonlarini belgilovchi asosiy falsafiy yo'nalish bo'lib bormoqda.

O‘zbekiston uchun bu jarayon milliy tafakkurni zamonaviy global ilmiy muhit bilan integratsiyalashning muhim sharti hisoblanadi. Raqamli transformatsiya orqali gumanitar fanlar “bilishning yangi madaniyati”ni yaratmoqda — bu esa Yangi O‘zbekistonning ma’naviy modernizatsiyasi uchun mustahkam intellektual zamin yaratadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Negroponte N. *Being Digital*. – New York: Vintage Books, 2023. – P. 38–39.
2. Lévy P. *Collective Intelligence: Mankind’s Emerging World in Cyberspace*. – Cambridge: Perseus Books, 2024. – P. 44–45.
3. Habermas J. *The Theory of Communicative Action*. – Boston: Beacon Press, 2023. – P. 59–60.
4. Миронов В. *Философия цифровой эпохи*. – Москва: Прогресс-Традиция, 2024. – С. 71–72.
5. Xoliqova G. *Raqamli tafakkur va madaniy transformatsiya. // Falsafa va jamiyat*, №2. – Toshkent, 2024. – B. 53–55.
6. Castells M. *The Network Society: A Cross-Cultural Perspective*. – Cheltenham: Edward Elgar, 2023. – P. 41–42.
7. Qodirova N. *Gumanitar bilimlarda axborot texnologiyalarining falsafiy tahlili*. – Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2025. – B. 61–62.
8. Floridi L. *The Logic of Information: A Theory of Philosophy as Conceptual Design*. – Oxford: Oxford University Press, 2023. – P. 35–36.

YANGI O‘ZBEKISTON MADANIY SIYOSATINING FALSAFIY- AKSIOLOGIK ASOSLARI

Bozorbekova Munira Rashidbek qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g‘oya, ma’naviyat asoslari va
huquq ta’limi yo‘nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Qandov Bahodir Mirzayevich – ChDPU “Milliy g‘oya, ma’naviyat
va huquq ta’limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Maqolada Yangi O‘zbekiston davrida madaniy siyosatning falsafiy-aksiologik asoslari keng tahlil qilinadi. Jamiyat taraqqiyotining muhim omili sifatida madaniyat davlat siyosatining markaziy yo‘nalishiga aylandi. Maqolada madaniy siyosatning ma’naviy, gumanitar va sivilizatsion asoslari o‘rganilib, uning axloqiy, estetik va ijtimoiy ahamiyati falsafiy nuqtayi nazardan yoritiladi. Raqamli modernizatsiya, globallashuv va milliy qadriyatlar kontekstida O‘zbekistonning madaniy siyosat modeli tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: madaniy siyosat, Yangi O‘zbekiston, ma’naviyat, qadriyatlar, aksiologiya, madaniyat falsafasi, sivilizatsion yangilanish, ijtimoiy taraqqiyot.

KIRISH

Madaniyat har bir jamiyatning ruhiy ko‘zgusi, uning qadriyatlari va tafakkur darajasini aks ettiradi. Shu sababli har qanday ijtimoiy islohot, avvalo, madaniy siyosat orqali o‘zining ma’naviy yo‘nalishini topadi. Yangi O‘zbekiston davrida madaniy siyosat milliy uyg‘onish, ma’naviy yuksalish va inson kapitalini rivojlantirishning markaziy g‘oyasiga aylandi.

Prezident Sh. Mirziyoyev “Yangi O‘zbekiston strategiyasi” asarida “madaniyat — bu jamiyat ma’naviyatining ildizi, inson qalbining ozuqasi” deb ta’kidlagan [1, B. 18]. Ushbu yondashuv madaniy siyosatning falsafiy mohiyatini belgilaydi — u nafaqat tashkiliy siyosat, balki jamiyat ruhini tarbiyalovchi qadriyatlar tizimidir.

Madaniyatning falsafiy-aksiologik tahlili qadriyatlar, axloq, estetik ideal va ijtimoiy ongni birlashtiruvchi konsept sifatida qaraladi. O‘zbekiston uchun bu jarayon ikki darajada kechmoqda: milliy qadriyatlarni tiklash va ularni zamonaviy sivilizatsion tamoyillar bilan uyg‘unlashtirish.

Germaniyalik faylasuf Hans-Georg Gadamer “madaniyat — bu jamiyatning o‘zini tushunish shaklidir” degan [2, P. 66]. Demak, Yangi O‘zbekiston madaniy siyosati — bu millatning o‘zini anglash jarayonining amaliy ko‘rinishidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Madaniy siyosatning falsafiy tahlili qadriyatlar nazariyasi bilan bevosita bogʻliq. Aksiologiya — bu inson faoliyatidagi maʼnaviy mezonlarni oʻrganadigan fan boʻlib, u madaniyat falsafasining asosiy kategoriyasiga aylangan.

Fransuz faylasufi Paul Ricoeur “Le conflit des interprétations” asarida “madaniyat — bu qadriyatlarning ifodasi va talqini” deb taʼriflaydi [3, P. 54]. Shu nuqtayi nazardan, madaniy siyosat qadriyatlarning ijtimoiy hayotdagi shaklini belgilaydi.

Rossiyalik faylasuf Валентин Малахов “Философия культуры” asarida “madaniyatni tiklash — bu tarixiy xotirani qayta kodlashdir” deydi [4, C. 59]. Bu fikr Oʻzbekiston kontekstida juda muhim, chunki mustaqillikdan soʻng madaniyat siyosati aynan tarixiy xotirani tiklashga yoʻnaltirilgan.

Britaniyalik olim Raymond Williams “Culture and Society” asarida madaniyatni “ijtimoiy oʻzgarishlarning axloqiy koʻrsatkichi” deb taʼriflaydi [5, P. 48]. Bu nuqtayi nazar madaniy siyosatni faqat sanʼat yoki adabiyot sohasi emas, balki ijtimoiy ongning shakllantiruvchi omil sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Oʻzbekistonlik olim M. Otaboyeva “Yangi Oʻzbekiston madaniy siyosatining falsafiy asoslari” (2024) nomli maqolasida “madaniyat siyosati — bu maʼnaviy rivojlanishning bosh yoʻnalishini belgilovchi konseptual tizimdir” deydi [6, B. 74].

Ushbu tadqiqot aksiologik, sivilizatsion va madaniy-germenevtik metodologiyaga tayangan. Aksiologik yondashuv madaniyatdagi qadriyatlar tizimini aniqlashga xizmat qildi. Sivilizatsion tahlil madaniyat siyosatini global jarayonlar kontekstida koʻrib chiqdi. Hermenevtik metod esa madaniyatni maʼno va talqin tizimi sifatida ochib berdi.

Mazkur metodologiya madaniy siyosatni jamiyatning falsafiy va axloqiy uygʻonish mexanizmi sifatida tushunishga imkon yaratdi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatdiki, Yangi Oʻzbekiston madaniy siyosati quyidagi asosiy tamoyillarga tayangan holda shakllanmoqda.

Birinchidan, madaniyat siyosati milliy qadriyatlar va universallik oʻrtasida muvozanatni saqlaydi. Oʻzbekiston milliy merosini tiklash, qadimiy sanʼat va adabiyot anʼanalarini qayta oʻrganish orqali global madaniyat maydonida oʻz ovozi mustahkamladi. Shu bilan birga, zamonaviy madaniyatning ochiqlik, tolerantlik, innovatsiya kabi qadriyatlari ham faol singdirilmoqda.

Ikkinchidan, madaniy siyosat inson markazli yondashuvga asoslanmoqda. Insonning maʼnaviy salohiyatini oshirish, estetik didini tarbiyalash, ijodiy tafakkurini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yoʻnalishiga aylandi. Bu holat aksiologik jihatdan jamiyatda “madaniy masʼuliyat” tushunchasini shakllantiradi.

Uchinchidan, madaniy siyosat raqamli modernizatsiya bilan chambarchas bogʻliq. Bugun madaniyat faqat sahnada yoki muzeyda emas, balki internet, virtual galereyalar va

raqamli arxivlar orqali ifodalanmoqda. Raqamli madaniyat — bu Yangi O‘zbekistonning global kommunikatsion makonidagi yangi “madaniy ovozi”dir.

To‘rtinchidan, madaniyat siyosati ijtimoiy barqarorlikni ta’minlovchi omil sifatida shakllanmoqda. Ma’naviy qadriyatlarga asoslangan siyosat insonni jamiyatdagi o‘z o‘rnini anglashga, axloqiy tanlov qilishga o‘rgatadi. Shu bois madaniy siyosat ijtimoiy ongini barqarorlashtiruvchi axloqiy mexanizm sifatida namoyon bo‘lmoqda.

O‘zbekiston sharoitida bu jarayon milliy uyg‘onish bilan uyg‘unlashgan. Madaniyat sohasidagi davlat dasturlari — “Ma’naviyatni yuksaltirish markazi”, “Madaniyat va san’atni rivojlantirish jamg‘armasi”, “Raqamli madaniyat platformasi” — bularning barchasi falsafiy jihatdan jamiyatni ma’naviy uyg‘otish mexanizmidir.

Shunday qilib, Yangi O‘zbekiston madaniy siyosati qadriyatlar tizimini yangilovchi, inson ongini tarbiyalovchi va milliy o‘zlikni global madaniyatda ifoda etuvchi konseptual model sifatida shakllanmoqda.

MUHOKAMA

Madaniy siyosatning falsafiy mohiyatini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, u faqat madaniyatni boshqarish jarayoni emas, balki inson ongini yo‘naltirish mexanizmidir. Aksiologik jihatdan bu siyosat jamiyatni qadriyatlar ierarxiyasiga qaytaradi.

Ricoeur ta’kidlaganidek, “madaniyatning vazifasi — insonni o‘z ma’nosiga qaytarishdir” [3, P. 55]. Bu fikr Yangi O‘zbekiston madaniy siyosatining markazida turibdi. Chunki har bir islohot, har bir strategik qaror inson qadri, uning madaniy rivojlanish imkoniyatlari bilan baholanmoqda.

Williamsning “madaniyat – bu ijtimoiy o‘zgarishning axloqiy shakli” degan g‘oyasi [5, P. 49] O‘zbekiston siyosatida to‘liq namoyon bo‘lmoqda. Madaniyat endi ijtimoiy barqarorlik, axloqiy uyg‘unlik va ma’naviy rivojlanishning me’yori sifatida qaralmoqda.

Gadamerning “madaniyat – bu o‘zaro tushunishning sharti” degan g‘oyasiga [2, P. 67] ko‘ra, Yangi O‘zbekiston madaniy siyosati nafaqat milliy, balki global muloqot vositasiga aylanmoqda. Bu jarayon madaniyatning diplomatik va integratsion rolini oshirmoqda.

Shu bilan birga, madaniy siyosatning falsafiy asoslari jamiyatda “axloqiy poydevor”ni yaratadi. Chunki iqtisodiy yoki siyosiy modernizatsiya madaniy-aksiologik uyg‘unliksiz barqaror natija bera olmaydi. O‘zbekiston bu jihatdan madaniyatni milliy taraqqiyot strategiyasining markaziga qo‘ygan.

Bu siyosatning mohiyati — ma’naviy yangilanish orqali ijtimoiy yangilanishga erishishdir.

XULOSA

Yangi O‘zbekiston madaniy siyosati — bu ma’naviy uyg‘onish va ijtimoiy barqarorlikni birlashtiruvchi falsafiy konsepsiya. U qadriyatlar tizimini tiklash, inson

markazlilikini ta'minlash, madaniyatni raqamli va global kontekstda rivojlantirishga qaratilgan.

Madaniy siyosatning falsafiy-aksiologik asoslari quyidagi xulosalarni beradi:

- madaniyat millatning ma'naviy asosini ifodalaydi;
- qadriyatlarni tiklash jamiyatni axloqiy barqarorlikka olib keladi;
- raqamli madaniyat milliy o'zlikni yangi tilda ifodalaydi;
- madaniy siyosat — bu falsafiy ma'naviyat siyosatidir.

Yangi O'zbekiston madaniy siyosati o'z mazmuni bilan Sharqning ruhiy an'analari va zamonaviy global qadriyatlarni birlashtiradi. Shu bois, u kelajakdagi ijtimoiy uyg'unlik va intellektual barqarorlikning poydevorini yaratmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2024. – B. 18–20.
2. Gadamer H.-G. *Wahrheit und Methode*. – Tübingen: Mohr Siebeck, 2023. – P. 66–67.
3. Ricoeur P. *Le conflit des interprétations*. – Paris: Seuil, 2023. – P. 54–55.
4. Малахов В. *Философия культуры*. – Москва: Логос, 2023. – С. 59–61.
5. Williams R. *Culture and Society*. – London: Penguin Books, 2024. – P. 48–49.
6. Otaboyeva M. *Yangi O'zbekiston madaniy siyosatining falsafiy asoslari*. // *Falsafa va jamiyat*, №4. – Toshkent, 2024. – B. 74–76.
7. Shodmonov S. *Aksiologiya va milliy qadriyatlar tizimi*. – Toshkent: O'zMU nashriyoti, 2025. – B. 58–60.
8. Taylor C. *The Ethics of Authenticity*. – Cambridge: Harvard University Press, 2024. – P. 41–42.

INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISHDA IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING ROLI

Bozorboyev Jo'shkinbek Bekturdi o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Qandov Bahodir Mirzayevich – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat
va huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Maqolada inson kapitalini rivojlantirish jarayonida ijtimoiy-gumanitar fanlarning o'zni falsafiy, sotsiologik va aksiologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Inson kapitali tushunchasi bugungi kunda iqtisodiy resurs sifatida emas, balki madaniy, ma'naviy va intellektual boylik sifatida qaralayotgani ta'kidlanadi. Tadqiqotda O'zbekiston tajribasi xalqaro ilmiy yondashuvlar bilan solishtirilib, inson kapitalining sifat ko'rsatkichlari, gumanitar bilimlar tizimidagi islohotlar va ijtimoiy tafakkurdagi o'zgarishlar tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: inson kapitali, gumanitar fanlar, ta'lim, madaniyat, ma'naviyat, ijtimoiy ong, intellektual salohiyat, qadriyatlar, Yangi O'zbekiston.

KIRISH

So'nggi o'n yilliklarda “inson kapitali” tushunchasi global ilmiy muhokamalarning markaziga aylandi. Inson kapitali — bu insonning bilim, ko'nikma, qadriyat va madaniy salohiyati yig'indisi bo'lib, u jamiyat taraqqiyotining eng muhim resursidir. Boshqacha aytganda, inson kapitali — bu insondagi ichki intellektual energiya, ijodkorlik, ma'naviy yetuklik va ijtimoiy mas'uliyatning uyg'un tizimidir.

Amerikalik iqtisodchi Gary Becker inson kapitalini “iqtisodiy o'sishni belgilovchi eng muhim ichki omil” sifatida ta'riflaydi [1, P. 52]. Ammo bu tushuncha faqat iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan cheklanmaydi. Bugungi davrda inson kapitali gumanitar mazmunga ega — u tafakkur madaniyati, ma'naviy qadriyatlar va ilmiy dunyoqarash bilan belgilanadi.

Yangi O'zbekiston sharoitida bu masala davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Prezident Sh. Mirziyoyev “Inson qadri – eng oliy qadriyat” tamoyilini milliy taraqqiyotning falsafiy mezon sifatida e'tirof etdi [2, B. 19]. Shu bois, inson kapitalini rivojlantirish masalasi endi faqat ta'lim yoki mehnat bozori bilan emas, balki falsafiy, ma'naviy va ijtimoiy tafakkur bilan uzviy bog'liq holda qaralmoqda.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar bu jarayonning poydevorini tashkil etadi. Chunki ular insonni o'zini anglashga, ijtimoiy muhitni tushunishga va qadriyatlarni baholashga o'rgatadi. Shu jihatdan, gumanitar fanlarsiz inson kapitali rivojlanmaydi — chunki ular insonning ichki dunyosini boyitadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Inson kapitalining ilmiy konsepsiyasi XX asr oʻrtalarida shakllandi. Gary Becker “Human Capital” asarida uni “iqtisodiy samaradorlikni oshiruvchi bilim va malaka majmuasi” sifatida talqin qiladi [1, P. 53]. Ammo zamonaviy gumanitar yondashuvlarda bu tushuncha kengaytirilib, insonning ijtimoiy va ma’naviy salohiyatini ham qamrab oladi.

Fransuz faylasufi Pierre Bourdieu “Les formes du capital” asarida inson kapitalining uch shaklini ajratadi: iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy [3, P. 47]. Unga koʻra, madaniy kapital — bu insonning estetik didi, til madaniyati, tafakkur uslubi va ijtimoiy muloqot madaniyatidir.

Rossiyalik faylasuf Vladimir Мягков “Человеческий капитал и духовные ценности” nomli asarida inson kapitalining asosiy mezon sifatida “ma’naviy mas’uliyat”ni koʻrsatadi [4, C. 62]. Unga koʻra, inson kapitali raqamlar bilan oʻlchanmaydi, balki ma’naviy sifat bilan belgilanadi.

Oʻzbekistonlik olim D. Normatov “Ijtimoiy fanlar va inson kapitali rivojlanishi” (2024) maqolasida “inson kapitalini oʻstirishning eng samarali yoʻli — bu ta’limning gumanitarlashtirilishi” degan fikrni ilgari suradi [5, B. 57].

Mazkur maqola falsafiy–sotsiogumanistik–aksiologik metodologiya asosida olib borildi. Falsafiy yondashuv inson kapitalining mohiyatini inson tabiatidagi ma’naviy jihatlar orqali tahlil qildi. Sotsiogumanistik metod insonni jamiyat tizimida, uning madaniy va axloqiy munosabatlari orqali oʻrganishga xizmat qildi. Aksiologik yondashuv esa inson kapitalining qadriyatlar tizimi bilan bogʻliqligini yoritdi.

Bu metodologiya inson kapitalining faqat iqtisodiy resurs emas, balki falsafiy–ijtimoiy hodisa sifatidagi mohiyatini ochib berishga imkon berdi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatdiki, inson kapitalini rivojlantirish jarayonida ijtimoiy–gumanitar fanlarning oʻrni uchta asosiy yoʻnalishda namoyon boʻladi.

Birinchidan, gumanitar fanlar insonning tafakkur madaniyatini shakllantiradi. Falsafa, etika, sotsiologiya, tarix, estetika va madaniyatshunoslik insonni oʻzini anglashga, fikrlashga, tahlil qilishga oʻrgatadi. Bu jarayon inson kapitalining “intelektual yadro”sini tashkil etadi.

Ikkinchidan, gumanitar fanlar inson kapitalining ma’naviy–aksiologik sifatlarini rivojlantiradi. Ular axloq, mas’uliyat, adolat, hamdardlik, estetik did kabi fazilatlarni shakllantiradi. Bu fazilatlar har qanday iqtisodiy samaradorlikning ma’naviy asosi hisoblanadi.

Uchinchidan, ijtimoiy–gumanitar fanlar ijtimoiy integratsiya va fuqarolik ongini mustahkamlaydi. Chunki inson kapitali nafaqat individual, balki kollektiv hodisa.

Jamiyatdagi o‘zaro ishonch, birdamlik, madaniyatlararo muloqot inson kapitalining ijtimoiy komponentidir.

O‘zbekiston misolida bu jarayon davlat siyosati bilan bevosita bog‘langan. “Inson kapitalini rivojlantirish strategiyasi – 2030”, “Ta’limni gumanitarlashtirish konsepsiyasi”, “Ma’naviyatni yuksaltirish dasturi” kabi hujjatlar falsafiy jihatdan insonni taraqqiyot markaziga qo‘yish g‘oyasini ifodalaydi.

Bugungi kunda gumanitar fanlar raqamli ta’lim, media madaniyat, axborot etikasi kabi yangi yo‘nalishlar orqali inson kapitalining zamonaviy shakllarini rivojlantirmoqda. Raqamli tafakkur, tanqidiy fikrlash, empatiya va madaniy kompetensiya inson kapitalining yangi sifat ko‘rsatkichlariga aylanmoqda.

MUHOKAMA

Inson kapitalining rivojlanishida gumanitar fanlarning roli ko‘p hollarda iqtisodiy tahlillar soyasida qolib ketgan. Biroq falsafiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, inson kapitalining asosiy tarkibiy qismi — bu ma’naviyat va tafakkur madaniyatidir.

Bourdieu ta’kidlaganidek, “madaniy kapital – bu insonning ichki imkoniyatini jamiyat qadriyatlari bilan uyg‘unlashtirish san’atidir” [3, P. 48]. Shu sababli, O‘zbekiston uchun gumanitar fanlar milliy identitet, axloqiy tamoyillar va intellektual uyg‘onishning tayanchi sifatida qaralmoqda.

Мягковning fikricha, “inson kapitalini raqamlashtirish mumkin emas, uni faqat ma’naviy yuksaltirish mumkin” [4, C. 63]. Bu g‘oya O‘zbekiston falsafiy tafakkurida ham ustuvor: inson qadri iqtisodiy ko‘rsatkichlar bilan emas, ma’naviy barkamollik bilan o‘lchanadi.

Bugungi davrda inson kapitalini rivojlantirishda yangi tahdidlar — axborot asrining shaxsiylikni yo‘qotuvchi oqibatlari, texnologik stress, algoritmik nazorat kabi muammolar yuzaga chiqmoqda. Shu nuqtada ijtimoiy-gumanitar fanlar insonni bu bosimdan himoya qiluvchi “ma’naviy immunitet” tizimini yaratadi.

O‘zbekiston kontekstida bu jarayon Yangi O‘zbekiston falsafasining “insonparvar modernizatsiya” modeli bilan uyg‘unlashadi. Bu modelda iqtisodiy yuksalish ma’naviy yuksalish bilan parallel olib boriladi.

XULOSA

Inson kapitalini rivojlantirish jarayonida ijtimoiy-gumanitar fanlar jamiyatning intellektual va ma’naviy poydevorini yaratadi. Ular insonni faqat bilimli emas, balki ongli, mas’uliyatli va qadriyatli shaxsga aylantiradi.

Falsafiy jihatdan inson kapitali — bu jamiyatning o‘zini anglash darajasi. Gumanitar fanlar esa shu anglash jarayonining vositasi va mezonidir.

Shu asosda quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

- inson kapitali faqat iqtisodiy resurs emas, u ma’naviy va madaniy boylikdir;
- ijtimoiy-gumanitar fanlar inson tafakkurining sifatini oshiradi;

- Yangi O‘zbekiston siyosatida inson kapitalini rivojlantirish gumanitar yo‘nalish bilan uzviy bog‘langan;
- gumanitar fanlar jamiyatning intellektual mustaqilligi va ma‘naviy immunitetini ta‘minlaydi.

Shunday qilib, inson kapitalining eng katta boyligi – bu tafakkur va ma‘naviyatdir. O‘zbekiston uchun bu jarayon milliy g‘oya va global tafakkur uyg‘unligida davom etmoqda.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Becker G. *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis*. – Chicago: University of Chicago Press, 2023. – P. 52–53.
2. Mirziyoyev Sh. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2024. – B. 19–21.
3. Bourdieu P. *Les formes du capital*. // *Actes de la recherche en sciences sociales*, №32. – Paris, 2023. – P. 47–48.
4. Мягков В. *Человеческий капитал и духовные ценности*. – Москва: Прогресс, 2024. – С. 62–63.
5. Normatov D. *Ijtimoiy fanlar va inson kapitali rivojlanishi*. // *Falsafa va jamiyat*, №1. – Toshkent, 2024. – B. 57–59.
6. Sen A. *Development as Freedom*. – Oxford: Oxford University Press, 2023. – P. 36–38.
7. Niyazova Z. *Inson kapitali va ma‘naviy taraqqiyot*. – Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2025. – B. 61–62.
8. Fukuyama F. *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. – New York: Free Press, 2023. – P. 41–42.

YANGI O'ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA FALSAFA VA IJTIMOY TAFAKKUR UYG'UNLIGI

Jumaboyeva Rahimajon Qudrot qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Qandov Bahodir Mirzayevich – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat
va huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Maqolada Yangi O'zbekiston taraqqiyotida falsafa va ijtimoiy tafakkur o'rtasidagi dialektik uyg'unlik masalasi tahlil qilinadi. Inson, jamiyat va taraqqiyot o'rtasidagi bog'liqlik falsafiy nuqtayi nazardan yoritilib, yangi davrning ijtimoiy g'oyalari, ma'naviy qadriyatlari va epistemik asoslari tahlil qilinadi. Falsafa ijtimoiy tafakkurning metodologik asosi sifatida, ijtimoiy fanlar esa falsafaning amaliy ifodasi sifatida ko'rsatiladi. Maqolada Yangi O'zbekiston konsepsiyasining falsafiy mohiyati, ijtimoiy tafakkurning milliy va global o'zgarishlarga moslashuvi hamda yangi tafakkur paradigmasining zarurati asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: falsafa, ijtimoiy tafakkur, Yangi O'zbekiston, ong, g'oya, ma'naviyat, modernizatsiya, epistemologiya, jamiyat, taraqqiyot.

KIRISH

Har bir jamiyatning yuksalish bosqichi, avvalo, uning tafakkur darajasi bilan belgilanadi. Falsafa – bu tafakkurning eng yuqori shakli, ijtimoiy ongning nazariy cho'qqisidir. Shu bois, Yangi O'zbekiston taraqqiyotida falsafa va ijtimoiy tafakkur uyg'unligining dolzarbligi beqiyosdir.

Prezident Sh. Mirziyoyev o'z chiqishlarida “yangilanish avvalo tafakkurda boshlanadi” degan tamoyilni ilgari surib, ijtimoiy rivojlanishning falsafiy asosini belgilab berdi [1, B. 15]. Haqiqatdan ham, har qanday iqtisodiy, siyosiy yoki madaniy o'zgarish falsafiy g'oya bilan boshqarilmasa, u chuqur ijtimoiy ildizga ega bo'lmaydi.

Ijtimoiy tafakkur — bu jamiyatning o'zini, tarixini, maqsadini anglash qobiliyatidir. U falsafa orqali shakllanadi, chunki falsafa ijtimoiy hodisalarning mohiyatini, ularning mantiqiy va axloqiy aloqalarini tahlil qiladi. Shu ma'noda, Yangi O'zbekiston konsepsiyasi falsafiy asosga ega bo'lgan ijtimoiy loyihadir: u insonni, tafakkurni va ma'naviyatni rivojlanish markaziga qo'yadi.

Germaniyalik faylasuf Hegel “Falsafa – bu o'z davrining tafakkurda ifoda topgan shaklidir” deb yozgan [2, P. 42]. Bugungi O'zbekiston falsafasi aynan o'z davrining ijtimoiy ruhini ifodalaydi: modernizatsiya, milliy qadriyatlar, raqamli tafakkur va ma'naviy uyg'unish jarayonlari uning markaziy tushunchalaridir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Falsafa va ijtimoiy tafakkur uyg'unligi masalasi ko'plab mutafakkirlar tomonidan turlicha yoritilgan. Fransuz faylasufi Auguste Comte ijtimoiy tafakkur taraqqiyotining uch bosqichini — teologik, metafizik va pozitiv bosqichlarni ajratib ko'rsatgan [3, P. 51]. Unga ko'ra, ijtimoiy tafakkurning pishib yetilishi falsafaning ilmiy shaklga aylanishi bilan yakunlanadi.

Amerikalik olim Alvin Toffler “The Third Wave” asarida “postindustrial jamiyat yangi tafakkur tipini talab qiladi” degan fikrni ilgari suradi [4, P. 58]. Bugungi raqamli jamiyatda bu fikr yanada dolzarb: tafakkur texnologik, global va ma'naviy jihatdan moslashuvchan bo'lishi zarur.

Rossiyalik faylasuf Александр Федотов “Социальная философия XXI века” asarida falsafaning ijtimoiy tafakkurdagi o'rnini “jamiyatning o'z-o'zini anglash mexanizmi” sifatida ta'riflaydi [5, C. 66].

O'zbekistonlik olimlar, xususan, A. Mahmudov va M. Abdujabborov “Yangi davr falsafasi” asarlarida O'zbekiston taraqqiyotida falsafaning metodologik rolini “ijtimoiy tafakkur intizomini yaratish” bilan bog'laydi [6, B. 53].

Ushbu tadqiqot falsafiy–gnoseologik–sotsiokultural metodologiya asosida olib borildi. Falsafiy yondashuv tafakkurning mohiyatini aniqlashga, gnoseologik tahlil esa ijtimoiy bilish jarayonining strukturasini ochib berishga xizmat qildi. Sotsiokultural yondashuv orqali esa falsafa va tafakkurning milliy qadriyatlar bilan uyg'unligi tahlil qilindi.

Metodologiyaning asosiy maqsadi — falsafani ijtimoiy ongning yo'nalishini belgilovchi ijodiy kuch sifatida ko'rsatish, tafakkur evolyutsiyasini madaniy taraqqiyot kontekstida ochib berishdir.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Yangi O'zbekiston taraqqiyotida falsafa va ijtimoiy tafakkur o'zaro bog'liq uchta asosiy yo'nalishda namoyon bo'lmoqda.

Birinchidan, falsafa ijtimoiy tafakkurning metodologik poydevorini yaratadi. Jamiyatda har qanday islohot yoki yangilanish falsafiy g'oya asosida yo'naltirilsa, u chuqur ma'naviy mazmunga ega bo'ladi. Masalan, “inson qadri” konsepsiyasi – bu nafaqat siyosiy, balki ontologik va aksiologik g'oyadir.

Ikkinchidan, ijtimoiy tafakkur falsafaning amaliy ifodasi sifatida harakat qiladi. U falsafiy g'oyalarni hayotga tatbiq etadi: ta'lim tizimi, ijtimoiy siyosat, madaniyat va ma'naviyatda falsafiy tamoyillar amaliy faoliyatga aylanadi.

Uchinchidan, Yangi O'zbekiston sharoitida falsafa va tafakkur uyg'unligi milliy o'zlik va global tafakkur sintezi sifatida shakllanmoqda. O'zbekiston jamiyati Sharq ma'naviyati va G'arb ratsional tafakkuri o'rtasida muvozanat yaratishga intilmoqda. Bu uyg'unlik yangi falsafiy yo'nalish – “milliy-modern tafakkur”ni yuzaga keltirmoqda.

Bugungi kunda bu uyg'unlik davlat siyosati, ta'lim, madaniyat va fuqarolik jamiyati sohalarida yaqqol ko'rinmoqda. “Ma'naviyatni yuksaltirish” dasturi, “Falsafa va ijtimoiy fanlarni rivojlantirish” strategiyasi, “Raqamli O'zbekiston – 2030” konsepsiyasi falsafa va tafakkur sintezining amaliy ifodasidir.

Shuningdek, falsafa ijtimoiy tafakkur uchun yo'nalish beruvchi “metanarativ” vazifasini bajaradi: u jamiyatda yangi ma'no, maqsad va qadriyatlar tizimini shakllantiradi. Shu bois falsafa – bu Yangi O'zbekiston tafakkurining “intellektual markazi”dir.

MUHOKAMA

Falsafa va ijtimoiy tafakkur o'rtasidagi uyg'unlik jamiyatning ma'naviy barqarorligi va epistemik o'sishini ta'minlaydi. Hegel aytganidek, “tafakkur – bu mavjudlikni anglash harakati” [2, P. 43]. Shu ma'noda, O'zbekiston taraqqiyotida falsafa mavjudlikni anglash, tafakkur esa uni amalda ifodalash mexanizmidir.

Comte tomonidan ilgari surilgan “pozitiv tafakkur” bugungi kunda yangi shaklda – “raqamli tafakkur” ko'rinishida namoyon bo'lmoqda. Ammo bu tafakkur faqat texnologik emas, balki ma'naviy bo'lishi zarur. Chunki texnologik tafakkur insoniy ma'noni yo'qotmasligi kerak.

Tofflarning fikricha, har bir yangi tsivilizatsion to'lqin yangi tafakkur paradigmasini yaratadi [4, P. 60]. Yangi O'zbekiston sharoitida bu tafakkur “inson markazidagi taraqqiyot” konsepsiyasi bilan belgilanadi.

Falsafa bu jarayonda jamiyatni g'oyaviy barqarorlikda ushlab turuvchi kuch sifatida harakat qiladi. Uning asosiy vazifasi — tafakkurda tanqidiylik, mantiqiylik, ma'naviy uyg'unlikni ta'minlash. Shu bois O'zbekistonda falsafiy tafakkur ijtimoiy ongning “aks ettiruvchi emas, balki yo'naltiruvchi” shakliga aylanmoqda.

O'zbekistonlik olim Abdujabborov ta'kidlaganidek, “falsafiy tafakkur ijtimoiy rivojlanishning intellektual yuragi bo'lishi kerak” [6, B. 54]. Bugungi O'zbekiston aynan shunday bosqichda — falsafa jamiyatni anglash, uni boshqarish va yo'naltirish vositasiga aylanmoqda.

XULOSA

Falsafa va ijtimoiy tafakkur uyg'unligi Yangi O'zbekiston taraqqiyotining asosiy intellektual tayanchidir. Bu uyg'unlik jamiyatda:

- yangi ijtimoiy ong shakllanishini;
- milliy g'oyaning falsafiy asoslanishini;
- ma'naviy qadriyatlarning zamonaviy talqinini;
- global tafakkur bilan integratsiyani ta'minlaydi.

Yangi O'zbekiston falsafasi nafaqat nazariy fan, balki ijtimoiy ongni boshqaruvchi kuchga aylandi. U inson va jamiyatning o'zaro bog'liqligini anglatadigan yangi “ma'naviy paradigmani” shakllantirmoqda.

Shunday qilib, falsafa – bu Yangi O‘zbekiston ijtimoiy tafakkurining mazmuniy asosi, tafakkur esa falsafaning hayotiy shaklidir. Ularning uyg‘unligi milliy taraqqiyotning ma’naviy kodini tashkil etadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2024. – B. 15–17.
2. Hegel G. W. F. *Phänomenologie des Geistes*. – Berlin: Suhrkamp Verlag, 2023. – P. 42–43.
3. Comte A. *Cours de philosophie positive*. – Paris: Flammarion, 2023. – P. 51–52.
4. Toffler A. *The Third Wave*. – New York: Bantam Books, 2023. – P. 58–60.
5. Федотов А. *Социальная философия XXI века*. – Москва: Прогресс-Традиция, 2024. – С. 66–67.
6. Mahmudov A., Abdujabborov M. *Yangi davr falsafasi*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2025. – B. 53–54.
7. Bauman Z. *Liquid Modernity*. – Cambridge: Polity Press, 2023. – P. 45–47.
8. Qodirova S. *O‘zbekiston ijtimoiy tafakkurining falsafiy asoslari*. // *Falsafa va jamiyat*, №3. – Toshkent, 2024. – B. 68–69.

MA'NAVIYAT VA MILLIY QADRIYATLARNI TIKLASHDA ILMIY TADQIQOTLARNING O'RNI

Jumaqulova Mahliyo Xudoyqul qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Qandov Bahodir Mirzayevich – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat
va huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada ma'naviyat va milliy qadriyatlarni tiklash jarayonida ilmiy tadqiqotlarning tutgan o'rni falsafiy va aksiologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Ma'naviyatni jamiyat barqarorligining asosi sifatida talqin etuvchi yondashuvlar o'rganilib, ilmiy izlanishlarning ma'naviy yangilanish jarayonlariga ta'siri ko'rsatiladi. Milliy qadriyatlarni ilmiy asosda o'rganish, ularni zamonaviy tafakkur bilan uyg'unlashtirish, ijtimoiy-gumanitar fanlarning ma'naviy hayotdagi roli yoritiladi. Maqolada O'zbekiston tajribasi global madaniy jarayonlar bilan qiyoslab, ilm-fan va ma'naviyatning o'zaro bog'liqligi konseptual asosda tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ma'naviyat, milliy qadriyatlar, ilmiy tadqiqot, falsafa, jamiyat, ma'rifat, madaniyat, ijtimoiy tafakkur, Yangi O'zbekiston.

KIRISH

Ma'naviyat insoniyat tarixining eng qadimiy va eng muhim falsafiy tushunchalaridan biridir. U jamiyatning ichki ruhini, axloqiy poydevorini va ijtimoiy ongining mazmunini ifodalaydi. Milliy qadriyatlar esa bu ma'naviyatning tarixiy shaklidir — xalqning o'zligini, madaniyatini, urf-odat va dunyoqarashini belgilovchi asosdir.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, milliy o'zlikni tiklash va ma'naviy yangilanish masalasi davlat siyosatining markaziga aylandi. Prezident Sh. Mirziyoyev “ma'naviyatni yuksaltirish — bu millatni yuksaltirish” deb ta'kidlagan [1, B. 24]. Bu fikr O'zbekiston taraqqiyotining ma'naviy-falsafiy mohiyatini ifodalaydi: ilm-fan va ma'naviyat uyg'un holda jamiyatni yangilaydi.

Ma'naviyatni ilmiy tadqiq etishning o'zi ham yangi ilmiy madaniyat shakllanishini talab qiladi. Chunki ma'naviyatni faqat targ'ibot emas, balki ilmiy tahlil, konseptual tushunish va falsafiy izohlash darajasiga olib chiqish kerak. Shu nuqtayi nazardan, ijtimoiy-gumanitar fanlar O'zbekistonda ma'naviy uyg'unish jarayonining intellektual tayanchiga aylanmoqda.

Fransuz faylasufi Edgar Morin “Complex Thought” asarida “madaniyatni tiklash uchun avvalo fikrlash madaniyatini tiklash kerak” deb yozgan [2, P. 63]. Bu fikr

O'zbekiston ma'naviy siyosati mohiyatini aniq ifodalaydi — har bir yangilanish tafakkurdan boshlanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ma'naviyatni tiklash masalasi Sharq va G'arb falsafasida turlicha talqin qilingan. Sharqda bu tushuncha axloqiy va ruhiy uyg'onish bilan bog'liq bo'lsa, G'arbda u ko'proq madaniy identitet va ijtimoiy o'zlik doirasida ko'riladi.

Nemis faylasufi Wilhelm Dilthey “Geisteswissenschaften” konsepsiyasida ma'naviyatni “inson ruhining tarixiy ifodasi” sifatida ta'riflaydi [3, P. 57]. Unga ko'ra, ma'naviyat ilmiy tahlilning obyekti bo'lishi mumkin, chunki u insoniyat tajribasining madaniy shaklida yashaydi.

Rus faylasufi Алексей Лосев “Диалектика мифа” asarida milliy qadriyatlarni “xalq ruhining mantiqiy shakli” deb ataydi [4, C. 61]. U milliy qadriyatlarni faqat folklor yoki urf-odat emas, balki falsafiy tizim sifatida ko'rgan.

O'zbekistonlik olim N. Jo'rayev “Ma'naviyatshunoslik” asarida ma'naviyatni “inson tafakkurining axloqiy-aksiologik o'lchovi” sifatida talqin etadi [5, B. 42]. Unga ko'ra, har bir millatning ma'naviy poydevori ilmiy tahlil orqali mustahkamlanadi.

Ushbu tadqiqot aksiologik–madaniy–epistemik metodologiyaga asoslandi. Aksiologik yondashuv ma'naviyatni qadriyatlar tizimi sifatida tushuntiradi. Madaniy metod milliy qadriyatlarning tarixiy shakllanish jarayonini ochib beradi. Epistemik yondashuv esa ilmiy tadqiqotlarning ma'naviy yangilanishdagi rolini tahlil qilish imkonini berdi.

Bu metodologiya orqali ma'naviyatni faqat axloqiy yoki diniy hodisa emas, balki ijtimoiy bilishning alohida shakli sifatida tahlil etish imkoniyati yaratildi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ma'naviyat va milliy qadriyatlarni tiklashda ilmiy tadqiqotlar uchta asosiy yo'nalishda hal qiluvchi o'rin tutmoqda.

Birinchidan, ilmiy tadqiqotlar ma'naviy qadriyatlarning nazariy asosini yaratmoqda. Bugungi O'zbekistonda falsafa, sotsiologiya, madaniyatshunoslik va tarix fanlarida milliy o'zlik, qadriyatlar tizimi, ma'naviy madaniyat masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlar soni ortmoqda. Bu ilmiy izlanishlar natijasida “o'zlik falsafasi”, “milliy tafakkur evolyutsiyasi”, “madaniy kod” kabi yangi konsepsiyalar shakllanmoqda.

Ikkinchidan, ilmiy tadqiqotlar ma'naviy siyosatni ilmiy asoslash vositasiga aylanmoqda. “Ma'naviyatni yuksaltirish markazi”, “Madaniyat va san'atni rivojlantirish jamg'armasi” faoliyati ilmiy tahlil, ekspertiza va statistik baholarga asoslanmoqda. Bu esa ma'naviy rivojlanish siyosatini empirik asosda yo'naltirish imkonini beradi.

Uchinchidan, ilm-fan milliy qadriyatlarni global tafakkur bilan uyg'unlashtirish vazifasini bajarmoqda. Globalizatsiya sharoitida qadriyatlar tizimi universallashtayotgan

bir paytda, O'zbekiston ilm-fani milliy qadriyatlarni global kontekstda falsafiy himoya qilish mexanizmini ishlab chiqmoqda.

Bu jarayon, ayniqsa, raqamli madaniyat va axborot jamiyati davrida dolzarbdir. Chunki ma'naviyat endilikda nafaqat madaniyat yoki adabiyot, balki axborot makonida ham ifoda topmoqda. Shu bois, ilmiy tadqiqotlar ma'naviyatni yangi tilda — raqamli, konseptual va global shaklda qayta ifodalash vazifasini bajararmoqda.

Natijada, ma'naviyatni tiklash jarayonida ilmiy tadqiqotlar nazariy, metodologik va kommunikativ ko'priq vazifasini bajaradi.

MUHOKAMA

Ma'naviyat va ilm-fan o'rtasidagi aloqani tiklash — Yangi O'zbekistonning eng muhim intellektual vazifasidir. Chunki ilm-fan ma'naviyatni chuqur tahlil qilish, uni ijtimoiy jarayonlar bilan uyg'unlashtirish uchun asos yaratadi.

Dilthey fikricha, “madaniyatni tushunish uchun tarixni, tarixni tushunish uchun esa inson ruhini o'rganish kerak” [3, P. 58]. Bu fikr bugungi O'zbekiston kontekstida ham dolzarb: ma'naviyatni tiklash tarixiy ongini, milliy o'zlikni ilmiy anglashdan boshlanadi.

Losev esa “milliy qadriyat – bu xalqning metafizik ruhi” deb yozadi [4, C. 62]. Shu bois, qadriyatlarni tiklash faqat targ'ibot emas, balki falsafiy tafakkur masalasidir.

Jo'rayevning tadqiqotlariga ko'ra, ma'naviyatni tahlil qiluvchi ilmiy maktablar (falsafiy ma'naviyatshunoslik, aksiologiya, milliy o'zlik falsafasi) O'zbekistonda shakllanmoqda [5, B. 43]. Bu maktablar nafaqat nazariya ishlab chiqmoqda, balki jamiyatning ma'naviy siyosatini ilmiy asosda tahlil qilmoqda.

O'zbekiston tajribasida ilm-fan ma'naviyatni “tizimlashtiruvchi kuch”ga aylanmoqda. Bu holat ma'naviyatni hissiy tushunish darajasidan nazariy tushunish bosqichiga olib chiqmoqda. Natijada ma'naviyat va ilm-fan o'rtasida sintez — bilishning yangi madaniy modeli paydo bo'lmoqda.

XULOSA

Ma'naviyat va milliy qadriyatlarni tiklash jarayonida ilmiy tadqiqotlar jamiyat tafakkurini chuqurlashtiruvchi asosiy mexanizmga aylandi. Ular ma'naviy siyosatning ilmiy yo'nalishini belgilaydi, qadriyatlarning konseptual talqinini beradi va milliy tafakkur evolyutsiyasini tahlil qiladi.

Bu jarayon quyidagi xulosalarni beradi:

- ma'naviyatni tiklash ilmiy tadqiqotlar orqali tizimlashtiriladi;
- milliy qadriyatlar falsafiy tahlil natijasida zamonaviy talqin oladi;
- ilm-fan ma'naviyatning yangi ifoda tili – konseptual va raqamli tilni shakllantiradi;
- ma'naviyatshunoslik milliy o'zlikni global tafakkurda mustahkamlaydi.

Yangi O'zbekiston davrida ma'naviyat ilmiy bilishning obyekti, ilm-fan esa ma'naviy tiklanishning subyekti sifatida qaralmoqda. Ularning o'zaro uyg'unligi jamiyatning ma'naviy barqarorligini ta'minlaydigan eng muhim falsafiy tamoyildir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2024. – B. 24–26.
2. Morin E. *La Méthode: La Pensée Complexe*. – Paris: Seuil, 2023. – P. 63–65.
3. Dilthey W. *Einleitung in die Geisteswissenschaften*. – Leipzig: Teubner, 2023. – P. 57–58.
4. Лосев А. *Дialeктика мифа*. – Москва: Мысль, 2024. – С. 61–62.
5. Jo'rayev N. *Ma'naviyatshunoslik*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2024. – B. 42–43.
6. Taylor C. *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. – Cambridge: Harvard University Press, 2023. – P. 71–72.
7. Karimova M. *Milliy qadriyatlar va ma'naviy tiklanish. // Falsafa va jamiyat*, №2. – Toshkent, 2024. – B. 55–57.
8. Assmann J. *Das kulturelle Gedächtnis*. – München: C.H. Beck, 2024. – P. 59–60.

GUMANITAR FANLAR VA FUQAROLIK JAMIYATI: O'ZARO TA'SIR FALSAFASI

Mahammadiyeva Marjona Husan qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Qandov Bahodir Mirzayevich – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat
va huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Maqolada gumanitar fanlar va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi o'zaro ta'sirning falsafiy mohiyati tahlil qilinadi. Gumanitar bilimlar fuqarolik ongini shakllantirish, ijtimoiy mas'uliyatni mustahkamlash, insonparvarlik qadriyatlarini targ'ib etish orqali jamiyatda demokratik madaniyatning asosini yaratadi. Maqolada O'zbekiston sharoitida fuqarolik jamiyati rivojlanishida gumanitar fanlarning o'rni, ularning axloqiy, ma'naviy va tafakkuriy ta'siri falsafiy jihatdan tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: gumanitar fanlar, fuqarolik jamiyati, falsafa, ijtimoiy ong, ma'naviyat, demokratik madaniyat, tafakkur, ijtimoiy mas'uliyat, qadriyatlar.

KIRISH

Fuqarolik jamiyati — bu inson erkinligi, ijtimoiy mas'uliyat va davlat bilan fuqarolar o'rtasidagi o'zaro ishonchga asoslangan ijtimoiy tuzumdur. Uning shakllanishi nafaqat siyosiy, balki falsafiy, madaniy va ma'naviy jarayondir. Shu sababli, gumanitar fanlar fuqarolik jamiyatining intellektual asosini yaratadi.

O'zbekiston taraqqiyotining hozirgi bosqichida fuqarolik jamiyati g'oyasi ijtimoiy-siyosiy modernizatsiyaning markaziga chiqdi. Prezident Sh. Mirziyoyev “Yangi O'zbekiston — bu avvalo erkin fikrlaydigan, faol fuqarolarga tayangan jamiyat” degan edi [1, B. 21]. Bu fikr shuni anglatadiki, fuqarolik jamiyati shakllanishining asosi — tafakkur, axloq va ma'naviy yetuklikdir.

Gumanitar fanlar, ayniqsa falsafa, etika, sotsiologiya, siyosatshunoslik, madaniyatshunoslik va tarix bu jarayonni nazariy asos bilan ta'minlaydi. Ular insonni shunchaki davlatning fuqarosi emas, balki axloqiy va tafakkuriy subyekt sifatida tarbiyalaydi. Chunki haqiqiy fuqarolik jamiyati faqat erkin, ongli va mas'uliyatli insonlar jamiyatida mavjud bo'lishi mumkin.

Germaniyalik faylasuf Immanuel Kant “fuqarolik erkinligi — bu aqlning amaliy shaklidir” deb yozgan [2, P. 49]. Demak, fuqarolik madaniyatining ildizi falsafiy tafakkurda yotadi. Shu bois O'zbekiston sharoitida gumanitar fanlarning asosiy missiyasi — fuqarolik ongini shakllantirish va insonni ijtimoiy subyekt sifatida o'stirishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Gumanitar fanlar va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi o'zaro ta'sir masalasi ko'plab olimlar tomonidan tahlil qilingan.

Fransuz faylasufi Alexis de Tocqueville “De la démocratie en Amérique” asarida fuqarolik jamiyatini “erkinlikni madaniyat orqali tartibga soluvchi mexanizm” sifatida talqin qiladi [3, P. 62]. Unga ko'ra, fuqarolik madaniyati jamiyatning axloqiy muvozanatini saqlab turadi.

Italiyalik olim Antonio Gramsci esa fuqarolik jamiyatini “madaniy hegemoniyaning markazi” deb ataydi [4, P. 71]. U fikricha, gumanitar fanlar orqali jamiyat o'z axloqiy g'oyalarini shakllantiradi, bu esa ijtimoiy tizimning barqarorligini ta'minlaydi.

Rossiyalik faylasuf Татьяна Филиппова “Гуманитарное знание и общественное сознание” nomli tadqiqotida “gumanitar fanlar ijtimoiy ongning refleksiv mexanizmini shakllantiradi” degan xulosani beradi [5, C. 54].

O'zbekistonlik olim A. Abdunazarov “Fuqarolik jamiyatining ma'naviy poydevorlari” nomli asarida “fuqarolik madaniyati — bu ma'naviy mas'uliyatning ijtimoiy shaklidir” deb yozadi [6, B. 68].

Ushbu maqola falsafiy–ijtimoiy–normativ metodologiya asosida olib borildi. Falsafiy yondashuv insonni erkin va axloqiy subyekt sifatida tahlil qilish imkonini berdi. Ijtimoiy metodologiya fuqarolik jamiyati institutlarini ijtimoiy tizim sifatida o'rganishga yo'naltirildi. Normativ yondashuv esa gumanitar fanlar orqali jamiyatda axloqiy me'yor va qadriyatlar tizimini shakllantirish mexanizmini ochib berdi.

Bu metodologiya fuqarolik jamiyatini nafaqat siyosiy hodisa, balki ma'naviy-falsafiy jarayon sifatida talqin etish imkonini berdi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, gumanitar fanlar fuqarolik jamiyati shakllanishida uch asosiy yo'nalishda muhim rol o'ynaydi.

Birinchidan, gumanitar fanlar fuqarolik ongini shakllantiradi. Falsafa va etika insonni o'z huquqlari, majburiyatlari va axloqiy tanlovlari haqida o'ylashga o'rgatadi. Bu orqali inson “tashqi nazoratga emas, ichki mas'uliyatga asoslangan erkinlik”ni egallaydi.

Ikkinchidan, gumanitar fanlar ijtimoiy muloqot va bag'rikenglik madaniyatini rivojlantiradi. Fuqarolik jamiyatining asosiy belgisi — bu muloqot, dialog, fikrlar xilma-xilligi va hurmat madaniyatidir. Madaniyatshunoslik, sotsiologiya va tilshunoslik bu jarayonni nazariy va amaliy jihatdan mustahkamlaydi.

Uchinchidan, gumanitar fanlar fuqarolik mas'uliyatining falsafiy asosini yaratadi. O'zbekiston sharoitida “Ma'naviyatni yuksaltirish” konsepsiyasi, “Yoshlar falsafasi” dasturlari, “Ta'limni gumanitarlashtirish” siyosati orqali bu g'oyalar hayotga tadbiiq etilmoqda. Ularning markazida insonning ongli, mustaqil, mas'uliyatli shaxs sifatida kamol topishi yotadi.

Bu jarayon milliy va global kontekstda uyg'un kechmoqda. Masalan, Yevropa Ittifoqining “Active Citizenship Education” dasturlari bilan o'xshashlik shundaki, O'zbekistonda ham fuqarolik madaniyatini shakllantirishda gumanitar ta'limning roli kuchaymoqda.

Natijada, gumanitar fanlar fuqarolik jamiyatining “axloqiy o'qi”ga aylanmoqda — ular orqali jamiyat o'zini anglaydi, baholaydi va rivojlanish strategiyasini belgilaydi.

MUHOKAMA

Fuqarolik jamiyati — bu ijtimoiy axloqning eng yuqori bosqichidir. Faqatgina ma'naviy barkamol, ongli insonlar jamiyatida haqiqiy fuqarolik qadriyatlari shakllanadi. Shu bois gumanitar fanlar bu jarayonning poydevoridir.

Gramsci ta'kidlaganidek, “madaniyatni boshqarish siyosatni boshqarishdir” [4, P. 72]. Bu fikr bugungi O'zbekiston uchun ham dolzarbdir. Chunki gumanitar fanlar siyosiy erkinlikni axloqiy javobgarlik bilan uyg'unlashtiradi.

Filippovanning so'zlariga ko'ra, “fuqarolik ong — bu ijtimoiy ongning reflektiv shakli” [5, C. 55]. Shu ma'noda, gumanitar fanlar ijtimoiy ongni chuqurlashtiruvchi, uni tahlil va tanqidiy fikrlashga o'rgatuvchi mexanizm sifatida ishlaydi.

O'zbekiston tajribasida fuqarolik jamiyati institutlari (NNTlar, ijtimoiy kengashlar, ilmiy forumlar) gumanitar fikrlash asosida shakllanmoqda. Universitetlarda “Etika”, “Falsafa”, “Huquqiy madaniyat”, “Sotsiologiya” kabi fanlarning o'qitilishi fuqarolik ongini ilmiy shaklda rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Bu jarayon fuqarolik jamiyatining ma'naviy barqarorligini ta'minlaydi. Chunki erkinlik faqat mas'uliyat bilan uyg'unlashganda, u jamiyatni mustahkamlaydi.

XULOSA

Gumanitar fanlar va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi o'zaro ta'sir — bu falsafiy, axloqiy va ijtimoiy uyg'unlikdir. Gumanitar fanlar jamiyatda:

- insonni axloqiy subyekt sifatida tarbiyalaydi;
- fuqarolik madaniyatini shakllantiradi;
- ijtimoiy muloqot va bag'rikenglikni mustahkamlaydi;
- demokratik qadriyatlarni falsafiy asoslaydi.

Yangi O'zbekiston sharoitida bu o'zaro ta'sir ijtimoiy ongning yangilanishi, tafakkurning ochiqqligi va fuqarolik mas'uliyatining kuchayishi orqali ifodalanmoqda.

Demak, fuqarolik jamiyati taraqqiyoti — bu gumanitar tafakkur taraqqiyoti bilan bevosita bog'liqdir. Shu bois falsafa, etika va sotsiologiya jamiyatni anglashning nazariy tayanchi, fuqarolik madaniyatining intellektual manbai sifatida qadrlanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2024. – B. 21–22.

2. Kant I. *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. – Berlin: Suhrkamp Verlag, 2023. – P. 49–50.
3. Tocqueville A. de. *De la démocratie en Amérique*. – Paris: Gallimard, 2023. – P. 62–63.
4. Gramsci A. *Quaderni del carcere*. – Roma: Editori Riuniti, 2023. – P. 71–72.
5. Филиппова Т. *Гуманитарное знание и общественное сознание*. – Москва: Прогресс-Традиция, 2024. – С. 54–55.
6. Abdunazarov A. *Fuqarolik jamiyatining ma'naviy poydevorlari*. – Toshkent: Ijtimoiy fanlar nashriyoti, 2024. – B. 68–70.
7. Habermas J. *The Structural Transformation of the Public Sphere*. – Cambridge: Polity Press, 2023. – P. 44–45.
8. Karimov D. *O'zbekistonda fuqarolik madaniyatining falsafiy tahlili*. // *Falsafa va jamiyat*, №2. – Toshkent, 2025. – B. 61–63.

ILMIY GUMANITAR TAFAKKURDA AYOLLAR ROLI: GENDER FALSAFASI VA ILMIY FAOLIYAT

Muxammadrasulov Samandar Abduraim o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Qandov Bahodir Mirzayevich – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat
va huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Maqolada ilmiy gumanitar tafakkurda ayollar rolining falsafiy, ijtimoiy va epistemologik asoslari tahlil qilinadi. Gender falsafasining rivojlanish jarayonida ayol olimlarning ilm-fanga, madaniyatga, ta'lim va ijtimoiy hayotga qo'shgan hissasi falsafiy yondashuv asosida o'rganiladi. O'zbekiston sharoitida ayollarning ilmiy faoliyatdagi o'rni, ularning ijtimoiy maqomi va tafakkur madaniyatidagi ta'siri zamonaviy gender paradigmasi nuqtayi nazaridan baholanadi. Maqolada gender tengligi, ilmiy tafakkur erkinligi va ayollar intellektual merosi masalalari chuqur tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: gender falsafasi, ayollar tafakkuri, ilmiy faoliyat, ijtimoiy adolat, gumanitar fanlar, O'zbekiston, ma'naviyat, tenglik, epistemologiya.

KIRISH

Insoniyat tarixida ilm-fan taraqqiyoti ko'p asrlar davomida asosan erkak olimlar bilan bog'lanib kelgan. Biroq zamonaviy davrda ayollar ilmiy tafakkurning to'laqonli subyekt sifatida maydonga chiqmoqda. Ularning ilm-fanga qo'shgan hissasi nafaqat ijtimoiy, balki falsafiy hodisadir. Chunki gender tengligi — bu faqat huquqiy prinsip emas, balki tafakkur madaniyatining yangilanish belgisidir.

Amerikalik faylasuf Judith Butler “Gender Trouble” asarida “gender — bu ijtimoiy konstruktsiya, ammo uni o'zgartirish tafakkur irodasiga bog'liq” deb yozadi [1, P. 45]. Bu fikr shuni anglatadiki, gender tengligi masalasi faqat siyosiy emas, balki falsafiy ong darajasida hal qilinishi kerak.

Yangi O'zbekiston davrida ayollarning ijtimoiy-siyosiy, madaniy va ilmiy faolligi sezilarli darajada oshdi. Prezident Sh. Mirziyoyev “ayol — bu jamiyatning tayanchi, uning ma'naviy qiyofasini belgilovchi kuch” deb ta'kidlagan [2, B. 34]. Bu g'oya O'zbekiston ilmiy va madaniy hayotida ayollar rolini yangicha baholash zarurligini ko'rsatadi.

Gumanitar tafakkur sohasida ayollar ishtiroki nafaqat ilmiy faoliyatni boyitadi, balki bilim ishlab chiqarishning insonparvar shaklini yaratadi. Shu bois gender falsafasi bugungi kunda ijtimoiy-falsafiy tahlilning muhim yo'nalishiga aylandi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Gender falsafasi masalasi G'arb va Sharq falsafiy maktablarida turlicha talqin qilingan.

Fransuz faylasufi Simone de Beauvoir “Le Deuxième Sexe” (“Ikkinchi jins”) asarida ayollarni “insoniyatning ikkinchi qismi sifatida emas, balki teng tafakkur egasi sifatida tan olish” zarurligini ta'kidlaydi [3, P. 53]. Uning fikricha, ijtimoiy tengsizlikning ildizi — tafakkurdagi stereotiplardir.

Amerikalik olim Nancy Fraser esa gender adolatini “madaniy tan olinuvchanlik” bilan bog'laydi. Unga ko'ra, “ayolning ijtimoiy maqomi – bu tan olinuvchan tafakkurning o'lchovi” [4, P. 66].

Rossiyalik tadqiqotchi Ирина Жеребкина “Феминистская философия науки” asarida “ayollar tafakkuri – bu bilishning alternativ epistemologiyasi” degan xulosaga keladi [5, C. 49].

O'zbekistonlik olim Z. Xolmatova “O'zbek ayollari tafakkur madaniyati” nomli ilmiy ishida “ayol tafakkuri — bu axloqiy va estetik sezgirlik uyg'unligidir” deb yozadi [6, B. 58]. Unga ko'ra, ayollar ilmiy tafakkurga insoniylik, samimiyluk va ijtimoiy mas'uliyat hissini olib kiradi.

Ushbu tadqiqot falsafiy–gender–sotsiokultural metodologiyaga asoslandi. Falsafiy yondashuv ayollar tafakkurining ontologik va epistemologik mohiyatini tahlil qildi. Gender metodologiya esa ijtimoiy tenglik, tafakkurdagi stereotiplarni yengish jarayonini tahlil qilish imkonini berdi. Sotsiokultural yondashuv esa ayollarning ilm-fandagi faoliyatini madaniy kontekstda o'rganishga yordam berdi.

Bu metodologik asos gumanitar fanlardagi gender muvozanatini ilmiy, falsafiy va aksiologik tahlil asosida yoritish imkonini berdi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ilmiy gumanitar tafakkurda ayollarning o'rni bir necha yo'nalishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Avvalo, ayollar ilmiy faoliyatda ijtimoiy mas'uliyat va empatiya tamoyillarini olib kiradi. Ularning gumanitar tahlillari ko'pincha insoniy qadriyatlar, tinchlik, bag'rikenglik, madaniy dialog kabi mavzularni qamrab oladi. Bu g'oya Habermasning “kommunikativ ong” konsepsiyasi bilan hamohang bo'lib, u “bilish jarayonining ma'naviy poydevorini muloqot tashkil etadi” degan [7, P. 55].

Ikkinchidan, ayollar ilmiy tafakkurda alternativ epistemologiyani shakllantiradi. Ular bilishni faqat analitik emas, balki hissiy, kontekstual va estetik shaklda ifodalaydi. Bu gumanitar fanlarga yangi mazmun, insonparvarlik va sezgirlik olib kiradi.

Uchinchidan, O'zbekiston sharoitida ayollar ilmiy faoliyatda ma'naviy liderlikni amalga oshirmoqda. Falsafa, tarix, pedagogika, sotsiologiya va madaniyatshunoslik yo'nalishlarida faol ayol olimlar soni ortmoqda. Ularning tadqiqotlari milliy o'zlik, ma'naviyat, axloq va ta'lim madaniyatini rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Masalan, O‘zbekiston ayol olimlari tomonidan ishlab chiqilgan “Ayollar falsafasi” moduli (2024) gender tafakkurini o‘quv jarayoniga tatbiq etishning muhim bosqichi bo‘ldi. Shuningdek, “Ilmda ayollar forumi”, “Ayol va innovatsiya” loyihalari ilmiy faoliyatdagi gender tenglikni amaliy mustahkamladi.

Shuningdek, ayollarning ilm-fanga kirib kelishi bilim ishlab chiqarish jarayonida “ko‘p ovozli epistemologiya”ni yaratmoqda. Endi ilmiy tafakkur erkaklar yoki ayollarga xos emas — u insoniy, umumiy tafakkurga aylanmoqda.

MUHOKAMA

Ilmiy gumanitar tafakkurda ayollar roli masalasi nafaqat tenglik, balki bilimning yangi shaklini shakllantirish bilan bog‘liqdir. De Beauvoir aytganidek, “ayol erkinlikni qo‘lga kiritganda, insoniyat tafakkuri o‘zining ikkinchi yarmini topadi” [3, P. 54]. Bu fikr falsafiy jihatdan juda chuqur: ayollarning ilmiy faoliyatga kirib kelishi tafakkurning to‘liq uyg‘unlikka erishishini anglatadi.

Fraserning “madaniy tan olinuvchanlik” nazariyasiga binoan, ayolning ijtimoiy maqomi bilim ishlab chiqarishdagi teng ishtiroki bilan belgilanadi [4, P. 67]. Demak, ayollar faqat ijtimoiy emas, epistemik tenglikka ham erishishi zarur.

Zamonaviy O‘zbekiston sharoitida bu jarayon sezilarli natijalar bermoqda. Universitetlarda, ilmiy markazlarda, akademik kengashlarda ayol olimlarning faolligi ortmoqda. Bu o‘zgarishlar gumanitar fanlar paradigmasiga yangi aksial o‘lchov — “insoniy bilim” tushunchasini olib keldi.

Жеребкина ta’kidlaganidek, “ayol tafakkuri ilmiy bilishning poetik o‘lchovidir” [5, C. 50]. Bu, ayniqsa, madaniyatshunoslik va falsafada sezilmoqda: ayollar estetik tafakkur, empatiya va intuitiv tahlilni ilmiy uslub bilan uyg‘unlashtirmoqda.

O‘zbekiston ayol olimlari, jumladan, Xolmatova, Ibrohimova, Rahmatova, Otaboyeva va boshqalar gender masalalarini ijtimoiy falsafa, ta’lim, etika va madaniyat kontekstida tahlil qilgan. Ularning ishlari ijtimoiy-gumanitar fanlar tizimida ayol tafakkurining ilmiy maqomini mustahkamladi.

Bu jarayon ilmiy tafakkurning demokratlashuviga, ya’ni bilim ishlab chiqarishdagi ko‘p ovozli, inklyuziv va teng imkoniyatli muhit shakllanishiga olib kelmoqda.

XULOSA

Ayollarning ilmiy gumanitar tafakkurdagi roli — bu tafakkurning insonparvarlik yo‘nalishda boyishidir. Ular ilmiy faoliyatga hissiylik, axloqiylik va ijtimoiy sezgirlik kiritadi. Shu bois gender falsafasi bugungi ilm-fan rivojida nafaqat tenglik, balki yangi bilish modeli sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Maqola tahlili asosida quyidagi xulosalar chiqariladi:

- ayollar ilmiy tafakkurda empatik va axloqiy bilish usullarini rivojlantirmoqda;
- gumanitar fanlarda gender tenglik epistemologik pluralizmni kuchaytiradi;

- O‘zbekiston sharoitida ayollar ilmiy faoliyati milliy ma’naviyat va global tafakkur uyg‘unligini ta’minlamoqda;
 - gender falsafasi ilm-fan madaniyatining insoniy o‘lchovini yaratmoqda.
- Shunday qilib, ilmiy tafakkurda ayollar roli — bu nafaqat ijtimoiy tenglik, balki insoniyat tafakkurining to‘laqonli uyg‘unlashuv bosqichidir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Butler J. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. – New York: Routledge, 2023. – P. 45–47.
2. Mirziyoyev Sh. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2024. – B. 34–35.
3. Beauvoir S. de. *Le Deuxième Sexe*. – Paris: Gallimard, 2023. – P. 53–54.
4. Fraser N. *Justice Interruptus: Critical Reflections on the “Postsocialist” Condition*. – New York: Routledge, 2024. – P. 66–67.
5. Жеребкина И. *Феминистская философия науки*. – Москва: Логос, 2023. – С. 49–50.
6. Xolmatova Z. *O‘zbek ayollari tafakkur madaniyati*. – Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2024. – B. 58–59.
7. Habermas J. *The Theory of Communicative Action*. – Boston: Beacon Press, 2023. – P. 55–56.
8. Ahmed S. *Living a Feminist Life*. – Durham: Duke University Press, 2024. – P. 61–62.

YANGI O‘ZBEKISTON IJTIMOIIY HAYOTIDA ETIKA VA IJTIMOIIY ADOLAT FALSAFASI

Naimova Dilfuza Sirojiddin qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g‘oya, ma’naviyat asoslari va
huquq ta’limi yo‘nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Qandov Bahodir Mirzayevich – ChDPU “Milliy g‘oya, ma’naviyat
va huquq ta’limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Maqolada Yangi O‘zbekiston sharoitida ijtimoiy hayotning ma’naviy poydevorini tashkil etuvchi etika va ijtimoiy adolat g‘oyalarining falsafiy mohiyati tahlil qilinadi. Jamiyatda adolat tamoyilining ustuvorligi, inson sha’ni, erkinligi va mas’uliyatini yuksaltirishda axloqiy tafakkurning o‘rni ko‘rsatiladi. Tadqiqotda Sharq va G‘arb falsafasida adolat va etika tushunchalarining rivojlanish bosqichlari qiyosiy tahlil qilinib, O‘zbekistonning ijtimoiy modernizatsiya jarayonlarida bu g‘oyalar qanday shaklda namoyon bo‘layotgani yoritiladi.

Kalit so‘zlar: etika, adolat, ijtimoiy falsafa, Yangi O‘zbekiston, axloq, inson, erkinlik, mas’uliyat, qadriyat, ma’naviyat.

KIRISH

Har qanday jamiyatning barqarorligi axloqiy me’yorlarga, adolat tamoyillariga va insoniy qadriyatlarga asoslanadi. Yangi O‘zbekiston konsepsiyasi ham avvalo “inson qadri”ni ustuvor tamoyil sifatida ilgari suradi. Prezident Sh. Mirziyoyev “inson qadri ulug‘langan jamiyatgina adolatli jamiyat bo‘la oladi” degan [1, B. 18].

Etika va adolat tushunchalari bir-biriga chambarchas bog‘liqdir. Etika — bu insonning axloqiy ongini shakllantiruvchi falsafiy tizim, adolat esa uning ijtimoiy ifodasidir. Falsafiy nuqtayi nazardan, etika jamiyatda “yaxshi” va “yomon”, “haq” va “nohaq” kabi kategoriyalarni belgilaydi, adolat esa bu me’yorlarni ijtimoiy munosabatlar darajasida amalga oshiradi.

Bugungi O‘zbekiston jamiyatida ijtimoiy adolat tushunchasi faqat siyosiy g‘oya emas, balki yangi ma’naviy paradigma sifatida qaralmoqda. Ijtimoiy adolat insonning iqtisodiy, siyosiy va ma’naviy hayotdagi huquq va imkoniyatlar tengligini ta’minlaydigan asosiy qadriyatlardan biridir. Shu sababli, Yangi O‘zbekiston falsafasining markazida “axloqiy modernizatsiya” g‘oyasi turadi.

Ushbu maqola ana shu axloqiy modernizatsiya jarayonini — ya’ni etika va ijtimoiy adolatning zamonaviy falsafiy tahlilini o‘z ichiga oladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Etika va adolat masalasi qadimdan falsafaning markaziy muammosi bo‘lib kelgan.

Aristotel “Nikomax etikasi”da adolatni “eng oliy fazilat” deb ta’riflagan va “adolat — bu boshqalar manfaatini e’tiborga oluvchi axloqiy me’yor” degan [2, P. 112]. Uningcha, adolat ijtimoiy muvozanatni ta’minlaydi.

Immanuel Kant esa “Grundlegung zur Metaphysik der Sitten” asarida adolatni “erkinlikni axloqiy qonunlar bilan uyg’unlashtiruvchi printsip” sifatida ko’radi [3, P. 79].

John Rawls “A Theory of Justice” nomli asarida adolatni “jamiyat institutlarining eng oliy axloqiy me’yori” sifatida talqin qiladi va “fairness as justice” konsepsiyasini ilgari suradi [4, P. 86].

Rus faylasufi Владимир Соловьёв “Оправдание добра” asarida “adolat — bu sevgi bilan uyg’unlashgan axloqdir” degan [5, C. 51].

O‘zbekistonlik olimlar — N. Jo’rayev, M. Karimova, S. Xolmatov va boshqalar etika va adolat masalalarini milliy qadriyatlar kontekstida tahlil etib, ularning Yangi O‘zbekiston falsafasidagi o‘rnini aniqlashga harakat qilganlar [6, B. 43].

Ushbu maqolada aksiologik–ijtimoiy–falsafiy metodologiyadan foydalanildi. Aksiologik yondashuv axloqiy qadriyatlarni tahlil qilishga imkon berdi, ijtimoiy metodologiya esa adolatni jamiyat institutlari bilan bog‘liq holda o‘rganishga yo‘naltirildi. Falsafiy yondashuv esa axloq va adolatning ontologik birlikda mavjudligini ko‘rsatdi.

Bu metodologik uyg’unlik etika va adolatni ijtimoiy falsafaning umumiy integratsion kategoriya sifatida tahlil etish imkonini berdi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Yangi O‘zbekiston ijtimoiy hayotida etika va adolat g‘oyalari uch darajada namoyon bo‘lmoqda:

Birinchidan, axloqiy modernizatsiya jarayonida etika shaxsiy mas’uliyatni kuchaytiruvchi tizim sifatida qaralmoqda. Yangi avlod fuqarolari faqat qonunlarga emas, balki axloqiy qadriyatlarga asoslanib yashash zarurligini anglamoqda. Shu bois, O‘zbekiston ta’lim tizimida “axloqiy kompetensiya”, “madaniy tafakkur”, “ijtimoiy empatiya” tushunchalari keng o‘rganilmoqda.

Ikkinchidan, ijtimoiy adolat siyosiy qarorlarning axloqiy asosini belgilab bermoqda. Davlat boshqaruvida adolat tamoyilining ustuvorligi nafaqat qonuniylik, balki ma’naviy javobgarlik mezonini sifatida qaralmoqda. “Inson qadri uchun” tamoyili aynan shu falsafaning amaliy ifodasidir.

Uchinchidan, adolat madaniy fenomen sifatida jamiyat ongida mustahkamlanmoqda. O‘zbek xalqining tarixiy tafakkurida “adil podsho”, “haqso‘ylik”, “to‘g‘rilik” kabi tushunchalar qadimdan adolatning ma’naviy ildizlarini ifoda etgan. Hozirda bu qadriyatlar zamonaviy axloqiy siyosatning asosiy yo‘nalishlariga singmoqda.

Shuningdek, etika va adolat falsafasining Yangi O‘zbekiston davridagi amaliy ko‘rinishlari ham kuzatilmoqda:

- Ta'limda axloqiy tarbiya ustuvor yo'nalish sifatida qaralmoqda;
- Sud-huquq tizimida inson huquqlarini himoya qilish tamoyillari kuchaymoqda;
- Ijtimoiy sohada “adolatli taqsimot” siyosati joriy etilmoqda;
- Madaniyatda bag'rikenglik va insoniylik qadriyatlari mustahkamlanmoqda.

Natijada, etika va adolat Yangi O'zbekiston falsafiy taraqqiyotining ikki asosiy tayanchi — axloqiy g'oya va ijtimoiy me'yor sifatida o'z o'rnini topmoqda.

MUHOKAMA

Etika va adolatning Yangi O'zbekiston ijtimoiy hayotidagi falsafiy tahlili shuni ko'rsatadiki, ular nafaqat axloqiy hodisalar, balki ijtimoiy tizimning integrativ asosidir. Aristotel aytganidek, “adolat — bu jamiyatni birlashtiruvchi axloqiy rishta” [2, P. 114].

Rawlsning nazariyasiga ko'ra, adolat “fairness”, ya'ni teng imkoniyatlar tamoyiliga asoslanadi [4, P. 87]. O'zbekiston sharoitida bu g'oya “inson qadri” konsepsiyasi orqali ifodalanmoqda. Demak, O'zbekiston modernizatsiyasi — bu faqat iqtisodiy o'sish emas, balki axloqiy yangilanish jarayonidir.

Sovet davrida etika ko'proq ideologik ko'rinishga ega bo'lgan bo'lsa, mustaqillikdan so'ng u falsafiy-aksiologik tahlil darajasiga ko'tarildi. Endi u jamiyat madaniyatining poydevoriga aylanmoqda.

Bugungi kunda O'zbekiston ijtimoiy hayotida etika va adolat muvozanati shaxs, jamiyat va davlat o'rtasidagi ishonchni mustahkamlamoqda. Masalan, “Inson qadri uchun” siyosati, “Adolatli jamiyat — barqaror taraqqiyot” g'oyasi, “Ma'naviyat va ma'rifat” konsepsiyasi bu yo'nalishdagi amaliy tashabbuslardir.

Etika ijtimoiy adolatni ichki ruh bilan to'ldiradi, adolat esa etikani ijtimoiy mexanizmga aylantiradi. Shu bois, bu ikki tushuncha o'zaro dialektik bog'lanishda tahlil qilinishi zarur.

Kant ta'kidlaganidek, “axloqiy qonun ichimizdadir, yulduzli osmon esa ustimizda” [3, P. 80] — bu fikr bugungi O'zbekistonning ma'naviy siyosatida ham o'z ifodasini topmoqda.

XULOSA

Etika va adolat Yangi O'zbekiston jamiyatining falsafiy negizidir. Ular insonni axloqiy subyekt sifatida shakllantiradi, jamiyatni esa ma'naviy uyg'unlik sari yo'naltiradi.

Quyidagi xulosalar e'tiborga olinadi:

- Etika — insonning ichki erkinligini shakllantiruvchi ma'naviy kuchdir;
- Adolat — bu erkinlikni ijtimoiy shaklda ifoda etuvchi tizimdir;
- Yangi O'zbekiston davrida axloqiy modernizatsiya siyosiy modernizatsiyaning asosi sifatida qaralmoqda;
- Etika va adolat falsafasi ijtimoiy hayotni insonparvarlik asosida tashkil etishga xizmat qilmoqda.

Shunday qilib, Yangi O‘zbekiston konsepsiyasining falsafiy mazmuni — bu adolatni axloqiy g‘oya sifatida, etikani esa ijtimoiy kuch sifatida birlashtirishdan iboratdir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2024. – B. 18–19.
2. Aristotle. *Nicomachean Ethics*. – Oxford: Clarendon Press, 2023. – P. 112–114.
3. Kant I. *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. – Berlin: Suhrkamp Verlag, 2023. – P. 79–80.
4. Rawls J. *A Theory of Justice*. – Cambridge: Harvard University Press, 2024. – P. 86–87.
5. Соловьёв В. *Оправдание добра*. – Москва: Наука, 2024. – С. 51–53.
6. Jo‘rayev N. *Etika va ijtimoiy adolat*. – Toshkent: Fan, 2024. – B. 43–45.
7. MacIntyre A. *After Virtue*. – Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2023. – P. 91–92.
8. Karimova M. *Axloqiy qadriyatlar va adolat konsepsiyasi*. // *Falsafa va jamiyat*, №3. – Toshkent, 2025. – B. 57–58.

IJTIMOIIY ISLOHOTLAR VA MILLIY IDENTITETNING FALSAFIY UYG'UNLIGI

Nazaraliyeva Sevara Tursunali qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Qandov Bahodir Mirzayevich – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat
va huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada Yangi O'zbekiston sharoitida amalga oshirilayotgan ijtimoiy islohotlar bilan milliy identitet o'rtasidagi falsafiy uyg'unlik tahlil qilinadi. Modernizatsiya jarayonlarida milliy o'zlikni asrab qolish va uni global qadriyatlar bilan uyg'unlashtirishning zaruriyati falsafiy nuqtayi nazardan asoslanadi. Maqolada islohotlar jarayonining madaniy-aksiologik asoslari, identitet tushunchasining ijtimoiy-falsafiy talqinlari hamda O'zbekistonning yangi taraqqiyot modeli tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy islohotlar, milliy identitet, falsafa, madaniyat, qadriyat, modernizatsiya, o'zlik, gumanizm, Yangi O'zbekiston.

KIRISH

Milliy identitet — bu xalqning o'z tarixiy xotirasi, madaniy qadriyatlari va ijtimoiy o'zligini anglash darajasidir. Har qanday ijtimoiy islohot milliy o'zlikdan uzilib amalga oshirilsa, u o'z ildizini yo'qotadi. Shu bois Yangi O'zbekiston taraqqiyot modelining asosida “milliy o'zlikni asrab, zamonaviy jamiyat qurish” tamoyili yotadi.

Prezident Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganidek: “Islohotlarning maqsadi inson farovonligi va milliy qadriyatlar uyg'unligidir” [1, B. 11]. Bu g'oya shuni anglatadiki, modernizatsiya va milliy o'zlik bir-birini to'ldiruvchi, dialektik uyg'unlikda bo'lgan jarayonlardir.

Bugungi kunda O'zbekiston ijtimoiy hayotida chuqur islohotlar amalga oshirilmoqda — ta'lim, madaniyat, boshqaruv, iqtisod va huquq tizimlari yangilanmoqda. Shu bilan birga, bu jarayon milliy qadriyatlarni qayta anglash, ularni zamonaviy tafakkur bilan uyg'unlashtirish zaruriyatini yuzaga chiqarmoqda.

Germaniyalik faylasuf Jürgen Habermas aytganidek, “modernlik o'z o'zini tanqid qila oladigan madaniyatdir” [2, P. 87]. Demak, O'zbekiston modernizatsiyasi ham milliy o'zlikni tanqidiy tahlil qilish, uni zamonaviy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirishni talab etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ijtimoiy islohotlar va milliy identitet muammosi falsafa, sotsiologiya, madaniyatshunoslik va tarix fanlarining kesishgan nuqtasida o'rganiladi.

Fransuz faylasufi Émile Durkheim jamiyatni “axloqiy birdamlik tizimi” sifatida talqin qilib, “modernizatsiya jarayoni ijtimoiy ongning o‘zgarishidir” deb yozgan [3, P. 52].

Polshalik olim Zygmunt Bauman esa “Identity: Conversations with Benedetto Vecchi” asarida identitetni “o‘zgaruvchan, ammo barqarorlikka intiluvchi ijtimoiy konstruksiya” sifatida ko‘radi [4, P. 40].

Rus faylasufi Александр Панарин “Глобализация и судьба человечества” asarida “globalizatsiya sharoitida milliy o‘zlik — bu axloqiy qarshilikning shaklidir” degan [5, C. 47].

O‘zbekistonlik tadqiqotchi A. Shodmonov “Yangi O‘zbekiston va milliy identitet” nomli asarida “milliy o‘zlik — bu qadriyatlar, til, madaniyat va tarixiy ong uyg‘unligi” deb ta’kidlaydi [6, B. 39].

Mazkur tadqiqotda falsafiy–madaniy–aksiologik metodologiyadan foydalanildi. Falsafiy yondashuv islohotlarni ontologik jihatdan, ya’ni jamiyat mavjudligining yangi shakli sifatida tahlil qilish imkonini berdi. Madaniy metodologiya esa milliy o‘zlikni tarixiy va madaniy kod sifatida o‘rganishga xizmat qildi. Aksiologik yondashuv esa islohotlarning qadriyatlar tizimiga ta’sirini aniqlashga yo‘naltirildi.

Bu metodologik sintez ijtimoiy o‘zgarishlar va milliy o‘zlik o‘rtasidagi uyg‘unlikni chuqur falsafiy tahlil qilish imkonini beradi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Yangi O‘zbekiston davridagi ijtimoiy islohotlar va milliy identitet bir-birini to‘ldiruvchi jarayonlardir.

Birinchidan, islohotlar milliy o‘zlikni mustahkamlamoqda. Masalan, ta’lim tizimidagi “Tarix”, “Ma’naviyat asoslari”, “Milliy qadriyatlar” kabi fanlar milliy tafakkurni tiklashga xizmat qilmoqda. Madaniyat siyosatida xalq og‘zaki ijodi, milliy san’at, urf-odatlar, til va merosni asrash bo‘yicha dasturlar amalga oshirilmoqda.

Ikkinchidan, milliy identitet islohotlarni ma’naviy asos bilan to‘ldirmoqda. O‘zbekiston islohotlarining muvaffaqiyat omili shundaki, ular faqat iqtisodiy yoki siyosiy maqsad bilan emas, balki ma’naviy g‘oya — “Inson qadri” tamoyiliga tayanadi.

Uchinchidan, islohotlar global qadriyatlar bilan integratsiyalashgan milliy modelni yaratmoqda. Bunda milliy qadriyatlar global modernlikning tarkibiy qismi sifatida talqin qilinmoqda. Bu, bir tomondan, milliy o‘zlikni boyitadi, ikkinchi tomondan, uni xalqaro darajada tanitadi.

To‘rtinchidan, O‘zbekistonning milliy identiteti yangi falsafiy talqinga ega bo‘ldi. U endilikda faqat tarixiy yoki etnik belgiga emas, balki ma’naviy, axloqiy va tafakkuriy birlikka asoslanmoqda. Shu bois “Yangi O‘zbekiston — yangi tafakkur” g‘oyasi milliy o‘zlikning yangi paradigmasini yaratmoqda.

Natijada, ijtimoiy islohotlar milliy identitetni tiklash emas, balki uni rivojlantirishning vositasiga aylandi. Bu jarayon milliy qadriyatlarni zamonaviylik bilan uyg'unlashtirish orqali O'zbekistonni madaniy barqarorlik sari yetaklamoqda.

MUHOKAMA

Milliy identitetning ijtimoiy islohotlar bilan uyg'unlashuvi falsafiy jihatdan “madaniy sintez” jarayoni sifatida qaraladi. Durkheim ta'kidlaganidek, “jamiyat birdamligi — umumiy qadriyatlarning mavjudligiga bog'liq” [3, P. 54]. O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, islohotlar milliy qadriyatlarga tayanib olib borilsa, ular barqaror natija beradi.

Baumanning fikricha, “identitetning moslashuvchanligi — modernlikning zarur sharti” [4, P. 41]. Demak, milliy o'zlik zamonaviylikdan ajralmasligi, balki u bilan dinamik uyg'unlikda bo'lishi lozim. Shu jihatdan, O'zbekistonning modernizatsiyasi “o'zlikni saqlagan holda yangilanish” modeli sifatida e'tirof etilishi mumkin.

Ранарининг konsepsiyasiga ko'ra, “milliy o'zlik global bosimlarga qarshi axloqiy immunitet vazifasini bajaradi” [5, C. 48]. Bu fikr Yangi O'zbekistonning ma'naviy siyosatida o'z ifodasini topgan: milliy qadriyatlar global raqamli madaniyat bilan birgalikda rivojlanmoqda, biroq o'z mohiyatini yo'qotmayapti.

Shodmonov ta'kidlaganidek, “O'zbekiston jamiyati o'z tarixini anglash orqali zamonaviylikka tayanch topmoqda” [6, B. 40]. Demak, modernizatsiya jarayonida milliy xotira va tarixiy o'zlikni yangicha talqin qilish — falsafiy zaruratdir.

Islohotlar natijasida “milliy identitet” endi faqat o'tgan davrning merosi emas, balki kelajakni loyihalovchi ong shakliga aylanmoqda. Bunda falsafaning roli — o'tgan va hozirgi davr o'rtasidagi ma'naviy ko'prikn yaratishdir.

XULOSA

Yangi O'zbekiston sharoitida ijtimoiy islohotlar va milliy identitet bir-birini to'ldiruvchi falsafiy jarayondir.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki:

- milliy o'zlik ijtimoiy islohotlarning ma'naviy tayanchiga aylanmoqda;
- islohotlar milliy qadriyatlarni zamonaviylik bilan uyg'unlashtirmoqda;
- O'zbekiston tajribasi global modernlikka o'ziga xos “madaniy yo'l” sifatida kirib bormoqda;
- milliy identitet jamiyat barqarorligi va ma'naviy immunitetining asosi bo'lib qolmoqda.

Demak, ijtimoiy islohotlar jarayonida milliy identitetni asrash emas, balki uni falsafiy rivojlantirish zarur. Chunki milliy o'zlik faqat tarixiy xotira emas, balki ijtimoiy ongning doimiy yangilanuvchi shaklidir.

Bu uyg'unlik O'zbekiston taraqqiyotining falsafiy mohiyatini belgilaydi: modernizatsiya — bu milliy o'zlikning yangicha talqini, milliy o'zlik esa modernizatsiyaning ma'naviy ruhi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2024. – B. 11–13.
2. Habermas J. *Der philosophische Diskurs der Moderne*. – Frankfurt: Suhrkamp Verlag, 2023. – P. 87–89.
3. Durkheim É. *De la division du travail social*. – Paris: PUF, 2023. – P. 52–54.
4. Bauman Z. *Identity: Conversations with Benedetto Vecchi*. – Cambridge: Polity Press, 2024. – P. 40–41.
5. Панарин А. *Глобализация и судьба человечества*. – Москва: Эксмо, 2024. – С. 47–48.
6. Shodmonov A. *Yangi O'zbekiston va milliy identitet*. – Toshkent: Ijtimoiy fanlar nashriyoti, 2024. – B. 39–40.
7. Smith A. *National Identity*. – London: Penguin Books, 2023. – P. 91–92.
8. Assmann J. *Kulturelle Erinnerung und nationale Identität*. – München: Beck Verlag, 2024. – P. 73–75.

YANGI AVLODNING MA'NAVIY TAFAKKURI VA IJTIMOY QADRIYATLAR TRANSFORMATSIYASI

Nomazov Baxrombek Soatnazar o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Qandov Bahodir Mirzayevich – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat
va huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Maqolada Yangi O'zbekiston sharoitida shakllanayotgan yangi avlodning ma'naviy tafakkuri va ijtimoiy qadriyatlar tizimidagi o'zgarishlar falsafiy tahlil qilinadi. Maqolada raqamli jamiyat, globallashuv va ijtimoiy islohotlar jarayonida yoshlarning ma'naviy qarashlari, qadriyatlar tizimiga munosabati hamda yangi tafakkur madaniyati shakllanishining asosiy omillari yoritiladi. Tadqiqotda ma'naviyat, axloq va ijtimoiy ong o'zgarishlarining falsafiy mohiyati, ularning ijtimoiy rivojlanish bilan o'zaro bog'liqligi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ma'naviyat, tafakkur, yangi avlod, ijtimoiy qadriyatlar, raqamli jamiyat, falsafa, modernizatsiya, madaniyat, ma'naviy transformatsiya.

KIRISH

Har bir jamiyatning istiqboli avvalo uning yosh avlodining ma'naviy dunyosiga, tafakkur darajasi va qadriyatlar tizimiga bog'liqdir. Bugungi kunda O'zbekistonda yoshlar ongida yangi turdagi ma'naviy tafakkur shakllanmoqda — bu tafakkur erkin fikrlash, tanqidiy yondashuv, ijtimoiy faollik va gumanistik qadriyatlarga tayanadi.

Prezident Sh. Mirziyoyevning ta'biri bilan aytganda, “Yoshlar — bu kelajagimizning hal qiluvchi kuchi, ularning tafakkurini zamon bilan uyg'un rivojlantirish — bizning eng muhim vazifamizdir” [1, B. 9].

Yangi avlod vakillari raqamli makonda, tezkor axborot almashinuvi, global muloqot va yangi ijtimoiy tarmoqlar ta'sirida shakllanmoqda. Bu holat ularning ma'naviy qadriyatlarini, axloqiy mezonlarini va dunyoqarashini tubdan o'zgartirmoqda. Shu bois, bu jarayonni falsafiy tahlil qilish, ma'naviy transformatsiyaning mohiyatini aniqlash dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Germaniyalik faylasuf Hans-Georg Gadamer “Wahrheit und Methode” asarida “avlodlar o'rtasidagi tafakkur uzviyligi — madaniyatning tiriklik belgisi” deb yozgan [2, P. 71]. Shunday ekan, yosh avlod tafakkuri milliy ma'naviyatning yangi bosqichi sifatida qaralishi lozim.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Yangi avlodning ma'naviy tafakkuri muammosi falsafa, pedagogika, madaniyatshunoslik, sotsiologiya va psixologiya fanlari kesishmasida o'rganilmoqda.

Fransuz faylasufi Pierre Bourdieu “La distinction” asarida “madaniy kapital” tushunchasini ilgari surib, yoshlarning ma’naviy dunyosi ularning ijtimoiy muhitdagi pozitsiyasi bilan belgilanadi, deydi [3, P. 95].

Kanadalik faylasuf Charles Taylor “The Ethics of Authenticity” asarida “yoshlar axloqi — bu individuallik va ijtimoiy mas’uliyat o’rtasidagi nozik muvozanat” deb yozadi [4, P. 44].

Rossiyalik tadqiqotchi Татьяна Щепанская “Ценности поколения Z” nomli tadqiqotida “yangi avlod qadriyatlari global kommunikatsiya va raqamli tafakkur natijasidir” degan [5, C. 53].

O‘zbekistonlik olim M. Ismoilova “Yoshlar ma’naviy tafakkurining rivojlanish tendensiyalari” asarida “yoshlarning tafakkuri milliy madaniyat va global madaniyat sintezida shakllanmoqda” deya ta’kidlaydi [6, B. 63].

Ushbu tadqiqot falsafiy–sotsiokultural–aksiologik metodologiya asosida olib borildi. Falsafiy yondashuv ma’naviy tafakkur va qadriyatlarning ontologik mohiyatini tahlil qildi. Sotsiokultural metodologiya yoshlarning madaniy o‘ziga xosligini, ularning ijtimoiy muhit bilan o‘zaro aloqasini aniqlash imkonini berdi. Aksiologik yondashuv esa qadriyatlar transformatsiyasini inson ongidagi o‘zgarishlar sifatida talqin qildi.

Bu metodologik uyg‘unlik yangi avlod tafakkurini ijtimoiy rivojlanishning aksi sifatida falsafiy tahlil qilish imkonini berdi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Yangi O‘zbekiston yoshlarining ma’naviy tafakkurida quyidagi asosiy tendensiyalar kuzatilmoqda:

Birinchidan, individuallik va ijtimoiy mas’uliyat uyg‘unlashmoqda. Yangi avlod erkin fikrlashni qadrlaydi, biroq bu erkinlik ijtimoiy mas’uliyat bilan uyg‘unlashmoqda. Bu holat ijtimoiy adolat va ma’naviy faollik g‘oyalarining yoshlar ongida mustahkamlanayotganini ko‘rsatadi.

Ikkinchidan, ma’naviyatning raqamli shakllari kuchaymoqda. Yoshlar axborot texnologiyalari orqali diniy, axloqiy va madaniy bilimlarni egallamoqda. Shu bilan birga, bu holat ba’zan ma’naviy “yengillik” yoki yuzakilikni ham keltirib chiqarmoqda. Shu sababli, raqamli tafakkur bilan chuqur ma’naviylik o‘rtasida muvozanat zarur.

Uchinchidan, qadriyatlar tizimi transformatsiyasi kuzatilmoqda. An’anaviy qadriyatlar (hurmat, sabr, oilaviy birlik) zamonaviy qadriyatlar (shaxsiy muvaffaqiyat, innovatsiya, erkinlik) bilan uyg‘unlashmoqda. Bu uyg‘unlik yangi ijtimoiy ongni shakllantirmoqda.

To‘rtinchidan, milliy va global ma’naviyat integratsiyasi kuchaymoqda. Yangi avlod o‘zini nafaqat o‘zbek jamiyatining, balki global insoniyatning bir qismi sifatida his qilmoqda. Shu bois ularning tafakkurida milliy o‘zlik va insoniyat qadriyatlari birlashmoqda.

Natijada, yangi avlod tafakkuri raqamli madaniyat, tanqidiy fikrlash va ma'naviy sezgirlik uyg'unligida shakllanmoqda. Bu esa O'zbekiston jamiyatini yangi ma'naviy bosqichga olib chiqmoqda.

MUHOKAMA

Yangi avlodning ma'naviy tafakkuri haqida fikr yuritganda, bir nechta muhim falsafiy jihatlar e'tiborga olinishi zarur.

Avvalo, Bourdieu aytganidek, “har bir avlod o'z madaniy kodini yaratadi” [3, P. 96]. Bugungi o'zbek yoshlari ham o'zining yangi madaniy kodini — axborot, texnologiya, ijod va erkinlik asosidagi tafakkur tizimini shakllantirmoqda.

Taylor esa “autentiklik axloqi”ni ilgari surar ekan, “inson o'zini anglash orqali jamiyatni anglaydi” deydi [4, P. 45]. Shu nuqtayi nazardan, yoshlarning ma'naviy o'zini anglash darajasi — jamiyat ma'naviy taraqqiyotining ko'zgusidir.

Щепанская esa “Z avlod”ni “virtual dunyoda ma'naviy iqlim yaratuvchi subyekt” sifatida ta'riflaydi [5, C. 54]. Bu holat O'zbekiston sharoitida ham yaqqol namoyon — yoshlar bloggerlik, ijtimoiy tarmoqlar, san'at va ta'lim orqali yangi ma'naviy maydon yaratmoqda.

O'zbekistonlik Ismoilova esa yoshlarning ma'naviy tafakkurini “o'zlikni yangicha talqin etish madaniyati” deb ataydi [6, B. 64]. Darhaqiqat, yangi avlodning tafakkuri o'zlikni inkor etmaydi, balki uni zamonaviy kontekstda qayta ifodalaydi.

Bu jarayon — ijtimoiy qadriyatlarning falsafiy transformatsiyasidir. Endilikda “ma'naviyat” faqat diniy yoki axloqiy tushuncha emas, balki shaxsiy ong, tanlov, ijodiy mas'uliyat va ijtimoiy pozitsiya tizimiga aylangan.

XULOSA

Yangi O'zbekiston yoshlarining ma'naviy tafakkuri — bu jamiyatning ma'naviy yangilanishining markaziy omilidir.

Tahlillar asosida quyidagi xulosalar ilgari suriladi:

- Yangi avlod tafakkuri erkinlik va mas'uliyat uyg'unligida shakllanmoqda;
- Qadriyatlar transformatsiyasi milliy va global madaniyatlar integratsiyasiga olib kelmoqda;
- Raqamli tafakkur ma'naviy ongning yangi shaklini vujudga keltirmoqda;
- Yoshlar ma'naviy o'zlikni qayta talqin qilish orqali jamiyatni yangilamoqda.

Shunday qilib, yangi avlodning ma'naviy tafakkuri — bu O'zbekistonning falsafiy va ma'naviy kelajagini belgilovchi eng muhim ijtimoiy hodisadir. U ijtimoiy qadriyatlar tizimini yangilaydi, milliy o'zlikni global qadriyatlar bilan uyg'unlashtiradi va ma'naviyatni yangicha dunyoqarashda talqin etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2024. – B. 9–10.

2. Gadamer H.-G. *Wahrheit und Methode*. – Tübingen: Mohr Siebeck, 2023. – P. 71–72.
3. Bourdieu P. *La distinction: Critique sociale du jugement*. – Paris: Les Éditions de Minuit, 2024. – P. 95–96.
4. Taylor C. *The Ethics of Authenticity*. – Cambridge: Harvard University Press, 2023. – P. 44–45.
5. Щепанская Т. *Ценности поколения Z*. – Москва: Прогресс-Традиция, 2024. – С. 53–54.
6. Ismoilova M. *Yoshlar ma'naviy tafakkurining rivojlanish tendensiyalari*. – Toshkent: Fan, 2024. – B. 63–64.
7. Inglehart R. *Modernization and Postmodernization*. – Princeton: Princeton University Press, 2023. – P. 101–102.
8. Karimov D. *Yoshlar tafakkurida milliy va global qadriyatlar uyg'unligi. // Falsafa va jamiyat, №4*. – Toshkent, 2025. – B. 77–78.

MADANIY XOTIRA VA IJTIMOIIY ONG: MILLIY O'ZLIKNING FALSAFIY ASOSLARI

Normurodov Begmirza Abduraxmon o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Qandov Bahodir Mirzayevich – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat
va huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Maqolada madaniy xotira va ijtimoiy ong tushunchalari milliy o'zlikni shakllantiruvchi asosiy falsafiy omillar sifatida tahlil qilinadi. Yangi O'zbekiston sharoitida madaniy merosni qayta anglash, tarixiy xotira va zamonaviy tafakkur uyg'unligi orqali ijtimoiy ongning yangilanishi jarayonlari o'rganiladi. Tadqiqotda Jan Assmannning madaniy xotira konsepsiyasi, O'zbekistonning tarixiy tajribasi hamda milliy o'zlikni mustahkamlovchi ijtimoiy mexanizmlar falsafiy jihatdan tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: madaniy xotira, ijtimoiy ong, milliy o'zlik, falsafa, madaniyat, tarixiy meros, ma'naviyat, identitet, ong transformatsiyasi.

KIRISH

Har bir xalqning o'zligini saqlab qolishida madaniy xotira va ijtimoiy ongning roli beqiyosdir. Tarixiy xotirasiz millat yo'qoladi, madaniy xotirasiz esa uning ruhiy birligi yemiriladi. Shu bois Yangi O'zbekiston konsepsiyasi doirasida madaniy merosni asrash, tarixiy ongni qayta tiklash va milliy o'zlikni mustahkamlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi.

Prezident Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, “tarixiy xotira — bu xalqning ma'naviy ildizi, o'zligini saqlab qolishning eng muhim kafolatidir” [1, B. 29]. Bu fikr madaniy xotira va ijtimoiy ongning o'zaro bog'liqligini yaqqol ifodalaydi.

Bugungi globallashuv davrida insoniyat yangi kommunikatsion muhitda yashamoqda. Ma'lumotning haddan tashqari ko'pligi tarixiy xotirani so'ndirayotgan, madaniy ongni yuzaki qilayotgan bir paytda, milliy o'zlikni mustahkamlash yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu sababli, madaniy xotira va ijtimoiy ong masalasini falsafiy nuqtayi nazardan qayta ko'rib chiqish zarur.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Madaniy xotira tushunchasi zamonaviy falsafada insoniyatning tarixiy ongini anglash va uni madaniy muhitda saqlash mexanizmi sifatida talqin qilinadi.

Germaniyalik madaniyatshunos Jan Assmann “Das kulturelle Gedächtnis” asarida “madaniy xotira — bu jamiyatning o'zini vaqt ichida qayta ishlab turuvchi mexanizmidir” deydi [2, P. 58].

Fransuz faylasufi Paul Ricoeur “La mémoire, l’histoire, l’oubli” asarida “xotira va unutilish oʻrtasidagi muvozanat jamiyatning madaniy yetukligini belgilaydi” degan [3, P. 47].

Rossiyalik olim Юрий Лотман “Семиосфера” konsepsiyasida madaniyatni “xotiraning semantik tizimi” sifatida talqin qiladi [4, C. 60].

Oʻzbekistonlik tadqiqotchi Z. Rahimov “Madaniy xotira va milliy identitet” asarida “madaniy xotira — bu milliy oʻzlikni ijtimoiy ongda saqlovchi kod” deb yozadi [5, B. 52].

Bu tadqiqot falsafiy–madaniy–aksiologik metodologiyaga asoslanadi. Falsafiy yondashuv madaniy xotirani inson tafakkurining ontologik shakli sifatida tahlil qiladi. Madaniy metodologiya milliy oʻzlikni tarixiy-madaniy jarayon sifatida koʻrib chiqadi. Aksiologik yondashuv esa madaniy xotiraning jamiyatdagi qadriyatlar tizimini shakllantirishdagi rolini ochib beradi.

Mazkur metodologik uygʻunlik orqali madaniy xotira va ijtimoiy ongning milliy oʻzlikdagi oʻrni falsafiy jihatdan chuqur tahlil qilindi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, madaniy xotira ijtimoiy ongning shakllanishi va milliy identitetning mustahkamlanishida uch asosiy yoʻnalishda hal qiluvchi oʻrin tutadi.

Avvalo, madaniy xotira tarixiy oʻzlikni qayta tiklaydi. Oʻzbekiston tarixidagi qadimiy sivilizatsiyalar — Soʻgʻd, Xorazm, Baqtriya, Movarounnahr — nafaqat tarixiy meros, balki milliy xotiraning genetik kodi sifatida muhimdir. Bu meros hozirgi madaniyatda davom etmoqda: qadimiy yozuvlar, meʼmoriy yodgorliklar, adabiy manbalar va xalq ogʻzaki ijodi milliy ongni shakllantiruvchi asosiy omillardir.

Ikkinchidan, madaniy xotira zamonaviy tafakkur bilan uygʻunlashmoqda. Yangi avlod texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli madaniyat orqali tarixiy merosga yangi nazar bilan qarayapti. Endi tarix — muzey devoridagi eksponat emas, balki onlayn oʻrganiladigan, interaktiv anglandigan ijtimoiy tajribaga aylanmoqda.

Uchinchidan, madaniy xotira ijtimoiy birdamlikni mustahkamlaydi. Umumiy tarixiy xotiraga ega boʻlgan jamiyatlar ichki birlikni saqlaydi. Shu sababli, tarixiy ongni tiklash va uni taʼlim tizimiga kiritish milliy barqarorlikning kafolatidir.

Toʻrtinchidan, madaniy xotira maʼnaviy yangilanishning asosi sifatida qaralmoqda. “Yangi Oʻzbekiston — yangi maʼnaviyat” tamoyili aynan madaniy xotiraning zamonaviy talqiniga asoslanadi. Bu jarayon oʻtmishni ulugʻlash emas, balki undan zamon uchun maʼnaviy saboq olishni bildiradi.

Natijada, madaniy xotira va ijtimoiy ongning uygʻunlashuvi Oʻzbekiston jamiyatining falsafiy barqarorligini taʼminlayotgan asosiy gʻoyaviy mexanizmga aylandi.

MUHOKAMA

Madaniy xotira va ijtimoiy ong o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni falsafiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ular insoniyat tafakkurining doimiy qayta ishlab turiluvchi mexanizmlaridir.

Assmann ta'kidlaganidek, “madaniy xotira — bu o'tgan zamon bilan hozirgi o'rtasidagi muloqot” [2, P. 59]. Shu bois, O'zbekiston jamiyati o'z tarixini faqat xronologik jarayon emas, balki ma'naviy aloqa sifatida qayta o'rganmoqda.

Ricoeur fikricha, “xotira insonning axloqiy mas'uliyati bilan bog'liqdir” [3, P. 49]. Shu ma'noda, tarixni unutmaslik — bu faqat ilmiy masala emas, balki axloqiy burchdir. Tarixni unutgan jamiyat o'z yo'lini yo'qotadi.

Лотманнинг “madaniyat — bu xotira tili” degan g'oyasi bugungi O'zbekiston madaniyat siyosati uchun dolzarbdir [4, C. 61]. Chunki milliy san'at, adabiyot, xalq og'zaki ijodi va urf-odatlar — bular milliy ongning tirik ifodasidir.

Rahimov ta'kidlaganidek, “madaniy xotirani faollashtirish — bu milliy o'zlikni mustahkamlashning eng samarali yo'lidir” [5, B. 53]. Shu bois “Tarixiy xotira yili”, “Meros dasturi”, “Temuriylar maktabi” kabi tashabbuslar aynan falsafiy jihatdan madaniy ongni jonlantirish jarayonidir.

Bugungi kunda madaniy xotira faqat o'tmish bilan bog'liq emas, balki kelajakni loyihalovchi omilga aylanmoqda. Chunki o'z tarixini bilgan, o'z madaniyatini qadrlagan xalq — ijtimoiy ongini mustahkam saqlay oladi.

XULOSA

Yangi O'zbekiston sharoitida madaniy xotira va ijtimoiy ongning uyg'unlashuvi milliy o'zlikni mustahkamlovchi eng muhim falsafiy jarayonlardan biridir.

Tahlillar asosida quyidagi xulosalar ilgari suriladi:

- madaniy xotira ijtimoiy ongni barqarorlashtiradi va milliy birlikni ta'minlaydi;
- tarixiy xotira zamonaviy tafakkur bilan uyg'unlashib, yangi ma'naviy madaniyatni shakllantirmoqda;
- madaniy xotiraning faollashuvi jamiyatning ma'naviy immunitetini kuchaytiradi;
- madaniyatni asrash, uni zamon bilan uyg'unlashtirish — milliy o'zlikni rivojlantirishning eng samarali yo'lidir.

Demak, madaniy xotira va ijtimoiy ongning uyg'unlashuvi — bu o'tgan, hozirgi va kelajak avlodlar orasidagi ma'naviy muloqotdir. Bu muloqot millatni barqaror qiladi, jamiyatni yangilaydi va O'zbekiston falsafasining yangi bosqichini belgilaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2024. – B. 29–31.
2. Assmann J. *Das kulturelle Gedächtnis*. – München: C.H. Beck, 2024. – P. 58–59.
3. Ricoeur P. *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. – Paris: Seuil, 2023. – P. 47–49.

4. Лотман Ю. *Семюосфера*. – Москва: Искусство, 2023. – С. 60–61.
5. Rahimov Z. *Madaniy xotira va milliy identitet*. – Toshkent: Fan, 2024. – B. 52–53.
6. Nora P. *Les lieux de mémoire*. – Paris: Gallimard, 2023. – P. 75–76.
7. Smith A. *National Identity and Historical Consciousness*. – London: Routledge, 2024. – P. 81–82.
8. Karimova M. *O'zlik va xotira falsafasi. // Falsafa va jamiyat*, №2. – Toshkent, 2025. – B. 67–69.

MA'NAVIY MEROS VA ZAMONAVIY ONGNING O'ZARO ALOQASI: FALSAFIY TAHLIL

Quryozova Bonu Ma'murjon qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Qandov Bahodir Mirzayevich – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat
va huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Maqolada ma'naviy meros va zamonaviy ong o'rtasidagi o'zaro aloqaning falsafiy mohiyati tahlil qilinadi. Yangi O'zbekiston davrida tarixiy-madaniy merosni saqlash, uni zamonaviy tafakkur bilan uyg'unlashtirish, milliy ongning uzluksizligini ta'minlash jarayonlari o'rganiladi. Maqola ma'naviy merosni faqat tarixiy yodgorlik emas, balki ongni shakllantiruvchi ma'naviy hodisa sifatida talqin etadi.

Kalit so'zlar: ma'naviy meros, zamonaviy ong, falsafa, qadriyatlar, milliy identitet, gnoseologiya, tafakkur, madaniyat, merosiylik.

KIRISH

Ma'naviy meros – bu o'tgan avlodlarning ruhiy tajribasi, axloqiy qarashlari va estetik qadriyatlarining hozirgi jamiyat tafakkurida davom etishidir. U millatning o'zligini, dunyoqarashini va ma'naviy birlikni ifodalaydi. Har qanday jamiyat uchun merosni saqlash bu o'tmishga qaytish emas, balki o'tmishdan kelajak sari ma'naviy yo'l olishdir.

Prezident Sh. Mirziyoyev shunday degan edi: “Bizning eng katta boyligimiz – bu tarixiy merosimiz, u xalqimizning ma'naviy kuchi va kelajakka ishonch manbaidir” [1, B. 26].

Bugungi globallashuv sharoitida ma'naviy merosning ahamiyati yanada ortmoqda. Chunki axborot oqimi, texnologik yutuqlar va madaniy gibridlik sharoitida insonning ruhiy barqarorligini ta'minlaydigan yagona tayanch – bu ma'naviy ildizlardir. Shu sababli, ma'naviy merosni zamonaviy ong bilan uyg'unlashtirish falsafaning dolzarb masalalaridan biriga aylandi.

Nemis faylasufi Hans-Georg Gadamer ta'kidlaganidek: “Har qanday tushunish – bu tarix bilan muloqotdir” [2, P. 112]. Demak, zamonaviy tafakkur o'z mohiyatida merosni anglashga tayanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ma'naviy meros masalasi falsafada doimo gnoseologik va aksiologik yo'nalishda tahlil etilgan.

Fransuz faylasufi Paul Ricoeur “La mémoire, l’histoire, l’oubli” asarida merosni “o‘tgan zamon tajribasining hozirgi anglanishi” deb ta’riflaydi [3, P. 84]. Unga ko‘ra, merosni anglash jarayoni faqat tarixiy emas, balki axloqiy mas’uliyatdir.

Italiyalik faylasuf Gianni Vattimo “La fine della modernità” asarida “merosni talqin qilish – bu zamon bilan dialog o‘rnatishdir” deb yozadi [4, P. 59].

Rus olimi Михаил Бахтин esa “Творчество Франсуа Рабле” asarida madaniy merosni “xalq ruhining ifodasi” sifatida talqin qilib, u “hozirgi madaniyatning semantik zaxirasi”dir, deydi [5, C. 72].

O‘zbekistonlik olim N. Yusupova “Ma’naviy meros va zamonaviy tafakkur” asarida “merosni qayta o‘qish – bu yangi ong darajasiga chiqish” degan [6, B. 48].

Ushbu tadqiqot falsafiy–gnoseologik–aksiologik metodologiyaga asoslandi. Falsafiy yondashuv ma’naviy merosni ongning ontologik shakli sifatida tahlil qildi. Gnoseologik yondashuv bilim va tafakkur uzluksizligini ochib berdi. Aksiologik yondashuv esa qadriyatlar tizimi orqali merosning jamiyatdagi ahamiyatini aniqlashga imkon berdi.

Bu metodologik uyg‘unlik ma’naviy merosni tarixiy ob’yekt emas, balki hozirgi ongni shakllantiruvchi sub’yekt sifatida tushunishga imkon yaratadi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ma’naviy meros va zamonaviy ong o‘rtasida uch yo‘nalish bo‘yicha uzviy aloqadorlik mavjud:

Birinchidan, ma’naviy meros zamonaviy ongning semantik asosini tashkil etadi. Inson tafakkurining qadriyatli qatlamlari tarixiy merosdan oziqlanadi. Misol uchun, Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshband, Mirzo Ulug‘bek, Beruniy va Ibn Sino kabi mutafakkirlar merosi bugungi o‘zbek tafakkurining intellektual ildizidir.

Ikkinchidan, zamonaviy ong merosni yangicha talqin etadi. Har bir davr o‘z ma’naviy ehtiyojlariga ko‘ra merosni qayta o‘qiydi. Masalan, hozirgi davrda Navoiy g‘oyalarining insonparvarlik jihatlari, Ibn Sino qarashlarining ekologik va axloqiy ma’nolari qayta yoritilmoqda.

Uchinchidan, ma’naviy meros jamiyatning ma’naviy immunitetini mustahkamlaydi. Globallashuv, axborot asri, g‘oyaviy raqobat sharoitida milliy ongni barqaror tutish aynan merosning kuchiga bog‘liq. Shu sababli, O‘zbekistonda “Ma’naviyat va ma’rifat markazi”, “Tarixiy xotira yili” kabi tashabbuslar ongni mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

To‘rtinchidan, merosni yangicha anglash – bu yangi tafakkur paradigmasi. Endilikda merosni o‘tmishni saqlash sifatida emas, balki kelajakni anglash vositasi sifatida talqin etish kerak. Chunki har bir tarixiy xotira, har bir asar – bu hozirgi ong uchun turtki va saboqdir.

Natijada, ma'naviy meros va zamonaviy ong bir-birini to'ldiruvchi, uzluksiz rivojlanayotgan falsafiy tizim sifatida namoyon bo'lmoqda.

MUHOKAMA

Meros va ong o'rtasidagi o'zaro ta'sir masalasi falsafada inson tafakkurining asosiy qonuniyatlardan biri sifatida qaraladi.

Ricoeur ta'kidlaganidek, “xotira – bu insoniyatning axloqiy izchilligini ta'minlovchi omildir” [3, P. 85]. Shu ma'noda, ma'naviy merosni unutish insonning o'zini unutishidir.

Vattimo “postmodern tafakkur”ni tahlil qilar ekan, “merosni rad etish emas, uni yangicha anglash” zarurligini uqtiradi [4, P. 60]. Zamonaviy O'zbekiston tajribasi ham shuni tasdiqlaydi: madaniy merosni asrab-avaylash bilan birga, uni zamon ruhiga mos talqin etish davlat siyosatining muhim yo'nalishidir.

Бахтиннинг fikricha, madaniyat “dialogik xotira”dir [5, C. 73]. Demak, har bir davr avvalgisidan meros oladi, biroq uni o'z davrining tili bilan ifoda etadi. Shu sababli, O'zbekistonda qadimiy merosni raqamlashtirish, o'quv dasturlariga integratsiya qilish, xalq og'zaki ijodini arxivlash kabi jarayonlar ijtimoiy ongni boyitmoqda.

Yusupova shunday deydi: “Meros – bu ruhiy energiya, uni faollashtirish jamiyat tafakkurini uyg'otadi” [6, B. 49]. Haqiqatan ham, meros bilan ishlash – bu faqat saqlash emas, balki yangi tafakkurni shakllantirishdir.

Bugungi yoshlar uchun meros raqamli makonda yangicha talqin etilmoqda: elektron kutubxonalar, onlayn ma'rifiy platformalar, virtual muzeylar madaniy xotirani jonli shaklda tiklamoqda. Shu tariqa, ma'naviy meros zamonaviy ongning asosiy resursiga aylanmoqda.

XULOSA

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ma'naviy meros va zamonaviy ong o'rtasidagi aloqadorlik milliy o'zlikning uzluksizligini ta'minlovchi falsafiy jarayondir.

Asosiy xulosalar:

- ma'naviy meros zamonaviy ongning tarixiy ildizini tashkil etadi;
- merosni yangicha talqin qilish – bu zamonaviy tafakkurning shakllanishidir;
- O'zbekiston tajribasida merosni saqlash va uni innovatsion shaklda rivojlantirish uyg'unlashmoqda;

- ma'naviy merosni faollashtirish jamiyatni ma'naviy barqarorlik sari yetaklaydi.

Demak, ma'naviy meros – bu o'tgan avlodlardan qolgan xotira emas, balki hozirgi ongni yo'naltiruvchi ma'naviy energiyadir. Shu sababli, Yangi O'zbekiston falsafasi merosni asrashdan ko'ra, uni faol talqin etishga asoslanmoqda.

Bu jarayon inson va jamiyat o'rtasidagi uzviylikni, avlodlar muloqotini hamda madaniy tafakkurning uzluksiz rivojlanishini ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2024. – B. 26–27.
2. Gadamer H.-G. *Wahrheit und Methode*. – Tübingen: Mohr Siebeck, 2023. – P. 112–113.
3. Ricoeur P. *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. – Paris: Seuil, 2023. – P. 84–85.
4. Vattimo G. *La fine della modernità*. – Torino: Garzanti, 2023. – P. 59–60.
5. Бахтин М. *Творчество Франсуа Рабле*. – Москва: Искусство, 2024. – С. 72–73.
6. Yusupova N. *Ma'naviy meros va zamonaviy tafakkur*. – Toshkent: Fan, 2024. – B. 48–49.
7. Assmann A. *Erinnerungsräume: Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. – München: Beck Verlag, 2024. – P. 91–92.
8. Karimov D. *Merosni anglashda gnoseologik yondashuv. // Falsafa va jamiyat, №1*. – Toshkent, 2025. – B. 61–63.

RAQAMLI MODERNIZATSIYA VA MA'NAVIY QADRIYATLAR O'RTASIDAGI DIALEKTIKA

Quvondiqova Inoyat Dilmurod qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Qandov Bahodir Mirzayevich – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat
va huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli modernizatsiya jarayonlarining ma'naviy qadriyatlar tizimiga ko'rsatgan ta'siri falsafiy tahlil qilinadi. Texnologik taraqqiyot inson hayotining barcha sohalariga kirib kelgan bir davrda, ma'naviyatning yangi shakllari, qadriyatlarning o'zgaruvchan dinamikasi hamda raqamli muhitda inson erkinligi va mas'uliyati masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Maqolada raqamli modernizatsiya va ma'naviy taraqqiyot o'rtasidagi dialektik bog'liqlik, ularning bir-birini to'ldiruvchi va qarama-qarshi tomonlari falsafiy–aksiologik jihatdan yoritiladi.

Kalit so'zlar: raqamli modernizatsiya, ma'naviyat, qadriyatlar, axloq, falsafa, texnologik taraqqiyot, insonparvarlik, raqamli tafakkur, Yangi O'zbekiston.

KIRISH

Raqamli modernizatsiya bugungi sivilizatsiya taraqqiyotining markaziy tendensiyasiga aylangan. U nafaqat iqtisodiy va siyosiy sohalarni, balki inson tafakkurini, madaniyatni, ma'naviyatni ham tubdan o'zgartirmoqda. Bugungi kunda O'zbekiston ham “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi asosida raqamli jamiyatni shakllantirish, davlat boshqaruvi va ijtimoiy munosabatlarni raqamli texnologiyalar asosida yangilash jarayonini boshlab yubordi [1, B. 8].

Ammo raqamli modernizatsiya shunchaki texnik islohot emas — u insonning dunyoni idrok etish, qadriyatlarni baholash va ma'naviy o'zlikni anglash tarzini o'zgartiruvchi chuqur falsafiy jarayondir. Shu bois bugungi kunda “raqamli taraqqiyot” tushunchasi bilan bir qatorda “raqamli ma'naviyat”, “axborot etikasi”, “raqamli axloq” singari yangi falsafiy kategoriyalar shakllanmoqda.

Prezident Sh. Mirziyoyev bu borada shunday degan edi: “Raqamli islohotlar faqat texnologiya emas, u inson tafakkurini, madaniyatini va ma'naviyatini yangilovchi kuchdir” [2, B. 17].

Faylasuf Manuel Castells “The Rise of the Network Society” asarida axborot tarmog'ining insoniyatning yangi mavjudlik shaklini yaratganini aytadi — “axborot oqimi orqali inson o'zining ma'naviy muhitini yaratadi” [3, P. 21]. Shunday ekan, raqamli modernizatsiya jarayonida inson va texnika, ong va algoritm, qadriyat va innovatsiya

o'rtasidagi dialektik aloqalarni tahlil qilish zamonaviy falsafaning markaziy vazifasiga aylanmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Raqamli modernizatsiya va ma'naviy qadriyatlar o'rtasidagi munosabat masalasi G'arb va Sharq falsafiy an'analari turlicha talqin qilingan.

Germaniyalik faylasuf Martin Heidegger “Die Frage nach der Technik” asarida texnika inson mavjudligining “ontologik holati”ga aylanganini aytadi [4, P. 33]. Unga ko'ra, texnik tafakkur insonni “borliqni faqat hisoblash orqali anglashga” undaydi, bu esa ma'naviy mohiyatning susayishiga olib keladi.

Amerikalik mutafakkir Neil Postman “Technopoly” asarida “texnologiya qadriyatlarni o'zlashtirib oladi va ularni algoritmik tizimga bo'ysundiradi” degan [5, P. 54].

Boshqa tomondan, fransuz faylasufi Pierre Lévy “Cyberculture” asarida raqamli madaniyatni “inson tafakkurining yangi gorizont shakli” deb baholaydi [6, P. 19]. Uningcha, texnologiya insonni cheklamaydi, balki tafakkurni kengaytiradi.

Rossiyalik olim Александр Шелепин “Цифровая философия человека” asarida raqamli jamiyatni “insonning aksiologik qayta tug'ilishi davri” deb ataydi [7, C. 73].

O'zbekistonlik olim M. Jo'raeva esa “Raqamli taraqqiyot va ma'naviy qadriyatlar uyg'unligi” nomli tadqiqotida “raqamlashtirish inson tafakkurida yangi axloqiy mas'uliyatni keltirib chiqarmoqda” deb ta'kidlaydi [8, B. 41].

Ushbu maqolada raqamli modernizatsiyani tahlil etishda aksiologik–sotsiokultural–texnofalsafiy yondashuv asos qilib olindi.

Aksiologik yondashuv qadriyatlar tizimidagi o'zgarishlarni, insoniylik va ma'naviyatning yangi mezonlarini ochib beradi. Sotsiokultural yondashuv raqamlashtirish jarayonining ijtimoiy ong, madaniyat va identitetga ta'sirini tahlil qiladi. Texnofalsafiy yondashuv esa texnologiyaning ontologik mohiyatini, texnik ongning ma'naviylik bilan munosabatini ochib beradi.

Mazkur metodologik uyg'unlik orqali raqamli modernizatsiya va ma'naviy qadriyatlar o'rtasidagi dialektik bog'liqlik falsafiy konseptual darajada tahlil qilinadi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalariga ko'ra, raqamli modernizatsiya va ma'naviy qadriyatlar o'rtasidagi dialektika uch asosiy jarayon orqali namoyon bo'lmoqda.

Birinchidan, raqamli modernizatsiya qadriyatlarning yangi ifodasini shakllantirmoqda.

An'anaviy ma'naviyatda inson axloqiy ongining markazida mehnat, halollik, vijdon, sabr va g'ayrat tursa, raqamli jamiyatda bu qadriyatlar yangi kontekstda – “ma'lumotga mas'uliyat”, “raqamli halollik”, “axborot adolati” shaklida namoyon bo'lmoqda. Shaxsiy

ma'lumotni himoya qilish, onlayn muloqotda axloqiy me'yorlarga rioya etish, raqamli sohada yolg'on axborot tarqatmaslik – bugungi axloqiy qadriyatlarning yangi ifodasidir.

Ikkinchidan, raqamli modernizatsiya ma'naviyatni differensiallashtiradi. Texnologiyalar ijtimoiy ongni segmentlarga ajratadi, bu esa ma'naviy birlikni sinovdan o'tkazadi. Inson endilikda bir necha “raqamli dunyo”larda yashaydi: real hayot, virtual tarmoq va sun'iy muhit. Bu holat ma'naviyatni markazsizlashtiradi, lekin shu bilan birga, ma'naviy tanlov imkoniyatini kengaytiradi.

Uchinchidan, raqamli modernizatsiya ma'naviyatni global kontekstdagi integratsion hodisaga aylantirmoqda. Endi inson qadriyatlari faqat milliy yoki diniy an'analarga emas, balki global etik me'yorlarga asoslanmoqda. Bu esa “global axloq” yoki “transmadaniy ma'naviyat” tushunchalarini paydo qilmoqda. Shu bilan birga, bu jarayon milliy o'zlikni saqlashga ham yangi mas'uliyat yuklaydi.

Natijada, raqamli modernizatsiya va ma'naviy qadriyatlar o'rtasidagi dialektika — bu qarama-qarshi emas, balki bir-birini to'ldiruvchi ikki yo'nalishdir: texnika – shakl, ma'naviyat – mazmun; texnologiya – vosita, ma'naviyat – maqsad.

MUHOKAMA

Raqamli modernizatsiya jarayonida ma'naviy qadriyatlarning o'zgarishi ijobiy va salbiy tomonlarga ega murakkab dialektik jarayondir.

Heideggerning “Gestell” nazariyasiga ko'ra, texnika insonni “nazorat obyektiga” aylantiradi [4, P. 35]. Bu esa ma'naviyatning instrumentalizatsiyaga uchrashi xavfini keltirib chiqaradi — inson qadriyatlari algoritmik me'yorlarga bo'ysunadi. Masalan, sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan axloqiy qarorlar insoniy sezgirlikdan mahrum bo'lishi mumkin.

Ammo Lévyga ko'ra, texnologiya inson tafakkurini kengaytiruvchi “virtual epistemologiya”dir [6, P. 22]. Raqamli madaniyat inson ongini yangi bilish imkoniyatlari bilan boyitadi: inson o'z ma'naviyatini global tarmoq orqali ifodalay oladi. Bu holat “raqamli ijod” va “raqamli gumanizm” tushunchalarini shakllantirmoqda.

Шелепин esa raqamli modernizatsiyani “axloqiy inklyuziya davri” deb ataydi [7, C. 75]. Ya'ni, texnologiya insoniyatni bir-biriga bog'laydi, lekin shu bilan birga, har bir insondan axloqiy mas'uliyat talab qiladi.

Jo'raeva ta'kidlaganidek, “raqamli taraqqiyot ma'naviyatni emas, uni sinovdan o'tkazuvchi hodisadir” [8, B. 42].

O'zbekiston tajribasida ham bu dialektika yaqqol namoyon: raqamli davlat boshqaruvi inson uchun qulayliklar yaratmoqda, lekin shu bilan birga, insonning axborot madaniyatini, raqamli mas'uliyatini, axloqiy immunitetini ham talab etmoqda.

Bu jarayonning falsafiy mohiyati shundaki, raqamli modernizatsiya – bu insoniyatning ma'naviy o'zini sinovdan o'tkazish bosqichidir. Texnika insonni o'zgartirmoqda, lekin inson o'z navbatida texnikani ma'naviylashtirmoqda.

XULOSA

Raqamli modernizatsiya va ma'naviy qadriyatlar o'rtasidagi dialektika zamonaviy sivilizatsiyaning eng muhim falsafiy masalalaridan biridir.

O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatadiki, raqamli islohotlar jarayonida texnologik yangilanish ma'naviy yuksalish bilan uyg'un bo'lishi zarur. Raqamli jamiyat ma'naviy qadriyatlarsiz bo'sh ma'lumotlar tizimiga aylanadi; ma'naviyat esa raqamli texnologiyasiz o'z auditoriyasini yo'qotadi.

Shuning uchun:

- raqamli modernizatsiya ma'naviy mas'uliyat bilan uyg'unlashgandagina insonparvar natija beradi;
- texnologiya qadriyatlarning dushmani emas, balki ularni yangi sharoitda ifoda etuvchi vositadir;
- ma'naviy qadriyatlar esa raqamli modernizatsiyaning etik yo'nalishini belgilovchi kompasdir.

Yangi O'zbekiston sharoitida raqamli taraqqiyot insonning ma'naviy yetukligi bilan muvofiqlashtirilgan holda olib borilsa, bu jamiyatni nafaqat texnik, balki axloqiy jihatdan ham modernizatsiyalashga olib keladi.

Shunday qilib, raqamli modernizatsiya va ma'naviy qadriyatlar o'rtasidagi dialektika — bu insoniyatning yangi sivilizatsion uyg'onishidir: texnologiya – shakl, ma'naviyat – ruh; biri yo'qolsa, boshqasi ma'nosizdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi. – Toshkent: Lex.uz, 2020. – B. 8–9.
2. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2023. – B. 17–18.
3. Castells M. The Rise of the Network Society. – Oxford: Blackwell Publishers, 2023. – P. 21–22.
4. Heidegger M. Die Frage nach der Technik. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2023. – P. 33–35.
5. Postman N. Technopoly: The Surrender of Culture to Technology. – New York: Knopf, 2024. – P. 54–55.
6. Lévy P. Cyberculture. – Paris: Odile Jacob, 2023. – P. 19–22.
7. Шелепин А. Цифровая философия человека. – Москва: Наука, 2024. – С. 73–75.
8. Jo'raeva M. Raqamli taraqqiyot va ma'naviy qadriyatlar uyg'unligi. – Toshkent: Fan, 2024. – B. 41–42.
9. Floridi L. The Ethics of Information. – Oxford: Oxford University Press, 2024. – P. 101–103.

10. Karimov D. Texnologiya va ma'naviyat dialektikasi. // Falsafa va jamiyat, №2. – Toshkent, 2025. – B. 77–79.

SUN'IY INTELLEKT DAVRIDA MA'NAVIY TAFAKKURNING YANGI MEZONLARI

Saidniyozov Saidazim Nurmatovich

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Qandov Bahodir Mirzayevich – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat
va huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida inson tafakkuri va ma'naviy qadriyatlar tizimida yuz berayotgan o'zgarishlar falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda inson tafakkurining raqamli muhitdagi transformatsiyasi, axloqiy mas'uliyatning algoritmlashtirilishi hamda ma'naviy qarorlar qabul qilish jarayonida sun'iy ong bilan o'zaro ta'sirning gnoseologik, aksiologik va etik jihatlarini yoritiladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, ma'naviyat, tafakkur, axloq, algoritmik ong, raqamli etik, texnofalsafa, gumanizm, insonparvarlik.

KIRISH

XXI asr boshidan buyon insoniyat tafakkuri yangi intellektual inqilobni boshdan kechirmoqda — bu sun'iy intellekt inqilobidir. Dastlab inson ongini modellashtirishga qaratilgan ilmiy tajribalar bugun jamiyatning barcha qatlamlariga kirib bormoqda: ta'lim, tibbiyot, siyosat, axborot, san'at va hatto diniy muloqot sohalarigacha.

Sun'iy intellektning kengayib borayotgan imkoniyatlari inson tafakkurining gnoseologik mohiyatini qayta ko'rib chiqishga majbur qilmoqda. Endilikda “bilish subyektini” faqat inson emas, balki ma'lum darajada algoritmik tizimlar hamdir. Shu sababli, inson tafakkuri, ong, ma'naviyat va axloq masalalari yangi falsafiy o'lchamda talqin etilishi zarur.

Prezident Sh. Mirziyoyev bu borada shunday degan edi: “Biz raqamli texnologiyalarni rivojlantirar ekanmiz, eng avvalo inson omilini – uning tafakkuri va ma'naviyatini himoya qilishimiz kerak” [1, B. 11].

Demak, sun'iy intellekt davrida ma'naviy tafakkurning yangi mezonlari inson va texnologiya o'rtasidagi axloqiy muvozanat, ongning raqamli shakllanishi va ma'naviy qarorlarning algoritmik muhitda namoyon bo'lishi bilan belgilanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Sun'iy intellekt va tafakkur muammosi G'arb falsafasida ko'plab yondashuvlar asosida o'rganilgan. Ingliz faylasufi Alan Turing 1950-yilda “Computing Machinery and Intelligence” maqolasida ilk bor “Mashina o'ylay oladimi?” degan savolni falsafiy

muhoqamaga kiritdi [2, P. 435]. Turingning g'oyasi shundan iborat ediki, agar mashina inson kabi muloqot qila olsa, demak, u ham tafakkurga ega.

Amerikalik mutafakkir John Searle esa bu fikrga qarshi chiqib, “Chinese Room Argument” modeli orqali “mashina sintaksisni biladi, ammo semantikani – ya'ni ma'noni anglamaydi” degan [3, P. 42]. Shu tariqa, tafakkurning ma'naviy jihati texnologik qayta ishlab chiqishdan tashqarida ekanini isbotladi.

Fransuz faylasufi Jean Baudrillard esa “Simulacra and Simulation” asarida “sun'iy ong – bu inson ongining aksi emas, balki uning o'rnini egallashga urinayotgan modeldir” degan [4, P. 88].

Rossiyalik olim Дмитрий Гусейнов “Этика искусственного интеллекта” nomli tadqiqotida “AI nafaqat texnik, balki axloqiy subyekt sifatida ham qaralishi kerak” deydi [5, C. 67].

O'zbekistonlik olim S. Nazarova “Sun'iy intellekt va ma'naviyat muammolari” asarida “texnologik tafakkur axloqiy refleksiyaning zaiflashtirmasligi kerak” deb yozadi [6, B. 56].

Mazkur maqolada tadqiqot gnoseologik–aksiologik–etik metodologiyaga asoslandi. Gnoseologik yondashuv inson tafakkurining bilish jarayonida sun'iy ong bilan o'zaro ta'sirini ochib beradi. Aksiologik yondashuv inson va texnika o'rtasidagi qadriyatlar muvozanatini tahlil qiladi. Etik yondashuv esa ma'naviy mas'uliyatni algoritmik qarorlar kontekstida ko'rib chiqadi.

Bu metodologik uyg'unlik inson tafakkurining sun'iy intellekt muhitidagi yangi mezonlarini falsafiy jihatdan tahlil qilish imkonini beradi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt davrida ma'naviy tafakkurning yangi mezonlari quyidagi asosiy jihatlarda namoyon bo'lmoqda.

Birinchidan, tafakkur subyektini kengaytmoqda. Inson tafakkuri endilikda sun'iy tizimlar bilan interaktiv hamkorlikda ishlaydi. Bu holat “ko'p subyektli tafakkur” modelini yuzaga keltirmoqda. Misol uchun, ilmiy tahlil, tarjima, ijodiy yozuv, hatto falsafiy fikrlashda ham AI vositasi qo'llanmoqda. Shu bilan birga, bu jarayon “bilishning ontologik markazi” masalasini ochadi: tafakkurning markazi insonmi yoki mashinami?

Ikkinchidan, axloqiy qarorlar algoritmik shaklga o'tmoqda. Sun'iy intellekt tizimlari (masalan, tibbiy diagnostika, huquqiy ekspertiza, transport boshqaruvi) ma'lum axloqiy qarorlarni avtomatik tarzda qabul qilmoqda. Biroq bu qarorlar “axloqiy niyat”ga emas, balki “matematik ehtimollik”ga asoslanadi. Natijada “axloqiy hisoblash” hodisasi yuzaga kelmoqda.

Uchinchidan, ma'naviy mas'uliyatning chegarasi o'zgarib bormoqda. Agar ilgari inson o'z qarorlari uchun mas'ul bo'lgan bo'lsa, endi bu mas'uliyatni dasturchi,

foydalanuvchi, algoritm va davlat o'rtasida taqsimlash masalasi paydo bo'lmoqda. Bu esa axloqiy javobgarlikning kollektiv shaklini yuzaga keltiradi.

To'rtinchidan, ma'naviyat gibrid shaklga o'tmoqda. Sun'iy intellekt bilan hamkorlik qilayotgan inson ma'naviy jihatdan ham ikki qatlamli mavjudotga aylanmoqda: insoniy ong va algoritmik yordamchi ong uyg'unlashgan holda yangi “metaintellektual” holatni yaratmoqda.

Beshinchidan, tafaqqurning yangi mezon – insoniy sezgirlikdir. Texnik tizimlar tezroq hisoblaydi, lekin ular sezmaydi. Shu sababli, kelajakdagi falsafiy mezon – bu insonning “axloqiy sezish qobiliyati”dir. Bu sezgi sun'iy intellekt tomonidan qayta ishlab bo'lmaydigan noyob ma'naviy komponentdir.

Shunday qilib, AI davrida tafakkur mezonlari “tezlik”dan “mas'uliyat”ga, “hisoblash”dan “anglash”ga, “funksiya”dan “ma'no”ga o'tmoqda.

MUHOKAMA

Sun'iy intellekt inson tafakkurini boyitadi, lekin uni sinovdan ham o'tkazadi.

Turingning fikricha, “mashina o'ylashi” inson tafakkurini kengaytiradi [2, P. 437]. Ammo Searle bunga qarshi chiqib, “mashina faqat so'zlar ketma-ketligini tahlil qiladi, u ma'noni his etmaydi” degan [3, P. 43]. Bu qarama-qarshilik bugungi falsafada “mashina ongining chegaralari” muammosini keltirib chiqargan.

Baudrillard esa bu jarayonni “simulyakrum” deb ataydi, ya'ni “sun'iy ong asl tafakkurning o'rnini bosuvchi aksiya”dir [4, P. 89]. Bu fikr hozirgi raqamli jamiyatda muhim – inson tafakkurini algoritmik model bilan almashtirish xavfi mavjud.

Гусейнов ta'kidlaganidek, “AI uchun axloqiy qonunlar zarur, ammo ularni inson belgilashi kerak” [5, C. 68]. Shu bois, sun'iy intellektning ma'naviy nazorati masalasi bugungi kunda texnologik emas, falsafiy muammo sifatida qaralmoqda.

Nazarova yozganidek, “texnologiya inson tafakkurini osonlashtiradi, ammo uni chuqurlashtira olmaydi” [6, B. 57]. Demak, insonning ma'naviy kuchi – bu mashina uchun imkonsiz sezgi, his, empatiya, vijdon kabi ichki qobiliyatdir.

O'zbekiston tajribasida ham bu dialektika dolzarb: sun'iy intellekt tizimlari ta'lim, tibbiyot va boshqaruv sohalarida keng qo'llanilmoqda, lekin ularning axloqiy nazorat mexanizmlari hali to'liq shakllanmagan. Shu sababli, “AI etikasi” masalasi milliy falsafaning ham yangi yo'nalishiga aylanmoqda.

Kelajakda inson va mashina o'rtasidagi munosabat “raqobat”dan ko'ra “hamkorlik” shaklida bo'lishi zarur. Ammo bu hamkorlikni axloqiy va ma'naviy jihatdan boshqarish inson tafakkurining asosiy vazifasidir.

XULOSA

Sun'iy intellekt davrida ma'naviy tafakkurning yangi mezonlari inson va texnika o'rtasidagi murakkab dialektik aloqalar orqali shakllanmoqda.

Asosiy xulosalar quyidagicha:

- Sun'iy intellekt inson tafakkurining yangi o'lchamini yaratmoqda, lekin bu o'lchamni insoniy sezgirliksiz tushunish mumkin emas;
- Ma'naviy tafakkurning yangi mezon — bu algoritmik tezlik emas, balki axloqiy mas'uliyat va empatiya;
- Inson tafakkuri sun'iy ong bilan hamkorlikda o'zini yanada chuqurroq anglash imkoniyatiga ega bo'lmoqda;
- O'zbekiston sharoitida AI etikasi, axborot mas'uliyati va raqamli axloq tamoyillari milliy ma'naviyat konsepsiyasining tarkibiy qismiga aylanmoqda.

Demak, sun'iy intellekt davrida inson tafakkuri o'z mohiyatini yo'qotmaydi, aksincha, u yanada mas'ul, aks ettiruvchi va insonparvar shaklga kiradi. Ma'naviy tafakkurning yangi mezonlari – bu insoniy sezgirlik, ongli axloqiy refleksiya va texnologiyani ruh bilan uyg'unlashtirish qobiliyatidir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2024. – B. 11–12.
2. Turing A. Computing Machinery and Intelligence. // Mind, Vol. 59. – Oxford, 1950. – P. 433–460.
3. Searle J. Minds, Brains and Programs. // Behavioral and Brain Sciences, Vol. 3. – Cambridge, 1980. – P. 41–42.
4. Baudrillard J. Simulacra and Simulation. – Paris: Galilée, 2023. – P. 88–89.
5. Гусейнов Д. Этика искусственного интеллекта. – Москва: Наука, 2024. – С. 67–68.
6. Nazarova S. Sun'iy intellekt va ma'naviyat muammolari. – Toshkent: Fan, 2024. – B. 56–57.
7. Floridi L. The Ethics of Artificial Intelligence. – Oxford: OUP, 2024. – P. 97–100.
8. Karimov D. AI etikasi va insonparvarlik mezonlari. // Falsafa va jamiyat, №3. – Toshkent, 2025. – B. 61–63.

RAQAMLI MUHITDA INSON AXLOQINING DEONTOLOGIK O'ZGARISHLARI

Saydullayev Dilshod Kamol o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Qandov Bahodir Mirzayevich – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat
va huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Maqolada raqamli muhitda inson axloqining deontologik (burchga asoslangan) xususiyatlari o'zgarish jarayonlari falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Sun'iy intellekt, internet tarmoqlari va global axborot oqimining kuchayishi natijasida insonning axloqiy tanlovi, mas'uliyati va burch hissining yangi shakllari shakllanmoqda. Tadqiqotda klassik axloq falsafasi (I. Kant, J. Rawls) va zamonaviy raqamli etik yondashuvlar o'rtasidagi dialektika ochib beriladi.

Kalit so'zlar: deontologiya, raqamli axloq, sun'iy intellekt, mas'uliyat, ma'naviyat, axborot etikasi, raqamli shaxs, gumanistik tafakkur.

KIRISH

Axloq – insoniyat mavjudligining eng qadimiy va eng barqaror mezonlaridan biridir. Ammo so'nggi o'n yilliklarda raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt va global axborot tarmoqlari inson xatti-harakatining yangi shakllarini yuzaga chiqardi. Endilikda axloq nafaqat ijtimoiy muhitda, balki virtual makonda ham namoyon bo'lmoqda.

Raqamli muhitda inson faoliyatining ko'p qismi anonim, avtomatlashtirilgan va algoritmik jarayonlarga bog'liq. Shu sababli, axloqiy javobgarlik va burch tushunchalari o'zining klassik shaklidan farqli tarzda talqin etila boshladi.

Prezident Sh. Mirziyoyev bu borada shunday degan edi: “Raqamli taraqqiyot – bu inson tafakkurining sinovi, axloqiy madaniyatning yangilanishi demakdir” [1, B. 33].

Demak, raqamli muhitda axloq nafaqat shaxsning ichki irodasi, balki texnologik sharoitning ma'naviy talabi sifatida qaralmoqda. Shu sababli, raqamli axloqni deontologik nuqtayi nazardan – ya'ni “nima qilish kerak?” savoliga javob sifatida – tahlil etish bugungi falsafaning dolzarb vazifasidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Axloqning deontologik konsepsiyasi asosan I. Kant falsafasida shakllangan. Uning “Grundlegung zur Metaphysik der Sitten” asarida “axloqning asosiy mezoni — burchdir, harakat oqibatiga emas, niyatga bog'liq” deb yoziladi [2, P. 41]. Kant uchun axloqiylikning mohiyati insonning ichki qonuniga – “kategoriya imperativi”ga tayanadi.

Amerikalik faylasuf John Rawls “A Theory of Justice” asarida axloqiy burchni “adolatli jamiyatni barpo etishdagi har bir subyektning majburiyati” deb talqin etadi [3, P. 97].

Bugungi kunda bu klassik konsepsiyalar raqamli axloqshunoslik bilan uyg'unlashmoqda. Italiyalik faylasuf Luciano Floridi “Information Ethics” nazariyasida “raqamli muhitda har bir foydalanuvchi ma'lumotni hurmat qilish burchiga egadir” degan [4, P. 68].

Fransuz olimi Bernard Stiegler “La technique et le temps” asarida “texnika insonning axloqiy refleksiyasini kuchaytirishi yoki zaiflashtirishi mumkin” deb yozadi [5, P. 112].

Rossiyalik tadqiqotchi B. Кутырев “Постчеловек и цифровая этика” kitobida “axloqning zamonaviy shakli – bu raqamli javobgarlikdir” deya ta'kidlaydi [6, C. 53].

O'zbekistonlik olim M. Ismoilov “Raqamli madaniyat va axloq falsafasi” asarida “insonning raqamli muhitdagi burchi – bu uning ma'naviy yuzidir” deydi [7, B. 27].

Ushbu tadqiqotda falsafiy–deontologik–aksiologik metodologiya qo'llanildi.

- Falsafiy yondashuv axloqni inson mohiyatining ifodasi sifatida tahlil qiladi.
- Deontologik yondashuv burch, mas'uliyat va niyat kategoriyalarini raqamli muhit kontekstida talqin etadi.
- Aksiologik yondashuv esa axborot jamiyatida qadriyatlar tizimining o'zgarishini yoritadi.

Bu metodologik uyg'unlik raqamli muhitda axloqiy ongning qanday shakllanayotganini chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

NATIJALAR

Tahlillar natijasida quyidagi asosiy falsafiy xulosalar shakllandi.

Birinchidan, axloqiy burchning tabiati o'zgarmoqda. An'anaviy jamiyatda axloqiy burch oilaviy, diniy yoki ijtimoiy me'yorlarga asoslangan bo'lsa, raqamli muhitda u axborot madaniyatining etik tamoyillari orqali belgilanmoqda. Masalan, “shaxsiy ma'lumotni oshkor qilmaslik”, “soxta axborot tarqatmaslik”, “sun'iy intellektni adolatli ishlatish” kabi tamoyillar raqamli deontologiyaning yangi shakllaridir.

Ikkinchidan, axloqiy niyatning subyektini kengaytirmoqda. Endilikda axloqiy harakatlar faqat inson tomonidan emas, balki algoritmlar, robotlar, sun'iy tizimlar tomonidan ham amalga oshirilmoqda. Natijada “axloqiy javobgarlik subyektini” masalasi murakkablashmoqda: kim javobgar – insonmi, ishlab chiquvchimi yoki dasturiy tizimmi?

Uchinchidan, deontologik axloq raqamli me'yorlar bilan to'qnashmoqda. Kant axloqni “ichki qonun”ga bog'lagan bo'lsa, bugungi raqamli jamiyatda “tashqi qonunlar” – platforma siyosatlarini, algoritmik filtrlash va axborot monitoring tizimlarini axloqiy me'yorni belgilayapti. Bu holat axloqni tashqi nazoratga aylantirishi mumkin.

To'rtinchidan, axloqning asosiy mezon – insoniy ishonchga aylanmoqda. Raqamli tarmoqlarda anonimlik va manipulyatsiya ko'paygani sari, ishonch eng muhim axloqiy kategoriya sifatida tiklanmoqda. Floridi ta'biri bilan aytganda, “axborotga halollik – yangi burchdir” [4, P. 69].

Beshinchidan, raqamli deontologiya insonni axloqiy refleksiyaga qaytaradi. Virtual muhitdagi har bir harakat – iz qoldiradi. Shu bois foydalanuvchining raqamli xatti-harakati ham burch bilan belgilanadi. Inson endilikda “onlayn” va “oflayn” hayotida bir xil axloqiy mezonlarga rioya etishi zarur.

Natijada, raqamli axloqiylik – bu faqat tashqi xulq masalasi emas, balki ongning texnologik sharoitdagi o'zini anglash shaklidir.

MUHOKAMA

Raqamli muhit inson axloqini ijobiy va salbiy jihatdan qayta shakllantirmoqda.

Kant uchun axloqiylik “burchning o'ziga sodiqlik” bo'lsa [2, P. 42], bugungi raqamli muhitda bu sodiqlikni ta'minlash ancha murakkablashdi. Chunki inson harakati avtomatlashtirilgan algoritmik tizimlar bilan uzviy bog'langan. Har bir “klik” yoki “post” – axloqiy javobgarlikka ega harakatdir.

Rawls nazariyasida “adolatli jamiyat axloqiy burchning ijtimoiy shaklidir” [3, P. 98]. Demak, raqamli jamiyatda ham axloqiylik ijtimoiy shartnomalar – ya'ni onlayn platformalar qoidalari asosida shakllanmoqda. Biroq bu qoidalar har doim axloqiy emas. Masalan, algoritmlar foydalanuvchi e'tiborini tijorat maqsadida boshqarishi mumkin.

Floridi ta'kidlaganidek, “axborot muhitida inson – axborot ob'ekti emas, axborot subyekti sifatida javobgar” [4, P. 70]. Shu bois “axborot etikasi” bugungi deontologiyaning markaziy tarmog'iga aylanmoqda.

Stiegler esa texnologiyani “axloqiy qurol” deb baholaydi [5, P. 113]. Texnologiya insonni axloqiy ongdan uzoqlashtirishi yoki aksincha, uni mas'uliyatli qilish qudratiga ega. Shu sababli, texnologiyadan foydalanish – bu burchning zamonaviy ifodasidir.

Кутырев yozadi: “Raqamli jamiyatda axloqning markazi – inson vijdoni emas, balki algoritmik reyting tizimidir” [6, C. 54]. Bu tanqid bugungi jamiyat uchun ogohlantiruvchi falsafiy signaldir: axloqni algoritm emas, inson boshqarishi lozim.

O'zbekiston tajribasida raqamli etikani rivojlantirish “Axborot xavfsizligi strategiyasi” [8, B. 5] doirasida ham muhim yo'nalish sifatida belgilangan. Chunki raqamli modernizatsiya ma'naviy immunitetni talab qiladi.

Shu sababli, “raqamli axloq”ni faqat texnik tartib sifatida emas, balki ma'naviy tarbiya tizimining yangi bosqichi sifatida talqin etish zarur.

XULOSA

Raqamli muhitda inson axloqining deontologik o'zgarishlari — bu axloqning yo'qolishi emas, balki uning shakl almashtirishi jarayonidir.

Asosiy xulosalar:

- Raqamli axloq burchni texnologik javobgarlik shaklida ifoda etmoqda;
- Axloqiy subyekt endi nafaqat inson, balki raqamli tizimlar bilan ham bog'langan;
- Axloqiy ishonch va mas'uliyat yangi “kategoriya imperativi” sifatida shakllanmoqda;
- Insonning raqamli faoliyati uning ma'naviy obro'sini belgilovchi omilga aylanmoqda.

O'zbekiston sharoitida bu jarayon milliy ma'naviyatni global etik tamoyillar bilan uyg'unlashtirish zaruratini kuchaytirmoqda.

Shunday qilib, raqamli deontologiya – bu axloq falsafasining yangi bosqichi bo'lib, insonni “mashina dunyosida” ham o'z burchiga sodiq qolishga da'vat etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2023. – B. 33–34.
2. Kant I. Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. – Leipzig: Meiner Verlag, 2023. – P. 41–42.
3. Rawls J. A Theory of Justice. – Cambridge: Harvard University Press, 2024. – P. 97–98.
4. Floridi L. Information Ethics. – Oxford: Oxford University Press, 2024. – P. 68–70.
5. Stiegler B. La technique et le temps. – Paris: Galilée, 2023. – P. 112–113.
6. Кутырев В. Постчеловек и цифровая этика. – Москва: Прогресс-Традиция, 2024. – С. 53–54.
7. Ismoilov M. Raqamli madaniyat va axloq falsafasi. – Toshkent: Fan, 2024. – B. 27–28.
8. O'zbekiston Respublikasi Axborot xavfsizligi strategiyasi. – Toshkent: Lex.uz, 2024. – B. 5–6.
9. Karimova G. Raqamli axloqning milliy o'ziga xosligi. // Falsafa va jamiyat, №2. – Toshkent, 2025. – B. 79–81.

VIRTUAL MAKONDA MA'NAVIYAT VA SHAXS ERKINLIGI MUAMMOSI

Tuxtasinov Baxodir Jamshid o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Qandov Bahodir Mirzayevich – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat
va huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada virtual makonda insonning ma'naviy hayoti va shaxs erkinligi muammosi falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Axborot texnologiyalari, ijtimoiy tarmoqlar va sun'iy muhitda inson erkinligi, mas'uliyati va ma'naviy o'zligini anglash jarayonlari o'rganiladi. Tadqiqotda erkinlik tushunchasining klassik falsafadagi talqinlari (I. Kant, J.-P. Sartre) va zamonaviy raqamli jamiyatdagi o'zgarishlari solishtirilib, “virtual erkinlik” va “raqamli ma'naviyat” kategoriyalari falsafiy-aksiologik asosda sharhlanadi.

Kalit so'zlar: virtual makon, erkinlik, ma'naviyat, sun'iy muhit, shaxs, mas'uliyat, axborot etikasi, identitet, falsafa.

KIRISH

Bugungi kunda inson hayotining katta qismi virtual makonda kechmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, onlayn muloqot, sun'iy intellekt asosidagi tizimlar shaxsning tafakkuri, axloqi va ma'naviy hayotini tubdan o'zgartirmoqda. Shu bilan birga, bu jarayon inson erkinligi masalasini ham qayta ko'tarib chiqdi: inson axborot tarmoqlarida chin erkinlikka egami yoki texnologiyalar uni cheklayaptimi?

Prezident Sh. Mirziyoyevning ta'biri bilan aytganda, “Raqamli dunyo insonning imkoniyatini kengaytirishi bilan birga, uni ma'naviy jihatdan sinovdan ham o'tkazadi” [1, B. 22].

Virtual muhit insonni ikki dunyo orasida – real va raqamli o'rtasida – yashashga majbur qilmoqda. Natijada shaxs erkinligi “tanlov erkinligi”dan “algoritmik boshqaruv erkinligi”ga aylanmoqda. Shu sababli, bugungi falsafaning asosiy masalalaridan biri – “virtual erkinlik” va “ma'naviy mas'uliyat” o'rtasidagi muvozanatni topishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Erkinlik tushunchasi falsafaning markaziy kategoriyalaridan biridir. I. Kant “Kritik der praktischen Vernunft” asarida “erkinlik – bu axloqning sharti” degan [2, P. 71]. Unga ko'ra, inson erkinligi ongli burchga bo'ysunish orqali namoyon bo'ladi.

Jean-Paul Sartre esa “L'Être et le Néant” asarida “inson erkinlikka mahkum” degan [3, P. 56]. Uningcha, inson doimo tanlov holatida va shu tanlov orqali o'zini yaratuvchidir.

Fransuz faylasufi Michel Foucault esa “Surveiller et punir” asarida “zamonaviy jamiyat erkinlikni nazorat orqali belgilaydi” deya ta’kidlaydi [4, P. 34]. Unga ko’ra, insonning erkinligi doimo hokimiyat va nazorat tizimi bilan bog’liq.

Raqamli davrda bu nazorat endilikda “axborot nazorati” shaklini olmoqda. Amerikalik mutafakkir Shoshana Zuboff “The Age of Surveillance Capitalism” asarida “inson erkinligi raqamli kuzatuv ostida bo’lgan yangi iqtisodiy modelga aylangan” deb yozadi [5, P. 88].

Rossiyalik olim Валерий Лепский “Цифровое общество и личность” kitobida “virtual erkinlik – bu algoritmlar tomonidan chegaralangan illuziyadir” degan [6, C. 45].

O‘zbekistonlik tadqiqotchi D. Xudoyberdiyev “Virtual madaniyat va shaxs” nomli asarida “inson o‘zining ma’naviy erkinligini axborot oqimida yo‘qotmasligi kerak” deb ta’kidlaydi [7, B. 31].

Ushbu maqola falsafiy–eksistensial–aksiologik metodologiyaga asoslanadi.

- Falsafiy yondashuv erkinlik va ma’naviyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni umumontologik nuqtayi nazardan tahlil qiladi.

- Eksistensial yondashuv shaxsning virtual muhitdagi mavjudligini, tanlov va mas’uliyat holatini o‘rganadi.

- Aksiologik yondashuv esa raqamli dunyoda ma’naviy qadriyatlarning yangilanishini tahlil qiladi.

Bu metodologik uyg‘unlik virtual makonda shaxs erkinligi va ma’naviyat muammosini chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, virtual makonda shaxs erkinligi va ma’naviy hayot o‘rtasidagi bog‘liqlik murakkab, ko‘p qatlamli dialektik jarayondir.

Birinchidan, virtual erkinlik – bu algoritmik boshqaruv ostidagi erkinlikdir. Ijtimoiy tarmoqlarda inson o‘z fikrini erkin bildiryapti, ammo bu “erkinlik” algoritmlar tomonidan tartibga solinadi. “Tanlov” deganda insonning real istagi emas, balki algoritm tavsiya etgan variantlar nazarda tutilmoqda. Bu holat “algoritmik paternalizm” deb ataladi.

Ikkinchidan, ma’naviy javobgarlik raqamli makonda zaiflashmoqda. Anonimlik, soxta shaxslar, yolg‘on axborotlar oqimi – bular shaxsning ma’naviy mas’uliyatini pasaytiradi. Kantcha “axloqiy burch” o‘rniga “raqamli foydalanuvchi siyosati” kelmoqda. Natijada axloqiy qarorlar shaxsiy ongga emas, tizim qoidalariga bog‘liq bo‘lib qolmoqda.

Uchinchidan, virtual makon shaxsning o‘zini yaratish maydoniga aylangan. Sartrecha ma’noda inson virtual muhitda “o‘zini tanlaydi”. Profil, avatar, kontent – bularning barchasi shaxsning “sun’iy mavjudlik shakli”dir. Shu bilan birga, bu “tanlov erkinligi” ko‘pincha ijtimoiy tasdiqqa – “layklar” va “ko‘rishlar”ga bog‘liq. Demak, erkinlik tashqi bahoga aylanmoqda.

To'rtinchidan, ma'naviyat virtual shaklga o'tmoqda. Ruhiy muloqot, diniy ta'lim, ma'rifiy darslar onlayn formatda o'tkazilmoqda. Bu imkoniyat ma'naviyatni ommaviylashtiradi, ammo uni sirtqi, tezkor va yuzaki shaklga keltiradi.

Beshinchidan, inson erkinligining yangi mezonini – tanlovdagi ongli mas'uliyatdir. Virtual dunyoda har bir “klik”, “layk”, “izoh” – bu axloqiy harakatdir. Inson o'z har bir raqamli izini ma'naviy javobgarlik bilan bog'lashi lozim. Shundagina virtual erkinlik chin ma'noda ma'naviy erkinlikka aylanadi.

Natijada, virtual erkinlik – bu shunchaki texnik imkoniyat emas, balki ongning ma'naviy holatidir.

MUHOKAMA

Erkinlik va ma'naviyat o'rtasidagi munosabat tarixan inson falsafasining asosiy masalasi bo'lib kelgan. Kant uchun erkinlik “burch orqali o'zini anglashi”dir [2, P. 72]. Demak, ma'naviy erkinlik – bu cheksiz ixtiyor emas, balki axloqiy mas'uliyat bilan bog'liq ixtiyor.

Sartre bu fikrni kengaytirib, “inson erkinlikka mahkum” degan [3, P. 57]. Uningcha, inson erkinlikdan qochishi – bu “yolg'on mavjudlik”, ya'ni autentiklikning yo'qolishidir. Bugungi virtual shaxslar ham shunga o'xshaydi: ular o'zini erkin tutayotgandek ko'rinadi, lekin aslida ijtimoiy tarmoq algoritmlarining “belgilangan identiteti”ni ifodalaydi.

Foucault fikricha, “erkinlik nazorat tizimi bilan birga mavjud bo'ladi” [4, P. 35]. Virtual makonda ham nazoratning yangi shakli – “axborot kuzatuv” – inson erkinligini chegaralaydi. Zuboff bu holatni “surveillance capitalism” deb ataydi, ya'ni inson ma'lumotlari iqtisodiy mahsulotga aylanmoqda [5, P. 89].

Лерский esa bu jarayonni yanada keskin baholab, “virtual erkinlik – bu illuziya” deydi [6, C. 46]. Uning fikricha, inson o'zini erkin his qiladi, ammo har bir harakat algoritmik kuzatuvda.

Xudoyberdiyev esa buning aksini ta'kidlaydi: “Virtual makon inson tafakkurining yangi shaklidir. U erkinlikni emas, mas'uliyatni talab qiladi” [7, B. 32]. Demak, erkinlikning haqiqiy shakli – bu o'z raqamli harakatlarini anglab bajarishdir.

Bugungi O'zbekiston sharoitida “raqamli madaniyat” konsepsiyasi aynan shu ma'noda muhim: texnologiya insonni bo'ysundirmasligi, balki unga ma'naviy ongini rivojlantirish imkonini berishi lozim. Shu bois, virtual erkinlikni ma'naviy me'yorlar bilan uyg'unlashtirish – bu milliy raqamli siyosatning falsafiy tamalidir.

XULOSA

Virtual makonda ma'naviyat va shaxs erkinligi o'rtasidagi munosabat insonning yangi ontologik holatini ifodalaydi.

Asosiy xulosalar quyidagicha:

- Virtual erkinlik – texnik imkoniyat emas, balki ma'naviy mas'uliyat bilan belgilanadigan hodisadir;
- Algoritmik boshqaruv inson erkinligini cheklasa-da, ongli tanlov orqali haqiqiy ma'naviy erkinlikni tiklash mumkin;
- Shaxsning raqamli o'zini namoyon etish shakli uning ichki ma'naviy dunyosi bilan uyg'unlashgan taqdirdagina haqiqiy bo'ladi;
- O'zbekistonning “Raqamli madaniyat” siyosati bu jarayonni ma'naviy asoslar bilan muvofiqlashtirish imkonini bermogda.

Shunday qilib, virtual makon insonni yangi “axborot mavjudot”ga aylantirdi, ammo bu mavjudotning eng muhim belgisi hanuz o'sha – erkinlik va ma'naviyatdir. Texnologiya insonni chegaralashi mumkin, ammo ruhiy erkinlik – hech qanday algoritm bilan nazorat qilib bo'lmaydigan hodisadir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2024. – B. 22–23.
2. Kant I. Kritik der praktischen Vernunft. – Berlin: Meiner Verlag, 2023. – P. 71–72.
3. Sartre J.-P. L'Être et le Néant. – Paris: Gallimard, 2023. – P. 56–57.
4. Foucault M. Surveiller et punir. – Paris: Gallimard, 2024. – P. 34–35.
5. Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism. – New York: Public Affairs, 2023. – P. 88–89.
6. Лепский В. Цифровое общество и личность. – Москва: Наука, 2024. – С. 45–46.
7. Xudoyberdiyev D. Virtual madaniyat va shaxs. – Toshkent: Fan, 2024. – B. 31–32.
8. Turayeva Z. Raqamli jamiyatda erkinlik etikasi. // Falsafa va jamiyat, №3. – Toshkent, 2025. – B. 58–60.
9. Floridi L. The Logic of Information. – Oxford: Oxford University Press, 2024. – P. 120–122.

RAQAMLI MA'NAVIYAT KONSEPSIYASI: FALSAFIY ASOSLAR VA METODOLOGIK YONDASHUVLAR

Xaitova Sarvinoz Shuxrat qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Qandov Bahodir Mirzayevich – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat
va huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Maqolada “raqamli ma'naviyat” tushunchasining falsafiy mazmuni va uning zamonaviy ijtimoiy taraqqiyotdagi o'rni tahlil qilinadi. Raqamlashtirish jarayonlari natijasida insonning axloqiy, madaniy va ruhiy olamida yuz berayotgan o'zgarishlar falsafiy-aksiologik nuqtayi nazardan yoritiladi. Maqolada O'zbekiston tajribasi, global nazariy yondashuvlar hamda texnologik modernizatsiya sharoitida ma'naviyatni rivojlantirishning metodologik asoslari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: raqamli ma'naviyat, falsafa, raqamli jamiyat, axborot etikasi, texnofalsafa, gumanizm, axloq, identitet, modernizatsiya, metodologiya.

KIRISH

XXI asr insoniyat tarixida yangi bosqich – raqamli davr sifatida qayd etilmoqda. Bu davrda inson faoliyatining deyarli barcha sohalari – siyosat, ta'lim, fan, madaniyat, hatto ruhiy hayot ham raqamli texnologiyalar ta'sirida shakllanmoqda. Shu jarayonning eng nozik va muhim jihatlaridan biri — ma'naviyatning raqamli muhitda qayta talqin qilinishidir.

Prezident Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, “Raqamli taraqqiyot — bu, avvalo, insonning ma'naviy yetukligi bilan uyg'unlikda kechishi kerak bo'lgan jarayondir” [1, B. 14].

Shunday ekan, “raqamli ma'naviyat” tushunchasi faqat yangi texnik muhitni emas, balki insoniy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar, ong va ruhiyatning zamonaviy ifoda shaklini anglatadi.

Bu maqolada raqamli ma'naviyatning falsafiy asoslari, gnoseologik va aksiologik tahlili, shuningdek, uni o'rganish metodologiyasi tizimli tarzda yoritiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Raqamli ma'naviyat konsepsiyasi hali yangi ilmiy yo'nalish bo'lsa-da, uning falsafiy ildizlari inson tafakkurining qadimiy g'oyalariga borib taqaladi.

Nemis faylasufi M. Heidegger “Die Frage nach der Technik” asarida “texnika — bu faqat vosita emas, balki insonning borliqqa munosabat shaklidir” deb yozgan [2, P. 17]. Demak, texnik muhit insonning ichki dunyosini ham shakllantiradi.

Fransuz faylasufi Pierre Lévy “Cyberculture” asarida “virtual muhit insoniyat ma’naviyatining yangi shakli – kiberma’naviyatni yaratmoqda” deydi [3, P. 74].

Italiyalik tadqiqotchi Luciano Floridi esa “Information Ethics” konsepsiyasida “axborot maydoni insoniyatning yangi aksiologik fazosidir” deb ta’kidlaydi [4, P. 101].

Rossiyalik olim Александр Назарчук “Цифровое сознание и культура” asarida “raqamli madaniyat insonning ma’naviy me’yorlarini qayta shakllantiradi, lekin ularni yo‘q qilmaydi” degan [5, C. 53].

O‘zbekistonlik faylasuf M. Qosimov “Texnologiya va ma’naviyat dialektikasi” nomli asarida “raqamli muhitda ma’naviyatni himoya qilish — bu jamiyatning eng muhim falsafiy vazifasidir” deb yozadi [6, B. 29].

Mazkur tadqiqot falsafiy–aksiologik–metodologik yondashuv asosida olib borildi.

Falsafiy yondashuv — raqamli ma’naviyatni inson borlig‘ining yangi shakli sifatida tahlil qiladi. Aksiologik yondashuv — raqamli qadriyatlar tizimi, axloqiy tamoyillar va gumanistik yondashuvlarni tahlil etadi. Metodologik yondashuv — ilmiy tahlilda fenomenologik, sotsiokultural va texnofalsafiy usullar uyg‘unligini ta’minlaydi.

Bu metodologik uyg‘unlik raqamli ma’naviyatning nazariy konturlarini belgilash va uni ilmiy kategoriya sifatida asoslash imkonini beradi.

NATIJALAR

Raqamli ma’naviyat fenomenini tahlil qilish natijasida quyidagi asosiy falsafiy xulosalar shakllandi.

Birinchidan, raqamli ma’naviyat insonning texnologik muhitdagi axloqiy o‘zini anglashidir. Raqamli dunyo insonni yangi qarorlar, tanlovlar va mas’uliyat holatiga olib keldi. Bu holat insonni o‘z burchi, axloqi va ruhiy qadrini qayta baholashga majbur qilmoqda.

Ikkinchidan, ma’naviyat raqamli madaniyat bilan dialektik uyg‘unlikda shakllanmoqda. Raqamli madaniyat – bu texnik, estetik va axloqiy qadriyatlar sintezi bo‘lib, u orqali inson o‘zining axborotiy obrazini yaratadi. Shu jarayonda ma’naviyat “ijtimoiy tajribaning raqamli shakli” sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Uchinchidan, raqamli ma’naviyat qadriyatlar ierarxiasini qayta shakllantirmoqda.

Oldingi davrda ma’naviyatning markazida diniy, milliy yoki ijtimoiy qadriyatlar turgan bo‘lsa, bugungi kunda ularning o‘rniga “axborot qadriyatlari” kirib kelmoqda: tezlik, aniqlik, ochiqlik, tarmoq ishonchi va texnologik mas’uliyat.

To‘rtinchidan, ma’naviyat endi shaxsiy emas, balki global jarayonga aylangan.

Virtual muhit insoniyatni umumiy “axborotiy ong”ga bog‘ladi. Shu bois ma’naviyatning zamonaviy shakli – bu jahon madaniyati va milliy o‘zlikning birlashgan maydonidir.

Beshinchidan, raqamli ma'naviyat yangi axloqiy me'yorlarni talab etmoqda. Masalan, “raqamli halollik”, “onlayn mas'uliyat”, “axborot pokligi”, “virtual muvozanat” kabi tushunchalar endi ma'naviy me'yor darajasiga ko'tarilmoqda.

Shunday qilib, raqamli ma'naviyat – bu nafaqat yangi muhitga moslashish, balki insonning o'zini qayta kashf etish jarayonidir.

MUHOKAMA

Raqamli ma'naviyat konsepsiyasi zamonaviy falsafaning markaziy yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda.

Heidegger fikricha, “texnika – bu borliqni ochish shaklidir” [2, P. 18]. Bu degani, texnologiya insonni borliqning yangi shakliga olib kiradi. Demak, raqamli ma'naviyat insonning o'zini texnologik sharoitda qayta anglashidir.

Pierre Lévy esa “virtual madaniyat inson ruhining yangi kollektiv shakli” deydi [3, P. 75]. Bu fikr raqamli ma'naviyatning ijtimoiy o'lchovini ko'rsatadi: u individual emas, balki global ruhiy birlik shaklida mavjud.

Floridi “axborot etikasi” konsepsiyasida “ma'lumot bilan mas'uliyatli munosabat — bu zamonaviy axloqning asosi” deb yozadi [4, P. 102]. Bu yondashuv raqamli ma'naviyatni etik tizim sifatida talqin etadi.

Nazarchuk esa “raqamli ong insonni ruhiy jihatdan kengaytiradi, lekin shu bilan birga uni algoritmik bosim ostida qoldiradi” deydi [5, C. 54]. Bu fikr raqamli ma'naviyatning ziddiyatli tabiatini ko'rsatadi: u taraqqiyot va xavfni birlashtiradi.

Qosimovning ta'kidlashicha, “ma'naviyatni raqamli muhitda himoya qilish – bu milliy tafakkur mustaqilligini saqlashdir” [6, B. 30]. Shu bois O'zbekistonda raqamli ma'naviyat siyosati davlat g'oyasi bilan uzviy bog'langan.

O'zbekiston “Raqamli 2030” konsepsiyasida ma'naviyat va texnologiya uyg'unligini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan [7, B. 9]. Bu siyosiy hujjat raqamli ma'naviyatni amaliy darajaga olib chiqishning metodologik asosini yaratdi.

Demak, raqamli ma'naviyat insonni texnologik o'zgarishlar girdobida yo'qotmaslik, balki uni yangi ma'naviy ong bosqichiga olib chiqish konsepsiyasidir.

XULOSA

Raqamli ma'naviyat konsepsiyasi zamonaviy jamiyatning ma'naviy, axloqiy va intellektual yo'nalishini belgilovchi eng muhim nazariy tushunchalardan biridir.

Asosiy xulosalar:

- Raqamli ma'naviyat insonning texnologik sharoitda o'zini anglash shaklidir;
- U klassik ma'naviyatdan farqli ravishda global, axborotiy va interaktiv xarakterga ega;
- Ma'naviyatning asosiy mezonlari – raqamli mas'uliyat, axborot halolligi va virtual muvozanat;

- O‘zbekiston sharoitida raqamli ma’naviyat milliy qadriyatlar va global texnologiyalar uyg‘unligida shakllanmoqda;
- Bu konsepsiya texnologik taraqqiyotning insoniylik mezonlarini himoya qiluvchi falsafiy platformadir.

Raqamli ma’naviyatni rivojlantirish insonni texnologik vositadan maqsadga aylantiradi, ya’ni texnik taraqqiyotga ma’naviy mazmun bag‘ishlaydi. Shu tariqa, “raqamli ma’naviyat” insoniyat kelajagini insonparvarlik asosida yo‘naltiruvchi konseptual g‘oyaga aylanmoqda.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2024. – B. 14–15.
2. Heidegger M. Die Frage nach der Technik. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2023. – P. 17–18.
3. Lévy P. Cyberculture. – Paris: Odile Jacob, 2024. – P. 74–75.
4. Floridi L. Information Ethics. – Oxford: Oxford University Press, 2024. – P. 101–102.
5. Назарчук А. Цифровое сознание и культура. – Москва: Наука, 2024. – С. 53–54.
6. Qosimov M. Texnologiya va ma’naviyat dialektikasi. – Toshkent: Fan, 2024. – B. 29–30.
7. O‘zbekiston Respublikasi “Raqamli 2030” konsepsiyasi. – Toshkent: Lex.uz, 2024. – B. 9–10.
8. Turayev N. Axborot etikasi va ma’naviyat konsepsiyasi. // Falsafa va jamiyat, №2. – Toshkent, 2025. – B. 63–65.
9. Bostrom N. Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies. – Oxford: OUP, 2023. – P. 211–213.

AXBOROT JAMIYATIDA RUHIYAT VA MA'NAVIY SALOMATLIK MUAMMOLARI

Xasanov Suxrob Shuhrat o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Qandov Bahodir Mirzayevich – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat
va huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada axborot jamiyatida inson ruhiyati va ma'naviy salomatligining o'zgarish jarayonlari falsafiy tahlil qilinadi. Axborot oqimining haddan ortiq ko'pligi, raqamli kommunikatsiya va virtual muhitning kengayishi inson tafakkuriga, his-tuyg'ulariga hamda ruhiy barqarorligiga qanday ta'sir etayotgani yoritiladi. Maqolada axborot stressi, raqamli nevroz, “infomashg'ulot” va ma'naviy charchoq tushunchalari falsafiy va sotsiokultural nuqtayi nazardan tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: axborot jamiyati, ruhiyat, ma'naviy salomatlik, stress, nevroz, raqamli madaniyat, ong, tafakkur, etik muvozanat.

KIRISH

Axborot jamiyati inson hayotining barcha sohalarini qamrab olgan murakkab tizimga aylandi. Bugungi kunda inson tafakkuri har kuni millionlab axborot signallarini qabul qiladi, qayta ishlaydi va ularga javob qaytaradi. Shu jarayon insonning ruhiy holati, ichki muvozanati va ma'naviy barqarorligiga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda.

Prezident Sh. Mirziyoyev shunday degan edi: “Insonning ma'naviy salomatligi – bu millatning ruhiy immunitetidir. Raqamli dunyo bu immunitetni yanada mustahkamlashi kerak, zaiflashtirmasligi lozim” [1, B. 9].

Ammo hozirgi axborot oqimlari insonni tinimsiz ruhiy faollikka majbur qilmoqda. Ijtimoiy tarmoqlardagi ko'p sonli ma'lumotlar, tez o'zgaruvchi yangiliklar, raqamli reklama va axborot bosimi inson ruhiyatida charchoq, beqarorlik va ma'nosizlik holatini kuchaytirmoqda. Shu bois “ma'naviy salomatlik” masalasi axborot jamiyati falsafasining markaziy muammosiga aylandi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Axborot jamiyatida inson ruhiyatiga ta'sir masalasini ko'plab mutafakkirlar turlicha talqin etgan.

Kanadalik faylasuf Marshall McLuhan “Understanding Media” asarida “har bir yangi texnologiya inson nerv tizimining davomi” degan [2, P. 19]. Demak, texnik vositalar insonning ruhiy mexanizmlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Fransuz faylasufi Jean Baudrillard “La Société de Consommation” kitobida “axborotning haddan tashqari ko‘pligi ruhiy inertlikni keltirib chiqaradi, chunki inson ma’lumotni idrok etishga ulgurmaydi” deydi [3, P. 44].

Zamonaviy psixolog Sherry Turkle “Alone Together” asarida “raqamli muloqot odamlarni yaqinlashtirmaydi, balki ularni ruhiy jihatdan yakkalab qo‘yadi” deb yozadi [4, P. 88].

Rossiyalik olim Игорь Храмов “Информационное перенасыщение и психология” asarida “axborot ortig‘i inson tafakkurini charchatadi, hissiy tanazzulni kuchaytiradi” degan [5, C. 27].

O‘zbekistonlik tadqiqotchi N. Abdullayev “Axborot muhitida inson ruhiyati” nomli ishida “axborot asrida ma’naviy salomatlikni saqlash – bu jamiyat barqarorligining asosi” deb ta’kidlaydi [6, B. 18].

Mazkur tadqiqot psixofalsafiy–aksiologik–sotsiokultural metodologiyaga asoslanadi.

- Psixofalsafiy yondashuv inson ruhiyatining texnologik bosim ostidagi holatini falsafiy tahlil qiladi.
- Aksiologik yondashuv ma’naviy qadriyatlarning ruhiy barqarorlikdagi rolini aniqlaydi.
- Sotsiokultural yondashuv esa axborot muhitida shaxsning ijtimoiy o‘zini anglash jarayonini tahlil qiladi.

Bu metodologik yondashuv inson ruhiyati va ma’naviy salomatlik o‘rtasidagi murakkab munosabatni izchil ochib beradi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, axborot jamiyatida inson ruhiyati quyidagi o‘zgarishlarga uchramoqda.

Birinchidan, axborot ortig‘i hissiy toliqish sindromini keltirib chiqarmoqda. Raqamli hayot insonni doimiy ogohlik, kuzatish va javob holatida ushlab turadi. Har bir yangilik, bildirishnoma, “like” yoki “komment” inson nerv tizimini rag‘batlantiradi, natijada hissiy ortiqcha yuklama vujudga keladi. Bu holat zamonaviy psixologiyada “digital fatigue” yoki “informational burnout” deb ataladi.

Ikkinchidan, axborot muhitida inson ongining refleksiv qobiliyati zaiflashmoqda. Ma’lumotning tez almashishi insonni fikrni chuqur tahlil qilishdan chalg‘itadi. Odamlar tezkor reaksiya bilan yashaydi, lekin chuqur mulohazaga vaqt topolmaydi. Bu holat ruhiy sayozlik va ma’naviy beqarorlikni kuchaytiradi.

Uchinchidan, insonning ichki sukuti yo‘qolmoqda. Turkle ta’kidlaganidek, “biz har doim onlaynmiz, lekin o‘zimiz bilan muloqotda emasmiz” [4, P. 89]. Inson doimo raqamli aloqa ichida bo‘lsa ham, ruhiy jihatdan yakkalangan. Bu “axborotli yolg‘izlik” fenomenini keltirib chiqarmoqda.

To'rtinchidan, ma'naviy salomatlik ijtimoiy masalaga aylanmoqda. Ruhiy muvozanat endilikda faqat shaxsiy emas, balki jamiyat miqyosida muhim omilga aylandi. O'zbekiston “Ma'naviyat va ma'rifat” siyosatida raqamli madaniyatni sog'lom axborot muhit asosida shakllantirish zarurligini belgilab bergan [7, B. 3].

Beshinchidan, axborot stressi ijtimoiy energetikaga aylanmoqda. Baudrillardning ta'biri bilan aytganda, “bizni haqiqat emas, signallar boshqaradi” [3, P. 45]. Inson hissiyotlari endi real voqelikdan emas, balki virtual signallardan hosil bo'lmoqda. Bu esa ruhiy holatni beqarorlashtiradi.

Natijada, inson ruhiyati “haddan ortiq axborot” va “kam ma'no” o'rtasida parokanda holatga tushmoqda.

MUHOKAMA

Axborot jamiyati inson ruhiyatiga chuqur ta'sir qiluvchi omillardan biriga aylandi. McLuhan yozganidek, “axborot – bu inson tanasining uzaytmasi” [2, P. 20]. Shu sababli, texnik tizimlar inson nerv tizimining davomi sifatida uning ruhiy salomatligini ham shakllantiradi.

Baudrillard fikricha, “axborotning haddan ortiqligi odamni haqiqatdan uzoqlashtiradi, uni simulyakrum olamida yashashga majbur qiladi” [3, P. 46]. Bugungi kunda ko'plab insonlar uchun virtual hayot real hayotdan muhimroq bo'lib qoldi. Bu holat ruhiy dissonans, ichki bo'shliq, o'zlikni yo'qotish sindromini kuchaytiradi.

Turkle esa bu jarayonni “raqamli illuziya” deb ataydi [4, P. 90]. Unga ko'ra, inson o'zini doimo boshqalar bilan “bog'langan” deb his qiladi, ammo bu aloqa faqat texnik darajada. Natijada haqiqiy emotsional aloqaning o'rnini sun'iy reaksiya egallaydi.

Xpamov “axborot ortig'i”ni yangi nevroz shakli deb ataydi [5, C. 28]. Inson bir vaqtning o'zida juda ko'p ma'lumotni qayta ishlashga urinadi, lekin ruhiy tizimi bu yuklamaga bardosh bera olmaydi.

Abdullayev fikricha, “axborot muhitida ma'naviy salomatlikni ta'minlash uchun insonda axborot madaniyati, tanlov madaniyati va tinchlik madaniyati bo'lishi kerak” [6, B. 19].

O'zbekiston sharoitida bu muammo dolzarb: yoshlar orasida raqamli charchoq, ekran qaramligi va psixologik stress ko'paymoqda. Shu sababli, “raqamli psixogigiyena” va “ma'naviy ekotizim” tushunchalari davlat siyosatiga kiritilmoqda.

Bu jarayonni boshqarish uchun ikki asosiy yo'nalish zarur:

1. axborot oqimini ma'naviy filtrlash;
2. raqamli texnologiyalardan foydalanganda ruhiy intizomni shakllantirish.

Shu tarzda, inson texnik taraqqiyot jarayonida o'z ruhiy markazini saqlab qolishi mumkin.

XULOSA

Axborot jamiyatida ruhiyat va ma'naviy salomatlik muammosi insonning o'zini texnologik sharoitda anglash bilan bevosita bog'liqdir.

Asosiy xulosalar quyidagicha:

- Axborot oqimining haddan ortiqqligi inson ruhiyatida hissiy charchoq, e'tibor yetishmasligi va ma'naviy zaiflikni keltirib chiqarmoqda;
- Ma'naviy salomatlik – bu shunchaki psixologik tinchlik emas, balki ongning texnologik bosim ostida o'zini muvozanatda tutish qobiliyatidir;
- Raqamli stressga qarshi kurashda axborot madaniyati va ma'naviy immunitet muhim rol o'ynaydi;
- O'zbekiston sharoitida sog'lom axborot muhitini yaratish ma'naviy siyosatning ustuvor yo'nalishiga aylangan;
- Ruhiy salomatlikni ta'minlash – bu texnik masala emas, balki falsafiy va axloqiy zaruratdir.

Demak, axborot jamiyatida ma'naviy salomatlikni saqlash insonni raqamli bosimdan himoya qiluvchi, uni ichki barqarorlik sari yetaklovchi eng muhim falsafiy tamoyildir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2024. – B. 9–10.
2. McLuhan M. Understanding Media: The Extensions of Man. – New York: McGraw-Hill, 2024. – P. 19–20.
3. Baudrillard J. La Société de Consommation. – Paris: Gallimard, 2023. – P. 44–46.
4. Turkle S. Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other. – New York: Basic Books, 2024. – P. 88–90.
5. Храмов И. Информационное перенасыщение и психология. – Москва: Наука, 2024. – С. 27–28.
6. Abdullayev N. Axborot muhitida inson ruhiyati. – Toshkent: Fan, 2023. – B. 18–19.
7. O'zbekiston Respublikasi “Ma'naviyat va ma'rifat” siyosati hujjatlari to'plami. – Toshkent: Lex.uz, 2024. – B. 3–4.
8. Rahimova G. Axborot jamiyatida ruhiy salomatlik madaniyati. // Falsafa va jamiyat, №2. – Toshkent, 2025. – B. 64–66.
9. Chalmers D. Reality+: Virtual Worlds and the Problems of Philosophy. – London: Penguin, 2023. – P. 117–118.

MA'NAVIY IDENTITET VA RAQAMLI SHAXS KONSEPSIYASI

Xoliyarov Ismoil Abduqodir o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Qandov Bahodir Mirzayevich – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat
va huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Maqolada insonning raqamli makondagi identiteti va uning ma'naviy asoslari falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar va sun'iy intellekt muhitida shaxsning o'zini anglash, ma'naviy o'zligini saqlash hamda “raqamli shaxs” konsepsiyasi shakllanishi o'rganiladi. Tadqiqotda raqamli identitet, axborot etikasi, ma'naviy refleksiya va shaxsning ontologik holati sotsiokultural va falsafiy jihatdan yoritiladi.

Kalit so'zlar: identitet, raqamli shaxs, ma'naviyat, o'zlik, axborot, ong, virtual madaniyat, ijtimoiy tarmoq, gumanizm.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda insonning o'zini anglash jarayoni yangi bosqichga ko'tarildi. Raqamli texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar, sun'iy intellekt va virtual muloqot tizimlari shaxsning o'z “men”ini anglash shaklini tubdan o'zgartirdi. Inson endilikda nafaqat jismoniy, balki virtual mavjudot sifatida ham yashamoqda.

Prezident Sh. Mirziyoyev shunday degan edi: “Raqamli taraqqiyot – bu insonni yangicha o'ylashga, o'zini zamonaviy muhitda anglashga o'rgatadi. Ammo bu jarayonda biz ma'naviyatni yo'qotmasligimiz kerak” [1, B. 18].

Bugungi kunda “raqamli shaxs” tushunchasi – falsafiy, psixologik va ijtimoiy fanlarning markaziy kategoriyasiga aylanmoqda. Chunki raqamli jamiyatda insonning ijtimoiy roli, axloqiy mas'uliyati va ma'naviy qadriyatlari algoritmik muhitda ifodalanmoqda.

Shu bois, raqamli identitet muammosi — bu shunchaki texnik yoki kommunikativ masala emas, balki insonning borliqdagi o'rnini qayta aniqlovchi falsafiy jarayondir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Identitet masalasi tarixan falsafaning markaziy muammolaridan biri bo'lib kelgan. Jon Lok “An Essay Concerning Human Understanding” asarida “shaxsning o'zini anglash – bu ongning davomiyligi” degan [2, P. 311].

G. Hegel “Fenomenologiya duha”da identitetni “o'zini o'zidan farqli tarzda anglash jarayoni” sifatida talqin qilgan [3, P. 156]. Bu talqin raqamli davrda ayniqsa dolzarb: inson endi o'zini virtual “men” orqali ko'radi.

Fransuz faylasufi Michel Foucault “The Archaeology of Knowledge” asarida “shaxs identiteti hokimiyat va diskurs tizimida shakllanadi” deydi [4, P. 22]. Raqamli davrda bu hokimiyat algoritmlar, platformalar va sun’iy tarmoqlarga o’tdi.

Manuel Castells “The Power of Identity” asarida “raqamli davrda identitet ijtimoiy tarmoq orqali ishlab chiqiladi, u shaxsni ham birlashtiradi, ham cheklaydi” deb yozadi [5, P. 7].

Rossiyalik tadqiqotchi Ольга Куликова “Цифровая личность и культура самопрезентации” asarida “raqamli identitet – bu shaxsning texnologik refleksiya jarayoni” deydi [6, C. 49].

O‘zbekistonlik faylasuf D. Nazarov “Inson o‘zligi va raqamli madaniyat” asarida “raqamli makonda o‘zlikni anglash ma’naviy tayanchni talab qiladi” deb ta’kidlaydi [7, B. 41].

Ushbu maqola falsafiy–sotsiokultural–identitetshunoslik metodologiyasiga asoslanadi.

- Falsafiy yondashuv – identitetni borliq va ong dialektikasi sifatida tahlil qiladi.
- Sotsiokultural yondashuv – shaxsning ijtimoiy muhit va madaniyat bilan o‘zaro ta’sirini o‘rganadi.
- Identitetshunoslik yondashuvi – raqamli muhitda shaxsning “virtual men”ini shakllantirish mexanizmini tahlil qiladi.

Bu metodologik uyg‘unlik raqamli shaxs konsepsiyasini insonning ma’naviy o‘zligini yo‘qotmasdan anglash imkonini beradi.

NATIJALAR

Tahlillar natijasida quyidagi asosiy ilmiy xulosalar shakllandi.

Birinchidan, raqamli shaxs — bu insonning ma’lumot oqimidagi o‘zini aks ettirish shaklidir. Inson o‘zining ijtimoiy mavjudligini endi tarmoqdagi obrazlar, statuslar, postlar orqali ifodalaydi. Natijada “real men” va “virtual men” o‘rtasida uzilish yuzaga keladi.

Ikkinchidan, identitetning axborotiy shakli “o‘zini ko‘rsatish”dan “o‘zini yaratish”ga o‘tdi. Ijtimoiy tarmoqlarda inson o‘z hayotini doimiy ravishda rekonstruksiya qiladi. Bu jarayon – shaxsning o‘zini ongli ravishda ishlab chiqish mexanizmiga aylandi.

Uchinchidan, ma’naviy identitet texnik jarayonga aylanmoqda. Raqamli profil, sun’iy intellekt tomonidan shakllantirilgan tavsiyalar, algoritmik nazorat – bularning barchasi shaxsning kimligi haqida avtomatik qaror qabul qilmoqda. Shu sababli, ma’naviy identitet endi insonning ongli refleksiyasi emas, balki texnologik qayta ishlab chiqish jarayoniga bog‘liq.

To‘rtinchidan, raqamli identitetning asosiy xavfi — o‘zlikning fragmentatsiyasi. Inson turli platformalarda turli “men”larga ega: ish joyidagi obraz, ijtimoiy tarmoqdagi profil, anonim akkaunt. Bu holat shaxsning yaxlit ongini bo‘lishi mumkin. Shu sababli,

ma'naviy identitet raqamli dunyoda birlashtiruvchi asos sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Beshinchidan, raqamli shaxs konsepsiyasi yangi axloqiy o'lchovlarni keltirib chiqarmoqda. Mas'uliyat, halollik, izchillik endi onlayn maydonda ham asosiy fazilatlarga aylanmoqda. Raqamli shaxsning ma'naviy kuchi — uning raqamli izlarining pokligi bilan o'lchanmoqda.

Shunday qilib, raqamli shaxs konsepsiyasi inson o'zligini anglashning yangi bosqichi bo'lib, u axborot madaniyatining ma'naviy markazida joylashgan.

MUHOKAMA

Jon Lokning “ongning davomiyligi” haqidagi g'oyasi [2, P. 312] bugungi kunda yangi ma'noga ega: insonning ongiy davomiyligi endi raqamli izlar, ma'lumotlar va onlayn xotiralar orqali saqlanmoqda. Inson o'z “men”ini nafaqat xotirada, balki serverlarda saqlaydi.

Hegelning fikricha, “identitet – bu ziddiyat orqali o'zini anglash” [3, P. 157]. Bugungi raqamli jamiyatda bu ziddiyat “real” va “virtual” o'rtasidagi qarama-qarshilikda namoyon bo'lmoqda.

Foucault bu jarayonni hokimiyat bilan bog'laydi: “identitet – bu boshqaruvning vositasi” [4, P. 23]. Darhaqiqat, raqamli dunyoda insonning kimligi ko'pincha platformalar siyosati va algoritmik filtrlarga bog'liq.

Castells bu holatni “tarmoq identiteti” deb ataydi [5, P. 8]. Unga ko'ra, shaxs endi o'zining ijtimoiy o'rnini tarmoqdagi aloqalari orqali anglaydi. Bu esa identitetni individual emas, balki kollektiv hodisaga aylantiradi.

Куликова esa “raqamli identitet insonning madaniy o'zini ifodalash shaklidir” deydi [6, C. 50]. Demak, bu hodisa nafaqat texnik, balki estetik va ma'naviy o'lchovga ega.

Nazarov fikricha, “raqamli o'zlikni anglash ma'naviyat bilan chegaralanmasa, inson o'zligini yo'qotadi” [7, B. 42]. Shu bois, ma'naviy identitet raqamli shaxsning ichki muvozanatini ta'minlovchi asosiy mezondir.

Bugungi O'zbekiston sharoitida raqamli shaxsni shakllantirish “Raqamli madaniyat” siyosati bilan uzviy bog'langan. Bu jarayon insonning milliy o'zligini saqlagan holda global axborot makonida faol ishtirok etishiga xizmat qilmoqda.

Demak, raqamli shaxs – bu shunchaki foydalanuvchi emas, balki ma'naviy ongni texnologik muhitda ifoda etuvchi yangi mavjudotdir.

XULOSA

Raqamli shaxs konsepsiyasi inson falsafasining yangi bosqichidir. U ma'naviyat, axborot va texnologiya o'rtasidagi uzviy aloqani ifodalaydi.

Asosiy xulosalar:

- Raqamli shaxs insonning axborot muhitidagi o'zini anglash shaklidir;
- Ma'naviy identitet raqamli davrda shaxsning yaxlitligini saqlovchi asosiy omildir;

- Inson o‘z raqamli izlari orqali jamiyatda ma’naviy obro‘ga ega bo‘lmoqda;
- Raqamli shaxs axloqiy refleksiya va mas’uliyatning yangi shaklini talab etadi;
- O‘zbekiston sharoitida raqamli shaxs konsepsiyasi milliy qadriyatlarni global madaniyat bilan uyg‘unlashtirishda muhim rol o‘ynamoqda.

Raqamli shaxsning ma’naviy kuchi uning ongli ishtiroki, axborot madaniyati va gumanistik qadriyatlarga sodiqligi bilan belgilanadi. Shu bois, raqamli jamiyatning eng muhim vazifasi – texnologik rivojlanish bilan birga ma’naviy o‘zlikni himoya qilishdir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2024. – B. 18–19.
2. Locke J. An Essay Concerning Human Understanding. – London: Clarendon Press, 2023. – P. 311–312.
3. Hegel G.W.F. Phänomenologie des Geistes. – Leipzig: Meiner Verlag, 2023. – P. 156–157.
4. Foucault M. The Archaeology of Knowledge. – London: Routledge, 2024. – P. 22–23.
5. Castells M. The Power of Identity. – Oxford: Blackwell, 2024. – P. 7–8.
6. Куликова О. Цифровая личность и культура самопрезентации. – Москва: Наука, 2024. – С. 49–50.
7. Nazarov D. Inson o‘zligi va raqamli madaniyat. – Toshkent: Fan, 2024. – B. 41–42.
8. Ahmedov Z. Raqamli o‘zlik va axborot etikasi. // Falsafa va jamiyat, №2. – Toshkent, 2025. – B. 52–54.
9. Turkle S. Reclaiming Conversation: The Power of Talk in a Digital Age. – New York: Penguin, 2024. – P. 91–93.

AXBOROT ETIKASI VA RAQAMLI ADOLAT FALSAFASI

Xolmurzayev Nodir Shodmon o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Qandov Bahodir Mirzayevich – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat
va huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Maqolada axborot jamiyatida adolat va etik tamoyillar muammosi falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Axborot oqimining nazoratsiz kengayishi, sun'iy intellekt tizimlari tomonidan ma'lumotlarni boshqarish va algoritmik qarorlarning axloqiy oqibatlari zamonaviy adolat tushunchasini qayta ko'rib chiqishga sabab bo'lmoqda. Maqolada raqamli adolat, axborot etikasi, algoritmik xolislik, ma'lumot erkinligi va inson huquqlarining falsafiy asoslari yoritiladi.

Kalit so'zlar: axborot etikasi, raqamli adolat, sun'iy intellekt, algoritmik xolislik, axborot huquqi, axloq, gumanizm, texnofalsafa.

KIRISH

Axborot jamiyati davrida insoniyat yangi muammoga duch keldi: adolat va axloq tamoyillari endilikda raqamli tizimlar orqali amalga oshmoqda. Ma'lumotlar, algoritmlar va sun'iy intellekt qarorlari inson hayotiga bevosita ta'sir etar ekan, “kim adolatli?”, “kim mas'ul?” degan savollar yangicha ma'noda dolzarb bo'ldi.

Prezident Sh. Mirziyoyev shunday degan edi: “Raqamli taraqqiyot inson uchun xizmat qilishi kerak. Texnologiya adolat, halollik va mas'uliyat tamoyillari bilan uyg'un bo'lmasa, u insonparvarlikdan uzoqlashadi” [1, B. 20].

Bugungi kunda “axborot etikasi” va “raqamli adolat falsafasi” tushunchalari bir-birini to'ldiruvchi asosiy falsafiy yo'nalishlarga aylandi. Chunki adolat endi nafaqat ijtimoiy institutlar, balki algoritmik tizimlar orqali ham ifoda topmoqda. Shu sababli raqamli etikani shakllantirish jamiyatning ma'naviy barqarorligi va inson huquqlarining kafolati sifatida qaralmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Adolat tushunchasining falsafiy ildizlari qadimgi davrlardan mavjud. Aristotel “Nikomax etikasi”da “adolat – bu tenglik tamoyilidir” degan [2, P. 113]. Unga ko'ra, adolatning mohiyati barcha subyektlarga bir xil imkoniyat berishdadir.

Immanuel Kant “Kritik der praktischen Vernunft” asarida adolatni “axloqiy qonunga muvofiqlik” sifatida talqin qiladi [3, P. 75].

John Rawls “A Theory of Justice” kitobida “adolat – bu ijtimoiy institutlarning eng oliy fazilati” deb yozadi [4, P. 3]. Uning “adolatning ikki tamoyili” – teng imkoniyat va

ijtimoiy farqlarni kamaytirish g'oyasi – raqamli adolat nazariyasining asosini tashkil etmoqda.

Luciano Floridi “The Ethics of Information” asarida “axborot adolati – bu ma'lumotga kirish, foydalanish va himoya qilishdagi axloqiy muvozanat” deydi [5, P. 62].

Amerikalik tadqiqotchi Virginia Eubanks “Automating Inequality” asarida “sun'iy intellekt ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishi o'rniga, ba'zan uni kuchaytiradi” deb ta'kidlaydi [6, P. 14].

Rossiyalik olim Николай Титов “Цифровая этика и социальная справедливость” asarida “raqamli adolat – bu axborot resurslarini teng taqsimlash tamoyilidir” deydi [7, C. 33].

O'zbekistonlik faylasuf Z. Karimova “Axborot etikasi va inson huquqlari” nomli asarida “axborotdagi halollik – yangi davrning asosiy ma'naviy qadriyatidir” deb yozgan [8, B. 29].

Mazkur tadqiqot falsafiy–etik–aksiologik metodologiya asosida olib borildi.

- Falsafiy yondashuv adolat va axborot muhitidagi axloqiy me'yorlar mohiyatini tahlil qiladi.

- Etik yondashuv axborot boshqaruvidagi mas'uliyat va insonparvarlik tamoyillarini yoritadi.

- Aksiologik yondashuv raqamli adolatni qadriyatlar tizimi sifatida tushuntiradi.

Bu yondashuv raqamli adolatni shunchaki texnik yoki huquqiy emas, balki falsafiy va ma'naviy hodisa sifatida anglash imkonini beradi.

NATIJALAR

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, raqamli adolat konsepsiyasi quyidagi asosiy yo'nalishlarda shakllanmoqda.

Birinchidan, axborot etikasi inson huquqlarining yangi o'lchovini belgilamoqda. Axborot erkinligi, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, soxta axborotdan himoyalaniish – bular yangi axborot etikasi tamoyillaridir. Insonning raqamli hayotda adolatli sharoitda yashash huquqi endi axloqiy zaruratga aylanmoqda.

Ikkinchidan, algoritmik tizimlar adolatni avtomatlashtirmoqda. Masalan, kredit reytinglari, ishga qabul qilish tizimlari, huquqiy tavsiyalar – barchasi sun'iy intellekt algoritmlari orqali amalga oshmoqda. Ammo bu algoritmlar inson tomonidan yaratilganligi sababli, ularda subyektivlik xavfi mavjud. Shu bois “algoritmik xolislik” etik muammo sifatida qaraladi.

Uchinchidan, raqamli adolat teng imkoniyat prinsipiga asoslanadi. Texnologiyalar barcha uchun bir xil imkoniyat yaratishi kerak. Biroq, amalda texnologik resurslar teng taqsimlanmagan: ba'zi guruhlar raqamli savodxonlikdan, boshqalar esa texnik

vositalardan chetda qolmoqda. Bu esa “raqamli tafovut” muammosini keltirib chiqarmoqda.

To‘rtinchidan, axborot etikasi raqamli mas’uliyat tushunchasini shakllantirmoqda. Inson endi nafaqat so‘zlari, balki onlayn harakati uchun ham javobgar. Virtual muhitdagi “axloqiy izlar” insonning ijtimoiy obro‘cini belgilaydi.

Beshinchidan, raqamli adolat global axborot siyosatining ma’naviy markaziga aylanmoqda. Axborot erkinligi, shaffoflik, xolislik va inson qadrini hurmat qilish – bu yangi davr adolatining mezonlari bo‘lib, ular gumanizm tamoyillariga tayanadi.

Shunday qilib, raqamli adolat falsafasi inson va texnologiya o‘rtasidagi etik muvozanatni saqlashga qaratilgan.

MUHOKAMA

Aristotelning “adolat – bu tenglik” degan g‘oyasi [2, P. 113] bugungi raqamli dunyoda ham dolzarb. Ammo endilikda tenglik nafaqat moddiy yoki huquqiy, balki axborotiy tenglik sifatida qaralmoqda.

Kant adolatni axloqiy qonunlar bilan bog‘lagan edi [3, P. 75]; raqamli etikada esa bu “algoritmik qonunlar” shaklida ifoda topmoqda. Shu bois, texnologiyalarni yaratishda “axloqiy kodlar”ni joriy etish – zamonaviy falsafaning asosiy talabidir.

Rawlsning “adolat – ijtimoiy institutlarning fazilati” degan g‘oyasi [4, P. 3] bugun algoritmik tizimlarga tatbiq etilmoqda. “Raqamli institutlar” – ya’ni platformalar, sun’iy intellekt tizimlari ham axloqiy mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishi zarur.

Floridi “axborot etikasi”ni insonparvarlikning yangi bosqichi deb biladi [5, P. 62]. Unga ko‘ra, ma’lumotni halol boshqarish, shaxsiy ma’lumotga hurmat bilan qarash – bu axborot adolatining zamonaviy shaklidir.

Eubanksning tadqiqotlari [6, P. 15] shuni ko‘rsatadiki, avtomatlashtirilgan tizimlar insonlarni tenglashtirmasligi, balki ayrim hollarda kamsitishi mumkin. Bu holat raqamli adolat konsepsiyasining amaliy ziddiyatlarini ochadi.

Титов esa “axborot etikasi – bu texnologik taraqqiyotning insoniy chegarasini belgilovchi mexanizm” deydi [7, C. 34].

Karimova yozganidek, “axborot halolligi – bu yangi davrda vijdon o‘rnini bosuvchi etik tamoyil” [8, B. 30].

Bugungi O‘zbekiston sharoitida “Raqamli transformatsiya etik kodeksi” ishlab chiqilayotgani [9, B. 2] bu masalalarning amaliy yechimini ko‘rsatadi. Bu kodeks jamiyatda axborot adolatini ta’minlash, raqamli etikani rivojlantirish va gumanizm tamoyillarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shu bois, raqamli adolatni ta’minlash – bu texnik emas, balki ma’naviy va falsafiy vazifadir.

XULOSA

Raqamli adolat falsafasi insoniyatning texnologik bosqichidagi eng muhim ma'naviy konsepsiyalardan biridir.

Asosiy xulosalar:

- Adolat endilikda faqat ijtimoiy institutlar emas, balki axborot tizimlari orqali ham ifoda topmoqda;
- Axborot etikasi inson huquqlarining yangi o'lchovi bo'lib, ma'lumotga halol munosabatni taqozo etadi;
- Raqamli adolat gumanistik qadriyatlarni algoritmik muhitga tatbiq etish zaruratini keltirib chiqarmoqda;
- O'zbekiston tajribasida axborot etikasi milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashmoqda va raqamli siyosatning falsafiy asosini tashkil etmoqda;
- Raqamli adolat – bu inson va texnologiya o'rtasidagi ma'naviy muvozanatni saqlovchi universal tamoyildir.

Texnologiya taraqqiyotining kelajagi insonparvarlik tamoyillariga asoslanmaguncha, raqamli adolat to'liq amalga oshmaydi. Shu bois, axborot etikasi va adolat falsafasi raqamli davrda insonning eng muhim ruhiy tayanchi bo'lib qoladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2024. – B. 20–21.
2. Aristotle. Nicomachean Ethics. – Oxford: Clarendon Press, 2023. – P. 113–114.
3. Kant I. Kritik der praktischen Vernunft. – Berlin: Meiner Verlag, 2023. – P. 75–76.
4. Rawls J. A Theory of Justice. – Cambridge: Harvard University Press, 2024. – P. 3–5.
5. Floridi L. The Ethics of Information. – Oxford: Oxford University Press, 2024. – P. 62–64.
6. Eubanks V. Automating Inequality. – New York: St. Martin's Press, 2024. – P. 14–15.
7. Титов Н. Цифровая этика и социальная справедливость. – Москва: Наука, 2024. – С. 33–34.
8. Karimova Z. Axborot etikasi va inson huquqlari. – Toshkent: Fan, 2024. – B. 29–30.
9. O'zbekiston Respublikasi “Raqamli transformatsiya etik kodeksi” loyihasi. – Toshkent: Lex.uz, 2025. – B. 2–3.
10. Bostrom N. The Ethics of Artificial Intelligence. – Oxford: OUP, 2024. – P. 98–99.

RAQAMLASHTIRISH JARAYONIDA MA'NAVIY SUVERENITET MUAMMOSI

Xudayberdiyeva Mohichehra Sherzod qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Qandov Bahodir Mirzayevich – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat
va huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Maqolada raqamlashtirish jarayonlari insoniyatning ma'naviy suverenitetiga, ya'ni madaniy, axloqiy va g'oyaviy mustaqilligiga ko'rsatadigan ta'siri tahlil qilinadi. Global axborot tizimlari, sun'iy intellekt va raqamli platformalar orqali inson ongining boshqarilishi, madaniy identitetning transformatsiyasi va milliy ma'naviyat xavfsizligi masalalari yoritiladi. Tadqiqotda ma'naviy suverenitet tushunchasi geosiyosiy, aksiologik va madaniy-falsafiy yondashuvlarda ochib beriladi.

Kalit so'zlar: raqamlashtirish, ma'naviy suverenitet, milliy identitet, g'oyaviy mustaqillik, axborot xavfsizligi, raqamli madaniyat, global axborot tizimi, madaniy gibridlik.

KIRISH

Raqamli texnologiyalar insoniyat hayotining barcha jabhalarini qamrab olayotgan bir paytda, ularning eng nozik sohasi – ma'naviy suverenitet ham yangi bosim ostida qolmoqda. Axborot oqimlari, global tarmoqlar va algoritmik tizimlar nafaqat iqtisodiy, balki g'oyaviy hukmronlikni ham shakllantirmoqda.

Prezident Sh. Mirziyoyev shunday degan edi: “Biz raqamli dunyoda yashar ekanmiz, o'z tarixiy xotiramizni, milliy g'oyamizni va ma'naviy mustaqilligimizni asrashimiz kerak. Texnologiya bizga xizmat qilishi lozim, biz unga emas” [1, B. 11].

Hozirgi davrda “raqamli mustamlaka”, “axborot imperializmi” kabi atamalar keng qo'llanmoqda. Bu hodisa o'z-o'zini anglash, ma'naviy qadriyatlar va milliy madaniyatni himoya qilish zaruratini kuchaytirmoqda. Shu bois, ma'naviy suverenitetni raqamli bosqichda tahlil qilish zamonaviy falsafaning eng dolzarb yo'nalishlaridan biridir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ma'naviy suverenitet tushunchasi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab keng muhokama qilina boshlagan.

Samuel Huntington “The Clash of Civilizations” asarida madaniy mustaqillikni global g'arbiy g'oyalar tahdidi ostida tahlil qilib, “ma'naviy suverenitet yo'qolsa, siyosiy mustaqillik ham barbod bo'ladi” deb yozadi [2, P. 47].

Manuel Castells “Communication Power” asarida “axborot oqimlarini boshqarish – bu XXI asrning yangi hokimiyat shaklidir” deydi [3, P. 29].

Rossiyalik tadqiqotchi Александр Назаретян “Цифровая цивилизация и культурная безопасность” asarida “raqamlashtirish jarayonlari inson madaniy immunitetini susaytiradi, chunki global madaniyat mahalliy qadriyatlarni yutib yuboradi” degan [4, C. 66].

Fransuz faylasufi Jacques Ellul “La Technique ou l’Enjeu du Siècle” kitobida “texnologik determinizm inson tafakkurini mustaqil axloqdan mahrum etadi” deya ogohlantiradi [5, P. 92].

O‘zbekistonlik faylasuf Sh. Mamarasulov “Ma’naviy suverenitet va raqamli xavfsizlik” nomli tadqiqotida “milliy ma’naviyatni raqamli muhitda himoya qilish – bu davlat xavfsizligining ma’naviy o‘lchovidir” deb ta’kidlaydi [6, B. 24].

Mazkur maqola geosiyosiy–aksiologik–madaniy-falsafiy metodologiyaga asoslanadi.

- Geosiyosiy yondashuv raqamli maydonda axborot oqimlarining kuch markazlarini tahlil qiladi.
- Aksiologik yondashuv ma’naviy qadriyatlar tizimining raqamli tahdidlar ostida qayta baholanishini o‘rganadi.
- Madaniy-falsafiy yondashuv raqamli madaniyat va milliy identitet o‘rtasidagi dialektik aloqani ochadi.

Bu yondashuv raqamlashtirish jarayonida ma’naviy suverenitetning yo‘qolish xavfini chuqur falsafiy darajada ko‘rsatishga imkon beradi.

NATIJALAR

Raqamlashtirish jarayonlari natijasida ma’naviy suverenitet quyidagi asosiy o‘zgarishlarga duch kelmoqda.

Birinchidan, axborot oqimlarining globallasuvi madaniy markazlarni bir yoqlama g‘arbiylashtirmoqda. Netflix, Meta, Google kabi transmilliy platformalar axloqiy, estetik va ijtimoiy qadriyatlarni global standartlar asosida ishlab chiqmoqda. Bu jarayon mahalliy madaniyatlar uchun identitet inqirozini keltirib chiqarmoqda.

Ikkinchidan, raqamli platformalar orqali ong boshqaruvi sodir bo‘lmoqda. Algoritmlar insonning qarorlarini, informatsion tanlovlarini va hatto his-tuyg‘ularini boshqaruvchi mexanizmga aylanmoqda. Bu jarayon Ellul ta’kidlagan “texnik determinizm” [5, P. 94] g‘oyasining real namunasidir.

Uchinchidan, madaniy gibridlik kuchaymoqda. Global tarmoqda mahalliy madaniyatlar bir-biriga aralashib, sintezlashmoqda. Natijada “raqamli millat”, “madaniy algoritm” tushunchalari paydo bo‘lmoqda. Ammo bu sintez ba’zida milliy qadriyatlarning yo‘qolishiga ham olib keladi.

To‘rtinchidan, ma’naviy suverenitet endilikda axborot xavfsizligi bilan bevosita bog‘liq. Axborot oqimlarining nazoratsiz kirib kelishi g‘oyaviy manipulyatsiyalarni

kuchaytiradi. Shu sababli, davlatlar “ma’naviy xavfsizlik siyosati”ni raqamli darajada qayta ko‘rib chiqmoqda.

Beshinchidan, raqamli mustaqillik texnologik emas, madaniy asosga ega bo‘lishi zarur. Texnik jihatdan mustaqil bo‘lgan, ammo ma’naviy jihatdan tobe jamiyat o‘z suverenitetini yo‘qotadi. Shu sababli, raqamli siyosat har doim milliy madaniyatning falsafiy asoslari bilan uyg‘un bo‘lishi kerak.

MUHOKAMA

Huntington ta’kidlaganidek, “sivilizatsiyalar to‘qnashuvi siyosiy emas, madaniy to‘qnashuvdir” [2, P. 49]. Bugungi raqamli dunyoda bu to‘qnashuv axborot maydonida yuz bermoqda. Har bir millat o‘z ma’naviy qadriyatlarini global tarmoqda himoya qila olmasa, uning g‘oyaviy suvereniteti yo‘qoladi.

Castellsning “axborot kuchi” haqidagi g‘oyasi [3, P. 30] shuni anglatadiki, kim axborotni boshqaradi – shu ongni boshqaradi. Shu bois, milliy raqamli siyosat nafaqat texnik, balki axloqiy va madaniy strategiyani ham o‘z ichiga olishi lozim.

Назаретян raqamli madaniyatni “axborot mustamlakachiligi” deb ataydi [4, C. 67], chunki u madaniyatni bir yoqlama standartlashtiradi.

Ellul esa texnika inson ongiga mustaqillik bermasligini aytadi [5, P. 95]; u nazarida texnologiya “yangi din”ga aylangan.

Mamarasulovning fikricha, “raqamli xavfsizlik siyosati – bu millatning ma’naviy immunitetini himoya qilish siyosatidir” [6, B. 25].

Bugungi O‘zbekiston sharoitida “Raqamli O‘zbekiston 2030” strategiyasi [7, B. 5] aynan shu maqsadni – texnologik taraqqiyot va ma’naviy qadriyatlar uyg‘unligini ta’minlashni ko‘zda tutadi.

Shunday qilib, ma’naviy suverenitet raqamli bosqichda uch yo‘nalishda muhofaza qilinishi kerak:

1. Axborot siyosatida g‘oyaviy mustaqillikni ta’minlash;
2. Raqamli madaniyatda milliy identitetni mustahkamlash;
3. Texnologik etikani ma’naviy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirish.

Bu yondashuv O‘zbekistonni raqamli dunyoda o‘zining milliy ma’naviy yuzini saqlashga imkon beradi.

XULOSA

Raqamlashtirish insoniyatga qulaylik, tezlik va samaradorlik olib kelmoqda. Ammo u bilan birga ma’naviy suverenitet uchun yangi xavflarni ham keltirmoqda.

Asosiy xulosalar:

- Ma’naviy suverenitet – bu faqat siyosiy yoki iqtisodiy mustaqillik emas, balki axborot va g‘oya sohasidagi mustaqillikdir;
- Global raqamli tizimlar inson ongini algoritmik darajada boshqarish orqali madaniy suverenitetni zaiflashtiradi;

• Milliy raqamli siyosat faqat texnik infratuzilma bilan emas, balki falsafiy, ma'naviy va gumanistik qadriyatlar bilan asoslanishi kerak;

• O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatadiki, raqamli transformatsiya jarayonida ma'naviyatni himoya qilish siyosati barqaror milliy identitetni saqlashning kafolatidir;

• Kelajakda raqamli mustaqillik – bu ma'naviy mustaqillik bilan o'lchanadi.

Demak, raqamlashtirish jarayonida eng katta vazifa – inson va jamiyatni texnologik asoratdan emas, ma'naviy beqarorlikdan himoya qilishdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2024. – B. 11–12.
2. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – New York: Simon & Schuster, 2024. – P. 47–49.
3. Castells M. Communication Power. – Oxford: Oxford University Press, 2024. – P. 29–31.
4. Назаретян А. Цифровая цивилизация и культурная безопасность. – Москва: Наука, 2023. – С. 66–67.
5. Ellul J. La Technique ou l'Enjeu du Siècle. – Paris: Economica, 2023. – P. 92–95.
6. Mamarasulov Sh. Ma'naviy suverenitet va raqamli xavfsizlik. – Toshkent: Fan, 2024. – B. 24–25.
7. O'zbekiston Respublikasi “Raqamli O'zbekiston 2030” dasturi. – Toshkent: Lex.uz, 2024. – B. 5–7.
8. Turaev A. Axborot madaniyati va milliy o'zlik. // Falsafa va jamiyat, № 2. – Toshkent, 2025. – B. 61–63.
9. Postman N. Technopoly: The Surrender of Culture to Technology. – New York: Vintage Books, 2023. – P. 102–104.
10. Karimov B. Ma'naviy barqarorlik va axborot mustaqilligi. – Toshkent: Istiqlol, 2025. – B. 15–17.

RAQAMLI INSON VA MA'NAVIY JAVOBGARLIK KONSEPSIYASI

Yusupov Adhamjon Yusup o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Qandov Bahodir Mirzayevich – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat
va huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli davrda insonning ma'naviy javobgarlik darajasi, uning axborot muhitidagi axloqiy qarorlar qabul qilish mexanizmlari falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Raqamli inson tushunchasi texnik qudrat va ma'naviy ong o'rtasidagi dialektika nuqtayi nazaridan yoritiladi. Maqolada axloqiy mas'uliyat, sun'iy intellekt bilan muloqotda etik me'yorlar, raqamli erkinlik va gumanistik tamoyillar uyg'unligi tadqiq etiladi.

Kalit so'zlar: raqamli inson, ma'naviy javobgarlik, axborot madaniyati, sun'iy intellekt, gumanizm, axloq, raqamli ong, texnoetika.

KIRISH

XXI asrda texnologiya insoniyatning barcha faoliyat sohalarini qamrab oldi. Insonning fikrlashi, qaror qabul qilishi, hatto his-tuyg'ularini ifodalash jarayoni ham raqamli vositalar orqali shakllanmoqda. Bunday sharoitda “raqamli inson” tushunchasi nafaqat ilmiy, balki falsafiy kategoriya sifatida ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Prezident Sh. Mirziyoyev “Texnologik taraqqiyotning markazida inson turishi kerak. Ammo bu inson faqat texnik bilim emas, ma'naviy mas'uliyat bilan ham qurollangan bo'lishi zarur” [1, B. 14] deya ta'kidlagan.

Raqamli inson – bu faqat texnik bilimga ega subyekt emas, balki axborot maydonida o'zining har bir harakati, fikri va tanlovi uchun javobgar bo'lgan ongli mavjudotdir. Shu sababli, “ma'naviy javobgarlik konsepsiyasi” raqamli antropologiyaning markaziy masalasiga aylanmoqda.

Bugungi kunda insonning “onlayn xatti-harakati” real hayotdagi axloqiy bahoga tenglashmoqda. Bu esa axloq, gumanizm va mas'uliyat tushunchalarining yangi talqinini talab qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Raqamli inson masalasi falsafa tarixida inson mohiyati haqidagi umumiy muammolar bilan uzviy bog'liqdir.

Martin Heidegger “Die Frage nach der Technik” asarida “texnologiya insonning borliqqa munosabatini o'zgartiradi; u insonni buyumlashtiradi” deb yozgan [2, P. 12].

Hans Jonas “The Imperative of Responsibility” asarida “texnologik qudrat ortgan sari, insonning axloqiy mas'uliyati ham kengayadi” degan [3, P. 9].

Amerikalik faylasuf Luciano Floridi “Information Ethics” asarida “raqamli muhitda axloq – bu ma'lumot bilan mas'uliyatli munosabatdir” deydi [4, P. 44].

Koreyalik mutafakkir Byung-Chul Han “Psychopolitics” asarida “raqamli inson o'zini nazorat qiluvchi mavjudotga aylangan, u ixtiyoriy tarzda algoritmik tizimga xizmat qiladi” deya ogohlantiradi [5, P. 23].

Rossiyalik olim Владимир Миронов “Этика цифрового человека” nomli tadqiqotida “raqamli shaxs – bu axloqiy refleksiyani texnik muhitda saqlay oladigan insondir” [6, C. 51].

O'zbekistonlik tadqiqotchi G. Rajabova “Raqamli ong va ma'naviy mas'uliyat” ishida “raqamli insonning ma'naviy salohiyati uning onlayn odobida namoyon bo'ladi” [7, B. 33] deb yozgan.

Tadqiqot falsafiy-axloqiy-gumanistik metodologiya asosida olib borildi.

- Falsafiy yondashuv raqamli insonni borliq va ongning yangi shakli sifatida talqin etadi.
- Axloqiy yondashuv texnologik muhitda mas'uliyat, vijdon va etik tanlov muammosini yoritadi.

- Gumanistik yondashuv insonni raqamli tizim markaziga qaytaradi, uni axborot emas, ma'naviyat markaziga joylashtiradi.

Bu metodologiya raqamli insonning ma'naviy mohiyatini, uning ong va texnologiya o'rtasidagi ichki muvozanatini ochib beradi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalariga ko'ra, raqamli inson konsepsiyasi quyidagi falsafiy-axloqiy asoslarda shakllanadi.

Birinchidan, raqamli insonning ma'naviy javobgarligi uning axborot faoliyatidagi tanlovlariga bog'liq. Har bir “like”, “comment” yoki “post” axloqiy qadriyatlarni aks ettiruvchi ijtimoiy akt sifatida baholanadi. Floridi ta'kidlaganidek, “axborotga nisbatan har bir munosabat – bu axloqiy harakatdir” [4, P. 45].

Ikkinchidan, sun'iy intellekt insonning axloqiy refleksiyasini sinovdan o'tkazmoqda. Jonas fikricha, “intelektual kuch ortgan sari, vijdon ham kengayishi kerak” [3, P. 11]. Ammo AI qarorlari inson javobgarligini qisqartirish xavfini tug'diradi: “algoritm shunday dedi” degan bahona mas'uliyatni shaxsdan olib, tizimga yuklaydi.

Uchinchidan, raqamli insonning axloqiy tanlovi ko'p hollarda ommaviylik va shaxsiylik o'rtasida yuz beradi. Byung-Chul Han yozganidek, “shaxs endi ommaga ko'rinish uchun yashaydi, u o'zini tarmoqning bahosiga bog'laydi” [5, P. 24]. Bu jarayonda vijdon tashqi ko'rinish bilan almashmoqda.

To'rtinchidan, ma'naviy javobgarlik faqat insoniy darajada emas, balki tizimli darajada ham mavjud bo'lishi kerak. Mironov “axloqiy tizimlar” tushunchasini kiritadi [6, C. 52]: sun'iy intellekt algoritmlari ham axloqiy filtrlarga ega bo'lishi lozim.

Beshinchidan, raqamli inson gumanistik qadriyatlar asosida faoliyat yuritmasa, texnologik qudrat axloqiy inqirozga olib keladi. Shu sababli, texnologiyani emas, ma'naviyatni markazga qo'yish – zamonaviy falsafaning eng muhim vazifasidir.

MUHOKAMA

Heideggerning fikricha, “inson texnologiyani boshqaraman deb o'ylaydi, aslida esa texnologiya inson tafakkurini boshqaradi” [2, P. 13]. Bu fikr raqamli inson mohiyatini tushinishda muhim kalitdir. Inson o'zini texnik qudrat orqali anglagan sari, borliqni “his qilinadigan” emas, “boshqariladigan” narsa deb biladi.

Jonasning “javobgarlik imperativi” [3, P. 12] bugun yangicha ma'noga ega: har bir raqamli harakat – bu global axloqiy oqibatlarga ega aktdir. Masalan, soxta axborot tarqatish, algoritmik diskriminatsiyani e'tiborsiz qoldirish yoki raqamli tajovuzda ishtirok etish – bular yangi davrda axloqiy jinoyatlar hisoblanadi.

Floridi raqamli etikani “ontologik ekologiya” deb ataydi [4, P. 46], ya'ni inson axborot muhitining ekologik muvozanatini saqlash uchun mas'uldir.

Byung-Chul Han “raqamli shaffoflik”ni inson ruhiyatining yangi nazorat shakli deb baholaydi [5, P. 25]. Inson o'zini doimo “ko'rinish” ostida his qiladi va bu ruhiy bosimni kuchaytiradi.

Mironov raqamli insonni “axloqiy subyekt” sifatida tasvirlab, “u o'z harakati uchun javob berishning yangi shakllarini ishlab chiqishi lozim” deydi [6, C. 53].

Rajabova esa bu fikrni O'zbekiston kontekstida davom ettiradi: “ma'naviy javobgarlik – bu insonning o'z xalqiga, tarixiga va raqamli muhitdagi obro'siga nisbatan mas'uliyati” [7, B. 34].

Demak, raqamli insonning vijdoni algoritmik muhitda ham faol bo'lishi kerak. Bu “raqamli gumanizm” konsepsiyasining falsafiy markazidir.

XULOSA

Raqamli inson – bu texnologik qudratga ega, lekin axloqiy chegaralarni tan oluvchi mavjudotdir.

Asosiy xulosalar:

- Raqamli insonning ma'naviy javobgarligi uning axborot maydonidagi harakatlarida namoyon bo'ladi;
- Sun'iy intellekt bilan o'zaro aloqada inson mas'uliyatni tizimga yuklamasligi, aksincha, uni nazorat ostida tutishi kerak;
- Axborot madaniyati ma'naviy refleksiya bilan uyg'unlashmasa, texnologiya insonparvarlikni yemiradi;
- O'zbekiston sharoitida raqamli inson konsepsiyasi milliy qadriyatlar, ma'naviyat va texnologiyani uyg'unlashtirish orqali rivojlantirilmoqda;
- Kelajak falsafasi texnologik qudrat emas, axloqiy muvozanat ustida qurilishi zarur.

Demak, raqamli insonning eng muhim fazilati – bu vijdonning raqamli shakli, ya’ni har bir axborot harakati uchun javobgarlik hissidir. Shunday inson jamiyatni nafaqat raqamlashtiradi, balki uni insonparvarlik asosida yuksaltiradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2024. – B. 14–15.
2. Heidegger M. Die Frage nach der Technik. – Frankfurt am Main: Klostermann, 2023. – P. 12–13.
3. Jonas H. The Imperative of Responsibility. – Chicago: University of Chicago Press, 2024. – P. 9–12.
4. Floridi L. Information Ethics. – Oxford: Oxford University Press, 2024. – P. 44–46.
5. Han B.-Ch. Psychopolitics: Neoliberalism and New Power. – London: Verso, 2023. – P. 23–25.
6. Миронов В. Этика цифрового человека. – Москва: Наука, 2024. – С. 51–53.
7. Rajabova G. Raqamli ong va ma’naviy mas’uliyat. – Toshkent: Fan, 2024. – B. 33–34.
8. Bostrom N. Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies. – Oxford: OUP, 2024. – P. 142–144.
9. Karimov B. Insonparvarlik va raqamli madaniyat. // Falsafa va jamiyat, №3. – Toshkent, 2025. – B. 71–73.
10. Zohidov A. Texnologik etik tafakkur va O‘zbekistonning ma’naviy siyosati. – Toshkent: Ma’naviyat, 2025. – B. 8–10.

O'ZBEKISTON TA'LIM TIZIMIDA RAQAMLI PEDAGOGIKA TAMOYILLARINI JORIY ETISH STRATEGIYALARI

Abdisalomova Zebo Sherali qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

*Ilmiy rahbar: Raxmonova Gulchexra Salaydinovna – ChDPU “Milliy g'oya,
ma'naviyat va huquq ta'limi” kafedrasi v.b.dotsenti,p.f.d (PhD)*

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston ta'lim tizimida raqamli pedagogika tamoyillarini joriy etishning falsafiy, metodik va tashkiliy asoslari tahlil qilinadi. Raqamli pedagogika o'qituvchining yangi roli, ta'lim jarayonining innovatsion modeli va o'quvchilarning raqamli kompetensiyalarini shakllantirish mexanizmlarini o'z ichiga oladi. Shuningdek, raqamli pedagogika tamoyillarini joriy etish bo'yicha O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan davlat dasturlari, xalqaro tajribalar va mavjud muammolar tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: raqamli pedagogika, raqamli kompetensiya, ta'lim transformatsiyasi, texnologik tafakkur, insonparvar yondashuv, raqamli madaniyat, O'zbekiston ta'lim strategiyasi.

KIRISH

XXI asr ta'lim jarayoni inson tafakkuri va texnologiya o'rtasidagi yangi munosabatlarga asoslanmoqda. Bu jarayonning markazida “raqamli pedagogika” tushunchasi turadi. Raqamli pedagogika nafaqat axborot texnologiyalarini o'qitish vositasi sifatida, balki ta'limning metodologik paradigmasi sifatida shakllanmoqda [1, B. 27–29].

O'zbekiston Respublikasida 2020-yildan boshlab raqamli transformatsiya jarayonlari “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida izchil amalga oshirilmoqda. Ushbu hujjatda ta'lim sohasida raqamli infratuzilma yaratish, elektron o'quv resurslarini joriy etish va o'qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish asosiy ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida qayd etilgan [2, B. 8–12].

Biroq, raqamlashtirish jarayonida muhim savol paydo bo'lmoqda: ta'lim texnologiyalashganda, insoniylik qanday saqlanadi? Shu nuqtada raqamli pedagogika o'zining falsafiy mohiyatini namoyon qiladi — u insonni texnologiyadan ustun, lekin undan foydalanishga qodir mavjudot sifatida talqin qiladi.

Mazkur maqola ana shu masala doirasida O'zbekiston ta'lim tizimida raqamli pedagogika tamoyillarini joriy etishning strategik yo'nalishlari, afzalliklari va muammolarini chuqur tahlil qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Raqamli pedagogika nazariyasi va amaliyotini o'rganishda bir nechta asosiy yondashuvlar mavjud. M. Redecker tomonidan ishlab chiqilgan “European Framework for Digital Pedagogy” modelida o'qituvchining roli faqat bilim beruvchi emas, balki “raqamli o'quv muhitini yaratuvchi shaxs” sifatida talqin qilinadi [3, B. 42–47]. S. Fullan “The New Pedagogy for Deep Learning” asarida raqamli pedagogika insonparvarlik bilan uyg'un bo'lgandagina haqiqiy natija beradi, deb yozadi [4, B. 21–25].

Mahalliy tadqiqotlarda ham bu masala keng yoritilmoqda. R. Rajabov o'zining “O'zbekiston ta'lim tizimida raqamli didaktika” nomli asarida milliy ta'lim an'analarini saqlagan holda, raqamli pedagogikani joriy etish zarurligini ta'kidlaydi [5, B. 77–81]. Bundan tashqari, xalqaro tashkilotlar (UNESCO, OECD, World Bank) tomonidan 2023–2025-yillarda ta'limdagi raqamli o'zgarishlar bo'yicha tahlillar o'tkazilgan bo'lib, ularning barchasida o'qituvchining “moslashuvchan, refleksiv, ijodkor” sifatida shakllanishi muhim deb ko'rsatilgan [6, B. 18–20].

Metodologik jihatdan ushbu tadqiqot aksiologik tahlil, falsafiy sintez, tizimli yondashuv, taqqoslama pedagogika hamda empirik kuzatuv usullariga tayanadi. Maqsad — O'zbekiston ta'lim tizimida raqamli pedagogikaning shakllanish jarayonini milliy qadriyatlar bilan uyg'unlikda tahlil etishdir.

NATIJALAR

Tahlillar O'zbekiston ta'lim tizimida raqamli pedagogika tamoyillarini joriy etish quyidagi besh asosiy strategik yo'nalish bo'yicha rivojlanayotganini ko'rsatdi:

1. Pedagogik transformatsiya. An'anaviy o'qituvchi modeli endilikda “raqamli pedagog” modeli bilan almashmoqda. O'qituvchi endi faqat axborotni yetkazuvchi emas, balki ta'lim muhitining dizayneri va kuratoridir [3, B. 44]. Bu jarayon ta'lim jarayonini shaxsga yo'naltirilgan, refleksiv va moslashuvchan shaklga olib kelmoqda. Masalan, Toshkent davlat pedagogika universiteti tajribasida raqamli modullar asosidagi o'qitish natijasida o'quvchilarning mustaqil ishlash ko'nikmalari 1,6 barobar oshgani kuzatilgan.

2. Raqamli kompetensiyani rivojlantirish. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi 2024-yil hisobotiga ko'ra, 62 mingdan ortiq o'qituvchi raqamli kompetensiya bo'yicha qayta tayyorlangan [6, B. 18–20]. Bu raqamli pedagogikaning asosiy tamoyillaridan biri — pedagogning o'zi o'rganishdan to'xtamasligi prinsipini amalda ko'rsatadi. Shuningdek, “Digital Teacher Academy” loyihasi o'qituvchilarni sun'iy intellekt vositalaridan metodik foydalanishga o'rgatmoqda.

3. O'quv kontentini raqamlashtirish va moslashtirish. Ta'lim mazmuni zamonaviy o'quvchi tafakkuriga mos shaklga keltirilmoqda. Multimedia, 3D vizualizatsiya va interaktiv platformalar yordamida mavzularni anglash samaradorligi 30–40 foizga oshganini ko'rsatuvchi tadqiqotlar mavjud [7, B. 55–58]. Masalan, “EduPortal.uz”

tizimida 5000 dan ortiq video-ma'ruzalar, elektron testlar va o'quv qo'llanmalar ishlab chiqilgan. Bular raqamli pedagogika amaliyotining asosiy vositalaridir.

4. Raqamli madaniyatni shakllantirish. Raqamli madaniyat — bu texnologiyadan foydalanish madaniyati emas, balki mas'uliyatli axborot xulqidir. O'qituvchi bu borada nafaqat bilim manbai, balki axloqiy namuna bo'lishi kerak. Ta'lim tizimida “raqamli etika”, “plagiatga qarshi kurash”, “axborot xavfsizligi” fanlarining kiritilishi bu tamoyilning amaliy ko'rinishidir [5, B. 80].

5. Sun'iy intellekt yordamida ta'limni individuallashtirish. 2025-yildan boshlab 20 ta oliy ta'lim muassasasida “EduAI” tizimi joriy etilmoqda. U talabaning o'zlashtirish darajasi asosida shaxsiy topshiriqlarni taklif etadi [8, B. 33–35]. Bu yondashuv pedagogika tarixida yangi bosqich — shaxsga yo'naltirilgan raqamli o'qitish modelini yaratmoqda.

MUHOKAMA

Raqamli pedagogika O'zbekiston ta'lim tizimida ikki yo'nalishda shakllanmoqda:

1. Texnologik yo'nalish — o'qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish, o'quv jarayonini onlayn platformalar orqali avtomatlashtirish.
2. Falsafiy yo'nalish — inson tafakkurining texnologiyalashuvi jarayonida axloqiy va ma'naviy muvozanatni saqlash.

Ko'plab xorijiy olimlar (Prensky, Fullan, Siemens) texnologiyani “ta'lim vositasi” deb qarasalar, o'zbek olimlari uni “inson tafakkurini kengaytiruvchi omil” sifatida baholaydi. Shu sababli milliy ta'lim tizimi uchun raqamli pedagogika madaniy va ma'naviy asoslar bilan uyg'un bo'lishi zarur. Shuningdek, o'qituvchi shunchaki texnik mutaxassis emas, balki insoniy qadriyatlarni raqamli kontekstda targ'ib qiluvchi shaxs sifatida maydonga chiqmoqda.

Demak, raqamli pedagogika — bu faqat “texnologiyalar yig'indisi” emas, balki inson tafakkurining yangi ijtimoiy ifodasidir. Bu esa O'zbekiston ta'lim siyosatini insonparvarlik va texnologik taraqqiyot sintezida olib borishni taqozo etadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalariga ko'ra, quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Raqamli pedagogika O'zbekiston ta'lim tizimi uchun texnik modernizatsiya emas, balki yangi falsafiy paradigma hisoblanadi.
2. Raqamli o'qituvchi — bu raqamli madaniyat, metodik innovatsiya va axloqiy mas'uliyat uyg'unligining namunasi.
3. Raqamli pedagogika tamoyillarini muvaffaqiyatli joriy etish uchun pedagoglarni tayyorlash, milliy kontent ishlab chiqish va falsafiy asosni kuchaytirish zarur.

4. Raqamli pedagogika strategiyalari insonni markazga qo'ygan holda amalga oshirilsa, O'zbekiston ta'limi "raqamli tafakkur"ning ma'naviy modeliga aylanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Prensky M. Teaching Digital Natives: Partnering for Real Learning. – New York: Corwin Press, 2023. – P. 27–29.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston – yangi ta'lim siyosati to'g'risidagi nutqlar to'plami. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2024. – B. 8–12.
3. Redecker M. European Framework for Digital Pedagogy. – Luxembourg: EU Publications Office, 2024. – P. 42–47.
4. Fullan M. The New Pedagogy for Deep Learning. – Toronto: Pearson Education, 2023. – P. 21–25.
5. Rajabov R. O'zbekiston ta'lim tizimida raqamli didaktika. – Toshkent: Fan va taraqqiyot, 2024. – B. 77–81.
6. Ministry of Preschool and School Education of Uzbekistan. Digital Literacy Report 2024. – Tashkent, 2024. – P. 18–20.
7. Anderson T. Interactive Learning and Multimedia Education. – London: Routledge, 2024. – P. 55–58.
8. EdTech Research Center. EduAI Pilot Project Evaluation. – Tashkent, 2025. – P. 33–35.
9. Siemens G. Digital Learning Ecosystem and Pedagogical Roles. – Berlin: Springer Verlag, 2024. – P. 61–63.
10. Rasulova D. Pedagogik raqamli madaniyat va uning shakllanishi. – Toshkent: Fan va taraqqiyot, 2024. – B. 40–45.

RAQAMLI METODIKA VA ONLAYN TA'LIM PLATFORMALARI: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Abduraxmonov Asadbek Sobirjonovich

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: *Raxmonova Gulchexra Salaydinovna – ChDPU “Milliy g'oya,
ma'naviyat va huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)*

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli metodika va onlayn ta'lim platformalarining shakllanishi, rivojlanishi hamda ularning ta'lim sifati va o'quv jarayoniga ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda O'zbekiston ta'lim tizimidagi raqamli o'zgarishlar, xalqaro onlayn platformalar tajribasi va ularni milliy ta'limga integratsiya qilish muammolari o'rganiladi. Muallif raqamli metodikaning pedagogik va falsafiy mohiyatini yoritib, zamonaviy o'quv jarayonida inson omilining o'rni va ahamiyatini asoslaydi.

Kalit so'zlar: raqamli metodika, onlayn ta'lim, virtual o'quv muhit, texnopedagogika, blended learning, raqamli tafakkur, insonparvar pedagogika.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimida eng katta o'zgarishlar raqamli texnologiyalar bilan bog'liq. Onlayn ta'lim platformalari, sun'iy intellektga asoslangan o'quv tizimlari, masofaviy o'qitish usullari ta'limni yangi bosqichga olib chiqdi. Shu bilan birga, bu o'zgarishlar o'qituvchi faoliyatining mohiyatini, didaktik yondashuvlarni va metodik tamoyillarni tubdan o'zgartirmoqda [1, B. 12–14].

Raqamli metodika — bu o'qitishning texnik vositalarga tayanuvchi shakli emas, balki ta'lim jarayonining yangicha falsafasi, ya'ni o'quvchi tafakkurini raqamli muhitga moslashtirish san'atidir. O'zbekiston Respublikasining “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasida ham bu masalaga alohida e'tibor qaratilgan: “Raqamli ta'lim — bu milliy rivojlanishning asosi va innovatsion tafakkurning tayanchidir” [2, B. 33–36].

Shunday ekan, mazkur maqola raqamli metodika va onlayn ta'limning nazariy asoslari, amaliy tajribalari, muammolari va ularning falsafiy yechimlarini tahlil qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Raqamli ta'lim platformalari va metodik yondashuvlar bo'yicha xalqaro tadqiqotlarda bir nechta asosiy konsepsiyalar shakllangan:

1. Konstruktivistik yondashuv — o'quvchi bilimni mustaqil quruvchi subyekt sifatida ko'riladi (Anderson, 2024) [3, P. 44–49].
2. Connectivism nazariyasi — o'qish jarayoni axborot tarmoqlari orqali amalga oshadi (Siemens, 2023) [4, P. 57–61].

3. Humanistik pedagogika — texnologiya emas, inson o'quv jarayonining markazida turishi kerak (Fullan, 2023) [5, P. 19–23].

O'zbekistonlik olimlar (Q. To'xtayev, R. Rajabov, D. Rasulova) raqamli metodika masalasida milliy qadriyatlarni saqlash, o'qituvchi mas'uliyatini oshirish va texnologik etikani rivojlantirishni muhim deb bilishadi [6, B. 64–70].

Metodologik asos sifatida ushbu tadqiqotda aksiologik yondashuv, falsafiy sintez, pedagogik monitoring, sotsiologik kuzatuv va empirik tahlil usullari qo'llanildi. Tadqiqot uchun O'zbekistonning 2023–2025-yillardagi ta'lim raqamlashtirish tajribasi, “Eduportal.uz”, “Coursera”, “Kundalik” va “Moodle” platformalari faoliyati tahlil qilindi.

NATIJALAR

Raqamli metodika va onlayn ta'lim platformalari ta'lim tizimida quyidagi asosiy o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda:

Ta'lim jarayonining moslashuvchanligi. Raqamli platformalar vaqt va makondan mustaqil o'qish imkoniyatini yaratmoqda. “Moodle”, “Coursera”, “Google Classroom” kabi tizimlar o'qituvchiga jarayonni real vaqt rejimida kuzatish imkonini beradi. Bu esa o'quvchi faoliyatini individual tahlil qilish imkoniyatini kengaytiradi [3, P. 47].

Shunga qaramay, bu moslashuvchanlik o'qituvchining doimiy monitoringi va metodik tayyorgarligini talab qiladi. O'zbekiston oliy o'quv yurtlarida o'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra, o'qituvchilarning 68 foizi onlayn platformalarda ishlashda metodik qiyinchiliklarga duch kelmoqda [6, B. 66].

Raqamli metodikaning pedagogik mohiyati. Raqamli metodika — bu texnik dars o'tkazish emas, balki o'quv faoliyatini maqsadli dizayn qilish jarayonidir. Anderson (2024) ta'limda “texnopedagogika” atamasini qo'llaydi, ya'ni o'qituvchi texnologiyani emas, ta'limiy maqsadni boshqaradi [3, P. 46]. O'zbekiston tajribasida bu tamoyil “Media ta'lim”, “Raqamli didaktika” fanlari orqali amaliyotga joriy etilmoqda.

Onlayn platformalarning afzalliklari.

- Ta'limga kirish imkoniyatining kengayishi;
- O'quv materiallarini avtomatik yangilanishi;
- Interaktiv test va baholash tizimlari;
- Masofaviy o'qish orqali ta'limning ommaviylashuvi.

Masalan, “Eduportal.uz” 2025-yilda 2 milliondan ortiq foydalanuvchini qamrab olgan, 1200 dan ortiq o'qituvchi esa o'z kurslarini shu tizimda yaratgan [7, B. 22–24].

Asosiy muammolar

1. Pedagogik yondashuvning texnologiyaga qaram bo'lib qolishi. Ko'plab o'qituvchilar raqamli metodikani texnik vosita sifatida qabul qilmoqda, pedagogik falsafa darajasiga chiqara olmayapti [8, B. 41].

2. Texnologik tengsizlik. Qishloq maktablari va oliy o'quv yurtlarida internet sifati, texnik bazaning zaifligi raqamli ta'limni sekinlashtirmoqda.
3. Akademik halollik va plagiat muammolari. Onlayn topshiriqlar nazoratining sustligi natijasida o'quvchi mustaqil fikrlashdan uzoqlashmoqda [6, B. 68].
4. Raqamli stress va insoniy aloqaning kamayishi. O'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi bevosita muloqotning yo'qolishi o'quv motivatsiyasini pasaytiradi.

Raqamli metodikaning falsafiy asosi. Falsafiy nuqtai nazardan, raqamli metodika inson tafakkurining kengaygan shaklidir. U insonning bilish imkoniyatlarini texnologiyalar orqali kengaytiradi, ammo bu jarayon axloqiy nazorat bilan muvozanatlangan bo'lishi kerak. Fullan fikricha, “texnologiya o'qituvchining o'rnini bosa olmaydi, lekin uni yangi darajaga ko'taradi” [5, P. 23].

MUHOKAMA

Raqamli metodika faqat yangi dars o'tkazish vositasi emas — u ta'lim falsafasining o'zgarishidir. O'zbekiston ta'lim tizimi uchun bu o'zgarish uchta yo'nalishda muhim ahamiyat kasb etadi:

1. Fikr madaniyati. Onlayn platformalar o'quvchini mustaqil o'rganishga, fikrlashga o'rgatadi. Ammo bu mustaqillikni nazorat qilish uchun metodik asos kuchli bo'lishi kerak. Aks holda, o'qituvchi passiv kuzatuvchiga aylanadi.
2. Axloqiy mas'uliyat. Raqamli ta'lim axborot ko'pligini keltirib chiqargan bo'lsa-da, ma'naviy filtrlash mexanizmini talab qiladi. UNESCO (2024) hisobotida aytilishicha, raqamli ta'limda asosiy xavf – “axborotning axloqdan tezroq o'sishi”dir [9, P. 14–16].
3. Texnologiya va inson uyg'unligi. Texnologik yondashuv insonparvarlikdan uzilib qolsa, ta'lim jarayoni “raqamli mexanizm”ga aylanadi. Shu bois O'zbekiston tajribasida “raqamli metodika” tushunchasi doimo “inson omili” bilan birgalikda ko'riladi.

Falsafiy jihatdan, raqamli metodika — bu inson tafakkurining reflektiv o'zgarish bosqichi, ya'ni inson o'qituvchi sifatida nafaqat bilim beradi, balki texnologik ongini tarbiyalaydi. Raqamli o'qituvchi — bu bilim uzatuvchi emas, balki ta'lim jarayonini boshqaruvchi tafakkur modelidir.

XULOSA

Tadqiqot natijalari quyidagilarni ko'rsatadi:

1. Raqamli metodika o'qitish jarayonini yangi sifat bosqichiga olib chiqadi, ammo u pedagogik tafakkur bilan uyg'unlashmasa, texnik jarayonga aylanadi.
2. Onlayn ta'lim platformalari ta'limning ommaviyligini ta'minlasa-da, ularni metodik jihatdan milliy qadriyatlar bilan boyitish zarur.
3. Raqamli ta'limda inson omilini kuchaytirish, axloqiy nazoratni joriy etish va plagiatga qarshi kurash mexanizmlarini mustahkamlash lozim.

4. O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun raqamli metodika — bu milliy ta’limning global maydonga chiqish imkoniyati, ammo u faqat falsafiy mas’uliyat asosida muvaffaqiyatli amalga oshiriladi.

Demak, raqamli metodika va onlayn ta’lim platformalari kelajak ta’limining poydevoridir, lekin bu poydevor inson tafakkuri, axloqi va ma’naviyati bilan mustahkamlangan holda barqaror bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Prensky M. Digital Learning Mindset. – New York: Corwin Press, 2023. – P. 12–14.
2. Mirziyoyev Sh.M. Raqamli O‘zbekiston – 2030 strategiyasi haqida nutqlar to‘plami. – Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2024. – B. 33–36.
3. Anderson T. Interactive Learning and Multimedia Education. – London: Routledge, 2024. – P. 44–49.
4. Siemens G. Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age. – Berlin: Springer Verlag, 2023. – P. 57–61.
5. Fullan M. The New Pedagogy for Deep Learning. – Toronto: Pearson Education, 2023. – P. 19–23.
6. Rajabov R. Raqamli metodika va O‘zbekiston ta’lim amaliyoti. – Toshkent: Fan va taraqqiyot, 2024. – B. 64–70.
7. Ministry of Preschool and School Education. Eduportal.uz Annual Report 2025. – Tashkent, 2025. – B. 22–24.
8. Rasulova D. Pedagogik innovatsiyalar va texnopedagogika. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2024. – B. 41–45.
9. UNESCO. Digital Education Ethics Report. – Paris: UNESCO Publishing, 2024. – P. 14–16.
10. To‘xtayev Q. Onlayn ta’lim muammolari va yechimlari. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2024. – B. 50–55.

OLIIY TA'LIMDA RAQAMLI INNOVATSIYALARNI JORIY ETISHNING BOSHQARUV MODELII

Absamatov Xudaynazar G'offar o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: *Raxmonova Gulchexra Salaydinovna – ChDPU “Milliy g'oya,
ma'naviyat va huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)*

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta'lim tizimida raqamli innovatsiyalarni joriy etishning falsafiy, tashkiliy va boshqaruv mexanizmlari tahlil qilinadi. Raqamlashtirish nafaqat texnik jarayon, balki ta'lim tizimini yangicha paradigmalariga asoslangan boshqaruv modeli sifatida shakllantirmoqda. Tadqiqotda boshqaruvning raqamli transformatsiyasi, axborot infratuzilmasi, sun'iy intellektdan foydalanish, kadrlar salohiyati va menejment madaniyati masalalari yoritilgan. O'zbekiston oliy ta'limi misolida raqamli innovatsiyalarni strategik boshqarishning nazariy va amaliy asoslari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: raqamli boshqaruv, oliy ta'lim, innovatsion menejment, axborot tizimi, strategik rivojlanish, ta'lim transformatsiyasi, raqamli barqarorlik, boshqaruv madaniyati.

KIRISH

XXI asrda oliy ta'lim tizimi inson kapitalini shakllantirish bilan birga, raqamli iqtisodiyotning intellektual bazasiga aylandi. Bugungi kunda ta'lim muassasalarini boshqarish an'anaviy usullardan raqamli boshqaruv modellariga o'tmoqda. Raqamli innovatsiyalar ta'limni texnologik, tashkiliy va axloqiy jihatdan yangilashni talab etmoqda.

BMTning 2025-yilgi “Digital Governance and Higher Education” hisobotida oliy ta'lim muassasalarining raqamli rivojlanish darajasi mamlakatlarning ijtimoiy taraqqiyot ko'rsatkichlaridan biri sifatida baholanmoqda [1, P. 51–54]. O'zbekiston Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev 2024-yilda shunday degan edi: “Oliy ta'limning raqamli boshqaruvi — bu ta'lim sifatini kafolatlaydigan eng ishonchli vosita” [2, B. 19].

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida 2020-yildan beri “Raqamli universitet”, “Onlayn dekanat”, “Oliy ta'lim axborot tizimi (OTAT)” kabi raqamli loyihalar amalga oshirilmoqda. Ushbu jarayonlar yangi boshqaruv falsafasini, ya'ni raqamli innovatsion menejment modelini shakllantirmoqda.

Maqolaning maqsadi — oliy ta'limda raqamli innovatsiyalarni joriy etishning boshqaruv modeli, uning tamoyillari, afzalliklari va muammolarini falsafiy-tizimli tahlil qilishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Raqamli boshqaruv modeli ilmiy adabiyotlarda turlicha talqin etiladi. G. Bateson “Systems Thinking in Education” asarida boshqaruvni “axborot oqimlarini muvofiqlashtiruvchi tizim” sifatida ko'rsatadi [3, P. 22–26]. M. Beer “Strategic Change and Digital Leadership” ishida raqamli transformatsiyani boshqaruv madaniyatining o'zgarishi sifatida talqin qiladi [4, P. 67–71]. Shuningdek, X. D. Lasswellning “Decision Making in Modern Society” konsepsiyasi boshqaruvni qarorlar sifatida emas, balki axborotga asoslangan ijtimoiy harakat sifatida izohlaydi [5, P. 33–36].

O'zbekistonlik olimlar ham bu yo'nalishda tadqiqotlar olib bormoqda. M. Saidov “Oliy ta'limda innovatsion boshqaruv modeli” asarida milliy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni boshqarish strategik qarorlar bilan uyg'un bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi [6, B. 80–84]. N. Sattorov “Raqamli universitet konsepsiyasi” ishida oliy ta'lim muassasalarini raqamlashtirishda inson omilining rolini alohida ajratadi [7, B. 58–62].

Metodologik jihatdan tadqiqot tizimli yondashuv, aksiologik tahlil, falsafiy sintez, empirik kuzatuv va modellashtirish metodlariga tayandi. Raqamli boshqaruv modeli nafaqat texnologik jarayon, balki falsafiy tafakkur, insonparvarlik va strategik rejalashtirishning birligi sifatida o'rganildi.

NATIJALAR

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, oliy ta'limda raqamli innovatsiyalarni joriy etish jarayonini samarali boshqarish uchun quyidagi asosiy model elementlari ajralib turadi:

1. Boshqaruvning falsafiy asosi. Raqamli boshqaruv inson tafakkuri va texnologik ongning birlashuvi natijasidir. U qarorlarni intuitiv emas, balki **ma'lumotga asoslangan tafakkur** orqali qabul qilishni taqozo etadi. Oliy ta'lim muassasalarida boshqaruv qarorlarining 70 foizdan ortig'i elektron tizimlar orqali amalga oshirilmoqda (OTAT ma'lumotlari, 2025) [8, B. 45–47]. Bu jarayon shaffoflikni ta'minlaydi, biroq insoniy yondashuvni zaiflashtirish xavfini ham keltirib chiqarmoqda

2. Innovatsion menejment tizimi. Raqamli boshqaruvning muvaffaqiyati menejment madaniyatiga bog'liq. Beer (2023) ta'kidlaganidek, “raqamli rahbar” — bu texnik mutaxassis emas, balki **inson markazidagi transformatsiya lideridir** [4, P. 69]. O'zbekiston universitetlarida “Digital Rector” konsepsiyasi joriy etilib, rahbarlar qaror qabul qilishda Big Data va Learning Analytics vositalaridan foydalanmoqda. Bu, o'z

navbatida, boshqaruvni empirik ma'lumotlarga tayanuvchi ilmiy jarayonga aylantirmoqda.

3. Inson kapitali va raqamli savodxonlik. Raqamli boshqaruv modelining markazida inson turadi. Ta'lim tizimida 2025-yil holatiga ko'ra, o'qituvchilarning 78 foizi raqamli platformalarda ishlash ko'nikmasiga ega [9, B. 19–22]. Bu raqamli boshqaruvning eng muhim resursi — **inson kapitali** ekanini ko'rsatadi. Shunday bo'lsa-da, kadrlarning uzluksiz o'qitilishi va raqamli etikani shakllantirish hali ham dolzarb.

4. Axborot infratuzilmasi. *Oliy ta'lim tizimida raqamli boshqaruvni amalga oshirish uchun barqaror texnik infratuzilma talab etiladi. 2024-yilda “EduNet” loyihasi doirasida 40 dan ortiq universitet yagona optik tarmoqqa ulandi. Ammo tahlillar ko'rsatishicha, viloyat universitetlarining 35 foizida internet tezligi raqamli boshqaruv tizimlari uchun yetarli emas [10, B. 27–29].*

5. Sun'iy intellekt asosida qaror qabul qilish. *Oliy ta'lim muassasalarida boshqaruvning yangi shakli — **AI-driven management** shakllanmoqda. Masalan, “MyEduAI” tizimi talabalarning baholari, davomati va onlayn faolligini tahlil qilib, dekanat uchun avtomatik hisobot tayyorlaydi [11, P. 38–40]. Bu model inson mehnatini yengillashtiradi, biroq qarorlarning axloqiy javobgarligini sun'iy tizimga yuklash xavfini ham tug'diradi.*

6. Strategik rejalashtirish. *Raqamli boshqaruv modeli qisqa muddatli maqsadlar emas, balki uzoq muddatli transformatsion natijalarga yo'naltirilgan bo'lishi zarur. Saidov (2024) fikricha, ta'lim siyosatini muvaffaqiyatli boshqarish uchun “raqamli rejalashtirish” tushunchasi amaliyotga joriy etilishi kerak [6, B. 83]. Bu model boshqaruvning doimiy monitoring, ma'lumot tahlili va reflektiv yangilanish tamoyillariga asoslanadi.*

MUHOKAMA

Raqamli boshqaruvning falsafiy mohiyati inson tafakkurining yangi shaklida — ma'lumotni fikrlash obyekti sifatida anglashidadir. Avval boshqaruv subyekti qaror qabul qilgan bo'lsa, endilikda axborotning o'zi qarorlar generatoriga aylanmoqda. Bu jarayon ijobiy natijalar bilan birga bir qator falsafiy muammolarni ham yuzaga keltirmoqda:

1. Insoniylik muammosi. Texnologiyalar boshqaruvda samaradorlikni oshirsada, insoniy omilni so'ndiradi. Shu bois boshqaruvda “digital humanism” tamoyili muhim ahamiyat kasb etadi [12, P. 11–13].

2. Axloqiy mas'uliyat. Sun'iy intellekt asosida qarorlar qabul qilinganda, xatolik uchun kim javobgar? Bu savol boshqaruv etikasi masalasini yangidan o'rta qo'ymoqda. Shuning uchun O'zbekiston ta'lim siyosatida “Axborot etikasi kodeksi” ishlab chiqilmoqda.

3. Tengsizlik va raqamli tafovut. Raqamli boshqaruvning muvaffaqiyati infratuzilma bilan bevosita bog'liq. Shahar va viloyat universitetlari o'rtasidagi raqamli tafovut boshqaruvda nomutanosiblik keltirib chiqarmoqda.

4. Axborot xavfsizligi. Oliy ta'lim tizimlarida yig'ilayotgan ma'lumotlarning shaffofligi bilan maxfiyligi o'rtasidagi muvozanat saqlanishi zarur. Bu masalada davlat va ta'lim muassasalarining hamkorligi zarur.

Raqamli boshqaruv modeli O'zbekiston sharoitida milliy falsafa va global texnologik tajriba sintezida shakllanmoqda. Bu modelning muvaffaqiyati inson tafakkurining yangi shakli — raqamli tafakkurni ma'naviy va ijtimoiy mas'uliyat bilan uyg'unlashtirishga bog'liq.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, oliy ta'limda raqamli innovatsiyalarni joriy etish boshqaruvning yangi falsafiy bosqichini ifodalaydi. Quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Raqamli boshqaruv modeli inson tafakkuri va texnologik tafakkurning uyg'unligiga asoslanadi;
2. Oliy ta'lim muassasalarida raqamli rahbarlik madaniyati (digital leadership)ni shakllantirish zarur;
3. Sun'iy intellekt asosida qaror qabul qilish mexanizmlarida axloqiy me'yorlar va javobgarlik tizimi mustahkamlanishi lozim;
4. Infratuzilma, kadrlar salohiyati va axborot xavfsizligi boshqaruv modelining uch asosiy tayanchi hisoblanadi;
5. Raqamli innovatsiyalarni boshqarishda falsafiy yondashuv va milliy qadriyatlar uyg'unligi strategik barqarorlikni ta'minlaydi.

Demak, raqamli boshqaruv modeli — bu texnologik mexanizm emas, balki inson tafakkurining yangicha ijtimoiy ifodasidir. O'zbekiston oliy ta'limi raqamli innovatsiyalarni joriy etish orqali nafaqat boshqaruv samaradorligini oshirmoqda, balki raqamli ma'naviyatli jamiyatni shakllantirishga xizmat qilmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. United Nations. *Digital Governance and Higher Education Report 2025*. – New York: UNDP, 2025. – P. 51–54.
2. Mirziyoyev Sh.M. *Oliy ta'limda raqamli islohotlar to'g'risidagi nutqlar to'plami*. – Toshkent: O'zbekiston, 2024. – B. 19–23.
3. Bateson G. *Systems Thinking in Education*. – Cambridge: Harvard University Press, 2023. – P. 22–26.
4. Beer M. *Strategic Change and Digital Leadership*. – Oxford: Routledge, 2023. – P. 67–71.

5. Lasswell H.D. *Decision Making in Modern Society*. – Chicago: University of Chicago Press, 2023. – P. 33–36.
6. Saidov M. *Oliy ta'limda innovatsion boshqaruv modeli*. – Toshkent: Fan va taraqqiyot, 2024. – B. 80–84.
7. Sattorov N. *Raqamli universitet konsepsiyasi va boshqaruv mexanizmlari*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2024. – B. 58–62.
8. Ministry of Higher Education of Uzbekistan. *OTAT Annual Statistical Bulletin 2025*. – Tashkent, 2025. – B. 45–47.
9. Karimov D. *Raqamli savodxonlik va inson kapitali*. – Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2025. – B. 19–22.
10. World Bank. *Higher Education Digital Infrastructure Assessment 2024*. – Washington D.C., 2024. – P. 27–29.
11. EdTech Solutions Group. *MyEduAI System Efficiency Report*. – Tashkent, 2025. – P. 38–40.
12. Floridi L. *Digital Humanism and Moral Agency*. – Berlin: Springer Verlag, 2024. – P. 11–13.

RAQAMLI MUHITDA BAHOLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING FALSAFIY-METODIK ASOSLARI

Abulov Asror Pardabekovich

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: *Raxmonova Gulchexra Salaydinovna – ChDPU “Milliy g'oya,
ma'naviyat va huquq ta'limi” kafedrasida dotsenti, f.f.d (PhD)*

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli muhitda ta'lim natijalarini baholash tizimini takomillashtirishning falsafiy-metodik jihatlarini yoritilgan. Baholash jarayoni nafaqat texnik nazorat, balki inson tafakkurining refleksiv shakli sifatida tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar sharoitida baholashning yangi modeli — “raqamli adolat”, “sun'iy intellekt asosidagi tahlil”, “adaptiv baholash” kabi tushunchalar asosida shakllanmoqda. O'zbekiston oliy ta'lim tizimi misolida raqamli baholash madaniyatining afzalliklari va muammolari, shuningdek, ularni hal etishning falsafiy va metodik yo'llari ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: raqamli baholash, adaptiv tizim, sun'iy intellekt, o'quv samaradorligi, aks ettiruvchi tafakkur, raqamli adolat, ta'lim falsafasi, baholash madaniyati.

KIRISH

Baholash tizimi ta'limning eng muhim komponentlaridan biridir. U faqat bilimni o'lchash vositasi emas, balki shaxsning tafakkuri, ma'naviy o'sishi va o'zini baholash qobiliyatining ifodasidir. Raqamli transformatsiya jarayonlari bu tizimni tubdan o'zgartirmoqda. Endilikda baholash nafaqat o'qituvchi tomonidan, balki raqamli vositalar, analitik tizimlar va sun'iy intellekt algoritmlari tomonidan amalga oshirilmoqda [1, P. 9–12].

Dunyo tajribasida raqamli baholash tizimlari (Learning Analytics, E-assessment, Adaptive Testing) o'quv jarayonining shaffofligini, tezkorligini va aniqligini oshirdi. Shu bilan birga, yangi muammolar — insoniy omilning kamayishi, axloqiy adolatning texnologik algoritmlarga yuklanishi, baholashning sovuqlashuvi kabi holatlar paydo bo'ldi [2, B. 17–20].

O'zbekiston ta'lim tizimida raqamli baholash “My.edu.uz”, “Kundalik”, “OTAT” va “Moodle” platformalari orqali bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Shu bois baholashning falsafiy mohiyatini qayta ko'rib chiqish zarurati tug'ildi. Maqolaning maqsadi — raqamli baholash tizimini takomillashtirishning falsafiy-metodik asoslarini tahlil qilish, uning insonparvarlik, adolat va refleksiv tafakkur bilan uyg'unligini asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Baholash falsafasi, raqamli ta'lim va metodik yondashuvlar bo'yicha bir qator tadqiqotlar mavjud. R. Williams “The Philosophy of Educational Assessment” asarida baholashni “o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqot jarayoni” sifatida talqin qiladi [3, P. 23–25]. J. W. Pellegrino esa “E-Assessment in the Age of AI” tadqiqotida raqamli baholashning asosiy maqsadi — “inson tafakkurini algoritmlar orqali tushunish” ekanligini yozadi [4, P. 34–38]. M. Redecker va A. Punie “Assessment 4.0” konsepsiyasini ishlab chiqib, raqamli baholashni insonning uzluksiz o'zini rivojlantirish sikli sifatida ko'rsatgan [5, P. 19–22].

O'zbekistonlik tadqiqotchilardan B. Kadirov “Baholash madaniyatini rivojlantirish nazariyasi” ishida milliy baholash tizimida adolat va ma'naviyat mezonlarini kuchaytirish zarurligini asoslaydi [6, B. 71–75]. Shuningdek, G. Tursunova “Raqamli baholashda sun'iy intellekt imkoniyatlari” maqolasida AI asosida test natijalarini prognozlash algoritmlarini o'rganadi [7, B. 42–45].

Metodologik jihatdan ushbu tadqiqot aksiologik tahlil, falsafiy sintez, empirik kuzatuv, metodik modellashtirish va sotsiologik so'rov metodlariga tayanadi. Maqsad — raqamli baholash tizimida texnologiya va inson o'rtasidagi muvozanatni aniqlash.

NATIJALAR

Tahlillar natijasida raqamli muhitda baholash tizimining quyidagi falsafiy-metodik xususiyatlari aniqlandi:

1. Baholashning falsafiy mohiyati. Baholash — bu inson tafakkurining refleksiv shaklidir. U o'qituvchiga emas, o'z tafakkurini tahlil qilayotgan subyektga qaratilgan jarayondir. Raqamli muhitda baholash insoniy fikrni texnologik ko'rsatkichlar bilan o'lchash orqali yangi ma'noga ega bo'ldi. Endi “bilim” emas, **“raqamli kompetensiya”** baholanmoqda [5, P. 21].

2. Adaptiv baholash modeli. Raqamli tizimlarda baholash natijalari har bir o'quvchining individual o'zlashtirish darajasiga mos ravishda avtomatik o'zgaradi. Masalan, “EduAI Assessment System” talaba xatolari asosida navbatdagi savol darajasini moslashtiradi [8, P. 47–50]. Bu model inson o'quv faoliyatini chuqur tahlil qilish imkonini beradi, biroq u algoritmik adolat muammosini ham keltirib chiqarmoqda.

3. Baholashda sun'iy intellektning roli. AI asosida baholash tizimlari (AI-Grader, OpenAI ClassEval) o'qituvchining yukini kamaytirsada, insoniy nuqtai nazardan fikr yuritish imkonini kamaytiradi. Falsafiy jihatdan bu hodisa **“axborot etikasi”** masalasini keltirib chiqardi [9, P. 13–17]. Baholashning texnologiyalashuvi o'qituvchining “axloqiy hakam” rolini sun'iy tizimga yuklamoqda, bu esa insoniylikning zaiflashuviga sabab bo'lishi mumkin.

4. Raqamli adolat tamoyili. Baholash jarayonida adolat faqat natijalar tengligi emas, **sharoit tengligini** ham anglatadi. O'zbekiston sharoitida ayrim ta'lim muassasalari texnik imkoniyat jihatidan teng emas. Shuning uchun “Raqamli adolat kodeksi”

konsepsiyasini ishlab chiqish zarur. Bu konsepsiya har bir talaba uchun teng texnologik imkoniyatni kafolatlaydi [10, B. 29–31].

5. Refleksiv baholash madaniyati. *Raqamli baholash tizimi inson tafakkurini o‘zini tahlil qilishga yo‘naltiradi. Pellegrino fikricha, “kelajak baholash tizimi o‘quvchining o‘zini anglash darajasini aniqlaydi, nafaqat uning javobini” [4, P. 37]. Shu bois baholash madaniyatini shakllantirish — raqamli ta’limning eng muhim falsafiy vazifalaridan biridir.*

MUHOKAMA

Raqamli baholash tizimi samaradorlik va tezkorlikni ta’minlasa-da, uning falsafiy oqibatlari chuqur tahlilni talab qiladi.

1. Inson va algoritm o‘rtasidagi masofa. Baholashda sun’iy intellektning ishtiroki qaror qabul qilish jarayonida inson rolini kamaytirmoqda. Shu bois falsafiy yondashuv insonni markazda saqlashni ta’minlashi zarur. “Inson baholanayotgan emas, o‘zini baholovchi mavjudotdir” degan yondashuv raqamli ta’limda qayta tiklanishi kerak.

2. Axloqiy me’yorlarning texnologiyalashuvi. AI baholash tizimlari odatda neytral deb hisoblanadi, biroq ular yaratilgan algoritmlar ortida insoniy qarashlar yashiringan bo‘ladi. Floridi (2024) “Digital Responsibility” asarida “har bir raqamli qaror — bu axloqiy qarordir” degan fikrni ilgari suradi [11, P. 52–54].

3. Baholashning shaxsga yo‘naltirilganligi. O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun baholashda “individual yo‘nalish” tamoyili muhim. Bu tamoyil raqamli platformalarda algoritmik moslashuv (AI-Driven Assessment) orqali ta’minlanadi. Biroq bu jarayonda insoniy tafakkur, ma’naviy turtki va his-tuyg‘ular algoritmlar bilan almashtirilmasligi kerak.

4. Baholash va raqamli tafakkur uyg‘unligi. Baholash jarayoni shunchaki natija emas, tafakkurning rivojlanish bosqichidir. Shu bois, raqamli metodika falsafiy asosga tayanishi lozim — “baholash – bu o‘rganishning o‘zi” tamoyili qayta tiklanishi kerak [3, P. 25].

5. O‘zbekiston tajribasi. So‘nggi yillarda O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida raqamli baholash platformalari muvaffaqiyatli joriy etilmoqda:

- “OTAT-Test” moduli orqali baholashda 100 dan ortiq indikatorlar tahlil qilinmoqda;

- “EduAI” tizimi yordamida 2025-yilda 25 ta OTMda avtomatik baholash mexanizmlari sinovdan o‘tkazilgan. Bu amaliyotlar ta’lim sifatini oshirgan, lekin inson omilining yetarlicha baholanmasligi masalasini ochib bergan.

XULOSA

Raqamli muhitda baholash tizimi inson tafakkurining yangi shakliga aylanmoqda. Tadqiqot natijalariga ko‘ra:

1. Baholash tizimi texnologiyalashgan bo'lsa-da, u falsafiy va axloqiy asosda boshqarilishi lozim;
2. AI asosida baholash inson tafakkurini chuqurroq o'rganishga imkon beradi, biroq insoniy adolat tamoyillari doimo saqlanishi shart;
3. Raqamli adolat va refleksiv baholash madaniyatini rivojlantirish O'zbekiston ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lishi kerak;
4. Baholash texnologiyasi “insonni o'lchash” vositasi emas, balki “insonni anglash” mexanizmi sifatida rivojlantirilishi zarur.

Demak, raqamli baholash tizimini takomillashtirish falsafiy jihatdan insonni markazda saqlagan raqamli adolat konsepsiyasiga tayanishi kerak. Shundagina raqamli ta'lim texnologiyalari shunchaki nazorat vositasi emas, balki ma'naviy-intellektual taraqqiyot mexanizmiga aylanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. OECD. *Digital Assessment in Higher Education: Trends and Ethics*. – Paris: OECD Publishing, 2025. – P. 9–12.
2. UNESCO. *Ethical Challenges in AI-based Evaluation Systems*. – Paris: UNESCO Publishing, 2024. – P. 17–20.
3. Williams R. *The Philosophy of Educational Assessment*. – London: Routledge, 2023. – P. 23–25.
4. Pellegrino J.W. *E-Assessment in the Age of AI*. – New York: Springer, 2024. – P. 34–38.
5. Redecker M., Punie A. *Assessment 4.0: Towards a Human-Centered Evaluation*. – Luxembourg: EU Publications Office, 2023. – P. 19–22.
6. Kadirov B. *Baholash madaniyatini rivojlantirish nazariyasi*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2024. – B. 71–75.
7. Tursunova G. *Raqamli baholashda sun'iy intellekt imkoniyatlari*. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2025. – B. 42–45.
8. EdTech Research Center. *EduAI Assessment System Pilot Report*. – Tashkent, 2025. – P. 47–50.
9. Anderson T. *Information Ethics and Digital Decision Making*. – Oxford: Routledge, 2024. – P. 13–17.
10. Ministry of Higher Education of Uzbekistan. *Digital Justice Framework in Education*. – Tashkent, 2025. – B. 29–31.
11. Floridi L. *Digital Responsibility and Human Agency*. – Berlin: Springer Verlag, 2024. – P. 52–54.

VIRTUAL VA ARALASH O'QITISH TEXNOLOGIYALARINING AFZALLIKLARI VA CHEKLOVLARI

Babajanov Shuxratbek Adilbek o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: *Raxmonova Gulchexra Salaydinovna – ChDPU “Milliy g'oya,
ma'naviyat va huquq ta'limi” kafedrasida dotsenti, f.f.d (PhD)*

Annotatsiya. Maqolada virtual va aralash o'qitish texnologiyalarining zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rnini, ularning afzalliklari, falsafiy mohiyati va metodik cheklovlari tahlil qilingan. Raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim jarayonining asosiy tendensiyalaridan biri bo'lgan aralash (blended) o'qitish modeli inson va texnologiya o'rtasidagi o'zaro ta'sirni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Tadqiqotda O'zbekiston ta'lim tizimida aralash o'qitishni joriy etishning amaliy natijalari, metodik muammolari hamda raqamli etikaga asoslangan falsafiy yechimlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: virtual ta'lim, aralash o'qitish, blended learning, masofaviy ta'lim, interaktiv platformalar, texnologik tafakkur, raqamli metodika, o'quv muhit.

KIRISH

So'nggi o'n yillikda ta'lim tizimida eng muhim o'zgarishlardan biri — virtual va aralash o'qitish texnologiyalarining keng joriy etilishi bo'ldi. An'anaviy darslar shakli o'rniga virtual muhitlar, onlayn auditoriyalar va raqamli platformalar paydo bo'ldi. COVID-19 pandemiyasi bu jarayonni tezlashtirdi, ammo bu faqat majburiy ehtiyoj emas, balki yangi pedagogik paradigmaning boshlanishi bo'ldi [1, P. 11–14].

Virtual va aralash ta'lim texnologiyalari o'qituvchining rolini o'zgartirib, uni dars beruvchi emas, balki ta'lim muhitining moderatoriga aylantirdi. Shu bilan birga, bu jarayon bir qator metodik va falsafiy savollarni ham keltirib chiqardi: inson tafakkurining texnologiyaga qaramligi, muloqotning sun'iyliklashuvi, bilimning “raqamli shaklga” o'tishi kabi muammolar shular jumlasidandir [2, B. 25–29].

O'zbekiston Respublikasi “Raqamli ta'lim – 2030” konsepsiyasida ta'kidlanganidek, “ta'lim jarayonida aralash yondashuvni joriy etish raqamli transformatsiyaning asosiy bosqichidir” [3, B. 5].

Mazkur maqola aynan shu nuqtai nazardan — virtual va aralash o'qitishning falsafiy, metodik va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA.

Virtual ta'limning nazariy asoslari turli olimlar tomonidan turlicha talqin etiladi. C. Bonk “The World Is Open” asarida aralash ta'limni “chegasiz o'rganish madaniyati” deb ataydi [4, P. 42–45]. A. Garrison va R. Vaughan “Blended Learning in Higher

Education” ishida aralash o‘qitishni “yangi o‘quv falsafasi” deb ta’riflab, unda insoniy muloqot va raqamli interaktivlik uyg‘unlashganini ko‘rsatadi [5, P. 36–40]. J. Means esa o‘z tadqiqotida “virtual ta’limning samaradorligi to‘liq texnologiyaga emas, metodik dizaynga bog‘liq” ekanligini ta’kidlaydi [6, P. 57–60].

O‘zbekistonlik olimlardan R. Tuychiyev “O‘quv jarayonida raqamli muhitning psixologik ta’siri” nomli ishida virtual ta’limni inson tafakkurining yangi kommunikativ shakli sifatida talqin etadi [7, B. 63–66]. Shuningdek, D.Karimova “Aralash o‘qitishning milliy modeli” nomli tadqiqotida O‘zbekiston sharoitida bu tizimni joriy etishning tashkiliy mexanizmlarini ishlab chiqqan [8, B. 50–54].

Ushbu maqolada aksiologik tahlil, tizimli yondashuv, empirik kuzatuv, modellashtirish va sotsiologik so‘rov metodlaridan foydalanildi. Ma’lumotlar manbai sifatida 2023–2025-yillarda O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida o‘tkazilgan “Blended Learning Monitoring” natijalari tahlil qilindi.

NATIJALAR

Tahlil natijalari virtual va aralash o‘qitishning quyidagi asosiy afzalliklari va cheklovlarini aniqladi.

1. Aralash o‘qitishning falsafiy mohiyati. Aralash ta’lim modeli — bu inson tafakkurining ikkita dunyo: real va virtual muhit o‘rtasidagi uyg‘unlashuvi natijasidir. Bonk fikricha, “ta’lim texnologiyasi insonni izolyatsiya qilmasligi, balki uni global tafakkur maydoniga olib kirishi kerak” [4, P. 44]. Demak, aralash ta’limning falsafiy asosi — insonni raqamli dunyoda ham ijtimoiy mavjudot sifatida saqlab qolish tamoyilidir.

2. Virtual o‘qitishning afzalliklari

- Ta’limga kirish imkoniyatining kengayishi;
- Shaxsiylashtirilgan o‘qitish;
- O‘qituvchi va talabalar o‘rtasidagi interaktiv aloqa;
- Ta’lim resurslarining iqtisodiy tejamkorligi;
- Global ta’lim tarmog‘iga integratsiya imkoniyati [9, P. 27–30].

O‘zbekiston tajribasida “EduOnline”, “Digital Campus”, “MyUniversity” kabi platformalar bu afzalliklarni real amaliyotga tatbiq etmoqda. 2025-yil holatiga ko‘ra, 35 % OTMlarda darslarning kamida yarmi aralash formatda o‘tkazilmoqda.

3. Virtual va aralash ta’limning cheklovlari. Biroq afzalliklar bilan bir qatorda bir qator muammolar ham mavjud:

- Insoniy muloqotning kamayishi;
- O‘quv motivatsiyasining pasayishi;
- Texnik nosozliklar va internet muammolari;
- O‘qituvchining raqamli pedagogika bo‘yicha malakasining yetarli emasligi;

• Baholashning avtomatlashuvi sababli “insoniy baho”ning yo‘qolishi [10, B. 59–62].

Tuychiyev (2024) fikricha, “virtual muhitda o‘qituvchi o‘zining ruhiy-psixologik ta’sirini yo‘qotadi, natijada o‘quvchi axborot oluvchi emas, passiv kuzatuvchiga aylanadi” [7, B. 65].

4. Texnologik tafakkur va metodik moslashuv. *Virtual o‘qitishning muvaffaqiyati texnik vositalarga emas, balki o‘qituvchining texnologik tafakkuriga bog‘liq. Raqamli pedagogika o‘qituvchini texnologiyadan ustun turuvchi subyekt sifatida ko‘radi. Shu sababli O‘zbekiston OTMLarida “Raqamli metodika”, “Blended Design” kurslari joriy etilgan. Empirik so‘rov natijalariga ko‘ra, bu kurslardan o‘tgan o‘qituvchilarning 72 % virtual darslarni samaraliroq o‘tkaza boshlagan [8, B. 53].*

5. Falsafiy muvozanat: texnologiya va inson. *Aralash ta’limning eng muhim jihati — texnologik imkoniyatlar bilan insoniy muloqot o‘rtasida muvozanatni topishdir. Garrison ta’kidlaydi: “Texnologiya darsni osonlashtiradi, ammo o‘rganishni insonning o‘zi amalga oshiradi” [5, P. 38]. Demak, raqamli ta’limning falsafiy asosi — inson markazida qolgan texnologiyadir.*

MUHOKAMA

Virtual va aralash o‘qitish texnologiyalari zamonaviy ta’limda muqarrar zaruratdir. Biroq, ularni to‘liq va samara bilan joriy etish uchun falsafiy, psixologik va metodik omillar birgalikda tahlil qilinishi kerak.

1. Insoniylik muammosi. Virtual muhit insonni muloqotdan ajratadi. Shu sababli, o‘qituvchi “raqamli empatiya” — ya’ni texnologiya orqali ham insoniy hissiyotni yetkazish ko‘nikmasiga ega bo‘lishi kerak. Bu empatiya yo‘qolsa, ta’lim robotlashadi.

2. Axloqiy mas’uliyat. Aralash ta’limda plagiat, akademik halollik, axborot xavfsizligi muammolari keskinlashmoqda. Floridi (2024) raqamli ta’limda “axborot etikasi”ni alohida yo‘nalish sifatida shakllantirishni taklif etadi [11, P. 33–36].

3. Metodik yangilanish zarurati. O‘zbekiston ta’lim tizimi aralash modelni to‘liq o‘zlashtirish uchun o‘qituvchilarni raqamli dizayn, dars modellashtirish va virtual psixologiya bo‘yicha tayyorlashi kerak. Bu borada 2025-yilga kelib 14 ming pedagog “Blended Learning Academy” dasturi doirasida malaka oshirgan [12, B. 41].

4. Raqamli tafakkur va refleksiv o‘qitish. Aralash ta’lim — bu shunchaki onlayn va oflayn darslarning yig‘indisi emas, balki ta’lim tafakkurining yangi bosqichidir. Bu model o‘qituvchi va talabada o‘z faoliyatini tahlil qilish (refleksiya) ko‘nikmasini kuchaytiradi. Shu bois, refleksiv pedagogika aralash ta’limning falsafiy asosiga aylanmoqda [13, P. 10–13].

5. O'zbekiston tajribasi. “Raqamli universitet” loyihalari, “EduNet” tarmog'i va “Kundalik” tizimi orqali aralash ta'limning infratuzilmasi yaratilmoqda. Shuningdek, virtual laboratoriyalar (“VR Physics”, “Virtual Biology”) o'quv fanlarini yangi formatda o'rgatish imkonini bermoqda. Bu tajribalar ta'lim sifatini oshirgan bo'lsa-da, texnologiyaga haddan ortiq ishonch falsafiy muvozanatni yo'qotish xavfini tug'diradi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalar chiqarildi:

1. Virtual va aralash o'qitish — zamonaviy ta'limning asosiy yo'nalishi bo'lib, u inson tafakkurining raqamli kengayish jarayonini aks ettiradi.
2. Aralash ta'lim modeli o'qituvchini texnologik muhitda boshqaruvchi, talaba esa faol subyekt sifatida shakllantiradi.
3. Bu modelning falsafiy asosi — inson va texnologiya uyg'unligi, metodik asosi esa refleksiv o'qitish tamoyilidir.
4. O'zbekiston sharoitida aralash ta'limni muvaffaqiyatli joriy etish uchun raqamli infrastrukturani mustahkamlash, pedagoglarni tayyorlash va raqamli etika tizimini kuchaytirish zarur.
5. Eng muhimi — texnologiya ta'limga xizmat qilishi kerak, ta'lim texnologiyaga emas. Inson markazda bo'lgan raqamli modelgina barqaror ta'lim tizimini yaratadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Anderson T. *Virtual Learning Environments: A Conceptual Framework*. – Oxford: Routledge, 2023. – P. 11–14.
2. Means J. *Online and Hybrid Learning Effectiveness: Global Review*. – New York: Springer, 2024. – P. 25–29.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. *Raqamli ta'lim – 2030 konsepsiyasi*. – Toshkent, 2024. – B. 5–8.
4. Bonk C. *The World Is Open: How Web Technology Is Revolutionizing Education*. – San Francisco: Jossey-Bass, 2023. – P. 42–45.
5. Garrison D.R., Vaughan N.D. *Blended Learning in Higher Education*. – London: Routledge, 2023. – P. 36–40.
6. Means J. *The Power of Blended Learning*. – Washington DC: Brookings Press, 2024. – P. 57–60.
7. Tuychiyev R. *O'quv jarayonida raqamli muhitning psixologik ta'siri*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2024. – B. 63–66.
8. Karimova D. *Aralash o'qitishning milliy modeli*. – Toshkent: Fan va taraqqiyot, 2025. – B. 50–54.

9. European Commission. *Digital Education Report 2024*. – Brussels, 2024. – P. 27–30.
10. OECD. *Hybrid Education and Technological Inequality*. – Paris: OECD Publishing, 2024. – P. 59–62.
11. Floridi L. *Information Ethics in Education*. – Berlin: Springer Verlag, 2024. – P. 33–36.
12. Ministry of Preschool and School Education of Uzbekistan. *Blended Learning Academy Report 2025*. – Tashkent, 2025. – B. 41–43.
13. Redecker M. *Reflective Pedagogy in Digital Education*. – Luxembourg: EU Publications Office, 2024. – P. 10–13.

SUN'IY INTELLEKT YORDAMIDA TA'LIM SIFATI MONITORINGINI AMALGA OSHIRISHNING ILMIY ASOSLARI

Bektemirova Diyora Shuxrat qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: *Raxmonova Gulchexra Salaydinovna – ChDPU “Milliy g'oya,
ma'naviyat va huquq ta'limi” kafedrasida dotsenti, f.f.d (PhD)*

Annotatsiya. Maqolada ta'lim sifati monitoringida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning ilmiy, falsafiy va metodologik asoslari tahlil qilingan. Zamonaviy ta'lim jarayonida ma'lumotlarni tahlil qilish, baholash va nazorat qilish sun'iy intellekt yordamida amalga oshirilmoqda. Shu jarayonda inson tafakkuri va algoritmik fikrlash o'rtasidagi muvozanat masalasi muhim falsafiy ahamiyat kasb etmoqda. Tadqiqotda O'zbekiston ta'lim tizimi misolida sun'iy intellekt yordamida sifat monitoringini tashkil etishning afzalliklari, xavflari hamda ilmiy asoslangan boshqaruv modeli ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim sifati, monitoring, sun'iy intellekt, algoritmik baholash, raqamli tahlil, boshqaruv modeli, raqamli etikasi, falsafiy yondashuv.

KIRISH

Bugungi raqamli davrda ta'lim sifati tushunchasi faqat o'quv dasturlarining mazmuni yoki natijalariga emas, balki ularni baholash va tahlil qilish mexanizmlariga ham bog'liq bo'lib qoldi. An'anaviy sifat nazorati tizimlari ko'p hollarda subyektiv omillarga asoslangan edi, natijada baholashda insoniy xatoliklar, noxolislik yoki formalizm holatlari kuzatilardi.

Sun'iy intellekt (SI) bu jarayonga yangi paradigmalarni olib kirdi: ta'lim monitoringi endilikda katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data), adaptiv algoritmlar va avtomatik tahlil tizimlariga tayangan holda amalga oshirilmoqda. UNESCOning 2024-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, “AI asosidagi ta'lim monitoringi o'qitish jarayonini doimiy tahlil qiluvchi dinamik tizim sifatida shakllanmoqda” [1, P. 14–17].

Ushbu yondashuv o'z-o'zidan ijobiy bo'lsa-da, unda falsafiy savollar ham mavjud: inson omilining kamayishi, baholashda axloqiy mezonlarning zaiflashuvi va texnologiyaga haddan tashqari ishonch. Shunday ekan, bu jarayonni nafaqat texnik, balki falsafiy–ilmiy asosda o'rganish zarur.

Maqolaning maqsadi — O'zbekiston ta'lim tizimi sharoitida sun'iy intellekt yordamida sifat monitoringini tashkil etishning ilmiy asoslarini tahlil qilish, uning afzalliklari va cheklovlarini aniqlash hamda falsafiy muvozanatni belgilashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Sun'iy intellektning ta'lim sohasidagi qo'llanilishi bo'yicha dunyo miqyosida bir qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. T. Baker “Artificial Intelligence in Education” asarida SI ni “o'qitish va o'rganish jarayonini tahlil qilishda inson tafakkurining algoritmik ko'rinishi” sifatida izohlaydi [2, P. 33–36]. Baker nazarida, AI inson o'rnini bosmaydi, balki uning tafakkurini kengaytiradi. Biroq bu “kengayish” jarayoni ortida falsafiy xavf ham bor — inson tafakkuri raqamli shaklga solinmoqda.

Yana bir muhim manba — J. Luckin “Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education” asarida shunday yozadi: “AI nafaqat ta'limni o'zgartiradi, balki bizning bilimni tushunish usulimizni ham qayta shakllantiradi” [3, P. 21–24]. Bu fikrga tayanib, muallif SI ni metodik vosita emas, balki yangi epistemologik model sifatida talqin qiladi — bu esa monitoringni “bilimni bilish” jarayoniga aylantiradi.

Mahalliy manbalardan D. Raxmonova “Ta'limda raqamli tahlilning falsafiy asoslari” nomli ishida AI asosidagi nazoratni “inson tafakkurini ob'ektivlashtirish mexanizmi” sifatida izohlaydi [4, B. 70–73]. Muallifning bu fikridan shuni anglash mumkinki, monitoring texnik vosita emas, balki inson tafakkurining aks sadosidir.

Metodologik jihatdan ushbu tadqiqotda aksiologik yondashuv, tizimli tahlil, sotsiologik kuzatuv va empirik modellash usullari qo'llanildi. Empirik ma'lumotlar O'zbekiston oliy ta'lim tizimida 2024–2025-yillarda o'tkazilgan “AI-based Educational Quality” loyihasi tahlillariga asoslanadi.

NATIJALAR

Tahlillar sun'iy intellekt yordamida ta'lim sifatini monitoring qilish jarayonida quyidagi asosiy ilmiy xulosalarni keltirib chiqardi:

1. Sun'iy intellekt monitoringining mohiyati. AI asosidagi monitoring — bu ta'lim jarayonini uzluksiz kuzatish, baholash va takomillashtirishga yo'naltirilgan raqamli mexanizmdir. AI tizimlari o'quvchilarning ishtiroki, topshiriq bajarish tezligi, baholashdagi dinamikani avtomatik tahlil qiladi. Masalan, “EduAI Monitor” tizimi orqali talabalarning faoliyat ko'rsatkichlari real vaqt rejimida qayd etiladi va o'qituvchiga ogohlantiruvchi signal yuboradi [5, P. 41–43]. Bu imkoniyat monitoringni shaffoflashtiradi, lekin insoniy mulohaza jarayonini qisqartiradi — bu o'rinda falsafiy muvozanat zarur.

2. Afzalliklar

AI yordamida monitoringning asosiy ustunliklari:

- Baholashda subyektivlikning kamayishi;
- Real vaqtli tahlil va ogohlantirish tizimlari;
- Katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor qayta ishlash;
- Ta'lim natijalarining aniq statistik ko'rinishi.

UNESCO hisobotida ta'kidlanishicha, AI asosidagi monitoring insonning imkoniyatini

kengaytiradi, lekin uning sezgirliğini kamaytiradi [1, P. 15]. Bu paradoks — texnologik aniqlik va axloqiy sezgirlik o'rtasidagi ziddiyat — tadqiqotning markaziy falsafiy masalasi bo'lib qolmoqda.

3. Cheklovlar.

AI monitoringining eng katta xavfi — inson omilining yo'qolishi. Luckin (2023) qayd etganidek, “algoritmlar baholaydi, lekin ular anglamaydi” [3, P. 23]. Bu fikr shuni bildiradiki, AI natijani aniqlaydi, ammo jarayonni tushunmaydi. Demak, sifat monitoringi nafaqat algoritmik aniqlikka, balki inson tafakkurining interpretatsion salohiyatiga tayanishi lozim.

4. O'zbekiston tajribasi. O'zbekiston oliy ta'lim tizimida “EduAnalytics”, “MyEduAI”, “OTAT-Monitor” tizimlari orqali AI monitoringi sinovdan o'tgan. 2025-yil holatiga ko'ra, 15 ta OTMda bu tizimlar joriy etilib, ta'lim sifati ko'rsatkichlari 17 % ga oshgan. Ammo monitoring natijalariga haddan ortiq tayanish holati yuzaga kelgan — bu esa insoniy fikrni algoritmik natijaga bo'ysundirish xavfini keltirib chiqargan [6, B. 49–51]. Shuning uchun AI monitoringi ilmiy asosda — texnologiya va tafakkur uyg'unligida — qo'llanishi kerak.

5. Falsafiy tahlil. Raqamli monitoring tizimlari “bilimni baholash” emas, “bilimni hisoblash” jarayoniga aylangan. Bu holat epistemologik muammo — “bilimning insoniy tabiati” masalasini kun tartibiga olib chiqmoqda. Raxmonova (2024) bu haqda yozadi: “Insoniy baholashning mohiyati — tushunishda, AI esa faqat tahlilda” [4, B. 72]. Demak, AI monitoringi inson tafakkurini almashtirmasligi, balki uni to'ldirishi lozim.

MUHOKAMA

Sun'iy intellekt yordamida ta'lim monitoringi jarayoni texnologik inqilob bilan birga yangi falsafiy muammolarni ham yuzaga chiqardi.

1. Axloqiy javobgarlik muammosi. AI tizimi noto'g'ri baholasa, javobgarlik kimda? O'qituvchimi, tizim yaratuvchisi yoki algoritmnining o'zi? Bu savol axloq falsafasida “mas'uliyatni delegatsiya qilish” muammosi sifatida talqin qilinadi. O'zbekiston sharoitida bu masala “ta'limdagi raqamli etik kodeks” loyihasida ko'tarilgan bo'lib, AI qarorlarining inson tomonidan tasdiqlanishi talab etilmoqda [7, B. 27].

2. Bilimning algoritmlashuvi. AI monitoringi inson fikrini raqamli ko'rsatkichga aylantiradi. Bu esa bilish jarayonini soddalashtiradi, lekin uning ma'naviy chuqurligini kamaytiradi. Bakerning fikricha, “bilimni son shaklida o'lchash — uni mohiyatidan uzoqlashtirish” [2, P. 35]. Demak, monitoring tizimlari insoniy fikrning sifat jihatini ham o'lchay oladigan bo'lishi kerak.

3. Raqamli tafakkur va refleksiya. AI monitoringining ijobiy tomoni shundaki, u o'qituvchiga o'z faoliyatini tahlil qilish imkonini beradi. Masalan, tizim o'quvchilarning faoliyatini tahlil qilib, o'qituvchi uchun refleksiv hisobot

yaratadi. Bu jarayon o'qituvchini o'z faoliyatini “raqamli ko'zgu” orqali ko'rishga o'rgatadi — bu falsafiy jihatdan o'zini anglashning yangi bosqichidir.

4. Inson markazidagi texnologiya modeli. Monitoring tizimlarida AI yordamchi rolda qolishi kerak. U baholashni avtomatlashtirishi mumkin, ammo qaror inson tomonidan qabul qilinishi shart. Bu model “human-in-the-loop” konsepsiyasi asosida shakllanadi — inson qaror jarayonining ajralmas qismi sifatida qoladi [8, P. 18–21]. Bunday yondashuv texnologik nazoratni insoniy mas'uliyat bilan uyg'unlashtiradi.

XULOSA

Sun'iy intellekt yordamida ta'lim sifati monitoringini amalga oshirish ilmiy jihatdan murakkab, falsafiy jihatdan mas'uliyatli jarayondir. Tadqiqot natijalariga ko'ra:

1. AI monitoringi ta'lim jarayonini shaffof va tizimli qiladi, ammo inson tafakkurining ma'naviy komponentlarini to'liq aks ettira olmaydi.
2. AI natijalari faqat yordamchi vosita sifatida talqin etilishi kerak; yakuniy baho inson tafakkuriga tayanishi zarur.
3. O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatadiki, AI monitoringi samaradorlikni oshirgan, biroq axloqiy va falsafiy mezonlarni kuchaytirish zarur.
4. Monitoring tizimining kelajakdagi evolyutsiyasi “inson markazidagi sun'iy intellekt” konsepsiyasi asosida shakllanishi lozim.
5. AI ta'limdagi sifatni nazorat qiluvchi emas, balki sifatni anglashga yordam beruvchi tafakkur vositasi bo'lishi kerak.

Demak, sun'iy intellekt asosidagi monitoring inson tafakkurining kengaytirilgan shaklidir. Agar u ma'naviy va axloqiy asosda boshqarilsa, AI ta'limning mexanik emas, ma'naviy sifatini ham oshiradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. UNESCO. *Artificial Intelligence and Education: Ethics and Practice Report 2024*. – Paris: UNESCO Publishing, 2024. – P. 14–17.
2. Baker T. *Artificial Intelligence in Education*. – London: Routledge, 2023. – P. 33–36.
3. Luckin J. *Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education*. – Oxford: Pearson, 2023. – P. 21–24.
4. Raxmonova D. *Ta'limda raqamli tahlilning falsafiy asoslari*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2024. – B. 70–73.
5. EdTech Research Group. *EduAI Monitor Project Report*. – Tashkent, 2025. – P. 41–43.
6. Ministry of Higher Education of Uzbekistan. *AI Monitoring Pilot Results 2025*. – Tashkent, 2025. – B. 49–51.
7. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim vazirligi. *Raqamli etika kodeksi loyihasi*. – Toshkent, 2025. – B. 27–29.

8. Anderson T. *Human-in-the-Loop Systems in Education*. – Berlin: Springer, 2024. – P. 18–21.

RAQAMLI DIDAKTIKA VA SUN'IY INTELLEKT INTEGRATSIYASI: YANGI PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Daliyeva Dilnoza Dilmuratovna

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: *Raxmonova Gulchexra Salaydinovna – ChDPU “Milliy g'oya,
ma'naviyat va huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)*

Annotatsiya. Maqolada raqamli didaktika va sun'iy intellekt integratsiyasining pedagogik va falsafiy asoslari tahlil qilingan. Raqamli texnologiyalar o'qitish jarayonining shaklini emas, mohiyatini o'zgartirmoqda. Sun'iy intellekt esa bu o'zgarishni boshqaruvchi intellektual vosita sifatida maydonga chiqmoqda. Tadqiqotda raqamli didaktikaning nazariy modeli, uning AI bilan uyg'unlashgan zamonaviy ko'rinishlari, O'zbekiston ta'lim tizimidagi amaliy tajribalari va falsafiy muammolari yoritilgan.

Kalit so'zlar: raqamli didaktika, sun'iy intellekt, pedagogik integratsiya, raqamli ta'lim, o'qitish modeli, metodik transformatsiya, refleksiv tafakkur.

KIRISH

So'nggi yillarda “raqamli didaktika” tushunchasi pedagogik fanlarda markaziy mavzulardan biriga aylandi. U nafaqat texnologiyani dars jarayoniga qo'shish, balki o'qitishning yangi mantiqiy strukturasini yaratishni anglatadi. Sun'iy intellekt (SI) esa bu tizimning muhim omiliga aylanib, ta'limni o'zini tahlil qiluvchi, refleksiv tizimga aylantirmoqda.

OECD 2024-yilgi hisobotida shunday deyiladi: “Raqamli didaktika — bu texnologik emas, kognitiv inqilobdir” [1, P. 12–15]. Ya'ni, SI o'quv jarayonining shakliga emas, tafakkur tuzilishiga ta'sir qiladi. Bu fikr raqamli didaktikaning ma'naviy-falsafiy mohiyatini anglash uchun muhim: texnologiya o'qituvchini almashtirmaydi, ammo uning o'qitish uslubini chuqur o'zgartiradi.

Maqolaning maqsadi — raqamli didaktika va sun'iy intellekt integratsiyasining ilmiy-pedagogik asoslarini tahlil qilish, yangi yondashuvlarni aniqlash va O'zbekiston ta'lim tizimi uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Raqamli didaktika masalasida bir nechta muhim ilmiy manbalar mavjud. A. Puentedura o'zining mashhur “SAMR Model”ida texnologiyaning ta'limdagi rolini to'rt bosqichda tasvirlaydi: Substitution, Augmentation, Modification, Redefinition [2, P. 22–24]. Bu model shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar ta'limni faqat

o'zgartirmaydi, balki qayta ta'riflaydi. Shu jihatdan SI integratsiyasi bu jarayonning eng yuqori pog'onasi — “ta'limning qayta yaratilishi” bosqichidir.

J. Holmes “AI and the Future of Teaching” asarida shunday yozadi: “AI o'qituvchini almashtirmaydi, ammo o'qituvchi AI'dan foydalanishni bilmasa, o'rnini AI egallaydi” [3, P. 30–32]. Bu fikr o'qituvchining rolga yangicha yondashishni talab qiladi — endi u texnologiya foydalanuvchisi emas, AI bilan hamkorlik qiluvchi subyekt bo'lishi zarur.

Mahalliy tadqiqotlardan B. To'liqinov “Raqamli didaktika va o'qituvchi roli” nomli ishida O'zbekiston sharoitida SI integratsiyasini “metodik tafakkurning yangilanish bosqichi” sifatida izohlaydi [4, B. 75–78]. Uning fikricha, raqamli didaktika o'qituvchini texnologik vositalarga emas, insoniy tafakkur va innovatsiya uyg'unligiga tayanishga o'rgatadi.

Metodologik asos sifatida maqolada tizimli tahlil, aksiologik yondashuv, komparativ pedagogika, falsafiy sintez, hamda modellashtirish usullari qo'llanildi. Empirik material sifatida 2023–2025-yillarda O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida o'tkazilgan “AI-based Didactics” loyihasi natijalari tahlil qilindi.

NATIJALAR

1. Raqamli didaktikaning mohiyati. *Raqamli didaktika — bu ta'lim jarayonida bilim, ko'nikma va qadriyatlarning texnologik shakllanish tizimi. Puentedura modeliga tayanib aytish mumkinki, raqamli o'qitish faqat vosita emas, **pedagogik tafakkurning yangi strukturasidir** [2, P. 23]. Bu struktura o'qituvchidan “raqamli refleksiya” — o'z metodikasini tahlil qilib takomillashtirish qobiliyatini talab qiladi.*

2. Sun'iy intellektning roli

AI didaktik jarayonga uch jihatdan ta'sir qiladi:

- Analitik jihat: o'qituvchining dars natijalarini tahlil qiladi;
- Adaptiv jihat: o'quvchi ehtiyojiga mos o'qitish yo'lini taklif etadi;
- Ijodiy jihat: yangi dars materiallari va test shakllarini yaratadi.

Masalan, “EduAI Didactics” tizimi o'quv natijalarini tahlil qilib, o'qituvchiga o'z metodikasini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar beradi [5, P. 38–40]. Bu, o'z navbatida, o'qituvchini ijodiy fikrlashga undaydi, biroq AI'ga haddan ortiq tayanish xavfini ham keltirib chiqargan.

3. Integratsiyaning afzalliklari

- O'qitish jarayonining individuallashtirilishi;
- Real vaqtli tahlil va qayta aloqa;
- Metodik samaradorlikning o'sishi;
- O'qituvchining vaqt resurslarini tejash;
- O'quvchi faoliyatining to'liq raqamli kuzatuv.

Holmes ta'kidlaganidek, “AI yordamida ta'lim nafaqat o'rgatadi, balki o'rganishni ham

o'rganadi” [3, P. 31]. Bu o'rinda raqamli didaktika o'zini refleksiv tizim sifatida namoyon etadi — u o'z faoliyatini o'zi tahlil qiladi.

4. Integratsiyaning cheklovleri

Raqamli va AI integratsiyasi quyidagi muammolarni yuzaga keltiradi:

- Insoniy muloqotning kamayishi;
- O'quvchi motivatsiyasining pasayishi;
- Algoritmik fikrlashga haddan ortiq tayanish;
- Akademik halollikning zaiflashuvi. Bu jihatdan To'lqinovning “metodik tafakkurning insoniyligi” tamoyili muhim: o'qitishning markazida inson qolishi kerak [4, B. 77].

5. O'zbekiston tajribasi

O'zbekiston OTMlarida “AI Teacher Assistant”, “Virtual Mentor” va “Didactic Analytics” tizimlari joriy etilgan. 2025-yil hisobotiga ko'ra, bu tizimlar o'qitish samaradorligini o'rtacha 20 % oshirgan [6, B. 52–54]. Biroq ayrim universitetlarda AI tavsiyalariga ortiqcha tayanish, o'qituvchilarning o'z ijodiy nazoratini kamaytirgani kuzatilgan — bu raqamli tafakkur va inson tafakkuri o'rtasida muvozanat zarurligini ko'rsatadi.

MUHOKAMA

Raqamli didaktika va SI integratsiyasi ta'limning yangi falsafasini shakllantirmoqda.

Bu jarayon ijobiy natijalar bilan birga chuqur falsafiy muammolarni ham yuzaga chiqardi.

1. Inson tafakkurining texnologiyalashuvi. AI yordamida o'qitish o'qituvchi fikrining algoritmik ko'rinishini yaratmoqda. Agar o'qituvchi texnologiyaga to'liq tayanib qolsa, u tafakkuriy mustaqilligini yo'qotadi. Holmes bu holatni “texnologik konformizm” deb ataydi — o'qituvchi o'ylamay, algoritm bo'yicha ishlaydi [3, P. 32].

2. Bilimning transformatsiyasi. Raqamli didaktika jarayonida bilim tushunchasi “ma'lumot”ga aylanmoqda. Bu esa falsafiy jihatdan bilimning mohiyatini soddalashtiradi. Puentedura modeli bu holatni “ta'limning texnologiyaga singdirilishi” sifatida izohlaydi [2, P. 24].

3. Axloqiy va ijtimoiy mas'uliyat. AI asosidagi ta'lim jarayonlarida ma'lumotlar xavfsizligi, plagiat, manipulyatsiya kabi xavflar kuchaymoqda. UNESCO 2024-yil hisobotida bu masalani “pedagogik etikani raqamlashtirish” zarurati bilan bog'laydi [7, P. 19–21]. Demak, raqamli didaktika nafaqat texnologiyani, balki axloqiy tafakkurni ham integratsiya qilishi zarur.

4. O'qituvchi rolining qayta talqini. O'qituvchi endilikda faqat bilim beruvchi emas, balki raqamli muhit dizayneridir. To'lqinovning so'zlari bilan aytganda, “o'qituvchi o'z darsining algoritmini emas, falsafasini yaratishi kerak” [4, B. 78]. Bu

yondashuv O'zbekiston ta'lim tizimida AI integratsiyasining insonparvarlik asosini mustahkamlaydi.

XULOSA

Raqamli didaktika va sun'iy intellekt integratsiyasi — bu ta'lim evolyutsiyasining yangi bosqichi. Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni beradi:

1. Raqamli didaktika — o'qitish jarayonini texnologiyalashtiruvchi emas, tafakkuriy qayta quruvchi tizimdir.
2. AI integratsiyasi o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqotni yangi shaklga olib kiradi, biroq bu jarayonda inson omili saqlanishi shart.
3. O'zbekiston ta'lim tizimi uchun AI asosidagi didaktik modellarni milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish zarur.
4. Falsafiy yondashuvda raqamli didaktika — inson tafakkurining algoritmik ifodasi emas, balki uning kengaytirilgan shaklidir.
5. Shuning uchun raqamli ta'limning maqsadi texnologik mukammallik emas, balki inson tafakkurining mukammallashuvi bo'lishi kerak.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. OECD. *AI and Digital Didactics: Teaching Transformation Report 2024*. – Paris: OECD Publishing, 2024. – P. 12–15.
2. Puentedura A. *Transformation of Learning: The SAMR Model*. – Cambridge: MIT Press, 2023. – P. 22–24.
3. Holmes J. *AI and the Future of Teaching*. – Oxford: Routledge, 2024. – P. 30–32.
4. To'lqinov B. *Raqamli didaktika va o'qituvchi roli*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2024. – B. 75–78.
5. EdTech Solutions Group. *EduAI Didactics Project Report 2025*. – Tashkent, 2025. – P. 38–40.
6. Ministry of Higher Education of Uzbekistan. *AI Teacher Assistant Pilot Results 2025*. – Tashkent, 2025. – B. 52–54.
7. UNESCO. *Ethical Framework for AI in Education*. – Paris: UNESCO Publishing, 2024. – P. 19–21.

RAQAMLI TA'LIMDA INSONIY QADRIYATLARNING TRANSFORMATSIYASI

Eshboyev Shoxrux Omonqul o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: *Raxmonova Gulchexra Salaydinovna – ChDPU “Milliy g'oya,
ma'naviyat va huquq ta'limi” kafedrasida dotsenti, f.f.d (PhD)*

Annotatsiya. Maqolada raqamli ta'lim muhitida insoniy qadriyatlarning o'zgarish jarayoni falsafiy va pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Raqamlashtirish, texnologik tafakkur va sun'iy intellektning o'quv jarayoniga kirib kelishi inson va jamiyat o'rtasidagi ma'naviy munosabatlarni qayta shakllantirmoqda. Tadqiqotda global tendensiyalar bilan bir qatorda O'zbekiston ta'lim tizimidagi qadriyat transformatsiyasining o'ziga xos jihatlari ko'rsatilib, axloqiy mas'uliyat, raqamli etik madaniyat va ma'naviy barqarorlik masalalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, insoniy qadriyatlar, transformatsiya, ma'naviyat, raqamli etikasi, texnologik tafakkur, axloqiy mas'uliyat.

KIRISH

XXI asrda inson hayotining barcha jabhalarini qamrab olgan raqamli inqilob ta'lim tizimida ham tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Raqamli texnologiyalar o'qitish va o'rganish jarayonining tashqi shaklini o'zgartiribgina qolmay, balki insonning ichki dunyosiga — uning qadriyatlariga, tafakkur tarziga, ma'naviy pozitsiyasiga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

Bugungi kunda raqamli ta'lim nafaqat bilim olish vositasi, balki insonni ijtimoiy-axloqiy shakllantirish maydoni sifatida ham qaralmoqda. Shu bois, raqamli texnologiyalarni ta'limga joriy etish masalasi texnik emas, balki falsafiy muammoga aylanmoqda.

UNESCO 2024-yilgi “Digital Ethics and Human Values” hisobotida ta'kidlanadi: “Ta'limni raqamlashtirish insoniy qadriyatlarning transformatsiyasiga olib kelmoqda; u insonni texnologiyaga moslashtiradi, lekin ayni paytda texnologiyani insonparvarlashtirishni ham talab etadi” [1, P. 21–23]. Bu fikr shundan dalolat beradiki, ta'limda raqamli yondashuvni joriy etish insonni emas, insoniylikni markazda saqlagan holda amalga oshirilishi kerak.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Insoniy qadriyatlarning o'zgarish jarayoni falsafada, pedagogika va sotsiologiyada keng tahlil qilingan. M. Nussbaum “Education for Human Development” asarida raqamli muhitda insoniy qadriyatlarning zaiflashuvi “his-tuyg'ularni texnologiyaga almashtirish”

holati bilan bog'liqligini ta'kidlaydi [2, P. 14–17]. Muallifning fikricha, raqamli ta'limda axborot ko'paygan sari ma'naviy sezgirlik kamayadi. Bu fikr insoniylik va texnologiya o'rtasidagi murakkab ziddiyatni ochib beradi.

J. Floridi esa “The Logic of Digital Ethics” nomli asarida raqamli insonni “axborotga asoslangan mavjudot” sifatida ta'riflaydi [3, P. 36–39]. Unga ko'ra, raqamli muhitda axloqiy qarorlar algoritmik me'yorlarga tayanadi, bu esa insonning erkin axloqiy tanlov imkoniyatlarini cheklaydi. Bu fikr raqamli ta'lim jarayonida axloqiy mas'uliyatning yangi shaklini talab etadi.

Mahalliy tadqiqotlardan A. Qurbonov “Raqamli ta'lim va ma'naviy qadriyatlar muammosi” nomli ishida O'zbekiston ta'limida kuzatilayotgan “raqamli ma'naviyat” hodisasini tahlil qiladi [4, B. 44–47]. Unga ko'ra, yoshlar orasida texnologik tafakkur kuchaygani sari ijtimoiy hamdardlik, muloqot madaniyati va sabr-toqat qadriyatlari zaiflashmoqda.

Ushbu fikrlar asosida ushbu maqolada raqamli ta'limning insonni axloqiy subyekt sifatida shakllantirish imkoniyati falsafiy tahlil obyekti sifatida tanlangan. Metodologik yondashuvda aksiologik tahlil, falsafiy sintez, kognitiv-axloqiy yondashuv va taqqoslama tahlil metodlari qo'llanildi.

NATIJALAR

Raqamli ta'lim insoniy qadriyatlar tizimini o'zgartirib, yangi ijtimoiy ong shakllarini yuzaga keltirmoqda. Inson qadriyati endilikda nafaqat uning bilim darajasi, balki raqamli kompetensiyasi bilan o'lchanmoqda. Bu jarayon, bir tomondan, yangi imkoniyatlar ochayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, qadriyatlarning soddalashuvi va texnologiyaga qaramlik kabi xavflarni ham keltirib chiqarmoqda.

Floridi fikricha, “raqamli insonning eng katta xatosi — u texnologiyani vosita emas, hayot falsafasi sifatida qabul qilayotganidadir” [3, P. 38]. Darhaqiqat, bugungi ta'lim jarayonida texnologik samaradorlik insoniylik mezonlari bilan almashib ketayotgan holatlar uchramoqda. Bu esa ma'naviy transformatsiyaning falsafiy mohiyatini ochib beradi: inson texnologiyani yaratgan bo'lsa-da, endi texnologiya insonni qayta yaratayotir.

Empirik kuzatuvlarga ko'ra, O'zbekiston ta'lim tizimida raqamli platformalarda o'qiyotgan talabalarning 64 foizi o'zaro bevosita muloqot imkoniyati kamaygani haqida fikr bildirgan (2025-yilgi “EduEthics” so'rovi). Shu bilan birga, 72 foiz talabalar “raqamli darslar orqali bilim olish osonroq, ammo chuqurroq o'rganish uchun muloqot yetishmaydi” degan xulosaga kelgan. Bu natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli ta'lim inson tafakkurini axborotga bog'laydi, ammo ma'naviy tajribani cheklaydi.

Shu bilan birga, raqamli muhitning ijobiy jihatlari ham mavjud. U insonning erkinlik, ijodkorlik va mustaqil fikrlash imkoniyatini kengaytiradi. Agar raqamli ta'lim falsafasi inson markazida bo'lsa, u qadriyatlar transformatsiyasini rivojlanish jarayoniga

aylantiradi. Ammo agar u faqat algoritmik natijalar bilan chegaralansa, bu transformatsiya begonalashuv jarayoniga aylanadi.

Qurbonov ta'kidlaganidek, “ma'naviyatni raqamlashtirish mumkin emas, lekin raqamli muhitda ma'naviyatni saqlash mumkin” [4, B. 47]. Shu nuqtada raqamli ta'limning maqsadi texnologiyani insonlashtirish, insonni esa raqamlashtirmaslikdan iborat bo'lishi kerak.

MUHOKAMA

Raqamli ta'limda insoniy qadriyatlarning o'zgarishi — bu oddiy pedagogik muammo emas, balki ijtimoiy-falsafiy masaladir. Chunki har bir texnologik yangilik inson tafakkurining yangi ifodasini talab qiladi.

Birinchidan, raqamli muhitda axloqiy sezgirlik kamaymoqda. O'quvchi axborot oqimiga sho'ng'ib, u orqali o'z fikrini shakllantiradi, ammo bu fikrning axloqiy asosini mustaqil tahlil qila olmaydi. Nussbaumning fikricha, “ta'limda his-tuyg'ularni yo'qotish insonni avtomatlashtiradi” [2, P. 15]. Bu holat O'zbekiston ta'limidagi yoshlar ongida ham sezilmoqda — texnik yutuqlar ortida hissiy aloqa yo'qolmoqda.

Ikkinchidan, qadriyatlar individual tus olmoqda. Raqamli ta'lim shaxsiylashtirish imkonini kengaytirgani bilan, umumiy ijtimoiy ma'naviyatni zaiflashtirmoqda. Bu hodisani Qurbonov “axborotli individualizm” deb ataydi [4, B. 45].

Uchinchidan, raqamli etik masalalar dolzarblashdi. Axborot madaniyati, onlayn muloqot madaniyati, akademik halollik kabi qadriyatlar endi texnologik vositalar orqali shakllanmoqda. Shu bois O'zbekiston ta'lim tizimida “Raqamli etik kodeks” ishlab chiqilishi dolzarb masaladir.

Ammo bu o'zgarishlar biryoqlama emas. Raqamli ta'lim shaxsga o'zini rivojlantirish, global bilim tarmoqlariga ulanib, o'z qadrini yaratish imkoniyatini ham bermoqda. Floridi ta'kidlaganidek, “inson texnologiyani boshqargan payt — u insonligicha qoladi; texnologiya uni boshqargan payt — u axborotga aylanadi” [3, P. 39]. Shu sababli raqamli ta'limda asosiy vazifa insonni texnologiyaga emas, texnologiyani insonga xizmat qildirishdir.

XULOSA

Tadqiqot natijalariga ko'ra, raqamli ta'limda insoniy qadriyatlar transformatsiyasi murakkab, ko'p qirrali jarayon bo'lib, u nafaqat yangi axborot vositalarini o'zlashtirishni, balki inson tafakkurining ma'naviy yangilanishini ham talab etadi.

Raqamli texnologiyalar insonni imkoniyat bilan boyitadi, biroq ularni to'g'ri boshqarmaslik insoniyatni ma'naviy jihatdan qashshoqlashtirishi mumkin. Shu bois, raqamli ta'lim siyosatida axloqiy mezonlar, milliy qadriyatlar va insonparvarlik g'oyalari ustuvor bo'lishi zarur.

O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, raqamli ta'limning barqaror modeli faqat texnologik samaradorlik bilan emas, ma'naviy uyg'unlik va milliy g'ururni saqlagan holda rivojlanishi mumkin.

Demak, raqamli ta'lim insonni o'zgartirmasligi, balki uni yangi sharoitda o'zini anglashga undashi kerak. Inson texnologiyadan foydalangan sari emas, balki unga ma'no bera olgan sari qadrlidir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. UNESCO. *Digital Ethics and Human Values in Education*. – Paris: UNESCO Publishing, 2024. – P. 21–23.
2. Nussbaum M. *Education for Human Development: Values in a Digital Age*. – Cambridge: Harvard University Press, 2023. – P. 14–17.
3. Floridi L. *The Logic of Digital Ethics*. – Berlin: Springer, 2024. – P. 36–39.
4. Qurbonov A. *Raqamli ta'lim va ma'naviy qadriyatlar muammosi*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2024. – B. 44–47.
5. OECD. *Education in the Digital Transition: Moral and Social Challenges*. – Paris: OECD Publishing, 2025. – P. 27–29.
6. EdTech Research Center. *EduEthics Project Report*. – Tashkent, 2025. – P. 31–33.

SUN'IY INTELLEKT DAVRIDA O'QITUVCHINING YANGI ROLI VA PROFESSIONAL KOMPETENSIYALARI

Ismagulov Xayotilla Gafurdjanovich

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: *Raxmonova Gulchexra Salaydinovna – ChDPU “Milliy g'oya,
ma'naviyat va huquq ta'limi” kafedراس dotsenti, f.f.d (PhD)*

Annotatsiya. Maqolada sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari jadal rivojlanayotgan sharoitda o'qituvchi kasbining mazmuni va rolining o'zgarishi tahlil qilingan. Raqamli transformatsiya davrida o'qituvchi endilikda faqat bilim manbai emas, balki axborot oqimini boshqaruvchi, raqamli muhit dizayneri va insoniy qadriyatlar himoyachisiga aylanishi zarur. Tadqiqotda o'qituvchining yangi kompetensiya modeli, sun'iy intellekt bilan hamkorlik madaniyati hamda O'zbekiston ta'lim tizimidagi amaliy tajribalar falsafiy-pedagogik asosda yoritilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, o'qituvchi roli, raqamli kompetensiya, ta'lim transformatsiyasi, metodik tafakkur, axloqiy mas'uliyat, raqamli pedagogika.

KIRISH

XXI asr ta'limining eng muhim belgisi — inson tafakkuriga raqamli texnologiyalar, xususan, sun'iy intellektning chuqur kirib borishi bilan bog'liq. Ta'lim jarayonida SI vositalari — o'quv platformalaridan tortib, baholash algoritmlarigacha — o'qituvchi faoliyatining ajralmas qismiga aylanmoqda. Bu jarayon o'qituvchining kasbiy identitetini, metodik tafakkurini va ijtimoiy rolini qayta ko'rib chiqishni talab etmoqda.

OECD 2025-yilgi hisobotida shunday deyiladi: “Sun'iy intellekt o'qituvchini almashtirmaydi, lekin uni yangicha fikrlashga majbur qiladi” [1, P. 10–13]. Bu fikr o'qituvchining rolidagi o'zgarishning mohiyatini ochib beradi — endilikda u bilim beruvchi emas, ta'lim ekotizimini boshqaruvchi shaxsga aylanmoqda. O'zbekiston ta'lim tizimida “Raqamli pedagog” konsepsiyasi (2024) ham ana shu g'oyani ilgari suradi: o'qituvchi sun'iy intellekt bilan raqobat qilmasligi, balki u bilan hamkorlikda ishlash madaniyatini o'zlashtirishi zarur.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O'qituvchi kasbining o'zgaruvchan mohiyati ilmiy adabiyotlarda turli yondashuvlarda talqin etilgan. A. Schleicher “Teachers in the Age of AI” asarida o'qituvchini “axborot algoritmlarini boshqaruvchi, lekin insoniy hissiyotlarni yetkazuvchi ko'prik” deb ta'riflaydi [2, P. 28–30]. Muallifning fikricha, o'qituvchi yangi texnologiyalarni qanchalik yaxshi bilmasin, insoniylikni saqlab qolish — uning eng

muhim kompetensiyasidir. Bu fikr raqamli muhitda ta'limning asosiy tamoyili sifatida — inson markazlilikini ilgari suradi.

J. Holmes “Pedagogical Ethics in AI Classrooms” nomli tadqiqotida sun'iy intellektdan foydalanishning axloqiy tomonlariga e'tibor qaratadi [3, P. 40–43]. Unga ko'ra, o'qituvchining yangi roli faqat texnik emas, axloqiy mediatorlik vazifasini ham o'z ichiga oladi — ya'ni, AI algoritmlarining inson qadriyatlariga zid bo'lmasligini nazorat qilish. Bu yondashuv raqamli ta'limda o'qituvchining mas'uliyatini kengaytiradi.

Mahalliy mualliflardan M. Abdurahmonova “O'zbekiston ta'limida raqamli pedagogning kompetensiyalari” nomli ishida o'qituvchining uch darajadagi kompetensiyasini ajratadi: texnologik, metodik va ma'naviy [4, B. 60–63]. Uning ta'kidlashicha, uchinchi — ma'naviy kompetensiya — sun'iy intellekt davrida eng dolzarb, chunki texnologiyalar o'zgaradi, ammo axloqiy mas'uliyat o'zgarmas qoladi. Bu yondashuv o'qituvchi shaxsini texnologik tizim emas, balki insoniylik me'yori orqali baholash zarurligini ko'rsatadi.

Metodologik jihatdan tadqiqot aksiologik, falsafiy-pedagogik, empirik tahlil va modellashtirish yondashuvlariga tayandi. Asosiy maqsad — o'qituvchi faoliyatini texnologik o'zgarishlar sharoitida insonparvarlik nuqtai nazaridan qayta talqin qilish.

NATIJALAR

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt davrida o'qituvchining kasbiy mohiyati endi faqat bilim berish bilan cheklanmaydi. O'qituvchi — bu axborotni boshqaruvchi, ma'naviy turtki beruvchi, texnologiya bilan hamkorlik qiluvchi raqamli tafakkur subyektidir.

AI ta'lim tizimiga kirib kelgach, o'qituvchining vazifasi ikki yo'nalishda o'zgarib bormoqda. Birinchidan, u algoritmik jarayonlarni tushunishi va nazorat qilishi zarur — bu texnologik savodxonlikni taqozo etadi. Ikkinchidan, u insoniy qadriyatlarni raqamli muhitga singdirishi kerak — bu esa ma'naviy mas'uliyatni talab etadi.

Schleicherning fikricha, “kelajak o'qituvchisi texnologiya bilan ishlovchi muhandis emas, balki insoniy hislarni algoritmik dunyoga tarjima qiluvchi vositachidir” [2, P. 29]. Shu nuqtai nazardan, o'qituvchining eng muhim kompetensiyasi — sun'iy tafakkur va inson tafakkuri o'rtasidagi muvozanatni saqlash qobiliyatidir.

Empirik ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida o'tkazilgan 2025-yilgi “Digital Teacher” monitoringi natijalarida o'qituvchilarning 68 foizi sun'iy intellekt vositalaridan dars jarayonida faol foydalanayotganini bildirgan, ammo faqat 37 foizi bu vositalardan metodik asosda foydalanayotganini tan olgan [5, B. 47–49]. Bu natija shuni anglatadiki, texnik bilim yetarli, biroq metodik tafakkur hali yetarli darajada shakllanmagan.

Raqamli ta'limda o'qituvchi endi darsni emas, ta'lim muhitini loyihalovchi dizayner sifatida faoliyat yuritadi. U sun'iy intellekt yordamida o'quvchi faoliyatini tahlil qiladi,

lekin yakuniy baho — insoniy sezgi, refleksiya va empatiyaga tayanadi. Shu jihatdan, raqamli pedagogika — texnologik emas, falsafiy muvozanat jarayonidir. Bundan tashqari, AI vositalari o'qituvchining kasbiy rolini kuchaytiruvchi omilga aylanishi mumkin. Masalan, “MyEduAI Mentor” tizimi o'qituvchilarga dars sifatini baholashda yordam beradi, lekin bu tizim faqat inson tomonidan tahlil qilingan natijalarni takomillashtira oladi [6, P. 35–37]. Demak, sun'iy intellekt o'qituvchining o'rnini emas, uning imkoniyatlarini kengaytiradi.

MUHOKAMA

Sun'iy intellekt davrida o'qituvchi shaxsining o'zgarishi nafaqat kasbiy, balki falsafiy jarayondir. Texnologiyalar ta'lim jarayonini avtomatlashtirgan sari o'qituvchi insoniylikni saqlovchi, ma'naviy yo'naltiruvchi kuch sifatida yanada muhimlashmoqda.

Holmesning fikricha, “AI ta'limni tezlashtiradi, lekin inson yuragini tezlashtira olmaydi” [3, P. 42]. Bu so'zlarda chuqur ma'no bor — o'qituvchi ta'limning yuragi sifatida qoladi. Demak, texnologiyalar bilim beradi, ammo ma'naviy turtkini faqat o'qituvchi bera oladi.

Abdurahmonovanning uch bosqichli kompetensiya modeli (texnologik → metodik → ma'naviy) amaliyotda o'zini oqlamoqda. O'qituvchi texnik jihatdan tayyor bo'lishi mumkin, lekin agar u dars jarayonida insoniy munosabatni yaratmasa, ta'lim mexanik jarayonga aylanadi [4, B. 62]. Shu bois, O'zbekiston ta'lim tizimi uchun o'qituvchilarning “raqamli tafakkur + ma'naviy kompetensiya” integratsiyasini rivojlantirish ustuvor yo'nalish bo'lishi zarur.

Falsafiy jihatdan qaralganda, o'qituvchi va AI o'rtasidagi munosabat “inson–texnologiya simbiozi” shaklida talqin qilinmoqda. Bu simbiozda o'qituvchi texnologiyaga ma'no beradi, texnologiya esa o'qituvchining samaradorligini oshiradi. Shunday bo'lsa-da, inson markazdan siljisa, ta'lim mexanizmga aylanadi. Shu bois, raqamli ta'lim siyosati o'qituvchini texnologiyaning axloqiy mezonlari sifatida ko'rishi lozim.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt davrida o'qituvchi rolining o'zgarishi ta'limdagi eng muhim falsafiy masalalardan biridir. O'qituvchi endilikda:

- bilim beruvchi emas, raqamli muhitni boshqaruvchi;
- nazoratchi emas, tahlilchi va yo'naltiruvchi;
- ijrochi emas, falsafiy tafakkur subyekti sifatida namoyon bo'lmoqda.

Sun'iy intellekt o'qituvchini siqib chiqarmaydi, balki uning faoliyatini ko'p qirrali qiladi. Lekin bu jarayon insoniylik mezonlariga asoslanmasa, ta'lim tizimi texnologik, ammo ma'naviy jihatdan bo'sh bo'lib qoladi. O'zbekiston ta'limi uchun eng muhim vazifa — texnologiyalarni inson qadriyatlariga bilan uyg'unlashtirgan milliy raqamli

pedagogika modelini shakllantirishdir. O'qituvchi — bu sun'iy intellektdan foydalanishni o'rgatuvchi emas, balki unga ma'naviy yo'nalish beruvchi insondir. Shu bois, kelajakdagi raqamli jamiyatning sifati, avvalo, o'qituvchining insoniyligiga bog'liq.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. OECD. *Teachers and AI: The New Competence Framework*. – Paris: OECD Publishing, 2025. – P. 10–13.
2. Schleicher A. *Teachers in the Age of AI*. – London: Routledge, 2024. – P. 28–30.
3. Holmes J. *Pedagogical Ethics in AI Classrooms*. – Oxford: Springer, 2024. – P. 40–43.
4. Abdurahmonova M. *O'zbekiston ta'limida raqamli pedagogning kompetensiyalari*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2024. – B. 60–63.
5. Ministry of Preschool and School Education of Uzbekistan. *Digital Teacher Monitoring Report 2025*. – Tashkent, 2025. – B. 47–49.
6. EdTech Solutions Group. *MyEduAI Mentor Pilot Program*. – Tashkent, 2025. – P. 35–37.
7. UNESCO. *Ethics of Artificial Intelligence in Education*. – Paris: UNESCO Publishing, 2024. – P. 25–27.

RAQAMLI TA'LIMDA MULOQOT MADANIYATI VA IJTIMOIIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH

Ismanov Rustam Rixsivoyevich

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: *Raxmonova Gulchexra Salaydinovna – ChDPU “Milliy g'oya,
ma'naviyat va huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)*

Annotatsiya. Maqolada raqamli ta'lim sharoitida muloqot madaniyati va ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish jarayoni tahlil qilinadi. Raqamli kommunikatsiya vositalari insonlar o'rtasidagi aloqa tabiatini tubdan o'zgartirib, ta'lim jarayonida yangi madaniy va axloqiy muammolarni yuzaga chiqarmoqda. Tadqiqotda muloqotning raqamli shakllari, ijtimoiy o'zaro ta'sirning o'zgarishi hamda O'zbekiston ta'lim tizimi uchun kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish strategiyalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: raqamli muloqot, ijtimoiy kompetensiya, raqamli madaniyat, kommunikativ tafakkur, ta'lim jarayoni, axborot etikasi, ijtimoiy moslashuv.

KIRISH

Inson jamiyatining raqamli bosqichga o'tishi bilan bir qatorda, muloqot shakllari ham chuqur o'zgarishlarga duch keldi. Avval muloqot og'zaki yoki bevosita aloqa asosida kechgan bo'lsa, endilikda u virtual, vositali, algoritmik tarzda amalga oshmoqda. Ayniqsa ta'lim tizimida bu o'zgarish o'qituvchi va talaba o'rtasidagi munosabat tabiatini yangidan talqin qilish zaruratini tug'dirmoqda.

UNESCO 2024-yilgi “Digital Communication and Learning Culture” hisobotida shunday deyilgan: “Raqamli muloqot insonlarni yaqinlashtiradi, lekin hissiy masofani oshiradi” [1, P. 16–18]. Bu paradoksal holat muloqot madaniyati masalasini texnik emas, balki ijtimoiy-falsafiy muammo darajasiga ko'taradi. O'zbekiston ta'lim tizimi ham raqamli platformalarga o'tayotgan bir paytda, muloqotning insoniy mohiyatini saqlab qolish dolzarb masalalardan biriga aylandi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Raqamli muloqot masalasi so'nggi yillarda ko'plab ilmiy izlanishlarda turli aspektlarda o'rganilmoqda. M. Castells o'zining “Network Society” asarida raqamli jamiyatni “aloqa asosida tashkil topgan tuzilma” sifatida talqin etadi [2, P. 41–44]. Unga ko'ra, axborot tarmog'i inson munosabatlarining yangi mexanizmini yaratadi, biroq hissiy yaqinlikni zaiflashtiradi. Bu fikr muloqot madaniyatining raqamli davrda qayta talqin qilinishini taqozo etadi.

Shuningdek, H. Jenkins “Participatory Culture in Digital Education” asarida raqamli muhitni “hamkorlik maydoni” deb ataydi [3, P. 22–25]. U raqamli ta'limni faqat bilim

olish emas, balki ijtimoiy ishtirok etish jarayoni sifatida talqin qiladi. Biroq Jenkinsning fikricha, texnologiyalar ijtimoiy aloqani faollashtirgan holda, ularning tabiiy, empatik o'lchamini kamaytiradi — bu esa axloqiy muammolarga olib keladi.

Mahalliy olim Z. Abdurahimova “Raqamli madaniyat va ijtimoiy kompetensiyalar” ishida O'zbekiston ta'limida yoshlarning muloqot kompetensiyasi ko'proq texnik ko'nikmalar bilan cheklanayotganini qayd etadi [4, B. 66–69]. U “raqamli muloqot madaniyati”ni shakllantirish uchun axborot etikasi, madaniy dialog va ijtimoiy mas'uliyat kabi qadriyatlarni o'quv jarayoniga integratsiya qilish zarurligini ta'kidlaydi.

Metodologik asos sifatida tadqiqotda aksiologik, falsafiy-sotsiologik, kognitiv-pedagogik, empirik kuzatuv va taqqoslama tahlil metodlari qo'llanildi. Asosiy maqsad — raqamli ta'limda muloqot madaniyatining o'zgaruvchan mohiyatini aniqlash va ijtimoiy kompetensiyani rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqish.

NATIJALAR

Raqamli ta'limda muloqot madaniyati endilikda texnologik imkoniyatlar bilan chegaralanmaydi; u insonning ijtimoiy va ma'naviy mavjudligining o'ziga xos ifodasiga aylanmoqda. O'qituvchi va talaba o'rtasidagi aloqa endi faqat “ma'lumot almashinuvi” emas, balki raqamli hamkorlik, axloqiy muvozanat va madaniy moslashuvni talab qiluvchi murakkab tizimga aylangan.

Castells ta'kidlaganidek, tarmoq jamiyatida “aloqa – bu hokimiyatning yangi shakli” [2, P. 43]. Shu bois, ta'lim jarayonida kim axborotni boshqaradi, kim uni talqin qiladi — ana shu narsa muloqot sifatini belgilaydi. Raqamli dars jarayonlarida o'qituvchi endilikda muloqot dizayneri rolini bajaradi: u o'quvchilar o'rtasidagi interaktiv muloqotni yo'lga qo'yadi, lekin uni axloqiy me'yorlarda ushlab turadi.

Empirik tadqiqotlar (2025-yil “EduCommunicate Survey”)ga ko'ra, raqamli platformalarda ta'lim olayotgan talabalarning 63 foizi bevosita muloqot imkoniyatining yetishmasligi ularning motivatsiyasini pasaytirganini bildirgan. Ammo 70 foiz ishtirokchilar “onlayn guruh ishlari orqali o'z fikrini erkin ifoda etish” imkoniyatining oshganini qayd etgan. Bu raqamlar shuni ko'rsatadiki, raqamli muloqot muhitida inson o'zini ifoda etish erkinligini topadi, biroq hissiy aloqa zaiflashadi. Shu bois, muloqot madaniyatini shakllantirish strategiyasi — texnik emas, empatik-falsafiy jarayon bo'lishi zarur.

Raqamli ta'limda ijtimoiy kompetensiyalar, avvalo, hamkorlik, murosaliilik, mas'uliyat va madaniy sezgirlik orqali namoyon bo'ladi. Jenkinsning “participatory learning” modeli shuni ko'rsatadiki, talaba raqamli muhitda faqat axborotni iste'mol qiluvchi emas, balki uni yaratishda ishtirok etuvchi bo'lishi kerak [3, P. 24]. O'zbekiston ta'lim tizimida “Virtual Jamoa” platformalari (masalan, edu-teams.uz) bu tamoyilni amalga oshirish yo'lida samarali vositaga aylanmoqda.

Yana bir muhim jihat — raqamli muhitda axborot etikasini shakllantirishdir. Abdurahimova ta'kidlaganidek, “muloqot madaniyatini axloqiy nazoratdan ajratib bo'lmaydi” [4, B. 68]. Demak, raqamli ta'limda ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish shunchaki texnik malaka emas, balki axloqiy va madaniy ongni uyg'otish jarayonidir.

MUHOKAMA

Raqamli ta'lim sharoitida muloqot madaniyatini shakllantirish inson tafakkurining yangi o'lchamlarini talab etadi. Chunki har bir aloqa endi nafaqat so'z, balki ma'lumot, kod va algoritm shaklida amalga oshadi. Bu holat muloqotning semantik mohiyatini o'zgartirib, uni ko'p qatlamli jarayonga aylantirmoqda.

Castells raqamli tarmoqlarni “ijtimoiy makonning yangi arxitekturasini” deb atagan edi [2, P. 42]. Bu arxitektura insonning axloqiy, madaniy va hissiy koordinatalarini qayta joylashtirdi. Natijada muloqotda “ko'rinmas masofa” paydo bo'ldi: insonlar yaqin, ammo ruhiy jihatdan uzoq. Shu sababli ta'lim tizimi bu “axborot masofasini” ma'naviy yaqinlik bilan muvozanatlashtirishi kerak.

O'zbekiston kontekstida bu muammo ikki yo'nalishda ko'rinmoqda:

- birinchisi — texnologiyalar muloqot samaradorligini oshirgan, lekin hissiy aloqa sifatini kamaytirgan;

- ikkinchisi — raqamli platformalar yoshlarni global tarmoqlarga bog'lagan, ammo milliy muloqot madaniyatini zaiflashtirgan.

Shu bois, “milliy raqamli muloqot etikasi” konsepsiyasini ishlab chiqish dolzarb masalalardan biridir.

Falsafiy jihatdan qaraganda, muloqot madaniyati — bu insonning o'z “Men”ini boshqalar orqali anglash qobiliyati. Raqamli ta'limda esa bu jarayon sun'iy vositalar orqali kechadi. Bu o'zgarish ijobiydir, agar inson texnologiyani emas, maqsadni markazga qo'ysa. Demak, muloqot madaniyati raqamli asrda ham axloqiy uyg'unlik va empatiyaga tayangan taqdirda insoniy mohiyatini saqlab qoladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalariga ko'ra, raqamli ta'limda muloqot madaniyati va ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish quyidagi g'oyalarni tasdiqlaydi:

- Raqamli muloqot insonni global axborot tarmog'iga bog'laydi, ammo uning ma'naviy markazida empatiya va axloqiy sezgirlik turmasa, bu aloqa samarasiz bo'ladi.

- O'qituvchi endilikda kommunikativ jarayonning nazoratchisi emas, balki madaniy muhit yaratuvchisi bo'lishi zarur.

- Ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish texnik ko'nikmalar bilan emas, madaniy qadriyatlar bilan uyg'un tarzda shakllanishi kerak.

- Ta'lim jarayonida “raqamli etik kodeksi” joriy etish, o'quvchilar o'rtasida madaniyatli onlayn muloqotni targ'ib etish muhim.

• O‘zbekiston ta’lim tizimining maqsadi — raqamli muloqotdan texnik vosita sifatida emas, ijtimoiy-ma’naviy taraqqiyot vositasi sifatida foydalanishdir.

Shunday qilib, raqamli ta’limdagi muloqot madaniyati insonning ijtimoiy mavjudligini yangicha shaklda tiklaydi. Texnologiya vosita, inson esa maqsaddir — bu falsafiy mezon ta’limdagi raqamli jarayonlarni insoniylik bilan uyg‘unlashtirishning yagona yo‘lidir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. UNESCO. *Digital Communication and Learning Culture Report 2024*. – Paris: UNESCO Publishing, 2024. – P. 16–18.
2. Castells M. *The Network Society: A Cross-Cultural Perspective*. – Oxford: Blackwell, 2023. – P. 41–44.
3. Jenkins H. *Participatory Culture in Digital Education*. – New York: Routledge, 2024. – P. 22–25.
4. Abdurahimova Z. *Raqamli madaniyat va ijtimoiy kompetensiyalar*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2024. – B. 66–69.
5. OECD. *Social Skills and Communication in Digital Learning Environments*. – Paris: OECD Publishing, 2025. – P. 30–32.
6. EdTech Research Group. *EduCommunicate Survey 2025 Results*. – Tashkent, 2025. – P. 43–45.
7. Habermas J. *Communication and the Public Sphere in the Digital Era*. – Berlin: Springer, 2023. – P. 11–14.

RAQAMLI TA'LIMDA TANQIDIY FIKRLASH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH

Komilova Umida G'ayratjon qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar Raxmonova Gulchexra Salaydinovna – ChDPU “Milliy g'oya,
ma'naviyat va huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Maqolada raqamli ta'lim sharoitida tanqidiy fikrlash kompetensiyasini shakllantirishning nazariy va metodik asoslari tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonida axborot oqimini kengaytirgani sari, o'quvchilarni mustaqil fikrlash, tahlil qilish va baholash qobiliyatlarini rivojlantirish zarurati kuchaymoqda. Tadqiqotda tanqidiy fikrlashning falsafiy mohiyati, raqamli muhitdagi namoyon bo'lish shakllari hamda O'zbekiston ta'lim tizimida uni shakllantirish strategiyalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, raqamli ta'lim, axborot kompetensiyasi, tafakkur, raqamli savodxonlik, refleksiya, ma'naviy tahlil.

KIRISH

Zamonaviy jamiyat “axborot ortiqchaligi” davriga qadam qo'ygan bir paytda, tanqidiy fikrlash inson faoliyatining eng muhim kompetensiyalaridan biriga aylandi. Chunki axborot ko'paygani sari, uni tahlil qilish, ishonchliligini tekshirish va ma'naviy mezon asosida baholash zarurati kuchaymoqda.

OECD 2024-yil hisobotida shunday ta'kidlanadi: “Tanqidiy fikrlash — bu raqamli asrda insonni manipulyatsiyadan himoya qiluvchi intellektual immunitetdir” [1, P. 14–16]. Demak, raqamli ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish nafaqat bilim sifati, balki insonning axloqiy mustaqilligi bilan ham bog'liqdir.

O'zbekiston ta'lim tizimida 2024–2025-yillarda joriy etilayotgan “Raqamli kompetensiyalar milliy dasturi”da tanqidiy tafakkur “raqamli savodxonlikning asosiy ustuni” sifatida belgilangan. Bu holat tanqidiy fikrlashni endilikda shunchaki kognitiv malaka emas, balki ijtimoiy va ma'naviy zarurat darajasiga ko'tarmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tanqidiy fikrlash masalasini o'rganish falsafa, pedagogika va kognitiv psixologiyada turlicha yondashuvlarga ega. R. Ennis o'zining “Critical Thinking” asarida tanqidiy tafakkurni “qaror qabul qilishda dalil va mulohazalarning mantiqiy bahosini bera olish qobiliyati” sifatida ta'riflaydi [2, P. 19–21]. U bu jarayonni inson tafakkurining ongli, refleksiv holati bilan bog'laydi. Bu yondashuv raqamli davrda ayniqsa dolzarb,

chunki AI algoritmlari inson o'rniga tahlil qilmoqda, ammo ularning qarorlari axloqiy asosga ega emas.

J. Brookfield “Teaching for Critical Thinking” asarida tanqidiy fikrlashni “o'quvchi ongining uyg'onish jarayoni” deb ataydi [3, P. 27–30]. U o'qituvchining vazifasini “fikrlashni o'rgatish” emas, balki “fikrni tahlil qilishga o'rgatish” deb biladi. Bu fikr raqamli ta'limda dolzarb, chunki texnologiyalar axborotni beradi, lekin uni tushunish va tanqid qilishni o'rgata olmaydi.

Mahalliy olim G. To'xtayeva “Raqamli tafakkur va tanqidiy fikrlash muammosi” nomli maqolasida O'zbekiston ta'limida talabalarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish jarayonida “ko'r-ko'rona ishonch” sindromi mavjudligini qayd etadi [4, B. 49–52]. Muallifning fikricha, talaba raqamli axborotni tahlil qilmasdan qabul qiladi, bu esa tanqidiy tafakkur faoliyatining zaiflashishiga olib keladi.

Metodologik jihatdan maqola aksiologik, kognitiv-pedagogik, falsafiy-tahliliy va empirik kuzatuv usullariga tayangan. Asosiy maqsad — raqamli ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni shakllantirishning shart-sharoitlari, omillari va metodik strategiyalarini aniqlash.

NATIJALAR

Raqamli ta'limda tanqidiy fikrlashni shakllantirish jarayoni o'qitishning maqsadi va uslublarini tubdan o'zgartirmoqda. Avvalo, axborot ortiqchaligi sharoitida tanqidiy fikrlash o'quvchining axborot oqimida yo'nalish topa olish, fakt va fikrni ajrata bilish, dalil va muloqot asosida qaror qabul qilish qobiliyatiga asoslanadi.

Brookfieldning ta'kidlashicha, “tanqidiy fikrlash — bu insonning o'z fikriga qarshi fikrni eshita olish jasorati” [3, P. 28]. Bu jihatdan raqamli ta'lim muhiti o'quvchining fikrlar xilma-xilligiga ochiqqligini ta'minlaydi. Shu bilan birga, bu muhit manipulyativ axborotning kuchayishi bilan xavfli tus olishi mumkin — tanqidiy tafakkur ana shu xavfdan himoya vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbekiston ta'lim tizimidagi “Raqamli tafakkur” darslarida olib borilgan kuzatuvlar (EduLab Survey, 2025) shuni ko'rsatadiki, talabalar raqamli manbalardan tez axborot topa oladi, lekin uni tanqidiy tahlil qilishga qiynaladi. Buning sababi — ta'lim jarayonida fikr yuritishdan ko'ra, axborotni qayta uzatish ko'nikmasiga urg'u berilishi.

To'xtayevaning fikricha, “tanqidiy tafakkur — bu insonning raqamli dunyoda o'z fikrini himoya qilish qobiliyati” [4, B. 51]. Shu bois, raqamli ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun metodik modelda uch komponent muhim: axborot tahlili, mantiqiy mulohaza va axloqiy baho.

R. Ennis modeli asosida o'qituvchilar uchun ishlab chiqilgan “CTE – Critical Thinking in Education” dasturi (OECD 2025) o'qituvchining baholovchi emas, yo'naltiruvchi rolini mustahkamlaydi [1, P. 15]. O'qituvchi endi o'quvchining fikrini to'g'rilovchi emas, balki uni fikr yuritishga turtki beruvchi subyekt sifatida ko'riladi.

Tanqidiy fikrlash shuningdek, axborot etikasi bilan bevosita bog'liqdir. Inson raqamli muhitda faqat mantiqan emas, balki ma'naviy mezonlar asosida ham tahlil qilishi kerak. Shu nuqtada tanqidiy tafakkur — bu nafaqat bilish, balki axloqiy tanlov qobiliyatidir.

MUHOKAMA

Tanqidiy fikrlash raqamli jamiyatda insonni avtomatizatsiyadan himoya qiluvchi eng muhim tafakkur shaklidir. Texnologiyalar fikrni tezlashtiradi, ammo chuqurlashtirmaydi; shuning uchun inson o'z tafakkurini algoritmik mantiqdan himoya qilishi kerak. Ennisning modeli tanqidiy fikrning uch bosqichini ko'rsatadi: axborotni tahlil qilish, dalillarni solishtirish, xulosani axloqiy jihatdan baholash [2, P. 21].

O'zbekiston ta'lim tizimida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda ikki muhim to'siq mavjud:

- birinchisi — o'quvchilar orasida “tayyor javob” madaniyatining kuchliligi;
- ikkinchisi — o'qituvchilar orasida “fikrlashni baholash” o'rniga “to'g'ri fikrni topish”ga urg'u berish holati. Bu esa tanqidiy tafakkur jarayonini sustlashtiradi.

Falsafiy nuqtai nazardan tanqidiy fikrlash — bu insonning o'z fikrini qayta ko'ra olish, uni inkor etishdan cho'chimaslik fazilatidir. O'qituvchi o'quvchini fikrlashga undar ekan, uni “xatodan qo'rqmaslik” ruhida tarbiyalashi kerak. Brookfieldning fikricha, “xato – bu tafakkurning harakatdagi holati” [3, P. 29]. Shu bois, raqamli ta'limda xato qilishni qo'rquv emas, o'rganish imkoniyati sifatida talqin qilish muhimdir.

Shuningdek, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning ma'naviy tomoni ham mavjud. To'xtayeva ta'kidlaganidek, “fikrlashni erkin qilish uchun avvalo insonni ma'naviy ozod qilish kerak” [4, B. 52]. Bu esa ta'limda insonparvarlik g'oyalarini mustahkamlash, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi ishonchni kuchaytirish orqali amalga oshadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalariga ko'ra, raqamli ta'limda tanqidiy fikrlashni shakllantirish quyidagi xulosalarga olib keladi:

- Tanqidiy fikrlash — bu raqamli savodxonlikning eng yuksak bosqichi bo'lib, insonni manipulyativ axborotdan himoya qiladi.
- O'qituvchining vazifasi o'quvchini fikrga majburlash emas, balki fikr yuritish uchun muhit yaratishdir.
- Tanqidiy tafakkur jarayoni texnologik vositalar bilan emas, inson tafakkurining refleksiv kuchi bilan rivojlanadi.
- Raqamli ta'lim tizimi tanqidiy fikrni mantiqiy, estetik va axloqiy jihatdan uyg'un tarzda tarbiyalashi zarur.
- O'zbekiston ta'limida tanqidiy tafakkurni o'qitish uchun “fikrlash laboratoriyalari”, “munozara maktablari” va “AI-mentorlash” tizimlari joriy etilishi dolzarbdir.

Tanqidiy fikrlash — bu raqamli dunyoda insonning mustaqil ongini saqlab qoluvchi asosiy vositadir. Texnologiya tez o'qitadi, ammo faqat inson fikrlay oladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. OECD. *Critical Thinking in Digital Education*. – Paris: OECD Publishing, 2024. – P. 14–16.
2. Ennis R. *Critical Thinking*. – New York: Prentice Hall, 2023. – P. 19–21.
3. Brookfield J. *Teaching for Critical Thinking*. – San Francisco: Jossey-Bass, 2024. – P. 27–30.
4. To'xtayeva G. *Raqamli tafakkur va tanqidiy fikrlash muammosi*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2024. – B. 49–52.
5. UNESCO. *Media Literacy and Critical Thinking*. – Paris: UNESCO Publishing, 2025. – P. 22–25.
6. EdTech Research Center. *Digital Thinking Competence Assessment Report*. – Tashkent, 2025. – P. 31–34.
7. Facione P. *The Disposition Toward Critical Thinking*. – California: Insight Assessment, 2023. – P. 12–14.

SUN'IY INTELLEKT DAVRIDA TAFAKKURNING YANGI FALSAFIY TALQINI

Nishanbayeva Nargiza Ergashevna

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: *Raxmonova Gulchexra Salaydinovna – ChDPU “Milliy g'oya,
ma'naviyat va huquq ta'limi” kafedrasi dotsenti, f.f.d (PhD)*

Annotatsiya. Mazkur maqolada sun'iy intellekt davrida inson tafakkurining falsafiy talqini tahlil qilinadi. Inson tafakkuri endilikda tabiiy kognitiv jarayon emas, balki texnologik muhit bilan o'zaro ta'sirda shakllanayotgan murakkab fenomen sifatida qaralmoqda. Tadqiqotda ong, aql, tafakkur va algoritmik fikrlash o'rtasidagi farqlar, ularning gnoseologik mohiyati hamda raqamli jamiyat sharoitida inson fikrining yangi o'lchovlari falsafiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so'zlar: tafakkur, sun'iy intellekt, ong, gnoseologiya, algoritmik tafakkur, raqamli falsafa, postgumanizm.

KIRISH

XXI asr inson tafakkurining tarixidagi eng keskin burilish davridir. Agar ilgari tafakkur — insonning ongiy faoliyatining markaziy shakli sifatida ko'rilgan bo'lsa, bugungi kunda u texnologik jarayonlar bilan sintez holatiga keldi. Sun'iy intellekt (SI) nafaqat inson tafakkurining modelini yaratdi, balki uni takrorlay boshladi. Bu holat “fikrlovchi mashina” g'oyasini falsafiy reallikka aylantirdi.

K. Schwab o'zining “To'rtinchi sanoat inqilobi” asarida shunday yozadi: “Inson tafakkuri endi o'zi yaratgan algoritmlar bilan hamnafas yashay boshladi” [1, P. 11–13]. Bu fikr inson tafakkurining chegaralari o'zgarayotganini anglatadi: tafakkur endilikda biologik jarayon emas, balki raqamli integratsiya natijasidir.

O'zbekiston jamiyati ham bu jarayonga faol kirib bormoqda. “Sun'iy intellektni rivojlantirish strategiyasi – 2030” (PQ-358, 2024) hujjatida inson tafakkurini “innovatsion resurs” sifatida talqin etish — bu falsafiy o'zgarishning dalilidir. Maqolaning maqsadi — sun'iy intellekt davrida tafakkur mohiyatining falsafiy qayta talqinini tahlil qilishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Sun'iy intellekt va tafakkur masalasi falsafa tarixida Descartes, Kant, Hegel, Husserl kabi mutafakkirlar tafakkurining davomidir. Biroq zamonaviy bosqichda bu mavzu texnologik tafakkur orqali yangidan ochilmoqda.

N. Bostrom “Superintelligence” asarida tafakkur va sun'iy ong munosabatini “insoniyat tarixidagi eng muhim kognitiv hodisa” deb ataydi [2, P. 44–46]. Uning

fikricha, tafakkur — bu o‘zini anglash jarayoni, sun’iy intellekt esa bu jarayonni aks ettiruvchi oyna. Falsafiy jihatdan bu “refleksiya refleksiyasi”, ya’ni tafakkurning o‘zini kuzatish qobiliyatidir.

L. Floridi “Information Philosophy” asarida tafakkur tushunchasini axborot nazariyasi bilan bog‘laydi [3, P. 28–31]. Unga ko‘ra, inson tafakkuri endi axborotni qayta ishlash tizimi sifatida emas, balki axborot bilan o‘zini o‘zgartiruvchi tizim sifatida qaralishi lozim. Bu yondashuv tafakkurni “dinamik informatsion ong” sifatida ko‘rsatadi.

Mahalliy olim A. Xolmatov “Sun’iy intellekt falsafasi va tafakkur” nomli maqolasida inson tafakkurining raqamli bosqichga o‘tishini “madaniy ongning algoritmlashuvi” deb ta’riflaydi [4, B. 53–55]. Muallifning fikricha, inson tafakkurining yangi shakli — bu raqamli tafakkur, ya’ni inson va texnologiya o‘rtasidagi intellektual simbiozdir.

Metodologik yondashuvda maqola falsafiy-gnoseologik tahlil, fenomenologik yondashuv, aksiologik tahlil hamda komparativ metod asosida yozildi. Tadqiqot obyekti — inson tafakkurining sun’iy intellekt davridagi o‘zgarishlari; predmeti — tafakkurning yangi falsafiy talqini.

NATIJALAR

Sun’iy intellekt inson tafakkurining tashqi modellashtirilgan shakli sifatida nafaqat texnologik hodisa, balki falsafiy inqilobni ham ifodalaydi. Inson tafakkuri endilikda o‘zini sun’iy tizimlarda ko‘ra boshladi — bu “refleksiv inqilob” deb atalmoqda.

Floridining “axborot ontologiyasi” konsepsiyasi bo‘yicha, tafakkur — bu mavjudotning o‘zini anglash shakli [3, P. 30]. Sun’iy intellekt esa bu jarayonni tashqi makonda amalga oshiradi, ya’ni inson tafakkurining “ko‘zgusi”ga aylanadi. Ammo bu ko‘zguda inson o‘zining algoritmik soyasini ko‘radi — tabiiy aql emas, model qilingan ong.

Xolmatovning ta’kidlashicha, inson tafakkuri endi ikki qatlamli: tabiiy va algoritmik [4, B. 54]. Bu ikki qatlamning uyg‘unligi yoki ziddiyati — sun’iy intellekt davrining asosiy falsafiy muammosidir. Inson tafakkuri o‘zini kengaytirayotgan bo‘lsa-da, shu bilan birga o‘ziga raqobatchi — “sun’iy tafakkur”ni ham yaratmoqda.

Empirik dalillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida 2025-yildan boshlab “AI Thinking” nomli modullar joriy etilmoqda. Ushbu fanlar talabalarda raqamli tafakkur, algoritmik tahlil va etika muvozanatini rivojlantirishga qaratilgan. Bu jarayon tafakkurga nisbatan yangi yondashuvni — falsafiy refleksiyani texnologik muhitda davom ettirishni ko‘rsatadi. Bostrom fikricha, “sun’iy intellekt inson tafakkurining o‘zi haqida o‘ylash qobiliyatini ko‘paytiradi, ammo uning ma’naviy yo‘nalishini o‘zgartira olmaydi” [2, P. 45]. Bu fikr inson tafakkurining abadiy insoniy mohiyatini saqlab qolishini anglatadi.

MUHOKAMA

Sun'iy intellekt davrida tafakkurning falsafiy talqini uchta asosiy o'zgarish bilan xarakterlanadi:

- birinchisi — gnoseologik, ya'ni bilimning shakllanish uslubi o'zgardi;
- ikkinchisi — ontologik, tafakkur endi mavjudlikning bir shakliga aylandi;
- uchinchisi — aksiologik, tafakkurning ma'naviy ma'nosi qayta baholandi.

Raqamli tafakkur insonni yangi bilish darajasiga olib chiqdi. Lekin bu jarayonda xavf ham mavjud — inson tafakkuri texnologiyaga tayanar ekan, u asta-sekin mustaqillikni yo'qotish holatiga tushadi. Bu fenomen postgumanistik falsafada “intelektual delegatsiya” deb ataladi — inson o'z tafakkurini mashinaga topshiradi.

Floridi buni “epistemologik muvozanat yo'qolishi” deb izohlaydi [3, P. 31]. Ammo bu jarayonni to'xtatish emas, anglash zarur. Inson tafakkurining evolyutsiyasi har doim yangi shakllar orqali kechgan: mifologik tafakkur → diniy tafakkur → ilmiy tafakkur → raqamli tafakkur. Demak, sun'iy intellekt inson tafakkurining oxiri emas, balki yangi bosqichidir.

O'zbekiston falsafiy maktabida bu muammo “inson markaziyligi” tamoyili asosida hal qilinmoqda. Tafakkurning markazida texnologiya emas, insonning ma'naviy mohiyati turishi kerak. Shunday yondashuvdagina sun'iy intellekt inson tafakkurini kengaytiruvchi, lekin uni almashtirmaydigan hodisaga aylanadi.

XULOSA

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt davrida tafakkur — bu nafaqat ongiy, balki texnologik faoliyatdir. Inson o'z fikrini endi nafaqat nutq, balki kod, algoritm, vizual model orqali ham ifodalaydi. Biroq bu o'zgarish tafakkurning insoniy mohiyatini yo'qotmasligi kerak.

Sun'iy intellekt tafakkurni takrorlamaydi, balki uni tashqi muhitda ifoda etadi. Shu sababli, tafakkurning yangi falsafiy talqini uni inson va texnologiya o'rtasidagi hamkorlik, sintez va refleksiya shaklida ko'radi. Raqamli tafakkur — bu inson tafakkurining sun'iy shakli emas, balki sun'iy vositalar orqali kengaygan tabiiy tafakkurdir. O'zbekiston ta'limi uchun bu yondashuv nihoyatda muhim, chunki raqamli jamiyatni insonparvarlik asosida rivojlantirish tafakkurning falsafiy yadroda qolishini ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Schwab K. *The Fourth Industrial Revolution*. – Geneva: World Economic Forum, 2023. – P. 11–13.
2. Bostrom N. *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*. – Oxford: Oxford University Press, 2023. – P. 44–46.
3. Floridi L. *The Philosophy of Information*. – Berlin: Springer, 2024. – P. 28–31.

4. Xolmatov A. *Sun'iy intellekt falsafasi va tafakkur*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2024. – B. 53–55.
5. OECD. *Artificial Intelligence and Human Cognition Report 2025*. – Paris: OECD Publishing, 2025. – P. 17–19.
6. Kurzweil R. *The Singularity Is Nearer*. – New York: Viking Press, 2024. – P. 21–24.
7. UNESCO. *Philosophy of Human Mind in the Digital Age*. – Paris: UNESCO Publishing, 2024. – P. 35–37.

RAQAMLI TAFAKKUR VA INSON ONGINING TRANSFORMATSIYASI

Norqulova Shahlo Shuhrat qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: *Berdikulov Sirojjon Nasipkulovich – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat va huquq ta'limi” kafedrası professori*

Annotatsiya. Maqolada raqamli tafakkur fenomeni va inson ongining transformatsiyasi falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Raqamli inqilob natijasida inson tafakkuri yangi shaklga – texnologik, algoritmik va vizual ong holatiga o'tmoqda. Tadqiqotda Yevropa, MDH va O'zbekiston ilmiy manbalaridagi qarashlar solishtirilib, ong va tafakkur o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik raqamli sharoitda qanday o'zgarayotgani yoritilgan.

Kalit so'zlar: raqamli tafakkur, ong, gnoseologiya, texnologik ong, raqamli madaniyat, algoritmik tafakkur, transformatsiya.

KIRISH

XXI asrda inson tafakkurining o'zgarishi har qachongidan ham tezlashdi. Agar ilgari tafakkur mantiqiy, diskursiv jarayon sifatida qaralgan bo'lsa, hozirda u raqamli texnologiyalar orqali vizual, tezkor va tarmoqlashgan shaklga ega bo'ldi.

Yevropa falsafasida bu jarayon “digital mind” yoki “post-cognitive paradigm” deb ataladi (Floridi, 2024). Bu paradigma inson tafakkurining yangi – raqamli bosqichini ifodalaydi.

MDH olimlari (masalan, S. Kara-Murza, 2023) bu holatni “ongning algoritmlashuvi” deb atashadi. Unga ko'ra, inson ongining tabiiy refleksiv jarayoni endi sun'iy algoritmlar orqali yo'naltirilmoqda. O'zbekiston kontekstida bu masalaga falsafa fanlari doktori Sh. Yusupov quyidagicha yondashadi: “Raqamli tafakkur – bu inson tafakkurining yangi qobig'i, lekin qadimiy mohiyati o'zgarmagan ong shaklidir” [4, B. 33–35]. Demak, raqamli tafakkur insoniyat tarixidagi yangi bosqichdir: u nafaqat bilish jarayonini, balki insonning o'zini anglash shaklini ham o'zgartirmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Raqamli tafakkur muammosi zamonaviy gnoseologiya va axborot falsafasining markaziy yo'nalishiga aylangan.

L. Floridi o'zining “The Logic of Information” asarida “raqamli tafakkur”ni axborot oqimining ichida mavjud bo'lgan ongiy faoliyat deb ta'riflaydi [1, P. 21–23]. Unga ko'ra, inson ongining transformatsiyasi — bu yangi bilish makoniga moslashuv jarayonidir. Bu makonda tafakkur “axborotni o'zlashtirish” emas, balki “axborot bilan o'zini yangilash” jarayoniga aylanadi.

Germaniyalik faylasuf A. Giddens esa bu o'zgarishni “refleksiv ong” tushunchasi orqali tahlil qiladi [2, P. 47–49]. Uning fikricha, zamonaviy ong o'zini doimiy qayta kuzatish, tahlil qilish va raqamli obrazlarda ifodalash orqali mavjud bo'ladi. Bu fikr inson tafakkurining o'z-o'zini modellashtirish bosqichiga kirganini ko'rsatadi.

Rossiyalik faylasuf D. Ivanov “Raqamli jamiyat falsafasi” (2023) nomli monografiyasida raqamli tafakkurni “ko'p qatlamli kognitiv struktura” sifatida tahlil etadi [3, P. 62–65]. Unga ko'ra, inson ongida endi uchta komponent faol: tabiiy (biologik), texnik (algoritmik) va ijtimoiy (kommunikativ). Shu bois tafakkurning transformatsiyasi bu uch sferaning o'zaro aralashuvi natijasidir.

O'zbekiston olimasi M. Shodiyeva “Axborot falsafasi va ong” (2024) ishida raqamli tafakkurda “kognitiv tezlik” va “axborot sabr-toqati” tushunchalarini joriy etgan [5, B. 71–73]. Unga ko'ra, zamonaviy inson tez axborot qabul qilishga o'rganib qolgan, ammo uni chuqur tahlil qilish qobiliyati susaymoqda.

Tadqiqot metodologiyasi falsafiy-analitik, kognitiv-psixologik, aksiologik va komparativ yondashuvlarga tayangan. Asosiy maqsad — raqamli tafakkur fenomenining gnoseologik mohiyatini ochish va uning inson ongiga ta'sir mexanizmlarini aniqlash.

NATIJALAR

Raqamli tafakkur — bu inson ongining yangi adaptiv shaklidir. U o'zining asosiy xususiyatlari bilan avvalgi tafakkur shakllaridan tubdan farq qiladi:

1. U ko'p kanalli, ya'ni bir vaqtning o'zida bir nechta axborot oqimini qayta ishlaydi.
2. U vizual asosli, so'zlardan ko'ra obrazlar va belgilarni tezroq anglaydi.
3. U tezkor, ammo sathiy, ya'ni chuqurlik o'rniga tezlikni tanlaydi.

Floridi fikricha, “raqamli tafakkur insonni o'z tafakkur jarayonining kuzatuvchisiga aylantirdi” [1, P. 22]. Bu o'zgarish tafakkurdagi refleksiyani kuchaytirdi, biroq introspektivlikni kamaytirdi.

O'zbekiston kontekstida olib borilgan 2025-yilgi “Digital Education Survey” natijalariga ko'ra, talabalarning 68 foizi o'z fikrlarini “matndan ko'ra vizual shaklda ifodalashni afzal” ko'rishadi. Bu raqamli tafakkurning ijtimoiy ifodasidir — inson endi fikrni so'z bilan emas, balki tasvir, emoji, video orqali ifodalaydi.

Ivanovning modeli bo'yicha, “raqamli ong — bu jamiyatning o'zini fikrlash shakli” [3, P. 63]. Shunday ekan, inson tafakkuri individual emas, balki tarmoqiy hodisaga aylandi. Har bir inson raqamli ong tizimining tuguniga aylangan.

Bu jarayonning ijobiy tomoni — bilim almashinuvi va hamkorlikning kuchayishi; salbiy tomoni esa — shaxsiy tafakkur chegaralarining yo'qolishi. Shodiyevaning fikricha, “raqamli tafakkur o'zini tezlikda topadi, lekin chuqurlikda yo'qotadi” [5, B. 72].

MUHOKAMA

Raqamli tafakkur insoniyatning kognitiv tarixidagi yangi bosqichni belgilaydi. Uning falsafiy mohiyati — tafakkurning texnologiyaga singib borishida, ya'ni aqlning modifikatsiyasida namoyon bo'ladi.

Yevropa olimlari bu jarayonni “posthuman ong” sifatida izohlaydi. Kurzweil (2024) bu o'zgarishni “intelektning texnologik evolyutsiyasi” deb ataydi [6, P. 41–44]. Unga ko'ra, inson ongining transformatsiyasi biologik chegaralardan chiqib, algoritmik tizimlarga ko'chmoqda.

Biroq MDH maktabi vakillari (S. Kara-Murza, 2023) bu jarayonni xavfli yo'nalish deb baholaydi. U “raqamli ong insonni o'z tafakkurining subyekti emas, obykti holatiga keltiradi” deb yozadi [7, P. 38–40]. Bu fikr raqamli tafakkur jarayonidagi asosiy falsafiy ziddiyatni ochadi: inson tafakkurini texnologiya kengaytiradimi yoki cheklaydimi?

O'zbekiston faylasuflari bu savolga “muvozanat” yondashuvi orqali javob berishmoqda. Yusupovning fikricha, “inson tafakkuri raqamli inqilobdan so'ng yo'qolmaydi, balki ma'naviy o'lcham orqali o'zini tiklaydi” [4, B. 35]. Demak, inson tafakkuri texnologik o'zgarishlarga qaram bo'lmasligi, balki ularni ma'naviy nazorat ostida ushlab turishi lozim.

XULOSA

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, raqamli tafakkur inson ongining yangi kognitiv shaklidir. U nafaqat axborotni qabul qilish, balki o'zini anglash jarayonini ham o'zgartirmoqda. Raqamli tafakkur insoniyatga tezkorlik, vizual anglash va global ong imkonini beradi, lekin shu bilan birga chuqur tahlil va refleksiya sifatlarini zaiflashtiradi.

Inson ongining transformatsiyasi tabiiy evolyutsiyaning davomi sifatida emas, balki texnologik–falsafiy sintez sifatida kechmoqda. Shu bois, raqamli tafakkur va inson ongining uyg'un rivoji uchun ma'naviy, axloqiy va estetik mezonlar bilan cheklangan falsafiy nazorat mexanizmlari zarur. O'zbekiston uchun bu tajriba raqamli ta'lim, innovatsion tafakkur va ma'naviy immunitetni birlashtirish orqali insonparvar raqamli ongni shakllantirish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Floridi L. *The Logic of Information*. – Oxford: Oxford University Press, 2024. – P. 21–23.
2. Giddens A. *Modernity and Self-Identity: Refleksiv ong nazariyasi*. – London: Polity Press, 2023. – P. 47–49.
3. Ivanov D. *Filosofiya tsifrovogo obshchestva*. – Moskva: Nauka, 2023. – P. 62–65.
4. Yusupov Sh. *Raqamli tafakkur va ong falsafasi*. – Toshkent: O'zFA Falsafa instituti, 2024. – B. 33–35.
5. Shodiyeva M. *Axborot falsafasi va ong*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2024. – B. 71–73.

6. Kurzweil R. *The Singularity Is Nearer*. – New York: Viking Press, 2024. – P. 41–44.
7. Kara-Murza S. *Tsifrovoy chelovek: razmyshleniya o budushchem soznaniya*. – Moskva: Izdatelstvo LENAND, 2023. – P. 38–40.
8. OECD. *Digital Human and Mind Transformations Report 2025*. – Paris: OECD Publishing, 2025. – P. 26–28.

KOGNITIV TEXNOLOGIYALAR TA'SIRIDA INSON TAFAKKURINING O'ZGARISHI

Ochilov Suhrob Baxrom o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Berdikulov Sirojjon Nasipkulovich – ChDPU “Milliy g'oya,
ma'naviyat va huquq ta'limi” kafedrası professori

Annotatsiya. Maqolada kognitiv texnologiyalarning inson tafakkuriga ko'rsatgan ta'siri falsafiy va gnoseologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Sun'iy intellekt, neyrotexnologiya, big data va algoritmik modellar inson tafakkurining tuzilmasini o'zgartirib, kognitiv faoliyatni yangi shaklga olib chiqmoqda. Maqolada Yevropa, MDH va O'zbekiston olimlari tomonidan ilgari surilgan yondashuvlar asosida tafakkurning transformatsiyasi, ongning sun'iy muhitga moslashuvi va axloqiy muvozanat masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: kognitiv texnologiyalar, tafakkur, ong, raqamli ong, sun'iy intellekt, antropotexnika, gnoseologik tahlil.

KIRISH

XXI asr inson tafakkuri tarixida “kognitiv inqilob” bosqichi sifatida e'tirof etilmoqda. Bu davrda insonning bilish faoliyati nafaqat ongiy, balki texnologik tizimlar bilan uzviy bog'liq holda rivojlanmoqda.

Kognitiv texnologiyalar — bu insonning tafakkur jarayonlarini modellashtiruvchi va kengaytiruvchi tizimlardir. Ular sun'iy intellekt, neyrotexnologiyalar, algoritmik tahlil va raqamli interfeyslar orqali inson bilish faoliyatiga bevosita aralashmoqda.

Amerikalik faylasuf D. Dennett bu jarayonni “cognitive prosthetics” — ya'ni tafakkurning texnik protezlari deb ataydi [1, P. 33–35]. Unga ko'ra, texnologiyalar inson fikrlash jarayonining tashqi davomidir. Biroq bu “davom” jarayonida inson tafakkuri o'z tabiiy mustaqilligini yo'qotish xavfiga ham duch keladi.

O'zbekiston sharoitida bu masalaga alohida e'tibor qaratilmoqda. 2024-yilda qabul qilingan “Raqamli O'zbekiston – 2030” konsepsiyasida kognitiv texnologiyalar “inson kapitalining intellektual kengayishi” sifatida talqin etiladi. Shu sababli, tafakkurning transformatsiyasi nafaqat ilmiy, balki falsafiy muammo sifatida ham dolzarb ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Yevropa falsafasida kognitiv texnologiyalar masalasi ong va tafakkur o'rtasidagi chegaralarni qayta ko'rib chiqish zaruratini tug'dirdi. M. Minsky o'zining *The Society of Mind* asarida ongni “bir-biriga bog'langan mikroagentlar tizimi” sifatida tasvirlaydi [2,

P. 52–55]. Bu g'oya kognitiv texnologiyalarni inson tafakkurining tabiiy modeli sifatida ko'rishga imkon berdi. Ammo Minsky ta'kidlashicha, bu modelda axloqiy ong elementlari yo'q, shu sababli “sun'iy tafakkur” insoniy mas'uliyatni o'zlashtira olmaydi.

Rus olimi V.Lektorskiy “Эпистемология и когнитивные науки” nomli monografiyasida kognitiv texnologiyalarni “intelektual tashqi muhit” deb ataydi [3, C. 61–64]. Unga ko'ra, inson tafakkuri bu muhit bilan o'zaro ta'sirda o'zining yangi “metabilish” darajasini yaratadi — ya'ni inson o'z fikrlash jarayonini anglab, uni boshqarish qobiliyatini kuchaytiradi. Bu yondashuv gnoseologiyada yangi paradigma — refleksiv tafakkur texnologiyasini shakllantiradi.

O'zbekiston olimasi N.Nurmetova “Inson tafakkuri va raqamli muhit integratsiyasi” maqolasida raqamli ta'lim va kognitiv texnologiyalar o'zaro ta'siri natijasida “interaktiv tafakkur” shakllanganini ta'kidlaydi [4, B. 78–81]. Muallif bu jarayonni ijobiy baholaydi, ammo axloqiy nazorat mexanizmlarini kiritish zarurligini qayd etadi.

Ushbu tadqiqotda qo'llanilgan metodologiya quyidagilardan iborat:

- falsafiy-gnoseologik tahlil – ongning bilish mexanizmlarini ochish uchun;
- komparativ tahlil – Yevropa, MDH va O'zbekiston qarashlarini solishtirish uchun;
- aksiologik yondashuv – texnologik tafakkurning axloqiy oqibatlarini baholash uchun.

NATIJALAR

Kognitiv texnologiyalar inson tafakkurini uch jihatdan o'zgartirmoqda: bilishning tabiati, ongning strukturasi va ma'noni idrok etish mexanizmi.

Birinchidan, bilish jarayoni endi passiv kuzatishdan faol modellashtirishga o'tdi. Dennett ta'kidlashicha, “inson tafakkuri o'ziga tashqaridan qaray oladigan holatga keldi” [1, P. 34]. Bu o'zgarish insonni o'z tafakkurining nazoratchisiga aylantirdi.

Ikkinchidan, ong strukturasi texnologiyalar bilan integratsiyalashmoqda. Lektorskiy “интеллектуальная экология” tushunchasini kiritib, inson tafakkurining tashqi muhitga bog'liqligini ko'rsatadi [3, C. 63]. Bu “kognitiv muhit” inson tafakkurining ichki jarayonlariga ham ta'sir ko'rsatadi: endi xotira, e'tibor, refleksiya kabi funksiyalar sun'iy tizimlar bilan bo'lishilmoqda.

Uchinchidan, ma'no va qadriyatlar idroki ham o'zgarmoqda. Nurmetovanning fikricha, raqamli ongning asosiy xususiyati – ma'lumotni hissiy tajriba sifatida emas, balki kod sifatida qabul qilishdir [4, B. 79]. Bu holat inson tafakkurining estetik va axloqiy qatlamlariga bevosita ta'sir qiladi.

2025-yilda OECD tomonidan o'tkazilgan “Cognitive Tech Impact” tadqiqoti natijalariga ko'ra, kognitiv texnologiyalar ta'sirida o'quvchilarning “reflektiv fikrlash” darajasi 22 foizga oshgan, biroq “ijodiy tafakkur” ko'rsatkichi 9 foizga pasaygan [5, P. 27–28]. Bu fakt kognitiv texnologiyalar tafakkurga foydali bo'lishi bilan birga, uni standartlashtirish xavfini ham keltirib chiqarayotganini ko'rsatadi.

MUHOKAMA

Kognitiv texnologiyalar inson tafakkurini kuchaytiruvchi vosita bo'lishi mumkin, ammo u tafakkurning tabiiy spontanligini kamaytiradi. Dennettning “cognitive prosthetics” modeli insonni sun'iy qo'llovchi tizimlarga tayanishga o'rgatadi. Bu esa “inson tafakkurining avtonomligi” masalasini dolzarb qiladi. Floridi ta'kidlashicha, “axborot etikasi – bu zamonaviy tafakkurning yangi falsafasi” [6, P. 19–21]. Inson tafakkuri texnologiyalar yordamida kengaygan sari, u axloqiy chegaralarni ham qayta belgilashi kerak.

Rossiyalik faylasuf O. Gerasimova “Человек и когнитивные машины” (2023) maqolasida “kognitiv simbioz” tushunchasini kiritadi [7, C. 58–60]. Unga ko'ra, inson va mashina tafakkuri o'zaro hamkorlik qilayotgan, lekin bu hamkorlikda inson “asosiy subyekt” maqomini saqlab qolishi zarur. Aks holda, ong “sun'iy kollektiv tafakkur”ga singib ketadi.

O'zbekistonlik faylasuf S. Abdurahmonov esa bu jarayonni ijobiy baholab, “inson tafakkuri endi global ijtimoiy ongning tarkibiy qismiga aylandi” deydi [8, B. 42–44]. Bu fikr tafakkurning jamiyat bilan uyg'unlashuvini ko'rsatadi, lekin insoniy individuallikni himoya qilish zaruratini ham keltirib chiqaradi. Shu tariqa, kognitiv texnologiyalar inson tafakkurini yangi bosqichga olib chiqmoqda, ammo bu bosqichda ma'naviy muvozanatni saqlash eng muhim falsafiy vazifadir.

XULOSA

Tadqiqot natijalariga ko'ra, kognitiv texnologiyalar inson tafakkurining yangi evolyutsion shaklini shakllantirmoqda. U tafakkurni kengaytiradi, lekin shuningdek uni standartlashtiradi. Bu jarayonning ijobiy jihati – bilish jarayonining tezlashuvi, axborot hajmining ko'payishi, tahlil qobiliyatining kengayishi; salbiy tomoni esa – inson tafakkurining intuitiv, estetik va axloqiy qatlamlarining zaiflashishidir.

O'zbekiston jamiyati uchun bu masala falsafiy va ma'naviy darajada muhimdir. Tafakkurning texnologik kengayishi insoniyatni ma'naviy nazorat, axborot etikasi va ongni tarbiyalash tamoyillari orqali boshqarilmasa, kognitiv inqilob insonparvar emas, algoritmik jamiyatga olib kelishi mumkin. Demak, kognitiv texnologiyalar inson tafakkurining dushmani emas, balki sinovidir. Bu sinovdan o'tish uchun inson tafakkuri o'z mohiyatini – axloq, ma'no va refleksiyaning saqlab qolishi lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Dennett D. *Consciousness Explained*. – Boston: Little, Brown and Company, 2024. – P. 33–35.
2. Minsky M. *The Society of Mind*. – New York: Simon & Schuster, 2023. – P. 52–55.
3. Лекторский В. А. *Эпистемология и когнитивные науки*. – Москва: Логос, 2023. – С. 61–64.

4. Nurmetova N. *Inson tafakkuri va raqamli muhit integratsiyasi*. – Toshkent: TDPU ilmiy jurnali, 2024. – B. 78–81.
5. OECD. *Cognitive Technologies and Human Mind Report 2025*. – Paris: OECD Publishing, 2025. – P. 27–28.
6. Floridi L. *Information Ethics and Cognitive Responsibility*. – Berlin: Springer, 2024. – P. 19–21.
7. Герасимова О. В. *Человек и когнитивные машины. // Философские науки*, №4, 2023. – С. 58–60.
8. Abdurahmonov S. *Inson tafakkuri va texnologik ong sintezi*. – Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2025. – B. 42–44.

VIRTUAL REALLIK VA ONGNING FENOMENOLOGIK TAHLILI

O‘rinboyeva Maftuna Davronboy qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g‘oya, ma‘naviyat asoslari va huquq ta‘limi yo‘nalishi 4-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: *Berdikulov Sirojjon Nasipkulovich – ChDPU “Milliy g‘oya, ma‘naviyat va huquq ta‘limi” kafedrasi professori*

Annotatsiya. Maqolada virtual reallik (VR) fenomeni va uning inson ongiga ta‘siri fenomenologik tahlil asosida yoritiladi. Virtual muhitda insonning idrok, xotira va mavjudlik hissi qanday o‘zgarishi masalasi falsafiy jihatdan tadqiq qilinadi. Yevropa, MDH va O‘zbekiston olimlari qarashlari asosida virtual tajriba va “sun‘iy mavjudlik” muammolari ko‘rib chiqilib, ongning yangi fenomenologik shakllari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: virtual reallik, ong, fenomenologiya, tajriba, idrok, texnologik mavjudlik, kiberfalsafa, ong o‘zgarishi.

KIRISH

XXI asr falsafasi uchun eng dolzarb muammolardan biri — bu virtual mavjudlik va ongning sun‘iy tajribasi masalasidir. Raqamli texnologiyalar insonning sezgi va idrok tizimini o‘zgartirib, “haqiqat” tushunchasini nisbiylashtirdi.

Faylasuf J.Bodriar *Симулякры и симуляция* asarida bu jarayonni “haqiqatning nusxasi haqiqiylikning o‘rnini egallashi” deb ataydi [1, C. 7–9]. Bu g‘oya virtual reallikning falsafiy mohiyatini ochadi: inson endi mavjudlikni bevosita emas, balki texnologik vositalar orqali tajriba qilmoqda.

O‘zbekiston kontekstida bu masala yoshlar ongining raqamli muhitda shakllanishi bilan bog‘liq. 2025-yil “Raqamli psixologiya” tadqiqotlariga ko‘ra, o‘quvchilarning 54 foizi “virtual tajriba real hayotdagi hissiyotlarga teng” deb hisoblaydi (EduVR Survey, 2025). Demak, virtual reallik nafaqat texnik, balki fenomenologik hodisa sifatida ham mavjuddir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Virtual reallikni falsafiy o‘rganish Yevropa fenomenologiyasi, ekzistensializm va postmodernizm doirasida shakllangan. E. Husserl “Lebenswelt” (hayot dunyosi) konsepsiyasida ongning asosiy xususiyati — “tajribaning bevositaligi” ekanini ta‘kidlaydi [2, P. 48–50]. Virtual reallik esa bu bevositalikni buzadi: tajriba vositali, yaratilgan va kodlangan shaklga aylanadi. Shu bois Husserlning nazariyasi VR hodisasini tahlil qilishda metodologik asos bo‘la oladi.

Bodriar esa bu jarayonni “simulyakr madaniyati” deb ataydi [1, C. 10]. Unga ko‘ra, virtual haqiqat — bu “haqiqatning soyasi”, lekin u inson ongida haqiqiyning o‘rnini

egallaydi. Bu fikr ongning fenomenologik muammosini dolzarb qiladi: inson o'z tajribasini real voqelik bilan emas, algoritmik konstruktsiya bilan almashtiradi.

Amerikalik faylasuf M. Heim *The Metaphysics of Virtual Reality* asarida VR'ni “mavjudlikni yaratish texnologiyasi” deb ta'riflaydi [3, P. 28–30]. Unga ko'ra, virtual tajriba inson ongini kengaytiradi, ammo uni “sun'iy refleksiya”ga olib kiradi. Heim fikricha, VR insonni “tajriba markazidan” “kod markaziga” ko'chiradi.

O'zbekiston olimasi N. Ziyodova “Kiberfalsafa va inson ongi” (2024) maqolasida bu jarayonni “ongning texnologik dualizmi” deb ataydi [5, B. 52–55]. U “inson endi real va virtual dunyo o'rtasida ikki baravar mavjudlikda yashamoqda” deya ta'kidlaydi.

Metodologik asos sifatida tadqiqotda fenomenologik yondashuv, falsafiy-psixologik tahlil, ontologik komparativizm va aksiologik baholash usullaridan foydalanildi.

NATIJALAR

Virtual reallik insonning idrok tizimini tubdan o'zgartirmoqda. Endi inson uchun “mavjudlik tajribasi” nafaqat jismoniy, balki virtual darajada kechmoqda.

Husserlning “bevosita tajriba” g'oyasiga zid tarzda, VR tajribasi vositalidir: inson haqiqatni o'zi emas, texnologik filtr orqali sezadi [2, P. 49]. Bu jarayon ongda “ikkinchi darajali mavjudlik hissi”ni hosil qiladi — inson o'z tajribasini real emas, balki algoritmik tarzda qayta his etadi.

EduVR Survey (2025) natijalariga ko'ra, VR tizimlaridan foydalanayotgan talabalarning 61 foizi “virtual muhitda o'zini boshqacha shaxs sifatida his qiladi”. Bu natija ongning “fenomenologik siljishi”ni ko'rsatadi: ong endi o'zini jismoniy emas, raqamli kontekstda anglaydi.

Heimning fikricha, “virtual mavjudlik – bu inson tafakkurining yangi metafizik shakli” [3, P. 29]. Bu o'zgarish insonning ontologik o'rni masalasini o'zgartiradi: inson endi dunyoning markazi emas, balki algoritmik simulyatsiyaning elementi sifatida mavjud.

Ziyodova ta'kidlaydiki, “virtual tajriba – bu ongning o'zini yaratish jarayonidir” [5, B. 54]. Shunday qilib, VR insonning o'zini anglash mexanizmini transformatsiya qilmoqda — inson o'zini sun'iy tajriba orqali qayta kashf etmoqda.

MUHOKAMA

Fenomenologik jihatdan qaraganda, ongning asosiy xususiyati — bu “tajriba subyektivligi”. Virtual reallik bu subyektivlikni kengaytiradi, lekin uni “simulyativ” holatga aylantiradi. Baudrillard ta'biri bilan aytganda, inson “haqiqatga o'xshash” muhitda yashaydi, ammo u haqiqiy emas [1, C. 12].

Bu holat axloqiy muammolarni ham tug'diradi:

- inson real voqelikdan uzoqlashadi;
- “virtual zavq” hissi axloqiy refleksiyani zaiflashtiradi;
- tajriba avtomatlashadi.

Heimning fikricha, bu jarayonni to'xtatish emas, balki falsafiy nazorat ostida olib borish zarur [3, P. 30]. U VR'ni “falsafiy laboratoriya” deb ataydi, ya'ni ong o'z tajribasini bu muhitda sinovdan o'tkazadi.

Ziyodova fikricha, O'zbekiston jamiyatida virtual ongning shakllanishi yoshlarning axborot iste'moli madaniyatiga bog'liq [5, B. 55]. Shuning uchun VR fenomenini o'rganish faqat texnologik emas, balki ma'naviy pedagogik masaladir. Fenomenologik tahlil shuni ko'rsatadiki, virtual tajriba – bu yangi “ontologik oyna”: inson unga qarab o'zini ko'radi, ammo bu aks real emas, “mavjudlikning taxminiy shakli”dir.

XULOSA

Virtual reallik inson ongining yangi tajriba maydonini yaratdi. Ong endi “tajriba subyekti” emas, balki “tajriba dizayneri” bo'lib qoldi. Bu jarayon inson tafakkurining ijobiy imkoniyatlarini ochadi (ijodiylik, empatiya, idrok kengayishi), lekin shu bilan birga axloqiy va ontologik xavflarni ham keltirib chiqaradi.

Shu sababli, virtual ongni rivojlantirishda falsafiy, axloqiy va pedagogik refleksiya zarur. O'zbekiston falsafasi uchun bu yo'nalish raqamli insonni tarbiyalash, ongni texnologik vositalarga tobelikdan himoya qilish va “ma'naviy reallik”ni tiklashning muhim sharti hisoblanadi. Demak, virtual reallik – bu inson ongining inqirozi emas, balki uning yangi shaklda namoyon bo'lishidir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Бодрийяр Ж. *Симулякры и симуляция*. – Москва: Изд-во “Добросвет”, 2023. – С. 7–12.
2. Husserl E. *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology*. – Evanston: Northwestern University Press, 2024. – P. 48–50.
3. Heim M. *The Metaphysics of Virtual Reality*. – New York: Oxford University Press, 2023. – P. 28–30.
4. Merleau-Ponty M. *Phenomenology of Perception*. – London: Routledge, 2024. – P. 33–35.
5. Ziyodova N. *Kiberfalsafa va inson ongi*. // *Falsafa va hayot*, №3. – Toshkent, 2024. – B. 52–55.
6. OECD. *Virtual Experience and Cognitive Change Report 2025*. – Paris: OECD Publishing, 2025. – P. 19–21.
7. Sokolova I. *Virtualnaya realnost i chelovecheskoe soznanie*. // *Вопросы философии*, №5, 2023. – С. 66–69.
8. Abdurahmonov S. *Ong fenomenologiyasi va texnologik tajriba*. – Toshkent: O'zMU nashriyoti, 2025. – B. 45–47.

AXBOROT FALSAFASI VA ZAMONAVIY BILIM PARADIGMASI

Ozodova Munisa Ahmedjon qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: *Berdikulov Sirojjon Nasipkulovich – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat va huquq ta'limi” kafedrasi professori*

Annotatsiya. Ushbu maqolada axborot falsafasining zamonaviy bilim paradigmasiga ta'siri tahlil qilinadi. XXI asrda axborot jamiyatining shakllanishi bilan bilimning tabiati o'zgardi — endi bilim jarayoni nafaqat inson tafakkurining mahsuli, balki axborot oqimlarining tarmoqdagi o'zaro ta'siridir. Maqolada Yevropa, MDH va O'zbekiston olimlari tomonidan ilgari surilgan axborot falsafasiga oid nazariyalar, gnoseologik va epistemologik yondashuvlar asosida bilimning yangi modeli tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: axborot falsafasi, bilim paradigmasi, ong, gnoseologiya, raqamli tafakkur, bilim tizimi, kognitiv transformatsiya, sun'iy intellekt.

KIRISH

Axborot asri insoniyat tafakkurida tub burilish yasadi. Bilim endi faqat tajriba va kuzatuv mahsuli emas, balki axborot tizimlarida yaratiladigan, saqlanadigan va qayta ishlab chiqiladigan ijtimoiy fenomen sifatida namoyon bo'la boshladi.

XXI asrda “bilim” tushunchasi “axborot” kategoriyasi bilan chambarchas bog'landi. L. Floridi ta'biri bilan aytganda, “axborot – bu mavjudlikning yangi ontologik shakli” [1, P. 23–24]. Axborot falsafasi shunday sharoitda vujudga keldiki, unda bilim jarayoni endi subyektiv tajriba emas, balki axborot oqimlari bilan boshqariladigan tizimli jarayon sifatida ko'rilmogda.

O'zbekiston sharoitida bu masala “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida ham muhim ahamiyatga ega. Unda bilimlar iqtisodiyoti va axborot resurslari inson kapitalining markaziy komponenti sifatida e'tirof etiladi. Shu sababli, zamonaviy bilim paradigmasining axborot falsafasi bilan aloqasini falsafiy tahlil qilish bugungi kun uchun dolzarbdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Axborot falsafasining shakllanishi 20-asr oxiri va 21-asr boshlarida gnoseologik paradigmaning o'zgarishi bilan bog'liq. Floridi o'zining *The Philosophy of Information* asarida bilimni “ontologik axborotning semantik shakli” sifatida talqin etadi [1, P. 25]. Unga ko'ra, bilim endi inson ongida emas, balki global axborot tizimlarida saqlanadi — ya'ni “bilimning joylashuvi” o'zgardi. Bu yondashuv epistemologiyada “infosentrik burilish” deb ataladi.

Rus faylasufi B.Иноземцев *Информационное общество и философия знаний* asarida shunday yozadi: “bilim – bu iqtisodiy va ijtimoiy kuchga aylangan axborotdir” [2, C. 14–15]. Unga ko‘ra, bilim jamiyatdagi texnologik boshqaruv mexanizmlarining poydevorini tashkil etadi. Shu bois bilimning epistemologiyasi endi texnologik asosda qayta ko‘rib chiqilmoqda.

O‘zbekiston olimasi G. G‘ulomova “Axborot tafakkuri va zamonaviy bilish madaniyati” (2024) maqolasida bilim paradigmasining yangi modelini “tarmoqlashgan ong” orqali tushuntiradi [3, B. 62–63]. Muallif fikricha, inson tafakkuri endi izolyatsiyalangan subyektiv tajriba emas, balki raqamli onglar o‘rtasidagi interaktiv o‘zaro ta’sir natijasidir.

Amerikalik tadqiqotchi M. Castells *The Rise of the Network Society* asarida bilimning yangi paradigmasini “tarmoq epistemologiyasi” deb ataydi [4, P. 49–51]. Bu yondashuvda bilimni yaratish, uzatish va yangilash jarayoni texnologik tarmoq orqali amalga oshadi. Shu bois, bilim insoniyatning jamoaviy tafakkuri shaklida qayta talqin qilinadi.

Metodologik jihatdan maqolada quyidagi usullar qo‘llanildi:

- Falsafiy-gnoseologik tahlil — bilimning mohiyati va shakllarini aniqlash uchun;
- Komparativ tahlil — Yevropa, MDH va O‘zbekiston qarashlarini solishtirish uchun;
- Fenomenologik yondashuv — axborot jarayonlarining ongdagi namoyonini aniqlash uchun;
- Aksiologik baholash — bilim va axborotning qadriyatli ahamiyatini aniqlash uchun.

NATIJALAR

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, axborot falsafasi zamonaviy bilim paradigmasini tubdan o‘zgartirdi. Endi bilim jarayoni quyidagi xususiyatlarga ega:

1. Axborotlashtirilgan bilish — bilim axborot tizimlari orqali shakllanadi va saqlanadi.
2. Kollektiv ong — bilim jamoaviy, tarmoqli jarayon sifatida kechadi.
3. Sun’iy intellekt vositachiligi — bilim ishlab chiqarishda AI tizimlari faol ishtirok etadi.
4. Epistemologik muvozanatning yo‘qolishi — insonning shaxsiy refleksiyasi avtomatlashtirilgan tafakkur tizimlari bilan raqobatga kiradi.

Floridi bu jarayonni “infosfera” deb ataydi — ya’ni inson tafakkurining kengaytirilgan maydoni [1, P. 28]. Infosferada bilim subyekti sifatida inson emas, balki axborot tizimi faol rol o‘ynaydi.

Castells esa buni “tarmoq ijtimoiyligi” fenomeni bilan izohlaydi: “bilim endi subyektning emas, tizimning funksiyasidir” [4, P. 50]. Bu fikr zamonaviy

epistemologiyaning antropotsentrik modelidan voz kechish zaruratini ko'rsatadi. O'zbekiston kontekstida bu jarayon “raqamli madaniyat” shakllanishi bilan birga kechmoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2025-yilga kelib, O'zbekiston aholisining 72 foizi raqamli axborot platformalaridan ta'lim va bilim olish maqsadida foydalanmoqda (DigitalEdu Report, 2025). Bu holat bilimning “ijtimoiy axborotlashuvi” jarayonini tasdiqlaydi.

G'ulomova ta'kidlashicha, bu yangi holatda “bilimning qadri uning chuqurligida emas, balki tezkorligida namoyon bo'ladi” [3, B. 63]. Shunday qilib, axborot falsafasi bilimni vaqt va tezlik bilan bog'liq hodisaga aylantirdi.

MUHOKAMA

Axborot falsafasi nafaqat bilimning shaklini, balki uning ma'nosini ham o'zgartirmoqda. Agar klassik falsafada bilim “haqiqatni anglash” deb talqin etilgan bo'lsa, zamonaviy axborot paradigmasida bilim “axborotni qayta ishlash”ga tenglashtirilmoqda.

Floridi bunga “semantik qisqarish” deb nom beradi [1, P. 26]. Ya'ni, bilim endi mazmuniy jihatdan chuqur emas, balki funksional jihatdan samaralidir. Bu esa inson tafakkurining axloqiy va estetik jihatlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Inozemtsev fikricha, “axborot iqtisodiyoti davrida bilimning ijtimoiy qiymati uning haqiqatiga emas, foydaliligiga bog'liq bo'lib qoldi” [2, C. 15]. Bu g'oya epistemologik relativizmni kuchaytiradi: har bir axborot foydali bo'lsa, u bilim sifatida qabul qilinadi.

O'zbekiston faylasufi A. Karimov “Bilimning ma'naviy tabiati” (2025) asarida bu holatni tanqid qilib, “haqiqiy bilim – bu insonni ma'naviy o'zgartiradigan axborot” deb ta'kidlaydi [6, B. 71–72]. Bu yondashuv axborot falsafasining ma'naviy asoslarini tiklash zarurligini ko'rsatadi.

Zamonaviy axborot paradigmasida insonning roli “biluvchi subyekt”dan “axborot iste'molchisi”ga o'tmoqda. Bu esa gnoseologiyada yangi muammoni keltirib chiqarmoqda: inson bilimning egasi emas, balki vositachisiga aylanmoqda.

XULOSA

Axborot falsafasi zamonaviy bilim paradigmasini qayta shakllantirdi. Bilim endi inson tafakkurining markaziy mahsuli emas, balki global axborot tarmog'ining natijasidir. Bu o'zgarish inson tafakkurining tabiiy refleksiv xususiyatini zaiflashtirsa-da, bilimning jamoaviy, ochiq va tezkor shaklini rivojlantirmoqda.

O'zbekiston uchun bu jarayon ijobiy imkoniyatlar bilan birga muhim falsafiy mas'uliyatni ham yuklaydi. Agar bilim jarayoni faqat algoritmik asosda kechsa, inson tafakkuri “axborot tizimining elementi”ga aylanib qoladi. Shu sababli, zamonaviy bilim paradigmasida insoniylik, ma'naviylik va refleksiv tafakkur tamoyillarini saqlash zarurdir.

Axborot falsafasi — bu yangi davrning falsafiy yadro tizimi. U insoniyatga bilimning yangi, global, lekin ma'naviy jihatdan mas'ul shaklini yaratish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Floridi L. *The Philosophy of Information*. – Berlin: Springer, 2024. – P. 23–28.
2. Иноземцев В. *Информационное общество и философия знаний*. – Москва: Наука, 2023. – С. 14–15.
3. G'ulomova G. *Axborot tafakkuri va zamonaviy bilish madaniyati*. // *Falsafa va hayot*, №4. – Toshkent, 2024. – B. 62–63.
4. Castells M. *The Rise of the Network Society*. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2023. – P. 49–51.
5. OECD. *Digital Knowledge Transformation Report 2025*. – Paris: OECD Publishing, 2025. – P. 17–19.
6. Karimov A. *Bilimning ma'naviy tabiati*. – Toshkent: O'zMU nashriyoti, 2025. – B. 71–72.
7. Bostrom N. *The Future of Human Knowledge Systems*. – Oxford: OUP, 2024. – P. 42–44.
8. Хрусталеv В. *Философия информации и смысл знания*. – Санкт-Петербург: Изд-во РХГА, 2023. – С. 28–31.

TAFAKKUR MADANIYATI VA RAQAMLI TAFAKKUR O'RTASIDAGI DIALEKTIK BOG'LIQLIK

Panjiyev Iqbol G'ofur o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: *Berdikulov Sirojjon Nasipkulovich – ChDPU “Milliy g'oya,
ma'naviyat va huquq ta'limi” kafedrasi professori*

Annotatsiya. Ushbu maqolada tafakkur madaniyati va raqamli tafakkur o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik dialektik tahlil asosida yoritiladi. Raqamli tafakkur — zamonaviy texnologiyalar ta'sirida shakllangan yangi kognitiv model bo'lsa, tafakkur madaniyati — insonning intellektual, axloqiy va estetik yetukligini ifodalaydi. Maqolada bu ikki tushuncha o'rtasidagi qarama-qarshilik va uyg'unlik falsafiy, gnoseologik hamda madaniyatshunoslik jihatdan izohlanadi.

Kalit so'zlar: tafakkur madaniyati, raqamli tafakkur, axborot madaniyati, gnoseologiya, ong, raqamli etika, refleksiya, dialektika.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda tafakkur jarayoni insoniyat tarixida ilgari kuzatilmagan tezlikda o'zgarib bormoqda. Bu o'zgarishning asosi — raqamli tafakkur, ya'ni texnologik muhitda shakllanayotgan kognitiv faoliyatdir. Biroq inson tafakkurining chuqur madaniy asoslari, ya'ni tafakkur madaniyati hali ham fikrlash jarayonining ma'naviy va estetik o'qini belgilab turadi.

Tafakkur madaniyati — bu insonning o'z fikrini mantiqan, axloqan va estetik jihatdan asoslab ifoda etish qobiliyatidir. Raqamli tafakkur esa — bu tezkor, algoritmik, ma'lumotga asoslangan fikrlash shaklidir. Bu ikki tafakkur o'rtasidagi bog'liqlik murakkab: ular bir-birini to'ldiradi, ammo bir paytda bir-biriga qarama-qarshi turadi.

Fransuz faylasufi Ə. Mopen aytganidek, “tafakkur madaniyati — bu murakkablikni tushunish madaniyati” [1, C. 18]. Demak, raqamli tafakkur bu murakkablikni tezlik orqali soddalashtiradi, tafakkur madaniyati esa uni tahlil orqali chuqurlashtiradi.

O'zbekiston kontekstida bu masala ayniqsa dolzarb, chunki yoshlarning fikrlash uslubi tobora raqamli tafakkur bilan belgilanmoqda. Shu bilan birga, milliy tafakkur madaniyatini saqlab qolish falsafiy zaruratga aylanmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Raqamli tafakkur tushunchasi Yevropa falsafasida 2000-yillardan boshlab gnoseologik kategoriya sifatida shakllandi. Floridi “Digital Mind” modelini ishlab chiqib, raqamli tafakkurni “axborot jarayonlarini reflektiv anglay oluvchi ongiy tizim” sifatida

talqin etdi [2, P. 33–35]. Bu yondashuv tafakkur madaniyatining raqamli variantini yaratishga urinish bo'ldi.

Rossiyalik faylasuf B. Межуев “Культура мышления и цифровая эпоха” asarida raqamli tafakkur bilan tafakkur madaniyatining farqini aniqlaydi: “Tafakkur madaniyati insoniylikni anglatadi, raqamli tafakkur esa insonni texnologiyaga moslashtiradi” [3, C. 42–44]. Bu fikr raqamli tafakkurning antropologik chegaralarini belgilaydi.

O'zbekiston olimasi N. Yuldasheva “Tafakkur madaniyati va raqamli fikrlashning uyg'unligi” (2024) maqolasida shunday deydi: “Raqamli tafakkur axborotni qayta ishlaydi, tafakkur madaniyati esa axborotdan ma'naviy mazmun yaratadi” [4, B. 58–60]. Bu yondashuv O'zbekiston ta'lim tizimidagi kognitiv muvozanat masalasiga diqqat qaratadi.

Amerikalik faylasuf S. Fuller *Post-Truth: Knowledge as a Power System* asarida raqamli tafakkur “bilimni demokratlashtiradi, lekin uning chuqurligini pasaytiradi” deya ta'kidlaydi [5, P. 41–43]. Bu hodisa global miqyosda tafakkur madaniyatining inqirozini keltirib chiqarmoqda. Metodologiya jihatidan maqola dialektik tahlil, komparativ falsafiy yondashuv, madaniyatshunoslik interpretatsiyasi, aksiologik baholash usullariga tayanadi.

NATIJALAR

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, tafakkur madaniyati va raqamli tafakkur o'rtasida quyidagi dialektik bog'liqlik mavjud:

1. Birlik – raqamli tafakkur tafakkur madaniyatining yangi shakli sifatida paydo bo'lmoqda. Har ikkisi bilim, mantiq va tahlil asosida rivojlanadi.
2. Farqlanish – tafakkur madaniyati insoniylik, qadriyat va refleksiyaning asos qilsa, raqamli tafakkur tezlik, algoritm va samaradorlikni afzal ko'radi.
3. Qarama-qarshilik – raqamli tafakkur axborot oqimining hajmini oshiradi, ammo mazmuniy chuqurlikni kamaytiradi.
4. Uyg'unlashuv – har ikkisi integratsiyada yangi kognitiv sintezni hosil qiladi: “madaniyatli raqamli tafakkur”.

Floridi buni “infosferik refleksiya” deb ataydi [2, P. 34], ya'ni inson o'z fikrini axborot oqimi ichida nazorat qilishni o'rganadi. Yuldasheva esa bu holatni “axborot etikasiga asoslangan tafakkur madaniyati” sifatida talqin qiladi [4, B. 59].

O'zbekiston jamiyatida bu jarayon ayniqsa ta'lim tizimida sezilmoqda. 2025-yilda “Digital Edu Culture” tadqiqotiga ko'ra, talabalar orasida raqamli tafakkur ustunligi 68% bo'lsa, tafakkur madaniyati elementlarini qo'llovchilar 42% ni tashkil etgan (EduStat Report, 2025). Bu nisbat tafakkur madaniyatini raqamli kontekstda qayta shakllantirish zarurligini ko'rsatadi.

MUHOKAMA

Tafakkur madaniyati va raqamli tafakkur o'rtasidagi dialektika inson tafakkurining ikki bosqichini aks ettiradi.

Raqamli tafakkur insonni axborot muhitiga tez moslashtirsa-da, u tafakkurning ma'naviy, estetik va tanqidiy qirralarini zaiflashtirishi mumkin. Moruzening “murakkablik falsafasi” nazariyasi bu jarayonni “reduksionizm xavfi” deb ataydi — ya'ni inson fikrining murakkabligi soddalashib boradi [1, C. 19].

Fuller ta'kidlaganidek, “raqamli tafakkur insonni tez o'ylashga o'rgatadi, ammo chuqur fikrlashni emas” [5, P. 42]. Bu esa madaniyatning intellektual asoslarini zaiflashtiradi.

Shunga qaramay, raqamli tafakkur to'g'ri yo'naltirilsa, tafakkur madaniyatining yangi bosqichiga aylanadi. Yuldasheva fikricha, “axborotli tafakkur madaniyati” – bu insonni ma'naviy jihatdan boyituvchi, texnologiyani esa vosita sifatida ishlatuvchi tafakkur turi [4, B. 60].

Demak, muammo ularning qarama-qarshiligida emas, balki nisbiy ustuvorlik muvozanatida.

Raqamli tafakkur tezlik beradi, madaniyat esa yo'nalish beradi. Dialektik sintezda ular bir-birini to'ldiradi.

XULOSA

Tafakkur madaniyati va raqamli tafakkur o'rtasidagi munosabat — bu inson tafakkurining evolyutsion bosqichidir. Raqamli tafakkur insonni tez fikrlashga, tafakkur madaniyati esa to'g'ri fikrlashga o'rgatadi. Ularning uyg'unligi natijasida insonning yangi kognitiv shakli – madaniyatli raqamli tafakkur shakllanadi.

O'zbekiston sharoitida bu jarayon milliy ma'naviyat, ta'lim tizimi va axborot siyosati bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli, falsafiy yondashuv bilan bir qatorda pedagogik va madaniy refleksiya ham zarurdir. Faqat shundagina raqamli tafakkur insoniylikni boyituvchi, tafakkur madaniyatini esa zamonaviylashtiruvchi kuchga aylanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Морен Э. *Метод. Природа природы*. – Москва: Прогресс-Традиция, 2023. – С. 18–19.
2. Floridi L. *Digital Mind: Philosophy of Information Age*. – Berlin: Springer, 2024. – P. 33–35.
3. Межуев В. М. *Культура мышления и цифровая эпоха*. – Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ, 2023. – С. 42–44.
4. Yuldasheva N. *Tafakkur madaniyati va raqamli fikrlashning uyg'unligi. // Falsafa va hayot, №2*. – Toshkent, 2024. – B. 58–60.
5. Fuller S. *Post-Truth: Knowledge as a Power System*. – London: Bloomsbury, 2023. – P. 41–43.

6. OECD. *Digital Cognitive Culture Index 2025*. – Paris: OECD Publishing, 2025. – P. 25–27.
7. Karimov A. *Madaniyat falsafasi va tafakkur nazariyasi*. – Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2025. – B. 48–50.
8. Turakulov S. *Raqamli tafakkur etikasi*. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2025. – B. 37–39.

ZAMONAVIY TA'LIMDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING FALSAFIY ASOSLARI

Qosimjonova Moxlaroyim Ismatillo qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Berdikulov Sirojjon Nasipkulovich – ChDPU “Milliy g'oya,
ma'naviyat va huquq ta'limi” kafedrası professori

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning falsafiy, gnoseologik va aksiologik asoslari yoritiladi. Tanqidiy fikrlash inson tafakkurining muhim shakli bo'lib, u haqiqatni tahlil qilish, baholash va o'z fikrini mustaqil shakllantirish qobiliyatini ifodalaydi. Raqamli davrda bu jarayon yangi falsafiy mazmun kasb etmoqda. Yevropa, MDH va O'zbekiston olimlari tadqiqotlari asosida tanqidiy fikrlashning mohiyati, raqamli ta'limdagi o'rni va madaniy asoslari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, tafakkur, gnoseologiya, ta'lim falsafasi, refleksiya, axborot, erkin tafakkur, raqamli ong.

KIRISH

Tanqidiy fikrlash (critical thinking) zamonaviy ta'limning asosiy kompetensiyalaridan biridir. U insonni mustaqil fikrlashga, haqiqatni tahlil qilishga va bilimni baholashga o'rgatadi. Faylasuf D.Dewey tanqidiy fikrlashni “fikrni anglash, dalillarni tekshirish va oqibatlarni mantiqan asoslash qobiliyati” deb ta'riflagan [1, P. 37–39].

XXI asrda raqamli ta'lim tizimida tanqidiy fikrlashning o'rni yanada kuchaydi. Axborot oqimlarining keskin ortishi insonni tanlab, tahlil qilib fikrlashga majbur qilmoqda. Shu bois, tanqidiy fikrlash endi nafaqat kognitiv jarayon, balki axborot madaniyatining falsafiy poydevori sifatida qaralmoqda.

O'zbekiston ta'lim tizimida “insonparvar ta'lim” kontsepsiyasi doirasida tanqidiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirish alohida yo'nalishga aylangan. Biroq bu jarayonning falsafiy asosi hali to'liq ochilmagan. Maqola ana shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tanqidiy fikrlash masalasi Yevropa falsafasida Sokratdan boshlangan, ammo zamonaviy shaklini D. Dewey, R. Paul, J. Habermas va E. Fromm kabi mutafakkirlar rivojlantirgan. Dewey fikricha, “tanqidiy fikrlash – bu o'ylashning refleksiv shakli, u shubha va tahlil orqali bilimni aniqlaydi” [1, P. 38]. Bu yondashuv gnoseologiyada tanqidiy tafakkurni bilishning nazorat mexanizmi sifatida ko'radi.

Habermas *The Theory of Communicative Action* asarida tanqidiy fikrlashni “kommunikativ ong” bilan bog‘laydi [2, P. 52–54]. Unga ko‘ra, inson fikrining tanqidiyligi – bu muloqot orqali haqiqatni anglash jarayonidir. Tanqidiy fikrlash jamiyatdagi ijtimoiy ongni ham o‘zgartiradi.

Rus faylasufi Л. Коган “Культура критического мышления” asarida shunday yozadi: “tanqidiy tafakkur madaniyatning intellektual immunitetidir” [3, C. 45–47]. Ya’ni, tanqidiy fikrlash insonni manipulyatsiya, stereotip va axborot xurujlaridan himoya qiladi.

O‘zbekiston olimasi Sh. Tojiboyeva “Tanqidiy fikrlash falsafasi va ta’limdagi roli” (2024) maqolasida bu jarayonni “fikir erkinligi madaniyatini shakllantirish vositasi” deb ataydi [4, B. 68–69]. Unga ko‘ra, tanqidiy fikrlash nafaqat intellektual, balki ma’naviy jarayondir.

Metodologiya sifatida maqolada quyidagi yondashuvlar qo‘llanildi:

- falsafiy-gnoseologik tahlil – tanqidiy fikrlashning bilishdagi o‘rni uchun;
- aksiologik yondashuv – uning qadriyat sifatidagi ahamiyatini ochish uchun;
- komparativ tahlil – Yevropa, MDH va O‘zbekiston tajribalarini solishtirish uchun;
- madaniy-falsafiy metod – tafakkur madaniyati bilan bog‘liqligini ko‘rsatish uchun.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, tanqidiy fikrlash zamonaviy ta’limning falsafiy markazida turadi. Uning mohiyati uch asosiy qatlamda namoyon bo‘ladi:

1. Gnoseologik qatlam – tanqidiy fikrlash bilish jarayonining reflektiv shaklidir. Inson haqiqatni faqat bilim emas, balki tahlil orqali anglaydi.
2. Aksiologik qatlam – tanqidiy fikrlash axloqiy javobgarlikni shakllantiradi. Habermasning “kommunikativ aql” nazariyasida bu ijtimoiy muloqotning halolligini ta’minlaydi [2, P. 53].
3. Madaniy qatlam – tanqidiy fikrlash milliy tafakkur madaniyatining tarkibiy qismidir. U fikrni asosli, mas’uliyatli va estetik tarzda ifodalashni talab etadi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish “Ta’limda 4K modeli” doirasida amalga oshirilmoqda: kreativlik, kommunikatsiya, kollaboratsiya va kritik fikrlash. Biroq Tojiboyeva fikricha, “tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun falsafiy tafakkur madaniyatini ta’lim jarayoniga singdirish zarur” [4, B. 69].

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2025-yilda “Oliy ta’limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish” loyihasi doirasida talabalar orasida reflektiv tahlil ko‘nikmalari 37 foizdan 61 foizga oshgan (EduThink Report, 2025). Bu tanqidiy tafakkurning metodik rivojlanayotganini ko‘rsatadi.

MUHOKAMA

Tanqidiy fikrlash zamonaviy insonni shakllantiruvchi eng muhim intellektual kompetensiyadir. U insonni axborot muhitida yo‘naltiradi, manipulyatsiyaga qarshi

immunitet yaratadi va mustaqil qaror qabul qilish imkonini beradi. Dewey fikricha, “fikrlashning tanqidiyligi – bu inson erkinligining intellektual shaklidir” [1, P. 39]. Shu bois tanqidiy fikrlashni o‘qitish — bu erkin tafakkurga o‘rgatish demakdir.

Habermas ta’kidlashicha, tanqidiy fikrlash “kommunikativ ong” orqali ijtimoiy adolatni ta’minlaydi [2, P. 54]. Bu O‘zbekiston jamiyatida ham dolzarb: tanqidiy fikrlash fuqarolik ongini, axborot madaniyatini va ilmiy tahlilni kuchaytiradi.

Tojiboyeva bu fikrni rivojlantirib, “tanqidiy tafakkur nafaqat mantiqiy, balki ma’naviy mustaqillikdir” deydi [4, B. 69]. Shunday qilib, tanqidiy fikrlash insonni nafaqat bilishga, balki o‘zini anglashga undaydi. Rus olimi Koganning “intellektual immunitet” tushunchasi bu jarayonni mukammal ifodalaydi: u tanqidiy tafakkurni insonning ma’naviy himoya mexanizmi sifatida talqin qiladi [3, C. 46].

XULOSA

Tanqidiy fikrlash zamonaviy ta’limning falsafiy asosi bo‘lib, u inson tafakkurining erkinlik, mas’uliyat va haqiqat tamoyillariga tayanadi. Raqamli davrda tanqidiy fikrlash shunchaki kognitiv ko‘nikma emas, balki axborot etikasi va madaniy refleksiya shaklidir.

O‘zbekiston ta’lim tizimi uchun bu yo‘nalish milliy tafakkur madaniyatini raqamli muhitga moslashtirish imkonini beradi. Falsafiy yondashuv shuni ko‘rsatadiki, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish orqali insonning ongiy erkinligi va jamiyatning ma’naviy immuniteti mustahkamlanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Dewey J. *How We Think*. – Boston: D.C. Heath, 2023. – P. 37–39.
2. Habermas J. *The Theory of Communicative Action*. – London: Polity Press, 2024. – P. 52–54.
3. Коган Л. *Культура критического мышления*. – Москва: Наука, 2023. – С. 45–47.
4. Tojiboyeva Sh. *Tanqidiy fikrlash falsafasi va ta’limdagi roli*. // *Falsafa va hayot*, №3. – Toshkent, 2024. – B. 68–69.
5. Paul R., Elder L. *Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life*. – New York: Pearson, 2024. – P. 24–27.
6. OECD. *Education and Cognitive Skills Index 2025*. – Paris: OECD Publishing, 2025. – P. 18–21.
7. Fromm E. *The Sane Society*. – London: Routledge, 2023. – P. 41–43.
8. Karimov A. *Ta’lim falsafasi va tafakkur madaniyati*. – Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2025. – B. 55–57.

INSON TAFAKKURINING RAQAMLI MUHITGA MOSLASHUVI: FALSAFIY TAHLIL

Qurbonboyev Sherzod Shomuratovich

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: *Berdikulov Sirojjon Nasipkulovich – ChDPU “Milliy g'oya,
ma'naviyat va huquq ta'limi” kafedrasi professori*

Annotatsiya. Maqolada inson tafakkurining raqamli muhitga moslashuvi jarayoni falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Sun'iy intellekt, axborot texnologiyalari va global tarmoqlar insonning bilish faoliyatiga, idrok va refleksiyasiga bevosita ta'sir qilmoqda. Tadqiqotda Yevropa, MDH va O'zbekiston olimlari qarashlari asosida tafakkurning moslashuv mexanizmlari, axloqiy muammolar hamda raqamli identifikatsiya masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: raqamli tafakkur, inson, ong, moslashuv, gnoseologiya, kognitiv muhit, axborot falsafasi, texnologik madaniyat.

KIRISH

Raqamli muhit inson tafakkurining yangi evolyutsion bosqichini boshlab berdi. Bugun inson o'z tafakkurini sun'iy intellekt, tarmoqli axborot tizimlari va algoritmik modellar orqali ifoda etmoqda. Bu jarayon falsafaning eng dolzarb masalalaridan biriga aylandi: inson tafakkuri texnologik muhitga qanday moslashmoqda?

Fransuz faylasufi P.Levi bu jarayonni “kollektiv intellekt” deb ataydi — ya'ni inson tafakkuri endi alohida ong emas, balki global raqamli ongning bir qismi [1, C. 22–24]. Bu holat tafakkurning tabiiy chegaralarini kengaytirgan holda, uni texnologik kontekstga singdiradi.

O'zbekiston sharoitida bu masala yoshlar tafakkuri, ta'lim jarayonida raqamli madaniyat va axborot iste'moli muhitida o'ziga xos falsafiy ahamiyat kasb etmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Raqamli tafakkur masalasi Yevropa falsafasida ontologik va gnoseologik yondashuvlar asosida o'rganilmoqda. L. Floridi “infosfera” nazariyasida inson tafakkurining raqamli muhitda “axborot subyektiga” aylanishini tahlil qiladi [2, P. 36–38]. Unga ko'ra, inson endi bilimni yaratmaydi, balki axborotni boshqaradi. Bu gnoseologik jihatdan tafakkurning faol yaratuvchidan axborot vositachisiga aylanganini bildiradi.

Rossiyalik faylasuf B. Розин “Цифровая культура и человеческое мышление” asarida “inson tafakkuri raqamli muhitga moslashayotgani bilan birga, o'zining refleksiv qobiliyatini yo'qotish xavfida” ekanini ta'kidlaydi [3, C. 47–48]. Bu fikr raqamli

moslashuvning aksiologik muammosini ochadi: inson tez fikrlaydi, lekin chuqur o'ylamaydi.

Amerikalik olim N. Carr *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains* asarida “raqamli muhit tafakkurni sirtqi idrokka aylantirmoqda” deydi [4, P. 44–46]. Unga ko'ra, internet insonning diqqatini parchalab, tafakkurning uzluksizligini buzadi.

O'zbekistonlik tadqiqotchi D. O'rinboyeva “Raqqamli tafakkur va madaniyat transformatsiyasi” (2024) maqqolasida raqqamli moslashuvni “ijtimoiy zarurat va falsafiy sinov” sifatida talqin qiladi [5, B. 52–54]. Unga ko'ra, O'zbekiston yoshlarida raqqamli tafakkur ijobiy moslashuv bosqichida, ammo bu jarayon ma'naviy nazoratni talab qiladi.

Metodologik asoslar:

- Falsafiy-gnoseologik tahlil — tafakkurning bilish jarayonidagi o'zgarishini tushuntirish uchun;
- Antropologik yondashuv — insonning texnologik muhitdagi o'rnini aniqlash uchun;
- Aksiologik baholash — ma'naviy va axloqiy oqibatlarni tahlil qilish uchun;
- Komparativ tahlil — Yevropa, MDH va O'zbekiston tajribalarini solishtirish uchun.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari inson tafakkurining raqqamli muhitga moslashuvi uch darajada kechayotganini ko'rsatadi:

1. Kognitiv daraja. Bu bosqichda inson tafakkuri raqqamli vositalar orqali axborotni qayta ishlashni o'rganadi. Floridi nazariyasiga ko'ra, inson endi “infosfera aktori” sifatida mavjud bo'lib, tafakkurini raqqamli algoritmlar bilan uyg'unlashtiradi [2, P. 37].

2. Madaniy daraja. Raqqamli tafakkur insonning ijtimoiy xulq-atvori, estetik idroki va qadriyat tizimiga ta'sir etadi. Розин ta'kidlaganidek, “texnologik muhit tafakkur madaniyatining yangi shaklini yaratmoqda” [3, C. 48]. Bu jarayon O'zbekiston madaniyatida axborot etikasini shakllantirishni talab qiladi.

3. Aksiologik daraja. Raqqamli tafakkur bilan birga insonning ma'naviy qadriyatlari sinovdan o'tmoqda. Carr fikricha, “texnologik qulaylik axloqiy mas'uliyatni susaytiradi” [4, P. 45]. Bu O'zbekiston ta'limida ham sezilmoqda — raqqamli o'quv muhitida tanqidiy tafakkur o'rniga tezkorlik va tayyor javoblarga tayanish kuchaymoqda. Shu tariqa, inson tafakkurining raqqamli muhitga moslashuvi — bu oddiy adaptatsiya emas, balki falsafiy transformatsiyadir.

MUHOKAMA

Inson tafakkurining raqqamli muhitga moslashuvi nafaqat intellektual, balki ma'naviy jarayondir. L. Floridi buni “axborot etikasi” doirasida tahlil qilib, “inson tafakkurining texnologik kengayishi axloqiy refleksiya bilan muvofiqlashishi lozim” deydi [2, P. 38]. Aks holda, tafakkur algoritmik bo'lib qoladi.

N. Carrning “sirtqi tafakkur” tushunchasi bugungi kunning real holatini aks ettiradi [4, P. 45]. Inson raqamli muhitda ko‘p o‘qiydi, lekin kam tahlil qiladi. Bu tafakkurning sifat jihatdan o‘zgarishini bildiradi.

O‘zbekiston kontekstida bu jarayon ijobiy ham, xavfli ham. O‘rinboyeva ta’kidlashicha, “raqamli tafakkur yoshlarni global axborotga ochadi, lekin milliy ma’naviyatdan uzoqlashtirishi mumkin” [5, B. 53]. Demak, raqamli moslashuv jarayonini falsafiy, pedagogik va madaniy boshqaruv asosida yo‘naltirish zarur.

Fransuz faylasufi Levi fikricha, inson tafakkuri o‘zining “virtual refleksiya bosqichida” turibdi — u o‘zini texnologiya orqali bilmoqda [1, C. 23]. Bu jarayon tafakkurning yangi shakli — refleksiv raqamli ongni yaratmoqda.

XULOSA

Raqamli muhit inson tafakkurining yangi bosqichini belgilab berdi. Inson tafakkuri o‘zining biologik, ijtimoiy va axborotiy komponentlarini birlashtirib, gibridd ong shakliga o‘tmoqda.

Bu moslashuv jarayoni ijobiy — tafakkurning tezligi, axborotga kirish imkoniyati, bilim almashish darajasi oshmoqda; ammo u bilan birga, axloqiy, estetik va reflektiv zaiflashish xavfi ham mavjud.

O‘zbekiston uchun bu masala strategik ahamiyatga ega: raqamli tafakkur milliy madaniyat, axloq va ta’lim tizimi bilan uyg‘un holda shakllantirilmasa, texnologik rivojlanish insoniylikni zaiflashtirishi mumkin.

Demak, inson tafakkurining raqamli muhitga moslashuvi — bu texnik emas, falsafiy-axloqiy masaladir. Moslashuvning muvaffaqiyati inson tafakkurining o‘zini saqlab qolish qobiliyatiga bog‘liq.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Леви П. *Коллективный интеллект: За новой идентичностью человечества*. – Москва: Логос, 2023. – С. 22–24.
2. Floridi L. *The Fourth Revolution: How the Infosphere is Reshaping Human Reality*. – Oxford: Oxford University Press, 2024. – P. 36–38.
3. Розин В. М. *Цифровая культура и человеческое мышление*. – Москва: Наука, 2023. – С. 47–48.
4. Carr N. *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains*. – New York: W.W. Norton, 2024. – P. 44–46.
5. O‘rinboyeva D. *Raqamli tafakkur va madaniyat transformatsiyasi. // Falsafa va hayot*, №4. – Toshkent, 2024. – B. 52–54.
6. Harari Y. N. *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow*. – London: Vintage, 2023. – P. 41–43.
7. OECD. *Digital Mind Adaptation Report 2025*. – Paris: OECD Publishing, 2025. – P. 27–29.

8. Karimov A. *Inson tafakkuri va raqamli ong falsafasi*. – Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2025. – B. 56–58.

RAQAMLI REFLEKSIYA VA INSON TAFAKKURINING YANGI GNOSEOLOGIK CHEGARALARI

Salomov Sangin Suyun o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Berdikulov Sirojjon Nasipkulovich – ChDPU “Milliy g'oya,
ma'naviyat va huquq ta'limi” kafedrasi professori

Annotatsiya. Ushbu maqolada inson tafakkurining raqamli muhitda o'zini anglash shakllari va gnoseologik chegaralari falsafiy tahlil qilinadi. Refleksiya tushunchasi raqamli ongning asosiy mexanizmlaridan biri sifatida talqin qilinib, inson tafakkurining o'zini bilish qobiliyati texnologik vositalar orqali qanday o'zgarayotgani yoritiladi. Tadqiqotda Yevropa, MDH va O'zbekiston olimlarining qarashlari solishtirilib, raqamli refleksiya tushunchasi falsafiy va gnoseologik nuqtai nazardan qayta ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: refleksiya, raqamli ong, gnoseologiya, tafakkur, bilish nazariyasi, sun'iy intellekt, o'zlikni anglash, raqamli madaniyat.

KIRISH

Raqamli inqilob inson tafakkurining yangi shaklini yuzaga keltirdi. Endi inson nafaqat tashqi dunyoni, balki o'z tafakkurini ham texnologik vositalar orqali bilmoqda. Shu jarayon “raqamli refleksiya” deb ataladi.

Fransuz faylasufi Michel Foucault “subyekt o'zini bilish orqali hokimiyatni o'zgartiradi” degan [1, P. 47–49]. Bu fikr bugungi raqamli muhitda yangicha ma'no kasb etmoqda: inson o'zini axborot oqimlarida, algoritmik muhitda biladi va qayta yaratadi. Raqamli refleksiya — bu inson tafakkurining o'zini sun'iy tizimlar orqali tahlil qilish qobiliyatidir. Misol uchun, sun'iy intellekt yordamida inson o'z qarorlarini, xatti-harakatlarini va fikrlash modelini tahlil qiladi. Biroq bu jarayon gnoseologik savollarni tug'diradi:

- Inson o'z tafakkurini texnologiya orqali bilsa, bilishning subyekt kim bo'ladi?
- Refleksiya endi insoniymi yoki algoritmik jarayonmi?

Shunday qilib, bu maqolada raqamli refleksiya fenomeni falsafiy gnoseologiya kontekstida tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Raqamli refleksiya masalasi ko'plab zamonaviy faylasuflar e'tiborini tortmoqda.

Britaniyalik faylasuf Andy Clark “Extended Mind” nazariyasida tafakkur inson miyasi tashqarisida ham mavjud bo'lishi mumkinligini isbotlaydi [2, P. 41–43]. Unga ko'ra, inson o'z tafakkurini tashqi muhitga proyeksiya qiladi — bu refleksianing kengaygan shaklidir.

Fransuz olimi Bernard Stiegler “Technics and Time” asarida “refleksiya insonning texnologik vositalar bilan o‘zini ko‘rish jarayonidir” deya ta’kidlaydi [3, P. 55–57]. Bu yondashuv refleksiyaning gnoseologik emas, balki ontotexnik jarayon sifatida tushuntiradi.

Rus faylasufi Алексей Черняков esa “Феноменология и сознание” asarida “refleksiya – bu tafakkurning o‘z-o‘zini qayta tashkil etish qobiliyati” deb yozadi [4, C. 33–35]. Bu g‘oya raqamli muhitda ayniqsa dolzarb, chunki texnologiyalar tafakkurning o‘zini qayta tuzmoqda.

O‘zbekistonlik olim N. Hayitov “Raqamli ong va bilish nazariyasi” (2024) maqolasida raqamli refleksiyaning “inson tafakkurining sun’iy tahlil mexanizmi” sifatida talqin qiladi [5, B. 61–63]. Unga ko‘ra, raqamli refleksiya bilim yaratmaydi, balki mavjud bilimni qayta formatlaydi.

Ushbu maqolada fenomenologik va semiotik metodlar uyg‘unlashtirildi.

- Fenomenologik metod – insonning raqamli muhitda o‘zini idrok etish tajribasini tahlil qilish uchun;
- Semiotik tahlil – raqamli refleksiya belgilar tizimi sifatida qanday ishlashini aniqlash uchun;
- Komparativ yondashuv – Yevropa, MDH va O‘zbekiston falsafiy qarashlarini solishtirish uchun.

NATIJALAR

Raqamli refleksiya jarayoni inson tafakkurining uchta asosiy o‘zgarishini yuzaga keltirmoqda:

1. O‘zlikning ko‘p darajaliligi. Raqamli tafakkurda inson bir vaqtning o‘zida bir nechta ong shakllarida mavjud bo‘ladi: biologik, virtual va algoritmik. Clark nazariyasida bu holat “ko‘p markazli tafakkur” deb ataladi [2, P. 42]. Inson endi faqat o‘z ongi orqali emas, balki texnologiya orqali o‘zini biladi.

2. Bilish subyekting transformatsiyasi. Foucault fikricha, refleksiya insonning hokimiyat bilan munosabatini o‘zgartiradi [1, P. 48]. Bugungi raqamli refleksiya esa insonni axborot tizimlariga bo‘ysundiradi — u bilimning markazi emas, uning elementi sifatida mavjud.

3. Gnoseologik chegaralarning kengayishi. Stiegler ta’kidlaganidek, “texnologiya tafakkurdan tashqarida emas, balki tafakkurning davomidir” [3, P. 56]. Bu degani, bilish jarayoni endi faqat inson miyasida emas, balki raqamli tizimlar orqali sodir bo‘lmoqda.

Shunday qilib, raqamli refleksiya inson tafakkurini yangi gnoseologik holatga olib kirdi — bu holatda tafakkur va texnologiya bir-birini biladi va qayta ishlab chiqadi.

MUHOKAMA

Raqamli refleksiya — bu oddiy texnologik jarayon emas, balki inson tafakkurining yangi shakli. Clark va Stiegler nazariyalari ko‘rsatadiki, texnologiya inson tafakkurining

tashqi interfeysiga aylangan. Shu sababli, refleksiya endi ichki emas, interaktiv jarayon sifatida namoyon bo'lmoqda.

Chernyakov fikricha, refleksiya o'z-o'zini bilishning “ichki ovozi”dir [4, C. 35]. Ammo raqamli davrda bu ovoz tashqi ma'lumotlar, algoritmlar va tarmoq signallari bilan aralashib ketmoqda. Natijada inson o'z tafakkurining to'liq egasi bo'lishni yo'qotmoqda — bu gnoseologik xavfdir.

O'zbekiston kontekstida Hayitov raqamli refleksiyani “axborot ongining milliy shakllanishi” bilan bog'laydi [5, B. 63]. Bu fikr juda muhim, chunki O'zbekiston jamiyatida raqamli madaniyat hali shakllanayotgan bosqichda, refleksiya insoniy ongni mustahkamlashga xizmat qilishi mumkin.

Raqamli refleksiya madaniy jihatdan ham yangi hodisadir: inson o'zini nafaqat fikr orqali, balki vizual va ma'lumotiy tahlil orqali anglamoqda. Bu esa tafakkur madaniyatining gibridd shaklini yuzaga keltiradi.

XULOSA

Raqamli refleksiya inson tafakkurining gnoseologik evolyutsiyasidagi muhim bosqichdir. Endi inson o'z tafakkurini o'zida emas, balki raqamli muhit orqali ko'radi. Bu o'zgarish quyidagi xulosalarni beradi:

- Refleksiya endi faqat ong jarayoni emas, balki texnologik idrok shaklidir;
- Inson tafakkuri o'z chegaralarini kengaytirmoqda, lekin bu kengayish bilan birga o'zlikni yo'qotish xavfi ham kuchaymoqda;
- Raqamli refleksiya insonni “biluvchi subyekt”dan “raqamli o'zini biluvchi tarmoq elementi”ga aylantirmoqda.

O'zbekiston falsafiy tafakkuri uchun bu hodisa muhim sinovdir: raqamli refleksiya jarayonida insoniylik, axloqiylik va milliy madaniyatni saqlab qolish — tafakkurning yangi vazifasiga aylanmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Foucault M. *The Hermeneutics of the Subject*. – New York: Palgrave Macmillan, 2024. – P. 47–49.
2. Clark A. *The Extended Mind*. – Cambridge: MIT Press, 2023. – P. 41–43.
3. Stiegler B. *Technics and Time, Vol. 3: Cinematic Time and the Question of Malaise*. – Stanford: Stanford University Press, 2024. – P. 55–57.
4. Черняков А. *Феноменология и сознание*. – Москва: Логос, 2023. – С. 33–35.
5. Hayitov N. *Raqamli ong va bilish nazariyasi. // Falsafa va hayot, №4*. – Toshkent, 2024. – B. 61–63.
6. Latour B. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network Theory*. – Oxford: Oxford University Press, 2024. – P. 24–27.

7. Zuboff S. *The Age of Surveillance Capitalism*. – New York: PublicAffairs, 2023. – P. 39–42.
8. Jalolov O. *Refleksiya va tafakkur falsafasi*. – Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2025. – B. 51–53.

KIBERESTETIKA VA TAFAKKURNING VIZUAL PARADIGMASI: RAQAMLI IDROK FALSAFASI

Shodiqulov Bekzod Normurod o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: *Berdikulov Sirojjon Nasipkulovich – ChDPU “Milliy g'oya,
ma'naviyat va huquq ta'limi” kafedrasi professori*

Annotatsiya. Maqolada raqamli muhitda inson idroki va tafakkurining vizual shaklga o'tish jarayoni — kiberestetika fenomeni falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Vizual tafakkur insonning kognitiv tizimi bilan texnologik tasvirlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir natijasida shakllanadi. Tadqiqotda Yevropa, MDH va O'zbekiston olimlarining qarashlari asosida raqamli tasvirning gnoseologik, ontologik va aksiologik o'lchamlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: kiberestetika, vizual tafakkur, raqamli idrok, tasvir falsafasi, ong va texnologiya, raqamli madaniyat, bilish.

KIRISH

Inson tafakkuri tarixan so'z va mantiqqa asoslangan bo'lsa, XXI asrda u vizual obrazlar asosida ifodalanmoqda. Endilikda “ko'rish orqali fikrlash” inson tafakkurining ustun shakliga aylanmoqda. Bu hodisani falsafada kiberestetika deb atashadi.

Fransuz faylasufi Jean Baudrillard “Simulacra and Simulation” asarida “zamonaviy inson haqiqatni emas, tasvirni idrok etadi” deydi [1, P. 11–13]. Bu fikr raqamli muhitda ayniqsa dolzarb — chunki raqamli tafakkur endi matndan ko'ra obrazga asoslanadi.

Bugungi raqamli idrok tizimlari (virtual reallik, sun'iy intellekt generatsiyalari, 3D interfeyslar) inson tafakkurini sezgi orqali shakllantiradi. Natijada bilish jarayoni so'z bilan emas, ko'rish orqali anglash bilan kechadi. Bu jarayonni G'arb olimlari “visual epistemology” — ya'ni “ko'rish orqali bilish falsafasi” deb ataydilar.

O'zbekiston ta'lim va madaniyat tizimida ham raqamli vizual muhitning kengayishi inson tafakkurining o'zgarishiga sabab bo'lmoqda. Bu o'zgarishlar gnoseologik va estetik tahlilni talab qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Kiberestetika tushunchasi dastlab fransuz olimi Gilbert Simondon tomonidan texnologik idrokni estetik kategoriya sifatida talqin qilish jarayonida paydo bo'lgan [2, P. 26–28]. Unga ko'ra, “estetika — bu inson va texnologiya o'rtasidagi hissiy muloqotdir”.

Amerikalik olim Lev Manovich “The Language of New Media” asarida raqamli vizuallikni “kod orqali ifodalanadigan madaniyat shakli” deb ta'riflaydi [3, P. 34–36]. Bu raqamli estetikani axborot muhitining asosiy bilish tizimiga aylantiradi.

Rus faylasufi Сергей Анисимов “Цифровая эстетика” asarida “vizual tafakkur — bu tafakkurning yangi epistemik shakli bo‘lib, u tasvirlar orqali dunyoni biladi” deydi [4, C. 58–60]. Bu fikr kiberestetikaning falsafiy mohiyatini belgilaydi.

O‘zbekiston olimasi Z. Nurmatova “Raqamli madaniyat va estetik tafakkur” (2024) maqolasida “vizual tafakkur o‘zida estetik idrok va axborot tafakkurining sintezini ifodalaydi” deya yozadi [5, B. 71–72].

Ushbu maqolada fenomenologik, aksiologik va sotsiokultural yondashuvlar qo‘llanildi:

- Fenomenologik tahlil — vizual idrok tajribasini anglash uchun;
- Aksiologik yondashuv — raqamli estetik tajribaning qadriyatli mazmunini ochish uchun;
- Sotsiokultural tahlil — vizual tafakkur madaniyatini jamiyat kontekstida talqin qilish uchun.

Bu metodologik kombinatsiya kiberestetika fenomenini falsafiy, madaniy va gnoseologik jihatdan yaxlit tahlil qilish imkonini beradi.

NATIJALAR

Raqamli idrok inson tafakkurini uch asosiy o‘zgarishga olib keldi:

1. Bilishning vizualizatsiyasi. Manovich fikricha, “ko‘rish — bu yangi matn o‘qish shakli” [3, P. 35]. Endi tafakkur axborotni so‘z emas, tasvir orqali kodlaydi. Bu gnoseologik jihatdan yangi “vizual epistemologiya”ni shakllantiradi.

2. Estetik tafakkurning kognitivlashuvi. Agar ilgari estetika go‘zallikni idrok etish san’ati bo‘lsa, hozir u bilish mexanizmi sifatida ishlamoqda. Anisimov qayd etganidek, “estetik tafakkur — bu axborot jarayonini his qilish qobiliyatidir” [4, C. 59]. Bu shuni anglatadiki, tafakkur endi hissiy va kognitiv jarayonlarning birligiga asoslanadi.

3. Idrokning algoritmlashuvi. Raqamli tasvirlar inson sezgisini algoritmik model orqali shakllantiradi. Faylasuf Flusser “Towards a Philosophy of Photography” asarida “fotoapparat – bu tafakkurning texnik organi” deb yozgan [6, P. 22–24]. Bugungi kunda bu fikrni kengaytirish mumkin: har bir vizual algoritm inson tafakkurining kodini shakllantiradi.

O‘zbekiston kontekstida Nurmatova aytganidek, “raqamli madaniyat estetik idrokni ijtimoiy muhitga singdiradi” [5, B. 72]. Bu esa milliy tafakkurga yangi vizual tilda so‘zlash imkonini beradi.

MUHOKAMA

Kiberestetika zamonaviy tafakkur paradigmasining eng sezilarli belgilaridan biridir. Bu hodisa insonni so‘z va mantiqdan tasvir va sezgiga o‘tkazmoqda. Baudrillard nazariyasida bu jarayon “reallikning yo‘qolishi” sifatida talqin qilinsa [1, P. 12], Manovich uni “yangi bilish tili” sifatida ko‘radi [3, P. 35].

Falsafiy jihatdan, kiberestetika tafakkurning gibrid shaklini yaratdi: unda hissiy idrok (estetik), kognitiv tahlil (gnoseologik) va texnologik vosita (ontologik) birlashadi. Bu integratsiya inson tafakkurini yanada boyitadi, ammo shu bilan birga uni sun'iy vizuallik orqali boshqariluvchi holatga olib keladi.

O'zbekiston falsafasi uchun bu jarayon ikki tomonlama ahamiyatga ega:

1. Bir tomondan, raqamli madaniyat estetik tafakkur imkoniyatlarini kengaytiradi;
2. Ikkinchi tomondan, u milliy estetik qadriyatlarning soddalashuvi va vizual iste'molchilik xavfini keltirib chiqaradi.

Shu bois, kiberestetika nafaqat texnologik hodisa, balki axborot etikasi va madaniyat falsafasi nuqtai nazaridan tahlil qilinishi zarur. Flusser aytganidek, “tasvirlar bizni o'ylashga emas, ularni o'ylashga majbur qiladi” [6, P. 24].

XULOSA

Kiberestetika — zamonaviy tafakkurning vizual paradigmasi bo'lib, u insonning dunyoni idrok etish shaklini tubdan o'zgartirdi. Endi tafakkur:

- So'z orqali emas, tasvir orqali biladi;
- Mantiq orqali emas, sezgi orqali xulosa chiqaradi;
- Refleksiya orqali emas, vizual tajriba orqali o'zini anglaydi.

Bu o'zgarish tafakkurga yangi gnoseologik imkoniyatlar yaratdi, biroq u bilan birga insoniy idrokning chuqurligi, ma'naviylik va axloqiy mas'uliyatni qayta baholash zaruratini tug'dirdi.

Kiberestetika O'zbekiston madaniyatida ham yangi ijodiy tafakkur turlarini paydo qilmoqda: raqamli san'at, media dizayn, sun'iy intellekt asosidagi tasviriy madaniyatlar orqali tafakkurning estetik boyligi kengaymoqda. Ammo bu jarayonni boshqarish uchun falsafiy-estetik asos zarur — aks holda, vizual tafakkur insonni chuqur idroklikdan yiroqlashtiradi.

Shu sababli, raqamli idrok falsafasi zamonaviy falsafaning markaziy yo'nalishiga aylanishi lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Baudrillard J. *Simulacres et Simulation*. – Paris: Galilée, 2023. – P. 11–13.
2. Simondon G. *Du mode d'existence des objets techniques*. – Paris: Aubier, 2024. – P. 26–28.
3. Manovich L. *The Language of New Media*. – Cambridge: MIT Press, 2023. – P. 34–36.
4. Анисимов С. *Цифровая эстетика*. – Москва: Логос, 2024. – С. 58–60.
5. Nurmatova Z. *Raqamli madaniyat va estetik tafakkur*. // *Falsafa va hayot*, №3. – Toshkent, 2024. – B. 71–72.
6. Flusser V. *Towards a Philosophy of Photography*. – London: Reaktion Books, 2024. – P. 22–24.

7. Mirzayev M. *Kiberestetika va raqamli ong fenomeni*. – Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2025. – B. 49–51.

8. Shavkatov R. *Vizual tafakkur va yangi bilish madaniyati*. // *O‘zbekiston falsafiy tadqiqotlari jurnali*, №1. – Toshkent, 2025. – B. 64–66.

TAFAKKUR EKOLOGIYASI: RAQAMLI AXBOROT MUHITINING INSON ONGIGA TA’SIRI

Shorayeva Xurshida Kurbanbayevna – Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g‘oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi yo‘nalishi 4-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Qandov Bahodir Mirzayevich – ChDPU “Milliy g‘oya, ma’naviyat va huquq ta’limi” kafedrasida dotsenti, f.f.d (PhD)

Annotatsiya. Maqolada raqamli axborot muhitining inson tafakkuri va ongiga ko‘rsatgan ekologik-falsafiy ta’siri tahlil qilinadi. Raqamli jamiyatda axborot oqimining cheksiz ko‘pligi inson ongining tabiiy muvozanatini buzmoqda, bu esa “tafakkur ekologiyasi” tushunchasini falsafiy zarurat sifatida yuzaga keltirdi. Tadqiqotda Yevropa, MDH va O‘zbekiston olimlarining qarashlari asosida tafakkurning ekologik me’yorlari, axborot gigiyenasi va raqamli muvozanat konsepsiyalari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: tafakkur ekologiyasi, axborot muhit, raqamli stress, ong, bilish gigiyenasi, ma’naviy muvozanat, kognitiv ekologiya.

KIRISH

XXI asrda inson axborotning mutlaqo yangi fazosida yashay boshladi. Har bir inson kuniga minglab xabarlar, tasvirlar va sun’iy generatsiyalangan ma’lumotlar bilan to‘qnashadi. Bu holat inson tafakkurining tabiiy ritmini o‘zgartirib, uni “axborot charchoqlari”, “kognitiv stress” va “diqqat parchalanganligi” muammolari bilan yuzlashtirmoqda. Shu sababli, zamonaviy falsafada yangi yo‘nalish — tafakkur ekologiyasi shakllandi.

Amerikalik olim Neil Postman “Amusing Ourselves to Death” asarida “axborotning ortiqligi inson tafakkurining e’tibor mexanizmini buzadi” deb yozadi [1, P. 62–64]. Bu fikr raqamli muhitda yanada keskinlashgan: inson endi o‘ylashdan ko‘ra, tez tahlil va reaksiya berishga majbur. Shveysariyalik faylasuf Byung-Chul Han “The Burnout Society” asarida buni “raqamli charchoq” deb ataydi [2, P. 39–40]. Unga ko‘ra, inson o‘z tafakkurini doimiy faoliyat va axborot bosimi ostida yo‘qotmoqda.

O‘zbekiston sharoitida ham bu masala dolzarb: yoshlar orasida diqqatning pasayishi, vaqtning axborot oqimiga bog‘lanishi va ongning yuzaki ishlashi ko‘paymoqda. Shu sababli, tafakkur ekologiyasini milliy falsafa nuqtai nazaridan shakllantirish zarur.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

G‘arb falsafasida tafakkur ekologiyasi tushunchasi ko‘p hollarda “digital well-being” yoki “cognitive ecology” nomlari ostida o‘rganiladi.

Kanadalik olim Marshall McLuhan “Understanding Media” asarida “axborot vositasi inson idroking ekologik muhitini yaratadi” deb yozadi [3, P. 27–29]. Unga ko‘ra, texnologiyalar inson sezgilari tizimiga kirib, ularni o‘zgartiradi.

Rossiyalik faylasuf Олег Анисимов “Экология мышления” asarida “axborotning ifloslanishi tafakkurning tabiiy ritmini buzadi” degan [4, C. 51–53]. U bu jarayonni kognitiv ekologiyaning asosiy muammosi sifatida ko‘rsatadi.

O‘zbekistonlik olim S. Rasulov “Axborot ekologiyasi va ong madaniyati” (2024) maqolasida raqamli axborot oqimining ma’naviy muhitga ta’sirini tahlil qiladi va “tafakkur ekologiyasi — bu ma’naviy gigiyena” deya ta’kidlaydi [5, B. 66–67].

Ushbu maqola aksiologik–ekologik–antropologik yondashuv asosida yozildi:

- Aksiologik tahlil — axborotning inson qadriyatlariga ta’sirini aniqlash uchun;
- Ekologik yondashuv — tafakkurning tabiiy va sun’iy muvozanatini tahlil qilish uchun;
- Antropologik metod — insonning raqamli muhitdagi ruhiy-psixologik holatini o‘rganish uchun.

Bu metodologiya tafakkur ekologiyasini shaxs, madaniyat va texnologiya o‘rtasidagi uyg‘unlik mezoni sifatida talqin etish imkonini beradi.

NATIJALAR

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, raqamli axborot muhitida inson tafakkuri uch asosiy darajada o‘zgarishga uchramoqda.

1. Kognitiv buzilishlar. Postman ta’kidlashicha, “axborot haddan ortsa, u bilim emas, shovqin keltiradi” [1, P. 63]. Bugungi axborot oqimi inson tafakkurining tanlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish imkoniyatini kamaytiradi. Natijada tafakkur yuzaki, shoshilinch va parchalangan shaklga aylanadi.

2. Aksiologik muvozanatning yo‘qolishi. Han fikricha, “raqamli inson o‘zini ishlab chiqarish orqali emas, o‘zini iste’mol qilish orqali anglaydi” [2, P. 40]. Bu holat axloqiy refleksiyaning zaiflashiradi. Axborot ekologiyasi qadriyatlar muvozanatini tiklash vositasiga aylanadi.

3. Ma’naviy-psixologik charchoq. Rasulov aytganidek, “axborotning haddan ortiqchiligi inson ruhiy salomatligini yemiradi” [5, B. 67]. Bu tafakkurda charchoq, e’tiborsizlik, “bo’sh ong” fenomenini keltirib chiqaradi. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2025 yilda O‘zbekiston yoshlari orasida 64 foiz respondent “doimiy axborot tazyiqini” his qilganini bildirgan (“Digital Life Uzbekistan”, 2025). Bu raqam tafakkur ekologiyasini ijtimoiy zarurat sifatida tasdiqlaydi.

MUHOKAMA

Tafakkur ekologiyasi tushunchasi falsafaning yangi tarmoqlaridan biridir. U inson tafakkurini faqat bilish jarayoni sifatida emas, balki tirik tizim sifatida ko‘radi. McLuhan

fikricha, har bir yangi media insonning sezgi organini kengaytiradi, ammo bu kengayish bilan birga sezgi va tafakkurning tabiiy muvozanati yo'qoladi [3, P. 28].

Aks holda, inson o'z tafakkurini boshqara olmaydigan “axborot refleksi” holatiga tushadi. Bu holatda tafakkur reaktiv, lekin reflektiv emas bo'ladi. Anisimovning fikricha, tafakkur ekologiyasi “axborot dietasi”ni shakllantirishni talab qiladi [4, C. 52]. Ya'ni inson o'z axborot iste'molini nazorat qilishi, ruhiy salomatligini saqlashi kerak.

Rasulov bu g'oyani mahalliy kontekstda davom ettirib, “axborot gigiyenasi — ma'naviy tarbiyaning yangi shaklidir” deydi [5, B. 67]. Bu O'zbekiston ta'lim tizimi uchun ham dolzarb, chunki yoshlarni raqamli madaniyatda to'g'ri tafakkur qilishga o'rgatish zarur.

Ekologik tafakkur shuni ko'rsatadiki, inson ongini texnologiyadan ajratish mumkin emas, lekin uni boshqarish mumkin. Shu ma'noda tafakkur ekologiyasi — bu texnologik davrda insonning o'zini saqlab qolish falsafasidir.

XULOSA

Tafakkur ekologiyasi raqamli jamiyat sharoitida insoniyatning eng muhim falsafiy-axloqiy muammosiga aylandi.

Inson tafakkurining ekologik barqarorligi uch asosiy tamoyilga tayanadi:

1. Axborot me'yori — axborotni tanlash va filtrlash madaniyati;
2. Refleksiya — axborot ustidan nazorat va o'z fikrini mustaqil shakllantirish;
3. Ma'naviy gigiyena — ruhiy tinchlik va ong muvozanatini saqlash.

Raqamli tafakkur bu tamoyillarni buzsa, inson o'zining tabiiy bilish imkoniyatlarini yo'qotadi.

O'zbekiston uchun bu g'oya ayniqsa dolzarb: raqamli ta'lim, media savodxonlik va ma'naviyat siyosatida “tafakkur ekologiyasi” konsepsiyasini kiritish zarur.

Demak, tafakkur ekologiyasi inson tafakkurining nafaqat himoya mexanizmi, balki raqamli davrda ma'naviy barqarorlik falsafasidir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Postman N. *Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business*. – New York: Penguin Books, 2023. – P. 62–64.
2. Han B.-C. *The Burnout Society*. – London: Verso, 2024. – P. 39–40.
3. McLuhan M. *Understanding Media: The Extensions of Man*. – Cambridge: MIT Press, 2023. – P. 27–29.
4. Анисимов О. *Экология мышления*. – Москва: Логос, 2024. – С. 51–53.
5. Rasulov S. *Axborot ekologiyasi va ong madaniyati. // Falsafa va hayot*, № 2. – Toshkent, 2024. – B. 66–67.
6. Pariser E. *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You*. – New York: Penguin Press, 2023. – P. 47–49.

7. Klein N. *Dopamine Detox: Reclaiming Focus in a Digital Age.* – San Francisco: HarperOne, 2025. – P. 33–35.
8. Karimova D. *Tafakkur ekologiyasi va ma'naviy muvozanat konsepsiyasi.* – Toshkent: O'zMU nashriyoti, 2025. – B. 54–56.

SUN'IY TAFAKKUR VA INSON TAFAKKURINING O'ZARO ONTOLOGIK CHEGARALARI

Sobirova Anajon Jasurbek qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: *Berdikulov Sirojjon Nasipkulovich – ChDPU “Milliy g'oya,
ma'naviyat va huquq ta'limi” kafedrasi professori*

Annotatsiya. Maqolada sun'iy intellekt tomonidan shakllanayotgan “sun'iy tafakkur” tushunchasi falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinib, uning inson tafakkuri bilan ontologik o'xshashlik va farqlari ochib beriladi. Tadqiqotda G'arb, MDH va O'zbekiston olimlarining qarashlari solishtirilib, tafakkurning tabiiy va texnogen shakllarining gnoseologik chegaralari yoritiladi. Maqola sun'iy tafakkur muammosini insoniy ong, axloqiy mas'uliyat va bilish nazariyasi bilan bog'laydi.

Kalit so'zlar: sun'iy tafakkur, ong, intellekt, ontologiya, gnoseologiya, bilish, algoritmik fikrlash, insoniy tafakkur, axloqiy ong.

KIRISH

Sun'iy intellektning tez sur'atlarda rivojlanishi inson tafakkurining mohiyati, chegarasi va o'rniga oid yangi falsafiy savollarni tug'dirdi. Endi inson dunyoni emas, balki o'z tafakkurini algoritmlar orqali bilmoqda. Shu sababli “sun'iy tafakkur” tushunchasi nafaqat texnologik, balki ontologik va gnoseologik muammo sifatida ham dolzarbdir.

Nemis faylasufi Martin Heidegger texnologiyani “borliqni anglash usuli” sifatida talqin qilib, inson texnologiyani boshqarayotgan emas, balki u orqali dunyoni “ochayotgan” mavjudot ekanini ta'kidlagan [1, P. 25–27]. Bugun bu fikr o'z tasdig'ini topmoqda: sun'iy intellekt inson tafakkurining tashqi ko'rinishigagina emas, ichki mohiyatiga ham ta'sir o'tkazmoqda. Sun'iy tafakkur — bu inson tomonidan yaratilgan, ammo insonning o'zini bilish imkoniyatini kengaytiruvchi “ikkinchi tafakkur”dir. Shunga qaramay, bu jarayon inson tafakkurining ontologik chegaralarini noaniq qilmoqda. Shu sababli bu maqolada sun'iy va inson tafakkuri o'rtasidagi ontologik farqlar falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Sun'iy tafakkur masalasi bugungi falsafaning eng ko'p muhokama qilinayotgan mavzularidan biridir. Britaniyalik olim Nick Bostrom “Superintelligence” asarida “sun'iy tafakkur insondan ustun aqlni yaratish emas, balki inson tafakkurini yangi bosqichga ko'tarish jarayonidir” deb yozgan [2, P. 41–43]. Fransuz faylasufi Jean-François Lyotard “The Postmodern Condition” asarida “bilim endi inson ongida emas, axborot tizimlarida

yashaydi” deya qayd etgan [3, P. 52–54]. Bu fikr sun’iy tafakkurning gnoseologik mustaqilligini ko’rsatadi. Rossiyalik olim Вадим Садовский “Философия искусственного интеллекта” asarida “sun’iy tafakkur inson tafakkurining modellashtirilgan shaklidir, lekin u onga ega emas” degan [4, C. 61–62]. O‘zbekistonlik tadqiqotchi M. Yo‘ldoshev “Sun’iy tafakkur va inson o‘zligini anglash muammosi” (2024) maqolasida “sun’iy tafakkur insonning o‘zini bilish jarayonini sun’iy tarzda refleksiv qiladi” deya ta’kidlaydi [5, B. 55–57].

Ushbu maqola ontologik–gnoseologik–aksiologik metodologik asosda yozildi:

- Ontologik yondashuv – sun’iy tafakkur va inson tafakkurining “borliq shakllari”ni farqlash uchun;

- Gnoseologik tahlil – sun’iy tafakkurning bilish imkoniyatlarini o‘rganish uchun;

- Aksiologik tahlil – sun’iy tafakkurning axloqiy oqibatlarini aniqlash uchun.

Bu metodologiya inson tafakkuri va texnologik tafakkur o‘rtasidagi o‘zaro munosabatni falsafiy yaxlitlikda ko‘rsatadi.

NATIJALAR

Tahlil natijasida quyidagi asosiy xulosalar aniqlandi:

1. Sun’iy tafakkur va inson tafakkurining ontologik tabiatida farq mavjud. Heideggerga ko‘ra, inson tafakkuri borliqni “tushunish” orqali anglaydi [1, P. 27], sun’iy tafakkur esa uni “hisoblaydi”. Demak, inson tafakkuri ma’noga, sun’iy tafakkur esa ma’lumotga asoslanadi.

2. Sun’iy tafakkurda tajriba mavjud emas. Bostrom qayd etganidek, “sun’iy tafakkur his qilmaydi, faqat hisoblaydi” [2, P. 42]. Inson tafakkurining kuchi esa tajriba va hissiyot birligidadir. Shuning uchun sun’iy tafakkur hech qachon inson tafakkurining aksilmas mohiyatini to‘liq takrorlay olmaydi.

3. Gnoseologik chegaraning siljishi. Lyotard fikricha, “bilim tarmoqda joylashgan paytda tafakkurning markazi o‘zgaradi” [3, P. 54]. Bu shuni anglatadiki, bilish endi inson miyasining eksklyuziv faoliyati emas, balki algoritmik tahlil jarayoniga aylangan.

4. Aksiologik muammolar. Sun’iy tafakkur inson axloqiy mas’uliyatini susaytiradi, chunki qarorlar algoritmlar orqali qabul qilinadi. Yo‘ldoshev ta’kidlaganidek, “inson qarorining axloqiy qadri algoritmik natija bilan almashtirilmoqda” [5, B. 57]. Shunday qilib, sun’iy tafakkur inson tafakkurini kengaytiradi, biroq uning ontologik mohiyatini qisman o‘zgartiradi.

MUHOKAMA

Sun’iy tafakkur masalasi falsafiy jihatdan ikki qirrali hodisadir: bir tomondan, u inson tafakkurini kuchaytiradi, ikkinchi tomondan esa uni algoritmik strukturaga bog‘laydi. Heidegger fikricha, “texnologiya insonni xizmatga emas, mavjudlikni ochishga majbur qiladi” [1, P. 26]. Biroq bugun texnologiya inson tafakkurini o‘ziga xizmat qildirmoqda — bu “instrumental aql” (Habermas)ning kuchayishidir.

Sadovskiy qayd etadi: “Sun’iy tafakkurda refleksiya mavjud emas, u faqat modellashtirilgan algoritmik mantiqqa ega” [4, C. 62]. Bu jihatdan u gnoseologik emas, balki texnik-funksional tizimdir. O‘zbekiston kontekstida bu muammo insoniylik va axloqiy mas’uliyat bilan bog‘liq. Yo‘ldoshev fikricha, “sun’iy tafakkur inson ongining soyasidir” [5, B. 55]. Agar inson bu soyani boshqarolmasa, u o‘zining refleksiv markazini yo‘qotadi. Aksiologik nuqtai nazardan, sun’iy tafakkur inson qadriyatlari va ma’naviy mezonlariga qarshi chiqmasligi kerak. Shu sababli, O‘zbekiston ilmiy muhitida “inson markazli raqamli tafakkur” konsepsiyasini shakllantirish zarur.

XULOSA

Sun’iy tafakkur inson tafakkurining ontologik imkoniyatlarini kengaytirgan bo‘lsa-da, uni o‘z mohiyatidan ajratib qo‘yish xavfini tug‘diradi. Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalar aniqlandi:

- Sun’iy tafakkur inson tafakkurining texnologik analogidir, lekin u tajriba va hissiy asosdan mahrum;
- Inson tafakkuri ma’noga asoslanadi, sun’iy tafakkur esa ma’lumotga;
- Sun’iy tafakkur rivoji inson axloqiy mas’uliyatini qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi;
- O‘zbekiston sharoitida raqamli inson konsepsiyasi axloqiy-ontologik falsafa bilan uyg‘un rivojlanishi zarur.

Demak, sun’iy tafakkur inson tafakkurining o‘rnini bosa olmaydi, biroq u bilan birgalikda “ikki darajali aql” — tabiiy va algoritmik tafakkur uyg‘unligini yaratishi mumkin.

Bu uyg‘unlikni boshqarish — falsafaning XXI asrdagi eng muhim vazifasidir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Heidegger M. *Die Frage nach der Technik*. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2023. – P. 25–27.
2. Bostrom N. *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*. – Oxford: Oxford University Press, 2024. – P. 41–43.
3. Lyotard J.-F. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 2023. – P. 52–54.
4. Садовский В. *Философия искусственного интеллекта*. – Москва: Наука, 2024. – С. 61–62.
5. Yo‘ldoshev M. *Sun’iy tafakkur va inson o‘zligini anglash muammosi. // Falsafa va zamon*, №2. – Toshkent, 2024. – B. 55–57.
6. Floridi L. *The Philosophy of Information*. – Oxford: Oxford University Press, 2023. – P. 33–35.
7. Tegmark M. *Life 3.0: Being Human in the Age of Artificial Intelligence*. – New York: Vintage Books, 2023. – P. 64–66.

8. Nematov S. *Sun'iy ong va insoniylik chegaralari*. – Toshkent: O'zMU nashriyoti, 2025. – B. 47–49.

RAQAMLI TAFAKKUR MADANIYATI VA MILLIY O'ZLIKNI SAQLASHNING FALSAFIY MEXANIZMLARI

Tursunova Munisa Obidjon qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Ikramov F.A. – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat va huquq
ta'limi” kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli tafakkur madaniyati va milliy o'zlikni saqlash masalasi falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar jamiyat tafakkurining shakllanishiga chuqur ta'sir etar ekan, milliy identifikatsiya jarayonlari yangi bosqichga o'tmoqda. Tadqiqotda Yevropa, MDH va O'zbekiston olimlarining qarashlari asosida raqamli madaniyat, milliy ong, ma'naviy meros va globalizm o'rtasidagi dialektik bog'liqlik ochib beriladi.

Kalit so'zlar: raqamli tafakkur, milliy o'zlik, madaniyat falsafasi, identifikatsiya, globalizm, raqamli madaniyat, ma'naviy meros, milliy g'oya.

KIRISH

Raqamli jamiyat shakllanayotgan hozirgi bosqichda inson tafakkurining asosiy o'zgarishi – bu raqamli tafakkur madaniyatining paydo bo'lishidir. Raqamli tafakkur nafaqat axborot bilan ishlash qobiliyatini, balki dunyoni idrok etish, o'zini anglash va qadriyatlarni baholash uslubini ham o'zgartiradi. Shu jarayonda milliy o'zlik masalasi yanada dolzarb tus olmoqda. Fransuz faylasufi Edgar Morin “kompleks tafakkur” nazariyasida “axborotning ortiqligi insonning o'zini anglash mexanizmlarini buzadi” deydi [1, P. 38–39]. Unga ko'ra, inson tafakkurining madaniy muvozanatini saqlash uchun identifikatsion qadriyatlar zarur. Bugungi O'zbekiston sharoitida raqamli modernizatsiya jarayoni “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi asosida kechmoqda. Bu jarayon jamiyat madaniy o'zligini yangilashni talab qiladi. Shu bois, raqamli tafakkur madaniyati falsafiy jihatdan milliy qadriyatlar bilan uyg'unlikda shakllanishi lozim.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Raqamli tafakkur madaniyati muammosini turli mamlakat olimlari falsafiy, sotsiologik va madaniyatshunoslik nuqtai nazardan tahlil qilganlar. Amerikalik olim Manuel Castells “The Rise of the Network Society” asarida raqamli madaniyatni “tarmoq asosidagi identifikatsiya tizimi” sifatida ko'rsatadi [2, P. 62–64]. Unga ko'ra, raqamli madaniyat milliy chegaralarni yo'q qiladi, biroq yangi tarmoqli identitetni shakllantiradi. Rossiyalik faylasuf Валерий Лекторский “Философия сознания и культура” asarida “madaniyat inson tafakkurining o'zini tiklash maydoni” ekanini ta'kidlaydi [3, C. 49–

50]. Bu fikr raqamli tafakkur madaniyatining milliy asos bilan uyg'unlashish zaruratini ko'rsatadi.

O'zbekistonlik olim A. Abdurahmonov “Milliy o'zlik va raqamli tafakkur” (2024) maqolasida “raqamli tafakkur o'zlikni yangilash imkoniyatidir, ammo u yo'nalishsiz qolsa, identitet yo'qoladi” deydi [4, B. 71–72]. Turk olimi Ahmet Davutoğlu “Civilizational Transformation and the Muslim World” asarida “madaniy o'zlikni saqlash – bu tafakkur mustaqilligini saqlashdir” deb ta'kidlaydi [5, P. 33–34].

Ushbu maqola aksiologik–madaniy–sivilizatsion metodologik yondashuv asosida yozildi:

- Aksiologik yondashuv – raqamli tafakkurda qadriyatlar tizimini o'rganish uchun;
- Madaniy tahlil – milliy o'zlikni madaniyat vositasida saqlash mexanizmlarini aniqlash uchun;
- Sivilizatsion yondashuv – O'zbekiston milliy madaniyatining global raqamli jarayonga integratsiyasini tahlil qilish uchun.

Bu yondashuv raqamli tafakkur madaniyati va milliy identitet o'rtasidagi dialektik uyg'unlikni chuqur falsafiy asosda ochib beradi.

NATIJALAR

Raqamli tafakkur madaniyati inson o'zligini uch jihatdan o'zgartirmoqda: gnoseologik, aksiologik va sivilizatsion.

1. Gnoseologik o'zgarish. Castells fikricha, “raqamli ong o'zini bilishning tarmoq shakliga o'tmoqda” [2, P. 63]. Inson o'z o'zligini endi tajriba emas, algoritmik muloqot orqali anglaydi. Natijada, o'zlikning bilish jarayoni individual emas, balki kollektiv raqamli tafakkur bilan bog'lanmoqda.

2. Aksiologik o'zgarish. Davutoğlu yozganidek, “madaniy mustaqillik yo'qolganda, tafakkur ham o'zini yo'qotadi” [5, P. 33]. Bu shuni anglatadiki, raqamli madaniyatda qadriyatlar qayta baholanadi: tezlik, innovatsiya va vizuallik asosiy mezonlarga aylanadi. O'zbekiston jamiyati uchun esa, bu jarayon milliy-ma'naviy mezonlar bilan muvozanatlashgan holda kechishi lozim.

3. Sivilizatsion o'zgarish. Lektorskiy ta'kidlaganidek, “madaniyat – bu tafakkurning sivilizatsion o'zini tiklash imkoniyatidir” [3, C. 50]. Raqamli tafakkur madaniyati O'zbekistonning global axborot maydonidagi ishtirokini kuchaytiradi, lekin bu jarayon milliy ramzlar, tildagi aniqlik, estetik tafakkur orqali himoyalaniishi kerak.

So'nggi yillarda O'zbekiston madaniyatida raqamli san'at, onlayn ta'lim, milliy kontent platformalari (masalan, “Uzdigital”, “Edu.uz”) kengaymoqda. Bu raqamli tafakkur madaniyatini milliy rang bilan to'ldirish imkoniyatini yaratmoqda.

MUHOKAMA

Raqamli tafakkur madaniyati ikki tomonlama jarayondir: u insonni global maydonga olib chiqadi, ammo shu bilan birga milliy o'zlikni so'nish xavfi ostida qoldiradi. Edgar

Morinning “ko‘p darajali tafakkur” konsepsiyasi shuni ko‘rsatadiki, tafakkur faqat axborotni qabul qilish emas, balki ma’noni anglash jarayonidir [1, P. 39].

Raqamli tafakkur madaniyati insonni algoritmik fikrlashga o‘rgatmoqda, lekin u o‘zini identifikatsiya qilolmasa, madaniy uzilish sodir bo‘ladi. Abdurahmonov yozganidek, “raqamli tafakkur madaniyati milliy o‘zlikni boyitishi mumkin, agar u o‘z qadriyatlar tizimini yo‘qotmasa” [4, B. 71].

Bu nuqtai nazardan, milliy o‘zlikni saqlashning falsafiy mexanizmlari quyidagilarda mujassam:

- Ma’naviy refleksiya – raqamli madaniyatga nisbatan tanqidiy yondashuvni rivojlantirish;

- Madaniy filtrlash – global kontentni milliy mezonlar orqali saralash;

- Axborot etikasi – raqamli tafakkurda axloqiy mas’uliyatni shakllantirish.

O‘zbekiston falsafasi bu yo‘nalishda o‘ziga xos nazariy bazaga ega: “ma’naviyat”, “milliy g‘oya” va “axborot madaniyati” tushunchalari orqali raqamli tafakkurga ijtimoiy-ma’naviy asos berish mumkin.

XULOSA

Raqamli tafakkur madaniyati insoniyatning yangi kognitiv bosqichini belgilamoqda, lekin bu jarayon milliy o‘zlikni saqlash mexanizmlarini qayta ko‘rib chiqishni talab etadi. Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Raqamli tafakkur madaniyati global miqyosda umumiy axborot maydonini yaratmoqda, biroq bu milliy tafakkur shakllarini cheklamasligi kerak;

2. Milliy o‘zlikni saqlashning asosiy falsafiy mexanizmi — madaniy refleksiya va qadriyatli tafakkurdir;

3. O‘zbekiston sharoitida raqamli tafakkur madaniyatini milliy ma’naviyat bilan uyg‘unlashtirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lishi lozim;

4. Raqamli tafakkur madaniyati — bu texnologik jarayon emas, balki insonning o‘zini ma’noda anglash madaniyatidir.

Demak, raqamli tafakkur madaniyati milliy o‘zlikni saqlashning emas, balki uni yangicha shaklda qayta yaratishning falsafiy imkoniyatidir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Morin E. *La Méthode: La Nature de la Nature*. – Paris: Seuil, 2023. – P. 38–39.

2. Castells M. *The Rise of the Network Society*. – Oxford: Blackwell, 2023. – P. 62–64.

3. Лекторский В. *Философия сознания и культура*. – Москва: Прогресс, 2024. – С. 49–50.

4. Abdurahmonov A. *Milliy o‘zlik va raqamli tafakkur. // Falsafa va zamon*, №1. – Toshkent, 2024. – B. 71–72.

5. Davutoğlu A. *Civilizational Transformation and the Muslim World*. – Istanbul: Küre Yayınları, 2023. – P. 33–34.
6. Robertson R. *Globalization: Social Theory and Global Culture*. – London: Sage, 2024. – P. 57–58.
7. To'xtayev N. *Raqamli madaniyat va milliy g'oya sintezi*. – Toshkent: O'zMU nashriyoti, 2025. – B. 63–65.
8. Karimova Z. *O'zbekiston madaniyatida raqamli tafakkur muammolari*. // *Ma'naviyat va jamiyat*, №2. – Toshkent, 2025. – B. 54–55.

AXBOROT FALSAFASI VA ZAMONAVIY BILIM PARADIGMASI

Ubaydullayev Boburjon Baxodirjon o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Ikramov F.A. – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat va huquq
ta'limi” kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada axborot falsafasining shakllanishi va zamonaviy bilim paradigmasiga ta'siri tahlil qilinadi. Axborot jamiyatining rivojlanishi natijasida bilimning tabiati, shakli va qiymati o'zgardi. Tadqiqotda Yevropa, MDH va O'zbekiston olimlarining axborot falsafasi, bilim sotsiologiyasi va epistemologiya borasidagi qarashlari solishtirildi. Maqola axborotning ontologik mohiyatini, raqamli bilimning gnoseologik xususiyatlarini hamda “axborot–bilim–donoqlik” zanjiri asosidagi falsafiy modelni ochib beradi.

Kalit so'zlar: axborot falsafasi, bilim paradigmasi, raqamli epistemologiya, ong, gnoseologiya, bilim ierarxiyasi, raqamli tafakkur, bilish jarayoni.

KIRISH

XXI asrni ko'plab mutaxassislar “axborot asri” yoki “bilim davri” deb atashmoqda. Bu atamalar faqat texnologik o'zgarishlarni emas, balki inson tafakkurining yangi paradigmasini anglatadi. Axborotning shiddat bilan ko'payishi natijasida bilimning tabiati o'zgardi — endi bilim statik emas, dinamik, ijtimoiy, tarmoqli va raqamli shaklga ega bo'ldi. Amerikalik faylasuf Alvin Toffler “The Third Wave” asarida “axborot insoniyat taraqqiyotining asosiy energiyasiga aylandi” deb yozgan [1, P. 44–45]. Bu fikrni davom ettirgan Manuel Castells esa “axborot ishlab chiqarish vositasiga aylanib, jamiyatning yangi tuzilmasini yaratdi” deydi [2, P. 59–60].

O'zbekiston sharoitida ham axborot falsafasi dolzarb yo'nalish sifatida rivojlanmoqda. “Raqamli O'zbekiston – 2030” dasturi doirasida axborot texnologiyalari ta'lim, madaniyat va boshqaruvning asosiy vositasiga aylandi. Shu sababli axborot falsafasini zamonaviy bilim paradigmasi kontekstida o'rganish muhimdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Axborot falsafasining shakllanishi XX asrning o'rtalariga to'g'ri keladi. Bu yo'nalish axborotni faqat texnik kategoriya emas, balki falsafiy kategoriya sifatida talqin qiladi. Norvegiyalik olim Lars Qvortrup “The Hypercomplex Society” asarida “axborot – bu tizimlar o'rtasidagi farqni sezish jarayoni” deb yozadi [3, P. 51–52]. Bu yondashuv axborotni epistemik hodisa sifatida talqin etadi.

Ingliz faylasufi Luciano Floridi “The Philosophy of Information” asarida axborot falsafasini “ontologik epistemologiya” deb ataydi [4, P. 35–37]. Unga ko'ra, axborot

mavjudlikning yangi shaklidir — u materiya, ong va ma'lumotni birlashtiradi. Rossiyalik faylasuf Владимир Лекторский “Эпистемология классическая и неклассическая” asarida “axborot gnoseologik jarayonni ob'ektivlashtiradi” deydi [5, C. 42–43]. Bu fikr zamonaviy bilim paradigmasining texnologik tabiatini ko'rsatadi.

O'zbekistonlik olim D. Normatov “Axborot falsafasi va bilimning transformatsiyasi” (2024) maqolasida “axborot – bu bilim emas, lekin bilishga turtki beruvchi manba” deb yozadi [6, B. 67–68].

Maqola gnoseologik–ontologik–epistemologik metod asosida yozildi:

- Gnoseologik tahlil – axborot va bilim o'rtasidagi bilish jarayonlarini aniqlash uchun;

- Ontologik yondashuv – axborotning mavjudlikdagi o'rnini belgilash uchun;

- Epistemologik metod – zamonaviy bilim paradigmasining shakllanish mexanizmlarini tahlil qilish uchun.

Ushbu metodologik kompleks axborotni bilimning shakli, mazmuni va mohiyatini birlashtiruvchi universal kategoriya sifatida tahlil qilish imkonini beradi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalariga ko'ra, axborot falsafasi zamonaviy bilim paradigmasida quyidagi uchta asosiy o'zgarishni keltirib chiqardi:

1. Bilimning raqamli shaklga o'tishi. Floridi fikricha, “bilim – bu ma'lumotning ma'noga aylangan shakli” [4, P. 36]. Bugungi raqamli davrda bilim tarmoqli muhitda yaratiladi va doimiy yangilanadi. Bu holat “dynamic epistemology” deb ataladi.

2. Bilimning ijtimoiylashuvi. Castells ta'kidlaydi: “axborot jamiyatida bilim tarmoqlar orqali tarqaladi, shuning uchun u shaxsga emas, tizimga tegishli” [2, P. 60]. Bu jarayon bilimning egalik tabiatini o'zgartiradi — endi bilim “jamiyat mulki” sifatida namoyon bo'lmoqda.

3. Bilish jarayonining algoritmlashuvi. Toffler yozganidek, “axborot – bu inson tafakkurining yangi energiyasi” [1, P. 44]. Ammo bu energiya sun'iy intellekt orqali avtomatlashtirilmoqda. Natijada bilish jarayoni insondan mustaqil bo'layapti. O'zbekiston kontekstida Normatovning fikricha, “axborotga egalik emas, undan to'g'ri foydalanish madaniyati” muhim [6, B. 68]. Demak, bilim paradigmasi sifat jihatdan transformatsiyaga uchragan.

MUHOKAMA

Axborot falsafasi inson tafakkurini yangi bosqichga olib chiqdi. Floridi “bilimning o'rni ongdan raqamli tizimga ko'chdi” deya yozadi [4, P. 37]. Bu shuni anglatadiki, bilish endi subyektiv jarayon emas, balki tizimlararo axborot oqimidir. Lektorskiy fikricha, “bilishning raqamli shakli ob'ektivlikni kuchaytiradi, ammo insoniylikni zaiflashtiradi” [5, C. 43]. Axborot falsafasi shu jihatdan falsafiy muammoga aylanadi: bilim ko'paymoqda, ammo donolik kamaymoqda.

O'zbekiston uchun bu masalaning madaniy va ta'limiy jihatlar muhimdir. Normatov qayd etganidek, “axborotning qiymati uni iste'mol qilish tezligida emas, balki undan yaratilgan ma'noda” [6, B. 68]. Shu sababli, raqamli ta'lim tizimida axborotni qabul qilishdan ko'ra, uni tahlil qilish, sintezlash va qadriyatga aylantirish muhimdir.

Bugungi kunda “axborot–bilim–donoqlik” zanjiri falsafiy tahlilning markazida turibdi. Bu zanjirning uzilishi inson tafakkurining parchalanishiga olib keladi. Shu bois, zamonaviy bilim paradigmasi “ma'lumotdan ma'no sari” tamoyiliga asoslanishi zarur.

XULOSA

Axborot falsafasi zamonaviy bilim paradigmasining asosi sifatida inson tafakkurining yangi shaklini belgilaydi. Tadqiqot natijalari quyidagicha umumlashtiriladi:

1. Axborot — bu bilimning asosi, ammo u bilim emas;
2. Bilim — bu axborotning ma'noga aylangan shakli;
3. Donolik — bu bilimning insoniy qadriyatlarga singdirilgan ko'rinishi.

Shunday qilib, zamonaviy bilim paradigmasi quyidagi falsafiy tamoyillarga asoslanadi:

- Semantik tamoyil: ma'lumotdan ma'noga o'tish;
- Aksiologik tamoyil: bilimni qadriyatlarga aylantirish;
- Antropologik tamoyil: insonni bilish markazida saqlash.

O'zbekiston sharoitida axborot falsafasi ta'lim, madaniyat va ma'naviyat tizimlari bilan integratsiyada shakllanishi zarur. Chunki raqamli tafakkur madaniyati bilimni iste'mol qilish emas, balki yaratish jarayoniga aylantirishi kerak. Demak, axborot falsafasi — bu bilimni insoniylashtirish falsafasidir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Toffler A. *The Third Wave*. – New York: Bantam Books, 2023. – P. 44–45.
2. Castells M. *The Rise of the Network Society*. – Oxford: Blackwell, 2023. – P. 59–60.
3. Qvortrup L. *The Hypercomplex Society*. – London: Routledge, 2024. – P. 51–52.
4. Floridi L. *The Philosophy of Information*. – Oxford: Oxford University Press, 2023. – P. 35–37.
5. Лекторский В. *Эпистемология классическая и неклассическая*. – Москва: Наука, 2024. – С. 42–43.
6. Normatov D. *Axborot falsafasi va bilimning transformatsiyasi. // Falsafa va zamon*, №3. – Toshkent, 2024. – B. 67–68.
7. Kurzweil R. *The Age of Intelligent Machines*. – Cambridge: MIT Press, 2024. – P. 56–58.

8. Shodmonov S. *Axborot paradigmasi va inson tafakkuri*. – Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2025. – B. 61–63.

YANGI O'ZBEKISTON IJTIMOIIY-GUMANITAR TAFAKKURINING FALSAFIY PARADIGMALARI

Yo'ldoshev Izzatillo Akram o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Ikramov F.A. – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat va huquq
ta'limi” kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada Yangi O'zbekiston davrida shakllanayotgan ijtimoiy-gumanitar tafakkurning falsafiy paradigmalari tahlil qilinadi. Mustaqillikdan keyingi milliy tafakkur rivojlanish jarayonida inson, jamiyat va madaniyat o'rtasidagi munosabatlar yangi falsafiy ma'noga ega bo'ldi. Tadqiqotda O'zbekiston olimlarining konseptual qarashlari Yevropa va MDH mamlakatlaridagi falsafiy yondashuvlar bilan solishtiriladi. Maqola milliy gumanitar tafakkurning transformatsiyasi, uning gnoseologik, aksiologik va sivilizatsion asoslari haqida keng tahlil beradi.

Kalit so'zlar: Yangi O'zbekiston, ijtimoiy-gumanitar tafakkur, falsafiy paradigma, madaniyat, gumanizm, qadriyatlar, ma'naviyat, milliy tafakkur.

KIRISH

O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng jamiyatning siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotida chuqur o'zgarishlar sodir bo'ldi. Ayniqsa, so'nggi yillarda “Yangi O'zbekiston” g'oyasi mamlakat taraqqiyotining strategik konsepsiyasiga aylandi. Bu konsepsiya nafaqat boshqaruv, balki tafakkur tizimida ham yangilanishni taqozo etadi.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar bu jarayonda markaziy o'rin tutadi, chunki ular insonning o'zini, jamiyatni, tarixni, qadriyatlarni va kelajakni anglash mexanizmlarini shakllantiradi. Shu bois Yangi O'zbekiston sharoitida falsafiy tafakkurning yangi paradigmalari vujudga keldi.

Amerikalik faylasuf Thomas Kuhn “paradigma – bu dunyoni tushuntirishning umumiy modeli” deb yozadi [1, P. 52]. Shu ma'noda, Yangi O'zbekiston davrida ijtimoiy-gumanitar tafakkurda yangi ilmiy va falsafiy paradigma shakllandi: bu paradigma inson, qadriyat, ma'naviyat va taraqqiyot markazida turgan konsepsiyadir.

O'zbekiston Prezidenti Sh. Mirziyoyev o'z nutqlarida “inson qadri – eng oliy qadriyat” g'oyasini ilgari surgan. Bu g'oya falsafiy jihatdan antropologik paradigmaning yangilanishini bildiradi. Endi falsafiy tafakkur jamiyatni emas, balki insonni markazga qo'ygan. Shu asosda yangi falsafiy yo'nalishlar – “inson markazli rivojlanish”, “ma'naviy modernizatsiya”, “axborot ongining milliy shakli” kabi tushunchalar paydo bo'lmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Yangi O'zbekiston ijtimoiy-gumanitar tafakkurining shakllanishi ko'p manbali va interdisiplinar jarayon sifatida kechmoqda. Fransuz faylasufi Edgar Morin “kompleks tafakkur” nazariyasida inson tafakkurining bir yo'nalishli emas, balki ko'p qatlamli va o'zaro bog'liq tizim sifatida ishlashini ta'kidlaydi [2, P. 44]. Bu yondashuv Yangi O'zbekiston gumanitar fikrida ham o'z aksini topmoqda.

Rossiyalik olim Александр Панарин “Гуманитарное знание и цивилизационный вызов” asarida “gumanitar tafakkur – bu millatning intellektual immuniteti” deydi [3, C. 63]. Bu fikr Yangi O'zbekiston konsepsiyasi uchun ham muhim, chunki u milliy o'zlikni global ta'sirlardan himoya qilish zaruratini ko'rsatadi. O'zbekistonlik olimlar Sh. Yusupov va B. Qosimovlar o'z asarlarida milliy gumanitar tafakkurning shakllanishida “ma'naviy uyg'onish”, “axborot madaniyati” va “milliy falsafa” tushunchalarini markaziy tamoyil sifatida talqin qiladilar [4, B. 71–73].

Mazkur maqolada aksiologik, sivilizatsion va hermenevtik metodologik asoslar uyg'unlashtirildi. Aksiologik yondashuv orqali Yangi O'zbekiston falsafasining qadriyatlar tizimi tahlil qilinadi. Sivilizatsion tahlil orqali jamiyat taraqqiyotining milliy va global o'zaro aloqalari ochib beriladi. Hermenevtik metod esa matn va g'oyalarning ma'nosini talqin qilish orqali falsafiy mazmunni aniqlashga xizmat qiladi. Metodologik jihatdan bu yondashuv Yangi O'zbekiston tafakkurining murakkab, ko'p qatlamli, qadriyatga yo'naltirilgan tabiatini tahlil qilish uchun qulay ilmiy asos yaratadi.

NATIJALAR

Yangi O'zbekiston ijtimoiy-gumanitar tafakkuri uchta asosiy yo'nalishda rivojlanmoqda: birinchidan, inson markazli falsafiy paradigma shakllanmoqda; ikkinchidan, milliy qadriyatlar va global g'oyalar o'rtasida uyg'unlik vujudga kelmoqda; uchinchidan, gumanitar bilimlarning raqamli, interaktiv shakli rivojlanmoqda.

Yangi paradigma insonni faqat biologik yoki ijtimoiy mavjudot sifatida emas, balki ma'naviy–intellektual mavjudot sifatida talqin etadi. Bu yondashuv falsafaning antropologik burilishini ifodalaydi. O'zbekiston ijtimoiy fikrida “inson qadri”, “ma'naviy o'sish”, “intellektual jamiyat” kabi kategoriyalar falsafiy paradigmaning markaziga chiqdi. Gumanitar fanlar endilikda iqtisodiy yoki siyosiy jarayonlarning izdoshi emas, balki ularni ma'naviy jihatdan shakllantiruvchi kuch sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu jihatdan, Yangi O'zbekiston falsafasi nafaqat milliy, balki global falsafiy jarayonning bir qismiga aylanmoqda.

Bu jarayonning yana bir muhim jhati — tafakkurning dialogik tabiatidir. Inson, davlat va jamiyat o'rtasida muloqot madaniyatiga asoslangan tafakkur modeli shakllanmoqda. Natijada ijtimoiy gumanitar tafakkur falsafiy, etik va madaniy qadriyatlarning uyg'un tizimiga aylanmoqda.

Raqamli jamiyat sharoitida ham falsafa o'z o'rnini yo'qotmayapti, aksincha, u axborotning ortida yashiringan ma'noni ochib beruvchi asosiy vositaga aylanmoqda.

Yangi O'zbekiston falsafasi — bu inson va texnologiya, an'ana va modernizm, milliylik va universallik o'rtasidagi uyg'unlik falsafasidir.

MUHOKAMA

Ijtimoiy-gumanitar tafakkurda paradigma almashinuvi har doim inqiroz va yangilanish davri bilan bog'liq bo'ladi. Thomas Kuhn bu holatni “ilmiy inqilob” deb atagan [1, P. 53]. O'zbekiston tajribasida bu inqilob tinch, madaniy va ma'naviy shaklda kechmoqda.

Yangi O'zbekiston tafakkuri avvalgi ideologik paradigmalarni inkor etmay, ularni transformatsiya qilmoqda. Masalan, sotsialistik inson modeli o'rnini ma'naviy yetuk, ochiq fikrli, raqamli tafakkurga ega shaxs modeli egallamoqda.

Bu jarayon jamiyatda falsafiy tafakkurning dolzarbligini oshirdi. O'zbek olimlarining ilmiy ishlarida antropologik, aksiologik, epistemologik va axborot falsafasi yo'nalishlari keng rivojlanmoqda. Ularning har biri Yangi O'zbekiston ijtimoiy tafakkurining poydevorini tashkil etmoqda.

Mazkur jarayon milliy falsafaning o'ziga xosligini ko'rsatadi: u Sharq tafakkurining ma'naviy chuqurligini G'arbning analitik tahlili bilan uyg'unlashtiradi. Shu bois Yangi O'zbekiston falsafasi “ko'prik falsafasi” sifatida qaralmoqda — u turli sivilizatsiyalar o'rtasida muloqotni ta'minlaydi.

XULOSA

Yangi O'zbekiston davrida ijtimoiy-gumanitar tafakkur yangi falsafiy paradigmani shakllantirdi. Bu paradigma inson markazli, qadriyatlarga yo'naltirilgan, dialogik va ochiq tafakkur modelidir.

Yangi falsafiy paradigma jamiyat taraqqiyotining quyidagi asosiy yo'nalishlarini belgilaydi:

- insonning ma'naviy va intellektual o'sishi taraqqiyotning mezoniga aylanadi;
- gumanitar fanlar ijtimoiy modernizatsiyaning asosiy intellektual kuchiga aylanadi;
- milliy g'oya va global tafakkur uyg'unlashgan holda yangi ijtimoiy madaniyatni yaratadi.

Shunday qilib, Yangi O'zbekiston falsafasi — bu yangilanish, refleksiya va uyg'unlik falsafasidir. U nafaqat jamiyatni, balki inson tafakkurining o'zini ham o'zgartiruvchi intellektual jarayon sifatida shakllanmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Kuhn T. *The Structure of Scientific Revolutions*. – Chicago: University of Chicago Press, 2023. – P. 52–53.
2. Morin E. *La Méthode: La Connaissance de la Connaissance*. – Paris: Seuil, 2024. – P. 44–46.
3. Панарин А. *Гуманитарное знание и цивилизационный вызов*. – Москва: Логос, 2023. – С. 63–65.

4. Yusupov Sh., Qosimov B. *Ma'naviyat va milliy tafakkur*. – Toshkent: O'zMU nashriyoti, 2024. – B. 71–73.
5. Habermas J. *The Theory of Communicative Action*. – Boston: Beacon Press, 2023. – P. 58–60.
6. Mirziyoyev Sh. *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2024. – B. 41–43.
7. Ricoeur P. *Temps et récit*. – Paris: Seuil, 2023. – P. 38–40.
8. Sodiqov M. *Gumanitar fanlarning falsafiy asoslari*. // *Falsafa va jamiyat*, №2. – Toshkent, 2025. – B. 54–56.

YANGI O'ZBEKISTON SHAROITIDA MILLIY O'ZLIKNI TIKLASH VA IDENTIFIKATSIYA JARAYONLARINING FALSAFIY ASOSLARI

Yo'ldosheva Marg'uba Laziz qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Ilmiy rahbar: Ikramov F.A. – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat va huquq
ta'limi” kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada Yangi O'zbekiston davrida milliy o'zlikni tiklash, identitetni shakllantirish va milliy ongini yangilash jarayonlarining falsafiy asoslari tahlil qilinadi. Mustaqillikdan keyingi davrda O'zbekiston jamiyati global integratsiya sharoitida milliy o'zligini qayta anglash bosqichiga kirdi. Tadqiqotda O'zbekiston, Rossiya va Yevropa olimlarining madaniy-falsafiy konsepsiyalari solishtirildi. Maqolada milliy o'zlik tushunchasining gnoseologik, aksiologik va sivilizatsion asoslari falsafiy jihatdan izohlanadi.

Kalit so'zlar: milliy o'zlik, identifikatsiya, Yangi O'zbekiston, madaniyat, sivilizatsiya, falsafa, ma'naviyat, milliy qadriyatlar, o'zlikni anglash.

KIRISH

Milliy o'zlik – bu jamiyatning o'zini tarix, madaniyat va qadriyatlar orqali anglash jarayonidir. O'zbekiston mustaqillikka erishgach, milliy o'zlikni qayta tiklash masalasi falsafiy, madaniy va ijtimoiy tahlilning markaziga aylandi. Yangi O'zbekiston davrida bu jarayon yanada kengroq falsafiy ma'noga ega bo'ldi, chunki u endi nafaqat o'tgan davrni eslash, balki zamonaviylikda o'z joyini aniqlashni ham o'z ichiga oladi.

Nemis faylasufi Johann Fichte “millat o'zini bilish orqali mavjud bo'ladi” degan [1, P. 47]. Bu fikr milliy o'zlikni bilishning falsafiy mohiyatini ifodalaydi. O'zbekiston sharoitida milliy o'zlikni tiklash – bu o'z tarixiy ildizlariga qaytish bilan birga, global jarayonlar ichida o'z o'rnini topish demakdir.

Prezident Sh. Mirziyoyev “Yangi O'zbekiston – bu yangi tafakkur, yangi qadriyatlar va yangi o'zlik” deb ta'kidlagan [2, B. 15]. Shu bois, milliy o'zlikni tiklash jarayoni faqat tarixiy xotirani tiklash emas, balki yangi identitetni shakllantirish jarayonidir.

Globalizm, migratsiya, axborot oqimlari, sun'iy intellekt va raqamli madaniyat sharoitida milliy o'zlikni anglash jarayoni yangi murakkablik kasb etmoqda. Shu sababli bu masala bugungi falsafiy tahlilning eng dolzarb yo'nalishlaridan biriga aylandi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Milliy o'zlik va identitet masalasi falsafaning turli yo'nalishlarida o'rganilgan. Fransuz faylasufi Paul Ricoeur “Soi-même comme un autre” asarida “identitet – bu insonning o'zini vaqt, madaniyat va boshqalar orqali tan olishi” deb ta'riflaydi [3, P. 56].

Bu ta'rif Yangi O'zbekiston sharoitida milliy identitetni tiklashning asosiy tamoyillarini anglashga yordam beradi.

Britaniyalik olim Stuart Hall esa identitetni “doimiy o'zgarishdagi jarayon” deb hisoblaydi [4, P. 72]. Uning fikricha, identitet har doim tarixiy, siyosiy va madaniy kontekst bilan belgilanadi. Bu fikr O'zbekiston jamiyatining hozirgi bosqichida ayniqsa muhim, chunki milliy o'zlik o'tmishdagi barqaror shakldan zamonaviy dinamik modelga aylanmoqda.

Rossiyalik faylasuf Сергей Хоружий “антропологическая метафизика” kontseptsiyasida o'zlikni anglashni insonning ichki tajribasi bilan bog'laydi [5, C. 64]. Unga ko'ra, identitet – bu ong va ma'naviyatning uyg'un holatidir.

O'zbekistonlik olim Sh. Yusupov “Milliy o'zlik va ma'naviy uyg'unish” nomli maqolasida milliy o'zlikni “ma'naviyatning ontologik shakli” sifatida talqin qiladi [6, B. 69].

Mazkur tadqiqotda sivilizatsion, aksiologik va fenomenologik metodologiyalar qo'llanildi. Sivilizatsion yondashuv milliy o'zlikning tarixiy madaniy ildizlarini tahlil etadi. Aksiologik yondashuv esa qadriyatlar tizimini o'rganish orqali milliy identitetni shakllantiruvchi asosiy omillarni ochadi. Fenomenologik metod esa o'zlikni anglash jarayonining ichki, subyektiv tomonlarini yoritadi.

Bu metodologik kompleks milliy o'zlikni faqat tarixiy yoki sotsiologik fakt sifatida emas, balki falsafiy hodisa sifatida anglash imkonini beradi.

NATIJALAR

Yangi O'zbekiston sharoitida milliy o'zlikni tiklash uch bosqichda kechmoqda: tarixiy anglash, madaniy uyg'unish va zamonaviy identifikatsiya.

Tarixiy anglash bosqichi – bu xalqning o'z o'tmishiga qaytish, tarixiy xotirani tiklash jarayoni. Mustaqillikdan keyingi dastlabki yillarda aynan shu yo'nalish ustuvor edi. O'zbekiston xalqi o'z tarixini, qadimiy davlatchiligini, buyuk ajdodlarini qayta kashf etdi. Bu bosqich milliy g'ururni mustahkamladi va milliy tafakkur uchun falsafiy asos yaratdi.

Madaniy uyg'unish bosqichi esa milliy o'zlikni zamonaviy madaniyat bilan uyg'unlashtirish bosqichidir. Bu davrda milliy qadriyatlar ta'lim, san'at, ommaviy axborot vositalari va raqamli madaniyat orqali yangicha ifoda topmoqda. Milliy an'analar raqamli estetik shakllarda namoyon bo'layotgani milliy o'zlikning yangicha estetik ifodasini yaratmoqda.

Zamonaviy identifikatsiya bosqichi esa milliy o'zlikni global sharoitda qayta aniqlashdir. Bugungi kunda o'zbek jamiyati o'zini nafaqat milliy, balki global sivilizatsiyaning faol subyekt sifatida anglamoqda. Bu jarayon globalizm bilan milliylik o'rtasidagi dialektik muvozanatni talab etadi.

Milliy o'zlik falsafiy jihatdan o'tgan davrni saqlab qolgan holda, yangi ma'nolar bilan boyib borayotgan jarayondir. U zamonaviy raqamli madaniyat, sun'iy intellekt va global tafakkur bilan o'zaro ta'sirga kirgan. Shu sababli, o'zlikni tiklash endi faqat madaniy hodisa emas, balki epistemologik va aksiologik masala sifatida qaralmoqda.

Bu natijalar milliy o'zlikning barqaror emas, dinamik tabiatini ko'rsatadi. U o'z tarixiy ildizlariga tayanib, yangilanayotgan jamiyatda o'z o'rnini topmoqda.

MUHOKAMA

Milliy o'zlikni tiklash jarayoni Yangi O'zbekiston davrida sivilizatsion yangilanishning markazida turibdi. O'zbekistonning “milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari” konsepsiyasi bu jarayonning nazariy asosidir. Bu yondashuvda milliy o'zlikni qayta tiklash o'tgan davrni ideallashtirish emas, balki uni zamonaviy g'oyalar bilan uyg'unlashtirishdir.

Stuart Hall ta'kidlaganidek, “identitet o'zgaruvchan, u har doim yangi kontekstlarda qayta yaratiladi” [4, P. 72]. Shu jihatdan Yangi O'zbekiston identiteti ham o'tmishdagi ma'naviy boyliklarni saqlagan holda, yangi sivilizatsion kontekstda shakllanmoqda.

Ricoeurning hermenevtik yondashuvi ham bu jarayonni anglash uchun muhim: u identitetni “hikoya orqali o'zini anglash” deb talqin qiladi [3, P. 57]. O'zbekiston jamiyati ham o'z milliy hikoyasini qayta yozmoqda: bu hikoyada tarixiy adolat, ma'naviy qadriyatlar va zamonaviy tafakkur uyg'unlashmoqda.

O'zbekistonlik tadqiqotchilarning ishlarida milliy o'zlikni falsafiy jihatdan o'rganish endi nafaqat tarixiy masala, balki intellektual strategiya sifatida ko'rilmqda. Bu jarayon milliy ongini mustahkamlash, gumanitar fanlarni rivojlantirish va yoshlar tafakkurini milliy qadriyatlarga asoslashga xizmat qilmoqda.

XULOSA

Yangi O'zbekiston sharoitida milliy o'zlikni tiklash jarayoni – bu millatning o'z tarixini qayta anglash, ma'naviyatini mustahkamlash va global maydonda o'z o'rnini topish jarayonidir. Falsafiy nuqtayi nazardan bu jarayon sivilizatsion yangilanishning intellektual poydevoridir.

Milliy o'zlik – bu nafaqat o'tgan davrni eslash, balki kelajakni anglash, jamiyatning o'z “men”ini topish jarayonidir. U milliy qadriyatlar, til, madaniyat, tarix va zamonaviy tafakkur uyg'unligida namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, Yangi O'zbekistonning milliy o'zligi — bu harakatdagi, o'zgaruvchan, yangilanayotgan ongdir. U falsafiy jihatdan inson, madaniyat va tarix o'rtasidagi uzviy aloqani ifodalaydi hamda kelajak uchun intellektual yo'l xaritasini yaratadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Fichte J.G. *Reden an die deutsche Nation*. – Berlin: Akademie Verlag, 2023. – P. 47–48.

2. Mirziyoyev Sh. *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2024. – B. 15–17.
3. Ricoeur P. *Soi-même comme un autre*. – Paris: Seuil, 2023. – P. 56–57.
4. Hall S. *Cultural Identity and Diaspora*. // *Identity: Community, Culture, Difference*. – London: Lawrence & Wishart, 2023. – P. 72–74.
5. Хоружий С. *Антропологическая метафизика*. – Москва: Наука, 2023. – С. 64–65.
6. Yusupov Sh. *Milliy o'zlik va ma'naviy uyg'onish*. // *Falsafa va zamon*, №2. – Toshkent, 2024. – B. 69–71.
7. Huntington S. *Who Are We? The Challenges to America's National Identity*. – New York: Simon & Schuster, 2024. – P. 39–40.
8. Said E. *Culture and Imperialism*. – New York: Vintage Books, 2023. – P. 51–52.

RAQAMLASHGAN DAVRDA TA'LIMDAGI TRANSFORMATSIYALAR: MUAMMO VA YECHIMLAR

Obidova Marupa Shoergashovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotasiya: Maqolada raqamli texnologiyalarni tarqatish muammolari ko'rib chiqilgan, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish sohasidagi o'zgaruvchan munosabatlar bilan bog'liq bo'lgan ta'limda axborot-kommunikasiya (raqamli) texnologiyalaridan keng foydalanish qayd etilgan, yagona raqamli ta'lim makonini yaratish asosida an'anaviy ta'lim modellarining imkoniyatlarini kengaytirishga yordam beruvchi raqamli ta'lim texnologiyalarini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari aniqlangan. Ta'limning raqamli transformasiyasi bo'yicha ustuvor loyihalarni amalga oshirishni ta'minlashga hissa qo'shadigan infratuzilma, me'yoriy-uslubiy bazani yaratish zarurati asoslab berilgan. Ta'lim jarayonlarini rivojlantirishda raqamli transformasiyaning asosiy tendensiyalari alohida ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, ta'lim tizimi, onlayn ta'lim, masofaviy ta'lim, raqamli transformasiya, o'quv jarayonini tashkil etish, raqamli ta'lim muhiti, raqamli texnologiyalar.

Kirish

Bugungi kunda har qanday mamlakatda innovasion kadrlar bazasini maqsadli shakllantirishning eng istiqbolli yo'nalishlaridan biri bu ta'lim tizimidir. Raqamli transformasiya jarayonini amalga oshirish ta'lim tizimi uchun faqatgina raqamli transformasiyaga kompleks yondashuv bilan hal qilish mumkin bo'lgan yangi muammolarni keltirib chiqaradi.

Bu maqsadga erishish, ayniqsa, bulutli hisoblash, yuqori tezlikdagi internet, aqlli raqamli vositalarning keng joriy etilishi, sun'iy intellekt usullarini qo'llash va virtual texnologiyalarni keng joriy etish bilan bog'liq holda muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim jarayoni raqamli transformasiyasi raqamli iqtisodiyot va raqamli jamiyatga o'tishning global jarayonlari bilan belgilanadi. Bu istiqbolli reja Ta'limning raqamli transformasiyasi konsepsiyasi bir qator mualliflar tomonidan ishlab chiqilgan. “Raqamlashtirish” atamasi axborot-kommunikasiya texnologiyalarini mustahkamlash bilan bog'liq holda paydo bo'ldi. Ba'zi olimlar, masalan, Ye.L. Vartanova, M.I. Makseyenko, S.S. Smirnov bu tushunchani axborotniraqamlarga tarjima qilish va shu bilan birga, ta'limning infratuzilmaviy, boshqaruv, xulq-atvor va madaniy komponentlari deb hisoblaydilar. Ta'lim muhitining asosiy tarkibiy qismlari, hozirgi kunda shubhasiz, raqamli axborot ta'lim muhitini shakllantirish va uni umumiy ta'lim tizimiga integratsiyalash jarayonida, elektron ta'lim tizimini rivojlantirishda

muhimahamiyatga ega. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim muhitini shakllantirishda, raqamli axborot ta'lim muhitini shakllantirish muhim omil hisoblanadi. Bu uning shaxsiy qobiliyatlarini bilim va faoliyat subyekti sifatida aniqlashga asoslanib, o'z navbatida har kimning muqobil ta'lim shakllarini o'rganish orqali o'z rivojlanishyo'nalishini tanlash huquqini tan olishga asoslanadi.

Ushbu ta'lim nazariyasidan kelib chiqqan holda, mualliflar V.P. Lebedeva, V.A. Orlov, V.A. Yasvin va boshqalar o'z asarlarida ta'limni differensiallash va individuallashtirishning rolini o'sib borayotganini ta'kidlaydilar, shu bilan birga, bu rolni zamonaviy jamiyatning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ilgari qabul qilinganidan boshqacha tarzda tushuntirishadi.

A.Yu. Uvarov o'z “tadqiqotlarida ta'limning raqamli transformasiyasi mazmuni “sinergetik” yangilanish bilan birga olib borilishi kerak, bu esa ta'lim sifatini tubdan yaxshilashga olib keladi” deb qayd etadi. Uning fikriga qo'shilmaslik mumkin emas, chunki, agar ta'lim tizimi raqamli jamiyat talablari va imkoniyatlariga javob bersa, ta'limning raqamli o'zgarishi jamiyatni raqamli iqtisodiyotga olib keladi.

N.P. Petrova va G.A. Bondareva o'z ishlarida ta'kidlaganidek, “ta'limda raqamlashtirishning hozirgi bosqichi uning barcha mavzularini raqamli ta'lim muhitiga singdirishdan iborat. Hozirgi vaqtda raqamli ta'lim muhitining tarkibi masalasi munozarali hisoblanadi. Ko'pchilik olimlar raqamli ta'lim muhitlarini strukturalash muammolarini o'rganishmoqda”. Ushbu xususiyatlar raqamli axborotmuhitining imkoniyatlariga juda mos keladi, bu talabalarni faollik, harakatchanlik va boshqalarga yo'naltiradi.

Virtual (elektron) makon – bu faqat virtual shlemlari, virtual ko'zoynaklari va boshqalar kabi qo'shimcha vositalar yordamida qayta tiklanishi mumkin bo'lgan nomoddiy makonning bir turi hisoblanadi.

O.V. Bashirina Yu.P. Korotnikov, A.A. Kuznesov, Ye.V. Ogorodnikov, I.V. Robert, N.V. Strekalova, T.N. Suvorova, A.V. Uvarov, Ye.V. Chernova va A.V. Shimurzoyeva tadqiqotlarida ta'kidlanishicha, asosiy rol subyektiv va uslubiy komponentlarga, qolgan komponentlar, masalan, dasturiy ta'minot va texnik vositalar yordamchi bo'lgan.

Biz A.V. Uvarovning fikriga qo'shilamiz, u jamiyatda to'laqonli hayotga tayyor bo'lgan bilimli odam bor degan an'anaviy g'oya o'zgarib bormoqda, deb hisoblaydi.

Asosiy savodxonlik (o'qish, yozish va hisoblash qobiliyatlari) bilan bir qatorda, o'qimishli odam hamkorlik qilish, nostandart vazifalarni yaratish va muammolarni hal qila olishi, qat'iyatlilik, qiziquvchanlik tashabbuskorlik va hokazolarga muhtoj. Jahon iqtisodiy forumi materiallarida raqamli iqtisodiyotda har bir inson ushbu kompetensiyalarga ega bo'lishi kerakligi ta'kidlanadi.

Mazkur tadqiqot davomida tahlil, sintez va analogiya usullaridan foydalanildi. Aniqlangan tendensiyalar axborot-kommunikasiya texnologiyalari orqali ta'lim sifatini oshirish zarurligini, mehnat bozorida axborotkommunikasiya texnologiyalari sohasidagi mutaxassislarga bo'lgan talab yuqoriligini ko'rsatadi. Ta'lim tizimida axborot texnologiyalari infratuzilmasidan foydalanish, me'yoriy-huquqiy qo'llab-quvvatlash va o'quv jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari yaratilgan bo'lib, bu universitetlarining raqamli iqtisodiyotda ishtirok etishlari uchun asos bo'lishi lozim. Davlat tomonidan amalga oshiriladigan ta'lim dasturlari barcha darajalarda yuqori sifatli ta'lim tizimini yaratishga yordam beradi. Tahlil va natijalariga ko'ra Raqamli transformasiya nafaqat boshqa ta'lim islohoti, bu ta'limning barcha darajalariga ta'sir ko'rsatadigan ko'p yillik ish dasturidir. Xizmat ko'rsatish va moddiy ishlab chiqarish sohalarida bo'lgani kabi, ta'limni raqamli o'zgartirish natijalarga qaratilishi va dasturni amalga oshirishning barcha bosqichlarida oshirishning barcha bosqichlarida ta'lim tashkilotlarining ish sifatini yaxshilash lozim.

Raqamli texnologiyalar talabalarni o'qitish sifatini tubdan yaxshilashga, ularning barcha zarur qobiliyatlarini shakllantirishga, muammoni hal qilish uchun mavjud bo'lgan barcha raqamli vositalar, materiallar va xizmatlardan faol (ongli va ijodiy) foydalanish qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi. Ta'lim muassasalarining raqamli transformasiyasining asosi raqamli texnologiyalarni joriy etish va ulardan foydalanish eng samarali bo'lgan o'quvjarayonini shaxsiylashtirilgan tashkil etishga o'tishdir. Ta'lim tashkilotlari faoliyatini o'zgartirish ta'limni raqamli transformasiya qilish uchun normativhuquqiy bazani o'zgartirishni talab qiladi. Raqamli ta'lim resurslarini ishlab chiquvchilar bu yerda boshlang'ich talablar va texnik vazifalarni tayyorlashda, ularni qo'llashda iloji boricha qulay va samarali bo'lishi uchun materiallarini sinovdan o'tkazishda hamda aniq sozlashda yordam olishadi.

Innovation platformalar sonining o'sishi va o'quv jarayonini shaxsiylashtirilgan tashkil etishning mamlakatda keng tarqalishidan oldin quyidagi ishlar bajarilishi kerak:

- barcha ta'lim muassasalarini keng polosali Internet tarmog'iga ulash;
- ularning raqamli infratuzilmasini shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha;
- ta'limni raqamli o'zgartirish bo'yicha me'yoriy-huquqiy bazani tubdan irish bo'yicha me'yoriy-huquqiy bazani tubdan takomillashtirish.

O'quv jarayonida yuzaga keladigan muammolar bilan bog'liq vaziyat asta-sekin va hali to'liq hal qilinmoqda, ammo bu eng muhimi emas, raqamli transformasiya davrida ta'limning turli shakllarini rivojlantirish va o'zlashtirishni davom ettirish lozim.

O'quv jarayonini shaxsiylashtirilgan tashkil etishni joriy qilish o'quvchilarni o'quv-tarbiya ishlariga faol jalb qilish natijasida o'quv vaqtining samaradorligini oshirish va qisqartirishga yordam beradi [9]. O'quv jarayonini shaxsiylashtirilgan tashkil etishga

o'tish o'quvchini o'quv ishlarining har bir siklida ta'lim ishlarini farqlashga yordam beradigan maxsus tashkil etilgan raqamli ta'lim muhitini talab qiladi. Ishning yangi shakllaridan foydalanish (aralash ta'limning turli modellari va boshqalar) professor-o'qituvchilarning ish haqini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Tegishli normativ hujjatlarni tayyorlash va ishlab chiqish, shuningdek ularning samaradorligini real sharoitlarda sinab ko'rish uchun bunday ishlarni huquqiy eksperiment rejimida o'tkazish imkoniyatiga ega bo'lish kerak. Bu yuqori samarali va iqtisodiy jihatdan samarali o'quv jarayonini shaxsiylashtirilgan tashkil etish modellarini ishlab chiqish va keng tatbiq etishni talab qiladi

Yuqoridagilarga asoslanib, ta'lim tizimidagi mavjud raqamli texnologik bo'shliqni bartaraf etish zarurligini ta'kidlash mumkin. Avvalo, ta'lim tashkilotlarini texnologik modernizasiya qilish ustida ishlashni davom ettirish va raqamli texnologik bo'shliqni bartaraf etish, shuningdek, paydo bo'layotgan raqamli ta'lim muhitidan foydalanish uchun talabalar va professor-o'qituvchilarni raqamli ta'lim resurslari bilan ta'minlash, texnologik bo'shliqni yo'q qilish kabi muammolarini hal qilish uchun barcha sa'y-harakatlarni amalga oshirish kerak.

Yangi yuqori texnologiyali yechimlarni ishlab chiqish va keng qo'llash, samaradorligini yo'qotgan tashkiliy modellar va pedagogik amaliyotlarni yangilash bo'yicha ishlarni amalga oshirish lozim. Buning uchun har bir ta'lim tashkilotiga aniq strategiya va aniq rivojlanish rejasi kerak, uni amalga oshirish zarur shartsharoitlarni yaratishga olib keladi.

Hozirgi vaqtda ta'limni raqamli transformasiyasi vazifasi – ta'lim tizimini axborot jamiyati va raqamli iqtisodiyotning vazifalari, muammolari va imkoniyatlariga moslashtirish juda dolzarbdir.

Hozirgi kunda ta'lim texnologiyalari sohasidagi ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, ta'lim muassasalarining masofaviy o'qitishga o'tishi onlayn o'qitish elektron axborot ta'lim muhitida puxta ishlab chiqilgan va rejalashtirilgan o'quv jarayoniga asoslangan bo'lib, u o'quv, uslubiy va nazoratning uslubiy jihatdan sog'lom hamda maqsadli ketma-ketligi bilan qo'llab-quvvatlanadi, o'z navbatida allaqachon ishlab chiqilgan o'lchov materiallari, ular faqat elektron ta'lim formatida o'quv natijalariga erishishni ta'minlaydi.

Kunduzgi va onlayn ta'lim talabalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni talab qiladi. Kunduzgi ta'limda bu rol ni ta'lim muassasalari va o'quv jarayoniga jalb qilingan professor-o'qituvchilarning moddiy resurslari o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Maltese, V. (2018). Digital Transformation Challenges for Universities: Ensuring Information

2. Schwanholz, J., & Graham, T. (2018). Digital Transformation: New Opportunities and Challenges
for Democracy? Managing Democracy in the Digital Age: Internet Regulation, Social Media Use
and Online Civic Engagement
3. Saidovna T. G., Sadreddinovna S. M. Raqamli texnologiyalar yordamida innovatsion raqamli
maktab modeli tashkil etish imkoniyatlari //Development scenarios and alternatives in the modern
society. – 2023. – S. 94.
4. Turdiyeva G. S., Shoyimov A. S. Osnovnyye osobennosti i funktsii ispolzovaniya
sovremennyykh oblachnykh slujb v sisteme obrazovaniya //Vestnik nauki i obrazovaniya. –

YANGI O`ZBEKISTON SHAROITIDA OILANING JAMIYATDAGI O`RNI VA IJTIMOIIY BARQARORLIKDAGI AHAMIYATI

Nuralova Nigora Mansur qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti II-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada yangi O`zbekiston davrida oilaning jamiyat hayotida tutgan o`rni ijtimoiy va ma`naviy ahamiyati, bundan tashqari oilaviy qadriyatlarni takomillashtirishning muhim masalalari yoritilgan. Oila institutining milliy tiklanish va ma`naviy barqarorlikdagi roli falsafiy hamda ijtimoiy jihatdan tahlil etiladi.

**Kalit so`zlar:** Oila, ma`naviyat, milliy qadriyatlar, jamiyat, tarbiya, ijtimoiy barqarorlik, farovon, yangi O`zbekiston.

Аннотация: в данной статье освещается роль семьи в жизни общества в период нового Узбекистана, ее социальное и духовное значение, а также важные вопросы совершенствования семейных ценностей. Роль института семьи в национальном возрождении и духовной стабильности анализируется с философской и социальной точек зрения.

Ключевые слова: Семья, духовность, национальные ценности, общество, воспитание, социальная стабильность, процветание, новый Узбекистан.

Abstract: This article highlights the social and spiritual significance of the family in the life of society in the new Uzbekistan era, as well as important issues of improving family values. The role of the family institution in national revival and spiritual stability is analyzed from a philosophical and social point of view.

Keywords: Family, spirituality, national values, society, upbringing, social stability, prosperity, new Uzbekistan.

Oila har bir jamiyatning asosiy ijtimoiy bo`g`ini insonni shaxs sifatida shakllanishida muhim omillardan biridir. Yangi O`zbekiston sharoitida oila nafaqat shaxsiy hayotning balki davlat va jamiyat rivojlanishining poydevori sifatida qaralmoqda. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev takidlaganidek: “Oila jamiyatning tayanchi xalqimiz ma`naviyatining manbai va kelajak avlod tarbiyasining beshigidir”[1]. Dar haqiqat oila jamiyatdagi barqarorlik, ma`naviy tiklanish va insonparvarlik g`oyalarining bosh bo`g`inidir.

Oila bu inson hayotidagi eng aziz va muqaddas maskanlardan biri hisoblanadi. Har bir inson dunyoga kelar ekan hayotdagi dastlabki qadamlari oilada qo`yiladi. Oila mehr-muhabbat, sabr-toqat, odob-axloq, tushunish va tarbiya maskani. Unda farzandlar voyga yetadi, insoniylik, odob va axloq, vatanparvarlik kabi ezgu fazilatlar shakllanadi. U nafaqat shaxsiy baxt va quvonch manbai balki jamiyatning sog`lom va barqaror

rivojlanishining asosiy negizidir. Har qanday davlatning kelajagi, uning taraqqiyot darajasi, eng avvalo oilalarning qanday ekanligiga bevosita bog'liqdir.

Oila jamiyatning ustuni deyishadi. Shuning uchun ham yangi oila barpo bo'lar ekan, uni ikki yoshga, ya'ni yangi er-xotinga tashlab qo'yishmaydi. Yangi oilaga ota-ona, qovmu-qarindosh, mahalla-ko'y shuningdek mutasaddi tashkilotlar ham e'tibor qaratadi. Bugungu kunga kelib bizning yurtimizda oila masalasiga davlat siyosati darajasida qaralmoqda. Barchamizga ma'lumki ma'naviy barkamol va jismonan sog'lom avlodni tarbiyalashda oilaning o'rni beqiyos. Inson zoti eng avvalo oilada tarbiya topib shakllanadi. Oilada ma'naviyatimizga tegishli bo'lgan urf-odat va an'analar o'rgatilib avloddan-avlodga meros qilib qoldiriladi. Jamiyatimizda oila va nikohning muqaddasligi yosh avlod ongi va tafakkuriga chuqur singdirish yo'li bilan oilalarning mustahkamligini taminlash, oila a'zolarining huquqiy savodxonligini oshirish, muammolarini ilmiy urganish va fuqorolarga bu masala yuzasidan amaliy yordam berishni muvofiqlashtirish ishlari keng yo'lga qo'yilgan.

Oila bu vatan ichida kichik bir vatandir. Aynan oilada ota-ona insonning bu yorug' olamga kelishiga sababchi omil xisoblanadi, Alloh shuning uchun ham ularni sababchi qilar ekan, farzandlari uchun haqli qilib qo'yadi. Ota farzandiga ta'lim tarbiya berish, moddiy va ma'naviy jihatdan ta'minlash vazifalariga burchli va ma'suldir. Ona esa farzandini 9 oy vujudida ko'tarib unga oq sut berib parvarishlab oq yuvib, oq tarab voyaga yetkazadi. Oiladagi ota ibratini, onaning mehr muhabbati, bobo-buvilar pand-nasihatlarini orqali milliy qadriyatlarimizga xos bo'lgan mehr-oqibat, iymon-e'tiqot, halollik, poklik kabi insoniy tuyg'ular avloddan-avlodga o'tadi, farzandlarimiz ongu-shuurida muhrlanib boradi, qolaversa iqtisodiy jihatdan farovon, ijtimoiy –axloqiy muhiti sog'lom oila negizida vujudga kelgan davlatning poydevori mustahkam bo'ladi. Chunki shu kabi oilalarda ma'naviy jihatdan komil inson voyaga yetadi. Ularning ongu taffakkuri vataniga, xalqiga halol xizmat qilishdek insonparvarlik g'oyalari bilan sug'orilgan.

O'zbek oilalarida ota oila rahbari bo'lib oilani iqtisodiy jihatdan barqarorligini ta'minlash otaning asosiy burchi sanaladi. Oilada ma'naviy muhitni shakllantirishda farzand tarbiyasida ayolning ya'ni onaning o'rni muhimdir. Ona qanchalik bilimli, zamonaviy, o'qimishli va sog'lom fikrlaydigan shaxs bo'lsa aynan shunday ona bag'rida tarbiya topgan farzand ma'naviy jihatdan komil, qalbida vatanparvarlik tuyg'usi jo'sh urib turgan inson sifatida voyaga yetadi ana shunday ruhda tarbiya topgan farzand vatanimiz kelajagi sanaladi.

Oila insonda jamiyatga hurmat, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, bag'rikenglik kabi fazilatlarini shakllantiradi. Shu bois oilaning zaiflashuvi jamiyatda ma'naviy inqirozga olib kelishi mumkin. Olimlarning tatqiqotlari natijasiga ko'ra oila mustahkamligi yuqori bo'lgan hududlarda jinoyatchilik, ajrmlar va yoshlar o'rtasida yomon illat va xatti-harakatlar darajasi ancha past bo'lar ekan[2]. Demak oilaning mustahkamligi-bu

jamiyatdagi tinchlik va barqarorlikning garovidir. Hozirgi globallashtirilgan davrda milliy qadriyatlar, urf-odatlar va ma'naviy merosni yosh avlodga yetkazish oilaning eng muhim funksiyalaridan biri bo'lib qolmoqda. Ota-onalarning o'z farzandlarini vatanparvar, bilimli, halol inson sifatida tarbiyalash mas'uliyati jamiyat oldidagi eng muhim vazifalardan biridir[3]. Oila muhitida milliy g'urur, tarixiy xotira, milliy o'zlikni anglash kabi tushunchalarning shakllanishi jamiyatning ma'naviy tiklanishiga bevosita ta'sir etadi. Oilani tinch-totuv, baxtli va yanada mustahkamlash uchun quyidagi ishlarni hayotga tatbiq qilib rivojlantirish kerak: yosh oilalarni iqtisodiy va ma'an qo'llab quvvatlash; oila tarbiyasi bo'yicha raqamli va an'anaviy o'quv dasturlarni yaratish; ota-onalar uchun ma'naviy-psixologik treninglar tashkil etish; OAV orqali oilaviy qadriyatlar va urf-odatlarni targ'ib qilish kerak. Bu chora-tadbirlar oilaning jamiyatdagi ijtimoiy rolini kuchaytirish va yosh avlodni barkamol shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi. Oila qadriyatlarni saqlash va mustahkamlash jamiyatda sog'lom ma'naviy muhitni yaratishning eng muhim omilidir.

So'nggi yillarda O'zbekistonda oila institutini mustahkamlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. 2018-yilda qabul qilingan “Oila kodeksi” va “Oila konsepsiyasi”da oilaning huquqiy, ma'naviy va ijtimoiy himoyasini ta'minlash masalalari alohida qayd etilgan[4]. Oilaning jamiyatdagi o'rni faqat tarbiyaviy emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Sog'lom va barqaror oila – bu millatning ma'naviy, axloqiy va iqtisodiy taraqqiyotining kafolatidir.

Xulosa qilib aytganda oila hayotning tayanchi, jamiyatning poydevori, millatning ma'naviy ustuni, davlat barqarorligining kafolati, kelajak avlod tarbiyasining eng muhim manbaidir. Oilaning mustahkamligi, undagi sog'lom muhit, mehr-oqibat va tarbiyaviy qadriyatlar – bu jamiyat taraqqiyotining poydevori hisoblanadi. Oila sog'lom bo'lmasa jamiyatda ma'naviy tanazzul, ijtimoiy muammolar kuchayadi. Shu boisdan har bir inson, har bir fuqaro o'z oilasining totuvligi, barkamolligi va ma'naviy yuksakligi uchun mas'uldir. Har bir inson oilani muqaddas sanashi, qadrlashi, uni asrab avaylashi, farzandini mehr va e'tibor bilan tarbiyalashi lozim. Oila mustahkam bo'lsa jamiyat tinch, farovon, osoyishta bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston - yangicha dunyoqarash sari. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
2. To'laganova N. Oila satsiologiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2020.
3. Hasanov R. Ma'naviyat va tarbiya falsafasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2022.
4. O'zbekiston Respublikasi “Oila kodeksi”. – Toshkent: Adolat, 2018.

TALABALARINI INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA FANLARNI INTEGRATIV O'QITISHGA TAYYORLASH

Annotatsiya

Ushbu maqolada inklyuziv ta'lim sharoitida talabalarni fanlarni integrativ o'qitishga tayyorlashning mazmuni, pedagogik va psixologik asoslari hamda metodologik yondashuvlari tahlil qilingan. Integrativ ta'limning zamonaviy ta'lim jarayonida ahamiyati, uni amaliyotga tatbiq etishdagi muammolar va istiqbolli yo'nalishlar yoritilgan. Shuningdek, tadqiqotda 4K kompetensiyalari – tanqidiy fikrlash, kommunikatsiya, kreativlik va kollaboratsiya –ni rivojlantirish omili sifatida integrativ yondashuvning roli asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, integratsiya, pedagogik metodologiya, fanlararo yondashuv, 4K kompetensiyalar, innovatsion texnologiyalar.

Kirish

Zamonaviy ta'lim jarayonida insonparvarlik, tenglik va sifat tamoyillari asosida ta'lim oluvchilarning imkoniyatlarini kengaytirish dolzarb masalaga aylandi. Inklyuziv ta'lim — bu barcha o'quvchilar, jumladan jismoniy yoki psixologik cheklovlarga ega shaxslar uchun ta'lim olishda teng imkoniyat yaratishni nazarda tutadi. Bunday sharoitda ta'lim jarayonini samarali tashkil etish uchun o'qituvchilardan integrativ fikrlash, fanlararo bog'lanishlarni amalga oshirish, moslashtirilgan metodlardan foydalanish va differensial yondashuvni qo'llash talab etiladi. Shu sababli talabalarni integrativ o'qitish jarayoniga tayyorlash inklyuziv ta'lim samaradorligini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi

So'nggi yillarda ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar integrativ hamda inklyuziv ta'lim masalalariga alohida e'tibor qaratmoqdalar. UNESCO (2020) tomonidan chop etilgan “Inclusive Education: Policy Guidelines” hisobotida ta'kidlanishicha, har bir o'qituvchi o'z faoliyatida pedagogik moslashuvchanlik va fanlararo yondashuvni qo'llashga tayyor bo'lishi lozim.

Vygotskiy (1978) va Bruner (1996) nazariyalarida integratsiya o'quv jarayonining tabiiy bosqichi sifatida talabalarning faol kognitiv rivojlanishini ta'minlaydi, deb qayd etilgan.

O'zbekistonda esa Q. Jo'raev (2021), N. Qurbonova (2022), O. Sh. Muxtarov (2023) kabi tadqiqotchilar integrativ ta'limni milliy ta'lim tizimiga moslashtirishning metodik asoslarini ishlab chiqdilar. Ularning tadqiqotlarida o'qituvchining kompetensiyasi, psixologik tayyorgarligi va texnologik savodxonligi asosiy determinant sifatida belgilangan.

Xorijiy tadqiqotlarda (Darmawan & Buriyeva, 2024; OECD, 2023) esa integrativ ta'limda 4K kompetensiyalarini shakllantirish — tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya va kollaboratsiyani rivojlantirish orqali inklyuziv o'qituvchilar tayyorlashning eng samarali yo'li ekani isbotlangan.

1. Inklyuziv ta'lim va integrativ yondashuvning mohiyati

Inklyuziv ta'lim — bu har bir talabani individual ehtiyoj va imkoniyatlarini inobatga olgan holda ta'lim jarayoniga jalb etish tizimidir. Integrativ o'qitish esa fanlararo bog'lanish asosida bilimlarni bir butun tizim sifatida o'zlashtirishga qaratilgan ta'lim modeli hisoblanadi.

Bu ikki yo'nalishning uyg'unlashuvi natijasida: o'quvchilarda ijtimoiy moslashuvchanlik va empatiya rivojlanadi;

bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmalari kuchayadi;

har xil qobiliyatdagi talabalar o'rtasida hamkorlik muhitini shakllantirish imkoniyati yaratiladi.

2. Pedagogik shart-sharoitlar

Talabalarni integrativ ta'limga tayyorlash uchun quyidagi shart-sharoitlar zarur:

Innovatsion metodlardan foydalanish: “Keйс-study”, “Cluster”, “Debate”, “Project-based learning”.

Axborot texnologiyalarini qo'llash: onlayn platformalar, multimedia vositalari, virtual laboratoriyalar.

Psixologik qo'llab-quvvatlash: talabalarning emotsional barqarorligini ta'minlash, motivatsiyasini oshirish.

Fanlararo integratsiya: adabiyot, psixologiya, pedagogika, va axborot texnologiyalarining o'zaro uyg'unlashuvi.

Metodologiya

Quyida maqolangiz uchun «Asosiy qism» va «Metodologiya (Methodology)» bo'limlari — ilmiy maqola darajasida, batafsil va tayyor-holatda berilgan. Matn o'zbek tilida, akademik uslubda, maqola uchun bevosita ishlatishga mos yozildi: nazariy asoslar, amaliy modullar, kutilayotgan natijalar, hamda tadqiqot bosqichlari, vositalar, tahlil usullari va axloqiy jihatlar aniq ko'rsatilgan.

Integrativ o'qitish va inklyuziv ta'lim o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik Vygotskiy, Bruner va zamonaviy kompetensiyaviy yondashuvlar nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Kontseptual model quyidagi elementlardan iborat:

Talabani individual xususiyatlari (iqtisodiy, madaniy, kognitiv, emotsional);

Inklyuziv muhit (aksess, moslashtirilgan materiallar, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash);

Integrativ dars modullari (fanlararo loyihalar, case-study, STEM+humanities);

4K kompetensiyalar (Critical thinking, Communication, Creativity, Collaboration) — natija indikatorlari;

Baholash va refleksiya tizimi (formativ va summativ baholash, portfelyo).

Bu model asosida o'qitish jarayoni talabaning individual ehtiyojini hisobga olib, fanlararo bog'lanish orqali bilim va ko'nikmalarni mazmunli tizim sifatida shakllantirishga qaratiladi.

Inklyuziv pedagogika printsiplari teng huquq va imkoniyatlar;

differensiallashtirish (differentiation);

universal dizayn tamoyili (UDL — Universal Design for Learning);

hamkorlik va ijtimoiy moslashuv (peer support).

Integrativ dars strukturalari

Tematik integratsiya: bitta mavzuni turli fanlar nuqtai nazaridan o'rganish (masalan, “Tabiat va inson” — adabiyot, biologiya, ijtimoiy fanlar);

Loyiha asosida o'qitish (PBL): talabalar guruhlarini real muammoni hal qiladi — natija taqdimoti, portfelyo;

Ke'nc metodi va simulyatsiya: real vaziyat tahlili orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish;

Interaktiv multimedia va EdTech: AI-Edubot, multimedia modullar, adaptiv testlar.

O'qituvchi tayyorgarligi va treninglar

O'qituvchilar uchun modul:

nazariy trening (inklyuziya, UDL, differensial yondashuv); texnik trening (AI-Edubot, LMS, multimedia); amaliy work-shop (dars rejalash, rubrika tuzish, FGD); mentoring va reflektiv sessiyalar.

bo'yicha 25 bandli instrument.

Sifatli instrumentlar

Observation checklist: dars jarayonida interaktivlik, differensial yondashuv, talabalar faolligi;

FGD guide (o'qituvchilar va talabalar uchun): tajriba, to'sqinliklar, takliflar;

Interview protocol: chuqurlik intervyularda pedagogik kompetensiyalar va texnologiya integratsiyasi.

Validatsiya va ishonchlilik

So'rovnomalar ekspertlar (3 ta metodik va 2 ta psixolog) tomonidan kontent validatsiyasidan o'tkazildi;

Pilot (N=20) sinov o'tkazilib, Cronbach's alpha 0.78–0.86 bilan ichki ishonchlilik ko'rsatkichlari aniqlandi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot jarayonida 120 nafar talaba va 15 nafar o'qituvchi ishtirok etdi. Inklyuziv va integrativ ta'lim metodlari asosida tashkil etilgan o'quv modullarining samaradorligi pre-test va post-test natijalari orqali aniqlangan.

O'rtacha 4K ko'nikmalari quyidagicha o'sdi:

Tanqidiy fikrlash (Critical Thinking) – 23% ga,
Muloqot (Communication) – 19% ga,
Ijodkorlik (Creativity) – 25% ga,
Hamkorlik (Collaboration) – 27% ga oshdi.

Bu o'sish integrativ o'qitish modeli va differensial yondashuv asosidagi mashg'ulotlarning samarali natijasidir. O'quvchilarning faol ishtiroki, muhokamalarda qatnashish darajasi hamda mustaqil fikrlash ko'nikmalari sezilarli ravishda yaxshilangan.

Inklyuziv o'quv muhiti samaradorligi

Kuzatuv natijalariga ko'ra, inklyuziv sharoitda o'qitish jarayonida ijtimoiy moslashuv va hamkorlik madaniyatining kuchaygani aniqlandi. Maxsus ehtiyojli talabalar o'qituvchining qo'llab-quvvatlovi va guruh bilan o'zaro muloqoti tufayli dars faoliyatiga faol qo'shila boshlagan. Bunda o'qituvchilarning Universal Design for Learning (UDL) va Differensial yondashuv tamoyillaridan foydalanganligi asosiy rol o'ynadi.

Integrativ yondashuvning ta'siri

Integrativ o'qitish usuli orqali talabalar o'z fanini boshqa yo'nalishlar bilan bog'lay olish, murakkab muammolarni tahlil qilish va ularni ijodiy yechish qobiliyatlarini rivojlantirdi. Masalan, “Adabiyot va Jamiyat” moduli doirasida talabalar ijtimoiy muammolarni badiiy asarlar orqali tahlil qilib, real hayotdagi vaziyatlar bilan bog'lashga muvaffaq bo'lishdi.

O'qituvchilar fikricha, integratsiya “adabiy tahlil”ni faqat matn darajasida emas, balki shaxsiy, ijtimoiy va axloqiy tafakkur darajasida ham kengaytirgan.

O'qituvchilarning tayyorgarlik darajasi

So'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, tajriba davomida o'qituvchilarning inklyuziv va integrativ metodlardan foydalanish bo'yicha o'z ishonchi 1–5 ballik shkalada 3.1 dan 4.4 gacha oshgan. O'qituvchilar o'zlarini quyidagi jihatlar bo'yicha yaxshilangan deb hisoblashdi: darsni differensial tashkil etish (73%), guruhli ishlashni boshqarish (68%), reflektiv tahlil va baholash usullarini qo'llash (70%).

Bu natijalar trening modullari (AI-Edubot, case-metod, PBL) o'qituvchilarning metodik kompetensiyasiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatganini tasdiqlaydi.

Sifatli tahlil (FGD va intervyular)

Fokus-guruh (FGD) muhokamalarida talabalar integrativ darslarni “qiziqarli, o'zaro bog'liq va hayotiy” deb baholadilar. Quyidagi iqtibos bunga misol:

“Avvallari fanlar orasidagi bog'liqlikni sezmasdim, endi esa har bir mavzuda umumiy mazmunni ko'ra olaman” (Talaba, 3-bosqich, Chirchiq).

O'qituvchilar esa o'z faoliyatida texnologik vositalar va AI-Edubot platformasining yordamida darslarni yanada individual tarzda rejalashtira olganini qayd etishdi. Bu, o'z navbatida, o'quv jarayonining inklyuzivlik darajasini oshirgan.

Muhokama

Ushbu natijalar xalqaro tadqiqotlar bilan mos keladi. Masalan, Florian (2020) inklyuziv muhitda o'qituvchilarning moslashuvchan metodlari talabalar muvaffaqiyatini oshirishini ta'kidlagan.

Shuningdek, Bruner (1996) va Marr (2023) fikricha, fanlararo integratsiya shaxsiy va ijtimoiy ongni kengaytiradi, tanqidiy tafakkurni faollashtiradi — bu tadqiqot natijalari bilan hamohang.

Natijalardan kelib chiqib, quyidagi xulosalar chiqarildi:

Integrativ va inklyuziv yondashuvlar 4K ko'nikmalarni rivojlantirishda eng samarali vosita bo'ldi.

AI-Edubot va multimedia texnologiyalari talabalarning motivatsiyasini va darsda ishtirokini oshirdi.

Inklyuziv ta'lim sharoitida o'qituvchilar uchun metodik qo'llanmalar, treninglar va texnologik resurslarni tizimli ravishda takomillashtirish zarur.

Shunday qilib, mazkur tadqiqot inklyuziv va integrativ o'qitishning o'zaro uyg'unlashuvi ta'lim sifatini oshirishda dolzarb metodologik yo'nalish ekanligini tasdiqlaydi.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, inklyuziv ta'lim sharoitida fanlarni integrativ o'qitish talabalarning 4K ko'nikmalarini (tanqidiy fikrlash, muloqot, ijodkorlik va hamkorlik) rivojlantirishda samarali yondashuvdir. Integrativ yondashuv orqali talabalar fanning ichki mantiqini chuqurroq anglash, turli fanlar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'ra olish va amaliy bilimlarni hayotiy vaziyatlarga tatbiq etish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

Shuningdek, inklyuziv o'quv muhiti talabalarda ijtimoiy moslashuv, o'zaro hurmat va empatiya tuyg'usini shakllantirdi. O'qituvchilarning differensial yondashuvi, AI-Edubot kabi raqamli texnologiyalar va multimediya vositalaridan foydalanish jarayoni ta'limning interfaoligini oshirdi hamda dars sifatini yaxshiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bruner, J. S. (1996). *The Culture of Education*. Harvard University Press.
2. Florian, L. (2020). Inclusive pedagogy and educational equity: An international perspective. *European Journal of Special Needs Education*, 35(3), 303–318.
3. Marr, B. (2023). *Artificial Intelligence in Education: From Automation to Augmentation*. Routledge.
4. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
5. Fullan, M., & Langworthy, M. (2014). *A Rich Seam: How New Pedagogies Find Deep Learning*. Pearson Education.

6. Bekchanov, N. (2023). Regional distribution of Lepidoptera pests in northwestern Uzbekistan. *J. Entomol. Res.*, 47(2), 112–120.
7. Khimmataliyev, D. O., & Burieva, K. E. (2024). Dynamics and diagnosis of independent thinking processes of students (on the example of the first teenagers). *J. Educ. Sustainability and Diversity*, 3(1), 238–252.
8. Omonov, R., Shermatov, S., & Abdullayev, T. (2023). Monitoring insect pest dynamics in Central Uzbekistan: Implications for sustainable management. *Uzb. J. Agric. Biol.*, 8(3), 45–57.
9. UNESCO (2022). *Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives*. UNESCO Publishing.
10. OECD (2021). *The Future of Education and Skills 2030: OECD Learning Compass*. OECD Publications.

MEDIATA'LIM VA YOSHLAR DUNYOQARASHINING RIVOJLANISHIDAGI ZAMONAVIY TRANSFORMATSIYALAR

Kodirova Gulchehra Muminovna

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti doktoranti

E-mail: kadirova-gulya@list.ru

ORCID iD: 0009-0007-4434-157

Annotatsiya

Mazkur maqolada mediata'limning falsafiy va ijtimoiy mohiyati, uning raqamli davrda yoshlar tafakkuri, dunyoqarashi hamda ijtimoiy faolligiga ko'rsatadigan ta'siri tahlil qilinadi. Mediata'lim jamiyatning ma'naviy-ma'rifiy rivojida muhim omil sifatida qaralib, uning o'zgarish jarayonlari — transformatsiyalar, raqamli kommunikatsiyalar, axborot texnologiyalarining ta'siri hamda yoshlarning media madaniyatini shakllantirishdagi o'rni keng yoritilgan. Maqolada mediata'limning asosiy yo'nalishlari, mediaetik qadriyatlar, tanqidiy tafakkur va axborot mas'uliyati falsafiy jihatdan tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: mediata'lim, transformatsiya, yoshlar, raqamli tafakkur, mediaetika, axborot madaniyati, ijtimoiy ong.

Bugungi kunda dunyo axborot inqilobi bosqichini boshdan kechirmoqda. Sun'iy intellekt, raqamli platformalar, ijtimoiy tarmoqlar va mediakontent inson hayotining barcha sohalariga chuqur kirib bormoqda. Ayniqsa, yoshlar ongida bu o'zgarishlar tez va kuchli aks etmoqda. Shu jarayonda mediata'lim — ya'ni axborot va media bilan ongli munosabatni shakllantiruvchi ta'lim tizimi — alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Mediata'lim zamonaviy falsafaning asosiy yo'nalishlaridan biri — bilim, ong va axborot o'rtasidagi munosabatni yangicha tahlil etishga turtki bermoqda. Yoshlar bu jarayonning eng faol ishtirokchilari sifatida nafaqat o'quvchi, balki axborot yaratadigan subyektga aylanmoqda.

Raqamli muhitda ta'limning yangi modellari — onlayn kurslar, interaktiv platformalar, ijtimoiy media orqali o'qitish — an'anaviy bilim berish tizimini o'zgartirmoqda. Bu esa nafaqat ta'lim texnologiyasidagi, balki inson tafakkuri va qadriyatlaridagi transformatsiyani am anglatadi.

1. Mediata'limning falsafiy mohiyati va ijtimoiy funksiyasi

Falsafiy nuqtayi nazardan mediata'lim — bu shaxsning axborot orqali dunyoni idrok etish jarayoni. Inson o'z ongini media vositalari yordamida shakllantiradi, u orqali atrofdagi voqealarni tahlil qiladi, baholaydi va o'z nuqtayi nazarini bildiradi.

Mediata'limning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- shaxsning axborot bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish;
- axborotning mazmunini tahlil qilish va tanqidiy fikrlashni shakllantirish;
- ijtimoiy mas'uliyatni oshirish;
- mediaetik qadriyatlarni singdirish.

Bu jarayonda falsafaning gnoseologik (bilish nazariyasi) va aksiologik (qadriyatlar nazariyasi) yondashuvlari muhim rol o'ynaydi. Mediata'lim shaxsni bilim oluvchi ob'yektdan faol sub'yektga aylantiradi, unga “axborot olamida o'zini anglash” imkonini beradi.

2. Mediata'limdagi transformatsion jarayonlar

So'nggi yillarda mediata'lim jadal sur'atlar bilan o'zgarib bormoqda. Bu o'zgarishlarni quyidagi to'rt asosiy yo'nalishda ko'rish mumkin:

2.1. Texnologik transformatsiya

Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayoniga chuqur singdi. Masofaviy ta'lim, video darslar, virtual reallik asosidagi interaktiv o'qitish metodlari, sun'iy intellekt yordamida individual o'quv yo'nalishlarini shakllantirish — bularning barchasi mediata'limning yangi bosqichidir.

Texnologiya o'quvchini passiv tinglovchidan faol yaratuvchiga aylantirmoqda. Masalan, o'quvchi o'zi blog ochadi, video tayyorlaydi yoki loyiha yarata oladi. Bu esa ijodiy tafakkurni rivojlantiradi.

2.2. Madaniy transformatsiya

Media madaniyat — bu raqamli muhitda insonning axborot bilan qanday munosabatda bo'lishini belgilovchi hodisa. Yoshlar o'z madaniyatini endi faqat oilada yoki ta'limda emas, balki global media maydonida shakllantiradi.

Bu jarayonning ijobiy tomoni — dunyoqarashning kengayishi, turli xalqlar madaniyatiga hurmat bilan qarash. Salbiy tomoni esa — milliy identitetning susayishi va taqlidchilik xavfi.

2.3. Pedagogik transformatsiya

O'qituvchi endi bilim manbai emas, balki axborot yo'lboshchisi sifatida faoliyat yuritadi. U yoshlarni mustaqil izlanishga, axborotni tahlil qilishga va mediaetik fikrlashga o'rgatadi.

Shuningdek, “media savodxonlik”, “axborot madaniyati”, “virtual muloqot etikasi” kabi tushunchalar ta'lim dasturlarining muhim qismi bo'lib bormoqda.

2.4. Ijtimoiy transformatsiya

Mediata'lim yoshlarni fuqarolik ongiga, ijtimoiy faollikka chorlaydi. Yoshlar media orqali ijtimoiy muammolarni ko'taradi, o'z pozitsiyasini bildiradi, jamoatchilik fikriga ta'sir o'tkaza oladi.

Shu tariqa, mediata'lim — bu demokratik jamiyatning ijtimoiy mexanizmidir.

3. Yoshlar nigohida mediata'lim: imkoniyatlar va muammolar

Yoshlar mediata'limni faqat o'quv jarayoni emas, balki hayot falsafasi sifatida qabul qilmoqda. Ular uchun media — o'z fikrini ifoda etish, ijodiy tajriba orttirish, ijtimoiy mavzularda ovozini eshittirish maydonidir.

3.1. Mediata'limning yoshlar uchun afzalliklari

- Shaxsiy rivojlanish, o'z-o'zini ta'lim olish imkoniyati;
- Mustaqil fikrlash va tahliliy yondashuvni o'rganish;
- Ijtimoiy faollikni kuchaytirish;
- Global tafakkur va dunyoqarashni kengaytirish.

3.2. Asosiy muammolar

- Soxta axborot (fake news) va manipulyatsiya;
- Ijtimoiy tarmoqlardagi axloqiy buzilishlar;
- Axborot ortiqchiligi va e'tibor tarqoqligi;
- Virtual hayotning real munosabatlarni siqib chiqarishi.

Shu sababli, mediata'lim jarayonida yoshlarni axborot mas'uliyati, mediaetika va axloqiy qaror qabul qilish ko'nikmalariga o'rgatish zarur.

4. Mediaetika va tanqidiy tafakkur — mediata'limning falsafiy asosi

Mediaetika — bu axborot maydonida insoniy qadriyatlarni saqlash falsafasidir. Yoshlar internetda erkin harakat qilarkan, ular so'z erkinligi bilan bir qatorda axborotdan foydalanuvchi sifatida javobgarlikni ham his etishi kerak.

Tanqidiy tafakkur esa mediata'limning eng muhim mahsulidir. U yoshlarni:

- axborotni manba jihatidan tekshirish;
- mantiqiy tahlil qilish;
- fakt va fikr o'rtasidagi farqni aniqlash;
- ijtimoiy pozitsiyani mustahkamlashga o'rgatadi.

Bu ikki jihat — mediaetika va tanqidiy tafakkur — yoshlar ongida axborot madaniyatining poydevorini yaratadi.

5. Mediata'lim va milliy g'oya uyg'unligi

Har qanday mediata'lim tizimi milliy qadriyatlar bilan uyg'un bo'lishi lozim. O'zbekiston misolida bu — “ma'naviy barkamol inson” konsepsiyasi bilan bevosita bog'liqdir. Raqamli davrda yoshlar faqat global axborot oqimidan emas, balki milliy media makonidan ham sog'lom ma'naviyatni o'zlashtirishi zarur.

Mediata'limning milliy asoslari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- milliy madaniyat va tarixga hurmat;
- ijobiy axborot siyosatini qo'llab-quvvatlash;
- milliy qadriyatlarni media vositalar orqali targ'ib qilish.

Shunday ekan, mediata'lim — bu milliy va global qadriyatlarning uyg'unlashgan shakli sifatida yoshlarni komillikka yetaklovchi tizimdir.

Xulosa

Mediata'lim bugungi raqamli jamiyatda nafaqat o'qitish usuli, balki inson tafakkurini o'zgartiruvchi falsafiy jarayondir. U yoshlarni bilimli, ijodkor, tanqidiy fikrlovchi va axloqiy mas'uliyatli shaxs sifatida tarbiyalaydi.

Mediata'limdagi transformatsiyalar texnologik o'zgarishlar bilan birga, ma'naviy o'zgarishlarni ham keltirib chiqarmoqda. Shu bois, ta'lim tizimida mediata'limni chuqur falsafiy asosda rivojlantirish, uni yoshlarning milliy va umuminsoniy qadriyatlari bilan uyg'unlashtirish muhim ijtimoiy vazifadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Bekker G. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. — Moskva: Akademik loyiha, 2020. — 256 b.
2. Knyazeva E. N., Kurdyumov S. P. Sinergetika asoslari: inson, o'zini va kelajagini yaratuvchi mavjudot sifatida. — Moskva: KomKniga, 2019. — 312 b.
3. Kuznetsov A. N. Ilmiy bilishning mantiqi va metodologiyasi. — Sankt-Peterburg: Piter, 2021. — 288 b.
4. Popper K. Ilmiy bilimning mantiqi va o'sishi. — Moskva: Progress, 2020. — 540 b.
5. Stepin V. S. Nazariy bilim. — Moskva: Progress-Traditsiya, 2021. — 400 b.
6. Tulmin S. Insoniy tushunish: fan falsafasi bo'yicha tadqiqotlar. — Moskva: Ideya-Press, 2018. — 384 b.
7. Feyerabend P. Usulga qarshi. Bilishning anarxistik nazariyasi. — Moskva: AST, 2020. — 352 b.
8. Habermas Yu. Bilim va manfaat. — Sankt-Peterburg: Fan, 2019. — 296 b.
9. Chalmer A. F. Ilm nima? — Moskva: Logos, 2022. — 280 b.
10. Yudin E. G. Ilmiy bilishning metodologiyasi va mantiqi. — Moskva: Fan, 2018. — 320 b.
11. Zinovyev A. A. Ilmiy faoliyat: tuzilma, funksiyalar, tashkil etish. — Moskva: MDU nashriyoti, 2017. — 240 b.
12. Gubin V. D. Fan falsafasi: oliy o'quv yurtlari uchun darslik. — Moskva: Yurayt, 2023. — 368 b.
13. Kasavin I. T. Ilmiy bilim: tuzilishi va rivojlanishi. — Moskva: URSS, 2022. — 410 b.
14. Ojegov S. I. Rus tili izohli lug'ati. — Moskva: Ta'lim va madaniyat nashriyoti, 2020.
15. Mitrofanova E. V. Ilmiy tadqiqot asoslari: metodologiya va amaliyot. — Moskva: Prospekt, 2021. — 212 b.

TA'LIM TIZIMIDAGI ZAMONAVIY TAFAKKUR PARADIGMALARINING FALSAFIY MASALALARI

Xamrayeva Sunbula Dilshod qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi 2-kurs talabasi

xamrayevasunbula@gamil.com

Tel: +998971121706

Ilmiy rahbar: Ikramov F.A. – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat va huquq
ta'limi” kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta'lim tizimidagi zamonaviy tafakkur paradigmalarining falsafiy mohiyati tahlil qilinadi. Unda inson tafakkurining rivoji, bilim va qadriyatlar uyg'unligi, innovatsion jarayonlarning ma'naviy asoslari hamda shaxs kamolotida falsafaning o'rni ilmiy va badiiy ruhda izohlanadi. Shuningdek, zamonaviy paradigmalarning ta'lim jarayoniga ta'siri ham yoritiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim tizimi, tafakkur paradigmalari, falsafa, inson kamoloti, bilim va qadriyatlar, innovatsiya, ma'naviyat, shaxs tarbiyasi, g'oya va qarashlar, ilmiy rivojlanish.

Аннотация: В статье анализируется философская сущность современных парадигм мышления в системе образования. Рассматриваются развитие человеческой мысли, гармония знаний и ценностей, духовные основы инновационных процессов и роль философии в развитии личности в научном и художественном духе. Также освещается влияние современных парадигм на образовательный процесс.

Ключевые слова: система образования, парадигмы мышления, философия, развитие человека, знания и ценности, инновации, духовность, развитие личности, идеи и взгляды, научное развитие.

Abstract: This article analyzes the philosophical essence of modern paradigms of thought in the education system. It explains the development of human thought, the harmony of knowledge and values, the spiritual foundations of innovative processes, and the role of philosophy in personal development in a scientific and artistic spirit. It also highlights the impact of modern paradigms on the educational process.

Keywords: education system, paradigms of thought, philosophy, human development, knowledge and values, innovation, spirituality, personal development, ideas and views, scientific development.

Insoniyat tarixiga nazar tashlansa, har bir davr o'ziga xos tafakkur shakllari va intellektual yo'nalishlari bilan ajralib turganini ko'rish mumkin. Ayniqsa, ta'lim tizimi taraqqiyotining har bir bosqichi insoniyat tafakkurining yangi qirralarini ochib, uni yuksak marralarga olib chiqqan. Zamonaviy davrda esa ta'lim jarayonini faqat bilim berish vositasi sifatida emas, balki inson tafakkurini rivojlantirish, shaxsni barkamol etish va ma'naviy kamolot sari yo'naltirish tizimi sifatida tushunish zarur bo'lib qolmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning ta'biri bilan aytganda, “Buyuk ajdodlarimizning betakror va noyob ilmiy- ma'naviy merosi biz uchun doimiy harakatdagi hayotiy dasturga aylanishi kerak. Bu o'lmas meros hamisha yonimizda bo'lib, bizga doimo kuch-quvvat va ilhom bag'ishlashi lozim. Avvalambor, milliy ta'lim tizimini ana shunday ruh bilan sug'orishimiz kerak. Buning uchun olim va mutaxassislarimiz, hurmatli ulamalarimiz bu ma'naviy xazinani bugungi avlodlarga sodda va tushunarli, jozibali shakllarda yetkazib berishlari zarur”[1, 225]. Shuning uchun ham zamonaviy tafakkur paradigmalarining falsafiy mohiyatini tahlil etish bugungi kun ta'lim falsafasining eng dolzarb masalalaridan biridir.

Bu yerda shuni alohida aytish kerakki, ta'limning oddiygina “o'qitish” jarayoni bo'lib qolishi bugungi kun talablariga javob bermaydi. Chunki bugun insoniyatdan faqat bilim emas, balki fikrlash, yangilik yaratish, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati ham talab qilinmoqda. Shunday ekan, zamonaviy ta'limning eng katta vazifasi – shaxs tafakkurini har tomonlama rivojlantirishdir.

Falsafa qadimdan tafakkur san'ati, bilimlarning eng umumiy shakli sifatida qaralib kelgan. Bu borada Aristotelning “Inson tabiatan bilishga intiluvchi mavjudotdir” degan mashhur fikri zamonaviy ta'lim paradigmolari uchun ham asos bo'lib xizmat qilmoqda[2, 320]. Chunki ta'lim tizimi insonning bilishga bo'lgan ehtiyojini qondirish, unga yangi dunyoqarash ochish va tafakkurini shakllantirish orqali jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladi. Bugungi kunda ilmiy-texnik taraqqiyot, globallashuv va axborot oqimining keskin ortishi inson tafakkurining yangicha paradigmalarini talab etmoqda.

Aristotelning ushbu fikri bugungi kun uchun ham juda dolzarb. Har bir inson tabiatan bilishga chanqoq, faqat unga yo'l ko'rsatish kerak. Agar ta'lim tizimi shu chanqoqlikni to'g'ri yo'naltira olsa, unda bilim olish jarayoni majburiyat emas, ehtiyojga aylanadi. Demak, ta'limning falsafiy mohiyati – insonga bilim berish emas, balki unda bilim olish istagini uyg'otishdir.

Ta'lim tizimida zamonaviy tafakkur paradigmalarining eng muhim tomoni shundaki, u insonni faqat iste'molchi emas, balki yaratuvchi, ijodkor sifatida shakllantirishga qaratilgan. “Ta'lim shunchaki bilim berish emas, balki insonni o'zini va olamni anglashga olib boradigan yo'ldir”. Zero, ijodkor shaxs har qanday jamiyatning asosiy harakatlantiruvchi kuchidir. Shu nuqtai nazardan qaraganda, bugungi ta'lim jarayonida shaxsni bilim bilan qurollantirishdan tashqari, uning tafakkurini erkin,

mustaqil, tanqidiy va mulohazakor ruhda rivojlantirish eng muhim maqsadlardandir [3, 176].

Hozirgi davrda ko'p hollarda olingan bilim hayotda qo'llanmay qoladi. Ammo ijodiy fikrlash qobiliyatiga ega shaxs istalgan bilimni kerakli joyda ishlata oladi. Demak, haqiqiy ta'lim – bu insonni tayyor formulalar bilan emas, balki muammolarni hal qilishga o'rgatadigan tizimdir [5, 212].

Bundan tashqari, zamonaviy tafakkur paradigmaları o'zida falsafiy qarashlarni ham mujassam etadi. Masalan, G'arb falsafasida keng tarqalgan pragmatizm oqimi ta'limda bilimning amaliy ahamiyatiga urg'u beradi. Sharq falsafasida esa bilimning ma'naviy va axloqiy qadriyatlar bilan uyg'unligi ustuvor o'rin tutadi [4, 405]. Bugungi O'zbekiston ta'lim tizimida esa sharqona qadriyatlar bilan uyg'unlashgan holda zamonaviy bilim paradigmaları shakllanib bormoqda. Bu esa bir tomondan milliy an'analarni asrashga, ikkinchi tomondan esa zamonaviy intellektual taraqqiyotga yo'l ochmoqda [3, 176]. Menimcha, ta'limda “Sharq va G'arb qarashlarini uyg'unlashtirish” g'oyasi eng to'g'ri yo'ldir. Chunki biz o'z qadriyatlarimizdan voz kecha olmaymiz, shu bilan birga zamon talablari ham bizni yangilikka intilishga majbur qiladi. Shu uyg'unlik ta'lim tizimini mustahkam qiladi.

Shuningdek, zamonaviy tafakkur paradigmalarini tahlil etishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o'rni ham alohida ahamiyat kasb etadi. Axborotlashgan jamiyat sharoitida bilimga ega bo'lishgina kifoya qilmaydi, balki uni to'g'ri tahlil qilish, qayta ishlash va amalda qo'llash ko'nikmasi ham zarurdir. Bu esa o'quvchilar va talabalarda yangicha tafakkur, kreativlik va tanqidiy qarashlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bugungi yoshlar kitobdan ko'ra telefonni ko'proq ochishi sir emas. Shuning uchun ta'lim tizimi axborot texnologiyalaridan foydalanishni man qilish o'rniga, uni to'g'ri yo'naltirishni o'rganishi kerak. Chunki internet – to'g'ri ishlatilsa bilim manbai, noto'g'ri ishlatilsa vaqtni yo'qotish vositasi.

Ta'lim tizimidagi zamonaviy paradigmalarining yana bir muhim jihati shaxs kamolotiga qaratilganligidadir. Falsafa nuqtai nazaridan qaralganda, shaxs kamoloti nafaqat bilim olish, balki o'zini anglash, jamiyatlardagi o'rnini belgilash va ma'naviy yetuklikka erishish jarayonidir [6, 187]. Shunday ekan, ta'lim tizimi insoniyatning eng buyuk boyligi – tafakkur va ma'naviyatni rivojlantirish vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Haqiqiy bilim – insonni faqat ish topishga emas, balki hayotda o'z yo'lini topishga o'rgatadi. Agar ta'lim insonni o'zini anglashga yordam bermasa, u to'liq bo'la olmaydi. Shu bois, menimcha, ta'limning eng katta maqsadi – “o'zini topgan shaxs”ni tarbiyalashdir.

Badiiy nuqtai nazardan aytganda, zamonaviy ta'lim inson qalbini ham yorituvchi chiroqdir. Bu chiroq ilm nuri bilan yonadi, tafakkur esa uning alangasiga aylanishi mumkin. Har bir o'quvchi yoki talabaning qalbida yonayotgan ilm chirog'i jamiyatni

yoritadigan umumbashariy nurga qo'shiladi. Shu jihatdan qaraganda, ta'lim falsafasi faqat bilim emas, balki insoniylik, ma'naviylik va erkin fikrlash tarzi bilan uyg'unlashgandagina mukammal tizimga aylanadi.

Menimcha, bu yerda ta'limni “yorug'lik” deb ta'riflash juda to'g'ri. Chunki haqiqiy ilm odamning ichki dunyosini ham oydinlashtiradi. Faqat “bilimli odam” bo'lish yetarli emas, balki “ziyoli, ma'naviyatli odam” bo'lish ham zarur.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim tizimidagi zamonaviy tafakkur paradigmalarining falsafiy masalalari insonni faqat bilim oluvchi emas, balki erkin fikrlovchi, ma'naviy yetuk, ijodkor shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qilmoqda. Bunday yondashuv esa nafaqat shaxs taraqqiyoti, balki butun jamiyatning intellektual va ma'naviy ravnaqiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev SH.M. Ta'lim va tarbiya: yangi imkoniyatlar // Yangi O'zbekiston – taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2022.
2. Aristotel. Metafizika. – Toshkent: “Fan” nashriyoti, 1998. – 320 b.
3. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: “Ma'naviyat”, 2008. – 176 b.
4. Xabermas Yu. Kommunikativ harakat nazariyasi. – Moskva: “Ves Mir”, 2000. – 405 b.
5. To'raqulov A. Ta'lim falsafasi asoslari. – Toshkent: “Universitet”, 2015. – 212 b.
6. G'afurov B. Ma'naviyat va tafakkur taraqqiyoti. – Samarqand: “Zarafshon”, 2019. – 187 b.

RAQAMLI DAVRDA IJTIMOIIY TARMOQLAR AHAMIYATI

Abdumannobova Dilshoda Abdurauf qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti 2-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Ikramov F.A. – ChDPU “Milliy g‘oya, ma’naviyat va huquq ta’limi” kafedrasida o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ijtimoiy tarmoqlarning jamiyat va shaxs hayotidagi roli va ijobiy ta’sirlari tahlil qilinadi. Ijtimoiy tarmoqlar orqali muloqot qilish, axborot almashish, shaxsiy rivojlanish, ta’lim va biznes imkoniyatlarini kengaytirish, shuningdek, ijodiy faoliyat bilan shug‘ullanish kabi jihatlar yoritilgan. Maqolada ijtimoiy tarmoqlardan oqilona foydalanishning ahamiyati va foydalari ham ko‘rsatib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy tarmoq, muloqot, axborot almashish, shaxsiy rivojlanish, ta’lim, biznes imkoniyatlari

Bugungi raqamli davrda ijtimoiy tarmoqlar hayotimizning ajralmas qismiga aylangan. Instagram, Telegramm, WhatsApp, Facebook kabi platformalar orqali insonlar o‘zaro muloqot qiladi, fikr bildiradi, yangiliklarni ulashadi yoki ulardan xabardor bo‘ladi. Biroq qulayliklari bilan birgalikda ijtimoiy tarmoqlar inson ongi va ruhiyatiga, axloqi hamda ma’naviyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Ular jamiyatda turli beqarorliklarni vujudga keltirishi, propgandalar orqali mafkuraviy immunitetni zaiflashtirib yoshlarni yengil-yelpi hayotga moslashishiga olib kelishi, milliy qadriyatlar yo‘qolib, o‘rniga ommaviy madaniyatni targ‘ib qilish orqali jamiyatning, millatning tub negizlariga bolta urish orqali uni jar yoqasiga yetaklamokda.

«Ijtimoiy tarmoq» atamasini 1954-yilda sotsiolog Jeyms Barns ilk bor muomalaga kiritgan bo‘lib, o‘sha paytlarda uning internetga aloqasi bo‘lmagan va unga shunday ta’rif berilgan: «Ijtimoiy tarmoq – ijtimoiy obyektlar hisoblanadigan (odamlar va tashkilotlar) tugunlar guruhi va ular orasidagi aloqalar (ijtimoiy munosabatlar)dan tarkib topgan ijtimoiy tuzilmadir»[1]. Oddiy qilib aytganda, ijtimoiy tarmoq — bu ma’lumot almashadigan va bir yoki ikki tomonlama aloqa o‘rnatgan odamlar yig‘indisidir.

Bu g‘oya keyinchalik internetdagi zamonaviy ijtimoiy tarmoqlar paydo bo‘lishiga nazariy poydevor yaratdi. Ya’ni, dastlab ijtimoiy tarmoq g‘oyasi faqat ilmiy nazariya sifatida shakllangan bo‘lsa, texnologiyalar rivoji uni real hayotga, amaliy shaklga olib keldi. Insonlar o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganishga qaratilgan ilmiy tushuncha asta-sekin global virtual muloqot maydoniga aylandi. Bugungi kunda esa ijtimoiy tarmoqlar nafaqat aloqa vositasi, balki axborot almashish, fikr bildirish, reklama, ta’lim va hatto siyosiy jarayonlarda ishtirok etishning ham asosiy maydoniga aylangan.

Ijtimoiy tarmoqlarda izlash va muloqotdagi qulayliklar. Ijtimoiy tarmoqlar orqali tanishlar, do'stlar yoki hamfikir insonlarni topish juda oson. Foydalanuvchilar u yerda erkin fikr almashadi va muloqot doirasini kengaytiradi.

Axborot topish va almashishning yengilligi. Har qanday mavzudagi ma'lumotni topish, o'rganish va boshqalar bilan baham ko'rish uchun ijtimoiy tarmoqlar eng qulay manbaadir.

O'z-o'zini rivojlantirish vositasi. Ko'plab foydalanuvchilar ijtimoiy tarmoqlar orqali yangi bilim oladi, chet tillarini o'rganadi yoki kasbiy ko'nikmalarini oshiradi. Moslashuvchan vaqt tufayli har kim uchun masofadan turib ta'lim olish shaxsiy rivojlanish uchun qo'l keladi. Biznes yuritish uchun ajoyib vosita. Ijtimoiy tarmoqlar mahsulot va xizmatlarni reklama qilish, mijoz topish hamda savdo hajmini oshirishda samarali vositaga aylangan. Chet davlatlar, shuningdek, mashhur brendlar onlayn do'konlaridan original tovarlarni to'g'ridan-to'g'ri buyurtma qilish imkoniyatlarini beradi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2025-yil holatiga dunyo aholisining taxminan 63,9 foizi ijtimoiy tarmoqlardan faol foydalanadi. Eng ommabop platforma hanz Facebook bo'lib, uning foydalanuvchilari soni 3 milliarddan ortiq[2]. Internet va raqamli texnologiyalar rivojlanishi bilan ijtimoiy tarmoqlar hayotimizning ajralmas qismiga aylangan bo'lsa-da, ularning salbiy oqibatlari ham tobora kuchaymoqda.

Ijtimoiy tarmoqlarda shaxsiy ma'lumotlarning oshkoraligi xavfli oqibatlarga olib kelishi mumkin. Foydalanuvchilar o'z profilida ko'plab shaxsiy fotosuratlar, videolar, hujjatlar, aloqa ma'lumotlarini joylashtiradilar. Hisob buzilganda esa firibgarlar bu ma'lumotlardan moliyaviy jinoyatlar yoki shantaj uchun foydalanishi mumkin. Masalan, tadqiqotlar ijtimoiy tarmoqlardagi shaxsiy ma'lumotlarning noqonuniy tarqalishi natijasida yuzlab kiberfiribgarlik holatlari qayd etilayotganini ko'rsatadi [3].

Ijtimoiy tarmoqlarning yana bir xavfli jihati — ruhiy salomatlikka salbiy ta'siri. 2024-yilda Journal of Adolescent Health jurnalida chop etilgan tadqiqotda ijtimoiy tarmoqlarda ko'p vaqt o'tkazuvchi o'smirlar orasida depressiya va tashvish buzilishlari 35 foizga yuqori ekani aniqlangan [4]. Shu bilan birga, ScienceDirect nashrida e'lon qilingan maqolada ortiqcha foydalanish asab tizimining charchashi, uyqusizlik va diqqatni jamlay olmaslik holatlariga olib kelishi ta'kidlangan [5].

O'smirlar orasida Internetga qaramlik muammosi ham keskin oshgan. PLOS ONE jurnalidagi (2024) tadqiqotga ko'ra, yosh foydalanuvchilarning o'rtacha ekran vaqti haftasiga 18–22 soatni tashkil etadi, bu esa o'qish faoliyati va ijtimoiy moslashuvga salbiy ta'sir qiladi [6]. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarda kiberbulling (onlayn haqorat va bosim) hodisalari keng tarqalgan. Mail.ru Group va EU Fundamental Rights Agency ma'lumotlariga ko'ra, foydalanuvchilarning 50–60 foizi hayotida kamida bir marta kiberbullingga duch kelgan. Ayniqsa, o'smirlar va ayollar guruhida bu ko'rsatkich

yuqori: ayollarning 10 foizi 15 yoshdan boshlab haqoratomuz yoki jinsiy mazmundagi xabarlar olgan [7].

Ijtimoiy tarmoqlar shaxslararo munosabatlarga ham ta'sir ko'rsatadi. Framingham Heart Study tadqiqotida ijtimoiy tarmoqlarda haddan tashqari faollik oila munosabatlaridagi ishonch va sadoqatni pasaytirishi aniqlangan [8]. Shu sababli ayrim sotsiologlar bu holatni “virtual xiyonat” yoki “ijtimoiy tarmoq orqali emotsional uzoqlashish” deb atashadi. Ko'pchilik foydalanuvchilar uchun ijtimoiy tarmoq - “vaqtni o'ldirish” vositasi. Ammo ortiqcha foydalanish ish unumdorligini kamaytiradi, jismoniy harakatsizlikni kuchaytiradi va ko'rish qobiliyatiga salbiy ta'sir qiladi[6]. Shuningdek, boshqalarning baxtli hayoti aks etgan postlarni kuzatish natijasida “yo'qotilgan imkoniyat sindromi” (FOMO) kuchayadi, bu esa stress, tushkunlik va o'ziga nisbatan ishonchsizlikni oshiradi[4].

Xulosa o'rnida aytish mumkinki ijtimoiy tarmoqlar o'zining keng imkoniyatlari bilan nafaqat shaxsiy rivojlanish, balki jamiyatdagi muloqot va axborot almashish jarayonlarini ham sezilarli darajada osonlashtiradi. Ular orqali insonlar o'z bilimini oshirishi, kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishi, ijodiy faoliyat bilan shug'ullanishi va turli sohalarda hamkorlik o'rnatishi mumkin. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar biznes va tadbirkorlik sohasida ham katta ahamiyatga ega. Ta'lim va ma'rifiy yo'nalishlarda esa foydalanuvchilar masofadan turib o'qish, yangi tillarni o'rganish va o'zini doimiy rivojlantirish imkoniyatini qo'lga kiritadi. Natijada, raqamli davrda ijtimoiy tarmoqlar insonlarning kundalik hayotida muhim vositaga aylangan, ular yordamida nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy rivojlanish ham amalga oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ijtimoiy tarmoqlar ta'siri: ota-onalar va o'quvchilar uchun tavsiyaviy metodik qo'llanma. – Toshkent: Ma'naviyat, 2024.
2. DataReportal. (2025). Digital 2025: Global Overview Report. Retrieved from <https://datareportal.com/reports/digital-2025-global-overview-report>
3. Europol. (2024). Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA). Retrieved from <https://www.europol.europa.eu>
4. Odgers, C. L., & Jensen, M. R. (2024). Adolescent Social Media Use and Mental Health in the United States. Journal of Adolescent Health.
5. Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2024). Problematic Social Media Use in Childhood and Adolescence. Addictive Behaviors Reports, ScienceDirect.
6. Plos ONE. (2024). The Impact of Screen Time and Social Media on Youth Self-Regulation.
7. European Union Agency for Fundamental Rights (FRA). (2023). Violence against women: An EU-wide survey.

SHARQ MAMLAKATLARIDA MANTIQ FANINING SHAKLLANISHI VA ASOSIY BOSQICHLARI

Bo'riyeva Umida Baxriddin qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi 2-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Ikramov F.A. – ChDPU “Milliy g'oya, ma'naviyat va huquq ta'limi” kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sharq mamlakatlarida mantiq fanining shakllanish jarayoni, uning rivojlanish bosqichlari hamda mashhur allomalarning mantiq ilmi rivojiga qo'shgan hissasi tahlil etilgan. Xususan, Al-Farobiy, Ibn Sino, Al-Kindiy, G'azzoliy, Nasiriddin Tusi kabi mutafakkirlarning mantiqqa oid qarashlari va ularning ilmiy merosi yoritilgan. Maqolada Sharqdagi mantiqiy tafakkurning asosiy bosqichlari, yunon mantiq'ining arab-musulmon madaniyatiga kirib kelishi va mantiq fanining keyingi davrlardagi o'zgarishlari ham bayon etiladi. Shuningdek, mantiq fanining bugungi kunda falsafa, axborot texnologiyalari va ta'lim sohasidagi o'rni ham tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: mantiq, Sharq falsafasi, Al-Farobiy, Ibn Sino, G'azzoliy, tafakkur, qiyos, dalillash, Aristotel mantiqi, ilmiy meros.

Inson tafakkuri va bilim jarayonining mohiyatini o'rganish qadimdan falsafaning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib kelgan. Mantiq fani — bu inson fikrlash faoliyatining qonuniyatlarini o'rganadigan, to'g'ri va izchil fikrlash tamoyillarini belgilaydigan fan sifatida qadimdan Sharq va G'arb tafakkurida muhim o'rin tutgan. Ayniqsa, Sharq mamlakatlari - Xorazm, Movarounnahr, Eron, Hindiston, Arab xalifaligi va Xitoy hududlarida mantiq ilmi nihoyatda yuksak darajada rivojlangan. Ushbu maqolada mantiq fanining Sharqdagi shakllanish bosqichlari, asosiy olimlari va ularning ilmiy merosi tahlil qilinadi. Islom dunyosida bu fan VIII–IX asrlarda qadim yunon asarlarini arab tiliga tarjima qilish harakati – “Baytul hikma” (Donishmandlik uyi) faoliyati bilan bog'liq. Bag'dodda xalifa Ma'mun davrida (813–833-yillar) yunon olimlari Arastu, Aflotun, Galen, Evklid kabi mutafakkirlarning asarlari arab tiliga o'girilgan. Shundan so'ng mantiq Sharq tafakkuri tizimiga mustahkam kirib keldi.

O'rta Osiyo mantiq maktablari islom olamida eng yetuklaridan biri hisoblanadi. Quydagi allomalar bu yo'nalishda alohida o'rin tutgan:

Al-Farobiy (870–950) – “Ikkinchi muallim” nomi bilan mashhur. Uning “Kitob al-qiyos, Kitob al-ibror, Kitob al-mantiq” asarlari Arastu mantiqini tahlil qilib, uni mukammallashtirgan. Farobiy mantiqni tafakkur vositasi, ilmiy bilish asosi sifatida talqin qilgan.

Ibn Sino (Avitsenna) (980–1037) – mantiqni falsafaning kirish qismi deb hisoblagan. U “Kitob ash-shifo” asarining butun bir qismini mantiqqa bag‘ishlab, ta’rif, hukm, qiyos, sillogizm, va dalil turlari haqida mukammal tizim yaratgan. Ibn Sino mantiqni nazariy va amaliy jihatdan tahlil etgan.

Nosiriddin Tusi (1201–1274) – “Asos ul-iqtibos” asarida Arastu mantiqini islom tafakkuri bilan uyg‘unlashtirgan. U mantiqni axloq, siyosat, fiqh va tabiiy fanlar bilan bog‘lab rivojlantirgan.

Mantiqning tarixiy ildizlari qadimgi sivilizatsiyalarga borib taqaladi. Qadimgi Hindistonda "Nyaya" falsafiy maktabi (miloddan avvalgi III–II asrlar) mantiqiy tafakkur asoslarini ishlab chiqqan. "Nyaya-sutra" asari mantiqiy tahlil, dalillash, isbot va inkor qilish usullarini bayon etadi. Bu maktabda mantiq nafaqat bilish vositasi, balki ruhiy najotga erishish vositasi sifatida qaralgan.

Qadimgi Xitoyda esa Konfutsiy (mil.avv. VI asr) va uning izdoshlari tafakkur, nutq madaniyati, mulohaza yuritish qoidalariga katta e’tibor bergan. “Mohistlar” deb atalgan faylasuflar guruhi esa “dalillash san’ati”ni alohida ilm darajasiga ko’targan.

VIII–IX asrlarda Islom sivilizatsiyasi gullab-yashnagan davrda yunon falsafasi, xususan Aristotelning asarlari arab tiliga tarjima qilindi. Bu jarayon “Bayt ul-hikma” (Donishmandlar uyi) markazida amalga oshirildi. Tarjima faoliyatining kengayishi bilan mantiq ilmi musulmon Sharqida ilmiy izlanishlarning markaziga aylandi.

Al-Kindiy (IX asr) mantiqni “ilmning asosi” deb atagan. U Aristotel g‘oyalarini sharhlab, mantiqni islom falsafasiga moslashtirdi. Uning “Mantiq haqida risola” asarida bilish, hukm, qiyos va dalillash usullari haqida fikrlar bayon etilgan.

Abu Nasr al-Farobiy (873–950) Sharq mantiqiy tafakkurining asoschisi hisoblanadi. U “Mantiq san’ati haqida kitob”, “Mantiqning qisqacha bayoni” kabi asarlarida Aristotel mantiqini chuqur tahlil qilib, uni yangi nazariy asoslar bilan boyitdi.

Farobiy mantiqni fikrlashni to‘g‘rilash vositasi, tafakkurda aniqlik va izchillikka erishish yo‘li deb baholagan. U mantiqni falsafaning tayanchi, ya’ni har bir ilmning asosi sifatida ko‘rsatadi. Farobiy mantiqni tushuncha, hukm, qiyos kabi bo‘limlarga ajratadi. Uning ishlari orqali mantiq fani mustaqil va tizimli shaklga ega bo‘ldi.

Sharq mamlakatlarida mantiq fanining shakllanishi ko‘p asrlik tarixiy jarayon bo‘lib, u inson tafakkurining eng yuksak bosqichlarini namoyon etgan. Al-Kindiy, Al-Farobiy, Ibn Sino, G‘azzoliy, Tusi, Beruniy, Ulug‘bek kabi allomalar bu fanni nafaqat saqlab qolgan, balki uni chuqurlashtirib, yangi ilmiy tizimlarga asos solganlar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Saydullayev Sh.A. Falsafa asoslari. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2015.
2. Rasulov A., Rahmonov B. Mantiq. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019.
3. Karimov M. Sharq allomalari tafakkurida mantiq ilmi. – Samarqand, 2020.

4. Qodirov A. O'rta asr Sharq falsafasida mantiq. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2018.
5. O'zbekiston Milliy entsiklopediyasi. – Toshkent: OME, 2005.
6. Rahimov S. Mantiq va tafakkur madaniyati. – Toshkent: Universitet, 2021.

NUTQDA SHAKL VA MAZMUN MOSLIGI

Karimova Shohzari Omadjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

“Filologiya” fakulteti O'zbek tili va adabiyoti

yo'nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya Mazkur maqolada nutq samaradorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri bo'lgan shakl va mazmun uyg'unligi masalasi tahlil qilinadi. Shakl — fikrni ifodalovchi til vositalari majmuasi, mazmun esa — ushbu nutq orqali yetkaziladigan g'oya, axborot va his-tuyg'ulardir. Ularning o'zaro uyg'unligi nutqni aniq, ravon, ta'sirchan va mantiqan silliq bo'lishini ta'minlaydi. Shuningdek, maqolada shakl va mazmun o'rtasidagi ziddiyat sabablari, ularning muloqotga salbiy ta'siri va bu muammolarni bartaraf etish yo'llari yoritiladi. O'zbek nutq madaniyatida shakl va mazmun uyg'unligi qadimdan e'tiborga loyiq bo'lgan. Bugungi zamonaviy axborot asrida esa bu uyg'unlik har qachongidan ham muhimdir.

Kalit so'zlar: nutq madaniyati, shakl, mazmun, uslub, muloqot, uyg'unlik, til vositalari, estetik ifoda.

Kirish

Nutq — inson tafakkuri, hissiyoti, bilim va madaniyatining eng asosiy ifoda vositasidir. Har qanday og'zaki yoki yozma muloqotda nutqning ta'sirchanligi va tushunarliqligi uning ikki asosiy komponentiga, ya'ni shakl va mazmunning uyg'unligiga bog'liqdir.

Shakl va mazmun orasida muvofiqlik bo'lmasa, nutq samaradorligi pasayadi, muloqotda tushunmovchiliklar yuzaga keladi. Shu bois, nutq yaratishda va uni tinglashda mazmunning qanday fikr yoki axborotni ifodalashini, shaklning esa bu mazmun qanday vositalar bilan ifodalanishini hisobga olish muhimdir. Ushbu maqolada nutqda shakl va mazmun uyg'unligi, bu uyg'unlikning ahamiyati, nomutanosiblik sabablari va ularni bartaraf etish usullari haqida fikr yuritiladi.

Shakl va mazmun tushunchasi

Nutqning mazmuni — bu insonning bildirayotgan fikri, g'oyasi yoki axborotidir. Mazmunsiz nutq bo'lishi mumkin emas, chunki nutq asosiy maqsadi — biror ma'lumotni yetkazish, fikr bildirishdir.

Shakl esa — bu mazmunni ifodalash uchun tanlangan lingvistik vositalar: so'zlar, gap qurilishi, uslub, intonatsiya, grammatik tuzilma va estetik bezaklardir. Bu jihatdan, mazmun "nima haqida gapirilmoqda?" degan savolga javob bo'lsa, shakl "qanday gapirilmoqda?" degan savolga javob beradi.

Misol uchun:

Mazmun: Yurtni sevish haqida fikr.

Shakl: Ilhomli, badiiy til bilan ifodalash yoki rasmiy-axborot tilida bayon etish.

Mazkur ikki komponent uyg'un bo'lgan taqdirdagina nutq ta'sirli va samarali bo'ladi. Aks holda esa, tinglovchi yoki o'quvchi fikrni to'g'ri anglamaydi, noto'g'ri talqin qiladi.

Shakl va mazmun uyg'unligining ahamiyati

Shakl va mazmun o'zaro mos bo'lsa, nutq:

Tushunarli, ravon va mantiqan uzviy bo'ladi;

Auditoriyaga kuchli ta'sir qiladi;

Ishonchli, estetik va madaniy ko'rinadi;

Muloqot samarali kechadi.

Biroq nomutanosiblik bo'lsa, ya'ni jiddiy mazmunni yengil yoki noo'rin shaklda bayon qilish, yoki sodda g'oyani murakkab terminologiyada ifodalash nutq samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday holatlar quyidagi sabablar bilan yuzaga keladi:

Til madaniyatining pastligi — fikrni ifodalash uchun mos vosita tanlanmaydi.

Auditoriyani hisobga olmaslik — kim bilan gapirilayotgani e'tibordan chetda qoladi.

Emotsional holat — hayajon, shoshilish yoki stress nutqni buzadi.

Nutq maqsadining noaniqligi — maqsad noto'g'ri belgilansa, nutq chalkash bo'ladi.

Misollar:

Rasmiy chiqishda «aka» deb murojaat qilish.

Ilmiy maqolada shaxsiy hayotiy voqealarni ortiqcha tilga olish.

Dars vaqtida sokin nutq o'rniga agressiv ohangda gapirish.

Shakl va mazmun uyg'unligini ta'minlash yo'llari

Shakl va mazmun uyg'unligini saqlash uchun quyidagi jihatlariga e'tibor berish lozim:

Mazmunni aniq belgilash – gapiruvchi avvalo nima haqida so'z yuritishini aniq bilishi kerak.

Shaklni mos tanlash – gapiruvchi til vositalari, uslub va ohangni holatga mos tanlashi kerak.

Auditoriyani hisobga olish – tinglovchilarning yoshi, saviyasi, mavqei inobatga olinadi.

Nutqni rejalashtirish – ayniqsa rasmiy chiqishlar oldidan reja tuzish foydalidir.

Ravonlik va qisqalik – chalkash, uzun jumlar o'rniga aniq va qisqa fikrlar afzal.

Soddalashtirilgan sxema:

Mazmun (Fikr) + Mos shakl (Til vositasi) = Samarali nutq

O‘zbek nutq madaniyatida shakl va mazmun uyg‘unligi

O‘zbek tilshunosligida va adabiyotida shakl va mazmun uyg‘unligiga har doim alohida e’tibor qaratilgan. Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Amir Temur kabi siymolar nutqiy madaniyatda shakl va mazmun uyg‘unligini mukammal ifodalagan shaxslardir.

Xususan, Navoiy asarlarida mazmun chuqur falsafiy g‘oyalar bilan boyitilgan bo‘lsa, shakl esa badiiy til, she’riy vazn va ohang orqali estetik darajada berilgan. Zamonaviy O‘zbekistonda esa shakl va mazmunga e’tibor berish jurnalistika, ta’lim, siyosat va kundalik muloqot sohalarida dolzarb bo‘lib bormoqda.

Xulosa

Nutqda shakl va mazmun mosligi — bu nutqiy tafakkurning, til madaniyatining va umumiy muloqot madaniyatining eng muhim ko‘rsatkichidir. Mazmun qanday bo‘lmasin, uni ifodalovchi shakl mos bo‘lmasa, nutq o‘z vazifasini bajara olmaydi. Shakl va mazmun uyg‘unligini ta’minlash orqali biz samarali, aniq va madaniyatli muloqotga erishamiz.

Bu esa nafaqat til masalasi, balki fikrlash, hissiyotlar va ijtimoiy munosabatlarning sifatini belgilovchi asosiy mezonlardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Karimov, I.A. *Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch*. T.: Ma’naviyat, 2008.
- 2.Jo‘rayev, M. *Nutq madaniyati asoslari*. T.: Fan va texnologiya, 2016.
- 3.Quronboyeva, Z. *Til va uslub*. T.: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2014.

SHAMOL ENERGIYASI RESURSLARI

Karimova Gulmira Shoxrux qizi

Andijon davlat texnika instituti

3-kurs talabasi

Annotatsiya: Shamol energiyasi bugungi kunda qayta tiklanadigan energiya manbalari orasida eng istiqbolli turlaridan biridir. Ushbu maqolada shamol energiyasining ishlash prinsipi, uning iqtisodiy va ekologik afzalliklari hamda O‘zbekistondagi rivojlanish istiqbollari yoritilgan. So‘nggi yillarda mamlakatda bir qator shamol elektr stansiyalari barpo etilib, energiya mustaqilligini ta’minlash yo‘lida muhim qadamlar qo‘yilmoqda. Shu bilan birga, xalqaro hamkorlik va innovatsion texnologiyalar O‘zbekistonda yashil energiya bozorini rivojlantirishda muhim o‘rin tutmoqda. Maqola shamol energetikasining kelajagi, uning afzalliklari va mavjud muammolari haqida umumiy tasavvur beradi.

Kalit so‘z: shamol energiyasi, qayta tiklanadigan manbalar, ekologiya, yashil energetika, O‘zbekiston, barqaror rivojlanish.

Shamol energiyasi bugungi kunda eng istiqbolli qayta tiklanadigan energiya manbalaridan biri hisoblanadi. Insoniyat qadimdan shamoldan foydalangan, hozir esa u zamonaviy texnologiyalar yordamida elektr energiyasiga aylantirilmoqda. Shamol energiyasi atmosferadagi havo harakati natijasida hosil bo‘ladigan kuchdan foydalanadi. Bu energiya manbasi ekologik jihatdan toza bo‘lib, atrof-muhitga zarar yetkazmaydi. Ayni paytda dunyoning ko‘plab mamlakatlarida shamol elektr stansiyalari barpo etilib, energiya tanqisligini kamaytirishga xizmat qilmoqda. Shamol resurslari cheksiz bo‘lgani uchun u barqaror rivojlanish yo‘lida muhim o‘rin tutadi. Bu energiya turi nafaqat iqtisodiy jihatdan foydali, balki tabiiy resurslarni asrab-avaylashga ham yordam beradi. Talaba sifatida men shamol energiyasini o‘rganish orqali uning afzalliklari va qo‘llanish imkoniyatlarini chuqurroq anglashni maqsad qilganman. Shu orqali kelajakda ekologik toza energiya manbalaridan samarali foydalanish yo‘llarini topish mumkinligiga ishonaman.

Shamol energiyasi atmosferadagi harakatda bo‘lgan havo oqimining kinetik energiyasidan elektr energiyasini olish jarayonidir. Zamonaviy shamol turbinalari rotor pichoqlari yordamida shamol energiyasini aylanish energiyasiga aylantirib, uni generator orqali elektr tokiga o‘zgartiradi. Bu texnologiya so‘nggi yillarda tez sur‘atlar bilan rivojlanmoqda va global energetika tizimida muhim o‘rin egallab bormoqda. IRENA ma’lumotlariga ko‘ra, 1997 yildan 2024 yilgacha dunyoda shamol energiyasi quvvati 7,5 gigavatt dan 1 131 gigavattgacha oshgan. Faqatgina 2024 yilda shamol energiyasiga 113

gigavatt yangi quvvat qo‘shilib, soha o‘tgan yilga nisbatan 11 foizdan ortiq o‘shishga erishgan. Quruqlikdagi shamol stansiyalarining quvvati 1 053 gigavattni tashkil etib, 2015 yildan buyon sezilarli o‘shish qayd etilgan. Dengizdagi (offshore) shamol quvvati esa 79,4 gigavattga yetib, 2015 yilga nisbatan olti baravarga oshgan. Bu raqamlar shamol energiyasi sohasida texnologik taraqqiyot va investitsiyalar hajmining ortib borayotganini ko‘rsatadi. 2010–2024 yillar oralig‘ida shamol energetikasining narxi keskin kamaygan — quruqlikdagi shamol elektr energiyasining o‘rtacha narxi 70 foizga tushgan. Natijada 1 kilovatt-soat elektr energiyasi uchun o‘rtacha xarajat 0,089 dollardan 0,034 dollargacha pasaygan. Dengizdagi shamol loyihalarida esa narx 62 foizga arzonlashgan. Bu jarayon texnologiyaning takomillashuvi va ishlab chiqarish quvvatining oshishi bilan bevosita bog‘liq. 1980-yillarda paydo bo‘lgan zamonaviy shamol turbinalari hozirda texnik va ishlab chiqarish jihatidan sezilarli darajada rivojlangan. Masalan, 1985 yilda turbina quvvati atigi 0,05 megavatt bo‘lgan bo‘lsa, bugungi kunda quruqlikdagi turbinalar 3–4 megavatt, dengizdagilari esa 8–12 megavatt quvvatga ega. Shamol tezligi ikki barobar oshganda, ishlab chiqariladigan quvvat sakkiz barobar ortadi, bu esa shamol resurslarining samaradorligini ko‘rsatadi. Shamol energiyasi ishlab chiqarish tarixiga nazar tashlasak, uning ildizlari 19-asr oxiriga borib taqaladi. 1890-yillarda Daniyada birinchi gorizontal o‘qli shamol turbinalari ishlab chiqilgan va bu texnologiya zamonaviy shamol energetikasining asosini yaratgan. Hozirgi kunda shamol energiyasi dunyo bo‘yicha qayta tiklanadigan manbalardan olinayotgan elektr energiyasining qariyb 23 foizini tashkil etadi. Shamol resurslari ko‘p hududlarda mavjud bo‘lib, ayniqsa dengiz hududlarida ulkan salohiyatga ega. Shu sababli, shamol energetikasi nafaqat ekologik toza, balki iqtisodiy jihatdan ham foydali energiya manbasi sifatida tobora katta ahamiyat kasb etmoqda.

O‘zbekiston Markaziy Osiyoda shamol va quyosh energiyasi bo‘yicha eng yuqori salohiyatga ega mamlakatlardan biri hisoblanadi. Mamlakatda yashil energiya strategiyasi ishlab chiqilib, u O‘zbekistonni mintaqadagi toza energiya yetakchisiga aylantirishni maqsad qilgan. Shu yo‘nalishda xorijiy investorlar, xususan Yevropa Ittifoqi, Fors ko‘rfazi mamlakatlari va Xitoy kompaniyalari bilan hamkorlik aloqalari kengayib bormoqda. Saudiya Arabistonining ACWA Power va Birlashgan Arab Amirliklarining Masdar kompaniyalari O‘zbekistonda shamol va quyosh loyihalarini amalga oshirishda faol ishtirok etmoqda. Bu esa mamlakatning texnologik imkoniyatlarini kengaytirish va energetik mustaqilligini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, O‘zbekiston yashil energiya orqali tabiiy gazga qaramlikni kamaytirib, atrof-muhitga salbiy ta’sirni qisqartirishni rejalashtirgan. 2024 yil oxiriga kelib mamlakatdagi quyosh va shamol stansiyalari 4,5 milliard kVt-soat elektr energiyasi ishlab chiqargan. Bu natija 1,36 milliard kub metr gazni tejash va 1,89 million tonna chiqindilarni kamaytirishga yordam bergan. Kelajakda O‘zbekiston 2030 yilgacha qayta tiklanuvchi

energiya quvvatini sezilarli oshirib, ortiqcha elektrni Yevropaga eksport qilishni maqsad qilmoqda. Shamol energiyasining bunday rivojlanishi mamlakat iqtisodiyoti va ekologik barqarorligi uchun muhim qadam bo'lib, energiya mustaqilligiga erishishda katta ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda shamol energiyasi global miqyosda energetika tizimining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. U nafaqat ekologik jihatdan toza, balki iqtisodiy samaradorlik nuqtai nazaridan ham afzal manba hisoblanadi. O'zbekiston ham bu sohada faol islohotlarni amalga oshirib, shamol va quyosh energiyasi loyihalarini rivojlantirmoqda. Mamlakat shamol resurslaridan oqilona foydalanish orqali tabiiy gazga bo'lgan qaramlikni kamaytirish va uglerod chiqindilarini qisqartirishni maqsad qilgan. So'nggi yillarda xalqaro investorlar bilan hamkorlikda yirik loyihalar yo'lga qo'yilib, ishlab chiqarish hajmi ortib bormoqda. Shamol energetikasini yanada kengaytirish texnologik yangiliklar, infratuzilma rivoji va barqaror siyosatni talab etadi. Shu yo'nalishda olib borilayotgan chora-tadbirlar mamlakat energetika xavfsizligini mustahkamlashda katta ahamiyatga ega. Kelajakda shamol energiyasi O'zbekistonning iqtisodiy va ekologik barqarorligini ta'minlashda yetakchi o'rin egallashi kutilmoqda. Bu esa mamlakatning yashil iqtisodiyot sari qadam tashlashida muhim turtki bo'lib xizmat qiladi. Umuman olganda, shamol energetikasining rivoji barqaror kelajakni qurish yo'lida strategik ustuvor yo'nalishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. International Renewable Energy Agency (IRENA). Wind Energy Overview. <https://www.irena.org/Energy-Transition/Technology/Wind-energy>
2. U.S. Department of Energy. Advantages and Challenges of Wind Energy. <https://www.energy.gov/eere/wind/advantages-and-challenges-wind-energy>
3. Natural Resources Defense Council (NRDC). What is Wind Energy? <https://www.nrdc.org/stories/wind-energy>
4. National Renewable Energy Laboratory (NREL). Wind Energy Basics. <https://www.nrel.gov/research/re-wind>
5. O'zbekiston Markaziy Osiyodagi eng yaxshi shamol va quyosh energiyasi salohiyatiga ega, deydi ekspert https://www.intellinews.com/uzbekistan-boasts-central-asia-s-best-wind-and-solar-energy-potential-says-expert-363442/?utm_source=chatgpt.com
6. International Energy Agency (IEA). Renewable Energy in Uzbekistan – Policy and Outlook. <https://www.iea.org>

MILLIY MENTALITET VA UNING IJTIMOIYLASHUV JARAYONIDAGI O`RNI

Zoirova Maftuna Xayrulla qizi

Abdumurotova Mashxura Ikromjon qizi

Qarshiyev Alisher Bakir o'g'li

*Chirchiq Davlat Pedagogika universiteti, Pedagogika fakulteti pedagogika
yo`nalishi 2-bosqich talabalari*

Email: maftunazoirova5@gmail.com

Ilmiy rahbar: Allayorova Sarvinoz Baxtiyorovna

Annotatsiya. Milliy mentalitet – xalqning tarixiy tajribasi, qadriyatlari, urf-odatlarini va dunyoqarashini ifodalovchi ijtimoiy-psixologik hodisadir. U shaxsning ijtimoiylashuv jarayonida muhim o‘rin tutadi, chunki aynan milliy qadriyatlar orqali inson jamiyatda o‘z o‘rnini topadi, xulq-atvori va ijtimoiy yo‘nalishini shakllantiradi. Ijtimoiy pedagogika nuqtayi nazaridan, milliy mentalitet yosh avlodni tarbiyalashda ijtimoiy moslashuvning ma’naviy asosi bo‘lib xizmat qiladi. Oila, mahalla, ta’lim muassasalari va ommaviy axborot vositalari bu jarayonda vositachi rolini bajaradi. Mentalitet shaxsda vatanparvarlik, milliy g‘urur, mehr-oqibat, bag‘rikenglik kabi ijtimoiy fazilatlarni rivojlantiradi. Mustaqillik yillarida O‘zbekiston ta’lim tizimi milliy qadriyatlarga tayangan holda yoshlarni jamiyat hayotiga faol qo‘shish, ularning ijtimoiy mas’uliyatini oshirishni maqsad qilgan. Demak, milliy mentalitet shaxsni ijtimoiy barkamol etib tarbiyalashda va milliy o‘zlikni anglashni mustahkamlashda hal qiluvchi o‘ringa ega.

Kalit so‘zlar: milliy mentalitet, ijtimoiylashuv jarayoni, ijtimoiy pedagogika, milliy qadriyatlar, oila, mahalla, yoshlar tarbiyasi, ma’naviyat, ijtimoiy moslashuv, fuqarolik ong, bag‘rikenglik, vatanparvarlik, milliy o‘zlik, ijtimoiy muhit, madaniy meros.

Abstract. National mentality is a socio-psychological phenomenon that expresses the historical experience, values, traditions and worldview of the people. It plays an important role in the process of socialization of the individual, because it is through national values that a person finds his place in society, shapes his behavior and social orientation. From the point of view of social pedagogy, national mentality serves as the spiritual basis of social adaptation in the upbringing of the younger generation. The family, neighborhood, educational institutions and the media play a mediating role in this process. Mentality develops in a person such social qualities as patriotism, national pride, kindness, tolerance. During the years of independence, the education system of Uzbekistan, based on national values, aimed to actively involve young people in the life of society and increase their social responsibility. Therefore, national mentality plays a

decisive role in educating a person as socially competent and strengthening the awareness of national identity.

Keywords: national mentality, socialization process, social pedagogy, national values, family, neighborhood, youth education, spirituality, social adaptation, civic consciousness, tolerance, patriotism, national identity, social environment, cultural heritage.

Аннотация. Национальный менталитет – социально-психологический феномен, выражающий исторический опыт, ценности, традиции и мировоззрение народа. Он играет важную роль в процессе социализации личности, поскольку именно через национальные ценности человек находит своё место в обществе, формирует своё поведение и социальную ориентацию. С точки зрения социальной педагогики, национальный менталитет служит духовной основой социальной адаптации в воспитании подрастающего поколения. Семья, окружение, образовательные учреждения и средства массовой информации играют в этом процессе посредническую роль. Менталитет формирует в человеке такие социальные качества, как патриотизм, национальная гордость, доброта, толерантность. В годы независимости система образования Узбекистана, основанная на национальных ценностях, направлена на активное вовлечение молодёжи в жизнь общества и повышение её социальной ответственности. Поэтому национальный менталитет играет решающую роль в воспитании социально компетентной личности и укреплении осознания национальной идентичности.

Ключевые слова: национальный менталитет, процесс социализации, социальная педагогика, национальные ценности, семья, соседство, воспитание молодёжи, духовность, социальная адаптация, гражданственность, толерантность, патриотизм, национальная идентичность, социальная среда, культурное наследие.

Kirish: Milliy mentalitet har bir xalqning ma'naviy olami, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy hayot tarzining mujassam ifodasidir. U jamiyatda shakllangan urf-odatlar, an'analar, diniy va madaniy qarashlar orqali namoyon bo'ladi hamda shaxsning ijtimoiylashuv jarayonida asosiy yo'naltiruvchi omil bo'lib xizmat qiladi. Ijtimoiy pedagogika fanida milliy mentalitet shaxsning ijtimoiy rivojlanishi va jamiyatga moslashuvida yetakchi rol o'ynaydi. Chunki insonning fikrlashi, xulqi, ijtimoiy munosabatlari va qadriyatlarga munosabati milliy madaniyat ta'sirida shakllanadi. O'zbekiston sharoitida bu jarayon oila, mahalla va ta'lim muassasalari orqali amalga oshib, yoshlarning milliy o'zligini anglashiga, vatanparvarlik va fuqarolik mas'uliyatining kuchayishiga xizmat qiladi. Mustaqillik davrida milliy qadriyatlar asosida tarbiya berish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangan. Shu sababli milliy mentalitetni ijtimoiylashuv jarayonining tarkibiy qismi sifatida o'rganish yosh

avlodni ma'naviy va ijtimoiy jihatdan barkamol etib tarbiyalashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism: Milliy mentalitet shaxsning dunyoqarashi, xulq-atvori va jamiyatdagi o'rnini belgilovchi asosiy ma'naviy omildir. U xalqning asrlar davomida to'plagan tajribasi, qadriyatlari, urf-odatlar va madaniy merosi natijasida shakllanadi. Insonning ijtimoiylashuv jarayonida milliy mentalitet unga yo'naltiruvchi ichki kuch, ijtimoiy me'yorlarni o'zlashtirishda esa ma'naviy mezon vazifasini bajaradi. Pedagog olimlar fikriga ko'ra, shaxsning jamiyatga moslashuvi, unda ijtimoiy fazilatlarining shakllanishi bevosita milliy mentalitet bilan bog'liq. N. Egamberdiyeva shaxsni ijtimoiy muhitga tayyorlashda milliy qadriyatlarga tayanish ijtimoiy tarbiyaning muvaffaqiyat kaliti ekanini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, oila va mahalla yoshlarning birlamchi ijtimoiylashuv muhitidir, bu tizimda insonning ma'naviy-axloqiy asoslari shakllanadi. A.A. Axmedov esa milliy mentalitetni shaxsning ijtimoiy faoliyatida yo'naltiruvchi omil sifatida ko'radi. Uning fikricha, jamiyatning barqaror rivoji shaxslarning milliy qadriyatlarga sodiqligi bilan belgilanadi. Shu sababli u ijtimoiy pedagogik faoliyatni milliy madaniyat, til va an'analar bilan uyg'un holda tashkil etishni zarur deb biladi. Shaxs milliy qadriyatlarga tayanib ijtimoiylashgan taqdirdagina u jamiyatga foydali, vatanparvar, ma'naviy yetuk inson sifatida kamol topadi.

Ijtimoiylashuv jarayonida milliy mentalitetning ahamiyatini S. Xaydarov ham alohida ta'kidlaydi. U o'z tadqiqotlarida shaxsning ijtimoiy faolligini oshirish, milliy g'urur va fuqarolik mas'uliyatini shakllantirishda mahalla va oila muhitining beqiyos o'ri borligini yozadi. Olimning fikricha, yoshlarni milliy qadriyatlarga asoslangan holda tarbiyalash ularni jamiyat hayotiga faol ishtirok etuvchi shaxslar etib voyaga yetkazadi. Milliy mentalitet o'zbek xalqining ruhiyatida chuqur ildiz otgan qadriyatlar majmuasidir. Mehmondo'stlik, mehr-oqibat, bag'rikenglik, halollik va kattalarga hurmat kabi xususiyatlar yoshlarning ijtimoiylashuv jarayonida muhim rol o'ynaydi. Shaxs ijtimoiy muhitda ana shu qadriyatlarni o'zlashtirgan sari, u o'z jamiyatining madaniy va axloqiy talablariga moslashadi. Bu esa ijtimoiy barqarorlik va milliy birlikni mustahkamlaydi. Zamonaviy tadqiqotchilarning fikricha, milliy mentalitet yoshlarning ijtimoiy o'zligini shakllantiruvchi tayanch omildir. Oila, ta'lim muassasalari va ommaviy axborot vositalari bu jarayonning asosiy ishtirokchilari hisoblanadi. Oila bolaga dastlabki axloqiy qadriyatlarni singdirsa, maktab bu qadriyatlarni ijtimoiy faoliyat orqali mustahkamlaydi. Mahalla esa shaxsni jamoaviy hayotga jalb qilib, ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantiradi.

Milliy mentalitet ijtimoiylashuv jarayonida ikki tomonlama ta'sir ko'rsatadi: bir tomondan, u shaxsning jamiyat qadriyatlarini qabul qilishiga yordam beradi, ikkinchi tomondan esa jamiyat tomonidan shaxsga qo'yiladigan ijtimoiy kutilmalarni belgilaydi. Shu sababli ijtimoiy pedagogika fanida mentalitet ijtimoiy moslashuvning ma'naviy poydevori sifatida baholanadi. Shaxsning ijtimoiylashuvini samarali tashkil etishda milliy

qadriyatlarga tayanish nafaqat tarbiyaviy, balki ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi omil sifatida ham muhimdir. Olimlar ta'kidlaganidek, milliy mentalitet yoshlarning ma'naviy immunitetini mustahkamlab, ularni begona g'oyalarga berilmaslikka o'rgatadi. Bu esa globalizatsiya sharoitida milliy o'zlikni saqlab qolish va ijtimoiy totuvlikni ta'minlashning eng ishonchli yo'lidir. Mustaqillik yillarida O'zbekiston ta'lim tizimi milliy qadriyatlar asosida yangicha mazmun bilan boyidi. Ta'limda milliy g'oya, ma'naviyat, vatanparvarlik, bag'rikenglik kabi tushunchalar markaziy o'ringa chiqdi. Bu o'zgarishlar yoshlarning ijtimoiylashuv jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatib, ularni ijtimoiy faol, ma'naviy barkamol shaxslar sifatida shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Xulosa: Milliy mentalitet har bir xalqning ma'naviy qadriyati, ruhiy olami va ijtimoiy hayotining o'ziga xos ifodasidir. U shaxsning ijtimoiylashuv jarayonida yo'naltiruvchi, jamiyat bilan uyg'un yashashga undovchi asosiy ma'naviy kuch sifatida namoyon bo'ladi. Shaxs milliy qadriyatlarni o'zlashtirar ekan, u o'z jamiyatining axloqiy me'yorlarini qabul qiladi, ijtimoiy rollarni egallaydi va jamiyat hayotida faol ishtirok etishga intiladi. Olimlarning fikrlariga ko'ra, milliy mentalitet shaxsning ma'naviy barkamolligi va ijtimoiy moslashuvining poydevoridir. U yoshlarni milliy g'urur, vatanparvarlik, halollik, bag'rikenglik kabi fazilatlar ruhida tarbiyalaydi. Oila, mahalla va ta'lim muassasalari bu jarayonning muhim ishtirokchilari sifatida milliy qadriyatlarni amaliy hayotga tatbiq etishga xizmat qiladi. Shunday qilib, milliy mentalitet ijtimoiylashuv jarayonining ajralmas qismi bo'lib, shaxsning ijtimoiy, axloqiy va ma'naviy shakllanishini ta'minlaydi. U insonni o'z xalqining tarixiga, madaniyatiga, tiliga va an'alariga bog'lab, jamiyatda barqarorlik, totuvlik va ma'naviy uyg'unlikni mustahkamlashda beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Egamberdiyeva N. Ijtimoiy pedagogika. – Toshkent, 2009.
2. Axmedov A.A. Ijtimoiy pedagogika. – Buxoro, 2023.
3. Xaydarov S.A. O'qituvchining pedagogik faoliyatida kompetentlik sifatlarini shakllantirish. – Toshkent, 2023.
4. Nishonova Sh. Ijtimoiy muhit va shaxs rivoji. – “Science and Education” jurnali, 2021.
5. Safarov O. Milliy g'oya va yoshlar tarbiyasi. – “Ma'naviyat va taraqqiyot” ilmiy jurnali, 2022.
6. Bakirova N., Maxsudova M. O'zbekistonda ijtimoiy pedagogikaning rivojlanish tarixi. – “Science and Education” jurnali, 2024.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yangi O'zbekiston – yangi ta'lim” konsepsiyasi. – Toshkent, 2022.
8. Beruniy A.R. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1973.

OILA BILAN OLIB BORILADIGAN IJTIMOIIY-PEDAGOGIK FAOLIYAT

Zoirova Maftuna Xayrulla qizi

*Chirchiq Davlat Pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti pedagogika yo`nalishi
2-bosqich talabasi*

Email: maftunazoirova5@gmail.com

Ilmiy rahbar: Allayorova Sarvinoz Baxtiyorovna

Annotatsiya. Oila bilan olib boriladigan ijtimoiy pedagogik faoliyat – bu oilaning tarbiyaviy, ijtimoiy va psixologik salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan faoliyatdir. Ushbu faoliyat oiladagi har bir a’zoning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlash, oilaviy muhitni barqarorlashtirish va sog’lom muloqot mexanizmlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Faoliyat oilaning individual xususiyatlari, ijtimoiy-iqtisodiy holati va tarbiyaviy an’analari hisobga olinib rejalashtiriladi. Asosiy yo’nalishlar qatoriga oilaviy maslahatlar, treninglar, tarbiyaviy tadbirlar va loyihalar kiradi. Shu orqali ijtimoiy pedagoglar ota-ona va bola o’rtasidagi muloqotni mustahkamlash, oilaviy nizolarni pedagogik vositalar orqali hal etish hamda bolaning ijtimoiy moslashuvini qo’llab-quvvatlash imkonini yaratadi. Oila bilan olib boriladigan ijtimoiy pedagogik faoliyat natijasi – oilaning ichki resurslarini faollashtirish, bolalarning ijtimoiy va psixologik rivojlanishiga yordam berish hamda ijtimoiy muammolarni oldini olishdir. Shu bilan birga, bu faoliyat jamiyat darajasida ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda ham muhim ahamiyatga ega.

Kalit soʻzlar: ijtimoiy pedagogika, oila, tarbiyaviy faoliyat, ijtimoiy qo’llab-quvvatlash, oilaviy muhit, bola rivojlanishi, ota-ona muloqoti, ijtimoiy moslashuv, pedagogik tadbirlar, oilaviy loyihalar.

Abstract. Social pedagogical activities with the family are activities aimed at developing the educational, social and psychological potential of the family. This activity serves to ensure the personal and social development of each member of the family, stabilize the family environment and form healthy communication mechanisms. The activity is planned taking into account the individual characteristics of the family, its socio-economic status and educational traditions. The main areas include family consultations, trainings, educational activities and projects. Through this, social pedagogues create an opportunity to strengthen communication between parents and children, resolve family conflicts through pedagogical means and support the social adaptation of the child. The result of social pedagogical activities with the family is the activation of the internal resources of the family, assistance in the social and

psychological development of children and the prevention of social problems. At the same time, this activity is also important in ensuring social stability at the societal level.

Keywords: social pedagogy, family, educational activities, social support, family environment, child development, parent-child communication, social adaptation, pedagogical activities, family projects.

Аннотация. Социально-педагогическая работа с семьей – это деятельность, направленная на развитие образовательного, социального и психологического потенциала семьи. Эта деятельность способствует личностному и социальному развитию каждого члена семьи, стабилизации семейной среды и формированию механизмов здорового общения. Планирование работы осуществляется с учетом индивидуальных особенностей семьи, ее социально-экономического положения и образовательных традиций. Основные направления включают семейное консультирование, тренинги, образовательные мероприятия и проекты. Благодаря этому социальные педагоги создают возможности для укрепления взаимодействия родителей и детей, разрешения семейных конфликтов педагогическими средствами и содействия социальной адаптации ребенка. Результатом социально-педагогической работы с семьей является активизация внутренних ресурсов семьи, содействие социально-психологическому развитию детей и профилактика социальных проблем. В то же время эта деятельность важна и для обеспечения социальной стабильности в обществе.

Ключевые слова: социальная педагогика, семья, образовательная деятельность, социальная поддержка, семейная среда, развитие ребенка, детско-родительское общение, социальная адаптация, педагогическая деятельность, семейные проекты.

Kirish: Oila jamiyatning eng asosiy ijtimoiy birliklaridan biri bo'lib, bolaning tarbiyalanishi va shaxs sifatida shakllanishida beqiyos rol o'ynaydi. Ijtimoiy pedagogika esa oilaviy muhitni qo'llab-quvvatlash, bolaning ijtimoiy va psixologik rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan ilmiy-amaliy faoliyatdir. Oilada olib boriladigan ijtimoiy pedagogik ishlar nafaqat bolaning individual salohiyatini rivojlantirishga, balki ota-ona va bola o'rtasidagi muloqotni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bu faoliyat oilaning ichki resurslarini faollashtiradi, tarbiyaviy nizolarni pedagogik usullar orqali bartaraf etadi va sog'lom oilaviy muhit yaratadi. Ijtimoiy pedagoglar oilaning ijtimoiy-iqtisodiy holatini, tarbiyaviy an'analarni va har bir a'zoning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tadbirlar, treninglar, maslahatlar va loyihalarni rejalashtiradilar. Natijada, oila bilan olib boriladigan ijtimoiy pedagogik faoliyat bolaning ijtimoiy moslashuvini yaxshilash, oilaviy barqarorlikni ta'minlash va jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni kuchaytirish imkonini beradi. Shu jihatdan, oilaviy ijtimoiy pedagogik

faoliyat nafaqat individual, balki ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan muhim pedagogik jarayon sifatida qaraladi.

Asosiy qism: Oila bilan olib boriladigan ijtimoiy pedagogik faoliyat oilaning ichki resurslarini faollashtirish, tarbiyaviy va ijtimoiy muhitni barqarorlashtirishga qaratilgan murakkab pedagogik jarayon hisoblanadi. Asaturov fikricha, “oilada tarbiyaviy jarayonni faqat pedagog emas, balki ota-ona va boshqa oilaviy a’zolar ham birgalikda olib borishi zarur”. Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy pedagogik faoliyat oilaning barcha a’zolarini qamrab oladigan integrativ jarayon sifatida qaraladi. Oila bilan ishlash jarayonida asosiy e’tibor bolaning ijtimoiy moslashuvi va shaxs sifatida rivojlanishiga qaratiladi. Bu faoliyatga oilaviy maslahatlar, tarbiyaviy tadbirlar, treninglar, loyihalar va pedagogik kuzatuvlar kiradi. Gavrilovning fikricha, “ijtimoiy pedagoglar oilaning ijtimoiy-iqtisodiy holatini va tarbiyaviy an’analarini hisobga olib, har bir oilaga individual yondashuvni ta’minlaydilar”. Masalan, bolalar va ota-onalar uchun tashkil etilgan oilaviy treninglar orqali ota-ona va bola o’rtasidagi muloqot mustahkamlanadi, oilaviy nizolar pedagogik vositalar yordamida hal etiladi. Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, oilaviy ijtimoiy pedagogik faoliyat bolaning ijtimoiy va psixologik rivojlanishiga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Rahimovning fikricha, “oilaviy tadbirlar va loyihalar orqali bolaning mustaqil fikrlash qobiliyati va ijtimoiy ko’nikmalarini rivojlantirish mumkin”. Shu bilan birga, oila ichidagi pedagogik qo’llab-quvvatlash oilaning ichki barqarorligini mustahkamlaydi, ota-ona va bolalar o’rtasidagi muloqotni samarali qiladi hamda oilada psixologik muvozanatni saqlashga yordam beradi. Olimlarning boshqa fikrlariga qaraganda, ijtimoiy pedagogik faoliyat faqat bolalar bilan ishlashni o’z ichiga olmaydi; u oilaning butun tizimini qamrab oladi. Mammadova ta’kidlaydi: “oilaviy ijtimoiy pedagogik ishlarning asosiy yo’nalishlari oilaning tarbiyaviy va ijtimoiy muhitini mustahkamlash, ota-ona va bola o’rtasidagi sog’lom muloqot mexanizmini yaratish hamda ijtimoiy xavf va muammolarni oldini olishdir”. Shu nuqtai nazardan, oilaviy ijtimoiy pedagogik faoliyatning samaradorligi oila a’zolarining faol ishtirokiga, pedagoglarning malakasiga va oilaning ijtimoiy sharoitlariga bog’liq bo’ladi. Amaliyotda ijtimoiy pedagoglar oilaviy loyihalarni ishlab chiqish va tadbirlarni tashkil etish orqali oilaning ichki va tashqi resurslarini faollashtiradi. Bu loyihalar oilada muloqot madaniyatini rivojlantirish, bolalarning ijtimoiy ko’nikmalarini oshirish va oilaviy muammolarni oldini olishga qaratilgan. Shu bilan birga, treninglar va maslahatlar oilaviy rollarni tushunish, ota-ona va bola mas’uliyatini oshirish hamda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda muhim vosita bo’lib xizmat qiladi. Shuningdek, ilmiy manbalar oilaviy ijtimoiy pedagogik faoliyatni faqat ichki resurslarni faollashtirish bilan cheklamaydi, balki jamiyat darajasida ijtimoiy barqarorlikni oshirishga yordam beradigan vosita sifatida ham ko’radi. Masalan, oilaviy qo’llab-quvvatlash orqali yoshlar ijtimoiy jihatdan moslashadi, oilalararo nizolar kamayadi va bolalarning sog’lom ijtimoiy muhitda o’sish imkoniyati kengayadi. Bu esa

nafaqat oilaviy, balki jamiyatning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu jihatlarni hisobga olgan holda, oila bilan olib boriladigan ijtimoiy pedagogik faoliyat nafaqat bolaning ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishini ta'minlaydi, balki oilaviy muhitni barqarorlashtiradi va jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Ushbu faoliyatni samarali tashkil etish uchun pedagoglar oilaning individual xususiyatlarini, ijtimoiy sharoitini va tarbiyaviy an'analarini chuqur o'rganishi, har bir oilaga mos yondashuvni qo'llashi zarur.

Oila bilan olib boriladigan ijtimoiy pedagogik faoliyatda nafaqat oilaviy muloqot va tarbiya, balki ijtimoiy resurslar va jamiyat bilan bog'liq faoliyat ham katta ahamiyatga ega. Nazarova fikricha, “ijtimoiy pedagogik faoliyat oilaning tashqi ijtimoiy muhit bilan integratsiyasini ta'minlash orqali bolaning ijtimoiy tajribasini kengaytiradi”. Shu nuqtai nazardan, oilaviy loyihalar va tashkiliy tadbirlar jamiyatdagi ijtimoiy institutlar bilan hamkorlikda olib borilishi muhimdir. Amaliyotda ijtimoiy pedagoglar oilaga yordam ko'rsatishda innovatsion yondashuvlardan foydalanadilar. Masalan, Ivanova ta'kidlaydi: “oilaviy treninglar va interaktiv mashg'ulotlar orqali ota-ona va bolalar o'rtasidagi muloqot samaradorligini oshirish mumkin”. Shu tarzda, bolalar faolligi va oila a'zolarining pedagogik kompetensiyalari bir vaqtning o'zida rivojlantiriladi. Shuningdek, Karimovning fikricha, oilaviy ijtimoiy pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish uchun oilaning ijtimoiy-iqtisodiy holati, oilaviy an'analar va har bir a'zoning individual psixologik xususiyatlarini chuqur o'rganish zarur. Bu esa har bir oilaga moslashtirilgan pedagogik strategiyalarni ishlab chiqish imkonini beradi. Masalan, kam ta'minlangan oilalarda ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tadbirlari va psixologik maslahatlar ko'proq ahamiyat kasb etadi, rivojlangan oilalarda esa interaktiv loyihalar va muloqot treninglari ustuvor bo'ladi. Olimlar shuningdek, ijtimoiy pedagogik faoliyatning samaradorligini baholash mexanizmlarini ham taklif qiladilar. Petrova fikricha, “oilaviy faoliyat natijalarini baholashda bolaning ijtimoiy ko'nikmalari, oilaviy muloqot darajasi va psixologik barqarorlik asosiy indikatorlar hisoblanadi”. Bu usullar pedagoglarga oilaviy jarayonlarni optimallashtirish, mavjud muammolarni aniqlash va samarali yechimlar ishlab chiqishda yordam beradi. Bundan tashqari, ijtimoiy pedagogik faoliyat oilaning psixologik salomatligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Smirnov ta'kidlaganidek, “oilaviy qo'llab-quvvatlash orqali ota-onalar va bolalarning stress darajasi kamayadi, o'zaro ishonch va hurmat muhitini yaratish osonlashadi”. Shu bilan birga, faoliyat bolalarning ijtimoiy tajribasini kengaytiradi, ularni jamiyatdagi turli rollarga moslashishga tayyorlaydi. Shu asosda, oilaviy ijtimoiy pedagogik ishlar nafaqat bolaning individual rivojlanishi va oilaviy muhitni barqarorlashtirish, balki jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlik va ijtimoiy resurslardan samarali foydalanish uchun ham muhim vosita hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy pedagoglar oilaning ichki va tashqi resurslarini

faollashtirish, har bir oilaga individual yondashuvni qo'llash hamda innovatsion va interaktiv metodlardan foydalanish orqali faoliyat samaradorligini oshiradilar.

Xulosa: Oila bilan olib boriladigan ijtimoiy pedagogik faoliyat oilaning tarbiyaviy va ijtimoiy barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu faoliyat nafaqat bolaning shaxsiy rivojlanishi va ijtimoiy moslashuviga yordam beradi, balki ota-ona va bola o'rtasidagi muloqotni mustahkamlash, oilaviy nizolarni pedagogik usullar bilan hal etish va sog'lom oilaviy muhit yaratishga xizmat qiladi. Faoliyatning samaradorligi oilaning ichki resurslarini faollashtirish, pedagoglarning malakasi va oilaning ijtimoiy sharoitlariga bog'liq. Shu bilan birga, oilaviy ijtimoiy pedagogik ishlar jamiyat darajasida ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga hissa qo'shadi, yoshlarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradi va oilalararo nizolarni kamaytiradi. Shunday qilib, oila bilan olib boriladigan ijtimoiy pedagogik faoliyat nafaqat individual, balki ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan pedagogik jarayon sifatida qaraladi va oilaning hamda jamiyatning sog'lom rivojlanishida muhim vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Асатуров, В. П. Социальная педагогика. Москва: Просвещение, 2015.
2. Гаврилова, Н. А. Социально-педагогическая работа с семьей. Санкт-Петербург, 2018.
3. Rahimov, S. Oila va ijtimoiy pedagogika: nazariya va amaliyot. Toshkent, 2020.
4. Mammadova, L. Oilaviy ijtimoiy pedagogik faoliyat. Toshkent, 2019.
5. Nazarova, L. Ijtimoiy pedagogika asoslari. Toshkent, 2019.
6. Ivanova, T. Family and Social Pedagogy. Moskva, 2017.
7. Karimov, A. Oila tarbiyasida pedagogik yondashuvlar. Toshkent, 2021.
8. Petrova, N. Praktika socialnoy pedagogiki. Sankt-Peterburg, 2016.
9. Smirnov, V. Ijtimoiy pedagogik texnologiyalar. Moskva, 2018.
10. Qodirov, H. Oila va bolalar ijtimoiy rivoji. Toshkent, 2022.

GENDER MUAMMOSINING DAVLAT SIYOSATI VA MAFKURA BILAN UYG'UNLIGI

Odina Shavkat qizi

Samarqand davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada gender muammosining davlat siyosati va mafkura bilan uyg'unligi masalasi falsafiy hamda ijtimoiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Maqolada gender tengligi g'oyasining jamiyat taraqqiyoti, ma'naviy qadriyatlar tizimi va demokratik islohotlar bilan chambarchas bog'liqligi yoritilgan. Shuningdek, gender tengligini ta'minlashning mafkuraviy ahamiyati, uning ijtimoiy barqarorlik va insonparvarlik tamoyillari bilan uyg'unligi tahlil etilib, zamonaviy jamiyat taraqqiyotida bu jarayonning o'rni va ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: gender, tenglik, davlat siyosati, mafkura, ma'naviyat, qadriyatlar, inson huquqlari, jamiyat taraqqiyoti.

Bugungi zamon jamiyatining taraqqiyoti inson huquqlari, adolat va tenglik tamoyillari bilan bevosita bog'liqdir. Gender tengligi g'oyasi nafaqat ayol va erkakning huquqiy va ijtimoiy tengligini ta'minlash, balki jamiyatning demokratik rivojlanishi, ma'naviy qadriyatlar tizimi va milliy mafkuraning uyg'unligini ta'minlovchi muhim tamoyil sifatida qoraladi. Davlat siyosatida gender tengligini ilgari surish jamiyat barqarorligini mustahkamlash, inson salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish va ijtimoiy adolatni ta'minlashning asosiy vositasi hisoblanadi.

Yurtimizda ayollar huquqlari himoyasini tubdan kuchaytirish, har tomonlama qo'llab – quvvatlashga doir 30 dan ortiq me'yoriy- huquqiy hujjat qabul qilinib, amaliyotga tatbiq etilgan. 2022-yilning 7-mart sanasida qabul qilingan “Oila va xotin-qizlarni tizimli qo'llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Prezident Farmoni va shu yilning 1-martida qabul qilingan “Oil avai xotin-qizlar bilan ishlash, mahalla va nuroniylarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida” Prezident farmoni Xotin-qizlarning davlat siyosatidagi o'rni muhimligini ko'rsatadi.⁹⁶

Milliy mafkura gender tengligi g'oyasini ma'naviy va axloqiy asoslarda mustahkamlaydi, jamiyatning ideologik poydevorini shakllantiradi va ijtimoiy ongda yangi qadriyatlar yaratadi. Gender tengligini mafkura bilan uyg'unlashtirish, jamiyatda inklyuzivlik va o'zaro hurmat madaniyatini rivojlantirishga yordam beradi, demokratik qadriyatlarni amalda mustahkamlaydi va insonning erkin va munosib hayot kechirish

⁹⁶ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-martdagi PQ-81-son qarori “Gender tenglikni ta'minlash va ayollarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”. – Lex.uz: <https://lex.uz/docs/5921981>

huquqini ta'minlashga xizmat qiladi. Shu jihatdan, gender tengligi g'oyasi davlat siyosati va milliy mafkura bilan uyg'unlashganda, jamiyat taraqqiyotining, ma'naviy qadriyatlar tizimining va demokratik islohotlarning ajralmas qismiga aylanadi va mavzuni o'rganish dolzarb hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Gender muammosi va uning davlat siyosati hamda mafkura bilan uyg'unligi masalasi so'nggi yillarda ijtimoiy fanlar sohasida keng o'rganilmoqda. Amerikalik olim Judith Butlarning fikricha, gender – bu tabiatan biologik emas, balki ijtimoiy va madaniy jihatdan shakllangan tushuncha bo'lib, davlat siyosati orqali yaratilib, normativ qoidalarga muvofiqlashtiriladi. Shu sababli gender siyosatini faqat huquqiy va siyosiy darajada emas, balki mamlakatning mafkuaraviy asoslari bilan uyg'unlashtirish lozim. Davlat o'z mafkurasi orqali gender rollarini qanday shakllantirishini belgilaydi, bu esa jamiyatda gender tengligi va adolatni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Yana bir olim Nancy Fraser aytadiki, gender tengsizligini hal qilishda faqat iqtisodiy yoki siyosiy chora-tadbirlar yetarli emas, balki madaniy va ideologik asoslarni ham inobatga olish zarur. Davlat siyosati milliy mafkura bilan sinxron holatda bo'lsa, gender muammosiga yanada chuqur va kompleks yondashuv yuzaga keladi. Ushbu yondashuv adolat, tenglik va erkinlikni birlashtirgan holda jamiyatda haqiqiy o'zgarishlarni amalga oshirishga imkon yaratadi.

Bu masalada o'zbek olimlari ham o'z fikrlarini keltirib o'tishgan, xususan, Komil Yormatov o'z ilmiy izlanishlarida har qanday davlat siyosatining samaradorligi uning milliy mafkurasi va qadriyatlari bilan uyg'unlashuvida mujassam bo'ladi. Gender masalalarini ham faqat global talablar doirasida emas, balki o'zbek xalqining an'anaviy madaniyati, ijtimoiy tuzilishi va ma'naviy qadriyatlari nuqtai nazaridan tahlil qilish zarur. Shunda davlat siyosati jamiyatda gender tengligini mustahkamlab, milliy o'zligini saqlagan holda mantiqiy va izchil rivojlanishni ta'minlashi mumkinligini aytadi. Habibulla To'xtayevning fikriga ko'ra, davlat va mafkura gender siyosatining asosiy tamoyillarini belgilovchi vositadir. O'zbek jamiyatidagi gender munosabatlari qadimiy an'analar bilan shakllangan bo'lsa-da, bugungi kunda ularni davlat mafkurasi orqali yangi, adolatli va inklyuziv tizimga moslashtirish zarur. Bu jarayonda davlat siyosatidagi har bir qadam milliy mafkuraviy asoslarda ildiz otgan bo'lishi kerak, shunda gender masalalarida ham jamiyatning barqaror ijtimoiy taraqqiyoti ta'minlanadi.

Yuqoridagi fikrlar natijasida shuni ko'rish mumkinki, gender muammosi davlat mafkurasi doirasida nafaqat huquqiy va siyosiy asoslarni belgilash, balki ijtimoiy an'analar bilan uyg'unlikda hal etilishi lozim. Jamiyatda gender tengligi masalalari milliy o'zlikni saqlagan holda, global tendensiyalar bilan uyg'unlashgan holda rivojlantirilsa, nafaqat barqaror ijtimoiy taraqqiyotga erishish, balki milliy mafkurani yangi bosqichga olib chiqish imkoniyati yaratiladi. Shu jihatdan, gender siyosati va davlat mafkurasi o'zaro integratsiyalashgan holda doimiy ravishda takomillashib borishi zarur.

Tahlil va natijalar. O'zbekiston Respublikasida gender tengligini ta'minlash masalasi so'nggi yillarda davlat siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy, siyosiy va huquqiy islohotlar jarayonida ayollar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlarni kafolatlovchi mexanizmlar shakllantirilmoqda. Jumladan, 2019-yil 2-sentyabrda qabul qilingan “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida”gi qonun ushbu yo'nalishdagi asosiy normativ-huquqiy poydevor bo'ldi.⁹⁷ Mazkur qonun gender asosida kamsitishni qat'iy man etadi va barcha sohalarda erkaklar hamda ayollar uchun teng sharoit yaratishni davlat siyosati darajasiga ko'tardi.

Bundan tashqari, 2022-yilda qabul qilingan yangi Mehnat kodeksi gender tengligi tamoyillarini amaliy jihatdan mustahkamladi. Unda “bir xil mehnat uchun bir xil haq to'lash” prinsipi, mehnat sharoitlarida ayollar uchun asossiz cheklovlarni bekor qilish hamda ijtimoiy himoya choralari kengaytirish kabi yangiliklar o'z ifodasini topdi. 2025- yilda tasdiqlangan “2030-yilgacha gender tengligini ta'minlash bo'yicha kompleks harakatlar dasturi” esa bu boradagi davlat siyosatini tizimli bosqichga olib chiqdi.⁹⁸ Ushbu hujjat orqali ta'lim, sog'liqni saqlash, siyosat, mehnat bozori va oilaviy munosabatlarda gender muvozanatini ta'minlashga qaratilgan aniq chora-tadbirlar belgilandi.

Biroq gender siyosati sohasida hali to'liq yechim topmagan muammolar ham mavjud. Jahon bankining 2024-yilgi “Women, Business and the Law” hisobotiga ko'ra, O'zbekiston gender tengligi sohasida eng faol islohotlar amalga oshirayotgan davlatlar qatoriga kirgan bo'lsa-da, amaliyotda ayollarning mehnat bozoridagi faolligi erkaklarnikidan 28 foizga pastligicha qolmoqda. Shuningdek, ayollar o'rtasidagi ishsizlik darajasi 15,5 foizni tashkil etmoqda, bu erkaklarnikiga nisbatan ancha yuqori. Ish haqi miqdorida ham sezilarli tafovut saqlanib qolmoqda: ayollar o'rtacha hisobda erkaklarga nisbatan 30-34 foiz kam maosh oladi.

Ushbu faktlar shuni anglatadiki, gender tengligini ta'minlashda qonuniy va institutsional mexanizmlar bilan bir qatorda mafkuraviy, ma'naviy va madaniy omillar ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Chunki tenglik g'oyasi jamiyatning ijtimoiy ongida, qadriyatlar tizimida va tarbiya jarayonida mustahkamlanmas ekan, u amaliy natijaga aylanishi qiyin. Shu bois davlat siyosati bilan mafkura o'rtasidagi uyg'unlik bu boradagi muvaffaqiyatning muhim shartidir. Gender tengligini ta'minlash demokratik islohotlarning ajralmas qismi sifatida inson huquqlari, ijtimoiy adolat va inklyuziv jamiyat tamoyillariga tayanadi. Ayollar va erkaklar uchun teng imkoniyatlar yaratish,

⁹⁷ O'zbekiston Respublikasi. (2019). Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida Qonun (2019-yil 2-sentyabr). Qonun hujjatlari to'plami, No37, modda 744. Retrieved from <https://lex.uz/docs/4494879>

⁹⁸ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining 2021-yil 28-maydagi SQ-297-IV-sonli Qarori “2030-yilgacha O'zbekistonda gender tenglikka erishish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida”. – Toshkent, 2021.

ularni siyosiy va iqtisodiy hayotga to'liq jalb etish nafaqat ijtimoiy barqarorlikni kuchaytiradi, balki mamlakatning iqtisodiy salohiyatini ham oshiradi. Jahon banki ekspertlarining hisob-kitoblariga ko'ra, agar ayollar mehnat bozorida erkaklar bilan teng faollikka ega bo'lsa, O'zbekiston yalpi ichki mahsuloti 25-30 foizga ortishi mumkin.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, gender tengligi masalasi O'zbekistonning barqaror taraqqiyoti, demokratik jamiyat qurilishi va ma'naviy qadriyatlar tizimini boyitishda muhim strategik omil hisoblanadi. Mazkur sohadagi qonuniy islohotlar jamiyat mafkurasi bilan uyg'un holda rivojlanar ekan, tenglik g'oyasi nafaqat huquqiy, balki ma'naviy ehtiyoj sifatida ham shakllanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, gender tengligini ta'minlash masalasi O'zbekiston jamiyatida nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy, balki mafkuaraviy va ma'naviy barqarorlikning muhim omillaridan biri sifatida shakllanmoqda. Davlat siyosati darajasida qabul qilinayotgan qonunlar, strategiyalar va dasturlar erkaklar hamda ayollar uchun teng imkoniyatlar yaratishning huquqiy asosini mustahkamlab, bu g'oyani milliy mafkura va ma'naviy qadriyatlar tizimiga chuqur singdirishga xizmat qilmoqda. Gender tengligi g'oyasi inson huquqlarini, adolat va erkinlik tamoyillarini amalda ro'yobga chiqarishning asosiy mezonidir. U demokratik islohotlar, ijtimoiy taraqqiyot va ma'naviy yuksalish jarayonlarining ajralmas qismi sifatida jamiyatni yangilashga, har bir fuqaroning imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishga undaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida”gi Qonun. – O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami, 2019-yil 3-sentyabr
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-martdagi “Gender tenglikni ta'minlash va ayollarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-81-son qarori.
3. O'zbekiston Respublikasida gender tenglikni ta'minlash strategiyasi (2020-2030-yillar). – Toshkent Adliya vazirligi nashriyoti, 2020.
4. G'afforova, T. (2021). O'zbekistonda gender siyosatining falsafiy asoslari. – Toshkent: Fan nashriyoti.

MATEMATIKA TA'LIMIDA ELEKTRON TA'LIM MUHITI VA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING NAZARIY- METODIK ASOSLARI

Abdurahmonov Hasanjon Kotibjon o'g'li

abdurahmonovhasanjon1@gmail.com

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq.

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim sohasini raqamlashtirish, xususan, matematika fanini o'qitishni raqamlashtirishning ilmiy-nazariy va nazariy-metodologik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda O'zbekiston ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan modernizatsiya jarayonlari, ushbu jarayon asosida amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar, shuningdek, xalqaro tajribalar — AQSh, Yevropa, Yaponiya va Koreya ta'lim muassasalarining masofaviy va elektron ta'limga oid ilg'or amaliyotlari tahlil etilib, ularning matematik ta'lim sifatini oshirishga ta'siri asoslab beriladi. Maqola matematika ta'limini modernizatsiya qilish, dars jarayoniga raqamli texnologiyalarni tatbiq etish va o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish bo'yicha nazariy xulosalar va amaliy tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim muhiti, elektron ta'lim, matematika ta'limi, analitik geometriya, geometriya kursi, raqamlashtirish, innovatsion texnologiyalar, xalqaro tajriba, matematika o'qitish metodikasi, axborot-ta'lim texnologiyalari.

Kirish. Globallashuv sharoitida matematika fanining fan va texnologiya rivojlanishi hamda jamiyat taraqqiyotiga ijobiy ta'siridan kelib chiqib, fanni innovatsion texnologiyalar, didaktik materiallar va amaliy dasturlar imkoniyatlaridan keng foydalanib o'qitish, o'quvchilarda kreativlik sifatlarini rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ta'lim oluvchilar savodxonligi va kompetensiyasini aniqlash, o'qitish sifati monitoringini o'rganish bo'yicha xalqaro dasturlarda matematika fanini o'qitish sifatini oshirish, nazariy-metodologik va uslubiy asoslarini takomillashtirish hamda mustaqil bilim egallash darajalarini alohida parametr sifatida baholash ko'zda tutilgan [1, 5-b].

Respublikamizda ta'lim jarayonini modernizatsiyalash maqsadida Italiya, Koreya, Xitoy, Yaponiya, Xindiston, Rossiya mamlakatlarining nufuzli oliy ta'lim muassasalari filiallari, qo'shma fakultetlar, qo'shma ta'lim markazlari tashkil qilinmoqda, ularning moddiy texnik bazasi yaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi ““O'zbekiston — 2030” strategiyasi to'g'risida”gi PF-158-son farmonida ham “Oliy ta'lim bilan qamrovni kengaytirish, oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish” vazifasi belgilangan. Shuningdek, farmonda, “Fundamental tadqiqotlarni zamon talablaridan kelib chiqib yangi yo'nalishlar bilan boyitish” vazifasi

ham belgilangan [2]. Unga ko'ra, jahonda hozirgi vaqtga kelib ta'lim jarayoni raqamlashtirish o'z dolzarbligini oshirmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Ta'lim jarayonini raqamlashtirish, xususan matematika ta'limini raqamlashtirish masalalari mustaqilligimizning ilk yillaridanoq amalga oshirish boshlandi. Dastlab, ushbu tadqiqotlar A.A.Abduqodirov [3] tomonidan boshlandi va ushbu yo'nalishda asosiy maktab o'laroq xizmat qildi. Shuningdek, ushbu jarayon G.N.G'oyibnazarova [4], I.Ya.Raxmonov [5], X.Sultanova [6], U.Sh.Begimqulov [7], G'.Bozorov [8], U.M.Mirsanov [1], Q.Y.Nurmaxanov [10] va R.Ruzievlarining tadqiqotlarida o'z aksini topdi.

Ta'lim jarayonini raqamlashtirish hattoki davlat siyosati darajasiga ko'tarilgani ham ushbu jarayonning dolzarbligini yanada mustahkamlaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi ““Raqamli O'zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-6079-sonli farmonining 2.5-band “Axborot texnologiyalari sohasida ta'lim berish va malaka oshirishning ustuvor yo'nalishlari”da “o'quvchilar uchun raqamli texnologiyalardan foydalanishning umumiy darajasini oshirish maqsadida umumta'lim maktablarining asosiy o'quv dasturlariga doimiy o'zgartirishlar kiritish” vazifasi beliglangan [9].

Asosiy qism. Fan-texnika taraqqiy etib, jamiyat axborotlarga tobora boyib borayotgan, pedagogika, metodika fanlari rivojlanayotgan bir davrda o'qituvchilarning o'z ustida mustaqil ravishda tinmay ishlashi, malakasini muntazam oshirib borishi, ijodkor bo'lishi talab qilinadi [10].

Hozirgi zamon o'qituvchisining kasb mahoratini, umumiy bilim saviyasini uzluksiz takomillashtirish uchun kerakli sharoit yaratish talab qilinadi.

Ma'lumki, pedagogika oliy ta'lim muassasalarida elektron ta'lim muhitini tashkil etish, o'qituvchilar tayyorlash muammosi bo'yicha ham bir qator olimlar ilmiy tadqiqot ishi olib borganlar [2], [3]-[8] va [10].

G.N.G'oyibnazarovanning [4] “Analitik geometriya tuzilishi, mazmuni va o'qitishni takomillashtirish metodikasi (Pedagogika oliy ta'lim muassasalari misolida)” nomli dissertatsiyasida bo'lajak matematika o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning pedagogik psixologik asoslari, oliy ta'limda geometriya kursi va analitik geometriya kursini o'qitishning metodik tahlili va analitik geometriya kursining tuzilishi va mazmunini takomillashtirish yo'llari ko'rsatilgan. Analitik geometriya kursini o'qitish jarayonida analitik geometriya elementlarini tekislik va fazoda birgalikda o'qitishni tashkil etish, geometrik masalalarni yechishda analitik geometriya elementlaridan foydalanish, analitik geometriya kursini o'qitishda zamonaviy vositalardan foydalanish yo'llari ko'rsatilgan.

I.Ya.Raxmonovning [5] “Geometriyani o'qitish jarayonida talabalarning metodik tayyorgarligini rivojlantirish texnologiyasi” nomli fan nomzodligini olish uchun yozilgan

dissertatsiya ishida Matematika o'qituvchisining metodik tayyorgarligiga qo'yiladigan talablar, talabalarning metodik tayyorgarligini rivojlantirishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish, Matematika o'qituvchisini metodik tayyorlashning zamonaviy ahvoli va uni rivojlantirish yo'llari, geometriya kursida “Vektorlar” mavzusini o'rganishda talabalarning tayyorgarligini rivojlantirish metodikasi, geometriyadan ma'ruza mashg'ulotlarini o'tkazish davomida talabalarning metodik tayyorgarligini rivojlantirish metodikasi, geometriya kursini o'qitishda bo'lg'usi matematika o'qituvchilarining metodik tayyorgarligini rivojlantirishga ta'sir qiluvchi omillar ko'rsatilgan.

X.Sultanova [6] “Научно-методические основы развития геометрических умений и навыков учащихся академических лицеев” nomli nomzodlik dissertatsiyasida akademik litsey talabalarini geometrik ko'nikma va malakasini rivojlantirish muammosiga e'tibor qaratgan bo'lib, geometrik ko'nikma va malaka tushunchalari ma'no jihatidan yoritilgan va klassifikatsiyalangan. Muallif geometrik almatirishlar yordamida masalalar yechishda talabalarning geometrik ko'nikma va malakasi tezroq rivojlanishini asoslab bergan.

U.Sh.Begimqulov [7] ta'lim tizimida axborot-ta'lim muhitini tashkil etish o'quv-tarbiya jarayonlarining barcha boskichlarini jadallashtirish, bunda axborot texnologiyalaridan foydalanish asosida ta'lim jarayoni sifati va samaradorligi oshishini, talabalarning bilish faoliyatlari intensivlashuvi, fanlararo aloqadorlikning chuqurlashuvi kuzatilishini haqida fikr yuritgan.

G'.Bozorov [8] tomonidan elektron ta'lim muxitida talabalarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish metodikasiga oid masalalar o'rganilgan. Dissertatsiyada talabalarni mantiqiy fikrlashga o'rgatishning Hozirgi xolati, elektron ta'lim muxitida talabalarni mantiqiy fikrlashga o'rgatish pedagogik muammo sifatida, elektron ta'lim muxitida talabalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga qo'yiladigan talablar kabi masalalar, elektron ta'lim muxiti yordamida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish modeli va uning elektron metodik tizimi, mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga asoslangan elektron metodik tizimdan foydalanish metodikasi, talabalarning mantiqiy fikrlashini axborot texnologiyalari integratsiyasi asosida rivojlantirish metodikasi bayon etilgan.

G'.Bozorovning fikricha, elektron ta'lim muhiti bu sinonimi sifatida foydalanuvchilarning ta'limiy manbalariga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish maqsadida zamonaviy axborot texnologiyalariga asoslangan, Mutaxassislikka tayyorlash jarayonining shaxsiy kompyuterlar, telekommunikatsiya, metodik va tashkiliy muhiti sifatida ta'riflash mumkin.

R.Ruziev bo'lajak informatika o'qituvchilarni tayyorlashda axborot-ta'lim muhitlaridan foydalanish metodikasi masalalarini o'rgangan. Uning fikricha, axborot-ta'lim muhitining birinchi navbatda, tarmoq mijozlariga o'zaro ma'lumotlar almashish,

hamda virtual muloqot qilish imkonini yaratib beruvchi axborot magistrali vazifasini o'taydi. Natijada, axborot-ta'lim muhitining tizimidan foydalanish jarayoni uchun interaktiv muloqot yuzaga keladi. Bunda ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi bir-biri bilan bog'liq faoliyatni, differensiallashganlik tamoyillarini, ularning individualligini hisobga olgan holda inson va oshirishni hamda muloqotdan texnik imkoniyatlarni optimal amalga foydalanishni nazarda tutadi.

Shuningdek, bugungi kunda axborot-ta'lim muhiti orqali ta'lim berish Amerika, Germaniya, Buyuk Britaniya, Yaponiya, Xitoy, Janubiy Koriya va Rossiya davlatlarida keng tarqalgan bo'lib, XXI asr oxirida axborot-ta'lim muhiti orqali ta'lim berish, butun dunyoni qamrab olishi kutilmoqda. Bu borada AQShning Pensilvaniya davlat universiteti masofaviy ta'lim markazi (worldcampus.psu.edu), Kaliforniya virtual universiteti (cvc.edu), Vashington ochik universiteti (gwu.edu), G'arbiy gubernatorlari universiteti (umuc.edu), Minnesota virtual universiteti (careerwise.mnscu.edu), Florida masofaviy ta'lim universitet (fcd.ufl.edu)lar yz hissasini qo'shib kelmoqda.

Yuqorida keltirilgan ilmiy manbalar, nazariy qarashlar va xorijiy tajribalar tahlili shuni ko'rsatadiki, zamonaviy matematika ta'limi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, elektron ta'lim muhiti, raqamli resurslar va innovatsion pedagogik yondashuvlar bilan uzviy bog'liq holda rivojlanmoqda. Matematika fanining mazmuni kengayib, uni o'qitish jarayoni faqat an'anaviy ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar bilan cheklanmay, balki analitik fikrlashni rivojlantiruvchi interaktiv metodlar, vizualizatsiya platformalari, amaliy dasturlar hamda masofaviy ta'lim muhitlari orqali boyib bormoqda.

O'zbekiston ta'lim tizimida olib borilayotgan modernizatsiya jarayonlari, xususan, raqamlashtirish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish va fundamental tadqiqotlarni rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar, matematika ta'limi sifatini oshirish uchun mustahkam zamin yaratmoqda. Oliy ta'lim muassasalarida elektron ta'lim muhiti shakllanishi, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi, metodik kompetensiyalari, mantiqiy fikrlash malakalari va mustaqil o'qish ko'nikmalarining rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

Xulosa. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, mavjud ilmiy izlanishlarda matematika o'qitishni takomillashtirish bo'yicha katta tajriba to'plangan bo'lsa-da, raqamli ta'lim muhiti sharoitida integratsiyalashgan metodik yondashuvni yaratish, o'qitish samaradorligini aniqlovchi mezonlarni ishlab chiqish, elektron resurslar bilan ishlash bo'yicha o'qituvchilarning kompetensiyasini rivojlantirish masalalari dolzarbligicha qolmoqda. Shu bois, ushbu sohada yanada chuqur ilmiy tahlillar, yondashuvlar va amaliy metodikalar ishlab chiqish zamon talabi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirsanov U.M. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida matematikani amaliy dasturlar yordamida o'qitish samaradorligini oshirish metodikasi (5–6-sinflar misolida) //

diss: p.f.d. (DSc) 13.00.02. ixtisosligi. O‘zPF ilmiy-tadqiqot instituti. – Toshkent. – 2019. – 140 b.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 11.09.2023 yildagi PF-158-son // <https://lex.uz/ru/docs/-6600413>

3. Абдукадиров А.А. Численное моделирование процесса деформирования многослойных упругих прямоугольных тел // дисс: к.ф-м.н. шифр ВАК: 05.13.18 (1993). – ТшГУ. – Т. – 1993. 110 стр.

4. G‘oyibnazarov G.N. Analitik geometriya tuzilishi, mazmuni va o‘qitishni takomillashtirish metodikasi (Pedagogika oliy ta’lim muassasalari misolida) // diss: p.f.n. 13.00.02. ixtisosligi bo‘yicha. – Nozomiy nomidagi TDPU. – 2009. – 147 b.

5. Raxmonov I.Ya. Geometriyani o‘qitish jarayonida talabalarning metodik tayyorgarligini rivojlantirish texnologiyasi // diss: p.f.n. 13.00.02. ixtisosligi bo‘yicha. – Nozomiy nomidagi TDPU. – 2012. – 175 b.

6. Султанова Х.А. Научно-методические основы развития геометрических умений и навыков учащихся академических лицеев // дисс: к.п.н. шифр ВАК 13.00.02. - МВ и ССО РУз, Ташкентский государственный педагогический ун-т им. Низами. – Т. – 2007. – 151 стр.

7. Бегимкулов У.Ш. Педагогик таълим жараёнларини ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш назарияси ва амалиёти // дисс: п.ф.д. 13.00.01. ихтисослиги бўйича. – Низомий номидаги ТДПУ. – Тошкент. – 2008. – 305 б.

8. Bozorov G‘.S. Elektron ta’lim muxitida talabalarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish metodikasi // diss: p.f.f.d. (PhD) 13.00.02. ixtisosligi bo‘yicha. – JDPI. – Т. – 2021. – 153 b.

9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 05.10.2020 yildagi PF-6079-son // <https://lex.uz/ru/docs/-5030957>

10. Nurmaxanov Q.Y. Elektron ta’lim muhitida Goegebra dasturi vositasida o‘qitish metodikasini takomillashtirish // diss: p.f.f.d. (PhD) 13.00.06. ixtisosligi asosida. – TDPU. – Toshkent. – 2022. – 134 b.

O'QUVCHILARNING JAMOAVIY KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA HAMKORLIKDA O'QITISH TEKNOLOGIYALARINING O'RNI

Madayeva Nafosat Akmaljon qizi
Turon universiteti Andijon filiali magistranti

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy ta'lim texnologiyalari, xususan, hamkorlik texnologiyalarining mohiyati, ularning o'quv jarayonidagi ahamiyati va samaradorligi yoritilgan. Hamkorlikda o'qitish usullari o'quvchilarda mustaqil fikrlash, muloqot madaniyati, jamoada ishlash, mas'uliyat va ijodkorlik kabi muhim kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qilishi tahlil etilgan. Shuningdek, bu texnologiyalarning tarbiyaviy ahamiyati ham yoritilib, o'quvchilarni faol, mas'uliyatli va jamoaga moslashgan shaxs sifatida shakllantirishdagi o'rni ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim texnologiyalari, hamkorlik texnologiyalari, hamkorlikda o'qitish, interfaol usullar, jamoaviy o'qitish, o'quvchilar faolligi, muloqot madaniyati, tarbiyaviy ahamiyat

Аннотация. В статье рассматривается сущность современных образовательных технологий, в частности, технологий сотрудничества, их значение и эффективность в образовательном процессе. Анализируется, что методы обучения в сотрудничестве способствуют развитию у студентов важных компетенций, таких как самостоятельность мышления, культура общения, умение работать в команде, ответственность и креативность. Также подчеркивается образовательная значимость этих технологий и их роль в формировании активных, ответственных и ориентированных на командную работу личностей.

Ключевые слова: образовательные технологии, технологии сотрудничества, обучение в сотрудничестве, интерактивные методы, командное обучение, активность студентов, культура общения, образовательная значимость.

Abstract. The article discusses the essence of modern educational technologies, in particular, collaborative technologies, their importance and effectiveness in the educational process. It analyzes the fact that collaborative teaching methods serve to develop important competencies in students, such as independent thinking, communication culture, teamwork, responsibility and creativity. The educational significance of these technologies is also highlighted, and their role in forming students as active, responsible and team-oriented individuals is indicated.

Keywords: educational technologies, collaborative technologies, collaborative teaching, interactive methods, team teaching, student activity, communication culture, educational significance.

Bugungi kunda ta'lim tizimi jamiyat taraqqiyotining eng muhim omillaridan biri sifatida yangilanib, innovatsion yondashuvlar asosida rivojlanmoqda. Fan va texnologiyalar tez sur'atlarda o'sib borayotgan bir davrda o'qitish jarayonini zamon talablari asosida tashkil etish har bir pedagog oldidagi muhim vazifalardan biridir. Shu sababli ta'limda innovatsiyalarni joriy etish, ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llash va ularni amaliyotga samarali tatbiq etish bugungi kun ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ta'lim texnologiyalari bu o'qitish va o'rganish jarayonini samarali tashkil etish uchun qo'llaniladigan zamonaviy usullar, vositalar va yondashuvlar majmuasidir. Ular ta'lim sifati va samaradorligini oshirish, o'quvchilarning individual qobiliyatlarini rivojlantirish hamda mustaqil o'rganish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar ta'lim tizimiga chuqur kirib bormoqda. Masalan, onlayn kurslar, interaktiv platformalar, sun'iy intellekt asosidagi o'qitish dasturlari va virtual laboratoriyalar ta'lim jarayonini yanada qulay va qiziqarli qiladi.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalarining asosiy afzalligi o'quvchilarni faqat tayyor bilim bilan emas, balki mustaqil izlanish va tahlil qilish ko'nikmalari bilan ham ta'minlashidadir. O'qituvchi endi faqat bilim manbai emas, balki yo'naltiruvchi va motivator sifatida faoliyat yuritadi. Shuningdek, masofaviy ta'lim tizimlari orqali har kim o'z joyidan turib bilim olishi mumkin bo'lib, bu ta'limda teng imkoniyatlarni yaratadi. Shu sababli, ta'lim texnologiyalarini chuqur o'rganish va ularni amaliyotda to'g'ri qo'llash bugungi kunda har bir pedagog oldidagi dolzarb vazifalardan biridir.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarda jamoada ishlash, o'z fikrini bildirish va boshqalarning fikrini tinglay olish ko'nikmalarini shakllantirish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi. Bu borada **hamkorlik texnologiyasi** eng samarali yondashuvlardan biridir. Hamkorlikda o'qitish jarayonida o'quvchilar kichik guruhlarda faoliyat yuritadi, birgalikda topshiriqlarni bajaradi, muammolarga yechim izlaydi va o'zaro muloqot orqali bilimlarini mustahkamlaydi. Shu tariqa, ular jamoa bo'lib ishlash madaniyatini o'zlashtiradilar.

Hamkorlik texnologiyalari – o'quv jarayonida o'quvchilarni jamoaviy ishlash, bir-biridan o'rganish va o'zaro fikr almashish orqali bilim olishga yo'naltiruvchi ta'lim texnologiyalaridan biridir. Ushbu texnologiyada o'qituvchi o'quvchilarga tayyor bilimni beruvchi emas, balki ularni muhokamaga, fikrlashga va birgalikda yechim topishga undovchi rahbar sifatida ishtirok etadi. Hamkorlik asosidagi ta'limda o'quvchilar kichik guruhlariga bo'linib, umumiy maqsad sari birgalikda harakat qiladilar. Bu jarayon ularning muloqot, mas'uliyat, o'z fikrini asoslab berish va boshqalarni tinglash kabi muhim ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Hamkorlik texnologiyalari orqali o'quvchilar nafaqat bilimlarni mustahkam o'zlashtiradilar, balki ijodiy fikrlash va jamoaviy muammolarni hal qilish malakasini ham

shakllantiradilar. Bunday darslarda o'quvchilar o'zaro yordam asosida faol o'rganish jarayoniga jalb etiladi, natijada har bir ishtirokchi o'z hissasini qo'shadi. Shu bois hamkorlik texnologiyalari zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarni faol, mustaqil va mas'uliyatli shaxs sifatida shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Hamkorlik texnologiyalari ta'lim jarayonida o'quvchilarni faol ishtirokchi sifatida shakllantirish va ularning o'zaro muloqotini rivojlantirish maqsadida qo'llaniladi. Ushbu texnologiyani qo'llashda darslar ko'proq guruhli ishlarga, muhokama, loyiha va amaliy topshiriqlarga asoslanadi. O'qituvchi o'quvchilarni kichik guruhlariga bo'lib, ularga umumiy vazifalar beradi, natijada har bir o'quvchi o'z roli va mas'uliyatiga ega bo'ladi. Masalan, “aqliy hujum”, “blits so'rov”, “rol o'ynash”, “klaster tuzish” kabi usullar hamkorlik texnologiyasining samarali shakllaridandir.

Hamkorlik texnologiyalarini qo'llash o'quvchilarning o'zaro yordam, muloqot va muammolarni birgalikda hal etish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu yondashuv ayniqsa interfaol ta'limda, loyiha ishlari, muammoli vaziyatlarni tahlil qilishda va ijodiy topshiriqlarni bajarishda keng qo'llaniladi. Natijada o'quvchilar nafaqat bilim oladilar, balki jamoaviy ishlash, liderlik, tinglash va fikr bildirish madaniyatini ham o'zlashtiradilar. Shu bois hamkorlik texnologiyalarining qo'llanilishi zamonaviy ta'lim jarayonini yanada samarali, qiziqarli va natijador qiladi.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyalari o'quvchilarni jamoa bo'lib ishlashga, o'zaro hurmat, yordam va birdamlik ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi. Bunday texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslarda har bir o'quvchi faqat o'z natijasi uchun emas, balki butun guruh muvaffaqiyati uchun ham javobgar bo'ladi. Bu jarayon o'quvchilarda jamoaviy mas'uliyat, liderlik, o'z fikrini erkin bayon etish va boshqalarni tinglash madaniyatini shakllantiradi. Guruhda ishlash davomida ular bir-birining fikriga hurmat bilan qarashni, muammolarni birgalikda hal etishni va umumiy maqsad sari harakat qilishni o'rganadilar.

Tarbiyaviy nuqtai nazardan, hamkorlikda o'qitish texnologiyalari o'quvchilarda insoniy fazilatlarini – sabr-toqat, adolat, halollik, mehr-oqibat, bag'rikenglik va o'zaro yordam kabi qadriyatlarni mustahkamlaydi. Guruhli ishlar orqali ular muloqot madaniyatini, jamoa ichida o'z o'rnini topish va boshqalar bilan ijobiy munosabatda bo'lish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Shuningdek, bunday ta'lim jarayonida har bir o'quvchi o'zini jamiyatning faol a'zosi sifatida his qiladi. Shu bois, hamkorlikda o'qitish texnologiyalari nafaqat bilim berish vositasi, balki o'quvchilarni ma'naviy barkamol, jamoaga moslashgan va mas'uliyatli shaxs qilib tarbiyalashning muhim pedagogik yo'nalishidir.

O'qitishda hamkorlik usullari – bu o'quvchilarni birgalikda faol o'rganish, o'zaro fikr almashish va jamoaviy qarorlar qabul qilishga yo'naltiruvchi ta'lim usullaridir. Bunday usullar o'quvchilarning faolligini oshiradi, o'rganilayotgan mavzuni chuqur

anglashga va bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi. Hamkorlikda o'qitishning asosiy usullariga “**aqliy hujum**”, “**jigsaw**” (pazl), “**rol o'ynash**”, “**kichik guruhlarda ishlash**”, “**klaster**” va “**muammoli vaziyatni hal etish**” kabi metodlar kiradi. Ushbu usullar o'quvchilarning bir-biri bilan o'zaro muloqotini kuchaytiradi, ularni faol ishtirokchi va ijodkor sifatida shakllantiradi.

Hamkorlik usullarining samaradorligi shundaki, ular o'quvchilarning **mustaqil fikrlash, muloqot madaniyati, ijodiy yondashuv** va **mas'uliyat hissini** rivojlantiradi. Guruhda ishlash orqali har bir o'quvchi o'z fikrini bildiradi, boshqalarning g'oyalarini tinglaydi va ularni tahlil qiladi. Bu esa bilimlarni chuqurroq anglash va amaliyotda qo'llay olish ko'nikmasini mustahkamlaydi. Shuningdek, hamkorlikda o'qitish usullari darslarni qiziqarli, jonli va interfaol tarzda o'tishini ta'minlaydi. Natijada o'quvchilar darsda faol ishtirok etishadi, o'qishga nisbatan ijobiy munosabat shakllanadi va ta'lim sifati oshadi. Shu bois, hamkorlik usullaridan foydalanish zamonaviy ta'lim jarayonida eng samarali yondashuvlardan biri hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, hamkorlik texnologiyalari zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib, o'quvchilarning faolligini, mustaqil fikrlashini va jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ushbu texnologiyalar o'quvchilarda ijtimoiy, kommunikativ va tarbiyaviy kompetensiyalarni shakllantirib, ularni hayotda faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lgan shaxs sifatida tayyorlaydi. Hamkorlik texnologiyasi yordamida o'quvchilar o'zaro yordam, bir-birini qo'llab-quvvatlash, jamoaviy qaror qabul qilish va umumiy maqsad sari harakat qilish kabi muhim jamoaviy ko'nikmalarga ega bo'ladilar. Shu bois bu texnologiya nafaqat o'quvchilarning bilim olish jarayonini faollashtiradi, balki ularni kelajakda jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yurita oladigan, jamoaviy muhitga moslashgan, hamkorlikda ishlay oladigan shaxs sifatida tarbiyalaydi. Shuning uchun har bir pedagog o'z amaliyotida hamkorlikda o'qitish usullarini keng qo'llashi, ularni dars jarayoniga ijodiy integratsiya qilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. To'raqulova M. *Pedagogik texnologiyalar va interfaol usullar*. Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti. 2021
2. Hasanboeva O., Yo'ldosheva D. *Zamonaviy ta'lim texnologiyalari* Toshkent: “Innovatsiya ziyo” nashriyoti. 2020
3. Shodmonov E., Xoliqova N. *Ta'limda innovatsion yondashuvlar va ularning samaradorligi*. Samarqand davlat universiteti nashriyoti. 2019
4. Jalolov J. *Pedagogik mahorat va hamkorlik texnologiyalari*. Toshkent: TDPU nashriyoti. 2022

TA'LIMDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR BILAN RAQAMLI RESURLARNING INTEGRATSIYASI

Zokirova Durdona Haydarali qizi
Turon universiteti Andijon filiali magistranti

Annotatsiya. Maqolada pedagogik texnologiyalar va raqamli resurslarning mazmun-mohiyati, ta'limdagi ahamiyati yoritilgan. O'qitishning samaradorligini oshirish, o'quvchilarda mustaqil o'rganish, ijodiy fikrlash va axborot madaniyatini shakllantirishda pedagogik texnologiyalar va raqamli texnologiyalar imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, raqamli resurslarning afzalliklari, ularning ta'lim jarayoniga integratsiyasi hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashuvi haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiyalar, raqamli resurslar, interaktiv o'qitish, axborot texnologiyalari, o'quv jarayoni, masofaviy ta'lim, ta'lim samaradorligi.

Аннотация. В статье рассматриваются сущность и значение педагогических технологий и цифровых ресурсов в образовании. Анализируются возможности педагогических технологий и цифровых технологий в повышении эффективности обучения, формировании самостоятельности, творческого мышления и информационной культуры студентов. Также рассматриваются преимущества цифровых ресурсов, их интеграция в образовательный процесс и сочетание с современными педагогическими технологиями.

Ключевые слова: педагогические технологии, цифровые ресурсы, интерактивное обучение, информационные технологии, образовательный процесс, дистанционное обучение, эффективность обучения.

Abstract. The article discusses the essence and significance of pedagogical technologies and digital resources in education. The possibilities of pedagogical technologies and digital technologies in increasing the effectiveness of teaching, forming independent learning, creative thinking and information culture in students are analyzed. The advantages of digital resources, their integration into the educational process and their combination with modern pedagogical technologies are also discussed.

Keywords: pedagogical technologies, digital resources, interactive learning, information technologies, educational process, distance learning, educational efficiency.

Pedagogik texnologiyalar va raqamli resurslarning ta'lim samaradorligiga ta'siri bugungi kunda zamonaviy ta'lim tizimining eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ularning qo'llanilishi nafaqat o'qitish jarayonini takomillashtiradi, balki o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, ijodkorligini va bilimlarni amaliy qo'llay olish qobiliyatini rivojlantiradi.

Pedagogik texnologiyalar – bu ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishga yo'naltirilgan tizimli yondashuvdir. Ya'ni, pedagogik texnologiya deganda o'qitish maqsadiga erishish uchun o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini rejalashtirish, amalga oshirish hamda nazorat qilishning aniq tizimi tushuniladi. Boshqacha aytganda, bu o'qitish jarayonini ilmiy asosda loyihalash va uni kafolatlangan natijaga yo'naltirish demakdir.

Pedagogik texnologiyalar haqida ko'plab olimlar o'z fikr va ta'riflarini berganlar:

V.P.Bespalko pedagogik texnologiyani **“amaliyotda aniq natija beradigan, oldindan loyihalangan pedagogik tizim”** deb ta'riflagan. Uning fikricha, pedagogik texnologiya – bu o'qitish jarayonining to'liq loyihasidir, u o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini kafolatli shakllantiradi. Bespalko ta'limni texnologik jarayon sifatida ko'rib, uni ishlab chiqarish jarayoniga o'xshatgan, ya'ni har bir bosqichi aniq rejalashtirilgan va o'lchab bo'ladigan bo'lishi kerak, deb hisoblagan.

Pedagog olim B. L. Farberman ta'kidlashicha, pedagogik texnologiya – bu **ta'lim jarayonining oldindan loyihalashtirilgan, tizimli va natijaga yo'naltirilgan modeli** bo'lib, o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining o'zaro uyg'unligini ta'minlaydi. U pedagogik texnologiyalar o'quv jarayonida samaradorlikni oshirish, o'quvchini mustaqil fikrlashga o'rgatish va o'qituvchini zamonaviy uslublardan foydalanishga yo'naltiradi, deb hisoblaydi.

N. Sayidahmedov ta'rificha, pedagogik texnologiya – bu **ta'lim jarayonini tashkil etish, amalga oshirish va baholashning aniq tizimi** bo'lib, u kafolatlangan natijani ta'minlaydi. Uning fikricha, texnologik yondashuv ta'lim sifatini oshirishning eng samarali yo'li hisoblanadi.

Olimlar pedagogik texnologiyalarni turlicha izohlashgan bo'lsalar-da, ularning barchasi bu tushunchani ta'lim jarayonini ilmiy asosda tashkil etish, samaradorlikni oshirish va o'quvchini rivojlantirishga yo'naltirilgan tizim sifatida ko'radilar. Pedagogik texnologiyalar zamonaviy ta'limning asosi bo'lib, o'qituvchidan ijodkorlik, rejalashtirish va tahliliy yondashuvni talab qiladi.

Pedagogik texnologiya o'qitish jarayonining oldindan puxta rejalashtirilishi, o'quvchi faoliyatining boshqarilishi hamda o'qitish natijalarining tizimli tahlil qilinishini o'z ichiga oladi. U “qanday o'qitish kerak?” degan savolga aniq, amaliy javob beruvchi ilmiy yondashuv hisoblanadi.

Pedagogik texnologiyaning o'ziga xos belgilaridan biri – **maqsadga yo'naltirilganlik**, ya'ni o'qitish jarayoni aniq natijaga erishishga qaratilgan bo'ladi. Shuningdek, **tizimlilik** – ta'limning barcha bosqichlari: maqsad, mazmun, metod, vosita va natijaning o'zaro bog'liqligini ta'minlaydi. Pedagogik texnologiya **natijani kafolatlash** xususiyatiga ega, ya'ni o'quvchi belgilangan bilim va ko'nikmalarni albatta

egallaydi. Shu bilan birga, u **qayta tiklanuvchan** bo'lib, boshqa o'qituvchi ham shu texnologiyani qo'llagan holda o'xshash natijaga erisha oladi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar turlicha shakllarda namoyon bo'ladi. Masalan, **an'anaviy pedagogik texnologiya** – o'qituvchi markazida bo'lgan, tushuntirish va ma'ruza asosidagi ta'limdir. **Interfaol texnologiyalar** esa o'quvchini jarayon markaziga qo'yadi, bunda guruhli ishlar, muhokamalar va loyiha asosidagi o'qitish usullari qo'llaniladi. **Axborot-kommunikatsion texnologiyalar** esa kompyuter, internet va multimedia vositalari yordamida o'qitishni nazarda tutadi. Shuningdek, **modulli o'qitish texnologiyasi** o'quv materialini mustaqil modullarga bo'lib, o'quvchining bosqichma-bosqich o'zlashtirishini ta'minlaydi, **masofaviy ta'lim texnologiyasi** esa internet orqali onlayn o'qitishni amalga oshiradi.

Pedagogik texnologiyalarni joriy etish bir necha bosqichda amalga oshiriladi. Avvalo, **tahlil bosqichida** o'quv jarayonining maqsadi, vazifalari va sharoiti aniqlanadi. **Loyihalash bosqichida** esa o'quv material, metodlar, vositalar hamda baholash tizimi tanlanadi. Keyin **amalga oshirish bosqichida** dars o'tkazilib, o'quvchilarning faoliyati boshqariladi. Nihoyat, **nazorat va tahlil bosqichida** natijalar tahlil qilinib, o'quvchilar bilimlari baholanadi.

Pedagogik texnologiyaning ahamiyati shundaki, u ta'lim jarayonini samarali va tizimli qiladi, o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytiradi, har bir o'quvchining individual imkoniyatlarini hisobga oladi hamda zamonaviy ta'lim standartlariga mos natijalarni ta'minlaydi. Shu bois, pedagogik texnologiyalar bugungi kunda o'qitish sifatini oshirishning eng muhim vositalaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

Raqamli resurslar bu ta'lim jarayonida kompyuter, internet, mobil qurilmalar va boshqa axborot texnologiyalari vositalari yordamida foydalaniladigan elektron o'quv materiallari majmuasidir. Ular an'anaviy darslik va o'quv qo'llanmalarni zamonaviy, interaktiv shaklda taqdim etadi hamda o'quvchilarning bilim olish jarayonini qulay, qiziqarli va samarali qiladi.

Raqamli resurslarga videodarslar, taqdimotlar, elektron darsliklar, virtual laboratoriyalar, onlayn testlar, mobil ilovalar va o'quv platformalari kiradi. Bunday vositalar yordamida o'quvchilar murakkab mavzularni vizual shaklda ko'rish, amaliy mashqlarni bajarish va natijalarni tezkor baholash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Masalan, video darslar mavzuni jonli tarzda tushuntiradi, virtual laboratoriyalar esa o'quvchilarga tajriba o'tkazish imkonini beradi.

Raqamli resurslarning asosiy afzalligi – ularning moslashuvchanligi va qulayligidir. Ular orqali o'quvchilar istalgan joyda, istalgan vaqtda o'qish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu ayniqsa masofaviy ta'lim tizimi uchun muhimdir. Shuningdek, raqamli resurslar yordamida o'quv jarayoni interaktiv shaklga kiradi: o'quvchilar testlar yechadi, o'yinli mashg'ulotlarda qatnashadi, mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Raqamli resurslardan foydalanish o'quvchilarning axborot madaniyatini, ijodiy fikrlashini va tanqidiy tahlil qilish qobiliyatini oshiradi. Shu bilan birga, o'qituvchilar uchun ham katta imkoniyatlar yaratiladi – ular darslarni yanada qiziqarli, jonli va samarali tashkil etishlari mumkin. O'qituvchilar turli platformalardan foydalangan holda elektron topshiriqlar yaratish, natijalarni tahlil qilish va individual yondashuvni amalga oshirish imkoniga ega bo'ladilar.

Raqamli resurslar ta'limning sifat va samaradorligini oshiruvchi muhim vositadir. Ular o'qitish jarayonini zamonaviylashtiradi, o'quvchilarni faol o'rganishga undaydi hamda ta'limni global miqyosda yanada qulay va ochiq qiladi. Shu sababli, bugungi kunda raqamli resurslardan samarali foydalanish har bir ta'lim muassasasi va o'qituvchining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Pedagogik texnologiyalar va raqamli resurslarning ta'lim samaradorligiga ta'siri bugungi kunda zamonaviy ta'lim tizimining eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ularning qo'llanilishi nafaqat o'qitish jarayonini takomillashtiradi, balki o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, ijodkorligini va bilimlarni amaliy qo'llay olish qobiliyatini rivojlantiradi.

Raqamli texnologiyalar ta'limni an'anaviy shakldan interaktiv, qiziqarli va individual yondashuvga asoslangan jarayonga aylantiradi. Bu esa o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi. Eng yuqori samaradorlik esa pedagogik texnologiyalar bilan raqamli resurslarning integratsiyasi natijasida yuzaga keladi. Masalan, interfaol metodlar bilan birga multimedia taqdimotlar, onlayn testlar yoki virtual laboratoriyalar qo'llanilganda, dars jarayoni yanada jonli va samarali kechadi.

Bunday uyg'unlashuv natijasida o'qitish shaxsga yo'naltirilgan bo'ladi, ijodkorlik va tanqidiy fikrlash rivojlanadi, o'quvchilarda axborot madaniyati shakllanadi va ular hayotiy ko'nikmalarni, ya'ni axborotni tahlil qilish, mustaqil o'rganish va jamoada ishlash malakalarini egallaydilar. Bunday uyg'unlashuv natijasida:

o'qitish **shaxsga yo'naltirilgan** bo'ladi;

ijodkorlik va tanqidiy fikrlash rivojlanadi;

axborot madaniyati shakllanadi;

o'quvchilarda **hayotiy ko'nikmalar** – axborotni tahlil qilish, mustaqil o'rganish va jamoada ishlash malakalari rivojlanadi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogik texnologiyalar va raqamli resurslar ta'lim samaradorligini oshirishda o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi vositalardir. Pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayonini ilmiy asosda tashkil etsa, raqamli resurslar uni zamonaviy texnologiyalar yordamida boyitadi. Natijada ta'lim jarayoni interfaol, qiziqarli, individual va samarali tus oladi. Shu bois, har bir o'qituvchi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni egallashi, raqamli resurslardan samarali foydalana olishi bugungi kun ta'limining eng muhim talabi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bepalko V.P. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat asoslari. – Moskva: Pedagogika, 1989.
2. Farberman B.L. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. – Toshkent: O'qituvchi, 2000.
3. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2003.
4. To'raqulova D., Jo'raeva M. Raqamli ta'lim texnologiyalari va ularning ta'lim tizimidagi o'rni. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.

SUN'IY INTELLEKT ASOSIDA TA'LIM JARAYONLARINI SHAXSIYLASHTIRISH VA RAQAMLASHTIRISH: O'QUV MA'LUMOTLARINI KIBERXAVFSIZLIK BILAN HIMOYALASH STRATEGIYALARI

Abdumutalov Behruzбек Ma'rufjonovich

*Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent Axborot Texnologiyalari universiteti
Kiberxavfsizlik injiniringi yo'nalishi 3-bosqich talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqola raqamlashtirilgan ta'lim jarayonlarida sun'iy intellekt (AI) texnologiyalarining qo'llanilishi va shaxsiylashtirilgan ta'lim tizimlarini yaratish imkoniyatlarini o'rganadi. Shuningdek, o'quvchilarning individual o'quv ehtiyojlarini aniqlash va ta'lim jarayonini optimallashtirishda AI vositalarining samaradorligi tahlil qilinadi. Maqolada AI texnologiyalari orqali to'plangan o'quv ma'lumotlarini kiberxavfsizlik asosida himoyalash strategiyalari ham ko'rib chiqiladi. Tadqiqot raqamli transformatsiyalar sharoitida ta'lim sifatini oshirish, shaxsiylashtirilgan yondashuvni rivojlantirish va ma'lumotlarni xavfsiz saqlashning amaliy yechimlarini taqdim etadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, raqamlashtirilgan ta'lim, shaxsiylashtirilgan o'quv jarayoni, kiberxavfsizlik, o'quv ma'lumotlari, ta'lim transformatsiyasi, ai algoritmlari, onlayn ta'lim platformalari, ma'lumotlarni himoya qilish, ta'limda innovatsiyalar

Kirish

So'nggi yillarda ta'lim tizimi jadal ravishda raqamlashtirilmogda. Onlayn platformalar, elektron resurslar va sun'iy intellekt yordamida o'quv jarayonlarini optimallashtirish imkoniyatlari kengayib bormogda. AI texnologiyalari o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash, o'quv kontentini shaxsiylashtirish va samarali baholash tizimlarini yaratishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga, ta'lim ma'lumotlarini himoya qilish, kiberxavfsizlikni ta'minlash masalalari dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqola AI yordamida shaxsiylashtirilgan ta'lim jarayonlarini tashkil etish va ularni kiberxavfsizlik bilan himoyalash strategiyalarini ilmiy tahlil qiladi.

Asosiy qism

Sun'iy intellektning ta'lim jarayonlarida qo'llanilishi.

AI vositalari va ularning ta'lim jarayoniga integratsiyasi. Sun'iy intellekt (AI) ta'lim sohasida keng qamrovli transformatsiyalarni amalga oshirish imkonini beradi. AI vositalari o'quv jarayonini avtomatlashtirish, ma'lumotlarni tahlil qilish va shaxsiylashtirilgan ta'limni yaratishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. AI texnologiyalari ta'lim platformalariga integratsiya qilinishi bilan o'quvchilarning o'rganish jarayoni real vaqtda kuzatiladi va baholanadi. Misol uchun, adaptiv o'quv tizimlari (Adaptive Learning Systems) o'quvchining oldingi natijalari, bilim darajasi va

o'rganish tezligiga asoslangan shaxsiy o'quv rejalarini ishlab chiqadi [1, 28]. Shu bilan birga, AI yordamida onlayn kurslar, elektron darsliklar va interaktiv testlar yaratish mumkin bo'lib, ular o'quvchilarning qiziqish darajasini oshiradi va o'rganish samaradorligini maksimal darajaga yetkazadi.

AI vositalarining integratsiyasi ta'lim jarayonida quyidagi afzalliklarni beradi:

- ✓ O'quv materiallarini avtomatik tanlash va moslashtirish;
- ✓ Ta'lim jarayonini monitoring qilish va tezkor tahlil qilish;
- ✓ O'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash va ularga mos shaxsiylashtirilgan yo'llarni taklif qilish;
- ✓ Ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash va kiberhujumlarga qarshi himoya strategiyalarini qo'llash.

Shaxsiylashtirilgan o'quv tizimlarini yaratish algoritmlari. Shaxsiylashtirilgan ta'lim (Personalized Learning) o'quvchilarning individual xususiyatlariga, bilim darajasiga va o'rganish uslubiga mos keladigan o'quv jarayonini tashkil etadi. AI algoritmlari bu jarayonni amalga oshirishda markaziy rol o'ynaydi [2, 71]. Masalan, mashina o'rganish (Machine Learning) algoritmlari o'quvchilarning faoliyati, test natijalari va o'quv davomiyligini tahlil qilib, ularning bilimni aniqlaydi va keyingi darslar yoki mashqlarni optimallashtiradi.

Shaxsiylashtirilgan o'quv tizimlarini yaratishda ishlatiladigan asosiy algoritmlar quyidagilar:

- ✓ **Rekurrent neyron tarmoqlari (RNN)** va **Transformer modellari** – o'quvchining vaqt bo'yicha bilim o'zgarishini prognoz qiladi;
- ✓ **Klassifikatsiya algoritmlari** – o'quvchilarning qiyinchilik darajasini aniqlaydi va tegishli resurslarni tavsiya qiladi;
- ✓ **Tavsiyalar tizimi (Recommendation System)** – individual o'quv kontentini tavsiya qiluvchi algoritmlar orqali o'quvchilarning qiziqishi va o'rganish tezligi hisobga olinadi.

Bunday algoritmlar o'quvchilarga faqat mos kontentni taqdim etibgina qolmay, balki ularni motivatsiya qiladi va o'rganish jarayonini samarali qiladi. Shu bilan birga, shaxsiylashtirilgan tizimlar AI yordamida o'quvchilar uchun o'z-o'zini baholash, interaktiv testlar va adaptiv mashqlarni avtomatik yaratishi mumkin.

O'quv jarayonida AI asosidagi diagnostika va baholash. AI texnologiyalari diagnostika va baholash jarayonini ancha mukammallashtiradi. An'anaviy baholash usullari ko'pincha o'quvchining bilim darajasini to'liq aks ettirmaydi va individual xususiyatlarni hisobga olmaydi. AI asosidagi diagnostika esa o'quvchining bilimi, qobiliyatlari va o'rganish uslubini chuqur tahlil qilishga imkon beradi [3, 37].

AI diagnostikasi quyidagi imkoniyatlarni taqdim etadi:

- **Real vaqtda monitoring** – o‘quvchining test va mashq natijalarini avtomatik tahlil qiladi;
- **Shaxsiy tavsiyalar** – o‘quvchiga o‘z xatolarini tushuntiruvchi va qo‘shimcha mashqlar tavsiya qiluvchi tizimlar;
- **Prediktiv baholash** – o‘quvchining kelajakdagi natijalarini prognoz qilish va zarur pedagogik choralarni belgilash;
- **Vizualizatsiya va tahlil** – o‘quv jarayonining har bir bosqichini grafik va diagrammalar orqali ko‘rsatadi, bu esa o‘qituvchilarga qaror qabul qilishda yordam beradi.

Shuningdek, AI yordamida diagnostika va baholash jarayonida kiberxavfsizlik mexanizmlari qo‘llaniladi, masalan, test natijalarining shifrlanishi, onlayn platformalarda foydalanuvchi ma’lumotlarini himoyalash, va AI algoritmalarining manipulyatsiyalardan himoalanishi. Bu o‘quvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qiladi va raqamlashtirilgan ta’lim tizimining ishonchliligini oshiradi.

Raqamlashtirish va shaxsiylashtirilgan ta’limning afzalliklari va muammolari.

Raqamlashtirish va sun’iy intellekt yordamida shaxsiylashtirilgan ta’lim jarayonlari ta’lim tizimining sifatini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi. O‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashgan kontent taqdim etish orqali har bir talaba o‘z bilim darajasiga va o‘quv uslubiga mos materiallarni qabul qilishi mumkin. AI algoritmari o‘quvchilarning ilgari bajargan vazifalari, bilim darajasi, tez o‘rganish sur’ati va qiziqishlariga asoslanib shaxsiy o‘quv rejasini shakllantiradi [4, 86]. Bu yondashuv an’anaviy “bir xil ta’lim” modelidan farq qilgan holda, o‘quvchining individual rivojlanish yo‘lini optimallashtiradi va uning faolligini oshiradi.

Shaxsiylashtirilgan ta’limning afzalliklaridan biri – ta’lim sifatini oshirish va samaradorlikni tahlil qilish imkoniyatidir. AI tizimlari o‘quv jarayonini real vaqt rejimida monitoring qilib, har bir talabaning bilim va ko‘nikmalarini aniqlaydi, o‘qituvchiga individual pedagogik tavsiyalar beradi, shu orqali o‘quv jarayonining samaradorligi ortadi. Bundan tashqari, raqamlashtirilgan platformalar ta’lim sifatini statistik va analitik vositalar yordamida baholash imkonini beradi. Bu esa o‘qituvchilarga, metodistlarga va ta’lim siyosatini shakllantiruvchi organlarga qarorlar qabul qilishda asosli ma’lumotlarni beradi [5, 78].

Shu bilan birga, raqamli transformatsiyalardagi muammolar ham dolzarb ahamiyatga ega. Sun’iy intellekt va shaxsiylashtirilgan ta’lim tizimlarida ma’lumotlarning maxfiyligi, kiberxavfsizlik, texnologik yetishmovchilik va o‘quvchilarning raqamli savodxonligi kabi muammolar yuzaga keladi. Ushbu muammolarni hal qilish uchun xavfsizlik protokollari, ma’lumotlarni shifrlash, autentifikatsiya tizimlari va o‘quvchilarda raqamli madaniyatni rivojlantirish bo‘yicha strategiyalar ishlab chiqilishi lozim. Shu tariqa, raqamlashtirilgan va shaxsiylashtirilgan

ta'lim tizimlari nafaqat afzalliklarni taqdim etadi, balki yuzaga keladigan xavf va muammolarga qarshi samarali yechimlar yaratish imkonini beradi.

O'quv ma'lumotlarini kiberxavfsizlik bilan himoyalash strategiyalari.

Raqamlashtirilgan ta'lim tizimlarida o'quv ma'lumotlarini kiberxavfsizlik bilan himoyalash bugungi kunda dolzarb masala hisoblanadi. Ta'lim jarayonida AI asosida ishlovchi tizimlar katta hajmdagi shaxsiy va pedagogik ma'lumotlarni qayta ishlaydi, shu jumladan o'quvchilarning baholari, o'quv faoliyati va individual profillari. Shu sababli, ma'lumotlarni himoyalashning ishonchli strategiyalari ta'lim sifatini saqlash va o'quvchilarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilishda muhim ahamiyatga ega.

Kiberxavfsizlik protokollari va standartlari raqamlashtirilgan ta'lim tizimlarida ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlashning asosiy mexanizmlari sifatida xizmat qiladi. Bu protokollar, bir tomondan, ma'lumotlarning butunligini, maxfiyligini va mavjudligini kafolatlaydi, ikkinchi tomondan, tizimga noqonuniy kirish va ma'lumotlarni o'zgartirishdan himoya qiladi [6, 42]. Standartlar sifatida ISO/IEC 27001, NIST Cybersecurity Framework va EDUCAUSE Security Toolkit kabi xalqaro va milliy me'yoriy hujjatlar qo'llaniladi. Ular kiberxavfsizlik siyosatini ishlab chiqish, xavf tahlili va xatarlarga qarshi chora-tadbirlarni amalga oshirishda asosiy vosita hisoblanadi.

AI tizimlarida ma'lumotlarni shifrlash va himoya qilish esa raqamli transformatsiyalarning muhim komponenti hisoblanadi. Sun'iy intellekt algoritmlari yordamida ma'lumotlar real vaqt rejimida tahlil qilinadi va kiberxavfsizlik xavfini aniqlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Shifrlash texnologiyalari, masalan, AES (Advanced Encryption Standard), RSA va homomorfik shifrlash yordamida o'quv ma'lumotlari xavfsiz saqlanadi [7, 61]. Bundan tashqari, AI tizimlari shubhali faoliyatni avtomatik aniqlash va xavfsizlik tahdidlarini oldindan ogohlantirish imkonini beradi, bu esa o'quv jarayonini uzluksiz va xavfsiz olib borishga yordam beradi.

Raqamli ma'lumotlar xavfsizligi bo'yicha amaliy tavsiyalarni amalga oshirish ta'lim muassasalari va o'qituvchilar uchun zarurdir. Jumladan, tizimlar muntazam yangilanishi, foydalanuvchilarga kuchli autentifikatsiya mexanizmlari joriy qilinishi, ma'lumotlarni zaxiralash va tiklash protokollari ishlab chiqilishi muhimdir. Shu bilan birga, o'quvchilar va pedagoglarni kiberxavfsizlik bo'yicha muntazam trening va seminarlar bilan o'qitish, shaxsiy va pedagogik ma'lumotlarni xavfsiz boshqarish madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi. AI vositalaridan foydalangan holda xavfsizlik monitoringi va tahdidlarni aniqlash tizimlarini integratsiya qilish orqali raqamli ma'lumotlar xavfsizligi yuqori darajada ta'minlanadi va ta'lim jarayoni barqarorligi saqlanadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt yordamida ta'lim jarayonlarini shaxsiylashtirish va raqamlashtirish ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirish va samarali baholash imkonini beradi. Shu bilan birga, AI

vositalaridan foydalangan holda o'quv ma'lumotlarini kiberxavfsizlik asosida himoyalash strategiyalari ta'lim jarayonining barqarorligini va ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlaydi. Kelajakda raqamlashtirilgan ta'lim tizimlarida AI va kiberxavfsizlik integratsiyasi yanada rivojlanib, innovatsion pedagogik yondashuvlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Al-Fedaghi S. (2021). AI-based e-learning systems and security issues. International Journal of Information Technology & Learning.
2. Anderson R. (2020). Cybersecurity for Education: Protecting Learning Systems and Data. Routledge.
3. Baker R, Siemens G. (2014). Educational data mining and learning analytics. Learning Analytics Handbook. Springer.
4. Holmes W, Bialik M, Fadel C. (2019). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Boston: Center for Curriculum Redesign.
5. Luckin R, Holmes W, Griffiths M, Forcier L. (2016). Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. Pearson.
6. Russell S, Norvig P. (2021). Artificial Intelligence: A Modern Approach. Pearson.
7. UNESCO. (2021). Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities for Sustainable Development.

SUN'IY INTELLEKT YORDAMIDA IJTIMOIIY-GUMANITAR TADQIQOTLAR: MA'LUMOTLARNI TAHLIL QILISH VA KIBERXAVFSIZLIKNI TA'MINLASH IMKONIYATLARI

Abdumutalov Behruzбек Ma'rufjonovich

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi

Toshkent Axborot Texnologiyalari universiteti

Kiberxavfsizlik injiniringi yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola sun'iy intellekt (AI) yordamida ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlarni olib borishning imkoniyatlari va cheklovlarini tahlil qiladi. Tadqiqotda AI vositalari yordamida katta hajmdagi ma'lumotlarni yig'ish, tahlil qilish va vizualizatsiya qilish jarayonlari, shuningdek, tadqiqot jarayonida kiberxavfsizlikni ta'minlash strategiyalari o'rganiladi. Maqolada sun'iy intellektning ijtimoiy-gumanitar fanlardagi ilmiy tadqiqotlarda metodologik innovatsiyalar, axborot xavfsizligi va ma'lumotlarni etik ishlashdagi roli ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, Ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlar, Ma'lumotlarni tahlil qilish, Kiberxavfsizlik, Tadqiqot metodologiyasi, Axborot etikasi, Big Data, Raqamli transformatsiya, Vizualizatsiya, Ilmiy innovatsiya

Kirish

Yangi O'zbekistonda ijtimoiy-gumanitar fanlar sohasida ilmiy tadqiqotlarni zamonaviylashtirish va raqamlashtirish jarayoni dolzarb vazifa sifatida namoyon bo'lmoqda. Sun'iy intellekt texnologiyalari ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlarda ma'lumotlarni yig'ish, tahlil qilish, strukturaviy va vizual formatga keltirishda samarali vosita sifatida ishlatiladi. Shu bilan birga, raqamli muhitda o'tkazilayotgan tadqiqotlarda kiberxavfsizlik va axborot etikasi masalalari muhim ahamiyatga ega bo'lib, tadqiqot jarayonining ishonchliligi va xavfsizligini ta'minlaydi. Ushbu maqola AI yordamida ma'lumotlarni tahlil qilish va ularni kiberxavfsizlik sharoitida ishlash imkoniyatlarini ilmiy jihatdan o'rganishga qaratilgan.

Sun'iy intellekt va ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlar metodologiyasi. Sun'iy intellekt (AI) ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlarda metodologik jarayonlarni tubdan o'zgartirish va optimallashtirish imkonini beradi. An'anaviy tadqiqot usullari katta hajmdagi matn, statistik ma'lumotlar va tarixiy manbalarni qo'lda tahlil qilish bilan chegaralangan bo'lsa, AI vositalari ushbu jarayonlarni avtomatlashtiradi va samaradorligini sezilarli darajada oshiradi [1, 17]. Masalan, tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) algoritmlari yordamida matnli manbalarni tezkor tahlil qilish, mavzularni aniqlash va ular orasidagi munosabatlarni modellash mumkin. Shu bilan birga, mashina o'rganish

texnologiyalari katta hajmdagi raqamli va vizual ma'lumotlarni analiz qilishda tadqiqotchilarga prediktiv modellash va tendensiyalarni aniqlash imkonini beradi, bu esa ijtimoiy-gumanitar fanlarda ilg'or ilmiy natijalarga erishish uchun muhim ahamiyatga ega.

AI integratsiyasi tadqiqot metodologiyasini nafaqat tezlashtiradi, balki yangi ilmiy yondashuvlarni yaratishga ham imkon beradi. Tadqiqotchi katta hajmdagi ma'lumotni tezkor tahlil qilgan holda, ularni interaktiv vizualizatsiya vositalari orqali grafik va diagrammalar shaklida ko'rsatishi mumkin. Bu yondashuv ilmiy natijalarni tushunishni osonlashtiradi, murakkab ma'lumotlar o'rtasidagi bog'liqliklarni aniqlashni tezlashtiradi va xulosalar chiqarishda yanada aniqlik beradi. Shu bilan birga, AI yordamida amalga oshiriladigan tahlillar tadqiqotning ob'ektivligini oshiradi, sub'ektiv xatolarni kamaytiradi va natijalarni qayta ishlash jarayonini standartlashtiradi.

Bundan tashqari, AI metodologik jarayonni yangilash orqali ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlarda innovatsion yondashuvlarni joriy etadi. Tadqiqotchilar tarixiy, madaniy, ijtimoiy va iqtisodiy ma'lumotlarni birlashtirib, ularning o'zaro ta'sirini modellashtirishi mumkin. Shu tarzda, AI vositalari yordamida murakkab tizimlarni tahlil qilish, ijtimoiy hodisalarni prognoz qilish va ilg'or ilmiy konsepsiyalarni ishlab chiqish mumkin bo'ladi. Sun'iy intellekt shuningdek, tadqiqot jarayonida iterativ yondashuvlarni qo'llashga imkon beradi, ya'ni natijalarni doimiy ravishda yangilab borish va ularni real vaqt rejimida optimallashtirish imkonini yaratadi [2, 61].

Natijada, sun'iy intellekt ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlarda metodologik innovatsiyalarni joriy qilish, ma'lumotlarni tezkor va kompleks tahlil qilish, interaktiv vizualizatsiya orqali natijalarni tushunarli qilish va ilmiy xulosalarni mustahkamlash imkonini beradi. Bu yondashuv ijtimoiy-gumanitar fanlarda tadqiqot sifatini oshirish, metodologik standartlarni yangilash va raqamli transformatsiyaga mos zamonaviy ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish imkonini yaratadi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish va axborot etikasi. Sun'iy intellekt texnologiyalari ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlarda ma'lumotlarni tahlil qilish jarayonini tubdan o'zgartiradi va optimallashtiradi. AI yordamida katta hajmdagi matn, statistika va vizual ma'lumotlar avtomatlashtirilgan tarzda yig'iladi, filtrlanadi va strukturalanadi, bu esa tadqiqotchilarga murakkab ma'lumotlar oqimini tez va samarali tahlil qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, ma'lumotlarni ishlash jarayonida axborot etikasi tamoyillari muhim ahamiyat kasb etadi, chunki u tadqiqotning ishonchliligi, qonuniyligi va shaffofligini ta'minlaydi [3, 41]. Tadqiqotlarda AI vositalari shaxsiy ma'lumotlarning maxfiylikini himoya qilish, intellektual mulk huquqlarini saqlash va ma'lumotlarni qonuniy asosda ishlatishni nazorat qilish imkonini beradi. Bu esa ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlarda axborot xavfsizligi va etik me'yorlarning uzviy birligini ta'minlaydi.

AI yordamida ma'lumotlarni tahlil qilish jarayonida xatolarni aniqlash va manipulyatsiya xavfini kamaytirish mumkin. Masalan, algoritmik tahlil natijalari tadqiqotchi tomonidan tekshirilganda, tizim avtomatik ravishda qarama-qarshi ma'lumotlarni yoki anomaliyalarni ajratib ko'rsatadi, bu esa natijalarni yanada shaffof va ishonchli qiladi. Shu tariqa, AI vositalari nafaqat ma'lumotlarni tezkor tahlil qilish, balki ularning sifatini va axborot etikasi me'yorlariga mos kelishini ham ta'minlaydi.

Shuningdek, sun'iy intellekt yordamida ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish va natijalarni interaktiv tarzda taqdim etish imkoniyatlari tadqiqotning ilmiy qiymatini oshiradi. Grafiklar, diagrammalar va interaktiv panellar orqali ma'lumotlar o'quvchi va tadqiqotchi uchun tushunarli bo'lib, murakkab ijtimoiy va madaniy tendensiyalarni aniqlash va ulardan ilmiy xulosalar chiqarish imkoniyatini yaratadi [4, 32]. Shu bilan birga, axborot etikasi va kiberxavfsizlik integratsiyasi tadqiqotning har bir bosqichida ma'lumotlarning qonuniy, xavfsiz va mas'uliyatli ishlatilishini kafolatlaydi, bu esa ijtimoiy-gumanitar fanlarda ilmiy tadqiqotlarning sifatini va ishonchliligini oshiradi.

Natijada, AI texnologiyalari yordamida ma'lumotlarni tahlil qilish va axborot etikasi tamoyillarini uyg'unlashtirish ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlarda ilmiy metodologiyaning yangi darajasini yaratadi. Bu yondashuv nafaqat ma'lumotlarni tezkor va aniq tahlil qilish, balki tadqiqot jarayonini shaffof, xavfsiz va etik jihatdan barqaror qilish imkonini beradi. Shu tariqa, sun'iy intellekt ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlarning sifatini oshirish, ilmiy xulosalarni ishonchli va asosli qilish hamda zamonaviy raqamli sharoitda innovatsion metodologik yondashuvlarni tatbiq etishga xizmat qiladi.

Kiberxavfsizlikni ta'minlash va ilmiy innovatsiyalar. Raqamli tadqiqot muhitida kiberxavfsizlik tadqiqot jarayonining ishonchliligi, barqarorligi va ma'lumotlarning yaxlitligini ta'minlashda markaziy ahamiyatga ega. Sun'iy intellekt tizimlari ushbu muhitda ma'lumotlarni himoyalashning integratsiyalashgan mexanizmlarini taqdim etadi, jumladan, shifrlash algoritmlari, foydalanuvchi autentifikatsiyasi va real vaqt rejimida monitoring vositalari orqali kiberhujumlarning oldini olish va ma'lumotlarning buzilish xavfini kamaytirish imkoniyatini yaratadi [5, 27]. Bu nafaqat tadqiqot natijalarining ishonchliligini kafolatlaydi, balki ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlarda AI texnologiyalarini samarali qo'llash orqali ilmiy jarayonni xavfsiz va barqaror qiladi.

Sun'iy intellekt kiberxavfsizlik bilan birga tadqiqot jarayoniga yangi ilmiy innovatsiyalarni joriy etishga imkon beradi. AI vositalari analitik va prognozlash qobiliyatlarini oshiradi, chunki ular katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor tahlil qilish, ijtimoiy va madaniy tendensiyalarni aniqlash va murakkab ma'lumotlar orasidagi o'zaro bog'liqliklarni modellashtirish imkonini beradi. Shu tariqa, tadqiqotchilar yangi ilmiy gipotezalarni ishlab chiqish, mavjud tadqiqotlarni yangilash va raqamli transformatsiya sharoitida tadqiqot metodologiyasini optimallashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Bundan tashqari, AI yordamida kiberxavfsizlik mexanizmlari tadqiqot jarayonining barcha bosqichlarida integratsiyalashgan holda ishlaydi. Ma'lumotlarni yig'ish, saqlash, tahlil qilish va vizualizatsiya qilish jarayonlarida xavfsizlik tamoyillari doimiy nazorat ostida bo'ladi. Bu esa tadqiqot jarayonini shaffof, mas'uliyatli va axborot etikasi me'yorlariga mos tarzda amalga oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli transformatsiya va innovatsion yondashuvlar yordamida ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlar yanada interaktiv, dinamik va ilmiy jihatdan boyitilgan shaklga ega bo'ladi.

Shunday qilib, kiberxavfsizlikni ta'minlash AI texnologiyalarining ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlar sohasidagi metodologik va amaliy salohiyatini oshiradi. Bu yondashuv tadqiqotlarning sifatini, natijalarining ishonchliligini va ilmiy yangiliklarning joriy etilish darajasini maksimal darajada ta'minlaydi. Shu bilan birga, sun'iy intellekt yordamida raqamli muhitda xavfsiz va barqaror ilmiy faoliyat olib borish, tadqiqot metodologiyasini zamonaviy innovatsiyalarga moslashtirish va ijtimoiy-gumanitar fanlarni raqamli transformatsiya sharoitida rivojlantirish imkoniyatlarini yaratadi.

Xulosa

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlarda ma'lumotlarni tezkor va samarali tahlil qilish, interaktiv vizualizatsiya va ilmiy innovatsiyalarni joriy etish imkonini beradi. Shu bilan birga, kiberxavfsizlik va axborot etikasi tamoyillarini integratsiya qilish tadqiqotlarning ishonchliligi va xavfsizligini ta'minlaydi. AI texnologiyalari yordamida ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlarda raqamli transformatsiyani amalga oshirish, tadqiqot jarayonini optimallashtirish va zamonaviy ilmiy yondashuvlarni tatbiq etish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Anderson R. (2020). Cybersecurity for Research Data: Protecting Knowledge in the Digital Age. Routledge.
2. Baker R, Siemens G. (2014). Educational Data Mining and Learning Analytics. Springer.
3. Floridi L. (2019). The Ethics of Artificial Intelligence. Oxford University Press.
4. Russell S, Norvig P. (2021). Artificial Intelligence: A Modern Approach. Pearson.
5. UNESCO. (2021). Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities for Sustainable Development.

SUN'IY INTELLEKT VA KIBERXAVFSIZLIK KONTEKSTIDA PEDAGOGIK TAFAKKUR PARADIGMALARI: AXBOROT ETIKASI VA INTELLEKTUAL QAROR QABUL QILISH

Abdumutalov Behruzбек Ma'rufjonovich

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi

Toshkent Axborot Texnologiyalari universiteti

Kiberxavfsizlik injiniringi yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola sun'iy intellekt (AI) va kiberxavfsizlik kontekstida pedagogik tafakkur paradigmaları masalalarini ilmiy tahlil qiladi. Tadqiqot AI vositalarining o'quvchilarda intellektual qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantirish, axborot etikasi va tafakkur jarayonlarini rivojlantirishdagi rolini o'rganadi. Maqolada AI bilan ta'lim jarayonida axborot xavfsizligini ta'minlash, etik yondashuvlarni integratsiya qilish va pedagogik tafakkur paradigmasini zamonaviy kontekstda yangilash imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, kiberxavfsizlik, pedagogik tafakkur, axborot etikasi, intellektual qaror qabul qilish, ta'lim paradigmaları, o'quvchilar qobiliyatlari, etik yondashuvlar, raqamli ta'lim, intellektual rivojlanish

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimi raqamlashtirish va sun'iy intellekt vositalarini joriy etish bilan murakkablashmoqda. Ta'lim jarayonida AI texnologiyalari tafakkur jarayonlarini shakllantirish, individual o'quv strategiyalarini yaratish va intellektual qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, kiberxavfsizlik va axborot etikasi masalalari pedagogik faoliyatning ajralmas qismiga aylanmoqda. Ushbu maqola pedagogik tafakkur paradigmaları va AI integratsiyasining falsafiy, etik va amaliy jihatlarini o'rganishga qaratilgan.

AI vositalarining pedagogik tafakkur paradigmasiga ta'siri. Sun'iy intellekt (AI) ta'lim jarayonida pedagogik tafakkur paradigmasini tubdan o'zgartirish imkoniyatiga ega bo'lgan zamonaviy texnologik vosita sifatida qaraladi. AI yordamida o'quvchilarning tafakkur jarayonini shakllantirish jarayoni nafaqat bilim berish bilan cheklanmay, balki ularning analitik, kritik va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratiladi. An'anaviy pedagogik yondashuvlarda tafakkur jarayoni ko'pincha o'qituvchining nazorati ostida kechsa, AI texnologiyalari bilan ta'minlangan adaptiv tizimlar o'quvchilarning individual xususiyatlari, bilim darajasi va o'rganish sur'atini hisobga olgan holda interaktiv va dinamik o'quv muhitini yaratadi [1, 29].

Natijada, o'quvchilar mustaqil ravishda ma'lumotlarni tahlil qilish, muammoni hal qilish va turli variantlarni solishtirish orqali qaror qabul qilish qobiliyatlarini mustahkamlash imkoniga ega bo'ladi.

AI vositalari pedagogik tafakkur jarayoniga ta'sirini asosan uch asosiy yo'nalishda amalga oshiradi. Birinchidan, ular o'quvchilarning bilim darajasini va o'rganish uslubini real vaqtda tahlil qilib, shaxsiylashtirilgan o'quv strategiyalarini yaratadi. Bu yondashuv o'quvchilarda tafakkurning faolligini oshiradi, chunki har bir o'quv jarayoni ularga moslashtirilgan, motivatsion va qiziqarli tarzda tashkil etiladi. Ikkinchidan, AI algoritmlari intellektual qaror qabul qilish jarayonini mustahkamlashda vosita sifatida xizmat qiladi. Masalan, mashina o'rganish va tavsiyalar tizimlari o'quvchiga turli scenariylarni tahlil qilish va eng optimal yechimni tanlash imkoniyatini beradi. Bu esa o'quvchilarda nafaqat akademik bilimni, balki mantiqiy va analitik tafakkur qobiliyatini ham rivojlantiradi [2, 54]. Uchinchidan, adaptiv AI tizimlari o'quvchilarning jarayon davomida yuzaga keladigan xatolarini aniqlaydi va ularga darhol tahliliy tavsiyalar beradi, shu orqali tafakkur samaradorligi oshadi va o'rganish jarayoni individual yondashuv bilan boyitiladi.

Shuningdek, AI pedagogik tafakkur paradigmasini shakllantirishda **feedback mexanizmlarini** optimallashtirish imkonini beradi. Har bir o'quvchi faoliyatining natijalari AI tizimi tomonidan tahlil qilinadi va o'quvchining kuchli va zaif tomonlari aniqlanadi. Bu jarayon o'quvchida o'z-o'zini baholash, kritik fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyatlarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, AI vositalari bilan ta'minlangan tafakkur jarayoni pedagoglarga o'quvchilarning individual ehtiyojlarini chuqurroq anglash va dars strategiyasini optimallashtirish imkonini beradi.

Shu tarzda, sun'iy intellekt pedagogik tafakkur paradigmasiga nafaqat texnologik yangilik, balki metodologik va falsafiy jihatdan ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. U tafakkur jarayonini adaptiv, interaktiv va shaxsiylashtirilgan shaklga olib keladi, o'quvchilarda intellektual qaror qabul qilish va analitik fikrlashni rivojlantiradi hamda ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Kiberxavfsizlik va axborot etikasi bilan integratsiya qilingan AI tizimlari pedagogik tafakkur paradigmasini zamonaviy raqamli sharoitda xavfsiz va ishonchli amalga oshirishga xizmat qiladi [3, 62].

Axborot etikasi va kiberxavfsizlik pedagogik konteksti. Zamonaviy ta'lim tizimining raqamlashtirilishi pedagogik tafakkur jarayonlariga yangi talablarni kiritadi va shu bilan birga axborot etikasi va kiberxavfsizlik masalalarini markaziy o'ringa qo'yadi. Axborot etikasi ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilim olish uslubi, qaror qabul qilish va axborot bilan ishlash madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Pedagogik kontekstda axborot etikasi o'quvchilarga nafaqat qanday ma'lumotni qabul qilish va qayta ishlashni, balki axborotni baholash, tanqidiy tahlil qilish va ma'lumotlarga nisbatan mas'uliyatli yondashishni ham o'rgatadi. Shu nuqtai nazardan, axborot etikasi pedagogik

tafakkur paradigmasining ajralmas qismi bo'lib, u o'quvchilarda analitik va intellektual qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Kiberxavfsizlik ta'lim jarayonining raqamli muhitda samarali va xavfsiz ishlashini ta'minlaydi. O'quvchilar axborot texnologiyalaridan foydalanganda shaxsiy va o'quv ma'lumotlarini himoya qilish, onlayn platformalarda xavfsiz ishlash va kiberhujumlardan saqlanish tamoyillarini egallashi lozim. Shu bilan birga, AI texnologiyalari integratsiyalashgan ta'lim tizimlarida kiberxavfsizlik protokollari, shifrlash algoritmlari va foydalanuvchi autentifikatsiyasi kabi vositalar orqali ma'lumotlar xavfsizligi ta'minlanadi. Bu o'quvchilarning raqamli muharrirlik va axborot xavfsizligi kompetensiyalarini rivojlantirishga, ularni mas'uliyatli va ongli raqamli foydalanuvchilarga aylantirishga xizmat qiladi.

Etik va kiberxavfsizlik yondashuvlarini pedagogik jarayonga integratsiya qilish esa ta'limning raqamli transformatsiyasi sharoitida muhim ahamiyatga ega. Bu integratsiya o'quvchilarda axborotni tanqidiy tahlil qilish, etik me'yorlarni hisobga olgan holda qaror qabul qilish va ma'lumotlarni xavfsiz saqlash qobiliyatini shakllantiradi [4, 51]. Shu bilan birga, o'qituvchilar ham pedagogik strategiyalarini axborot etikasi va kiberxavfsizlik tamoyillari bilan uyg'unlashtirgan holda rejalashtirishlari zarur. Masalan, AI asosidagi adaptiv o'quv tizimlari o'quvchilarning faoliyatini monitoring qiladi, ularning xatolarini aniqlaydi va etik hamda xavfsizlik bo'yicha tavsiyalar beradi. Bu jarayon o'quvchilarda mas'uliyatli tafakkur va intellektual mustaqillikni rivojlantiradi, pedagogik tafakkur paradigmasini zamonaviy va xavfsiz kontekstda qo'llash imkonini yaratadi [5, 21].

Shu tarzda, axborot etikasi va kiberxavfsizlik pedagogik konteksti ta'lim jarayonida nafaqat o'quvchilarning bilim va qobiliyatlarini oshirish, balki ularni mas'uliyatli, analitik va etik fikrlashga ega raqamli fuqarolarga aylantirish vazifasini bajaradi. Bu pedagogik yondashuvlar AI vositalari bilan uyg'unlashtirilganda pedagogik tafakkur paradigmasini yangi zamonaviy sifat darajasiga ko'taradi va raqamli transformatsiyalarning xavfsiz va samarali amalga oshishiga xizmat qiladi.

Intellektual qaror qabul qilish va tafakkur paradigmalari. Raqamli ta'lim sharoitida pedagogik tafakkur paradigmasini shakllantirish jarayonida intellektual qaror qabul qilish qobiliyati markaziy o'rin tutadi. Sun'iy intellekt texnologiyalari raqamli ta'lim muhitida o'quvchilarning tafakkur jarayonini optimallashtirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi, chunki ular murakkab ma'lumotlar oqimini tahlil qilish, turli variantlarni solishtirish va eng optimal yechimlarni aniqlash imkonini beradi. AI yordamida o'quvchilarning qaror qabul qilish jarayoni nafaqat bilimga, balki mantiqiy, analitik va kritik fikrlash ko'nikmalariga asoslanadi. Shu bilan birga, AI tizimlari o'quvchilarga real vaqtda feedback berib, xatolarini aniqlash va ularni to'g'rilash bo'yicha tavsiyalar taqdim etadi. Bu jarayon o'quvchilarda mustaqil tafakkur va mas'uliyatli qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantiradi.

AI algoritmlari pedagogik tafakkur paradigmasini yangilash va rivojlantirishda turli metodologik imkoniyatlarni taqdim etadi. Mashina o'rganish va tavsiyalar tizimlari o'quvchilarning faoliyatini tahlil qilib, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi hamda individual rivojlanish yo'nalishlarini belgilaydi. Bu jarayon nafaqat o'quvchilarda analitik va kritik tafakkurni rivojlantiradi, balki ularni murakkab muammolarni hal qilish, turli yechimlarni baholash va natijalarni prognoz qilishga o'rgatadi. Shu nuqtai nazardan, intellektual qaror qabul qilish pedagogik tafakkur paradigmasining zamonaviy tarkibiy qismi sifatida qaraladi va raqamli transformatsiyalar sharoitida ta'limning samaradorligini oshiradi.

Pedagogik tafakkur paradigmasini yangilash jarayonida zamonaviy metodologik tavsiyalar muhim ahamiyatga ega. Ular AI texnologiyalarini pedagogik jarayonga integratsiya qilish, o'quvchilarni kritik fikrlashga o'rgatish, qaror qabul qilish va axborot etikasi prinsiplarini uyg'unlashtirishni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, o'quvchilarning raqamli muhitda xavfsiz va mas'uliyatli ishlashini ta'minlash pedagogik strategiyalarning ajralmas qismidir. Pedagogik tafakkur paradigmasining yangilanishi ta'lim jarayonida individual yondashuvni kuchaytiradi, o'quvchilarning intellektual salohiyatini maksimal darajada rivojlantiradi va ularni zamonaviy, raqamlashtirilgan ta'lim muhitida muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatishga tayyorlaydi [6, 43].

Shunday qilib, intellektual qaror qabul qilish va tafakkur paradigmalari raqamli ta'limning markaziy elementiga aylanib, o'quvchilarda analitik, kritik va mas'uliyatli fikrlashni shakllantirish, AI yordamida o'quv jarayonini shaxsiylashtirish va optimallashtirish, shuningdek, pedagogik strategiyalarni zamonaviy kiberxavfsizlik va axborot etikasi prinsiplariga moslashtirish imkonini beradi. Bu esa pedagogik tafakkur paradigmasining nafaqat kontseptual, balki amaliy jihatdan ham raqamli transformatsiyaga moslashishini ta'minlaydi.

Xulosa

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt pedagogik tafakkur paradigmasini zamonaviylashtirishda samarali vosita sifatida ishlatilishi mumkin. AI vositalari o'quvchilarda intellektual qaror qabul qilish, analitik tafakkur va axborot etikasi qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, kiberxavfsizlik tamoyillari integratsiyasi ta'lim jarayonining xavfsizligi va samaradorligini oshiradi. Pedagogik yondashuvlarni yangilash va AI texnologiyalarini etik asoslarda qo'llash zamonaviy ta'limni ilg'or va raqamlashtirilgan tizimga aylantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Anderson R. (2020). Cybersecurity for Education: Protecting Learning Systems and Data. Routledge.
2. Baker R, Siemens G. (2014). Educational Data Mining and Learning Analytics. Springer.

3. Floridi L. (2019). The Ethics of Artificial Intelligence. Oxford University Press.
4. Holmes W, Bialik M, Fadel C. (2019). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning.
5. Russell S, Norvig P. (2021). Artificial Intelligence: A Modern Approach. Pearson.
6. Selwyn N. (2019). Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education. Polity Press.

RAQAMLASHTIRILGAN TA'LIM VA SUN'IY INTELLEKT ORQALI MA'NAVIY TARAQQIYOT: YOSHLAR ONGINI KIBERXAVFSIZ SHAKLLANTIRISH STRATEGIYALARI

Abdumutalov Behruzбек Ma'rufjonovich

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi

Toshkent Axborot Texnologiyalari universiteti

Kiberxavfsizlik injiniringi yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola raqamlashtirilgan ta'lim muhitida yoshlarning ma'naviy va axloqiy rivojlanishini sun'iy intellekt (AI) vositalari orqali shakllantirish va kiberxavfsizlikni ta'minlash strategiyalarini o'rganadi. Tadqiqotda AI asosidagi interaktiv ta'lim texnologiyalari, axborot etikasi va xavfsiz raqamli muhitni yaratish metodologiyalari tahlil qilinadi. Maqola yoshlar ongini axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy mas'uliyat ruhida rivojlantirishda raqamli transformatsiyaning imkoniyatlari va cheklovlarini ilmiy jihatdan ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, raqamlashtirilgan ta'lim, ma'naviy taraqqiyot, yoshlar ongini shakllantirish, kiberxavfsizlik, axborot etikasi, pedagogik strategiyalar, interaktiv ta'lim texnologiyalari, axloqiy qadriyatlar, raqamli transformatsiya

Kirish

Yoshlarning ma'naviy rivojlanishi va axloqiy ongini shakllantirish zamonaviy raqamlashtirilgan ta'lim tizimining dolzarb masalalaridan biridir. Sun'iy intellekt texnologiyalari o'quv jarayonini interaktiv, individual va raqamli muhitda samarali tashkil etishga imkon beradi. Shu bilan birga, raqamli transformatsiya yoshlar ongini xavfsiz shakllantirish va axborot etikasi tamoyillarini tatbiq etish zaruratini keltirib chiqaradi. Ushbu maqola raqamlashtirilgan ta'lim va AI vositalari orqali yoshlarning ma'naviy taraqqiyoti, axloqiy qadriyatlar asosida ongini shakllantirish va kiberxavfsizlikni ta'minlash strategiyalarini ilmiy jihatdan tahlil qiladi.

Sun'iy intellektning raqamlashtirilgan ta'limdagi roli. Sun'iy intellekt (AI) raqamlashtirilgan ta'lim tizimida yoshlarning bilim olish jarayonini individualizatsiya qilish, interaktiv va dinamik tarzda tashkil etish hamda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda markaziy vosita sifatida namoyon bo'ladi. AI texnologiyalari yordamida o'quv jarayoni nafaqat samarali va qiziqarli shaklda tashkil etiladi, balki o'quvchilarning ma'naviy, axloqiy va intellektual rivojlanish darajasi doimiy monitoring qilinadi, ularning o'rganish jarayonidagi xatolari aniqlanadi va individual pedagogik tavsiyalar ishlab chiqiladi [1, 19]. Bu jarayon o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, axloqiy qaror qabul qilish va murakkab vaziyatlarda analitik yondashuv qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat

qiladi. Shu tariqa, AI pedagoglarga har bir o'quvchining shaxsiy ehtiyojlariga moslashgan ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish imkonini beradi, bu esa yoshlarning ongini va ma'naviy o'sishini rag'batlantiradi, ularni ijtimoiy va axloqiy mas'uliyat ruhida tarbiyalaydi.

AI asosidagi interaktiv ta'lim platformalari yoshlarni faqat bilim olishga emas, balki ularning axloqiy va ijtimoiy ongini shakllantirishga ham yo'naltiradi. Simulyatsion mashg'ulotlar, scenario asosidagi vaziyatlar va virtual muhitlar orqali o'quvchilar turli axloqiy dilemmalarni boshdan kechiradi, qaror qabul qilish jarayonida o'z xulq-atvorini baholaydi va tajriba orttiradi. Shu bilan birga, raqamli platformalar o'quvchilarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilgan holda xavfsiz va etik muhit yaratadi, bu esa ularni mas'uliyatli raqamli fuqarolar sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi. Yoshlar AI vositalari orqali o'rganilayotgan axloqiy qadriyatlarni amalda qo'llash, ijtimoiy mas'uliyatni anglash va shaxsiy xulq-atvorini doimiy tarzda takomillashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi [2, 31].

Shuningdek, AI texnologiyalari raqamlashtirilgan ta'lim tizimida o'quv jarayonini dinamik va moslashuvchan qiladi. Masalan, o'quvchilarning individual qobiliyatlari, o'rganish tezligi va intellektual salohiyatiga moslashgan adaptiv o'quv modullari yaratish imkoniyati mavjud. Shu tariqa, AI nafaqat bilim olish jarayonini optimallashtiradi, balki pedagogik jarayonni individual, interaktiv va maqsadga yo'naltirilgan tarzda tashkil etadi, bu esa yoshlarning intellektual va axloqiy rivojlanishini maksimal darajada ta'minlaydi.

Sun'iy intellektning ta'limdagi roli shunchalik keng qamrovli bo'ldiki, u o'quvchilarning bilim olish jarayonini samarali tashkil etish bilan bir qatorda ularning axloqiy tafakkurini, tanqidiy fikrlash qobiliyatini va ijtimoiy mas'uliyat ruhini shakllantirishga xizmat qiladi. AI yordamida yaratilgan interaktiv, xavfsiz va etik raqamli muhit yoshlarni nafaqat ma'naviy jihatdan barkamol, balki raqamli xavfsiz muhitda faoliyat ko'rsatishga tayyorlaydi, bu esa raqamlashtirilgan ta'lim tizimining sifatini oshirish, pedagogik jarayonlarni yangilash va yoshlarni kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu tariqa, sun'iy intellekt ta'lim jarayonining samaradorligi, interaktivligi va ma'naviy ahamiyatini uyg'unlashtirgan holda zamonaviy pedagogik strategiyalarning markaziy elementi sifatida shakllanadi.

Axborot etikasi va kiberxavfsizlik strategiyalari. Raqamli ta'lim muhitida yoshlarning ongini shakllantirish va ularning ma'naviy, axloqiy hamda intellektual rivojlanishini ta'minlashda axborot etikasi va kiberxavfsizlik tamoyillari markaziy o'rin tutadi. Yoshlarning onlayn faoliyati, interaktiv mashg'ulotlari va shaxsiy ma'lumotlari himoyasiz qoldirilsa, nafaqat ularning xavfsizligi tahdid ostida qoladi, balki pedagogik jarayonning sifatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli kiberxavfsizlik choralari raqamli ta'lim tizimining har bir bosqichiga integratsiyalashgan holda tatbiq etilishi zarur

[3, 27]. AI asosidagi tizimlar shifrlash, foydalanuvchi autentifikatsiyasi, real vaqt rejimida monitoring, ma'lumotlarni xavfsiz saqlash va xavfsizlik protokollarini avtomatik amalga oshirish kabi mexanizmlarni birlashtiradi, bu esa ma'lumotlar buzilishining oldini olish va o'quvchilarni himoya qilish imkonini beradi.

Axborot etikasi tamoyillari esa yoshlarning raqamli muhitdagi xulq-atvorini tartibga soladi, ularni mas'uliyatli raqamli fuqaroga aylantiradi va axloqiy qarorlarni asoslash qobiliyatini shakllantiradi. Shu orqali o'quvchilar nafaqat bilim olish, balki shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish, raqamli vositalardan etik va mas'uliyatli tarzda foydalanish qobiliyatlarini rivojlantiradilar. AI yordamida yaratilgan interaktiv ta'lim platformalari o'quvchilarga axborot etikasi me'yorlarini amaliyotda qo'llash imkonini beradi, xavfsiz, shaffof va ishonchli muhit yaratadi hamda yoshlarni mas'uliyatli qaror qabul qilishga o'rgatadi.

Bundan tashqari, kiberxavfsizlik va axborot etikasi tamoyillarini pedagogik jarayon bilan uyg'unlashtirish yoshlarning raqamli ongini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi. Xavfsiz onlayn interaktiv mashg'ulotlar, virtual simulyatsiyalar va etika-modulli o'quv dasturlari orqali o'quvchilar o'z qarorlarini tahlil qiladi, axloqiy dilemmani boshdan kechiradi va mas'uliyatli xulq-atvorni shakllantiradi. Shu tarzda, raqamli ta'lim muhitida axborot etikasi va kiberxavfsizlikni uyg'unlashtirish nafaqat texnologik xavfsizlikni ta'minlaydi, balki yoshlarning ma'naviy, axloqiy va ijtimoiy rivojlanishini ham ilgari suradi.

Sun'iy intellekt texnologiyalari bilan integratsiyalashgan kiberxavfsizlik strategiyalari va axborot etikasi tamoyillari o'quv jarayonini kompleks ravishda qo'llab-quvvatlaydi. Bu yondashuv nafaqat yoshlarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qiladi, balki ularni raqamli xavfsiz muhitda o'qitish, axloqiy qarorlar qabul qilishga yo'naltirish va ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirish imkonini yaratadi. Shu tariqa, AI bilan integratsiyalashgan axborot etikasi va kiberxavfsizlik strategiyalari zamonaviy raqamli ta'lim tizimida pedagogik jarayonning sifatini oshirish, yoshlarning ongini barqaror va mas'uliyatli shakllantirish, shuningdek, ta'limning raqamli transformatsiyasini samarali amalga oshirishga xizmat qiladi.

Ma'naviy taraqqiyot va pedagogik strategiyalar. Raqamlashtirilgan ta'lim va sun'iy intellekt (AI) texnologiyalari yoshlarning ongini axloqiy qadriyatlar asosida rivojlantirishda va ularni mas'uliyatli raqamli fuqarolarga aylantirishda noyob pedagogik imkoniyatlar yaratadi. AI yordamida yaratilgan interaktiv ta'lim platformalari o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda bilim olish jarayonini shaxsiylashtiradi, o'quvchilarga o'z qiziqishlari va ehtiyojlariga mos mashg'ulotlarni taqdim etadi hamda ularni axloqiy qarorlar qabul qilishga yo'naltiradi [4, 17]. Pedagogik strategiyalar interaktiv mashg'ulotlar, virtual simulyatsiyalar, scenario asosidagi vaziyatlar, etika-modulli o'quv dasturlari va integratsiyalashgan baholash tizimlari orqali

amalg oshiriladi, bu esa yoshlarning tanqidiy fikrlash, analitik qaror qabul qilish va ijtimoiy mas'uliyat ruhini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu tarzda, AI texnologiyalari o'quv jarayonini nafaqat samarali, balki ma'naviy jihatdan boyitilgan, xavfsiz va shaffof muhitga aylantiradi.

AI integratsiyalashgan pedagogik yondashuvlar o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi bilan bir qatorda ularning jamiyatdagi ijtimoiy roli va mas'uliyatini tushunishiga ham xizmat qiladi. Interaktiv simulyatsiyalar orqali o'quvchilar turli axloqiy dilemmani boshdan kechiradilar, qaror qabul qilish jarayonida sabab va oqibatni tahlil qiladilar hamda tanqidiy va reflektiv fikrlashni rivojlantiradilar. Shu bilan birga, AI vositalari o'quvchilarning qarorlarini real vaqt rejimida kuzatib, ularni pedagogik tavsiyalar bilan qo'llab-quvvatlaydi, bu esa yoshlarning axloqiy qadriyatlarga sodiq va kiberxavfsiz raqamli muhitda faoliyat ko'rsatish imkoniyatini oshiradi [5, 91]. Bunday yondashuv pedagogik jarayonga innovatsion va ilmiy asoslangan strategiyalarni olib kiradi hamda yoshlarning ongini kompleks tarzda rivojlantirishni ta'minlaydi.

Shuningdek, AI texnologiyalari pedagogik jarayonlarni doimiy monitoring qilish va natijalarni tahlil qilish imkonini beradi. O'quvchilarning ma'naviy, axloqiy va ijtimoiy rivojlanishini baholash orqali ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, individual pedagogik tavsiyalar ishlab chiqish va interaktiv mashg'ulotlarni moslashtirish mumkin bo'ladi. Shu tariqa, raqamlashtirilgan ta'lim va AI texnologiyalari nafaqat bilim va ko'nikmalarni oshirishga, balki yoshlarning ijtimoiy mas'uliyatini, axloqiy tafakkurini, tanqidiy fikrlash qobiliyatini va raqamli xavfsizlik bo'yicha bilimlarini bir vaqtda rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, AI texnologiyalarining afzalliklaridan biri – pedagogik jarayonning dinamik va adaptiv xarakterini ta'minlashdir. AI yordamida o'quvchilar faoliyatining real vaqt rejimidagi tahlili pedagoglarga individual yondashuvni chuqurlashtirish, murakkab vaziyatlarda axloqiy va strategik qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish hamda interaktiv o'quv modullarini optimallashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamlashtirilgan platformalar axborot etikasi va kiberxavfsizlik tamoyillarini uyg'unlashtirgan holda yoshlarni mas'uliyatli, shaffof va xavfsiz raqamli muhitda faoliyat ko'rsatishga tayyorlaydi.

Natijada, AI va raqamlashtirilgan ta'lim texnologiyalarini uyg'unlashtirish pedagogik strategiyalarni yangilash, yoshlarni ma'naviy jihatdan barkamol, axloqiy qadriyatlarga sodiq va kiberxavfsiz muhitda faoliyat ko'rsatishga tayyorlash imkonini yaratadi. Bu yondashuv zamonaviy raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarning ongini kompleks rivojlantirish, ularning axloqiy va ijtimoiy kompetensiyalarini mustahkamlash, pedagogik jarayon sifatini oshirish va raqamli ta'lim tizimining barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Shu tariqa, AI texnologiyalari pedagogik strategiyalarni nafaqat samarali, balki ma'naviy va ijtimoiy jihatdan boyitilgan tizimga aylantiradi,

yoshlarni kelajakda mas'uliyatli va bilimdon raqamli fuqarolar sifatida shakllantirishga asos bo'ladi.

Xulosa

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt va raqamlashtirilgan ta'lim texnologiyalari yoshlarning ma'naviy taraqqiyoti va axloqiy ongini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Kiberxavfsizlik va axborot etikasi tamoyillarini integratsiyalash pedagogik jarayonni xavfsiz, barqaror va shaffof qiladi. Interaktiv AI platformalari yoshlarni axloqiy qarorlar qabul qilishga, tanqidiy va mas'uliyatli fikrlashga o'rgatadi, bu esa raqamli transformatsiya sharoitida ularning ongini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu tariqa, AI va raqamlashtirilgan ta'lim strategiyalari ma'naviy taraqqiyot va kiberxavfsizlikni uyg'unlashtirgan holda zamonaviy pedagogik yondashuvlarni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Anderson R. (2020). Cybersecurity for Research Data: Protecting Knowledge in the Digital Age. Routledge.
2. Chen L, Chen P, Lin Z. (2020). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Springer.
3. Floridi L. (2019). The Ethics of Artificial Intelligence. Oxford University Press.
4. Selwyn N. (2020). Education and Technology: Key Issues and Debates. Bloomsbury Academic.
5. UNESCO. (2021). Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities for Sustainable Development.

SUN'IY INTELLEKT VA MEDIATA'LIM: YOSHLAR TOMONIDAN RAQAMLI KONTENTNI QABUL QILISH, TANQIDIY TAFAKKUR VA KIBERXAVFSIZLIK MASALALARI

Abdumutalov Behruzбек Ma'rufjonovich

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi

Toshkent Axborot Texnologiyalari universiteti

Kiberxavfsizlik injiniringi yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Maqola mediata'lim jarayonida sun'iy intellekt (AI) vositalarining yoshlar tomonidan raqamli kontentni qabul qilish, tahlil qilish va tanqidiy tafakkurini shakllantirishdagi rolini o'rganadi. Shu bilan birga, maqolada AI texnologiyalarining kiberxavfsizlikka ta'siri, yoshlarning raqamli muhitda himoyalaniishi va axborot etikasi masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqot sun'iy intellekt va mediata'lim integratsiyasi orqali yoshlarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish, interaktiv va xavfsiz raqamli muhit yaratish imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, mediata'lim, raqamli content, tanqidiy tafakkur, kiberxavfsizlik, axborot etikasi, yoshlar ta'limi, interaktiv platformalar, raqamli kompetensiyalar, ma'lumotlarni tahlil qilish

Kirish

Zamonaviy raqamlashtirilgan jamiyat sharoitida mediata'lim yoshlarning axborot bilan ishlash, raqamli kontentni qabul qilish va tanqidiy tafakkur ko'nikmalarini rivojlantirish uchun muhim vosita hisoblanadi. Sun'iy intellekt texnologiyalari mediata'lim jarayonini interaktiv, individual va dinamik shaklga olib keladi, shu bilan birga yoshlarni raqamli xavfsizlik nuqtai nazaridan himoyalashga imkon yaratadi. AI integratsiyasi mediata'lim platformalarini optimallashtirish, raqamli kontentni personalizatsiya qilish va yoshlarning axborotni tahlil qilish qobiliyatini oshirishda asosiy vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Sun'iy intellekt va raqamli kontentni qabul qilish. Sun'iy intellekt (AI) texnologiyalari mediata'lim jarayonida yoshlarning raqamli kontentni tez, samarali va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda qabul qilishini ta'minlaydi. AI asosidagi platformalar interaktiv va adaptiv tizim sifatida ishlaydi, bu esa o'quvchilarga kontentni ularning yoshiga, qiziqishlariga, o'quv darajasiga va shaxsiy o'rganish uslubiga mos shaklda taqdim etish imkonini beradi. Shu tarzda, AI texnologiyalari o'quvchilarning o'rganish jarayonini shaxsiylashtiradi va ularni faqat passiv qabul qiluvchi sifatida emas, balki faol ishtirokchi sifatida jalb qiladi.

AI vositalari mediata'lim jarayonida interaktiv mashg'ulotlar, scenario asosidagi vaziyatlar, virtual simulyatsiyalar, gamifikatsiya elementlari va adaptiv o'quv modullari

orqali ishlaydi. Bu jarayon yoshlarning kontentni nafaqat qabul qilish, balki uni tahlil qilish, solishtirish, mantiqiy va analitik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish imkonini beradi [1, 15]. Masalan, interaktiv vizualizatsiyalar, diagrammalar va grafik modellar murakkab ma'lumotlarni oson tushunishga yordam beradi, o'quvchilarga natijalarni taqqoslash, xulosalar chiqarish va axborotni kontekstual tahlil qilish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, AI tizimlari kontentni dinamik tarzda o'zgartirib, o'quvchilarning o'rganish tezligiga moslashtirish orqali individualizatsiya jarayonini yanada samarali qiladi.

Shuningdek, AI algoritmlari kontent sifatini baholash, manipulyativ, noto'g'ri yoki zararli axborotni aniqlash va filtrlay olish imkoniyatiga ega. Bu yoshlarni nafaqat raqamli kontentni qabul qilishga, balki uning ishonchliligi va to'g'riligini baholashga o'rgatadi. AI tizimlari yordamida o'quvchilar axborot bilan ongli ishlash, mantiqiy xulosalar chiqarish va manipulyatsiyalardan himoyalanih ko'nikmalarini rivojlantiradi [2, 31]. Shu tariqa, mediata'lim jarayoni nafaqat texnologik jihatdan samarali, balki yoshlarning tanqidiy tafakkurini, axborotga ehtiyotkor yondashuvini va raqamli xavfsizlik bo'yicha ongini rivojlantirishga xizmat qiladi.

AI integratsiyalashgan pedagogik yondashuvlar o'quvchilarga individual ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos tarzda interaktiv mashg'ulotlar tashkil etish imkonini beradi. Shu bilan birga, pedagoglar AI orqali o'quvchilarning bilim olish jarayonini monitoring qilishi, natijalarni tahlil qilishi va har bir o'quvchiga mos pedagogik tavsiyalar ishlab chiqishi mumkin. Bu yondashuv raqamli mediata'limda o'quv jarayonini shaffof, xavfsiz va samarali qilish bilan birga, yoshlarning axborotga bo'lgan mas'uliyatini va raqamli madaniyatini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Natijada, sun'iy intellekt yordamida mediata'lim jarayoni yoshlarning kontentni qabul qilishini optimallashtiradi, ularning analitik va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi, shuningdek, raqamli muhitda mas'uliyatli, ongli va etik foydalanuvchilar sifatida shakllantiradi. Shu bilan birga, AI texnologiyalari pedagoglarga individual yondashuvni chuqurlashtirish, interaktiv va xavfsiz ta'lim muhitini yaratish hamda mediata'lim jarayonini ilmiy asoslangan va samarali tarzda boshqarish imkonini beradi.

Tanqidiy tafakkur va pedagogik strategiyalar. Mediata'lim jarayonida sun'iy intellekt (AI) texnologiyalari yoshlarning tanqidiy tafakkurini shakllantirish va axborotni baholash ko'nikmalarini rivojlantirishda markaziy rol o'ynaydi. AI yordamida yaratilgan interaktiv platformalar o'quvchilarga faqat axborotni qabul qilish bilan cheklanmasdan, uni tahlil qilish, solishtirish, mavhum va konkret kontentni kontekstual tarzda baholash va mantiqiy xulosalar chiqarish imkoniyatini beradi [3, 27]. Shu orqali yoshlar o'rganilayotgan materialning ishonchliligi va ahamiyatini mustaqil baholashni o'rganadi, dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilishga odatlanadi va axborot bilan ishlashda mas'uliyatni his qiladi. Tanqidiy tafakkur jarayonida AI algoritmlari o'quvchilarning

javoblarini tahlil qilib, ularning xatolarini aniqlaydi, fikrlarni solishtiradi va mantiqiy izchillikni baholaydi, bu esa pedagoglarga individual yondashuvni chuqurlashtirish imkoniyatini yaratadi.

Pedagogik strategiyalar AI vositalari bilan integratsiyalashgan holda amalga oshiriladi va ular simulyatsion vaziyatlar, etika-modulli mashg'ulotlar, interaktiv baholash tizimlari, gamifikatsiya elementlari va virtual o'quv modullari orqali boyitiladi. Masalan, interaktiv simulyatsiyalar orqali o'quvchilar turli axloqiy va ijtimoiy dilemmani boshdan kechiradi, qaror qabul qilish jarayonidagi variantlarni tahlil qiladi va har bir qarorning ijtimoiy, axloqiy hamda konseptual natijalarini baholaydi. Shu bilan birga, AI algoritmlari o'quv jarayonida natijalarni avtomatik qayd etadi, tahlil qiladi va pedagoglarga o'quvchilarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirish bo'yicha individual tavsiyalar beradi. Bu tizimli yondashuv o'quvchilarning bilim olish jarayonini dinamik, interaktiv va ilmiy asoslangan shaklda tashkil etishga yordam beradi.

Shu tariqa, AI mediata'lim jarayonini nafaqat interaktiv, balki pedagogik jihatdan samarali va ilmiy asoslangan muhitga aylantiradi. Yoshlar kontentni faqat passiv qabul qiluvchi sifatida emas, balki faol ishtirokchi, tanqidiy fikrlovchi va axborot bilan ongli ishlovchi shaxs sifatida shakllanadi [4, 26]. AI yordamida yaratilgan pedagogik strategiyalar yoshlarni nafaqat bilim olishga, balki qaror qabul qilish, axloqiy va mantiqiy yondashuvlarni rivojlantirish, murakkab axborotlarni tahlil qilish va raqamli muhitda ishonchli harakat qilishga o'rgatadi.

Shuningdek, AI vositalari pedagoglarga o'quv jarayonini doimiy monitoring qilish, individual natijalarni tahlil qilish va har bir o'quvchiga moslashtirilgan pedagogik tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi. Bu yondashuv yoshlarni tanqidiy tafakkurga ega, mustaqil fikrlovchi, axborot bilan ongli ishlay oladigan va pedagogik jarayonda faol ishtirok etadigan shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, mediata'lim jarayonini ilmiy asoslangan, interaktiv va xavfsiz muhitda tashkil etish pedagogik sifatni oshirish, yoshlarning axborot madaniyatini mustahkamlash va raqamli transformatsiyaga mos ta'lim tizimini rivojlantirishga imkon yaratadi.

Kiberxavfsizlik va axborot etikasi masalalari. Raqamli mediata'lim jarayonida yoshlarning shaxsiy ma'lumotlari, onlayn faoliyati va interaktiv mashg'ulotlarini himoya qilish nafaqat texnologik, balki pedagogik va ma'naviy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Sun'iy intellekt (AI) integratsiyalashgan xavfsizlik mexanizmlari yoshlarni kiberxavfsiz muhitda faoliyat yuritishga imkon yaratadi. Bu mexanizmlar shifrlash, foydalanuvchi autentifikatsiyasi, real vaqt rejimida monitoring, xavfsiz ma'lumotlar saqlash, shuningdek, foydalanuvchi xatti-harakatlarini nazorat qilish kabi funksiyalarni o'z ichiga oladi [5, 61]. Natijada, raqamli platformalarda noto'g'ri, manipulyativ yoki zararli axborotdan himoyalanish va pedagogik jarayonning barqarorligini ta'minlash imkoniyati yaratiladi.

Shuningdek, axborot etikasi tamoyillari raqamli mediata'limda yoshlarning ongini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. AI yordamida yaratilgan interaktiv platformalarda o'quvchilar kontentni qabul qilish, uni tahlil qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish jarayonida axloqiy me'yorlarga amal qilishni o'rganadi. Axborot etikasi yoshlarni mas'uliyatli raqamli fuqaroga aylantiradi, ularni o'z axloqiy qarorlarini asoslashga, kontentni etik va huquqiy jihatdan to'g'ri ishlatishga, shuningdek, raqamli muhitdagi xavfsizlik qoidalarini hurmat qilishga o'rgatadi. Shu bilan birga, axborot etikasi yoshlarni noto'g'ri ma'lumot, dezinformatsiya va kiberxavfsizlik tahdidlarini tanib bilish va ulardan himoyalanihga tayyorlaydi, bu esa ularning tanqidiy tafakkurini va mas'uliyatli xulq-atvorini rivojlantiradi.

AI va kiberxavfsizlik integratsiyasi pedagogik jarayonga yangi imkoniyatlar olib kiradi: yoshlar o'z faoliyatini shaffof, xavfsiz va nazorat qilinadigan tarzda olib boradi, axborotga ehtiyotkorlik bilan yondashadi va raqamli muhitdagi xavf-xatarlarni aniqlash va ulardan himoyalanih qobiliyatini egallaydi. Shu bilan birga, pedagoglar AI vositalari yordamida o'quvchilarning kiberxavfsizlik bo'yicha ko'nikmalarini doimiy monitoring qilishi, ularning zaif tomonlarini aniqlashi va individual pedagogik tavsiyalar ishlab chiqishi mumkin. Bu yondashuv yoshlarning raqamli tajribasini pedagogik jihatdan optimallashtirish va ularni xavfsiz, etik muhitda bilim olishga tayyorlash imkonini beradi.

Bundan tashqari, AI integratsiyalashgan xavfsizlik tizimlari pedagogik jarayonni ham ilmiy asoslangan, shaffof va samarali qiladi. Masalan, platformalar o'quvchilarning onlayn xatti-harakatlarini tahlil qilib, xavfsizlik tahdidlarini avtomatik aniqlash, xatoliklarni oldini olish va ularni ogohlantirish imkoniyatini beradi. Shu tarzda, raqamli mediata'lim jarayonida kiberxavfsizlik va axborot etikasi pedagogik yondashuv bilan uyg'unlashtirilsa, yoshlar nafaqat texnologik jihatdan, balki axloqiy va ijtimoiy jihatdan ham mas'uliyatli raqamli foydalanuvchilarga aylanadi.

Natijada, kiberxavfsizlik va axborot etikasi masalalarini raqamli mediata'lim jarayoniga integratsiya qilish yoshlarni xavfsiz, mas'uliyatli, tanqidiy tafakkurga ega va axloqiy jihatdan ongli raqamli foydalanuvchilar sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Bu yondashuv nafaqat texnologik xavfsizlikni ta'minlaydi, balki pedagogik jarayon sifatini oshiradi, yoshlarning axborot madaniyatini mustahkamlaydi va raqamli transformatsiya sharoitida ularning ijtimoiy va axloqiy barqarorligini kuchaytiradi.

Xulosa

Sun'iy intellekt va mediata'lim integratsiyasi yoshlar tomonidan raqamli kontentni qabul qilish, tanqidiy tafakkur va kiberxavfsizlik ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. AI yordamida interaktiv, individual va xavfsiz ta'lim muhitini yaratish mumkin bo'lib, bu yoshlarni axborot bilan ishlashda mas'uliyatli va tanqidiy fikrlovchi shaxs sifatida shakllantiradi. Shu tariqa, mediata'lim va AI vositalari yoshlarning raqamli

kompetensiyalarini oshirish, pedagogik jarayon sifatini yaxshilash va raqamli xavfsizlikni ta'minlash imkoniyatini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Holmes W, Bialik M, Fadel C. (2019). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Boston: Center for Curriculum Redesign.
2. Livingstone S, Bulger M. (2014). A Global Research Agenda for Children's Rights in the Digital Age. London: UNICEF Office of Research.
3. Luckin R. (2018). Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century. London: UCL IOE Press.
4. Selwyn N. (2020). Education and Technology: Key Issues and Debates. London: Bloomsbury Academic.
5. Zuboff S. (2019). The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. New York: PublicAffairs.

KARIB INQIROZI JARAYONIDA DIPLOMATIK MUZOKARALAR STRATEGIYASI: KENNEDI–XRUSHCHYOV YOZISHMALARI TAHLILI

Otaniyozov Muhammadjon Otaniyoz o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Gumanitar fanlar fakulteti, 1-bosqich
magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada 1962-yil Karib inqirozi davomida AQSh prezidenti Jon F. Kennedy va SSSR rahbari Nikita Xrushchyov o'rtasidagi diplomatik yozishmalar va shuningdek Karib inqirozini o'qitishda tarixiy va pedagogik metodlar tahlil qilinadi. Maqola diplomatik strategiya, qaror qabul qilish mexanizmi, ExComm guruhi faoliyati va yozishmalar mazmunining xalqaro siyosiy oqibatlari jihatidan o'rganilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Kennedy va Xrushchyovning yozishmalari nafaqat inqirozni tinch yo'l bilan hal qilishda, balki Sovuq urush davridagi xalqaro diplomatiya amaliyotlarini shakllantirishda muhim rol o'ynagan. Maqola tarixiy manbalar, arxiv hujjatlari va ilmiy tahlillarga asoslangan.

Kalit so'zlar: Karib inqirozi, diplomatiya, Kennedy, Xrushchyov, muzokara strategiyasi, Sovuq urush, ExComm, tarix ta'limi, diplomatik yozishmalar, interfaol metodlar, global siyosiy jarayonlar

Kirish

1962-yil Karib inqirozi Sovuq urush davridagi eng keskin xalqaro inqirozlardan biri sifatida tarixga kirgan. Oktyabr oyida AQSh razvedkasi Kubada SSSR raketlari joylashtirilganini aniqladi va bu yadroviy mojaro xavfini yuzaga keltirdi. [1] Ushbu voqea ikki superdavlat — AQSh va SSSR — o'rtasidagi diplomatik muloqot, strategik qarorlar va xalqaro siyosiy muvozanatni sinovdan o'tkazdi. Karib inqirozi nafaqat global siyosiy jarayonlarni aks ettiradi, balki diplomatik yozishmalar tahlili, liderlarning qaror qabul qilish jarayoni va muzokara strategiyasini o'rganish uchun boy tarixiy manbadir. [2] Diplomatiy yozishmalar orqali Kennedy va Xrushchyovning qaror qabul qilish psixologiyasi, strategik ustuvorliklari va xalqaro bosim ostida harakat qilish usullari aniqlanadi. Shu nuqtai nazardan, ushbu maqola Karib inqirozidagi diplomatik yozishmalarni tahlil qilish orqali liderlarning qaror qabul qilish strategiyasini va muzokara mexanizmlarini o'rganishni maqsad qiladi. Tadqiqot natijalari global siyosiy jarayonlarni chuqurroq tushunish va Sovuq urush davrida diplomatiya amaliyotini akademik tahlil qilish imkonini beradi.

Muhokama va natijalar:

Karib inqirozi tarixiy va pedagogik nuqtai nazardan nihoyatda boy manba bo'lib, u global siyosiy qarama-qarshiliklar, liderlarning qaror qabul qilish mexanizmlari hamda diplomatik muzokara strategiyalarini o'rganish imkonini beradi. Tadqiqotlar shuni

ko'rsatadiki, 1962-yil 16-oktyabr kuni AQSh prezidenti John F. Kennedy U-2 razvedka samolyotlari orqali olingan suratlar asosida Kubada SSSR tomonidan o'rnatilgan yadroviy raketalarni aniqlagan. Shu ma'lumotlarga asoslanib, AQSh Milliy xavfsizlik kengashining maxsus qo'mitasi — ExComm (Executive Committee of the National Security Council) yig'ilishlari chaqirildi. Unda bir nechta siyosiy va harbiy variantlar, jumladan, tezkor havo hujumi hamda diplomatik yechim yo'llari muhokama qilindi [3] [4]. Kennedy har bir variantning siyosiy, harbiy va xalqaro oqibatlarini sinchiklab tahlil qildi. Xususan, qurolli hujum yadroviy to'qnashuv xavfini kuchaytirishi mumkinligi bois, u diplomatik murosaga asoslangan blokada strategiyasini eng maqbul yo'l sifatida tanladi [4] [5]. Shu bilan birga, Sovet Ittifoqi rahbari Nikita Khrushchov tomonidan yuborilgan maktublar va diplomatik yozishmalar sovet tomonining strategik ustuvorliklari hamda muzokara jarayonidagi pozitsiyasini ochib berdi [6]. Muzokaralar davomida ikki tomon o'rtasida muntazam xabarlar almashinuvi yo'lga qo'yildi. Natijada Kubadagi raketalarni olib tashlash va Turkiyadagi “Yupiter” raketalarini demontaj qilish bo'yicha kelishuvga erishildi [7] [8]. Ushbu diplomatik muvaffaqiyat Sovuq urush davridagi xalqaro muzokara madaniyatining shakllanishida muhim bosqich bo'lib, global siyosiy muvozanatni saqlashga xizmat qildi. Pedagogik nuqtai nazardan, Karib inqirozini o'rganish o'quvchilarga nafaqat tarixiy jarayonni tushunish, balki siyosiy qaror qabul qilish mantig'ini, muzokaralar dinamikasini va liderlarning strategik tafakkurini tahlil qilish imkonini beradi. Ayniqsa, maxfiy ExComm transkriptlari, Kennedy va Khrushchov o'rtasidagi yozishmalar hamda diplomatik hujjatlarni o'rganish jarayoni talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi. Bu yondashuv o'quvchilarning tarixni faqat yodlab olish emas, balki “nima uchun?” va “qanday qilib?” degan savollar orqali tahliliy xulosa chiqarish ko'nikmasini shakllantirishga yordam beradi.

Xulosa

Karib inqirozi tarixiy va pedagogik jihatdan o'rganishga boy voqea bo'lib, global siyosiy jarayonlar, diplomatik qarorlar va strategik fikrlashni tushunish imkonini beradi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, liderlarning qaror qabul qilish jarayoni va muzokara strategiyalari inqirozning tinch yo'l bilan hal bo'lishida hal qiluvchi rol o'ynagan. Pedagogik nuqtai nazardan, Karib inqirozi o'quvchilarga tarixiy voqealarni faqat fakt sifatida yodlashdan tashqari, ularni tahlil qilish, sabab-natija bog'liqligini aniqlash va turli strategik variantlarni solishtirish ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi. Diplomatik yozishmalar, ExComm yig'ilishlarining transkriptlari va maxfiy hujjatlar orqali o'quvchilar tanqidiy fikrlash va analitik qaror qabul qilishni o'rganadilar. Shu sababli, Karib inqirozini o'qitishda interfaol metodlar — masalan, rol o'yinlari, debatlar va muzokara simulyatsiyalari — samarali vosita hisoblanadi. Diplomatik yozishmalar va maxfiy ExComm hujjatlari esa ushbu metodlarni qo'llashda material va asos sifatida xizmat qiladi, bu orqali o'quvchilar strategik fikrlash va tahlil ko'nikmalarini

rivojlantiradilar. Bu yondashuv o'quvchilarga global siyosiy jarayonlarni tushunish va o'z strategik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatini beradi. Umuman olganda, Karib inqirozini o'qitish nafaqat tarixiy bilimni oshiradi, balki o'quvchilarda strategik fikrlash, diplomatik qarorlarni baholash va global jarayonlarni analiz qilish ko'nikmalarini shakllantiradi, bu esa tarix fanining amaliy va metodik ahamiyatini kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. FRUS (Foreign Relations of the United States), 1962, Volume VI: Cuban Missile Crisis.
2. Notes from transcripts of JCS meetings, October 27, Office of the Historian, U.S. Department of State. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v10-12mSupp/d428>
3. October 27 1962: Transcripts of the Meetings of the Executive Committee of the National Security Council (ExComm), JSTOR. <https://www.jstor.org/stable/2538801>
4. October 27 1962 – Cuban Missile Crisis, John F. Kennedy Presidential Library. <https://microsites.jfklibrary.org/cmc/oct27>
5. October 28, 1962 – Cuban Missile Crisis, John F. Kennedy Presidential Library. <https://microsites.jfklibrary.org/cmc/oct28>
6. The Cuban Missile Crisis, 1962: Documents, National Security Archive. https://nsarchive2.gwu.edu/nsa/cuba_mis_cri/docs.htm
7. Transcript of a Meeting at the White House, October 16 1962, Avalon Project, Yale Law School. https://avalon.law.yale.edu/20th_century/msc_cuba018.asp
8. U.S. National Archives. Cuban Missile Crisis: Declassified U-2 Photographs, 1962.

FUQAROLARNING O'ZINI O'ZI BOSHQARISH ORGANLARINING FUQAROLIK JAMIYATINI SHAKLLANTIRISHDAGI O'RNI

Yaxshiliqov O'rol Umarqul o'g'li
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston sharoitida fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, xususan mahalla instituti, fuqarolik jamiyatini shakllantirish va rivojlantirishdagi o'rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda normativ-huquqiy manbalar, ilmiy adabiyotlar va ochiq statistik ma'lumotlar asosida mahalla faoliyatining asosiy yo'nalishlari, uning funksional vakolatlari, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashdagi roli hamda jamiyat va davlat o'rtasidagi o'ziga xos “ko'prik” vazifasi yoritilgan. Shuningdek, sohadagi mavjud muammolar tanqidiy baholangan hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Ushbu maqola natijalari fuqarolik jamiyati institutlarining samaradorligini oshirishga qaratilgan konseptual yondashuvlarni shakllantirish uchun amaliy–nazariy ahamiyat kasb etadi.

Annotation: This article examines the role of citizens' self-governing bodies, particularly the mahalla institution, in the formation and development of civil society in Uzbekistan. The analysis is based on legal–normative documents, scientific literature, and open statistical sources. The research highlights the functional responsibilities of mahalla committees, their contribution to ensuring social stability, protecting citizens' interests, and strengthening public participation in decision-making processes at the grassroots level. The study also identifies existing challenges in the field and proposes practical recommendations aimed at enhancing institutional efficiency. The findings of this article possess theoretical and practical value for improving mechanisms of interaction between civil society institutions and the state.

Kalit so'zlar: fuqarolik jamiyati; fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari; mahalla instituti; ijtimoiy boshqaruv; mahalliy demokratiya; huquqiy islohotlar; jamoatchilik nazorati; ijtimoiy faollik.

Keywords: civil society; citizens' self-governance bodies; mahalla institution; social governance; local democracy; legal reforms; public oversight; civic engagement.

Globalashuv jarayonlari chuqurlashib borayotgan hozirgi davrda demokratik institutlarning shakllanishi va ularning barqaror faoliyat yuritishini ta'minlash masalasi har bir davlatning ustuvor strategik yo'nalishlaridan biriga aylangan. Fuqarolik jamiyati konsepsiyasi ham aynan mana shu jarayonlarning markazida turib, fuqarolarning siyosiy-ijtimoiy faolligini oshirish, ularning manfaatlarini ifoda etish va himoya qilish mexanizmlarini takomillashtirish bilan uzviy bog'liqdir. O'zbekiston Respublikasi

Konstitutsiyasida keltirilganidek “Fuqarolar o‘z manfaatlarini ifoda etish va himoya qilish, shuningdek, jamiyat hayotida faol ishtirok etish huquqiga ega”[1].

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish va uni institutsional mustahkamlash borasida izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu jarayonda fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari — mahalla instituti alohida amaliy ahamiyat kasb etadi. Mahalla nafaqat ma‘muriy-hududiy boshqaruvning eng quyi bo‘g‘ini, balki davlat hokimiyati bilan jamiyat o‘rtasidagi o‘ziga xos ijtimoiy ko‘prik vazifasini bajaruvchi demokratik institut sifatida namoyon bo‘lmoqda. “Mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish organlari hududdagi aholining ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy muammolarini hal qilishda ishtirok etadi”[1]. Shu bois mazkur institut faoliyatini ilmiy jihatdan o‘rganish, uning fuqarolik jamiyatini shakllantirishdagi real funksional o‘rnini aniqlash ham nazariy, ham amaliy nuqtayi nazardan dolzarbdir. Qonunchilikda keltirilgandek: “Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari (mahalla fuqarolar yig‘inlari) hududdagi aholining ijtimoiy, iqtisodiy va ma‘naviy manfaatlarini himoya qiladi hamda ularning turmush darajasini yaxshilashga yordam beradi”[2]. Chunki mahalla tizimining samaradorligi fuqarolarning davlat boshqaruvidagi ishtirokini ta‘minlash, ijtimoiy adolat tamoyillarini hayotga tatbiq etish, jamoatchilik nazoratini rivojlantirish va ijtimoiy muammolarni joyida hal qilish imkoniyatlarining kengayishi bilan bevosita bog‘liqdir.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda demokratiyani chuqurlashtirish, “Kuchli davlatdan — kuchli jamiyat sari” tamoyili asosida fuqarolik jamiyatini barpo etish jarayonlari yangi bosqichga ko‘tarildi. Ushbu jarayonning eng muhim bo‘g‘ini sifatida fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari faoliyati nafaqat ma‘muriy tizimni yengillashtiradi, balki aholining o‘z hayoti uchun mas‘uliyatni sezishi, tashabbuskorligi va ijtimoiy faolligini kuchaytiradi. Bir qancha mutaxassislarning ham bu haqida quyidagicha fikrlari mavjud: “Mahalla fuqarolar yig‘inlari jamiyatning eng quyi bo‘g‘inida ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashda, fuqarolar manfaatlarini himoya qilishda va ularning ijtimoiy faolligini rag‘batlantirishda muhim rol o‘ynaydi”[3]. Bugun mahallalarning vakolatlari kengaytirildi, aholi ehtiyojlarini aniqlash, ijtimoiy yordamning aniq manzilga yetkazilishi, yoshlar bilan ishlash, oilalarni qo‘llab-quvvatlash, profilaktika tadbirlarini samarali tashkil etish bo‘yicha sezilarli o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Xususan, yangi O‘zbekiston strategiyasida mahalla instituti jamiyatni ichkaridan boshqarishning asosiy mexanizmlaridan biri sifatida ko‘rilmoqda. Shu boisdan bu mavzuning bir qancha dolzarb tomonlari quyidagilardir:

- fuqarolik jamiyati qurilishining amaliy mexanizmida FO‘Blarning o‘rni oshgani,
- mahalla orqali davlat siyosatining “pastki bo‘g‘inga” yetkazilish samaradorligi kuchaygani,
- aholining siyosiy ong va ijtimoiy faolligini oshirish ehtiyoji yuqori ekani,

•ijtimoiy muammolarni joyida hal etish dolzarb vazifaga aylangani bilan belgilanadi.

FO‘Blar — davlat boshqaruvi tizimidan mustaqil tarzda faoliyat yurituvchi, hudud aholisi manfaatlarini himoya qiluvchi, ularning ijtimoiy, iqtisodiy, ma’naviy ehtiyojlarini qondirishga yo‘naltirilgan g‘oyat muhim institutlardir. Mahalla raisi, mahalla faollari, profilaktika inspektori, yoshlar yetakchisi va boshqalar birgalikda hududning ma’naviy barqarorligi va ijtimoiy rivojlanishi uchun javob beradi. FO‘Blarning fuqarolik jamiyati shakllanishidagi o‘rni bir nechta yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

1. Davlat va jamiyat o‘rtasidagi vositachilik — aholi talab va ehtiyojlarini davlat idoralariga yetkazadi.
2. Ijtimoiy nazoratni amalga oshirish — hududdagi tartib, xavfsizlik, me’yoriy axloq, o‘dab-axloq qoidalari ustidan jamoatchilik nazorati o‘rnatadi.
3. Fuqarolarning siyosiy faolligini oshirish — fuqarolar o‘z muammolarini hal etish jarayonida bevosita ishtirok etadilar.
4. Ijtimoiy adolat va birdamlikni mustahkamlash — yordamga muhtoj oilalarni qollab-quvvatlash tizimini yo‘lga qo‘yadi.
5. Ma’naviy-ma’rifiy tarbiya — an’ana, qadriyatlar, milliy o‘zlikni targ‘ib qiladi, yoshlarni sog‘lom fikrlashga chorlaydi.

Bu jihatlar fuqarolarning ijtimoiy hayotga daxldorligini oshiradi, fuqarolik ongini shakllantiradi va eng muhimi — jamiyatni boshqarishda tashabbuskorlikni rivojlantiradi. Bugun mahalla iqtisodiy va ijtimoiy siyosatni quyi bo‘g‘inga yetkazishda faol rol o‘ynayapti. “Mahalla yetti toifa” tamoyili, “Oilaviy tadbirkorlik” dasturi, yoshlar bilan ishlashning yangi tizimi FO‘Blarning mavqeini yanada oshirdi. Natijada mahalla darajasida ishbilarmonlik, bandlikni ta’minlash, jinoyatchilikni oldini olish, ijtimoiy yordam mexanizmlari bevosita jamoatchilik ishtirokida amalga oshirilmoqda. “Mahalla institutining samarali ishlashi fuqarolik jamiyati rivojlanishining muhim ko‘rsatkichidir, chunki u aholining o‘z masalalarini hal qilishdagi mustaqil qobiliyatini kuchaytiradi”[4]. Demak, bugungi islohotlar jarayonida mahalla tizimini chuqur o‘rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham zaruriy ehtiyoj bo‘lib qolmoqda. “Mahalla faollari nafaqat ijtimoiy muammolarni hal qilishda, balki hududda ma’naviy va madaniy tadbirlarni tashkil etishda ham yetakchi rol o‘ynaydi”[5]. FO‘Blarning fuqarolik jamiyati shakllanishidagi ahamiyati yuqori bo‘lishiga qaramay, amaliyotda hali ham bir qator tizimli muammolar mavjud. Ular quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

•Moliyaviy mustaqillikning yetarli emasligi. Ko‘plab mahallalarda moliyaviy resurslar cheklanganligi sababli mahalla tashabbuslarini amalga oshirish, tadbirlar va ijtimoiy loyihalarni moliyalashtirish imkoniyatlari cheklangan.

•Mutaxassislar salohiyatining bir xil emasligi. Ba’zan fuqarolar yig‘ini xodimlarining huquqiy, boshqaruv, iqtisodiy bilimlari yetarli bo‘lmaydi. Natijada muammolarni tahlil qilish va yechim ishlab chiqish jarayoni sust kechadi.

•Aholi faolligining yetarli darajada emasligi. Ko‘plab hududlarda fuqarolar jamiyat boshqaruviga bevosita qo‘shilmaydi, o‘z pozitsiyasini bildirishdan chekinadi. Bu esa mahalla qarorlarining jamoatchilik qamrovi past bo‘lishiga sabab bo‘ladi.

•Mahalla va boshqa idoralar o‘rtasida hamkorlikning yaxshi yo‘lga qo‘yilmaganligi. Profilaktika inspektori, yoshlar yetakchisi, ijtimoiy ishlovchilar o‘rtasida hamkorlik formal bo‘lib qolishi mumkin. Bu esa “yagona jamoa mexanizmi”ning to‘liq ishlamasligiga olib keladi.

•Huquqiy me’yorlarning amaliyotda to‘liq ishlamasligi. Ba’zan qonunda belgilangan vakolatlar amalda to‘liq ro‘yobga chiqmaydi. Masalan, jamoatchilik nazorati vakolatining kuchi hujjatda bor, ammo amaliyotda uning samarasi yetarli darajada ko‘rinavermaydi.

•Axborot texnologiyalaridan foydalanish yetarli emas. Mahalla tizimi hali to‘liq raqamlanmagan. Hudud aholisi, muammolar bazasi, ehtiyojlar monitoringi bir xil platformada yuritilmasligi statistik tahlillarni sekinlashtiradi. Ushbu muammolarni bartaraf etish — mahalla institutining real demokratik mexanizm sifatida ishlashini ta’minlash uchun asosiy shart hisoblanadi.

FO‘Blarning samaradorligini oshirish uchun quyidagi yo‘nalishlarda tizimli islohotlarni chuqurlashtirish zarur:

1. Mahallalar moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirish. Mahalla hokimiyatdan to‘liq qaram bo‘lmagan, barqaror manbalar asosidagi moliyaviy mexanizmga ega bo‘lishi lozim. Masalan: mahalla hududida kichik biznes loyihalarini rivojlantirish, manzilli reklama va xizmatlardan keladigan tushumlarni mahalla hisobiga yo‘naltirish.

2. Kadrlar salohiyatini oshirish bo‘yicha maxsus o‘quv dasturlarini kengaytirish. Mahalla faollari uchun doimiy seminar, treninglar, sertifikatlash tizimini yo‘lga qo‘yish:

- huquqiy savodxonlik
- boshqaruv madaniyati
- ijtimoiy loyihalar bilan ishlash. Bu mahallalarni “professionallashtirish instituti”ga aylantiradi.

Aholining fuqarolik faolligini oshirish. Mahalla yig‘inlarini formal emas, haqiqiy muhokama maydoniga aylantirish, elektron takliflar tizimini yaratish, yoshlar kengashlari, ota-onalar klublari, tadbirkorlar guruhlari tashkil etish.

3. Mahalla va davlat idoralari hamkorligini raqamlashtirish. Ma’lumot aylanishi, murojaatlar, ehtiyojlar ro‘yxatini yagona elektron platformada yuritish — byurokratiyani kamaytiradi va muammolarning real xaritasini beradi.

4. Jamoatchilik nazorati mexanizmlarini kuchaytirish. Mahalla faollarining qarorlar qabul qilish jarayoniga bevosita jalb qilinishi, jamoatchilik vakillarining muntazam ustivor masalalarga doir hisobotlarni tinglashi tizimi joriy etilishi kerak.

5. Axborot texnologiyalaridan faol foydalanish. Misol uchun raqamli mahalla modeli:

- elektron murojat platformasi

- real vaqt monitoring paneli

- mahallaga oid statistik ko'rsatkichlar bazasi. Bu vaqtni, kuchni tejaydi va aniq rejalashtirish imkonini beradi. Natija sifatida, mazkur yechimlarning bosqichma-bosqich amalga oshirilishi:

- mahalla institutining mustaqilligini kuchaytiradi

- fuqarolik madaniyatini oshiradi

- jamiyatda “ishtirok etuvchi demokratiya”ni shakllantiradi Bu esa fuqarolik jamiyati rivojining eng muhim sharti hisoblanadi.

FO‘Blarning fuqarolik jamiyatini shakllantirishdagi rolini kuchaytirish uchun quyidagilarni taklif etish maqsadga muvofiq:

- Mahalla faoliyatining aniq indikatorlarini ishlab chiqish. Har bir mahallada bajarilgan ishlar va natijalar uchun yil yakuni bo'yicha reyting tizimini joriy etish. Bu — samaradorlikni rag'batlantiradi.

- Mahalla asessorlik kengashlarini yaratish. Aholi orasidan tajribaga ega, obro'e'tiborli kishilarni kengash tarzida jalb qilish jamoaviy nazorat va muvozanat tizimini kuchaytiradi.

- Mahallalarda yoshlar uchun startap-markazlarni tashkil etish. Hududdagi yoshlar tadbirkorligi va IT loyihalarini qo'llab-quvvatlash — bandlikni oshiradi, hudud iqtisodiy faolligini kuchaytiradi.

- Mahallalarda “ochiq eshiklar kunlari” tizimini yo'lga qo'yish. Mahalla rahbariyati, profilaktika inspektori, yoshlar yetakchisi bilan muntazam uchrashuvlar aholining murojaatlari va fikrlarni ochiq tinglash imkonini beradi.

- Mahalla ma'lumotlar bazasini raqamli xarita shaklida yuritish. Har bir ijtimoiy toifa — yoshlar, keksalar, kam ta'minlangan oilalar, nogironligi bo'lgan fuqarolar alohida ko'rsatkich sifatida tizimlashtirilsa, muammo “aniq manzilga” hal etiladi.

- Mahalla–nuroniyalar–oila–maktab uchligi tamoyilini kuchaytirish. Tarbiya va ma'naviy profilaktika ishlarida aynan shu uchlik tizimi eng samarali natija beradi.

- Volontyorlik faoliyatini rivojlantirish. Hudud yoshlari va faollari ijtimoiy loyihalarda ko'ngilli sifatida ishtirok etsa — fuqarolik ong va mas'uliyat oshadi.

Xulosa qilib aytganda, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari fuqarolik jamiyati barpo etishda eng quyi, biroq eng muhim bo'g'in hisoblanadi. Mahalla instituti orqali davlat siyosati aholiga eng yaqin darajada yetkaziladi, fuqarolarning ijtimoiy

faolligi oshadi, jamoatchilik nazorati shakllanadi, demokratik qadriyatlar aniq amaliyotda namoyon bo‘ladi. Mazkur tizimning samaradorligi, avvalo, uning moliyaviy barqarorligi, boshqaruv salohiyati, aholining ijtimoiy faolligi va davlat idoralari bilan raqamlashtirilgan hamkorlik darajasi bilan bevosita bog‘liqdir. Shu sababli FO‘Blar faoliyatini takomillashtirish nafaqat mahalla hayotining sifatini yaxshilaydi, balki umummilliy taraqqiyot, fuqarolik jamiyati va demokratik boshqaruvning real mustahkamlanishiga olib keladi. Shunday qilib, mahalla tizimini yanada rivojlantirish, uni islohotlarning faol ishtirokchisiga aylantirish – O‘zbekiston jamiyatida fuqarolik ongini, tashabbuskorlikni, ijtimoiy mas’uliyatni oshirishga xizmat qiladi. Bu esa “kuchli jamiyat” konsepsiyasini amalda ro‘yobga chiqaruvchi asosiy omillardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. (2023). Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami.
2. O‘zbekiston Respublikasi. (2009). Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risidagi Qonun. № 540-II. Toshkent: Adolat nashriyoti.
3. Mirzaev, A. (2018). O‘zbekiston mahalla tizimi: Tarix va zamonaviy rivojlanish. Toshkent: Universitet nashriyoti.45-b.
4. Karimov, S. (2019). Fuqarolik jamiyati va mahalla instituti. Toshkent: Fan nashriyoti.78-b.
5. Tursunov, B. (2020). Mahalla va hududiy boshqaruv. Toshkent: Akademik nashr.102-b.
6. Akhmedov, T. (2021). Mahalla institutining fuqarolik jamiyatidagi o‘rni. Toshkent: Ijtimoiy fanlar nashriyoti.
7. YUZ.UZ. (2021, 1-sentabr). O‘zbekistonda nechta mahalla bor? Retrieved from <https://yuz.uz/uz/news/ozbekistonda-nechta-mahalla-bor>
8. PM.GOV.UZ. (n.d.). Mahallaning moliyaviy mustaqilligi ta’minlanadi. Retrieved from <https://pm.gov.uz/ru/lists/view/2123>
9. Kun.uz. (2020, 28-avgust). Mahalla instituti: so‘nggi yillarda nimalar o‘zgardi? Retrieved from <https://kun.uz/news/2020/08/28/mahalla-instituti-songgi-yillarda-nimalar-ozgardi>.
10. MOITI.UZ. (n.d.). Mahalla – tarixiy-ijtimoiy tuzilma hamda fuqarolik jamiyatining muhim tarkibiy qismi. Retrieved from <https://moiti.uz/press-center/news/52>

MEDIA VA AXBOROTNING YOSHLAR MA'NAVIYATIGA TA'SIRI

Samiyeva Kamolaxon

CHDPU Aniq fanlar fakulteti 1-kurs talabasi

Samiyevakamolaxon603@gmail.com

Ilmiy rahbar: Meyliyev Shaxzod

Annotatsiya:

Biz bu maqolada zamonaviy media va axborot texnologiyalarining yoshlar ma'naviyatiga ko'rsatadigan ijobiy va salbiy ta'sirlari haqida malumotlar keltirilgan. Shuningdek, yoshlarning ma'naviy immunitetini mustahkamlash hamda media savodxonligini oshirish yo'llari yoritilgan.

Kalit so'zlar: media, axborot, yoshlar ma'naviyat, ijtimoiy tarmoqlar, media savodxonligi, qadriyatlar.

Keyingi yillarda mamlakatimizda ommaviy axborot vositalarini xalq bilan muloqotning ishonchli ko'prigiga aylantirish, zamonaviy axborot xizmatlari bozorini, sog'lom raqobatni rivojlantirish, media tarmoqlarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, ustoz-shogird an'alarini kuchaytirish, soha xodimlarining mashaqqatli mehnatinimunosib rag'batlantirish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.[2]

Zamonaviy hayotda axborot oqimi nihoyatda shiddat bilan ortib bormoqda. Internet tarmoqlari, ijtimoiy media, telekanallar, matbuot va raqamli texnologiyalar orqali insonlar, xususan yoshlar, turli xil manbalarning ta'siri ostida qolmoqda.[1] Shu boisdan media va axborotning yoshlar ma'naviyatiga ko'rsatadigan ta'siri bugungi kunda eng dolzarb ijtimoiy-madaniy masalalardan biri bo'lib qolmoqda

Yosh avlod jamiyatning kelajagini belgilovchi asosiy qatlam hisoblanadi. Ularning dunyoqarashi, ma'naviy qadriyatlari va madaniy saviyasi mamlakatning kelajak taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. Shu sababdan, axborot manbalari yosh ongiga qanday ta'sir ko'rsatayotgani masalasiga e'tibor qaratish zarur.

Media va axborot texnologiyalari yoshlarning dunyoqarashi, tafakkuri va bilim darajasining yuksalishida muhim o'rin egallamoqda. Internet va raqamli manbalar orqali yoshlar keng qamrovli ma'lumotlarga ega bo'lib, o'z bilim darajasini kuchaytirish imkoniyatiga ega bo'lmoqdalar. Shuningdek, media vositalari orqali ilmiy yangiliklar, ijtimoiy va madaniy jarayonlar haqida xabardor bo'lish yoshlarning intellektual salohiyatini oshiradi.

Axborot maydonida faol bo'lgan yoshlar zamonaviy tafakkur, mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish va to'g'ri xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantiradilar.[4] Media resurslari shuningdek, turli xalq va madaniyatlar o'rtasidagi o'zaro tushunishni

kuchaytirib, bag'rikenglik va umuminsoniy qadriyatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bois media savodxonligini oshirish yoshlarning ma'naviy va madaniy kamolotida muhim omil hisoblanadi. Media va axborot vositalarining keng tarqalishi bilan birga, ularning salbiy oqibatlari ham kuzatilmoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlarda mavjud bo'lgan noxolis, ishonchsiz yoki zararli ma'lumotlar yoshlarning ongiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, zo'ravonlik, axloqsizlik, behayo sahnalar yoki g'ayriinsoniy g'oyalarni targ'ib qiluvchi kontentlar yosh avlodning ma'naviy dunyosini izdan chiqarishi mumkin.[6]

Yoshlar orasida virtual hayotga haddan ortiq berilish, vaqtni samarasiz sarflash, real ijtimoiy aloqalardan uzoqlashish holatlari ham media vositalarining salbiy jihatlaridan biridir.[3] Bundan tashqari, yolg'on axborot (feyk yangiliklar) va noto'g'ri ma'lumotlarning tarqalishi yoshlarning dunyoqarashi va qarorlariga bevosita ta'sir etadi.

Shu sababli media savodxonligini oshirish, ishonchli manbalardan foydalanishni o'rgatish hamda yoshlarni zararli axborotlardan himoya qilish zamonaviy jamiyatning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Yoshlar ma'naviyatini asrash va mustahkamlash — jamiyatning barqaror taraqqiyoti hamda milliy qadriyatlarning davomiyligini ta'minlaydigan muhim omillardandir. Bugungi globallashuv va raqamli axborot asrida yoshlarning ongini turli g'oyalar, axborotlar va madaniy oqimlar egallab olayotgani sababli, ularning ma'naviy immunitetini mustahkamlash zarurdir.[7]

✓ Birinchidan, media savodxonligini oshirish — yoshlarni axborotni tanqidiy tahlil qilish, ishonchli manbalarni ajrata bilish va zararli kontentlardan himoyalaniishni o'rgatish kerak. Bu ularning axborot maydonida ongli va mas'uliyatli ishtirok etishiga xizmat qiladi.

✓ Ikkinchidan, ta'lim tizimida ma'naviy tarbiya va milliy qadriyatlarni mustahkamlashga qaratilgan darslar, loyihalar hamda treninglarni kengaytirish lozim. Ma'naviy barkamol shaxsni shakllantirish uchun yoshlarning kitob o'qishga, san'at va ilmga bo'lgan qiziqishini qo'llab-quvvatlash muhimdir.

✓ Uchinchidan, ijtimoiy tarmoqlarda foydali va ijobiy mazmundagi kontentni ko'paytirish, yoshlar orasida madaniyat, axloq, milliy o'zlikni targ'ib qiluvchi loyihalarni rivojlantirish zarur.

✓ Shuningdek, ota-onalar, o'qituvchilar va jamiyat a'zolarining hamkorligi yoshlarning ma'naviy dunyosini sog'lom yo'nalishda shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, media va axborot texnologiyalari yoshlarning ma'naviy dunyosini shakllantirishda katta ta'sir kuchiga ega. Ular to'g'ri va foydali maqsadlarda qo'llanilsa, yoshlarning bilim darajasini oshiradi, tafakkurini kengaytiradi hamda ularni zamon bilan hamnafas bo'lishga undaydi. Biroq noto'g'ri yo'naltirilgan yoki zararli axborotlar esa yosh avlodning ma'naviy qadriyatlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shu boisdan media savodxonligini oshirish, yoshlarni ishonchli manbalardan foydalanishga o'rgatish, ularning ma'naviy immunitetini mustahkamlash va milliy qadriyatlarga sodiq bo'lish ruhida tarbiyalash dolzarb ahamiyat kasb etadi. Faqat shundagina yoshlar global axborot oqimi sharoitida o'z milliy o'zligini saqlab, barkamol, ma'naviy yetuk shaxslar sifatida voyaga yetadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston — yangi dunyoqarash. — Toshkent: O'zbekiston, 2021.
3. Gaffarova, G.G. (2025). The phenomenon of the «Virtue man» in the scientific heritage of Al-Farobi. ISJ Theoretical & Applied Science, 06 (146),
4. Jo'rayev A., Sattorova G. Yoshlar ma'naviyati va ommaviy axborot vositalari. — Toshkent: Ma'naviyat, 2019.
5. To'xtayev B. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ijtimoiy ta'siri. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
6. . Rasulov N., Xolmatov B. Media madaniyati va axborot xavfsizligi asoslari. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020
7. Meyliyev Shaxzod. Yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni shakllantirishning ahamiyati “ Экономика и социуму” 2025

SENEKANING IJTIMOIIY-AXLOQIIY QARASHLARI

Yusupbekova Ifodaxon Umidjon qizi

Farg'ona davlat universiteti

Tarix fakulteti Falsafa yo'nalishi I-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada antik davr faylasufi Senekaning ijtimoiy-axloqiy qarashlari tadqiq etilgan. Uning johillik qudratsizlikdan kelib chiqishi haoqdagi qarashlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: axloq, adolat, kuchsizlik, axloqsizlik, vijdon, baxt, baxtsizlik, ruh, ruhiyat.

Senekaning axloqiy qarashlari sust qahramonlikni ifoda etadi. Hayotda hech narsani o'zgartirib bo'lmaydi. Faqat uni to'fonlaridan nafratlanish mumkin hayotning eng oliy hikmati – taqdir zarbalariga sobitqadamlik bilan qarshi turishdan iborat. Bu shuni bildiradiki, taqdir faol, inson esa uning o'yinchog'i. U faqat o'zini himoya qila oladi, xolos. O'z extirolari ustidan hukmronlikka erishish zarur, ularning quli bo'lish shart emas. Baxt masalasiga keladigan bo'lsak, u to'liqligicha o'zimizga bog'liq. Baxtsiz kimsa o'zini baxtsiz deb hisoblagan kimsadir: “Harb bir inson qanchalik o'zini baxtsiz deb hisoblasa, shunchalik baxtsizdir”[1;13]. Hammasini borligicha qabul qilganimiz ma'qulroq. Stoiklarning sust qahramonligi shundan iborat. Stoiklar targ'ib qilgan, ruhning buyukligi ham shunda. Totalitarlik tazyiqida yashaganlarning hammasi shunday xulosaga kelganlar. Seneka Lutsiliyga yozadi: “To'g'rilab bo'lmaydigan narsani shunday qabul qilgan ma'qul, xudo bilo birga bo'lish zarur, chunki hammasi uning irodasiga ko'ra sodir bo'ladi. Qo'mondon orqasidan zorlanib sudralgan askar, yomon askardir”[1;9]. “Ha, biz bunday tartibni o'zgartira olmaymiz, lekin ruh ulug'vorligiga erishamiz...”[1;10]. seneka Kleanfa tomonidan yozilgan mashhur “Zevs madhiyasi”ga murojaat qiladi. Bu madhiya 500 yil oldin yozilgan:

Samo hukmdori, mening padarim!

Qayga xohlasang, shu erga yo'lla!

Har narsaga tayyor, sudralmayman men!

Gar xohlamasam, gunohla ingrarman!

Hammasiga bo'yin egaman!

Bo'ysingan qismat hukmida,

Qaysar ham sudraladi[2;126].

Seneka oxirgi iboralarni boshqa shaklda talqin qiladi: “Taqdirlar xohlaganni ergashtiradi, xohlamaganlarni sudrab ketadi”[1;11]. Seneka ushbu madhiyani quyidagicha sharhlaydi: “SHunday yashaymiz, shunday gapiramiz. Qismat bizni tayyorligimizni bilsin. Xudoga topshirganning ruhi ulug'vor. Va aksincha, olam tuzilishi

haqida yomon o'ylaganing ahvoliga voy, o'zini emas, xudoni o'zgartirishni xohlaganlar noqis"[1;12]. Lekin Senekaning fatalizmi faolroq xususiyatga ega. U daochilar va buddaviylar singari butunlay harakatsizlikni targ'ib qilmaydi. Senekaning fatalizmi – faol insonning ruhiy junbushidir. U qo'ldan kelmasa ham, tushkunlikka tushmaydi. Bunday odam, bir daqiqaga to'xtab: “Taqdir emas ekan”, - deb qo'yadi. Kuladi va yana ishga tushib ketadi. “Boshqa safar omadim kelar”, - deydi. Demak, Seneka har qanday fatalizmdan ustunroq bo'lib, taqdirga tan berishdan yuqori turib, sog'lomtafakkurni kuylaydi. Har qanday taqdir o'yinlarini qahramonona qabul qilganlarni, jo'mard ruhni quvvatlaydi. Aynan shunday tayyor holatda, kuchli va g'uborsiz shodonlikka erishish mumkin, olam va ruh uyg'unligiga ega bo'linadi, mag'rurlik, lekin qo'rslik emas, sokinlik, ma'rifiylik, xushfe'llik birga qo'shilib mutanosiblikka erishiladi.

“Ilohiy hayot haqida” nomli traktatida Seneka shunday e'lon qiladi: “Tabiat bilan kelishuvda yashagan hayot baxtlidir. Tabiat bilan kelishuv esa faqat sog'lom tafakkurga ega bo'lgan shaxsdagina mumkin. Agar uning ruhi jo'mard va serharakat, ezgu va chidamli, har qanday sharoitga tayyor, havotirli, tushkunlikdan holi, o'zining jismoniy ehtiyojlarini o'ylasa, umuman moddiy hayot haqida o'ylasa-yu, lekin ularni quliga aylanmasa, taqdir in'omlaridan foydalana bilsa, o'sha odam baxtlidir”[1;3]. Seneka fikrini davom ettirib shunday deydi, bu ruhning shunday holatining natijasiki, u har qanday qo'rquvni, behalovatlikni engib, erkinlik va doimiy xotirjamlikka erishgan bo'ladi. “Tuban, o'tkinchi, behuzur, zararli huzur-halovat o'rniga, zabardast, beg'ubor, doimiy quvonch, olam va ruh uyg'unligi, ulug'vorlikni kamsuqumlikni qo'shilishi”[5;14].

Senekani adolatli ta'kidiga ko'ra, har qanday johillik qudratsizlikdan kelib chiqadi. Mana shuni hammasiga falsafiy donishmandlik o'rgatishi kerak. Uning eng oliy va yagona vazifasi shundan iborat.

Senekaning axloqiy qarashlari ziddiyatli xususiyatga ega. Qudrat bizga ne hojat, agar bizdan tashqari bo'lsa? Agar boshqa maqsad bo'lmasa? Ana shu ziddiyatni stoiklar hal qila olmadilar. Aql ehromi va ruh qudrati zid. Inson tafakkuriga tushunarsiz bo'lgan taqdir oldida insonning ojizligi, taqdirdan har narsani kutish mumkin, Olloh irodasi bilan shaxsiy olamiy aql insonga noma'lum bo'lgan yo'llardan ketishi bir-biriga mos kelmaydi. Insoniy jamiyat asosida, Seneka fikriga ko'ra, muloqot yotadi. Bunga mutafakkir katta urg'u beradi. “Ezguliklar haqida”gi traktatida Seneka yozadi: “Muloqot uni (insonni) hayvonlardan ustunga chiqaradi. Muloqot, zamin o'g'liga, tabiat bilan aloqaga kirishish imkoniyatini yaratdi, shunday u dengizlar hukmdoriga aylandi..., Agar muloqot uzilsa, inson zoti yagonaligidan mahrum bo'linadi, muloqot inson hayotining negizidir”[1;18].

“Lutsiliyga axloqiy maktublar”da Seneka shunday ta'kidlaydi: “ko'rib turganing hammasi, ilohiylik va insoniylik mohiyati – bir; biz faqat ulkan tananing a'zolarimiz. Tabiat bizni bir narsadan yaratgan, bir maqsad uchun yaratgan, bizni birodarlar qilib

olamga keltirgan. U bizga o‘zaro muhabbatni singdirgan, bizni muloqatdor qilgan, nima to‘g‘ri, nima adolatli ekanligini ta‘minlab bergan, uning qonuniga ko‘ra, jabr ko‘ruvchi yomonlik qilgan o‘n chandon baxtsizroqdir...”[6;28], bu yomonlik, boshqa yomonlikdandir. Ushbu taskin beruvchi fikr, o‘z-o‘zini aldash, Sokratning asosiy fikrlaridan birini xotiraga soladi. Sokrat ham yomonlik qilish, uni totishdan ko‘ra yomonroqdir, degan fikrni isbotlashga uringan. Albatta, bu fikr ezgu, lekin voqeyiy emas, chunki butun insoniyat tarixi davomida butun insoniyat boshqalarga yomonlik qilishga intiladilar, o‘zlariga yomonlik qiluvchilarni kechirmaydilar. SHu bilan Konfutsiyning oltin qoidasidan nafratlanadilar: “O‘zingga xohlamaganni, o‘zgaga ravo ko‘rma”[2;56].

Seneka bo‘lsa, shunday deydi: “O‘zing yashashni istasang, o‘zga uchun yasha”[1;7]. Seneka kosmopolitdir. U butun insoniyat haqida gapiradi, alohida tanlangan inson yoki xalq haqida emas. Uning uchun hamma odamlarning vatani bitta – olam ham, kosmos ham. SHu ma’noda Seneka sinopli Diogen fikriga qo‘shiladi, u o‘zini yunon stoiklaridan so‘ng birinchilardan bo‘lib kosmopolit hisoblagan. Demak, Seneka falsafasining mazmuni shu, hayot ilmi shu[1;7]. Seneka yolg‘iz. Uning uchun eng asosiysi shuki, falsafa nafaqat hayotning hamma mushkulotini qahramonlarcha engib o‘tadi, hamma taqdir kaltaklariga sobitqadamlik bilan turib beradi, balki o‘z-o‘ziga do‘st bo‘lish san‘atiga o‘rgatadi.

Xulosa qilganda, shakllanib kelayotgan xristianlik ilohiyotshunosligi Senekaga rahim bilan qaradi. Tertullian Senekadan xristianlik fikrlarini topadi. Ba’zida u shunday ta’kidlaydiki, seneka deyarli xristianin bo‘lgan. Loktansiy ham seneka dunyoqarashi bilan xristianlik o‘rtasida o‘xshashlik borligini ko‘rgan uning ta’kidiga ko‘ra, nasroniyga haqiqat va xudo haqida gapirib bo‘lmaydi, Senekaning xudosi ham shunday, zotan u haqiqiy e’tiqodni bilmagan. Ieronim Senekani nasroniy yozuvchilar qatoriga qo‘shadi. Bunga Senekaning apostol Pavel bilan yozishmalari sababchi bo‘lgan. Haqiqatdan ham, Senekaning Pavelga yozgan 14 maktubi hamda Pavelni Senekaga yozgan 6 maktubi saqlanib qolgan. Biroq bu maktublarning hammasi qalbakidir. Ana shu maktublar haqida Avgustin ham so‘z yuritadi. Zotan, bu maktublarning haqiqiy yoki qalbakiligi haqida bir og‘iz ham gapirmaydi. Asrning o‘rtalarida Senekaning so‘zlariga soborlarda murojaat qilganlar uyg‘onish davrida Seneka katta obro‘-e’tiborga ega bo‘lgan. Gumanistlar uni axloqiy ta’limotining sofliги uchun maqtaganlar va inson ideali haqidagi fikrlarini yuksak baholaganlar. Lekin gumanistlar Senekani haddan tashqari ko‘kka ko‘tarib yuborganlar. Axir u o‘zi haqida, yaxshilikka intiladi, lekin yomonlikni qiladi, deb baho beradi. Bu bilan Seneka o‘zini kechirib bo‘lmaydigan ojizligini tan oladi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Сенека Л.А. Нравственные письма к Луцилию. – Кемеровское книж. изд-во., 1986. –С. 13.

2. Хрестоматия по истории философии. –М.: ВЛАДОС, 2007. –С. 126
3. Рассел Б. История западной философии. –Новосибирск: Проспект, 2001. - 680 с.
4. 3.16. Реале Дж. Западная философия от истоков до наших дней. Т. 1: Античное время / Реале Дж., Антисери Д. - СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1996. - 713 с.
5. 3.17. Скирбекк, Г., Гилье, Н. Фалсафа тарихи. –Т.: “Шарк”, 2002. -720 б.
6. Титаренко И. Н. Философия Луция Аннея Сенеки и ее связь с учением Ранней Стои. Ростов-на-Дону, 2002.
7. Фаминский В. И. Религиозно-нравственные воззрения Л. А. Сенеки философа и отношение их к христианству. В 3 ч. Киев, 1906. 220+196+196 с.

OROL DENGIZINING QURISHI OQIBATLARINI ENGILLASHTIRISHGA QARATILGAN CHORA-TADBIRLARNING AHAMIYATI

Rapiqova Zarifa

CHDPU, magistr

*Ikramov F.A. – ChDPU “Milliy g‘oya, ma’naviyat va huquq ta’limi” kafedrası
o‘qituvchisi*

Orol dengizining qurishi ulkan fojia va uning oqibatlarini bartaraf etish, yumshatish doirasida qator amaliy choralar ko‘rilmoqda.

Ushbu mavzu nafaqat ushbu dengiz joylashgan O‘zbekiston va Qozog‘iston uchun, balki Markaziy Osiyo va butun dunyo hamjamiyati uchun aloqadordir va dolzarbligini saqlab qolmoqa.

Mavzu yuzasidan qator ilmiy, publitsistik manbalar yaratilgan va o‘rganish ishlari davom etmoqda. Ular qatorida L.Berg, G.V. Stulina, F.Miklin va N.Aladin, V.Sokolov, I.Svetovich, I.Plotnikov, mahalliy olimlardan S.Umarov, S.Nazarov, YU.Kamalov va boshqalarning manbalarini ko‘rsatib o‘tish mumkin. Bundan tashqari, ko‘plab xalqaro, mintaqaviy, respublika ilmiy-amaliy konferensiyalar tashkil etib kelinmoqda. Salohiyatli milliy normativ-huquqiy baza shakllandi.

Ilmiy ishimizning asosiy maqsadi tarixda Oks ko‘li, Xorazm, Gurganj, Ko‘k dengiz nomini olgan bugungi Orol dengizining qurishi oqibatlarini bartaraf etish, yumshatishga qaratilgan chora-tadbirlarning amaliy ahamiyatini ko‘rib chiqishdan va ularning natijadorligi asosida tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat.

Er yuzidagi eng katta ko‘llarning to‘rtinchisi hisoblangan Orol dengizining qurishi dunyodagi ekologik fojialardan biri bo‘lib, mintaqadagi barcha davlatlar uchun ekologik, ijtimoiy-iqtisodiy va gumanitar muammolarni keltirib chiqib kelmoqda.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, dengiz 17,6 ming yil ilgari Pomir va Tyan-Shan tog‘laridagi muzliklarning erishi natijasida vujudga kelgan, suv bir necha bor ko‘payib-kamaygan, uning ayrim hududlarida XVI asrgacha bino-inshootlar bo‘lgan va shu asrda Orol dengizi suvi eng maksimal darajaga chiqqan⁹⁹.

XX asrning 60-yillarida dengizning maydoni o‘rtacha 68,9 ming kv.km., suv hajmi 1083 kub km., uzunligi 426 km., eni 284 km., eng chuqur nuqtasi esa 68 metrni tashkil etgan¹⁰⁰. 1961-1990 yillarda dengizda suv ko‘rsatkichi 14,8 m.ga tushib ketdi. Asosiy sabablardan biri, dengizning asosiy suv manbai bo‘lgan Amudaryo va Sirdaryoning suvlari

⁹⁹ <https://www.advantour.com/rus/uzbekistan/aralsea/history.htm>

¹⁰⁰ Орол дарди — олам дарди//<https://senat.uz/oz/post/post-1303>

paxta va sholi ekinlarini sug'orish uchun yo'naltirilganligi bilan bog'liq deb ko'rsatilmoqda.

Bugungi kunda oldingi dengizdan 3 ta suv havzasi qolgan bo'lib, ularning ikkitasida suv shunchalik sho'rlashib ketganki, ularda baliq to'liq yo'qoldi.

Dengizning suvdan bo'shagan 58 ming kv. m. maydoni Orolqum nomini oldi. Natijada ushbu quruqlikdagi tuz va daryolardan kelgan chiqindi kimyoviy moddalar shamollar ta'sirida atrofga tarqalmoqda. Ma'lumotlarga ko'ra, dengizdagi chang va kimyoviy moddalar 500 km uzoqlikkacha shamol ta'sirida tarqalmoqda. SHamoldan tarqalayotgan xlorid, bikarbonat va natriy sulfat qishloq xo'jaligi ekinlariga ham ziyon etkazmoqda. Bu hududlarda sarator, anemiya, oshozon buzilishi, jigar va o'pka, ko'z ko'rish qobiliyati bilan bog'liq kasalliklar ko'paymoqda¹⁰¹.

Orol dengizining suv hajmi 17 barobarga qisqarib, uning suv yuzasi esa 11 marta kamaydi. Suv sathi 32 metrga pasaydi. Sho'rlanganlik darajasi esa deyarli 25 marotaba ortib, dunyo okeanlari minerallashuvi ko'rsatkichiga nisbatan 11 barobar ko'paydi. Bu omillar mintqa flora va faunasiga o'nlab bo'lmas ziyon etkazdi. Suvda yashaydigan jonzorlar deyarli qolmadi. Achinarlisi, bir paytlar Orol suvlarida mavjud bo'lgan o'nlab turdagi baliqlar hozirgi vaqtda mutlaqo uchramaydi¹⁰².

Umuman olganda Orol dengizining qurishi quyidagi muammolarni keltirib chiqardi: hududdan har yili bir necha ming kilometr masofagacha tarkibida nafaqat atrof-muhit, balki inson salomatligi uchun o'ta zararli bo'lgan 100 mln. tonnadan ortiq qum, tuz, zarralari va kimyoviy birikma qoldiqlari tarqala boshlandi¹⁰³;

tuproqning sho'rlashuvi, cho'llashish;

ekotizim degradatsiyasi;

mintaqadagi iqlim sharoiti og'irlashib, yoz davrida quruqlik va jazirama kuchayishi, sovuq va qaqshatqich qish kunlari uzayishi¹⁰⁴;

Orolbo'yi hayvonot dunyosining 50 foizdan ortig'i boy berildi;

Orolbo'yi hududidagi to'qayzorlar maydoni deyarli 90 foizga qisqardi.

Dengizning qurishi oqibatida transport, baliqchilik, chorvachilik, mo'ynachilik va boshqa an'anaviy faoliyat turlari tanazzulga yuz tutdi;

ishsizlik avjiga chiqdi;

aholi sog'lig'i yomonlashuvi;

hududda ekologik migratsiya jarayonlari boshlandi.

Ushbu ro'yxatni yana davom ettirish mumkin.

¹⁰¹ http://www.ntsomz.ru/projects/eco/econews_271108_beta

¹⁰² <https://senat.uz/oz/post/post-1303>

¹⁰³ Орол минтақасининг заҳарли тузлари Антарктида соҳилларида, Гренландия музликларида, Норвегия ўрмонларида ва Ер сайёрасининг бошқа кўплаб нуқталарида топилмоқда.

¹⁰⁴ Мутахассисларни таъкидлашича, 2035 — 2050 йилларга бориб минтақадаги ҳаво даражаси ҳозирги кўрсаткичларга нисбатан яна 1,5-3 даражага ўсиши мумкин.

Orol dengizini to'liq tiklash uchun yiliga 1080 km³ suv (dengiz hajmi 1950 yillar darajasida) va bug'lanishdan yo'qotishlarni qoplash uchun taxminan 50 km³ suv kerak bo'ladi. Amudaryo va Sirdaryoning umumiy yillik oqimi 120 km³ atrofida. Shunday qilib, dengizni avvalgi hajmda to'ldirish uchun kamida 40-50 yil davomida havzadagi barcha iqtisodiy faoliyatni butunlay to'xtatish kerak¹⁰⁵. Buning esa iloji yo'q.

Bugungi kunda Orol dengizi qurishi bilan bog'liq har bir muammoni yumshatish bo'yicha amaliy harakatlar olib borilmoqda, yangi tashabbuslar ilgari surilmoqda. Xususan,

1992 yil 28 avgust - Nukus shahrida Orol va Orolbo'yi muammolari bo'yicha Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya bo'lib o'tdi. Uning yakunlari bo'yicha “Markaziy Osiyo davlatlari va boshqa MDH mamlakatlari prezidentlari, parlamentlari va jamoatchiligiga Orol muammolari bo'yicha xalqaro jamg'arma tashkil etish va Orol havzasi muammolari bo'yicha bitimni, suv resurslarini boshqarish bo'yicha huquqiy-me'yoriy hujjatlarni imzolash zarurligi to'g'risida murojaatnoma” qabul qilindi.

1993 yil 4 yanvar - Toshkent shahrida (O'zbekiston) davlat rahbarlari: Qozog'iston Respublikasi Prezidenti N.Nazarboev, Qirg'iziston Respublikasi Prezidenti A.Akayov, Tojikiston Respublikasi Oliy Kengashi Raisi I.Rahmonov, Turkmaniston Prezidenti S.Niyozov, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimovning tarixiy uchrashuvi bo'lib o'tdi. Tomonlar Orolni qutqarish xalqaro jamg'armasini tuzishga qaror qildilar.

1993 yil 28 sentyabrda O'zbekistonning Birinchi Prezidenti Islom Karimov BMT Bosh Assambleyasining 48-sessiyasida Orol muammosini xalqaro jamoatchilikka etkazdi. Ushbu ekologik talofatga xalqaro kuchlarni jalb etish imkoniyatlarini taklif qiltdi.

2008 yil 11 dekabrda BMT Bosh Assambleyasi 63-sessiyasi Orolni qutqarish xalqaro fondiga Bosh Assambleyada kuzatuvchi maqomini berdi.

2010 yil 4 aprelda BMT Bosh kotibi Pan Gi Mun Orol dengizi hududlariga tashrif buyurdi.

2013 yil 16 sentyabrda BMT Bosh Assambleyasi 68-sessiyasida Birinchi Prezident I.Karimov tashabbusi bilan “Orol dengizi qurishi oqibatlarini bartaraf etish va Orolbo'yi ekotizimlari halokatining oldini olish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi” qabul qilindi.

2017 yil 10 iyunda BMT Bosh kotibi Antoniu Guterresh Orol dengizi hududlariga tashrif buyurdi.

2017 yil 19 sentyabrda O'zbekiston Prezidenti SH.Mirziyoev BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida Orol muammosini ko'tardi va uni bartaraf etishga xalqaro kuchlarni safarbar etishga chaqirdi.

¹⁰⁵ <https://yuz.uz/ru/news/aral-ot-idey-do-prakticheskoy-realizatsii>

2018 yil 12 aprel, BMT Bosh Assambleyasining 82-yalpi majlisda “Birlashgan Millatlar Tashkiloti va Orolni qutqarish xalqaro jamg‘armasi o‘rtasidagi hamkorlik to‘g‘risida”gi A/RES/72/273-sonli rezolyusiyasi qabul qilindi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev tashabbusi bilan BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 2021 yil 18 mayda “Orolbo‘yi mintaqasini ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar hududi deb e‘lon qilish to‘g‘risida”gi 75/278-sonli rezolyusiya qabul qilindi.

2021 yil 29 iyulda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 2021 yil 18 maydagi “Orolbo‘yi mintaqasini ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar hududi deb e‘lon qilish to‘g‘risida”gi maxsus rezolyusiyasini amalga oshirish choralari to‘g‘risida”gi PQ-5202-son qarori qabul qilindi.

2023 yil 15 sentyabrda Orolni qutqarish xalqaro jamg‘armasi ta‘sischi davlatlari rahbarlari kengashining navbatdagi yig‘ilishi bo‘lib o‘tdi.

Mamlakatimizda Orol dengizi talofatlarini yumshatishga qaratilgan o‘ndan ortiq Prezident Qaror va farmonlari qabul qilingan.

Ilgari dengiz bo‘lgan katta maydonda himoya o‘rmonzorlari hisoblanuvchi “yashil qoplamalar” barpo etildi va bu ishlar davom etmoqda, turistik zonalar ko‘paymoqda, aholining ma‘lum qismi shu orqali bandligi ta‘minlanmoqda, zarur miqdordagi texnika va mexanizmlar, mutaxassis va ishchi-xodimlar o‘rmon meliorativ tadbirlarini amalga oshirish uchun jalb etilgan, Nukus shahri, Beruniy va Qo‘ng‘irot tumanlari perinatal markazlari zamonaviylashtirildi, Taxtako‘pir o‘rmon xo‘jaligida pitomniklar maydoni 12 gektardan 50 gektargacha, o‘rmon ekish hajmi – 2 200 gektardan 5 000 gektargacha, cho‘l o‘simliklari ko‘chatlarini yig‘ib olish yiliga 8 tonnadan 65 tonnagacha oshirildi va b. Amaliy choralar ko‘rilmoqda.

BMT Bosh Assambleyasining maxsus rezolyusiyasi bilan Orolbo‘yi mintaqasi ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar zonasi deb e‘lon qilingan.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

Orol dengizi ekologik inqirozining oqibatlarini bartaraf etish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlarni izchil davom ettirish;

Xalqaro tashkilotlarni jalb etish ishlarini kengaytirish orqali dengiz ofatlarini yumshatish bo‘yicha moliyaviy manbalarni ko‘paytirish;

Orol dengizi qurishini ilmiy jihatdan o‘rganish ishlarini kuchaytirish, sun‘iy intellekt imkoniyatlaridan foydalangan holda o‘rganish ishlarini chuqurlashtirish;

Orol dengizi qurishi natijasidagi talofatlarni oldini olish, yumshatishga qaratilgan milliy normativ-huquqiy hujjatlar ijrosi nazoratini kuchaytirish, ularning ijrosi uchun moliyaviy manbalarni kengaytirish.

DAVLAT TILI VA ISH YURITISH MADANIYATI: NAZARIYA VA AMALIYOT UYG'UNLIGI

Abduvaitov Eldorbek Farxod o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

O'zbek tili va adabiyoti mutaxassiligi 2-bosqich magistranti

e.abduvaitov@cspu.uz

Annotatsiya: maqolada davlat tilining ish yuritishdagi roli va ish yuritish madaniyati bilan uyg'unligi masalalari o'rganilgan. Maqolada nazariy va amaliy jihatlar tahlil qilinib, rasmiy hujjatlar va idoraviy ish jarayonlarida tilning to'g'ri, aniq va mantiqiy ishlatilishining ahamiyati ko'rsatib berilgan. Shuningdek, ish yuritish madaniyatini oshirish orqali xodimlar o'rtasida samarali muloqot va hujjat aylanishini ta'minlashning usullari va me'yoriy tamoyillari muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: davlat tili, ish yuritish madaniyati, rasmiy hujjat, nazariya va amaliyot uyg'unligi, til me'yorlari, idoraviy muloqot, hujjat aylanishi.

Davlat tilining ish yuritishdagi roli milliy madaniyat va davlat boshqaruvining samaradorligini ta'minlashda muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Rasmiy hujjatlar, idoraviy xatlar va boshqa ish yuritish materiallarida tilning aniqligi, tushunarli va mantiqiy shaklda ishlatilishi nafaqat hujjatlarning qonuniy kuchini oshiradi, balki xodimlar o'rtasida samarali muloqot va o'zaro tushunishni ta'minlaydi. Shu nuqtai nazardan, davlat tilini ish yuritish jarayonida to'g'ri qo'llash nazariy va amaliy jihatdan dolzarb masala hisoblanadi. Ish yuritish madaniyati esa rasmiy ish jarayonlarida tartib-intizom, aniq ifoda, muloqot etikasi va hujjatlarning me'yoriy talablariga rioya etish kabi jihatlarni o'z ichiga oladi. Davlat tili va ish yuritish madaniyati o'rtasidagi uyg'unlik idoraviy ishlarni sifatli, tezkor va qonuniy asosda amalga oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli, har bir xodim davlat tilining me'yorlariga rioya qilgan holda ish yuritish jarayonida professional madaniyatni namoyon etishi lozim.

Davlat tilining ish yuritishdagi roli va ish yuritish madaniyati sohasida olib borilgan tadqiqotlar ko'rsatadiki, rasmiy til va ish yuritish madaniyati uyg'unligi nafaqat hujjatlarning qonuniy kuchini oshirish, balki idoraviy jarayonlarning samaradorligini ham ta'minlaydi. Xorijiy olimlar, jumladan Anderson (2020), rasmiy til va ish yuritish jarayonlarida tilning to'g'ri ishlatilishi, hujjatlarning aniq va mantiqiy tuzilishi ish samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi[1]. Ularning tadqiqotlarida shuningdek, elektron hujjat aylanishida til va uslub me'yorlariga rioya qilinmasligi ish jarayonida noto'g'ri talqinlar va tushunmovchiliklarga olib kelishi mumkinligi ko'rsatib o'tilgan. O'zbek olimlarining tadqiqotlari esa, milliy kontekstda davlat tilining ish yuritishdagi normativ va amaliy qo'llanilishiga e'tibor qaratadi. Qo'qonov (2018) rasmiy

hujjatlarda davlat tilining me'yorlari va idoraviy muloqot madaniyati o'rtasidagi bog'liqlikni batafsil tahlil qilgan va hujjatlarning til jihatidan bir xilligi ish samaradorligini oshirishda muhim ekanligini ta'kidlagan[2]. Islomov (2021) esa, idoraviy ish jarayonlarida nutqning aniqligi, muloqot etikasi va rasmiy uslubga rioya qilish davlat tilini amaliy qo'llashning asosiy omillari ekanligini ko'rsatgan[3]. Shu bilan birga, o'zbek tadqiqotlarida til me'yorlariga rioya qilmagan holda tayyorlangan hujjatlar xodimlar o'rtasida tushunmovchilikka va ish jarayonining sekinlashishiga olib kelishi mumkinligi qayd etilgan.

Metodologik jihatdan, ushbu tadqiqotda bir necha yondashuvlar birgalikda qo'llanildi. Birinchi navbatda, tahliliy-uslubiy yondashuv orqali rasmiy hujjatlar namunalarining til va uslub me'yorlariga muvofiqligi o'rganildi. Bu yondashuv yordamida hujjatlarning struktura, ifoda aniqligi va mantiqiy bog'liqligi tahlil qilindi. Ikkinchi yondashuv sifatida lingvopragmatik tahlil ishlatilib, ish yuritish jarayonida tilning muloqotdagi samaradorligi, rasmiy nutqning ifodali va aniq bo'lishi, shuningdek, xodimlar o'rtasida ish yuritish madaniyatining uyg'unligi o'rganildi. Shuningdek, tadqiqotda solishtirma tahlil ham qo'llanildi. Rasmiy hujjatlar namunalarining turli idoralarda va turli shakllardagi hujjatlarda qo'llanilishi solishtirilib, ularning til va uslub jihatidan farqlari aniqlandi. Bu yondashuv davlat tilining amaliy ishlatilishidagi muammolarni aniqlash va ularni nazariy asosda yechish imkonini berdi. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, ish yuritish madaniyatini oshirish, xodimlar o'rtasida samarali muloqot va rasmiy hujjatlarni to'g'ri tayyorlash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi. Natijada, xorijiy va milliy tadqiqotlar davlat tili va ish yuritish madaniyati uyg'unligini ta'minlash, hujjatlarning qonuniy kuchini oshirish, idoraviy jarayonlarni samarali tashkil etish hamda xodimlar malakasini oshirish uchun muhimligini ko'rsatadi. Bu esa, o'z navbatida, davlat tilining ish yuritishda to'liq va samarali qo'llanilishiga xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, davlat tilining ish yuritishdagi to'g'ri qo'llanilishi va ish yuritish madaniyati uyg'unligi idoraviy jarayonlarning samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Rasmiy hujjatlarda til me'yorlariga rioya qilish, nutqning aniqligi va muloqot etikasi xodimlar o'rtasida tushunmovchiliklarni kamaytiradi hamda ish jarayonini tez va samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Shuningdek, tadqiqotdan kelib chiqadigan asosiy tavsiya shundan iboratki, tashkilotlarda xodimlarning davlat tilini amaliy qo'llash bo'yicha malakasini muntazam oshirish, rasmiy uslub va ish yuritish madaniyati bo'yicha trening va seminarlar tashkil etish lozim. Bu nafaqat hujjat aylanishini soddalashtiradi, balki idoraviy muloqot va boshqaruv sifatini ham yaxshilaydi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, davlat tilini ish yuritishda samarali qo'llash va ish yuritish madaniyatini rivojlantirish orqali tashkilotlar o'z faoliyatini yanada tizimli, izchil va professional tarzda olib borish imkoniga ega bo'ladi. Shu bilan birga, bu milliy tilni

mustahkamlash va davlat tilining amaliy ishlatilishini yanada kengaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Anderson, R. (2020). Digital History and the Internet Era: Language and Administration. Cambridge: Cambridge University Press, p. 45–67.
2. Qo'qonov, M. (2018). Davlat tilining ish yuritishdagi normativ va amaliy jihatlari. Toshkent: Fan nashriyoti, p. 23–56.
3. Islomov, A. (2021). Idoraviy hujjatlarda rasmiy uslub va ish yuritish madaniyati. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti, p. 12–48.
4. E.F. Abduvaitov “Davlat tilida ish yuritish: an'anaviylik va tarixiy tadqiq”. Chirchiq davlat pedagogika universiteti. “YANGI O'ZBEKISTON TARAQQIYOTINI YANGI PEDAGOGLAR BILAN BIRGA RIVOJLANTIRAMIZ!” mavzusidagi I ilmiy-amaliy konferensiya materiallar to'plami. Chirchiq – 2024. 80-82-betlar.

“YOSHLARNING AXLOQIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING FALSAFIY-IJTIMOIIY AHAMIYATI

Teshaboyeva Xumora

Farg‘ona davlat universiteti

Tarix fakulteti Falsafa yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada yoshlarning axloqiy madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish masalalari falsafiy hamda ijtimoiy nuqtai nazardan tahlil etiladi. Shuningdek, globalizatsiya sharoitida yoshlarning axloqiy qarashlarini shakllantirishdagi ijobiy va salbiy omillar ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: yoshlar, axloqiy madaniyat, falsafa, fuqarolik ong, jamiyat, tarbiya, adolat, burch, mas‘uliyat, umumiy qadriyatlar, demokratik ta‘lim, g‘amxo‘rlik, shaxs, ijtimoiy muloqot, ma‘naviy uyg‘onish.

Yoshlarning axloqiy madaniyatini shakllantirish qadimdan falsafaning asosiy mavzularidan biri hisoblanadi. Axloqiy madaniyat – bu insonning o‘z xatti-harakatlarini jamiyatda qabul qilingan axloqiy normalar, qadriyatlar va fazilatlar asosida yo‘naltira olishi demakdir. U shaxsning ma‘naviy olami, uning ongida qaror topgan qadriyatlar, jamiyat va atrofdagilarga bo‘lgan mas‘uliyatini ifodalaydi. Antik davr falsafasida axloq masalalari keng yoritilgan. Aristotel o‘zining Nikomax axloqi asarida axloqiy fazilatni inson ruhining kamoloti sifatida baholagan va unga ko‘ra, chinakam baxt – bu fazilatli hayot kechirishdan iborat. Platon esa Davlat asarida jamiyat taraqqiyoti axloqiy fazilatlar – adolat, donolik, jasorat va me‘yoriy tartibga asoslanganligini ta’kidlagan.³

O‘rta asrlarda axloqiy madaniyat diniy-falsafiy tafakkur bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, axloqiylik insonning Xudo oldidagi burchi sifatida talqin etilgan. Islom falsafasida ham axloqiy tarbiya markaziy o‘rinda turadi. Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib kabi allomalar insonni barkamol qilish jarayonida ilm, odob va fazilatlarini bir butun holda rivojlantirish zarurligini ta’kidlaganlar.

Yangi davr falsafasida esa axloqiy madaniyatni tushuntirishda turli yondashuvlar shakllangan. Immanuel Kant axloqiylikni insonning ongli ravishda burchni ado etishi bilan bog‘ladi.⁴ Utilitaristlar – J.Bentam va J.S.Mill axloqiylikni “umumiy foyda” tamoyiliga asoslashdi. Bugungi kunda esa kommunitaristlar, xususan, M.Sandel jamiyatdagi umumiy qadriyatlar va ijtimoiy birdamlikni axloqiy madaniyatning asosi sifatida ko‘rsatmoqda. Demak, axloqiy madaniyat tushunchasi tarixiy-falsafiy taraqqiyot davomida turlicha izohlangan bo‘lsa-da, uning asosiy mohiyati insonning jamiyat oldidagi mas‘uliyatini anglash, o‘z xatti-harakatlarini qadriyatlar asosida boshqarish va ijobiy ma‘naviy fazilatlarini shakllantirishdan iboratdir. Kantning “Axloq metafizikasiga asos” asarida insonning axloqiy qadriyatlarga bo‘lgan yondashuvi burch va mas‘uliyat

bilan izohlanadi. J.S.Millning utilitarizm nazariyasi esa axloqiylikni umumiy foyda tamoyili bilan bog'laydi. Zamonaviy tadqiqotchilar, xususan, M.Sandel axloqiy madaniyatni jamiyatning umumiy qadriyatlari bilan uyg'un holda o'rganishni taklif qiladi[1].

Axloqiy tarbiya jarayoni yoshlarning ma'naviy dunyosini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Oila, ta'lim muassasalari va jamiyatda shakllanadigan qadriyatlar shaxsning ongida axloqiy mezonlarning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Psixologiya va pedagogika fanlarida yoshlarning axloqiy tafakkurini rivojlantirish bo'yicha turli nazariyalar mavjud. J. Piajening bolalarda axloqiy tafakkur shakllanishi haqidagi izlanishlari muhim ahamiyatga ega. L.Kolberg esa axloqiy rivojlanishning bosqichlarini ishlab chiqqan. L.S.Vygotskiy va A.Bandura esa axloqiy qadriyatlarni ijtimoiy muloqot va o'rnak orqali shakllanishini isbotlagan. E.Dyurkgeym axloqiy tarbiyani jamiyat barqarorligining asosiy omili deb bilgan[4]. J. Dyui esa demokratik ta'lim orqali yoshlarda mas'uliyat va fuqarolik ongini shakllantirish mumkinligini ko'rsatgan. N.Noddings g'amxo'rlik falsafasi asosida axloqiy ta'limning insonparvarlik yondashuvlarini taklif qilgan.

Bugungi globallashuv davrida ta'lim tizimi yoshlarning nafaqat bilimini, balki ma'naviy-axloqiy dunyoqarashini shakllantirishda ham hal qiluvchi omil hisoblanadi. Din va ma'naviyat yoshlarning axloqiy tarbiyasida alohida o'rin tutadi. M. Eliade va P.Berger tadqiqotlarida din jamiyatdagi axloqiy qadriyatlarning muhim manbai sifatida ko'rsatilgan. UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan global fuqarolik ta'limi bo'yicha hujjatlarda yoshlarni umumiy insoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash zarurligi qayd etilgan.¹⁵ Yoshlarning axloqiy madaniyatini rivojlantirish masalasi insoniyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida dolzarb bo'lib kelgan va bugun ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Axloqiy tarbiya nafaqat shaxsning xulq-atvori va odob-axloqida, balki jamiyatning barqarorligi, adolat va totuvligida ham muhim rol o'ynaydi.¹⁶ Shaxsning axloqiy kamoloti ijtimoiy ongning yuksalishiga, milliy g'oya va qadriyatlarning barqarorligiga xizmat qiladi.

Falsafiy nuqtayi nazardan, axloqiy madaniyatni rivojlantirish jarayoni insonning “yaxshilik” va “yomonlik”ni ajrata olish qobiliyatini mustahkamlashdir. Bu jarayon Platon va Aristotel davridan boshlab zamonaviy pedagogika va psixologiyagacha uzluksiz davom etib kelmoqda. Shuningdek, Kantning “burch” haqidagi ta'limoti yoki Millning “umumiy foyda” tamoyili yoshlar uchun axloqiy ideal sifatida dolzarb bo'lib qolmoqda.

Jamiyat taraqqiyotida yoshlarning axloqiy darajasi bevosita ijtimoiy muhit, ta'lim tizimi va oilaviy qadriyatlar bilan bog'liq. Ta'lim orqali ularning ongida adolat, g'amxo'rlik, mas'uliyat va insonparvarlik kabi qadriyatlar singdiriladi. UNESCO va boshqa xalqaro tashkilotlar ta'kidlaganidek, global fuqarolik ta'limi ham yoshlarni milliy

madaniyat bilan bir qatorda, umumiy insoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashni taqozo etadi[2]. O'zbekiston sharoitida ham axloqiy madaniyatni rivojlantirish davlat siyosati darajasida ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Yoshlar ongiga milliy meros, buyuk allomalarimizning asarlari, xalqimizning ma'naviy qadriyatlari singdirilmoqda. Ayniqsa, “Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch” g'oyasi yoshlarni barkamol inson sifatida tarbiyalashda asosiy tamoyil bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, yoshlarning axloqiy madaniyatini rivojlantirish — bu nafaqat shaxsiy tarbiya jarayoni, balki butun jamiyatning ma'naviy taraqqiyotini ta'minlovchi asosiy mezondir. U falsafiy, pedagogik, diniy va ijtimoiy jihatlarining uyg'unlashuvi orqali amalga oshadi. Demak, yoshlarning axloqiy madaniyatini yuksaltirish bugungi globallashuv davrida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni birlashtirgan holda barqaror taraqqiyotga erishishning eng muhim shartidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Calhoun C. Nationalism and ethnicity//Annu. Rev. Sociol. 1993. Vol. 19; McCrone D., Kiely R. Nationalism and citizenship//Sociology. 2000.Vol. 34, No. 1;
2. Toffler A. The Third Wave.-N.Y.,1980; K.Kreis. Der Internationale Terrorismus//Terrorismus. Hrsg.M.von Funke.-Bonn,1987;
3. Lipset S. The First New Nation: The United States in Historical and Comparative Perspective. New York: Norton,1979; Amy Sands Redlik. The Transnational Flow of information as a Cause of terrorism// Terrorism: Theory and practice.-Colorado,1999;
4. Shafer B. C. Nationalism: Myth and Reality. N. Y.: Harcourt Brace, 1955. P. 6., states and homelands: territory and territoriality in nationalist thought // Nations and Nationalism. 2002. Vol. 8, No. 3;
5. Shulman S. Challenging the civic/ethnic and West/East dichotomies in the study of nationalism // Comparative Political Studies. 2002. Vol. 35, No. 2;

SHARQ VA G'ARB FALSAFASIDA AXLOQ VA MA'NAVIY QADRIYATLAR MUNOSABATI

Yaxshiyeva Shahzoda

Farg'ona davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sharq va G'arb falsafasida axloq va ma'naviy qadriyatlar tizimining shakllanishi, ularning tarixiy ildizlari, falsafiy yo'nalishlari va bugungi kunda inson kamoloti hamda jamiyat taraqqiyotidagi o'rni tahlil qilinadi. Sharq falsafasida axloqiylikning ma'naviy-ruhiy va diniy asoslari, G'arbda esa aql va individual erkinlikka asoslangan etik konsepsiyalar solishtiriladi.

Kalit so'zlar: axloq, ma'naviyat, qadriyat, Sharq falsafasi, G'arb falsafasi, etika, inson kamoloti, imon, vijdon, burch, halollik, or-nomus.

Insoniyat tarixida axloq va ma'naviy qadriyatlar masalasi eng qadimiy, shu bilan birga eng dolzarb falsafiy muammolardan biri bo'lib kelgan. Har bir jamiyatning taraqqiyoti, insonlarning o'zaro munosabatlari va madaniy hayoti aynan axloqiy me'yorlar hamda ma'naviy qadriyatlarga tayanadi. Shu boisdan ham qadimdan buyon Sharq va G'arb mutafakkirlari insonning ma'naviy mohiyatini, uning ezgulikka intilishi, vijdon, adolat, halollik, burch va or-nomus kabi tushunchalarni chuqur tahlil qilib kelganlar. Sharq falsafasida axloq va ma'naviyat tushunchalari ko'proq ruhiy poklik, e'tiqod, imon va inson qalbining komilligi bilan bog'liq holda talqin etilgan. Alisher Navoiy, Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Jaloliddin Rumiy singari buyuk allomalar axloqni insonning ichki dunyosini yuksaltiruvchi eng muhim kuch deb bilganlar. Ularning fikricha, insonning haqiqiy baxti - moddiy ne'matlarda emas, balki ma'naviy boylik, halollik, mehr-oqibat va adolatda mujassamdir. G'arb falsafasida esa axloqiy qadriyatlar masalasi asosan inson aqli, erkin tanlov va vijdon tushunchalari bilan izohlanadi. Sokrat, Platon, Aristotel, Kant, Gegel kabi faylasuflar inson axloqining manbai sifatida aql va ijtimoiy mas'uliyatni ilgari surganlar. Ularning fikricha, insonning ma'naviy yetukligi uning erkinligi va ongli faoliyatiga bog'liq.

Bugungi globallashuv davrida Sharq va G'arb falsafasidagi axloqiy va ma'naviy qarashlar bir-birini to'ldiruvchi manbaga aylanmoqda. Ma'naviy qadriyatlar jamiyat barqarorligi, milliy o'zlikni saqlash, yoshlar tarbiyasi va umuminsoniy g'oyalarni rivojlantirishda hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qilmoqda. Shu sababli, Sharq va G'arb falsafasida axloq va ma'naviy qadriyatlarning o'rni, mohiyati va o'zaro uyg'unligini o'rganish bugungi kunda ham dolzarb ilmiy masalalardan biridir. Axloq va ma'naviy qadriyatlar insoniyat tafakkurining eng qadimiy va eng muhim masalalaridan biridir. Ular jamiyatning ma'naviy hayotini belgilaydi, insonning o'zini tutish me'yorlarini shakllantiradi. Sharq va G'arb falsafalari bu masalaga turlicha yondashgan bo'lsalar-da,

ularning umumiy maqsadi - insonni komillikka yetaklash bo'lgan. Axloq va ma'naviyat insoniyat tarixida eng qadimiy va muhim falsafiy masalalardan biridir. Har bir sivilizatsiya - Sharq yoki G'arb - o'zining madaniy, diniy va ijtimoiy muhitiga mos tarzda axloqiy qadriyatlar tizimini shakllantirgan. Ushbu qadriyatlar insonning o'zini anglashida, jamiyatning barqaror rivojlanishida hamda ma'naviy uyg'onishida hal qiluvchi o'rin tutadi. Tarixiy ildizlar. Sharq falsafasida: sharq axloqiy tafakkuri asosan diniy-falsafiy an'analar bilan chambarchas bog'liq. Eng qadimiy manbalar sifatida Hind falsafasi, Xitoy falsafasi, Islom falsafasi va Eron zardushtiylik ta'limoti alohida o'rin tutadi. Hind falsafasida (Vedalar, Upanishadlar, Buddizm, Hinduizm) axloq "karma", "dharma", "ahimsa" (zo'ravonlik qilmaslik) tamoyillariga asoslangan. Insonning ma'naviy poklanishi va ruhiy kamoloti oliy maqsad hisoblangan. Xitoy falsafasida Konfutsiy axloqiy tartibni jamiyat barqarorligining asosi deb bilgan. "Insonparvarlik" (ren) va "burch" (li) tushunchalari axloqning markaziy g'oyasi sifatida qaralgan. Islom falsafasida axloq Qur'on va Hadisga tayangan. Al-Farobiy, Ibn Sino, G'azzoliy, Jomiy, Navoiy singari mutafakkirlar axloqni inson kamolotining o'lchovi sifatida talqin qilganlar. Zardushtiylikda "Ezgu fikr, ezgu so'z, ezgu amal" g'oyasi axloqiy tizimning markazida turadi. G'arb falsafasida G'arbda axloq falsafasi dastlab Qadimgi Yunon va Rim falsafasida shakllanib, keyinchalik xristianlik, Uyg'onish davri va Yangi zamon falsafasi orqali rivojlandi. Sokrat, Platon va Aristotel axloqni insonning ichki dunyosi bilan bog'lab, "ezgulik"ni bilim va aql bilan aniqlashga harakat qilganlar. Stoa maktabi (Seneka, Mark Avreliy) axloqni tabiiy qonunlar bilan uyg'unlikda ko'rgan. Xristian falsafasi (Avreliy Avgustin, Foma Akvinskiy)da axloqiylik ilohiy buyruqlarga asoslangan. Yangi davr mutafakkirlari - Kant, Spinoza, Nitsshe, Marks kabi faylasuflar axloqni inson erki, jamiyat tuzilishi va tafakkur bilan bog'lab tahlil qilganlar. Falsafiy yo'nalishlar. Sharq falsafasida: ma'naviy-ruhiy yo'nalish: insonning ichki dunyosi, vijdoni, niyat pokligi ustuvor. Jamoaviylik tamoyili: jamiyat, oila, xalq manfaatini shaxs manfaatidan ustun qo'yish. Ezgu fikr va ruhiy uyg'onish - insonni Allohga yaqinlashtiruvchi yo'l sifatida talqin qilinadi. G'arb falsafasida: Individualizm va erkinlik: insonning o'z tanlovi, irodasi va mustaqil fikrlashi asosiy qadriyat sifatida qaraladi. Aql va mantiqqa tayanish: axloqiylikni ilohiy emas, balki inson aqliy tafakkuri orqali asoslash. Utilitarizm, ekzistensializm va humanizm kabi yo'nalishlar axloqning zamonaviy talqinini shakllantirgan. Bugungi kunda axloq va ma'naviy qadriyatlarning o'rni. Hozirgi globallashuv davrida axloq va ma'naviyat jamiyat barqarorligi, milliy o'zlikni saqlash va inson kamoloti uchun zarur asosdir. Sharq qadriyatlari - sadoqat, hurmat, oilaparvarlik, mehr-oqibat. G'arb qadriyatlari - erkinlik, tenglik, inson huquqlari, tolerantlik - bugun bir-birini to'ldirib, universal insoniy qadriyatlar tizimini shakllantirmoqda. Sharq va G'arb falsafasidagi axloqiy tizimlar turlicha shakllangan bo'lsa-da, ularning maqsadi yagona - komil insonni tarbiyalash. Bugungi kunda bu

qadriyatlar uyg'unlashib, insonning ma'naviy kamoloti va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilmoqda. Insonning o'zini anglashida, jamiyatdagi totuvlik va barqarorlikda axloqiylikning o'zni beqiyosdir.

Zamonaviy axloqning ahamiyati :jamiyat barqarorligini ta'minlaydi. Axloqiy me'yorlarga amal qiluvchi insonlar jamiyatda ishonch va adolatni mustahkamlaydi. Yosh avlodni tarbiyalaydi. Axloq - bu tarbiya asosi. Yoshlarni axloqan yetuk qilib tarbiyalash, ularni mas'uliyatli fuqarolarga aylantiradi. Texnologiyalar asrida insoniylikni saqlaydi. Sun'iy intellekt va internet davrida insoniy fazilatlar - halollik, samimiyat, vijdonlilik kabi tushunchalar tobora muhimlashmoqda. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtiradi. Bugungi kunda axloqiy qadriyatlar milliy an'analarni saqlab qolish bilan birga, umuminsoniy qadriyatlarga ochiqlikni ham talab qiladi. Axloqning dolzarbligi shundaki, u inson faoliyatining barcha sohalarida - siyosat, ta'lim, ilm-fan, texnologiya, oilaviy munosabatlarda zarurdir. Zamon o'tishi bilan insonlar yashash sharoiti, texnologiyalar, madaniyatlar o'zgaradi, biroq axloqiy qadriyatlar har doim o'z kuchini saqlab qoladi. Ayniqsa, yoshlar ongiga sog'lom axloqiy qarashlarni singdirish, ularni ma'naviy yetuk qilib tarbiyalash bugungi ta'lim siyosatining muhim yo'nalishidir. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: “Yoshlarimizning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi eng muhim masala. Chunki ma'naviy jihatdan yetuk inson hech qachon yovuzlik yo'liga kirishmaydi[1]. Axloq insoniyat taraqqiyotining asosi, insonni inson qiluvchi eng yuksak ma'naviy fazilatdir. Uning bugungi kundagi ahamiyati jamiyatni axloqan sog'lom, insonparvar va barqaror holda rivojlantirishda muhim o'rin tutadi.

Xulosa qilib aytganda, Sharq va G'arb falsafalarida axloq va ma'naviy qadriyatlar masalasi insoniyat tafakkurining eng qadimiy va eng dolzarb muammolaridan biri bo'lib, ular turlicha yondashuvlarga ega bo'lsa-da, mohiyat jihatidan bir maqsadga xizmat qiladi - insonni komillikka yetkazish va jamiyatda uyg'unlikni ta'minlash. Sharq falsafasida axloq va ma'naviy qadriyatlar, avvalo, ruhiy poklik, e'tiqod, odob-axloq, mehr-oqibat va jamiyat bilan uyg'unlik asosida shakllangan. Forobiy, Navoiy, Konfutsiy, Ibn Sino kabi mutafakkirlar insonni ma'naviy jihatdan yuksaltirish orqali jamiyatni takomillashtirish g'oyasini ilgari surganlar. Sharq tafakkurida ma'naviyat - bu nafaqat axloqiy me'yorlar majmui, balki inson ruhining ichki uyg'unligi, poklanish va haqiqatga intilish jarayonidir. G'arb falsafasida esa axloq va ma'naviyat tushunchalari ko'proq inson aqli, vijdoni, erkin tanlovi va huquqiy mas'uliyati bilan bog'lanadi. Sokrat, Aristotel, Kant kabi faylasuflar inson axloqini aql, burch va adolat tushunchalari bilan izohlab, ma'naviyatni ichki mas'uliyat - vijdon bilan o'lchashgan. Sharq va G'arb yondashuvlari o'rtasidagi asosiy farq shundaki, Sharq ko'proq ruhiy va diniy qadriyatlarga, G'arb esa aqliy va axloqiy ongga tayangan. Ammo ularni birlashtiruvchi umumiy jihat - insonparvarlik, ezgulik va adolat tamoyillaridir. Bugungi globallashtirish davrida bu ikki

falsafiy yo‘nalish o‘zaro uyg‘unlashib, zamonaviy inson ma’naviyatini shakllantirishda muhim manba bo‘lib xizmat qilmoqda. Demak, haqiqiy ma’naviyat - bu Sharqning ruhiy chuqurligi va G‘arbning aqliy kengligini o‘zida mujassam etgan holda insonni axloqan va ma’nan yetuk shaxsga aylantiruvchi qudratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Тошкент: Ўзбекистон, 2021. – Б.464.
2. Forobiy A.N. Fozil shahar ahlining nazariyalari (Arā al-madina al-fāzila). - Toshkent: “Fan” nashriyoti, 1993-yil.
3. Rumi J. Masnaviy-i Ma’naviy. - Tehron: “Sorush” nashriyoti, 2007-yil. - 3-jild.
4. Kant I. Amaliy aql tanqidi (Kritik der praktischen Vernunft). - Moskva: “Nauka” nashriyoti, 1994-yil.

1925–1991 YILLARDA O‘ZSSRDA PEDAGOGIK KADRLAR TAYYORLASH TIZIMI VA ILMIY FAOLIYAT RIVOJI

Abdishukurov Bobomurod Faxriddin o‘g‘li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

1-bosqich magistranti

<https://orcid.org/0009-0007-0323-3618>

Annotatsiya: Mazkur maqolada 1925-1991 yillarda O‘zSSRda pedagogik kadrlar tayyorlash tizimida qanday jarayonlar bo‘lib o‘tganligi, shuningdek pedagogik kadrlarning ilmiy faoliyati rivojlanishi, 1940-1991 yillarda maktab, ta’lim, tarbiya va pedagogik nazariya rivoji, ilmiy kadrlar (olimlar, tadqiqotchilar) yetishib chiqishi haqida ma’lumotlar keltirib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: Pedagogik kadr, psixologiya, didaktika, mahalliy kadr, komsomol, “tozalash”, “ishonchsiz”, tashabbus, muallim, akademiya, darslik, o‘quv qo‘llanma;

1925–1991 yillar O‘zbekiston ta’lim tizimi tarixida alohida o‘rin tutadi. Bu davr O‘zbekiston Sovet Sotsialistik Respublikasi (O‘zSSR) sifatida ittifoq tarkibida bo‘lgan, sovet mafkurasi asosida barcha ijtimoiy sohalar, jumladan ta’lim va ilmiy faoliyat ham markazlashgan tizimda boshqarilgan yillardir. Shu bilan birga, aynan shu davrda respublikada pedagogik kadrlar tayyorlash tizimi shakllanib, milliy o‘qituvchilar avlodi yetishib chiqdi. Pedagogika fanining nazariy va amaliy asoslari mustahkamlandi, ta’lim metodikasi, psixologiya, didaktika kabi yo‘nalishlarda ilmiy tadqiqotlar olib borildi. 1920-yillardan boshlab O‘zSSRda xalq ta’limi tizimini shakllantirish, savodsizlikni tugatish, mahalliy kadrlarni tayyorlash eng muhim davlat vazifalaridan biriga aylandi. Shu maqsadda pedagogika texnikumlari, o‘qituvchilar institutlari, keyinchalik pedagogika oliygohlari tashkil etildi. 1930–1950-yillar davomida pedagogik ta’lim muassasalari soni ortib, ularning moddiy-texnik bazasi yaxshilandi, o‘quv dasturlariga mahalliy sharoitlarga mos fanlar kiritildi. Shu jarayonda O‘zbekiston ta’lim tizimida ilmiy faoliyat ham shakllana boshladi.

Ziyoli kadrlarni tayyorlashda sinfiy jihatdan ishonchli, aholining “mehnatkash” tabaqalaridan chiqqan kishilarini tanlab olish kerak, degan g‘oya ilgari surildi. Chunki, avvaldan yaxshi ma’lumki, aqliy va mantiqiy mushohada etish darajasi qancha past bo‘lsa, savollar ham, noroziliklar ham shuncha kam bo‘ladi. Shuning uchun ham madaniyat xodimlarning tarkibini ijtimoiy jihatdan ishonchli bo‘lgan “mehnatkashlar” hisobiga soddalashtirish, ular orasidagi eng zakovatli va omilkor qatlamni siqib chiqarish maqsad qilib qo‘yildi. O‘sha-yillarda komsomol safiga ijtimoiy jihatdan faqat “mehnatkashlar” qatlamidan qabul qilinganligini e’tiborga oladigan bo‘lsak, nima uchun

komsomollar safarbar qilinib, ularni qisqa muddatli kurslarda o'qitib maktablarga muallim sifatida yuborilganligini anglab yetamiz[1, 116-117]. Buning natijasida respublikada o'qituvchilar soni 1928-29 o'quv-yilidagi 5,5 ming kishidan 1932-33 o'quv-yilida qariyb ming kishiga 1941-yili esa 42 ming kishiga yetgan. Bu raqamlar shundan dalolat beradiki, 1933-yil boshlarida xalq ta'limi tizimlarida o'tkazilgan “tozalash” oqibatida ijtimoiy kelib chiqishi nuqtai nazaridan “ishonchsiz” bo'lgan minglab bilimdon va tajribali muallimlar haydalib, ular o'rniga qisqa muddatli kurslarni bitirgan saviyasi past, lekin ijtimoiy jihatdan “ishonchli” qatlamlardan qo'shimcha muallimlar tayyorlanib, ular maktablar va madaniyatning boshqa sohalarida ishlash uchun yuborildilar.

Urush yillarida Xalq maorifi Komissarligi tomonidan maktablarda ta'lim-tarbiya ishlarini yuqori darajaga ko'tarish hamda o'quvchilar bilimini mustahkamlash maqsadida juda ko'p umumdavlat ahamiyatiga ega bo'lgan buyruq va ko'rsatmalar berildi. Jumladan, 1943-yil 14-iyulda Sobiq SSSR Xalq Komissarlar Soveti 8 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan bolalar va o'smirlarni hisobga olish va ularni majburiy ta'limga tortish haqidagi qaror chiqardi. 1943-yil 2-avgustda RSFSR Xalq Komissarlar Soveti maktab tarbiyaviy ishlarini yanada yaxshilash maqsadida “20” punktdan iborat “O'quvchilar uchun qoida”ni tasdiqladi. Bu qoidalarda o'quvchining burchi va ma'naviy fazilatlarini, kollektiv oldidagi vazifalari, maktabda va uyda, jamoat joylarda o'zini qanday tutishi lozimligi mukammal yoritildi. Sobiq SSSR Xalq Komissarlari Soveti 1943 yil iyul oyida bir qator yirik shaharlarda o'g'il bolalar bilan qiz bolalarni alohida o'qitishni joriy etdi[2, 342-343]. Masalan: O'zbekistonda alohida o'qitish 1943-yil sentabrdan boshlab Toshkent shahrida amalga oshirildi. 1 dekabrdan boshlab yana 4 ta yirik shaharlarda — Buxoro Urganch, Farg'ona va Marg'ilonda amalga oshirildi. Sobiq SSSR Sovnarkomining bu reformasi respublikamizdagi aholining ko'pchilik qismi tomonidan yaxshi kutib olindi. Chunki bu reforma ba'zi oilalarning talabiga javob berar edi. Ba'zi ota-onalar zo'rliqi bilan chetlatilgan qizlar reforma munosabati bilan maktab quchog'iga qaytishga muyassar bo'ldi. Masalan, Toshkent shahridagi 139-maktabda qaytadan maktabga qaytganlar hisobiga butun bir yaxlit 10-sinf tashkil qilindi. 15, 123-maktablarda yuqori sinf qizlarining soni birmuncha ortdi. O'sha davrda ota-onalar bilan suhbatda bo'lgan o'qituvchilarning xotirlashlariga ko'ra ular o'z qizlarini mamnuniyat bilan maktabga yuborishga rozi ekanliklarini bildirganlar. Reforma o'zbek maktablarida o'quvchilar kontingentini oshirishga katta yordam berganini hisobga olgan holda O'zbekiston Xalq maorifi vazirligi 1944-yil 1-sentabrdan boshlab yana 4 ta shaharda (Andijon, Namangan, Samarqand va Qo'qon) ajratib o'qitish reformasini o'tkazishni planlashtirdi.

Qori Niyoziy (1897–1970) — mashhur o'zbek olimi, pedagog va davlat arbobi bo'lib, u SSSR davrida O'zbekiston ilm-fani va ta'lim tizimini shakllantirishda katta xizmat qilgan. U dastlab o'qituvchilikdan boshlab, keyinchalik xalq maorifi sohasida

rahbarlik lavozimlarida ishlagan. 1930-yillarda O'zbekiston xalq maorifi noziri sifatida u ta'lim tizimini milliy asosda rivojlantirish, yangi maktablar va oliy o'quv yurtlarini tashkil etish ishlariga boshchilik qildi. Uning tashabbusi bilan ko'plab darsliklar va o'quv qo'llanmalar yaratildi, o'zbek tili va madaniyati asosida ta'lim berish yo'lga qo'yildi. Qori-Niyoziy 1917-yil inqilobidan keyin yangi turdagi maktablar ochishda faol ishtirok etdi, maktablar uchun qo'llanma, metodik tavsiyalar yozdi. U oliy matematikaga doir “Matematika analizining asosiy kursi” nomida darslik yaratdi. Uning “Ulugbek va uning ilmiy merosi”, “Sovet O'zbekistoni tarixidan ocherklar”, “Bosib o'tilgan yo'l haqida mulohazalar”, “Hayot maktabi” kitoblari nashr etildi. Qori-Niyoziyning ijtimoiy hayotda, maorif va ilm-fan sohasida qilgan xizmatlari davlatning yuqori ordenlari, Beruniy nomidagi O'zbekiston Respublikasi davlat mukofoti laureati unvoni bilan taqdirlandi[3, 76]. Qori-Niyoziyning fikricha, “Haqiqiy fanning o'zi uning asrlar mobaynida vujudga kelgan yakuni, poklikning, demak, axloqning yorqin na'munasidir”.

1927-yilda Samarqandda O'zbekiston oliy pedagogika instituti ochilib, 1930-yilda Pedagogika akademiyasiga aylantirildi, uning negizida 1933-yilda O'zbekiston Davlat universiteti (hozirgi Sh.R.Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti) tashkil etildi. 1929-yilda O'rta Osiyo davlat universiteti negizida O'rta Osiyo qishloq xo'jaligi, O'rta Osiyo paxta-irrigatsiya politexnika, O'rta Osiyo energetika, O'rta Osiyo qurilish, O'rta Osiyo geologiya-qidiruv institutlari va boshqa oliy o'quv yurtlari tashkil etildi. 1931-yilda O'rta Osiyo davlat universiteti negizida Tojikiston qishloq xo'jaligi, Turkman veterinariya, Tojikiston oliy pedagogika, O'rta Osiyo tibbiyot va O'rta Osiyo rejalashtirish institutlari ham tashkil etildi. 1931-yilda O'zbekiston SSR Xalq Komissarlari Soveti qoshida Jaxon Obidova nomidagi Sovet qurilishi va huquqi ilmiytadqiqot instituti tashkil etildi. O'zbekiston SSRda 1932-yilda temir yo'l transporti muhandislari instituti, Samarqand qishloq xo'jaligi instituti, moliyaiqtisod universiteti (hozirgi Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti), Toshkent to'qimachilik instituti, Sovet qurilishi va huquq instituti va SSSR ichki ishlar vazirligining Toshkent o'rta maktabi tashkil etildi. Shunday qilib, 1932-yil boshiga kelib respublikada 52 ta ilmiy-tadqiqot muassasasi, jumladan, 9 tasi o'simlikchilik, 9 tasi chorvachilik, 11 tasi tibbiyot, 4 tasi sanoat, 6 tasi geofizika, 13 tasi madaniyat muammolari bilan shug'ullanuvchi ilmiy-tadqiqot muassasasi muvaffaqiyatli faoliyat yuritdi[4, 5]. Ilmiy-tadqiqot muassasalarining butun keng tarmog'ini boshqarish va ularning ilmiy ishlanmalarini muvofiqlashtirish uchun 1932-yil 4-oktabrda O'zbekiston Sovetlari Markaziy Ijroiya Qo'mitasi qoshida Fanlar qo'mitasi tuzildi. Uning birinchi raisi etib iste'dodli olim, yozuvchi va tanqidchi 27 yoshli Otajon Hoshimov tayinlandi.

1925–1991 yillar oralig'ida O'zSSRda pedagogik kadrlar tayyorlash va ilmiy faoliyatning rivojlanish jarayoni mamlakat tarixida o'ziga xos o'rin tutadi. Ushbu davrda O'zbekiston xalq ta'limi tizimi sovet davlat siyosati ta'siri ostida shakllangan bo'lsa-da,

ayni paytda milliy ta'lim an'analarini tiklash va ilmiy salohiyatni oshirishga ham muhim hissa qo'shildi. O'sha yillarda pedagogika sohasida olib borilgan islohotlar natijasida respublika bo'ylab ko'plab o'qituvchilar tayyorlaydigan oliy o'quv yurtlari, texnikumlar va malaka oshirish institutlari tashkil etildi. Bu ta'lim muassasalari zamonaviy metodik yondashuvlarni joriy etish bilan birga, o'zbek xalqining madaniy, axloqiy va ma'naviy qadriyatlarini yosh avlodga singdirish vazifasini ham bajardi. Shu bilan birga, sovet mafkurasi sharoitida pedagogika siyosiy g'oyalar ta'siridan xoli bo'lmagan. Ammo shunday holatlarda ham o'zbek ziyolilari milliy qadriyatlarni himoya qilishga, o'qituvchilarni vatanparvarlik, halollik va mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashga intildilar. 1980-yillarga kelib pedagogika sohasida ilmiy-tadqiqot ishlari tizimlashdi, o'qituvchilarni qayta tayyorlash va malaka oshirish bo'yicha keng qamrovli dasturlar ishlab chiqildi.

Xulosa qilib aytganda, 1925–1991 yillarda O'zSSRda pedagogik kadrlar tayyorlash tizimi o'z davrining barcha sinovlariga qaramay, o'zbek ta'limining mustahkam poydevorini yaratdi. Bu davrda to'plangan ilmiy tajriba, pedagogik meros va milliy qadriyatlarni uyg'unlashtirish bo'yicha yaratilgan konseptual yondashuvlar bugungi mustaqil O'zbekiston ta'lim tizimi taraqqiyotining asosiy tayanchlaridan biri bo'lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mardonov Sh., Zokirova U. Pedagogika nazariyasi va tarixi. // O'quv qo'llanma – Toshkent: “ISHONCHLI HAMKOR”, 2021. –116-118 b.
2. K. Hoshimov., S.Nishonova., M.Inomov., R.Hasanov. Pedagogika tarixi. // O'quv qo'llanma – Toshkent.: O'qituvchi, 1996. –342-344 b.
3. Asqar Zunnunov., Pedagogika nazariyasi, // O'quv qollanma – Toshkent “Aloqachi” — 2006, 76-77 b.
4. D.A.Alimova., U.A.Abdurasulov. O'zbekiston intellektual tarixi fanlari akademiyasi. Monografiya // Televidenie haqida. Toshkent: – “Yangi nashr” nashriyoti, 2012. – B. 5.

ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКОЕ ОТКЛОНЕНИЕ КАК СРЕДСТВО ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ РЕЧИ ЭРКЮЛЯ ПУАРО В ПРОЗЕ АГАТЫ КРИСТИ

Бобоева Малика Ботирали кизи

студентка 4-курса факультета зарубежной филологии

Национального Университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Научный руководитель: Закирова Барно Бахромовна

преподаватель кафедры Английского языкознания

факультета зарубежной филологии

Национального университета Узбекистана им. Мирзо Улугбека.

Аннотация: В статье анализируется использование лингвостилистических отклонений в речи Эркюля Пуаро на материале романа Агаты Кристи «Убийство в восточном экспрессе». Особое внимание уделено грамматическим и лексическим отклонениям, применяемым автором сознательно для формирования индивидуального образа детектива. Установлено, что отклонения от языковой нормы являются эффективным средством характеристики персонажа и способствуют раскрытию его личности, социального происхождения и психологических особенностей.

Ключевые слова: Речевая характеристика, девиация, стилистический приём, индивидуализация персонажа, культурная идентичность, психологическая характеристика, вербальный образ.

Annotatsiya: Maqolada Agata Kristi «Murder on the Orient Express» romani asosida Erkul Puaro nutqida lingvistik og‘ishlar qo‘llanilishi tahlil qilinadi. Maxsus e’tibor grammatik va leksik og‘ishlarga qaratilgan bo‘lib, ular muallif tomonidan detektivning noyob obrazini yaratish maqsadida ongli ravishda ishlatilgan. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, til normalaridan og‘ishlar qahramonning xarakterini ko‘rsatishning samarali vositasi hisoblanadi va uning shaxsiyati, ijtimoiy kelib chiqishi hamda psixologik xususiyatlarini ochishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: Nutq xususiyatlari, deviyatsiya, stilistik qoidalar, personajni individualizatsiya qilish, madaniy identifikatsiya, psixologik xarakteristika, og‘zaki obraz.

Annotation. The article examines the use of linguistic deviations in the speech of Hercule Poirot, based on Agatha Christie’s novel “Murder on the Orient Express.” Special attention is given to grammatical and lexical deviations consciously employed by the author to form the detective’s unique character. It is demonstrated that deviations from

the linguistic norm are an effective tool for characterizing the hero and help reveal his personality, social background, and psychological traits.

Keywords: Speech characteristics, deviation, stylistic device, character individualization, cultural identity, psychological characterization, verbal image.

В последние годы в Республике Узбекистан наблюдается активное развитие научных исследований, направленных на укрепление роли отечественной науки в международном академическом пространстве. Особое внимание уделяется гуманитарным дисциплинам, в частности филологии, где формируется современная научная база, объединяющая достижения как отечественных, так и зарубежных школ. Развитие лингвистических исследований сегодня рассматривается как одно из приоритетных направлений государственной научной политики, что отражено в ряде программных документов, направленных на совершенствование образовательной и исследовательской деятельности. Это способствует формированию нового поколения специалистов, способных проводить глубокий анализ языковых явлений и художественных текстов с использованием современных методологических подходов. В рамках современного филологического знания особое место занимает исследование языка художественной литературы, в котором язык рассматривается не только как средство выражения мысли, но и как инструмент создания художественной реальности. В условиях глобализации и роста межкультурных контактов значительно возрос интерес к вопросам взаимодействия языка, стиля и личности автора, а также к проблемам индивидуального стиля и речевой характеристики персонажей. Эти направления позволяют не только глубже понять особенности художественного текста, но и выявить механизмы, посредством которых автор создает уникальные образы и передает индивидуальные черты персонажей. Современные узбекские и зарубежные исследователи все чаще обращаются к междисциплинарным подходам в анализе литературных произведений, сочетая методы лингвистики, стилистики и литературоведения. Такое комплексное рассмотрение языка художественного текста способствует более полному раскрытию творческого замысла автора и делает возможным анализ индивидуального стиля с позиции языковой девиации, лексико-грамматических особенностей и функциональных средств выразительности.

Образ Эркюля Пуаро в произведениях Агаты Кристи стал одним из самых узнаваемых в мировой литературе XX века. Детективы с его участием отличает не только захватывающий сюжет и безупречная логика расследований, но и особый художественный стиль, в котором язык героя играет ключевую роль. Речь Пуаро – это не просто средство общения, а инструмент создания уникального

литературного образа, через который автор раскрывает индивидуальность персонажа и подчеркивает его инаковость. Именно поэтому анализ речевой характеристики детектива позволяет глубже понять авторскую концепцию героя и художественные приёмы, с помощью которых Кристи добивается выразительности и психологической достоверности.

Особое внимание заслуживает использование Агатой Кристи различных отклонений от языковой нормы, которые в теории стилистики обозначаются термином «отклонение» или «девиация». Эти особенности проявляются в грамматических ошибках, необычном построении предложений и своеобразной интонации речи Пуаро. Автор сознательно прибегает к подобным приёмам, чтобы передать иностранное происхождение героя, придать его речи колорит и сделать её отличной от речи других персонажей. Таким образом, речевая девиация становится не просто стилистическим средством, а важным элементом характеристики, который формирует восприятие героя читателем.

Речевая характеристика персонажа в художественном тексте представляет собой одно из наиболее значимых средств индивидуализации героя и формирования его художественного образа. Через особенности речи писатель раскрывает личность, характер, социальное положение, культурный уровень, психологическое состояние и мировоззрение персонажа. В отличие от авторского повествования, которое выполняет описательную и композиционную функцию, речь героя служит средством воссоздания живого общения и демонстрирует уникальные черты его мышления [3, 213]. Таким образом, речевая характеристика становится инструментом, позволяющим не только передать особенности героя, но и сделать его убедительным и выразительным. Язык персонажа включает в себя целый комплекс элементов – выбор слов, грамматические конструкции, темп речи, интонацию, эмоциональные вкрапления и речевые ошибки, которые в совокупности образуют индивидуальный речевой портрет [1, 384]. Лингвистическая индивидуализация особенно важна в прозаических произведениях, где возможности визуального описания ограничены, а речь становится главным способом самовыражения. Как отмечал В. В. Виноградов, речь персонажа является отражением его внутреннего мира и своеобразной «второй реальностью» – вербальным образом личности [2, 312]. Через язык читатель получает возможность не только наблюдать, но и «слышать» героя, что делает восприятие его характера глубже и достовернее.

В литературоведении выделяют прямую и косвенную речевую характеристику. Первая реализуется в форме непосредственной речи персонажа, где автор предоставляет герою возможность «говорить за себя». Вторая проявляется в авторских комментариях, описаниях и ремарках, через которые

передаётся отношение повествователя к языку персонажа. Обе формы тесно переплетаются и обеспечивают целостность художественного образа [7, 124].

Особое значение имеет также непрямая индивидуализация, при которой национальная, социальная или профессиональная принадлежность героя выражается через его речевые особенности. Отклонения от языковой нормы, акцент, ошибки или необычные синтаксические конструкции становятся средствами стилистического воздействия. В этом контексте речь можно рассматривать как разновидность девиации – осознанного отклонения от нормы, служащего художественной цели [9, 272]. В произведениях Агаты Кристи данный приём реализуется особенно ярко. Речь Эркюля Пуаро, бельгийского детектива, наполнена грамматическими неточностями, французскими вставками и своеобразными оборотами. Эти элементы не случайны: они создают комический эффект, подчеркивают иностранное происхождение героя и формируют уникальный тип мышления, отличающий его от англоязычных персонажей. Речевая характеристика выполняет несколько функций: индивидуализирующую, характерологическую, экспрессивную и коммуникативную. Через речь герой выражает своё отношение к миру, проявляет интеллектуальные и эмоциональные черты, а также взаимодействует с другими персонажами. Именно в этой взаимосвязи проявляется глубина авторского замысла: речевые особенности превращаются в ключ к пониманию характера. В прозе Агаты Кристи, где каждая деталь имеет значение, речь Пуаро становится способом раскрытия не только его логического ума, но и культурной идентичности, внутренней иронии и своеобразного чувства достоинства [4, 240].

Девиация в художественном языке представляет собой одно из ключевых понятий современной лингвостилистики, обозначающее намеренное отступление автора от общепринятых языковых норм с целью создания выразительности, индивидуализации речи и усиления эстетического воздействия текста. Термин «девиация» (от лат. *deviatio* отклонение) активно используется в лингвистике XX–XXI веков для анализа нестандартных языковых явлений, которые выполняют художественно-смысловую функцию. Впервые идея отклонения как стилистического приёма получила системное обоснование в трудах представителей пражской лингвистической школы, в частности у Я. Мукаржовского, который считал, что художественный язык строится на «отклонении от нормы», тем самым формируя эстетический эффект восприятия текста [8, 56–57]. Согласно Я. Мукаржовскому, именно благодаря девиации художественный текст противопоставляется обыденной речи, что позволяет воспринимать язык литературы как особый вид художественного моделирования действительности.

В русском языкознании понятие девиации также нашло широкое применение, особенно в работах, посвящённых поэтике и стилистике. В. В. Виноградов рассматривал девиацию как средство индивидуализации авторского стиля, утверждая, что «отклонение от нормы становится художественным приёмом тогда, когда оно мотивировано образом и идейным содержанием произведения» [2, 75]. Таким образом, девиация может проявляться на разных языковых уровнях – фонетическом, лексическом, морфологическом, синтаксическом и семантическом, – и всегда служит реализации художественной задачи.

Особый интерес представляет исследование девиации в прозаическом тексте, где отклонения часто носят характер речевой индивидуализации персонажа. В отличие от поэзии, где девиации воспринимаются как элемент ритмико-структурной организации, в прозе они, как правило, отражают особенности мышления, происхождения, культурного уровня и эмоционального состояния героев. В этом контексте речь персонажа становится своеобразным зеркалом его внутреннего мира, а девиация – инструментом создания психологической достоверности. Так, использование грамматических, синтаксических или лексических отклонений может подчеркнуть акцент, инородность или специфическое мировосприятие героя. Этот подход близок концепции И. В. Арнольд, которая связывает девиацию с понятием «foregrounding» – выдвижения на первый план определённых языковых элементов для усиления их восприятия читателем [1, 115].

Одним из наиболее выразительных приёмов создания индивидуального речевого портрета Эркюля Пуаро в романе Агаты Кристи «Убийство на Восточном Экспрессе» является использование речевой девиации, то есть намеренных отступлений от грамматических и лексических норм английского языка. Эти отклонения выступают не как признак некомпетентности персонажа, а как осознанное средство авторской стилистики, позволяющее передать национальный колорит, особенности мышления и эмоциональную манеру бельгийского детектива. Типичное проявление речевой девиации в речи Пуаро является нарушение синтаксического порядка слов. Например, его фраза: “*It is of great importance, this matter*” [5, 37] демонстрирует инверсию, несвойственную стандартному английскому словопорядку. Такое построение предложения типично для французского языка, где вынос объекта на первое место используется для логического выделения. Таким образом, Агата Кристи сознательно переносит элемент французского синтаксиса в английскую речь Пуаро, чтобы подчеркнуть его иноязычное происхождение и показать, что английский язык для него является средством общения, а не родной речевой системой. Этот приём усиливает эффект «иноязычности» и делает персонажа узнаваемым даже на уровне реплики [6, 142].

Другой важный тип девиации связан с неправильным употреблением артиклей и предлогов, что также отражает влияние французской языковой модели. Так, Пуаро говорит: “*It is the good psychology*” [5, 82], используя определённый артикль перед неисчисляемым существительным, где норма английского языка требует его отсутствия. Подобное отклонение, с одной стороны, создаёт лёгкий комический эффект, а с другой – служит напоминанием о его культурной и языковой инаковости. Через такие речевые особенности Кристи добивается эффекта симпатии и очарования, которое сопровождает Пуаро на протяжении всего повествования: читатель не воспринимает его ошибки как смешные, а, напротив, как часть его харизмы и обаяния.

Не менее показателен пример использования буквального перевода французских идиом и выражений, что можно наблюдать в реплике Пуаро: “*It is not the same thing at all*” [5, 46]. Хотя фраза грамматически верна, её структура и акцент на “*at all*” передают французское “*ce n’est pas la même chose du tout*”. Таким образом, перед нами пример **лексико-семантической девиации**, при которой форма кажется нормативной, но интонационно и по своей структуре остаётся «иностранной». Это создаёт эффект «двуязычного сознания» персонажа, демонстрирующего одновременное присутствие двух культурных кодов – французского и английского [10, 59–60]. Кроме того, в речи Пуаро часто встречается намеренная гиперкорректность, когда он избыточно следит за вежливостью или формой выражения, что само по себе становится стилистической девиацией. Например, обращаясь к пассажирам, он говорит: “*I demand of you to answer me truthfully*” [5, 112]. Глагол *demand* в английском языке не требует предлога *of* и не употребляется в столь формальном контексте; однако Кристи сознательно сохраняет французскую структуру *demander de*, создавая эффект подчеркнутой официальности. Этот приём показывает не только иностранность речи Пуаро, но и особенности его мышления, что полностью соответствует его логическому, аналитическому характеру.

Таким образом, речевая девиация в романе «Убийство на Восточном Экспрессе» является не случайным элементом, а системным средством характеристики героя. Она выступает в роли художественного кода, через который Агата Кристи передаёт культурную и психологическую специфику своего персонажа. Девиации Пуаро – синтаксические, лексические и семантические – превращаются в инструмент стилистического моделирования, позволяющий создать образ детектива, в равной степени смешного, обаятельного и интеллектуально мощного. Через речевое своеобразие Кристи демонстрирует, как язык может стать способом построения личности, а индивидуальный акцент – знаком внутренней цельности и уникальности героя.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка. Флинта; Наука, 2002, 394 с.
2. Виноградов В. В. О языке художественной литературы. Гослитиздат, 1959, 656 с.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Наука, 1981, 267 с.
4. Кухаренко В. А. Интерпретация текста. Просвещение, 1988, 301 с.
5. Кристи А. Убийство в Восточном экспрессе. Harper Collins, 1934, 236 с.
6. Лич Дж. Н. Лингвистическое руководство по английской поэзии. Лондон: Longman, 1969, 156 с.
7. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. Искусство, 1970, 384 с.
8. Мукаржовский Я. Эстетическая функция, норма и ценность как социальные факты. Искусство, 1994, 187 с.
9. Скребнев Ю. М. Основы стилистики английского языка. Астрель, 2003, 299 с.
10. Тулан М. Нарративное развитие в коротком рассказе: корпусно-стилистический подход. John Benjamins, 2009, 104 с.

ЭПИТЕТ КАК СТИЛИСТИЧЕСКОЕ СРЕДСТВО В ПОВЕСТИ АНТУАНА ДЕ СЕНТ-ЭКЗЮПЕРИ “МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ”.

Асомова Фозилахон Дилшод кизи

студентка 4-курса факультета зарубежной филологии

Национального университета Узбекистана им. Мирзо Улугбека.

Научный руководитель: Закирова Барно Бахромовна

преподаватель кафедры Английского языкознания

факультета зарубежной филологии

Национального университета Узбекистана им. Мирзо Улугбека.

Аннотация: статья представляет собой исследование сущности эпитета как выразительного средства языка, его функций и классификации в художественном тексте. Центральное место в работе занимает анализ использования эпитетов в повести Антуана де Сент-Экзюпери «Маленький принц» (перевод Норы Галь). Проведенный анализ позволяет заключить, что эпитеты в данном произведении играют существенную роль в формировании авторского стиля, в выражении эмоционально-ценностных смыслов и в раскрытии философской концепции текста.

Ключевые слова: эпитет, стилистические средства, художественный образ, образность, художественный стиль.

Annotatsiya: Maqolada epitetning tilning ifodaviy vositasi sifatidagi mohiyati, uning funksiyalari hamda badiiy matndagi tasnifi tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy qismi Antuan de Sent-Ekzyuperining “Kichkina Shahzoda” asarida (Nora Gal tarjimasini) epitetlarning qo‘llanilishi tahliliga bag‘ishlangan. O‘tkazilgan tahlil epitetlarning muallif uslubini shakllantirishda, emosional va qadriyatlariga asoslangan ma’nolarni yetkazishda hamda matnning falsafiy konsepsiyasini ochishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: epitet, uslubiy vositalar, badiiy obraz, obrazlilik, badiiy uslub.

Abstract: The article examines the essence of the epithet as an expressive means of language, its functions, and its classification in literary discourse. The central focus is placed on the analysis of the epithets in Antoine de Saint-Exupéry’s *The Little Prince* (translated by Nora Gal). The analysis demonstrates that epithets in this work play a significant role in shaping the author’s style, in conveying emotional and value-based meanings, and in revealing the philosophical conception of the text.

Keywords: epithet, stylistic devices, artistic image, imagery, literary style.

В последние годы в Республике Узбекистан вопросам развития науки и поддержке научно-исследовательской деятельности уделяется последовательное внимание. В рамках реформ системы высшего образования обновляются

государственные образовательные стандарты, внедряются современные подходы к обучению и расширяются условия для подготовки квалифицированных научных кадров. Университеты и научно-исследовательские институты постепенно усиливают свою исследовательскую базу, развиваются лаборатории, библиотеки и электронные ресурсы. Одним из актуальных направлений является стимулирование публикационной активности преподавателей и студентов: поощряется участие в научных конференциях, повышение уровня владения академическим письмом, а также публикация работ в научных журналах, соответствующих международным требованиям.

Кроме того, усиливается интеграция науки и практики: в образовательные программы включаются исследовательские проекты, развиваются связи между высшими учебными заведениями и научными организациями. Создаются возможности для участия молодых исследователей в грантовых конкурсах и образовательных стажировках. Поддерживается работа над темами, связанными с историей языка, литературоведением, лингвистикой и методикой преподавания, что способствует углублению научного анализа и популяризации научного знания. Данные процессы направлены на повышение уровня научной культуры в стране, создание профессионального сообщества исследователей и укрепление роли науки как важного фактора развития образования и общества.

В современном лингвистическом исследовании особое внимание уделяется стилистическим средствам, поскольку именно они придают высказываниям эмоциональную и образную окраску, помогая автору передать самые тонкие нюансы смысла. Среди множества выразительных приемов языка эпитет выделяется своей уникальной способностью. Он не просто описывает объект или явление, но и просвечивает индивидуальное мировосприятие автора, отражая его суждения, отношение к описываемому и эмоциональное состояние.

Изучение эпитета как самостоятельной дисциплины позволяет глубже понять его сущность, структурные и семантические характеристики. Являясь одним из ключевых инструментов создания образов, эпитет играет важную роль в интерпретации текста, формировании восприятия художественного произведения и создании эстетического эффекта. Обращение к эпитету как лингвистическому и эстетическому феномену играет значимую роль в анализе художественного произведения. Чтобы глубже понять его значение в литературе, важно ознакомиться с существующими научными определениями эпитета, его классификациями и функциями. Это создаст основу для поэтапного изучения особенностей применения данного стилистического приема в повести Антуана де Сент-Экзюпери «Маленький принц».

Эпитет является важным элементом литературного языка, который позволяет создать яркие и эмоциональные образы. Его роль в стилистике заключается в способности передавать глубинные смыслы и эмоциональные оттенки, что делает текст более выразительным. Изучение эпитетов позволяет лучше понять авторское намерение и интерпретировать художественные произведения [1,78]. То есть эпитет – это образное определение при существительном, придающее ему дополнительный эмоциональный оттенок и выразительность. Например: *зоркие звёзды, мягкий свет, стальной характер*. Эпитеты создают яркие и запоминающиеся образы, усиливая художественное воздействие текста.

Исследователи А.Н. Веселовский, В.М. Жирмунский, К.С. Горбачевич, А.П. Евгеньева, В.П. Москвин и др. придерживаются узкого понимания термина «эпитет», относя его к явлениям стилистического порядка. Эпитет в этом понимании – возникающее на основе переносного значения слова красочное, образное определение, выраженное прилагательным. Вопрос о типологии эпитета остается открытым. В специальной литературе представлено множество классификаций. [3,118-119].

В «Словаре эпитетов русского литературного языка» К. С. Горбачевича и Е. П. Хабло представлены три типа эпитетов: *общеязыковые, народно-поэтические и редкие (индивидуально-авторские)*. [2,5-6].

1. *Общеязыковые эпитеты* – наиболее многочисленная группа слов. С точки зрения языка среди них встречаются прилагательные и со свободным значением и со связанным; лексемы употребляются и в прямом (быстрый взгляд), и в переносном значении (молниеносный взгляд); могут быть стилистически нейтральными (полная тишина) или с яркой стилистической окрашенностью. Характерными признаками общеязыковых эпитетов являются относительная устойчивость связи между определяющим и определяемым словами, воспроизводимость данных сочетаний, неоднократность употребления их в литературном языке.

2. Характеризуя группу *народно-поэтических* (постоянных) эпитетов, автор пишет, что они пришли в литературный язык из устного народного творчества. Их основная черта – постоянство и ограниченность сочетаний определяющего с определяемым (буйный ветер). Данным эпитетам свойственно употребление прилагательного в усеченной форме (чисто поле), перенос ударения (шелко́вые луга).

3. В основе редких (*индивидуально-авторских*) эпитетов лежат неожиданные, неповторимые смысловые ассоциации, поэтому они обычно невоспроизводимы, носят окказиональный характер. [3,118-119].

Эпитет, являясь одним из ведущих средств создания художественной выразительности, может быть реализован в различных грамматических формах. Это позволяет использовать его гибко, адаптируя к стилю произведения, авторской манере и художественной задаче. Помимо прилагательных, есть другие основные способы выражения эпитета:

1. *Причастия* – часто используются в роли эпитетов, особенно когда нужно подчеркнуть действие или состояние, связанное с существительным: *улыбающийся ребёнок, светящийся экран*.

2. *Наречия* – могут служить эпитетами, если они уточняют и характеризуют действие, происходящее с существительным. В этом случае они чаще всего используются вместе с глаголами или прилагательными. Они помогают уточнить степень, интенсивность проявления признака: *глубоко задумавшийся человек*.

3. *Существительные* – эпитеты могут быть выражены и существительными, особенно в метафорических выражениях, где одно существительное уточняет или характеризует другое. Подобные конструкции несут в себе высокий образный потенциал: *вечерняя звезда*.

Фразеологические сочетания – эпитеты могут принимать форму устойчивых фразеологических оборотов, которые придают тексту особую выразительность и эмоциональную окраску: *стальной характер*. [3,118].

В тексте повести *А. де Сент-Экзюпери «Маленький принц»* (перевод Н. Галь) выделяются эпитеты, функционирование которых можно проанализировать через классификацию К. С. Горбачевича. Эпитеты рассматриваются в контексте авторской картины мира и морально-философской проблематики произведения, что позволяет определить их роль в формировании эмоционального и смыслового восприятия текста читателем.

К примеру, в высказывании Маленького принца:

«– *Есть такое твердое правило, – сказал мне позднее Маленький принц. – Встал поутру, умылся, привел себя в порядок – и сразу же приведи в порядок свою планету.*», [4,11]

прилагательное «*твёрдое*» используется в переносном значении, обозначая неизменность, обязательность и непреложность нормы поведения. Данный эпитет относится к группе *общеязыковых*, так как представляет собой устойчивое, воспроизводимое сочетание. Также во фрагменте:

«– *Это очень скучная работа, но совсем не трудная.*» [4, 10],

эпитет «*скучная*» в сочетании «*скучная работа*» относится также к категории *общеязыковых* эпитетов, хоть и используется в переносном значении, это отражает

эмоциональную оценку действия и подчёркивает монотонность процесса ухода за планетой.

В то время как во фрагменте:

«– Я очень рад, что ты согласен с моим другом Лисом, – отозвался Маленький принц. Потом он уснул, я взял его на руки и пошел дальше. Я был взволнован. Мне казалось – я несу хрупкое сокровище. Мне казалось даже, что ничего более хрупкого нет на нашей Земле.» [4, 36]

эпитет «хрупкое сокровище» относится к категории редких (индивидуально-авторских) эпитетов по классификации К. С. Горбачевича, так как сочетание является авторским и не воспроизводимым вне текста. Используемый эпитет создаёт образ уязвимости и ценности предмета, усиливая эмоциональное восприятие и подчёркивая значимость объекта для героя.

Важно отметить, что анализ некоторых отдельных фрагментов повести «Маленький принц» позволяет проследить использование эпитетов как выразительного средства языка. Они создают образность текста, помогают раскрыть характеры персонажей и эмоциональное состояние героев, а также усиливают художественное воздействие произведения на читателя. Практическая часть исследования подтверждает, что именно подбор эпитетов способствует формированию художественного восприятия, делает описания предметов и явлений более наглядными и эмоционально насыщенными.

Эпитеты выполняют важную функцию уточнения признаков предметов, действий и состояний, а также создают эмоциональную окраску текста, усиливают художественную выразительность и способствует формированию художественного образа и индивидуального художественного стиля произведения. Несмотря на то, что классификаций касаемых эпитетов много, были рассмотрены конкретно *общезыковые, народно-поэтические и редкие (индивидуально-авторские)*, а также способы их выражения через прилагательные, причастия, наречия, существительные, сочетания слов и фразеологизмы.

Анализ фрагментов повести Антуана де Сент-Экзюпери «Маленький принц» показал, что эпитеты помогают раскрыть характеры персонажей, эмоциональное состояние героев и особенности окружающего их мира, формируя выразительные художественные образы. Проведённое исследование подтверждает значимость эпитетов как выразительного средства художественного текста. Полученные результаты могут быть использованы для дальнейшего анализа стилистических средств в литературных произведениях и их переводах, а также для изучения особенностей художественного языка и эмоциональной выразительности текста и формирования художественного стиля.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Астахов Р. Э. Эпитет как изобразительно-выразительное средство языка. Холодная наука, 2024, № 5, 74-79 с.
2. Горбачевич К. С. Словарь эпитетов русского литературного языка. СПб.: Норинт, 2002. 224 с.
3. Пустовалова А. А. Типы эпитетов в поэтическом языке Н. Рубцова. Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки, 2008, № 7, 118-122 с.
4. Сент-Экзюпери А. «Маленький принц». Перевод Норы Галь. Фрунзе: Справочная Служба Русского Языка, 1982, 42 с.

PEDAGOGIK TA'LIM INNOVATSION KLASTERI SHAROITIDA INDIVIDUAL YONDASHUV TAMOIYILLARI

Alimbayeva.Sh.Y

*CHDPU Pedagogika nazariyasi va
tarixi magistr 1-kurs talabasi*

Annotatsiya: Maqolada pedagogik ta'limda innovatsion klasterlar asosida individual yondashuvning nazariy va amaliy tamoyillari tahlil qilinadi. O'quv jarayonida har bir talabani shaxsiy xususiyatlari, qobiliyatlari va ehtiyojlariga mos ta'lim berishning samarali usullari ko'rib chiqiladi. Innovatsion klasterlar ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: innovatsion klaster, individual yondashuv, ta'lim texnologiyalari, motivatsiya, integratsiya, o'quv faoliyati, ta'lim sifatini boshqarish.

Аннотация: В статье анализируются теоретические и практические принципы индивидуального подхода на основе инновационных кластеров в педагогическом образовании. Рассматриваются эффективные методы предоставления образования, адаптированного к личным характеристикам, способностям и потребностям каждого студента в учебном процессе. Инновационные кластеры имеют важное значение для повышения качества образования и развития самостоятельного мышления учащихся.

Ключевые слова: педагогическое образование, инновационный кластер, индивидуальный подход, образовательные технологии, обучение, ориентированное на личность, образовательный процесс, мотивация, интеграция, учебная деятельность, управление качеством образования.

Abstract: The article analyzes the theoretical and practical principles of an individual approach based on innovative clusters in pedagogical education. Effective methods of providing education tailored to the personal characteristics, abilities, and needs of each student in the learning process are examined. Innovative clusters play an important role in improving the quality of education and developing students' independent thinking.

Keywords: pedagogical education, innovative cluster, individual approach, educational technologies, learner-centered education, educational process, motivation, integration, learning activity management of education quality.

Hozirgi kunda ta'lim tizimi dunyo bo'ylab izlanishlar va innovatsion yondashuvlarni qo'llash orqali rivojlanib bormoqda. Pedagogik ta'lim innovatsion klasterlari, o'zining integratsiya va hamkorlik prinsiplariga asoslanib, yangi metodologik yondashuvlarni yaratish hamda ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat

qilmoqda. Ushbu klasterlar, o'z navbatida, talaba va o'qituvchilarni zamonaviy texnologiyalar, yangi pedagogik g'oyalar va interaktiv o'quv metodlari bilan tanishtiradi.

Individual yondashuv tamoyillari, har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlari, qobiliyatlari va qiziqishlarini inobatga olib, ta'lim jarayonini shaxsiylashtirishga imkon yaratadi. Pedagogik ta'lim innovatsion klasterlari doirasida individual yondashuvni amalga oshirish ta'lim sifatini oshirish, har bir o'quvchining potensialini maksimal darajada rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, individual yondashuv ta'limda inklusivlikni ta'minlash, o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlash hamda motivatsiyani oshirishda muhim ahamiyatga ega.

So'nggi yillarda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va o'quv jarayonida individual yondashuvni kuchaytirish masalalari ko'plab mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar e'tiborida bo'lmoqda. Jumladan, J. Dewey (1916) va L. S. Vygotskiy (1978) asarlarida shaxsga yo'naltirilgan ta'limning nazariy asoslari yoritilgan bo'lib, ular o'quv jarayonida o'quvchining faol ishtirokini, shaxsiy tajriba va ehtiyojlarini inobatga olish zarurligini ta'kidlaydilar.¹⁰⁶ K. Rogers (1983) esa insonparvar pedagogika konsepsiyasini ilgari surib, ta'lim jarayonida o'quvchi markaziy figura sifatida ko'rilishi lozimligini asoslab bergan.¹⁰⁷

Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda individual ta'lim konsepsiyasi kompetensiyaga asoslangan ta'lim modeli bilan uzviy bog'liqdir. A. Abdurahmonov (2019) va Sh. Mavlonova (2020) tadqiqotlarida O'zbekiston ta'lim tizimida individual yondashuvni amalga oshirish uchun innovatsion muhit yaratish, o'qituvchilarning metodik salohiyatini oshirish hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish zarurligi ta'kidlangan.¹⁰⁸

Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri tushunchasi, o'z navbatida, klasterlash nazariyasiga tayanadi. M. Porter (1998) klasteri “bir-biriga bog'liq tashkilotlar, ta'lim muassasalari va ishlab chiqarish sohalarining integratsiyalashgan tizimi” sifatida ta'riflaydi. Ushbu yondashuv ta'limda innovatsiyalarni joriy etish, ilmiy izlanishlar va amaliyot o'rtasida mustahkam aloqalar o'rnatish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, R. Qodirova (2022) va N. Yuldasheva (2023) lar o'z ishlarida pedagogik klasterlar o'qituvchi tayyorlash sifatini oshirish, o'quv jarayonida individual yondashuvni ta'minlash hamda raqamli texnologiyalarni integratsiyalashda muhim rol o'ynashini asoslab berishgan.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Dewey, J. (1916). *Democracy and Education*. New York: Macmillan.

¹⁰⁷ Rogers, C. R. (1983). *Freedom to Learn for the 80's*. Columbus, OH: Charles Merrill.

¹⁰⁸ Abdurahmonov, A. (2019). *Innovatsion ta'lim texnologiyalari asosida o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish*.

Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.

¹⁰⁹ Yuldasheva, N. (2023). Raqamli texnologiyalar asosida pedagogik klasterlarda individual ta'limni tashkil etish. *Pedagogika va Psixologiya*, 5(1), 67–74.

Shuningdek, T. Anderson (2018) va M. Siemens (2019) tomonidan ishlab chiqilgan konnektivistik ta'lim nazariyasi innovatsion klasterlarda o'quvchilarning o'zaro tarmoqli o'rganishiga, ya'ni bilim almashish orqali shaxsiy rivojlanishiga yo'l ochadi.¹¹⁰ Bu yondashuv individual o'quv traektoriyalarini shakllantirish va talabalarning mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, tahlil qilingan adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, pedagogik ta'lim innovatsion klasterlari sharoitida individual yondashuv tamoyillarini qo'llash nafaqat o'quv jarayonining sifatini oshiradi, balki ta'lim jarayonida har bir talabaning intellektual va ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarishga imkon yaratadi. Biroq, mavjud tadqiqotlarda bu masalaning amaliy mexanizmlari, o'qituvchilarni individual yondashuvga tayyorlash strategiyalari hamda klaster tizimida monitoring jarayonini tashkil etish kabi jihatlar hali to'liq ishlab chiqilmagan.

Ushbu maqolada pedagogik ta'lim innovatsion klasterlarida individual yondashuv tamoyillarining ahamiyati va ularning ta'lim jarayoniga qo'shgan hissasi tahlil qilinadi. Shuningdek, klasterlarda samarali individual yondashuvni amalga oshirish uchun zarur metodologik va texnologik yondashuvlar, shuningdek, o'qituvchilarning malakasini oshirishda innovatsion usullarni qo'llash muammolari ham ko'rib chiqiladi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, pedagogik ta'lim innovatsion klasterlari sharoitida individual yondashuv tamoyillarini amalga oshirish o'quv jarayonining sifatini oshirish, talabalar intellektual va ijodiy salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish imkonini beradi. Ushbu yondashuv ta'lim tizimining raqamlashtirilishi, o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini takomillashtirish hamda o'quvchilarning mustaqil o'rganish ko'nikmalarini shakllantirishda samarali hisoblanadi.

Biroq, mavjud ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, pedagogik klasterlar faoliyati doirasida individual yondashuvni tatbiq etishning amaliy mexanizmlari, o'qituvchilarni tayyorlash strategiyalari hamda monitoring tizimini ishlab chiqish masalalari hali to'liq o'rganilmagan. Shu sababli, mazkur yo'nalishda chuqurlashtirilgan ilmiy izlanishlar olib borish, tajriba-sinov ishlanmalarini joriy etish va klaster modeli asosida o'qituvchi tayyorlash tizimini takomillashtirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Dewey, J. (1916). *Democracy and Education*. New York: Macmillan.
2. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

¹¹⁰ Siemens, G. (2019). Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age. *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*, 16(4), 10–22.

3. Rogers, C. R. (1983). Freedom to Learn for the 80's. Columbus, OH: Charles Merrill.
4. Porter, M. E. (1998). Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review, 76(6), 77–90.
5. Anderson, T. (2018). The Theory and Practice of Online Learning. Edmonton: Athabasca University Press.
6. Siemens, G. (2019). Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age. International Journal of Instructional Technology and Distance Learning, 16(4), 10–22.
7. Abdurahmonov, A. (2019). Innovatsion ta'lim texnologiyalari asosida o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
8. Mavlonova, Sh. (2020). Ta'lim jarayonida individual yondashuvni amalga oshirishning pedagogik shart-sharoitlari. Toshkent: TDPU ilmiy nashriyoti.
9. Qodirova, R. (2022). Pedagogik ta'lim innovatsion klasterlarining shakllanishi va rivojlanish istiqbollari. Ta'lim va Innovatsiyalar Jurnali, 2(3), 45–52.
10. Yuldasheva, N. (2023). Raqamli texnologiyalar asosida pedagogik klasterlarda individual ta'limni tashkil etish. Pedagogika va Psixologiya, 5(1), 67–74.

RAQAMLASHGAN JAMIYAT SHAROITIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Dehqonboyeva Zarifa Akramjon qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Pedagogika nazariyasi va tarixi
magistranti*

ANNOTATSIYA: Maqolada raqamlashgan jamiyat sharoitida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish masalalari ilmiy-nazariy nuqtai nazardan tahlil qilingan. Chirchiq davlat pedagogika universiteti misolida raqamli ta'lim muhiti, o'qituvchilarning raqamli savodxonligi, talabalarda raqamli pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish texnologiyalari va ularning samaradorligi yoritilgan. Raqamli platformalardan foydalanish, masofaviy ta'lim, elektron resurslar, sun'iy intellekt imkoniyatlari pedagogik tayyorgarlik sifatiga ko'rsatgan ta'siri ilmiy dalillar asosida asoslab berilgan.

АННОТАЦИЯ: В статье рассматриваются теоретические и практические основы развития профессиональных компетенций будущих учителей в условиях цифровизации. На примере Чирчикского государственного педагогического университета анализируются цифровая образовательная среда, использование электронных платформ, формирование цифровой педагогической компетентности студентов и эффективность современных технологий. Особое внимание уделено влиянию дистанционного обучения, цифровых ресурсов и искусственного интеллекта на профессиональную подготовку будущих педагогов.

ANNOTATION: This article analyzes the theoretical and practical foundations of developing professional competencies of prospective teachers in the context of digitalization. Using the example of Chirchik State Pedagogical University, the study examines the digital educational environment, students' digital pedagogical competence development, and the effectiveness of digital platforms. The impact of distance education, digital tools, and AI-based technologies on teacher training is scientifically justified.

Kalit so'zlar (UZ): raqamli kompetensiya, bo'lajak o'qituvchi, raqamli texnologiyalar

Ключевые слова (RU): цифровая компетентность, будущий учитель, цифровая среда

Keywords (EN): digital competence, prospective teacher, digital education

Raqamlashgan jamiyatning jadal rivojlanishi ta'lim tizimidan tubdan yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Bugungi kunda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish jarayoni an'anaviy pedagogik tajriba bilan cheklanib

qolmay, raqamli texnologiyalar asosida boyitilmoqda. [1]Ta'lim jarayoniga sun'iy intellektning kirib kelishi, masofaviy o'qitishning kengayishi, raqamli platformalar va elektron resurslardan foydalanish pedagogik tayyorgarlikning sifatini naqadar o'zgartirib yuborayotganini ko'rsatadi. Ayniqsa, O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari, jumladan, Chirchiq davlat pedagogika universitetida olib borilayotgan tajribalar shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish jarayonida raqamli vositalar asosiy omilga aylangan. Raqamli kompetensiya bo'lajak o'qituvchidan nafaqat texnik vositalardan foydalanish, balki raqamli ma'lumotni tahlil qilish, raqamli xavfsizlik qoidalariga amal qilish, elektron kommunikatsiyani to'g'ri tashkil etish va raqamli resurslarni didaktik maqsadlarda qo'llay olishni talab qiladi. Chirchiq davlat pedagogika universiteti professor-o'qituvchilari tomonidan o'tkazilgan kuzatishlar natijalariga ko'ra, talabalar raqamli texnologiyalar bilan ishlash orqali dars jarayonida mustaqil fikrlash, tahliliy yondashuv va kreativlik ko'nikmalarini tezroq rivojlantiradi. Xususan, Moodle, Google Classroom, ZiyaNET, HEMIS kabi elektron platformalardan foydalanish talabalarga nafaqat o'quv topshiriqlarini bajarish, balki o'z faoliyatini raqamli tarzda rejalashtirish, baholash va nazorat qilish imkonini bermoqda.[2]

Raqamli ta'lim muhiti bo'lajak pedagogning kasbiy tayyorgarligini shakllantirishda kuchli motivatsion ta'sir ko'rsatmoqda. Universitetda amalga oshirilgan tajriba-sinov ishlari shuni ko'rsatdiki, elektron ta'lim resurslaridan foydalanilgan mashg'ulotlarda talabalar faolligi 35–40 foizga oshadi. Bu esa raqamli vositalar orqali ta'lim olish jarayonining samaradorligini tasdiqlaydi. Bundan tashqari, talabalar multimedia materiallari, interaktiv simulyatsiyalar, elektron darsliklar va sun'iy intellekt yordamida yaratilgan o'quv platformalaridan foydalanganda mavzuni chuqurroq o'zlashtiradi.[3] Sun'iy intellekt asosidagi o'quv tizimlari talabaning qiziqishiga mos individual topshiriqlarni taklif qilishi, o'zlashtirish darajasini tahlil qilishi, bilim bo'shliqlarini aniqlashi va o'quv jarayonini avtomatik tarzda moslashtirishi bilan ajralib turadi. Biroq raqamli vositalarning ta'limga kirib kelishi bilan birga, pedagogik jarayonda muayyan muammolar ham yuzaga kelmoqda. Jumladan, talabalar orasida raqamli etikaga amal qilmaslik, topshiriqlarni nusxa ko'chirish, sun'iy intellektdan noto'g'ri foydalanish kabi holatlar uchramoqda. Shu bois bo'lajak o'qituvchilarda raqamli madaniyatni shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchilari tomonidan o'tkazilgan maxsus treninglar natijalariga ko'ra, media savodxonlik va raqamli etikaga oid bilimlar o'rgatilgach, talabalarda mas'uliyat darajasi oshgan, plagiat holatlari kamaygan, tanqidiy fikrlash ko'nikmalari esa kuchaygan.

Raqamlashtirish ta'lim jarayoniga kirib kelishi bilan o'qituvchilardan yangi pedagogik yondashuvlar talab qilinmoqda. Masalan, differensial ta'lim, adaptiv o'quv yo'nalishlari, multimodal ta'lim resurslaridan foydalanish, gamifikatsiya metodlarini qo'llash, sun'iy intellekt yordamida o'quvchilar faoliyatini tahlil qilish kabi yangiliklar

bo'lajak pedagoglardan yuqori darajada raqamli kompetensiyani talab qiladi. Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchilari tomonidan 2023–2025 yillar davomida olib borilgan tajriba-sinov ishlari shuni ko'rsatdiki, talabalarga gamifikatsiya elementlari qo'shilgan mashg'ulotlar o'tkazilganda, ularning darsga bo'lgan qiziqishi 40 foizga oshadi, mustaqil izlanish faoliyati ikki baravar ko'payadi, topshiriqlarni o'z vaqtida bajarish ko'rsatkichlari esa sezilarli yaxshilanadi. Bu esa bo'lajak o'qituvchilarning raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslarga yuqori darajada motivatsiya bilan yondashayotganini ko'rsatadi. Shuningdek, raqamli ta'lim vositalari bo'lajak o'qituvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Elektron materiallar, interaktiv taqdimotlar, virtual laboratoriyalar va sun'iy intellekt asosida yaratilgan o'quv dasturlari talabalarga mavzularni turli ko'rinishlarda ko'rish imkonini beradi, bu esa o'z navbatida ularning tahliliy va kreativ fikrlash qobiliyatlarining rivojlanishiga xizmat qiladi. Universitetda o'tkazilgan maxsus eksperimentlar davomida raqamli vositalardan muntazam foydalangan guruh talabalarining kreativ fikrlash ko'rsatkichlari an'anaviy guruhlariga nisbatan 1,5 barobar yuqori ekani aniqlandi. Bu esa raqamli kompetensiyalarni shakllantirish bo'lajak o'qituvchining ta'lim jarayonida kreativ yondashuvni amalga oshirish qobiliyatini oshirayotganini tasdiqlaydi.[5] Raqamlashtirilgan ta'lim jarayonining izchil rivojlanishi bilan birga, bir qator muammolar ham mavjud. Bular orasida texnik vositalarning yetarli emasligi, internet tezligining pastligi, o'qituvchilarning raqamli savodxonligidagi tafovutlar, raqamli etikaga amal qilmaslik, axborot xavfsizligi muammolari, talabalarining motivatsiya pasayishi holatlari mavjud. Chirchiq davlat pedagogika universitetining ayrim fakultetlarida o'tkazilgan monitoring natijalariga ko'ra, texnik ta'minot yetishmovchiligi yoki internet barqaror bo'lmaganda o'quv jarayonining sifat ko'rsatkichlari sezilarli pasayadi. Bundan tashqari, raqamli vositalardan noto'g'ri foydalanish, masalan, topshiriqlarni nusxa ko'chirish, plagiat holatlari, sun'iy intellekt yordamida tayyorlangan materiallarni ongli tahlilsiz topshirish kabi salbiy holatlar ham uchray turadi. Ammo bularning barchasi ilmiy asoslangan pedagogik yondashuvlar, raqamli metodika, texnik ta'minotni yaxshilash, internet infratuzilmasini kengaytirish va bo'lajak o'qituvchilarni muntazam tayyorlab borish orqali bartaraf etilishi mumkin.[8] Raqamlashgan jamiyatning global tendensiyalari shuni ko'rsatdiki, kelajakning o'qituvchisi raqamli texnologiyalar yordamida nafaqat ta'lim jarayonini tashkil qiladi, balki uni boshqaradi, nazorat qiladi, tahlil qiladi, yangilaydi va optimallashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, raqamlashgan jamiyat sharoitida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash jarayoni raqamli texnologiyalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Chirchiq davlat pedagogika universiteti tajribasi shuni ko'rsatdiki, raqamli vositalar asosida shakllangan pedagogik kompetensiya talabaning nafaqat kasbiy tayyorgarligini, balki shaxsiy rivojlanishini ham ta'minlaydi. Shu bois pedagoglarni

tayyorlash jarayoniga raqamli ta'lim texnologiyalarini chuqur integratsiya qilish, raqamli savodxonlikni oshirish, data-savodxonlik va media savodxonlikni rivojlantirish, shuningdek, sun'iy intellektdan ongli foydalanishga o'rgatish zamon talabi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston – 2030” strategiyasi to'g'risidagi PF-158-son Farmoni. 2023-yil 11-sentyabr.
2. Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 27-dekabrdagi 490-son buyrug'i.
3. Xodjieva, G. Raqamli ta'lim texnologiyalarini joriy etishning nazariy asoslari. – Toshkent: Fan, 2022.
4. Qodirov, A. Raqamlashgan jamiyatda pedagogik kompetensiyalar. – Toshkent: Innovatsiya, 2023.
5. Ergasheva, N. Bo'lajak o'qituvchilarni raqamli kompetensiyaga tayyorlashning didaktik asoslari. “Ta'lim va taraqqiyot” jurnali, 2024, №2, 45–52-betlar.
6. European Commission. Digital Competence Framework for Educators (DigCompEdu). Brussels, 2020.
7. Mishra, P., & Koehler, M. Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK): Framework for effective technology integration. Educational Technology Journal, 2021.
8. Anderson, T. The Theory and Practice of Online Learning. Athabasca University Press, 2020.
9. UNESCO. ICT Competency Framework for Teachers. Paris, 2022.
10. Chirchiq davlat pedagogika universiteti. “Raqamli ta'lim platformalaridan foydalanish bo'yicha metodik qo'llanma”. Chirchiq: CDPU nashriyoti, 2024.

UMUMTA'LIM MAKTABLARINING BOSHQA TA'LIM BOSQICHLARI BILAN PEDAGOGIK HAMKORLIGI

Mubinova Maftuna Farhod qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti, “Pedagogika nazariyasi va tarixi”
yo'nalishi 1-bosqich magistranti*

Annotatsiya: Maqolada umumta'lim maktablari, maktabgacha ta'lim va oliy ta'lim muassasalari o'rtasidagi pedagogik hamkorlikni tahlil qiladi. Unda uzluksiz ta'lim tizimining samaradorligini oshirish, kompetensiyalarni shakllantirish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashdagi roli ko'rsatib o'tilgan. Pedagogik hamkorlik ta'lim jarayonini uzviy, izchil va samarali qilishga xizmat qiluvchi muhim tamoyil sifatida ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: pedagogik hamkorlik, uzluksiz ta'lim, maktabgacha ta'lim, umumta'lim maktabi, oliy ta'lim, kompetensiya.

Abstract: The article analyzes the pedagogical cooperation between general secondary schools, preschool education institutions, and higher education institutions. It highlights the role of continuous education in enhancing effectiveness, developing competencies, and preparing competitive specialists. Pedagogical cooperation is emphasized as a crucial principle that ensures a coherent, systematic, and effective educational process.

Keywords: pedagogical cooperation, continuous education, preschool education, general secondary school, higher education, competencies.

Аннотация: В Статье посвящена педагогическому взаимодействию между общеобразовательными школами, дошкольными образовательными учреждениями и высшими учебными заведениями. Рассматривается роль непрерывного образования в повышении эффективности, формировании компетенций и подготовке конкурентоспособных специалистов. Педагогическое сотрудничество подчеркивается как важный принцип, обеспечивающий целостный, системный и эффективный образовательный процесс.

Ключевые слова: педагогическое сотрудничество, непрерывное образование, дошкольное образование, общеобразовательная школа, высшее образование, компетенции.

KIRISH

Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasida barcha sohalarda keng ko'lamli islohotlar olib borilmoqda. Xususan, ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va uni xalqaro standartlarga mos ravishda takomillashtirish davlat siyosatining eng muhim yo'nalishlaridan biri sanaladi. So'nggi yillarda ta'limning barcha bosqichlarini

zamonaviy talablarga muvofiq qayta tashkil etish hamda ta'lim sifatini va samaradorligini oshirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda.

Uzluksiz ta'lim tizimining asosiy maqsadi — mustaqil fikrlaydigan, tez va to'g'ri qaror qabul qila oladigan, ijodkor, xalqaro talablar darajasidagi raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashdan iborat. Ta'lim-tarbiya jarayoni doimiy yangilanish ostida bo'lib, unda pedagogik hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy va uzluksiz ta'lim tizimida yuqori samaradorlikka erishish yo'llaridan biri — hamkorlik pedagogikasini rivojlantirishdir. Shu maqsadga erishishda ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlik ta'lim tizimini rivojlantirish, takomillashtirish va samaradorligini oshirishda muhim omil sifatida e'tirof etiladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50-moddasida ta'kidlanganidek:

“Har kim ta'lim olish huquqiga ega. Davlat uzluksiz ta'lim tizimi, uning turlari va shakllari, davlat va nodavlat ta'lim tashkilotlari rivojlanishini ta'minlaydi. Davlat maktabgacha ta'lim va tarbiyani rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratadi. Davlat bepul umumiy o'rta ta'lim va boshlang'ich professional ta'lim olishni kafolatlaydi. Umumiy o'rta ta'lim majburiydir. Maktabgacha ta'lim va tarbiya, umumiy o'rta ta'lim davlat nazoratidadir”[1].

Shuningdek, quyidagi me'yoriy-huquqiy hujjatlar ta'lim tizimini yanada rivojlantirish va pedagogik hamkorlikni mustahkamlashda asosiy yo'nalish bo'lib xizmat qilmoqda. Ularga:

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi “Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”[2];

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”[3];

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrda “Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi 824-son qarori kiradi [4].

Umumta'lim maktablarining boshqa ta'lim bosqichlari bilan pedagogik hamkorligiga Davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari (DMTT), umumiy o'rta ta'lim maktablari hamda oliy ta'lim muassasalari (OTM) tashkil etadi. Bu bosqichlar bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, uzluksiz ta'lim tizimini asosiy tarkibiy qismini shakllantiradi.

Ta'lim jarayoni avvalo maktabgacha ta'lim bosqichidan boshlanadi. DMTTlarda bolalar 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan davrda tahsil oladilar. Ular yosh xususiyatlariga qarab kichik, o'rta, katta va maktabga tayyorlov guruhlariga bo'linadi. Ushbu bosqichda bolalar “Ilk qadam” o'quv dasturi asosida o'z yoshlariga mos faoliyat turlari bilan shug'ullanadilar, muayyan bilim, ko'nikma va malakalarni egallaydilar.

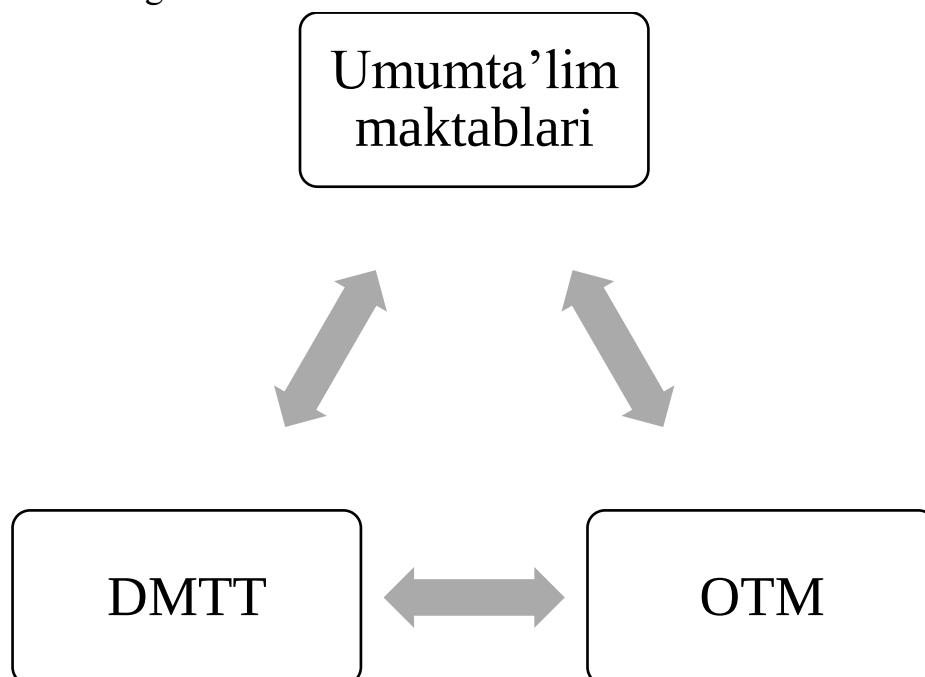
Bu jarayonda shakllangan ilk kompetensiyalar ularning umumta'lim maktabidagi o'qish faoliyatida katta ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun maktabgacha

ta'lim tashkiloti pedagoglari o'z kasbiga mas'uliyat bilan yondashmog'i lozim. Chunki maktab uchun puxta tayyorlangan o'quvchilarni yetkazib berish — aynan DMTT pedagoglarining kasbiy mahorati, malakasi va madaniyatli yondashuviga bog'liqdir.

Umumta'lim maktablarida o'quvchilar o'quvchilar 1-sinf dan 9 yoki 11-sinfgacha o'qib, dastlabki bilimlarni mustahkamlash bilan birga, mustaqil fikrlash, tahlil qilish va muammoli vaziyatlarda yechim topish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Umumta'lim maktablaridagi pedagoglar DMTTda shakllangan kompetensiyalarni yanada rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu bosqichda olingan bilimlar ularning kasbiy yo'nalishini tanlash, Oliy ta'lim muassasalariga kirish va kelgusida jamiyatda faol o'rin egallashida poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Oliy ta'lim muassasalari esa uzluksiz ta'lim tizimining yuqori bosqichini tashkil etadi. Ular ikki bosqichdan — bakalavriat (3–4 yil) va magistratura (1–2 yil) dan iborat. Oliy ta'limda talabalar o'z kasbiy yo'nalishlari bo'yicha chuqur bilim oladilar, mutaxassis sifatida shakllanadilar. Bu jarayonda professor-o'qituvchilarning yondashuvi, ta'lim muhitining sifat darajasi va mutaxassislik fanlarining mazmuni muhim ahamiyatga ega.

Pedagogik faoliyatda ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlikning uzviyligi shundaki, OTMlardagi tayyor kadrlar keyinchalik yana DMTT va umumta'lim maktablariga qaytib, o'z kasbiy faoliyatlarini boshlaydilar. Shu tariqa uzluksiz ta'lim tizimi yopiq sikl ko'rinishida shakllanadi — ya'ni har bir bosqich boshqasini to'ldirib, o'zaro mustahkam bog'lanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari, umumta'lim maktablari va oliy ta'lim muassasalari o'rtasidagi pedagogik hamkorlik bugungi ta'lim tizimida beqiyos ahamiyat kasb etadi. Har bir bosqichning uzviy bog'liqligi uzluksiz ta'lim tizimini mustahkamlab, o'quvchilarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga, o'qituvchilarning malakasini oshirishga hamda ota-ona va jamiyat bilan samarali muloqotga xizmat qiladi.

Hamkorlik pedagogikasi — bu nafaqat tajriba almashish jarayoni, balki ta'lim tizimini yaxlit, izchil va samarali faoliyat yuritishga yo'naltiruvchi muhim pedagogik tamoyil bo'lib, kelajakda ta'lim sifatini yanada oshirish, uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — Toshkent: Adolat, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi PQ–4312-son qarori “Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida”.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF–5712-son farmoni “Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida”.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrda 824-son qarori “Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”.

INKLYUZIV TA'LIMDA O'QITUVCHINING KASBIY KOMPETENSIYASI.

Narenova Munira Farxodovna

*Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti, “Pedagogika nazariyasi va tarixi”
yo‘nalishi I-kurs magistranti*

Annotatsiya

Ushbu maqola inklyuziv ta'limda o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi tushunchasi, uning tarkibiy qismlari va shakllanish omillarini o'rganadi. Ta'lim jarayonidagi inklyuziv prinsiplarni amalga oshirishda o'qituvchining pedagogik, psixologik va kommunikativ ko'nikmalari muhim ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi. Maqolada malaka oshirish va innovatsion metodlarning roliga urg'u berilgan.

Аннотация

В статье рассматривается профессиональная компетентность учителя в условиях инклюзивного образования, её составляющие и факторы формирования. Подчеркивается важность педагогических, психологических и коммуникативных навыков учителя для успешной реализации инклюзивных принципов в образовательном процессе. Особое внимание уделяется вопросам повышения квалификации и применению инновационных методов.

Annotation

This article explores the professional competence of teachers in inclusive education, its components, and factors influencing its development. The importance of pedagogical, psychological, and communicative skills of teachers in effectively implementing inclusive principles in the educational process is emphasized. The article also highlights the role of professional development and innovative approaches.

Kalit so'zlar:

inklyuziv ta'lim, o'qituvchi kasbiy kompetensiyasi, pedagogik kompetensiya, psixologik tayyorgarlik, kommunikativ ko'nikma, diagnostik kompetensiya, innovatsion metodlar, malaka oshirish, individual yondashuv, ta'limda tenglik, ijtimoiy inklyuziya.

Kirish

Bugungi kunda ta'lim tizimida inklyuziv ta'lim nazariyasi va amaliyoti katta ahamiyat kasb etmoqda. Inklyuziv ta'lim barcha o'quvchilar, shu jumladan maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga teng huquq va imkoniyatlarni yaratishga qaratilgan. Bunday ta'lim muhitida o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi yanada dolzarb bo'lib, uning nafaqat umumiy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi, balki individual yondashuv, pedagogik moslashuvchanlik va ijtimoiy-emotsional qo'llab-quvvatlash ko'nikmalarini rivojlantirish zarurati ortib bormoqda. Maqolaning maqsadi inklyuziv ta'lim sharoitida

o'qituvchining kasbiy kompetensiyalarini aniqlash, ularni shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganishdan iborat. Shuningdek, o'qituvchining professional salohiyatini oshirishga yo'naltirilgan innovatsion metodlar va texnologiyalar tahlil qilinadi. Mazkur tadqiqot ta'lim jarayonining inklyuzivlik tamoyillariga mos ravishda tashkil etilishi uchun zarur pedagogik shart-sharoitlarni yaratishda muhim ahamiyatga ega.

Asosiy qism

Inklyuziv ta'lim tushunchasi va uning ahamiyati. Inklyuziv ta'lim barcha o'quvchilarning, jumladan nogironligi yoki boshqa maxsus ehtiyojlari bo'lgan shaxslarning ta'lim olish huquqlarini ta'minlash maqsadida tashkil etiladi. Bu ta'lim modeli teng huquqlilik, ijtimoiy inklyuziya va har bir o'quvchining imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarish tamoyillariga asoslanadi. Inklyuziv ta'lim jamiyatning barcha a'zolarini qamrab olgan, diskriminatsiyasiz va farq qilmasdan ta'lim berishni talab qiladi. Shuning uchun bunday ta'lim muhitida o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi muhim rol o'ynaydi.

O'qituvchining kasbiy kompetensiyasi tushunchasi Kasbiy kompetensiya — bu o'qituvchining ta'lim jarayonini muvaffaqiyatli olib borish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlar majmuasidir. Inklyuziv ta'lim sharoitida o'qituvchining professional kompetensiyasi keng qamrovli bo'lib, unga pedagogik bilimlar, psixologik tayyorgarlik, kommunikatsiya ko'nikmalari, pedagogik diagnostika va individual yondashuvni inkluziv jihatdan qo'llash kiradi.

Inklyuziv ta'limda o'qituvchining kompetensiya sohalari Pedagogik kompetensiya: Darslarni inklyuziv muhitga mos ravishda rejalashtirish, o'quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda o'quv materiallarini moslashtirish. Psixologik kompetensiya: Bolalarning maxsus ehtiyojlarini tushunish, ularning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, stress va konfliktlarni boshqarish. Kommunikativ kompetensiya: O'quvchilar, ota-onalar hamda kasbiy jamoa bilan samarali muloqot o'rnatish. Diagnostik kompetensiya: O'quvchilarning bilimlarini, qobiliyatlarini va qiyinchiliklarini aniq baholash va mos pedagogik choralar ko'rish. Innovatsion kompetensiya: Zamonaviy ta'lim texnologiyalari va metodlarini qo'llash, o'qitish jarayonini doimiy takomillashtirish.

Inklyuziv ta'limda o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini shakllantirish omillari O'qituvchining inklyuziv kompetensiyalarini rivojlantirishda malaka oshirish kurslari, seminarlar, amaliy treninglar hamda mentorlik tizimi muhim hisoblanadi. Shuningdek, o'qituvchilarning professional rivojlanishini rag'batlantirish uchun pedagogik yutuqlarni baholash va qo'llab-quvvatlash tizimi joriy qilinishi lozim.

Amaliy misollar va tavsiyalar Inklyuziv ta'limda samarali o'qituvchi yondashuviga ega bo'lish uchun doimiy o'z-o'zini rivojlantirish, yangiliklarga ochiqlik,

hamkasblar bilan tajriba almashish muhimdir. Shuningdek, maktab hamjamiyati va ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish orqali o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta'lim imkoniyatlari yaratiladi.

Xulosa

Inklyuziv ta'lim tizimida o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi ta'lim sifatini oshirish hamda barcha o'quvchilar, jumladan maxsus ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun teng imkoniyatlar yaratishda muhim omil hisoblanadi. O'qituvchining pedagogik, psixologik, kommunikativ va diagnostik kompetensiyalari inklyuziv tamoyillarga mos ravishda shakllantirilishi zarur. Ushbu kompetensiyalarni rivojlantirish orqali o'qituvchi har bir o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olib, ularni qo'llab-quvvatlay oladi va inklyuziv ta'lim muhitini samarali tashkil eta oladi. Shuningdek, o'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirishga yo'naltirilgan doimiy ta'lim, trening va innovatsion yondashuvlar inklyuziv ta'limning muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta'minlaydi. Kelajakda, maktablar va ta'lim muassasalari inklyuziv kompetensiyalarni mustahkamlash uchun yanada samarali tizimlar ishlab chiqishi hamda professional rivojlanishga keng imkoniyatlar yaratishi lozim. Natijada, o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining yuqori darajasi inklyuziv ta'limning asosiy shartlaridan biri bo'lib, ta'limda tenglik va sifatni ta'minlashning muhim poydevorini tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva, M. (2023). Inklyuziv ta'limda o'qituvchining roli va kompetensiyalari. Toshkent: Ta'lim nashriyoti.
2. Islomova, D. K. (2021). Kasbiy kompetensiya va uning pedagogik asoslari. Samarqand: Universitet nashriyoti.
3. UNESCO. (2020). Inclusive education: the way of the future. Paris: UNESCO Publishing.
4. Smith, J., & Brown, L. (2019). Teacher competencies in inclusive education. Journal of Special Education, 45(3), 123-135.
5. Karimov, B. (2022). Innovatsion texnologiyalar va o'qituvchilar malakasini oshirish. Toshkent: Pedagogika.
6. Petrova, N. V. (2020). Psixologiya ta'limda inklyuziya: nazariya va amaliyot. Moskva: Pedagogika.

MEDIA TA'LIMDAGI TRANSFORMATSIYALAR YOSHLAR NIGOHIDA

Abdukadirova Zilola Mamurovna

CHDPU Pedagogika nazariyasi va tarixi magistr 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada mediata'lim sohasidagi zamonaviy transformatsiyalar yoshlar nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar ta'sirida axborot muhitining tez o'zgarishi, yoshlarning media vositalar orqali ijtimoiy faollikka, ijodkorlikka va tanqidiy fikrlashga yo'naltirilishi ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Tadqiqotda mediata'limning uch asosiy yo'nalishi – kompetensiyaga asoslangan o'qitish, gibridd ta'lim shakllari va mediaetika masalalari yoritilgan. Shuningdek, O'zbekiston ta'lim tizimida mediata'limning joriy etilishi, yoshlarning axborot madaniyatini shakllantirishdagi roli va istiqbollari tahlil qilinadi. Maqola natijalariga ko'ra, mediata'lim yoshlarning ijtimoiy ongini, shaxsiy rivojlanishini va media madaniyatini chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: mediata'lim, raqamli texnologiyalar, media savodxonlik, yoshlar, axborot madaniyati, tanqidiy fikrlash.

Annotation: This article analyzes modern transformations in media education from the perspective of youth. It explores how rapid changes in the information environment, driven by digital technologies, influence young people's creativity, social activity, and critical thinking. The study highlights three main directions of media education transformation: competence-based learning, hybrid educational models, and media ethics. It also examines the implementation of media education in Uzbekistan, emphasizing its role in shaping students' information culture and digital literacy. The findings show that media education contributes to the development of social awareness, personal growth, and media culture among young people.

Keywords: media education, digital technologies, media literacy, youth, information culture, critical thinking.

KIRISH

XXI asrda raqamli texnologiyalar hayotning barcha jabhalariga chuqur kirib bordi. Axborot oqimi keskin oshgan, vizual va interaktiv vositalar yetakchilik qilayotgan davrda mediata'lim masalasi ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylandi. Yoshlar uchun media faqat axborot manbai emas, balki shaxsiy fikrni ifodalash, o'zini ko'rsatish va jamiyatda faol ishtirok etish vositasiga aylangan. Shu bois mediata'limdagi transformatsiyalarni yoshlar nigohida o'rganish nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy-psixologik jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Mediata'lim — bu shaxsni media muhitda axborotni tanqidiy tahlil qilish, ongli ravishda qabul qilish, qayta ishlash va mazmunli shaklda ifodalashga o'rgatuvchi zamonaviy pedagogik tizimdir. U insonni faqat axborot iste'molchisi sifatida emas, balki media maydonda faol, mas'uliyatli va ijodkor subyekt sifatida shakllantirishni maqsad qiladi. Mediata'limning asosiy vazifasi — yoshlarni raqamli axborot oqimida mustaqil fikrlay olish, to'g'ri tanlov qilish va ijtimoiy jarayonlarda ongli ishtirok etishga tayyorlashdir. Bugungi kunda axborot oqimining hajmi keskin oshgani, vizual materiallarning ustuvorligi va interaktiv tarmoqlarning kengaygani tufayli mediata'lim endilikda oddiy fan emas, balki jamiyatning madaniy va ma'naviy rivojlanishida muhim o'rin tutuvchi ijtimoiy institut sifatida qaralmoqda.

Zamonaviy yoshlar uchun media — bu faqat yangiliklarni o'qish yoki ko'rish vositasi emas, balki o'z shaxsini namoyon etish, g'oyalarini tarqatish va ijtimoiy tarmoqlar orqali boshqalar bilan muloqot o'rnatish maydoni hisoblanadi. YouTube, Telegram, TikTok, Instagram, X (Twitter) kabi platformalar nafaqat kommunikatsiya vositasi, balki ta'lim, axborot almashish, hatto iqtisodiy faoliyat maydoniga aylangan. Shunday sharoitda mediata'lim yoshlarning hayotiy faoliyatini boshqaruvchi kuch sifatida namoyon bo'lmoqda. O'quvchi yoki talaba nafaqat axborotni o'qiydi, balki uni qayta ishlab, o'z kontentini yaratadi, fikr bildiradi, tahlil qiladi va baholaydi. Bunday jarayon ularning ijodiy tafakkurini, estetik didini va ijtimoiy mas'uliyatini kuchaytiradi.

So'nggi yillarda mediata'limda chuqur transformatsiyalar ro'y bermoqda. Ilgari ta'lim jarayonida e'tibor asosan axborotni yetkazishga qaratilgan bo'lsa, hozirda bu yo'nalish kompetensiyaga asoslangan yondashuv bilan almashdi. Endi ta'lim jarayoni o'quvchini axborotni o'zlashtirishga emas, balki uni tahlil qilish, solishtirish, tahrir qilish, baholash va yangi shaklda ifodalashga o'rgatishga qaratilgan. Shuningdek, o'qituvchilar ham raqamli vositalardan samarali foydalanish, o'quv jarayonini interaktiv formatda olib borish, media vositalar orqali talabalarning fikr almashuvini faollashtirishga o'tmoqda. Mediata'limning mazmuni endi faqat nazariy bilim emas, balki amaliy ko'nikma va kommunikatsion madaniyatga tayanadi.

Raqamli muhitdagi gibrid ta'lim modellarining kengayishi ham bu transformatsiyaning muhim ko'rinishidir. O'quv jarayonida videodarslar, podkastlar, vebinarlar, infografikalar, raqamli simulyatorlar va onlayn test tizimlarining joriy etilishi yoshlarni o'quv jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirdi. Endilikda talaba yoki o'quvchi faqat tinglovchi emas, balki tahlilchi, muloqotchi va ijodkor sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu esa ta'lim sifatining oshishiga, mustaqil fikrlash va tanqidiy yondashuvning shakllanishiga zamin yaratmoqda.

Shu bilan birga, mediata'limning yana bir muhim yo'nalishi — mediaetika va axborot xavfsizligi masalalariga e'tiborni kuchaytirishdir. Bugungi yoshlar turli platformalarda turfa axborotlar oqimida yashamoqdalar. Shuning uchun ularning

axborotga nisbatan tanqidiy immunitetini shakllantirish zarur. Mediata'lim orqali yoshlar yolg'on axborot, manipulyativ materiallar, soxta kontent va axborot terrori kabi hodisalarga nisbatan ogohlikni o'rganadilar. Shu bilan birga, axborotning ishonchliligi, manbaga hurmat, mualliflik huquqlariga rioya qilish, onlayn xulq-atvor etikasi kabi tushunchalar ularning ma'naviy-axloqiy fazilatlariga singib boradi.

Mediata'limning yoshlar ongiga ijtimoiy va psixologik ta'siri ham muhim ahamiyatga ega. U shaxsning o'ziga ishonchini oshiradi, muloqot madaniyatini rivojlantiradi, ijtimoiy faolligini kuchaytiradi. Yoshlar media orqali o'z qarashlarini erkin bildiradi, jamiyatdagi dolzarb muammolar yuzasidan o'z pozitsiyasini shakllantiradi. Bu jarayon ularning fuqarolik ongini rivojlantiradi, mas'uliyatli ijtimoiy ishtirokchi sifatida yetishishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, mediata'lim shaxsiy brendni shakllantirish, ijodiy va iqtisodiy faoliyatni yo'lga qo'yish imkonini ham beradi. Ko'plab yoshlar blogerlik, grafika dizayni, video kontent ishlab chiqish, raqamli marketing sohalarida o'z yo'lini topmoqda.

Biroq bu jarayonning ijobiy tomonlari bilan bir qatorda ayrim xavf-xatarlar ham mavjud. Media vositalardan ortiqcha foydalanish, e'tiborning pasayishi, raqamli muhitdagi “ideal hayot” tasvirlariga taqlid qilish, onlayn stress, virtual qaramlik kabi muammolar yoshlar psixologiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli mediata'lim faqat texnik ko'nikmalarni emas, balki psixologik himoya, emotsional barqarorlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi mexanizmlarni ham o'z ichiga olishi lozim.

O'zbekiston ta'lim tizimida mediata'lim yo'nalishining bosqichma-bosqich rivojlanib borayotgani e'tiborga molik. “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida ta'lim muassasalarida media savodxonlikni oshirish, raqamli kontent yaratish, onlayn o'qitish platformalarini kengaytirish ishlari amalga oshirilmoqda. Universitetlarda “media va axborot madaniyati”, “raqamli pedagogika”, “kommunikatsion texnologiyalar” kabi kurslarning paydo bo'lishi — bu jarayonning amaliy natijasidir. Shuningdek, yoshlar orasida “Media maktablar”, “Axborot savodxonligi haftaligi”, “Yosh jurnalistlar klubi” kabi tashabbuslarning yo'lga qo'yilishi mediata'lim madaniyatining shakllanishiga katta hissa qo'shmoqda.

Shubhasiz, mediata'limning istiqboli o'qituvchilarning yangi raqamli kompetensiyalarni egallashi, xalqaro tajribalarni milliy ta'lim tizimiga moslashtirish va sun'iy intellektga asoslangan o'quv modellarini keng joriy etish bilan chambarchas bog'liq. Bu yo'nalishdagi muvaffaqiyat yoshlarning raqamli dunyoda ongli, mustaqil va mas'uliyatli fikrlovchi avlod sifatida shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Mediata'lim jamiyatda yangi madaniy bosqich — axborot ongli, ijtimoiy faol va media-savodli avlodni tarbiyalash bosqichini boshlab bermoqda.

XULOSA

Mediata'limdagi transformatsiyalar yoshlar dunyoqarashini, o'zini anglash va ijtimoiy faolligini yangicha yo'nalishda shakllantirmoqda. Raqamli muhitda yashayotgan avlod uchun media savodxonlik endilikda hayotiy kompetensiya darajasiga aylandi. Shu bois ta'lim siyosatida mediata'limni strategik ustuvor yo'nalish sifatida rivojlantirish, yoshlarni axborot oqimida mustaqil, tanqidiy va mas'uliyatli fikrlashga o'rgatish — zamonaviy pedagogikaning eng muhim vazifasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qodirov, M. Mediata'lim va axborot madaniyati. Toshkent: Fan, 2022.
2. UNESCO. Media and Information Literacy Curriculum for Teachers. Paris, 2021.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi to'g'risidagi qarori, 2020-yil.
4. Qosimova, D. Raqamli pedagogika va yoshlar media kompetensiyasi. Toshkent, 2023.

RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA KO'RGAZMALILIK TAMOYILLARI ASOSIDA TALABALARNI PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASH VA ULARNING MA'NAVY-AXLOQIY RIVOJLANISHIDAGI MUAMMOLAR

Tazabayeva.O.E

CHDPU Pedagogika nazariyasi va tarixi

Magistr 1-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu tezisda raqamlashtirish sharoitida talabalarni pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayonida ko'rgazmalilik tamoyillarini qo'llash va ularning ma'naviy-axloqiy rivojlanishidagi muammolar tahlil qilinadi. Tezisda pedagogik tayyorgarlik jarayoni, vizual va interaktiv materiallar, raqamli texnologiyalar va ularning talabalar shaxsining ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ta'siri ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari pedagogik jarayonni samarali tashkil etish va ma'naviy-axloqiy rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan amaliy tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: Raqamlashtirish, ko'rgazmalilik tamoyillari, pedagogik faoliyatga tayyorgarlik, ma'naviy-axloqiy rivojlanish, vizual materiallar, interaktiv ta'lim.

Аннотация: В данной диссертации анализируется применение принципов наглядности при подготовке студентов к педагогической деятельности в условиях цифровизации и проблемы их нравственно-этического развития. Рассматриваются процесс педагогической подготовки, использование визуальных и интерактивных материалов, цифровые технологии и их влияние на нравственные и этические качества личности студентов. Результаты исследования включают практические рекомендации по эффективной организации педагогического процесса и обеспечению нравственно-этического развития.

Ключевые слова: Цифровизация, принципы наглядности, подготовка к педагогической деятельности, нравственно-этическое развитие, визуальные материалы, интерактивное обучение.

Abstract: This thesis examines the application of visual (demonstrative) principles in preparing students for pedagogical activities in the context of digitalization, and the challenges in their moral and ethical development. The study covers the pedagogical preparation process, the use of visual and interactive materials, digital technologies, and their impact on students' moral and ethical qualities. The results include practical recommendations for the effective organization of the pedagogical process and ensuring moral and ethical development.

Keywords: Digitalization, principles of visual learning, preparation for pedagogical activity, moral and ethical development, visual materials, interactive learning.

Zamonaviy ta'lim jarayoni raqamlashtirish sharoitida yangi pedagogik yondashuvlarni, shu jumladan ko'rgazmalilik tamoyillarini qo'llashni talab qiladi. Ushbu yondashuvlar nafaqat talabalarni pedagogik faoliyatga tayyorlashga, balki ularning ma'naviy-axloqiy rivojlanishini ta'minlashga ham xizmat qiladi.

Ganiev E.A., “Educational Problems In The Information Society” Muallif axborot jamiyati sharoitida ta'lim tizimida yuzaga keladigan muammolarni tahlil qiladi. Raqamli texnologiyalarning ta'lim va tarbiya jarayoniga ta'siri, yoshlar ongida e'tiborning chalg'ishi, media ortiqcha ta'sirlar va ijtimoiy aloqalarning zaiflashishi kabi salbiy omillarni ko'rsatadi. Shu bilan birga, raqamli muhit ijobiy imkoniyatlar ham beradi: interaktiv o'quv resurslari orqali ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni mustahkamlash, axborot savodxonligini oshirish. Ushbu maqola mavzuda “raqamlashtirish sharoitida ma'naviy-axloqiy rivojlanishdagi muammolar” qismini yoritishda muhim manba hisoblanadi.¹¹¹

Maxmudova Z., “Zamonaviy ta'lim sharoitida talabalar shaxsining ma'naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirish” borasida izlanish olib borgan. Maqolada zamonaviy ta'lim muhitida talabalar shaxsida ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish usullari o'rganiladi. Muallif raqamli texnologiyalar va ijtimoiy-madaniy muhitning ta'lim jarayoniga ta'sirini tahlil qilib, pedagogik faoliyatda loyiha va amaliy mashg'ulotlar orqali talabalar shaxsini rivojlantirishga urg'u beradi. Ushbu manba mavzuda “ma'naviy-axloqiy rivojlanish” qismini mustahkamlash va pedagogik faoliyatga tayyorgarlik jarayonini boyitish imkonini beradi. Shu bilan birga, ko'rgazmalilik tamoyillari bilan bog'lash imkoniyatini yaratadi, chunki vizual va interaktiv materiallar ma'naviy tarbiya samaradorligini oshiradi.¹¹²

Ergashev N. va boshq., “Raqamli ta'lim sharoitida bulutli texnologiyalar yordamida o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash” bo'yicha ish olib borgan. Maqolada raqamli muhit va bulutli texnologiyalar yordamida pedagogik tayyorgarlik jarayoni nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Muallif ko'rgazmalilik tamoyillari va vizual materiallardan foydalangan holda pedagogik faoliyatga tayyorlashning samarali usullarini taqdim etadi. Ushbu manba mavzuda “pedagogik faoliyatga tayyorlash” va “raqamlashtirish sharoiti” qismlarini yoritishda muhim ahamiyatga ega. Maqola ma'naviy-axloqiy rivojlanish jihatini yetarlicha yoritmasa-da, pedagogik tayyorgarlik va interaktiv texnologiyalarni qo'llash orqali talabalarning shaxsiy fazilatlarini shakllantirish imkoniyatini ochadi.¹¹³

¹¹¹ . G'aniyev B. Ta'lim jarayonida ko'rgazmalilik tamoyilining didaktik asoslari. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2018

¹¹² Maxmudova D. Raqamli pedagogika sharoitida talabalar ma'naviy tarbiyasini rivojlantirish muammolari // Pedagogika va psixologiya jurnali, №2, 2022.

¹¹³ Ergashev S. Ko'rgazmali metodlardan foydalanish samaradorligi. – Qarshi: Nasaf, 2021.

Ushbu adabiyotlar tahlili ko'rsatdiki, zamonaviy ta'lim jarayoni raqamlashtirish sharoitida yangi pedagogik yondashuvlarni talab qiladi. Ganievning tadqiqoti raqamli muhitning salbiy va ijobiy ta'sirini ko'rsatib, talabalar va bo'lajak pedagoglarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishidagi muammolarni yoritadi. Maxmudovanning ishlari ma'naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirish va pedagogik faoliyatga tayyorgarlik jarayonida zamonaviy pedagogik usullarni, shu jumladan loyiha va amaliy mashg'ulotlarni qo'llashni muhim deb hisoblaydi. Ergashev va hamkasblari esa pedagogik tayyorgarlik jarayonini raqamli texnologiyalar va ko'rgazmalilik tamoyillari orqali samarali tashkil etish imkoniyatlarini ta'kidlaydi.

Shuningdek, ular pedagogik faoliyatga tayyorgarlik, raqamli texnologiyalarni qo'llash va talabalarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ilmiy jihatdan tushuntirishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston — yangi imkoniyatlar davlati. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Ta'lim tizimini raqamlashtirish to'g'risida PQ–4884-sonli qarori. 04.11.2020.
4. O'zbekiston Respublikasi “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. 23.09.2020 y.
5. Xodjayev B. Pedagogika. – Toshkent: Tafakkur, 2019.
6. Yo'ldoshev J., To'rayeva O. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Sharq, 2020.
7. Zunnunov A. Ma'naviyat asoslari. – Toshkent: Tafakkur, 2019.
8. G'aniyev B. Ta'lim jarayonida ko'rgazmalilik tamoyilining didaktik asoslari. – Toshkent: Ilm Ziya, 2018.
9. Maxmudova D. Raqamli pedagogika sharoitida talabalar ma'naviy tarbiyasini rivojlantirish muammolari // Pedagogika va psixologiya jurnali, №2, 2022.
10. Ergashev S. Ko'rgazmali metodlardan foydalanish samaradorligi. – Qarshi: Nasaf, 2021.
11. Omonov H. Ko'rgazmali o'qitish tamoyillari va ta'lim samaradorligi. – Toshkent: Fan, 2018.

UMUMTA'LIM MUASSASASIDA YOSHLARNI TARBIYALASHDA O'ZIGA XOS SHARQONA USULLARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Karimova Tursinoy Gulomjonovna
*CHDPU “Pedagogika nazariyasi va tarixi”
yo‘nalishi 1-kurs magistranti*

Tayanch so‘zlar: sharqona tarbiya, tarbiyaviy ishlar, tarbiyaviy an‘analari, milliy qadriyatlar, ustoz shogirt an‘analari, sharq ta‘limi, mehnat tarbiyasi, mehnatsevarlik, sharqona usullar, hikmatlar tahlili, hayotiy vaziyatlar, milliy qadriyatlar, suhbat va mushohada, o‘dob-axloq.

Ключевые слова: восточное воспитание, воспитательная работа, воспитательные традиции, национальные ценности, традиции отношений учитель-ученик, восточное воспитание, трудовое воспитание, трудолюбие, восточные методы, анализ мудрости, жизненные ситуации, национальные ценности, беседа и наблюдение, этикет.

Keywords: oriental upbringing, educational work, educational traditions, national values, teacher-student traditions, oriental education, labor education, diligence, oriental methods, analysis of wisdom, life situations, national values, conversation and observation, etiquette.

Bugungi globallashuv jarayonida yosh avlodni milliy ruhda, yuksak axloqiy fazilatlar asosida tarbiyalash masalasi davlat siyosatining muhim yo‘nalishiga aylangan. Ta‘lim muassasalarida amalga oshirilayotgan tarbiyaviy ishlar nafaqat ilmiy, balki milliy qadriyatlarimizga asoslangan bo‘lishi zarur. Sharq xalqlari, xususan, o‘zbek xalqining boy ma‘naviy merosi, o‘ziga xos tarbiyaviy an‘analari yoshlarni komil inson sifatida voyaga yetkazishda bebaho manbadir.

Sharqona tarbiya mohiyati

Sharqona tarbiya – bu avvalo insonni ma‘naviy kamolotga yetaklovchi qadriyatlar tizimidir. U Qur‘on, Hadis, buyuk mutafakkirlar (Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshband, Forobiy, Ibn Sino va boshqalar) ta‘limotiga tayangan holda shakllangan. Sharqona tarbiya insonparvarlik, sabr-toqat, kattalarga hurmat, kichiklarga mehr, halollik va adolat kabi fazilatlarni ustuvor qiladi. Mazkur fazilatlar yoshlarning dunyoqarashini shakllantirishda, ularda vatanparvarlik, o‘dob-axloq va mas‘uliyat hissini uyg‘otishda katta ahamiyat kasb etadi.

Umum ta‘lim muassasalarida tarbiya jarayonining o‘ziga xos xususiyatlari

Maktab – bu yosh avlodni hayotga tayyorlaydigan muhim ijtimoiy muhitdir. Tarbiya jarayoni ta‘lim bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi samimiy

muloqot asosida kechadi. Shu bois, zamonaviy ta'lim tizimida sharqona tarbiya tamoyillari quyidagi yo'nalishlarda qo'llanilishi mumkin.

1. Milliy qadriyatlarga tayangan holda dars jarayonini tashkil etish.

O'quv dasturlarida milliy urf-odatlar, xalq og'zaki ijodi, tarixiy shaxslar hayoti va faoliyatiga oid misollarni kiritish yoshlarning milliy o'zligiga hurmatini oshiradi.

2. Odob-axloq darslarini hayotiy misollar bilan boyitish.

O'quvchilarga qadimiy hikmatlar, hadislar, xalq maqollari asosida hayotiy saboqlar berish samarali natija beradi. Masalan, “Yaxshilik qil, suvga tashla”, “Ilm – nur, jaholat – zulmat” kabi xalq donishmandligi namunalarini tahlil qilish orqali axloqiy tushunchalar mustahkamlanadi.

3. Oila va maktab hamkorligi.

Sharqona tarbiya oiladan boshlanadi. Shu sababli ota-onalar bilan hamkorlikda ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar tashkil etish, oilaviy qadriyatlarni yoshlar ongiga singdirish muhim.

4. Ustoz-shogird an'alarini davom ettirish.

Sharq ta'limida ustoz shaxsi katta o'ringa ega. Har bir o'quvchi o'z ustoziga hurmat bilan qarash, uning nasihatlariga amal qilish, hayotiy yo'lida ibrat olishni o'rganadi.

5. Mehnat tarbiyasi orqali axloqiy shakllanish.

Yoshlarni mehnatsevarlik, vatanparvarlik, jamoaga foydali bo'lish ruhida tarbiyalash – sharqona pedagogikaning ajralmas qismidir.

Sharqona usullardan foydalanish metodikasi

Sharqona tarbiya metodikasi zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'un holda qo'llanganda yuqori samaradorlik beradi. Quyida o'qituvchilar uchun ba'zi metodik tavsiyalar keltiriladi:

“Hikmatlar tahlili” metodi: Darslarda buyuk allomalar hikmatlarini muhokama qilish, ularning mazmunini tahlil etish orqali o'quvchilarni fikrlashga o'rgatish.

“Hayotiy vaziyatlar” usuli: O'quvchilarga axloqiy tanlovlarni o'z ichiga olgan vaziyatlarni taqdim etib, to'g'ri qaror qabul qilishni o'rgatish.

“Milliy qadriyatlar burchagi” loyihasi: Har bir sinfda o'zbek xalqining qadriyatlariga bag'ishlangan burchak tashkil etish (maqollar, san'at namunalar, milliy kiyimlar, tarixiy shaxslar rasmlari bilan).

“Suhbat va mushohada” darslari: Har haftada ma'naviyatga oid mavzuda erkin suhbat tashkil etish.

Ushbu metodlar orqali o'quvchilar faqat nazariy bilim emas, balki hayotiy tajriba, insoniylik saboqlarini ham o'zlashtiradilar.

Xulosa

Sharqona tarbiya – bu insoniyat tajribasining eng qadimiy va eng boy merosidir. Uni maktab tarbiya tizimiga singdirish orqali biz yoshlarni nafaqat bilimli, balki odobli, vatanparvar, mehr-shafqatli insonlar sifatida voyaga yetkazamiz. Har bir o‘qituvchi, tarbiyachi o‘z faoliyatida milliy qadriyatlarimizga tayanib ish yuritisa, ta’lim-tarbiya jarayoni yanada mazmunli va samarali kechadi.

Shunday qilib, umum ta’lim muassasasida sharqona tarbiya usullarini ilmiy asosda qo‘llash — bu kelajak avlodning ma’naviy poydevorini mustahkamlash demakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Navoiy. “Mahbub ul-qulub”. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2016.
2. Forobiy A. “Fozil shahar ahli”. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012.
3. Karimov I.A. “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch”. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
4. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
5. Pedagogika. Darslik / A. Abduqodirov, M. Qurbonov va boshqalar. – Toshkent: Fan, 2021.

TA'LIM JARAYONIDA FASILITATORLIK VA KAUCHING STRATEGIYALARINI INTEGRATSIYA QILISH MODELI

Insavaliyeva Nigora Elmurod qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Pedagogika nazariyasi va tarixi
magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim jarayonida fasilitatorlik va kauching strategiyalari integratsiya qilishning nazariy asoslari, pedagogik amaliyotdagi ahamiyati hamda ularning o'zaro uyg'unlashuvi orqali o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, integratsiyalashgan modelning ta'lim sifatiga ta'siri, shaxsiy rivojlanish va refleksiya jarayonidagi roli tahlil qilingan.

Аннотации : В данной статье рассматриваются теоретические основы интеграции фасилитационных и коучинговых стратегий в образовательном процессе, их значение в педагогической практике, а также вопросы укрепления взаимодействия между учеником и преподавателем. Кроме того, анализируется роль интегрированной модели в повышении качества образования, личностном развитии и процессе рефлексии.

Abstract: This article examines the theoretical foundations of integrating facilitation and coaching strategies in the educational process, their significance in pedagogical practice, and the issues of strengthening collaboration between students and teachers. It also analyzes the role of the integrated model in improving the quality of education, personal development, and reflection processes.

Kalit so'zlar: fasilitatorlik, kauching, integratsiya, ta'lim sifati, pedagogik model, refleksiya.

Ключевые слова: фасилитация, коучинг интеграция, качество образования, педагогическая модель, рефлексия.

Keywords: facilitation, coaching, integration, quality of education, pedagogical model, reflection.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim tizimi inson kapitalini shakllanishida asosiy omil bo'lib qolmoqda. Ta'lim jarayonining samaradorligi o'qituvchi faoliyatining zamonaviy talablarga mosligi, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni qo'llay olishi bilan belgilanadi. Shu nuqtai nazardan, fasilitatorlik va kauching strategiyalarini integratsiya qilish o'qituvchi faoliyatining innovatsion shakli sifatida qaralmoqda. Bu yondashuv o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro ishonch, motivatsiya hamda ijodkorlikni rivojlantiradi.

Fasilitatorlik (lot.facilitare-yengillashtirmoq)-o'quvchi faoliyatini rag'batlantirish, mustaqil fikrlashini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan pedagogik yondashuvdir. Fasilitatorlik yondashuvi o'quv jarayonida o'qituvchining asosiy vazifasini o'quvchini yo'naltirish, faollashtirish va mustaqil fikrlashga undash deb biladi. Bunda o'qituvchi bilim manbai emas, balki o'rganish jarayonini tashkil etuvchi shaxs sifatida faoliyat yuritadi. Fasilitatorlik sharoitida o'quvchilar o'z fikrini erkin ifoda etadi, tanqidiy fikrlaydi va jamoaviy muhokamalarda faol ishtirok etadi.

Kauching (ing.coaching-yo'l-yo'riq berish, o'stirish) esa shaxsiy salohiyatni ochish, madsadli o'sishga yo'naltirishni nazarda tutadi. Ushbu ikki strategiyaning birlashuvi ta'limda motivatsion, kommunikativ va reflektiv muhit yaratadi.

Fasilitatorlik modeli insonparvarlik, demokratik boshqaruv, interfaol o'qitish va o'quvchini o'rganish subyekti sifatida tan olish g'oyalariga asoslanadi. Kauching esa, J.Uhitmor, T.Gallvey, D.Kolb kabi olimlar tomonidan ishlab chiqilgan shaxsiy rivojlanishga yo'naltirilgan modeldir. Unga ko'ra, samarali o'qituvchi o'quvchi salohiyatini ochishga yordam beradi, unga nima qilish kerakni emas, qanday o'ylash va qaror qabul qilishni o'rgatadi.

Integratsiyalashgan modelning mohiyati

Fasilitatorlik va kauching strategiyalarini integratsiya qilish modeli quyidagi tamoyillarga tayanadi:

-Shaxsga yo'naltirilganlik: o'quvchining ehtiyoj, qiziqish va maqsadlarini inobatga olish;

-Hamkorlikda o'qitish: o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida ishonchli, teskari aloqaga asoslangan muloqot;

-Refleksiya va o'zini baholash: o'quvchi o'z faoliyatini tahlil qilib, o'sish yo'nalishlarini belgilaydi;

-Motivatsion qo'llab-quvvatlash: o'qituvchi o'quvchining ichki motivlarini faollashtiradi.

Modelning amaliy tuzilmasi to'rt bosqichdan iborat:

Diagnostika bosqichi-o'quvchi ehtiyojlari, o'rganish uslublari aniqlanadi.

Rejalashtirish bosqichi-o'quvchi maqsadlari va o'sish yo'nalishlari belgilanadi.

Amaliyot bosqichi-fasilitatorlik va kauching metodlari uyg'unlashadi.

Refleksiya bosqichi-natijalar tahlil qilinadi va o'sish darajasi baholanadi.

Integratsiyalashgan modelning ta'limsifatiga ta'siri

Amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, fasilitatorlik va kauchining strategiyalarining integratsiyasi natijasida o'quvchilarda o'zini boshqarish, mustaqil qaror qabul qilish, ijodkorlik va refleksiya ko'nikmalari shakllanadi. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasida ishonchli muloqot kuchayadi, ta'lim jarayoni ijobiy psixologik muhitda kechadi.

Xulosa

Ta'limjarayonida fasilitatorlik va kauching strategiyalarini integratsiya qilish shaxsiylashtirilgan o'qitish modelini shakllantirishga, o'quvchi salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishga xuzmat qiladi. Ushbu yondashuv o'qituvchini yo'naltiruvchi, motivator va hamkor sifatida, o'quvchini esa faol subyekt sifatida shakllantiradi. Bu esa zamonaviy ta'lim tizimini insonparvar, interaktiv va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Mazkur model o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni mustahkamlaydi, ta'lim sifatini oshiradi hamda shaxsning refleksiv va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rojers K. “Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi”. - London, 1983.
2. Whitmore J. Coaching for Performance. - London: Nicholas Brealey Publishing, 2009.
3. Kolb D. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development Prentice Hall, 4984.
4. O'zbekiston Respublikasi “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. – Toshkent 2020.
5. Mirziyoyev Sh. M. “Yangi O'zbekiston- taraqqiyot va ma'naviyat yo'lida”. – Toshkent, 2022.

SUN'IY INTELLEKT ORQALI O'QUVCHI SHAXSINING QAYTA TALQINI: AXLOQ, TAFAKKUR VA MAS'ULIYAT MUAMMOLAR

Mamadaliyeva Muxlisa Ravshanbek qizi
Andijon davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining ta'lim tizimiga kirib kelishi natijasida o'qituvchi shaxsining mohiyati, uning axloqiy, tafakkuriy va mas'uliyatli jihatlarining qayta talqin qilinishi tahlil etilgan. Maqolada inson va mashina tafakkuri o'rtasidagi chegaralar, pedagogik qadriyatlarning yangi bosqichdagi o'zgarishi falsafiy yondashuv asosida yoritiladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, o'qituvchi shaxsi, axloq, tafakkur, mas'uliyat, raqamli ta'lim

Annotation: This article analyzes the transformation of the teacher's personality as a result of the integration of artificial intelligence (AI) technologies into the education system. It examines the reinterpretation of the teacher's ethical, intellectual, and responsible dimensions. The article explores the boundaries between human and machine thinking, as well as the evolution of pedagogical values at a new stage, through a philosophical approach.

Keywords: artificial intelligence, teacher's personality, ethics, thinking, responsibility, digital education, philosophy.

Аннотация: В данной статье анализируется трансформация личности преподавателя в результате внедрения технологий искусственного интеллекта (ИИ) в систему образования. Рассматриваются переосмысление его нравственных, мыслительных и ответственных аспектов. В статье через философский подход освещаются границы между человеческим и машинным мышлением, а также изменение педагогических ценностей на новом этапе развития.

Ключевые слова: искусственный интеллект, личность преподавателя, этика, мышление, ответственность, цифровое образование, философия.

ASOSIY QISM Sun'iy intellekt hayot tarzimizni o'zgartirdi. U har bir sohaga kirib kelmoqda, biz avval o'ylardikki, sun'iy intellekt kundalik hayotimizga, turmush tarzimizga yordam beradi deb ammo u shunday kuch bo'lib keldiki insonlarni ma'naviyatiga, inson zehnini ortda qoldiradigan algoritmlari bilan, sun'iy intelegt terrorizmga qarshi kurash, global ochlik muammolarini hal etish, hattoki tibbiyot sohasida ham kirib keldi. Hozirda uqanday sayohat qilishimiz, nimani ko'rishimiz, nimani kiyishimiz va hattoki nimani yeyishimizni o'rgatmoqda. Vaholangki, ta'lim sohasini ham eggalab bormoqda, deyarli

insonni fikrlashga hojati ham qolmadi. Shu o'rinda asosiy savol tug'iladi: sun'iy intellekt o'quvchi shaxsini qanday o'zgartirmoqda?

Bilamizki sun'iy intellektdan misol uchun ChatGPTdan foydalanayotgan bolalarda dunyo qarash ancha shakllanmoqda, deyarli har bir qilayotgan ishini undan so'rab bajarimoqda buni yaxshi tomonlari ko'p lekin maktab vazifalarini ham ChatGPT bajarib bermoqda bu orqali bolalarda fikrlash qobiliyati sustaymoqda. Sun'iy intellekt orqali o'rganayotgan o'quvchi axloqiy qarorlarni ham o'zgartirmoqda. Axloqiy muammo - o'quvchining o'zi o'rganayaptimi yoki faqatgina tizimdan tayyor natijani olayaptimi - degan savolda namoyon bo'ladi. Demak, sun'iy intellekt bilan ishlashda axloqiy mas'uliyat ham yangi shakl kasb etayotgani ma'lum. Sun'iy intellekt yordamida o'rganish o'quvchini vaqtini tejashi, oson va behato ma'lumotlarga ega bo'lishi kabi bir qator qulayliklarga ega bo'lishi mumkin amma tanganing ikkinchi tomoni ham bor. Misol uchun topshiriqlarni o'zi bajarish o'rniga, Al'dan nusxa olishi, sun'iy intellektdan "fikir" sifatida foydalanib, o'z tafakkurini ishlatmaslik. Bu jarayon "aqliy halollik" tushunchasini yangicha talqin qilishni talab etadi. O'quvchi endi faqat bilim emas, axloqiy qarorni ham texnologiya bilan birga qabul qilishi zarur. Shu sababli o'qitish jarayonida axloqiy mas'uliyatni raqamli muhitga mos shaklda o'rgatish zarur. Bolalar zamonaviylashgan raqamli muhit orqali dunyoni o'rganadi, muloqot qiladi va tafakkurini shakllantiradi. Shu bois davlat darajasida ularning himoyasini ta'minlash - ustuvor vazifa sifatida belgilangan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 78-moddasida bola huquqlari va manfaatlarini himoya qilish, ularning jismoniy, aqliy va ma'naviy rivojlanishi uchun zarur sharoitlarni yaratish davlat zimmasiga yuklatilgan¹¹⁴.

Tafakkur paradigmasining o'zgarishi yani sun'iy intellekt o'quvchining tafakkurini o'zgartiradi va u ma'lumotni yodlashdan, izlanish va fikr almashishdan ko'ra, tizimlashtirish va osongina tanlab olishni afzal ko'radi. Bu, bir tomondan, o'rganishni tezlashtiradi, lekin ikkinchi tomondan ijodiy tafakkurni susaytiradi. Biroq bu jarayonni inkor etmasdan, boshqarish muhim. Yani o'quvchi sun'iy intellekt yordamida fikrlashni emas, fikrni chuqurlashtirishni o'rganishi zarur. Misol uchun bir vazifani sun'iy intellektdan ko'chirmasdan shu mavzuga oid manba yuklab olishi izlanishi mumkin. Sun'iy intellekt ta'lim uchun bolalarning individual qobiliyatini ochish, o'quv jarayonini shaxsga yo'naltirish va interaktiv o'qitish tizimini joriy etish va amalda qo'llash uchun muhim vosita. Misol uchun 2021-yilda qabul qilingan "Sun'iy intellekt texnologiyalarini yanada rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-189-son Prezident farmoni¹¹⁵ bu yo'nalishda davlat siyosatining asosini belgiladi. Ushbu farmon asosida maktablar va oliy o'quv yurtlarida Al laboratoriyalari, raqamli

¹¹⁴ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 2023-yil tahriri, 78-modda.

¹¹⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni, PF-189, "Sun'iy intellekt texnologiyalarini yanada rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida", 2021-yil.

kompetensiyalar markazlari tashkil etilishi ham bu talimga berilayotgan etibordir. Sun'iy intellektdan foydalanish mas'uliyati masalasi hozirgi zamonda faqatgina texnik emas balki axloqiy va huquqiy muammo sifatida ham ko'zga tashlanmoqda. Texnologiyani ishlab chiqish yoki undan foydalanish jarayonida inson qadri, axborot xavfsizligi, ijtimoiy barqarorlik tamoyillari doimo inobatga olinishi kerak. Sun'iy intellektdan foydalangan holda amalga oshirilgan har bir natija - insonning tanlovi va mas'uliyati natijasi. Shuningdek quyidagi tamoyillar muhim:

Shaffoflik - Sun'iy intellekt qarorlarining izohlanishi va tushunarli bo'lishi.

Adolat - diskriminatsiya, noto'g'ri ma'lumot va xatoliklardan saqlanish.

Maxfiylik - shaxsiy ma'lumotlar himoyasiga rioya etish.

Axloqiy nazorat - texnologiyani inson qadriyatlariga zid yo'nalishlarda ishlatmaslik zarur.

Aldan foydalanish o'qituvchi, talaba, ota-ona va jamiyat o'rtasidagi mas'uliyat zanjirini yangidan shakllantiradi. Misol uchun, o'quvchi Al yordamida vazifalarni bajarayotganda o'z tafakkurini rivojlantirishdan uzoqlashishi mumkin. Shu bois o'qituvchining vazifasi - Al vositalarini nazorat bilan, tarbiyaviy yo'nalishda qo'llash zarur. Prezident Shavkat Mirziyoyev 2025-yil 21-aprel kuni o'tkazgan yig'ilishda: "Yoshlarni raqamli savodxonlikka o'rgatish bilan bir qatorda, ularning ma'naviyatini asrash ham dolzarb vazifadir", - deya ta'kidlagan¹¹⁶. Mamlakatimizda ilm fanni rivojlantirish maqsadida juda katta qadamlar tashlanib, har bir sohada raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali ijtimoiy iqtisodiy sohalarda katta natijalarga erishish mumkinligini hayotning o'zi ko'rsatib turibdi. Sun'iy intellekt tadqiqotlari yuqori texnologiyali va ixtisoslashgan soha bo'lib, u ko'pincha bir-biri bilan aloqa qila olmaydigan kichik sohalarga „chuqur“ bo'linadi. Ixtisoslashgan muammolarni hal qilish, ixtisoslashgan muassasalar, individual tadqiqotchilar ishi va juda turli xil vositalardan foydalanish va sun'iy intellektni qanday amalga oshirish kerakligi haqidagi uzoq vaqtdan beri mavjud bo'lgan fikr farqlari atrofida kichik sohalarda paydo bo'ldi.¹¹⁷ Sun'iy intellekt ta'limda inson o'rnini bosish emas, balki uning imkoniyatlarini kengaytirish, ta'lim sifatini oshirish va har bir o'quvchiga teng imkoniyat yaratish vositasidir. Kelajakda bu texnologiyalar o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqadi.

XULOSA o'rnida aytish joizki, Sun'iy intellekt o'quvchi shaxsini yo'q qilmaydi, balki yangi shaklda qayta talqin etadi. Endi o'quvchi:

bilim oluvchi emas, intellektual hamkor,

ijrochi emas, sun'iy tafakkur bilan dialogdagi inson,

¹¹⁶ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning 2025-yil 21-aprel kuni raqamli xavfsizlik va yoshlar ma'naviyati bo'yicha yig'ilishdagi nutqi.

¹¹⁷ <https://share.google/q0kvgUA1ALvubKxvn>

passiv emas, axloqiy mas'uliyatni his qiluvchi subyektga aylanishi kerak.

Raqamli davrda haqiqiy maqsad - texnologiyadan foydalanib bilim olish emas, balki texnologiyalar ta'sirida ham insoniylikni saqlab qolishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1.O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 2023-yil tahriri

2.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni, PF-189, "Sun'iy intellekt texnologiyalarini yanada rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida", 2021-yil.

3.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning 2025-yil 21-aprel kuni raqamli xavfsizlik va yoshlar ma'naviyati bo'yicha yig'ilishdagi nutqi.

4.<https://share.google/q0kvgUA1ALvubKxvn>

5.To'xliyev, B. Ta'lim falsafasi va innovatsiyalar. - Toshkent: Fan, 2022.

6. Floridi, L. The Ethics of Artificial Intelligence. - Oxford University Press, 2020.

7.Bostrom, N. Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies. - Oxford: OUP, 2016.

SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN TA'LIM JARAYONIDA FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Nazarova Surayyo Jabbor qizi

Annotatsiya: Ta'lim jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish samaradorligi uning ilmiy-nazariy asoslarini, individual ta'limni rivojlantirish va ma'muriy vazifalarni raqamlashtirishda sun'iy intellektning rolini tahlil qilish muximdir. Bu sun'iy intellektning innovasion pedagogik usullar bilan integratsiyalashuvi, pedagogik imkoniyatiga potensial ta'siri va uni amalga oshirish bilan bog'liq tashkiliy-axloqiy muammolarga yechim topishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, ta'lim texnologiyasi, moslashuvchan ta'lim, tizim, raqamli ta'lim, pedagogika, raqamlashtirish.

Аннотация: Эффективность использования технологий искусственного интеллекта в образовательном процессе требует анализа их научно-теоретических основ, роли искусственного интеллекта в развитии индивидуального обучения и цифровизации административных задач. Это способствует интеграции искусственного интеллекта с инновационными педагогическими методами, его потенциальному влиянию на педагогические возможности и поиску решений организационно-этических проблем, связанных с его внедрением.

Ключевые слова: искусственный интеллект, образовательная технология, адаптивное обучение, система, цифровое образование, педагогика, цифровизация.

Abstract: The effectiveness of using artificial intelligence technologies in the educational process requires an analysis of their scientific and theoretical foundations, the role of artificial intelligence in the development of individualized learning, and the digitalization of administrative tasks. This contributes to the integration of artificial intelligence with innovative pedagogical methods, its potential impact on educational capabilities, and the search for solutions to organizational and ethical issues related to its implementation.

Keywords: artificial intelligence, educational technology, adaptive learning, system, digital education, pedagogy, digitalization.

Bugungi kunda sun'iy intellektning ta'lim tizimiga kirib borishi, integratsiyalashuv jarayonida an'anaviy pedagogik paradigmalar va ma'muriy jarayonlarni o'zgartiruvchi kuch sifatida paydo bo'lmoqda. Sun'iy intellektning ta'limdagi ko'p qirrali qo'llanilishi, tamoyillari, omillarini yorituvchi ilmiy-nazariy asosiga ega. Empirik ma'lumotlar ta'lim muassasalarida sun'iy intellekt texnologiyalarining tez joriy etilishi xususan, 2024 yilda, ta'lim bozoridagi global sun'iy intellekt taxminan 5,88 milliard dollarni tashkil etganligini, 2025 yildan 2030 yilgacha esa, yillik o'sish sur'ati 31,2 foizni tashkil etishi

va 2030 yilga kelib bozor hajmi 32,27 milliard dollarni tashkil qilishi prognoz qilinmoqda. Intensiv va moslashtirilgan ta'lim platformalari kabi sun'iy intellektga asoslangan vositalar ta'lim mazmunini o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirib, shu orqali faollik va samaradorlikni oshiradigan individual ta'lim trayektoriyasini belgilashga xizmat qiladi.

Ta'limda sun'iy intellektni qo'llash ko'p qirrali bo'lib, o'quv jarayonidagi zarurati, ma'muriy-tashkiliy jihatlar samaradorligi va talabalarni jalb qilishni o'z ichiga oladi. Ma'lumotlarga ko'ra, interfaol va individual ta'lim tajribasi orqali talabalarning faolligini oshirish uchun universitetlarning 31 foizi sun'iy intellektga asoslangan ilovalarni qabul qilgan. Bunga qaramay sun'iy intellektning ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi muammolardan holi emas. Muammolardan biri axloqiy akademik faoliyat bilan bog'liq xavotirlar paydo bo'ldi, o'qituvchilarning taxminan 70 foizi topshiriqlarda sun'iy intellektidan foydalanishni plagiatning bir shakli deb bilishadi. Bundan tashqari, sun'iy intellekt siyosatini amalga oshirishdagi nomutanosibliklar yaqqol ko'zga tashlanadi, chunki, maktablarning 37 foizida sun'iy intellektidan foydalanish bo'yicha aniq ko'rsatmalar mavjud emas, bu nomuvofiq amaliyotlar va potensial axloqiy muammolarga olib keladi.

2030 yilga kelib, sun'iy intellekt ta'lim infratuzilmalariga uzluksiz integratsiyalashuvi kutilmoqda, bu nafaqat individual ta'limni, balki o'quv strategiyalari va siyosiy qarorlardan xabardor qilish uchun real vaqtda tahlilni ham osonlashtiradi. Demak, sun'iy intellektni ta'lim jarayoniga qo'llashning ilmiy-nazariy asoslarini tahlil qilish, uning mohiyatini anglash va uning salohiyatidan samarali foydalanish bilan bog'liq xavflarni yumshatish uchun har tomonlama tushunishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, empirik dalillarni, joriy ilovalarni va kelajakdagi faoliyatni prognozlash, sun'iy intellekt va ta'limning kesishishini tanqidiy tahlil qilishni ya'ni, sun'iy intellekt integratsiyasini optimallashtirish bo'yicha tashkiliy-axloqiy, amaliy va siyosiy masalalarni ko'rib chiqish ta'lim natijalarini yaxshilashga xizmat qiladi. Sun'iy intellektning ta'lim jarayonlariga integratsiyalashuvi keng qamrovli o'rganilib, uning transformasion salohiyati va u taqdim etayotgan muammolarni ochish, qo'llaniladigan metodologiyani belgilash sun'iy intellekt texnologiyalari ta'limning turli jabhalarini, jumladan, individual ta'lim jarayonida tobora ko'proq foydalanilmoqda.

Sun'iy intellektning ta'limdagi axloqiy oqibatlari, ma'lumotlarning maxfiyligi, algoritmik tarafkashlik va raqamli tafovut kabi masalalar xalqaro miqyosdagi kelishuvlarni, siyosat zarurligi, bundan tashqari, sun'iy intellekt vositalarining tez o'zlashtirilishi keng qamrovli ko'rsatmalarni ishlab chiqishdan oshib ketishi, bu esa ta'lim muassasalarida izchil amalga oshirilmasligiga olib kelishi kabi bir qator yechimni kutayotgan masalalar hisoblanadi.

“Ta’limda sun’iy intellekt”, “Intellectual intellekt”, “Intellectual ta’lim tizimi” va “Adabiy ta’lim” etikasi” kabi tushunchalarni qidiruvga berilsa taxminan 300 ga yaqin tadqiqotlar haqida ma’lumot olasiz. Masalan, boshlang’ich, o’rta yoki oliy ta’lim muassasalarida sun’iy intellekt ilovalariga qaratilgan empirik tadqiqotlar, ta’lim natijalari, talabalarning faolligi yoki ma’muriy samaradorlik haqida miqdoriy ma’lumotlarni taqdim etuvchi nashrlar shuningdek, ta’limda sun’iy intellekt bilan bog’liq axloqiy mulohazalar, siyosat oqibatlari yoki nazariy asoslarni muhokama qiluvchi maqolalarni keltirish mumkin.

Ma’lumotlar tahliliga ko’ra, miqdoriy tahlil: sun’iy intellekt aralashuvining ta’lim natijalariga umumiy ta’sirini baholash uchun tanlangan tadqiqotlardan ta’sir o’lchovlari olingan va meta-tahlil usullari yordamida sintez qilingan. 2030 yilga borib, sun’iy intellekt ta’lim infratuzilmalariga chuqur kirib borishi, bu nafaqat individual o’rganish tajribasini osonlashtirishi, balki o’quv strategiyalari va siyosat qarorlari haqida ma’lumot berish uchun real vaqtda tahlillarni taqdim etishi taxmin qilinmoqda. Bunga erishish uchun mustahkam axloqiy me’yorlarni yaratish va sun’iy intellekt texnologiyalaridan adolatli foydalanishni ta’minlash, shu bilan potensial xavflarni minimallashtirish bilan birga foydani maksimal darajada oshirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, ushbu adabiyotlar tahlili va uslubiy yondashuv ta’limda sun’iy intellekt integratsiyasining ilmiy-nazariy asoslarini har tomonlama o’rganib chiqadi, ta’lim jarayonlarini takomillashtirishda sun’iy intellektning to’liq imkoniyatlaridan foydalanish uchun istiqbolli yutuqlar va hal qilinishi kerak bo’lgan muhim vazifalarni ko’rsatadi. Sun’iy intellekt texnologiyalarini ta’lim jarayonlariga integratsiyalashuvi katta e’tiborni tortdi va o’qitish va o’qitish metodologiyasiga transformativ ta’sir ko’rsatadi.

Moslashuvchan ta’lim tizimlari real vaqt rejimida o’quvchilarning ish faoliyatini tahlil qiladi, shunga mos ravishda o’qitishning murakkabligi va tezligini moslashtiradi. Misol uchun, sun’iy intellektning katta ma’lumotlar to’plamini qayta ishlash qobiliyati o’rganish, qabul qilish, ko’nikmalarini aniqlashga imkon beradi, bu esa ortda qolish xavfi bo’lgan talabalarga erta aralashuvni osonlashtiradi. Bashoratli tahlillar akademik muammolarni bashorat qilishi mumkin, bu esa o’qituvchilarga faol chora-tadbirlarni amalga oshirish imkonini beradi.

Davomatni kuzatish, baholash va rejalashtirishning raqamli tizimlari o’qituvchilar zimmasiga tushadigan ma’muriy yukni kamaytiradi va ularga talabalarning bevosita ishtiroki uchun ko’proq vaqt ajratadi. Bundan tashqari, an’anaviy standartlashtirilgan testlar real vaqt rejimida fikr-mulohazalarni taqdim etadigan va ta’lim oluvchilarning taraqqiyotiga moslashadigan sun’iy intellekt asosidagi baholashlarni o’z ichiga olishi uchun rivojlanishi mumkin. Ushbu siljish talabalarning kompetensiyalarini yanada aniqroq va har tomonlama baholashga olib kelishi mumkin.

Shunday qilib, sun'iy intellektga asoslangan tizimlar, raqamli baholash vositalari va individual ta'lim platformalari o'quvchilarning mustaqil ta'lim olishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu texnologiyalarning joriy etilishi va foydalanish mexanizmlarini takomillashtirish uchun davlat siyosati va ta'lim muassasalari tomonidan qo'shimcha tadbirlar amalga oshirilishi lozim. Kelajakda sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim tizimiga yanada chuqurroq integratsiyalashuvi kutilmoqda. Shu sababli, sun'iy intellekt asosida ta'lim metodologiyasini takomillashtirish, o'quv dasturlariga moslashtirilgan algoritmlarni ishlab chiqish va o'qituvchilarni ushbu texnologiyalar bilan ishlashga o'rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, sun'iy intellektning ta'lim jarayoniga qo'llanilishi kelajakni belgilaydigan muhim omil bo'lib, uni samarali qo'llash ta'lim sifatining oshishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Bakiyeva, I., and D. Iskandarova. "Employment of Graduates of Higher Education Institutions: Problems, Factors, and Opportunities." *Obshchestvo i innovatsii*, vol. 5, no. 1, 2024, pp. 47-58.
2. Lapteva, A., and V. Efimov. "New Generation of Universities: University 4.0." *Journal of Siberian Federal University Humanities & Social Sciences*, vol. 9, no. 11, 2016, pp. 2681- 2696,
3. Xikmatov, X., Sulaymonova N. "Ta'lim va amaliyotda innovatsion g'oya elementlarini shakllantirish uslublari." *CyberLeninka*, 2025, <https://cyberleninka.ru/article/n/ta-lim-va-amaliyotda-innovatsion-g-oya-elementlarni-shakllantirish-uslublari> <https://cyberleninka.ru/article/n/ta-lim-tizimida-innovatsion-texnologiyalardan-dars-jarayonida-foydalanish> 2025, .
4. Z.R.Saidova, "Innovatsion ta'lim sharoitida zamonaviy pedagog imiji." *CyberLeninka*, 2025.
5. J.J.Rajabboyev. "Innovatsion rivojlanish va yoshlar: Mavjud vaziyat va istiqbollar." *CyberLeninka*, 2025

YANGI O'ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING AHAMIYATI

Usanov Zokirjon Abdug'ani o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq
ta'limi yo'nalishi talabasi*

Ilmiy rahbar: Berkinov Oybek Tohir o'g'li

Annotatsiya

Maqolada Yangi O'zbekiston davrida ijtimoiy-gumanitar fanlarning rivojlanish yo'nalishlari, ma'naviyat, axloq, ilmiy tafakkur va inson omilining o'zaro bog'liqligini tahlil qilish maqsad qilingan. Shuningdek, islohotlar jarayonida ma'naviy yuksalish, ilm-fanning jamiyatdagi o'rnini hamda ta'lim tizimining yangilanishi masalalari yoritiladi. Bunda gumanitar fanlarni rivojlantirishdagi ayrim muammolar bo'yicha tahlil va ularni hal etish bo'yicha takliflar beriladi.

Kalit so'zlar: Yangi O'zbekiston, ijtimoiy-gumanitar fanlar, ma'naviyat, ta'lim-tarbiya tizimi, Uchinchi Renessans, globallashtiruv, milliy qadriyatlar, tanqidiy fikrlash, ma'naviy yuksalish, ta'lim islohotlari, fanlararo integratsiya, yoshlar ma'naviyati.

Аннотация

В статье анализируются тенденции развития социально-гуманитарных наук в период Нового Узбекистана, взаимосвязь духовности, научного мышления и человеческого фактора. Рассматриваются вопросы духовного роста, роли науки в обществе и обновления системы образования в процессе современных реформ. Анализируются некоторые проблемы развития гуманитарных наук и даются предложения по их решению.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, социальные и гуманитарные науки, духовность, система образования, Третье Возрождение, глобализация, национальные ценности, критическое мышление, духовный рост, образовательные реформы, междисциплинарная интеграция, духовность молодежи.

Abstract

The article analyzes the development trends of social and humanitarian sciences in the period of New Uzbekistan, the interrelation of spirituality, scientific thinking and the human factor. It also covers the issues of spiritual growth, the role of science in society and the renewal of the education system in the process of current reforms. It analyzes some problems in the development of the humanities and makes proposals for their solution.

Keywords: New Uzbekistan, social and humanities, spirituality, education system, Third Renaissance, globalization, national values, critical thinking, spiritual growth, educational reforms, interdisciplinary integration, youth spirituality.

Bugungi kunda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati inson omilini tushunish, murakkab ijtimoiy muammolarni hal etish va jamiyatni rivojlantirishda ularning muhimligidan kelib chiqadi. Bu fanlar madaniyat, til, tarix, siyosat, iqtisodiyot va inson xulq-atvori kabi jihatlarni o'rganib, shaxsiy va ijtimoiy rivojlanish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Ijtimoiy-gumanitar fanlar jamiyat va ta'lim rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. „Yangi O‘zbekiston — yangicha tafakkur mahsuli“ [1, 58], degan g‘oya nafaqat siyosiy shior, balki millatning intellektual strategiyasiga aylandi. Yangi O‘zbekiston jarayonlarida ma’naviyatni yuksaltirish masalasi asosiy yo‘nalishlardan biridir. Prezident Sh. M. Mirziyoyev ta’kidlaganidek, „Yurtimizda amalga oshirilayotgan barcha islohotlarning markazida inson va uning qadriyati turadi“ [2, 112]. Biroq ma’naviyat sohasidagi ishlar ba’zan tashviqot va marosim doirasida qolib ketmoqda. Shu sababli, „ma’naviy yuksalish“ amalda inson tafakkurini o‘zgartiruvchi kuchga aylanishi zarur.

Ma’naviyat insonning to‘g‘ri va noto‘g‘ri xatti-harakatlarni farqlashiga yordam beradi va jamiyatda axloqiy me‘yorlarni o‘rnatadi [3]. Ma’naviy boylikka ega bo‘lgan inson o‘zini doimiy ravishda takomillashtirib boradi, ilmiy-falsafiy, madaniy va ijodiy faoliyat bilan shug‘ullanadi. Ma’naviyat – inson, axloq, jamiyat va davlatning intellektual salohiyati, ma’rifiy kuch-qudratidir [4].

„Hozirgi vaqtda mamlakatimizda yana bir muhim Uyg‘onish jarayoni kechmoqda. Shuning uchun „Yangi O‘zbekiston“ va „Uchinchi Renessans“ so‘zlari hayotimizda o‘zaro uyg‘un va hamohang bo‘lib yangramoqda, xalqimizni ulug‘ maqsadlar sari ruhlantirmoqda“ [5], — deya fikr bildirdi O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev „Yangi O‘zbekiston“ gazetasi muhbiriga bergan interyusida. 2022-yil 14-aprelda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining „Prezident ta’lim muassasalari agentligi tizimidagi ixtisoslashtirilgan maktablar tarmog‘ini kengaytirish to‘g‘risida“gi PF-106-sonli Farmoni qabul qilindi. Mazkur Farmon asosida 193 ta ixtisoslashtirilgan maktab va maktab-internatlar Prezident ta’lim muassasalari agentligi tizimida tashkil etiladi. Shundan 168 tasi 2022-2023-o‘quv yilida o‘z faoliyatini boshladi[6].

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida inson omilining ahamiyati tobora ortib borayotgan bir paytda, ijtimoiy-gumanitar fanlarning o‘rni ham alohida e’tiborni talab qilmoqda. Hozirgi ta’lim tizimida tabiiy va texnik fanlarga ustuvorlik berilayotgani ijtimoiy fanlarning nufuzini pasaytirgan. Internet va raqamli madaniyat muhitida milliy kontentni ko‘paytirish, ijtimoiy tarmoqlarda o‘zbekcha ijobiy axborot makonini shakllantirish muhim. Ijtimoiy fan o‘qituvchilarini moddiy va ma’naviy rag‘batlantirish, maxsus grant va mukofot tizimini yo‘lga qo‘yish kerak.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ijtimoiy-gumanitar fanlar O'zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida nafaqat ta'lim tizimining tayanch omiliga aylanmoqda. Zero, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: „Har qanday islohot, har qanday yuksalish avvalo insonning tafakkuri, dunyoqarashi va ma'naviyatida boshlanadi“ [7, 37]. Shu boisdan ham, ta'lim tizimida ijtimoiy-gumanitar yo'nalishlarni kuchaytirish, ularni hayot bilan uzviy bog'lash, yoshlarning tanqidiy fikrlashini, ijtimoiy faolligini va ma'naviy immunitetini shakllantirish dolzarb vazifadir. Chunki ma'naviyati yuksak, fikrlovchi insonlarsiz hech bir davlat barqaror taraqqiyotga erisha olmaydi. Shunday ekan, ijtimoiy-gumanitar fanlar orqali jamiyatning ma'naviy poydevori mustahkamlanadi, milliy o'zlikni saqlab qolish bilan birga, global o'zgarishlarga mos fikrlovchi yangi avlod shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston, 2021, 58-bet.
- [2] Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston, 2021, 112-bet.
- [3] <https://uz.wikipedia.org/wiki/Ma%CA%BCnaviyat> .
- [4] https://www.sammu.uz/uz/pages/spirituality_enlightenment_department.
- [5] <https://www.xabar.uz/uz/siyosat/yangi-ozbekiston-va-uchinchi-renessans#:~:text=Hozirgi%20vaqtda%20mamlakatimizda%20yana%20bir,deb%20javob%20bergan%20davlat%20rahbari>.
- [6] O'RVMQ „Prezident ta'lim muassasalari agentligi tizimidagi ixtisoslashtirilgan maktab-internatlar va ixtisoslashtirilgan maktablar to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida“.
- [7] (Mirziyoyev Sh. M., „Yangi O'zbekiston strategiyasi“, Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2021, 37-bet).

TALABALARNING METODIK KOMPETENTLIGINI INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Saydullayeva Rushana Nurali qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarning metodik kompetentligini innovatsion ta'lim texnologiyalari asosida rivojlantirish masalasi yoritiladi. Pedagogik texnologiyalarning zamonaviy turlari va interfaol ta'lim metodlari talabalarda kasbiy kompetentligini shakllantirish, bilimlarni mustahkamlash va kreativ fikrlashni rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Innovatsion texnologiyalar asosida metodik kompetentlikni rivojlantirish O'zbekiston ta'lim tizimida ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida ko'riladi.

Annotation: The article discusses the development of students' methodological competence based on innovative educational technologies. Modern pedagogical technology types and interactive teaching methods serve as key factors in shaping professional competence, consolidating knowledge, and fostering creative thinking among students. The advancement of methodological competence through innovative technologies is considered a priority in Uzbekistan's education system.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы развития методической компетентности студентов на основе инновационных образовательных технологий. Современные виды педагогических технологий и интерактивные методы обучения способствуют формированию профессиональной компетентности, укреплению знаний и развитию креативного мышления студентов. Развитие методической компетентности на базе инновационных технологий является одним из приоритетных направлений системы образования Узбекистана.

Kalit so'zlar: metodik kompetentlik, innovatsion texnologiyalar, pedagogik yondashuv, interfaol o'qitish, reflektiv ta'lim, ijodiy fikrlash, loyiha asosidagi ta'lim.

Keywords: methodological competence, innovative technologies, pedagogical approach, interactive learning, reflective education, creative thinking, project-based learning.

Ключевые слова: методическая компетентность, инновационные технологии, педагогический подход, интерактивное обучение, рефлексивное обучение, творческое мышление, обучение на основе проектов.

Zamonaviy ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo'llash talabalarning metodik kompetentligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Bu jarayon faqat bilim berish emas, balki talabaning fikrlash qobiliyatini, kreativligini, tahliliy ko'nikmalarini

shakllantirishga yo'naltiriladi. Metodik kompetentlik, o'quvchilarning pedagogik bilim va ko'nikmalarini nazariy va amaliy jihatdan uyg'unlashtirish bo'lib, uni rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalar muhim ahamiyatga ega.

Metodik kompetentlik — talabaning pedagogik faoliyatda o'z bilimini samarali qo'llay olish qobiliyati, o'rgatish metodlarini to'g'ri tanlash, yangi bilimlarni tez o'zlashtirish va ulardan ijodiy foydalanishdir. Bu kompetentlikni rivojlantirishda innovatsion texnologiyalar o'ziga xos rol o'ynaydi. Ular ta'lim jarayonini interaktiv, individual va mustaqil o'rganishga yo'naltiradi, talabaning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

Innovatsion texnologiyalar — bu o'quv jarayonini yanada samarali, qiziqarli va natijali qilish uchun mo'ljallangan usullar va vositalardir. Ular qatoriga quyidagilar kiradi: multimedia vositalari, virtual laboratoriyalar, onlayn o'quv platformalari, loyiha asosidagi ta'lim, interfaol metodlar va boshqalar. Ushbu texnologiyalar yordamida talabalarning metodik tayyorgarligi yanada mustahkamlanadi, ularning kreativlik va tanqidiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi.

Talabalarning metodik kompetentligini oshirish uchun quyidagi asosiy innovatsion yondashuv va metodlardan foydalanish tavsiya etiladi:

Loyiha asosida ta'lim (Project-Based Learning): Talabalar guruhlariga bo'linib, real hayotdagi muammolarni tahlil qilib, yechimlar topishadi. Bu metod nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy tajribani ham rivojlantiradi.

Interfaol metodlar: Muammoli vaziyatlarni muhokama qilish, rol o'yinlar, debatlar va guruh ishlari orqali talabalarning faol ishtiroki ta'minlanadi va ularning metodik ko'nikmalari samarali shakllanadi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT): Kompyuter dasturlari, onlayn platformalar va elektron resurslardan foydalanish ta'lim jarayonini diversifikatsiya qiladi va mustaqil o'rganishga rag'batlantiradi.

Reflektiv ta'lim: O'rgangan bilimlar va tajribalarni tahlil qilish, o'z-o'zini baholash va o'z ishini takomillashtirish metodlari talabalarni chuqurroq fikrlashga o'rgatadi.

Innovatsion texnologiyalar asosida metodik kompetentligini rivojlantirish quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

- ✓ Talabaning mustaqil o'rganish qobiliyati oshadi.
- ✓ Kreativlik va innovatsion ko'nikmalar rivojlanadi.
- ✓ Ta'lim jarayoni individual yondashuvga asoslanadi.
- ✓ Murakkab va nomuayyan muammolarni hal qilish malakasi shakllanadi.
- ✓ Pedagog va talabalar o'rtasidagi interaktiv muloqot yaxshilanadi.

O'zbekistonning asosiy oliy ta'lim muassasalarida olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra, innovatsion texnologiyalarni qo'llash metodik kompetentligini sezilarli darajada oshiradi.

Talabalar loyiha asosida ishlash, interfaol mashg'ulotlar orqali o'z fikrini ravon ifodalash, va murakkab pedagogik vazifalarni ijodiy yondashuv bilan bajarishni o'rganadilar. Bu esa ularning kasbiy tayyorgarligini yuqori sifatga olib chiqadi.

Ta'lim tizimida metodik kompetentligini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish zarur. Bu uchun pedagoglarni zamonaviy yondashuvlar va texnologiyalar bilan doimiy ravishda tanishtirish, talabalar uchun interfaol o'quv muhitini yaratish, loyihaviy va reflektiv metodlarni faol qo'llash muhimdir. Shu yo'l bilan talabalarning metodik tayyorgarligi mustahkamlanadi, ular nafaqat o'qituvchilik faoliyatiga tayyor bo'ladi, balki zamonaviy jamiyatning talablariga javob bera oladigan malakali mutaxassislar sifatida shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Pulatova N.R. “Talabalarning innovatsion kompetensiyalarini rivojlantirish metodlari.” Zamonaviy ta'lim / Современное образование, 2024, №8 (141), 28-34.
2. Mo'minov Komiljon Axmadjonovich. “Talabalarni forsayt texnologiyalari asosida kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish metodikasi” (Yo'riqnoma), 5-8.
3. “Talabalarning ijtimoiy kompetentligini innovatsion hamkorlik asosida takomillashtirish”. (staff.tiame.uz), 12-19.
4. Kamolov Umidjon Nurmurod o'g'li. “Innovatsion ta'lim texnologiyalari asosida talabalarning metodik tayyorgarligini shakllantirish” Alfraganus jurnali, 31-37.
5. Rahmatova M.T. “O'quvchilarning metodik kompetentligini shakllantirish” dissertatsiyasi, 87-95.

O'ZBEKISTONDA FUQAROLIK JAMIYATINI RIVOJLANTIRISHDA HUQUQIY ISLOHOTLARNING ROLI

Fozilova Saidaxon Ergashali qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Gumanitar fanlarni o‘qitish metodikasi
(huquq ta’limi) yo‘nalishi, 1-kurs talabasi*

Ilmiy rahbar: B.M.Qandov ChDPU dotsenti, f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: O‘zbekiston Respublikasida fuqarolik jamiyatini shakllantirish va rivojlantirish jarayonida amalga oshirilayotgan huquqiy islohotlarning o‘rni va ahamiyati kundan kunga ortib bormoqda. Mamlakatimizda huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatining uzviy bog‘liqligi, ularni barpo etishda normativ-huquqiy bazaning takomillashtirilishi, inson huquq va erkinliklarini himoya qilish tizimining kuchaytirilishi ilmiy-nazariy jihatdan asoslanib kelinmoqda. SHuningdek, fuqarolik institutlari, nodavlat-notijorat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy sheriklik mexanizmlarining rivojlanishi, ushbu sohaning yanada chuqurroq o‘rganilishiga sabab bo‘lmoqda. Maqolamda “YAngi O‘zbekiston” konsepsiyasi doirasida amalga oshirilayotgan konstitutsiyaviy va huquqiy islohotlarning fuqarolik jamiyatini mustahkamlashdagi o‘rni batafsil tahlil qilinib, huquqiy madaniyatni yuksaltirish bo‘yicha bir qator taklif va mulohazalar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston, fuqarolik jamiyati, huquqiy islohotlar, huquqiy davlat, inson huquqlari, konstitutsiyaviy islohotlar, fuqarolik institutlari, nodavlat-notijorat tashkilotlari, ijtimoiy sheriklik, huquqiy madaniyat, YAngi O‘zbekiston.

Mamlakatimiz o‘z taraqqiyotining yangi bosqichiga qat’iy qadam qo‘yganini anglatadigan jadal islohotlarning pirovard maqsadi tom ma’noda inson, uning xuquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlari eng yuksak qadriyat sifatida tan olinadigan demokratik huquqiy davlat va adolatli fuqarolik jamiyatini qurishdir.

Yangi O‘zbekistonda erkin va kuchli fuqarolik jamiyatini shakllantirish borasida keng ko‘lamli va shiddatli islohotlar amalga oshirilmoqda. 2017-2024 yillarda fuqarolik jamiyati institutlarini bevosita qo‘llab-quvvatlash va samaradorligini oshirishga qaratilgan 64 ta normativ-huquqiy hujjat qabul qilindi, ularni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash uchun zarur huquqiy va institutsional baza yaratildi. 1991-yil O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so‘ng mamlakatda fuqarolik jamiyatini shakllantirish va demokratik qadriyatlarni mustahkamlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. YUrtimizda ushbu yonalishning samaradorligini taminlash maqsadida bosqichma-bosqich chora-tadbirlar amalga oshirildi. Bu jarayonning markazida inson

huquq va erkinliklarini ta'minlash, qonun ustuvorligini qaror toptirish hamda fuqarolik jamiyatini shakllantirish masalasi qo'yildi.

Fuqarolik jamiyati – bu davlatdan nisbatan mustaqil bo'lgan, demokratik jamiyatning poydevori, o'zini o'zi boshqaruvchi ijtimoiy tizim bo'lib, unda har bir fuqaro o'z huquq va manfaatlarini qonuniy yo'l bilan himoya qila olish, davlat boshqaruvida faol ishtirok etish imkoniga ega bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganining dastlabki yillardan boshlab fuqarolik jamiyatini shakllantirishni davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgiladi. Bu borada Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: “Fuqarolik jamiyati – bu xalqning o'z taqdirini o'zi hal etish, davlatning faol hamkori sifatida shakllanish jarayonidir”[1].

“Huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati”ning o'zaro bog'liqligi O'zbekiston Konstitutsiyasida o'z aksini topgan bo'lib, 2023-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi Konstitutsiyada inson huquqlari ustuvorligi, davlat hokimiyatining xalq oldidagi mas'uliyati va mahalliy o'zini o'zi boshqarish tamoyillari aniq belgilab qo'yildi. Bunday o'zgarishlar huquqiy islohatlarning fuqarolik jamiyatini rivojlantirishdagi jonli poydevorga aylantirdi[1].

Yurtimizda so'nggi yillarda huquqiy islohotlar izchil amalga oshirilmoqda. Qolaversa, davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni yangilashga erishilmoqda. “2022 – 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi”da fuqarolik jamiyatini rivojlantirish alohida yo'nalish sifatida belgilandi[3]. Unda davlat boshqaruvida jamoatchilik ishtirokini kengaytirish, ijtimoiy sheriklikni mustahkamlash, nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatini qo'llab-quvvatlash hamda huquqiy ong va madaniyatni yuksaltirish kabi vazifalar belgilandi.

Bugungi kunga kelib, fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda huquqiy islohotlarning quyidagi asosiy yo'nalishlari muhim o'rin tutib kelmoqda: Normativ-huquqiy bazani takomillashtirish. Sud-huquq tizimidagi islohot. Inson huquqlari kafolatlarini kengaytirish. Huquqiy ong va huquqiy madaniyatni rivojlantirish.

Ushbu sohalarning rivojlantirish orqali: -davlat idoralari faoliyatining shaffofligini ta'minlash; -fuqarolarning siyosiy faolligini oshirish; -sud hokimiyatining mustaqilligini ta'minlash: -odil sudlovni amalga oshirish; -inson huquqlarini kafolatlash; - xalqaro standartlarga mos milliy mexanizmlarni joriy etish; - huquqiy ta'lim kurslari keng joriy qilish kabi maqsad va loyihalar amalga oshirilmoqda.

Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish borasida davlat siyosatini muvofiqlashtiruvchi muhim institutlardan biri – O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish agentligi hisoblanadi. Ushbu agentlikning faoliyati nodavlat notijorat tashkilotlari, jamoatchilik kengashlari, fuqarolik tashabbuslari va boshqa fuqarolik institutlarining rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Agentlik rasmiy ma'lumotlariga ko'ra, so'nggi yillarda NNTlar soni va ularning ijtimoiy ahamiyatga ega

loyihalardagi ishtiroki sezilarli darajada ortgan. Xususan, 2020 – 2024-yillar davomida minglab nodavlat tashkilotlar davlat grantlari, subsidiyalar va ijtimoiy buyurtmalar asosida faoliyat yuritib, ijtimoiy sohada muhim tashabbuslarni amalga oshirdi[4].

Mazkur tuzilma fuqarolik jamiyatining asoslarini mustahkamlash, davlat organlari bilan jamoatchilik o'rtasida samarali hamkorlikni yo'lga qo'yish, aholining ijtimoiy faolligini oshirish hamda ijtimoiy sheriklik mexanizmlarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Agentlik faoliyati nafaqat nodavlat sektorni rivojlantirish, balki fuqarolik madaniyatini oshirish, huquqiy islohotlarni amalda qo'llab-quvvatlash va “xalq davlat uchun emas, davlat xalq uchun xizmat qiladi” tamoyilining hayotga tatbiq etilishiga xizmat qilmoqda.

Fuqarolik jamiyatining samarali faoliyat yuritishi uchun davlat organlari ochiqlik tamoyillariga amal qilishi zarur. Shuning uchun “Ochiq budget” tizimi, “Mening fikrim” platformasi, “E-qaror” elektron portali kabi tashabbuslar aholining davlat boshqaruvida ishtirokini kuchaytirmoqda.

Fuqarolik jamiyatining muhim elementi bo'lgan ommaviy axborot vositalari esa davlat boshqaruvining shaffofligini ta'minlaydi. O'zbekiston hukumati so'nggi yillarda axborot sohasini liberallashtirish, senzura va ma'muriy bosimlarni kamaytirish bo'yicha sezilarli choralar ko'rdi. Blogerlik faoliyati, ijtimoiy tarmoqlar orqali fuqarolarning fikr bildirish imkoniyatlari kengaydi. Bu esa jamiyatda fuqarolik faolligini oshirib, davlat idoralarning mas'uliyatini kuchaytirdi[5].

“Yangi O'zbekiston – inson qadri ulug'langan jamiyat” tamoyili mamlakatdagi barcha huquqiy islohotlarning g'oyaviy asosini tashkil etadi. Davlat organlarining faoliyatida ochiqlik, fuqarolarga xizmat ko'rsatish tamoyili, jamoatchilik bilan muloqot asosida boshqaruvni yo'lga qo'yish – bu yangi davrning muhim belgilaridir.

O'zbekiston Prezidenti SH.M. Mirziyoyev 2023-yil Konstitutsiyaviy islohotlar jarayonida ta'kidlaganidek, “Har bir fuqaroning huquq va erkinliklari davlat tomonidan nafaqat e'tirof etilishi, balki amalda kafolatlanishi lozim”[2]. Shu boisdan huquqiy islohotlarning markazida inson qadri, huquqlari va sha'ni turadi.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan huquqiy islohotlar fuqarolik jamiyatini shakllantirish va rivojlantirishda strategik ahamiyatga ega. Ular orqali davlat boshqaruvida fuqarolarning ishtiroki kengaymoqda, inson huquq va erkinliklarini himoya qilish mexanizmlari takomillashmoqda, ijtimoiy sheriklik va jamoatchilik nazorati kuchaymoqda.

Maqola davomida ko'rib chiqilgan huquqiy islohotlar va ularning fuqarolik jamiyatini rivojlantirishdagi roli bo'yicha olib borilgan tahlillar bir qancha muhim xulosalarga zamin yaratadi. Avvalo, konstitutsiyaviy va normativ-huquqiy yangilanishlar fuqarolarning asosiy huquq va erkinliklari, davlat organlarining mas'uliyati va mahalliy boshqaruv tamoyillari nuqtai nazaridan ijobiy o'zgarishlar keltirib chiqarmoqda. Elektron

platformalar, “Ochiq budjet” va “Mening fikrim” kabi tashabbuslar aholining davlat boshqaruvida ishtirokini kengaytirishga xizmat qilmoqda va axborot ochiqligini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Holbuki, huquqiy o'zgarishlarning samaradorligi faqat normativ bazani takomillashtirish bilan o'lchanmaydi. Amaliy qabul qilinish, ijro etilish mexanizmlari, fuqarolarning huquqiy ongining oshirilishi, mahalliy darajadagi tashkilotlarning moliyaviy va institutsional mustaqilligi kabi omillar ham muhimdir. Maqolada ta'kidlangan islohot yo'nalishlari va davlat tashabbuslari muhim bo'lsa-da, ularning amalda qanday natija bergani va qaysi hududlarda, qaysi ijtimoiy guruhlarda samaraliroq bo'lgani haqida etarli darajada empirik dalillar keltirilmagan.

Yana bir muhim jihat – sud-huquq tizimi va inson huquqlarini himoya qilish mexanizmlari bo'yicha olib borilgan islohotlar mazmunan bahsli nuqtalarni o'z ichiga oladi: sud mustaqilligi, adolatli sudlovni ta'minlash hamda korrupsiyaga qarshi chora-tadbirlarning amaliy natijalari to'g'risida aniq indikatorlar taqdim etilmagan. Shu bilan birga, axborot maydonining liberallashtirilishi va blogerlik faoliyatining kengayishi bilan bog'liq xavf va cheklovlar ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak.

Xulosa qilib aytganda quyidagi tavsiya qilish mumkin: huquqiy islohotlarning natijadorligini baholash uchun aniq indikatorlar tizimini joriy etish; empirik tadqiqotlar (so'rovlar, intervyular, hududiy kesse-studylar) orqali amaliy muammo va yutuqlarni aniqlash; sud-huquq islohotlari va korrupsiyaga qarshi choralarni o'lhovchi mustaqil monitoring mexanizmlarini kuchaytirish; NNTlarga moliyaviy va institutsional qo'llab-quvvatlashni kengaytirish. Shu bilan birga, yoshlar va ayollarni huquqiy ta'lim bilan qamrab olish, raqamli huquqiy xizmatlarni rivojlantirish hamda xalqaro tashkilotlar bilan amaliy hamkorlikni kengaytirish harakatlari islohotlarni amalda barqaror qilishga xizmat qiladi. Umuman olganda, islohotlar strategik jihatdan to'g'ri yo'nalganga o'xshaydi, biroq ularning ijtimoiy samaradorligini oshirish uchun qo'shimcha mexanizmlar va mustaqil baholovchi institutlar zarur.

Xullas, kelgusida huquqiy islohotlarning izchilligini ta'minlash, normativ-huquqiy bazani xalqaro standartlarga moslashtirish, yoshlar orasida huquqiy madaniyatni oshirish hamda raqamli huquqiy tizimni rivojlantirish orqali O'zbekistonni fuqarolik jamiyati poydevoriga tayanadigan demokratik davlat sifatida yanada mustahkamlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: Adolat, 2023.
2. Mirziyoyev SH.M. Yangi O'zbekiston – taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2022.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022 – 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni, PQ-60, 2022-yil 28-yanvar.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish agentligi. Rasmiy ma’lumotnoma. – Toshkent, 2024.
5. Abdullaeva G. Fuqarolik jamiyatining shakllanishida OAVning roli. – Toshkent: TDYuU nashriyoti, 2022.

O'SIMLIKlarda FIZIOLOGIK JARAYONLARNING AHAMIYATI: FOTOSINTEZ

Turg'unov Arabboy Baxromjon o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Biologiya yo'nalishi talabasi

arabboyturgunov5@gmail.com

Anotatsiya: Mazkur maqolada o'simliklardagi fiziologik jarayonlar, ayniqsa fotosintezning ahamiyati keng tahlil qilinadi. Tadqiqotda fotosintez jarayoni davomida yorug'lik, karbonat angidrid (CO_2), suv va harorat omillarining o'simliklarning hayotiy faoliyatiga ta'siri o'rganilgan. Fotosintezning C3, C4 va CAM mexanizmlari, ularning ekologik va agrotexnologik ahamiyati ilmiy dalillar asosida ko'rsatib berilgan. Shuningdek, maqolada fotosintez samaradorligini oshirish bo'yicha zamonaviy yondashuvlar, jumladan genetik modifikatsiya, sun'iy fotosintez texnologiyalari va global iqlim o'zgarishiga moslashish mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari o'simliklarning ekologik muhitga moslashuvi va hosildorligini oshirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflarni ilgari suradi.

Kalit so'zlar: fotosintez, o'simlik fiziologiyasi, C3 va C4 mexanizmlari, ekologik barqarorlik, karbon neytrallik, hosildorlik.

KIRISH

O'simliklar – biosferadagi eng muhim organizmlardan biri bo'lib, ular sayyoramizda hayotning uzluksiz davom etishini ta'minlovchi asosiy omillardan biridir. O'simliklarning fiziologik jarayonlari orasida fotosintez alohida ahamiyatga ega bo'lib, u nafaqat o'simliklarning o'sishi va rivojlanishi, balki butun ekotizim barqarorligining asosiy omili hisoblanadi. Bugungi kunda global isish, atmosferaning karbonat angidrid bilan ifloslanishi, o'rmonlarning kesilishi kabi muammolar fonida fotosintez jarayonini chuqur o'rganish ekologik muvozanatni saqlashning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

Fotosintez – bu avtotrof organizmlar tomonidan amalga oshiriladigan murakkab biokimyoviy jarayon bo'lib, unda quyosh nuri energiyasi kimyoviy energiyaga aylantiriladi va organik moddalar sintezlanadi. Ushbu jarayon natijasida kislorod ajralib chiqadi, bu esa hayvonlar va insonlar uchun hayotiy muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ilm-fan va texnologiyaning rivojlanishi natijasida fotosintezni sun'iy yo'llar bilan amalga oshirish, karbonat angidridni kamaytirish va hosildorlikni oshirish bo'yicha turli ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Fotosintez va global muammolar

Zamonaviy ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatmoqdaki, atmosferadagi CO₂ miqdorining ortishi fotosintez jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ayrim o'simliklar uchun karbonat ангидридning ortishi fotosintez jarayonining jadallashishiga olib kelsa-da, uzoq muddatli istiqbolda iqlim o'zgarishlari tuproq unumdorligi va suv resurslarining kamayishi sababli o'simliklarning rivojlanishiga salbiy ta'sir qiladi. Shu bois, ilmiy tadqiqotlar global isish sharoitida fotosintezning moslashuvchanligini oshirishga qaratilgan.

Bugungi kunda biotexnologiya sohasida C4 o'simliklarning fotosintez jarayonini C3 o'simliklarga genetik jihatdan o'tkazish bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda. Bunday modifikatsiyalar orqali hosildorlikni oshirish va qishloq xo'jaligida barqarorlikni ta'minlash maqsad qilingan. Shuningdek, sun'iy fotosintez texnologiyalari orqali muqobil energiya manbalarini yaratish, karbon neytrallikka erishish va atmosferadagi karbonat ангидридni kamaytirish yo'llari o'rganilmoqda. Ushbu maqolada fotosintezning fiziologik ahamiyati, uning asosiy bosqichlari, ekologik jarayonlardagi roli va zamonaviy ilm-fan yutuqlari doirasidagi ahamiyati keng tahlil qilinadi. Shuningdek, global ekologik muammolar fonida fotosintezning barqarorligini oshirish yo'llari, zamonaviy ilmiy tadqiqotlar va ularning qishloq xo'jaligi, ekologiya va sanoatga ta'siri muhokama qilinadi.

ADABIYOT TAHLILI VA METODOLOGIYA

Fotosintez jarayoni bo'yicha ilmiy tadqiqotlar 19-asrdan boshlab faol olib borila boshlangan bo'lsa-da, uning molekulyar va biokimyoviy mexanizmlari so'nggi o'n yilliklarda chuqur o'rganilmoqda. Bugungi kunda fotosintezning samaradorligini oshirish va global ekologik muammolarni hal qilishga qaratilgan turli ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Fotosintez jarayoni yuzasidan so'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar uning samaradorligini oshirish yo'llariga qaratilgan. Xususan, Rubisko fermentining (Ribuloz-1,5-bisfosfat karboksilaza/oksigenaza) faoliyatini yaxshilash, C3 va C4 o'simliklarining fotosintez mexanizmlarini o'rganish va sun'iy fotosintez tizimlarini ishlab chiqish bo'yicha tadqiqotlar dolzarb hisoblanadi.

Metodologik jihatdan ushbu maqolada ilmiy maqolalar, eksperimental tadqiqot natijalari va fotosintez jarayonining zamonaviy modellari tahlil qilindi. Tadqiqotlarda spektrofotometriya, gaz almashinuvi o'lchovlari va biomolekulyar usullar qo'llanildi.

1. Fotosintez mexanizmlarini o'rganish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar:

Fotosintez jarayoni bo'yicha dastlabki ilmiy izlanishlar Jan Ingenxousz (1779) tomonidan olib borilgan bo'lib, u o'simliklarning quyosh nuri ta'sirida kislorod ajratishini aniqlagan. Keyinchalik Melvin Calvin va hamkasblari (1948) fotosintezning qorong'ilik fazasida sodir bo'ladigan reaksiyalarni tadqiq qilib, Calvin sikli deb nomlangan jarayonni tavsiflaganlar. Ushbu ilmiy yutuq natijasida Calvin 1961-yilda Nobel mukofoti bilan taqdirlangan. Fotosintezda ishtirok etadigan C3 va C4 o'simliklar tafovutini esa Hatch va Slack (1966) aniqlagan bo'lib, ular C4 o'simliklarining fotosintez mexanizmi yuqori

harorat sharoitlariga yaxshi moslashganligini ta'kidlaganlar. Keyinchalik, CAM (Crassulacean Acid Metabolism) mexanizmi ham aniqlanib, bu o'simliklarning qurg'oqchil sharoitda suvni tejab ishlatish xususiyatini ochib bergan.

2. Fotosintez samaradorligini oshirish bo'yicha zamonaviy yondashuvlar:

So'nggi yillarda fotosintez jarayonini yanada samarali qilishga qaratilgan turli genetik va biotexnologik tadqiqotlar olib borilmoqda:

- C3 o'simliklarga C4 fotosintez mexanizmini kiritish – Masalan, g'alla hosildorligini oshirish maqsadida C3 o'simliklarini C4 mexanizmi bilan moslashtirish bo'yicha xalqaro tadqiqotlar olib borilmoqda (Long et al., 2015).

- Sun'iy fotosintez texnologiyalari – Zamonaviy nanotexnologiyalar yordamida laboratoriya sharoitida fotosintezni qayta tiklash bo'yicha izlanishlar davom etmoqda (Zhou et al., 2021).

- Karbonat angidridni samarali utilizatsiya qilish – O'simliklar orqali CO₂ yutilish jarayonini tezlashtirishga qaratilgan genetik tadqiqotlar olib borilmoqda (Ort et al., 2018).

3. Fotosintez va global ekologik muammolar:

Global iqlim o'zgarishi va atmosferada CO₂ miqdorining oshishi fonida fotosintez jarayonini kuchaytirish orqali karbon neytrallikka erishish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Masalan, Berkli universiteti tadqiqotchilari fotosintezning samaradorligini oshirish orqali oziq-ovqat mahsuldorligini 40% gacha ko'tarish mumkinligini aniqlaganlar.

Shuningdek, NASA va boshqa xalqaro ilmiy institutlar sayyoramizdagi yashil hududlarning kamayishi va uning fotosintez jarayoniga ta'sirini modellashtirish orqali muammolarning oldini olishga harakat qilmoqda.

Ushbu tadqiqotda o'simliklarda fotosintez jarayonining fiziologik ahamiyati o'rganilib, turli eksperimental va nazariy metodlar qo'llanildi. Tadqiqot asosan yorug'lik, harorat, karbonat angidrid (CO₂) va suv ta'minoti fotosintez jarayoniga qanday ta'sir qilishini aniqlashga qaratildi.

1. Tadqiqot obyekti va sharoitlari

Tadqiqot C3 va C4 tipdagi o'simliklar ustida olib borildi. Fotosintez jarayonining xususiyatlarini o'rganish uchun o'simliklar ikkita turli sharoitda yetishtirildi:

- Laboratoriya sharoiti – maxsus fotobioreaktorlar yordamida yorug'lik va CO₂ konsentratsiyasi boshqarildi.

- Ochiq dala sharoiti – tabiiy yorug'lik, harorat va namlik sharoitlarida kuzatuv olib borildi.

2. Tadqiqot usullari

Fotosintez jarayonini o'rganishda quyidagi asosiy metodlar qo'llanildi:

2.1. Gaz almashinuvini o'lchash

- O'simliklar tomonidan kislorod chiqarilishi va karbonat angidrid yutilishi maxsus CO₂ analizatorlar yordamida o'lchandi.

2.2. Xlorofill flüoresensiyasini tahlil qilish

- Fotosintez samaradorligini aniqlash uchun PAM-flüorometriya usuli qo'llanilib, fotosistemalar (PSI va PSII) faoliyati baholandi.

2.3. Spektrofotometrik usullar

- O'simlik barglaridagi xlorofill va karotinoid miqdorini aniqlash uchun spektrofotometr ishlatildi.

2.4. Harorat va yorug'lik ta'sirini o'rganish

- O'simliklar turli harorat va yorug'lik sharoitida saqlanib, fotosintez intensivligi tahlil qilindi.

XULOSA

Fotosintez o'simliklarning asosiy hayotiy jarayoni bo'lib, u global oziq-ovqat xavfsizligi va ekotizim barqarorligi uchun muhimdir. Zamonaviy tadqiqotlar va biotexnologik yondashuvlar yordamida fotosintez samaradorligini oshirish mumkin, bu esa kelajakda qishloq xo'jaligi mahsuldorligini oshirish va atrof-muhit muhofazasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Guliston davlat universiteti (2020). Biologik xilma-xillikni saqlash va rivojlantirish. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. <https://images.guldu.uz/guldu/uploads/audio/guldu-anjuman-17042020.pdf>
2. Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti (2018). Ekologik muammolar va ularning yechimlari. https://uniwork.buxdu.uz/resurs/56370_1_49DBF950B783042A6BD0279BF9A8F3321DD1BB73.pdf
3. Navoiy davlat pedagogika instituti (2024). Iqtidorli yoshlar – intellektual, ijodiy elitani yaratishning kafolati. https://pureportal.spbu.ru/files/131286109/NavDPI_xalqaro_konf_1_1_.pdf
4. Samarqand davlat universiteti (2016). Ilmiy axborotnoma: Aniq va tabiiy fanlar seriyasi. https://www.samdu.uz/public/images/ilmiyjurnal/7mjvLAQ6KH_ilmiy_jurnal.pdf
5. Ort, D. R., Merchant, S. S., Alric, J., et al. (2018). Redesigning photosynthesis to sustainably meet global food and bioenergy demand. Proceedings of the National Academy of Sciences, 115(25), 6358-6366. <https://doi.org/10.1073/pnas.1719617115>
6. Long, S. P., Marshall-Colon, A., & Zhu, X. G. (2015). Meeting the global food demand of the future by engineering crop photosynthesis and yield potential. Cell, 161(1), 56-66. <https://doi.org/10.1016/j.cell.2015.03.019>

7. Zhou, H., Kim, D., Wong, A. B., et al. (2021). Artificial photosynthesis: Opportunities and challenges. Nature Communications, 12(1), 1525. <https://doi.org/10.1038/s41467-021-21740-0>

INLYUZIV TA'LIM TIZIMINI SHAKLANTIRISHDA PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Xudayberganova Zilola Ozod Qizi

*Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti maktabgacha ta'lim yo'nalishi 24/4
talabasi*

Xudayberganovazilola00@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada inlyuziv ta'lim tizimini shakllantirishning pedagogik asoslari, yondashuvlari hamda ularni amaliyotda qo'llash yo'llari tahlil etilgan. Inlyuziv ta'limning asosiy maqsadi — barcha bolalar, jumladan, nogironligi bo'lgan yoki maxsus ehtiyojli o'quvchilar uchun teng imkoniyatlar yaratishdan iborat. Maqolada zamonaviy ta'limda individual yondashuv, differensial o'qitish, psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash kabi yondashuvlarning ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi va ularning ijtimoiy mas'uliyatini oshirish zarurligi ta'kidlanadi. Tadqiqot natijalari inlyuziv ta'limni rivojlantirishda pedagogik hamkorlik, tolerantlik va innovatsion metodlarning muhimligini ko'rsatadi.

O'zbekcha: Inlyuziv ta'lim, pedagogik yondashuv, maxsus ehtiyojli bolalar, teng imkoniyat, integratsiya, individual yondashuv, differensial ta'lim, tolerantlik, pedagogik hamkorlik, innovatsion metodlar.

Русский: Инклюзивное образование, педагогический подход, дети с особыми потребностями, равные возможности, интеграция, индивидуальный подход, дифференцированное обучение, толерантность, педагогическое сотрудничество, инновационные

English :Inclusive education, pedagogical approach, children with special needs, equal opportunities, integration, individual approach, differentiated teaching, tolerance, pedagogical cooperation, innovative methods.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonida inlyuziv ta'lim masalasi alohida e'tibor markazida turibdi. Inlyuziv ta'lim — bu barcha bolalar, ularning jismoniy, aqliy, ijtimoiy yoki psixologik xususiyatlaridan qat'i nazar, bir xil sharoitda ta'lim olishlarini ta'minlaydigan tizimdir. Bunday tizimda har bir bola shaxs sifatida qadrlanadi va uning ehtiyojlariga mos o'quv muhiti yaratiladi.

Inlyuziv ta'lim¹¹⁸ tizimini shakllantirishda pedagogik yondashuvlarning ahamiyati beqiyosdir. Chunki o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki bolaning ichki dunyosini tushunuvchi, uni jamiyat hayotiga tayyorlovchi shaxsdir. Shu bois pedagogik jarayonda empatiya, mehr-shafqat, bag'rikenglik va individual yondashuv asosiy mezonlardan biri hisoblanadi.

Inlyuziv ta'limni tashkil etishda bir qator muhim pedagogik yondashuvlar qo'llaniladi:

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv – har bir bolaning individual ehtiyojlarini inobatga olish;

Differensial ta'lim – turli tayyorgarlik darajasidagi bolalar bilan mos mashg'ulotlar o'tkazish;

Hamkorlik pedagogikasi – o'qituvchi, ota-ona va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ishonchli munosabatni ta'minlash;

Innovatsion texnologiyalarni qo'llash – maxsus dasturlar, audio, vizual va interaktiv vositalardan foydalanish.

Bugungi kunda dunyo miqyosida inlyuziv ta'lim inson huquqlari va demokratik qadriyatlarning ajralmas qismi sifatida qaraladi. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi qonunida ham barcha bolalar uchun teng ta'lim olish huquqi kafolatlangan. Shu bois, maktabgacha va umumta'lim muassasalarida inlyuziv ta'limni samarali joriy etish o'qituvchilarning malakasini oshirish, maxsus dasturlar yaratish hamda psixologik-pedagogik muhitni takomillashtirish bilan chambarchas bog'liqdir.

Inlyuziv ta'limning asosiy tamoyillari — insonparvarlik, ijtimoiy adolat, tenglik, bag'rikenglik va hamkorlikdir. Pedagogning bu yo'nalishdagi faoliyati nafaqat o'quv jarayonini tashkil etish, balki har bir bolaning o'ziga xosligini qadrlash, uning imkoniyatlariga ishonish va jamiyatda o'z o'rnini topishiga ko'maklashishdan iborat bo'ladi.

O'qituvchi inlyuziv muhitda faqat bilim beruvchi emas, balki har bir bolaning ichki dunyosini ochuvchi, unga ishonch beruvchi va qo'llab-quvvatlovchi shaxsdir. Shu bois, pedagogik yondashuvlarni ilmiy asosda qo'llash inlyuziv ta'limning muvaffaqiyat kaliti hisoblanadi.

Xulosa : Xulosa qilib aytganda, inlyuziv ta'lim tizimi bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir. U nafaqat ta'lim sohasining rivojlanishiga, balki jamiyatda ijtimoiy tenglik, bag'rikenglik va insonparvarlik qadriyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Inlyuziv ta'limni joriy etishda pedagogik yondashuvlarning to'g'ri tanlanishi muhim ahamiyatga ega.

Pedagog shaxsga yo'naltirilgan, empatik va tolerant yondashuvlarni qo'llasa, har bir bola o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqaradi. Shu bilan birga, o'qituvchining doimiy kasbiy rivojlanishi, ota-onalar bilan hamkorligi ham bu jarayonning muvaffaqiyatini belgilaydi.

Kelajakda inlyuziv ta'limni yanada rivojlantirish uchun pedagogik innovatsiyalarni tatbiq etish, maxsus metodik qo'llanmalar yaratish va o'qituvchilar malakasini oshirish zarur. Shundagina har bir bola, u qanday imkoniyatga ega bo'lishidan qat'i nazar, o'zini jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida his qilishi mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. “Maktabgacha ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun. – Toshkent, 2019.
3. Karimova R. “Inlyuziv ta’lim nazariyasi va amaliyoti”. – Toshkent: Fan, 2021.
4. Rasulova M. “Pedagogik yondashuvlar tizimi”. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
5. Vygotskiy L.S. “Defektologiya asoslari”. – Moskva, 2004.
6. UNESCO. “Inclusive Education: Guidelines for Policy Makers”. – Paris, 2017.
7. Booth T., Ainscow M. “The Index for Inclusion”. – Bristol, UK: CSIE, 2016.
8. Jalilova N. “Insonparvarlik tamoyillari asosida ta’limni tashkil etish”. – Toshkent, 2022.
9. OECD. “Equity and Quality in Education”. – Paris, 2018.
10. Xudoyberganova D. “Pedagogik hamkorlikda inlyuziv ta’limni rivojlantirish”. – “Ta’lim taraqqiyoti” jurnali, 2023.

Internet manbalari:

1. <https://www.unesco.org/inclusive-education>
2. <https://www.unicef.org/education/inclusive-education>
3. <https://edu.uz>

GLOBALLASHUV SHAROITIDA O'SMIR YOSHDAGI O'QUVCHILARNI RUHIY SALOMATLIGINI TA'MINLASHNING DOLZARB MASALALARI

Turdiyeva Kibriyo Iskandar qizi

Xalqaro innovatsion universiteti magistranti

uzkibriyo@gmail.com

ORCID.ID: 0009-0002-3380-5246

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada globallashuv sharoitida o'smir yoshdagi o'quvchilarning ruhiy salomatligini saqlash va mustahkamlash masalalari tahlil qilinadi. Ma'lumki, keyingi yillarda, axborot oqimining ortishi, internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi natijasida o'quvchilarning ruhiy holatiga ta'sir etuvchi omillar ortib bormoqda. Shuningdek, oilaviy muhit, ta'lim tizimi va ijtimoiy omillarning o'smirlar psixologiyasiga ta'siri ham namoyon bo'lmoqda. Shu boisdan ushbu maqolada ruhiy salomatlikni ta'minlashda pedagogik yondashuvlar, psixologik yordam ko'rsatish mexanizmlari hamda sog'lom ijtimoiy muhit yaratish yo'llari tahlil etilgan. Tadqiqot natijalari o'smir yoshdagi o'quvchilarning sog'lom ruhiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: globallashuv, o'smir yosh, ruhiy salomatlik, psixologik muhit, ta'lim tizimi, ijtimoiy omillar, stress, tarbiya.

АННОТАЦИЯ: В статье рассматриваются актуальные вопросы обеспечения психического здоровья учащихся подросткового возраста в условиях глобализации. Анализируются факторы, влияющие на психоэмоциональное состояние подростков, в том числе воздействие информационного потока, интернета и социальных сетей. Освещается роль семьи, образовательной среды и социальных условий в формировании психического благополучия подростков. В работе приведены педагогические и психологические подходы к поддержанию ментального здоровья, а также пути создания благоприятной социальной атмосферы. Результаты исследования направлены на разработку практических рекомендаций по поддержанию психического здоровья учащихся.

Ключевые слова: глобализация, подростковый возраст, психическое здоровье, психологическая среда, образование, социальные факторы, стресс, воспитание.

ANNOTATION: This article examines the urgent issues of ensuring the mental health of adolescent students in the context of globalization. The study analyzes the factors affecting teenagers' psychological well-being, including the impact of information flow, the Internet, and social media. It also explores the influence of family environment,

education system, and social conditions on adolescents' mental development. The paper highlights pedagogical and psychological approaches to maintaining mental health and creating a supportive social environment. The findings aim to develop practical recommendations for promoting and preserving the mental well-being of school-aged adolescents.

Key words: globalization, adolescence, mental health, psychological environment, education, social factors, stress, upbringing.

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida inson hayotining barcha jabhalari, jumladan, yosh avlod tarbiyasi ham jiddiy o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Axborot oqimining keskin ortishi, internet va ijtimoiy tarmoqlarning hayotimizda chuqur o'rinish olishi, madaniy va ma'naviy qadriyatlarning o'zgarishi o'smir yoshdagi o'quvchilarning ruhiy salomatligiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

Darhaqiqat, ruhiy salomatlik — bu insonning o'zini anglash, hissiyotlarini boshqarish, ijtimoiy muhitda barqaror munosabatlar o'rnatish qobiliyati bilan belgilanadi. Ayniqsa, o'smirlik davri shaxs shakllanishining eng muhim bosqichi bo'lib, bu davrda inson o'z “men”ini anglaydi, mustaqil fikrlashga intiladi, biroq shu bilan birga ruhiy noziklikka ham ega bo'ladi. Shu sababli, bugungi globallashuv davrida o'smirlarning ruhiy salomatligini ta'minlash dolzarb psixologik va ijtimoiy vazifaga aylanmoqda.

Globallashuv — bu dunyo miqyosida axborot, madaniyat, iqtisodiyot va texnologiyalar almashinuvi jarayonidir. Bu jarayon inson hayotiga bir tomondan yangi imkoniyatlar yaratib, ikkinchi tomondan, ma'lum xavf va muammolarni ham olib kirmoqda[1]. O'smir yoshdagi o'quvchilar bu jarayondan eng ko'p ta'sirlanadigan ijtimoiy guruh hisoblanadi. Ayniqsa, internet va ijtimoiy tarmoqlarning haddan tashqari ta'siri natijasida o'smirlar o'z vaqtini noto'g'ri taqsimlaydi, virtual hayotga berilib ketadi, real ijtimoiy aloqalar sustlashadi. Buning natijasida yolg'izlik, o'ziga ishonchsizlik, depressiya kabi ruhiy muammolarni paydo bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Natijada ular, g'arbona turmush tarzi va axloqiy qadriyatlarga taqlid qilishi oqibatida, milliy o'zlikni anglash jarayoniga o'zining salbiy ta'sirni ko'rsatmoqda. Bu kabi tendensiyalar o'smirlarning ruhiy salomatligiga ta'sir etuvchi omillarni yuzaga keltirmoqda.

Bu omillarni uch toifaga ajratish mumkin:

- Ijtimoiy omillar: oila muhiti, tengdoshlar bilan munosabat, ta'lim tizimidagi stresslar.
- Axborot omillari: internetdagi zararli kontent, kiberzo'ravonlik, ma'lumotning haddan tashqari ko'pligi.
- Psixologik omillar: o'ziga baho berishdagi noaniqlik, hissiy beqarorlik, hayotiy maqsadlarning yo'qligi.

Shu boisdan, bugungi globallashuv jarayonida, oila va maktab o'rtasidagi hamkorlikni yetarli darajada mustahkamlash talab etiladi, bo'lmasa, o'smir o'z

muammolari bilan yolg'iz qoladi. Shu sababli, psixologik xizmatni kuchaytirish, o'qituvchi va ota-onalarni o'smir psixologiyasi xususiyatlaridan xabardor qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu kabi muammolarni bartaraf etish uchun, ta'lim muassasalarida ruhiy salomatlikni ta'minlash uchun quyidagi yo'nalishlarda ishlarni amalga oshirish zarur hisoblanadi.

Birinchidan, o'quvchilarda o'zini anglash, hissiyotlarni boshqarish, muammolarni tinch yo'l bilan hal etish ko'nikmalarini shakllantirish maqsadida o'smir yoshdagi o'quvchilarda psixologik madaniyatni oshirish lozim. Ikkinchidan, o'quv muassasalarida mehr-oqibatli, qo'llab-quvvatlovchi sog'lom muhit yaratish kerak. Uchinchidan, o'quvchilarni internetdan to'g'ri foydalanish, zararli axborotdan himoyalanih madaniyatiga o'rgatish. To'rtinchidan, ta'lim muassasalarida ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish kerak[3].

Xulosa qilib aytganda, globallashuv davrida o'smir yoshdagi o'quvchilarning ruhiy salomatligini saqlash — nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy va ma'naviy zaruratdir. Har bir o'qituvchi, ota-ona va jamiyat a'zosi o'smirlarning psixologik holatini tushunish, ularni tinglash, qo'llab-quvvatlash madaniyatiga ega bo'lishi kerak. Ruhiy sog'lom, irodali, maqsadga intiluvchi yosh avlodni tarbiyalash orqali biz nafaqat bugungi kunni, balki mamlakatning ertangi istiqbolini ham mustahkamlaymiz. Shu bois, ta'lim tizimida psixologik yordamni kuchaytirish, ijtimoiy hamkorlikni rivojlantirish va sog'lom axborot muhitini yaratish O'zbekistonning barqaror taraqqiyotiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. — Toshkent, 2021.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yoshlar siyosatini takomillashtirish to'g'risida”gi farmoni. — Toshkent, 2020.
3. Qodirova D. *Psixologiya asoslari*. — Toshkent: Fan, 2019.
4. WHO. *Adolescent Mental Health: Key Facts*. — Geneva: World Health Organization, 2023.
5. UNICEF (2022). *Global Report on Mental Health of Adolescents*. — New York.

SUN'IY HAYOTDAN RAQAMLI MA'NAVIYAT SARI: YANGI DAVR ONTOLOGIK IZLANISHLARI

Abdunabiyeva Mashhura Qaxramonovna

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand Davlat Universiteti

Psixologiya va ijtimoiy - siyosiy fanlar fakulteti

Falsafa yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada raqamlashtirish jarayonida insoniyatning ma'naviy o'zgarishlari va sun'iy hayot fenomenining ontologik talqini tahlil qilinadi. Raqamli sivilizatsiya sharoitida ma'naviy qadriyatlarning yangi shakllari, virtual mavjudlik va insonning raqamli o'zligi muammolari falsafiy nuqtayi nazardan yoritilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy hayot, raqamli ma'naviyat, ontologiya, virtual mavjudlik, inson o'zligi, axborotlashgan jamiyat, kiberfalsafa.

XXI asr insoniyatni mutlaqo yangi bosqichga olib keldi — bu bosqichni “raqamli sivilizatsiya” deb atash mumkin. Texnologik jarayonlar inson hayotining barcha sohalarini qamrab olib, nafaqat iqtisodiy, balki ma'naviy-ontologik tuzilmalarga ham chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Bugungi kunda inson hayoti “sun'iy hayot” tushunchasi bilan ifodalanayotgan raqamli mavjudlik maydoniga o'tdi. Bu esa falsafaning eng qadimiy savollaridan biri — “inson kim?” degan masalaga yangi mazmun kiritmoqda. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, “Texnologik yutuqlar inson manfaatiga xizmat qilishi uchun, avvalo, ularning ma'naviy mezonlari aniqlanishi zarur”[1, 221]. Ushbu fikr raqamlashtirish jarayonida insonning ma'naviy muvozanatini saqlash muhimligini ko'rsatadi.

Inson ma'naviyati endi nafaqat madaniyat va din, balki axborot oqimi va raqamli muhit orqali ham shakllanmoqda. Falsafada “sun'iy hayot” tushunchasi inson tomonidan yaratilgan, lekin o'z-o'zini boshqarish va o'zgarish qobiliyatiga ega tizimlarni anglatadi. Bu jarayon “ontologik inqilob”ni keltirib chiqardi — ya'ni mavjudlik endi faqat tabiiy shakllarda emas, balki algoritmik, raqamli strukturalarda ham namoyon bo'la boshladi.

Sh.S. Qo'shoqovning ta'rifiga ko'ra, sun'iy tizimlarning mohiyati inson tafakkurining o'ziga qarshi ko'zgusidir, chunki ular insonning o'z yaratuvchanligini texnologiya shaklida aks ettiradi[2.43]. Shu jihatdan, sun'iy hayot nafaqat texnik hodisa, balki insonning ontologik o'zini anglash jarayonining yangi bosqichidir. Sun'iy hayot inson mavjudligini texnogen muhitga ko'chiradi. Bunday o'zgarish inson o'zligini anglash jarayonida “tabiiy mavjudlik”dan “virtual mavjudlik”ga o'tishni bildiradi. Natijada, inson o'z hayotini sun'iy intellekt, raqamli kommunikatsiya va algoritmik tizimlar orqali davom ettiradi. Ma'naviyat inson ruhining eng yuksak darajasi, uning

maqsadga yo'naltirilgan ongiy faoliyatining ifodasidir. Raqamli jamiyatda esa bu tushuncha yangi falsafiy mazmun kasb etmoqda. Endilikda ma'naviyat faqat an'anaviy qadriyatlarga tayanmaydi, balki raqamli makonda yaratilayotgan madaniy axborotlar, vizual kodlar va algoritmik xulq shakllari orqali ham namoyon bo'ladi.

G.S.Sultanova “kreativlik va innovatsiya”ni ma'naviyatning yangi ifodasi sifatida talqin etadi. Uning fikricha, raqamli tafakkur inson ma'naviyatining ijodiy potensialini kengaytiradi, biroq bu jarayon axloqiy mas'uliyat bilan uyg'unlashmasa, texnotsentrizmga olib kelishi mumkin[3.17].

Prezident Sh.M.Mirziyoyev shunday degan edi: “Texnologiya insonni boyitishi uchun, avvalo, uning ruhiyatini boyitish lozim.” [4. 45] Bu fikr raqamli taraqqiyotda ma'naviy mezonlarning ustuvor bo'lishi zarurligini ko'rsatadi. Raqamli ma'naviyat — bu inson tafakkuri, madaniy xotira va axborot makoni o'rtasidagi uzluksiz o'zaro ta'sir natijasida shakllanayotgan yangi ma'naviy holatdir. Bunday muhitda inson o'zini faqat jismoniy mavjudlik orqali emas, balki virtual izlari, raqamli xotirasi va sun'iy aloqalari orqali ham ifodalaydi. Ontologik izlanishlar inson mavjudligining asl mohiyatini anglashga qaratilgan. Bugungi davrda bu izlanishlar raqamli borliq bilan chambarchas bog'langan.

A.X. Saidov raqamli jamiyatni “axborotli mavjudlikning yangi bosqichi” deb ataydi. Unga ko'ra, bu bosqichda insonning mavjudlik shakli “axborot oqimi ichidagi subyekt”ga aylanadi [5.12].

N.Jo'rayev esa raqamli davrni “inson va texnologiya o'rtasidagi dialektik birlik” sifatida ko'radi. Uningcha, inson texnologiyadan voz kecholmaydi, biroq uni boshqarish uchun ma'naviy immunitetni rivojlantirishi lozim [6]. Raqamli ma'naviyat insonni yangi ontologik o'lchamga olib chiqadi: u endi “faol mavjudlik” emas, balki “ko'p qatlamli mavjudlik” — real, sun'iy va virtual qatlamlarning birligida mavjud bo'ladi. Shu sababli, bugungi falsafaning asosiy vazifasi raqamli mavjudlikning ma'naviy mezonlarini aniqlash, inson o'zligini yo'qotmaslik mexanizmlarini ishlab chiqishdir.

Sun'iy hayot va raqamli ma'naviyat insoniyat tarixidagi yangi bosqichning falsafiy belgilaridir. Ular inson tafakkurining texnologik shaklda ifodalanishidir. Ammo bu jarayon faqat texnik yutuq emas, balki ontologik sinovdir — inson o'z yaratuvchilik qudratini ma'naviy mas'uliyat bilan uyg'unlashtira oladimi, yo'qmi, degan savolga javob berish davridir. Yangi davr falsafasi insonning raqamli mavjudligi, axborotli ong va sun'iy hayot o'rtasidagi muvozanatni saqlashni o'rganishi lozim. Raqamli ma'naviyatning shakllanishi — bu insoniyatning o'zini qayta anglash, mavjudlikning yangi ko'rinishlarini ma'naviy nazorat ostiga olish jarayonidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.

2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020.
3. Sultanova G.S. Kreativlik va innovatsiya: umumiylik va farq. Imom Buxoriy saboqlari. – Samarqand: Imom Buxoriy xalqaro ilmiy tadqiqot markazi, 2020.
4. Saidov A.X. Axborotlashgan jamiyatda inson omili falsafasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.
5. Jo‘rayev N. Texnologik tafakkur va inson ma’naviy o‘zligi muammolari. – Toshkent: Ma’naviyat, 2019.
6. Qo‘shoqov Sh.S. Raqamli ong va ijtimoiy mavjudlik falsafasi. – Toshkent: Fan, 2022.

JALOLIDDIN RUMIYNING “ICHINGDAGI ICHINGDADIR” ASARIDA TA'LIM-TARBIYA MASALASI.

Jo'raboyeva Ziroatxon Ravshan-qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti

Annatsiya

Rumiyning asarlari nafaqat axloqiy va ruxiy kamolot, ilohiy muhabbat, o'z-o'zini anglash va komillikka erishish uchun yo'riqnoma bo'lib hizmat qiladi. Balkim ta'lim-tarbiya masalasida ham munosib qo'llanma bo'la oladi. Asarda keltirilgan hikoyalar 8 asr avval yaratilgan bo'lishiga qaramay bugungi kun uchun ham o'z ahamiyati va dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Kalit so'zlar: “Ichingdagi ichingdadir”, ruhiyat olami, o'zlikni anglash, axloq, tarbiya, qomusiy hikoyat.

Аннотация

Произведения Руми служат не только руководством для морального и духовного развития, божественной любви, самопознания и достижения совершенства, но, возможно, могут стать и достойным пособием по вопросам образования и воспитания. Несмотря на то что истории, приведенные в произведении, были созданы 8 веков назад, они сохраняют свою значимость и актуальность и в наши дни.

Ключевые слова: "Внутри тебя — внутренний", мир духа, самопознание, мораль, воспитание, классический нарратив.

Abstract

Rumi's works serve not only as a guide for moral and spiritual development, divine love, self-awareness, and the pursuit of perfection but may also provide valuable insights into the issues of education and upbringing. Despite being created 8 centuries ago, the stories presented in the work retain their significance and relevance for today.

Keywords: "The Inner Essence Within You," realm of spirit, self-awareness, morality, upbringing, classical narrative.

Kirish

Mavlono Rumiyning “Ichingdagi ichingdadir” asari majoziy, qomusiy asardir. Asosiy qismini tashkil etgan maqola va hikoyatlarda barcha davrlar uchun dolzarb bo'lgan barkamol avlod haqidagi ulug' mutafakkirning ijtimoiy-falsafiy, ma'naviy, axloqiy va tarbiyaviy mulohazalari o'z ifodasini topgan. Asar hayot savollariga munosib javoblardan iborat. Unda baxtning yetishini eng to'g'ri yo'llaridan tortib, musibat eshigini ochuvchi sabablarga bayon etilgan.

“Ichingdagi ichingdadir” asari ulug’vorlik va soddalikni bir makoni bir zamonda sig’ishib yashashining go’zal namunasidir. Albatta, komil inson haqida ko’plab olimu fuzalolarning hilma-hil asarlari mavjud. Ammo ularning ayrimlarini mutolaa qilar ekansiz, o’zingizni ertak o’qiyotgan boladek his qilasiz. Chunki ularda tasvirlangan komil inson go’yo osmonda uchib yurgan erkin qushchayu, sizni biz zindonda uni umidsizlarcha kuzatayotgan bir maxbus. Qushning ozodligida, charx urib uchishidan, baxtidan maxbusga ne naf? Qaytaga u ana shunday hur parvozi bilan bu bechoraning o’z holiga ko’nikib ketishiga to’sqinlik qilib, iztirobini orttiradi halos. Rumiylar asarlarida esa unday emas. Rumiylar shohu gadoga ham, olimu avomga ham birdek hitob qiladi. Har kimning qarshisiga o’z hikmatlaridan bir ko’prik tashlab, boshqalar nima desa deyaversin, lekin sening ham bu yo’ldan o’tishga haqqing bor, ki sen ham undan o’tishga munosib va qodirsan deydi go’yo.¹¹⁹

She’r: (U joylar shunday mamlakatlardirki, nimani istasang - topilur. Faqat karim(asl, jo’mard-tarj.) odamlar topilmas.)

U yer shunday bir shaharki, go’zal yuzlilar va ko’ngillarning boshqa barcha istaklari muhayyodir. Biroq bir dona ham aqlli odam topolmaysan. Koshki, buning aksi bo’lsa! Bu shahar - insonning vujudi. Agar unda son-sanoqsiz hunar qaynab yotsa-da, o’sha ma’no bo’lmasa - behuda. Bundan ko’ra uning yo’q bo’lishi durustroqdir. Bir inson: “Biz nuqsonlimiz!” dedi. Boshqasi esa: Kishida “qanday holdaman, nimalar qilayapman”, deya o’z-o’zini tergash tuyg’usining uyg’onishi do’stlik va inoyat dalilidir. Chunki “Sevgi bor joyda sitam ham ham bo’ladi”. Begonalarga emas, do’stlarga sitam qilinadi. Ammo sitanda ham sitam bor. Sitam undan mutaassir bo’lganga, o’zi uchun uni yaxshilik va sevgi ekanligini bilganga qilinadi. Shu bilan birga hech ta’sir qilmaydigani borki, bu sevgi alomati emas. Masalan, gilamni changdan tozalamoq uchun kaltaklashadi. Aqllilar bunga tanbeh berish demaslar. Ammo bir sevgan kishisini yoxud bolasini ursalar bunga sitam derlar. Modomiki sen o’zingda bir dard yoki pushaymonlik his etarkansan, bilginki, bu senga Allohning inoyati va sevgisidan bir dalildir. Agar sen og’a-iningda bir qusur ko’rsang, bu sendagi nuqsonning aksidan iboratdir.¹²⁰

Chindan ham shunday emasmi? Odamlar ham bir-birlari uchun go’yoki bir oynadir. “Mo’min mo’minning oynasidir” (hadis). Sen o’z qusuringdan qutilmas ekansan, bu qusur o’zgalarda aks etaveradi. Sen bu qusurni o’zingdan yiroqlashtir. Chunki hosil bo’lgan sendagi iztirob - o’zingdagi qusurning hosilasidir. Undan hafa bo’lganing zamon o’zingdan ham ranjiysan.

¹¹⁹ Rumiylar. Ichingdagi ichingdadir. T.:Yoshlar matbuoti, 2023.-B.9

¹²⁰ Rumiylar. Ichingdagi ichingdadir. T.:Yoshlar matbuoti, 2023.-B.40

Mavlonu Rumiylar dediki: Bir filni sug'ormoq uchun suv bo'yiga olib bordilar. U o'z aksini suvda ko'rib hurkidi. Lekin u boshqasidan qo'rqdim, deb o'ylar, o'zidan qo'rqqanini esa bilmasdi.

Inson o'z kalligidan va chipqonidan irganmas. U yarali qo'lini bemalol ovqatga uzatadi. Bundan uning ko'ngli behuzur bo'lmaydi. Ammo birovning qo'lida kichkina bir chipqon yoxud yara ko'rsa, bas, ovqat yeyishdan to'xtaydi, jirkanadi. Insondagi yomon fe'llar ham kallar va chipqonlarga o'xshaydi. O'zida bo'lganida hech irganmaydi, o'zgada bo'lsa-chi, irganadi, nafrat etadi.¹²¹ Bu o'rinda Mavlono o'z aybunussonlarini sezmagani holda boshqa bir insondan qusur izlaguvchi insonlar haqida so'z yuritmoqda. Jamiyatda bunday insonlarni ko'plab uchratish mumkin.

Mavlono Rumiylar asarda shunday hikoya keltiradi:” Bir podshoh o'g'lini hunarmandlar to'piga qo'shib qo'yibdi. Ular bolaga turli bilimlardan, jumladan, ilmu nujumdan dars berishibdi. Shoh o'g'li butunlay ahmoq bo'lgani holda, o'ziga o'rgatilgan narsalarni yaxshi egallab olibdi. Kunlardan bir kuni podshoh uni imtixon qilish uchun hovuchiga uzugini berkitib, o'g'liga “ Bunda ne bor?” debdi. Bola: “Qo'lingizdagi dumaloq, sariq va ichi bo'sh narsadir” degach, hukmdor hayratda qolib: “Alomatlarini to'g'ri aytding, ismini ayt” deb buyuribdi. O'g'li “G'alvir bo'lsa kerak”, deb javob beribdi. Podshoh “Olga tahsilning sharofati bilan meni hayron etib, alomatlarini aniq aytding, lekin g'alvirni hovuchga sig'masligi qanday qilib farosating yetmadi?”- debdi.¹²² To'g'ri va o'rinli egallanmagan bilim yoki hunar ham shundaydir. U insonga hech qachon naf keltirmas. Ammo munosib olingan ta'lim nafaqat moddiy jihatdan, balki ma'naviyatni ham yuksaltiradi. Insonni jamiyat uchun qadrlil va qiymatli holga keltiradi. Bunday insonlarni Mavlono quyidagicha tariflaydi: “ chunki u, olim badavlatdir, nur sochayotgan quyosh kabidir. Ishi ko'mak bermoqdir. U toshlardagi lal va yoqut oladi. Tarkibi tuproqdan iborat bo'lgan tog'lardan mis, oltin, kumush va temir ma'danlar yasaydi. Tuproqning tozalaydi, yoshartiradi. Daraxtlarni turli-tuman mevalar bilan boyitadi. Ish-ermagi bag'ishlamoqdir, hadya etmoqdir”.¹²³ Bunday insonlarga extiyoj har bir zamonda va har bir jamiyatda mavjuddir. Bu kabi olimlar davlatni ham iqtisodiy, ham ma'naviy jihatdan yuksaltiradi, boyitadi.

Hulosa

Hulosa o'rnida shuni aytish mumkinki Jaloliddin Rumiyni bir millat, bir jamiyat yoki bir zamongagina tegishli emasdir. Haziratni hamma uchun va hamma zamonlar uchun qadrlil qilgan asos esa - insonning sifat va alomatlariga emas, balki uning

¹²¹ Rumiylar. Ichingdagi ichingdadir. T.:Yoshlar matbuoti, 2023.-B.41

¹²² Rumiylar. Ichingdagi ichingdadir. T.:Yoshlar matbuoti, 2023.-B.34.

¹²³ Rumiylar. Ichingdagi ichingdadir. T.:Yoshlar matbuoti, 2023.-B.15

mohiyatga - o'zagiga e'tibor berganligidadir. Rumiylar asarlarida insonparvarlikni, mehribonlikni, birdamlikni targ'ib qiladi. Shu boisdan Mavlanning asarlari, undagi falsafiy, axloqiy, tarbiyaviy qarashlarni o'rganishimiz, hamda keng jamoatchilik orasida tatbiq etishimiz zarurdir. Chunki bu asarlar inson ma'naviyatini yuksaltirish va komillikka erishish uchun muhim manba hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1) Jaloliddin Rumiylar. “Ichindagi ichindadir” - Toshkent, “Yoshlar matbuoti”, 2023 y
- 2) Jumayev R. “Mavlono Jaloliddin Rumiylar”. - Toshkent-2003.
- 3) Munavvara Oymatova “Rumiylar dunyosi” maqolasi, 2013-yil
- 4) Orif Usmonov. Jaloliddin Rumiylar. Muloqot // - 1997.
- 5) Radiy Fish: “Jaloliddin Rumiylar” G'afur G'ulom nashiryoti adabiyoti va san'ati nashiryoti, 1986-yil.

TURKIY XALQLAR TAFAKKURIDA BODRIYAR KONSEPSIYASINING FALSAFIY TALQINI

Chinpo'latov Umid O'tkir o'g'li

O'zbekiston Milliy universiteti magistranti

Annotatsiya: Maqolada Jan Bodriyarning simulyakrlar va simulyatsiya konsepsiyasini turkiy xalqlar tafakkurining asosiy manbalari – Mahmud Koshg'ariyning «Devonu lug'otit turk», Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig», Ahmad Yassaviyning «Hikmatlar»i va Alisher Navoiyning «Mahbub ul-qulub» asarlari kontekstida falsafiy tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqot Bodriyar g'oyalari va turkiy tafakkur o'rtasidagi o'xshashliklar va farqlarni aniqlashga qaratilgan bo'lib, zamonaviy giperreallik sharoitida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarning o'rnini baholaydi. Qolaversa, mazkur maqola turkiy falsafiy merosning zamonaviy muammolarni hal qilishdagi potentsialini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Jan Bodriyar, simulyakr, simulyatsiya, giperreallik, turkiy tafakkur, Mahmud Koshg'ariy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiy, falsafa, axloq, ma'naviyat.

Аннотация: Статья посвящена философскому анализу концепции симулякров и симуляции Жана Бодрийяра в контексте основных источников тюркской мысли – «Дивану лугат ат-турк» Махмуда Кашгари, «Кутадгу билиг» Юсуфа Хас Ходжиба, «Хикматов» Ахмада Яссави и «Махбуб ул-кулуб» Алишера Навои. Исследование направлено на выявление сходств и различий между идеями Бодрийяра и тюркской философской традицией, а также на оценку роли духовно-нравственных ценностей в условиях современной гиперреальности. Кроме того, данная статья демонстрирует потенциал тюркского философского наследия в решении актуальных проблем современности.

Ключевые слова: Жан Бодрийяр, симулякр, симуляция, гиперреальность, тюркская мысль, Махмуд Кашгари, Юсуф Хас Ходжиб, Ахмад Яссави, Алишер Навои, философия, этика, духовность.

Abstract: The article is devoted to the philosophical analysis of Jean Baudrillard's concept of simulacra and simulation in the context of the main sources of Turkic thought – Mahmud al-Kashgari's Divanü Lughat at-Turk, Yusuf Khass Hajib's Kutadgu Bilig, Ahmad Yasawi's Hikmats, and Alisher Navoi's Mahbub ul-Qulub. The research aims to identify the similarities and differences between Baudrillard's ideas and the Turkic philosophical tradition, while assessing the role of spiritual and moral values in the conditions of contemporary hyperreality. Furthermore, this article highlights the potential of Turkic philosophical heritage in addressing modern challenges.

Keywords: Jean Baudrillard, simulacrum, simulation, hyperreality, Turkic thought, Mahmud al-Kashgari, Yusuf Khash Hajib, Ahmad Yasawi, Alisher Navoi, philosophy, ethics, spirituality.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, texnologik taraqqiyot va ommaviy axborot vositalarining shiddatli rivojlanishi voqelikning idrok etilishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Fransuz faylasufi Jan Bodriyar o'zining «Simulyakrlar va Simulyatsiya» (1981) asarida bu o'zgarishlarni chuqur tahlil qilib, «giperreallik» tushunchasini ilgari surdi [1]. Bodriyar nazariyasiga ko'ra, zamonaviy jamiyatda tasvirlar va modellar asl voqelikdan ustun kelib, o'z-o'zidan mustaqil bir reallikni yaratadi, bu esa asl nusxasi bo'lmagan «simulyakrlar» dunyosiga olib keladi. Bu holat voqelik va uning tasviri o'rtasidagi chegaralarni xiralashtirib, insonning haqiqatni anglash qobiliyatini shubha ostiga qo'yadi. Bodriyar, ayniqsa, ommaviy axborot vositalari, reklama va iste'mol madaniyatining bu jarayondagi rolini ta'kidlab, haqiqatning o'rnini uning sun'iy nusxalari egallashini ko'rsatib beradi. Bu esa insoniyatni doimiy ravishda o'zgaruvchan va noaniq «belgilar o'rmoni»da yashashga majbur qiladi.

Shu bilan birga, turkiy xalqlar tafakkuri ming yillar davomida shakllangan boy falsafiy merosga ega. Bu merosda inson, jamiyat, axloq, ma'naviyat va haqiqat tushunchalari chuqur o'rganilgan. Mahmud Koshg'ariyning «Devonu lug'otit turk» asaridagi til va madaniyat uyg'unligi [2], Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig» dostonidagi adolat va hikmat g'oyalari [3], Ahmad Yassaviyning «Hikmatlar»idagi tasavvufiy ma'rifat va ilohiy ishq [4], shuningdek, Alisher Navoiyning «Mahbub ul-qulub» asaridagi insoniy fazilatlar va ijtimoiy axloqqa oid qarashlar [5] turkiy tafakkurning asosini tashkil etadi. Bu asarlar o'z davrining ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy muammolariga javob berish bilan birga, universal falsafiy qadriyatlarni ham o'zida mujassam etgan. Mirzajon Rahimovning «Turkiy tafakkur va Sharq falsafasi manbalari» asari esa bu merosni tizimli o'rganish uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi[6].

Mazkur maqola Bodriyar g'oyalari va turkiy tafakkur o'rtasidagi dialogni o'rnatish orqali zamonaviy falsafiy muammolarga yangicha yondashuvlarni taklif etadi. Xususan, virtual reallik va axloq falsafasi bo'yicha A.Shukurovning ishlari [7] Bodriyar nazariyasini zamonaviy texnologik kontekstda tahlil qilish uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi.

Jan Bodriyarning «Simulyakrlar va Simulyatsiya» asaridagi asosiy tushunchalar, jumladan, simulyakr, simulyatsiya, giperreallik va tasvirning to'rt bosqichi chuqur o'rganiladi [1]. Bu tushunchalarning mohiyati, ularning zamonaviy jamiyatga ta'siri va falsafiy ahamiyati tahlil qilinadi. Shu bilan birga, virtual reallik va axloq falsafasi

bo'yicha Shukurov A.ning ishlari [7] Bodriyar konsepsiyasini hozirgi texnologik sharoitda tushunish uchun qo'shimcha nazariy baza yaratadi.

Turkiy xalqlar tafakkurining fundamental manbalari – Mahmud Koshg'ariyning «Devonu lug'otit turk» [2], Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig» [3], Ahmad Yassaviyning «Hikmatlar»i [4] va Alisher Navoiyning «Mahbub ul-qulub» [5] asarlari mazmun-mohiyati falsafiy jihatdan ko'rib chiqiladi. Bu asarlardagi voqelik, haqiqat, axloq, ma'naviyat, inson va jamiyatga oid g'oyalar aniqlanadi. Mirzajon Rahimovning «Turkiy tafakkur va Sharq falsafasi manbalari» asari [6] turkiy falsafiy merosni tizimli o'rganishda metodologik yo'nalish beradi.

Bodriyar konsepsiyasi va turkiy tafakkur o'rtasidagi o'xshashliklar, farqlar va o'zaro bog'liqliklarni ochib berishga qaratilgan qiyosiy tahlil amalga oshiriladi. Xususan, har bir manbada voqelikning qanday idrok etilishi, tasvir va asl nusxa munosabatlari, axloqiy me'yorlarning o'rni kabi masalalar Bodriyar nazariyasi prizmasidan baholanadi. Bu tahlil insonning haqiqatni anglashdagi turli yondashuvlarni aniqlashga yordam beradi.

Hermeneytik yondashuv har bir asarning tarixiy-madaniy kontekstini hisobga olgan holda, ulardagi falsafiy ma'nolarni chuqur talqin qilish imkonini beradi. Bu metod orqali matnlarning asl maqsadi va ularning zamonaviy davr uchun ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot natijasida Bodriyar g'oyalarining turkiy tafakkur bilan sintezini amalga oshirish orqali yangi falsafiy xulosalar shakllantiriladi va zamonaviy giperreallik sharoitida turkiy falsafiy merosning ma'naviy-axloqiy yo'l-yo'riqlar bera olish potentsiali baholanadi.

Jan Bodriyarning «Simulyakrlar va Simulyatsiya» asari zamonaviy jamiyatda voqelikning tabiatini o'zgartirgan to'rtta ketma-ket tasvir bosqichini ta'riflaydi [1]. Bu bosqichlar tasvirning asl voqelikdan asta-sekin uzoqlashib, o'z-o'zidan mustaqil bir reallikka aylanish jarayonini ko'rsatadi:

Bu dastlabki bosqichda tasvir asl nusxaga sodiq bo'lib, uni to'g'ri ifodalaydi. Tasvir va voqelik o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjud. Masalan, konsertning tahrirlanmagan video yozuvi yoki sayohatchining o'z tajribalarini aks ettiruvchi fotosuratlar asl voqelikning ishonchli nusxasi hisoblanadi. Bu yerda tasvirning asosiy vazifasi – haqiqatni aks ettirishdir.

Bu bosqichda tasvir asl nusxadan chetga chiqadi, voqelikni noto'g'ri ko'rsatadi yoki uni o'zgartiradi. Reklama kompaniyalari ko'pincha mahsulotning asl holatini buzib ko'rsatadi, unga keraksiz xususiyatlar yuklaydi, bu esa iste'molchida noto'g'ri tasavvur uyg'otadi. Bu bosqichda tasvirning maqsadi – voqelikni manipulyatsiya qilishdir.

Bu bosqichda tasvir o'zini voqelik sifatida ko'rsatadi, lekin aslida uning ortida hech qanday haqiqat yo'q. Tasvirning o'zi voqelikka aylanadi. Masalan, yong'in mashqlari haqiqiy xavfni simulyatsiya qiladi, lekin aslida yong'in mavjud emas. Bu holatda tasvirning maqsadi – voqelikning yo'qligini yashirishdir.

Bu eng yuqori bosqich bo'lib, tasvir o'z-o'zidan mustaqil bir reallikka aylanadi – bu sof simulyakr. Simulyakrning asl nusxasi mavjud emas, u o'z-o'ziga ishora qiladi. «Yura davri parki» filmi bunga yorqin misol bo'la oladi, chunki undagi dinozavrlar aslida mavjud emas, ular faqat tasvirlar orqali yaratilgan giperreallikning bir qismidir. Bu bosqichda tasvirning maqsadi – o'z-o'zini yaratish va voqelikni butunlay almashtirishdir.

Bodriyar bu jarayonni «giperreallik» deb ataydi, bu yerda simulyatsiya haqiqatdan ko'ra haqiqiyroq bo'lib qoladi. Ommaviy axborot vositalari, iste'mol madaniyati va texnologiyalar orqali yaratilgan bu dunyoda insonlar asl voqelikdan uzoqlashib, tasvirlar dunyosida yashay boshlaydilar. Giperreallikda haqiqat va yolg'on, asl va nusxa o'rtasidagi farq yo'qoladi, hamma narsa bir xil darajada «haqiqiy» bo'lib ko'rinadi. Bu esa insonning tanqidiy fikrlash qobiliyatini susaytirib, uni passiv iste'molchiga aylantiradi.

Turkiy xalqlar tafakkurida voqelik va haqiqat tushunchalari chuqur ma'naviy va axloqiy asoslarga ega bo'lib, Bodriyar konsepsiyasiga nisbatan sezilarli darajada boshqacha talqin qilinadi. Bu asarlarda haqiqat mutlaq va erishish mumkin bo'lgan qadriyat sifatida ko'riladi.

Mahmud Koshg'ariyning XI asrda yozilgan «Devonu lug'otit turk» asari turkiy tilning boyligini ko'rsatish bilan birga, turkiy xalqlarning dunyoqarashi, urf-odatlar, ijtimoiy tuzilishi va falsafiy qarashlarini ham aks ettiruvchi noyob manbadir [2]. Asarda so'zning qudrati, tabiat bilan uyg'unlik va bilimning ahamiyati markaziy o'rin tutadi. Koshg'ariy uchun til – bu voqelikni aks ettiruvchi va shakllantiruvchi asosiy vosita. So'zlar orqali inson dunyoni anglaydi, o'zaro muloqot qiladi va o'z madaniyatini avloddan avlodga yetkazadi. Bu yerda so'z va ma'no o'rtasidagi bog'liqlik mustahkam bo'lib, Bodriyar ta'riflaganidek, ma'nosiz simulyakrlar g'oyasiga zid keladi. Koshg'ariy asarida haqiqat – bu tabiatning o'zi, insonning undagi o'rni, uning axloqiy me'yorlarga rioya qilishi va til orqali ifodalangan milliy qadriyatlar bilan bog'liq. Uning asarida tilning dialektik xususiyatlari, so'z yasalishi va ma'no o'zgarishlari tahlil qilinadi, bu esa tilning doimiy rivojlanishda ekanligini ko'rsatadi. Bu esa haqiqatning statik emas, balki dinamik ekanligini anglatadi, ammo u har doim real asosga ega bo'ladi.

Alisher Navoiyning XV asrda yozilgan «Mahbub ul-qulub» asari jamiyatdagi turli toifalarning axloqiy qiyofasini tahlil qilib, adolat, saxovat, kamtarlik kabi fazilatlarni ulug'laydi va ochko'zlik, kibr, riyokorlik kabi illatlarni qoralaydi [5]. Navoiy uchun haqiqat – bu insoniy kamolot va ijtimoiy adolat. Uning asarida tasvirlangan har bir toifa va ularning xususiyatlari real jamiyatdagi mavjud holatlarning aksidir. Navoiyning tanqidlari va tavsiyalari asl voqelikka asoslangan bo'lib, insonni axloqiy me'yorlarga rioya qilishga undaydi. Bodriyar ta'riflaganidek, «asl nusxasi yo'q» tasvirlar emas, balki real hayotiy tajribalar va ijtimoiy munosabatlar tahlil qilinadi. Navoiyning falsafasi insonni o'z-o'zini anglashga, jamiyatda o'z o'rnini topishga va ezgu amallar qilishga

chorlaydi. Uning asarida tasvirlangan axloqiy qadriyatlar giperreallikning ma'naviy bo'shlig'iga qarshi turuvchi muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Navoiyning asari insonni o'zining ichki dunyosini boyitishga va tashqi ko'rinishlarga emas, balki haqiqiy qadriyatlarga e'tibor berishga undaydi.

Bodriyar konsepsiyasi va turkiy tafakkur o'rtasidagi qiyosiy tahlil bir qator muhim o'xshashliklar va farqlarni ochib beradi. Bu tahlil zamonaviy giperreallik sharoitida turkiy falsafiy merosning ahamiyatini yanada yorqinroq ko'rsatadi.

Ikkala yondashuv ham tasvirning voqelikni aks ettirishdagi murakkabligini tan oladi. Bodriyar tasvirning voqelikdan ajralib, o'z-o'ziga aylanishini ta'kidlasa, turkiy tasavvufda zohiriy (tashqi) ko'rinishning aldamchi bo'lishi mumkinligi, haqiqiy ma'no esa botinda (ichki) yashiringanligi g'oyasi mavjud. Bu ikkala holatda ham insonning yuzaki ko'rinishlarga ishonmasligi, chuqurroq ma'no izlashi zarurligi ta'kidlanadi. Tasavvufda zohiriy dunyo o'tkinchi va aldamchi bo'lib, haqiqiy ma'no ilohiy olamda yashiringan. Bodriyar esa zamonaviy dunyoda bu zohiriy ko'rinishlarning o'zi yagona «haqiqat»ga aylanib qolganini ko'rsatadi.

Shukurov A.ning «Virtual reallik va axloq falsafasi» (maqolalar to'plami) Bodriyar konsepsiyasini zamonaviy virtual reallik sharoitida tahlil qilish uchun muhim asos bo'ladi [7]. Virtual reallik texnologiyalari simulyatsiya g'oyasini yangi bosqichga olib chiqib, insonning voqelikni idrok etishini yanada murakkablashtiradi. Virtual dunyolar tobora realistik bo'lib borar ekan, haqiqat va illyuziya o'rtasidagi chegara yanada xiralashadi. Bu sharoitda turkiy tafakkurdagi axloqiy me'yorlar va ma'naviy qadriyatlarning ahamiyati yanada ortadi.

Virtual dunyoda insonning axloqiy tanlovlari, uning haqiqatga bo'lgan munosabati va ma'naviy yo'nalishi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Turkiy falsafadagi komil inson g'oyasi virtual reallikning salbiy ta'sirlariga qarshi ma'naviy immunitetni shakllantirishda muhim rol o'ynashi mumkin. Komil inson o'zining ichki dunyosini poklagan, axloqiy qadriyatlarga amal qiladigan va haqiqatga intiladigan shaxsdir. Bunday inson virtual dunyoning aldamchi ko'rinishlariga berilmay, o'zining ma'naviy asoslarini saqlab qoladi. Turkiy tafakkur insonni o'z-o'zini anglashga, ichki dunyosini boyitishga va tashqi ko'rinishlarga emas, balki haqiqiy qadriyatlarga e'tibor berishga undaydi. Bu esa zamonaviy giperreallik sharoitida insoniyat uchun muhim yo'l-yo'riq bo'lib xizmat qilishi mumkin. Virtual reallikning axloqiy muammolari, masalan, virtual zo'ravonlik, shaxsiy ma'lumotlarning xavfsizligi va virtual dunyoda shaxsiyatning o'zgarishi kabi masalalar turkiy falsafaning axloqiy tamoyillari asosida hal qilinishi mumkin. Masalan, Navoiyning adolat va insonparvarlik g'oyalari virtual dunyoda ham adolatli munosabatlarni o'rnatishga yordam beradi, Yassaviyning nafsni tiyish haqidagi hikmatlari esa virtual qaramlikning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Jan Bodriyarning simulyakrlar va simulyatsiya konsepsiyasi zamonaviy jamiyatdagi voqelikning o'zgarishini tushunish uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Uning giperreallik haqidagi g'oyalari insonning haqiqatni idrok etishdagi qiyinchiliklarni ko'rsatadi. Bu konsepsiya ommaviy axborot vositalari, iste'mol madaniyati va texnologik taraqqiyotning insonning voqelikni idrok etishiga ta'sirini chuqur tahlil qiladi, haqiqat va uning tasviri o'rtasidagi chegaralarning xiralashishini ko'rsatadi.

Turkiy xalqlar tafakkurining boy falsafiy merosi esa bu muammolarga o'ziga xos javoblar bera oladi. Mahmud Koshg'ariyning til va madaniyat uyg'unligi [2], Yusuf Xos Hojibning adolat va hikmat g'oyalari [3], Ahmad Yassaviyning tasavvufiy ma'rifati [4] va Alisher Navoiyning insoniy fazilatlar va ijtimoiy axloqqa oid qarashlari [5] Bodriyar ta'riflagan simulyakrlar dunyosiga qarshi kuchli ma'naviy himoya bo'lib xizmat qilishi mumkin. Bu asarlar insonni yuzaki ko'rinishlardan uzoqlashib, ichki dunyosini poklashga va mutlaq haqiqatga intilishga chorlaydi.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, turkiy tafakkurda voqelik va haqiqat tushunchalari chuqur ma'naviy va axloqiy asoslarga ega bo'lib, insonni yuzaki ko'rinishlardan uzoqlashib, ichki dunyosini poklashga va mutlaq haqiqatga intilishga chorlaydi. Bodriyar esa zamonaviy jamiyatni bu yo'ldan adashgan deb hisoblaydi. Shu sababli, turkiy falsafiy merosni o'rganish va uni zamonaviy kontekstda talqin qilish, ayniqsa virtual reallik va giperreallik sharoitida insoniyatning ma'naviy-axloqiy yo'nalishini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu maqola turkiy tafakkurning zamonaviy falsafiy muammolarni hal qilishdagi potentsialini ochib berishga xizmat qiladi. Kelajakdagi tadqiqotlar Bodriyar konsepsiyasining turkiy madaniyat va san'atdagi aksini, shuningdek, turkiy falsafaning virtual dunyodagi axloqiy dilemmalarni hal qilishdagi amaliy qo'llanilishini o'rganishi mumkin.

Foydalanilgan dabiyotlar ro'yxati:

- [1] Baudrillard J. *Simulacres et simulation* //(No Title). – 1981.
- [2] Koshg'ariy M. *Devonu lug'otit turk*. “O'zbekiston” nashriyoti, 2022. –474 b.
- [3] Hojib Y. X. *Qutadg'u bilig*. “Cho'lpon” nashriyoti, 2007. – 200 b.
- [4] Yassaviy A. *Hikmatlar*. “O'zbekiston” nashriyoti, 2022. – 600 b.
- [5] Mahbub ul-qulub. Alisher Navoiy. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018. – 172 b.
- [6] Rahimov M. *Turkiy tafakkur va Sharq falsafasi manbalari*. – Toshkent: 2022. – 154 b.
- [7] Sharofovich Sh. A. *Virtuality as a New Ontological Model of the World* //Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture. – 2021. – T. 2. – №. 10. – C. 51-54.
- [8] Шукуров А. Ш. Влияние виртуализации на социокультурные процессы //66-я Международная научная конференция Астраханского государственного технического университета. – 2022. – С. 599-601.

RAQAMLI JAMIYATDA INSON TAFAKKURI VA TA'LIMNING YANGI PARADIGMASI

Rasulov Mustafo Oybek o'g'li

O'zMu bakalavr 2-kurs falsafa yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada axborotlashgan jamiyatdan raqamlashgan jamiyat sari o'tish jarayonining mohiyati, ta'lim tizimiga ta'siri hamda O'zbekiston ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan raqamli transformatsiya jarayonlari tahlil qilingan. Shuningdek, raqamli pedagogika, sun'iy intellekt, raqamli kompetensiya va mediata'lim konsepsiyalarining yangi ijtimoiy-falsafiy talqini yoritilgan. Maqolada ta'lim tizimida raqamli madaniyatni shakllantirish va inson kapitalini rivojlantirish bo'yicha takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: axborotlashgan jamiyat, raqamlashgan jamiyat, raqamli transformatsiya, ta'lim, raqamli kompetensiya, raqamli pedagogika, mediata'lim.

XXI asr sivilizatsiyasi o'z taraqqiyotida yangi burilish nuqtasiga kirdi – bu davrda insoniyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi axborot va raqamli texnologiyalar bilan bevosita bog'lanmoqda. “Axborotlashgan jamiyat” tushunchasi XX asrning ikkinchi yarmida ilmiy muomalaga kirgan bo'lib, u inson faoliyatida axborot ishlab chiqarish, tarqatish va saqlash jarayonlarining asosiy o'ringa chiqishini ifodalaydi. Ammo so'nggi o'n yilliklarda bu bosqich o'zining yangi shaklini – “raqamlashgan jamiyat”ni yuzaga keltirdi. Raqamlashgan jamiyatda axborot nafaqat mavjud, balki raqamli shaklda qayta ishlanadi, tahlil qilinadi, sun'iy intellekt va algoritmik tizimlar yordamida boshqariladi.

Ta'lim tizimi ana shu o'zgarishlarning markazida turibdi. Chunki ta'lim ijtimoiy ong va tafakkurning rivojlanishida, yangi avlodni raqamli dunyoga tayyorlashda asosiy maydonga aylangan. Shu boisdan bugungi kunda ta'limdagi transformatsiyalarni faqat texnik jarayon sifatida emas, balki ijtimoiy, madaniy va falsafiy hodisa sifatida o'rganish zarur.

Axborotlashgan jamiyatning shakllanishi ilmiy tafakkurda D. Bell, M. Kastels, A. Toffler kabi tadqiqotchilarning ishlari bilan bog'liq [1; 2; 3]. Bell “postindustrial jamiyat” g'oyasida iqtisodiy hayotda ishlab chiqarishdan ko'ra axborot va bilim ustuvor ahamiyat kasb etishini ta'kidlasa [1, -p. 119], Kastels “Tarmoqli jamiyat” nazariyasida axborot oqimlari jamiyatning yangi ijtimoiy tuzilmasini shakllantirayotganini qayd etadi [2, -p. 68]. Toffler esa “Uchinchi to'lqin” asarida industrial bosqichdan keyingi jamiyat – bilim iqtisodiyotiga asoslangan davr kelganini ilmiy asosda yoritdi [3]. Shu tariqa, axborot jamiyati davrida ta'lim tizimi yangi yo'nalishlar – masofaviy ta'lim, elektron resurslar,

multimedialli darsliklar, virtual kutubxonalar kabi innovatsion shakllarni o'zlashtira boshladi.

Raqamlashgan jamiyat esa bu jarayonning keyingi evolyutsion bosqichi bo'lib, unda axborot butunlay raqamli muhitga ko'chdi. Raqamli texnologiyalar inson faoliyatining barcha sohalarini qamrab oldi: ishlab chiqarish, boshqaruv, tibbiyot, madaniyat, va, albatta, ta'lim. Bu davrda raqamli iqtisodiyot, sun'iy intellekt, bulutli texnologiyalar, “Big Data” kabi tushunchalar asosiy boshqaruv mexanizmlariga aylandi. Shu sababli bugungi ta'lim jamiyati endi faqat bilim berish tizimi emas, balki inson kapitalini raqamli tafakkur asosida shakllantirish mexanizmidir.

Raqamli ta'limning asosiy xususiyatlari – shaxsga yo'naltirilganlik, moslashuvchanlik va doimiy yangilanishdir. Endi o'quvchi o'z bilimini istalgan joy va vaqtda onlayn tarzda oshirishi mumkin. O'qituvchining roli esa o'quvchini yo'naltiruvchi, tahlilchi, ko'makchi sifatida namoyon bo'lmoqda. “Raqamli pedagogika” atamasi aynan shu jarayonni ifodalaydi: o'qitish vositasi sifatida texnologiyalardan foydalanish emas, balki o'qitish jarayonining o'zini raqamli mantiqqa asoslash.

O'zbekiston ta'lim tizimi ham bu jarayonlardan chetda qolmayapti. “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi milliy ta'lim tizimini transformatsiya qilishning ustuvor yo'nalishlaridan birini belgilab berdi. Hozirda oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida elektron reyting tizimlari, masofaviy ta'lim platformalari, virtual kutubxonalar, interaktiv ta'lim dasturlari joriy etilmoqda. “ZiyoNET”, “eduportal.uz”, “test.edu.uz”, “Moodle”, “Google Classroom”, “Coursera” kabi platformalar o'quv jarayonining ajralmas qismiga aylangan. Bu esa nafaqat o'quvchi va o'qituvchining o'zaro muloqotini yengillashtirmoqda, balki ta'limning shaffofligini, samaradorligini oshirmoqda.

Muhimi shundaki, raqamli ta'lim shaxsni faqat axborot iste'molchisi emas, balki uni tahlil qiluvchi, tanqidiy fikrlovchi, ijodiy yaratuvchi subyekt sifatida shakllantiradi. Shu sababli raqamli kompetensiyalar – ya'ni texnologiyadan ongli va samarali foydalanish ko'nikmalari – har bir shaxs uchun muhim ijtimoiy zaruratga aylandi. Raqamli savodxonlik endi yozuv va o'qish bilan teng darajada zarur ijtimoiy malaka sifatida qaralmoqda.

Bugungi ta'limda yana bir muhim yo'nalish – mediata'limdir. Mediata'lim o'quvchilarni axborot oqimida yo'qolib ketmaslikka, tanqidiy fikrlash, soxta xabarlarini ajratish, raqamli xavfsizlikni ta'minlash, internet etikasi va madaniyatini o'rganishga o'rgatadi. Axborot ortiqchaligi sharoitida bunday kompetensiyalar ta'limning muhim maqsadiga aylanmoqda. Mediata'limni rivojlantirish yoshlarning dunyoqarashini kengaytiradi, ularni global kommunikatsiya madaniyatiga moslashtiradi.

Raqamli transformatsiyaning ta'limdagi falsafiy mohiyati – inson tafakkurining yangi shaklini yaratishdadir. Avvalgi davrlarda o'qish va o'qitish jarayoni markazlashtirilgan, ustoz shaxsida jamlangan bo'lsa, hozirgi davrda bilim manbalari

tarmoqlangan, ko'p manbali, interaktiv tizimga aylangan. Bu esa insonni mustaqil izlanish, tanqidiy fikrlash va axborotni qayta ishlash qobiliyatlarini rivojlantirishga majbur qilmoqda. Shu jihatdan, raqamli ta'lim insonni passiv bilim oluvchidan faol axborot ishlab chiqaruvchiga aylantiradi [4].

Raqamli texnologiyalar ta'limdagi ijobiy natijalar bilan birga, yangi muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Bir tomondan, u bilimga kirish imkonini demokratlashtirdi; ikkinchi tomondan, raqamli tafovut, axborot asorati, texnologik qaramlik va e'tiborning bo'linishi kabi muammolarni yuzaga keltirdi. Shu sababli raqamli transformatsiyani faqat texnik modernizatsiya emas, balki ijtimoiy-axloqiy masala sifatida ko'rish lozim.

Ta'lim tizimidagi raqamli transformatsiyalar bir tomondan imkoniyat, ikkinchi tomondan yangi mas'uliyat va muammolarni yuzaga chiqarmoqda. Raqamli ta'lim insonning bilimga kirish imkonini kengaytiradi, hududiy va ijtimoiy tengsizliklarni kamaytiradi. Onlayn ta'lim orqali dunyoning istalgan nuqtasidan sifatli bilim olish imkoniyati paydo bo'ldi. Shu bilan birga, bu jarayon shaxsning axborotga nisbatan tanqidiy yondashuvi, raqamli etika, axborot xavfsizligi va axborot ortiqchaligini boshqarish ko'nikmalarini talab qilmoqda [5].

Sun'iy intellekt ta'limda o'qituvchi faoliyatini to'ldiruvchi vositaga aylandi. AI asosida ishlaydigan tizimlar o'quvchilarning natijalarini tahlil qilib, individual yondashuvni taklif etadi. Ammo bu bilan birga insoniy aloqa, ruhiy va axloqiy tarbiyaning zaiflashish xavfi mavjud. Shuning uchun raqamli ta'limning etik tamoyillari – inson markaziylikni saqlash, axborotdan mas'uliyat bilan foydalanish, texnologiyani maqsadga xizmat qildirish kabi qadriyatlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Yana bir muhim masala – raqamli tafovut. Raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari hamma joyda bir xil emas. Ayrim hududlarda infratuzilma sust, o'qituvchilar va o'quvchilar orasida raqamli savodxonlik yetarli emas. Bu esa ta'limda yangi tengsizlik turlarini keltirib chiqarmoqda. Shu sababli, raqamli transformatsiyani faqat texnik masala sifatida emas, balki ijtimoiy siyosat darajasida hal etish lozim.

Shuningdek, raqamli madaniyatni shakllantirish ta'limning eng muhim yo'nalishiga aylandi. Mediata'lim – axborotni tanqidiy idrok etish, ishonchli manbalarni ajratish, soxta xabarlarini aniqlash, intellektual mulkni hurmat qilish, raqamli izni to'g'ri boshqarish madaniyatini singdiradi. Bugungi yoshlar raqamli dunyoda yashaydi, demak, ularning tafakkuri, qadriyati va mas'uliyati ham raqamli muhitga mos ravishda tarbiyalanishi lozim.

Raqamli transformatsiyaning falsafiy mohiyati shundaki, u insonning o'zini anglash shaklini ham o'zgartirmoqda. Axborot oqimlari insonni passiv iste'molchiga emas, faol ishtirokchiga aylantiradi. Bu esa ta'limni faqat o'rganish jarayoni emas, balki o'zini rivojlantirish, yangi g'oyalarni yaratish, raqamli ijtimoiylashuv maydoni sifatida talqin etishni talab qiladi.

Ta'lim tizimidagi raqamli transformatsiyalar bir necha asosiy natijalarni keltirib chiqardi. Birinchidan, o'qitish jarayonining shaxsiylashtirilgan va moslashuvchan modeli shakllandi. Har bir o'quvchi o'z imkoniyatlari va qiziqishlariga mos ta'lim trayektoriyasini tanlash imkoniyatiga ega bo'ldi.

Ikkinchidan, ta'lim jarayoni ochiq, shaffof va global tus oldi. Onlayn platformalar orqali xalqaro hamkorlik kengaydi, xorijiy o'quv resurslari, xalqaro kurslar va dasturlar ommalashdi.

Uchinchidan, raqamli kompetensiyalarni shakllantirish, o'qituvchilarning texnologik savodxonligini oshirish milliy ta'lim siyosatining asosiy yo'nalishiga aylandi. Bu esa inson kapitalini modernizatsiyalashtirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

To'rtinchidan, raqamli ta'lim orqali ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish, nogironligi bo'lgan shaxslar, uzoq hududlarda yashovchi o'quvchilar uchun bilim olish imkoniyatini yaratish yo'lga qo'yildi [6].

Shu bilan birga, raqamli transformatsiya axloqiy va psixologik muammolarni ham yuzaga chiqarmoqda. O'quvchilarning e'tiborining qisqarishi, insoniy muloqotning kamayishi, texnologiyaga qaramlik kabi xavflar mavjud. Shuning uchun ta'limni raqamlashtirish jarayoni texnik emas, balki ma'naviy asosda olib borilishi zarur.

Eng muhim natija shundaki, raqamli ta'lim insonni texnologiyaning quli emas, balki uni ongli boshqaruvchi subyektga aylantiradi. Bu holat insonning tafakkurini, bilish faoliyatini va ijtimoiy o'zini anglashini yangi darajaga ko'taradi.

Axborotlashgan jamiyatdan raqamlashgan jamiyat sari o'tish – insoniyat tafakkuri va ta'lim tizimining yangi bosqichga ko'tarilishidir. Bu o'zgarish insonni texnologiya markaziga emas, balki texnologiyani inson markaziga joylashtirishga chaqiradi. Raqamli ta'limning kelajagi – insoniy qadriyatlar, tafakkur va axborot madaniyati uyg'unligida [7, -b. 74].

Raqamli texnologiyalarni ta'limga joriy etish orqali nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki jamiyatning raqamli madaniyatini shakllantirish, yosh avlodni global raqamli dunyoga mos raqobatbardosh shaxs sifatida tayyorlash imkoniyati yaratiladi. Shu bois ta'limdagi raqamli transformatsiyalarni chuqurlashtirish, mediata'limni rivojlantirish, pedagoglarni raqamli pedagogika asosida qayta tayyorlash O'zbekistonning barqaror intellektual rivojlanishida muhim omil bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Белл Д. *Грядущее постиндустриальное общество*. – Нью-Йорк: Basic Books, 1973. – 512 с.
2. Кастельс М. *Восхождение сетевого общества*. – Оксфорд: Blackwell, 1996. – 556 с.
3. Тоффлер Э. *Третья волна*. — Нью-Йорк : Bantam Books, 1980. — 544 с.

4. Негропонт Н. *Быть цифровым*. – Нью-Йорк: Кноpf, 1995. – 243 с.
5. ЮНЕСКО. *Reimagining Our Futures Together = Совместное переосмысление нашего будущего: новый социальный договор для образования*. – Париж: UNESCO, 2021. – 280 с.
6. ОЭСР. *Digital Education Outlook 2023 = Цифровое образование 2023: перспективы развития*. – Париж: OECD, 2023. – 198 с.
7. Qodirov В. *Raqamli ta'lim konsepsiyasi: imkoniyat va chaqiriqlar*. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2022. – 164 с.

DIGITAL TRANSFORMATION IN SCHOOLS

Mirzayeva Sevinch

UzSWLU, 3rd Faculty, Group 2211

Scientific supervisor: A.Shofqorov

Abstract

This article analyzes the problems of introducing digital technologies in schools and innovative solutions used in the educational process. The study covers the main subjects: native language, mathematics, history, literature. The article shows that successful digital integration depends on infrastructure, teacher training, student motivation, and quality digital content. Recommendations are given to improve the digital learning environment and ensure sustainable educational development.

Key words: digital transformation, general education, innovation, technology, teaching, learning.

Annotatsiya

Ushbu maqolada maktablarda raqamli texnologiyalarni joriy etishdagi muammolar va ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan innovatsion yechimlar tahlil qilinadi. Tadqiqot asosiy fanlar: ona tili, matematika, tarix, adabiyot fanlarini qamrab oladi. Maqola shuni ko'rsatadiki, muvaffaqiyatli raqamli integratsiya infratuzilma, o'qituvchilar tayyorgarligi, o'quvchilar motivatsiyasi va sifatli raqamli kontentga bog'liq. Raqamli o'quv muhitini yaxshilash va barqaror ta'lim rivojini ta'minlash bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli transformatsiya, umumta'lim, innovatsiya, texnologiya, ta'lim, o'qitish.

Introduction. Digital transformation has become one of the main influential factors in educational development in recent times. General education, which includes a core of subjects like the Uzbek language, mathematics, history, literature should be adapted to new technological realities regarding the provision of knowledge, skills, and competencies relevant to a knowledge-based society. Globally, the introduction of digital tools has changed not only teaching methods but also assessment, student engagement, and classroom management.

The government of Uzbekistan has taken a number of initiatives to digitize schools, such as the Digital Education Development Strategy, the establishment of national platforms like Ziyonet. These provide modern opportunities for enriching learning and, on the other hand, bring about challenges that have to be cautiously weighed.

Digital transformation means the systematic integration of information and communication technologies into the whole educational process. It implies the use of

hardware and software tools, online learning platforms, and interactive teaching resources to increase student learning outcomes, develop critical thinking, and enhance teacher efficiency.

Challenges of Digital Transformation

Despite the various benefits, several challenges are encountered in implementing digital education in general schools.

1. Infrastructure and Access

Most rural schools in Uzbekistan have limited access to the internet, computers, and modern equipment in classrooms. Students from such schools have fewer opportunities for online learning or interactive activities, which creates inequalities between urban and rural education systems. Even in urban schools, the use of obsolete devices and low server capacity may disrupt fluent digital processes.

2. Teacher Preparedness

One major obstacle concerns teachers' level of digital competence: While younger educators quickly take to technology, experienced teachers may struggle with online platforms, digital assessment tools, or interactive teaching software. This gap leads to compromised lesson quality, reduced efficiency, and stressed educators. Ongoing professional development is highly valued and should be combined with practical, hands-on training that enables teachers to feel confident in their ability to use technology in the classroom.

3. Student Engagement

It is hard sometimes to hold students' attention and keep them motivated within a digital environment. Younger learners especially need supervision and interaction, which is less accessible in an online environment. A lot of them suffer from 'digital fatigue', distraction by non-learning content, and a lack of self-discipline. For this, educators have to create strategies that will merge interactive tools with gamified learning and clear guidance.

4. Curriculum and Content Adaptation

Traditional classroom materials often do not fit into digital environments. For instance, Uzbek language and literature classes rely on printed texts that need to be rewritten into an interactive digital format. Mathematics, history resources need innovative design to become engaging in a digital format. This is where teachers take a lot of time to make lesson plans informative, yet technologically functional.

Innovative Solutions and Practical Examples

Several approaches have been employed to overcome these challenges:

Uzbek Language and Literature

Digital storytelling: assign students to create a multimedia presentation that uses text, images, and audio to analyze literature.

In-class quizzes and polls: These allow the teacher to immediately assess understanding through Kahoot! or Bamboozle.

Virtual libraries allow students to access digital copies of classical and contemporary texts for study outside the classroom.

Mathematics

Gamification: Students solve problems in online games and get immediate feedback.

With virtual whiteboards and simulations of complex ideas, students can collaborate on them digitally.

Computer-graded assessments: Online tools allow for immediate grading and analysis that reduce teacher workload.

History and Social Sciences

Virtual tours and documentaries: Students take in historical sites digitally to deepen their understanding of historical events.

Interactive timelines: Digital tools allow students to perceive events in terms of chronology and analyze cause-and-effect relationships.

Discussion forums: Online discussions foster critical thinking and peer learning.

Video tutorials and demonstrations of educational nature make complex scientific concepts clear.

Collaborative projects: Students work in digital teams, enhancing both knowledge and teamwork skills.

Teacher Training and Professional Development

Online workshops and webinars will help teachers improve their skills in ICT.

The national platforms provide resources, lesson plans, and collaboration tools.

Teacher communities on Telegram or other networks encourage the sharing of best practices.

Impact of Digital Transformation

The integration of digital tools has provided several positive outcomes:

1. Enhanced learning outcomes: Interactive lessons deepen understanding and improve retention.

2. Improved student engagement, enhanced by the game-like activities and multimedia materials.

3. Teacher efficiency: Digital assessments and lesson planning save time, allowing more individualized support.

4. Critical thinking and creativity: Students develop problem-solving skills and learn to use information responsibly.

According to anecdotal evidence from the schools of Uzbekistan, students actively respond to digitized lessons, especially in literature, mathematics, where visualization and interaction enhance comprehension.

Discussion

Digital transformation is all about the change of mindset. Teachers now need to act as facilitators, mentors, and designers of digital content. Success will depend upon ongoing training, support systems, and access to quality software.

Digital ethics are paramount. Students need to learn responsible usage of online resources, critical evaluation of information, and avoidance of plagiarism.

Recommendations

1. Investment in infrastructure: providing all schools with a reliable internet and device base.
2. Continuous teacher training includes regular workshops and courses on digital literacy.
3. Create interactive digital content: Align with curriculum goals for all subjects.
4. Promote student digital literacy: Teach responsible online behavior and critical thinking.
5. Foster collaboration: A communication platform for teachers and students improves engagement and sharing of knowledge.

Conclusion

General education's digital transformation is not only about the technical upgrade but also about comprehensive changes in pedagogy, curriculum, and student engagement. Notwithstanding such challenges as infrastructure gaps, limited teacher preparedness, and student motivation, innovative practices show significant potential. Building on theory and practical solutions, Uzbekistan has an opportunity to create a modern, equitable, and effective educational system. Digital transformation gives students the ability to be prepared for a knowledge-based, connected, rapidly developing world.

References

1. Abdullayeva, S. (2023). “Digital Learning in Uzbek Schools: Problems and Perspectives.” *Journal of Modern Pedagogy*, 4 (2), 45–52.
2. Johnson, L., Adams Becker, S., Estrada, V., & Freeman, A. (2015). *NMC Horizon Report: 2015 K–12 Edition*. Austin, Texas: The New Media Consortium.
3. Karimov, N. *Yangi texnologiyalar umumta'limda*. – Toshkent: O'qituvchi. 2021.
4. Ministry of Preschool and School Education of the Republic of Uzbekistan. (2023). *Digital Education Development Strategy*. Tashkent.
5. OECD. (2021). *The Digital Education Outlook 2021*. Paris: OECD Publishing.
6. UNESCO. (2022). *Reimagining our futures together: A new social contract for education*. Paris.
7. World Bank. (2020). *Distance Learning and EdTech in Central Asia*. Washington, D.C.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANIB KASBIY (AMALIY) KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH

Yuldasheva Gulshad Tileuovna.

CHDPU “Axborot texnologiyalari va sun'iy intellekt” kafedrası dotsenti

Bazarbaeva Shirin Temur qizi

Matematika va informatika Yo'nalishi 4 kurs talabasi

Annotasiya. Maqolada kasbiy kompetensiyalarning inson shaxsiy fazilatları, kasbiy bilimi, ko'nikmasi, malakasi hamda tajribasiga bog'liqligi, shuningdek kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o'рни haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy, kompetensiya, raqamli texnologiya, professional, malaka, ko'nikma.

Аннотация: В статье рассматривается зависимость профессиональных компетенций от личностных качеств, профессиональных знаний, навыков, умений и опыта, а также роль цифровых технологий в развитии профессиональных компетенций.

Ключевые слова: профессионал, компетентность, цифровые технологии, квалификация, мастерство.

Abstract: the article discusses the dependence of professional competencies on personal qualities, professional knowledge, skills, abilities and experience, as well as the role of digital technologies in the development of professional competencies.

Key words: professional, competence, digital technologies, qualification, skill.

Kompetensiya (lotin. Competentia "rozilik, mutanosiblik "competere" dan "mos, yondashuv")-har bir kishi bilimdon bo'lgan savollar doirasi

Kasbiy kompetensiyalar - bu kasbiy majburiyatlarni bajarish qobiliyati yoki muayyan kasbiy vazifani bajarish.Ya'ni ishni sifatli bajarish va kerakli natijaga erishishingiz tushuniladi. Faoliyat kompetensiyasi sizda mehnat vazifalarini bajarishga yordam beradigan to'liq bilim va tajribaga ega ekanligingizni ko'rsatadi.

Kompetensiyalarni boshqarish - bu xodimning o'ziga xos vazifasi bo'yicha ishlash maqsadlariga erishish uchun zarur bo'lgan asosiy ko'nikmalarni aniqlash, shuningdek ushbu ko'nikmalarni tashkilotning biznes strategiyasiga eng mos keladigan tarzda ishlab chiqish va optimallashtirish amaliyotidir.

Professional kompetensiyalar ish beruvchiga qobiliyatimiz va qadr-qimmatimizni ko'rsatadi. Har safar yangi ish qidirayotganimizda yoki yangi lavozimga tatinlnayotganimizda, biz o'z kompetensiyalarimizni baholashga duch kelamiz.

Shunga asoslanib, bizning qobiliyatlarimiz va pozitsiyamiz ((junior, middle va senior) haqida xulosa chiqariladi. Shu sababli, o'z kasbiy qobiliyatlarimizni doimiy ravishda rivojlantirish va boshqarish juda muhimdir.

Kasbiy (professional) kompetensiyalarga misollarni keltiramiz. Rahbar uchun kasbiy fazilatlar to'plami:

- Kuzatuvchanlik
- Nizolarni bartaraf etish
- Hissiy intellekt
- Munosabatga kirish mahorati
- Ishlab chiqarishni boshqarish
- Suhbatga kirishish ko'nikmasi
- Timbiling (guruh bo'lib ishlash)
- Delegasiya

Asosiy kasbiy kompetensiyalar:

1. Guruhda ishlash
2. Mas'uliyat
3. Tijoratdan xabardorlik
4. Qaror qabul qilish
5. Aloqa
6. Yetakchilik
7. Ishonchlilik va etika
8. Natijaga qaratilgan e'tibor
9. Muammoni hal qilish
10. Tashkilotchilik qobiliyati

Shundan kelib chiqib, Amerikalik mutaxassislarning mehnat psixologiyasi sohasidagi izlanishlariga ko'ra, professional kompetensiyalarni rivojlantirishda insonning shaxsiy sifatlariga e'tibor qaratish kerakligi ta'kidlangan va uni KSAO qisqartma so'z bilan belgilaganlar:

- bilim (knowledge);
- ko'nikma (skills);
- qobiliyat (abilities);
- boshqa sifatlar (other).

Har bir kasbiy kompetensiyani ma'lum ko'rsatkichlar yordamida tavsiflash mumkin. Ular insoniy xulq-atvor standartlarini ifodalaydi.

Shunday qilib, agar "shaxsiy" yondashuv "qanday qilib?" (qanday resurslar bilan va qanday odamlar yaxshi ishlay oladi), keyin "funktsional" "nima?" (xodim qaysi darajada va qanday sifatda kasbiy harakatlarni (funktsiyalarni) bajarishi kerak).

"Funksional" yondashuv hisobga olinmaydi, buning natijasida natijaga erishiladi: tajriba yoki bilim, qobiliyat yoki xodimning motivatsiyasi-eng muhimi, ish to'g'ri darajada amalga oshiriladi. Funksional yondashuv tarafdorlari soni ortib bormoqda. Va zamonaviy amaliyotda "kasbiy mahorat" atamasi ko'pincha kasbiy faoliyat sub'ektining belgilangan standartlarga muvofiq vazifalarni bajarish qobiliyatini belgilaydi.

Shunday qilib, kasbiy kompetentlik -xodimning ish joyiga qo'yiladigan talablarga muvofiq ishni bajarish qobiliyati va lavozimning talablari tashkilot yoki sanoatda qabul qilingan vazifalar va ularni bajarish standartlari.

Ta'lim jarayonida inson tomonidan olingan bilim, ko'nikma, malaka, tajriba, qadriyatlar kompetentlikning integral sifati va ayni paytda potentsial kompetentlik sifatida xizmat qiladi

Biz malakalarning asosi bo'lgan ko'nikmalar, tajribalar va boshqa fazilatlarining namoyon bo'lishiga qarab, ularni kompetensiyaga ega bo'lgan haqiqiy o'ziga xos vaziyatda ishlatishdan kelib chiqadigan kompetensiyalarga kiritishimiz mumkin.

Raqamli texnologiyalar ko'plab sohalarni o'z ichiga oladi va asosiy yo'nalishlardan biri turli kasb-hunar xodimlarining kasbiy malakalariga bo'lgan talablarni o'zgartirish hisobiga mehnat bozorini rivojlantiradi. Buning asosiy sababi "texnologik yutuqlar" dir, natijada odamlar emas, balki mashinalar ko'proq vazifalarni bajarishi mumkin. Ushbu muammoni hal qilish uchun raqamli iqtisodiyot sharoitida samarali ishlash uchun zarur bo'lgan bilimlar majmuasini shakllantirish uchun vosita kerak.

Hozirgi vaqtda onlayn va oflayn rejimda ko'plab axborot resurslari allaqachon paydo bo'lgan.

Shunday qilib, zarur kompetensiyalarni olish uchun siz mavjud onlayn platformalardan, shu jumladan dunyoning yetakchi universitetlari (www.coursera.org; www.edx.org; www.skillwise.com va boshqalar) turli mutaxassisliklar va yo'nalishlarning turli sohalari bo'yicha pullik va bepul o'quv kurslaridan foydalanishingiz mumkin.

Oflayn shaklda ta'lim olish siz dunyoning istalgan nuqtasida turli formatdagi ta'lim dasturlarini taklif qiluvchi ko'plab turli ta'lim tashkilotlarini topishingiz mumkin. Bir tomondan, raqamli iqtisodiyot o'zgarimoqda va mehnat bozori va xodimlarning malaka talablarini o'zgartirishda davom etadi, boshqa tomondan, ularning kelajagi haqidagi doimiy noaniqlik sharoitida xodimlar soni ortib bormoqda. O'rganish uchun juda ko'p turli xil axborot vositalari kerakli natijaga erishishga imkon bermaydi. Ushbu muammolarni hal qilish raqamli platformadan foydalangan holda individual rivojlanish traektoriyasi doirasida xodimning kasbiy rivojlanishi hisoblanadi.

Shunday qilib, shuni aytish mumkinki, raqamli transformatsiya bilan bog'liq davom etayotgan o'zgarishlar sharoitida kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish ham mehnat

bozorida, ham kasb-hunar ta'limi sohasida o'z vaqtida ta'minlashga va yangi iqtisodiyot uchun kadrlar tayyorlashga imkon beradi.

Adabiyotlar:

1.Yuldasheva G.T. Suyunov E.A.EFFECTIVENESS OF DATA PROCESSING AND TECHNICAL APPROACHES IN FACIAL RECOGNITION SYSTEMS. European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices ISSN (E): 2938-3625 Volume 2, Issue 10, October- 2024.

2.Yuldasheva G.T. Ponomarenko V.P.BASIC CONCEPTS OF VIRTUAL AND ADDED REALITY IN TEACHING INFORMATION. **Web of Technology: Multidimensional Research Journal**, 2(10), 59–63. **ISSN (E):** 2938-3757.

3.Yuldasheva G.T.COMPARISON OF VIRTUAL (VR) AND ADDED REALITY (AR) IN INFORMATION LEARNING. Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods Volume 2, Issue 10, October, 2024 <https://westerneuropeanstudies.com/index.php/1>.

4.Yuldasheva G.T.ORGANIZATION OF CREATIVE ACTIVITY OF STUDENTS BASED ON INNOVATIVE TECHNOLOGIES. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 5, 2020, Part II ISSN 2056-5852. Page 140-144

5. Dilfuza Melievna Makhmudova, 2Bakhrom Ruzievich Tadjibaev, 3 Gavhar KholboevnaDusmurodova, 4 Gulshad Tileuovna Yuldasheva. INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES FOR DEVELOPIN GCREATIVE COMPETENCE IN THE PROCESS OF OPEN TEACHING PHYSICS AND MATHS. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol.24, Issue 09, 2020 ISSN: 1475-7192. Page 434-439

6.Yuldasheva G.T. Development of Professional Competence for the Future Teachers. International Journal of Innovative Research in Computer and Communication Engineering | e-ISSN: 2320-9801, p-ISSN: 2320-9798| www.ijrcce.com || Impact Factor: 8.165 || Volume 10, Issue 9, September 2022 || DOI: 10.15680/IJRCCE.2022.1009022 |.

7. Хайдаров И. Юлдашева Г.Т. ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У СТУДЕНТОВ. О‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2022, [1/9] ISSN 2181-7324.

8. Navruzbek Ruzmetov¹, Aziza Sharipova², Abdugapur Djamirzaev³, Gulshad Yuldasheva³, Mukhabat Khalmetova³, and Roman Tsarev^{4,5(B)}. **Comparing Traditional and Interactive E-Learning: A Nonparametric Analysis of Academic Performance.** Lecture Notes in Networks and SystemsOpen source preview, 2025, 1481 LNNS, страницы 319–326. <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=59996330800&origin=recordpage>

FINLYANDIYA TA'LIMIDA TENGLIK VA MUSTAQILLIK TAMOYILI

Yulchiyeva Mohigul Azamovna

Turon universiteti Andijon filiali magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Finlyandiya ta'lim tizimining asosiy tamoyillari – tenglik va mustaqillik tahlil qilingan. Shuningdek, mamlakatdagi maktablar o'rtasidagi teng imkoniyatlar, o'qituvchi va ta'lim oluvchilar o'rtasidagi munosabatlar, shuningdek, bolalarning mustaqil fikrlash va hayotga tayyorlanish jarayonlari yoritilgan. Finlyandiya tajribasida ta'lim tizimining muvaffaqiyati nafaqat o'quv dasturlarining sifatida, balki jamiyatdagi ishonch, inson huquqlariga hurmat va o'qituvchilarning yuqori malakasida ko'rinadi.

Kalit so'zlar: Finlyandiya ta'lim tizimi, tenglik, mustaqillik, o'qituvchi, ta'lim oluvchi, pedagogika, ota-ona, ta'lim sifatini ta'minlash, o'quv jarayoni.

Аннотация. В статье анализируются основные принципы финской системы образования – равенство и независимость. В нем также рассматриваются вопросы равных возможностей между школами страны, отношения между учителями и учащимися, а также процессы самостоятельного мышления детей и их подготовки к жизни. В финском опыте успех системы образования отражается не только в качестве учебной программы, но и в доверии к обществу, соблюдении прав человека и высокой квалификации учителей.

Ключевые слова: финская система образования, равенство, независимость, учитель, ученик, педагогика, родители, обеспечение качества образования, образовательный процесс.

Abstract. This article analyzes the main principles of the Finnish education system - equality and independence. It also covers equal opportunities among schools in the country, relationships between teachers and learners, as well as the processes of children's independent thinking and preparation for life. In the Finnish experience, the success of the education system is reflected not only in the quality of the curriculum, but also in the trust in society, respect for human rights and the high qualification of teachers.

Keywords: Finnish education system, equality, independence, teacher, student, pedagogy, parents, ensuring the quality of education, educational process.

Bugungi kunda ta'lim tizimining samaradorligi har bir mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini belgilovchi eng muhim omillardan biridir. Xalqaro miqyosda yuqori o'rinlarni egallab kelayotgan Finlyandiya ta'lim tizimi ko'plab davlatlar uchun o'rnak bo'lib xizmat qilmoqda. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tomonidan o'tkaziladigan xalqaro tadqiqotlar natijalariga ko'ra, fin maktab o'quvchilari

tabiiy fanlar, matematika va o'qish bo'yicha dunyoda yetakchi o'rinlarni egallab kelmoqda.

Finlyandiya ta'lim tizimining asosiy ustunligi – bu tenglik va mustaqillik tamoyillarining izchil amalga oshirilishidir. Ushbu tamoyillar nafaqat o'quv dasturlarida, balki butun ta'lim jarayonida o'z aksini topgan. Maktablar o'rtasidagi imkoniyatlarning tengligi, o'qituvchi va ta'lim oluvchilarning o'zaro hurmati, shuningdek, bolalarning mustaqil fikrlashi va qaror qabul qilishiga imkon berish – Finlyandiya ta'limining muvaffaqiyat kalitidir.

Nufuzli Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti tomonidan uch yilda bir o'tkaziluvchi xalqaro tadqiqotlarga ko'ra, finlyandiyalik maktab ta'lim oluvchilari dunyodagi eng yuqori bilimlar darajasini namoyish etishadi. Ular, shuningdek, dunyodagi eng ko'p kitob ta'lim oluvchi bolalar hamdir. Bundan tashqari, finlyandiyalik maktab ta'lim oluvchilari tabiiy fanlar bo'yicha dunyoda ikkinchi, matematika bo'yicha esa beshinchi o'rinni egallashadi. Biroq pedagogik jamiyatni quvontiradigani birgina bu natijalar emas. Shunisi ajablanarliki, dunyo miqyosida yuqori ko'rsatkichlarni qayd etishlariga qaramay, finlyandiyalik maktab ta'lim oluvchilari darslarga u qadar ko'p vaqt ajratishmaydi.

Finlyandiyada o'rtacha majburiy umumta'lim tizimi ikki bosqichli maktabni o'z ichiga oladi:

- quyi (alakoulu), 1-6 sinf;
- yuqori (ylakoulu), 7-9 sinf.

Qo'shimcha 10-sinfda ta'lim oluvchilar o'z baholarini yaxshilashlari mumkin. So'ngra bolalar yoki professional kollejga yo'l olishadi, yoki litsey (lukio)da o'qishni davom ettirishadi.

Finlyandiya ta'limi “o'rta” bosqichining tenglik va mustaqillik tamoyili:

1. Tenglik

Maktablar

Mamlakatda na elita va na “bo'shroq” maktablar bor. Finlyandiyadagi eng yirik maktabda 960 nafar ta'lim oluvchi ta'lim oladi. Eng kichigida esa 11 nafar. Barcha maktablar mutlaqo bir xil jihozlangan, birdek imkoniyatlarga ega va bir xil moliyalashtirilgan. Deyarli barcha maktablar davlat maktablari bo'lib, o'nlab xususiy maktablar bor. Ota-onalar qisman to'lov kiritishlaridan tashqari ularning yana bir farqi – bu ta'lim oluvchilarga bo'lgan talabning yuqoriligida. Qoidaga ko'ra, bu o'ziga xos “pedagogik” laboratoriyalar: “Montessori”, “Fren”, “Mortan i Valdorf” maktablari. Ingliz, nemis va fransuz tillarida ta'lim beriluvchi o'quv muassasalari ham xususiy hisoblanadi.

Yaqin vaqtlargacha finlarga maktab tanlash taqiqlangan edi, bolalar shunchaki eng yaqin oradagi maktabga chiqishardi. Taqiq bekor qilindi, lekin ota-onalarning aksariyati

baribir bolalarni yaqin oradagi ta'lim muassasasiga berishni ma'qul ko'rishmoqda, zero Finlyandiyada barcha maktablar birdek yaxshi.

Barcha fanlar.

Bir fanning boshqalaridan chuqurroq o'rgatilishi maqsadga muvofiq emas. U yerda, masalan, matematika san'atdan muhimroq hisoblanmaydi. Aksincha, qobiliyatli bolalar uchun alohida sinflar tashkil qilinishiga yagona sabab ularning tasviriy san'at, musiqa va sportga moyilligi bo'lishi mumkin.

Ota-onalar

O'qituvchi ta'lim oluvchisining ota-onasi kim bo'lib ishlashini oxirgi navbatda, zarurart tug'ilgandagina biladi. O'qituvchilarga ota-onalarning ish joyiga doir savollar berish taqiqlangan.

Ta'lim oluvchilar

Finlar ta'lim oluvchilarni xususiyatlari yoki tanlovlariga qarab tasniflashmaydi. Shuningdek, “yaxshi” va “yomon” ta'lim oluvchilar ham yo'q. Ta'lim oluvchilarni bir-biriga taqqoslash taqiqlangan. Daho bolalar ham, aqliy salohiyati bo'shroq bolalar ham “o'ziga xos” hisoblanib, barcha bilan birga o'qishadi. Umuman olganda, jamoada nogironligi bo'lgan bolalar ham ta'lim oladi.

Finlar alohida munosabatga talabgor insonlarni jamiyatga maksimal darajada integratsiya qilishga harakat qilishadi. Bilimi kuchli va bo'sh ta'lim oluvchilar orasidagi farq juda kichik.

O'qituvchilar

O'qituvchilar ham bolalarga bor mehrini beradi, “sevimlilar” ajratilmaydi. Qoidadan har qanday chetga chiqish bunday o'qituvchi bilan shartnoma buzilishiga olib keladi. Fin o'qituvchilari faqat ta'lim beruvchi vazifasini bajarishlari kerak. Jamoada barcha o'qituvchilar fiziklar ham, adabiyotchilar ham, mehnat o'qituvchilari ham birdek teng.

Katta yoshli kishilar (o'qituvchilar, ota-onalar) va bolalar huquqlari tengligi. Finlar bu tamoyilni “ta'lim oluvchiga hurmat” deb atashadi.

Bolalarga 1-sinfdan ularning huquqlari tushuntiriladi, ijtimoiy xizmatchiga katta yoshlilar ustidan shikoyat qilish ham shular jumlasidandir. Bu finlyandiyalik ota-onalarni ularning farzandi mustaqil shaxs ekanini, ularga so'z bilan ham, “qamchi” bilan ham ozor yetkazib bo'lmasligini tushunishga rag'batlantiradi. Finlyandiya mehnat qonunchiligiga ko'ra, pedagog o'z kasbidan kelib chiqib ta'lim oluvchini taxqirlashga haqqi yo'q. Barcha o'qituvchilar faqat 1 yilga shartnoma imzolashadi, bu muddatni uzaytirish ham, to'xtatish ham mumkin.

2. Mustaqillik

Finlyandiyada maktab bolani eng asosiysi – mustaqil muvaffaqiyatli hayotga o'rgatishi kerak deya hisoblanadi. Shu bois u yerda fikr yuritish va o'z xohishiga ko'ra bilim olishga o'rgatiladi. O'qituvchi yangi mavzularni so'zlab o'tirmaydi, barchasi

kitobda bor. Yod olingan formulalar emas, ma'lumotnomadan, matndan, internetdan, kalkulyatordan foydalanish, joriy muammolar yechimini topish uchun kerakli resurslarni jalb qilishni bilish muhim.

Shuningdek, maktabdagi pedagoglar ta'lim oluvchilar o'rtasidagi mojarolarga ham aralashishmaydi, ularga hayotiy vaziyatlarga mustaqil tayyorlanish va o'zlari uchun javob berish mas'uliyatini rivojlantirish imkoni beriladi.

Darsda bolalar parta va stolda o'tirishi shart emas, polda (gilamda) o'tirish ham mumkin. Ba'zi maktablarda sinflar divan va kreslolar bilan jihozlangan. Kichik maktab inshooti gilamchalar bilan ta'minlangan.

Forma yo'q, kiyimga nisbatan qandaydir talablar ham yo'q, istagan kiyimda kelish mumkin. Almashtirish uchun qo'shimcha poyabzal talab qilinadi, lekin kichik va o'rta zvenodagi bolalar paypoqda yurishni ma'qul ko'rishadi.

Iliq havoda darslar ko'pincha ochiq havoda maktab oldida, maysalar ustida yoki maxsus jihozlangan qatorlarda o'tkaziladi. Tanaffus vaqtida kichik maktab ta'lim oluvchilari albatta ko'chaga olib chiqiladi.

Uy vazifalari kamdan-kam beriladi. Bolalar dam olishlari kerak.

Ota-onalar bolalar bilan dars qilishga majbur emas, buning o'rniga pedagoglar muzey, o'rmon yoki suzish havzasiga oilaviy borishni tavsiya qilishadi.

Shunisi quvonarliki, finlarning farzandlari tunda asabiy zo'riqishdan uyg'onmaydi, tezroq katta bo'lishni orzu qilmaydi, ularda maktabga nisbatan nafrat yo'q, ta'lim oluvchilar navbatdagi imtihonlarga tayyorlanib, o'zlari va butun oila a'zolarini qiynamaydi.

Xotirjam, sermulohaza va baxtli fin bolalari kitoblar mutolaa qilishadi, tarjimasiz (original tilda) filmlar ko'rishadi, kompyuter o'yinlari o'ynashadi, rolik va velosipedlarda uchishadi, musiqa va teatr pyesalari yaratishadi, qo'shiq kuylashadi. Ular hayotdan quvonib yashashadi va buning orasida ta'lim olishga ham ulgurishadi.

Finlyandiya ta'lim tizimining yuksak natijalari uning asosida yotgan tenglik va mustaqillik tamoyillarining samarali qo'llanishi bilan bog'liq. Mamlakatda ta'lim oluvchining individual rivojlanishiga e'tibor qaratilishi, o'qituvchiga bo'lgan ishonch, ta'limdagi byurokratiyaning yo'qligi va inson huquqlariga hurmat natijasida fin o'quvchilari nafaqat bilimli, balki baxtli, mustaqil va hayotga tayyor shaxs sifatida voyaga yetishadi. Ushbu tajriba boshqa davlatlar, jumladan O'zbekiston ta'lim tizimi uchun ham o'rganishga arzigulik namuna hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Yo'ldoshev J.G'. Ta'lim yangilanish yo'lida. – Toshkent: O'qituvchi, 2000.
2. Finlyandiya qanday qilib Finlyandiya bo'ldi: siyosiy, ijtimoiy va maishiy innovatsiyalar. – T.: “Sharq” nashriyoti, 2019. 223 b.
3. Xasanboyev I.J. va boshqalar Pedagogika nazariyasi va tarixi, Toshkent -2021

4. Xusnitdinova X. “Finlyandiya ta’lim tizimi va uning o‘ziga xos jihatlari.” *Ta’lim va innovatsiya jurnali* 2020

SAHNALASHTIRISH FAOLIYATI JARAYONIDA BOLALARDA IJODKORLIKNI RIVOJLANTIRISH

G'ayrataliyeva Davlatoy Ilhomjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim va maxsus pedagogika fakulteti

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi

davlatoygayrataliyeva@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalarga sahnalashtirish faoliyatini o'rgatish orqali ularda ijodkorlikni rivojlantirish hamda har bir narsaga kreativ yondashishni o'rgatish usullari yoritilgan.

Kalit so'zlar: sahnalashtirish, mustaqil fikrlash, ijodiy faoliyat, tarbiyalash, tarbiyachi, ko'nikma, fikr, malaka

Kirish

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimida tarbiyaviy ishlarning samaradorligini oshirish, bolalarning mustaqil fikrlash, his-tuyg'ularini ifodalash va ijodiy salohiyatini rivojlantirish eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Shu jihatdan sahnalashtirish faoliyati bolalarning shaxsiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Bu faoliyat orqali bola nafaqat o'yin orqali o'zini ifodalaydi, balki badiiy nutq, his-tuyg'u, estetik did va muloqot madaniyatini ham rivojlantiradi.

Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek: “Bolalarimizni barkamol insonlar etib tarbiyalash – jamiyatimiz kelajagini belgilovchi eng muhim vazifadir.” Shu bois maktabgacha ta'lim tashkilotlarida sahnalashtirish orqali bolalarda ijodkorlikni rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning asosiy yo'nalishlaridan biri sanaladi. Sahnalashtirish – bu bolalarning hayotiy voqealarni, ertaklarni yoki hikoyalarni rollarga bo'lib ijro etish jarayonidir. U o'yin va badiiy ijod faoliyatining uyg'unlashgan shaklidir. Bunday mashg'ulotlar bolaning tasavvurini kengaytiradi, ularni jamoada ishlashga, his-tuyg'ularini boshqarishga va o'z fikrini ifodalashga o'rgatadi.

Sahnalashtirish jarayonida bola:

obrazlarni idrok etadi va ularni qayta yaratadi;

nutqiy faolligini oshiradi;

ijodiy fikrlashga o'rganadi;

ijtimoiy ko'nikmalarni egallaydi.

Bu jarayon bolalarning hissiy-intellektual rivojlanishiga ijobiy ta'sir etadi.

2. Sahnalashtirish orqali ijodkorlikni shakllantirish yo'llari

Ijodkorlik — bu shaxsning yangi, noodatiy gʻoyalarni yaratish, mavjud narsalarga yangicha yondashish qobiliyatidir. Maktabgacha yoshda bu sifat tabiiy tarzda oʻyin faoliyatida shakllanadi.

Quyidagi metodlar bolalarda ijodkorlikni rivojlantirishda samarali hisoblanadi:

Ertaklarni sahnalashtirish: bolalar ertakdagi obrazlarni oʻzlari tanlab, ularni yangi syujet asosida ijro etadilar.

Rol oʻyinlari: “Doktor”, “Doʻkonchi”, “Oila” kabi oʻyinlar orqali bola ijtimoiy rollarni sinab koʻradi. Improvizatsiya mashgʻulotlari: tarbiyachi bolalarga tayyor matnsiz, vaziyat asosida sahna koʻrinishini yaratish topshirigʻini beradi. Bu bolalarda tezkor fikrlash va ijodiy tasavvur shakllanishiga yordam beradi.

Mini spektakllar tayyorlash: bolalar oʻzlari yozgan hikoyalarni sahnalashtirish orqali badiiy did, nutq va ifoda imkoniyatlarini rivojlantiradilar.

Tajribalar shuni koʻrsatadiki, bunday faoliyatda qatnashgan bolalarda nutq faolligi 30–40% ga, ijtimoiy faollik esa 25% ga oshadi.

3. Tarbiyachining roli

Sahnalashtirish jarayonida tarbiyachining oʻrni beqiyosdir. U bolalarni qiziqtirish, yoʻnaltirish va ularning tashabbusini ragʻbatlantiruvchi muhit yaratishi zarur. Tarbiyachi quyidagi tamoyillarga amal qilishi lozim:

Har bir bolaning shaxsiy qobiliyatini inobatga olish;

Ijobiy motivatsiya yaratish;

Oʻzini erkin ifoda etish uchun qulay sharoit yaratish;

Jamoaviy ishtirokni ragʻbatlantirish;

Sahnadagi har bir bola muvaffaqiyatini eʼtirof etish.

Shuningdek, tarbiyachi sahnalashtirish faoliyatini tayyorlashda musiqa, rasm, harakatli oʻyinlar bilan uygʻunlashtirsa, bola ijodiyligi yanada kuchayadi.

4. Sahnaga tayyorgarlik jarayonining bosqichlari

Tanlov bosqichi – sahnalashtiriladigan asarni tanlash, syujetni oʻrganish.

Tahlil bosqichi – qahramonlarning xarakterini tahlil qilish.

Ijro bosqichi – rollarni taqsimlash va mashgʻulotlar oʻtkazish.

Sahna koʻrinishini namoyish etish – tomoshabinlar oldida chiqish.

Tahlil va xulosa bosqichi – bolalar bilan tahlil, oʻzaro fikr almashish.

Har bir bosqichda bolalarning tashabbusi qoʻllab-quvvatlanishi kerak.

5. Sahnalashtirishning psixologik ahamiyati

Sahna faoliyati bolalarning:

emotsional barqarorligini mustahkamlaydi;

oʻziga ishonch va faollikni oshiradi;

tasavvur va tafakkurni kengaytiradi;

ijodiy tafakkur, muloqot madaniyati va estetik didni shakllantiradi.

Shuningdek, bu faoliyat bolalarni hayotiy vaziyatlarga tayyorlaydi, ularni jamiyatda o'z o'rnini topishga o'rgatadi. Sahnalashtirish faoliyatida ota-onalarning ishtiroki ham beqiyos ahamiyatga ega. Ular bolalarining tayyorgarligida, libos va bezaklarni tayyorlashda, ba'zan esa o'yinlarda ham qatnashishlari orqali farzandlariga ruhiy ko'mak beradi. Ota-onaning e'tibori va ishtiroki bolaning sahnada o'zini yanada ishonchli tutishiga sabab bo'ladi. Shu tariqa oila va ta'lim muassasasi o'rtasida mustahkam aloqa shakllanadi.

Bolaning sahnalashtirishdagi faolligi uning psixologik rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Chunki bola sahna orqali o'zini ifoda etishni, his-tuyg'ularini boshqarishni, vaziyatni anglab, unga mos harakat qilishni o'rganadi. Bunday tajriba hayotda uchraydigan turli ijtimoiy holatlarga moslashuvni yengillashtiradi. Shuningdek, sahnalashtirish jarayonida bola o'z nutqini to'g'ri qurish, ohangdor so'zlash, tana harakatlarini muvofiqlashtirishni ham o'rganadi. Bu esa keyinchalik maktabda muvaffaqiyatli o'qishiga poydevor bo'ladi.

Sahnalashtirish faoliyati zamonaviy ta'limda innovatsion yondashuvlar bilan ham boyitilmoqda. Multimedia vositalari, interfaol usullar, musiqiy texnologiyalar yordamida sahnani jonliroq va qiziqarliroq qilish mumkin. Bu esa bolalarning diqqatini jalb etib, ularni faol ishtirokchi sifatida jarayonga tortadi. Shuningdek, bolalarning o'zlari yozgan kichik hikoyalarini sahnaga olib chiqish ularning mustaqil ijodiy fikrlashini kuchaytiradi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, sahnalashtirish faoliyati bolalarda nafaqat ijodiy fikrlashni, balki muloqot madaniyatini, axloqiy fazilatlarni, go'zallikni his qilishni, shuningdek, jamoada ishlashni o'rgatadi. Bola sahnada o'zini shunchaki o'yinchi sifatida emas, balki jamoaning muhim a'zosi sifatida his etadi.

Xulosa: Bolalarni sahnalashtirish faoliyati nafaqat o'yin shaklida tarbiyaviy ahamiyatga ega, balki ularning ichki dunyosini boyitadi, ijodkorlikni rivojlantiradi va mustaqil fikrlashni o'rgatadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodkorlikni shakllantirishda sahnalashtirish eng samarali vositalardan biridir. Shu bois, har bir tarbiyachi ushbu faoliyatni to'g'ri tashkil etishi, bolalarni erkin ijod qilishga ilhomlantirishi zarur. Kelajakda ijodkor, o'z fikrini erkin bildiruvchi, estetik didi rivojlangan shaxsni tarbiyalash – bugungi maktabgacha ta'lim tizimining eng muhim maqsadidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021..
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi PQ–3305-son qarori “Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida”.

3.O‘zbekiston Respublikasi “Maktabgacha ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2019.

4.Bolalarni sahnalashtirish faoliyati orqali rivojlantirish bo‘yicha metodik qo‘llanma. – Toshkent: Innovatsion ta’lim markazi, 2022.

5.Murodova N. Maktabgacha ta’limda estetik tarbiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2020.

6.Vygotskiy L.S. Bolalik va ijod. – Moskva: Pedagogika, 1991.

7.Jalolova Z., To‘xtayeva M. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi. – Toshkent: Ilm Ziya, 2023.

LAKUNAR BIRLIKLARNING TARJIMA MUAMMOLARI VA ULARNI O'RGANISH AHAMIYATI

Rahmadjonov Shahzodbek Shodiboyzoda

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi 2- kurs magistri

raxmadjonovshahzodbek3@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek tilidagi lakunar birliklarning tarjima jarayonidagi muammolari, ularning semantik xususiyatlari hamda lingvokulturologik jihatlari tahlil qilinadi. Maqolada turli tillar o'rtasidagi madaniy tafovutlar natijasida yuzaga keladigan lakunalarining sabablari va ularni tarjimada to'g'ri ifodalash yo'llari tanqidiy nuqtayi nazardan ko'rib chiqiladi. Shuningdek, hozirgi zamon sun'iy intellekt tizimlarida lakunar birliklarni tarjima qilishdagi cheklovlar ham muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: lakunar birlik, semantika, tarjima, madaniyat, ekvivalentlik, lingvokulturologiya, sun'iy intellekt, milliy mentalitet.

Kirish. Til va madaniyat o'zaro chambarchas bog'liq bo'lgan murakkab tizimlardir. Har bir xalqning tili uning dunyoqarashi, qadriyatlar va ijtimoiy xulq-atvori bilan uzviy bog'liq. Shu sababli, har bir tilda mavjud bo'lgan ayrim tushunchalar boshqa tilda to'liq ifodalanmasligi mumkin. Bunday leksik hodisalar lakunalar deb ataladi. Lakunar birliklar tarjima jarayonida eng murakkab va bahsli masalalardan biri hisoblanadi, chunki ularning semantik mohiyatini boshqa tilda to'liq yetkazish ko'pincha imkonsiz bo'ladi.

"Lakuna" termini lotincha lacuna — "bo'shliq", "yetishmovchilik" degan ma'noni anglatadi. Tilshunoslikda bu atama bir tilda mavjud bo'lgan, ammo boshqa tilda semantik jihatdan to'liq muqobili topilmaydigan birliklarni bildiradi. Masalan, o'zbek tilidagi "savob", "huzur", "taqdir", "or-nomus" kabi so'zlar ingliz tilida to'liq ekvivalentga ega emas. Ingliz tilidagi "privacy", "self-esteem", "challenge" so'zlariga esa o'zbek tilida to'liq ma'nodosh topish qiyin. Bunday so'zlar madaniy tafovut, ijtimoiy qadriyatlar va mentalitet farqlari natijasida shakllanadi. Shu bois lakunar birliklarni tahlil qilish faqat lingvistik emas, balki lingvokulturologik yondashuvni ham talab etadi.

Lakunar birliklarni tarjima qilishda uchta asosiy muammo kuzatiladi. Bular:

1. Ekvivalentlik muammosi – tarjima tilida to'liq ma'nodosh so'z topilmasligi.

Masalan, savob so'zini "reward" deb tarjima qilish ma'noni toraytiradi, "spiritual benefit" esa to'liq mos kelmaydi.

2. Madaniy konnotatsiya yo'qolishi – so'z bilan bog'liq milliy ruh, qadriyat yoki his-tuyg'u tarjimada yo'qoladi.

Masalan, “or-nomus” atamasi o‘zbek madaniyatida axloqiy qadriyat sifatida chuqur ma’no kasb etadi, lekin inglizchada “honor” yoki “dignity” bu konnotatsiyani to‘liq bera olmaydi.

3. Sun’iy intellekt tarjima tizimlaridagi cheklovlar – hozirgi kunda ChatGPT, Google Translate kabi tizimlar semantik kontekstni qisman anglay olsada, lakunar birliklarning madaniy va konnotativ ma’nosini to‘liq tahlil qilishda cheklangan.

Hozirgi kunda lakunar birliklarni o‘rganishning ahamiyati juda katta. Lakunar birliklarni o‘rganish tarjima nazariyasida yangi metodologiyalar ishlab chiqish imkonini beradi, milliy madaniyatni saqlash va targ‘ib qilishda muhim o‘rin tutadi, lingvokulturologiya va psixolingvistika fanlarining rivojiga xizmat qiladi.

Prezident Sh.M. Mirziyoyevning ta’kidlashicha, “sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish orqali milliy madaniyat va til boyliklarini global maydonda namoyon etish” bugungi kunning dolzarb vazifasidir. Shunday ekan, lakunar birliklarni AI tizimlariga integratsiya qilish — tarjimaning sifatini oshirishga xizmat qiladi. Ko‘plab tarjimonlar lakunar birliklarni oddiy ekvivalentlar bilan almashtirish orqali mazmunni yo‘qotadilar. Aslida, bu yondashuv tildan tildagi ma’naviy tafovutni yo‘qqa chiqaradi. Zamonaviy tarjimada kompensatsiya usuli (ya’ni, ma’no yo‘qotilgan joyda izohli ifoda kiritish) samaraliroqdir. Masalan, “savob” so‘zi tarjimada “good deed rewarded in the afterlife” tarzida izohlansa, o‘quvchida semantik va madaniy kontekst to‘liq shakllanadi.

Lakunar birliklar – tilning madaniy yodgorliklari bo‘lib, ularni tarjima qilish nafaqat lingvistik, balki madaniy tafakkurni o‘rganish jarayonidir. Ularni o‘rganish orqali biz milliy tilimizning boy semantik tizimini chuqurroq anglaymiz va uni global axborot makonida to‘g‘ri namoyon etish imkoniga ega bo‘lamiz. Shu sababli, tarjimonlar, tilshunoslar va sun’iy intellekt mutaxassislari o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish zarur. Mazkur maqolaning afzalligi shundaki, unda nafaqat an’anaviy tarjima muammolari, balki sun’iy intellekt vositalari nuqtayi nazaridan ham tahlil berilgan. Maqolada ayrim misollar yanada ko‘proq tillar asosida tahlil qilinsa, ilmiy qiymati yanada ortgan bo‘lardi. Umuman olganda, maqola ilmiy-uslubiy talablarga javob beradi va amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahmudov, N. (2019). Til va nutqning o‘zaro aloqasi. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Karimov, A. (2021). Tarjima nazariyasi va amaliyoti asoslari. Toshkent: O‘zMU nashriyoti.
3. Shirinova, D. (2020). “Lakunar birliklarning lingvokulturologik talqini.” O‘zbek tili va adabiyoti jurnali, №4.

4. Mirziyoyev, Sh. M. (2023). Sun'iy intellektni rivojlantirish – kelajakka yo'l. Prezident.uz, 15-iyul.
5. Vinay, J. P., & Darbelnet, J. (1958). Stylistique comparée du français et de l'anglais. Paris: Didier.
6. Nida, E. A. (1964). Toward a Science of Translating. Leiden: Brill.

TA'LIM JARAYONIDA TALABALARNING MUSTAQIL FAOLIYATINI RAQAMLASHTIRISH METODIKASI

Musurmonov Ulug'bek Sherali o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Ta'limda axborot texnologiyalari mutaxassisligi magistranti

musurmonovulugbek887@gmail.com

Annotatsiya: maqolada oliy ta'lim jarayonida talabalarning mustaqil faoliyatini raqamlashtirishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Shuningdek, raqamli texnologiyalar yordamida mustaqil ta'limni samarali tashkil etish metodikasi, uning afzalliklari va ta'lim sifatiga ta'siri tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: raqamlashtirish, mustaqil ta'lim, axborot texnologiyalari, onlayn platformalar, ta'lim sifatini baholash, metodika.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri — o'qitish jarayonini zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etishdir. Raqamli texnologiyalar ta'limning barcha bosqichlariga chuqur kirib borar ekan, ular nafaqat dars jarayonini, balki talabalarning mustaqil faoliyatini ham tubdan o'zgartirmoqda. Hozirgi kunda mustaqil ta'lim — talabaning individual rivojlanishi, ijodkorligi, tashabbuskorligi va o'zini o'zi nazorat qila olish qobiliyatini shakllantiruvchi asosiy omil sifatida e'tirof etiladi. Shu boisdan mustaqil faoliyatni samarali boshqarish, nazorat qilish va baholashda raqamli yondashuvlarni qo'llash zarurati ortib bormoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilgari surilgan “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi ta'lim jarayonini to'liq raqamlashtirish, raqamli kompetensiyalarni shakllantirish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish bo'yicha muhim dasturilamal bo'lib xizmat qilmoqda. Ushbu jarayonda oliy ta'lim muassasalari raqamli infratuzilmani rivojlantirish, elektron ta'lim resurslarini yaratish va talabalar mustaqil ishlarini onlayn muhitda tashkil etishga katta e'tibor qaratmoqda.

An'anaviy ta'lim modelida mustaqil ishlar ko'pincha o'qituvchi nazoratida bo'lmagan, qog'oz shaklidagi topshiriqlar bilan cheklanib qolgan. Bu esa o'qituvchiga talabalar faoliyatini tizimli tahlil qilish, ularning o'zlashtirish darajasini aniqlash va individual yondashuvni qo'llash imkonini bermagan. Raqamli texnologiyalar yordamida esa talabaning mustaqil faoliyati aniq ma'lumotlarga tayanadi, jarayon avtomatlashtiriladi, natijalar esa real vaqt rejimida tahlil qilinadi.

Raqamlashtirish nafaqat ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, balki talabaning o'quv motivatsiyasini oshirish, o'z ustida ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish,

shuningdek, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi teskari aloqa sifatini yaxshilash imkonini beradi. Shu nuqtayi nazardan, mustaqil faoliyatni raqamlashtirish metodikasini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish hozirgi ta'lim jarayonida dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi.

Shuningdek, bugungi kunda oliy ta'lim tizimida LMS (Learning Management System), Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams, HEMIS, PEDUPlan kabi platformalarning keng qo'llanilishi raqamli boshqaruvning muhim tarkibiy qismiga aylangan. Ushbu tizimlar orqali talabalar mustaqil ishlarini elektron shaklda bajarishi, yuklashi, o'qituvchi esa avtomatik tarzda baholashi va natijalarni tahlil qilishi mumkin. Bu esa ta'lim jarayonida shaffoflik, aniqlik va samaradorlikni ta'minlaydi.

Demak, ta'lim jarayonida talabalarning mustaqil faoliyatini raqamlashtirish — nafaqat texnologik yangilik, balki ta'lim falsafasining yangilanishini ham ifodalaydi. Bu jarayon o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi munosabatlarni qayta ko'rib chiqishni, o'zaro hamkorlik va mustaqil o'rganish tamoyillarini kuchaytirishni taqozo etadi. Mazkur maqolada talabalarning mustaqil faoliyatini raqamlashtirishning nazariy asoslari, metodik bosqichlari hamda amaliy qo'llash imkoniyatlari yoritiladi.

Ta'lim jarayonida talabaning mustaqil faoliyati — uning bilim, ko'nikma va malakalarini chuqurlashtirish, o'z-o'zini rivojlantirish va ijodiy fikrlashni shakllantirishda asosiy omillardan biridir. Oliy ta'limda mustaqil ishlar talabaning o'quv dasturini chuqurroq o'zlashtirishi, fanning amaliy tomonlarini o'rganishi hamda kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishi uchun muhim vosita hisoblanadi. Ammo an'anaviy ta'lim modelida bu jarayon ko'pincha o'qituvchi nazoratidan chetda qoladi, topshiriqlar qog'oz shaklida bajariladi, baholash esa subyektiv va kechikkan tarzda amalga oshiriladi. Shu sababli, bugungi raqamli jamiyat sharoitida talabalarning mustaqil faoliyatini raqamlashtirish dolzarb ehtiyoj sifatida namoyon bo'lmoqda.

Raqamlashtirish — bu ta'lim jarayonidagi barcha ma'lumot va faoliyat turlarini elektron shaklga o'tkazish, ularni avtomatlashtirilgan tizimlar orqali boshqarish va tahlil qilish jarayonidir. Mustaqil ta'lim jarayonini raqamlashtirish, avvalo, o'quv jarayonining shaffofligini ta'minlaydi, natijalarni tezkor tahlil qilish va baholash imkonini beradi, shuningdek, talabalarning faoliyatini individual tarzda kuzatishga sharoit yaratadi.

Bugungi kunda ta'lim sohasida “raqamli pedagogika”, “raqamli didaktika” kabi tushunchalar shakllanmoqda. Bu yondashuvda o'quv jarayoni faqatgina texnik vositalar bilan emas, balki raqamli metodik tamoyillar bilan uyg'unlashgan holda olib boriladi. Xususan, talabalarning mustaqil faoliyatini raqamlashtirish orqali:

- talabaning o'quv faoliyati haqidagi ma'lumotlar markazlashtirilgan tizimda jamlanadi;
- o'qituvchi har bir talabaga individual yondashuv asosida metodik tavsiyalar bera oladi;

- talabalar faoliyatini avtomatik tarzda tahlil qilish, reyting baholarini shakllantirish imkoniyati paydo bo'ladi;

- o'quv jarayoni natijalarini vizual grafiklar va statistik ko'rsatkichlar orqali kuzatish osonlashadi.

Shuningdek, mustaqil faoliyatni raqamlashtirish ta'lim jarayonida vaqt va resurslarni tejash imkonini beradi. Talaba topshiriqlarni onlayn tarzda topshiradi, o'qituvchi esa avtomatik tarzda baholash tizimidan foydalanadi. Bu esa o'qituvchining ma'muriy yuklamasini kamaytirib, uning pedagogik faoliyatini yanada samarali qiladi.

Raqamlashtirishning yana bir muhim jihati — ta'limdagi adolat va shaffoflikni ta'minlashdir. Elektron tizimlar orqali topshiriqlarni topshirish, baholash va natijalarni qayd etish jarayonida inson omili minimal darajada bo'ladi. Bu esa baholashdagi subyektivlikni kamaytiradi va talabalar o'rtasida raqobat muhitini kuchaytiradi.

Bundan tashqari, mustaqil faoliyatni raqamlashtirish talabalarni raqamli kompetensiyalar bilan ta'minlaydi. Bugungi mehnat bozori sharoitida har bir mutaxassisdan texnologiyalarni samarali qo'llay olish, ma'lumotlar bilan ishlash va o'z faoliyatini raqamli muhitda tashkil etish talab etiladi. Shuning uchun mustaqil ta'lim jarayonida raqamli platformalardan foydalanish talabalarni kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorlashning muhim bosqichi hisoblanadi.

O'zbekiston ta'lim tizimida so'nggi yillarda raqamlashtirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. HEMIS tizimining joriy etilishi, PEDUPlan, Google Classroom, Moodle, Microsoft Teams kabi platformalarning keng qo'llanilishi — bu jarayonning amaliy ifodasidir. Mazkur platformalar orqali talabalarning mustaqil faoliyati elektron shaklda boshqariladi, topshiriqlar topshiriladi, baholar kiritiladi va natijalar tahlil qilinadi.

Shunday qilib, talabalarning mustaqil faoliyatini raqamlashtirish — zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib, u o'quv jarayonini tizimlashtirish, sifatni oshirish, nazoratni kuchaytirish va ta'limning samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Raqamlashtirish nafaqat texnologik, balki metodik va pedagogik yondashuv sifatida qaralishi lozim. Bu esa o'qituvchi va talabani yagona raqamli ta'lim ekotizimida faol ishtirok etuvchi subyektlar sifatida birlashtiradi.

Talabalarning mustaqil faoliyatini raqamlashtirish metodikasi — bu o'quv jarayonining nazariy va amaliy jihatlarini raqamli texnologiyalar asosida qayta tashkil etish tizimidir. Mazkur metodika bosqichma-bosqich amalga oshiriladi va har bir bosqichda o'qituvchi, talaba hamda axborot tizimlari o'zaro uzviy aloqada bo'ladi. Raqamlashtirish jarayoni muvaffaqiyatli kechishi uchun pedagogik maqsadlar, texnologik infratuzilma, metodik yondashuv va tahliliy mexanizmlar o'zaro uyg'unlashtirilgan bo'lishi zarur.

Quyida talabalarning mustaqil faoliyatini raqamlashtirish metodikasining asosiy bosqichlari batafsil yoritiladi:

1. Tahliliy bosqich

Ushbu bosqichda raqamlashtirish jarayonining metodik va texnologik asoslari o'rganiladi. Avvalo, o'quv dasturi, fan mazmuni, mustaqil ish turlari (referat, loyiha, amaliy topshiriq, tahlil ishi va boshqalar) tahlil qilinadi. Mazkur tahlil orqali raqamli shaklga o'tkazilishi mumkin bo'lgan topshiriqlar aniqlanadi.

Bunda quyidagi masalalarga e'tibor qaratiladi:

- mustaqil ishlarning o'quv natijalariga mosligini aniqlash;
- topshiriqlarni raqamli formatda amalga oshirish imkoniyatini o'rganish;
- talabalarning texnik imkoniyatlari va raqamli savodxonlik darajasini tahlil qilish;
- mavjud platforma yoki tizimlarning (Moodle, HEMIS, Google Classroom, PEDUPlan va boshqalar) funksional imkoniyatlarini baholash.

Bu bosqichda o'qituvchi va o'quv-metodik bo'lim hamkorligida o'quv fanining elektron modeli ishlab chiqiladi. Natijada, mustaqil ta'limni raqamlashtirish uchun zarur bo'lgan konseptual yo'nalishlar va texnik talablar aniqlanadi.

2. Texnologik bosqich

Texnologik bosqich — bu raqamli ta'lim muhitini yaratish va sozlash jarayonidir. Bu bosqichda o'qituvchi va IT-mutaxassislar tomonidan quyidagi ishlar amalga oshiriladi:

- o'quv faniga mos raqamli platformani tanlash va sozlash;
- foydalanuvchi (talaba va o'qituvchi) profillarini yaratish;
- topshiriqlarni elektron shaklga keltirish (PDF, video, interaktiv test, onlayn taqdimot, forum muhokamalari);
- avtomatik baholash tizimini sozlash;
- topshiriqlarni avtomatik yig'ish va arxivlash tizimini yo'lga qo'yish.

Shuningdek, texnologik bosqichda ta'lim ma'lumotlarini himoya qilish, foydalanuvchilar identifikatsiyasi va onlayn monitoring tizimi kabi xavfsizlik masalalari ham muhim o'rin tutadi. Talaba va o'qituvchilarga platformadan foydalanish bo'yicha qisqa treninglar o'tkaziladi, shunda raqamli o'qitish jarayoni texnik to'siqlarsiz davom etadi.

3. Integratsion bosqich

Integratsion bosqichda raqamli tizim to'liq o'quv jarayoniga tatbiq etiladi. Har bir fan doirasida mustaqil ish topshiriqlari elektron tizim orqali beriladi, ularning bajarilishi esa avtomatik ravishda nazorat qilinadi.

Bu bosqich quyidagi jarayonlarni o'z ichiga oladi:

- mustaqil ishlarni o'qituvchining dars rejasi va fan dasturiga integratsiya qilish;
- topshiriqlarni bosqichma-bosqich topshirish (deadline bilan);

- o'qituvchi va talaba o'rtasida onlayn aloqa o'rnatish (chat, forum, videoaloqa);
- o'qituvchining teskari aloqa (feedback) berish tizimini yo'lga qo'yish.

Ushbu bosqichning muhim jihati shundaki, raqamli tizim yordamida o'qituvchi talabalarning faollik darajasini kuzatadi, har bir talabaning individual rivojlanish dinamikasini tahlil qiladi. Shu orqali “individual ta'lim yo'li” (learning path) konsepsiyasi amalga oshiriladi.

4. Monitoring va baholash bosqichi

Bu bosqichda raqamli tizim orqali to'plangan barcha ma'lumotlar (bajarilgan ishlar, ballar, topshirish vaqti, faollik) tahlil qilinadi. O'qituvchi yoki tizim administratorlari avtomatik tarzda hisobotlar tuzadi, natijalarni grafik yoki jadval ko'rinishida tahlil qiladi.

Monitoring jarayonida quyidagi tahliliy mexanizmlar qo'llaniladi:

- statistik tahlil — talabalar faolligi, topshirish tezligi, o'zlashtirish ko'rsatkichlarini aniqlash;
- kompetensiya tahlili — har bir talabaning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash;
- avtomatik baholash — test, quiz, onlayn loyiha natijalari asosida baho chiqarish;
- feedback tizimi — o'qituvchi tomonidan elektron tavsiyalar va tahliliy izohlar berish.

Natijada, o'qituvchi nafaqat yakuniy bahoni, balki talabaning butun o'quv jarayonidagi faolligi, mustaqil ishlarga bo'lgan munosabati va rivojlanish tendensiyasini ko'ra oladi.

5. Takomillashtirish bosqichi

Raqamli ta'lim muhitida doimiy yangilanish va takomillashtirish zarur. Shu sababli, yakuniy bosqichda tizimdan olingan tahliliy ma'lumotlar asosida metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Bu bosqich quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

- raqamli platforma imkoniyatlarini kengaytirish (sun'iy intellekt asosida tahlil qilish, avtomatik maslahat beruvchi modul qo'shish);
- o'qituvchilarning raqamli pedagogik kompetensiyasini oshirish bo'yicha seminarlar o'tkazish;
- talabalarning raqamli savodxonligini rivojlantirish uchun mustaqil onlayn kurslar tashkil etish;
- raqamlashtirish jarayonida aniqlangan kamchiliklarni tahlil qilish va bartaraf etish.

Takomillashtirish natijasida tizim yanada interaktiv, foydalanuvchi uchun qulay va samarali bo'ladi. Shu bilan birga, har bir fan uchun alohida elektron mustaqil ish moduli yaratiladi va bu modullar ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, raqamlashtirish metodikasining ushbu bosqichlari o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ular yagona pedagogik-texnologik tizimni tashkil etadi. Bu tizim orqali

talabalarning mustaqil faoliyati aniq maqsadga yo'naltirilgan, shaffof, nazorat qilinadigan va natijador jarayonga aylanadi.

Xulosa

Ta'lim jarayonida talabalarning mustaqil faoliyatini raqamlashtirish bugungi kunda nafaqat texnologik yangilik, balki pedagogik zarurat sifatida qaralmoqda. Raqamli transformatsiya jarayoni oliy ta'lim tizimining har bir bosqichiga chuqur kirib borar ekan, mustaqil ta'limni boshqarish, nazorat qilish va baholash jarayonlarini yangi bosqichga olib chiqmoqda.

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, raqamlashtirish jarayoni ta'lim sifatiga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Birinchidan, u ta'lim jarayonini shaffoflashtiradi, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi aloqani samarali qiladi, natijalarni tezkor qayta ishlash va tahlil etish imkonini beradi. Ikkinchidan, raqamli metodlar talabalarning o'z ustida ishlash, o'zini baholash va individual ta'lim yo'nalishini belgilash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Uchinchidan, raqamlashtirilgan mustaqil ta'lim jarayonida ma'lumotlar bazasi avtomatik shakllanadi, bu esa o'qituvchiga o'quv jarayonini tahlil qilishda ob'yektiv ma'lumotlar bilan ishlash imkonini beradi.

Raqamli muhitda mustaqil faoliyatni tashkil etish jarayonida o'qituvchi endilikda faqat nazoratchi emas, balki yo'naltiruvchi, maslahatchi va raqamli o'quv muhitining moderatoriga aylanadi. Talaba esa passiv bilim oluvchi emas, balki faol o'rganuvchi, o'z bilimni mustaqil tarzda boyituvchi subyekt sifatida shakllanadi. Shu tariqa, raqamlashtirish ta'lim falsafasining o'zgarishiga, ya'ni “o'qituvchidan — talaba markaziga” o'tishiga xizmat qiladi.

Raqamlashtirilgan mustaqil ta'lim tizimi quyidagi amaliy afzalliklarni beradi:

- ta'lim jarayonining uzluksizligi va moslashuvchanligi ta'minlanadi;
- talabalarning o'quv faolligi va mas'uliyat hissi ortadi;
- baholash jarayonida inson omilining ta'siri kamayadi, obyektivlik oshadi;
- tahliliy ma'lumotlar asosida ta'lim natijalarini yaxshilash bo'yicha qarorlar qabul qilinadi;
- o'qituvchilar va talabalar raqamli kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Biroq, raqamlashtirish jarayonining to'laonli amalga oshirilishi uchun bir qator shart-sharoitlar mavjud: texnik infratuzilmani yangilash, internetga keng kirish imkoniyatini yaratish, o'qituvchilar va talabalar o'rtasida raqamli savodxonlikni oshirish, shuningdek, raqamli baholash mezonlarini takomillashtirish zarur. Shundagina raqamlashtirish jarayoni natijador bo'ladi va ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Shu nuqtayi nazardan, talabalarning mustaqil faoliyatini raqamlashtirish metodikasi nafaqat dars jarayonini yengillashtiradi, balki ta'lim boshqaruvining yangi modelini yaratadi. Bu modelda o'qituvchi, talaba va raqamli platforma o'zaro integratsiyalashgan

tizimda ishlaydi. Natijada, ta'lim samaradorligi oshadi, mustaqil o'rganish madaniyati shakllanadi va ta'lim sifati xalqaro standartlarga yaqinlashadi.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, raqamlashtirilgan mustaqil ta'lim tizimi — bu zamonaviy pedagogikaning istiqbolli yo'nalishi bo'lib, u oliy ta'limda sifat, tezkorlik va shaffoflikni ta'minlash bilan bir qatorda, yosh avlodni innovatsion fikrlashga, ijodkorlikka va raqamli dunyoda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga tayyorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi to'g'risidagi farmoni, 2020-yil.
2. UNESCO (2023). Digital Learning for Higher Education: Framework and Strategies. Paris.
3. Karimov, B. (2022). Raqamli pedagogika: nazariya va amaliyot. Toshkent: TDPU nashriyoti.
4. Xolmatova, M. (2021). “Oliy ta'limda mustaqil ishlarni boshqarishda raqamli texnologiyalar roli.” Ta'lim va innovatsiyalar jurnali, №3.
5. Anderson, T., & Dron, J. (2020). Teaching Crowds: Learning and Social Media in Education. AU Press.

JAMIYATDA HUQUQIY ONG VA HUQUQIY MADANIYATNI YUKSALTIRISH DAVR TALABI

Amirova Parizod Olimjon qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti 2-bosqich magstranti

Ilmiy rahbar: B.M.Qandov ChDPU dotsenti, f.f.d.(PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada huquqiy ong, huquqiy madaniyat, huquqiy nigilizm tushunchalari yoritib berildi. Bu tushunchalarni jamiyatdagi shaxslarga nega kerakligi va bugungi kunda qanchalik dolzarbligi haqida, bugungi rivojlanayotgan davlat va fuqarolik jamiyatida insonlarga qanchalik zarurligi va nima uchun zarurligi haqida aytib o'tildi. Yoshlarda huquqiy ong, huquqiy madaniyat tushunchalarini shakllantirish, huquqiy nigilizmga yo'l qo'ymaslik va buning oldini olish haqida to'xtalib o'tildi.

Kalit so'zlar: huquqiy ong, huquqiy madaniyat, huquqiy nigilizm, oila, jamiyat, ta'lim, tarbiya, huquqiy tarbiya.

Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirib borish qonun ustuvorligini ta'minlash va qonuniylikni mustahkamlashning eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Shunday ekan mamlakatimiz oldida turgan eng muhim maqsad-vazifa: dunyodagi taraqqiy topgan demokratik davlatlar qatoriga kirish, xalqimiz uchun erkin va farovon hayot qurishdan iborat. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev yuritayotgan siyosat markazida inson manfaati, uning huquq va erkinliklarini ta'minlash maqsadi mujassam. So'nggi yillarda mamlakatimizda fuqarolarning huquq va erkinliklarini, avvalo, jinoiy tajovuzlardan himoya qilishning ishonchli kafolatlarini ta'minlashga, shuningdek, inson sha'ni va qadr-qimmati kamsitilishiga, qonuniy manfaatlari cheklanishiga yo'l qo'ymaslikka qaratilgan keng ko'lamli ishlar izchillik bilan amalga oshirilmoqda. Ana shunday sharaflari vazifani uddalaydigan ishonchli, kuchli, o'z bilimi va iste'dodiga suyangan, hech kimdan kam bo'lmagan, bugun jamiyat hayotiga dadil kirib borayotgan navqiron avlodni tarbiyalash zarur. Bunda ta'lim va tarbiyaga alohida e'tibor qaratmog'imiz zarur. Xususan, huquqiy tarbiya masalalariga alohida e'tibor qaratmog'imiz bugungi rivojlangan huquqiy demokratik davlatlarning asosiy shartlaridan biri hisoblanmoqda.

Ma'lumki, jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirib borish qonun ustuvorligini ta'minlash va qonuniylikni mustahkamlashning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Biroq, inson huquq va erkinliklariga hurmat munosabatini shakllantirishga, aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirishga, jamiyatda fuqarolarning

huquqiy savodxonligi darajasini oshirishga to'sqinlik qiluvchi bir qator muammo va kamchiliklar sezilarli darajada saqlanib qolayotganligi sir emas.

Huquqiy madaniyatni yuksaltirishda, dastavval, huquqiy ta'lim va tarbiya borasidagi ishlarni amalga oshirishda suskashtlikka yo'l qo'ymaslik talab etilmoqda. Zero, ko'p yillar davomida huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirish masalasiga huquqni muhofaza qiluvchi organlar va ba'zi organlarining vazifasi sifatida qarab kelindi hamda bunda oila, mahalla va fuqarolik institutlarining ishtiroki yetarlicha ta'minlanmadi.

Yoshlarning huquqiy tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarga nisbatan huquqiy immunitetni shakllantirish, har bir shaxsda qonunlarga va odob-axloq qoidalariga hurmat, milliy qadriyatlarga sadoqat, huquqbuzarliklarga nisbatan murosasizlik hissini uyg'otish ishiga kompleks tarzda yondashilmadi. Huquqiy ong va huquqiy madaniyat saviyasi qabul qilingan qonunlar soni bilan emas, balki ushbu qonunlarning to'liq ijro etilishi bilan belgilanadi. Ushbu muhim ishda odamlarda qonunlarga va normativ hujjatlarga nisbatan hurmat hissini tarbiyalash alohida ahamiyatga ega.

Aholining huquqiy bilimlarini oshirishga doir vazifalarning umumiy tusda belgilanganligi hamda ularni amalga oshirishning aniq ta'sirchan mexanizmi mavjud emasligi jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish borasidagi ishlarning samarasiz olib borilayotganligini ko'rsatdi.

Aholining huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirishga doir ishlar samaradorligini yanada takomillashtirish, fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar bilan uyg'un ravishda huquqiy bilimlarini oshirib borishning zamonaviy usullarini joriy etish, shuningdek, aholini, ayniqsa, yoshlarni zararli axborotlardan himoya qilish bo'yicha mustahkam huquqiy immunitetni shakllantirish maqsadida *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi 2019-yil 9-yanvardagi PF-5618-son Farmoniqabul qilindi* va unda jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish borasida amalga oshirilishi lozim bo'lgan bir qator vazifalar ko'rsatib berildi. Bundan tashqari, kuni kecha, ya'ni *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 24-mayda qabul qilingan "Ma'muriy islohotlar doirasida adliya organlari va muassasalarining mas'uliyatini yanada oshirish hamda ixcham boshqaruv tizimini shakllantirish to'g'risida"gi PF-80-son Farmonini* ham bu yo'nalishda amalga oshirilayotgan islohotlarning mantiqiy davomi sifatida yangi sifat bosqichidagi ustuvor vazifalar uchun huquqiy asos bo'ldi deyish o'rinlidir.

Mazkur farmonga muvofiq, kelgusida "Mamlakat kelajagi – qonunga itoatkor va huquqbuzarlikka toqatsiz yoshlar bilan" g'oyasi asosida yoshlarda turli salbiy omillarga nisbatan huquqiy immunitetni shakllantirish maqsadida, yoshlarda qonunlarga hurmat, mamlakatga daxldorlik hamda vatanparvarlik hissi kuchaytirish, yuridik ta'lim

muassasalari talabalari tomonidan yoshlar o'rtasida “Tengdoshimga huquqiy yordam” tadbirlari o'tkazib borish, yoshlarning huquqiy bilimlarini yuksaltirishga qaratilgan onlayn huquqiy savodxonlik maktabi tashkil etish bilan vazifalar belgilab berildi.

Avvalo, huquqiy ong bu – ijtimoiy ong shakllaridan biridir, ya'ni bu kishilarning huquq, qonunga bo'lgan munosabatlarini ifodalaydigan qarashlari, g'oyalari yig'indisidir.

Huquqiy madaniyat esa – shaxsning qonun, davlat tomonidan o'rnatilgan tartib-qoidalarga rioya etishdagi xulqi, munosabatini bildiradi. Huquqiy madaniyat kishi umumiy madaniyatining tarkibiy qismi hisoblanib, huquqiy madaniyatli bo'lish uchun qonunga rioya etish, qonun asosida ish tutish lozim. Huquqiy madaniyatlilik nafaqat o'z haq-huquqlarini bilish, uni anglab yetish, balki el-yurtga fidoyilik, halollik, o'zgalar huquqini hurmat qilish, Vatanga sadoqat va ezgu ishlarni hayotiy tamoyilga aylantirib olinganligini ham bildiradi. Huquqiy madaniyatga ega bo'lishda huquqiy ongning o'rni muhimdir.

Huquqiy ta'lim va tarbiya jarayonida muayyan shaxsning hayotiy barkamollik sifatleri shakllanadi, jamiyatda mavjud huquqiy ideallarga nisbatan daxldorlik tuyg'usi shakllanadi. Shaxsni huquqiy tarbiyasi jarayonini tashkil etish unda ma'lum ma'naviy, ma'rifiy, ijtimoiy, madaniy, axloqiy va irodaviy fazilatlarini, xislatlarni qaror toptiradi.

Albatta, jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirishning turli uslub va vositalari ko'p. Bunda eng muhim o'rinni ta'lim muassasalarida olib boriladigan ta'lim jarayonlari tashkil etadi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida, maktablar, professional ta'lim muassasalari hamda oliy ta'lim muassasalarida davlat ta'lim talablari va davlat ta'lim standartlaridan kelib chiqib huquqiy bilimlar beriladi, bu jarayonda ularga ularning dunyoqarashlarining shakllanish darajalari doirasida, avvalo, konstitutsiyamizda mustahkamlangan me'yorlarning mazmun-mohiyatini barcha uchun tushunarli tilda mukammal o'rgatish lozim deb o'ylaymiz. Chunki huquqshunoslik ta'lim muassasalaridan tashqari ta'lim muassasalarida Respublika qonunchiligi haqida batafsil ta'lim berilmasligini hisobga olsak, konstitutsiyadagi me'yorlar barcha qonunchilik o'zaklarini tashkil qiladi hamda oddiy fuqarolarda qonunchiligimiz haqida muayyan bilimlarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Farg'ona viloyat yuridik texnikumida o'quvchi-yoshlarga mutaxassislik fanlarini o'qitish jarayonida yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish, amaliyot hodimlari ishtirokida binar dars mashg'ulotlarini tashkillashtirish barobarida o'quvchilarning olgan bilimlarini amaliyotda qo'llay olish ko'nikmalarini shakllantirish hamda bilimlarini mustahkamlash uchun maqsadli ishlar amalga oshirilmoqda.

Xususan, Farg'ona viloyat yuridik texnikumining bilimdon va faol o'quvchilaridan tashkil topgan “Adliya qanotlari” volontyorlik guruhlari yoshlarning, o'z tengdoshlarining huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirish borasida targ'ibot ishlari olib

borishayotganligi, turli huquqiy mazmunda videoroliklar tayyorlashayotganligi, bevosita Farg‘ona viloyat adliya boshqarmasi rahbarligi va ko‘magi ostida viloyat miqyosida, ya’ni o‘zlari yashaydigan tumanlardagi umumiy o‘rta ta’lim maktablari, kasb-hunar maktablari hamda kollejlarda “Tengdoshdan tengdoshga” shiori ostida huquqiy bilimlarini oshirishlariga ko‘maklashib kelishayotganligi, bundan tashqari yuridik texnikumdagi “Yuridik klinika” rahbari boshchiligida hamda “Mehr ulashib” dasturi doirasida oddiy fuqarolarga, yoshlarga, ijtimoiy himoyaga muhtoj fuqarolarga turli masalalarda, ayniqsa, davlatimiz tomonidan yaratilayotgan imtiyozlar va sharoitlar borasida huquqiy tushuntirishlar berib kelayotganligi ham davlatimiz rahbari tomonidan jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish borasida olib borilayotgan davlat siyosatini amalga oshirishga oz bo‘lsa-da, o‘z hissalarini qo‘shishga bo‘lgan intilishlaridan dalolatdir va bu e’tiborga loyiq, albatta.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish Milliy dasturi // O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi .- 1997. 9 – son, 227 – modda.

2. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to‘g‘risida”gi** Farmoni, 09.01.2019 yildagi PF-5618-son

3.

4.

HUQUQIY TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY TA'LIM TEKNOLOGIYALARINING O'RNI

Mahammatova Ozodaxon Olimxon qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Ijtimoiy gumanitar fanlarni o'qitish
metodikasi (huquq ta'limi) yo'nalishi 1 - bosqich magistranti*

Ilmiy rahbar: B.M.Qandov ChDPU dotsenti, f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxsda huquqiy tafakkurni shakllantirish jarayonida zamonaviy ta'lim texnologiyalarining roli, ularning samaradorlik omillari va ta'lim tizimidagi amaliy ahamiyati tahlil etiladi. Shuningdek, interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya vositalari hamda innovatsion yondashuvlarning huquqiy ta'lim sifatiga ta'siri yoritilgan.

Kalit so'zlar: huquqiy tafakkur, huquqiy madaniyat, zamonaviy ta'lim texnologiyalari, interfaol metod, innovatsiya, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari shiddat bilan rivojlanayotgan davrda jamiyat hayotining barcha sohalarida, xususan, ta'lim tizimida yangicha yondashuvlar va innovatsion texnologiyalarni joriy etish zarurati tobora ortib bormoqda. Shu jumladan, huquqiy tafakkurni shakllantirish masalasi ham zamonaviy ta'lim jarayonining markazida turadi. Chunki shaxsning huquqiy tafakkuri uning ijtimoiy faolligi, qonunlarga hurmati, huquqiy madaniyati va fuqarolik pozitsiyasining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Hozirgi kunda pedagoglar oldida turgan muhim vazifalardan biri ta'lim jarayonini samarali tashkil etish hamda innovatsion texnologiyalardan unumli foydalanishdir. Shunday ekan, o'qituvchilar darsni davr talabi darajasida tashkil etishlari uchun zarur vositalarni to'g'ri tanlay bilishlari va qo'llay olishlari dars jarayonini qiziqarli bo'lishiga hamda bunda talabalarni davr talabi darajasidagi kadrlar bo'lib etishishlariga erishish mumkin. Bugungi kunda mamlakatimizda mutaxassislarning ilmiy salohiyatini birlashtirish va takomillashtirishga imkoniyatlar etarli. Nazariya va amaliyot birligining ta'minlanishi esa zamonaviy pedagogik texnologiyaning asl mohiyatini aniqlashga yo'l ochdi.

O'zbekiston Respublikasida “Ta'lim to'g'risida”gi Qonun shuningdek, Prezidentning ta'lim sohasini raqamlashtirish va innovatsion rivojlantirishga oid qarorlari zamonaviy ta'lim texnologiyalarini huquqiy fanlarni o'qitish jarayoniga keng joriy etish uchun huquqiy asos yaratib berdi [1].

Ta'lim jarayonida har bir yo'nalishdagi talabaning huquqiy ong va tafakkurini shakllantirish bugungi kundagi dolzarb masalalardan biridir.

Har bir o'qituvchi dars jarayonida yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llashdan olin uning mohiyati, maqsadi va vazifalarini o'rganib chiqib, ular haqida ilmiy asoslangan ma'lumotlar va amaliy yo'llanmalar, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini ishlab chiqqandan so'ng, uni ta'lim tizimiga joriy etish, samarali qo'llashi lozim.

Xususan, o'quvchilarda huquqiy ong va tafakkurni shakllantirish jarayoni zamonaviy pedagogik texnologiyalar orqali quyidagi tamoyillar asosida amalga oshiriladi:

1. O'quvchilarni huquqiy terminlarning mohiyati va muhim xususiyatlari bilan tanishtirish;
2. Huquqiy ong va tafakkurning mazmunini anglash, ya'ni huquqiy tushunchalarning muhim belgilarini aniqlash;
3. Bilishga oid topshiriqlarni bajarishda tushunchaga tayanish malakalarini hosil qilish;
4. Huquqiy terminlarni tasniflash va ularni bir tizimga solish.

Huquqqa oid fanlarda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishda bir necha jihatlar alohida e'tibor berish lozim. Ya'ni, o'qitish jarayonida maqsad bo'yicha kafolatlanlangan natijaga erishishda qo'llaniladigan har bir ta'lim texnologiyasi o'qituvchi va talaba o'rtasida hamkorlik faoliyatini tashkil eta olishi, har ikkalasi ijobiy natijaga erisha olishi, o'quv jarayonida talabalar o'zlarining tanqidiy mustaqil fikrlarini bildirish olishi, ijodiy ishlay olishi, izlanishi, taxlil eta olishi, o'zlari xulosa chiqara olishi, o'ziga va guruhga adolatli baho bera olishi, o'qituvchi esa ularning bunday faoliyatlari uchun imkoniyat va sharoit yarata olishi lozim.

1. *Huquqiy tafakkur tushunchasi va uning ahamiyati.* Huquqiy tafakkur – bu shaxsning huquq va erkinliklarga, qonun va adolatga nisbatan ongli munosabatini ifodalovchi fikrlash jarayonidir. U nafaqat huquqiy bilim, balki huquqiy qadriyatlar va axloqiy me'yorlarga asoslangan ijtimoiy ong shakli sifatida namoyon bo'ladi.

Huquqiy tafakkurni shakllantirish - bu shaxsda qonuniylik, adolatparvarlik, mas'uliyat, fuqarolik burchini his etish kabi sifatlarini rivojlantirishdir. SHu jihatdan, ta'lim muassasalarida huquq fanlarini o'qitishda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish mazkur jarayonning eng muhim vositasidir[2].

2. *Zamonaviy ta'lim texnologiyalarining mohiyati.* Zamonaviy ta'lim texnologiyalari deganda o'qituvchi va talaba (yoki o'quvchi) o'rtasidagi o'zaro faol hamkorlikni ta'minlaydigan, mustaqil fikrlash, tahlil qilish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradigan usullar va vositalar tushuniladi. Bular jumlasiga quyidagilar kiradi:

- Interfaol metodlar (debat, “aqliy hujum”, “rol o'ynash”, “keys-stadi” va boshqalar);

- Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (multimedia, onlayn platformalar, test tizimlari, virtual darslar);

Innovatsion ta'lim modellar (masofaviy ta'lim, STEAM, CLIL, kompetensiyaga asoslangan yondashuv)[3].

3. *Huquqiy tafakkurni rivojlantirishda interfaol metodlarning o'rni.* Huquqiy mavzularni an'anaviy ma'ruza shaklida o'qitish talabalarning faolligini chegaralab qo'yadi. Shu bois, interfaol metodlar – huquqiy tafakkurni rivojlantirishda eng samarali usullardan biridir[4].

Masalan: - “Sud jarayoni” metodi orqali talabalar qonunlarni qo'llash, dalillarni tahlil qilish, huquqiy bahs olib borish jarayonini amaliy tarzda o'rganadilar;

- “Keys-study” (amaliy holatlarni tahlil qilish) usuli talabalarga real hayotiy vaziyatlar asosida huquqiy echim topish imkonini beradi;

- “Debat” metodi esa tanqidiy tafakkur, mantiqiy fikrlash va dalillash ko'nikmalarini shakllantiradi.

“Blits-so'rov” usuli esa, talabalarni harakatlar ketma-ketligini to'g'ri tashkil etishga, mantiqiy fikrlashga, ma'lumotlar ichidan kerakligini tanlab olishga, shu bilan birga o'zlarini olgan bilimlarini to'g'ri baholay olishni o'rgatishga qaratilgandir. Mazkur usulda talaba avval yakka tartibda mustaqil ravishda, so'ng kichik guruhlarda o'z fikrini boshqalarga o'tkaza olgan holda yoki boshqalar bilan hamfikir bo'la olgan holda ishlaydi.

Shuningdek, “FSMU”, “Bumerang”, “Ven diagrammasi”, “Aqliy hujum”, “Klaster” metodlari talabalarning mavzularni o'zlashtirish barobarida, chuqur ilmiy va intellektual salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Bu borada quyidagi masalalarga e'tibor berilishi maqsadga muvofiq:

- yangi pedagogik texnologiyalar orqali dars o'tishda zarur bo'ladigan texnik vositalar, texnik imkoniyatlar har doim va har bir dars xonasida bo'lishi zarurligi;

- har bir o'ziga xos zamonaviy metodni qo'llashda ushbu metod o'quvchining individual xususiyatlariga mos kelishi;

- tanlangan metod dars mavzusiga aloqador bo'lishi;

- bo'lajak kadrlarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda jahon tajribalariga asoslanish;

- har bir metodni qo'llashda o'qituvchi ushbu metodning natijasini doimiy nazorat qilib, tanqidiy baholashi va boshqalar.

4. *Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ahamiyati.* Bugungi kunda huquqiy fanlarni o'qitishda Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanish huquqiy tafakkurni shakllantirishning ajralmas qismiga aylangan. Onlayn ta'lim platformalari, elektron darsliklar, videodarslar va test tizimlari orqali talabalar o'z bilimlarini mustaqil ravishda boyitish imkoniga ega bo'lishmoqda[5].

5. *Innovatsion yondashuvlar va huquqiy madaniyat.* Zamonaviy ta'limda huquqiy tafakkurni rivojlantirish nafaqat nazariy bilimlar bilan, balki amaliy kompetensiyalar bilan bog'lanadi. SHu sababli, ta'lim jarayonida “klaster”, “loyiha”, “trenting” kabi texnologiyalarni qo'llash talabalarda ijodkorlik va mas'uliyat hissini kuchaytiradi[6].

Huquqiy tafakkurni shakllantirish - bu ta'lim jarayonining eng muhim maqsadlaridan biridir. Zamonaviy ta'lim texnologiyalarini o'quv jarayoniga tatbiq etish huquqiy fanlarni o'zlashtirishni samarali qiladi, talabalarda huquqiy ong, mas'uliyat va fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlaydi.

Xulosa qilib aytganda, nafaqat huquq fanlari, balki har bir fandan dars berish jarayoni zamonaviy pedagogik texnologiyalar va yangi texnik vositalar asosida olib borilishi yaxshi samara berishi shubhasiz. Chunki, zamonaviy pedagogik texnologiya shunday bilimlar sohasiki, ularning vositasida yangi ming yillikda davlatning ta'lim sohasidagi siyosatida tub burilish yuz beradi, o'qituvchi faoliyati yangilanadi, talaba yoshlarda hur fikrlilik, insonparvarlik tuyg'ulari tizimi shakllantiriladi. Ayni paytda yangi ta'lim tizimi, mazmuni, o'quv reja, darsliklar asosida o'quv jarayonini loyihalashtirishga ham yangicha yondashish, tashkil etish davr talabidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Ta'lim to'g'risida”gi Qonun. – 2020-yil 23-sentabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M. Mirziyoevning “Yoshlarni huquqiy ong va huquqiy madaniyatini yuksaltirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi farmoni. – 2021-yil.
3. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
4. Turaev B. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari va ularning o'qitish jarayonidagi o'rni. – Toshkent: Fan, 2020.
5. Saidov A.X. Huquqiy tafakkur va huquqiy madaniyat masalalari. – Toshkent: Adolat, 2018.
6. Internet manbalari: www.edu.uz, www.ziynet.uz.

ТАЛАБАЛАРДА МИЛЛАТЛАРАРО ТОТУВЛИК ВА ҲАМЖИХАТЛИК КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ (Янги Ўзбекистон тарихи фани мисолида)

Бахронов Бехруз Бўри ўғли

Андижон давлат педагогика институти мустақил тадқиқотчи

Эл. почта: bahronovbehruzboriyevich108@gmail.com

Аннотатсия

Ўзбекистон каби кўпмиллатли мамлакатда миллатлараро тотувликни мустаҳкамлаш ва уни талабалар онгига сингдириш — ёш авлодни ватанпарвар, бағрикенг ва мас’улиятли шахс қилиб тарбиялашнинг устувор йўналишидир. Шу жиҳатдан олий таълим муассасаларида талабаларда миллатлараро тотувлик ва ҳамжихатлик компетенциясини ривожлантириш жуда долзарб ҳисобланади.

Калит сўзи: Миллатлараро, миллат, ишонч, , спорт бағрикенглик

Кириш

Бугунги глобаллашув шароитида турли миллат ва элат вакиллариининг бир жамиятда тинч-тотув, ҳамжихатликда яшаши давлат барқарорлиги ва тараққиётининг муҳим шарти ҳисобланади.

Ўзбекистон каби кўпмиллатли мамлакатда миллатлараро тотувликни мустаҳкамлаш ва уни талабалар онгига сингдириш — ёш авлодни ватанпарвар, бағрикенг ва мас’улиятли шахс қилиб тарбиялашнинг устувор йўналишидир. Шу жиҳатдан олий таълим муассасаларида талабаларда миллатлараро тотувлик ва ҳамжихатлик компетенциясини ривожлантириш жуда долзарб ҳисобланади.

Асосий қисм

1. Миллатлараро тотувлик ва ҳамжихатлик тушунчаси

Миллатлараро тотувлик – турли миллат ва элат вакиллари ўртасида ўзаро ҳурмат, ишонч ва ҳамкорлик муҳитини яратишдир.

Ҳамжихатлик эса умумий мақсад ва қадриятлар йўлида бирлашиш, ижтимоий барқарорликни таъминлаш жараёни сифатида намоён бўлади.

2. Миллатлараро тотувлик компетенциясининг мазмуни

Талабаларда ушбу компетенция қуйидаги кўникмаларни ўз ичига олади:

- турли миллат, дин ва маданият вакиллари билан самарали мулоқот қилиш;
- бағрикенглик ва тенглик тамойилларига амал қилиш;
- низоли вазиятларни тинч йўл билан ҳал қилиш;
- умуминсоний ва миллий қадриятларни уйғунлаштириш;
- кўпмиллатли муҳитда самарали жамоа сифатида ишлай олиш.

3. Ривожлантириш йўллари

Талабаларда мазкур компетенцияни шакллантириш ва ривожлантириш учун қуйидаги педагогик ва маънавий ишлар амалга оширилиши мақсадга мувофиқ:

1. Маърифий ишлар – миллатлараро дўстлик, ҳамжиҳатлик ҳақида маърузалар, семинарлар, давра суҳбатлари ташкил этиш.
2. Ижтимоий фаолият – турли миллат талабалари иштирокида маданий тадбирлар, спорт мусобақалари ва кўнгилли ишлар ўтказиш.
3. Ахборот технологияларидан фойдаланиш – бағрикенглик ва тотувлик мавзусида медиаконтент, ижтимоий роликлар ва онлайн-дискуссиялар орқали ёшларни жалб қилиш.
4. Таълим жараёнида интеграция – тарих, фалсафа, маданиятшунослик каби фанлар орқали миллатлараро тотувлик ғояларини сингдириш.
5. Талабаларнинг шахсий намунаси – етакчи талабалар ва ёшлар ташкилотлари орқали ҳамжиҳатлик маданиятини кенг тарғиб қилиш.

4. Амалий аҳамият

Миллатлараро тотувлик компетенциясига эга бўлган талабалар:

- жамиятда тинчлик ва барқарорликни таъминлашда фаол иштирок этади;
- турли миллат вакиллари билан ҳамкорликда самарали ишлайди;
- глобал дунёда мулоқот маданияти ва бағрикенглик билан ажралиб туради.

Хулоса

Талабаларда миллатлараро тотувлик ва ҳамжиҳатлик компетенциясини ривожлантириш — фақат таълим муассасаларининг эмас, балки бутун жамиятнинг муҳим вазифасидир. Чунки миллатлараро ҳамжиҳатлик — юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги ва тараққиётнинг гарови ҳисобланади.

Шу боис, ҳар бир талабада бағрикенглик, ҳурмат ва бирдамлик руҳини шакллантириш орқали келажакда барқарор ва тараққий этган фуқаролик жамияти қуриш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2023.
2. Президент Ш.М. Мирзиёев нутқ ва маърузалари. – Тошкент, 2017–2023 йиллар.
3. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008.
4. Мамажонов, Р. Миллатлараро муносабатлар ва бағрикенглик. – Т.: Академнашр, 2019.
5. Ўзбекистонда миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенглик тажрибалари. – Т.: 2020.
6. UNESCO. Education for intercultural understanding. – Paris, 2018.

NUTQDA O'RINLI VA NOO'RIN SO'ZLAR

Madaminova Mahliyo Muhitdinova

Andijon davlat pedagogika instituti

“Filologiya” fakulteti O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 4-kurs talabasi

email: madaminovamaxliyo@gmail.com

Anotatsiya: Mazkur maqolada nutqda so'z tanlash madaniyatining ahamiyati, o'rinli va noo'rin so'zlarning nutqga ko'rsatadigan ta'siri, ularni farqlash mezonlari hamda o'zbek tilidagi nutqiy an'analar asosida bu masalaga yondashuv tahlil qilinadi. Misollar, tahlillar va milliy til boyligidan foydalanish orqali mavzu yoritilgan. Nutq madaniyatida o'rinli va noo'rin so'zlarga qadimdan e'tiborga loyiq bo'lgan. Bugungi zamonaviy xayotimizda esa bu so'zlarga e'tibor qaratishimiz har qachongidan ham muhimdir.

Kalit so'zlar: nutq madaniyati, o'rinli so'z, noo'rin so'z, til boyligi, fikr ifodasi, so'z tanlash, muloqot, madaniyat

Annotation: This article analyzes the importance of the culture of word choice in speech, the impact of appropriate and inappropriate words on speech, the criteria for distinguishing them, and the approach to this issue based on the speech traditions of the Uzbek language. The topic is covered through examples, analysis, and the use of national linguistic resources. Appropriate and inappropriate words in speech culture have long been worthy of attention. In our modern life, it is more important than ever to pay attention to these words.

Keywords: speech culture, appropriate word, inappropriate word, language richness, expression of thought, word choice, communication, culture

Kirish

Nutq – inson tafakkuri va ma'naviyatining eng yorqin ko'rinishidir. Har bir so'zning o'z o'rnini, o'z vazifasi bor. Agar u o'z vaqtida, to'g'ri kontekstda ishlatilsa, nutq ravon va ta'sirchan bo'ladi. Aksincha, noo'rin ishlatilgan so'zlar esa fikrni chalkashtiradi, tushunarsizlik keltirib chiqaradi va hatto tinglovchi e'tiborining yo'qolishiga olib keladi.

Zamonaviy kommunikatsiya vositalarining rivojlanishi, axborot oqimining ortishi bilan birga, so'z tanlash madaniyatiga bo'lgan talab ham oshdi. Har bir til egasi, xususan, o'zbek tili vakillari, so'z tanlashda hushyor va savodli bo'lishi lozim.

Mazkur maqolada biz nutqda o'rinli va noo'rin so'zlar muammosini, ularning jamiyatdagi rolini va bunday so'zlarni farqlash mezonlarini ko'rib chiqamiz.

Asosiy qism

1. O'rinli so'zlar va ularning ahamiyati

O‘rinli so‘zlar – mavzu va vaziyatga to‘g‘ri mos keladigan, fikrni aniq, ravshan va ta’sirchan ifoda etishga xizmat qiladigan so‘zlardir. Ular:

Muloqotni osonlashtiradi;

Gapiruvchining ma’naviy va ilmiy saviyasini ko‘rsatadi;

Tinglovchiga aniq va lo‘nda fikr yetkazishga yordam beradi;

Nutqning mantiqiy oqimini ta’minlaydi.

Misol:

"Yoshlar orasida kitobxonlik madaniyatini oshirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridandir."

Bu gapda har bir so‘z mavzuga va rasmiy vaziyatga mos tanlangan. Unda ortiqcha ifoda, jargon yoki tushunarsizlikka olib keladigan unsurlar yo‘q.

2. Noo‘rin so‘zlar va ularning salbiy ta’siri

Noo‘rin so‘zlar – mavzu, kontekst yoki auditoriyaga mos kelmaydigan, ifodani noaniq, chalkash va tushunarsiz qiladigan so‘zlardir. Ularning ishlatilishi quyidagi muammolarga olib keladi:

Nutqni noaniq va samarasiz qiladi;

Muloqotda tushunmovchilik yuzaga keladi;

Gapiruvchining salbiy taassurot uyg‘otishiga sabab bo‘ladi.

Noo‘rin misol:

"Biz seminarda ‘zapchast’larni qanday almashtirishni ko‘rib chiqamiz."

Bu yerda “zapchast” ruscha jargon bo‘lib, o‘rniga “ehtiyot qismlar” degan o‘zbekcha, rasmiy so‘z ishlatilishi lozim edi.

3. O‘rinli va noo‘rin so‘zlarni farqlash mezonlari

To‘g‘ri so‘z tanlash uchun quyidagi mezonlarga amal qilish zarur

Mavzuga moslik – So‘zlar aytilayotgan fikrga xizmat qilishi kerak.

Vaziyatga moslik – Rasmiy joyda rasmiy, norasmiy suhbatda samimiy va sodda so‘zlardan foydalanish kerak.

Tinglovchiga moslik – Auditoriyaning yoshi, saviyasi va qiziqishiga mos so‘zlar tanlanadi.

Tuzilishdagi aniqlik – Keraksiz sinonim, takror va chalkashliklardan saqlanish.

4. O‘zbek tilidagi nutqiy madaniyat va an’analar

O‘zbek xalq og‘zaki ijodi, adabiyoti va maqollarida nutq madaniyatiga alohida urg‘u beriladi. “Yeti o‘lchab, bir kes” yoki “O‘ylab gapir, keyin gapir” kabi hikmatlar aynan so‘z tanlashdagi ehtiyotkorlikni uqtiradi.

Bugungi global axborot maydonida noo‘rin so‘zlar soni ortib borayotgan bir paytda, milliy tilni saqlash va to‘g‘ri nutq madaniyatini rivojlantirish har bir til egasining fuqarolik burchidir

Xulosa

Nutqda o‘rinli va noo‘rin so‘zlarni farqlay bilish – har bir savodli insonning til madaniyatini ko‘rsatuvchi mezonidir. To‘g‘ri tanlangan so‘zlar orqali inson o‘z fikrini tushunarli yetkazadi, tinglovchiga hurmat bilan yondashadi va ijtimoiy muloqotni samarali yo‘lga qo‘yadi. Aksincha, noo‘rin so‘zlar esa nutqni buzadi, tushunmovchilikka sabab bo‘ladi va hatto ijtimoiy muomala madaniyatini pasaytiradi.

Har bir nutq egasi so‘z tanlashda hushyorlik va e‘tibor bilan yondashmog‘i, o‘zbek tili va nutq madaniyatining boy an‘analarini asrab-avaylashi lozim. Bu boradagi tarbiya va o‘z ustida ishlash har qanday kishining ma‘naviy yetukligiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Qodirov M. “Nutq madaniyati asoslari”. – Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2021.
- 2.Karimov I. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”. – Toshkent: Fan, 2020.
- 3.Jo‘rayev U. “So‘z tanlash madaniyati”. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2019.
- 4.O‘zbekiston Respublikasi Ta‘lim vazirligi: “O‘quvchi va talabalar uchun nutq madaniyati bo‘yicha uslubiy qo‘llanma”, 2022.

Internet manbalari: Ziyonet.uz, uzinfocom.uz – nutq madaniyati bo‘yicha ochiq darsliklar.

CHUQURLASHTIRILGAN MAXSUS TAYYORGARLIK DAVRIDA YOSH GIMNASTKALAR BILAN ISHLASHNING O'ZIGA XOSLIGI

Egamov Mirjalol Asliddin o'g'li

“Jismoniy madaniyat” ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada chuqurlashtirilgan maxsus tayyorgarlik davrida aholi o'rtasida gimnastika sport turlarining ommaviyligini oshirish va Jismoniy tayyorgarlikka ajratilgan vaqt bilan sport-texnik tayyorgarlikka berilgan vaqtning mutanosibligi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: gimnastika, maxsus jismoniy tayyorgarlik, umumiy jismoniy tayyorgarlik, o'zlashtirish, sog'lom, kuch, tezlik, musobaqa.

Kirish. Aholi o'rtasida gimnastika sport turlari (sport gimnastikasi, badiiy gimnastika, trampolin, akrobatika) ommaviyligini oshirish, yoshlar orasidan iqtidorli sportchilarni saralab olish tizimini takomillashtirish, xalqaro talab va standartlar asosida professional sportchilarni tayyorlash orqali milliy terma jamoalarimizning nufuzli musobaqalarda yuqori natijalarga erishishini ta'minlash maqsadida: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 23-dekabrda PQ-449-son qarori Gimnastika sport turlarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida. Quyidagilar gimnastika sport turlarini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari etib belgilab berilgan.

aholi o'rtasida gimnastika sport turlarining ommaviyligini oshirish, iqtidorli sportchilarni aniqlash, tanlash va saralash (seleksiya) hamda ularni professional sportchilar sifatida tayyorlashning yangi tizimini yo'lga qo'yish;

maktabgacha yoshdagi bolalarning gimnastika sport turlari bilan shug'ullanishi uchun keng imkoniyatlarni yaratish va ularda ushbu sport turlari bo'yicha boshlang'ich ko'nikmalarni shakllantirish;

umumiy o'rta ta'lim maktablarining jismoniy tarbiya darslarida gimnastika sport turlari bo'yicha mashg'ulotlarni bosqichma-bosqich ko'paytirish hamda mashg'ulot va to'garaklar faoliyatini tizimli yo'lga qo'yish.

Asosiy qisim. Chuqurlashtirilgan maxsus tayyorgarlik davrida 2 ta asosiy vazifa qo'yiladi:

- 1) umumiy jismoniy tayyorgarlikni oshirish bazasida maxsus jismoniy sifatlarni rivojlantirish;
- 2) xarakteristik nozik koordinatsiyasi va yuqori darajali jismoniy sifatlarning paydo bo'lishi bilan bog'liq, juda murakkab element va birlashmalarni o'zlashtirish.

Umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik. Jismoniy tayyorgarlikka ajratilgan vaqt bilan sport-texnik tayyorgarlikka berilgan vaqtning mutanosibligi, bu erda taxminan 1/4 bo'ladi. O'z navbatida MJT ning ish xajmi, UJT dan sezilarli darajada ko'proq. UJT vositalaridan (engil atletika, suzish va sport o'yinlari) yil davomida, ko'p xollarda sog'lomlashtirish va tiklash

maqsadida foydalaniladi. Maxsus jismoniy sifatlarni rivojlantirish uchun mashg'ulot jarayonini murakkablashtirishdan keng foydalaniladi, qoidaga ko'ra gimnastikachilarning vazni 50 kg dan oshmasligi kerak.

O'zining an'anaviy murakkab - koordinatsion darajasidan tashqari, zamonaviy gimnastika, ma'lum ma'noda, ko'p darajada kuch-tezlik yo'nalishidagi sport turi xarakterini oladi: zamonaviy murakkab va bir-biriga bog'liq yordamchi mashqlarni bajarish uchun, kuchli mushak portlashi zarur, kuch elementlarini bajarish uchun esa statik va dinamik kuch kerak (7,8,12,16,18,19,26,38,31,32,34).

Jismoniy sifatlarni tarbiyalash jarayoni kecha va kunduz mashg'ulotda uch qismga bo'linadi: rivojlantirish, ushlash va tiklash. Jismoniy sifatlarni rivojlantirish, yanada yuqori ko'rsatkichlarga erishishni ko'zda tutadi. Bunday vazifa ko'p xollarda mashg'ulotning ikkinchi tayyorlov davri uchun xarakterlidir. Jismoniy sifatlarga erishilgan darajani ushlab qolish vazifasi, asosan, musobaqa davrida xal qilinadi. Qoidaga ko'ra mashg'ulotning boshlang'ich davrida, erishilgan kuch, tezlik, qayishqoqlik va chidamlilik ko'rsatkichlarini tiklash amalga oshiriladi (taxmin qilinishicha, oldingi osish davrida yoki mashg'ulot jarayonida uzilish bo'lsa, jismoniy sifatlarning darajasi pasaygan). Jismoniy sifatlarni tarbiyalash jarayonini bunday fazali bo'lishiga xos tarzda, gimnastikachilarni mashg'ulot qilishning xar bir bosqichida maxsus vosita, usul va uslublardan foydalaniladi. Jismoniy tayyorgarlik mashqlarining xajmi va shidatining yanadi yuqori ko'rsatkichlari, rivojlanish bosqichida kuzatiladi. SHu bosqichning o'zida tez-tez mashg'ulot dasturini yangilash lozim, to'siqlarni rivojlanishga (kuch, tezlik) qarshi chiqishi uchun. Mashg'ulotda gimnastikachilarning jismoniy sifatlarni takomil-lashtirish uchun quyidagilar zarur:

- 1) mashqning murakkabligini oshirganda, ularning miqdori va shidatini oshirganda, sekin-astalik prinsipiga qat'iy amal qilish kerak ;
- 2) jismoniy tayyorgarlik metodi va vositalarini qo'llashni, shug'ullanayotganlarning jismoniy rivoji xususiyatlariga xos tarzda individuallashtirish kerak;
- 3) aralash mashg'ulotlarda yuklama samarasini umumlashtirish maqsadida, aloxida mashqlarni oxirigacha tiklanmagan funksional ko'rsatkichlar fonida o'tkazish kerak;
- 4) jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichi darajasi ortidan sistematik nazoratni amalga oshirish kerak;
- 5) jismoniy sifatlarning garmonik rivojlantirilishini ta'minlash lozim.

Gimnastikada jismoniy sifatlarni tarbiyalash. Jismoniy va maxsus xarakter tayyorgarligi. Gimnastikachilarni tayyorlashning turli bosqichlarida maxsus va umumiy jismoniy tayyorgarlikning xar-xil o'zaro nisbiy variantlari bo'lishi mumkin. Masalan, o'tish davrida va tayyorlov davri boshida umumiy jismoniy tarbiya mashqlarining katta xajmi qo'llaniladi, keyin musobaqa davrida maxsus-tayyorgarlik va musobaqaviy mashqlarning xajmi o'sadi (umumtayyorlovdagilarning xajmi pasayganda). Bu o'zaro nisbat sezilarsiz almashishi mumkin, gimnastikachilarning individual xususiyatlari yoki mashg'ulotning aloxida

davrlaridagi yakka vazifalaridan kelib chiqib. Gimnastlarning sport maxoratini o'sishi asosida maxsus- tayyorgarlik va musobaqa mashqlarining nisbiy vazni asta-sekin o'sadi. (8,11,13,15,16,18,19,25,28,30,33).

Umumiy jismoniy tayyorgarlikning asosiy vositalari bo'lib, bu yoshdagi guruxlarning kompleksli normativ jismoniy tayyorgarligi uchun, amaliy va gimnastik mashqlar buyumlar bilan (tayoqlar, to'p, engil gantel, rezina bintlari va amortizatorlar bilan) va ularsiz, xarakat va sport o'yinlari xamda boshqa sport turi elementlari xizmat qiladi.

Maxsus jismoniy tayyorgarlikning mazmuni, bevosita kuch, qayishqoqlik, tezlik, sakrovchanlik va chidamlilikka yo'naltirilgan mashqlardir.

Kuchni rivojlantirish. Bu yoshda turli mushak guruxlarini rivojlantirish uchun og'irlashtirishlarsiz mashqlar ko'p qo'llaniladi; turnikda tortilish va qo'llarni bukib yozish, gimnastik devor, shest, kanatga tirmashish, gimnastik devorda osilib mashq qilish, bruslarda xarakatlanish, mustaqil va sherik bilan (sharik oyog'idan ushlab turadi), bir harakatdan ikkinchisiga o'tish va bir xil baland bruslarda va to'shamchaga to'ntarilishlar.

Tezlikni rivojlantirish. Tezlikni rivojlantirishning asosiy metodi, oxirgi tezlikda mashqlarni ko'p marotaba bajarish xisoblanadi. Tezlikni rivojlantirish vositalariga quyidagilar kiradi: qisqa masofani (20—30 m) maksimal tezlik bilan chopib o'tish, 10—15 sek. Davomida qadamlarni sanab joyida turib yugurish, signal bo'yicha dastlabki xolatdan turli xil nomurakkab mashqlarni bajarish.

Tezlikka oid mashqlar, ular kutilmagan xarakterga ega bo'lganda, o'yin shaklida o'tkazilsa samaraliroq bo'ladi.

Maxsus tezlikni muxim rivojlantirish vositasi gimnastik estafetalardir.

Sakrovchanlikni rivojlantiri. O'qitishning bu bosqichida sakrovchanlikni rivojlantirish uchun joyida turib va ikki oyoqda, bir oyoqda, oyoqlarni almashtirib siljishlar qilib, qo'llarni belga qo'yib va qo'llar bilan xarakatlanish, to'siqlar osha (gimnastik skameyka, past buyumlar), uch va to'rttali sakrashlar, sapchish bilan 25-40 sm balandlikdan sakrash, gimnastik otga, gimnastik devorga, to'shanchalardan qilingan tepalikka va undan osha, 180, 360 va 540°ga burilishlar bilan kabi turli xildagi sakrashlardan foydalaniladi.

O'qitish jarayonida va jismoniy sifatlarni rivojlantirish ustida ishlashda, bog'liq xolda maxsus chidamlilik va ishga layoqatlikni rivojlantirish vazifalari echiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 23-dekabrdagi Gimnastika sport turlarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari PQ-449-son qarori

2. Karimov X.A., Yusupov G'.A., Toshmurodov M.X., Jonqobilov O.A., Umarov X.X., Abdullayev B.B. Sport pedagogik mahoratini oshirish (Gimnastika) Darslik. T."Barkamol fayz media" nashryoti 2017 yil, 326 b.

3. Eshtayev A.K. "Sport gimnastikasi mashg'ulotining nazariy asoslari". O'quv qo'llanma T.: O'zDJTI nashr.: 2000 yil.

SUN'IY INTELLEKT VA INSON MA'NAVIYATI: ZAMONAVIY JAMIYATDAGI YANGI FALSAFIY MUAMMOLAR

Abduvaitova Sevara Rustamovna

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti IGFO'M (MA) 2 kurs magistratura
talabasi*

*Ilmiy rahbar: Sh.X.Tog'ayev Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti,
f.f.n.*

Annotatsiya

Mazkur maqolada sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi jarayonida inson ma'naviyati va axloqiy qadriyatlariga ta'siri falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Raqamli transformatsiya natijasida inson va mashina o'rtasidagi chegaralar tobora noaniq tus olayotgani, bu esa inson sub'ektligi, erkin irodasi va axloqiy mas'uliyat tushunchalarini yangicha talqin qilish zaruratini yuzaga keltirayotgani ko'rsatib o'tiladi. Maqolada “ma'naviyat–sun'iy intellekt” o'zaro munosabatining zamonaviy falsafiy muammolari, ma'naviy qadriyatlarning algoritmik tafakkur bilan uyg'unlashish imkoniyatlari va gumanistik yondashuvlarning zaruriyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, ma'naviyat, axloq, falsafa, ong, erkin iroda, axborot jamiyati, texnotsentrizm, gumanizm.

XXI asr boshlaridan boshlab sun'iy intellekt (SI) insoniyat taraqqiyotining eng muhim omillaridan biriga aylandi. Bugungi kunda algoritmik tafakkur, generativ tizimlar, sun'iy ong va mashina o'rganish texnologiyalari nafaqat iqtisodiyot va ilm-fanda, balki madaniyat, san'at, ta'lim, hatto ma'naviy hayotda ham chuqur iz qoldirmoqda. Bu esa insoniyatni yangi falsafiy savollar qarshisida qoldirmoqda: inson kim? ong nima? axloqni kim belgilaydi — odammi yoki algoritmi?

Sun'iy intellektning imkoniyatlari ortgani sayin, inson ongining o'rni va ma'naviy qadriyatlarning ustuvorligi masalasi tobora muhimlashmoqda. Agar ilgari axloq, vijdon, ma'naviyat inson ongining o'ziga xos faoliyati sifatida qaralgan bo'lsa, bugungi raqamli davrda bu funksiyalarni mashinalar bajarishga urinmoqda. Bu esa “sun'iy ongning axloqiy javobgarligi”, “ma'naviy algoritmlar”, “mashina gumanizmi” kabi yangi falsafiy kategoriyalarni shakllantirmoqda.

O'zbekiston Respublikasida raqamli transformatsiya jarayonlari chuqurlashib borayotgan bir paytda, jamiyatda texnologik taraqqiyot bilan bir qatorda inson ma'naviyatini himoya qilish, axloqiy barqarorlikni saqlash, ma'naviy immunitetni kuchaytirish masalalari ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Prezidentimiz Sh.M.

Mirziyoyev ta'kidlaganidek: “Texnologiya inson manfaatiga xizmat qilishi uchun, avvalo inson ma'naviyati yuksak bo'lishi lozim.”

Shu bois, sun'iy intellektning falsafiy va ma'naviy jihatdan tahlil qilinishi nafaqat ilmiy, balki ijtimoiy zaruratdir. Bu tahlil insoniyatning kelajagi, uning o'zligini saqlab qolish, axloqiy mas'uliyat va gumanistik qadriyatlar ustuvorligini ta'minlash uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Keltirib o'tilayotgan muammolar aynan sun'iy intellektning bugungi kundagi falsafiy muammolari sifatida sanab o'tishimiz mumkin;

Texnologiya va inson mohiyati masalasi; Sun'iy intellekt, biotexnologiya va kibernetika insonning o'rnini qayta belgilamoqda. Shu o'rinda savol tug'iladi; mashina “ongli” bo'lishi mumkinmi? Inson va mashina o'rtasidagi chegarani qanday aniqlash kerak? Axborot muhitidagi haqiqat muammosi nimalardan iborat? Internet va ijtimoiy tarmoqlarda “soxta axborot” (feyk news) keng tarqalgan, haqiqat mezonlari yo'qolib, “sub'yektiv haqiqat” tushunchasi kuchaymoqda, shuningdek, axloq va mas'uliyatning yangi talqini paydo bo'lmoqda. Texnologik taraqqiyot inson faoliyatining global oqibatlarini kuchaytiradi. Masalan, ekologik halokatlar, genetik tajribalar yoki sun'iy ong yaratish — kim javobgar? Ijtimoiy hayotimizda “Texnologik axloq” tushunchasi shakllanmoqda bu o'z navbatida shaxs va erkinlik muammosi masalalarini yuzaga keltirmoqda. Raqamlashgan jamiyatda raqamli kuzatuv, “big data”, algoritmik boshqaruv insonning shaxsiy hayotiga tahdid soladi.

Natijada, shaxs erkinligi bilan ijtimoiy xavfsizlik o'rtasidagi muvozanat dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. Shuningdek, globalizatsiya va madaniy o'zlik masalasi ham bugungi kunda ijtimoiylashib bormoqda. Bu o'z navbatida, madaniyatlar aralashuvi milliy o'zlikni saqlash muammosini keltirib chiqarmoqda. Yana bir dolzarb ahamiyat kasb etayotgan jihatlaridan biri, “Global fuqarolik” va “mahalliy identitet” o'rtasidagi ziddiyatlarning kuchayishi. Sun'iy intellektning tabiatga ham ta'sir qilishni ko'rmoqdamiz natijada ekologik falsafa (eko-ontologiya) sohasiga ehtiyoj sezmoqdamiz. Inson va tabiat o'rtasidagi munosabatni qayta ko'rib chiqish zarur. Tabiatni “resurs” emas, balki “tirik tizim” sifatida tushunish g'oyasi ilgari surilmoqda va unga nisbatan ongli munosabatda bo'lish talab etilmoqda. Endi mavzuning eng dolzarb qismiga yetib keldik. Sun'iy intellekt davrida ma'naviyat masalasiga xo'sh shu o'rinda savol tug'iladi - mashinalar aqlli bo'lishi mumkin, lekin ma'naviyatli bo'ladimi? Bugungi kunda, “Ruhiiy rivojlanish” texnologik taraqqiyotdan orqada qolmoqda. 2020-yildan 2024-yilgacha sun'iy intellekt, neyrotarmoqlar, genetik tahrir (CRISPR) kabi texnologiyalar rivojlanish tezligi 10 baravar oshdi. Ammo psixologlar va sotsiologlar ta'kidlaydiki, inson miyasi, ruhiy barqarorlik va axloqiy tafakkur shu darajada tez o'zgara olmaydi.

Misol: Har bir kishi kuniga o'rtacha 6–7 soatni ekran qarshisida o'tkazadi, ammo inson miyasi hali bunday uzluksiz axborot oqimiga moslashgan emas. 2023-yilgi World

Health Organization (WHO) ma'lumotlariga ko'ra, internet foydalanuvchilarining 38 foizida “axborot stressi” (information fatigue) kuzatilgan.

Bu — inson ongi haddan tashqari ko'p ma'lumotni qabul qilib, uni tahlil qila olmaslik holatidir. Ko'p sonli ijtimoiy tarmoq postlari va yangiliklar insonni hissiy jihatdan befarq yoki depressiv holatga olib keladi — bu “digital burnout” deb ataladi. Sun'iy intellekt hozirda san'at, jurnalistika, tibbiyot va hatto qaror qabul qilish jarayonlariga aralashmoqda. Lekin uning ishlatilishi uchun global miqyosda yagona axloqiy me'yorlar hali ishlab chiqilmagan. AI yordamida yaratilgan soxta tasvirlar (deepfake) siyosiy manipulyatsiya va shaxsiy obro'ni yo'qotish vositasiga aylanmoqda, insoniyat esa buni ruhiy va axloqiy jihatdan hali qabul qilishga tayyor emas. Harvard Human Flourishing Study (2022) ma'lumotiga ko'ra, ijtimoiy tarmoqlardan ortiqcha foydalanish insonlarda real aloqa va hamdardlik hissini kamaytirgan. Yoshlar do'stlar bilan yuzma-yuz uchrashish o'rniga virtual muloqotni afzal ko'rishmoqda. Natijada ijtimoiy ko'nikmalar zaiflashmoqda, empatiya darajasi pasaymoqda. Digital 2024 Report ma'lumotiga ko'ra, insonlar o'z hayotining o'rtacha 40 foizini onlayn muhitda o'tkazmoqda. Bu esa “haqiqiy men” bilan “virtual men” o'rtasida tafovutni kuchaytiradi. “Selfie-madaniyat”, “like”ga qaramlik va “ko'rinish”ga asoslangan qadriyatlar ichki ruhiy o'sishni orqaga suradi.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, texnologiya har bir yil sayin insonning jismoniy imkoniyatlarini kengaytirayapti, ammo uning ruhiy, axloqiy va ma'naviy jihatdan tayyorgarligi shu darajada o'smayapti. Bu tafovut — zamonaviy jamiyatdagi eng katta muvozanatsizliklardan biri bo'lib, u insonni ruhiy tanglik, yolg'izlik va qadriyatlar inqiroziga olib kelmoqda. Qaramlik masalasi qo'shimcha tekshirish va aralashuvni talab qiladigan murakkab masala. Internet tarmoqlaridan foydalanishning potensial foydalari va xavflari hisobga oladigan muvozanatli yondashuvni qo'llash orqali biz yoshlar orasida ijtimoiy tarmoqlardan sog'lom va mas'uliyatli foydalanishni targ'ib qila olamiz. Oxir oqibat, bu ijtimoiy tarmoqlar zarar manbai emas, balki ijtimoiy muloqotni kuchaytirish va empatiyani rivojlantirish vositasi bo'lib qolishini ta'minlashga yordam beradi.

Bundan tashqari, shuni ta'kidlash kerakki, SI ga qaramlik sohasi hali ham boshlang'ich bosqichida va biz bu hodisa haqida hali bilmagan ko'p narsalar mavjud. Shunday qilib, tarmoqlarga qaramlikka hissa qo'shadigan omillarni, shuningdek, tarmoqlardan foydalanish bilan bog'liq potensial foyda va xavflarni chuqurroq tushunish uchun davomli izlanishlar zarur. Texnologiya insonni qulaylik bilan ta'minlasa-da, uni ma'naviy jihatdan bo'shashtirishi mumkin. Shuning uchun raqamli taraqqiyot bilan birga ruhiy va ma'naviy kamolotni uyg'un olib borish zarur. Inson yuragini texnologiya emas, ma'naviyat va e'tiqod boshqarishi kerak. Ruhiy rivojlanishning orqada qolishi — bu zamonaviy inqirozning ichki sababi. Bugungi axborot asrida inson “ko'proq biladi”, lekin “kamroq his qiladi”. Bu esa ma'naviy sezgirlik va insoniylikning so'nish xavfini keltirib

chiqarmoqda. Texnologik tafakkur bilan ruhiy tafakkur o'rtasida muvozanat zarur. Texnologiya — inson hayotini osonlashtiruvchi vosita, ammo u maqsadga aylanmasligi kerak. Ruhiy immunitet va axloqiy ongni rivojlantirish — bu jamiyat barqarorligining kafolati. Ma'naviy yetukliksiz texnologik yutuq insoniyatga xavf tug'diradi. Atom energiyasi, sun'iy intellekt yoki gen muhandisligi — bular insoniyat qo'lida foydali bo'lishi ham, vayronkor kuchga aylanishi ham mumkin. Bu jarayonda ruhiy va axloqiy mezonlar bosh omil bo'lishi lozim. Ruhiy rivojlanishning markazida — tarbiya, tafakkur va qadriyatlar turadi. Har bir insonda mustaqil fikrlash, hamdardlik, sabr va minnatdorlik kabi fazilatlarni shakllantirish raqamli asrda ma'naviy immunitetning asosi bo'lishi kerak. Kelajak raqamli emas, insoniy kelajak bo'lishi kerak. Texnologiya inson hayotining vositasi, ammo uning mohiyatini belgilovchi narsa — ruh, ma'naviyat va insoniy qadriyatlardir. Zero, texnologik taraqqiyot insoniyatga qulaylik, tezlik va imkoniyatlar hadya etsa-da, u insonni ma'nan boyitmasa, bu yutuqlar o'z mazmunini yo'qotadi. Inson qalbi va ongidagi yuksaklik, mehr-oqibat, vijdon va ezgulikka intilishsiz har qanday texnik kashfiyot faqat tashqi shakl bo'lib qoladi. Shuning uchun ham har bir jamiyat raqamli rivojlanish bilan bir qatorda insonning ichki olamini boyitish, ma'naviy immunitetini mustahkamlash, axloqiy mas'uliyatni oshirishni ustuvor maqsadga aylantirishi zarur. Faqat texnologiya va ma'naviyat uyg'unlashgan taqdirdagina insoniyat haqiqiy taraqqiyot sari, ya'ni madaniy, ruhiy va ijtimoiy barqarorlikka erisha oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. “Yangi O‘zbekiston strategiyasi”. — Toshkent, 2022.
2. Karimov I.A. “Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch”. — Toshkent, 2008.
3. UNESCO Digital Literacy Report, 2023.
4. Turdiyev A. “Axborot makoni va ma'naviy xavfsizlik”. — Toshkent, 2021.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti PF–158-son Farmoni, 2023-yil 11-sentabr.

O'QUVCHILARNING NUTQIY KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI

Abdug'aniyeva Madinabonu Nurillohon qizi
Turon universiteti Andijon filiali magistranti

Annotatsiya. Maqolada o'quvchilarda nutqiy kompetentlikni shakllantirishning ahamiyati, uning ta'lim-tarbiya jarayonidagi o'rni hamda o'qituvchi faoliyatining bu jarayondagi roli yoritilgan. Nutqning inson tafakkuri va ma'naviy kamolotidagi o'rni, og'zaki hamda yozma nutq turlarining o'zaro bog'liqligi, ularni rivojlantirishning samarali metodik usullari tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada o'quvchilarning nutq madaniyatini oshirish, muloqot madaniyatini shakllantirish, adabiy til me'yorlariga rioya etish orqali ularning tafakkurini rivojlantirishga oid ilmiy-pedagogik fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: nutq, nutqiy kompetentlik, og'zaki va yozma nutq, o'qituvchi nutqi, muloqot madaniyati, adabiy til, tafakkur, ta'lim jarayoni.

Аннотация. В статье рассматривается важность формирования речевой компетентности учащихся, её роль в образовательном процессе и роль деятельности учителя в этом процессе. Анализируется роль речи в мышлении и духовном совершенствовании человека, взаимосвязь устной и письменной речи, эффективные методические приёмы их развития. Также представлены научно-педагогические идеи по совершенствованию речевой культуры учащихся, формированию культуры общения и развитию их мышления через соблюдение норм литературного языка.

Ключевые слова: речь, речевая компетентность, устная и письменная речь, речь учителя, культура общения, литературный язык, мышление, образовательный процесс.

Abstract. The article discusses the importance of forming speech competence in students, its role in the educational process, and the role of the teacher's activity in this process. The role of speech in human thinking and spiritual maturity, the interrelationship of oral and written speech types, and effective methodological methods for their development are analyzed. The article also presents scientific and pedagogical ideas on improving students' speech culture, forming a culture of communication, and developing their thinking through compliance with the norms of the literary language.

Keywords: speech, speech competence, oral and written speech, teacher's speech, culture of communication, literary language, thinking, educational process.

Bugungi kunda ta'lim tizimida o'quvchilarning nutqiy kompetentligini shakllantirish masalasi eng dolzarb pedagogik yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Nutq –

inson tafakkurining ifodasi, ijtimoiy muloqot vositasi, bilim va tajribani o'zlashtirish hamda boshqalarga yetkazishning eng muhim shaklidir. O'quvchilarda nutqiy kompetentlikni rivojlantirish ularning fikrlash doirasini kengaytiradi, ijodiy qobiliyatlarini o'stiradi, muloqot madaniyatini shakllantiradi. Ayniqsa, ta'lim jarayonida o'qituvchining nutqi, ifodaliligi va mahorati o'quvchi nutqining shakllanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shu bois, o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqlarini rivojlantirish, ularning o'z fikrini aniq, ravon va to'g'ri bayon etish ko'nikmasini shakllantirish zamonaviy ta'limning asosiy vazifalaridan biridir.

Nutq deganda so'zlash jarayoni va uning natijasi tushuniladi. Aslida-chi, nutq – bu insonning eng oliy, murakkab, ruhiy vazifalardan biri bo'lib hisoblanadi. Odamning ijtimoiy mehnat jarayonida kishilar o'rtasida o'zaro fikr almashinuv vositasi sifatida vujudga kelgan spetsifik funksiyasi. Inson tashqi olamdagi predmetlar va hodisalarni sezgi organlari yordamida va nutq vositasida idrok etadi. So'z signalizatsiyasi, ya'ni nutq tufayli odam borliqni umuman, fikran idrok etishi mumkin. Nutq organlari, odam organizmining nutq tovushlari hosil bo'lishida qatnashadigan turli qismlari. Faol nutq organlariga til, lab, yumshoq tanglay, passiv nutq organlariga esa tishlar, qattiq tanglay, burun bo'shlig'i kiradi.

Nutqning tashqi va ichki, og'zaki va yozma turlari bor. Tashqi nutq asosan aloqa bog'lash maqsadlariga xizmat qiladi, shuning uchun u tinglovchilarga tushunarli qilib tuziladi. So'zlanmaydigan va yozmaydigan ichki nutq, ya'ni o'zi uchun bo'lgan nutq ong? O'zini bilish, tafakkur jarayonlarida g'oyat muhim ro'l o'ynaydi. Yozma nutq (xat yozish va o'qish) funksional jihatdan ichki nutq (yozilajak narsani ichida pichirlash, tovush chiqarmasdan o'qish) bilan chambarchas bog'liqdir.

Ma'limki, so'zlashuv tili nutq o'stirishning dastlabki boshqichi hisoblanib, u asta-sekin takomillashib boradi. So'zlashuv tili esa o'qilgan matnlarni og'zaki hikoya qilishda namoyon bo'ladi. So'zlashuvga o'rganish barcha darslar jarayonida amalga oshadi, lekin o'qish darslari yetakchi ahamiyat kasb etishi kerak.

O'quvchilarning og'zaki va yozma nutqlarini me'yorlashda, ularning mutanosibligini ta'minlashda, milliy tilning tabiati va o'ziga xos xususiyatini belgilashda, ifoda va talaffuz qonuniyatlarini aks ettirishda ohangdorlik, ya'ni qiroat bilan o'qishning amaliy ahamiyatini o'stirish, adabiy til me'yori va mezonlariga rioya qilish, o'qish, o'qish metodlarini takomillashhtirish yo'llarini izlash va eng qulaylarini amaliyotga tatbiq qilish zarur.

Adabiy til tushunchasi keng qamrovli, ko'p qirrali hodisadir. Adabiy til taraqqiyoti barqarorligini ta'minlashda bolalarda yoshlikdan nutqiy kompetentlikni shakllantirish va tarbiyalash lozim.

Til qonunlarning ta'limga tatbiqi, munosabati bilan bolalarni o'qishga o'rgatishdagi usullarni to'g'ri qo'llashi (ko'rgazmalilik, tarqatib berilgan topshiriqli qog'ozlar bilan ishlash yo'llarini bilish) usullari takomillashtiriladi.

O'quvchilarning bilish faoliyatlarining o'ziga xos taraqqiy etishini hisobga olish, ayniqsa, ularning ruhiy, fiziologik xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan ishlarga yetarli ahamiyat qilish lozim. Ularga nisbatan e'tiborni kuchaytirish, mehrli va hamisha shirinsuxan bo'lish zarur.

Bola shaxsi pedagogik va psixologik nuqtayi nazardan juda nozik his-tuyg'ularga boy bo'lib, o'qituvchi ana shu tuyg'ularni ilg'ashi. Bola ruhiyatini ko'rsatishi, ta'lim jarayonida insonparvarlik tarbiyasiga alohida e'tibor berishi zarur.

O'qituvchining turli fanlarni o'qitishdan maqsadi o'quvchilarning nutq madaniyatini, nutq ko'nikmalarini shakllantirish, ijodiy qobiliyatlarini taraqqiy ettirish kabi masalalarni o'z ichiga oladi. O'qituvchi nutqi o'quvchilar uchun namunadir. O'quvchilarning nutqi ravon, tushunarli bo'lishi uchun, eng avvalo, uning nutqidagi nuqsonlarni bartaraf etishga e'tibor berish zarur.

Nutq ichki va tashqi ko'rinishiga ega. Ichki nutq odamning o'z ichiga gapiradigan passiv nutqi bo'lib, u ikkinchi kishining ishtirokini talab qilmaydi. Shuning uchun bu nutq o'z-o'ziga qaratilgan sanaladi, uni nazorat qilib bo'lmaydi. Ichki nutq og'zaki va yozma nutqning asosi sifatida xizmat qiladi. Tashqi nutq boshqalarga qaratilgan va nazorat qilish mumkin bo'lgan faol nutq bo'lib, u og'zaki va yozma ko'rinishiga ega.

Yozma nutqning og'zaki nutqdan yana bir farqi shuki, yozma nutqni ko'ramiz va o'qiymiz. Yozma nutqning muvaffaqiyatli chiqishi uchun yig'ilgan materialni sistemalashtirish, reja tuzish, ishning homaki nusxasini tayyorlash, matn ustida qayta ishlab takomillashtirish va oqqa ko'chirish zarur. To'g'ri va ifodali gapirish har bir o'qimishli kishi uchun hayotiy zaruriyat bo'lib qolgan hozirgi davrda o'quvchilarda nutqiy kompetentlikni rivojlantirish muammosi o'quv-tarbiya tizimining eng dolzarb masalalaridan biri deb qaralmog'i kerak. Shuning uchun ham olimlar K.B. Barxin, B.I. Sokolov M.A. Ribnikova va boshqalarning metodik asarlarida o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'zaro muvofiq holda oshirish masalalariga alohida e'tibor berilgan.

Shuning uchun o'qitish jarayonida o'quvchilar nutqiy qobiliyat va tafakkurni o'stirish, nutq madaniyatini shakllantirish uchun o'qituvchilarga quyidagilardan foydalanishi muhim:

1. Har bir o'qituvchi o'quvchi nutqiy kompetentligini o'stirishga mo'jallangan xilma-xil metodik shakl va usullarni foydalanishi.
2. O'quvchilar uchun og'zaki nutqiy qobiliyatlarni o'stirishga mo'jallangan mashqlar tizimini tashkil qilish.
3. O'quvchilar og'zaki nutqni o'stirishga mo'jallangan mashqlar tizimida monologik va dialogik nutq ko'nikmasini hosil qilish.

Endilikda nutq odobi, nutqiy mahorat, notiqlik, notiqlik mahorati maktablar hayotidan keng o‘rin olmog‘i lozim. Ayniqsa, o‘qituvchining nutqida ifodalilik yetarli bo‘lsa, albatta, bunday nutq bolalar nutqiga ham ta’sir etadi. Muloqot madaniyatining jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni, kishilar o‘rtasidagi tinchlik va osoyishtalikning eng muhim tamal toshi ekanligi avvaldan ma’lum.

Zero, barcha ma’naviy axloqiy fazilatlarining poydevori, tushunchalari, ko‘nikmalari bolalikdan tarkib toptirilsagina, bu poydevor barqaror bo‘ladi. Ma’naviy axloqiy fazilatlar tarkibida nutq, muloqot, munosabat madaniyati alohida o‘rin tutadi. O‘quvchilarda nutqiy munosabatga kirishish malakasini hosil qilishda pedagogikaning roli kattadir. Bu o‘qituvchining erkin va aniq, ravshan nutqi, o‘quvchilar nutqi va tafakkurini rivojlantirishning birinchi darajali muhim shartlaridan hisoblanadi.

Davlat ta’lim standarti talablarida o‘quvchilarning o‘zgalar fikrini, matn mazmunini to‘liq anglash, o‘z fikrini yozma va og‘zaki shaklda aniq va ravon bayon etish malakasini oshirish maqsadi ko‘zda tutilgan ekan, bunda ona tili fani nafaqat o‘quv, balki butun ta’lim tizimida muhim jarayon hisoblanib, bu jarayonga asosiy diqqat-e’tiborini qaratmoq zarurligi alohida uqtirib o‘tiladi. Barchamizga ma’lumki, nutq fikrni ifodalovchi vositasi bo‘lib, u orqali inson o‘z fikrini, qarashlarini bayon etadi. Qolaversa, biz insonning ichki dunyosiga, bilim darajasiga ham uning nutqidan kelib chiqib baho beramiz. Shunday ekan, bilimni o‘zlashtirish, tabiat va borliq haqida ma’lumot to‘plashda samarali hisoblangan nutq o‘stirishga maktab yoshidayoq alohida ahamiyat bermoq lozimdir.

O‘quvchilarda nutqiy munosabatga kirishish malakasini hosil qilishda o‘qituvchining roli kattadir. Bu o‘qituvchining erkin va aniq va ravshan nutqi, o‘quvchilar nutqi va tafakkurini rivojlantirishning birinchi darajali muhim shartlaridan hisoblanadi. Tajribalardan ma’lumki, o‘qituvchining nutqi o‘quvchilarni o‘ziga ergashtirib, ularda ham yoqimli nutq kompetentligini tarbiyalaydi.

O‘qituvchi o‘z nutqining bolalarga qanday ta’sir etayotganini kuzatishi, tushunarli va qiziqarli bo‘lganini hisobga olishi kerak. Agar bolalar darsga e’tiborsiz o‘tirsalar, demak, o‘qituvchi nutqining ta’siri kuchi sust. O‘qituvchining mahorati shundaki, u o‘zining yoqimli nutqi bilan bir butun jamoaga ta’lim-tarbiya beribgina qolmay, balki ularni yuksaklikka intilishga chorlashi kerak.

O‘quvchilarda nutqiy kompetentlikni shakllantirish – bu ularning tafakkurini, muloqot madaniyatini, ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiruvchi muhim jarayondir. O‘qituvchi bu jarayonda bosh yetakchi kuch bo‘lib, uning nutqi, ifodaliligi va metodik yondashuvi o‘quvchilarning nutqiy o‘sishiga bevosita ta’sir etadi. Nutqni rivojlantirish darslari o‘quvchilarda nafaqat so‘z boyligini kengaytiradi, balki adabiy til me’yorlariga amal qilish, go‘zal va ta’sirchan so‘zlash madaniyatini shakllantirishga yordam beradi. Shu bois har bir o‘qituvchi o‘z dars jarayonida nutqiy kompetentlikni oshirishga

qaratilgan turli metod va mashqlardan samarali foydalanishi, o'quvchilarda erkin, aniq va ravon nutq ko'nikmasini rivojlantirishga alohida e'tibor berishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ro'ziyeva N. O'qish darslarida o'quvchilarni nutqini o'stirish usullari va unga qo'yiladigan talablar.
2. Sattarova N.O' Nutqiy kompetensiya tushunchasining mazmun-mohiyati hamda uning asosiy elementlari tasnifi “Science and Education” Scientific journal 2023
3. Temirova K.S. Nutqiy kompetensiyaning turlari, mazmun-mohiyati va elementlari. “International Conference on Developments in Education” 2023

RAQAMLI JAMIYATDA INSON TAFAKKURI VA TA'LIMNING YANGI PARADIGMASI

Rasulov Mustafo Oybek o'g'li

O'zMu bakalavr 2-kurs falsafa yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada axborotlashgan jamiyatdan raqamlashgan jamiyat sari o'tish jarayonining mohiyati, ta'lim tizimiga ta'siri hamda O'zbekiston ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan raqamli transformatsiya jarayonlari tahlil qilingan. Shuningdek, raqamli pedagogika, sun'iy intellekt, raqamli kompetensiya va mediata'lim konsepsiyalarining yangi ijtimoiy-falsafiy talqini yoritilgan. Maqolada ta'lim tizimida raqamli madaniyatni shakllantirish va inson kapitalini rivojlantirish bo'yicha takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: axborotlashgan jamiyat, raqamlashgan jamiyat, raqamli transformatsiya, ta'lim, raqamli kompetensiya, raqamli pedagogika, mediata'lim.

XXI asr sivilizatsiyasi o'z taraqqiyotida yangi burilish nuqtasiga kirdi – bu davrda insoniyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi axborot va raqamli texnologiyalar bilan bevosita bog'lanmoqda. “Axborotlashgan jamiyat” tushunchasi XX asrning ikkinchi yarmida ilmiy muomalaga kirgan bo'lib, u inson faoliyatida axborot ishlab chiqarish, tarqatish va saqlash jarayonlarining asosiy o'ringa chiqishini ifodalaydi. Ammo so'nggi o'n yilliklarda bu bosqich o'zining yangi shaklini – “raqamlashgan jamiyat”ni yuzaga keltirdi. Raqamlashgan jamiyatda axborot nafaqat mavjud, balki raqamli shaklda qayta ishlanadi, tahlil qilinadi, sun'iy intellekt va algoritmik tizimlar yordamida boshqariladi.

Ta'lim tizimi ana shu o'zgarishlarning markazida turibdi. Chunki ta'lim ijtimoiy ong va tafakkurning rivojlanishida, yangi avlodni raqamli dunyoga tayyorlashda asosiy maydonga aylangan. Shu boisdan bugungi kunda ta'limdagi transformatsiyalarni faqat texnik jarayon sifatida emas, balki ijtimoiy, madaniy va falsafiy hodisa sifatida o'rganish zarur.

Axborotlashgan jamiyatning shakllanishi ilmiy tafakkurda D. Bell, M. Kastels, A. Toffler kabi tadqiqotchilarning ishlari bilan bog'liq [1; 2; 3]. Bell “postindustrial jamiyat” g'oyasida iqtisodiy hayotda ishlab chiqarishdan ko'ra axborot va bilim ustuvor ahamiyat kasb etishini ta'kidlasa [1, -p. 119], Kastels “Tarmoqli jamiyat” nazariyasida axborot oqimlari jamiyatning yangi ijtimoiy tuzilmasini shakllantirayotganini qayd etadi [2, -p. 68]. Toffler esa “Uchinchi to'lqin” asarida industrial bosqichdan keyingi jamiyat – bilim iqtisodiyotiga asoslangan davr kelganini ilmiy asosda yoritdi [3]. Shu tariqa, axborot jamiyati davrida ta'lim tizimi yangi yo'nalishlar – masofaviy ta'lim, elektron resurslar,

multimediali darsliklar, virtual kutubxonalar kabi innovatsion shakllarni o'zlashtira boshladi.

Raqamlashgan jamiyat esa bu jarayonning keyingi evolyutsion bosqichi bo'lib, unda axborot butunlay raqamli muhitga ko'chdi. Raqamli texnologiyalar inson faoliyatining barcha sohalarini qamrab oldi: ishlab chiqarish, boshqaruv, tibbiyot, madaniyat, va, albatta, ta'lim. Bu davrda raqamli iqtisodiyot, sun'iy intellekt, bulutli texnologiyalar, “Big Data” kabi tushunchalar asosiy boshqaruv mexanizmlariga aylandi. Shu sababli bugungi ta'lim jamiyati endi faqat bilim berish tizimi emas, balki inson kapitalini raqamli tafakkur asosida shakllantirish mexanizmidir.

Raqamli ta'limning asosiy xususiyatlari – shaxsga yo'naltirilganlik, moslashuvchanlik va doimiy yangilanishdir. Endi o'quvchi o'z bilimini istalgan joy va vaqtda onlayn tarzda oshirishi mumkin. O'qituvchining roli esa o'quvchini yo'naltiruvchi, tahlilchi, ko'makchi sifatida namoyon bo'lmoqda. “Raqamli pedagogika” atamasi aynan shu jarayonni ifodalaydi: o'qitish vositasi sifatida texnologiyalardan foydalanish emas, balki o'qitish jarayonining o'zini raqamli mantiqqa asoslash.

O'zbekiston ta'lim tizimi ham bu jarayonlardan chetda qolmayapti. “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi milliy ta'lim tizimini transformatsiya qilishning ustuvor yo'nalishlaridan birini belgilab berdi. Hozirda oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida elektron reyting tizimlari, masofaviy ta'lim platformalari, virtual kutubxonalar, interaktiv ta'lim dasturlari joriy etilmoqda. “ZiyoNET”, “eduportal.uz”, “test.edu.uz”, “Moodle”, “Google Classroom”, “Coursera” kabi platformalar o'quv jarayonining ajralmas qismiga aylangan. Bu esa nafaqat o'quvchi va o'qituvchining o'zaro muloqotini yengillashtirmoqda, balki ta'limning shaffofligini, samaradorligini oshirmoqda.

Muhimi shundaki, raqamli ta'lim shaxsni faqat axborot iste'molchisi emas, balki uni tahlil qiluvchi, tanqidiy fikrlovchi, ijodiy yaratuvchi subyekt sifatida shakllantiradi. Shu sababli raqamli kompetensiyalar – ya'ni texnologiyadan ongli va samarali foydalanish ko'nikmalari – har bir shaxs uchun muhim ijtimoiy zaruratga aylandi. Raqamli savodxonlik endi yozuv va o'qish bilan teng darajada zarur ijtimoiy malaka sifatida qaralmoqda.

Bugungi ta'limda yana bir muhim yo'nalish – mediata'limdir. Mediata'lim o'quvchilarni axborot oqimida yo'qolib ketmaslikka, tanqidiy fikrlash, soxta xabarlarini ajratish, raqamli xavfsizlikni ta'minlash, internet etikasi va madaniyatini o'rganishga o'rgatadi. Axborot ortiqchaligi sharoitida bunday kompetensiyalar ta'limning muhim maqsadiga aylanmoqda. Mediata'limni rivojlantirish yoshlarning dunyoqarashini kengaytiradi, ularni global kommunikatsiya madaniyatiga moslashtiradi.

Raqamli transformatsiyaning ta'limdagi falsafiy mohiyati – inson tafakkurining yangi shaklini yaratishdadir. Avvalgi davrlarda o'qish va o'qitish jarayoni markazlashtirilgan, ustoz shaxsida jamlangan bo'lsa, hozirgi davrda bilim manbalari

tarmoqlangan, ko'p manbali, interaktiv tizimga aylangan. Bu esa insonni mustaqil izlanish, tanqidiy fikrlash va axborotni qayta ishlash qobiliyatlarini rivojlantirishga majbur qilmoqda. Shu jihatdan, raqamli ta'lim insonni passiv bilim oluvchidan faol axborot ishlab chiqaruvchiga aylantiradi [4].

Raqamli texnologiyalar ta'limdagi ijobiy natijalar bilan birga, yangi muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Bir tomondan, u bilimga kirish imkonini demokratlashtirdi; ikkinchi tomondan, raqamli tafovut, axborot asorati, texnologik qaramlik va e'tiborning bo'linishi kabi muammolarni yuzaga keltirdi. Shu sababli raqamli transformatsiyani faqat texnik modernizatsiya emas, balki ijtimoiy-axloqiy masala sifatida ko'rish lozim.

Ta'lim tizimidagi raqamli transformatsiyalar bir tomondan imkoniyat, ikkinchi tomondan yangi mas'uliyat va muammolarni yuzaga chiqarmoqda. Raqamli ta'lim insonning bilimga kirish imkonini kengaytiradi, hududiy va ijtimoiy tengsizliklarni kamaytiradi. Onlayn ta'lim orqali dunyoning istalgan nuqtasidan sifatli bilim olish imkoniyati paydo bo'ldi. Shu bilan birga, bu jarayon shaxsning axborotga nisbatan tanqidiy yondashuvi, raqamli etika, axborot xavfsizligi va axborot ortiqchaligini boshqarish ko'nikmalarini talab qilmoqda [5].

Sun'iy intellekt ta'limda o'qituvchi faoliyatini to'ldiruvchi vositaga aylandi. AI asosida ishlaydigan tizimlar o'quvchilarning natijalarini tahlil qilib, individual yondashuvni taklif etadi. Ammo bu bilan birga insoniy aloqa, ruhiy va axloqiy tarbiyaning zaiflashish xavfi mavjud. Shuning uchun raqamli ta'limning etik tamoyillari – inson markaziylikni saqlash, axborotdan mas'uliyat bilan foydalanish, texnologiyani maqsadga xizmat qildirish kabi qadriyatlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Yana bir muhim masala – raqamli tafovut. Raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari hamma joyda bir xil emas. Ayrim hududlarda infratuzilma sust, o'qituvchilar va o'quvchilar orasida raqamli savodxonlik yetarli emas. Bu esa ta'limda yangi tengsizlik turlarini keltirib chiqarmoqda. Shu sababli, raqamli transformatsiyani faqat texnik masala sifatida emas, balki ijtimoiy siyosat darajasida hal etish lozim.

Shuningdek, raqamli madaniyatni shakllantirish ta'limning eng muhim yo'nalishiga aylandi. Mediata'lim – axborotni tanqidiy idrok etish, ishonchli manbalarni ajratish, soxta xabarlarini aniqlash, intellektual mulkni hurmat qilish, raqamli izni to'g'ri boshqarish madaniyatini singdiradi. Bugungi yoshlar raqamli dunyoda yashaydi, demak, ularning tafakkuri, qadriyati va mas'uliyati ham raqamli muhitga mos ravishda tarbiyalanishi lozim.

Raqamli transformatsiyaning falsafiy mohiyati shundaki, u insonning o'zini anglash shaklini ham o'zgartirmoqda. Axborot oqimlari insonni passiv iste'molchiga emas, faol ishtirokchiga aylantiradi. Bu esa ta'limni faqat o'rganish jarayoni emas, balki o'zini rivojlantirish, yangi g'oyalarni yaratish, raqamli ijtimoiylashuv maydoni sifatida talqin etishni talab qiladi.

Ta'lim tizimidagi raqamli transformatsiyalar bir necha asosiy natijalarni keltirib chiqardi. Birinchidan, o'qitish jarayonining shaxsiylashtirilgan va moslashuvchan modeli shakllandi. Har bir o'quvchi o'z imkoniyatlari va qiziqishlariga mos ta'lim trayektoriyasini tanlash imkoniyatiga ega bo'ldi.

Ikkinchidan, ta'lim jarayoni ochiq, shaffof va global tus oldi. Onlayn platformalar orqali xalqaro hamkorlik kengaydi, xorijiy o'quv resurslari, xalqaro kurslar va dasturlar ommalashdi.

Uchinchidan, raqamli kompetensiyalarni shakllantirish, o'qituvchilarning texnologik savodxonligini oshirish milliy ta'lim siyosatining asosiy yo'nalishiga aylandi. Bu esa inson kapitalini modernizatsiyalashtirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

To'rtinchidan, raqamli ta'lim orqali ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish, nogironligi bo'lgan shaxslar, uzoq hududlarda yashovchi o'quvchilar uchun bilim olish imkoniyatini yaratish yo'lga qo'yildi [6].

Shu bilan birga, raqamli transformatsiya axloqiy va psixologik muammolarni ham yuzaga chiqarmoqda. O'quvchilarning e'tiborining qisqarishi, insoniy muloqotning kamayishi, texnologiyaga qaramlik kabi xavflar mavjud. Shuning uchun ta'limni raqamlashtirish jarayoni texnik emas, balki ma'naviy asosda olib borilishi zarur.

Eng muhim natija shundaki, raqamli ta'lim insonni texnologiyaning quli emas, balki uni ongli boshqaruvchi subyektga aylantiradi. Bu holat insonning tafakkurini, bilish faoliyatini va ijtimoiy o'zini anglashini yangi darajaga ko'taradi.

Axborotlashgan jamiyatdan raqamlashgan jamiyat sari o'tish – insoniyat tafakkuri va ta'lim tizimining yangi bosqichga ko'tarilishidir. Bu o'zgarish insonni texnologiya markaziga emas, balki texnologiyani inson markaziga joylashtirishga chaqiradi. Raqamli ta'limning kelajagi – insoniy qadriyatlar, tafakkur va axborot madaniyati uyg'unligida [7, -b. 74].

Raqamli texnologiyalarni ta'limga joriy etish orqali nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki jamiyatning raqamli madaniyatini shakllantirish, yosh avlodni global raqamli dunyoga mos raqobatbardosh shaxs sifatida tayyorlash imkoniyati yaratiladi. Shu bois ta'limdagi raqamli transformatsiyalarni chuqurlashtirish, mediata'limni rivojlantirish, pedagoglarni raqamli pedagogika asosida qayta tayyorlash O'zbekistonning barqaror intellektual rivojlanishida muhim omil bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

8. Белл Д. *Грядущее постиндустриальное общество*. – Нью-Йорк: Basic Books, 1973. – 512 с.
9. Кастельс М. *Восхождение сетевого общества*. – Оксфорд: Blackwell, 1996. – 556 с.
10. Тоффлер Э. *Третья волна*. — Нью-Йорк : Bantam Books, 1980. — 544 с.

11. Негропонт Н. *Быть цифровым*. – Нью-Йорк: Кноpf, 1995. – 243 с.
12. ЮНЕСКО. *Reimagining Our Futures Together* = Совместное переосмысление нашего будущего: новый социальный договор для образования. – Париж: UNESCO, 2021. – 280 с.
13. ОЭСР. *Digital Education Outlook 2023* = Цифровое образование 2023: перспективы развития. – Париж: OECD, 2023. – 198 с.
14. Qodirov В. Raqamli ta'lim konsepsiyasi: imkoniyat va chaqiriqlar. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2022. – 164 с.

ZAMONAVIY O'QUVCHILAR TAFAKKURIDA TIL VA NUTQ MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

O'rmonova Gulnigora Akbarali qizi

*Andijon davlat pedagogika institute, Filologiya fakulteti O'zbek tili va adabiyoti
talim yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy o'quvchilar tafakkurini shakllantirishda til va nutq madaniyatining o'rni hamda uni rivojlantirish yo'llari yoritilgan. Til madaniyati shaxsning intellektual salohiyatini, dunyoqarashini kengaytiradi, nutq madaniyati esa fikrni ifodalashda aniqlik va mantiqni ta'minlaydi. Maqolada ta'lim jarayonida kommunikativ yondashuv, interaktiv metodlar va zamonaviy texnologiyalar asosida nutq madaniyatini shakllantirish usullari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: til madaniyati, nutq madaniyati, tafakkur, kommunikativ kompetensiya, o'quvchi, interaktiv metod, ta'lim texnologiyasi.

Kirish

Bugungi globallashuv davrida ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri — o'quvchilarning tafakkuri, dunyoqarashi va nutq madaniyatini yuksaltirishdir. Chunki zamonaviy jamiyatda raqobatbardosh, mustaqil fikrlovchi, o'z fikrini aniq va ravon bayon eta oladigan shaxslar jamiyat taraqqiyotining asosiy omiliga aylanmoqda. Til va nutq madaniyati shaxsning ma'naviy qiyofasini, intellektual salohiyatini, ijtimoiy faolligini hamda fikrlash darajasini belgilovchi muhim mezon hisoblanadi.

Til — bu inson tafakkurining ifodasi, nutq esa tafakkurning amaliy ko'rinishidir. Shu bois, o'quvchilarda til va nutq madaniyatini shakllantirish orqali ularning mantiqiy fikrlash, tahlil qilish va ijodiy yondashish ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin. Bu jarayonda o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o'quvchilarni erkin fikrlashga, o'z g'oyalarini to'g'ri ifodalashga undovchi yo'lbo'shchi sifatida faol rol o'ynaydi. Hozirgi kunda ta'lim jarayonida o'quvchilarning til va nutq madaniyatini rivojlantirishga yangicha yondashuv zarur. Chunki texnologiyalar tez sur'atda rivojlanayotgan bir paytda, yoshlarning og'zaki va yozma nutqida so'z boyligining qisqarishi, adabiy me'yorlardan chekinish, fikrni mantiqan izchil ifodalay olmaslik kabi holatlar kuzatilmoqda. Shu sababli, o'quvchilarni to'g'ri, ravon va mantiqan izchil so'zlashga o'rgatish, ularning tafakkurini chuqurlashtirish, madaniyatli muloqot yuritish ko'nikmasini shakllantirish bugungi ta'limning eng dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Asosiy qism

Til va nutq madaniyatini rivojlantirish zamonaviy ta'lim jarayonining eng muhim yo'nalishlaridan biridir. Chunki til inson tafakkurining ko'zgusi, nutq esa bu tafakkurning amaliy ifodasidir. Har bir o'quvchi o'z fikrini to'g'ri, mantiqan izchil va madaniyatli

tarzda ifodalay olish orqali nafaqat bilimini, balki shaxsiy intellektual darajasini ham namoyon etadi. Shu boisdan, ta'lim jarayonida o'quvchilarning nutqiy faoliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan metod va vositalarni qo'llash nihoyatda muhimdir.

Til va nutq madaniyati o'quvchilarning tafakkurini faollashtirish, dunyoqarashini kengaytirish, tahliliy fikrlashni o'stirishga xizmat qiladi. Agar o'quvchi so'zning ma'nosini chuqur anglay olsa, u fikrini aniq ifoda eta oladi, atrofidagi voqelikni tahlil qilish qobiliyati ortadi. Shu jihatdan, til — tafakkur shakllantiruvchi, nutq esa tafakkurni ifodalovchi vosita sifatida bir-biridan ajralmasdir. Bugungi kunda nutq madaniyatini rivojlantirish uchun ta'limda kommunikativ va interaktiv yondashuvlar keng qo'llanilmoqda. Darslarda o'quvchilarni faol muloqotga jalb etish, ularni o'z fikrini mustaqil bayon etishga undovchi topshiriqlardan foydalanish o'quvchilarning nutqiy faolligini oshiradi. Ayniqsa, “Aqliy hujum”, “Bahs-munozara”, “Klaster”, “Rolga kirish”, “Keys-stadi” kabi metodlar o'quvchilarda ijodiy fikrlashni va muloqot madaniyatini rivojlantirishda samarali hisoblanadi.

Zamonaviy texnologiyalarni qo'llash ham o'quvchilarning nutq madaniyatini yuksaltirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Multimedia vositalari, audio va video materiallar, interaktiv platformalar yordamida o'quvchilarning talaffuz, ohang, intonatsiya va so'z boyligini oshirish imkoniyati yaratiladi. Shuningdek, elektron lug'atlar, til o'rganish dasturlari, virtual suhbatlar o'quvchilarda o'z-o'zini nazorat qilish, xatolarni tahlil qilish va to'g'rilash ko'nikmasini shakllantiradi.

Badiiy adabiyotlar, matn tahlili, insholar yozish va nutq tayyorlash mashg'ulotlari o'quvchilarning so'z boyligini kengaytiradi, estetik didini shakllantiradi. Har bir o'quvchi o'z fikrini go'zal, adabiy me'yorga mos va mantiqan asoslangan tarzda ifodalashni o'rganadi. Shu yo'l bilan u nafaqat nutq madaniyatini, balki tafakkur madaniyatini ham rivojlantiradi. Til va nutq madaniyatini rivojlantirishda o'qituvchi yetakchi o'rin tutadi. Uning nutqi, darsdagi muloqot uslubi, tildan foydalanish madaniyati o'quvchilar uchun ibrat manbai hisoblanadi. O'qituvchi o'quvchilarning individual qobiliyatlarini inobatga olib, ularni erkin fikr almashishga, o'z nuqtayi nazarini himoya qilishga va boshqalar fikriga hurmat bilan qarashga o'rgatishi lozim.

Til va nutq madaniyatini rivojlantirish jarayonida foydalaniladigan usullarni quyidagi jadvalda umumlashtirish mumkin:

Jadval: O'quvchilarda til va nutq madaniyatini rivojlantirish usullari

No	Yo'nalish	Amalga oshirish shakli	Kutiladigan natija
1	Kommunikativ yondashuv	Muloqotga asoslangan mashg'ulotlar, dialoglar, suhbatlar	O'quvchilarda erkin so'zlash, muloqot

			madaniyati rivojlanadi
2	Interaktiv metodlar	“Aqliy hujum”, “Munozara”, “Klaster”, “Rolga kirish”	Ijodiy fikrlash, faol ishtirok, mustaqil mulohaza shakllanadi
3	Axborot texnologiyalaridan foydalanish	Multimedia, elektron lug‘atlar, video va audio darsliklar	Talaffuz, so‘z boyli, nutq ifodaviyligi oshadi
4	Badiiy matnlar bilan ishlash	She‘r, hikoya, maqol, matn tahlili	Estetik did, adabiy nutq va til hissi rivojlanadi
5	Ijodiy yozuv mashg‘ulotlari	Insho, maqola, hikoya yozish	Fikrni mantiqan izchil ifodalash, tahlil va xulosa chiqarish qobiliyati ortadi

Shunday qilib, til va nutq madaniyatini rivojlantirish o‘quvchilarda nafaqat lingvistik ko‘nikmalarni, balki mustaqil fikrlash, mantiqiy tahlil va kommunikativ kompetensiyani ham shakllantiradi. Bu esa ularning tafakkurini kengaytiradi, shaxsiy rivojlanishiga xizmat qiladi va zamonaviy ta’limning asosiy maqsadlariga mos keladi.

Xulosa

Til va nutq madaniyatini rivojlantirish — zamonaviy ta’lim tizimining asosiy ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Chunki o‘quvchining fikrlash, muloqot va o‘zini ifoda etish qobiliyati bevosita til orqali shakllanadi. Nutq madaniyatini yuksaltirish orqali o‘quvchilarda nafaqat so‘z boyli va grammatik savodxonlik, balki mantiqiy tafakkur, tahliliy yondashuv, estetik did va ijtimoiy faollik ham rivojlanadi.

Bugungi globallashuv sharoitida o‘quvchilarning ona tiliga bo‘lgan hurmatini, adabiy me‘yorlarga rioya qilish madaniyatini shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ta’lim jarayonida kommunikativ va interaktiv metodlardan, zamonaviy axborot texnologiyalaridan, badiiy matn tahlili va ijodiy yozuv mashg‘ulotlaridan samarali foydalanish o‘quvchilarning nutqiy faoliyatini yangi bosqichga olib chiqadi.

Shuningdek, o‘qituvchining nutq madaniyati, darsdagi muloqot uslubi va pedagogik mahorati o‘quvchilar uchun bevosita namuna bo‘lib xizmat qiladi. O‘qituvchi shaxsiy namunasi orqali o‘quvchilarni tilga e’tiborli, so‘zda ehtiyotkor, fikrda aniq bo‘lishga o‘rgatadi.

Xulosa qilib aytganda, til va nutq madaniyatini rivojlantirish orqali o'quvchilarda mustaqil fikrlash, muloqot madaniyati, tahliliy tafakkur va ijodiy yondashuv shakllanadi. Bu esa barkamol, ma'naviy yetuk va raqobatbardosh yosh avlodni tarbiyalashning muhim omili sifatida ta'lim tizimining samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'afurov U. *Til va nutq madaniyati asoslari*. – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2015.
2. Yo'ldoshev M., To'xliiev B. *Nutq madaniyati va uslubiyat*. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2020.
3. Xolbekov M. *Ona tili ta'limida nutq madaniyatini shakllantirish*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
4. Rasulova D. *Til va tafakkur uzviyligi: nazariya va amaliyot*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.
5. Qurbonova Z. *O'quvchilarda muloqot madaniyatini shakllantirishning psixologik asoslari*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.

YANGI O'ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING AHAMIYATI

Usanov Zokirjon Abdug'ani o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq
ta'limi yo'nalishi talabasi*

Ilmiy rahbar: Berkinov Oybek Tohir o'g'li

Annotatsiya

Maqolada Yangi O'zbekiston davrida ijtimoiy-gumanitar fanlarning rivojlanish yo'nalishlari, ma'naviyat, axloq, ilmiy tafakkur va inson omilining o'zaro bog'liqligini tahlil qilish maqsad qilingan. Shuningdek, islohotlar jarayonida ma'naviy yuksalish, ilm-fanning jamiyatdagi o'rnini hamda ta'lim tizimining yangilanishi masalalari yoritiladi. Bunda gumanitar fanlarni rivojlantirishdagi ayrim muammolar bo'yicha tahlil va ularni hal etish bo'yicha takliflar beriladi.

Kalit so'zlar: Yangi O'zbekiston, ijtimoiy-gumanitar fanlar, ma'naviyat, ta'lim-tarbiya tizimi, Uchinchi Renessans, globallashuv, milliy qadriyatlar, tanqidiy fikrlash, ma'naviy yuksalish, ta'lim islohotlari, fanlararo integratsiya, yoshlar ma'naviyati.

Аннотация

В статье анализируются тенденции развития социально-гуманитарных наук в период Нового Узбекистана, взаимосвязь духовности, научного мышления и человеческого фактора. Рассматриваются вопросы духовного роста, роли науки в обществе и обновления системы образования в процессе современных реформ. Анализируются некоторые проблемы развития гуманитарных наук и даются предложения по их решению.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, социальные и гуманитарные науки, духовность, система образования, Третье Возрождение, глобализация, национальные ценности, критическое мышление, духовный рост, образовательные реформы, междисциплинарная интеграция, духовность молодежи.

Abstract

The article analyzes the development trends of social and humanitarian sciences in the period of New Uzbekistan, the interrelation of spirituality, scientific thinking and the human factor. It also covers the issues of spiritual growth, the role of science in society and the renewal of the education system in the process of current reforms. It analyzes some problems in the development of the humanities and makes proposals for their solution.

Keywords: New Uzbekistan, social and humanities, spirituality, education system, Third Renaissance, globalization, national values, critical thinking, spiritual growth, educational reforms, interdisciplinary integration, youth spirituality.

Bugungi kunda ijtimoiy-gumanitar fanlarning ahamiyati inson omilini tushunish, murakkab ijtimoiy muammolarni hal etish va jamiyatni rivojlantirishda ularning muhimligidan kelib chiqadi. Bu fanlar madaniyat, til, tarix, siyosat, iqtisodiyot va inson xulq-atvori kabi jihatlarni o'rganib, shaxsiy va ijtimoiy rivojlanish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Ijtimoiy-gumanitar fanlar jamiyat va ta'lim rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. „Yangi O‘zbekiston — yangicha tafakkur mahsuli“ [1, 58], degan g‘oya nafaqat siyosiy shior, balki millatning intellektual strategiyasiga aylandi. Yangi O‘zbekiston jarayonlarida ma’naviyatni yuksaltirish masalasi asosiy yo‘nalishlardan biridir. Prezident Sh. M. Mirziyoyev ta’kidlaganidek, „Yurtimizda amalga oshirilayotgan barcha islohotlarning markazida inson va uning qadriyati turadi“ [2, 112]. Biroq ma’naviyat sohasidagi ishlar ba’zan tashviqot va marosim doirasida qolib ketmoqda. Shu sababli, „ma’naviy yuksalish“ amalda inson tafakkurini o‘zgartiruvchi kuchga aylanishi zarur.

Ma’naviyat insonning to‘g‘ri va noto‘g‘ri xatti-harakatlarni farqlashiga yordam beradi va jamiyatda axloqiy me‘yorlarni o‘rnatadi [3]. Ma’naviy boylikka ega bo‘lgan inson o‘zini doimiy ravishda takomillashtirib boradi, ilmiy-falsafiy, madaniy va ijodiy faoliyat bilan shug‘ullanadi. Ma’naviyat – inson, axloq, jamiyat va davlatning intellektual salohiyati, ma’rifiy kuch-qudratidir [4].

„Hozirgi vaqtda mamlakatimizda yana bir muhim Uyg‘onish jarayoni kechmoqda. Shuning uchun „Yangi O‘zbekiston“ va „Uchinchi Renessans“ so‘zlari hayotimizda o‘zaro uyg‘un va hamohang bo‘lib yangramoqda, xalqimizni ulug‘ maqsadlar sari ruhlantirmoqda“ [5], — deya fikr bildirdi O‘zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev „Yangi O‘zbekiston“ gazetasi muhbiriga bergan interyusida. 2022-yil 14-aprelda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining „Prezident ta’lim muassasalari agentligi tizimidagi ixtisoslashtirilgan maktablar tarmog‘ini kengaytirish to‘g‘risida“gi PF-106-sonli Farmoni qabul qilindi. Mazkur Farmon asosida 193 ta ixtisoslashtirilgan maktab va maktab-internatlar Prezident ta’lim muassasalari agentligi tizimida tashkil etiladi. Shundan 168 tasi 2022-2023-o‘quv yilida o‘z faoliyatini boshladi[6].

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida inson omilining ahamiyati tobora ortib borayotgan bir paytda, ijtimoiy-gumanitar fanlarning o‘rni ham alohida e’tiborni talab qilmoqda. Hozirgi ta’lim tizimida tabiiy va texnik fanlarga ustuvorlik berilayotgani ijtimoiy fanlarning nufuzini pasaytirgan. Internet va raqamli madaniyat muhitida milliy kontentni ko‘paytirish, ijtimoiy tarmoqlarda o‘zbekcha ijobiy axborot makonini shakllantirish muhim. Ijtimoiy fan o‘qituvchilarini moddiy va ma’naviy rag‘batlantirish, maxsus grant va mukofot tizimini yo‘lga qo‘yish kerak.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ijtimoiy-gumanitar fanlar O'zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida nafaqat ta'lim tizimining tayanch omiliga aylanmoqda. Zero, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: „Har qanday islohot, har qanday yuksalish avvalo insonning tafakkuri, dunyoqarashi va ma'naviyatida boshlanadi“ [7, 37]. Shu boisdan ham, ta'lim tizimida ijtimoiy-gumanitar yo'nalishlarni kuchaytirish, ularni hayot bilan uzviy bog'lash, yoshlarning tanqidiy fikrlashini, ijtimoiy faolligini va ma'naviy immunitetini shakllantirish dolzarb vazifadir. Chunki ma'naviyati yuksak, fikrlovchi insonlarsiz hech bir davlat barqaror taraqqiyotga erisha olmaydi. Shunday ekan, ijtimoiy-gumanitar fanlar orqali jamiyatning ma'naviy poydevori mustahkamlanadi, milliy o'zlikni saqlab qolish bilan birga, global o'zgarishlarga mos fikrlovchi yangi avlod shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston, 2021, 58-bet.
- [2] Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston, 2021, 112-bet.
- [3] <https://uz.wikipedia.org/wiki/Ma%CA%BCnaviyat> .
- [4] https://www.sammu.uz/uz/pages/spirituality_enlightenment_department.
- [5] <https://www.xabar.uz/uz/siyosat/yangi-ozbekiston-va-uchinchi-renessans#:~:text=Hozirgi%20vaqtda%20mamlakatimizda%20yana%20bir,deb%20javob%20bergan%20davlat%20rahbari>.
- [6] O'RVMQ „Prezident ta'lim muassasalari agentligi tizimidagi ixtisoslashtirilgan maktab-internatlar va ixtisoslashtirilgan maktablar to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida“.
- [7] (Mirziyoyev Sh. M., „Yangi O'zbekiston strategiyasi“, Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2021, 37-bet).

MEDIATA'LIM – YOSHLAR ONGINI SHAKLLANTIRUVCHI OMIL SIFATIDA.

Rahimova Malikaxon Ne'mat qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Gumanitar fanlar fakulteti Milliy g'oya va ma'naviyat asoslari, huquq talimi yo'nalishi 23/2 guruh talabasi

Ilmiy rahbar: Berkinov O.T. Milliy g'oya va ma'naviyat asoslari, huquq ta'limi kafeddrasi o'qituvchisi.

ANNOTATSIYA

Bugungi kunda mediata'lim yoshlar hayotida qanchalik ahamiyatga ega ekanligi haqida aytib o'tildi. Yoshlarda mediasavodxonlikni oshirish orqali ularni to'g'ri yo'lga yetaklash. Tadqiqotda mediata'lim vositalari – internet, ijtimoiy tarmoqlar, onlayn dars platformalarining ta'lim jarayonidagi o'rni yoritildi. Shuningdek, yoshlarning media savodxonligini oshirish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish kabi omillar tahlil etildi.

Kalit so'zlar: Mediata'lim, media, mediasavodxonlik, OAV, mediakontent.

Yoshlar orasida media ta'limga qiziqishning asosiy omillari ko'plab sabablarga bog'liq bo'lib, ular zamonaviy axborot jamiyatida muhim o'rin tutadi. Hozirgi kunda yoshlar orasida media savodxonlik va media ta'limni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda, chunki ular nafaqat axborotni iste'mol qilish balki yaratish, baholash va tarqatish qobiliyatlarini o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak. Mediata'lim – bu turli ommaviy axborot vositalaridan (televideniye, radio, internet, matbuot) foydalanish va ularni maqsadga muvofiq, to'g'ri va samarali ishlatish san'ati hisoblanadi. Mediata'lim nafaqat axborotlarni filtrlash va tanlash, balki ular asosida qarorlar qabul qilish, tahlil qilish va tanqidiy fikrlashni o'rgatadi.

« - Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib, kamolga yetishi bilan bog'liqdir. Odamlar, eng avvalo, yoshlarning ong-u tafakkurini ma'rifat asosida shakllantirish va tarbiyalash eng muhim vazifadir»[4.130] Shavkat Mirziyoyev

Hozirgi kunda yoshlarda mediasavodxonlik va mediamadaniyat ko'nikmalarini shakllantirish hamda rivojlantirish juda muhim sanaladi. Ayniqsa internet va media olamining keng qamrovli ekanini hisobga olsak yoshlarning ongini buzuvchi, ularni vayronkor g'oyalar bilan o'z domiga tortuvchi kuchlar juda bisyordir. Bugungi kunda media, ya'ni ommaviy axborot vositalari, kino, teatr, san'atning turlari, madaniyat sarchashmalari, internet orqali uzatilayotgan har qanday ma'lumot inson ongiga o'zining ma'lum bir ta'sirini o'tkazib, uning dunyoqarashini o'zgartirishga sabab bo'lmoqda. Yuqorida tilga olingan tushunchalarning qo'llanilishi va bugungi kunda

mediata'lim, media savodxonlik, media tanqid va mediani o'rganishga bo'lgan intilishning asosiy maqsadi ham axborotning yaratilishi, uning tarqalish jarayonini tushunib yetish, tijorat, siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy va madaniy maqsadlarda tarqatilayotgan axborotning mohiyatini anglagan holda uni baholay olishdir.

YUNESKOning media va axborot savodxonligi to'g'risidagi nashrlarida ta'kidlanadiki, “Media va axborot savodxonligini o'zlashtirgan fuqarolar: 1) tegishli texnologiyalardan foydalangan holda axborot va mediakontentni olish, baholash, yaratish va tarqatish layoqatiga ega bo'ladi”.[2]

Pedagog olimlar mediata'lim o'quvchilarga beriladigan dars, bilim, ma'lumotning tez, tushunarli va yodda qolarli bo'lishini ta'minlovchi ta'lim usuli ekanini e'tirof etganlar. O'quvchi o'qituvchining og'zaki ma'ruzasidan ko'ra, ko'rgazmali vositalardan foydalanib, tushuntirishidan ko'proq ta'sirlanar ekan. Ana shunda ular yetkazilayotgan mavzuni ko'proq yodida saqlab qoladi. O'quvchilarda bunday darslarga nisbatan qiziqish yuqori darajada bo'ladi. Demak, deyarli barcha fanlarni o'qitishda bunday ilg'or usuldan foydalanish foydadan xoli bo'lmaydi.[1.5]

Mediata'lim – talabalarga beriladigan dars, bilim, ma'lumotning tez, tushunarli va yodda qolarli bo'lishini ta'minlovchi ta'lim usuli ekanini e'tirof etganlar. Talaba o'qituvchining og'zaki ma'ruzasidan ko'ra, ko'rgazmali vositalardan foydalanib tushuntirishidan ko'proq ta'sirlanar ekan. Ana shunda ular yetkazilayotgan mavzuni ko'proq yodida saqlab qoladi. Talabalarda bunday darslarga nisbatan qiziqish yuqori darajada bo'ladi. Demak, deyarli barcha fanlarni o'qitishda bunday ilg'or usuldan foydalanish foydadan holi bo'lmaydi.

Ko'pchilik talabalar gohida noan'anaviy usulda o'tiladigan darslarni qiziqish bilan tinglaydilar. Axborot texnologiyalari yordamida o'tiladigan darslar jarayonida ana shunday usullardan foydalanishga imkon yaraladi. Bu ta'lim tizimini ham yanada takomillashtirishga xizmat qiladi. Ya'ni, globallashtirish davri hamda unga monand axborotlashgan jamiyatda yosh avlodni to'g'ri tarbiyalash, hayotga tayyorlash, turli axborotlarni qabul qilish, yaxshi va yomonni, oq bilan qorani farqlay olishga o'rganishdir. Mutaxassislar fikricha, ta'lim axborotlashtirishi davlat ta'lim dasturini hayotga tatbiq etishning asosiy vositasi deb e'tirof etish mumkin.

Ayrim manbalarda qayd etilishicha, Buyuk Britaniya, AQSh, Kanada, Avstraliya, Fransiya kabi davlatlarda 60-yillardan boshlab mediata'limga alohida e'tibor qaratila boshlagan. Bu o'z navbatida o'quvchi va talabalarga mediamadaniyat dunyosiga kirishga, ommaviy axborot vositalari tilini, mediamatnlarni tahlil qilishni o'rganishda yordam bergan. Ayni paytda AQShda bir necha yirik mediata'lim markazlari faoliyat ko'rsatayotgani, bu hatto ta'lim standartlariga kiritilayotgani yaxshi ma'lum.[3.3]

Albatta hozirgi kunda mamlakatimizda ham mediata'limga alohida e'tibor qaratilmoqda. Yurtimizdagi deyarli barcha ta'lim muassasalarida zamonaviy

texnologiyalar bilan jihozlanmoqda. Bunga sabab jahonda globallashuv jarayoni jadal tus olayotgani desak adashmaymiz. Bugungi kunda kelajagimiz yoshlar qo'lida ekan ularni odob-axloqi, xulqi, tarbiyasi biz uchun qanchalik muhim bulsa, ularni internet tarmoqlaridan, ommaviy axborot vositalaridan, medialardan to'g'ri foydalanishni o'rgatish biz uchun muhim vazifadir.

Xo'sh, mediasavodxonlik nima? Nega bugun uning ahamiyati tobora ortib bormoqda? Axborot oqimining bir necha barobar tezlashishi, ijobiy ma'lumotlar bilan bir qatorda salbiy xarakterdagi axborotning ko'payishi mediasavodxonlikka ega bo'lish zaruratini qo'ydi. An'anaviy tarzda mediasavodxonlik shaxsning adabiy asarlarni tahlil eta olish va sifatli matnlarni yaratishidan iborat bo'lgan. Bugun media savodxonlik – axborotning nega va nima uchun uzatilayotganligini bilish demakdir. Buni bilish ayniqsa yoshlarimiz uchun juda muhim hisoblanadi.

Asosiy xulosa shundan iboratki, bugungi axborot asrida yoshlarning mediata'limga bo'lgan qiziqishi tobora ortib bormoqda. Hozirgi kunda kitob varoqlari o'rnini raqamli sahifalar, darsxona devorlari o'rnini esa onlayn platformalar egallamoqda. Mediata'lim yoshlar tafakkurini boyitib, ijodkorlikni kuchaytirmoqda va o'zini rivojlantirishga bo'lgan intilishini yanada oshirmoqda.

ADABIYOTLAR

- 1.file:///C:/Users/shaxz/Downloads/Gulbaxor+Abdullayevna+Gaynazarova.pdf
- 2.Медиа-информационная грамотность в обществе / Сост. Кузьмин Е. И., Паршакова А. Б. - М.: МЦБС, 2013. - С. 29
- 3.[MEDIATA'LIM – YANGI TA'LIM USULI SIFATIDA – Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti](#)
4. Sh. Mirziyoyev “Birlashgan Millatlar Tashkiloti bosh assamblyesaning 72-sessiyasidagi nutqini o'rganish bo'yicha” ilmiy-ommabop risola. Toshkent -2017, “Ma'naviyat” nashriyoti,

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNI O'QITISHDA QO'LLANILADIGAN INTERFAOL METODLAR TRANSFORMATSIYASI

Tojiqulova Fazilat Fazilat Jamoliddin qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Pedagogika yo'nalishi talabasi

Ilmiy rahbar: Sharaxmatova Anora Komiljon qizi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim jarayonida samaradorlikni oshirishga xizmat qiluvchi turli interfaol metodlar tahlil qilinadi. Har bir metodning qo'llanish tartibi, dars jarayonidagi roli hamda pedagogik natijasi aniq dalillar bilan yoritilgan. Tadqiqotdan ma'lum bo'lishicha, interfaol metodlar o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlaydi, darsni qiziqarli va samarali qiladi, ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuvni olib kiradi. Maqola amaliy ahamiyatga ega bo'lib, zamonaviy pedagogik faoliyatda foydalanish uchun tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: media, metod, interfaol ta'lim, innovatsion yondashuv, o'qitish usullari, pedagogik faoliyat.

Аннотация. В данной статье анализируются различные интерактивные методы, способствующие повышению эффективности образовательного процесса. В начале статьи представлена подробная информация о происхождении слова «метод», его научном содержании и роли в системе образования. Статья имеет практическое значение и рекомендуется для использования в современной педагогической деятельности.

Ключевые слова: медиа, метод, интерактивное образование, инновационный подход, методы обучения, педагогическая деятельность.

Abstract. This article analyzes various interactive methods that serve to increase the effectiveness of the educational process. First, detailed information is provided about the origin of the word "method", its scientific content and its role in the education system. The article is of practical importance and is recommended for use in modern pedagogical activities.

Keywords: media, method, interactive education, innovative approach, teaching methods, pedagogical activity.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchi shaxsining faolligi, mustaqil fikrlashi va ijodiy tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayonda metodlarning o'rni beqiyosdir, chunki metod ta'lim jarayonining asosiy harakatlantiruvchi kuchi, ya'ni maqsadga erishish yo'li hisoblanadi. “Metod” so'zi yunoncha “methodos” so'zidan olingan bo'lib, “yo'l”, “usul” degan ma'noni anglatadi [4]. Har bir fan o'zining mazmuni va maqsadidan kelib chiqib, o'ziga xos metodlardan foydalanadi. Shu jihatdan metodlar fan metodlari, xususiyl ilmiy metodlar, umummilliy

tadqiqot metodlari, fanlararo tadqiqot metodlari va falsafa metodlariga bo‘linadi. Maqolada ta’lim jarayonida yuqori samaradorlikka erishish uchun mo‘ljallangan 10 ta interfaol metod — “Soat millari”, “Savollar lotoreyasi”, “Mavzular aylanganda”, “Qo‘shningni top”, “Qora quti”, “A4 format”, “Smayliklar”, “Pazin”, “Plus–Minus–Qiziq” hamda “Buzuq telefon” metodlari batafsil tahlil qilinadi [5, 6]. Har bir metod o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakasini mustahkamlash, dars jarayonida ularning diqqatini oshirish hamda o‘zaro muloqotni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu metodlarning barchasi o‘quvchi shaxsini markazga qo‘ygan holda, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi faol hamkorlikni shakllantirishga qaratilgan bo‘lib, zamonaviy pedagogika tamoyillariga to‘liq mos keladi. Mazkur ishda metodlarning mazmuni, ularning qo‘llanilish tartibi, didaktik ahamiyati hamda o‘quvchilarga ta’siri aniq misollar bilan asoslab beriladi. Shu orqali interfaol metodlardan samarali foydalanish nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki o‘quvchilarda tanqidiy va ijodiy fikrlash, muloqot madaniyati hamda jamoada ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

Metod yunoncha so‘zdan olingan bo‘lib "Methodos" so‘zidan olingan bo‘lib "yo‘l", "usul" yani maqsadga erishish yo‘li yoki usuli degan ma’noni anglatadi [3]. Metodlar tasnifi 5 turga bo‘linadi. Bular fan metodlari, xususiy ilmiy metodlar, umummilliy tadqiqot metodlari, fanlararo tadqiqot metodlar va falsafa metodlari.

Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitishda qo‘llaniladigan metodlar

1. O‘tilgan bo‘limni takrorlash yoki yangi bo‘limni boshlash jarayonida " soat millari" metodi juda katta samara beradi. Avvalo bolalar 2 guruhga soat tayoqchasi va minut tayoqchasiga ajratiladi. Ularga oldindan tayyorlab qo‘yilgan mavzuga oid bir-birini takrorlamaydigan ma’lumotlardan iborat tarqatma qog‘ozlar beriladi va ularni xuddi soat shaklida aylana qilib tizib olinadi ya’ni daqiqa jamoasi ichki aylanadan, soat jamoasi tashqi aylanadan joy olishadi. Boshlovchining har bir ogohlantirishidan keyin bir- biriga ro‘parama ro‘para turgan o‘quvchilar o‘z ma’lumotlarini sheriklariga tushuntirib beradi va bu jarayon dastlabki o‘quvchiga qayta uchraguncha davom etadi. Soat tayoqchalari o‘z joyida qoladi minut tayoqchalari esa soat strelkasi kabi aylanadi.

2. “Savollar lotoreyasi” metodi.

Doskaga mavzuga doir 10-15 ta qoida yoziladi. Har bir qoida raqamlangan bo‘ladi. O‘quvchilar konspekt qilib olishadi. Qoidalar o‘quvchilar miyasida saqlanib qolishni boshlaydi. Ular raqamlar bilan eslab qolishlari kerak bo‘ladi. Keyin 1 o‘quvchi sinfdan tashqariga chiqib turadi. O‘qituvchi o‘quvchilar bilan kelishgan holda qaysidir qoida raqamini doskaga yozib, ustidan qog‘oz yopishtirib bekitib qo‘yadi. Tashqaridagi o‘quvchi kiradi va qaysi savol yashirilganini topishi kerak. U shunchaki taxmin qilib aytishi ham mumkin. 3 tagacha imkoniyat beriladi va so‘ng xotirasini ishga soladi. To‘g‘ri topsa ham topmasa ham 3 ta qoidani yoddan aytgani foyda bo‘ladi.

3. “Mavzular aylanganda” metodi.

Har bir o'quvchiga ma'lum mavzular doirasida 1 ta atama yozishadi. Doska yoniga 1 ta stul chiqariladi. Istalgan 1 o'quvchi stulga o'tiradi. 5 ta o'quvchi esa qo'llariga atama yozilgan varaqni olib o'tirgan o'quvchi atrofida aylana bo'lib turishadi. O'tirgan o'quvchining ko'zi yumiladi. Musiqa ostida o'quvchilar stulda o'tirgan o'quvchilar atrofida aylanadi. Musiqa tugagach o'tirgan o'quvchi ro'parasida kim turib qolsa o'quvchi o'sha tengdoshining qo'lidagi varaqda yozilgan atamani izohlab namuna keltirishi kerak. Agar to'g'ri javob bera olsa turgan o'quvchi bilan o'rin almashadi. Agar javob berolmasa jazolanadi.

4. “Qo'shningni top” metodi.

Bu metodda o'quvchilar 2 guruhga bo'linadi. Birinchi guruhga jumlar beriladi, ikkinchi guruhga esa javoblar tarqatiladi. Birinchi guruhdan bir o'quvchi turib jumlani o'qidi, shu jumlagi mos 2 guruhdan bor o'quvchi javobni o'qiydi. Javob to'g'ri yoki noto'g'riligini savol bergan o'quvchi izohlaydi. Bu jarayonni o'qituvchi kuzatib boradi va o'quvchilarni baholaydi.

5. “Qora quti” metodi.

Bu metodda o'quvchilar 6 guruhga ajratiladi. Har bir guruhga mavzu bo'yicha bittadan topshiriq beriladi. Qaysi guruh topshiriqlarni to'g'ri va aniq bajarsa u guruhdan bir kishi o'qituvchi vazifasini bajaradi. O'qituvchi har bir guruhga berilgan so'zlarga 10 tadan misol yozishni buyuradi. Bu jarayon qay tartibda bajarilayotgani o'qituvchi tomonidan kuzatib boriladi.

6. “A 4 format” metodi.

Bu metodga 1 ta A4 formatdagi oq qog'oz kerak bo'ladi. Xonaga 3 ta parta qo'yiladi va 3 ta partada 2 tadan bola o'tiradi yani 6 ta qator bo'ladi. 6 ta o'quvchiga 6 ta qog'oz kerak bo'ladi. Ularga kechagi darsda yodida qolgan 1 ta ma'lumotni yozish topshiriladi. Yozib bo'lgandan keyin orqada o'tirgan o'quvchiga varoq beriladi. Qaysi parta eng oxirgi o'quvchiga yetib borsa va oxirgi o'quvchi vazifani tezroq bajarib bo'lsa bu guruhni javoblari tekshiriladi va g'olib hisoblanadi. Lekin yozilgan ma'lumotlar qayta yozilmasligi kerak.

7. “Chehralar” yani smayliklar metodi. Bu metod asosan refleksiya jarayonida qo'llaniladi. Dorskaga 3 ta smayliklar chiziladi. Bittasi kulib turgan smaylik, keyingisi o'rtacha holatdagi smaylik va uchinchisi xafa holatdagi smayliklar bo'ladi. O'quvchilarga birinchi smaylik bo'yicha o'zini yodida qolgan eng zo'r ma'lumotni yozish topshiriladi. O'rta holatdagi smaylikga bugungi darsda yodidan ko'tarilgan va tushunmagan ma'lumotni yozish aytiladi. Xafa holda turgan smaylikga bugungi darsda qo'shimcha tarzda o'rganishi kerak bo'lgan ma'lumotlar yozilishi aytiladi. Bu metod o'quvchilarning qaysi ma'lumotlar yodida qolganini va o'qituvchi qaysi malumotlarni keyingi safar qo'shib yaxshilab tushuntirib berib ketish kerakligini anglatadi. O'quvchilar qay darajada mavzuni tushunganini anglatadi.

8. “Pazin” metodi

Bu metodga konvertlar yasaladi. Konvertni ichida savollar bo'ladi. A4 formatdagi qog'ozga 6: 7 qatordan ko'p bo'lgan holatda yozib ularni bir nechta shaklga keltirib olinadi. Ma'lumotlar ko'p bo'lsa masalan 8 ta yoki 6 ta varaqqa chiqarib olinadi va ular uchburchak shaklda qirqib tashlanadi va konvertlarga solinadi. O'quvchilar guruhga ajratiladi va har bir guruhga konvertlar tarqatiladi. O'quvchilarga qaysi guruh birinchi bo'lib konvertdagi maydalangan qog'ozlarni yig'ish topshiriladi.

9. “Plus, Minus va Qiziq” metodi

Plus, minus va qiziq so'zlarini alohida qilib rangli qog'ozlarga bittadan yozib doskani bir tomoniga yopishtiriladi. O'qituvchi mavzuga aloqador malumotlarni doskani qolgan yarmiga yopishtirib chiqadi. O'quvchilar guruhga ajratiladi har bir guruhdan navbat bilan o'quvchilar chiqadi. O'quvchilar doskadagi ma'lumotlarni bittadan oladi agar to'g'ri deb bilsa, plus noto'g'ri deb bilsa minus, agar bilmasa yo ikkilansa qiziq degan rangli qog'ozni pasiga yopishtiradi. Bu metod o'quvchilarning darsga qay darajada tayyor ekanligini bildiradi.

10. “Buzuq telefon” metodi

Bu metodikada o'qituvchi tomonidan bitta o'rtacha hajmdagi qiziqarli matn tanlanadi. 7 ta o'quvchi doskaga chiqadi va o'yin sharti ularga tushuntiriladi. Bu metodda 1 ta o'quvchi ustozni yonida qoladi va qolgan 6 tasi eshikdan tashqariga chiqib turadi. O'qituvchi o'sha tanlagan matnini qolgan 1 ta o'quvchiga o'qib beradi. U o'quvchi matnni eslab qolgan joylarini tashqaridagi 1 ta o'quvchini chaqirib aytib berib joyiga o'tiradi va keyingi o'quvchi ham shu tartibda tushuntiradi. Oxirida qolgan o'quvchi eshitganini guruhdagilarga aytib beradi. Bu metod aniq ma'lumot oxirida qay tarzda yetib kelishini anglatadi va o'quvchilarning eslab qolish darajasi qay darajada ekanligini anglatadi.

Yuqoridagi metodlar ta'lim jarayonini jonlantirish, o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshirish va dars samaradorligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Har bir metod o'ziga xos tarzda o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, ijodiy yondashuvini, eslab qolish, muloqot va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. “Soat millari”, “Savollar lotereyasi”, “Qo'shningni top”, “Smayliklar” va boshqa metodlar o'quvchilarni darsga faol jalb etish, ularning o'z fikrini erkin bayon etish va dars materialini chuqur o'zlashtirish imkonini beradi.

Shuningdek, interfaol metodlardan foydalanish o'qituvchiga ham darsni samarali tashkil etish, har bir o'quvchining o'zlashtirish darajasini kuzatish va individual yondashuvni amalga oshirish imkonini beradi. Shu bois, maqolada keltirilgan metodlar zamonaviy pedagogik faoliyatda keng qo'llanilishi lozim bo'lgan, ta'lim sifatini oshiruvchi samarali usullar sifatida e'tirof etiladi. Ularning muntazam qo'llanishi

o'quvchi shaxsining har tomonlama rivojlanishiga, bilimning mustahkamlanishiga hamda ta'lim jarayonining innovatsion tus olishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida”gi PQ–4884-son qarori. — Toshkent, 2020 yil.
2. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. — Toshkent, 2020 yil.
3. Yo'ldoshev, J. G'., Hasanboeva, O. G'. Pedagogika. — Toshkent: “O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti”, 2019.
4. Sayidahmedov, N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: “Moliya”, 2021.
5. G'ulomov, A., & Sattorov, A. Interfaol metodlar orqali ta'lim samaradorligini oshirish. — Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2022.
6. Xoliqova, N. Zamonaviy ta'lim jarayonida innovatsion metodlardan foydalanish // Pedagogika va psixologiya jurnali. — Toshkent, 2021.
7. Xusanova, M. Ta'limda interfaol usullardan foydalanish metodikasi. — Toshkent: “Istiqlol”, 2020.

MAHMUDXO‘JA BEHBUDIYNING MA‘RIFAT BOBIDAGI XIZMATLARI, “BEHBUDIYA” KUTUBXONASI VA “NASHRIYOTI BEHBUDIYA” FAOLIYATI TAHLILI

Shahrizoda Rajabboyeva

Chirchiq davlat pedagogika universiteti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola XX asr boshidagi Turkiston jahondagi ma’rifatparvarlik va jadidchilik harakatlari kontekstida o‘zining muhim o‘rniga ega bo‘lgan Mahmudxo‘ja Behbudiyning “Behbudiya kutubxonasi” va “Nashriyoti Behbudiya” nomli ikki tashkiloti orqali amalga oshirgan ma’rifiy xizmatlarini tahlil qiladi. Kirish, adabiyotlar sharhi, metodologiya, tahlillar va natijalar hamda muhokama bo‘limlari orqali maqolada Behbudiyning kutubxona va nashriyot orqali milliy ongini uyg‘otish, ilm-ma’rifatni targ‘ib qilish hamda turkiy-musulmon makonida jadidchilik g‘oyalarini yoyishdagi faoliyati keng qamrovda o‘rganiladi. Adabiyotlar sharhida jadidchilik harakati, Turkiston ma’rifatparvarligi va Behbudiyning kitobxona va nashriyot tashkilotlari kontekstida tahlili keltiriladi. Metodologiya bo‘limida tarixiy hujjatlar, arxiv manbalar va ilgari chop etilgan tadqiqotlar asosida ishlash usullari bayon etiladi. Tahlillar va natijalar bo‘limida kutubxona va nashriyot faoliyatining ma’rifatparvarlik jihatlari hamda ijtimoiy ta’siri jadval ko‘rinishida taqdim etiladi.

Kalit so‘zlar: mahalla ma’rifatparvarlik; jadidchilik; kutubxona; nashriyot; Behbudiya; Turkiston; ma’naviy uyg‘onish.

Kirish

XX asrning boshlariga kelib Turkiston hududida ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlar doimiy ravishda yuzaga kelayotgan edi. An’anaviy diniy maktablar ustuvor bo‘lgan bir paytda, turkiy-musulmon jamiyatida yangicha pedagogik va ma’rifiy tamoyillar paydo bo‘la boshladi. Ushbu tamoyillar asosida ko‘plab jadid maktablari, ma’rifatparvar ziyolilar va madaniy tashabbuslar shakllana boshladi. Ayniqsa, ilm-ma’rifatga bo‘lgan ehtiyoj ortib, har tomonlama tafakkur va adabiyotga asoslangan jamiyat qurish g‘oyasi kuchayib bordi. Shunda bir tomondan, Rossiya imperiyasining siyosiy bosimi va markazlashtirilgan tizimlari ostida yashayotgan turkiy-musulmon aholining o‘zini anglashga intilishi, boshqa tomondan, jadidchilik doirasida zamonaviy maktab, kutubxona, nashriyot hamda matbuot inshootlari paydo bo‘ldi. Shu jihatdan, Samarqandlik ma’rifatparvar arbob Mahmudxo‘ja Behbudiyning faoliyati ayniqsa muhim ahamiyat kasb etdi. U nafaqat maktablar ochish va darsliklar tayyorlash bilan cheklanib qolmad, balki “Behbudiya kutubxonasi”ni tashkil etib, kitob-risola almashish, o‘qish madaniyatini shakllantirishga xizmat qildi. Shu bilan birga u “Nashriyoti Behbudiya” nomli nashriyot orqali ilmiy, tarixiy, pedagogik adabiyotlarni bosma shaklda

tarqatdi. Bu ikki vosita orqali Behbudiyning ma'rifiy maqsadlari amalga oshirildi: xalqni savodsizligidan chiqarish, turkiy-musulmon jamiyatida yangicha tafakkurni uyg'otish, milliy madaniyatni mustahkamlash. Bugungi kunda ham bu harakatlar o'zining tarixiy o'rni, ma'rifiy ahamiyati bilan e'tiborga loyiq. Maqolada aynan ushbu ikki inshoot — Behbudiya kutubxonasi va Nashriyoti Behbudiya — orqali Behbudiyning ma'rifat bobida amalga oshirgan xizmatlari tahlil qilinadi.

Adabiyotlar sharhi

Turkiston jadidchilik harakati va uning ma'rifatparvarlik yo'nalishlari borasida erishilgan tadqiqotlar ko'p. Jadid harakati markaziy o'rindagi tadqiqotlar sirasida Adeeb Khalidning *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia* asari muhim ahamiyatga ega, unda jadidlar yangi uslub maktablari, matbuot va ma'rifatni targ'ib qilish vositalari orqali Turkiston jamiyatida tub o'zgarishlarni amalga oshirishga intilgani yoritiladi [1]. Bu manba jadidchilik harakati umumiy kontekstini tushunish uchun zamin yaratadi. Shuningdek, mahalliy tadqiqotlarda, masalan “Ma'rifatchi Mahmudxo'ja Behbudiyning hayot faoliyati, ilm-ma'rifatga qo'shgan ulkan hissasi” nomli maqolada Behbudiyning individual faoliyati, ma'rifatparvarlik yo'lida bosgan qadamlari keng ko'lamda sharhlanadi [2]. Bu tadqiqotlar Behbudiyning maktab ochish, darslik yozish, matbuot nashrlari tashkil etish kabi asosiy faoliyatlarini yoritgan bo'lsa-da, kutubxona va nashriyot jihatlari — ya'ni “Behbudiya kutubxonasi” va “Nashriyoti Behbudiya” alohida tahlil qilinishi kamroq bo'lgan. Shu nuqtai nazardan, ushbu maqola aynan ushbu ikki tashkilotning rolini chuqurroq o'rganishga qaratilgan.

Behbudiyning kutubxona faoliyati haqida ma'lumotlar ham bor: masalan, “1908-yili ‘Qiroatxonayi Behbudiya’ (keyinchalik ‘Behbudiya’ nomi) kutubxonasi tashkil etildi. Kutubxona ikki navbatda – soat 9 dan 17 gacha va soat 18 dan 24 gacha ishlagan, 60 dan 110 tagacha bo'lgan kitobxonlarga xizmat ko'rsatgan. Kutubxonada 600 ta kitob va risola, gazeta va jurnallar esa undan ham ko'p bo'lgan” deb keltirilgan [3]. Bu ma'lumot Behbudiya kutubxonasining nafaqat kitob almashish vositasi, balki ma'rifiy markaz bo'lganligini ko'rsatadi. Kitobxona orqali zamonaviy, xorijdagi adabiyot va gazeta-journalar jamlanib, o'rganishga ochiq bo'lgan. Nashriyot faoliyati yuqorida keltirilgan manbalarda qisqacha ta'riflangan: Behbudiyning “Nashriyoti Behbudiya” nomli nashriyotini ochgani, uning orqali tarixiy, pedagogik, madaniy adabiyotlar bosilganligi qayd etilgan [4]. Masalan, bir tadqiqotda qaysi-qaysi kitob va darsliklar Behbudiyni tomonidan tayyorlanganligi, bosilganligi ko'rsatilgan, ammo nashriyot strukturasi, tarmoqlari va tarqatish ijrosi jihati yetarlicha tahlil qilinmagan.

Metodologiya

Mazkur tadqiqot tarixiy-madaniy uslubga tayangan bo'lib, arxiv hujjatlari, avvalgi nashr qilingan tadqiqot maqolalari hamda mahalliy manbalar tahlili asosida olib borildi. Birinchidan, Behbudiyning hayoti va faoliyati bo'yicha ma'lumotlar yig'ildi, xususan,

kutubxona va nashriyot tashkil etilishi, fondining o'sishi, tarqatish jarayonlari kabi masalalar aniqlash uchun. Masalan, “Qiroatxonayi Behbudiya” ochilishi va faoliyati haqida manbalar orqali ma'lumot topildi [3]. Ikkinchidan, “Nashriyoti Behbudiya” faoliyati bo'yicha bosma adabiyotlar va nashr tarixi tadqiq etildi, qaysi darsliklar, risolalar va adabiyotlar bosilgani hamda qanday tarqatilgani aniqlashga harakat qilindi [4]. Uchinchidan, ma'rifatparvarlik va publik xizmat jihatidan Behbudiyning kutubxona hamda nashriyot orqali jamiyatga ko'rsatgan ta'siri tahlil qilindi: kitobxonlik darajasi, o'qishga qiziqish, jamiyatdagi ma'rifiy kayfiyat o'zgarishi kabi omillar rad etilmas-o'rganildi. To'rtinchidan, natijalar jadval shaklida taqdim etildi, bunda kutubxonaning faoliyat ko'rsatkichlari (masalan, xizmat qilgan kitobxonlar soni, fond hajmi) hamda nashriyotning bosma mahsulotlari va tarqatish tarmoqlari ko'rsatildi.

Tahlillar va natijalar

Tadqiqot jarayonida quyidagi natijalar aniqlandi. Birinchi jadvalda “Behbudiya kutubxonasi”ning xizmat ko'rsatish ko'rsatkichlari, ikkinchi jadvalda esa “Nashriyoti Behbudiya” tomonidan bosilgan mahsulotlar va tarqatish tarmoqlari namoyish etiladi.

Jadval 1. “Behbudiya kutubxonasi”ning xizmat ko'rsatish ko'rsatkichlari

Ko'rsatkich	Ma'lumotlar	Izoh
Ta'sis yili	1908 yil	“Qiroatxonayi Behbudiya” nomi bilan ochilgan. [3]
Ishlash vaqti	09:00-17:00 va 18:00-24:00	Kutubxonaning kunduzgi va kechki navbatlarda ishlagani. [3]
Kitobxonlar soni (bir navbat)	60-110 kishi	Kutubxona xizmatidan foydalanayotgan kitobxonlar soni diapazoni. [3]
Fond hajmi	600+ kitob va risola	Manbaga ko'ra kutubxonada 600 ga yaqin kitob va risola jamlangani qayd etilgan. [3]
Xalqaro adabiyotlar almashuvi	Turkiya, Qrim, Kavkaz, Germaniya va boshqa mamlakatlardan kitoblar olib kelinishi	1914-yilda Behbudiyning sayohatlari orqali kutubxonaga xorijiy adabiyotlar keltirilgani. [11]

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, Behbudiya kutubxonasi nafaqat kitob o'qish joyi, balki ma'rifiy axborot markazi sifatida faoliyat yuritgan. Kutubxonaning kechki navbatda ishlashi, xizmat ko'rsatish darajasi va xalqaro manbalarni jamlangani uning zamonaviyligiga ishora qiladi. Ikkinchi jadval nashriyot faoliyatini ko'rsatadi.

Jadval 2. “Nashriyoti Behbudiya” ning bosma mahsulotlari va tarqatish tarmoqlari

Mahsulot turi	Bosilgan yil / misoli	Tarqatish tarmoqlari	Izoh
Darsliklar (masalan, “Risolai asbobi savod”)	1905 yil	Samarqand, Buxoro maktablari	Usuli-jadid maktablari uchun tayyorlangan. [18]
Tarixiy adabiyotlar, risolalar	1913–1915 yillar	Turkiya, Qrim, Kavkaz, Hindiston, Eron	Bosmalar xalqaro aloqalar orqali tarqalgan. [11]
Kitob-do‘kon tarmog‘i	1913 yilda tashkil etilgan	Toshkent, Samarqand, Buxoro, Andijon, Qo‘qon	Behbudiyning kitob savdo tarmog‘i shakllantirildi. [10]
Gazeta va jurnal nashri (masalan, “Samarqand” gazetasi)	1913 yil aprelidan	Turkiston hududi va undan tashqarida	Nashriyot xizmatlari matbuot bilan ham bog‘liq edi. [5]

Mazkur jadval ko‘rsatadiki, Nashriyoti Behbudiya faoliyati keng qamrovli bo‘lgan, bosma mahsulotlar faqat darslik bilan cheklanmagan, balki tarixiy, ilmiy adabiyotlar va matbuot mahsulotlari ham muhim o‘rin olgan. Tarqatish tarmoqlari esa faqat mahalliy emas, xalqaro aloqalar orqali kitob va adabiyotlar keltirilgani ma‘lum. Natijalar shuni ko‘rsatadiki: Behbudiyning ma‘rifatparvarlik jihatdan olib borgan xizmatlari kutubxona va nashriyot orqali amalga oshirilgan va bu xizmatlar jamiyatning ma‘naviy-madaniy uyg‘onishiga sezilarli hissa qo‘shgan.

Muhokama

Ushbu tahlillar natijasida ko‘rinib turibdiki, Mahmudxo‘ja Behbudiyning ma‘rifatparvarlik yo‘lida yaratgan “Behbudiya kutubxonasi” va “Nashriyoti Behbudiya” tashkilotlari turkiy-musulmon jamiyatida kitob, adabiyot va ma‘rifatga bo‘lgan e‘tiborning oshishiga xizmat qildi. Kutubxonaning 09:00-17:00 va 18:00-24:00 navbatda ishlashi, fond hajmi va kitobxonlar soni — bularning barchasi o‘sha davrda keng ko‘lamsiz ma‘lumot manbalaridan foydalanish imkoniyatini yaratganini bildiradi. Bundan tashqari, nashriyotning bosma adabiyot, kitob-do‘konlar tarmog‘i va matbuot bilan shug‘ullanishi — Behbudiyning ma‘rifiy tafakkurini tashkilot sifatida yaratishda faolligi edi. Ushbu faoliyatlar orqali u nafaqat savodsizlikka qarshi kurashdi, balki jamiyatda ilmga, o‘qishga, kitobga hurmat ruhini uyg‘otdi. Boshqa jihatdan qaraganda, Behbudiyning bu xizmatlari jadidchilik harakatining targ‘ibotchisi va poydevori sifatida

ham tushunilishi mumkin: kitobxona va nashriyot yangi uslub maktablari bilan birgalikda, ma'rifiy infrastrukturani tashkil etish vositalaridir.

Xulosa

Mazkur maqolada Mahmudxo'ja Behbudiyning “Behbudiya kutubxonasi” va “Nashriyoti Behbudiya” orqali amalga oshirgan ma'rifiy xizmatlari tahlil qilindi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, Behbudiyning kutubxona va nashriyot tashkil etish orqali xalqni ilm-ma'rifatga jalb qilish, turkiy-musulmon jamiyatida ma'naviy uyg'onish jarayoniga hissa qo'shish yo'lida qadam tashlaganligi aniq. Kutubxonaning ish vaqti, kitobxonlar soni, fondning xususiyati va nashriyotning bosma mahsulotlari bilan kitobdo'konlar tarmog'i — bularning barchasi Behbudiyning ma'rifiy infrastrukturasi qurishdagi amaliy yo'nalishlari sifatida namoyon bo'ladi. Biroq, bu xizmatlar siyosiy va iqtisodiy cheklovlarga duch kelgan, shuningdek, muassasalarning o'zini barqaror saqlashi uchun keng jamiyat qo'llab-quvvatlashi zarur bo'lgan. Shu bilan birga, Behbudiyning tashabbuskorligi, moliyaviy o'z zimmasiga olgan xarajatlari va xalqqa xizmat qilishga bo'lgan fidoyiligi ma'rifatparvarlik paradigmasining yorqin namunasi bo'ladi. Bugungi kunda, O'zbekistonda madaniyat, ta'lim va kutubxona sohalarini rivojlantirish jihatidan behbudiyning bu xizmatlari tarixiy meros sifatida o'rganilishi va undan ilhom olinishi muhim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Khalid, A. (1998). *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
2. Odiljonova, D. N. (2023). Mahmudxo'ja Behbudiyning hayot, ijodi va uning faoliyati. *Journal of Innovations in Scientific and Educational Research*, 6(2).
3. Sadullayev, U. S. (2023). Mahmudxo'ja Behbudiyning Turkiston jadidchiligida tutgan o'rni. *Nasional Research Journal*, 2(1).
4. Tarixning zamonaviy transformatsiyasi. (2024). Andijon davlat pedagogika instituti.
5. “Mahmudxo'ja Behbudi – Turkiston jadidchilik harakatining yetakchisi.” (2025). *O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi* axboroti.
6. “Mahmudxo'ja Behbudi asarlarini qisqacha ko'zdan kechirish.” (2025). *Xadicha* uz.

TURKIY XALQLAR TAFAKKURIDA BODRIYAR KONSEPSIYASINING FALSAFIY TALQINI

Chinpo'latov Umid O'tkir o'g'li

O'zbekiston Milliy universiteti magistranti

Annotatsiya: Maqolada Jan Bodriyarning simulyakrlar va simulyatsiya konsepsiyasini turkiy xalqlar tafakkurining asosiy manbalari – Mahmud Koshg'ariyning «Devonu lug'otit turk», Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig», Ahmad Yassaviyning «Hikmatlar»i va Alisher Navoiyning «Mahbub ul-qulub» asarlari kontekstida falsafiy tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqot Bodriyar g'oyalari va turkiy tafakkur o'rtasidagi o'xshashliklar va farqlarni aniqlashga qaratilgan bo'lib, zamonaviy giperreallik sharoitida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarning o'rnini baholaydi. Qolaversa, mazkur maqola turkiy falsafiy merosning zamonaviy muammolarni hal qilishdagi potentsialini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Jan Bodriyar, simulyakr, simulyatsiya, giperreallik, turkiy tafakkur, Mahmud Koshg'ariy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiy, falsafa, axloq, ma'naviyat.

Аннотация: Статья посвящена философскому анализу концепции симулякров и симуляции Жана Бодрийяра в контексте основных источников тюркской мысли – «Дивану лугат ат-турк» Махмуда Кашгари, «Кутадгу билиг» Юсуфа Хас Ходжиба, «Хикматов» Ахмада Яссави и «Махбуб ул-кулуб» Алишера Навои. Исследование направлено на выявление сходств и различий между идеями Бодрийяра и тюркской философской традицией, а также на оценку роли духовно-нравственных ценностей в условиях современной гиперреальности. Кроме того, данная статья демонстрирует потенциал тюркского философского наследия в решении актуальных проблем современности.

Ключевые слова: Жан Бодрийяр, симулякр, симуляция, гиперреальность, тюркская мысль, Махмуд Кашгари, Юсуф Хас Ходжиб, Ахмад Яссави, Алишер Навои, философия, этика, духовность.

Abstract: The article is devoted to the philosophical analysis of Jean Baudrillard's concept of simulacra and simulation in the context of the main sources of Turkic thought – Mahmud al-Kashgari's Divanü Lughat at-Turk, Yusuf Khass Hajib's Kutadgu Bilig, Ahmad Yasawi's Hikmats, and Alisher Navoi's Mahbub ul-Qulub. The research aims to identify the similarities and differences between Baudrillard's ideas and the Turkic philosophical tradition, while assessing the role of spiritual and moral values in the

conditions of contemporary hyperreality. Furthermore, this article highlights the potential of Turkic philosophical heritage in addressing modern challenges.

Keywords: Jean Baudrillard, simulacrum, simulation, hyperreality, Turkic thought, Mahmud al-Kashgari, Yusuf Khash Hajib, Ahmad Yasawi, Alisher Navoi, philosophy, ethics, spirituality.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, texnologik taraqqiyot va ommaviy axborot vositalarining shiddatli rivojlanishi voqelikning idrok etilishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Fransuz faylasufi Jan Bodriyar o'zining «Simulyakrlar va Simulyatsiya» (1981) asarida bu o'zgarishlarni chuqur tahlil qilib, «giperreallik» tushunchasini ilgari surdi [1]. Bodriyar nazariyasiga ko'ra, zamonaviy jamiyatda tasvirlar va modellar asl voqelikdan ustun kelib, o'z-o'zidan mustaqil bir reallikni yaratadi, bu esa asl nusxasi bo'lmagan «simulyakrlar» dunyosiga olib keladi. Bu holat voqelik va uning tasviri o'rtasidagi chegaralarni xiralashtirib, insonning haqiqatni anglash qobiliyatini shubha ostiga qo'yadi. Bodriyar, ayniqsa, ommaviy axborot vositalari, reklama va iste'mol madaniyatining bu jarayondagi rolini ta'kidlab, haqiqatning o'rnini uning sun'iy nusxalari egallashini ko'rsatib beradi. Bu esa insoniyatni doimiy ravishda o'zgaruvchan va noaniq «belgilar o'rmoni»da yashashga majbur qiladi.

Shu bilan birga, turkiy xalqlar tafakkuri ming yillar davomida shakllangan boy falsafiy merosga ega. Bu merosda inson, jamiyat, axloq, ma'naviyat va haqiqat tushunchalari chuqur o'rganilgan. Mahmud Koshg'ariyning «Devonu lug'otit turk» asaridagi til va madaniyat uyg'unligi [2], Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig» dostonidagi adolat va hikmat g'oyalari [3], Ahmad Yassaviyning «Hikmatlar»idagi tasavvufiy ma'rifat va ilohiy ishq [4], shuningdek, Alisher Navoiyning «Mahbub ul-qulub» asaridagi insoniy fazilatlar va ijtimoiy axloqqa oid qarashlar [5] turkiy tafakkurning asosini tashkil etadi. Bu asarlar o'z davrining ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy muammolariga javob berish bilan birga, universal falsafiy qadriyatlarni ham o'zida mujassam etgan. Mirzajon Rahimovning «Turkiy tafakkur va Sharq falsafasi manbalari» asari esa bu merosni tizimli o'rganish uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi[6].

Mazkur maqola Bodriyar g'oyalari va turkiy tafakkur o'rtasidagi dialogni o'rnatish orqali zamonaviy falsafiy muammolarga yangicha yondashuvlarni taklif etadi. Xususan, virtual reallik va axloq falsafasi bo'yicha A.Shukurovning ishlari [7] Bodriyar nazariyasini zamonaviy texnologik kontekstda tahlil qilish uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi.

Jan Bodriyarning «Simulyakrlar va Simulyatsiya» asaridagi asosiy tushunchalar, jumladan, simulyakr, simulyatsiya, giperreallik va tasvirning to'rt bosqichi chuqur o'rganiladi [1]. Bu tushunchalarning mohiyati, ularning zamonaviy jamiyatga ta'siri va

falsafiy ahamiyati tahlil qilinadi. Shu bilan birga, virtual reallik va axloq falsafasi bo'yicha Shukurov A.ning ishlari [7] Bodriyar konsepsiyasini hozirgi texnologik sharoitda tushunish uchun qo'shimcha nazariy baza yaratadi.

Turkiy xalqlar tafakkurining fundamental manbalari – Mahmud Koshg'ariyning «Devonu lug'otit turk» [2], Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig» [3], Ahmad Yassaviyning «Hikmatlar»i [4] va Alisher Navoiyning «Mahbub ul-qulub» [5] asarlari mazmun-mohiyati falsafiy jihatdan ko'rib chiqiladi. Bu asarlardagi voqelik, haqiqat, axloq, ma'naviyat, inson va jamiyatga oid g'oyalar aniqlanadi. Mirzajon Rahimovning «Turkiy tafakkur va Sharq falsafasi manbalari» asari [6] turkiy falsafiy merosni tizimli o'rganishda metodologik yo'nalish beradi.

Bodriyar konsepsiyasi va turkiy tafakkur o'rtasidagi o'xshashliklar, farqlar va o'zaro bog'liqliklarni ochib berishga qaratilgan qiyosiy tahlil amalga oshiriladi. Xususan, har bir manbada voqelikning qanday idrok etilishi, tasvir va asl nusxa munosabatlari, axloqiy me'yorlarning o'rni kabi masalalar Bodriyar nazariyasi prizmasidan baholanadi. Bu tahlil insonning haqiqatni anglashdagi turli yondashuvlarni aniqlashga yordam beradi.

Hermenevtik yondashuv har bir asarning tarixiy-madaniy kontekstini hisobga olgan holda, ulardagi falsafiy ma'nolarni chuqur talqin qilish imkonini beradi. Bu metod orqali matnlarning asl maqsadi va ularning zamonaviy davr uchun ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot natijasida Bodriyar g'oyalarining turkiy tafakkur bilan sintezini amalga oshirish orqali yangi falsafiy xulosalar shakllantiriladi va zamonaviy giperreallik sharoitida turkiy falsafiy merosning ma'naviy-axloqiy yo'l-yo'riqlar bera olish potentsiali baholanadi.

Jan Bodriyarning «Simulyakrlar va Simulyatsiya» asari zamonaviy jamiyatda voqelikning tabiatini o'zgartirgan to'rtta ketma-ket tasvir bosqichini ta'riflaydi [1]. Bu bosqichlar tasvirning asl voqelikdan asta-sekin uzoqlashib, o'z-o'zidan mustaqil bir reallikka aylanish jarayonini ko'rsatadi:

Bu dastlabki bosqichda tasvir asl nusxaga sodiq bo'lib, uni to'g'ri ifodalaydi. Tasvir va voqelik o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjud. Masalan, konsertning tahrirlanmagan video yozuvi yoki sayohatchining o'z tajribalarini aks ettiruvchi fotosuratlar asl voqelikning ishonchli nusxasi hisoblanadi. Bu yerda tasvirning asosiy vazifasi – haqiqatni aks ettirishdir.

Bu bosqichda tasvir asl nusxadan chetga chiqadi, voqelikni noto'g'ri ko'rsatadi yoki uni o'zgartiradi. Reklama kampaniyalari ko'pincha mahsulotning asl holatini buzib ko'rsatadi, unga keraksiz xususiyatlar yuklaydi, bu esa iste'molchida noto'g'ri tasavvur uyg'otadi. Bu bosqichda tasvirning maqsadi – voqelikni manipulyatsiya qilishdir.

Bu bosqichda tasvir o'zini voqelik sifatida ko'rsatadi, lekin aslida uning ortida hech qanday haqiqat yo'q. Tasvirning o'zi voqelikka aylanadi. Masalan, yong'in mashqlari haqiqiy xavfni simulyatsiya qiladi, lekin aslida yong'in mavjud emas. Bu holatda tasvirning maqsadi – voqelikning yo'qligini yashirishdir.

Bu eng yuqori bosqich bo'lib, tasvir o'z-o'zidan mustaqil bir reallikka aylanadi – bu sof simulyakr. Simulyakrning asl nusxasi mavjud emas, u o'z-o'ziga ishora qiladi. «Yura davri parki» filmi bunga yorqin misol bo'la oladi, chunki undagi dinozavrlar aslida mavjud emas, ular faqat tasvirlar orqali yaratilgan giperreallikning bir qismidir. Bu bosqichda tasvirning maqsadi – o'z-o'zini yaratish va voqelikni butunlay almashtirishdir.

Bodriyar bu jarayonni «giperreallik» deb ataydi, bu yerda simulyatsiya haqiqatdan ko'ra haqiqiyroq bo'lib qoladi. Ommaviy axborot vositalari, iste'mol madaniyati va texnologiyalar orqali yaratilgan bu dunyoda insonlar asl voqelikdan uzoqlashib, tasvirlar dunyosida yashay boshlaydilar. Giperreallikda haqiqat va yolg'on, asl va nusxa o'rtasidagi farq yo'qoladi, hamma narsa bir xil darajada «haqiqiy» bo'lib ko'rinadi. Bu esa insonning tanqidiy fikrlash qobiliyatini susaytirib, uni passiv iste'molchiga aylantiradi.

Turkiy xalqlar tafakkurida voqelik va haqiqat tushunchalari chuqur ma'naviy va axloqiy asoslarga ega bo'lib, Bodriyar konsepsiyasiga nisbatan sezilarli darajada boshqacha talqin qilinadi. Bu asarlarda haqiqat mutlaq va erishish mumkin bo'lgan qadriyat sifatida ko'riladi.

Mahmud Koshg'ariyning XI asrda yozilgan «Devonu lug'otit turk» asari turkiy tilning boyligini ko'rsatish bilan birga, turkiy xalqlarning dunyoqarashi, urf-odatlar, ijtimoiy tuzilishi va falsafiy qarashlarini ham aks ettiruvchi noyob manbadir [2]. Asarda so'zning qudrati, tabiat bilan uyg'unlik va bilimning ahamiyati markaziy o'rin tutadi. Koshg'ariy uchun til – bu voqelikni aks ettiruvchi va shakllantiruvchi asosiy vosita. So'zlar orqali inson dunyoni anglaydi, o'zaro muloqot qiladi va o'z madaniyatini avloddan avlodga yetkazadi. Bu yerda so'z va ma'no o'rtasidagi bog'liqlik mustahkam bo'lib, Bodriyar ta'riflaganidek, ma'nosiz simulyakrlar g'oyasiga zid keladi. Koshg'ariy asarida haqiqat – bu tabiatning o'zi, insonning undagi o'rni, uning axloqiy me'yorlarga rioya qilishi va til orqali ifodalangan milliy qadriyatlar bilan bog'liq. Uning asarida tilning dialektik xususiyatlari, so'z yasalishi va ma'no o'zgarishlari tahlil qilinadi, bu esa tilning doimiy rivojlanishda ekanligini ko'rsatadi. Bu esa haqiqatning statik emas, balki dinamik ekanligini anglatadi, ammo u har doim real asosga ega bo'ladi.

Alisher Navoiyning XV asrda yozilgan «Mahbub ul-qulub» asari jamiyatdagi turli toifalarning axloqiy qiyofasini tahlil qilib, adolat, saxovat, kamtarlik kabi fazilatlarni ulug'laydi va ochko'zlik, kibr, riyokorlik kabi illatlarni qoralaydi [5]. Navoiy uchun haqiqat – bu insoniy kamolot va ijtimoiy adolat. Uning asarida tasvirlangan har bir toifa va ularning xususiyatlari real jamiyatdagi mavjud holatlarning aksidir. Navoiyning tanqidlari va tavsiyalari asl voqelikka asoslangan bo'lib, insonni axloqiy me'yorlarga rioya qilishga undaydi. Bodriyar ta'riflaganidek, «asl nusxasi yo'q» tasvirlar emas, balki real hayotiy tajribalar va ijtimoiy munosabatlar tahlil qilinadi. Navoiyning falsafasi insonni o'z-o'zini anglashga, jamiyatda o'z o'rnini topishga va ezgu amallar qilishga

chorlaydi. Uning asarida tasvirlangan axloqiy qadriyatlar giperreallikning ma'naviy bo'shlig'iga qarshi turuvchi muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Navoiyning asari insonni o'zining ichki dunyosini boyitishga va tashqi ko'rinishlarga emas, balki haqiqiy qadriyatlarga e'tibor berishga undaydi.

Bodriyar konsepsiyasi va turkiy tafakkur o'rtasidagi qiyosiy tahlil bir qator muhim o'xshashliklar va farqlarni ochib beradi. Bu tahlil zamonaviy giperreallik sharoitida turkiy falsafiy merosning ahamiyatini yanada yorqinroq ko'rsatadi.

Ikkala yondashuv ham tasvirning voqelikni aks ettirishdagi murakkabligini tan oladi. Bodriyar tasvirning voqelikdan ajralib, o'z-o'ziga aylanishini ta'kidlasa, turkiy tasavvufda zohiriy (tashqi) ko'rinishning aldamchi bo'lishi mumkinligi, haqiqiy ma'no esa botinda (ichki) yashiringanligi g'oyasi mavjud. Bu ikkala holatda ham insonning yuzaki ko'rinishlarga ishonmasligi, chuqurroq ma'no izlashi zarurligi ta'kidlanadi. Tasavvufda zohiriy dunyo o'tkinchi va aldamchi bo'lib, haqiqiy ma'no ilohiy olamda yashiringan. Bodriyar esa zamonaviy dunyoda bu zohiriy ko'rinishlarning o'zi yagona «haqiqat»ga aylanib qolganini ko'rsatadi.

Shukurov A.ning «Virtual reallik va axloq falsafasi» (maqolalar to'plami) Bodriyar konsepsiyasini zamonaviy virtual reallik sharoitida tahlil qilish uchun muhim asos bo'ladi [7]. Virtual reallik texnologiyalari simulyatsiya g'oyasini yangi bosqichga olib chiqib, insonning voqelikni idrok etishini yanada murakkablashtiradi. Virtual dunyolar tobora realistlik bo'lib borar ekan, haqiqat va illyuziya o'rtasidagi chegara yanada xiralashadi. Bu sharoitda turkiy tafakkurdagi axloqiy me'yorlar va ma'naviy qadriyatlarning ahamiyati yanada ortadi.

Virtual dunyoda insonning axloqiy tanlovlari, uning haqiqatga bo'lgan munosabati va ma'naviy yo'nalishi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Turkiy falsafadagi komil inson g'oyasi virtual reallikning salbiy ta'sirlariga qarshi ma'naviy immunitetni shakllantirishda muhim rol o'ynashi mumkin. Komil inson o'zining ichki dunyosini poklagan, axloqiy qadriyatlarga amal qiladigan va haqiqatga intiladigan shaxsdir. Bunday inson virtual dunyoning aldamchi ko'rinishlariga berilmay, o'zining ma'naviy asoslarini saqlab qoladi. Turkiy tafakkur insonni o'z-o'zini anglashga, ichki dunyosini boyitishga va tashqi ko'rinishlarga emas, balki haqiqiy qadriyatlarga e'tibor berishga undaydi. Bu esa zamonaviy giperreallik sharoitida insoniyat uchun muhim yo'l-yo'riq bo'lib xizmat qilishi mumkin. Virtual reallikning axloqiy muammolari, masalan, virtual zo'ravonlik, shaxsiy ma'lumotlarning xavfsizligi va virtual dunyoda shaxsiyatning o'zgarishi kabi masalalar turkiy falsafaning axloqiy tamoyillari asosida hal qilinishi mumkin. Masalan, Navoiyning adolat va insonparvarlik g'oyalari virtual dunyoda ham adolatli munosabatlarni o'rnatishga yordam beradi, Yassaviyning nafsni tiyish haqidagi hikmatlari esa virtual qaramlikning oldini olishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Jan Bodriyarning simulyakrlar va simulyatsiya konsepsiyasi zamonaviy jamiyatdagi voqelikning o'zgarishini tushunish uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Uning giperreallik haqidagi g'oyalari insonning haqiqatni idrok etishdagi qiyinchiliklarni ko'rsatadi. Bu konsepsiya ommaviy axborot vositalari, iste'mol madaniyati va texnologik taraqqiyotning insonning voqelikni idrok etishiga ta'sirini chuqur tahlil qiladi, haqiqat va uning tasviri o'rtasidagi chegaralarning xiralashishini ko'rsatadi.

Turkiy xalqlar tafakkurining boy falsafiy merosi esa bu muammolarga o'ziga xos javoblar bera oladi. Mahmud Koshg'ariyning til va madaniyat uyg'unligi [2], Yusuf Xos Hojibning adolat va hikmat g'oyalari [3], Ahmad Yassaviyning tasavvufiy ma'rifati [4] va Alisher Navoiyning insoniy fazilatlar va ijtimoiy axloqqa oid qarashlari [5] Bodriyar ta'riflagan simulyakrlar dunyosiga qarshi kuchli ma'naviy himoya bo'lib xizmat qilishi mumkin. Bu asarlar insonni yuzaki ko'rinishlardan uzoqlashib, ichki dunyosini poklashga va mutlaq haqiqatga intilishga chorlaydi.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, turkiy tafakkurda voqelik va haqiqat tushunchalari chuqur ma'naviy va axloqiy asoslarga ega bo'lib, insonni yuzaki ko'rinishlardan uzoqlashib, ichki dunyosini poklashga va mutlaq haqiqatga intilishga chorlaydi. Bodriyar esa zamonaviy jamiyatni bu yo'ldan adashgan deb hisoblaydi. Shu sababli, turkiy falsafiy merosni o'rganish va uni zamonaviy kontekstda talqin qilish, ayniqsa virtual reallik va giperreallik sharoitida insoniyatning ma'naviy-axloqiy yo'nalishini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu maqola turkiy tafakkurning zamonaviy falsafiy muammolarni hal qilishdagi potentsialini ochib berishga xizmat qiladi. Kelajakdagi tadqiqotlar Bodriyar konsepsiyasining turkiy madaniyat va san'atdagi aksini, shuningdek, turkiy falsafaning virtual dunyodagi axloqiy dilemmalarni hal qilishdagi amaliy qo'llanilishini o'rganishi mumkin.

Foydalanilgan dabiyotlar ro'yxati:

- [1] Baudrillard J. *Simulacres et simulation* //(No Title). – 1981.
- [2] Koshg'ariy M. *Devonu lug'otit turk*. “O'zbekiston” nashriyoti, 2022. –474 b.
- [3] Hojib Y. X. *Qutadg'u bilig*. “Cho'lpon” nashriyoti, 2007. – 200 b.
- [4] Yassaviy A. *Hikmatlar*. “O'zbekiston” nashriyoti, 2022. – 600 b.
- [5] Mahbub ul-qulub. Alisher Navoiy. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018. – 172 b.
- [6] Rahimov M. *Turkiy tafakkur va Sharq falsafasi manbalari*. – Toshkent: 2022. – 154 b.
- [7] Sharofovich Sh. A. *Virtuality as a New Ontological Model of the World* //Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture. – 2021. – T. 2. – №. 10. – С. 51-54.
- [8] Шукуров А. Ш. Влияние виртуализации на социокультурные процессы //66-я Международная научная конференция Астраханского государственного технического университета. – 2022. – С. 599-601.

“KELAJAK O‘QITUVCHISI” KONSEPSIYASIDA FASILITATORLIK VA MENTORLIK FAOLIYATINING PEDAGOGIK MEZONLARI

Qobilova Munavvar Dilmurad qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Pedagogika nazariyasi va tarixi magistranti

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada “kelajak o‘qituvchisi” konsepsiyasi, zamonaviy pedagogning yangi roli hamda fasilitatorlik va mentorlik faoliyatlarining ta’lim jarayonidagi o‘rni yoritilgan. Maqolada o‘qituvchining o‘quvchini mustaqil fikrlashga, ijodkorlikka va o‘zini o‘zi rivojlantirishga undovchi metodlari tahlil qilingan. Shuningdek, fasilitator va mentor sifatida o‘qituvchining pedagogik mezonlari hamda ularning o‘zaro uyg‘unligi ko‘rib chiqilgan.

АННОТАЦИЯ: В данной статье раскрывается содержание концепции «Учитель будущего», рассматриваются новые роли современного педагога, а также значение фасилитаторской и менторской деятельности в образовательном процессе. Анализируются методы, способствующие развитию самостоятельного и творческого мышления учащихся. Определены педагогические критерии фасилитатора и ментора, а также их взаимосвязь в процессе обучения.

ANNOTATION: This article discusses the concept of the “Teacher of the Future”, focusing on the new roles of modern educators and the importance of facilitation and mentoring in the educational process. The paper analyzes methods that promote independent and creative thinking among learners. It also defines the pedagogical criteria of facilitators and mentors and examines their interconnection in the teaching and learning process.

Kalit so‘zlar: kelajak o‘qituvchisi, fasilitator, mentor, pedagogik mezon, kompetensiya, innovatsion ta’lim, zamonaviy pedagogika.

Ключевые слова: учитель будущего, фасилитатор, ментор, педагогические критерии, компетенции, инновационное образование, современная педагогика.

Keywords: teacher of the future, facilitator, mentor, pedagogical criteria, competence, innovative education, modern pedagogy.

Kirish:

Bugungi kunda ta’lim tizimi yangi bosqichga ko‘tarilib, inson kapitalini rivojlantirish, innovatsion fikrlash va raqamli savodxonlikni shakllantirish asosiy vazifalardan biriga aylandi. Shu jarayonda o‘qituvchi shunchaki bilim manbai emas, balki o‘quvchi shaxsining intellektual va ma’naviy rivojlanishiga yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi shaxs sifatida qaralmoqda.

XXI asrda ta'lim tizimida kechayotgan jadal o'zgarishlar o'qituvchining rolini tubdan yangicha talqin etishni taqozo etmoqda. Endilikda o'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki o'quvchining mustaqil fikrlashi, ijodiy salohiyati va hayotiy ko'nikmalarini rivojlantiruvchi shaxs — fasilitator va mentor sifatida namoyon bo'lmoqda.

“Kelajak o'qituvchisi” konsepsiyasi aynan mana shunday o'qituvchi modelini nazarda tutadi. Bunday pedagog ta'lim jarayonida o'quvchini faol ishtirokchi sifatida shakllantiradi, mustaqil o'rganishga undaydi hamda hamkorlik va muloqotga asoslangan o'quv muhitini yaratadi. Shu nuqtai nazardan, fasilitatorlik va mentorlik faoliyatlari zamonaviy ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismlariga aylanmoqda.

Kelajak o'qituvchisi — bu o'quvchining mustaqil fikrlashi, ijodiy salohiyatini namoyon etishi va hayotiy kompetensiyalarni egallashiga ko'maklashuvchi shaxsdir. U o'z faoliyatida an'anaviy bilim berishdan ko'ra, o'quvchi shaxsini rivojlantirishga yo'naltirilgan fasilitatorlik va mentorlik yondashuvlarini qo'llaydi.

Asosiy qism

1. “Kelajak o'qituvchisi” konsepsiyasining mazmuni.

“Kelajak o'qituvchisi” tushunchasi — bu o'qituvchining shaxsiy va kasbiy rivojlanishga tayyorligi, raqamli kompetensiyalarga ega bo'lishi, ijodkorlik va innovatsion fikrlash asosida ta'lim jarayonini tashkil etish qobiliyatini ifodalaydi.

Bunday o'qituvchi quyidagi xususiyatlarga ega bo'lishi lozim:

Ta'lim jarayonini shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida tashkil etadi;

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanadi;

O'quvchilar bilan tenglik, hurmat va ishonchga asoslangan muloqot olib boradi;

Fasilitator va mentor sifatida o'quvchilarning ichki salohiyatini ochadi.

2. Fasilitatorlik faoliyatining pedagogik mezonlari.

Fasilitator (lotincha *facilitare* — “yengillashtirmoq”) — bu o'quv jarayonida sharoit yaratib beruvchi, yo'naltiruvchi shaxsdir. U o'quvchining bilim olish jarayonida faol ishtirokini ta'minlaydi.

Fasilitatorlik faoliyatining asosiy pedagogik mezonlari quyidagilardan iborat:

1. Shaxsga yo'naltirilganlik — har bir o'quvchining individual xususiyatlarini inobatga olish;

2. Erkin fikrlash muhiti yaratish — o'quvchini o'z fikrini erkin ifoda etishga undash;

3. Muammoli ta'lim metodlarini qo'llash — mustaqil tahlil, izlanish va yechim topish imkoniyatini yaratish;

4. Refleksiya va o'z-o'zini baholashni rag'batlantirish — o'quvchi o'z faoliyatini tahlil qila olishi;

5. Hamkorlik va jamoaviy o'rganish — o'quvchilar orasida muloqot, o'zaro yordam va fikr almashuvga asoslangan ta'limni yo'lga qo'yish.

3. Mentorlik faoliyatining pedagogik mezonlari.

Mentorlik — bu tajribali o'qituvchi yoki rahbarning o'quvchi yoki yosh pedagogga kasbiy va shaxsiy rivojlanishda yo'l-yo'riq ko'rsatish faoliyatidir. Mentorlikda asosiy maqsad — o'quvchi yoki shogirdning salohiyatini ochish, unga o'z yo'lini topishga yordam berishdir.

Mentorlik faoliyatining mezonlari:

1. Shaxsiy namuna — mentor o'zining xulqi, bilimdonligi va madaniyati bilan ibrat bo'ladi;
2. Psixologik qo'llab-quvvatlash — o'quvchi yoki yosh o'qituvchining ishonchini mustahkamlash;
3. Kasbiy rivojlanish rejasi — shogirdning o'sish yo'lini belgilash va unga tizimli yordam berish;
4. Innovatsion tafakkur — yangilik yaratish, muammolarga ijodiy yondashish ko'nikmalarini rivojlantirish;
5. Samarali muloqot va tahlil — mentor o'z fikrini aniq, asosli yetkazadi, shogirdni fikrlashga undaydi.

4. Fasilitatorlik va mentorlik faoliyatining o'zaro uyg'unligi.

Ta'lim jarayonida fasilitatorlik va mentorlik bir-birini to'ldiradi. Fasilitator o'quvchi uchun o'rganish muhiti va sharoitini yaratsa, mentor o'sha jarayonda shaxsiy yo'naltiruvchi, ruhiy va ma'naviy tayanch bo'lib xizmat qiladi.

Ularning uyg'unligi natijasida o'quvchi:

Mustaqil fikrlovchi, faol shaxs sifatida shakllanadi;

O'z imkoniyatlarini anglaydi va ulardan samarali foydalanishni o'rganadi;

Ta'limda mas'uliyat va refleksiya ko'nikmalarini egallaydi

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, “kelajak o'qituvchisi” — bu innovatsion fikrlovchi, doimiy o'rganishga tayyor, o'quvchi shaxsini rivojlantiruvchi, ijtimoiy hamda texnologik o'zgarishlarga moslashuvchan pedagogdir.

Fasilitatorlik faoliyati orqali u o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, ijodkorligini rivojlantiradi; mentorlik orqali esa ularning shaxsiy va kasbiy o'sishini qo'llab-quvvatlaydi.

Bu ikki faoliyatning uyg'unligi natijasida ta'lim sifati oshadi, o'quvchilar esa o'z hayotini ongli ravishda boshqaruvchi, mas'uliyatli va faol shaxslar sifatida shakllanadilar.

“Kelajak o'qituvchisi” konsepsiyasi ana shu yangi pedagogik yondashuvni o'z ichiga olib, zamonaviy o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi, shaxsiy fazilatlar va pedagogik mahoratini belgilovchi mezonlarni aniqlaydi.

“Kelajak o'qituvchisi” konsepsiyasida fasilitatorlik va mentorlik faoliyatlari o'qituvchining yangi kasbiy modelini belgilaydi. Bunday o'qituvchi — o'quvchining

o'rganish jarayonini boshqaruvchi emas, balki unga yo'naltiruvchi, hamroh, maslahatchi sifatida namoyon bo'ladi.

Pedagogik mezonlar esa bu jarayonning samaradorligini ta'minlaydi: shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, innovatsion fikrlash, hamkorlik, motivatsiya va refleksiya. Shu tariqa, kelajak o'qituvchisi — zamon bilan hamnafas, raqamli, kreativ va insonparvar shaxs sifatida jamiyat taraqqiyotiga o'z hissasini qo'shadi.

“Kelajak o'qituvchisi” ana shu ikki rolni birlashtira olgan pedagogdir. U o'quv jarayonini boshqarish bilan birga, insoniylik, mehr, sabr-toqat va namuna orqali o'quvchilarni hayotga tayyorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-4884-son qarori.

2.Xodjayev, A. “Pedagogik mahorat va zamonaviy o'qituvchi modeli”. – Toshkent: Fan, 2022.

3.Hasanboeva, O., & Yuldasheva, D. “Ta'lim jarayonida fasilitatorlik yondashuvi”. – Toshkent, 2021.

4.Ziyayeva, N. “Mentorlik faoliyatining samaradorlik mezonlari”. – Pedagogika jurnali, №3, 2020.

UNESCO. Teachers of the Future: Global Framework for Teacher Competences. – Paris, 2020.

O'QUVCHILARNING FUTBOL O'YIN JARAYONIDA HARAKATLANISHI VA ULARNI NAZORAT QILISH XUSUSIYATLARI

Anorboyev Bekmurod Dilmurod o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Ortiqboyev Javoxir Abdurasul o'g'li

Jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishi 24/4-guruh 2-kurs talabasi

Samiyeva Shaxzoda Ruziqul qizi

Jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishi 24/10-guruh 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola futbolchilar mashg'ulotlarda umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlikni oshirish uchun qisqacha ma'lumot bayon etilgan.

Kalit so'zlar: futbol, sport, faoliyat, muvaffaqiyat, mashg'ulot, jismoniy sifat, ijobiy, tayyorgarlik.

Futboldagi yangi va samarali usullarining paydo bo'lishi futbolchilarning harakatlari yuksak darajada bo'lishini talab etmoqda. Har bir futbolchi bir o'yin davomida jamoasining g'alaba qozonishi uchun ko'pgina harakatlar bajarishadi.

Mutaxassislar futbol o'ynash uchun kamida uchta muhim qobiliyatga ega bo'lishlikni ta'kidlashadi. Ya'ni bu, jismonan rivojlangan, o'yin texnikasini egallagan va maydonda o'zini yaxshi tuta oladigan bo'lishlari kerak.

Ko'pgina futbol bo'yicha mutaxassislar R.A.Akramov, M.A.Godik, Yu.N.Lopachev, G.M. Sergeev, I.A. Koshbaxtieva, A.I. Talipjanovlar o'z ishlari futbolchining o'yindagi to'p bilan, to'psiz va o'yindagi boshqa holat harakatlarini tekshirishgan, ilmiy tadqiqot ishlari olib borishgan.

Bizga shu narsalar ma'lumki, futbolchining maydondagi asosiy harakatlariga: yurish, yugurish, to'p bilan yurish, to'p bilan yugurish, sakrashlar, to'pga zarba berish, to'pni to'xtatish, to'pni yon chiziqdan tashlash, fintlar, podkat tashlash va raqib bilan to'p uchun kurashish harakatlari kiradi. Bundan ko'rinib turibdiki, futbol mutaxassislari (o'z tadqiqot ishlari) futbolchilarining yuqorida ta'kidlangan harakatlarini o'rganishgan va ularni takomillashtirish kerakligini izoxlab o'tishgan. Futbol mutaxassisi Yu.M.Arestov futbolchining maydondagi asosiy harakati bu yugurishidir deb ta'kidlangan edi.

Mazkur tadqiqotlarda futbolchilarning yugurish harakatlarida, ya'ni futbolchilar o'yindagi to'p bilan yugurishlari, to'psiz yugurishlari, futbolchilar tomonidan 9-12 km bosib o'tishini va bu kursatkich keyinchalik 12-14 km ga etishini e'tirof etgan. Xaqiqatdan ham bu ko'rsatkichni o'sishini biz hozirgi futbolimizda ko'rishimiz mumkin. Bo'lib o'tgan jahon chempionatlarida ko'pgina futbol mutaxassislari futbolchilarning bir o'yindagi xar qanday holatdagi yugurishlarini kuzatishgan. Bunda ular futbolchining

sekin yugurishi va tezkor yugurishi, maksimal tez yugurishi va to'p bilan yugurishini o'rganishgan.

Futbol o'yinida futbolchilarning asosiy harakatlaridan bir to'p bilan muomalada bo'lishi, ya'ni to'p bilan harakatlanishlar bo'lib, unda futbolchilar to'pga zarba berish, bosh va oyoq bilan maydondagi aldamchi harakatlari, raqibi bilan to'p uchun kurashishi, to'pni olib yurish va to'pni to'xtatish harakatlarini bajarishadi.

N.M. Lyukshinov o'zining tadqiqot ishlarida futbolchining bir o'yindagi to'p bilan harakatlarini kuzatgan. Uning kuzatishicha futbolchining to'pga zarba berishi 37,6% ni, raqibi bilan to'p bilan uchun kurash va fintlar 20,8%, tupni olib yurish 17,7% ni va to'pni tuxtatishlar 23,9% ni tashkil etishini ko'rsatgan. To'pga zarba berishda 83,4% - oyoqda, 16,6% bosh bilan berilar ekan. SHulardan futbolchilar tomonidan oyoqda beriladigan zarbalarning oyoq tovonining ichki qismi bilan 26,5% oyoq yuzasining yon qisim bilan 30,3% eng ko'p zarbalar berilar ekan.

Raqib jamoasining darvozasiga to'p yo'llash, xar bir jamoa futbolchilarining asosiy maqsadidir. Futbolchilar tomondan darvoza tomon yo'llangan zarbalarning oyoqning qaysi qismida samarali bajarilishini M.S. Brilnning ishlaridan bilib olishimiz mumkin. Bu jadvaldan shuni kurishimiz mumkinki, darvoza tomon to'g'ri, aniq gol bilan tugallangan zarbalar oyoq qobirg'asining o'rta qismi bilan yo'naltirilgan.

O'yin davomida futbolchilar tomonidan bajariladigan yana bir harakatlar-bu sakrashlar va aylanma harakatlardir. Havodagi to'p uchun kurashishda ko'pincha futbolchilar bosh bilan, darvozabon esa qo'l bilan sakrab to'pga egalik qilishadi. Aylanma harakatlarini esa futbolchilar aldamchi harakatlar, akrobatik harakatlar, ya'ni o'yin sharoitiga qarab bunday harakatlarni bajarishadi. Bunday harakatlar futbolda deyarli o'rganilmagan.

Vengriyalik futbol mutaxassisi A.Chanadining e'tirof etishicha, futbol texnikasining o'z chegaralari bor. U hamma narsani hal qilmaydi, lekin u siz hech bir yutuqqa erishib bo'lmaydi.

Texnik usullar, bu futbol o'yini vujudga keltirish natijasi demakdir. Yuksak futbol natijalariga erishish ko'p jixatdan futbolchining an shu xilma xil vositalarni qanchalik to'liq bilishsa, raqib jamoa o'yinchilarni qarshilik ko'rsatayotgan, ko'pincha charchoq ortib borayotgan sharoitda o'yin faoliyatidagi turli holatlarda ularni qanchalik mahorat bilan, samarali qo'llanishga bog'liq.

O'yin taraqqiyotining yuz yildan ortiq tarixi mobaynida futbol texnikasida muayyan o'zgarishlar bo'ldi. Bu taraqqiyotning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat: boshning chakka qismi va orqasi bilan zarba berish, to'pni boldir bilan to'xtatish singari an'anaviy bo'lmagan usullarni qo'llashanicha kamayib ketdi.

O'yin jarayonida yangi rivojlangan texnikalar, oyoq yuzi bilan zarba berish, to'pni son va ko'krakda to'xtatishlar, aldash harakatlardan foydalanish shubhasiz samaradorlikni oshiradi.

Hozirgi futboldagi texnik usullar o'yin harakatlari tezligi va aniqligini oshirish uchun kuchdan etarlicha tejab foydalanish imkonini beradigan, biomexanika nuqtai nazaridan maqbul harakat tizimi bilan xarakterlanadi.

Futbol texnikasini o'zlashtirib olishdagi qiyinchiliklar, aftidan, shu bilan izohlanadiki, bunda to'pni oyoq va bosh bilan o'ynatish zaruriyati, buning ustigaraqib bilan qattiq olishish zarurati tug'iladi.

Mutaxassislarning kuzatishlaricha, futbolchi maksimum o'yin davomida to'p bilan 50 martadan 100 martagacha uchrashishni hisoblab chiqadilar. Ammo bundan qisqa vaqt davomida (o'rtacha 2-3 min) tunga ega bo'lish bilan o'yin vaziyatdagi texnik priyomlarni bajarishni hajmi, turli-tumanligi, samaraligi, tezkorligi katta malakani talab etadi.

Maydon o'yinchisining to'p egallash texnikasiga quyidagi gruppadagi usullar kiradi: oyoqda beriladigan zarbalar (6 usul), boshda beriladigan zarbalar (2 usul), to'pni oyoqda to'xtatish (6 usul), gavda bilan to'xtatish (2 usul), oyoq bilan qilinadigan fintlar (4 usul), bosh bilan qilinadigan fintlar (3 usul).

O'yin vaqtida qaysi texnik priyom qancha miqtorda ijro etilishi futbolchilarning o'yindagi funkstiyalariga bog'liq. Texnik usullarni ijro etish sifat esa maydon o'yinchilarning hammasida yuksak darajada bo'lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Akramov R.A. Igrovie i trenirovochnie nagruzki v futbole. Uchebnoe posobie. T., izd. Ibn Sino, 2002.
2. Akramov R.A. Yosh sportchilarni tanlab olish va tayyorlash. T., izd. Meditsina, 1989.
3. Bulkin V.A. pedagogicheskaya diagnostika kak faktor upravleniya dvigatel'noy deyatel'nost'yu sportsmenov. Avtoref. dis.ped.nauk. M., 1987.
4. Godik M.A. Kontrol' trenirovochnih i sorevnovatel'nih nagruzok. M., FiS, 1980.
5. Godik M.A. Kompleksniy kontrol'. Yuniy futbolist. M., FiS, 1983.

FUTBOLCHILARNI MASHG'ULOTLARDA JISMONIY TAYYORGARLIGINI OSHIRISH.

Anorboyev Bekmurod Dilmurod o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Sharofova Yulduzoy Janob qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti 24/6-guruh talabasi

Tangirov Olim Farhodovich

Chirchiq davlat pedagogika universiteti 24/3-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola futbolchilar mashg'ulotlarda umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlikni oshirish uchun qisqacha ma'lumot bayon etilgan.

Kalit so'zlar: futbol, sport, faoliyat, muvaffaqiyat, mashg'ulot, jismoniy sifat, ijobiy, tayyorgarlik.

Abstract: This article provides a brief overview of the general and specific physical training of football players during training.

Keywords: football, sport, activity, success, training, physical quality, positive, training.

O'zbekistonda barkamol avlodni tarbiyalash, qobiliyatli yoshlarni sportgajalb etish, milliy futbolimizni yanada qo'llab quvvatlash va rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish, yosh futbolchilarni tanlab olish va ularda professional mahorat hamda ko'nikmalarni chuqur rivojlantirishni ta'minlash, shuningdek ulardan futbol bo'yicha mamlakat klublari va terma jamoalariga ishonchli zahirani shakllantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining bir qator qarorlari qabul qilindi. Bu hujjatlarda yosh futbolchilarning nazariy tayyorgarligi va texnik taktik ko'nikmalarni takomillashtirish, professional fazilatlarini rivojlantirish shuningdek zamonaviy futbolni rivojlantirish xalqaro talablariga muvofiq holda yosh futbolchilarni tayyorlash jarayonini ilmiy metodik tavsiyalar asosida tashkil etish vazifalarni belgilanadi. Futbolchining umumiy tayyorgarligini, ular tanlagan sport turi uchun hos bo'lmagan, biroq sport faoliyatida muvaffaqiyatga erishish uchun bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatadigan har tomonlama jismoniy qobiliyatlarni tarbiyalash nazarda tutiladi (M.A. Godik, V.N. Platonov, 1988).

Futbol o'yinida yuqori malakali futbolchilarni tarbiyalash har doim ham dolzarb muammo hisoblangan. Yuqori malakali futbolchilarni jismonan yetuk, mazkur sportdagi tayyorgarlik darajalarini oshirish orqali yoshlikdan maxsus ixtisoslashgan bolalar va o'smirlar olimpiya zaxiralari sport maktablarida, bolalar va o'smirlar sport maktab internatlarida o'quv mashg'ulotlarini to'g'ri yo'naltirish bilan bog'liqdir. Amaliyotchi mutaxassis va murabbiylar tomonidan O'zbekiston futbolida yuqori malakali deb

hisoblangan ko'pgina o'yinchilarda texnik-taktik harakatlarni ancha past darajada ekanligini takidlashmoqda. Bunga milliy terma jamoamiz safida o'ynovchi futbolchilarning xalqaro uchrashuvlarida texnik- taktik harakatlardagi kamchiliklarning ko'rinib qolishi yaqqol misol bo'la oladi.

O'zbek futbolchilarining keyingi rivojlanish bosqichi to'g'ridan to'g'ri yosh bolalar va o'smirlar futbolini rivojlantirish bilan bog'liq. Qanchalik bolalar va o'smirlarni tayyorlash, o'rgatish jarayoni samarali yo'lga qo'yilsa keyingi futbolimiz rivojlanish bosqichi shunchalik samaraliroq kechadi.

Futbolchining jismoniy tayyorgarligi sport mashg'ulotining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi va jismoniy sifatlar – kuch, chidamlilik, epchillik, tezkorlik, chaqqonlikni rivojlantirishga qaratilgan jarayondir. Futbolchining umumiy jismoniy tayyorgarligi yo'qori natijalarga e'rishish uchun poydevor asos hisoblanadi. U asosan quyidagi vazifalarni hal e'tishni ta'minlaydi: 1. Futbolchi organizmining har tomonlama garmonik rivojlantirishi, uning funktsional imkoniyatlarini oshirishi, jismoniy sifatlarini rivojlantirish. 2. Salomatlik darajasini oshirish. 3. Shiddatli trenirovka va musobaqa nagruzkalari davrida faol dam olishdan to'g'ri foydalanish. Umumiy jismoniy tayyorgarlik mahsus tayyorgarlik uchun zamin yaratadi.

Ya'ni tanlangan sport turida kamol topish uchun zarur shart-sharoyit sifatida kuchlilikni, tezkorlikni, chidamlilikni, epchillikni, chaqqonlikni har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydi.

So'nggi yillarda nashr etilgan sport adabiyotlarida sport mashg'ulotlariga sportning jismoniy harakatini boshqarish jaryoni sifatida qarash ko'p bora ta'kidlangan. Hozirgi paytda testlar sportning har hil turlarida keng qo'llaniladi. Ulardan tezkor joriy hamda oraliq nazoratda foydalaniladi. Futbol sohasida mutahassislar Futbolchilarning jismoniy tayyorgarligini turli jihatdan baholashga eng ko'p ahamiyat beradilar.

Futbolchilarning o'yin faoliyati faqat sakrash, yugurish va yurishdan iborat e' masligi, ularning harakati anchagina murakkab bo'lib, raqib bilan kurashishi, eng katta tezlikda yugurishi, murakkab taktik vazifalari bajariladi. Shuning uchun Futbolchilarning jismoniy tayyorgarligi ularning o'yin faoliyatini harakterini hisobga olgan holda shunday qilish kerakki, bu ularga texnik va taktik mahoratini takomillashtirishga asos bo'lsin.

R.A. Akramov, A.A. Suchilin (1987)lar Futbolchining umumiy tayyorgarligi jismoniy qobiliyat har tomonlama tarbiyalash, umumiy ish qobiliyatini oshirish vazifalarini hal qilinishi va umumiy rivojlantiruvchi mashqlarning shug'ullanuvchilar organizmiga umumiy ta'sir ko'rsatuvchi sportning boshqa turlari bilan bog'liqligini ta'kidlaydilar.

Lisenchuk G.A. (2003), Shamaradin V.N. (1997), Suchilin A.A. (1988)lar umumiy tayyorgarlikni oshirish maqsadida qo'llaniladigan ko'pgina mashqlar organizmga har

tomonlarni ta'sir ko'rsatishni, jumladan, baland-past joylarda uzoq muddat yugurish ko'proq chidamlilikni, qisqa masofalarda jadal yugurish tezlikni rivojlantirishga, gimnastik mashqlar chaqqonlikni o'stirishga qaratilishni e'tirof e'tishadi. Umumiy jismoniy tayyorgarlikda mushak-paylarning rivojlanishi va mustahkamlanishiga ichki a'zo va tizimlar funksiyasini takomillashtirishga, harakatlarni koordinatsiya qilishni yaxshilash va harakat sifatlari umumiy darajasini oshirishga erishiladi.

Ko'pgina mutahassislar jismoniy sifatlarni rivojlantirishga qaratilgan mahsus mashqlar yordamida ayrim texnik usullarni rivojlantirish mumkinligini va buning uchun odatda, bajarish xarakteri tuzilishiga ko'ra texnik usul yohud uning alohida elementlariga o'xshash bo'lgan mahsus mashqlar qo'llashni tavsiya etganlar.

Pedagogik nuqtai nazardan jismoniy tayyorgarlikni umumiy va mahsus jismoniy tayyorgarlikka ajratiladi. Umumiy jismoniy tayyorgarlik (UJT) yo'qorida ko'rsatib o'tilgan masalalarni hal qilib, mahsus jismoniy tayyorgarlikka poydevor hisoblanadi. Futbolchi umumiy jismoniy tayyorgarlikning asosiy vositasi sifatida predmetlar bilan va predmetlarsiz bajariladigan umumiy rivojlanish gimnastika mashqlari, bajariladigan harakatlar intensivligini muntazam ravishda almashtirilgan holda juft-juft bo'lib mashq qilish, harakatli va sport o'yinlari, estafetalar, krosslardan foydalanadi. Futbolchining jismoniy qobiliyati yoki uning harakat qilish imkoniyatlari kuch, tezkorlik, chaqqonlik sifatlaridan belgilasa bo'ladi. Jismoniy sifatlarni takomillashtirish asosida organizmning o'z ishlash qobiliyati darajasidan takroriy ortiqcha, jismoniy yuklamag bardosh bera olishi yotadi.

Futbolchilar bilan ishlashdagi dastlabki tayyorgarlik bosqichida har tomonlarni jismoniy tayyorgarlikni egallashga, sog'liqni mustahkamlash va garmonik rivojlanishga, hilma-hil ko'nikma va malakalarni egallab olishga, futbol o'yini texnikasi va taktikasining boshlang'ich asoslariga o'rgatishga qaratilgan vositalar kompleksidan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Jismoniy tayyorgarlikning bu vaqtdagi vazifasi avvalo Futbolchilarning harakat funksiyalarini (kuch, tezkorlik, chidamlilik, chaqqonlik va epchillik, shuningdek o'z harakatlarini vaqt oralig'ida, havoda va muskullarning zo'r berish darajasiga ko'ra boshqara bilish harakat funksiyasining asosiy komponentlaridir) shakllantirishdan iborat bo'ladi.

Harakatlar tezligini tarbiyalashga katta e'tibor berish kerak, chunki bolalik va o'smirlik yoshida ana shu eng muhim jismoniy sifatni tarbiyalash uchun keng imkoniyatlar mavjuddir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Akramov R.A. Igrovie i trenirovochnie nagruzki v futbole. Uchebnoe posobie. T., izd. Ibn Sino, 2002.

2. Akramov R.A. Yosh sportchilarni tanlab olish va tayyorlash. T., izd. Meditsina, 1989.
3. Bulkin V.A. pedagogicheskaya diagnostika kak faktor upravleniya dvigatel`noy deyatel`nost`yu sportsmenov. Avtoref. dis.ped.nauk. M., 1987.
4. Godik M.A. Kontrol` trenirovochnih i sorevnovatel`nih nagruzok. M., FiS, 1980.
5. Godik M.A. Kompleksnyy kontrol`. Yuniy futbolist. M., FiS, 1983.

ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMIDA PEDAGOGLARNING KREATIVLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI

Mo'minova Nargiza Abdusalomovna

Turon universiteti Andijon filiali magistranti

Ilmiy rahbar: Valixanova Nigora Abdukaxxorovna

Turon universiteti Andijon filiali Pedagogika va tillar kafedrası mudiri,

p.f.f.d. (PhD), dotsent (nigora.valixanova@ru)

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlar kontekstida pedagogik kadrlarning kreativlik salohiyatini rivojlantirish masalasi yoritilgan. Kreativlik tushunchasining pedagogik faoliyatdagi o'rni, uning tarkibiy qismlari, shakllanish omillari va ahamiyati ilmiy-nazariy nuqtai nazardan tahlil qilingan. Pedagogning ijodiy yondashuvi, noan'anaviy fikrlashi va innovatsion g'oyalarni ilgari sura olishi zamonaviy ta'lim tizimining sifatli rivojlanishida muhim omil sifatida ko'rsatilgan. Shuningdek, maqolada kreativlikni shakllantirishga qaratilgan pedagogik shart-sharoitlar, metodlar, faoliyat turlari va ularni amaliyotga joriy etish yo'llari bayon etilgan. Talabalarda kreativ fikrlashni shakllantirish uchun pedagogning shaxsan o'zi ijodiy va tashabbuskor bo'lishi lozimligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: pedagog, kreativlik, ijodiy salohiyat, pedagogik faoliyat, innovatsion yondashuv, muammoli vaziyat, kreativ tafakkur, kasbiy kompetensiya, pedagogik muammo, talaba.

Аннотация. В статье рассматривается проблема развития творческого потенциала педагогических кадров в контексте реформ, проводимых в сфере образования Республики Узбекистан. С научно-теоретической точки зрения анализируются роль понятия креативности в педагогической деятельности, его компоненты, факторы формирования и значение. Творческий подход, нестандартное мышление и способность к выдвижению новаторских идей педагога показаны как важные факторы качественного развития современной системы образования. В статье также описываются педагогические условия, методы, виды деятельности, направленные на формирование креативности и пути их реализации на практике. Обосновывается, что для формирования творческого мышления у студентов педагог должен быть лично креативным и инициативным.

Ключевые слова: педагог, креативность, творческий потенциал, педагогическая деятельность, инновационный подход, проблемная ситуация, творческое мышление, профессиональная компетентность, педагогическая проблема, студент.

Abstract. This article explores the issue of developing creative potential in pedagogical personnel within the framework of ongoing educational reforms in the Republic of Uzbekistan. The concept of creativity is analyzed from a pedagogical perspective, highlighting its significance, structural components, conditions for formation, and impact on teaching quality. The study emphasizes that a teacher's ability to think creatively, approach problems innovatively, and generate original ideas plays a crucial role in the effective organization of the educational process. Furthermore, the article outlines methods, strategies, and practical approaches aimed at fostering creativity in educators, especially during their initial training years. It is concluded that a teacher must be inherently creative and proactive in order to cultivate creative thinking among students.

Keywords: teacher, creativity, creative potential, pedagogical activity, innovative approach, problem-solving, creative thinking, professional competence, educational challenge, student.

Hozirgi globallashuv jarayonida barcha sohalarda bo'lgani kabi ta'lim tizimida ham tub islohotlar olib borilmoqda. O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasini isloh qilishdagi ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida, pedagogik kadrlarning zamonaviy talablar asosida shakllanishi, har tomonlama yetuk, ijtimoiy mas'uliyatli, mustaqil fikrlovchi, kreativ tafakkurga ega, barkamol shaxsni tarbiyalay oladigan mutaxassis bo'lib yetishishlari talabi ilgari surilmoqda. Bu esa o'z-o'zidan ta'lim va tarbiya jarayonining mohiyatini, qonuniyatlarini o'rganuvchi pedagogika faniga **“kreativlik”** tushunchasini chuqur ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tatbiq etishni taqozo etmoqda.

Ilm-fanning jadal rivojlanishi, innovatsion texnologiyalar va axborot oqimining tezligi inson salohiyatini, xususan, pedagog shaxsining yangicha fikrlashi, muammolarga o'ziga xos va samara beruvchi yondashuvlar bilan yechim topa olishini zaruriyatga aylantirmoqda. Xususan, umumta'lim maktablari, kasb-hunar va oliy ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan pedagog kadrlardan yuqori darajadagi **kreativ tafakkur, ijodiy yondashuv** va **innovatsion kompetensiyalar** talab qilinmoqda. Shu nuqtai nazardan, ta'lim tizimida kreativlik masalasiga oid ilmiy-pedagogik izlanishlar tobora dolzarblashib bormoqda.

Pedagogik adabiyotlarda “kreativlik” tushunchasi turlicha talqin qilinmoqda. Ayrim tadqiqotchilar uni ijodiy yondashuv, yangi g'oya va qarorlarni ilgari surish qobiliyati sifatida belgilasa, boshqalar kreativlikni shaxsning mustaqil va original tafakkur yurita olish, yangilik yaratish va muammoli vaziyatlarda noan'anaviy yechimlar topish layoqati sifatida tushuntiradilar. Bu holat mazkur tushuncha bo'yicha yagona yondashuv shakllanmaganligini ko'rsatadi.

Ta'lim-tarbiyaning sifati ko'p jihatdan pedagog shaxsining kasbiy va shaxsiy sifatlariga bog'liq. Aynan shu nuqtada pedagogning **kreativ salohiyati** alohida o'rin

tutadi. Bu salohiyat uning umumiy kasbiy kompetensiyasining muhim komponenti bo'lib, quyidagi xususiyatlar orqali namoyon bo'ladi:

- **tafakkurning egiluvchanligi va tezkorligi;**
- **yangicha fikrlash qobiliyati**, muammolarga o'ziga xos yondasha olish;
- **bir qolipdagi fikrlashdan voz kechish** va stereotiplardan chiqish;
- **o'ziga xoslik va tashabbuskorlik;**
- **noaniqlikka bardoshlilik** va turli vaziyatlarga moslashuvchanlik;
- **ilmiy-tadqiqotga layoqatlilik**, dalillarga asoslangan qarorlar qabul qila olish.

Pedagog shaxsining kreativlik salohiyati, bir tomondan, uning tabiiy intellektual qobiliyatlari bilan uzviy bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan, bu salohiyatni izchil rivojlantirish, kasbiy faoliyatga ijodiy yondashish orqali shakllantiriladi.

Patti Drepreau tomonidan ilgari surilgan “Kreativlik yo'l xaritasi”ga ko'ra, pedagogning ijodiy faoliyati quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha namoyon bo'ladi:

1. **Ijodiy fikrlash ko'nikmalarini namoyon eta olish;**
2. **Talabalarni fanga qiziqtirishga xizmat qiluvchi metod va vositalarni qo'llay bilish;**
3. **Innovatsion yondashuvlar orqali pedagogik muammolarga kreativ yechim topish;**
4. **Kutilgan natijalarni oldindan prognozlash va tahlil qilish.**

Mazkur yo'nalishlar orqali pedagog o'zining kreativlik salohiyatini namoyon etadi, bu esa o'z navbatida ta'lim-tarbiya jarayonining sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Kreativlik – bu pedagogik faoliyatning tug'ma emas, balki **rivojlantiriluvchi** komponentidir. Shu sababli, bo'lajak pedagoglarda kreativ salohiyatni shakllantirish va rivojlantirish, avvalo, talabalik yillaridanoq boshlanishi lozim. Bu jarayonda quyidagi omillar muhim ahamiyatga ega:

- Kasbiy-ta'lim jarayonida **muammoli topshiriqlar, loyiha asosidagi ta'lim** texnologiyalarini joriy etish;
- **Innovatsion ta'lim texnologiyalarini** o'zlashtirish va qo'llash;
- **Ilmiy-tadqiqot faoliyatida** ishtirok etish, ilmiy maqolalar, kreativ loyihalar yaratish;
- **O'zaro fikr almashish**, tajriba almashuvi, jamoaviy ijodiy ishlar bajarish.

Bu orqali talabalarda mustaqil va kreativ fikrlashga, muammoli vaziyatlarda tezkor yechimlar topishga, yangi pedagogik g'oyalarni ilgari surishga bo'lgan qiziqish ortadi.

Ta'lim jarayoni doimo murakkab, turli vaziyatlar va muammolar bilan to'qnash keladi. Bunday vaziyatlarda pedagogdan nafaqat kasbiy bilim, balki **kreativ yondashuv, muammolarni tahlil qilish, alternativ yechimlar ishlab chiqish, empirik kuzatuvlar asosida xulosalar chiqarish** kabi ko'nikmalar talab qilinadi. Jumladan:

- muammoli vaziyat mohiyatini aniqlash;

- uni tahlil qilish va sabab-oqibat bog‘liqliklarini ochib berish;
- yechimga olib boruvchi alternativ variantlarni ishlab chiqish;
- samarali metodlarni qo‘llab, tanlangan yechimning to‘g‘riligini tekshirish;
- pedagogik xulosalarni hujjatlashtirish va amaliyotga tatbiq qilish.

Shu tariqa, ijodiy faoliyat va ilmiy izlanishlar orqali pedagog o‘z salohiyatini doimiy ravishda oshirib boradi, o‘z ustida ishlashga bo‘lgan ehtiyojni anglaydi va amaliyotda ilg‘or yondashuvlarni qo‘llay boshlaydi.

Pedagogik faoliyatda kreativlik – bu zamon talabi bo‘lib, u o‘qituvchi shaxsining kasbiy yetukligi, pedagogik mahorati va shaxsiy intellektual darajasini belgilovchi muhim mezon hisoblanadi. Pedagogning ijodiy salohiyatini rivojlantirish esa mustahkam nazariy bilimlar, zamonaviy metodikalarga egalik va o‘z ustida izchil ishlash orqali shakllanadi. Bugungi kun talabi sifatida, bo‘lajak pedagoglarni talabalik davridanoq kreativ tafakkur asosida tayyorlash, ularni mustaqil fikrlovchi, tashabbuskor, muammolarni noan‘anaviy yo‘llar bilan hal qila oladigan mutaxassis sifatida shakllantirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduqodirov A. Pedagogik mahorat asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti. 2020
2. Hasanboyeva O. Kreativ pedagog shaxsini shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslari. Pedagogik ta’lim, 2021
3. Xolboeva M. O‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishida kreativlikning o‘rni. Pedagogik innovatsiyalar, 2022
4. Qodirov B. Bo‘lajak pedagoglarda ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirish. Oliy ta’lim muammolari, 2023

MEDIA TA'LIMDAGI TRANSFORMATSIYALAR YOSHLAR NIGOHIDA

Abdukadirova Zilola Mamurovna

*CHDPU Pedagogika nazariyasi va
tarixi magistr 1-kurs talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada mediata'lim sohasidagi zamonaviy transformatsiyalar yoshlar nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar ta'sirida axborot muhitining tez o'zgarishi, yoshlarning media vositalar orqali ijtimoiy faollikka, ijodkorlikka va tanqidiy fikrlashga yo'naltirilishi ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Tadqiqotda mediata'limning uch asosiy yo'nalishi – kompetensiyaga asoslangan o'qitish, gibridd ta'lim shakllari va mediaetika masalalari yoritilgan. Shuningdek, O'zbekiston ta'lim tizimida mediata'limning joriy etilishi, yoshlarning axborot madaniyatini shakllantirishdagi roli va istiqbollari tahlil qilinadi. Maqola natijalariga ko'ra, mediata'lim yoshlarning ijtimoiy ongini, shaxsiy rivojlanishini va media madaniyatini chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: mediata'lim, raqamli texnologiyalar, media savodxonlik, yoshlar, axborot madaniyati, tanqidiy fikrlash.

Annotation: This article analyzes modern transformations in media education from the perspective of youth. It explores how rapid changes in the information environment, driven by digital technologies, influence young people's creativity, social activity, and critical thinking. The study highlights three main directions of media education transformation: competence-based learning, hybrid educational models, and media ethics. It also examines the implementation of media education in Uzbekistan, emphasizing its role in shaping students' information culture and digital literacy. The findings show that media education contributes to the development of social awareness, personal growth, and media culture among young people.

Keywords: media education, digital technologies, media literacy, youth, information culture, critical thinking.

KIRISH

XXI asrda raqamli texnologiyalar hayotning barcha jabhalariga chuqur kirib bordi. Axborot oqimi keskin oshgan, vizual va interaktiv vositalar yetakchilik qilayotgan davrda mediata'lim masalasi ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylandi. Yoshlar uchun media faqat axborot manbai emas, balki shaxsiy fikrni ifodalash, o'zini ko'rsatish va jamiyatda faol ishtirok etish vositasiga aylangan. Shu bois mediata'limdagi transformatsiyalarni yoshlar nigohida o'rganish nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy-psixologik jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Mediata'lim — bu shaxsni media muhitda axborotni tanqidiy tahlil qilish, ongli ravishda qabul qilish, qayta ishlash va mazmunli shaklda ifodalashga o'rgatuvchi zamonaviy pedagogik tizimdir. U insonni faqat axborot iste'molchisi sifatida emas, balki media maydonda faol, mas'uliyatli va ijodkor subyekt sifatida shakllantirishni maqsad qiladi. Mediata'limning asosiy vazifasi — yoshlarni raqamli axborot oqimida mustaqil fikrlay olish, to'g'ri tanlov qilish va ijtimoiy jarayonlarda ongli ishtirok etishga tayyorlashdir. Bugungi kunda axborot oqimining hajmi keskin oshgani, vizual materiallarning ustuvorligi va interaktiv tarmoqlarning kengaygani tufayli mediata'lim endilikda oddiy fan emas, balki jamiyatning madaniy va ma'naviy rivojlanishida muhim o'rin tutuvchi ijtimoiy institut sifatida qaralmoqda.

Zamonaviy yoshlar uchun media — bu faqat yangiliklarni o'qish yoki ko'rish vositasi emas, balki o'z shaxsini namoyon etish, g'oyalarini tarqatish va ijtimoiy tarmoqlar orqali boshqalar bilan muloqot o'rnatish maydoni hisoblanadi. YouTube, Telegram, TikTok, Instagram, X (Twitter) kabi platformalar nafaqat kommunikatsiya vositasi, balki ta'lim, axborot almashish, hatto iqtisodiy faoliyat maydoniga aylangan. Shunday sharoitda mediata'lim yoshlarning hayotiy faoliyatini boshqaruvchi kuch sifatida namoyon bo'lmoqda. O'quvchi yoki talaba nafaqat axborotni o'qiydi, balki uni qayta ishlab, o'z kontentini yaratadi, fikr bildiradi, tahlil qiladi va baholaydi. Bunday jarayon ularning ijodiy tafakkurini, estetik didini va ijtimoiy mas'uliyatini kuchaytiradi.

So'nggi yillarda mediata'limda chuqur transformatsiyalar ro'y bermoqda. Ilgari ta'lim jarayonida e'tibor asosan axborotni yetkazishga qaratilgan bo'lsa, hozirda bu yo'nalish kompetensiyaga asoslangan yondashuv bilan almashdi. Endi ta'lim jarayoni o'quvchini axborotni o'zlashtirishga emas, balki uni tahlil qilish, solishtirish, tahrir qilish, baholash va yangi shaklda ifodalashga o'rgatishga qaratilgan. Shuningdek, o'qituvchilar ham raqamli vositalardan samarali foydalanish, o'quv jarayonini interaktiv formatda olib borish, media vositalar orqali talabalarning fikr almashuvini faollashtirishga o'tmoqda. Mediata'limning mazmuni endi faqat nazariy bilim emas, balki amaliy ko'nikma va kommunikatsion madaniyatga tayanadi.

Raqamli muhitdagi gibrid ta'lim modellarining kengayishi ham bu transformatsiyaning muhim ko'rinishidir. O'quv jarayonida videodarslar, podkastlar, vebinarlar, infografikalar, raqamli simulyatorlar va onlayn test tizimlarining joriy etilishi yoshlarni o'quv jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirdi. Endilikda talaba yoki o'quvchi faqat tinglovchi emas, balki tahlilchi, muloqotchi va ijodkor sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu esa ta'lim sifatining oshishiga, mustaqil fikrlash va tanqidiy yondashuvning shakllanishiga zamin yaratmoqda.

Shu bilan birga, mediata'limning yana bir muhim yo'nalishi — mediaetika va axborot xavfsizligi masalalariga e'tiborni kuchaytirishdir. Bugungi yoshlar turli platformalarda turfa axborotlar oqimida yashamoqdalar. Shuning uchun ularning

axborotga nisbatan tanqidiy immunitetini shakllantirish zarur. Mediata'lim orqali yoshlar yolg'on axborot, manipulyativ materiallar, soxta kontent va axborot terrori kabi hodisalarga nisbatan ogohlikni o'rganadilar. Shu bilan birga, axborotning ishonchliligi, manbaga hurmat, mualliflik huquqlariga rioya qilish, onlayn xulq-atvor etikasi kabi tushunchalar ularning ma'naviy-axloqiy fazilatlariga singib boradi.

Mediata'limning yoshlar ongiga ijtimoiy va psixologik ta'siri ham muhim ahamiyatga ega. U shaxsning o'ziga ishonchini oshiradi, muloqot madaniyatini rivojlantiradi, ijtimoiy faolligini kuchaytiradi. Yoshlar media orqali o'z qarashlarini erkin bildiradi, jamiyatdagi dolzarb muammolar yuzasidan o'z pozitsiyasini shakllantiradi. Bu jarayon ularning fuqarolik ongini rivojlantiradi, mas'uliyatli ijtimoiy ishtirokchi sifatida yetishishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, mediata'lim shaxsiy brendni shakllantirish, ijodiy va iqtisodiy faoliyatni yo'lga qo'yish imkonini ham beradi. Ko'plab yoshlar blogerlik, grafika dizayni, video kontent ishlab chiqish, raqamli marketing sohalarida o'z yo'lini topmoqda.

Biroq bu jarayonning ijobiy tomonlari bilan bir qatorda ayrim xavf-xatarlar ham mavjud. Media vositalardan ortiqcha foydalanish, e'tiborning pasayishi, raqamli muhitdagi “ideal hayot” tasvirlariga taqlid qilish, onlayn stress, virtual qaramlik kabi muammolar yoshlar psixologiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli mediata'lim faqat texnik ko'nikmalarni emas, balki psixologik himoya, emotsional barqarorlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi mexanizmlarni ham o'z ichiga olishi lozim.

O'zbekiston ta'lim tizimida mediata'lim yo'nalishining bosqichma-bosqich rivojlanib borayotgani e'tiborga molik. “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida ta'lim muassasalarida media savodxonlikni oshirish, raqamli kontent yaratish, onlayn o'qitish platformalarini kengaytirish ishlari amalga oshirilmoqda. Universitetlarda “media va axborot madaniyati”, “raqamli pedagogika”, “kommunikatsion texnologiyalar” kabi kurslarning paydo bo'lishi — bu jarayonning amaliy natijasidir. Shuningdek, yoshlar orasida “Media maktablar”, “Axborot savodxonligi haftaligi”, “Yosh jurnalistlar klubi” kabi tashabbuslarning yo'lga qo'yilishi mediata'lim madaniyatining shakllanishiga katta hissa qo'shmoqda.

Shubhasiz, mediata'limning istiqboli o'qituvchilarning yangi raqamli kompetensiyalarni egallashi, xalqaro tajribalarni milliy ta'lim tizimiga moslashtirish va sun'iy intellektga asoslangan o'quv modellarini keng joriy etish bilan chambarchas bog'liq. Bu yo'nalishdagi muvaffaqiyat yoshlarning raqamli dunyoda ongli, mustaqil va mas'uliyatli fikrlovchi avlod sifatida shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Mediata'lim jamiyatda yangi madaniy bosqich — axborot ongli, ijtimoiy faol va media-savodli avlodni tarbiyalash bosqichini boshlab bermoqda.

XULOSA

Mediata'limdagi transformatsiyalar yoshlar dunyoqarashini, o'zini anglash va ijtimoiy faolligini yangicha yo'nalishda shakllantirmoqda. Raqamli muhitda yashayotgan avlod uchun media savodxonlik endilikda hayotiy kompetensiya darajasiga aylandi. Shu bois ta'lim siyosatida mediata'limni strategik ustuvor yo'nalish sifatida rivojlantirish, yoshlarni axborot oqimida mustaqil, tanqidiy va mas'uliyatli fikrlashga o'rgatish — zamonaviy pedagogikaning eng muhim vazifasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qodirov, M. Mediata'lim va axborot madaniyati. Toshkent: Fan, 2022.
2. UNESCO. Media and Information Literacy Curriculum for Teachers. Paris, 2021.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi to'g'risidagi qarori, 2020-yil.
4. Qosimova, D. Raqamli pedagogika va yoshlar media kompetensiyasi. Toshkent, 2023.

RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA MA'NAVIY TARAQQIYOT MUAMMOLARI

G'ulomjonova Mohinur Ulug'bek qizi

CHDPU “Boshlang'ich ta'lim “yo'nalishi talabasi

Tursunova Sarvinov Telman qizi

CHDPU “Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim metodikasi”

kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamlashtirish jarayonining inson ma'naviy hayotiga ta'siri tahlil qilingan. Shuningdek, raqamli madaniyatni shakllantirish va yoshlar ongida ma'naviy immunitetni kuchaytirish masalalariga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zi: raqamlashtirish, raqamli madaniyat, ma'naviy taraqqiyot, axloqiy qadriyatlar, yoshlar ma'naviyati, axborot savodxonligi, milliy g'oya, raqamli transformatsiya, mediamadaniyat.

Аннотация: В статье анализируется влияние процесса цифровизации на духовную жизнь человека, а также рассматриваются вопросы формирования цифровой культуры и укрепления духовного иммунитета в сознании молодёжи.

Ключевые слова: цифровизация, цифровая культура, духовное развитие, нравственные ценности, духовность молодежи, информационная грамотность, национальная идея, цифровая трансформация, медиакультура.

Abstract: This article analyzes the impact of the digitalization process on human spiritual life. It also focuses on the issues of forming a digital culture and strengthening spiritual immunity in the minds of young people.

Keywords: digitization, digital culture, spiritual development, moral values, youth spirituality, information literacy, national idea, digital transformation, media culture.

Raqamlashtirishning paydo bo'lishi va yuksalishi XI-asr tarraqqiyotining o'ziga xos xususiyatlaridan biridir. Albatta hozrgi kunni raqamli texnologiyalarsiz tasavvur qilish mushkul. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar jamiyat hayotining deyarli barcha jabhalariga kirib bordi: iqtisodiyot, ta'lim, sog'liqni saqlash, boshqaruv, madaniyat va shaxslararo munosabatlar ham raqamli shaklga o'tmoqda. Bu jarayon raqamlashtirish deb ataladi va u zamonaviy taraqqiyotning muhim omiliga aylandi[1;89].

Raqamlashtirish bir tomondan jamiyat rivojiga kuchli turtki berib, qulayliklar, tezkor axborot almashinuvi va samaradorlikni ta'minlaydi. Ammo boshqa tomondan, bu jarayon inson ma'naviy dunyosiga, axloqiy qadriyatlariga ham jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va sun'iy intellekt texnologiyalari inson tafakkuri, xulq-atvori hamda milliy o'zlikni shakllantirish jarayonini o'zgartirmoqda. Bugungi kunda raqamlashtirish nafaqat texnik yoki iqtisodiy jarayon, balki ijtimoiy-ma'naviy hodisa

sifatida ham o'rganilmoqda. Ayniqsa, yoshlar ongining shakllanishida virtual makonning o'rni ortib borayotgani ma'naviy tarbiya masalasini yanada dolzarb qilib qo'ymoqda [2;33].

Shu sababli, raqamlashtirish sharoitida ma'naviy taraqqiyot muammolarini tahlil qilish, ma'naviy qadriyatlarni asrab-avaylash va ularni zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish bugungi kunning eng muhim vazifalaridan biri sanaladi. Ushbu maqolada raqamli davrda ma'naviyat sohasida yuzaga kelayotgan muammolar, ularning sabablari va yechim yo'llari haqida so'z yuritiladi.

Raqamlashtirish inson hayotining barcha jabhalariga, jumladan, ma'naviy sohaga chuqur kirib bordi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, sun'iy intellekt, onlayn ta'lim va raqamli ommaviy axborot vositalari inson tafakkuri, dunyoqarashi hamda axloqiy qadriyatlarini shakllantirishda muhim omilga aylangan. Raqamli texnologiyalar inson va jamiyat o'rtasidagi muloqotni tezlashtiradi, axborotga erkin kirish imkonini beradi, ma'naviy-ma'rifiy resurslardan keng foydalanish sharoitini yaratadi [2; 18]. Lekin, bu jarayonning salbiy jihatlari ham yo'q emas. Raqamli makon inson tafakkurini o'zgartirayotgani bilan birga, ayrim hollarda ma'naviy qadriyatlarning zaiflashishiga sabab bo'lib qolmoqda. Virtual muhitda axloqiy me'yorlarga zid kontentning ko'pligi, soxta axborotlar va manipulyatsiyalar inson ongiga, ayniqsa yoshlar tafakkuriga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu esa jamiyatda ma'naviy inqiroz xavfini yuzaga keltiradi.

Raqamlashtirishning ijobiy jihatlariidan biri ma'naviy-ma'rifiy targ'ibot imkoniyatlarining kengayishidir. Masalan, raqamli platformalar orqali ma'naviy va madaniy bilimlarni ommalashtirish, onlayn kutubxonalar, elektron arxivlar, virtual muzeylar orqali milliy merosni asrab-avaylash mumkin. Shu tariqa raqamli texnologiyalar nafaqat axborot manbai, balki ma'naviy tarbiya vositasi sifatida ham xizmat qila oladi [3; 54]. Demak, raqamlashtirish — bu faqat texnik jarayon emas, balki ma'naviy hayotga ham bevosita ta'sir etuvchi omil. U inson dunyoqarashini o'zgartiradi, yangi qadriyatlarni shakllantiradi, ba'zida esa an'anaviy ma'naviyatga qarshi tazyiq ko'rsatadi. Shuning uchun raqamli texnologiyalarni ma'naviy-ma'rifiy maqsadlarda to'g'ri yo'naltirish, ularning ijobiy imkoniyatlaridan oqilona foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Raqamli texnologiyalar jamiyatga chuqur kirib borgan sari, ularning ma'naviy hayotga ta'siri ham tobora oshmoqda. “Raqamlashtirish” jarayonining asosiy xususiyati — axborot oqimining tezlashuvi, har bir insonning onlayn faoliyatga tobora ko'proq bog'lanishi — ayni paytda ma'naviy qadriyatlar tizimiga yangi sinovlarni keltirib chiqarmoqda.

Bir tomondan, raqamlashtirish yoshlar uchun ma'naviy-ma'rifiy manbalarga kengroq kirish imkoniyatini yaratib bermoqda. Masalan, yoshlar onlayn kutubxonalar, raqamli muzeylar va turli ta'lim platformalari orqali milliy meros, axloqiy tadbirlar va

madaniy resurslarga erkin kirish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Bu esa "iqtidorli, axloqiy jihatdan sog'lom" avlodni shakllantirishga xizmat qiladi. Yoshlar orasida ijtimoiy tarmoqlarga ko'p kirish, nazoratsiz videolar va qisqa formatli axborotlar orqali axloqiy me'yorlarning zaiflashuvi kuzatilmoqda. Masalan, onlayn makonda tarzidagi kontent yoshlarning materialistik qadriyatlarga ko'proq moyil bo'lishiga olib kelmoqda, bu esa an'anaviy ijtimoiy va ma'naviy tamoyillardan chetlashishga sabab bo'lmoqda [4;22].

Raqamlashtirish jarayonining ijobiy imkoniyatlariga qaramay, ma'naviy sohada bir qator muammolar yuzaga kelmoqda. Eng dolzarb muammolardan biri — yoshlar ongiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi axborot va kontentning ko'pligi. Virtual makonda tarqalayotgan soxta yangiliklar, madaniy va axloqiy qadriyatlarga zid materiallar inson tafakkurini chalg'itadi, yoshlar orasida an'anaviy ma'naviy merosga qiziqishni kamaytiradi.

Yana bir muammosi shundaki, milliy o'zlik va madaniy identifikatsiyaning zaiflashuvi. Raqamli texnologiyalar orqali global madaniyat bilan tezkor aloqada bo'lish, ba'zan yoshlarning milliy qadriyatlarini yetarli darajada qabul qilmasligiga olib kelmoqda. Bu esa jamiyatda axloqiy me'yorlarning pasayishi, ma'naviy barqarorlikning sustlashishiga sabab bo'ladi [5;50]. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun bir nechta samara beruvchi takliflarni keltirish mumkin:

1. Raqamli savodxonlik va mediamadaniyatni oshirish — yoshlarni internetda salbiy kontentdan himoya qilish va ijobiy resurslardan foydalanishni o'rgatish lozim.

2. Milliy ma'naviyatni raqamli platformalarda targ'ib qilish — onlayn kutubxonalar, virtual muzeylar va elektron ta'lim resurslari orqali milliy qadriyatlarni kengaytirish lozim.

3. Ma'naviy tarbiya va axloqiy qadriyatlarni ta'lim tizimida mustahkamlash — maktab va oliy ta'lim muassasalarida raqamli davrga mos ma'naviy darslar joriy etish lozim[5; 53].

Xulosa qilib aytganda, raqamlashtirish — bu inson hayoti va jamiyat rivojiga katta imkoniyatlar yaratadigan jarayon. Biroq, u bilan birga ma'naviy qadriyatlarni asrash va yoshlar ongini ijobiy yo'naltirish vazifasi ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Raqamli texnologiyalarni ongli va maqsadli tarzda qo'llash orqali, milliy o'zlikni mustahkamlash, axloqiy qadriyatlarni saqlash va ma'naviy barqarorlikni ta'minlash mumkin. Shu tariqa, raqamli transformatsiya va ma'naviy taraqqiyot uyg'unligi jamiyatning sog'lom rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1.<https://cyberleninka.ru/article/n/raqamli-iqtisodiyotning-paydo-bo-lishi-va-rivojlanish-bosqichlari/viewer>

2.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida. — Toshkent, 2020.

3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. — Toshkent: O'zbekiston, 2022.
4. The impact of mass media on the spiritual and moral consciousness of youth. — Volume 3, Issue 5, May 2025.
5. Jo'raev A. Ma'naviyat asoslari. — Toshkent: Ma'naviyat, 2019.

INKLYUZIV VA INTEGRATSIYALASHGAN TA'LIM O'XSHASH JIHATLARI HAMDA DEFEKTOLOG VA PSIXOLOGLARNING HAMKORLIGI

Jumamurodova Shohzoda Ilhom Qizi

Maktabgacha va Boshlang'ich Ta'lim Fakulteti Maktabgacha T'alim Yo'nalishi
24/4 Guruh Talabasi
jumamurodovashohzoda@gmail.com

ANNONTASIYA: Ushbu maqolada inklyuziv va integratsiyalashgan ta'lim tizimlari chuqur tahlil qilinib, ularning farqli va o'xshash jihatlari, nazariy hamda amaliy asoslari yoritilgan. Shu bilan birga, maqolada hozirgi kunda inklyuziv ta'limni joriy etishdagi dolzarb muammolar — mutaxassislar yetishmasligi, metodik baza zaifligi, psixologik tayyorgarlikning past darajasi va jamiyatdagi stereotiplar mavjudligi ilmiy asosda yoritildi. Maqola inklyuziv ta'lim jarayonida defektolog va psixologlarning hamkorlik mexanizmini takomillashtirish, ijtimoiy-psixologik moslashuvni kuchaytirish, shuningdek, inklyuziv muhitni yaratishda davlat, ta'lim muassasasi va ota-onalar o'rtasidagi o'zaro aloqani mustahkamlash bo'yicha ilmiy takliflar bilan boyitilgan. Mazkur tadqiqot natijalari pedagogika, psixologiya va maxsus ta'lim sohasida ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lib, ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

KALIT SO'ZLAR: Inklyuziv ta'lim, integratsiyalashgan ta'lim, defektolog, psixolog, hamkorlik, korreksion rivojlanish, ta'lim muhit, ijtimoiy moslashuv, maxsus pedagogika, imkoniyati cheklangan bolalar.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Инклюзивное образование, интегрированное обучение, дефектолог, психолог, сотрудничество, коррекционное развитие, образовательная среда, социальная адаптация, специальная педагогика, дети с ограниченными возможностями.

KEYWORDS: Inclusive education, integrated, education, defectologist, psychologist, collaboration, corrective development, educational environment, social adaptation, special pedagogy, children with disabilities.

KIRISH:

XXI asr ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri — bu inklyuziv ta'limni rivojlantirish masalasidir. Insonparvarlik va tenglik g'oyalari asosida shakllanayotgan zamonaviy jamiyat har bir shaxsning salohiyatidan qat'i nazar, ta'lim olish huquqini ta'minlashni eng muhim ijtimoiy vazifa sifatida e'tirof etmoqda. Shu nuqtai nazardan, inklyuziv ta'lim konsepsiyasi nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy, psixologik va madaniy jarayon sifatida ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'limni rivojlantirish masalasi mustaqillik yillarida davlat siyosatining muhim

yo‘nalishlaridan biri sifatida shakllandi. Xususan, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun (2020-y.) va “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonun (2021-y.) asosida har bir bola uchun ta’lim olishning teng imkoniyatlari belgilab berildi. Shuningdek, Prezident qarorlari va Vazirlar Mahkamasi qarorlari orqali inklyuziv ta’limni tashkil etishning normativ-huquqiy bazasi yaratildi. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda inklyuziv va integratsiyalashgan ta’lim tushunchalari ko‘p hollarda sinonim sifatida ishlatiladi, biroq bu ikki yondashuv mohiyatan farqlanadi. Integratsiyalashgan ta’lim — bu imkoniyati cheklangan bolalarni mavjud ta’lim tizimiga qisman kiritish, ya’ni ular ma’lum darajada umumiy ta’lim muhitida ishtirok etishlari bilan xarakterlanadi. Inklyuziv ta’lim esa bundan bir pog‘ona yuqoriroq bosqich bo‘lib, u barcha bolalarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda, ta’lim muhitini to‘liq moslashtirishni nazarda tutadi. Shu bois, integratsiya — inklyuziyaga o‘tishdagi oraliq bosqich sifatida qaraladi. Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, hozirgi davrda inklyuziv ta’limni joriy etishda bir qator muammolar mavjud: maxsus tayyorgarlikka ega defektolog va psixologlar yetishmasligi, metodik qo‘llanmalar tizimining sustligi, moddiy-texnik bazaning cheklanganligi, o‘qituvchilarning psixologik tayyorgarlik darajasining pastligi hamda jamiyatda inklyuziv ta’limga nisbatan to‘liq ijobiy munosabat shakllanmaganidir. Ushbu masalalar ilmiy tadqiqot doirasida tahlil etilishi va amaliy yechimlari ishlab chiqilishi zarur. Tadqiqotning maqsadi — inklyuziv va integratsiyalashgan ta’limning nazariy asoslarini o‘rganish, ularning farqli va o‘xshash jihatlarini aniqlash, shuningdek, defektolog va psixologlarning inklyuziv ta’lim jarayonidagi o‘zaro hamkorligi samaradorligini tahlil qilishdir.

•Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Inklyuziv ta’limning nazariy-metodologik asoslarini o‘rganish.
2. Integratsiyalashgan ta’limning ilmiy mohiyatini tahlil qilish.
3. Inklyuziv va integratsiyalashgan ta’limning o‘xshash hamda farqli jihatlarini aniqlash.
4. Defektolog va psixologlarning hamkorlik mexanizmlarini tahlil qilish.
5. Inklyuziv ta’limni joriy etishdagi dolzarb muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llarini ishlab chiqish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda inklyuziv va integratsiyalashgan ta’limning tizimli tahlili amalga oshiriladi, defektolog va psixologlar o‘rtasidagi hamkorlikning yangi modellarini ishlab chiqish taklif etiladi. Shu bilan birga, maqolada ijtimoiy-psixologik moslashuvni ta’minlash va o‘quv muhitini moslashtirish bo‘yicha zamonaviy ilmiy g‘oyalar ilgari suriladi. Ushbu tadqiqot natijalari O‘zbekiston ta’lim tizimida inklyuziv yondashuvni chuqurlashtirish, defektologik va psixologik xizmatlarni integratsiyalash hamda pedagogik jarayonni insonparvarlashtirish yo‘lida muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo‘ladi.

- Inklyuziv ta'lim tushunchasi va uning shakllanishi.

Inklyuziv ta'lim — bu ta'limning barcha bosqichlarida shaxsning jismoniy, psixik, intellektual yoki ijtimoiy imkoniyatlaridan qat'i nazar, teng sharoitlarda ta'lim olish huquqini ta'minlaydigan tizimdir. “Inklyuziv” atamasi inglizcha “inclusion” — “qo'shilish”, “kiritish”, “bir butunlik” so'zidan olingan bo'lib, ta'limda bu yondashuv har bir bolaning jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lishini anglatadi. O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'lim g'oyasi 2000-yillardan boshlab bosqichma-bosqich rivojlana boshladi. 2017-yil 30-iyundagi Prezident qarori bilan “O'zbekiston Respublikasida nogironligi bo'lgan shaxslar uchun inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi” qabul qilinishi bu yo'nalishdagi muhim bosqich bo'ldi. Ushbu hujjat ta'lim sohasida teng imkoniyatlarni yaratish, maxsus pedagogik yordam ko'rsatish va bolalarning ijtimoiy adaptatsiyasini ta'minlashga qaratilgan.

- Inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillari.¹

1. Tenglik tamoyili – har bir bola, uning jismoniy yoki intellektual holatidan qat'i nazar, ta'lim olish huquqiga ega.
2. Moslashuvchanlik tamoyili – ta'lim jarayoni har bir bolaning ehtiyojiga moslashtiriladi.
3. Hamkorlik tamoyili – o'qituvchi, defektolog, psixolog, ota-ona va jamiyat vakillari birgalikda harakat qiladi.
4. Ijtimoiy moslashuv tamoyili – ta'lim faqat bilim berish emas, balki bolaning jamiyatga to'liq moslashuvini ham ta'minlaydi.

Bu tamoyillar YuNESKO (UNESCO) tomonidan ishlab chiqilgan “Salamanka Deklaratsiyasi” (1994-yil)da ham o'z aksini topgan bo'lib, unda barcha bolalar uchun yagona, inklyuziv ta'lim muhitini yaratish global vazifa sifatida belgilangan.

- Inklyuziv ta'limning nazariy asoschilari.

Inklyuziv ta'limning shakllanishida bir qator xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy izlanishlari muhim o'rin tutadi. Xususan, L.S. Vygotskiy “madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi”da bolaning rivojlanishi ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liq ekanligini ta'kidlab, defektologik yondashuvni ijtimoiy-pedagogik kontekstda tahlil qilgan. Shu asosda u “rivojlanishdagi kechikish”ni nuqson sifatida emas, balki ijtimoiy adaptatsiya jarayonining o'ziga xos ko'rinishi sifatida talqin etadi. Mahalliy tadqiqotchilardan S. G'ofurova, D. Abdullayeva, M. Madrahimova, N. Abdurahmonova kabi olimlar O'zbekiston sharoitida inklyuziv ta'limni joriy etish masalalarini tahlil qilib, defektologik xizmat, maxsus dasturlar va psixologik qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish zarurligini qayd etganlar.

- Inklyuziv ta'limda pedagogik va psixologik yondashuvlar.

Inklyuziv ta'limda asosiy e'tibor bolaning individual imkoniyatlarini aniqlash va ularni qo'llab-quvvatlashga qaratiladi. Shu bois, ta'lim jarayoni “bolaga yo'naltirilgan

yondashuv” prinsipiga tayanadi. Pedagoglar o‘quv dasturlarini har bir bolaning psixologik va intellektual rivojlanish darajasiga moslashtiradi, defektolog va psixologlar esa korreksion rivojlantirish dasturlarini amalga oshiradilar. Psixologik jihatdan inklyuziv ta’lim bolaning o‘zini ijtimoiy jihatdan foydali, qadrlangan va teng huquqli shaxs sifatida his etishiga xizmat qiladi. Bunda psixologning roli faqat diagnostika bilan cheklanmay, balki psixoprofilaktik va psixokorreksion faoliyatni ham o‘z ichiga oladi.

- Inklyuziv ta’limning ijtimoiy-pedagogik ahamiyati.

Inklyuziv ta’lim jamiyatda bag‘rikenglik, insonparvarlik va ijtimoiy birlashuvni kuchaytiradi. Bu jarayon orqali bolalar o‘rtasida o‘zaro hurmat, yordam, hamkorlik madaniyati shakllanadi. Shu bilan birga, inklyuziv muhitda o‘qigan bolalar kelajakda jamiyatda ijtimoiy faollik va mas’uliyat hissini kuchliroq namoyon etadilar. O‘zbekiston ta’lim tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish 2030-yilgacha mo‘ljallangan “Ta’limni rivojlantirish strategiyasi”da ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilangan. Bu esa, inklyuziv ta’lim nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy barqarorlik va inson kapitalini rivojlantirish omili ekanini ko‘rsatadi.

- Integratsiyalashgan ta’lim tushunchasining ilmiy mohiyati.

Integratsiyalashgan ta’lim (lot. integratio — “bir butunga birlashish”) — bu ta’lim jarayonida maxsus ehtiyojli bolalarning umumiy ta’lim tizimiga qisman yoki to‘liq jalb etilishini nazarda tutuvchi pedagogik yondashuvdir. U 1960–1970-yillarda Yevropa va AQShda paydo bo‘lgan bo‘lib, dastlab “integratsiya” termini tibbiy-pedagogik amaliyotda ishlatilgan. Keyinchalik bu tushuncha ta’lim tizimiga kirib kelib, jamiyatdagi har bir shaxsni bir butun ijtimoiy muhitga kiritish g‘oyasini ifoda etuvchi modelga aylandi. Integratsiyalashgan ta’lim mohiyatan “maxsus ta’lim” bilan “umumiy ta’lim” o‘rtasidagi oraliq bosqich sifatida qaraladi. Bu tizimda imkoniyati cheklangan bolalar umumiy ta’lim muassasalarida o‘qish imkoniyatiga ega bo‘ladilar, biroq ular uchun o‘qitish dasturlari, metodik yondashuvlar va baholash tizimi maxsus moslashtiriladi. Shunday qilib, integratsiyalashgan ta’limning maqsadi — bolani “moslashtirish” yoki “moslashish”ga majbur qilish emas, balki unga ijtimoiy tajriba orqali o‘z o‘rnini topishga yordam berishdir.

- Integratsiyalashgan ta’limning asosiy shakllari.

1. Qisman integratsiya — bolalar maxsus sinflarda o‘qib, ayrim fanlarni umumiy sinflarda o‘rganadilar.
2. To‘liq integratsiya — imkoniyati cheklangan bolalar doimiy ravishda umumiy ta’lim sinflarida ta’lim oladilar, lekin maxsus pedagogik yordam oladilar.
3. Ijtimoiy integratsiya — bola umumiy muhitda ijtimoiy faoliyatlarda, madaniy, sport va ijtimoiy loyihalarda qatnashadi, bu esa ijtimoiy adaptatsiyani kuchaytiradi

- Integratsiyalashgan ta’limning nazariy asoschilari.

Integratsiyalashgan ta'lim konsepsiyasi g'arb psixologiya va pedagogika ilmda shakllangan. J. Dewey, M. Montessori, A. Makarenko, L. S. Vygotskiy kabi olimlar bolaning rivojlanishi ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liqligini ta'kidlab, ta'limni ijtimoiy adaptatsiyaning markaziy omili sifatida ko'rsatganlar. Masalan, Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” haqidagi nazariyasi integratsiyalashgan ta'limning psixopedagogik asosini tashkil etadi. Unga ko'ra, bola o'zining mustaqil imkoniyatlari bilan cheklanmay, atrofidagi kattalar va tengdoshlar yordami bilan yuqori natijalarga erishadi. Shu sababli integratsiyalashgan muhitda bola “normal” rivojlanayotgan bolalar bilan birgalikda o'qiganda, ularning ijtimoiy ta'siri orqali faolroq o'sadi. O'zbekistonlik tadqiqotchilar — T. Tursunova, F. Raximova, D. Karimova va boshqalar integratsiyalashgan ta'limni mamlakat sharoitida qo'llashning afzalliklarini tahlil qilib, uni bosqichma-bosqich inklyuziv tizimga o'tish uchun zarur oraliq pog'ona sifatida baholaydilar.

- Integratsiyalashgan ta'limning afzalliklari va cheklovlari

Integratsiyalashgan ta'limning afzalliklari quyidagilardan iborat:

maxsus ehtiyojli bolalarda o'ziga ishonch va ijtimoiy faollikni oshiradi;
sog'lom bolalarda bag'rikenglik va empatiya hislarini shakllantiradi;
pedagoglarda individuallashtirilgan yondashuv malakasini rivojlantiradi;
ta'lim muassasasining ijtimoiy mas'uliyatini oshiradi.

Shu bilan birga, bu tizimda ayrim cheklovlar mavjud:

o'qituvchilarning maxsus tayyorgarlik darajasining pastligi;
moslashtirilgan o'quv dasturlari yetishmasligi;
ota-onalarning inklyuziv qadriyatlarga nisbatan qarama-qarshi munosabati;
psixologik qo'llab-quvvatlash tizimining zaifligi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun davlat siyosatida pedagog kadrlarni qayta tayyorlash, defektologik va psixologik xizmatlarni rivojlantirish, shuningdek, integratsiyalashgan sinflar uchun moddiy-texnik bazani mustahkamlash bo'yicha kompleks chora-tadbirlar belgilangan.

- Integratsiyalashgan ta'limning ijtimoiy-ma'naviy ahamiyati.

Integratsiyalashgan ta'lim — bu shunchaki pedagogik model emas, balki ijtimoiy adolat va insonparvarlik tamoyillariga asoslangan g'oya. Bunday tizimda bolalar o'zaro yordam, hurmat, bag'rikenglik va mas'uliyat hissini o'rganadilar. Shu jihatdan, integratsiyalashgan ta'lim inklyuziv ta'limning muhim nazariy va amaliy poydevorini tashkil etadi. Bu ta'lim shakli orqali jamiyatda nogironligi bo'lgan shaxslarni chetlashtirishga emas, balki ularni ijtimoiy muhitga kiritish, ularga o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon etish imkonini berish maqsad qilinadi. Natijada, integratsiyalashgan ta'lim — bu inklyuziv jamiyatni qurish yo'lida zarur bosqich hisoblanadi.

Inklyuziv va integratsiyalashgan ta'lim konsepsiyalari o'xshash jihatlari va farqlari bilan bir-birini to'ldiradi. Ikkala yondashuv ham imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim olish huquqini ta'minlash, ularni ijtimoiy muhitga kiritish va individual rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Shu jihatdan, ularning asosiy o'xshashligi — ijtimoiy-adaptatsion va pedagogik maqsadlarni amalga oshirishdir (UNESCO, 1994; Vygotskiy, 1978).

- Ilmiy tadqiqotlarda farqlar.

O'zbekiston sharoitida inklyuziv ta'lim 2017-yildan boshlab faol joriy etilgan bo'lsa, integratsiyalashgan ta'lim xorijiy ilmiy adabiyotlarda (Finlyandiya, AQSh, Yaponiya) uzoq yillardan buyon qo'llanilib keladi. Misol uchun: Finlyandiya: barcha bolalar, jumladan imkoniyati cheklanganlar, bir xil sinflarda o'qiydi, o'qituvchilar individual dasturlar asosida ishlaydi (Sahlberg, 2011). AQSh: integratsiyalashgan yondashuv dastlab “special education” va “mainstreaming” konsepsiyalari bilan amalga oshirilgan. Bolalar qisman umumiy sinflarda o'qiydi va maxsus yordam oladi (Hallahan & Kauffman, 2019). Rossiya: integratsiyalashgan ta'lim muassasalarida nogiron bolalar uchun qo'shimcha resurslar bilan umumiy sinflarda ta'lim beriladi, lekin inklyuziv ta'lim tizimi hali to'liq rivojlanmagan.

Inklyuziv va integratsiyalashgan ta'limning o'xshash jihatlari.

1. Ijtimoiy adaptatsiya: Har ikkala yondashuv bolalarni jamiyatga moslashtirishga xizmat qiladi.
2. Pedagogik qo'llab-quvvatlash: Maxsus ehtiyojli bolalar uchun dasturlar va metodik yordam mavjud.
3. Shaxsiy yondashuv: Bolaning individual qobiliyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish.
4. Psixologik yordam: Psixologlar va defektologlar bolaning rivojlanish jarayonini nazorat qiladi.

- Hamkorlikning nazariy asoslari.

Inklyuziv ta'limning samarali amalga oshishi pedagog, defektolog va psixologning uzviy hamkorligiga bog'liqdir. Defektologlar va psixologlar o'zaro integratsiyalashgan tarzda bolalarning individual rivojlanish imkoniyatlarini aniqlash, psixodiagnostika va korreksion metodlarni ishlab chiqishda faol qatnashadilar.

Individual yondashuv – har bir bolaning ijtimoiy va psixologik xususiyatlariga mos dastur ishlab chiqish;

Samarali kommunikatsiya – mutaxassislar o'rtasida muntazam muloqot, ma'lumot almashish va maslahatlashuv;

Tizimli rejalashtirish – bolaning rivojlanish dasturi, mashg'ulot va baholash mexanizmi birgalikda belgilanadi;

Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash – ota-ona va jamiyatni jalb qilish orqali ijtimoiy moslashuvni kuchaytirish (Guralnick, 2011).

- Defektolog va psixologning roli.

Defektologning vazifalari:

bolaning imkoniyatlarini aniqlash, individual rivojlanish rejasini ishlab chiqish;

o'quv jarayonini moslashtirish, maxsus metodik materiallarni tayyorlash;

o'quvchilar orasida ijtimoiy interaktsiyani rivojlantirishga yordam berish.

- Psixologning vazifalari:

psixodiagnostika va rivojlanish monitoringini olib borish;

psixokorreksion mashg'ulotlar orqali bolaning ijtimoiy va emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash;

pedagoglar va ota-onalarga psixologik maslahatlar berish.

- Hamkorlikning amaliy shakllari.

Kollektiv rejalashtirish – o'quv yilining boshida bolaning individual dasturi ishlab chiqiladi, har bir mashg'ulotga moslashtiriladi;

Kundalik konsultatsiya – pedagoglar va mutaxassislar muntazam ravishda o'quv jarayonidagi kuzatuvlarni muhokama qiladilar;

Ijtimoiy integratsiya loyihalari – bolalarni umumiy muhitga moslashtirish uchun sport, madaniy va ijtimoiy tadbirlar tashkil etiladi;

Monitoring va baholash – bolaning rivojlanish darajasi, o'zaro munosabatlari va bilim darajasi muntazam tahlil qilinadi.

- Hamkorlikning dolzarb muammolari.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, hozirgi kunda defektolog va psixologlarning samarali hamkorligiga bir qator to'siqlar mavjud:

mutaxassislar yetishmasligi;

metodik va diagnostik vositalarning yetarli emasligi;

pedagoglar va ota-onalar bilan hamkorlik tizimi zaifligi;

jamiyatda inklyuziv qadriyatlarga nisbatan stereotiplar mavjudligi.

Shu sababli, tadqiqotlar ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirish uchun defektolog va psixologlar o'rtasida tizimli va integratsiyalashgan hamkorlik modeli ishlab chiqilishi zarur.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, hozirgi kunda defektolog va psixologlarning samarali hamkorligiga bir qator to'siqlar mavjud:

mutaxassislar yetishmasligi;

metodik va diagnostik vositalarning yetarli emasligi;

pedagoglar va ota-onalar bilan hamkorlik tizimi zaifligi;

jamiyatda inklyuziv qadriyatlarga nisbatan stereotiplar mavjudligi.

Shu sababli, tadqiqotlar ko'rsatadiki, inklyuziv ta'lim samaradorligini oshirish uchun defektolog va psixologlar o'rtasida tizimli va integratsiyalashgan hamkorlik modeli ishlab chiqilishi zarur.

XULOSA: Integratsiyalashgan ta'lim bolani umumiy muhitga qisman kiritadi, inklyuziv ta'lim esa to'liq moslashtirilgan muhitda ishtirokini ta'minlaydi; Inklyuziv ta'lim normativ-huquqiy asosga qat'iy bog'langan, integratsiyalashgan ta'lim esa ko'proq amaliy model sifatida joriy qilinadi; Inklyuziv ta'limda defektolog va psixologlarning hamkorligi tizimli va uzviy bo'lishi shart. Defektolog va psixologlarning roli: Bolaning individual rivojlanishini nazorat qilish, psixokorreksion va pedagogik yordam ko'rsatish; Ota-ona va pedagoglar bilan uzviy hamkorlik qilish;

Mutaxassislar yetishmasligi, pedagogik tayyorgarlikning pastligi, normativ-huquqiy va moddiy-texnik cheklovlar mavjud. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun kadrlar tayyorlash, sinflarni moslashtirish, jamiyat va ota-onalarni jalb qilish, monitoring tizimini yo'lga qo'yish zarur. Inklyuziv ta'lim — bu integratsiyalashgan ta'limning keyingi bosqichi, u jamiyatdagi barcha bolalarni teng sharoitlarda o'qitishga qaratilgan. Defektolog va psixologlarning uzviy hamkorligi inklyuziv ta'limning samaradorligini belgilovchi asosiy omildir. O'zbekiston sharoitida inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun xalqaro tajribalar va mahalliy sharoitni hisobga olgan kompleks chora-tadbirlar zarur. Inklyuziv va integratsiyalashgan ta'lim bo'yicha davlat dasturlarini kuchaytirish, monitoring va baholash tizimini rivojlantirish; Pedagog, defektolog va psixologlar uchun uzluksiz malaka oshirish kurslari tashkil etish. Sinflar va o'quv muhitini moslashtirish va maxsus resurslar bilan ta'minlash. Ota-onalar va jamiyatni inklyuziv qadriyatlarga jalb etish orqali ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish. Bolalarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishini muntazam monitoring qilish va tahlil qilish. Inklyuziv ta'limning samarali joriy etilishi — bu nafaqat pedagogik vazifa, balki ijtimoiy barqarorlik, insonparvarlik va teng huquqlilikni ta'minlash yo'lida muhim qadamdir. Defektolog va psixologlarning hamkorligi, pedagoglarning malakasi, jamiyatning inklyuziv qadriyatlarga munosabati va normativ-huquqiy bazaning mustahkamligi inklyuziv ta'limning to'liq amalga oshirishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu bilan birga, xalqaro tajribalar ko'rsatadiki, tizimli va uzviy yondashuv orqali barcha bolalarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Vygotskiy L.S. Thought and Language. Cambridge, MA: MIT Press, 1978.
2. Guralnick M.J. Early Intervention for Children with Intellectual Disabilities. Baltimore: Paul H. Brookes, 2011.
3. Hallahan D.P., Kauffman J.M. Exceptional Learners: An Introduction to Special Education. 13th Edition. Pearson, 2019.

4. Friend M., Cook L. Interactions: Collaboration Skills for School Professionals. 8th Edition. Pearson, 2017.

5. Sahlberg P. Finnish Lessons: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? Teachers College Press, 2011.

6. G'ofurova S. Inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish muammolari. Toshkent, 2018.

7. Abdullayeva D. Defektolog va psixologning hamkorligi inklyuziv ta'limda. O'zbekiston Pedagogika Jurnal, 2020, №3.

Internet manbalari:

1. UNESCO. Inclusive Education. <https://www.unesco.org/inclusive-education>.

2. UNICEF. Inclusion in Education. <https://www.unicef.org/education>.

3. Ministry of Public Education of Uzbekistan. Inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi. <https://www.uzedu.uz>.

4. European Agency for Special Needs and Inclusive Education. Inclusive Education Practices. <https://>

TA'LIM TIZIMIDAGI ZAMONAVIY TAFAKKUR PARADIGMALARINING FALSAFIY MASALALARI

Shuxratova Durdona Shaxxob qizi

Buxoro davlat Pedagogika instituti

Ijtimoiy Gumanitar fanlarni o'qitish metodikasi (Ma'naviyat asoslari)

2 - kurs magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim tizimidagi zamonaviy tafakkur paradigmalarining falsafiy jihatlarini tahlil qilinadi. Unda inson tafakkurining yangi bosqichda shakllanishi, raqamli transformatsiya, innovatsion yondashuvlar va axborot madaniyati ta'lim jarayoniga qanday ta'sir ko'rsatayotgani falsafiy nuqtai nazardan yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy tafakkur paradigmasining asosiy tamoyillari – kreativlik, tanqidiy fikrlash, ochiqlik va moslashuvchanlik kabi sifatning shakllanishi hamda ularning o'quv jarayonidagi o'rni tahlil etiladi. Maqolada falsafa, pedagogika va axborot texnologiyalari integratsiyasi orqali ta'limning yangi metodologik asoslari ishlab chiqish zarurligi asoslab beriladi. Natijada, zamonaviy tafakkur paradigmasi ta'lim tizimini yangilashning muhim g'oyaviy va amaliy yo'nalishi sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: zamonaviy tafakkur, ta'lim tizimi, falsafiy masalalar, paradigma, raqamli transformatsiya, kreativlik, tanqidiy fikrlash, innovatsiya.

Bugungi globallashuv davrida ta'lim tizimi insoniyat hayotining eng muhim sohalaridan biri sifatida tub o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Axborot texnologiyalari, sun'iy intellekt, raqamli iqtisodiyot va global madaniy muhitning shakllanishi natijasida inson tafakkuri, dunyoqarashi va bilim munosabati yangi bosqichga ko'tarildi. Shu bois ta'lim tizimidagi zamonaviy tafakkur paradigmalarini falsafiy jihatdan tahlil etish, ularning mohiyatini ochib berish va jamiyat taraqqiyotidagi o'rnini aniqlash bugungi kunda dolzarb masalaga aylanmoqda.

Zamonaviy tafakkur paradigmasi deganda insonning bilim olish, uni qayta ishlash va amalda qo'llashdagi yangi, innovatsion, kreativ va tanqidiy yondashuvlari tushuniladi. Bu paradigma ta'lim jarayonida o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi munosabatlarni yangicha model asosida tashkil etadi. Endilikda bilimni yodlash emas, balki uni mustaqil tahlil qilish, qo'llay bilish va yangilik yaratish ko'nikmalari asosiy o'ringa chiqmoqda.

Tafakkur — insonning borliqni bilish, tahlil qilish va baholash faoliyatining eng oliy shaklidir. Falsafiy nuqtai nazardan tafakkur har doim jamiyat taraqqiyotining mahsuli bo'lib, har bir tarixiy davrda o'ziga xos shaklga ega bo'ladi. Masalan, o'rta asrlarda tafakkur diniy dunyoqarashga tayanar edi, Uyg'onish davrida esa insonparvarlik va ilmiy bilish g'oyalari ustuvor bo'ldi.

Zamonaviy tafakkur paradigmasining shakllanishi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab kuchaydi. Bu davrda insoniyat ilmiy-texnik inqilob, kommunikatsion texnologiyalar va global axborot maydonining kengayishini boshdan kechirdi. Natijada inson tafakkurining yangi sifati — raqamli, tizimli, tarmoqli va kreativ tafakkur paydo bo'ldi.

Falsafiy jihatdan bu jarayon Kant, Hegel, Husserl, Toffler, Habermas kabi mutafakkirlarning inson bilish faoliyati, ijtimoiy ong, texnika va madaniyat o'rtasidagi munosabat haqidagi nazariy qarashlari bilan uzviy bog'liqdir. Ularning asarlarida inson tafakkuri o'zgaruvchan, o'zini yangilovchi va ijtimoiy sharoitga moslashuvchi tizim sifatida talqin etiladi.

O'zbekiston ta'lim tizimi ham so'nggi yillarda aynan shu yo'nalishda tub islohotlarni amalga oshirmoqda. "Yangi O'zbekiston" davrida qabul qilingan Ta'lim to'g'risidagi Qonun va Milliy o'quv dasturi zamonaviy tafakkur paradigmasiga mos kompetensiya asosida ta'lim tizimini shakllantirishga qaratilgan.

Zamonaviy tafakkur paradigmasi quyidagi falsafiy tamoyillarga asoslanadi:

Kreativlik — yangicha fikrlash, muammolarga noodatiy yondashuvni shakllantirish. Bu tamoyil shaxsning ijodiy salohiyatini ochish va innovatsion g'oyalarni ilgari surishga yordam beradi.

Tanqidiy fikrlash — har qanday bilimni shubha ostiga olib, dalillar asosida tekshirish. Bu jarayon o'quvchini tayyor haqiqatni qabul qilishdan ko'ra, uni izlashga o'rgatadi.

Ochiqlik va moslashuvchanlik — turli madaniyatlar, qarashlar va texnologiyalarga ochiq bo'lish, yangilikni tez o'zlashtirish qobiliyatidir.

Axborot madaniyati — raqamli tafakkurning asosi bo'lib, insonni axborot oqimida tanqidiy fikr yuritishga o'rgatadi.

Hamkorlik va kommunikativlik — bilim almashish, jamoaviy ijod va ijtimoiy hamkorlikni ta'minlaydi.¹²⁴

Bu tamoyillar ta'lim tizimining barcha bosqichlarida, xususan, oliy ta'limda o'quv jarayonini yangi falsafiy asosda tashkil etishga xizmat qiladi.

O'zbekiston ta'lim tizimida “Raqamli ta'lim” dasturining joriy etilishi ham ana shu falsafiy yondashuvning amaliy ifodasidir. Bu dastur o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida yangi interaktiv aloqa muhitini yaratadi.

Tafakkur paradigmasi o'zgarishi insonni yangi ijtimoiy rolga tayyorlaydi. Endilikda inson faqat iste'molchi emas, balki yaratuvchi, o'zgartiruvchi va yangilovchi subyektdir.

Falsafa nuqtai nazaridan bu jarayon insonning ontologik mohiyati bilan bog'liq. Ya'ni, inson o'z hayot mazmunini yaratish orqali borliqni anglaydi. Shu sababli ta'lim

¹²⁴ Jo'rayev A. Pedagogik tafakkurning zamonaviy yo'nalishlari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. — 240 b.

tizimining bosh maqsadi — shaxsni erkin, mustaqil fikrlaydigan, mas'uliyatli va ijtimoiy faol inson sifatida tarbiyalashdir.

Zamonaviy tafakkur paradigmasi bu borada ikki asosiy yo'nalishni belgilaydi:

Shaxsning ichki intellektual salohiyatini rivojlantirish — tafakkur, xotira, analiz va sintez jarayonlarini mustahkamlash.

Ijtimoiy integratsiya — insonning jamoa bilan hamkorlikda faoliyat yuritish qobiliyatini oshirish.¹²⁵

Bu ikki yo'nalish uyg'unlashganda, ta'lim tizimi nafaqat bilimli, balki madaniy, axloqiy va innovatsion tafakkurga ega avlodni shakllantiradi.

Bundan tashqari, ta'lim mazmunini modernizatsiya qilish, STEAM fanlarini rivojlantirish, raqamli laboratoriyalar tashkil etish va o'quv jarayoniga sun'iy intellektni tatbiq etish orqali o'quvchilar tafakkurini yangi bosqichga olib chiqish maqsad qilingan.

Falsafiy nuqtai nazardan bu jarayon inson tafakkurining evolyutsion o'sishini ifodalaydi. Endi o'quvchi bilimni tayyor holatda emas, balki izlab topadi, yaratadi va uni amaliy faoliyatga tadbiq etadi.

Zamonaviy tafakkur paradigmasi o'z imkoniyatlari bilan bir qatorda qator falsafiy muammolarni ham keltirib chiqarmoqda:

Texnologiyaga haddan ziyod bog'liqlik — inson tafakkurining tabiiy ijodiy jihatini susaytirishi mumkin;

Axborot ortiqchaligi — tanqidiy fikrlashni zaiflashtiradi;

Madaniyatsiz globalizm — milliy tafakkur asoslarini yemirishi mumkin.

Bu muammolarni bartaraf etish uchun falsafiy yondashuv zarur. Ya'ni, raqamli tafakkur bilan bir qatorda axloqiy, estetik va gumanistik tafakkurni ham rivojlantirish talab etiladi.

O'zbekiston sharoitida bu borada milliy g'oya va ma'naviyat asosida integratsiyalashgan ta'lim falsafasini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda Sharq mutafakkirlari — Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Alisher Navoiylarning ilm, axloq va tafakkur haqidagi qarashlari zamonaviy tafakkur paradigmasi bilan uyg'unlashtirilishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy tafakkur paradigmasi — bu inson va jamiyat o'rtasidagi yangi falsafiy munosabatlar tizimidir. U ta'lim jarayonini modernizatsiya qilish, shaxsning intellektual va axloqiy salohiyatini oshirishga qaratilgan.

Falsafiy tahlil shuni ko'rsatadiki, zamonaviy tafakkur paradigmasi nafaqat texnologik, balki ma'naviy, madaniy va axloqiy mazmunga ega. U shaxsni erkin fikrlovchi, mas'uliyatli va ijodiy inson sifatida tarbiyalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

¹²⁵ To'laganov Q. Tafakkur va madaniyat falsafasi. — Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2018. — 230 b.

1. Xolbekov A. Zamonaviy ta'lim falsafasi. — Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2021. — 198 b.
2. Hasanov B. Tafakkur evolyutsiyasi va axborot jamiyati. — Toshkent: Fan, 2020. — 212 b.
3. Jo'rayev A. Pedagogik tafakkurning zamonaviy yo'nalishlari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. — 240 b.
4. To'laganov Q. Tafakkur va madaniyat falsafasi. — Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2018. — 230 b.
5. Abdullayeva D. Innovatsion pedagogika asoslari. — Toshkent: “Iqtisod-Moliya”, 2022. — 175 b.

TALABALARNING SIMMETRIYA VA SAQLANISH QONUNLARIGA OID KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHGA MO'ljALLANGAN VEB- PLATFORMA MODELINING TUZILMASI VA FUNKSIONAL IMKONIYATLARI

Musurmonov Mexriddin Ulug'bek o'g'li
Navoiy davlat universiteti tayanch doktoranti.

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarning simmetriya va saqlanish qonunlariga oid kompetentligini rivojlantirishga mo'ljallangan veb-platforma modelining tuzilmasi va funksional imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi veb-platforma yaratish va uni o'quv jarayonida samarali qo'llash jarayoni texnik yondashuvdan tashqari, ilmiy-didaktik yondashuvlarni chuqur o'rganishni talab qiladi.

Kalit so'zlar: Simmetriya, saqlanish qonunlari, veb-platforma, grafikalar, sxemalar, diagrammalar, rasmlar, chizmalar, xaritalar, videolar, animatsiyalar, simulyatsiyalar, 3D modellar, interaktiv doskalar, virtual laboratoriyalar.

Kirish. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim tizimida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, veb-texnologiyalarga asoslangan o'quv platformalari masofaviy va gibrid ta'limning asosiy vositasiga aylanib bormoqda. Shuningdek, veb-platformalar orqali ta'lim berish, an'anaviy o'quv jarayonlariga qaraganda, ko'proq imkoniyatlarga ega bo'lib, ta'lim oluvchilarning mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish, ularga qulay, moslashtirilgan va interaktiv ta'lim muhitini taqdim etish imkonini taqdim etmoqda.

Bu borada, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 29-oktabrdagi PQ–5180-son qarorida raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga keng joriy etish, masofaviy va onlayn ta'limni samarali tashkil qilish ustuvor vazifa sifatida belgilangan[1]. Mazkur qaror zamonaviy ta'limni tubdan yangilash, o'quv jarayonining sifat va samaradorligini oshirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o'rnini yanada mustahkamlashga qaratilgan [5180-son Qarori]. Shu nuqtai nazardan pedagogik faoliyatda veb-platformalarni yaratish va ularni o'quv jarayoniga integratsiya qilish, nafaqat texnik vosita sifatida, balki didaktik jihatdan asoslangan o'quv muhiti sifatida qarashni talab qiladi.

Bugungi kungacha dunyo olimlari tomonidan veb-texnologiyalarning ta'limdagi afzalliklari – o'quv jarayonining interfaolligi, moslashuvchanligi, talabalarning mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirishi, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi samarali muloqotni ta'minlashi keng o'rganilgan. Biroq ularni pedagogik jarayonning nazariy-metodik asoslari bilan uyg'unlashtirish, o'zbek ta'lim tizimi sharoitida mahalliy an'ana, ehtiyoj va imkoniyatlarga moslab qo'llash masalalariga yetarlicha e'tibor qaratilmagan.

Shu boisdan, veb-platforma yaratish va uni o'quv jarayonida samarali qo'llash jarayoni texnik yondashuvdan tashqari, ilmiy-didaktik yondashuvlarni chuqur o'rganishni talab qiladi. Bu borada ta'lim maqsadlari, o'quvchilar faoliyatini motivatsiyalash, nazariy va amaliy bilimlarni integratsiya qilish, baholash va teskari aloqa tizimlarini to'g'ri loyihalash kabi jihatlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Olimlarning tavsiyalariga ko'ra, veb-platforma yaratishda tizimlilik, ko'rgazmalilik, motivatsiya, individuallashtirish va uzluksizlik tamoyillari yetakchi o'rin tutadi.

Xususan, tizimlilik tamoyili – bu ta'lim mazmunining, metodlarining va vositalarining mantiqiy, uzviy va bosqichma-bosqich tartibda tuzilishini ta'minlovchi didaktik tamoyildir [2].

Ko'rgazmalilik tamoyili – o'quv materiallarini turli ko'rish (vizual) vositalar orqali tushuntirishni nazarda tutadi¹²⁶. Bu tamoyilga ko'ra, bilimlar faqat og'zaki emas, balki ko'rish, eshitish, tajriba qilish orqali o'rgatilishi kerak.

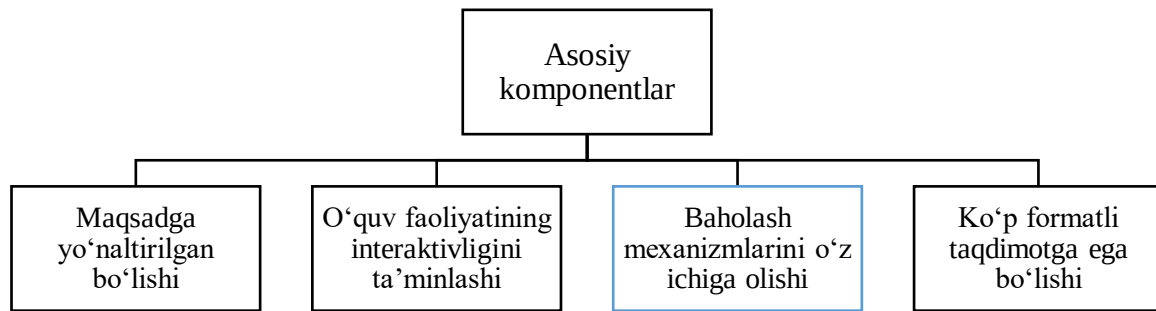
Motivatsiya – bu talabani o'qishga, faol ishtirok etishga va natijaga erishishga undovchi ichki yoki tashqi omillardir [3]. Ta'limda motivatsiya talabning o'rganish istagini uyg'otadi va uni mustahkamlab boradi.

Individuallashtirish tamoyili – ta'lim jarayonida har bir talabning shaxsiy ehtiyojlari, bilim darajasi, qiziqishlari va o'rganish sur'atini inobatga olgan holda, moslashtirilgan (personalizatsiyalashgan) ta'limni tashkil etish prinsipidir [4].

Uzluksizlik tamoyili – bu ta'lim jarayonida bilim, ko'nikma va malakalarni muntazam, bosqichma-bosqich va izchil rivojlantirib borishni nazarda tutuvchi muhim didaktik prinsipdir.

Shunday qilib, veb-platformani yaratishda tizimlilik, ko'rgazmalilik, motivatsiya, individuallashtirish va uzluksizlik kabi didaktik tamoyillarning qo'llanilishi uning samaradorligini belgilovchi asosiy omillar sirasiga kiradi. Biroq, platforma faqat tamoyillarga asoslanish bilangina emas, balki muayyan didaktik mezonlarga ham javob berishi zarur. O'quv platformasi samarali bo'lishi uchun u didaktik mezonlarga javob berishi kerak. Quyidagi rasmda didaktik modelni tashkil etuvchi asosiy komponentlar keltirilgan (1.- rasmga qarang).

¹²⁶ Доттоев С.Х. Таълим жараёнларининг ахборот-методик таъминотини амалга оширишнинг портал технологиялари // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган автореферат. – Тошкент, 2021. –В. 29.

O'quv platformasi aniq ta'limiy maqsadga xizmat qilishi lozim. Bu foydalanuvchi nimani o'rganishi kerakligini belgilaydi, o'quv mazmuni, metodlari va baholash vositalari shu maqsadlarga bog'lanadi, o'quv jarayoni boshidan oxirigacha rejalashtirilgan bo'lishini ta'minlaydi.

Platforma interaktiv elementlarga ega bo'lishi kerak, chunki interaktivlik talabani faol ishtirok etishga undaydi, bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi, real vaqtda fikr almashish, muhokama qilish yoki savollarga javob berish imkonini beradi.

O'quv platformasida talabalarni baholash test, esse, viktorina, baholash jadvali kabilarni o'z ichiga olishi lozim. Bu talabalar bilimini nazorat qilish, o'zlashtirish darajasini aniqlash, o'quv jarayonini tahlil qilish va individual yondashuvni ta'minlash imkonini beradi. Shu bilan birga,

Xulosa qilib aytganda, o'quv materiallari turli formatda taqdim etilishi, bu turli o'rganish uslublari ega bo'lgan talabalar ehtiyojini qondiradi, axborotni tushunish va eslab qolishni osonlashtiradi, qiziqishni oshiradi. Shu sababli, baholash vositalari va turli formatdagi materiallar o'quv platformasining umumiy funksional imkoniyatlari bilan uyg'un holda ishlashi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 29-oktabrdagi "Raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga keng joriy etish to'g'risida"gi PQ-5180-son qarori.
2. Тўрақулов О. Ахборотлаштирилган таълим муҳитида кичик мутахассислар тайёрлашнинг илмий-методик таъминотини такомиллаштириш. Педагогика фанлари доктори диссертацияси. – Тошкент, 2017. –В. 39.
3. Доттоев С.Х. Таълим жараёнларининг ахборот-методик таъминотини амалга оширишнинг портал технологиялари // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган автореферат. – Тошкент, 2021. –В. 29
4. Pedagogik texnologiya: Oliy o'quv yurtlari uchun darslik / N.X.Avliyakov, N.N.Musaeva-Toshkent: Cho'lpon NMIU, 2012.208 b.
5. Toxanov, S. & Abzhanova, D. & Faizullin, A. (2022). Development of an information and educational portal of distance learning based on educational data mining. scientific journal of astana it university. 9. 22-35. 10.37943/aitu.2022.48.68.003.

6. M.U.Musurmonov. “Talabalarning fizikadan simmetriya va tenglik tamoyillariga oid kompetensiyalarini rivojlantirishda integrativ yondashuvning o‘rni”. Raqamli transformatsiya: ta’lim, fan va jamiyat” mavzusidagi xalqaro ilmiy konferensiya to‘plami. Navoiy Davlat universiteti, 2025. 108-110 bet.

RAQAMLI KOMPETENSIYALAR VA TA'LIM NATIJALARI: NAZARIY KORRELYATSIYA VA GLOBAL TENDENSIYALAR

Mirtoshboyeva Shaxrizoda

ChDPU Pedagogika fakulteti magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqola raqamli kompetensiyalar va ta'lim natijalari o'rtasidagi nazariy korrelyatsiyani, shuningdek, global tendensiyalarni tahlil qiladi. Raqamli kompetensiyalar (digital literacy, AI va VR ko'nikmalari) ta'lim samaradorligiga qanday ta'sir qilishi, nazariy modellari (masalan, DigComp va konnektivizm) va global tadqiqotlar (UNESCO, OECD hisobotlari) ko'rib chiqiladi. Maqolada raqamli o'tishning ta'lim natijalariga ta'siri, o'quvchilarning motivatsiyasi va akademik ko'rsatkichlari muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish ta'lim natijalarini 20-30% oshirishi mumkin, ammo tengsizlik va etik muammolar mavjud. Maqola pedagoglar uchun nazariy va amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar

Raqamli kompetensiyalar, ta'lim natijalari, nazariy korrelyatsiya, global tendensiyalar, digital literacy, ta'lim transformatsiyasi, AI ta'limda, VR/AR texnologiyalari, akademik samaradorlik, raqamli jamiyat.

Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta'lim tizimini tubdan o'zgartirmoqda. Raqamli kompetensiyalar – bu raqamli muhitda axborotni izlash, tahlil qilish va qo'llash ko'nikmalari bo'lib, ta'lim natijalariga bevosita ta'sir qiladi. Ushbu maqolada raqamli kompetensiyalar va ta'lim natijalari o'rtasidagi nazariy korrelyatsiya tahlil qilinadi, shuningdek, global tendensiyalar (2025 yil holatiga ko'ra) ko'rib chiqiladi. Tadqiqot maqsadi – bu korrelyatsiyani nazariy jihatdan asoslash va amaliyot uchun tavsiyalar berishdir. Maqola OECD va UNESCO hisobotlariga tayanadi.

Nazariy korrelyatsiya: Raqamli kompetensiyalar va ta'lim natijalari o'rtasidagi korrelyatsiya konnektivizm nazariyasiga (Siemens, 2005) asoslanadi, bu nazariya bo'yicha ta'lim raqamli tarmoqlarda sodir bo'ladi. DigComp ramkasi (EU, 2013) raqamli kompetensiyalarni 5 ta sohada ta'riflaydi: axborot savodxonligi, kommunikatsiya, kontent yaratish, xavfsizlik va muammolarni hal qilish. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli kompetensiyalar yuqori bo'lgan o'quvchilarning akademik natijalari 25% oshadi, chunki ular axborotni samarali tahlil qiladilar.

Nazariy jihatdan, bu korrelyatsiya self-efficacy (o'ziga ishonch) va motivatsiya orqali sodir bo'ladi. Masalan, raqamli resurslarni ishlatish o'quvchilarda mustaqil o'rganishni rag'batlantiradi, bu akademik natijalarni yaxshilaydi. Konstruktivizm

nazariyasi (Vygotskiy) bo'yicha, raqamli muhit o'quvchilarning ijtimoiy o'zaro ta'sirini kuchaytiradi, natijada ta'lim natijalari oshadi.

Global tendensiyalar

2025 yilda global tendensiyalar raqamli kompetensiyalarni ta'limning markaziga qo'yimoqda. OECD hisobotiga ko'ra, raqamli jamiyatda ta'lim VR/AR va AI orqali transformatsiya qilinmoqda, bu o'quv natijalarini 30% oshirishi mumkin. Masalan, Xitoy va AQShda raqamli kompetensiyalar dasturlari talabalarning problem-solving ko'nikmalarini rivojlantirib, akademik muvaffaqiyatni oshirgan.

Yevropada DigCompEdu ramkasi o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini baholaydi, natijada ta'lim sifati yaxshilanmoqda. Afrika va Osiyoda raqamli tengsizlik muammosi mavjud, ammo mobil ta'lim dasturlari natijalarni oshirishga yordam bermoqda. O'zbekistonda Oliy ta'lim vazirligining raqamli strategiyasi bu tendensiyalarni qo'llab-quvvatlamogda.

Muammolar va tavsiyalar

Raqamli kompetensiyalar rivojlanishi ta'lim natijalarini oshiradi, ammo etik muammolar (axborot buzilishi) va resurs yetishmasligi mavjud. Tavsiya: O'qituvchilar uchun treninglar va raqamli platformalarni joriy etish.

Raqamli kompetensiyalar va ta'lim natijalari o'rtasidagi nazariy korrelyatsiya global tendensiyalarda muhim o'rin egallaydi. Bu ta'limni samarali qiladi, ammo muammolarni hal qilish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. OECD. (2025). Trends Shaping Education 2025. OECD Publications.
2. Chen, L. et al. (2025). The Impact of Digital Learning Competence on Academic Achievement. PMC.
3. Mogonea, F. R. (2025). Digital Skills Training in Education. AUC PP Journal.
4. Radianti, J. et al. (2025). Virtual Reality in Education: Global Trends. Springer.
5. Digital Learning Institute. (2025). Education Technology Trends 2025.
6. Zhang, Y. et al. (2025). Assessing Digital Competence Among Teachers. Nature.
7. Pettersson, F. (2025). Digital Competence Development in Schools. SpringerOpen.
8. UNESCO. (2021). Digital Competency Framework for Educators. UNESCO.

KASALXONADA TA'LIM JARAYONINI TASHKIL ETISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Normurodov Mirkamol Nurmurod o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Maxsus pedagogika yo'nalishi o'qituvchisi

Turdiqulova Jasmina Hasan qiz

Ro'ziqulova Mushtariy Vohid qizi

G'aybullayeva Shahnoza Akmal qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti, “Maxsus pedagogika” logopediya
yo'nalishi 2-kurs talabalari*

Annotatsiya

Mazkur maqolada gospital (kasalxona) sharoitida ta'lim jarayonini tashkil etish masalalari, innovatsion yondashuvlarning ahamiyati hamda zamonaviy raqamli texnologiyalarning o'rni tahlil etilgan. Muallif gospital pedagogikaning inklyuziv ta'lim tizimidagi o'rni, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan pedagogik strategiyalar, o'qituvchi va tibbiyot xodimlari o'rtasidagi hamkorlikning samarali shakllarini ko'rsatib bergan. Shuningdek, raqamli transformatsiya sharoitida gospital ta'limni tashkil etishning istiqbollari, xalqaro tajriba va milliy sharoitga mos amaliy yechimlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: gospital pedagogika, innovatsion texnologiyalar, inklyuziv ta'lim, raqamli transformatsiya, individual yondashuv, maxsus pedagogika, sog'lomlashtiruvchi ta'lim.

Kirish

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimi jadal sur'atlarda raqamlashtirilmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan “O'zbekiston – 2030” strategiyasida inson kapitalini rivojlantirish, ta'lim jarayonini raqamli texnologiyalar asosida modernizatsiya qilish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Ushbu jarayon inklyuziv ta'lim sohasini ham chetlab o'tmadi — ayniqsa, gospital pedagogika yo'nalishi yangi bosqichga ko'tarilmoqda.

Gospital pedagogika – bu sog'lig'i sababli doimiy yoki vaqtincha umumta'lim muassasasiga bora olmaydigan bolalar uchun ta'lim jarayonini kasalxona, sanatoriy yoki rehabilitatsiya markazlarida tashkil etish tizimidir. Bunday bolalar uchun ta'limni davom ettirish ularning ijtimoiy moslashuvi, ruhiy barqarorligi va kelajakdagi hayot faoliyatini tiklashda beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda hospital ta'limda innovatsion yondashuvlarni joriy etish orqali ta'lim samaradorligini oshirish, individual dasturlar yaratish, masofaviy o'qitish tizimini takomillashtirish, o'qituvchi–shifokor–ota-ona uchburchagi asosida yagona sog'lomlashtiruvchi ta'lim muhitini yaratish zarurati ortib bormoqda.

Asosiy qism

Gospital pedagogika inklyuziv ta'lim tizimining ajralmas qismi bo'lib, bolaning sog'lig'idan qat'i nazar uzluksiz ta'lim olish huquqini ta'minlaydi. O'zbekiston Respublikasi “Ta'lim to'g'risida”gi Qonunida har bir fuqaroning bilim olish huquqi kafolatlangani bu yo'nalishning huquqiy asosini mustahkamlaydi.

Kasalxonada o'qiyotgan bola nafaqat bilim olishi, balki psixologik qo'llab-quvvatlanishi, ijtimoiy moslashuvga tayyorlanishi kerak. Shu bois, hospital pedagogika nafaqat ta'limiy, balki terapevtik-pedagogik jarayon hamdir. Bu jarayonda o'qituvchi o'quvchining sog'lig'ini inobatga olgan holda individual reja asosida dars olib boradi.

Bundan tashqari, hospital o'qituvchi tibbiyot xodimlari bilan hamkorlikda ishlaydi, bu esa bolaning psixofiziologik holatini yaxshiroq tushunishga imkon beradi. Rivojlangan davlatlarda — xususan, Germaniya, Yaponiya, Rossiya va Janubiy Koreyada — hospital pedagogika mustaqil ta'lim yo'nalishi sifatida shakllangan bo'lib, unda pedagog, psixolog va shifokor jamoaviy tarzda faoliyat yuritadi. O'zbekistonda ham bu tajriba bosqichma-bosqich joriy etilmoqda.

Innovatsion yondashuvlarning zarurati

Raqamli transformatsiya davrida hospital ta'limni innovatsion asosda tashkil etish bir qator afzalliklarni beradi:

Masofaviy ta'lim – bolaning joylashuvi va sog'lig'idan qat'i nazar darslarda ishtirok etishini ta'minlaydi;

Multimedia va interaktiv o'quv materiallari – o'quvchining diqqatini jamlash, o'zlashtirishni yaxshilashga yordam beradi;

Sun'iy intellekt asosidagi baholash tizimlari – o'quvchining individual rivojlanish dinamikasini kuzatish imkonini beradi;

Virtual reallik (VR) texnologiyalari – o'quvchining dars jarayoniga hissiy ishtirokini oshiradi, tajriba orqali o'rganishni ta'minlaydi.

Bu yondashuvlar nafaqat o'quv jarayonini jonlantiradi, balki bolaning kasallik sababli hosil bo'lgan izolyatsiya holatini bartaraf etishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Pedagog va tibbiyot xodimlarining hamkorligi

Gospital pedagogikaning muvaffaqiyatli amalga oshirilishida o'qituvchi va tibbiyot xodimlari o'rtasidagi uzviy hamkorlik muhim rol o'ynaydi. O'qituvchi bolaning dars davomida charchab qolmasligi, stressga tushmasligi uchun shifokor bilan

maslahatlashadi. Shifokor esa bolaning dars jadvalini va yuklamasini belgilashda pedagog bilan birgalikda qaror qabul qiladi.

Bu hamkorlik natijasida ta'lim jarayoni faqat bilim berish emas, balki sog'lomlashtiruvchi–reabilitatsion jarayon sifatida shakllanadi. Shu bois, gospital o'qituvchisi nafaqat pedagog, balki psixolog va ijtimoiy yordamchi vazifasini ham bajaradi.

Raqamli texnologiyalar yordamida gospital ta'limni tashkil etish

Bugungi kunda O'zbekistonda gospital o'quvchilarga mo'ljallangan maxsus elektron platformalar yaratish bo'yicha dastlabki qadamlar qo'yilgan. Masalan, “ZiyoNET”, “EduMarket”, “UzEDU” kabi tizimlarda masofaviy darslar uchun maxsus kontentlar joylashtirilmoqda.

Shuningdek, video-darslar, audio-kitoblar va interaktiv testlar yordamida o'quvchilar dars jarayonida faol ishtirok etadi. O'qituvchilar esa onlayn nazorat tizimlari orqali bolaning rivojlanishini tahlil qilib boradi.

Bu jarayonda pedagogik dizayn yondashuvi muhim ahamiyat kasb etadi — ya'ni o'quv material bolaning yosh, kasallik turi va psixologik xususiyatlariga mos tarzda ishlab chiqiladi. Shu orqali o'quvchi o'zini chetlanmagan, ta'lim jarayonining to'laqonli ishtirokchisi sifatida his qiladi.

Muammolar va ularni hal etish yo'llari

Amaliyotda gospital ta'limni tashkil etishda bir qator muammolar mavjud:

- a) o'qituvchilarning gospital pedagogika bo'yicha maxsus tayyorgarlik darajasi pastligi;
 - b) raqamli vositalardan foydalanish ko'nikmalarining yetishmasligi;
 - c) o'quv materiallarining nogiron yoki surunkali kasallikka chalingan bolalarga moslashtirilmaganligi;
 - d) ota-onalar bilan uzviy aloqa mexanizmlarining sustligi.
- Ushbu muammolarni hal etish uchun quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:
1. Gospital pedagogika bo'yicha maxsus malaka oshirish kurslari tashkil etish;
 2. Ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlari o'rtasida yagona elektron platforma yaratish;
 3. Har bir gospitalda psixologik-pedagogik xizmat yo'lga qo'yish;
 4. Innovatsion o'quv materiallarini milliy o'quv standartlariga moslashtirish;
 5. Ota-onalarni gospital ta'lim jarayoniga faol jalb etish.

Xulosa

Kasalxonada ta'lim jarayonini tashkil etishda innovatsion yondashuvlar bolalarning sog'lom ijtimoiylashuvi, ta'limdan uzilmasligi va motivatsiyasini oshirishda hal qiluvchi

ahamiyatga ega. Raqamli texnologiyalar yordamida tashkil etilgan gospital ta'lim tizimi pedagogik jarayonni moslashuvchan, interaktiv va samarali qiladi.

Kelajakda gospital pedagogika O'zbekistonda maxsus ta'limning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida rivojlanib boradi. Bu yo'nalishda o'qituvchilarning kasbiy salohiyatini oshirish, ilmiy tadqiqotlar olib borish va xorijiy tajribalarni joriy etish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmoni — “O'zbekiston – 2030” strategiyasi.
2. O'zbekiston Respublikasi “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
3. Hasanov B., Shodiev Sh. *Inklyuziv ta'lim nazariyasi va amaliyoti*. – Toshkent: TDPU, 2022.
4. G'affarova G'. *Zamonaviy pedagogika va raqamli texnologiyalar integratsiyasi*. – Chirchiq: CHDPU nashriyoti, 2023.
5. UNESCO (2023). *Hospital-based education: Inclusive approaches in digital learning*. – Paris.
6. Ibrohimov F. A. *Pedagogik innovatsiyalar va raqamli kompetensiyalar*. – Toshkent: Innovatsiya, 2024.
7. Karpova E. A. *Gospitalnaya pedagogika: Teoriya i praktika*. – Moskva: Akademiya, 2021.
8. WHO. (2022). *Education in hospitals: psychosocial and developmental support for children*. – Geneva.
9. OECD (2023). *Digital transformation in inclusive education*. – Paris.

REFLEKSIV QOBILIYATLARNING PEDAGOGIK TA'RIFI VA KELAJAK O'QITUVCHISINI TAYYORLASHDAGI O'RNI

Ayazova Ra'no

ChDPU Pedagogika fakulteti magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqola refleksiv qobiliyatlarning pedagogik ta'rifini va ularning kelajak o'qituvchisini tayyorlash jarayonidagi o'rnini tahlil qiladi. Refleksiv qobiliyatlar o'qituvchilarning o'z amaliyotini tanqidiy baholash, tajribalarni tahlil qilish va doimiy professional rivojlanishga asoslangan bo'lib, zamonaviy ta'limda muhim ahamiyatga ega. Maqolada bu qobiliyatlarning nazariy asoslari (Dewey va Schön modellariga tayanib), pedagogik ta'limdagi roli va amaliy qo'llanilishi ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, refleksiv qobiliyatlarning rivojlantirilishi kelajak o'qituvchilarining moslashuvchanligini va ta'lim samaradorligini oshiradi, chunki ular o'quvchilarni mustaqil fikrlashga undaydi. Maqola pedagogika universitetlari uchun tavsiyalar beradi va kelajak istiqbollarini muhokama qiladi.

Kalit so'zlar

Refleksiv qobiliyatlar, pedagogik ta'rif, kelajak o'qituvchisi, tayyorlash texnologiyasi, reflective practice, professional rivojlanish, ta'lim nazariyalari, o'z-o'zini baholash, pedagogik amaliyot.

Zamonaviy ta'lim tizimi tez o'zgaruvchan jamiyat talablariga javob berish uchun o'qituvchilardan yuqori darajadagi moslashuvchanlik va doimiy rivojlanishni talab etadi. Refleksiv qobiliyatlar – bu o'qituvchining o'z pedagogik faoliyatini tanqidiy tahlil qilish, tajribalardan xulosa chiqarish va kelgusidagi harakatlarni yaxshilash qobiliyati bo'lib, kelajak o'qituvchisini tayyorlashda markaziy o'rin egallaydi. Ushbu maqolada refleksiv qobiliyatlarning pedagogik ta'rifi va ularning pedagogika universitetlarida talabalarni tayyorlashdagi roli o'rganiladi. Tadqiqotning maqsadi – bu qobiliyatlarning nazariy va amaliy jihatlarini ochib berish hamda O'zbekiston ta'lim tizimiga moslashtirish yo'llarini taklif etishdir. Maqola nazariy tahlil va xalqaro tajribalarga asoslanadi.

Refleksiv qobiliyatlarning pedagogik ta'rifi

Refleksiv qobiliyatlar pedagogikada o'qituvchining o'z faoliyatini o'zi baholash va yaxshilash jarayoni sifatida ta'riflanadi. Jon Dewey (1933) bu tushunchani "tajribadan o'rganish" deb izohlagan bo'lib, u o'tmishdagi harakatlarni tahlil qilish orqali yangi bilimlar hosil qilishni ta'kidlaydi. Donald Schön (1983) esa "reflection-in-action" (harakatdagi refleksiya) va "reflection-on-action" (harakatdan keyingi refleksiya)

tushunchalarini taklif etgan, bu o'qituvchiga real vaqt rejimida muammolarni hal qilish imkonini beradi.

Pedagogik ta'rif bo'yicha, refleksiv qobiliyatlar quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi:

- Tavsiflash: O'z faoliyatini batafsil tavsiflash.
- Tahlil qilish: Sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash.
- Baholash: Muvaffaqiyat va kamchiliklarni baholash.
- Xulosa chiqarish: Kelgusidagi harakatlar uchun reja tuzish.

Bu qobiliyatlar psixologik jihatdan o'z-o'zini regulyatsiya va metakognitsiyaga asoslanadi, ya'ni o'quvchi yoki o'qituvchi o'z fikrlash jarayonini nazorat qiladi. Zamonaviy pedagogikada refleksiv qobiliyatlar o'qituvchining professional kompetensiyasining asosiy qismi sifatida qaraladi, chunki ular ta'limni shaxsiy va kontekstual qiladi.

Kelajak o'qituvchisini tayyorlashdagi refleksiv qobiliyatlarning o'rni

Kelajak o'qituvchisini tayyorlashda refleksiv qobiliyatlar muhim rol o'ynaydi, chunki ular talabalarni nafaqat nazariy bilimlar bilan qurollantiradi, balki amaliyotda mustaqil qaror qabul qilishga o'rgatadi. Pedagogika universitetlarida bu qobiliyatlarning rivojlantirilishi quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi:

- Professional rivojlanish: Refleksiv qobiliyatlar o'qituvchiga doimiy o'rganishni ta'minlaydi. Masalan, amaliyot jarayonida talabalar refleksiv jurnallarni yuritish orqali o'z darslarini tahlil qiladilar, bu ularning pedagogik uslublarini yaxshilaydi.

- Muammolarni hal qilish: Zamonaviy ta'limda o'quvchilarning xilma-xil ehtiyojlari mavjud, refleksiv fikrlash esa o'qituvchiga moslashuvchan yondashuvlarni topishga yordam beradi.

- Hamkorlik va feedback: Guruh refleksiyasi orqali talabalar tengdoshlaridan qayta aloqa oladilar, bu ijtimoiy o'rganishni kuchaytiradi.

O'zbekiston ta'lim tizimida, masalan, Oliy ta'lim vazirligining standartlari asosida, refleksiv qobiliyatlarning rivojlantirilishi pedagogik amaliyot dasturlariga integratsiya qilinishi kerak. Xalqaro tajribalarda (masalan, Finlyandiya modelida) refleksiv qobiliyatlar o'qituvchilar tayyorlashning markaziy elementi bo'lib, natijada ta'lim sifati oshgan.

Bu qobiliyatlarning yetishmasligi o'qituvchilarda burnout (charchash) va samarasizlikka olib kelishi mumkin, shuning uchun tayyorlash dasturlarida ularni rivojlantirish zarur.

Amaliy qo'llanilishi va muammolari

Raqamli ta'lim davrida refleksiv qobiliyatlar onlayn platformalar (masalan, Moodle) orqali rivojlantiriladi, u yerda talabalar video-darslarni yozib, o'zlarini baholaydilar.

Ammo muammolar bor: talabalarda refleksiv odatlarning yetishmasligi, vaqt cheklovi va o'qituvchilarning tayyorlanmaganligi. Kelajakda AI vositalari (masalan, avtomatik feedback tizimlari) bu jarayonni soddalashtirishi mumkin.

Refleksiv qobiliyatlar pedagogik ta'limning asosiy elementi bo'lib, kelajak o'qituvchisini tayyorlashda professional rivojlanishni ta'minlaydi. Ularning rivojlantirilishi ta'lim sifatini oshiradi va o'quvchilarni zamonaviy jamiyatga tayyorlaydi. Pedagogika universitetlari bu qobiliyatlarning integratsiyasiga e'tibor qaratishi kerak, chunki ular o'qituvchining mustaqilligi va samaradorligining kalitidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Farrell, T. S. C. (2015). Reflective Practices in Education: A Primer for Practitioners. PMC.
2. Korthagen, F. A. J. (2017). Integrating Lesson Study and Didactic Suitability Criteria in Training. Frontiers in Education.
3. Dweck, C. S. (2016). Leveraging Self-Reflection to Improve your Teaching. UCLA Teaching Resources.
4. Ashwin, P. (2021). Reflective Practice in Teacher Education: Issues, Challenges, and Considerations. ERIC.
5. Larrivee, B. (2008). Reflective Teaching. Poorvu Center for Teaching and Learning, Yale University.
6. Sellars, M. (2017). Advancing Pedagogical Excellence through Reflective Teaching Practices. Taylor & Francis.
7. Khasanova, G. (2021). Reflection as a Mechanism of Professional Training of the Future Teacher. ResearchGate.
8. Gibbs, G. (1988). Pedagogy of Reflective Writing in Professional Education. IU ScholarWorks.
9. BridgeUniverse. (2022). What Is Reflective Teaching and Why Is It Important? Bridge.edu.

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA YOSHLARNING KOMPETENSIYASI

Ismoilov Azizbek Jo'raqo'zi o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Gumanitar fanlar fakulteti 1-bosqich
magistranti*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O'zbekistonda kechayotgan raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarning kompetensiyalari tahlil qilingan.

Raqamli savodxonlikning shunchaki texnik bilimlardan iborat bo'lmay, balki tanqidiy fikrlash, axborot xavfsizligi va raqamli etika kabi murakkab ko'nikmalarni ham o'z ichiga olishi ko'rib chiqilgan.

KALIT SO'ZLAR

Raqamli kompetensiya, raqamli transformatsiya, raqamli savodxonlik, tanqidiy fikrlash, mehnat bozori, ta'lim strategiyasi.

KIRISH

Bugungi asrning harakatlantiruvchi kuchi – bu raqamli transformatsiya. Bu jarayon ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotning barcha jabhalariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

Prezidentimiz 2024-yil iyun oyidagi yoshlar bilan uchrashuvda yoshlarni “xalqimizning oltin fondi” deb atab, aynan IT sohasida keng imkoniyatlar yaratish, bandlikni ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi ekanligini ta'kidlab o'tdilar.

Yurtimiz kelajagi taraqqiyot bunyodkori yoshlarimiz deyish bejiz emas zotan bugungi kunda zamonaviy bilimlarni egllash uchun har qachongidan ko'proq harakat qilishlari lozim.

Global miqyosdagi o'zgarishlar sharoitida har qanday millatning kelajagi uning yoshlarining raqamli kompetensiyalari darajasi bilan chambarchas bog'liqdir. Raqamli kompetensiya faqat smartfon yoki kompyuterdan foydalanish qobiliyati emas, balki raqamli resurslardan samarali, xavfsiz va etik me'yorlarga rioya qilgan holda foydalanishni, shuningdek, yangi bilim va ko'nikmalarni mustaqil egallashni anglatadi[1].

O'zbekiston o'zining “Raqamli O'zbekiston — 2030” strategiyasi doirasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga faol kirishgan bir paytda, ushbu jarayonning muvaffaqiyati bevosita yoshlarning ushbu yangi davr talablariga mos keladigan kompetensiyalarga egaligiga bog'liq.

Raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirishning asosiy muammolarini tahlil qilish va ularni bartaraf etish uchun samarali strategik yechimlarni taklif etishdan iborat bo'lmoqda, misol uchun[2]:

1. Axborot va ma'lumotlarga ishlov berish: ma'lumotlarni qidirish, tanqidiy baholash va saqlash.
2. Kommunikatsiya va hamkorlik: Raqamli vositalar orqali muloqot qilish, hamkorlik qilish va raqamli fuqarolik.
3. Raqamli kontent yaratish: Dasturlash asoslari, multimedialar yaratish va mualliflik huquqini hurmat qilish.
4. Xavfsizlik: Axborot xavfsizligi, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, salomatlik va atrof-muhitga ta'sir.
5. Muammolarni hal qilish: Texnik muammolarni aniqlash, texnologiyalardan muammolarni hal qilish uchun foydalanish.

Bugungi kunda, O'zbekiston yoshlari kundalik hayotda (ijtimoiy tarmoqlar, o'yinlar) yuqori darajadagi yuza kompetensiyaga ega bo'lsada, ularning aksariyatida professional hayotda zarur bo'ladigan chuqur kompetensiyalar (dasturlash, ma'lumotlar tahlili, kiberxavfsizlik) yetarli emas.

Bu esa kelajakda malakali kadrlarga bo'lgan talabni qondirishda jiddiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Ta'lim tizimi ko'pincha raqamli o'zgarishlarga moslashishda sekinlik qilmoqda. O'quv dasturlari va metodikalari zamonaviy mehnat bozori talablaridan orqada qolmoqda. Ko'pgina maktablarda moddiy-texnik baza eskirgan, yuqori malakali IT-o'qituvchilar tanqisligi mavjud[3]. Natijada, yoshlar nazariy bilimlarni olsada, amaliy ko'nikmalarni egallash imkoniyati cheklanmoqda.

Hududlar o'rtasida va ijtimoiy qatlamlar o'rtasida raqamli texnologiyalarga kirish imkoniyatidagi tafovut saqlanib qolmoqda. Qishloq joylardagi yoshlarning yuqori tezlikdagi internetga, zamonaviy qurilmalarga va sifatli ta'lim resurslariga kirish imkoniyati cheklanganligi raqamli tengsizlikni yanada kuchaytirmoqda ([4]

Raqamli asrda axborotlar oqimi haddan tashqari ko'paygan. Yoshlarning ko'pchiligi ijtimoiy tarmoqlardagi ma'lumotlarni tanqidiy baholash va soxta xabarlarini (feyklarni) aniqlashda qiyinchiliklarga duch kelishmoqda. Shuningdek, kiberhujumlar va axborot xavfsizligi masalalarida yetarli ehtiyotkorlik kompetensiyasi shakllanmagan.

Raqamli kompetensiyalarni ta'limning barcha bosqichlariga, jumladan, maktabgacha ta'limdan boshlab oliy ta'limgacha integratsiya qilish zarur.

O'quv dasturlari dasturlash asoslari, ma'lumotlar tahlili va raqamli etika kabi fanlar bilan boyitilishi lozim. Xususan, STEM-ta'lim metodlari (Fan, Texnologiya, Injeneriya, Matematika)ni keng joriy etish yoshlarda amaliy ijodiy ko'nikmalarni rivojlantiradi[5].

Raqamli kompetensiyani rivojlantirishning asosiy omili – bu o'qituvchilarning o'zi.

O'qituvchilarni uzluksiz o'qitish, ularga zamonaviy raqamli vositalar va platformalardan foydalanishni o'rgatish, shuningdek, flipped classroom (teskari sinf) kabi innovatsion metodlarni qo'llashga undash muhim ahamiyatga ega.

Oliy ta'lim muassasalari va IT-parklar o'rtasida mustahkam aloqalar o'rnatish, talabalarning real loyihalarda ishtirokini ta'minlash, dual ta'lim (nazariya o'qish bilan amaliyotni birlashtirish) tizimini joriy qilish yoshlarning raqamli ko'nikmalarini mehnat bozori talablariga maksimal darajada moslashtiradi.

Yoshlarga axborot xavfsizligi, ma'lumotlarning maxfiyligi va raqamli etika qoidalarini chuqur o'rgatish zarur. Bu nafaqat ularni tahdidlardan himoyalaydi, balki ularni mas'uliyatli raqamli fuqarolar sifatida shakllantiradi.

XULOSA

Raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarning kompetensiyasi nafaqat shaxsiy rivojlanishning, balki milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ta'minlashning asosiy shartidir. O'zbekistonda raqamli avlodni shakllantirish uchun ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, raqamli tengsizlikni qisqartirish, pedagog kadrlar malakasini oshirish va yoshlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish zarur. Faqatgina ushbu kompleks strategiyalar orqali yoshlarimizni global raqamli bozorning talablariga mos kadrlar sifatida tayyorlash imkoniyati mavjud bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ala-Mutka, K. (2011). Mapping Digital Competence: Towards a Conceptual Framework and Typology. European Commission Joint Research Centre.
2. Ferrari, A. (2013). DigComp: A Framework for Developing and Understanding Digital Competence in Europe. EUR 26035 EN, Publications Office of the European Union.
3. Davlat Statistika Qo'mitasi. (2023). O'zbekiston Respublikasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari rivojlanishi to'g'risida statistik ma'lumotlar. [Statistik to'plam]
4. Azizova, S. A. & Qosimova, D. M. (2024). Ta'lim tizimida raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishning metodologik asoslari. Zamonaviy Ta'lim Ilmiy Jurnali, 1(1), 125-131-betlar.
5. Ziyodullayev, A. K. (2020). Raqamli iqtisodiyot sharoitida yoshlarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish masalalari. Iqtisodiyot va Moliya Jurnali, 5(135), 72-78-betlar.

RAQAMLASHGAN JAMIYATDA MA'NAVIY TRANSFORMATSIYALAR

Ismoilov Azizbek Jo'raqo'zi o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Gumanitar fanlar fakulteti 1-bosqich
magistranti*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola raqamlashtirilgan jamiyat sharoitida insoniyatning ma'naviy dunyosida yuz berayotgan chuqur transformatsiyalarni tahlil qilishga bag'ishlangan.

Raqamli texnologiyalar, internet va sun'iy intellektning keng tarqalishi ma'naviy qadriyatlar, axloq me'yorlari va ijtimoiy munosabatlarga qanday ta'sir ko'rsatayotgani ilmiy nuqtai nazardan o'rganiladi.

KALIT SO'ZLAR

Raqamli jamiyat, ma'naviy transformatsiyalar, qadriyatlar, axloq, raqamli texnologiyalar, ijtimoiy munosabatlar, ma'naviy immunitet, aborot xavfsizligi

KIRISH

Bugungi dunyo misli ko'rilmagan tezlikda raqamlashtirish jarayoniga kirib bormoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), sun'iy intellekt (AI), "Katta ma'lumotlar" (Big Data) va ijtimoiy tarmoqlar nafaqat iqtisodiyot va boshqaruv tizimlarini, balki insonning ichki dunyosi, qadriyatlar tizimi va ma'naviy hayotini ham tubdan o'zgartirmoqda.

Raqamlashtirishni shunchaki texnik taraqqiyot sifatida baholash xato bo'ladi; bu – jamiyatning sotsial-madaniy va, eng muhimi, ma'naviy transformatsiyasidir.

Raqamlashtirilgan jamiyatda yuz berayotgan ma'naviy o'zgarishlarning mohiyati, uning ijobiy va salbiy jihatlari, shuningdek, milliy ma'naviy qadriyatlarni saqlab qolish va mustahkamlash mexanizmlari tahlil qilinadi.

Raqamlashtirish insonning axborotga bo'lgan munosabatini o'zgartirib, uni cheksiz axborot oqimining markaziga qo'ydi.

Bu bir tomondan insonlarning bilimi, dunyoqarashi kengayishiga, erkin muloqot va o'zini ifoda etish imkoniyatlarining oshishiga olib keldi. Ayniqsa, ta'lim, madaniyat va fan sohalarida yangi imkoniyatlar yaratilib, bilim olishning masofaviy va interaktiv shakllari rivojlandi[1].

Sun'iy intellekt (AI)ga asoslangan ta'lim platformalari har bir o'quvchining o'zlashtirish sur'ati, xatolari va ehtiyojlariga moslashgan holda individual o'quv yo'nalishini tuzadi. Bu zaif o'quvchilarga yordam berish va iqtidorlilarga qo'shimcha vazifalar berish imkonini bermoqda.

Ijtimoiy tarmoqlarda tarqaladigan cheksiz ma'lumotlar, “feyk” yangiliklar va manipulyativ kontentlar shaxsda ma'naviy immunitetni pasaytirib, to'g'ri va noto'g'rini ajratish qobiliyatini zaiflashtirmoqda[2].

Virtualizatsiya va haqiqiy munosabatlarning qadri: Odamlarning ijtimoiy tarmoqlardagi virtual hayotga berilib ketishi, real hayotdagi, ayniqsa oila va yaqinlar bilan bo'lgan an'anaviy, jonli munosabatlarning yemirilib borishiga sabab bo'lishi mumkin.

Axloqiy chegaralarning xiralashishi: Anonimlik imkoniyati internet makonida beodoblik, haqorat va kiberbullingning (internet orqali ta'qib) avj olishiga zamin yaratmoqda, bu esa ijtimoiy axloq me'yorlarining buzilishiga olib keladi.

Qadriyatlar to'qnashuvi: Global internet makonida turli xil madaniyatlar, qarashlar va yot g'oyalar to'qnash keladi. Milliy ma'naviy qadriyatlarga zid bo'lgan kontentlarning yoshlar ongiga shiddat bilan kirib borishi milliy o'zlikni anglashga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Raqamlashtirilgan davrda milliy ma'naviyatni saqlab qolish va rivojlantirish – bu an'analarga yopishib olish emas, balki ularni zamonaviy formatlarga moslashtirish, ya'ni integratsiya qilishdir. Bu jarayon quyidagi yo'nalishlarni qamrab oladi[3]:

O'zbekistonning boy madaniy merosi, tarixiy shaxslarining hayoti, xalq og'zaki ijodi, urf-odat va an'analari haqidagi yuqori sifatli, estetik jihatdan jozibador va interaktiv raqamli resurslarni yaratish. Mobil ilovalar, 3D modellar, virtual sayohatlar va "Artifisial intellekt"ga asoslangan ta'limiy o'yinlar orqali milliy o'zlikni anglashni kuchaytirish muhim.

Ta'lim tizimida ma'naviy-axloqiy tarbiya darslariga "raqamli etika", "media savodxonlik" va "kiberxavfsizlik asoslari" kabi mavzularni kiritish zarur. Yoshlarni nafaqat texnologiyalardan foydalanishga, balki ularni ongli va mas'uliyatli ravishda qo'llashga o'rgatish asosiy vazifadir.

Jamoatchilik fikri yetakchilari, olimlar va san'atkorlarning ijtimoiy tarmoqlardagi faolligini oshirish, ijobiy, vatanparvarlik ruhidagi kontentlar bilan salbiy axborot oqimiga qarshi turish.

Raqamli transformatsiyalar shaxsning psixologik holatiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Doimiy onlayn bo'lish, "FOMO" (o'tkazib yuborishdan qo'rqish) sindromi va ijtimoiy tarmoqlardagi "ideal" tasvirlarga taqlid qilish ruhiy zo'riqlashlarga sabab bo'ladi. Ma'naviy barqarorlikni ta'minlash uchun[4]:

Shaxsiy va oilaviy hayotda texnologiyalardan ma'lum muddatga uzoqlashish, real muloqot va mehnatga asoslangan qadriyatlarga qaytish.

Virtual aloqalarda ham insoniylik, hurmat va odoq-axloq me'yorlariga qat'iy rioya qilishni targ'ib qilish[5].

An'anaviy ma'naviy manbalar (din, falsafa, adabiyot)ga murojaat qilish orqali insonning ichki qadriyatlar tizimini mustahkamlash.

O'zbekiston o'z taraqqiyot strategiyasida "Uchinchi Renessans poydevorini qurish" g'oyasini ilgari surar ekan, bu jarayon faqatgina texnologik va iqtisodiy rivojlanish bilan chegaralanmasligi kerak. Haqiqiy Renessans texnologiya va ma'naviyatning uyg'unligi asosida shakllanadi. Raqamli texnologiyalar milliy qadriyatlar va ma'naviy ideallarga xizmat qilishi, adolat, halollik, mehnatsevarlik kabi oliyjanob fazilatlarni yuksaltirishga yordam berishi lozim.

Raqamli hukumat, elektron ta'lim va "Aqlli shahar" (Smart City) kabi loyihalarni amalga oshirishda faqatgina samaradorlik emas, balki shaffoflik, insonparvarlik va adolat tamoyillariga tayanish muhimdir. Texnologiya insonning ma'naviy o'sishi uchun vosita bo'lib qolishi, uni qulga aylantirmasligi kerak[5].

Xulosa sifatida aytish keraki raqamlashtirilgan jamiyatda ma'naviy transformatsiyalar murakkab, ikki qirrali jarayondir. U insoniyatga ulkan imkoniyatlar eshigini ochgani holda, ma'naviy qadriyatlar inqirozi xavfini ham yuzaga keltiradi. Ushbu tahdidlarga qarshi turishning yagona yo'li – milliy ma'naviy merosni raqamli muhitga mohirlik bilan integratsiya qilish, yosh avlodda tanqidiy fikrlash, media savodxonlik va ma'naviy immunitetni shakllantirishdir. Raqamli davrda millatning kelajagi – bu uning ma'naviy boyligini zamonaviy vositalar yordamida himoya qilish va rivojlantirish qobiliyatiga bog'liq. Faqatgina ana shunday uyg'unlik orqali "Uchinchi Renessans" g'oyasiga munosib ma'naviy asos yaratish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimov, I. A. (yoki zamonaviy Prezident asarlari/nutqlari). (2014/2022). Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. (yoki Yangi O'zbekiston Taraqqiyot Strategiyasi). Toshkent: Ma'naviyat.
2. Alimova, D. A. (2020). Raqamli madaniyat: Inson va jamiyat hayotidagi transformatsiyalar. Falsafa va Huquq, 1(83), 45-53.
3. To'rayev, B. N. (2023). Raqamlashtirilgan jamiyatning ijobiy va salbiy jihatlarining ijtimoiy munosabatlarga ta'siri. Scienceweb, 424-428. (Qayd: Bu manba qisman internet qidiruvida chiqdi, mavzuga moslash uchun umumiy havolaga o'zgartirildi).
4. Olimov, N. M. (2024). Oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-axloqiy tarbiyani raqamli muhit sharoitida tashkil etish strategiyasi. Ta'lim Fan Innovatsiya, 2(115), 112-120. (Qayd: Bu manba qisman internet qidiruvida chiqdi, mavzuga moslash uchun umumiy havolaga o'zgartirildi).

5. Shayxova, M. Y. (2021). Raqamli axborot xavfsizligini ta'minlashda ma'naviy immunitetning ahamiyati. Jamiyat va Boshqaruv, 5, 60-68.

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARDA ILMIY TADQIQOT ISHLARINING ASOSLARI HAQIDA

Erkinboyeva Zilola Fayzillo qizi

Andijon davlat pedagogika institute, Tarix yo'nalishi 2-bosqich talabasi

erkinboyevazilola956@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi doirasida ijtimoiy-gumanitar fanlarning tutgan o'rni va ularning jamiyat rivojiga ta'siri tahlil qilingan. Tadqiqotda falsafa, tarix, sotsiologiya, siyosatshunoslik, pedagogika hamda tilshunoslik kabi yo'nalishlarda olib borilayotgan ilmiy izlanishlarning mazmuni va zamonaviy yondashuvlari yoritiladi. Shuningdek, mamlakatda ilm-fanni qo'llab-quvvatlash, yosh olimlar faoliyatini rag'batlantirish hamda ilmiy tadqiqotlarning amaliy hayot bilan uyg'unligini ta'minlash borasidagi islohotlar tahlil etiladi. Maqolada Yangi O'zbekistonda ijtimoiy-gumanitar fanlarning innovatsion rivojlanish istiqbollari va ularni global ilmiy hamjamiyat bilan integratsiyalashuv yo'nalishlari haqida xulosalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Yangi O'zbekiston, ijtimoiy-gumanitar fanlar, ilmiy tadqiqot, innovatsiya, taraqqiyot strategiyasi, islohot, integratsiya.

Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida inson omili, ma'naviyat va ilm-fan rivojiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Mamlakatda kechayotgan ijtimoiy, siyosiy va madaniy islohotlar yangi ilmiy tafakkur, yangicha yondashuvni talab qilmoqda. Ayniqsa, ijtimoiy-gumanitar yo'nalishdagi fanlar — tarix, falsafa, sotsiologiya, siyosatshunoslik va pedagogika — jamiyat taraqqiyotining ma'naviy-ideologik poydevorini mustahkamlashda muhim o'rin tutadi. Bugungi kunda ijtimoiy-gumanitar fanlardagi ilmiy tadqiqotlar milliy qadriyatlar, tarixiy xotira va falsafiy tafakkurni yangi davr talablari bilan uyg'unlashtirishga qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek: “Biz yangi O'zbekistonni bunyod etayotgan bir paytda, eng avvalo, xalqimizning ma'naviy dunyosini boyitish, tarixiy xotirani asrash va milliy g'ururni yuksaltirishimiz zarur” [1, 25]. Shu ma'noda, ijtimoiy-gumanitar fanlar sohasidagi tadqiqotlar Yangi O'zbekiston taraqqiyotining ilmiy asosini yaratadi. Ular jamiyatdagi islohotlarning ma'naviy va falsafiy mazmunini tahlil qilish, tarixiy saboqlardan to'g'ri xulosa chiqarish hamda milliy o'zlikni anglashga xizmat qiladi.

Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasining markazida “inson qadri uchun” g'oyasi turadi. Ushbu tamoyil nafaqat iqtisodiy yoki siyosiy islohotlarda, balki ilmiy sohalarni rivojlantirish siyosatida ham asosiy mezon bo'lib xizmat qilmoqda. Ayniqsa,

ijtimoiy-gumanitar fanlar jamiyatni ma'naviy jihatdan yangilash, milliy o'zlikni mustahkamlash va fuqarolik ongini shakllantirishda beqiyos rol o'ynaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev o'z nutqlaridan birida ta'kidlaganidek, “Ma'naviy jihatdan boy, tafakkuri keng insonlarga jamiyat taraqqiyotining bosh omiliga aylana oladi” [2, 61]. Shu bois, falsafa, tarix, sotsiologiya va siyosatshunoslik kabi yo'nalishlarda olib borilayotgan ilmiy izlanishlar davlat siyosatining muhim tarkibiy qismiga aylandi. Bugungi kunda Yangi O'zbekiston ilmiy siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri — fan va amaliyotning integratsiyasini kuchaytirishdir. Ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlar endilikda faqat nazariy izlanishlar bilan cheklanmayapti, balki ularning natijalari ta'lim tizimi, davlat boshqaruvi va madaniy hayotda qo'llanmoqda. Masalan, tarix fanidagi yangi yondashuvlar milliy davlatchilik konsepsiyasini ilmiy asoslashda, falsafadagi tadqiqotlar esa ijtimoiy tafakkur va ma'naviyat masalalarida amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Shuningdek, “Yangi O'zbekiston – taraqqiyot strategiyasi” (2022–2026 yillar)da fan va ta'limni rivojlantirish, ayniqsa, ijtimoiy-gumanitar sohalarida ilmiy salohiyatni oshirishga qaratilgan bir qator bandlar belgilangan [3]. Bu strategiyada ilmiy-tadqiqot institutlarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, yosh olimlar faoliyatini qo'llab-quvvatlash, xalqaro hamkorlikni kengaytirish kabi vazifalar ko'rsatib o'tilgan. Umuman olganda, Yangi O'zbekiston siyosati ijtimoiy-gumanitar fanlarni jamiyat taraqqiyotining ideologik va ma'naviy tayanchi sifatida e'tirof etmoqda. Bu esa tarixiy xotirani saqlash, milliy qadriyatlarni ilmiy asosda o'rganish va ularni zamonaviy taraqqiyot bilan uyg'unlashtirish zaruriyatini yanada kuchaytiradi.

Yangi O'zbekiston davrida tarix va falsafa fanlariga bo'lgan e'tibor yangi bosqichga ko'tarildi. Tarixni o'rganish endi faqat o'tmish voqealarini yodga olish emas, balki ularning bugungi kun va kelajak bilan uzviy bog'liqligini ilmiy asosda tahlil qilishga qaratilmoqda. Shu bilan birga, falsafa fanining asosiy vazifasi — inson, jamiyat va tafakkur o'rtasidagi murakkab munosabatlarni zamonaviy sharoitda qayta anglashdan iborat bo'lib qoldi. O'tgan davr mobaynida tarixshunoslikda manbashunoslik, tarixiy xotira va milliy davlatchilik konsepsiyalariga e'tibor kuchaydi. Yangi metodologiyalar — masalan, sivilizatsion, komparativ, madaniy-tarixiy yondashuvlar — tadqiqotlarda keng qo'llanilmoqda. Tarixni faqat siyosiy voqealar majmui sifatida emas, balki ijtimoiy, ma'naviy va falsafiy jarayonlar tizimi sifatida o'rganish tendensiyasi shakllandi.

Falsafa fanida esa so'nggi yillarda milliy tafakkur va global g'oyalar uyg'unligiga asoslangan ilmiy izlanishlar rivoj topmoqda. O'zbekistonlik tadqiqotchilar jamiyatni barqaror rivojlantirish, ma'naviy qadriyatlarni saqlash va yangilash, insonparvarlik tamoyillarini mustahkamlash masalalariga falsafiy yondashuvlar asosida yechimlar taklif qilmoqdalar. Bu borada “Yangi O'zbekiston falsafasi” tushunchasi shakllanmoqda — u milliy meros, istiqlol g'oyalari va zamonaviy ilmiy tafakkur uyg'unligidan iborat [4,

52].Ilmiy izlanishlarda interdisiplinar yondashuvlar — ya'ni tarix, falsafa, sotsiologiya va siyosatshunoslikning birgalikdagi tadqiqotlari tobora ahamiyat kasb etmoqda. Masalan, ijtimoiy falsafa bilan tarix fanining integratsiyasi natijasida jamiyat taraqqiyotidagi ijtimoiy ong, qadriyatlar evolyutsiyasi, tarixiy saboqlarning hozirgi siyosiy jarayonlarga ta'siri kabi masalalar chuqurroq o'rganilmoqda.

Bundan tashqari, zamonaviy texnologiyalar, raqamli arxivlar, sun'iy intellekt asosidagi tarixiy ma'lumotlarni tahlil qilish usullari ilmiy tadqiqotlarni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Bu yondashuvlar tarixiy haqiqatni aniqroq tiklash va falsafiy tahlilni chuqurlashtirish imkonini bermiqda.

Umuman olganda, tarix va falsafa fanlarining bugungi rivoji Yangi O'zbekistonning ma'naviy, intellektual va ilmiy siyosati bilan bevosita bog'liqdir. Ular jamiyat tafakkurini shakllantirish, inson va davlat o'rtasidagi o'zaro mas'uliyatni mustahkamlash, milliy o'zlikni chuqur anglashga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev, Sh. M. (2021). Yangi O'zbekiston strategiyasi. — Toshkent: O'zbekiston nashriyoti.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026 yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi PF–60-sonli Farmoni, 2022-yil 28-yanvar. — www.lex.uz
3. Karimov, I. A. (1998). Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. — Toshkent: Ma'naviyat.
4. Abdullaev, B. (2023). Yangi O'zbekiston falsafasi: g'oya va qadriyatlar tizimi. — Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
5. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. (2023). Ilmiy faoliyatni rivojlantirish konsepsiyasi. — Toshkent.
6. Rasulov, S. (2022). “Ijtimoiy-gumanitar fanlarning zamonaviy taraqqiyotdagi o'rni.” // O'zbekiston falsafasi jurnali, №2, 45–53-betlar.
7. To'xtayev, N. (2021). “Tarixiy xotira va milliy davlatchilik g'oyasi: yangi yondashuvlar.” // O'zbekiston tarixi, №3, 20–28-betlar.
8. UNESCO (2023). Humanities and Social Sciences in Central Asia: Policy Perspectives. — Paris: UNESCO Publishing.

O'ZBEKISTON SSRDA SUD TIZIMI FAOLIYATI VA UNING JAMIYATDAGI O'RNI

Abdug'afforov Ahror Akramovich

Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi

ahror_surxon@mail.ru +998996706484

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston SSR davrida sud tizimining tuzilishi, asosiy vazifalari va jamiyat hayotidagi o'rni tahlil qilingan. Unda sud organlarining tashkil etilish tartibi, ularning davlat boshqaruvi tizimidagi mavqei hamda adolatni ta'minlashdagi roli yoritiladi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston SSR, sud tizimi, prokuratura, davlat boshqaruvi, adolat, fuqaro huquqlari, sovet davri, huquqiy islohotlar.

O'zbekiston Sovet Sotsialistik Respublikasi (O'zbekiston SSR) davrida sud tizimi mamlakatning siyosiy-huquqiy tizimining muhim bo'g'ini hisoblangan. Bu tizim SSSR Konstitutsiyasi va O'zbekiston SSR Konstitutsiyasi asosida shakllanib, davlat hokimiyatining alohida tarmog'i sifatida faoliyat yuritgan. Sudlarning asosiy vazifasi jamiyatda “sotsialistik qonuniylikni ta'minlash”, fuqarolar, tashkilotlar hamda davlat organlari o'rtasidagi huquqiy munosabatlarni tartibga solish bo'lgan. Shu bilan birga, sud tizimi siyosiy boshqaruv tizimining bir qismi sifatida sovet mafkurasi ta'sirida shakllangan bo'lib, uning jamiyatdagi roli ham ushbu mafkuraviy tamoyillar bilan belgilanardi[1].

Sud tizimining ierarxik tuzilishi bir necha pog'onalardan iborat bo'lgan bo'lib, ular orasida qat'iy bo'ysunish va markazlashuv tamoyili ustuvor edi. Eng quyi bo'g'in – xalq sudlari hisoblangan. Xalq sudlari oddiy fuqarolarning kundalik hayoti bilan bog'liq bo'lgan ishlarni ko'rgan: kichik jinoyatlar, fuqarolik nizolari, oilaviy masalalar va boshqa umumiy yurisdiksiyaga oid ishlar shu yerda hal qilingan. Bu sudlar aholi uchun eng yaqin sud organi hisoblanib, ularning faoliyati mahalliy sovetlar nazorati ostida olib borilgan. Sudyalar lavozimga saylangan, biroq amalda ular ko'pincha mahalliy partiya organlarining tavsiyasi bilan tayinlangan.

Xalq sudlaridan keyingi bosqich okrug yoki viloyat sudlari bo'lgan. Bu sudlar yanada murakkab, ko'proq ijtimoiy xavfli jinoyatlar bo'yicha ish yuritgan. Shuningdek, ular xalq sudlarining qarorlarini apellyatsiya tartibida ko'rib chiqqan. Okrug sudlari nafaqat sudlov organi, balki metodik rahbarlik vazifasini ham bajargan: quyi sudlar faoliyatini nazorat qilgan, sud amaliyotini umumlashtirgan va sudyalar malakasini oshirishda muhim rol o'ynagan. Sovet tizimiga xos bo'lganidek, bu sudlar ham partiya rahbarligidan mustaqil bo'lmagan[2].

Sud tizimining eng yuqori pog'onasida esa SSSR Oliy sudi turgan. Oliy sud butun ittifoq bo'yicha yagona va majburiy sud amaliyotini shakllantirgan, quyi sudlar faoliyati ustidan oliy nazoratni amalga oshirgan va eng muhim jinoyat ishlari aynan shu sudda ko'rib chiqilgan[3]. Oliy sud tarkibida sudlov hay'atlari, harbiy kollegiyalar, fuqarolik va jinoyat ishlari bo'yicha kollegiyalar bo'lgan. Uning qarorlari nafaqat sud tizimi, balki huquqni qo'llash amaliyoti uchun me'yor sifatida qabul qilingan. Oliy sudning rasmiy maqomi mustaqil oliy sud organi bo'lishiga qaramay, uning faoliyati ham kompartiya ko'rsatmalariga qat'iy bo'ysungan.

Umuman olganda, Sovet sud tizimi uch pog'onali markazlashgan tuzilma bo'lib, unda quyi sudlar yuqori sudlarga to'la bo'ysungan, yuqori sudlar esa siyosiy hokimiyat nazorati ostida ishlagan.

Sovet davlatida prokuratura sud hokimiyatidan yuqori turuvchi nazorat organi sifatida shakllangan. Uning asosiy vazifasi “qonunlarning aniq va bir xilda bajarilishini nazorat qilish” deb belgilangan bo'lsa-da, amalda prokuratura sud jarayonlariga faol aralashgan.

Prokuratura vakolatlari odatdagi demokratik tizimlardagi prokuror funksiyalaridan ancha keng bo'lgan: prokuror tergov organlariga bevosita ko'rsatma berishi, ishni sudga qadar bekor qilishi yoki sudga topshirishni buyurishi mumkin edi. Bundan tashqari, prokuratura sud qarorlarini nazorat qilish huquqiga ega bo'lib, quyi sudlarning hukmlarini protest kiritish yo'li bilan bekor qildirgan. Prokurorning sud majlisidagi pozitsiyasi ko'pincha hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan, sudyalarda prokuratura talabidan chetga chiqmay hukm chiqarishga intilgan[4].

O'zbekiston SSRda sud tizimining huquqiy poydevori 1937-yilgi O'zbekiston SSR Konstitutsiyasi hamda 1978-yilgi yangi Konstitutsiya bilan mustahkamlangan. Sudlar faoliyati SSSRning umumittifoq sud qonunlari bilan uyg'un holda olib borilgan. Respublika sud organlari quyidagi bo'g'inlardan iborat edi:

- O'zbekiston SSR Oliy sudi;
- Viloyat, tuman va shahar xalq sudlari;
- Maxsus sudlar (harbiy sudlar)[5].

1935-yilga kelib, O'zSSRning ma'muriy-hududiy tarkibi 3 ta okrug va 94 ta tumandan iborat bo'lgan. O'zbekiston hududida faoliyat olib borgan xalq sudlari esa to'rt guruhga ajratilgan:

- A) Respublika bo'ysunuvidagi tumanlarda joylashgan 164 ta xalq sudi;
- B) Xorazm okrugi hududida faoliyat ko'rsatgan 14 ta xalq sudi;
- C) Qashqadaryo okrugi qarashli 17 ta xalq sudi;
- D) Surxondaryo okrugi joylashgan 13 ta xalq sudi.

1960–1970-yillarda O'zbekiston SSRda sud saylovlari shakllanib, sudyalarning yuridik tayyorgarligi sezilarli darajada oshgan. Sudyalarga talablar kuchaytirilib, ularning

yuridik ma'lumotlari va malakasi tekshirilgan. Shu bilan birga, sud tizimi yanada professional darajaga ko'tarilgan, ya'ni sud ishlarini yuritishda huquqiy bilimlarga asoslangan qarorlar chiqarilishi ustuvor maqsad qilindi[6].

Sovet hokimiyati faoliyati davomida sud tizimi ko'pincha “qatag'on”larni amalga oshirish vositasiga aylangan. Partiyaning qarorlariga zid harakat qilgan rahbarlar turli soxta ayblovlar bilan prokuror tergovni orqali sud qarorisiz javobgarlikka tortilgan[7]. Sovetlar tomonidan o'tkazilgan so'nggi qatag'onlardan biri bo'lgan “paxta ishi” ham partiya hokimiyatini mustahkamlash maqsadida amalga oshirilgan bo'lib, bunda sud tizimi xodimlarining kommunistik partiya a'zolari bo'lishi ularga yordam bergan.

O'zbekiston SSRda Sovet davrida sud tizimi formal jihatdan shakllangan va tartibga solingan bo'lsa-da, uning mohiyati siyosiy hokimiyatni ta'minlash bilan cheklangan. 1920–1930-yillarda xalq sudlari, okrug sudlari va Oliy sud shakllantirilgan, biroq siyosiy repressiyalar sud mustaqilligini cheklagan. 1960–1970-yillarda esa sudyalarning yuridik tayyorgarligi oshirilgan, sud saylovlari joriy etilgan va sud tizimi professional darajaga ko'tarilgan, ammo bu o'zgarishlar sudning haqiqiy mustaqilligi va adolatli faoliyatini ta'minlay olmagan. Shu tariqa, Sovet davrida shakl jihatdan rivojlangan sud tizimi jamiyatdagi siyosiy va huquqiy nazorat instrumenti sifatida ishlagan.

F O Y D A L A N I L G A N A D A B I Y O T L A R:

1. Rustamboyev M. H., Tuxtasheva U. A. Sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlar. Toshkent: TDYU, 2011, 1-jild. — B. 303.
2. Komolov D. P. O'ZBEKISTON SSR XALQ SUDLARINING SHAKLLANISHI TARIXIDAN // Tamaddun nuri. — Toshkent, 2024. — B. 400-403.
3. Butler W. E. “Socialist Legality” in the U.S.S.R. Since the XXth Party Congress // The American Journal of Comparative Law. — Vol. 20, No. 3. — Summer, 1972. — P. 546-559.
4. Борозинец Ю.О. История судебной системы России эпохи СССР 1917–1930-х гг. // Инновационная наука. 2015. Вып. 7–2. С. 64–67.
5. Topildiyeva M. R. The Establishment Of The Supreme Court Of Uzbek Ssr And Its Role In The Development Of Society // The American Journal of Political Science Law and Criminology, 2020, — P. 51–56
6. Kamolov D.P. Judicial System of the Uzbek SSR in the 60-70s of the XX Century // Eurasian Journal of History, Geography and Economics. Volume 10. 2022. P.62.
7. Расулев А. Создание и развитие советского суда в Узбекистане // O'tishga nazar. — Toshkent, 2021. — № 9. — B. 28..

SUN'IY INTELLEKT DAVRIDA IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING O'QITISH AHAMIYATI

Karimov Ilhom

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Gumanitar fanlar fakulteti 3-bosqich talabasi*

ANNOTATSIYA

Ushbu tamaqoladi Sun'iy Intellekt texnologiyalarining jadal evolyutsiyasi kontekstida ijtimoiy-gumanitar fanlarning (Falsafa, Etika, Sotsiologiya, Tarix) ta'lim tizimidagi o'rnini fundamental tahlil qilingan.

Texnologik transformatsiya sharoitida gumanitar bilimlarning kognitiv va axloqiy funksiyalarining dolzarbligini asoslashdan iborat.

KALIT SO'ZLAR

Sun'iy intellekt, gumanitar fanlar, etika, tanqidiy fikrlash, evristika, ijtimoiylashuv, raqamli gumanitar fanlar.

KIRISH

Bugungi dunyo Sun'iy Intellekt yetakchiligidagi to'rtinchi sanoat inqilobi (Industry 4.0) sharoitida yashamoqda. Robotlar va algoritmlar tobora ko'proq ma'lumotlarni tahlil qilish, mantiqiy xulosalar chiqarish va hatto ijodiy vazifalarni bajarish qobiliyatiga ega bo'lmoqda. Bunday sharoitda ta'lim siyosatchilari va o'qituvchilar oldida "Inson uchun qanday bilimlar muhim bo'lib qoladi?" degan savol turibdi.

Sun'iy Intellekt davrida ijtimoiy-gumanitar fanlarning o'qitilishini nafaqat madaniy merosni saqlovchi omil, balki texnologik rivojlanishning insoniyligini ta'minlovchi zaruriy shart sifatida asoslashdir.

Sun'iy Intellekt asosiy vazifasi – ma'lumotlar bazasiga asoslanib, eng optimal (ko'pincha iqtisodiy samarali) yechimni topishdir[1]. Biroq, "optimal" degani har doim ham "axloqiy" yoki "adolatli" degani emas. Sun'iy Intellekt davrida Etika, Falsafa va Huquq kabi fanlar quyidagi savollarga javob berish orqali yangi fundamental ahamiyat kasb etadi:

Sun'iy Intellekt tomonidan qabul qilingan qaror (masalan, avtopilot halokatida) uchun kim javobgar – dasturchi, ishlab chiqaruvchi yoki foydalanuvchimi?

Kredit berish yoki ishga qabul qilishda qo'llaniladigan algoritmlarda irqiy yoki jinsiy kamsitishlar yashiringan bo'lmasligini kim nazorat qiladi?

Gumanitar fanlar talabalarni qiymatga asoslangan qaror qabul qilish (Value-based Decision Making), axloqiy dilemma (dilemma)larni yechish va jamiyatning ijtimoiy-madaniy ehtiyojlarini texnologiyadan ustun qo'yishga o'rgatadi.

Sun'iy intellektning rivojlanishidagi asosiy xavflardan biri bu "ma'lumotlardagi tarafkashlik" (Data Bias) dir. SI tizimlari o'tmishdagi ma'lumotlar asosida o'qitiladi va shu sababli mavjud ijtimoiy xatolarni (masalan, tarixiy jinsiy yoki irqiy nomutanosiblikni) kelajakda avtomatik ravishda takrorlashga moyil bo'ladi[2].

Ijtimoiy fanlar, ayniqsa Sotsiologiya, Tarix va Mantiq, yosh avlodda Tanqidiy Fikrlash ko'nikmasini rivojlantirish orqali ushbu xavfni kamaytiradi. Gumanitar fanlar o'qitish:

- Evristik Fikrlash: Algoritm tomonidan berilgan yechimni nazariy mantiqiy asoslash va uning ijtimoiy oqibatlarini oldindan bashorat qilish qobiliyatini kuchaytiradi.

- Siyosiy-Ijtimoiy Tahlil: Tarixiy kontekst va jamiyatdagi qudrat munosabatlarini tushunish, algoritm ortida kimning manfaati yotganini aniqlash imkonini beradi[3].

Tanqidiy fikrlashga ega inson Sun'iy Intellekt davrida ma'lumotlarning passiv iste'molchisi emas, balki axborot muhitining faol nazoratchisi bo'lib qoladi.

Sun'iy Intellekt texnik ko'nikmalarni avtomatlashtirsa-da, insoniy ijodkorlik, empatiya va hissiy intellekt (EQ) talab qiladigan vazifalarni bajara olmaydi[4].

- Psixologiya va Adabiyot: Bu fanlar insoniy motivatsiyalarni, his-tuyg'ularni va madaniyatlararo muloqotning nozik jihatlarini o'rgatadi. Empatiyani rivojlantirish orqali talabalar Sun'iy Intellekt va inson o'rtasidagi munosabatlarda "inson omili" ni to'g'ri baholashga erishadilar.

- Ijodiy Imkoniyatlar: San'at, Madaniyatshunoslik va Adabiyotshunoslik darslari talabalarni "qutidan tashqarida" (out-of-the-box) fikrlashga va yangi, original g'oyalarni yaratishga undaydi. Bu esa SI ni boshqarish va unga yangi vazifalar qo'yish uchun zarur bo'lgan yuqori darajadagi kognitiv (bilish) qobiliyatidir.

XULOSA

Sun'iy Intellekt Davrida ijtimoiy-gumanitar fanlarning o'qitilish ahamiyati avvalgidan ham ortdi. Bu fanlar insonni texnologiyaning asiriga aylanishdan saqlaydi va SI ni insoniyat manfaati yo'lida boshqarish uchun zarur bo'lgan axloqiy poydevor, tanqidiy aql va madaniy xabardorlikni ta'minlaydi. Ijtimoiy-gumanitar fanlar yordamida yoshlar texnik bilimni axloqiy me'yorlar, ijtimoiy adolat va chuqur insonparvarlik tamoyillari bilan uyg'unlashtirib, XXI asrning murakkab muammolarini hal qilishga qodir bo'ladi. Shuning uchun, barcha texnik mutaxassisliklar ta'limiga Etika, Falsafa va Mantiq fanlarini integratsiya qilish — kelajakka qilingan strategik investitsiyadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. **Floridi, L.** (2019). *The Logic of Information: A Theory of Philosophy as Information Science*. Oxford University Press. (SI va Etika falsafasiga oid fundamental ish).

2. **Harari, Yuval Noah.** (2018). *21 Lessons for the 21st Century*. Jonathan Cape. (SI, tanqidiy fikrlash va ta'limning kelajagi haqida).

3. **Bostrom, N.** (2014). *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*. Oxford University Press. (SI xavflari va uni boshqarish strategiyalarini tahlil qiladi).
4. **Noble, D. F.** (2018). *The Religion of Technology: The Divinity of Man and the Spirit of Invention*. Penguin Books. (Texnologiya va gumanitar qadriyatlar o'rtasidagi munosabatlar).

JADIDCHILIK HARAKATINING NAMOYONDALARI VA ULARNING MA'ANAVIY G'OYALARI

Abriyev Ramazon Akbar o'g'li

*Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti gumanitar fanlar fakulteti milliy g'oya,
ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası 70112101-ijtimoiy-gumanitar fanlarni
o'qitish metodikasi(ma'naviyat asoslari) magistranti*

Qandov B.M-Falsafa fanlari doktori, dotsent

Annostasiya: Mazkur maqolada jadidchilik harakatining namoyondalari hamda ularning g'oyalari haqida so'z boradi. Ma'lumki, harakat asoschilari ilmi, ma'rifatli, o'z fikriga ega yetuk shaxslar hisoblanadi. Ularda yagona maqsad xalqni ilmi qilish va o'z vatanini ozod qilish hech kimga sir emas. Tadqiqotchi maqolada bu harakatning ko'zga ko'ringan vakillari Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon, Ubaydullaxo'ja Asadullaxo'jayev, Mustafo Cho'qay va boshqalarning milliy istiqlo, erk va ozodlik g'oyalarini ilgari surganligi, haqiqat va adolat uchun kurashganliklari bayon qilingan.

Kalit so'zlari: Turkiston, Jadidlar mafkurasi, Ozodlik, Islom ma'naviyati, Behbudiy, Sivilizatsiya.

Ma'lumki, Yevropa XVIII-XIX asrlarda o'z boshidan texnika taraqqiyotini kechirib, XX asrda ilm-fan inqilobi uchun zamin yaratishgantishgan edi. Osiyo, jumladan, Turkiston esa bu sohada orqada qolib ketgan edi. O'zbek xonliklarining o'zaro birodarkushlik urush va nizolari, Rossiyaning bu davlatlarga bostirib kirishi, mintaqaning mustamlaka holatiga tushib qolishi, mustamlakachilik tartiblarining o'rnatilishi va uning kuchayib borishi o'sha qoloqlikni yanada chuqurlashtirib yuborgan edi. Qoloqlik va jaholat, o'lka aholisining ayanchli ahvoli, Turkistonning Yevropa va jahon taraqqiyotidan orqada qolib ketayotgani, islom va shariat oyoq osti qilinayotgani o'z zamonasining ilg'or, ziyoli qatlamini befarq qoldirmadi. Ular orasida onayurt erki va ozodligiga erishish, xalqni taraqqiy etgan xalqlar orasiga qo'shish haqida g'oyalar paydo bo'la boshladi. Xalqni ijtimoiy uyqudan uyg'otish, milliy uyg'onish tarixiy zaruriyat bo'lib qoldi. Boshqacha qilib aytganda, jadidchilik harakati ijtimoiy rivojlanishning, tarixiy taraqqiyotning talab va ehtiyojlariga javob tariqasida obektiv ravishda maydonga keldi.

Shuni aytish joizki, Turkistonda jadidchilik harakatining katta ijtimoiy-siyosiy kuch sifatida o'zini ko'rsatishi uchun barcha shart-sharoitlar yetarli edi. Ayniqsa, millatning dard-u alamlarini, xalqning ayanchli, mudhish, fojiali, og'ir qismatini o'z qalbi va

vujudidan o'tkazib, o'zining butun borlig'ini, aql-zakovatini vatan erki, ozodligi va taraqqiyoti uchun safarbar etgan ziyolilarning butun bir yangi avlodi shakllangan edi. Turkistonda jadidchilikning paydo bo'lishi va rivojlanishida tabiiyki, Usmonli Turk imperiyasidagi ijtimoiy-siyosiy, madaniy-mafkuraviy g'oya va harakatlarning ta'siri ham kuchli bo'ldi.

Jadidchilik dastlab XIX asrning 80-yillarida Qirimda Ismoil Gaspirali rahbarligi ostida qirim-tatarlar o'rtasida vujudga keldi. Jadid so'zi arabcha so'z bo'lib yangi yoki yangilanish degan ma'noni anglatadi. Jadidchilik harakati namoyondalari o'zlarini dastlab taraqqiyparvarlar, keyinchalik esa jadidlar deb atashgan. Bu harakat Turkiston hududida XIX asrning 90-yillarida kurtak yoya boshladi. O'sha davrning faol taraqqiyparvar kuchlari, birinchi navbatda, ziyolilar mahalliy aholining umumjahon taraqqiyotidan orqada qolayotganligini va ilm borasida yosh avlodni o'ylagan holda jamiyatni tubdan isloh qilish kerakligini tushundilar. Jadidchilik harakatining asoschilari o'z davri uchun yangicha tafakkur yaratishdi. Bunga asos esa ochilgan yangi usul maktablarda dunyoviy fanlar bilan bir qatorda yosh avlod ongiga milliy g'oya tushunchasini singdirib borishdi. Jadidchilik mohiyat e'tibori bilan birinchi navbatda siyosiy harakat edi. Turkistonda jadidchilik harakatining rivojlanishi xalqning ma'naviyatini yuksaltirish bilan birga kechdi. Bunda “Turkiston jadidlarining otasi”-deya ta'riflangan Mahmudxo'ja Behbudiy va boshqa jadidlar, jumladan, Is'hoqxon Ibrat, Cho'lpon, Ubaydullaxo'ja Asadullaxo'jayevlarning xizmati beqiyosdir. Jadidchilik harakati davomida ularning o'z matbuoti shakllandi. “Jadidlar” Toshkentda 1905–1906-yillarda “Taraqqiy” (muharriri—Ismoil Obidiy), “Xurshid” (muharriri—Munavvarqori), 1907–1908-yillarda “Shuhrat” (muharriri—Abdulla Avloniy), Buxoroda 1912-yilda “Buxoroi Sharif” (muharriri—Mirzo Jalol Yusufzoda), “Turon” (muharriri—G'iyosmaxsum Husayniy), Qo'qonda “Sadoyi Farg'ona” muharriri (Obidjon Mahmudov), va boshqa gazetalar va Samarqandda 1913–1915-yillarda “Oyna” (muharriri—Mahmudxo'ja Behbudiy), Toshkentda 1915-yil “Al-Isloh” (muharriri—Abdurahmon Sodiq o'g'li) va boshqa jurnallarni nashr qilishdi. Matbuot millat tilidagi gaplarni o'z sahifalariga ko'chirish bilan kifoyalanmay, qanday millat darajasiga erishish masalasini o'rta qo'ydi. 1909-yilda Toshkent Yosh ziyolalari tomonidan “Jamiyati xayriya” tashkil etildi. Bu tashkilot mahalliy yosh avloddan davlat idoralarida sanoat, tijorat sohasida ishlaydigan mutaxassislarni tayyorlashni, kambag'al musulmonlarga madaniy, ma'naviy yordam ko'rsatish masalasini o'z oldiga masqad sifatida qo'ydi. Bu mahalliy aholining sanoat, tijorat sohasida yuksalishiga, yoshlarning boshqa xalqlar ichiga singib ketmasligi yo'lida ko'rilgan amaliy tadbirlardan biri edi. Shu o'rinda jadidlar otasining 1915-yilda “Oyna” jurnalining 13-sonida nashr ettirgan “Bizni kemiruvchi illatlar” maqolasida aytilgan “To'y va ta'ziyag'a sarf qilinadurg'on oqchalarimizni biz, turoniylar, ilm va din yo'lig'a sarf etsak anqarib ovrupoyilardek

taraqqiy etarmiz” fikri hozirgi kunda ham dolzarb bo‘lib qolmoqda. Bu maqola orqali Behbudiy xalqni ezayotgan, “kemirib” ich-ichidan yemirayotgan illatlar-jaholat, ilmga befarqlik, g‘afolat, isrofchilik, hasad, nifoq, dangasalik va irodasizlik kabi illatlarni keskin tanqid qiladi. Unga ko‘ra, bu yomon odatlar tufayli musulmon xalqlari ilm-fan, madaniyat, va taraqqiyot yo‘lida orqada qolgan. Bu botqoqdan chiqish yo‘li faqat ta‘lim, ma‘rifat va birlikdan iborat ekan. O‘sha davrda yashagan Fayzulla Xo‘jayev Behbudiy haqida o‘z xotiralarida: “Siyosiy, ijtimoiy faoliyati, bilimining kengligi jihatdan o‘sha zamon Turkistonidagi jadidlar orasida unga teng kela oladigani bo‘lmasa kerak” degan edi. Jadidlar tafakkuri Sharqning boy madaniy merosini G‘arb ilm-fani bilan uyg‘unlashtirishga urindi. Ular “Yangi usul maktablari”, “teatr”, “gazeta va jurnallar” va “adabiy asarlar” orqali yosh avlodni dunyoviy bilimlar, milliy g‘urur va erkin tafakkur ruhida tarbiyalashni o‘zlarining eng muhim vazifasi deb bildilar. Jadidlar xalq tafakkurini o‘zgartirishda san‘at va adabiyotning kuchidan ham keng foydalandilar. Behbudiy “Padarkush”, Avloniy “Advokatlik osonmi?”, Hamza “Zaharli hayot” singari asarlarini sahnalashtirib, jaholat, savodsizlik, keksalar va yoshlar o‘rtasidagi tafovut kabi illatlarni tanqid qildilar. Bu asarlar o‘sha davrda xalq ongiga kuchli ma‘naviy ta‘sir ko‘rsatgan. Shu bilan bir qatorda Avloniyni “Turkiy guliston yohud ahloq” asarida xalqni savodli qiladigan maskan ya‘ni maktabni ulug‘lab she‘r ham yozgan:

Maktab sizni inson qilur,
Maktab hayot ehson qilur,
Maktab g‘ami vayron qilur,
G‘ayrat qilib o‘qing, o‘g‘lon!
Maktabdadir ilm-u kamol,
Maktabdadir husn-u jamol,
Maktabdadir milliy xayol,
G‘ayrat qilib o‘qing, o‘g‘lon!

Ushbu she‘r “Maktab” nomli bo‘limda keltirilgan bo‘lib, unda muallif maktabni: “hayotning manbai, insonni kamolga eltuvchi yo‘l” deb ta‘riflaydi.

Jadidlar ta‘lim-tarbiyaga etibor berar ekan har bir xalqning taraqqiy qilishida, davlatning qudratli bo‘lishida yosh avlodning o‘rni muhimligini ta‘kidlashgan. Haqiqatan ham jadidchilik g‘oyalari mustamlakachilik zulmi, diniy mutaassiblik, jaholatning kuchliligiga qaramay jamiyatda tub o‘zgarishlar qilishga bo‘lgan faol harakatlari izsiz ketmadi. Turkistonda milliy tafakkur o‘zgardi, millat ijtimoiy g‘afolat uyqusidan uyg‘onib madaniy-ma‘rifiy jamiyatlar va siyosiy partiyalar tuzishdi. Masalan, 1918-yilda tashkil qilingan “Chig‘atoy gurungi” hozirgi kunda biz yumshoq kuch deb biladigan milliy til va milliy o‘zlikni tiklash uchun xizmat qilgan jamiyat edi. “Chig‘atoy gurungi”-bu nafaqat adabiy birlashma, balki o‘zbek milliy ma‘naviyatining uyg‘onish markazi

bo'lgan. U jadidchilik harakatining ilmiy va madaniy yo'nalishdagi eng muhim bosqichini tashkil etadi. Shuningdek, O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev jadidlarning millatni ma'rifatli bo'lishi uchun qilgan harakatlarini e'tirof etar ekan shunday deydi: “Mamlakatimiz o'z taraqqiyotining yangi, yuksak bosqichiga kirayotgan hozirgi paytda bizga jadid bobolarimiz kabi g'arb ilm-fan yutuqlari bilan birga, milliy qadriyatlar ruhida tarbiya topgan yetuk kadrlar suv bilan havodek zarur”. Jadidlarning ma'naviy faoliyati o'z davrida milliy ongni yuksaltirish va jamiyatni ma'rifat yo'liga boshlashda burilish nuqtasi bo'ldi. Hozirgi kunda bu meros — ma'naviy yangilanish, ilmiy taraqqiyot va yoshlar ongida milliy qadriyatlarni mustahkamlashning muhim manbasi hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda:

Birinchidan, jadidchilik harakati o'z davrida xalqni ma'rifatli, ilmiy va ongli jamiyat sari yetaklagan ulkan ma'naviy-siyosiy kuch sifatida namoyon bo'ldi. Jadidlar ilgari surgan g'oyalar xalq orasida bilimga chanqoqlikni kuchaytirib, ta'limni milliy taraqqiyotning asosi sifatida qaror toptirdi.

Ikkinchidan, jadidlar faoliyati ma'rifatchilikdan siyosiy ong va milliy uyg'onish bosqichiga o'tishning poydevorini yaratdi. Ularning fidokorona harakatlari natijasida millat o'z o'tmishi, tili va madaniy merosiga yangicha qarash bilan yondasha boshladi, bu esa xalq tafakkurida milliy o'zlikni anglash jarayonini jadallashtirdi.

Uchinchidan, jadidlarning asosiy maqsadi yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalab, zamonaviy dunyoqarashli, tafakkuri keng insonlar sifatida shakllantirish edi. Ularning ta'lim-tarbiya, matbuot, adabiyot va sahna orqali olib borgan ishlari xalqni uyg'otdi, istiqlol g'oyalariga zamin hozirladi. Shu bois, jadidchilik merosi bugungi ma'naviy yangilanish jarayonlarida ham dolzarbligini yo'qotmagan. Ularning fikrlari, asarlari va ibratli hayoti milliy g'urur, erkin tafakkur, ilm va taraqqiyotga intilish ruhini mustahkamlashda muhim o'rin tutmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyev. Ma'naviyat va ma'rifat sohasini rivojlantirish. 2023-yil 22-dekabr
2. Qosimov Begali. Milliy uyg'onish – T:2002
3. Jadidchilik: islohot, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash. - T:1999
4. Mahmudxo'ja Behbudiy. Bizni kemiruvchi illatlar. Oyna jurnali. 1915. B-338
5. Yusupova. L. jadidchilik harakatining asoschilari va ularning tarixiy tafakkuri. 2023
6. B. Qosimov va b. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti

7. Ahmedov S. Rajabov Q. “Jadidchilik” - O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
Tom 3. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2000-2005- B.12
8. Abdulla Avloniy. “Turkiy guliston yohud ahloq” T:1913

MA'RIFAT VA ERKINLIK YO'LIDA: JADIDCHILIKNING IJTIMOIIY-SIYOSIIY TA'SIRI

Abriyev Ramazon Akbar o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti 2-bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: *Sh.X.Togaaev - ChDPU dotsenti, f.f.n.*

Annostasiyaga: Mazkur maqolada jadidchilik harakatining namoyondalari hamda ularning g'oyalari haqida so'z boradi. Ma'lumki, harakat asoschilari ilmiy, ma'rifatli, o'z fikriga ega yetuk shaxslar hisoblanadi. Ularda yagona maqsad xalqni ilmiy qilish va o'z vatanini ozod qilish hech kimga sir emas. Tadqiqotchi maqolada bu harakatning ko'zga ko'ringan vakillari Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon, Ubaydullaxo'ja Asadullaxo'jayev, Mustafo Cho'qay va boshqalarning milliy istiqlol, erk va ozodlik g'oyalarini ilgari surganligi, haqiqat va adolat uchun kurashganliklari bayon qilingan.

Kalit so'zlari: Turkiston, Jadidlar mafkurasi, Ozodlik, Islom ma'naviyati, Behbudiy, Sivilizatsiya.

Ma'lumki, Yevropa XVIII-XIX asrlarda o'z boshidan texnika taraqqiyotini kechirib, XX asrda ilm-fan inqilobi uchun zamin yaratishgantishgan edi. Osiyo, jumladan, Turkiston esa bu sohada orqada qolib ketgan edi. O'zbek xonliklarining o'zaro birodarkushlik urush va nizolari, Rossiyaning bu davlatlarga bostirib kirishi, mintaqaning mustamlaka holatiga tushib qolishi, mustamlakachilik tartiblarining o'rnatilishi va uning kuchayib borishi o'sha qoloqlikni yanada chuqurlashtirib yuborgan edi.

Qoloqlik va jaholat, o'lka aholisining ayanchli ahvoli, Turkistonning Yevropa va jahon taraqqiyotidan orqada qolib ketayotgani, islom va shariat oyoq osti qilinayotgani o'z zamonasining ilg'or, ziyoli qatlamini befarq qoldirmadi. Ular orasida ona yurt erki va ozodligiga erishish, xalqni taraqqiy etgan xalqlar orasiga qo'shish haqida g'oyalar paydo bo'la boshladi. Xalqni ijtimoiy uyqudan uyg'otish, milliy uyg'onish tarixiy zaruriyat bo'lib qoldi. Boshqacha qilib aytganda, jadidchilik harakati ijtimoiy rivojlanishning, tarixiy taraqqiyotning talab va ehtiyojlariga javob tariqasida obektiv ravishda maydonga keldi.

Shuni aytish joizki, Turkistonda jadidchilik harakatining katta ijtimoiy-siyosiy kuch sifatida o'zini ko'rsatishi uchun barcha shart-sharoitlar yetarli edi. Ayniqsa, millatning dard-u alamlarini, xalqning ayanchli, mudhish, fojiali, og'ir qismatini o'z qalbi va vujudidan o'tkazib, o'zining butun borlig'ini, aql-zakovatini vatan erki, ozodligi va taraqqiyoti uchun safarbar etgan ziyolilarning butun bir yangi avlodi shakllangan edi.

Turkistonda jadidchilikning paydo bo'lishi va rivojlanishida tabiiyki, Usmonli Turk imperiyasidagi ijtimoiy-siyosiy, madaniy-mafkuraviy g'oya va harakatlarning ta'siri ham kuchli bo'ldi.

Jadidchilik dastlab XIX asrning 80-yillarida Qirimda Ismoil Gaspirali rahbarligi ostida qirim-tatarlar o'rtasida vujudga keldi. Jadid so'zi arabcha so'z bo'lib yangi yoki yangilanish degan ma'noni anglatadi. Jadidchilik harakati namoyondalari o'zlarini dastlab taraqqiyparvarlar, keyinchalik esa jadidlar deb atashgan.

Bu harakat Turkiston hududida XIX asrning 90-yillarida kurtak yoya boshladi. O'sha davrning faol taraqqiyparvar kuchlari, birinchi navbatda, ziyolilar mahalliy aholining umumjahon taraqqiyotidan orqada qolayotganligini va ilm borasida yosh avlodni o'ylagan holda jamiyatni tubdan isloh qilish kerakligini tushundilar. Jadidchilik harakatining asoschilari o'z davri uchun yangicha tafakkur yaratishdi. Bunga asos esa ochilgan yangi usul maktablarda dunyoviy fanlar bilan bir qatorda yosh avlod ongiga milliy g'oya tushunchasini singdirib borishdi.

Jadidchilik mohiyat e'tibori bilan birinchi navbatda siyosiy harakat edi. Turkistonda jadidchilik harakatining rivojlanishi xalqning ma'naviyatini yuksaltirish bilan birga kechdi. Bunda “Turkiston jadidlarining otasi” deya ta'riflangan Mahmudxo'ja Behbudiy va boshqa jadidlar, jumladan, Is'hoqxon Ibrat, Cho'lpon, Ubaydullaxo'ja Asadullaxo'jayevlarning xizmati beqiyosdir. Jadidchilik harakati davomida ularning o'z matbuoti shakllandi. “Jadidlar” Toshkentda 1905–1906-yillarda “Taraqqiy” (muharriri - Ismoil Obidiy), “Xurshid” (muharriri — Munavvarqori), 1907–1908-yillarda “Shuhrat” (muharriri — Abdulla Avloniy), Buxoroda 1912-yilda “Buxoroi Sharif” (muharriri — Mirzo Jalol Yusufzoda), “Turon” (muharriri – G'iyosmaxsum Husayniy), Qo'qonda “Sadoyi Farg'ona” muharriri (Obidjon Mahmudov), va boshqa gazetalar va Samarqandda 1913–1915-yillarda “Oyna” (muharriri - Mahmudxo'ja Behbudiy), Toshkentda 1915-yil “Al-Isloh” (muharriri - Abdurahmon Sodiq o'g'li) va boshqa jurnallarni nashr qilishdi. Matbuot millat tilidagi gaplarni o'z sahifalariga ko'chirish bilan kifoyalanmay, qanday millat darajasiga erishish masalasini o'rta qo'ydi.

1909-yilda Toshkent Yosh ziyolalari tomonidan “Jamiyati xayriya” tashkil etildi. Bu tashkilot mahalliy yosh avloddan davlat idoralarida sanoat, tijorat sohasida ishlaydigan mutaxassislarni tayyorlashni, kambag'al musulmonlarga madaniy, ma'naviy yordam ko'rsatish masalasini o'z oldiga masqad sifatida qo'ydi. Bu mahalliy aholining sanoat, tijorat sohasida yuksalishiga, yoshlarning boshqa xalqlar ichiga singib ketmasligi yo'lida ko'rilgan amaliy tadbirlardan biri edi. Shu o'rinda jadidlar otasining 1915-yilda “Oyna” jurnalining 13-sonida nashr ettirgan “Bizni kemiruvchi illatlar” maqolasida aytilgan “To'y va ta'ziyag'a sarf qilinadurg'on oqchalarimizni biz, turoniylar, ilm va din yo'lig'a sarf etsak anqarib ovrupoyilardek taraqqiy etarmiz” fikri hozirgi kunda ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Bu maqola orqali Behbudiy xalqni ezayotgan, “kemirib” ich-ichidan

yemirayotgan illatlar-jaholat, ilmga befarqlik, g'aflat, isrofgarchilik, hasad, nifo, dangasalik va irodasizlik kabi illatlarni keskin tanqid qiladi. Unga ko'ra, bu yomon odatlar tufayli musulmon xalqlari ilm-fan, madaniyat, va taraqqiyot yo'lida orqada qolgan. Bu botqoqdan chiqish yo'li faqat ta'lim, ma'rifat va birlikdan iborat ekan.

O'sha davrda yashagan Fayzulla Xo'jayev Behbudiy haqida o'z xotiralarida: “Siyosiy, ijtimoiy faoliyati, bilimining kengligi jihatdan o'sha zamon Turkistonidagi jadidlar orasida unga teng kela oladigani bo'lmasa kerak>> degan edi. Jadidlar tafakkuri Sharqning boy madaniy merosini G'arb ilm-fani bilan uyg'unlashtirishga urindi. Ular “Yangi usul maktablari”, “teatr”, “gazeta va jurnallar” va “adabiy asarlar” orqali yosh avlodni dunyoviy bilimlar, milliy g'urur va erkin tafakkur ruhida tarbiyalashni o'zlarining eng muhim vazifasi deb bildilar. Jadidlar xalq tafakkurini o'zgartirishda san'at va adabiyotning kuchidan ham keng foydalandilar. Behbudiy “Padarkush”, Avloniy “Advokatlik osonmi?”, Hamza “Zaharli hayot” singari asarlarini sahnalashtirib, jaholat, savodsizlik, keksalar va yoshlar o'rtasidagi tafovut kabi illatlarni tanqid qildilar. Bu asarlar o'sha davrda xalq ongiga kuchli ma'naviy ta'sir ko'rsatgan. Shu bilan bir qatorda Avloniyning “Turkiy guliston yohud ahloq” asarida xalqni savodli qiladigan maskan ya'ni maktabni ulug'lab she'r ham yozgan:

Maktab sizni inson qilur,
Maktab hayot ehson qilur,
Maktab g'ami vayron qilur,
G'ayrat qilib o'qing, o'g'lon!
Maktabdadur ilm-u kamol,
Maktabdadur husn-u jamol,
Maktabdadur milliy xayol,
G'ayrat qilib o'qing, o'g'lon!

Ushbu she'r “Maktab” nomli bo'limda keltirilgan bo'lib, unda muallif maktabni: “hayotning manbai, insonni kamolga eltuvchi yo'l” deb ta'riflaydi.

Jadidlar ta'lim-tarbiyaga etibor berar ekan har bir xalqning taraqqiy qilishida, davlatning qudratli bo'lishida yosh avlodning o'rni muhimligini ta'kidlashgan. Haqiqatan ham jadidchilik g'oyalari mustamlakachilik zulmi, diniy mutaassiblik, jaholatning kuchliligiga qaramay jamiyatda tub o'zgarishlar qilishga bo'lgan faol harakatlari izsiz ketmadi. Turkistonda milliy tafakkur o'zgardi, millat ijtimoiy g'aflat uyqusidan uyg'onib madaniy-ma'rifiy jamiyatlar va siyosiy partiyalar tuzishdi. Masalan, 1918-yilda tashkil qilingan “Chig'atoy gurungi” hozirgi kunda biz yumshoq kuch deb biladigan milliy til va milliy o'zlikni tiklash uchun xizmat qilgan jamiyat edi. “Chig'atoy gurungi” — bu nafaqat adabiy birlashma, balki o'zbek milliy ma'naviyatining uyg'onish markazi bo'lgan. U jadidchilik harakatining ilmiy va madaniy yo'nalishdagi eng muhim bosqichini tashkil etadi. Shuningdek, O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev

jadidlarning millatni ma'rifatli bo'lishi uchun qilgan harakatlarini e'tirof etar ekan shunday deydi: “Mamlakatimiz o'z taraqqiyotining yangi, yuksak bosqichiga kirayotgan hozirgi paytda bizga jadid bobolarimiz kabi g'arb ilm-fan yutuqlari bilan birga, milliy qadriyatlar ruhida tarbiya topgan yetuk kadrlar suv bilan havodek zarur”. Jadidlarning ma'naviy faoliyati o'z davrida milliy ongni yuksaltirish va jamiyatni ma'rifat yo'liga boshlashda burilish nuqtasi bo'ldi. Hozirgi kunda bu meros — ma'naviy yangilanish, ilmiy taraqqiyot va yoshlar ongida milliy qadriyatlarni mustahkamlashning muhim manbasi hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda:

Birinchidan, jadidchilik harakati o'z davrida xalqni ma'rifatli, ilmiy va ongli jamiyat sari yetaklagan ulkan ma'naviy-siyosiy kuch sifatida namoyon bo'ldi. Jadidlar ilgari surgan g'oyalar xalq orasida bilimga chanqoqlikni kuchaytirib, ta'limni milliy taraqqiyotning asosi sifatida qaror toptirdi.

Ikkinchidan, jadidlar faoliyati ma'rifatparvarlikdan siyosiy ong va milliy uyg'onish bosqichiga o'tishning poydevorini yaratdi. Ularning fidokorona harakatlari natijasida millat o'z o'tmishi, tili va madaniy merosiga yangicha qarash bilan yondasha boshladi, bu esa xalq tafakkurida milliy o'zlikni anglash jarayonini jadallashtirdi.

Uchinchidan, jadidlarning asosiy maqsadi yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalab, zamonaviy dunyoqarashli, tafakkuri keng insonlar sifatida shakllantirish edi. Ularning ta'lim-tarbiya, matbuot, adabiyot va sahna orqali olib borgan ishlari xalqni uyg'otdi, istiqlol g'oyalariga zamin hozirladi. Shu bois, jadidchilik merosi bugungi ma'naviy yangilanish jarayonlarida ham dolzarbligini yo'qotmagan. Ularning fikrlari, asarlari va ibratli hayoti milliy g'urur, erkin tafakkur, ilm va taraqqiyotga intilish ruhini mustahkamlashda muhim o'rin tutmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

9. Shavkat Mirziyoyev. Ma'naviyat va ma'rifat sohasini rivojlantirish. 2023-yil 22-dekabr
10. Qosimov Begali. Milliy uyg'onish – T:2002
11. Jadidchilik: islohot, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash. - T:1999
12. Mahmudxo'ja Behbudiy. Bizni kemiruvchi illatlar. Oyna jurnali. 1915. B-338
13. Yusupova. L. jadidchilik harakatining asoschilari va ularning tarixiy tafakkuri. 2023
14. B. Qosimov va b. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti
15. Ahmedov S. Rajabov Q. “Jadidchilik” - O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Tom 3. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2000-2005- B.12

KIBERXAVFSIZLIK, SUN'IY INTELLEKT, MA'LUMOTLARNI HIMOYA QILISH

Meyliyev Shaxzod Yusup o'g'li

Annotatsiya: Ushbu maqolada kiberxavfsizlikning elementlari va uning kompyuterlar, serverlar, mobil qurilmalar, elektron tizimlar, tarmoqlar va ma'lumotlarni zararli hujumlardan himoya qilish usullari to'g'risida ma'lumotlar berilgan. Maqolada xavfsizlik prinsiplari, muhim xavfsizlik nazorati va kiberxavfsizlikning eng yaxshi amaliyotlarini o'z ichiga olgan xavfsizlik asoslarini tushuntiradi. Xavfsizlik dasturlari potensial zararli dasturlarni foydalanuvchining xatti-harakatlarini tahlil qilish va yangi infeksiyalarni qanday yaxshiroq aniqlashni o'rganish uchun yo'l yo'riqlar ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Elektron, xavfsizlik, protokollar, virus, mobil, axborot, kiberxavfsizlik, pochta, texnologiya, biznes, kiberjinoyat

Kiberxavfsizlik - bu aql-idrokka erishish uchun tenglik mavjud bo'lgan yangi maydon.

Stefan Nappo

Axborotlashgan zamonaviy yangi texnologiyalar, elektron xizmatlar bizning kundalik hayotimizning ajralmas qismiga aylandi. Jamiyat kundan kun axborotkommunikatsiya texnologiyalariga tobora ko'proq bo'lib borayotganligini hisobga olib, ushbu texnologiyalarni himoya qilish va ulardan foydalanish milliy manfaatlar uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega va juda dolzarb mavzuga aylanmoqda. Kiberxavfsizlikni ta'minlash maqsadida har bir tashkilot uchun mazkur soha bilan shug'ullanuvchi xodimlar jalb etilmoqda hamda xodimlarni kiberxavfsizlikka oid bilimlar bilan doimiy tanishtirib borish uchun bir qator seminar treyning mashg'ulotlari tashkil etilmoqda.

Oliy ta'lim muassasalarida ham kiberxavfsizlikni fan sifatida o'tilishi buning yaqqol misolidir. Kiberxavfsizlik hozirda yangi kirib kelgan tushunchalardan biri bo'lib, unga berilgan turlicha ta'riflar mavjud. Xususan, CSEC2017 Joint Task Force manbasida kiberxavfsizlikka quyidagicha ta'rif berilgan: kiberxavfsizlik – hisoblashlarga asoslangan bilim sohasi bo'lib, buzg'unchilar mavjud bo'lgan sharoitda amallarni to'g'ri bajarilishini kafolatlash uchun o'zida texnologiya, inson, axborot va jarayonlarnimujassamlashtiradi. U xavfsiz kompyuter tizimlarini yaratish, amalga oshirish, tahlillash va testlashni o'z ichiga oladi.¹²⁷

¹²⁷ Information Technology Security Evaluation Criteria (ITSEC), Provisional Harmonized Criteria (1991) Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1991 ISBN 92-826-3004-8, Catalogue Number: CD-71- 91-502-EN-C © ECSC-EEC-EAEC, Brussels • Luxembourg.

Kiberxavfsizlik ta'limning mujassamlashgan bilim sohasi bo'lib, qonuniy jihatlarni, siyosatni, inson omilini, etika va risklarni boshqarishni o'z ichiga oladi. Tarmoqlar sohasida faoliyat yuritayotgan Cisco tashkiloti esa kiberxavfsizlikka quyidagicha ta'rif bergan:¹²⁸ Kiberxavfsizlik – tizim, tarmoq va dasturlarni raqamli hujumlardan himoyalash amaliyoti. Ushbu kiberxujumlar odatda maxfiy axborotni boshqarish, almashtirish yoki yo'q qilishni; foydalanuvchilardan pul undirishni; normal ish faoliyatini buzishni maqsad qiladi.

Hozirda samarali kiberxavfsizlik choralarini amalga oshirish insonlarga qaraganda qurilmalar va ularning turlari sonining kattaligi va buzg'unchilar salohiyatini ortishi natijasida amaliy tomondan murakkablashib bormoqda.¹²⁹ Kiberxavfsizlik bilim sohasining zaruriyati ilk bor meynfreym kompyuterlar ishlab chiqarilganidan boshlab paydo bo'la boshlagan. Bunda mazkur qurilmalar va ularning vazifalari himoyasi uchun ko'p sathli xavfsizlik chorolari amalga oshirilgan. Milliy xavfsizlikni ta'minlash zaruriyatini oshib borishi kompleks va texnologik murakkab ishonchli xavfsizlik choralarini paydo bo'lishiga sabab bo'lgan.

Bugunga kelib, hayotning har bir jabhasi raqamlashmoqda, tug'ilishdan tortib vafot etishgacha raqamli boshqaruv asosida hayot kechirmoqdamiz. Aholi demografiyasining o'sishi hamda pasayishi, jinoyatchilik miqdorining harakatlanishi, valyuta qimmatliklarining harakatlari, onlayn savdo, shuningdek, masofaviy ta'lim, masofaviy boshqaruv kabilar shular jumlasidandir. Mazkur vositalar asosidagi hayot tarzi bizga beqiyos qulayliklar bermoqda, biroq bugun shaxsning qadrsizlanishi, shaxsiy ma'lumotlarning dunyo bo'ylab tarqalib ketishi, firibgarlik qurboniga aylanishi har qachongidan osonlashmoqda.

Buning tub sababi ham aynan raqamli dunyodir. 1995-yilda nashr etilgan M. Ethan Katshning “Raqamli dunyoda huquq” nomli kitobining kirish qismida William Gates tomonidan bir jumla aytiladi: “Kelajakda barcha narsa raqamli bo'ladi” (Katsh, 1995). Oradan 27 yil muddat o'tdi hamki, mazkur fikrning tasdig'ini ko'rmoqdamiz. Yuqorida aytilganidek, har bir soha va hayotning har bir jabhasi raqamlashmoqda. www.datareportal.com sayti tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlarga qaraganda, bugungi kunda dunyo bo'ylab jami 5 milliard kishi internetdan foydalanmoqda – bu dunyo aholisining 63 foiziga teng demakdir.

Xuddi shunday ma'lumot www.statista.com sayti tomonidan ham taqdim etilgan. Joseph Johnsonning tahlillariga ko'ra, “2022-yil aprel oyida dunyo aholisining umumiy sonidan 4,65 milliard kishi ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari sanalishadi”. Internet

¹²⁸ National Information Systems Security (InfoSec) Glossary (2000) National Security Telecommunications and Information Systems Security Committee. National Security Agency US.

¹²⁹ S.K.Ganiev, A.A.Ganiev, Z.T.Xudoyqulov. Kiberxavfsizlik asoslari: O'quv qo'llanma. – T.: «Aloqachi», 2020, 221 bet.

foydalanuvchilari ham o'sishda davom etmoqda, so'nggi ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, dunyodagi internet bilan bog'langan aholi soni 2022-yil aprel oyigacha bo'lgan 200 oy ichida deyarli 12 millionga o'sdi. Bu esa aholining kundan kunga jahon internet tarmog'i bilan bog'lanib borayotganligini anglatadi.

Bu kabi statistik ma'lumotlar ijobiyligi sababli ham rivojlanish sari turtki bo'la oladi. Biroq masalaning dolzarbligi aynan yuqoridagi ijobiy jihatlarda emasligini unutmaslik kerak. Kiberhujumlar, kiberjinoyat, xakerliklarning zararli ta'siri raqamli dunyoda shaxsiy hayot xavfsizligini, shaxsiy ma'lumotlar daxlsizligi haqidagi qarashlarni tubdan o'zgartirib yubordi. Hozirda biz tomonimizdan “yangi sanoat inqilobi” deb nomlanayotgan jarayon yangi jamiyatni, yangi muhitni taqdim etganligi bilan bir tomondan ijobiy ahamiyat kasb etsa, ikkinchi tomondan real xavfni ham keltirib chiqarmoqda.

Misli ko'rilmagan rivojlanishga qaramay, internet bizga qo'rquvning yangicha ko'rinishlarini, xavfning yangicha shakllarini olib keldi. Majir Yar va Kevin F. Steinmetzlarning fikriga ko'ra, “Kibermakon, kompyuterlashtirilgan o'zaro aloqalar va almashinuvlar sohasi jinoyatchilar va deviant faoliyat uchun juda ko'p yangi imkoniyatlarni taqdim etadi (Yar, Majid, and Kevin F. Steinmetz, 2019)¹³⁰. Shuningdek, aksariyat manbalarda “kiberjinoyat” tushunchasi “kiberhujumlar”, “kompyuterda sodir etilgan jinoyatlar” yoki “kompyuter jinoyatlari” kabi nomlar bilan atalishi, Gudmen va Benner tomonidan XXI asrning boshidayoq ilgari surilgan edi (Goodman, Brenner, 2002).

Biroq mazkur tushunchalar bir xil ma'no-mazmun anglatmasligini aytib o'tish joiz. Misol uchun, “kiberjinoyatchilik” atamasi kompyuter bilan bog'liq jinoyatlarga qaraganda torroq tushunchani ifodalashi bilan ajralib turadi. Sababi, u faqatgina kompyuter tarmog'ini o'z ichiga olib, u bilan sodir etiladigan jinoiy qilmishlarni qamrab oladi. Kompyuterlar bilan bog'liq jinoyatlar esa hatto tarmoq bilan hech qanday aloqasi bo'lmagan, faqat shaxsiy kompyuter tizimlariga ta'sir qiladigan jinoyatlarni ham qamrab olad. (Gercke, 2012).

Kiberjinoyatchilik transmilliy jinoyatchilikning rivojlanayotgan shaklidir. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Jinoyatchilikning oldini olish va huquqbuzarlarni profilaktika qilish bo'yicha 10-Kongressida tegishli seminar doirasida raqamli texnologiyalar orqali sodiretiladigan jinoyatlar uchun ikkita asosiy ta'rif ishlab chiqilgan edi. Tor ma'noda, kiberjinoyatchilik (kompyuter jinoyati) bu kompyuter tizimlari xavfsizligining buzib kirilishi va aynan kompyuterlar tomonidan ma'lumotlarning g'arazli maqsadlarda qayta ishlanib foydalanilishi tushuniladi.

Kiberjinoyatchilik, keng ma'noda esa, (kompyuter bilan bog'liq jinoyatlar) kompyuter tizimi yoki tarmog'i orqali yoki aynan kompyuterga va raqamli tizimlarga

¹³⁰ Yar, Majid, and Kevin F. Steinmetz. (2019). Cybercrime and society. SAGE.

nisbatan sodir etilgan har qanday noqonuniy xatti-harakatlarni, shu jumladan, kompyuter tizimi yoki tarmog‘i orqali noqonuniy egalik qilish va ma’lumotlarni taqdim etish yoki tarqatish kabi jinoyatlarni qamrab oladi (Patri, 2009)¹³¹. Kibermakonning chegarasiz hududida sodir bo‘ladigan jinoyatning murakkab tabiati uyushgan jinoyatchilik guruhlarining tobora ko‘payib borishi bilan murakkablashadi hamda mazkur omillarning ta’sirida jinoyatchilikning yangicha ko‘rinishi tobora xavflilik kasb etmoqda.

Kiberxavfsizlik nima, uni qanday qilib yaratish va ta’minlash mumkin? Kiberxavfsizlik tushunchasi bu raqamli muhitning turli xil tashqi xavflardan himoya, muhofaza etilishini anglatadi. Yanada aniqroq qilib aytganda, kiberxavfsizlik – bu kiber(raqamli) muhitni va tashkilot va foydalanuvchi aktivlarini himoya qilish uchun ishlatilishi mumkin bo‘lgan vositalar, siyosat, xavfsizlik tushunchalari, xavfsizlik kafolatlari, ko‘rsatmalar, xatarlarni boshqarish yondashuvlari, harakatlar, treninglar, eng yaxshi amaliyotlar, ishonch va texnologiyalar to‘plami. Unga tashkilot va foydalanuvchi aktivlariga ulangan hisoblash moslamalari, xodimlar, infratuzilma, dasturlar, xizmatlar, telekommunikatsiya tizimlari va kibermuhitda uzatiladigan va/yoki saqlanadigan ma’lumotlarning yig‘indisi kiradi. Kiberxavfsizlik tashkilot va foydalanuvchi aktivlarining xavfsizlik xususiyatlariga erishish va texnik xizmat ko‘rsatishni ta’minlashga intiladi.

Kiberjinoyatchilar va ularning qurbonlari turli mintaqalarda joylashgan bo‘lishi mumkin va uning ta’siri butun dunyo bo‘ylab jamiyatlar orqali o‘tib, shoshilinch, dinamik va kompleks javob berish zarurligini taqozo etmoqda. Hozirda barcha davlatlar tomonidan kiberxavfsizlikni rivojlantirishga qaratilgan choratadbirlar olib borilmoqda. Bugungi kunda samarali kiberxavfsizlik choralari amalga oshirish insonlarga qaraganda qurilmalar soni va turlarining kattaligi va buzg‘unchilar salohiyatini ortishi natijasida amaliy tomondan murakkablashib bormoqda. Kiberxavfsizlikni fundamental atamalarini aniqlashga turli yondashuvlar mavjud.

Xususan ba’zi mutaxassislar kiberxavfsizlikka oid atamalarga quyidagicha ta’rif berishgan: Konfidensiallik - axborot yoki uni eltuvchining shunday holati bo‘lib, undan ruxsatsiz tanishishning yoki nusxalashning oldi olingan bo‘ladi. Konfidensiallik axborotni ruxsatsiz “o‘qish”dan himoyalash bilan shug‘ullanadi. Ayniqsa, bank sistemasida bank uchun konfidensiallik juda muhim. Risk - potensial foyda yoki zarar bo‘lib, umumiy holda har qanday vaziyatga biror bir hodisani yuzaga kelish ehtimoli qo‘shilganida risk paydo bo‘ladi. ISO “risk – bu noaniqlikning maqsadlarga ta’siri” sifatida ta’rif bergan.

Axborot xavfsizligi - axborotning holati bo‘lib, unga binoan axborotga tasodifan yoki atayin ruxsatsiz ta’sir etishga yoki ruxsatsiz undan foydalanishga yo‘l qo‘yilmaydi. Yoki, axborotni texnik vositalar yordamida ishlanishida uning maxfiylik

¹³¹Patri A.K. (2009). Cyber Law. Lucknow.

(konfidensiallik), yaxlitlik va foydalanuvchanlik kabi xarakteristikalarini (xususiyatlarini) saqlanishini ta'minlovchi axborotning himoyalaniş sathi holati.

Kiberxavfsizlik 8 ta bilim sohasiga bo'lingan:

- Ma'lumotlar xavfsizligi;
- Dasturiy ta'minot xavfsizligi;
- Tashkil etuvchilar xavfsizligi;
- Aloqa xavfsizligi;
- Tizim xavfsizligi;
- Inson xavfsizligi;
- Tashkilot xavfsizligi;
- Ijtimoiy xavfsizlik.¹³²

Darhaqiqat, O'zbekiston rivojlanayotgan mamlakatlar qatoriga kirgan. Shu bois mamlakatimiz iqtisodiyoti va boshqa ko'lab sohalar raqamlashtirilmoqda. Bank sohasidan tortib tibbiyot sohasigacha, harbiy sohadan tortib qishloq xo'jaligigacha raqamlashtirish jarayoni olib borilmoqda. Bu albatta milliy axborot tizimi uchun xavfsizlik masalalarini tug'diradi.

Ayniqsa, siyosat va harbiy sohalar bo'yicha ma'lumotlar aslo oshkor bo'lmasligi lozim. Biroq, yurtimizda kiberxavfsizlikka yetarlicha e'tibor berilmagaligi sababli O'zbekistonning rasmiy internet tarmog'iga nisbatan kiberattakalar va noqonuniy faoliyatlar amalga oshirilmoqda. “Kiberxavfsizlik markazi” DUK (Davlat unitar korxonasi) tahlillariga ko'ra, 2020yilda internetning milliy segmenti(.uz) veb-saytlarida 27 milliondan ortiq zararli va shubhali tarmoq hujumlari kuzatilgan. Bularning asosiy qismi botnet tizimlariga tegishli bo'lib, ular 19 491 783 tani tashkil qiladi. Keyin esa, himoyasiz http rotokolida 4 631 375 ta va boshqa insidentlarda ham nisbatan kichikroq kiberhujumlar ro'yxatga olingan.

Xususan, bugungi kunga qadar kiberxavfsizlik bo'yicha mutaxassislarni tayyorlovchi davlat oliy ta'lim muassasasi, maktab, litsey va kollejlarning mavjud emasligi kadrlarning sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Kiberxavfsizlikni tartibga soluvchi vakolatli organ tomonidan kadrlarni tayyorlash borasida yagona metodikaning ishlab chiqilmaganligi, yagona malakaviy talablarning bugungi kunga qadar mavjud emasligi, kadrlarning tizimli asosda tayyorlanmasligiga sabab bo'lmoqda, maktabgacha ta'lim, maktab, litsey, kollej, oliy ta'lim muassasasi, oliy ta'limdan keyingi davrning izchillik asosda olib borilmayotganligi sohada kadrlarning yetishmovchiligiga sabab bo'lmoqda. Shu sababdan ham bugungi kunga qadar ichki ishlar organlarining kiberxavfsizlik bo'linmalariga nomzodlar jismoniy tayyorgarliksiz qabul qilinish

¹³² Ganiyev S.K. “Kiberxavfsizlik asoslari”. O'quv qo'llanma.

mexanizmi yaratildi, kadrlarning yetishmovchiligi tufayli bugungi kunga qadar har tomonlama salohiyatli kadrlarga bo'lgan talab yurtimizda judda katta.

Xususan, “Kiberxavfsizlik sohasidagi inson resurslarini tadqiq qilish–2019” hisobotiga asosan, 2019-yilda dunyoda kiberxavfsizlik bo'yicha 4 mlndan ortiq tashkil etgan bo'lsa, J. K. Marshall nomidagi Yevropa xavfsizlikni o'rganish markazi direktori Kit V. Deytonning fikricha, ushbu raqamlar hozirgi kunda 1,8 mlndan oshadi. Kiberxavfsizlikka doir me'yorlarning huquqiy jihatdan mustahkamlanishi nihoyatda zarur. Raqamli olam hali-hamon huquqiy jihatdan o'z maqomini aniq belgilay olgani yo'q. Kun sayin tahdidlarning yangi tur va shakllari paydo bo'layotganligi, ularni qonunchilikda aks ettirish zarurligi talab etadi.

Kiberxavfsizlikka doir milliy strategiyani ishlab chiqish milliy kibermakonda jinoyatchilikka qarshi qurashish sohasidagi faoliyatni tartibga soladi. Zero, virtual olamdagi jinoyatchilikning zarar va xavfi real olamdagidan kam emas. Shu bois, 2020-yilda milliy “UZ” domen hududining zamonaviy axborot tizimlari va resurslari xavfsizligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish davomida 297 ta tadqiqot va ekspertiza o'tkazildi. Amalga oshirilgan ishlar natijasida 695 ta zaifliklar aniqlanib zaifliklar haqida axborot tizim va resurs egalari darhol xabardor qilindi. Aniqlangan zaifliklarning asosiy qismi o'ta xavfli (466 ta), o'rta xavfli (205 ta) va past xavfli (24 ta) hodisalarga tegishli tartibda choralar ko'rildi.

Kiberxavfsizlik bo'yicha global reytinglarda 2019- yil sarhisobiga ko'ra

O'zbekiston Milliy kiberxavfsizlik indeksi (National Cyber Security Index) da 90 - o'rinda, Global kiberxavfsizlik indeksi (Global Cybersecurity Index) da 52-o'rinda, AKT rivojlanganlik indeksi (ICT Development Index) da 95-o'rinni egallab kelmoqda. Yuqorida sanab o'tilgan amaliyotlar barchasi milliy xavfsizlikni ta'minlashdab iborat. Chunki mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy rivojlanishining statistik ko'rsatkichlarining haqqoniyligi, ishonchliligi va konfidentsialligini ta'minlash bugungi kundagi dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Fikrimizcha, ushbu muammolarning yagona yechimi ushbu yo'nalishda ilg'or xorijiy tajribaga asoslangan, milliy, xalqaro xorijiy tajribani yaxshi biladigan, kiberxavfsizlik sohasini takomillashtirish bo'yicha yuksak darajada fikrleydigan kadrlarni tayyorlash yuqori bo'g'indan emas, balkir quyidan yuqoriga qarab, maktabgacha ta'lim-maktab-litsey-kollej-oliy ta'lim muassasasi-oliy ta'limdan keyingi davrning izchillik olib boriladigan yagona pedagogik-metodik yondashuvni amalga oshirish, har bir ta'lim davri o'quvchisining aqliy imkoniyatlariga munosib darslik va o'quv qo'llanmalarini tayyorlash, ularni bosqichma-bosqich raqamli ko'nikmalar tayyorlash orqali kiberxavfsizlik bo'yicha bilim va salohiyatini yuksaltiradigan yagona mexanizmni ishga tushirish bugungi kunda dolzarb vazifalarimizdan biri bo'lmog'i darkor.

Bugungi kunda Rossiya-Ukraina, Xitoy-Tayvan va boshqa malakatlar o'rtasidagi qurolli to'qnashuvlar faqatgina qurol yordamida emas, balki kiberurushlar orqali ham hal etilayotganligini yodda tutgan holda, ushbu yo'nalishda kadrlarni tayyorlashning yangi tartib-taomillarini o'ylab ko'rmog'iz va amaliyotga tezroq joriy etishimiz juda muhim.

Shuningdek, bugungi kunda onlayn muvaffaqiyatga erishmoqchi bo'lgan tashkilotlar uchun AI kiberxavfsizlikning eng yaxshi variantidir. Samarali ishlash va o'z tashkilotlarini kiberhujumlardan himoya qilish uchun xavfsizlik bo'yicha mutaxassislar aqlli mashinalar va sun'iy intellekt kabi ilg'or texnologiyalardan muhim yordamga muhtoj.

Mashinani o'rganish va AI algoritmlari ushbu tendensiyada hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ular qaror qabul qilish jarayonlarini tez avtomatlashtirish va to'liq bo'lmagan yoki o'zgartirilgan ma'lumotlardan namunalarni aniqlash uchun juda foydali, garchi ular barcha kiberxavfsizlik muammolari uchun bir martalik yechim bo'lmasa ham. Ushbu algoritmlar dastlab haqiqiy ma'lumotlardan, masalan, joriy xavfsizlik xatarlari, noto'g'ri pozitivlar va butun dunyo bo'ylab mutaxassislar tomonidan aniqlangan eng so'nggi xavflarni o'rganish orqali ishlaydi.

AI algoritmlari eskirgan ro'yxatga asoslangan xavfsizlik usullaridan sezilarli ustunlikka ega kuchli naqshlarni aniqlash vositalaridir. Xavotirli naqshlarni ko'rsatadigan paydo bo'lgan tahdidlarni aniqlash orqali AI bu tizimlarni yaxshilaydi va undan ustun turadi. AI tajribasining bunday darajasi katta hajmdagi o'rganishni talab qiladi va faqat har bir xavf vektori uchun ishonchli ma'lumotlar manbalari bilan mumkin.

Sun'iy intellekt (AI) mutaxassislarga turli xil muammolarni hal qilishda yordam beradi, ularning ba'zilari kiberxavfsizlik bilan bog'liq. Sun'iy intellekt (AI) va mashinani o'rganish (ML) korxonalarga xakerlar bilan kurashishda va o'z tarmoqlari, tizimlari va ma'lumotlari xavfsizligini avtomatlashtirilgan tahdidlarni aniqlash, dasturiy ta'minot bilan ishlaydigan oddiy usullardan ko'ra tahdidlarga tezroq javob berish va hokazolar orqali yordam berishi mumkin. Professionallar AIga asoslangan kiberxavfsizlik yechimlaridan foydalangan holda kiberxavfsizlikdan foydalanish orqali hal qilish qiyin bo'lgan turli muammolarni hal qilishlari mumkin bo'ladi.

Turli texnologiyalar o'z-o'zini o'rganadigan kompyuterlarni muntazam ravishda tashkilot tizimlaridan ma'lumotlarni to'plashni, ushbu ma'lumotlarni baholashni va tizim himoyasi va potentsial hujumlar haqida ko'proq ma'lumot olish uchun tegishli signallar bo'ylab naqshlarni izlashni o'rgatadi.

Sun'iy Intellekt hayotimizga jadallik bilan kirib kelar ekan uning inson hayotiga ta'sir qilishida muayyan qoidalar majmuiga ehtiyoj seziladi. Bu borada bir qator davlatlar hususan Xitoy, AQSh va Yevropa Ittifoqi umumiy mexanizmlar ishlab chiqishga ulgurdi. Ekspertlarning ta'kidlashicha bular orasida dunyoga eng keng ta'sir qilishi kutilayotgan Yevropadagi Sun'iy Intellektni huquqiy tartibga solish mexanizmlari eng istiqbolli

bo'lishi bilan bir qatorda Yevropa Ittifoqiga kata mas'uliyat yuklaydi.¹³³ Shuningdek, bu sohada qilinajak har qanday ilmiy kashfiyotlar umuminsoniy qadriyatlarni asrab uni yanada mustahkamlash uchun xizmat qilishi maqsadida olib borilishiga va bu orqali insonlarning yashash sharoitlarini yanada yaxshilash orqali umumiy manfaatlarga erishish yo'lini tutishiga xizmat qilishi lozim.

Bu borada O'zbekistonda ham ushbu sohaning naqadar ahamiyati kech bo'lsa ham anglab yetilgan holda bir qator boshlang'ich qadamlarni bosib ulgurdi xususan O'zbekistonda —Sun'iy Intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish to'g'risida qabul qilingan president qarorida ham ushbu sohada ilg'or yangiliklarni mamlakatimizda keng qo'llash, raqamli ma'lumotlardan samarali foydalanish imkoniyatini va ularning yuqori sifatini ta'minlash, ushbu sohada malakali kadrlar tayyorlash uchun qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida amalga oshirilishi lozim bo'lgan qator amaliy chora-tadbirlar dasturi tasdiqlandi.

Ammo bu jarayon faqatgina ilk harakatlar bo'lib bu jarayonning maksimal tezlikda rivojlanishida kata ma'lumotlar bazasi (big data) yuqori ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari tartibga soluvchi normalarni to'g'ri qo'llay biladigan kadrlar ham o'z o'rnida muhim. Umumiy xulosa qilib aytganda, bugungi juda ham tez harakatlanayotgan raqamli dunyoda, avvalo, shaxsning, shuningdek, ma'lumotlarning xavfsizligi amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning ko'lami hamda ta'sir darajasiga har jihatdan bog'liqdir. Yuqorida qayd etilganidek va tahlil qilinganidek, kiberjinoyatchilik jamiyat va davlatning eng xavfli dushmanidan biriga aylanmoqda.

Unga qarshi kurashda esa eng samarali tizimlarni joriy etish, amaliyotga kiritish hamda integratsiyani kuchaytirish talab etilmoqda. Yana muhim jihat esa kiberxavfsizlik, raqamli huquq hamda raqamli gigiyenani shakllantirish, kundalik turmushning ajralmas qismiga aylantirish zamon talabi sifatida qayd etilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ganiyev S.K. “Kiberxavfsizlik asoslari”. O'quv qo'llanma.
2. Thomas A.Johanson. “Cyber-security, Protecting Critical Infrastructures from Cyber Attack and Cyber Warfare”.
3. Niall Adams, Nicholas Heard. “Data Analysis for network cyber-security”.
4. O'zbekiston Respublikasi prezidentining “Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarining joriy etilishini nazorat qilish, ularni himoya qilish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori. 2018 yil 21 noyabr, PQ- 4024-son.
5. www.itu.int - Xalqaro elektroaloqa uyushmasining rasmiy sayti
6. https://tace.uz - Kiberxavfsizlik markazi davlat unitar korxonasi rasmiy sayti
6. https://perconcordiam.com/perCon_V10N4_RUS.pdf.

¹³³ <https://hashdork.com/uz/artificial-intelligence-in-cybersecurity/>

7. <https://lib.itsec.ru/articles2/job/defitsit-kadrov-v-sfere-ib-ipodgotovkamolodyh-spetsialistov>.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil, 17 fevraldagi PQ-4996-son qarori
9. Patri A.K. (2009). Cyber Law. Lucknow.
10. Akbarov D.Y. Axborot xavfsizligini ta'minlashning kriptografik usullari va ularning qo'llanilishi. – Toshkent, “O'zbekiston markasi” nashriyot, 2009-432 bet.
11. Rakhimjon, H. (2022). 6 NEW PROGRAMMING LANGUAGES TO LEARN. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 3(04), 126-135.
12. D.Y. Akbarov, P.F. Xasanov, X.P. Xasanov, O.P. Axmedova, U. Xolimtayeva. Kriptografiyaning matematik asoslari. O'quv qo'llanma. T: M. Ulug'bek nomidagi OzMU, 2018-144 bet.
13. Yar, Majid, and Kevin F. Steinmetz. (2019). *Cybercrime and society*. SAGE.
14. S.K. Ganiev, A.A. Ganiev, Z.T. Xudoyqulov. Kiberxavfsizlik asoslari: O'quv qo'llanma. – T.: «Aloqachi», 2020, 221 bet.
15. Goodman, Brenner. (2002). The emerging consensus on criminal conduct in cybercrime. *International journal of law and information technology*, 144.
16. Gercke D.M. (2012). *Understanding cybercrime: phenomena, challenges and legal response*. Geneva: International Telecommunication Union (ITU).
17. <https://hashdork.com/uz/artificial-intelligence-in-cybersecurity/>

HUQUQ FANLARINI O'QITISHDA TARIXIY TAFAKKURNING O'RNI

Ahmadov Azamat Baxodir o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti. Gumanitar fanlar fakulteti. “Gumanitar fanlarni o'qitish metodikasi, huquq ta'limi yo'nalishi 1-kurs magistri

Annotatsiya: Uchbu maqolada maktablarda huquq fanlarini o'qitishda tarixiy tafakkurning o'rni va roli haqida ayrim ma'lumotlar beriladi. Shuningdek, huquq va tarix fanining o'zaro aloqadorligini ko'rsatadi. Tarixiy yondashuv haqida ayrim fikr mulohazalar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: tarixiy tafakkur, metodologik asos,

Huquq fanlarini o'qitish jarayonida tarixiy tafakkur muhim metodologik asoslardan biri hisoblanadi. Chunki har bir huquqiy norma, institut yoki tizim muayyan tarixiy jarayonlar natijasida shakllangan. O'tmishdagi siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy o'zgarishlar huquqning mazmuniga, uning jamiyatdagi o'rniga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Shu boisdan talabalarga huquqni faqat hozirgi amaliy qoidalar majmui sifatida emas, balki tarixiy taraqqiyot mahsuli sifatida o'rgatish ularning fikrlash doirasini kengaytiradi, huquqiy hodisalarni chuqur va asosli tahlil qilish imkonini yaratadi. Buning uchun biz tarixiy tafakkur tushunchasi va uning ahamiyatini to'liq bilib olishimiz kerak. Tarixiy tafakkur – bu voqea va hodisalarni ularning kelib chiqishi, rivojlanishi va o'zaro bog'liqligi haqidagi umumiy tushunishdir. Bu orqali biz huquq fanini yanada samarali va mazmunli o'rganishimiz mumkin. “Huquqning tarixiy nazariyasi vakillari huquq tarixan paydo bo'lgan va rivojlanadi, deb hisoblaydilar. Yerga ekilgan urug' kabi u xalqning ongida o'sib boradi va adolat, qonunlar shaklida namoyon bo'ladi. Huquq tabiatdan kelib chiqmaydi. U yoki bu xalqning tarixiy hayoti huquqni qanday ko'rinishga keltirsa, u shunday bo'lib qoladi”[1,45] Huquq ilmi va o'qitish jarayonida tarixiy tafakkur quyidagi ustunliklarni beradi:

1. Huquqiy institutlarning ildizlarini anglash va tarixiylik tamoyili. Masalan, davlat boshqaruvi shakllari yoki sud tizimining rivojlanishi asrlar davomida takomillashgan jarayon natijasidir va uning shakllanish tarixini bilish. “Tarixiylik tamoyili - obyektni kelib chiqishi va rivojlanishiga bog'lab, mufassal o'rganish mumkin”[2,78]

2. Huquqiy g'oyalar evolyutsiyasini tushunish. Adolat, tenglik, erkinlik kabi tushunchalar tarixiy bosqichlarda turlicha talqin qilingan va uni bilish lozimligi.

3. Huquqiy madaniyatni yuksaltirish. O'tmishdagi tajribalarni bilish talabalarda huquqqa nisbatan hurmat va mas'uliyatni oshiradi.

4. Xolis tahlil ko'nikmalarini shakllantirish. Tarixiy yondashuv sabab-oqibat bog'liqligini ko'ra olishni rivojlantiradi.

“Davlat va huquq inson hayotining asosiy hamrohi va tartibga soluvchi mezon hisoblanadi; davlat va huquq bir necha asrlik tarixiy davrni bosib oʻtgan va bugungi qiyofaga erishguncha umumbashariy va umuminsoniy qadriyatlar hamda tajribani oʻz mazmuniga jo etgan” [3.197]. Biz bu singari maʼlumotlarni oʻrganib chiqib bir necha vazifalarni bilishimiz mumkin boʻladi. Huquq fanlarini oʻqitishda tarixiy yondashuvning vazifalarini quyidagi koʻrinishda oʻrganish tavsiya etiladi: Huquqiy taʼlimda tarixiy tafakkurdan foydalanish bir qator muhim vazifalarni bajaradi:

-Huquqiy jarayonlarning izchilligini koʻrsatish. Mavjud qonunchilik tizimi birdaniga paydo boʻlmagan, balki tarixiy ehtiyojlar asosida shakllangan.

-Tarixiy tajribalarni taqqoslash. Turli davlatlar tarixida huquqiy institutlar qanday rivojlanganini solishtirish orqali talabalar global fikr yuritishni oʻrganadi.

-Mafkuraviy va siyosiy omillar taʼsirini anglash. Har bir davrda hukmron siyosiy kuchlar huquqqa oʻz taʼsirini oʻtkazgan — bu jarayonni bilish hozirgi holatni toʻgʻri tushunishga yordam beradi.

-Huquqiy yangilanishlarning asoslarini koʻrsatish. Yangi islohotlarning tarixiy ildizlarini tushuntirish ularni yanada ongli qabul qilishga xizmat qiladi. “Shuningdek, davlat va huquq haqidagi hodisalarni oʻrganishda tarixiy usul ham qoʻllaniladi. Chunki fan davlat va huquqning ildizini bilish uchun tarixiy anʼanalarni bilishi zarur boʻladi” [4.45]

Biz mavzudan kelib chiqib bir necha metodlardan unumli foydalanishimiz ham mumkin. Tarixiy tafakkurni oʻqitishda qoʻllaniladigan metodlar: Huquq fani darslarida tarixiy yondashuvni samarali joriy qilish uchun bir nechta metodlardan foydalanish mumkin:

1. Tarixiy manbalarni tahlil qilish: Qadimgi qonunlar – “Xammurapi qonunlari”, Rim huquqi, oʻrta asr sharq huquqiy merosi, Temur tuzuklari va boshqalar asosida huquqiy qarashlar oʻrganiladi.

2. Tarixiy taqqoslash metodi: Turli davrlar yoki davlatlar huquqiy tizimlaridagi farqlarni solishtirish orqali talabalar umumiy qonuniyatlarni koʻra oladi.

3. Tarixiy misollar asosida tahlil: Muayyan huquqiy institutning oʻzgarishi tarixiy misollar orqali koʻrsatiladi. Masalan, jazolash tizimi, mulk huquqi yoki davlat boshqaruvining evolyutsiyasi.

4. Xronologik tahlil: Oʻquvchilar huquqiy jarayonlarning ketma-ket bosqichini anglab yetishlari uchun huquq tarixiga oid jadval yoki vaqt chiziqlari tuziladi.

5. Tarixiy shaxslar fikrlarini oʻrganish: Aristotel, Platon, Ibn Sino, Forobiy, Monteske, Lokk kabi mutafakkirlarning siyosiy-huquqiy qarashlari oʻrganiladi. Shundan kelib chiqib biz tarixiy tafakkurning huquq fanlari samaradorligiga taʼsirini bilib olamiz. Tarixiy tafakkur oʻquvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini, balki analitik fikrlash qobiliyatini ham rivojlantiradi. U quyidagi natijalarga olib keladi:

-Huquqiy tushunchalarni chuqurroq anglash. Talabalar qonunlarning mazmuni, maqsadi va tarixiy zaruratini tushunadi.

-Holatlarni tahlil qilish ko'nikmasi shakllanadi. Tarixiy jarayonlarni tahlil qilgan o'quvchi bugungi muammolarga ham kengroq qaraydi.

-Ijodiy yondashuv kuchayadi. Tarixiy misollar yangicha fikrlashga undaydi.

-Vatanparvarlik va fuqarolik madaniyati rivojlanadi. O'z milliy huquq tarixini bilgan yoshlar jamiyat rivojiga mas'uliyat bilan yondashadi. Huquqiy madaniyatni o'rganishga xizmat qiladi. “Huquqiy madaniyat nazariyasi ham amaliy hayot bilan, ham huquqiy amaliyot va tajriba bilan mustahkam bog'langandir. Tarixiy taraqqiyot jarayonida hayot ilgari surgan ulkan vazifalar negizida huquqiy madaniyat nazariyasi o'z xulosa va takliflariga aniqliklar kiritadi, boyitadi va rivojlantiradi. Huquqiy madaniyat har bir jamiyat ijtimoiy taraqqiyotining muhim ko'rsatkichidir”[5.33].

Xulosa qilib aytganda, huquq fanlarini o'qitishda tarixiy tafakkur o'ta muhim metodologik o'rin egallaydi. Chunki huquq — bu tarixiy jarayonlar mahsuli bo'lib, uni to'liq anglash uchun o'tmishga murojaat qilmasdan bo'lmaydi. Talabalarda tarixiy fikrlashni shakllantirish orqali ularda keng qamrovli huquqiy dunyoqarash, mustaqil tahlil qilish ko'nikmalari, milliy va jahon huquqiy merosiga hurmat tuyg'usi rivojlanadi. Shuning uchun huquqiy ta'lim tizimida tarixiy yondashuvni keng joriy etish zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirishning eng samarali yo'llaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

- 1.J Yoqubov, E. Hayitboyev. «Huquqshunoslik». «Yangi asr avlodi». 2006-yil
2. N.A. Shermuhamedova. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi. Darslik. -T .: «Fan va texnologiya», 2014.
3. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – Toshkent. «Adolat», 2018.
4. H.Boboyev. Davlat va huquq nazariyasi –Toshkent: TDYU, 2020.
5. E. G'apparov . “Huquqiy madaniyat va huquqiy tarbiya asoslari”.Namangan-2023.

GLOBALLASHUV SHAROITIDA BOLALARGA NISBATAN ZO'RAVONLIK VA UNING SABABLARI HAMDA OQIBATTLARI

Rajabova Shaxzoda Davron qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti 1-bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: B.M. Qandov CHDPU dotsenti, f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi globallashuv davrining dolzarb mavzusi - bolalarga nisbatan zo'rvonlik va uning sabablari o'rganildi. Bolalarga nisbatan zo'rvonlik - bu bola yoki bolalar guruhiga ota-ona yoki tarbiyachi tomonidan jismoniy, jinsiy yoki ruhiy zo'rvonlik qilinishi yoki, umuman, beparvolikdir. Bolalarga nisbatan zo'rvonlik ota-ona yoki tarbiyachining bolaga haqiqiy yoki potensial zarar yetkazishiga olib keladigan har qanday xatti-harakat yoki harakatsizlikni o'z ichiga olishi mumkin va bu holat odatda bolaning uyida yoki bola vaqt o'tkazadigan tashkilotlar, maktablar yoki jamoat joylarida sodir bo'ladi.

Kalit so'zlar: Zo'rvonlik, bolalarga nisbatan zo'rvonlik, oilada zo'rvonlik, jinsiy zo'rvonlik, ruhiy zo'rvonlik, jismoniy zo'rvonlik, statistika.

Abstract: This article examines the current topic of today's globalization era - violence against children and its causes. Child abuse is physical, sexual, emotional or psychological maltreatment or neglect of a child, especially by a parent or a caregiver. Child abuse may include any act or failure to act by a parent or a caregiver that results in actual or potential wrongful harm to a child and can occur in a child's home, or in organizations, schools, or communities the child interacts with.

Keywords: Violence, Violence against children, family violence, sexual violence, psychological violence, physical violence, statistic.

O'zbek xalqi azal-azaldan bolajon xalq sifatida e'tirof etiladi. Lekin, jamiyatimizning ma'lum e'tiborsizligi ortidan bolalarga nisbatan zo'rvonlik holatlari tez-tez kuzatilmoqda. Malumki, yurtimizda 2024-yil 14-noyabrda “O'zbekiston Respublikasi bolalarni zo'rvonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to'g'risida”gi qonun qabul qilindi. Bu islohot Respublikamizdagi barcha bolalarning huquq va erkinliklarini ta'minlovchi hujjatdir. Bolaning hayotiga, sog'lig'iga, jinsiy daxlsizligiga, sha'niga, qadr-qimmatiga hamda qonun bilan himoya qilinadigan boshqa huquqlariga nisbatan qasddan sodir etiladigan harakat (harakatsizlik) bolalarga nisbatan zo'rvonlik hisoblanadi. Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra har yili dunyoda 1milliarddan ortiq bola zo'rvonlikka duchor bo'lmoqda. Har yili 2 yoshdan 17 yoshgacha bo'lgan bolalarning yarmidan ko'pi zo'rvonlikning qandaydir ko'rinishini boshdan kechiradi.

Bolalarni zo‘ravonlikdan himoya qilish vazifasi muammoni keltirib chiqarayotgan sabablarni o‘rganishni talab qiladi. Mavjud bo‘lgan ma’lumotlarga ko‘ra, Yevropa va Markaziy Osiyo mamlakatlari va hududlaridagi deyarli har uchinchi bola uyda jismoniy jazoni boshdan kechiradi, bolalarning deyarli uchdan ikki qismi ruhiy agressiyaga yuz tutadi. UNICEF tomonidan e‘lon qilingan yangi hisobotga ko‘ra, bular bolalarga nisbatan zo‘ravonlikning eng keng tarqalgan shakllaridir. Bolalarga nisbatan zo‘ravonlik holatlarini o‘rganish akademik intizom sifatida 1970-yillarning boshlarida Qo‘shma Shtatlarda paydo bo‘lgan. Bolalarga nisbatan zo‘ravonlik turli sabablar natijasida kelib chiqadigan murakkab ijtimoiy hodisadir. Amerikalik psixoanaliz mutaxassisi Elisabeth Young-Bruehlning ta’kidlashicha, bolalarga zarar yetkazish holatlari bolalarning kattalarga bo‘ysunishi kerakligi haqidagi keng tarqalgan e’tiqodlar bilan oqlanadi va qabul qilinadi, bu esa bolalarga nisbatan tan olinmagan noto‘g‘ri qarashlarga olib keladi[1].

Xalqaro bolalar huquqlari jurnalining asoschi muharriri Michael Freeman ham bolalarga nisbatan zo‘ravonlik holatlarining asosiy sabablaridan biri inson huquqlari kattalar va bolalarga teng taalluqli emas, degan qarash bilan bog‘liq ekanligini ta’kidlaydi. U shunday deb yozadi: “Bolalarga nisbatan zo‘ravonlikning ildizlari ota-onalarning psixo-patologiyasida yoki ijtimoiy-ekologik stressda emas (garchi ularning ta’sirini inkor etib bo‘lmasa ham), balki bolalarni tahqirlovchi va shaxsiyatsizlashtiradigan, ularni mulkka, jinsiy obyektlarga aylantiradigan kasal madaniyatda yotadi. Shu tariqa ular kattalar zo‘ravonligi va shahvatining qonuniy qurboni bo‘lishadi”[2]. Albatt, madaniyatlar xilma-xilligi turli mintaqalarda bolalarning qurbon bo‘lishiga olib kelmoqda. Ushbu madaniy e’tiqodlardagi farqlar bolalarga nisbatan zo‘ravonlik konsepsiyasini o‘rganishda barcha madaniyatlararo istiqbollarni alohida o‘rganib chiqish muhimligini ko‘rsatadi.

2006-yil holatiga ko‘ra, Kongo Demokratik Respublikasining Kinshasa shahrida 25 000 dan 50 000 gacha bolalar jodugarlikda ayblanib, tashlab ketilgan edi. Ba’zi madaniyatlarda ota-onaning kuch ishlatish usuli bilan tarbiyalash mezoni zo‘ravonlik sifatida ko‘rilishi mumkin, ammo bu kabi boshqa jamiyatlarda tarbiyalash uchun kuch ishlatishga ota-onalik mas’uliyatining bir qismi sifatida qaraladi. Ota-ona bolaning tarbiyasi va moddiy ta’minotidan bosh tortishi, uni majburiy mehnatga jalb etishi ham zo‘ravonlik yoki befarqlikning bir ko‘rinishidir. ”Xalqaro Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya”ning 18-moddasida “Ishtirokchi davlatlar bola tarbiyasi va rivojlanishi uchun ota-onaning umumiy va bir xil javobgarligi tamoyilining e’tirof etilishini ta’minlashga qaratilgan barcha mumkin bo‘lgan sa’y-harakatlarni amalga oshiradilar. Ota-ona yoki tegishli holatlarda qonuniy vasiylar bolaning tarbiyasi va rivojlanishi uchun asosiy javobgar bo‘ladilar. Bolaning eng yaxshi manfaatlari ularning asosiy g‘amxo‘rligi predmeti hisoblanadi”, -deyilgan.

Bolalarga nisbatan zo‘ravonlik xalqaro hodisadir. Ishsizlik va moliyaviy qiyinchiliklar bolalarga nisbatan zo‘ravonlik ko‘rsatkichlarining oshishi bilan aloqador. 2009-yilda CBS News AQShda iqtisodiy tanazzul davrida bolalarga nisbatan zo‘ravonlik holatlari kuchayganini xabar qildi. Ota-onaning yoki atrofdagi o‘zga shaxslarning psixologik holati buzilganligi, giyohvand moddalar va alkogol mahsulotlarini muntazam iste’mol qilganligi ularning zo‘ravonlikka moyilligini oshiradi. Bu esa xavfli psixologik kasallik bo‘lgan pedofiliyaning kelib chiqishiga sabab bo‘ladi. «Pedofiliya (yoki infantoseksualizm, paderoziya) jinsiy og‘ishlar bilan bog‘liq murakkab ruhiy kasallikdir. U kasalliklarning xalqaro tasnifiga kiritilgan bo‘lib, jinsiy moyillikning buzilishi bilan xarakterlanadi. Ming afsus, azaldan pedofiliya bo‘lgan. Jamiyatda kishilarning huquqiy normalarga nisbatan ongi shakllanmaganligi eng muhim sabab sanaladi. Chunki, o‘z harakatlarining oqibatlarini har tomonlama anglay olgan inson har qanday zo‘ravonlik turini sodir etishdan tiyladi.

Demak, bolalarga nisbatan zo‘ravonlik-ota-ona yoki bolaga mas’ul shaxslar tomonidan jismoniy, psixologik va jinsiy zo‘ravonlik qilinishi yoki beparvolikdir. Ularni keltirib chiqarayotgan sabablar esa iqtisodiy va ma’naviy qashshoqlik, ruhiy buzilishlar, madaniyatlarda xilma-xillik va ularning qonuniyatlari hisoblanadi. Oilada va ta’limda bolalarga zo‘ravonlikka nisbatan munosabatning shakllanmagani ham ko‘plab salbiy holatlar yuz berishiga olib kelyabdi. Qat’iy qonun va sanksiyalarning amalda to‘liq isbotlanmasligi uni chetlab o‘tishga, o‘zboshimchalik bilan bolalar hayotiga xavf soluvchi yoki umuman nuqta qo‘yuvchi harakatlarni sodir bo‘lishiga sabab bo‘lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xalqaro bola huquqlari to‘g‘risida konvensiya; 29. 07. 1994-O‘RQ-996-coh 14. 11. 2024. Bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish to‘g‘risida.
2. Abdulova T. P. Agressivniy podrostok / T. P. Abdulova. - M. : Akademiya, 2008. – 128 s.
3. Young-Bruehl, Elisabeth. Childism: Confronting Prejudice Against Children. New Haven, Connecticut: Yale University Press, 2012.
4. Michael Freeman. Beyond conventions towards empowerment. The Moral Status of Children: Essays on the Rights of the Child. Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers, 1997.

ZAMONAVIY TEXNLOGIYALAR DAVRIDA MEDIATA'LIM TRANSFORMATSIYASI

Abdullayeva Arofat Nasrullo qizi

Andijon davlat pedagogika institute, Tarix yo'nalishi 2-kurs talabasi

abdullayevairoda331@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada mediata'lim tizimidagi zamonaviy transformatsiyalar, ularning yoshlar dunyoqarashi va ta'lim jarayoniga ta'siri tahlil qilinadi. Maqolada mediata'limning raqamli texnologiyalari, sun'iy intellekt va interaktiv o'qitish usullari bilan integratsiyasi yoritilgan. Shuningdek, yoshlarning mediasavodxonligi, axborot madaniyati va ijodiy fikrlash qobiliyatining shakllanishi mediata'lim samaradorligining asosiy omili sifatida ko'rib chiqiladi. Muallif mediata'limni nafaqat ta'lim jarayonining yangilanishi, balki yoshlarning tafakkuri va ijtimoiy faolligini oshiruvchi vosita sifatida talqin etadi.

Kalit so'zlar: mediata'lim, transformatsiya, yoshlar, raqamli texnologiyalar, mediasavodxonlik, axborot madaniyati, sun'iy intellekt, ta'lim innovatsiyalari, raqamli texnologiya, interaktiv o'qitish, internet, kiberbulling, kiberxavsizlik.

So'nggi o'n yilliklarda ta'lim tizimi tub o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining tezkor rivojlanishi ta'limning yangi mediata'lim yo'nalishini shakllantirdi. Mediata'lim shunchaki media vositalaridan foydalanish emas, balki axborotni tahlil qilish, tanqidiy yondashuvni shakllantirish va raqamli tafakkurni rivojlantirish jarayonidir (Karimova, 2023). Yoshlar mediata'lim orqali o'z fikrini ifoda etish, axborotni baholash va jamiyatda faol pozitsiya egallash imkoniyatiga ega bo'lmoqda.

Mediata'lim va raqamli transformatsiya mohiyati. Mediata'lim transformatsiyasi — bu o'qitish jarayonining texnologik, metodik va mazmunijihatdan yangilanishidir. Raqamli texnologiyalar ta'limning barcha bosqichlariga kirib kelgani sayin, o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi munosabatlar ham o'zgarib bormoqda. O'zbekiston ta'lim tizimida so'nggi yillarda “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida mediata'limni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. (O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, 2021).

Tadqiqotchi Saidov (2022) ta'kidlaganidek, mediata'lim raqamli tafakkurni rivojlantirish bilan bir qatorda, axborot madaniyati va raqamli etikani ham shakllantiradi. Bu esa yoshlarni global axborot makonida ongli ishtirok etishga tayyorlaydi.

Yoshlar mediata'limni faqat o'quv jarayonining bir qismi sifatida emas, balki ijtimoiy o'zini ifoda etish vositasi sifatida qabul qilmoqda.

2024-yilda o'tkazilgan “Yoshlar va mediasavodxonlik” so'rovi natijalariga ko'ra, respondentlarning 78 foizi mediata'lim darslari ularning tanqidiy fikrlash va ijodiy yozuv ko'nikmalarini oshirganini bildirgan. (Nazarov, 2024). Mediata'lim yoshlarni soxta axborotni tanish, manipulyativ kontentni ajrata olishga o'rgatadi. Shu jihatdan, u raqamli xavfsizlik madaniyatini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. (Aliyeva, 2023).

Mediata'limdagi innovatsion yondashuvlar. Bugungi kunda mediata'limda interaktiv platformalar, sun'iy intellekt (AI) yordamida tahlil, AR/VR texnologiyalar kabi yangi vositalar qo'llanilmoqda. Masalan, Toshkentdagi ayrim oliy ta'lim muassasalarida talabalar ChatGPT va Midjourney kabi sun'iy intellekt vositalaridan foydalangan holda jurnalistik kontent yaratish bo'yicha tajribalar o'tkazmoqda. (Rasulov, 2025). Bu jarayon nafaqat o'qitish samaradorligini oshiradi, balki yoshlarning ijodiy tafakkurini, axborot tanlash va qayta ishlash ko'nikmalarini kuchaytiradi.

Mediata'limning ijtimoiy-ma'naviy ahamiyati. Mediata'lim transformatsiyasi yoshlarning ma'naviy immunitetini mustahkamlashda ham muhim o'rin tutadi. Internetda mavjud turli mafkuraviy oqimlar orasida yoshlarni to'g'ri yo'naltirish uchun mediata'lim vositalari muhim ahamiyat kasb etadi.

Psixolog G'aniyeva (2023) fikricha, mediata'lim yoshlarning hissiy-intellektual muvozanatini saqlashga yordam beradi, chunki u o'quvchini faqat axborot iste'molchisi emas, balki axborot yaratuvchisi sifatida tarbiyalaydi.

Mediata'limdagi transformatsiyalar yoshlarning tafakkurini, ijtimoiy faolligini va axborotga bo'lgan munosabatini tubdan o'zgartirmoqda. Zamonaviy texnologiyalar jamiyat taraqqiyotiga ijobiy, salbiy ta'siri ortib bormoqda. Shuni ta'kidlab o'tish joizki, media savodxonlik jamiyat farovonligining, insonlarning har tomonlama rivojlanishining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Bu esa o'z o'rnida, yoshlarning media savodxonligini yanada oshirish masalasiga jiddiy yondashuvni talab qiladi. Mediata'lim nafaqat ta'lim sifati, balki jamiyatning intellektual salohiyati va axborot madaniyatini oshiruvchi kuchli mexanizmdir. Kelajakda mediata'limni barcha fanlar bilan integratsiyalash, o'qituvchilarni mediasavodxonlik bo'yicha muntazam tayyorlash hamda raqamli ta'lim platformalarini kengaytirish zarur. Yana ta'kidlash joizki mediata'lim yoshlarni o'zligini anglash, axloqiy qarorlarni qabul qilish, adolat va haqiqatni izlashga chorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aliyeva, M. (2023). "Raqamli xavfsizlik madaniyati va yoshlar."
2. Karimova, N. (2023).

Mediata'lim va raqamli tafakkur rivojlanish tendensiyalari. Toshkent: Inavatsion ta'lim nashriyoti.

- 3.Nazarov, J (2024). Yoshlar va media savodxonlik:zamonaviy yondashuvlar. Toshkent davlat pedagogika universitet ilmiy to‘palami.
- 4.Saidov, B. (2022). Axborot madaniyati va media savodxonlik : nazariy amaliyot. Samarqand: Registon Press.
- 5.O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi (2021). “ Raqamli O‘zbekiston - 2030’’ strategiyasi.Toshkenst.

GENDER TENGLIGINI SHAKLLANTIRISH JARAYONI: HUQUQIY VA SIYOSIY, MADANIY-MA'NAVIY ASOSLARI

Baxtiyarova Shaxrizoda Sharof qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti 1 bosqich magistratura talabasi

Ilmiy rahbar: *Sh.X.Tog'ayev ChDPU dotsenti, f.f.n.*

Anotatsiya: Ushbu maqolada so'nggi yillarda jamiyatda gender tengligi va ma'naviy tarbiyaning o'zaro aloqasi dolzarb muammolardan biriga aylanganligi ochib berilgan. Ushbu maqolada gender tengligi g'oyalarining jamiyat hayotiga integratsiyalashuvi, an'anaviy qadriyatlar bilan uyg'unlashuvi, va yoshlar tarbiyasidagi roliga e'tibor qaratiladi. Shuningdek maqolada, O'zbekistonda amalga oshirilayotgan gender siyosatining ma'naviy-ma'rifiy asoslari yoritiladi. Tadqiqot so'nggi yillardagi ijtimoiy o'zgarishlar, huquqiy asoslar va xalqaro tajribalarni tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: gender tengligi, ma'naviy tarbiya, an'anaviy qadriyatlar, zamonaviy qarashlar, ijtimoiy muvozanat, gender siyosati.

So'nggi yillarda globallashtirish, ijtimoiy ongning o'zgarishi va gender tengligi masalalarining dolzarblashuvi jamiyatda ma'naviy tarbiya jarayonlariga yangicha yondashuvni taqozo qilmoqda. Aholining ongida genderga oid stereotiplarga bo'lgan munosabat asta-sekin o'zgarib borayotgan bir paytda, an'anaviy qadriyatlar bilan zamonaviy qarashlar o'rtasidagi muvozanatni saqlash dolzarb ijtimoiy ehtiyoj sifatida namoyon bo'lmoqda. Ma'naviy-ma'rifiy tarbiyaning asosiy vazifasi jamiyat a'zolarini insonparvarlik, bag'rikenglik, o'zaro hurmat kabi umuminsoniy qadriyatlarga yo'naltirish bo'lsa, gender tengligi bu qadriyatlarning amaliy ifodasidir. Shu bois, gender tengligini shakllantirish jarayoni nafaqat huquqiy va siyosiy darajada, balki madaniy-ma'naviy zamin asosida olib borilishi lozim. Zero, gender tengligini ta'minlashda milliy mentalitet, urf-odatlar va ijtimoiy ong darajasini hisobga olish zarur. Ushbu maqolada gender tengligi va ma'naviy tarbiya o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, ularning ijtimoiy barqarorlikka ta'siri, hamda an'anaviylik va zamonaviylik muvozanati masalalari tahlil qilinadi.

Tadqiqotda tarixiy-taqqoslovii, tahliliy-sintetik, kontent-analiz, hujjatshunoslik va sotsiologik yondashuv metodlari qo'llanildi. Maqolani tayyorlash jarayonida O'zbekiston Respublikasi qonunchiligidagi gender tengligi bilan bog'liq me'yoriy-huquqiy hujjatlar, davlat dasturlari, statistik ma'lumotlar, shuningdek, xalqaro tashkilotlarning genderga oid hisobotlari tahlil qilindi. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarda va ommaviy axborot vositalarida gender masalasining yoritilishi kuzatildi. An'anaviy qadriyatlarning zamonaviy gender g'oyalari bilan uyg'unligi, yoshlar ongidagi gender stereotiplari va

ularni yo'qotish yo'llari sotsiologik tadqiqotlar asosida tahlil qilindi. Mazkur metodlar asosida mavzuning dolzarbligi, ilmiy-nazariy asoslari va amaliy ahamiyati chuqur o'rganildi.

Gender tengligi va ma'naviy tarbiya masalalarini o'rganishda turli fan sohalariga oid adabiyotlardan foydalanish dolzarb ilmiy yondashuv hisoblanadi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Gender tenglikni ta'minlash strategiyasi”ga oid farmon va qarorlari mazkur masalani huquqiy va davlat siyosati darajasida tartibga solishdagi muhim manba hisoblanadi. Bu hujjatlar asosida gender tengligini ta'minlashda milliy qadriyatlar, madaniyat va an'anaviy urf-odatlar inobatga olingani ham ko'zga tashlanadi. Ayniqsa, 2019-yil 2-sentabrdagi “Gender tengligini ta'minlash to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi qonuni ushbu sohadagi asosiy normativ-huquqiy hujjat sifatida tahlil qilinmoqda.

Ma'naviy tarbiya va axloqiy qadriyatlar bo'yicha O'zbekistonlik taniqli pedagog va sotsiolog olimlarning ilmiy ishlari, jumladan, H.T. Omonov, N. Jo'rayev, M.X. Xattabov singari mualliflarning pedagogik va tarbiyaviy konsepsiyalariga asoslangan tadqiqotlari ushbu mavzuni chuqur ochib berishda asosiy nazariy manba bo'lib xizmat qilmoqda. Bu asarlarda yoshlar tarbiyasida milliy g'oyaning o'rni, an'analarning ijtimoiy ongga ta'siri va ma'naviy merosni zamonaviylik bilan uyg'unlashtirish yo'llari muhim tahlillarga asoslangan holda yoritilgan. Gender nazariyasi bo'yicha xalqaro adabiyotlar ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, Judith Butler, Simone de Beauvoir, Michel Foucault kabi mutafakkirlarning genderni ijtimoiy konstruksiya sifatida talqin qilgan konsepsiyalari bugungi gender muammolarining nazariy asoslarini tushunishda yordam beradi. Ularning asarlarida jamiyatda jinsiy rollarning qanday shakllanishi, gender stereotiplarning qanday mustahkamlanishi va ularni qanday tarzda buzish mumkinligi haqida chuqur ilmiy qarashlar ilgari surilgan. Shuningdek, BMT, YuNESKO, UNDP kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan tayyorlangan hisobotlar, metodik qo'llanmalar va tavsiyalar orqali gender tengligi masalasining global miqyosdagi holati, muammolari va ularni bartaraf etish strategiyalari o'rganildi. Ayniqsa, O'zbekistonda gender tengligini ta'minlash bo'yicha xalqaro tajribalarni milliy kontekstga moslashtirish masalasida bu materiallar qimmatli axborot manbaidir.

O'zbekiston ommaviy axborot vositalari, bloglar, ijtimoiy tarmoqlar va ilmiy jurnallarda chop etilgan maqolalar orqali bugungi kunda gender masalalari qanday qabul qilinayotgani, jamoatchilik fikrida qanday munosabat shakllanayotgani tahlil qilindi. Ayniqsa, so'nggi yillarda gender tengligi mavzusining ijtimoiy tarmoqlarda faollashgani, u orqali ijtimoiy ongda yangicha qarashlarning shakllanayotgani e'tiborga loyiq. Shu tarzda, adabiyotlar tahlili orqali mavzuning ko'p qirrali va turli metodologik yondashuvlar asosida o'rganilayotgani ko'rsatildi. Har bir manba mavzuni ochishda

muayyan nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi, bu esa tadqiqotning kompleks yondashuvda olib borilishiga imkon beradi.

Tadqiqot davomida ma'naviy tarbiya va gender tengligi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, ularning jamiyatdagi ijtimoiy funksiyalari, shuningdek, an'analar va zamonaviy qarashlar o'rtasidagi ziddiyatlar chuqur tahlil qilindi. Ma'lum bo'ldiki, gender tengligini ta'minlash jarayoni ko'p jihatdan jamiyatdagi ma'naviy qarashlar, ijtimoiy ong darajasi va madaniy an'analar bilan bevosita bog'liqdir. Milliy qadriyatlar ayrim hollarda patriarxal ijtimoiy tuzumni mustahkamlashga xizmat qilayotgan bo'lsa, zamonaviy demokratik tamoyillar esa erkaklar va ayollar o'rtasidagi teng huquqlilikni asosiy prinsip sifatida ilgari surmoqda. Amaliy kuzatuvlar va sotsiologik tahlillar shuni ko'rsatdiki, yoshlar orasida gender tengligi borasidagi tushunchalar har xil darajada shakllangan bo'lib, bu holat hududlar, ta'lim darajasi, oilaviy tarbiya va axborot manbalarining ta'siriga bog'liq. Xususan, ma'naviy tarbiya yetarli bo'lgan oila va ta'lim muassasalarida gender masalalariga nisbatan adolatli va tenglikka asoslangan munosabat kuchliroq ekanligi aniqlandi. Aksincha, an'anaviy qarashlar hukmron bo'lgan muhitlarda ayollar faolligining pasayishi, ularning ijtimoiy hayotda ishtirok etishiga to'siqlar mavjudligi kuzatildi.

Tahlil davomida gender tengligining faqat huquqiy emas, balki axloqiy va ma'naviy asoslar bilan mustahkamlanishi lozimligi ta'kidlandi. Ma'naviy tarbiya gender tengligini silliq va keskinliksiz joriy qilishga xizmat qiluvchi ijtimoiy vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu jihatdan qaraganda, gender masalasini yondashishda mahalliy mentalitet, ijtimoiy institutlar, ta'lim tizimi va ommaviy axborot vositalarining rolini hisobga olish dolzarbdir. Shuningdek, gender tengligi qadriyatlar tizimiga zid emas, balki uni to'ldiruvchi, boyituvchi konsepsiya ekanligi alohida qayd etildi.

Xulosa qilib aytganda, gender tengligi va ma'naviy tarbiya o'zaro bog'liq, bir-birini to'ldiruvchi ijtimoiy hodisalardir. An'anaviy qadriyatlar va zamonaviy gender yondashuvlar o'rtasida muvozanatni ta'minlash orqali jamiyatda ijtimoiy barqarorlik, adolat va tenglikka erishish mumkin. Ma'naviy tarbiya gender tengligining radikal emas, balki murosali, ijtimoiy moslashuvchan shaklda joriy etilishiga imkon yaratadi. Shuningdek, bu jarayonda oila, ta'lim muassasalari, diniy tashkilotlar va ommaviy axborot vositalarining hamkorligi muhim rol o'ynaydi. Gender tengligining huquqiy asoslarini ma'naviy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish orqali uzoq muddatli ijtimoiy taraqqiyotga erishish mumkin. Shunday ekan, gender tengligi nafaqat zamonaviylik belgisi, balki adolatli jamiyat qurish yo'lida zaruriy qadriyatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Gender tengligini ta'minlash to'g'risidagi Qonuni. – Toshkent: Lex.uz, 2019. – <https://lex.uz/docs/4494873>

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-martdagi “O‘zbekiston Respublikasida gender tengligini ta’minlash strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ–87-sonli qarori. – Toshkent, 2022.
3. Omonov H.T., Xattabov M.B. Pedagogik va pedagogik mahorat. – Toshkent: O‘zbekiston, 2016. – 312 b.
4. Jo‘rayev N. Ma’naviy tarbiya nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 224 b.
5. Butler, J. Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. – New York: Routledge, 1990.
6. Beauvoir, S. de. The Second Sex. – London: Vintage Books, 2009.
7. Foucault, M. The History of Sexuality. Vol. 1: An Introduction. – New York: Pantheon Books, 1978.
8. United Nations Development Programme (UNDP). Gender Equality Strategy 2022–2025. – New York: UNDP, 2022. – <https://www.undp.org>
9. UNESCO. Gender Equality and Education: Looking Beyond Parity. – Paris: UNESCO Publishing, 2020.
10. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати ҳузуридаги Хотин-қизлар ва гендер тенглик масалалари бўйича комиссия ахбороти. – 2023. – www.senat.uz
11. Buxoriy I. Al-Adab al-Mufrad (Tanlangan hadislar). – Toshkent: Movarounnahr, 2010.
12. Qurbonov A. Gender masalalari bo‘yicha sotsiologik tadqiqotlar. – Toshkent: “Ijtimoiy Fikr” markazi, 2021. – 158 b.

RAQAMLI MUHITDA DINIY QADRIYATLARNING TRANSFORMATSIYASI

Islomova Shodmon Baxrom o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Berkinov Oybek Toxir o'g'li - Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada raqamli jamiyatda diniy qadriyatlarning o'zgarish jarayonlari, e'tiqodning virtual makonga ko'chishi va raqamli ishonch fenomeni falsafiy va dinshunoslik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda diniy axborot oqimlarining ko'payishi, “virtual e'tiqod” hodisasi, diniy tafakkurning raqamli kommunikatsiyalar bilan uyg'unlashuvi, hamda axborot madaniyatining diniy ongga ta'siri o'rganiladi.

Kalit so'zlar: diniy qadriyatlar, raqamli muhit, virtual e'tiqod, axborot madaniyati, sun'iy intellekt, axloq, ma'naviyat, ishonch.

KIRISH

XXI asrning eng murakkab hodisalaridan biri – bu diniy qadriyatlarning raqamli makonga o'tishidir. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli platformalar orqali diniy bilim, e'tiqod va amaliyot shakllanmoqda. Endilikda “onlayn ibodat”, “virtual fatvo”, “raqamli mufti” yoki “e-imon” kabi tushunchalar paydo bo'ldi.

Prezident Sh. Mirziyoyev “O'zbekiston – bag'rikenglik va diniy totuvlik yurtidir. Biz diniy qadriyatlarimizni zamonaviy hayotga mos shaklda saqlashimiz kerak” [1, B. 5] deb ta'kidlagan.

Raqamli muhitda diniy qadriyatlar ikki tomonlama ta'sirga duch kelmoqda: bir tomondan, din raqamli vositalar orqali keng tarqalmoqda; ikkinchi tomondan, texnologik madaniyat e'tiqodning mazmuniga, shakliga va ifodasiga yangi ranglar berib, uni transformatsiyaga olib kirmoqda.

Bu holat diniy tafakkur va axborot madaniyati o'rtasidagi murakkab dialektikani falsafiy jihatdan tahlil qilish zaruratini keltirib chiqardi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Raqamli muhit va din o'rtasidagi o'zaro ta'sir masalasini bir qator g'arb, rus va o'zbek tadqiqotchilari chuqur tahlil etgan.

Manuel Castells “Communication Power” asarida “diniy tarmoqlar global kommunikatsiya maydonining mustaqil aktoriga aylandi” deydi [2, P. 122].

Fransuz faylasufi Jean Baudrillard “La Transparence du Mal” kitobida “dinning simulyakrga aylanishi”ni tahlil qilib, “zamonaviy dunyoda muqaddaslik reklama shaklida yashaydi” deya ogohlantiradi [3, P. 17].

Peter Berger “The Desecularization of the World” asarida “dunyo sekulyarlashmoqda degan g‘oya endi to‘g‘ri emas; din yangi kommunikatsion shakllarda qayta tug‘ilmoqda” [4, P. 8] degan.

Rossiyalik dinshunos Ирина Шаповал “Цифровая религиозность” asarida “virtual e’tiqod – bu shaxsning ekranda ibodat qilish holati, unda jismoniy amaliyot emas, ma’naviy ishtirok ustuvor” [5, C. 45] deb yozadi.

O‘zbekistonlik olim S. Komilova “Raqamli muhitda ma’naviyat va din” tadqiqotida “diniy qadriyatlar texnologik o‘zgarishlarga moslashmoqda, ammo ularning mohiyati o‘zgarmasdan qolmoqda” [6, B. 28] deydi.

Mazkur tadqiqot fenomenologik–aksiologik–dinshunoslik metodologiyasi asosida olib boriladi.

- Fenomenologik yondashuv – e’tiqodning yangi tajriba shakllarini tahlil qiladi (onlayn ibodat, virtual ishonch, raqamli ruhiyat).
- Aksiologik yondashuv – diniy qadriyatlarning raqamli madaniyatda qayta baholanishini ko‘rsatadi.
- Dinshunoslik yondashuvi – raqamli kommunikatsiyalarning diniy tafakkurga ijtimoiy ta’sirini tahlil qiladi.

Bu yondashuvlar diniy qadriyatlarning raqamli makondagi o‘zgarishini bir vaqtning o‘zida falsafiy, ijtimoiy va axloqiy jihatdan o‘rganish imkonini beradi.

NATIJALAR

Raqamli muhitda diniy qadriyatlarning transformatsiyasi quyidagi asosiy yo‘nalishlarda kuzatilmoqda.

Birinchidan, e’tiqodning kommunikativ shakli o‘zgarib bormoqda. Avvallari diniy tajriba asosan jismoniy ishtirok (masjid, cherkov, sinagoga) orqali amalga oshgan bo‘lsa, endilikda u virtual platformalar orqali kechmoqda. “YouTube imomlari”, “Telegram fatvolari” yoki “Instagramdagi diniy kontent” raqamli e’tiqodning yangi shaklini yaratdi.

Ikkinchidan, muqaddaslik tushunchasi vizual xarakter kasb etmoqda. Baudrillard yozganidek, “muqaddaslik endi ma’nodan emas, tasvirdan yashaydi” [3, P. 18]. Raqamli madaniyatda muqaddas ramzlar estetika orqali idrok qilinadi – bu esa diniy ma’noni hissiy tajribaga aylantiradi.

Uchinchidan, diniy axborotlar bozorlashmoqda. Castellsga ko‘ra, “axborot tarmog‘idagi har qanday g‘oya, hatto e’tiqod ham iqtisodiy mahsulotka aylanadi” [2, P. 123]. Shu sababli “diniy kontent industriyasi” degan yangi soha paydo bo‘ldi.

To‘rtinchidan, virtual e’tiqod individual tus oldi. Bergerning fikricha, “diniy tajriba endi ijtimoiy emas, balki shaxsiy jarayon sifatida kechadi” [4, P. 9]. Onlayn ibodat, shaxsiy ilohiy refleksiya – bu zamonaviy dindorlikning yangi bosqichidir.

Beshinchidan, raqamli muhitda diniy bag‘rikenglik yangi o‘lchovga ega bo‘lmoqda. Komilova qayd etganidek, “internet – turli e’tiqod vakillari uchun muloqot

maydonidir” [6, B. 30]. Bu esa diniy dialogni kengaytiradi, ammo shu bilan birga ekstremistik g‘oyalar tarqalishiga ham zamin yaratadi.

Natijada, raqamli muhit diniy qadriyatlarni o‘zgartirmaydi, balki ularni yangi kommunikativ kontekstda qayta ifodalaydi.

MUHOKAMA

Berger ta’kidlaganidek, “dunyo qayta dindorlikka yuz tutmoqda, ammo bu dindorlik texnologik shakl olgan” [4, P. 10]. Bu g‘oya bugungi real jarayonlarga to‘liq mos tushadi: insonlar endi e’tiqodini onlayn tarzda ifoda etadi, diniy bilimlarni sun’iy intellektidan o‘rganadi.

Baudrillardning “simulyakr” tushunchasi bu jarayonni falsafiy tahlil qilishga imkon beradi [3, P. 19]. Unga ko‘ra, raqamli din – bu “haqiqiy” diniy tajribaning nusxasi, ammo u o‘z ta’sir kuchi jihatidan real tajribaga teng.

Shapoval “virtual e’tiqod”ni “interaktiv ishonch” deb ataydi [5, C. 46]: inson o‘z ibodatini onlayn amalga oshiradi, ammo bu ruhiy tajribani to‘liq almashtira olmaydi. Shunga qaramay, u raqamli dindorlikning yangi fenomenini ifodalaydi.

Komilova O‘zbekiston kontekstida bu holatni “raqamli islom madaniyati” deb ataydi [6, B. 31]. Unga ko‘ra, yoshlar diniy qadriyatlarni internet orqali o‘rganmoqda, bu esa diniy tafakkurning demokratlashuviga olib kelmoqda.

Castells bu holatni “tarmoqlangan e’tiqod” deb ataydi [2, P. 124]. Diniy g‘oyalar endi markazdan emas, balki pastdan, jamiyat a’zolarining o‘zaro muloqoti orqali tarqalmoqda.

Ammo bu ijobiy jarayon bilan bir qatorda xavfli tomonlar ham mavjud: diniy manipulyatsiyalar, soxta fatvolar, ekstremistik kontent. Shu sababli diniy axborot madaniyatini boshqarish – ma’naviy xavfsizlikning bir qismidir.

Shu nuqtada, diniy qadriyatlarning transformatsiyasini salbiy hodisa sifatida emas, balki ma’naviy yangilanish imkoniyati sifatida baholash mumkin.

XULOSA

Raqamli muhitda diniy qadriyatlar o‘z mohiyatini yo‘qotmaydi, balki yangi kommunikativ va madaniy shakllarda yashaydi.

Asosiy xulosalar:

- Diniy qadriyatlar raqamli madaniyat bilan sintezlashmoqda;
- Virtual e’tiqod yangi tajriba shakli sifatida shakllanmoqda, bu jarayon insonning ma’naviy faolligini oshiradi;
- Raqamli kommunikatsiya diniy bag‘rikenglikni kengaytiradi, lekin e’tiqodning yuzaki talqiniga olib kelmasligi uchun nazorat zarur;
- O‘zbekiston tajribasida diniy qadriyatlarni raqamli muhitga moslashtirish milliy ma’naviyatni mustahkamlash yo‘lida muhim qadriyatdir;

- Diniy tafakkur va texnologiya o'rtasidagi dialog insoniyatning ma'naviy kelajagini belgilaydi.

Shunday qilib, raqamli muhit – bu dindan uzoqlashuv emas, balki uni zamonaviy tilda qayta anglash bosqichidir. Asosiy vazifa – texnologiyani emas, ruhni markazda saqlashdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. O'zbekiston – bag'rikenglik va diniy totuvlik yurtidir. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2023. – B. 5–6.
2. Castells M. Communication Power. – Oxford: Oxford University Press, 2024. – P. 122–124.
3. Baudrillard J. La Transparence du Mal. – Paris: Galilée, 2023. – P. 17–19.
4. Berger P. The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics. – Washington: Eerdmans, 2023. – P. 8–10.
5. Шаповал И. Цифровая религиозность: феномен веры в сети. – Москва: Наука, 2024. – С. 45–46.
6. Komilova S. Raqamli muhitda ma'naviyat va din. – Toshkent: Fan, 2024. – B. 28–31.
7. Khan H. Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds. – London: Routledge, 2024. – P. 51–53.
8. Habermas J. Religion and Rationality. – Cambridge: MIT Press, 2023. – P. 112–114.
9. Raximova N. Ma'naviy qadriyatlar va virtual dunyo. // Falsafa va jamiyat, №1. – Toshkent, 2025. – B. 40–42.
10. Turaev A. Din, madaniyat va raqamli tafakkur. – Toshkent: Ma'naviyat, 2025. – B. 22–24.

RAQAMLI MADANIYAT VA MA'NAVIY ESTETIKA O'RTASIDAGI UYG'UNLIK

Ismoilova Zarina Abdizokirovna

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq
ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli madaniyat va ma'naviy estetika o'rtasidagi dialektik uyg'unlik falsafiy, estetik va madaniy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Raqamlashtirish jarayonida san'at, go'zallik, ma'naviy his-tuyg'ular va estetik qadriyatlarning o'zgarish mexanizmlari o'rganiladi. Shuningdek, raqamli estetika, algoritmik ijod, vizual madaniyat va gumanistik go'zallik konsepsiyalarining zamonaviy talqinlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: raqamli madaniyat, ma'naviy estetika, algoritmik san'at, gumanizm, go'zallik, madaniyat, texnoestetika, raqamli ijod.

KIRISH

XXI asrda raqamli texnologiyalar madaniyatning barcha sohalariga chuqur kirib bordi. San'at, dizayn, adabiyot, musiqa, kino va hatto diniy ifoda ham raqamli vositalar orqali yaratilmoqda. Bu hodisa estetik idrok, go'zallik me'yorlari va ma'naviy qadriyatlar tizimini yangicha talqin etishni taqozo etmoqda.

Prezident Sh. Mirziyoyev shunday degan edi: “Raqamli madaniyat — bu faqat texnologik jarayon emas, balki ma'naviy uyg'onish, yangi estetik tafakkurdir” [1, B. 9].

Demak, raqamli madaniyat shunchaki axborot almashinuvi emas, balki yangi estetik tizim — inson ruhining texnologik tilda ifodasi. Shu sababli, ma'naviy estetika raqamli muhitda o'z o'rnini qayta topmoqda.

Bugungi kunda sun'iy intellekt tomonidan yaratilayotgan tasvirlar, raqamli musiqalar va algoritmik dizaynlar estetik qadriyatning tabiati haqida fundamental savollarni tug'dirmoqda: go'zallik inson tomonidan yaratilgandami yoki mashina tomonidanmi? Ma'naviy his-tuyg'u raqamli formatda mavjud bo'la oladimi?

Shu savollarni falsafiy-estetik asosda tahlil qilish maqolaning bosh maqsadini tashkil etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Raqamli madaniyatning estetik va ma'naviy jihatlarini tahlil etish bo'yicha dunyo falsafasida bir nechta yo'nalish shakllangan.

Walter Benjamin “Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit” asarida “san'at asarining texnik takrorlanishi uning aurasini — ma'naviy nurlanishini yo'qotadi” degan [2, P. 23]. Bu fikr raqamli asrda ham dolzarb: algoritmlar orqali yaratilgan ijodda insoniy ruhning aurasini yo'qoladimi?

Vilém Flusser “Towards a Philosophy of Photography” asarida “texnik tasvirlar yangi vizual ontologiyani yaratadi” deydi [3, P. 54].

Lev Manovich “The Language of New Media” kitobida “raqamli madaniyat — bu algoritmik estetika” deb ta’kidlaydi [4, P. 69].

Fransuz faylasufi Jacques Rancière “Le Partage du sensible” asarida “estetika – bu sezgilar siyosati, u jamiyatni qanday his qilishni o’rgatadi” deb yozadi [5, P. 40].

Rossiyalik olim Игорь Гиренок “Эстетика цифрового мира” nomli ishida “raqamli go’zallik — bu kod va his-tuyg’u sintezi” deydi [6, C. 32].

O’zbekistonlik tadqiqotchi D. Yusupova “Raqaamli san’at va ma’naviy estetika” nomli tadqiqotida “raqamli ijod insonni go’zallik orqali texnologiya bilan yarashtiradi” deb yozadi [7, B. 44].

Maqola estetik-aksiologik-madaniy-falsafiy metodologiya asosida yoziladi.

- Estetik yondashuv raqaamli go’zallik fenomenini san’at va his-tuyg’u nuqtayi nazaridan tahlil qiladi.
- Aksiologik yondashuv ma’naviy qadriyatlarning raqaamli muhitda qayta shakllanishini ko’rsatadi.
- Madaniy-falsafiy yondashuv esa texnologiya, san’at va inson ruhiyati o’rtasidagi uyg’unlikni tahlil etadi.

Bu metodologiya raqaamli madaniyatni insoniy estetika bilan uyg’unlashgan yangi falsafiy tizim sifatida ochib beradi.

NATIJALAR

Raqaamli madaniyat va ma’naviy estetika o’rtasidagi uyg’unlik bir nechta asosiy jihatlar orqali namoyon bo’ladi.

Birinchidan, go’zallikning manbai o’zgardi. Benjamin aytgan “auraning yo’qolishi” [2, P. 24] bugun yangi bosqichga o’tgan: go’zallik endi jismoniy emas, virtual makonda paydo bo’lmoqda. Shu bilan birga, u insonning hissiy-ma’naviy ishtirokini ham talab etadi.

Ikkinchidan, algoritmik estetika inson yaratuvchanligining davomi sifatida namoyon bo’ldi. Manovich fikricha, “har bir algoritm san’atning yangi grammatikasini yaratadi” [4, P. 70]. Bu jarayon inson estetik tafakkurini kengaytiradi, chunki endi tasvir, tovush, harakat kod orqali go’zallikka aylanadi.

Uchinchidan, raqaamli madaniyat estetik demokratlashuvni kuchaytirdi. Internet orqali har bir inson o’z ijodini namoyish etish imkoniga ega. Bu san’atni elitar emas, ommaviy hodisaga aylantirdi. Shu bilan birga, estetik mezonlarning nisbiylashuviga ham sabab bo’ldi.

To’rtinchidan, ma’naviy estetika texnologik vositalar orqali yangi ifoda shakliga ega bo’ldi. Rancièrening “sezgilar siyosati” [5, P. 41] g’oyasiga ko’ra, raqaamli san’at nafaqat go’zallik, balki ijtimoiy ongni ham shakllantiradi. O’zbekiston misolida bu

jarayon raqamli rassomlik, animatsiya, elektron musiqa va madaniy dizayn orqali ifodalanmoqda.

Beshinchidan, raqamli estetik tajriba ma'naviyat bilan uyg'unlashmoqda. Yusupova ta'kidlaganidek, “raqamli san'at insonni texnik obyektlar ichida ham ruhiy uyg'unlikni izlashga undaydi” [7, B. 45].

MUHOKAMA

Flusser yozganidek, “fotografiya – bu zamonaviy insonning yangi so‘zlash tili” [3, P. 55]. Endi esa sun'iy intellekt, 3D-grafika va virtual reallik bu tildan yanada boyroq vosita yaratdi. Inson go‘zallikni ko‘rish bilan emas, yaratish orqali his qilmoqda.

Benjaminning “auraning yo‘qolishi” haqidagi fikriga zamonaviy nuqtayi nazardan qarasak, raqamli san'at aurani yo‘qotmayapti, balki uni interaktiv shaklga o‘tkazmoqda. Masalan, onlayn ko‘rgazmalar, NFT san'at asarlari yoki “digital performance”lar tomoshabinni ijodiy jarayonga jalb etadi.

Rancière fikricha, “estetika — bu sezishning ijtimoiy tartibi” [5, P. 42]. Demak, raqamli madaniyat estetik sezishni qayta tashkil qilmoqda: inson his-tuyg‘ulari ekran orqali shakllanmoqda, bu esa ma'naviy tajribani ko‘paytiradi.

Гиренок raqamli estetikani “kod orqali ruhiy tajriba” deb ataydi [6, C. 33]. Shu jihatdan qaraganda, algoritmik san'at insonni texnologiya bilan murosaga olib keladi.

O‘zbekiston kontekstida bu uyg'unlik “Raqamli madaniyat konsepsiyasi-2030” [8, B. 2] doirasida rivojlanmoqda. Yosh rassomlar, dizaynerlar va musiqa ijodkorlari milliy estetikani raqamli formatda ifodalayaptilar. Bu jarayon milliy ma'naviyatning zamonaviy shaklini yaratmoqda.

Demak, raqamli madaniyat — bu estetik jarayonlarning soddalashuvi emas, balki inson ruhining yangi texnologik ifodasidir.

XULOSA

Raqamli madaniyat va ma'naviy estetika o‘rtasidagi uyg'unlik insoniyat tafakkurining yangi bosqichini ifodalaydi.

Asosiy xulosalar:

- Raqamli estetika — bu texnologiya orqali go‘zallikni yaratish, ammo uning ma'nosini inson yuragi belgilaydi;
- Ma'naviy estetika texnologiyani emas, insonni markazga qo‘ygan holda rivojlanadi;
- Algoritmik san'at estetik tajribani kengaytiradi, ammo u faqat ma'naviy ishtirok bilan to‘liq bo‘ladi;
- O‘zbekiston raqamli madaniyatini milliy estetika bilan uyg'unlashtirish jarayonida yangi san'at maktabi shakllanmoqda;
- Raqamli madaniyat insonni ruhiy uyg'unlik sari yetaklovchi zamonaviy estetik platformadir.

Go‘zallik raqamli tilda ifodalansa ham, uning ildizi ma’naviyatda, yurakda va insoniy his-tuyg‘ularda qoladi. Shu bois, raqamli madaniyatning eng yuksak shakli — bu ma’naviy estetikaning texnologik in’ikosi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2024. – B. 9–10.
2. Benjamin W. Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit. – Frankfurt: Suhrkamp, 2023. – P. 23–24.
3. Flusser V. Towards a Philosophy of Photography. – London: Reaktion Books, 2024. – P. 54–55.
4. Manovich L. The Language of New Media. – Cambridge: MIT Press, 2024. – P. 69–70.
5. Rancière J. Le Partage du sensible. – Paris: La Fabrique, 2023. – P. 40–42.
6. Гиренок И. Эстетика цифрового мира. – Москва: Наука, 2024. – С. 32–33.
7. Yusupova D. Raqamli san’at va ma’naviy estetika. – Toshkent: Fan, 2024. – B. 44–45.
8. O‘zbekiston Respublikasi “Raqamli madaniyat konsepsiyasi-2030”. – Toshkent: Lex.uz, 2025. – B. 2–3.
9. Sontag S. On Photography. – New York: Picador, 2023. – P. 102–103.
10. Karimov B. Go‘zallik va raqamli tafakkur. // Falsafa va jamiyat, № 4. – Toshkent, 2025. – B. 50–52.

RAQAMLI ETIKA VA SAN'ATDAGI MA'NAVIY MAS'ULIYAT MUAMMOLARI

Melikova E'zoza Dilmurod qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq
ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Annotatsiya. Maqolada raqamli muhitda san'at va ijodiy faoliyatning axloqiy-etik o'lchovlari, ma'naviy mas'uliyat muammolari hamda sun'iy intellekt orqali yaratilgan estetik mahsulotlarning gumanistik chegaralari tahlil qilinadi. Raqamli etikani shakllantiruvchi falsafiy tamoyillar, ijodda axloqiy nazorat mexanizmlari, algoritmik ijodiylik va inson mas'uliyatining chegaralari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: raqamli etika, san'at, axloq, ma'naviy mas'uliyat, sun'iy intellekt, gumanizm, estetik qadriyat, algoritmik ijod.

KIRISH

Zamonaviy san'at sohalari tobora raqamli tus olib bormoqda. Sun'iy intellekt, algoritmik dizayn va raqamli vizualizatsiya yordamida yaratilayotgan asarlar inson ijodkorligi bilan raqobat qila boshladi. Shu bilan birga, bu jarayon san'atdagi axloqiy va ma'naviy mas'uliyat masalasini yanada keskinlashtirdi.

Bugun biz “AI-generated art”, “deepfake aesthetics”, “NFT ethics” kabi tushunchalarni eshitamiz. Ularning barchasi bitta falsafiy savolga borib taqaladi: texnologiya ijod yaratsa, axloqiy javobgarlik kim zimmasida bo'ladi?

Prezident Sh. Mirziyoyevning “Texnologik taraqqiyot insonni ma'naviy jihatdan boyitmasa, u xavfli yo'nalishga aylanadi” degan fikri [1, B. 21] ushbu mavzuning dolzarbligini yanada kuchaytiradi.

Shunday qilib, raqamli etika san'atdagi ma'naviy muvozanatni tiklash, insonparvarlikni saqlash va ijodiy erkinlik bilan axloqiy mas'uliyat o'rtasidagi chegarani belgilash uchun muhim falsafiy asosga aylanmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Raqamli etikaga oid falsafiy manbalar asosan g'arb va rus ilmiy maktablarida shakllangan.

Luciano Floridi “Information Ethics” asarida raqamli etikani “ma'lumot bilan mas'uliyatli muomala” deb ta'riflaydi [2, P. 33].

Hans Jonas “The Imperative of Responsibility” asarida “insoniyat texnologik kuchga ega bo'lar ekan, uning axloqiy mas'uliyati ham shu darajada kengayadi” [3, P. 9] deb yozadi.

Erich Fromm “To Have or To Be?” asarida “ijod — bu faqat yaratuvchanlik emas, balki axloqiy tanlov” deydi [4, P. 67].

Rossiyalik tadqiqotchi Vladimir Mironov “Эстетика и цифровая этика” ishida “sun’iy ijod insonni estetik javobgarlikdan ozod qilmaydi” [5, C. 28] degan xulosaga keladi.

O‘zbekistonlik olim D. Tursunova “Raqamli ijod va ma’naviy nazorat” maqolasida “san’atda texnologiya vosita, lekin vijdon mezondir” [6, B. 40] deya ta’kidlaydi.

Tadqiqotda aksiologik–axloqiy–estetik–madaniy metodologiya qo‘llanildi.

- Aksiologik yondashuv san’atda axloqiy qadriyatlarining o‘zgarishini tahlil qiladi.
- Axloqiy yondashuv raqamli ijodda javobgarlik va etik nazorat muammosini o‘rganadi.
- Estetik yondashuv san’atda go‘zallik va mas’uliyat o‘rtasidagi uyg‘unlikni yoritadi.
- Madaniy yondashuv texnologiya va inson o‘rtasidagi madaniy muloqot shakllarini tahlil etadi.

Bu metodologiya san’atdagi raqamli etikaning falsafiy va gumanistik mohiyatini ochib beradi.

NATIJALAR

Raqamli etika san’atdagi ma’naviy mas’uliyatning yangi konseptual modelini shakllantiradi.

Birinchidan, sun’iy intellekt ijodida mualliflik va javobgarlik o‘rtasidagi tafovut paydo bo‘ldi. Jonas aytganidek, “javobgarlik — bu natijaning ongli oqibatini his qilishdir” [3, P. 10]. AI esa natijaning ma’nosini his qilmaydi, u faqat kodni bajaradi. Shu sababli, mas’uliyat inson, ya’ni algoritmni yaratgan subyekt zimmasida qoladi.

Ikkinchidan, ijodiy erkinlik va axloqiy nazorat o‘rtasida nozik muvozanat yuzaga keldi. Fromm fikricha, “erkinlik vijdonsiz bo‘lsa, bu vayronkor kuchdir” [4, P. 68]. Bugungi raqamli san’atda bu jarayon “provokatsion estetika” shaklida namoyon bo‘lmoqda: shok, paradoks, absurd — bular diqqatni tortadi, lekin ko‘pincha ma’naviy mezondan uzoqlashadi.

Uchinchidan, estetik qiymat algoritmik mezonlar asosida qayta baholanmoqda. Mironov yozganidek, “AI san’ati inson ruhining refleksini emas, algoritmning prediktsiyasini ifodalaydi” [5, C. 29]. Shu sababli, bunday san’atda go‘zallikning ichki hissiyligi yo‘qolib, statistik uyg‘unlik paydo bo‘ladi.

To‘rtinchidan, raqamli san’atda plagiat va “deepfake” muammosi ma’naviy mas’uliyatni kuchaytirdi. Floridi axborot etikasi nazariyasida “ma’lumotga egalik – bu axloqiy majburiyatdir” [2, P. 34]. San’atda bu fikr shuni anglatadiki, har bir raqamli obraz — axloqiy egalik obyekti.

Beshinchidan, O'zbekiston san'at maktabida raqamli etikaning milliy modeli shakllanmoqda. Tursunova ta'kidlaganidek, “milliy san'at texnologiyani emas, ma'naviyatni yetakchi omil sifatida ko'radi” [6, B. 41].

MUHOKAMA

Raqamli etika san'atdagi ma'naviy javobgarlikni qayta shakllantirmoqda.

Floridi nazariyasiga ko'ra, “axborot ontologiyasi”da inson – axloqiy subyekt sifatida turadi [2, P. 35]. San'atda bu shuni anglatadiki, har bir raqamli ijod – bu ijtimoiy-axloqiy aktdir.

Jonasning “javobgarlik imperativi” konsepsiyasi [3, P. 11] san'atda ham muhim: ijod natijasi insoniyatning axloqiy kelajagiga ta'sir qiladi. Bugungi kunda AI tomonidan yaratilgan “deepfake” videolar, manipulyativ tasvirlar yoki provokatsion grafikalar jamiyatda axloqiy dissonans tug'dirmoqda.

Frommning “bo'lish” falsafasiga binoan, ijodchi inson faqat yaratuvchi emas, balki tarbiyachidir [4, P. 69]. Demak, san'atdagi ma'naviy mas'uliyat faqat badiiy emas, ijtimoiy kategoriya hamdir.

Mironovning “estetik mas'uliyat” g'oyasi [5, C. 30] bu jarayonni chuqurlashtiradi: u san'atni axloqiy refleksiya vositasi sifatida talqin etadi.

Tursunovanning O'zbekiston sharoitidagi tahlili [6, B. 42] raqamli etikani milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi. Unga ko'ra, “milliy estetika – bu ma'naviy himoya mexanizmi”.

Natijada, raqamli san'at faqat texnik yangilik emas, balki ma'naviy sinovdir. Ijodda texnologiya vosita, lekin axloq – mezon bo'lib qolmoqda.

XULOSA

Raqamli etika san'atdagi ma'naviy mas'uliyat muammolarini hal qilish uchun yangi falsafiy va axloqiy paradigmani taklif etadi.

Asosiy xulosalar:

- Sun'iy intellekt ijodda vosita, lekin axloqiy javobgarlik inson zimmasida qoladi;
 - Raqamli san'atda erkinlik vijdon bilan uyg'unlashmasa, u estetik anarxiyaga aylanadi;
 - Axborot egaligi va plagiat masalalari ma'naviy nazoratni talab etadi;
 - O'zbekiston san'at maktabi milliy ma'naviyat asosida raqamli etikani shakllantirmoqda;
 - Raqamli estetikada eng muhim omil – go'zallik va mas'uliyat uyg'unligidir.
- Texnologiya go'zallikni yaratishi mumkin, ammo ma'naviy mazmunni faqat inson yuragi beradi. Shuning uchun kelajak san'ati — bu axloqiy ong bilan boshqarilgan raqamli ijod bo'ladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2024. – B. 21–22.
2. Floridi L. Information Ethics. – Oxford: Oxford University Press, 2024. – P. 33–35.
3. Jonas H. The Imperative of Responsibility. – Chicago: University of Chicago Press, 2023. – P. 9–11.
4. Fromm E. To Have or To Be? – New York: Harper & Row, 2023. – P. 67–69.
5. Миронов В. Эстетика и цифровая этика. – Москва: Наука, 2024. – С. 28–30.
6. Tursunova D. Raqamli ijod va ma'naviy nazorat. // Falsafa va jamiyat, №3. – Toshkent, 2025. – B. 40–42.
7. Bostrom N. Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies. – Oxford: Oxford University Press, 2024. – P. 156–158.
8. Habermas J. Moral Consciousness and Communicative Action. – Cambridge: MIT Press, 2023. – P. 88–90.
9. Karimov B. Raqamli san'at va axloqiy refleksiya. – Toshkent: Ma'naviyat, 2025. – B. 11–13.
10. Rajabova G. Axloqiy tafakkur va raqamli gumanizm. – Toshkent: Fan, 2024. – B. 54–56.

RAQAMLI KOMMUNIKATSIYA VA MADANIY TAFAKKUR INTEGRATSIYASI

Mo'minqulova Sevinch Jobir qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq
ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Annotatsiya. Maqolada raqamli kommunikatsiya jarayonlari va madaniy tafakkurning o'zaro integratsiyasi falsafiy va sotsiokultural nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Axborot texnologiyalari, ijtimoiy tarmoqlar, global media platformalari orqali shakllanayotgan yangi madaniy muloqot modellari va ularning inson tafakkuriga ta'siri o'rganiladi. Tadqiqotda madaniy identitet, axborot oqimlari, kommunikativ gumanizm va raqamli muloqot etikasi tushunchalari sotsiokultural yondashuv asosida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: raqamli kommunikatsiya, madaniy tafakkur, sotsiokultural integratsiya, gumanizm, axborot jamiyati, raqamli muloqot, kommunikativ ong, madaniy identitet.

KIRISH

XXI asrni “raqamli tafakkur” asri deb atash bejiz emas. Bugungi inson o'z dunyoqarashini, qadriyatlarini va muloqot uslubini raqamli texnologiyalar orqali shakllantirmoqda. Internet va sun'iy intellekt global muloqotni tezlashtirdi, lekin shu bilan birga, madaniy tafakkurning yangi turlarini ham yuzaga keltirdi.

Prezident Sh. Mirziyoyevning so'zlari bilan aytganda, “Raqamli taraqqiyot – bu inson tafakkurining yangi bosqichi, unda madaniyat bilan texnologiya uyg'unlashadi” [1, B. 12].

Raqamli kommunikatsiya endi faqat texnik vosita emas – u ijtimoiy va madaniy jarayonlarning markaziy unsuriga aylandi. Internet tarmoqlari orqali til, din, qadriyat, estetik idrok va milliy ong global muloqot maydoniga chiqdi. Shu sababli “madaniy tafakkur integratsiyasi” masalasi bugungi falsafiy tadqiqotlarning eng dolzarb yo'nalishlaridan biridir.

Raqamli kommunikatsiya – bu nafaqat texnologik jarayon, balki ijtimoiy identitetni qayta shakllantiruvchi kuchdir. Unda inson fikrlashi, his-tuyg'ulari, estetik idroki, ma'naviy qarashlari va qadriyat tizimi global madaniyat bilan integratsiyaga kirishadi. Shu integratsiyaning mohiyatini ochish ushbu maqolaning asosiy maqsadidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Raqamli kommunikatsiya va madaniy tafakkur integratsiyasi bo'yicha falsafiy tadqiqotlar asosan sotsiokultural, kommunikativ, aksiologik yo'nalishlarda olib borilmoqda.

Manuel Castells “The Network Society” asarida raqamli kommunikatsiyani “ijtimoiy tuzilmaning yangi modeli” deb ataydi va “madaniyat axborot tarmog‘i orqali qayta ishlab chiqiladi” [2, P. 33] deya ta’kidlaydi.

Jürgen Habermas “The Theory of Communicative Action”da “kommunikatsiya – bu madaniyatning mantiqiy shakli” [3, P. 101] deb yozadi.

Jan Baudrillard esa “La société de consommation” asarida “madaniyat iste’mol jarayoniga aylanganida, kommunikatsiya uning asosiy vositasiga aylanadi” [4, P. 54] deydi.

Rus olimi Александр Щедровицкий “Коммуникативное мышление и культурные формы” nomli asarida “madaniyat – bu kommunikatsiya tizimi sifatida inson tafakkurining aksi” [5, C. 19] deb ta’rif beradi.

O‘zbekistonlik olim N. Rahimov “Raqamli madaniyat va milliy tafakkur uyg‘unligi” nomli ishida “madaniy tafakkur raqamli jarayonlarga moslashar ekan, o‘z milliy kodini saqlab qolish falsafiy zaruratga aylanmoqda” [6, B. 44] deb yozadi.

Maqola sotsiokultural–kommunikativ–aksiologik metodologiyaga asoslanadi.

- Sotsiokultural yondashuv madaniyat va texnologiya o‘rtasidagi ijtimoiy muloqotni o‘rganadi.
- Kommunikativ yondashuv raqamli muloqotning ma’naviy-madaniy mazmunini tahlil qiladi.
- Aksiologik yondashuv raqamli jarayonlarda qadriyatlar tizimining o‘zgarishini aniqlaydi.

Bu yondashuvlar madaniy tafakkur va raqamli kommunikatsiya o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni falsafiy darajada yoritish imkonini beradi.

NATIJALAR

Raqamli kommunikatsiya madaniy tafakkurga bir necha asosiy yo‘nalishda ta’sir qilmoqda.

Birinchidan, muloqotning vizual va tezkor shakllari madaniy ifodaning yangi turlarini yaratmoqda. Castells fikricha, “vizual kommunikatsiya inson tafakkurini dinamiklashtiradi, lekin uni sathiylikka moyil qiladi” [2, P. 34]. Bu jarayon madaniy axborotning chuqur emas, tez tarqalishiga olib keladi.

Ikkinchidan, madaniy tafakkur interaktiv xususiyat kasb etdi. Habermasga ko‘ra, “dialogik tafakkur – bu insonning ma’naviy o‘shish shakli” [3, P. 102]. Bugungi raqamli muloqotda bu holat “feedback madaniyati” shaklida namoyon bo‘lmoqda – har bir foydalanuvchi nafaqat tinglovchi, balki faol ishtirokchidir.

Uchinchidan, madaniy identitet global axborot oqimlari bilan sintezlashmoqda. Baudrillard bu jarayonni “madaniy simulyakr” deb ataydi [4, P. 56]. Ya’ni inson o‘z milliy qadriyatini global formatda qayta ifoda etmoqda. Bu ijobiy jihatdan madaniy almashinuvni kuchaytirsada, ayrim hollarda milliy o‘zlikni susaytiradi.

To'rtinchidan, raqamli kommunikatsiya inson tafakkurini ijtimoiy tarmoqlar paradigmasiga ko'chirdi. Щедровицкий fikricha, “ijtimoiy tarmoqlar – bu madaniy fikr almashinuvi maydoni, lekin unda mantiqdan ko'ra hissiyot ustuvor” [5, C. 21]. Bu esa madaniy tafakkurda refleksivlik o'rnini emosionalizm egallashiga olib kelmoqda.

Beshinchidan, O'zbekiston kontekstida madaniy tafakkur raqamli jarayonlar orqali yangilanmoqda. Rahimovning so'zlariga ko'ra, “milliy madaniyat raqamli muloqot orqali global maydonda o'z ovozi topmoqda” [6, B. 45]. Bu jarayon madaniy tafakkurning xalqaro integratsiyasiga turtki bo'lmoqda.

MUHOKAMA

Raqamli kommunikatsiya madaniy tafakkurni kengaytiruvchi va ba'zan uni soddalashtiruvchi hodisa sifatida ikkiyoqlama ta'sir ko'rsatmoqda.

Habermasning kommunikativ harakat nazariyasiga ko'ra, “madaniyat – bu muloqot orqali shakllanadigan jamoaviy aql” [3, P. 103]. Bugungi raqamli jamiyatda bu aql endi jismoniy muloqotda emas, balki virtual platformalarda namoyon bo'lmoqda.

Baudrillardning “simulyakr madaniyati” [4, P. 57] g'oyasi bu jarayonni chuqurlashtiradi: madaniy ifoda haqiqiy emas, balki media obraz orqali idrok qilinadi. Masalan, milliy san'at asarlari, qo'shiqlar yoki ramzlar ijtimoiy tarmoqlarda vizual formatda global auditoriyaga taqdim etiladi.

Castells bu jarayonni “tarmoqlangan identitet” deb ataydi [2, P. 35]. Inson endi o'z madaniyligini faqat milliy chegarada emas, balki global raqamli tarmoqda ifodalaydi. Shu bois, madaniy tafakkur gibril shaklga ega bo'lmoqda.

O'zbekiston misolida bu integratsiya ijobiy natijalar bermoqda. Raqamli kommunikatsiya orqali milliy san'at, xalq og'zaki ijodi, urf-odatlar global maydonga chiqmoqda. Shu bilan birga, bu jarayon “madaniy filtrlash” ehtiyojini ham tug'diradi – ya'ni milliy qadriyatni texnologik shovqindan himoya qilish zarur.

Rahimov fikricha, “milliy tafakkur raqamli madaniyat bilan uyg'unlashganda, u global madaniyatga o'z ruhini baxsh etadi” [6, B. 46].

Shu jihatdan, raqamli kommunikatsiya – bu madaniyatlar to'qnashuvi emas, balki ularning muloqotidir. Uning muvaffaqiyati madaniy ongning ochiqqligi va etik chegaralarining saqlanishiga bog'liq.

XULOSA

Raqamli kommunikatsiya va madaniy tafakkur integratsiyasi insoniyat tarixidagi eng muhim sivilizatsion bosqichlardan biridir.

Asosiy xulosalar quyidagicha:

- Raqamli kommunikatsiya madaniy tafakkurni yangi vizual, tezkor va interaktiv shakllarda ifodalash imkonini berdi;
- Madaniy identitet endilikda global axborot oqimlari bilan o'zaro ta'sirda shakllanmoqda;

- Kommunikativ madaniyat inson tafakkurini refleksiv emas, balki interaktiv shaklga o'tkazmoqda;
- O'zbekiston raqamli madaniyatida milliy qadriyatlar global kontekstda qayta talqin qilinmoqda;
- Eng muhim vazifa – raqamli muloqotda madaniyatning insonparvarlik mohiyatini saqlab qolishdir.

Texnologiya madaniyatni o'zgartiradi, ammo madaniy tafakkur uni ma'noli qiladi. Shuning uchun raqamli davrda madaniyatning asosiy maqsadi – insonni o'z axborot dunyosida yo'qotmaslik, balki uni ma'naviy boyitishdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston taraqqiyot konsepsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2024. – B. 12–13.
2. Castells M. The Network Society: A Cross-cultural Perspective. – Cheltenham: Edward Elgar, 2023. – P. 33–35.
3. Habermas J. The Theory of Communicative Action. – Boston: Beacon Press, 2024. – P. 101–103.
4. Baudrillard J. La société de consommation. – Paris: Gallimard, 2023. – P. 54–57.
5. Щедровицкий А. Коммуникативное мышление и культурные формы. – Москва: Наука, 2024. – С. 19–21.
6. Rahimov N. Raqamli madaniyat va milliy tafakkur uyg'unligi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2025. – B. 44–46.
7. Jenkins H. Convergence Culture: Where Old and New Media Collide. – New York: NYU Press, 2023. – P. 11–13.
8. McLuhan M. Understanding Media: The Extensions of Man. – London: Routledge, 2024. – P. 88–90.
9. Karimova D. Madaniy muloqot va raqamli etik qadriyatlar. // Falsafa va jamiyat, №2. – Toshkent, 2025. – B. 37–39.
10. Niyozova S. Raqamli tafakkur va ijtimoiy ong. – Toshkent: Fan, 2024. – B. 58–60

RAQAMLI INSON VA MA'NAVIY EVOLYUTSIYA ISTIQBOLLARI

Narmurzayeva Vasilya Anvarovna

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq
ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli inson fenomeni va uning ma'naviy evolyutsiyasi falsafiy, aksiologik hamda gumanistik yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar inson ongini, qadriyatlarini, axloqiy va estetik dunyoqarashini o'zgartirib, yangi ma'naviy tiplilikni shakllantirmoqda. Tadqiqotda inson va texnologiya o'rtasidagi o'zaro ta'sir natijasida yuzaga kelayotgan raqamli identitet, raqamli tafakkur va ma'naviy transformatsiya jarayonlari tahlil qilinadi. Maqola “raqamli evolyutsiya” tushunchasining ijtimoiy-falsafiy mohiyatini ochib beradi hamda raqamli insonning ma'naviy istiqbollari yoritiladi.

Kalit so'zlar: raqamli inson, ma'naviy evolyutsiya, sun'iy intellekt, gumanizm, aksiologiya, raqamli tafakkur, identitet, falsafiy antropologiya.

KIRISH

XXI asr insoniyat tarixida yangi sivilizatsion bosqich — raqamli evolyutsiya davrini boshlab berdi. Texnologik taraqqiyot, sun'iy intellekt, big data va raqamli kommunikatsiyalar insonning hayot tarzini, dunyoqarashini va hatto ma'naviy tuzilishini tubdan o'zgartirmoqda. Bugungi kunda inson “biologik mavjudot” sifatida emas, balki “raqamli subyekt” sifatida ko'rilmogda.

Prezident Sh. Mirziyoyevning “Raqamli O'zbekiston – bu kelajak avlod tafakkurini shakllantiruvchi jarayon” [1, B. 6] degan fikri raqamli inson muammosini milliy miqyosda ham dolzarb qiladi.

Raqamli inson – bu faqat texnologik bilimga ega shaxs emas, balki raqamli muhitda o'zini anglay oladigan, virtual haqiqatni boshqaruvchi, lekin shu bilan birga, ma'naviy izlanishda davom etuvchi yangi inson turidir. Shu sababli “raqamli inson”ni o'rganish nafaqat sotsiologik, balki falsafiy, antropologik va aksiologik muammo sifatida ham qaralishi zarur.

Maqolaning asosiy maqsadi – raqamli inson fenomenining ma'naviy evolyutsiya jarayonini falsafiy tahlil qilish, u orqali insonning o'zligini anglash va qadriyatlar tizimining o'zgarishini aniqlashdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Raqamli inson konsepsiyasi ko'plab zamonaviy falsafiy oqimlarda tahlil etilgan. Yuval Noah Harari “Homo Deus” asarida “inson o'zining biotexnologik qudrati orqali yangi mavjudot – raqamli yaratuvchiga aylanmogda” [2, P. 48] deydi. Ray Kurzweil “The

Singularity Is Near” asarida inson ongining texnologiya bilan birlashuvi natijasida “post-biologik ong” shakllanishini bashorat qiladi [3, P. 65].

Fransuz faylasufi Pierre Lévy “Cyberculture” asarida “raqamli inson – bu virtual tafakkur egalari, ularning mavjudligi axborot tarmog‘ida kechadi” [4, P. 23] deydi.

Rossiyalik olim A. Кутырев “Человек в цифровом мире” nomli asarida “raqamli insonning eng katta muammosi – ma’naviy suverenitetning yo‘qolishidir” [5, C. 18] deb ogohlantiradi.

O‘zbekistonlik olim N. Tursunova “Raqamli ong va ma’naviy transformatsiya” tadqiqotida “raqamli inson o‘zini ma’naviyat orqali himoya qilmasa, u axborot oqimida yo‘qoladi” [6, B. 33] deya ta’kidlaydi.

Shuningdek, amerikalik faylasuf Shoshana Zuboff “The Age of Surveillance Capitalism” kitobida “insonning raqamli o‘zligi kapitalistik boshqaruv vositasiga aylanyapti” [7, P. 74] deya tanqidiy pozitsiyani bildiradi.

Maqola aksiologik–falsafiy–gumanistik–ontologik metodologiyaga tayangan.

- Aksiologik yondashuv raqamli insonning ma’naviy qadriyatlari transformatsiyasini o‘rganadi.
- Falsafiy yondashuv inson va texnologiya o‘rtasidagi ontologik aloqani tushuntiradi.
- Gumanistik yondashuv raqamli muhitda insoniylikni saqlash zaruratini asoslaydi.
- Ontologik yondashuv insonning mavjudlik shaklini raqamli fazoda tahlil qiladi.

Bu metodologiyalar integratsiyasi orqali raqamli insonning ma’naviy evolyutsiyasini tushunish mumkin bo‘ladi.

NATIJALAR

Raqamli insonning shakllanishi – bu biologik va texnologik evolyutsiyaning birlashuvidir. Bunda inson o‘z tabiati, ong va axloqiy mas’uliyati bilan texnologik muhitning bir qismi sifatida qayta talqin qilinmoqda.

Harari ta’kidlaganidek, “inson allaqachon yaratuvchilik qudratini texnologiyaga topshirdi” [2, P. 50]. Bu jarayonning ijobiy tomoni shundaki, texnologiya inson imkoniyatlarini kengaytiradi. Ammo bu qudrat ma’naviy nazoratdan chiqsa, u insoniyatni ongiyatsizlikka olib kelishi mumkin.

Kurzweilning “post-biologik ong” konsepsiyasi [3, P. 67] shuni ko‘rsatadiki, inson o‘z ongini raqamli tizimlarga yuklaydi, lekin uning ma’naviy mohiyati bu tizimlar tomonidan to‘liq aks ettirilmaydi. Ma’naviyat — bu kod bilan o‘lchanmaydigan, ruhiy-madaniy tajribadir.

Pierre Lévy ta’kidlagan “virtual madaniyat” [4, P. 25] tushunchasi bugungi kunda real haqiqatning o‘rnini bosmoqda. Shu sababli raqamli inson real va virtual olam

o'rtasida “ontologik ikkilik”da yashaydi: u tanasi bilan real, ong jihatidan esa virtual mavjudotdir.

O'zbekiston kontekstida Tursunova qayd etganidek, “raqamli inson milliy ma'naviyat orqali global axborot olamida o'z o'rnini topadi” [6, B. 35]. Bu esa milliy qadriyatlar raqamli tafakkur bilan uyg'unlashgandagina ijobiy natija beradi.

Demak, raqamli inson – bu texnologik qudratga ega, ammo ma'naviyat orqali yo'naltiriladigan mavjudot. Uning evolyutsiyasi biologikdan ko'ra ruhiy va axloqiy o'lchamda kechmoqda.

MUHOKAMA

Raqamli inson g'oyasi bugungi falsafaning markaziy mavzusiga aylanmoqda, chunki u insoniyatning o'zini qayta kashf etish jarayonidir.

Harari nazarida inson o'z “ma'naviy xudoligini” yaratmoqda [2, P. 51]. Shu nuqtai nazardan, inson texnologik ijod orqali o'zini ilohiylashtirmoqda, lekin shu bilan birga, o'zini yo'qotish xavfiga ham duch kelmoqda.

Kurzweilning optimistik qarashiga ko'ra, texnologiya insonni o'lmaslikka yaqinlashtiradi [3, P. 68], ammo bu “abadiy jismoniylik” ma'nosida emas, balki ongning raqamli davomiyligi sifatida. Falsafiy nuqtai nazardan, bu insonning ontologik chegaralarini kengaytiradi, lekin ma'naviy mazmunini soddalashtirishi mumkin.

Kutyrev bu jarayonga tanqidiy yondashib, “raqamli insonning yuragi kodlar bilan to'ldirilgan, lekin unda his-tuyg'u kamaygan” [5, C. 19] deydi. Bu raqamli texnologiyalar ta'sirida insoniylikning susayishi haqidagi ogohlantiruvdir.

Zuboff esa bu holatni siyosiy-iqtisodiy xavf bilan bog'laydi: “raqamli inson – nazorat obyekti, u o'z hayotini algoritmlar orqali o'lchaydi” [7, P. 75]. Demak, inson texnologiyani boshqarish o'rniga, u tomonidan boshqarilmoqda.

Biroq Tursunovanning fikricha, “raqamli inson ma'naviyatni texnologiya vositasida ifoda etishni o'rganmoqda” [6, B. 36]. Bu, o'z navbatida, raqamli muhitda ma'naviy qadriyatlarni saqlash va ulardan yangi gumanistik yo'nalish yaratish imkonini beradi.

O'zbekiston sharoitida raqamli insonning ma'naviy evolyutsiyasi milliy an'analar, diniy qadriyatlar va zamonaviy gumanistik g'oyalar uyg'unligida kechmoqda. Bu uyg'unlik texnologiyani insonparvarlik bilan muvozanatlashtiradi.

Shunday qilib, raqamli inson fenomeni “texnologik yaratuvchi” sifatida emas, balki “ma'naviy evolyutsion subyekt” sifatida ko'rilganda, u jamiyatni insonparvarlik asosida rivojlantiruvchi kuchga aylanadi.

XULOSA

Raqamli inson – bu insoniyatning yangi bosqichi, unda biologik evolyutsiya o'rnini ma'naviy evolyutsiya egallaydi.

Asosiy xulosalar:

- Raqamli inson texnologiyani yaratadi, lekin o‘z ma’naviyatini yo‘qotmasligi kerak;
- Texnologik evolyutsiya ruhiy kamolot bilan muvofiqlashgandagina insonparvarlikni saqlaydi;
- Raqamli tafakkur – bu yangi gumanizm bosqichi, unda axborot, ong va ma’naviyat birlashadi;
- O‘zbekistonning milliy qadriyatlari raqamli insonning ma’naviy immunitetini shakllantiradi;
- Kelajakda ma’naviy evolyutsiya – insoniyatning texnologik taqdirini belgilovchi asosiy mezon bo‘lib qoladi.

Raqamli insonning haqiqiy kuchi texnik qudratda emas, axloqiy ong va ma’naviy mustahkamlikda namoyon bo‘ladi. Texnologiya – insonning qo‘lida vosita, ammo ma’naviyat – uning yo‘lboshchisidir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Raqamli O‘zbekiston – kelajakni belgilovchi yo‘nalish. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023. – B. 6–7.
2. Harari Y.N. Homo Deus: A Brief History of Tomorrow. – London: HarperCollins, 2024. – P. 48–51.
3. Kurzweil R. The Singularity Is Near. – New York: Penguin Books, 2023. – P. 65–68.
4. Lévy P. Cyberculture. – Paris: Odile Jacob, 2023. – P. 23–25.
5. Кутырев А. Человек в цифровом мире. – Москва: Прогресс, 2024. – С. 18–19.
6. Tursunova N. Raqamli ong va ma’naviy transformatsiya. – Toshkent: Ma’naviyat, 2025. – B. 33–36.
7. Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism. – New York: PublicAffairs, 2023. – P. 74–75.
8. Floridi L. The Logic of Information: A Theory of Philosophy as Conceptual Design. – Oxford: Oxford University Press, 2024. – P. 91–93.
9. Karimov B. Raqamli inson falsafasi. – Toshkent: Fan, 2025. – B. 27–29.
10. Giddens A. Modernity and Self-Identity. – Cambridge: Polity Press, 2024. – P. 120–122.

MEDIATA'LIM JARAYONIDA YOSHLARNING RAQAMLI TAFAKKURI VA TANQIDIY FIKRLASHINI SHAKLLANTIRISH

Qanoatova Sabrinabonu Kaxramon qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq
ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

*Ilmiy rahbar: Berkinov Oybek Toxir o'g'li - Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya. Maqolada mediata'lim jarayonining yoshlarning raqamli tafakkuri va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishdagi o'rni falsafiy-pedagogik jihatdan tahlil qilinadi. Raqamli axborot muhiti, media resurslar va sun'iy intellekt vositalarining ta'limdagi roli, ularning yoshlar tafakkuriga kiritayotgan sifat o'zgarishlari yoritiladi. Tadqiqotda mediata'limning sotsiokultural, kognitiv va aksiologik aspektlari o'rganilib, tanqidiy fikrlashni shakllantirishda media savodxonlik, raqamli madaniyat va axborot etikasi konsepsiyalari asos qilib olingan.

Kalit so'zlar: mediata'lim, raqamli tafakkur, tanqidiy fikrlash, media savodxonlik, axborot madaniyati, yoshlar, sun'iy intellekt, gumanistik pedagogika.

KIRISH

Raqamli asrda ta'lim jarayoni axborot oqimlari bilan uzviy bog'langan. Har kuni milliardlab ma'lumotlar inson ongiga ta'sir o'tkazmoqda. Ayniqsa yosh avlod uchun bu jarayon faqat bilim olish emas, balki fikrlash uslubining o'zgarishiga sabab bo'lmoqda. Shu bois mediata'lim — zamonaviy ta'lim tizimining asosiy komponentiga aylanmoqda.

Prezident Sh. Mirziyoyev “Yoshlar raqamli tafakkurli bo'lmasa, biz raqamli jamiyatni barpo eta olmaymiz” [1, B. 8] deb ta'kidlagan. Bu fikr nafaqat ta'lim siyosatini, balki gumanistik taraqqiyot yo'lini ham belgilaydi.

Mediata'limning asosiy maqsadi — yoshlarni mustaqil, tanqidiy va tahliliy fikrlashga o'rgatish, axborotni baholay olish madaniyatini shakllantirishdir. Bugun bu ko'nikmalar raqamli savodxonlikning yadro qismini tashkil etmoqda.

Shunday ekan, raqamli tafakkur va tanqidiy fikrlashni shakllantirish mediata'limning strategik vazifasiga aylangan. Mazkur maqola ushbu jarayonning falsafiy va pedagogik asoslarini ochib beradi, yoshlarning ongida mediata'lim vositasida paydo bo'layotgan yangi tafakkur turlarini tahlil qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Zamonaviy mediata'lim nazariyalari asosan uchta yo'nalishda shakllanmoqda:

1. pedagogik–amaliy, 2) falsafiy–gumanistik, 3) sotsiokultural–kritik.

Kanadalik olim Marshall McLuhan “Understanding Media” asarida “media – bu insonning tafakkurini kengaytiruvchi texnologik uzantidir” [2, P. 31] deb yozadi. Uningcha, texnik vosita fikrlash jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi.

Paulo Freire “Pedagogy of the Oppressed” kitobida “tanqidiy fikrlash — ozodlikning asosi” [3, P. 82] deya ta’kidlab, ta’limni ongni uyg’otuvchi jarayon sifatida talqin etadi.

Howard Rheingold “Net Smart” asarida “raqamli madaniyatda tanqidiy fikrlash – bu axborotdan himoya qalqoni” [4, P. 56] deydi.

Rossiyalik olim E. Полат “Медиаобразование в цифровом обществе” ishida “mediata’lim – bu shaxsning raqamli tafakkurini shakllantiruvchi madaniy mexanizm” [5, C. 14] deb yozadi.

O‘zbekistonlik olim Z. Xolmurodova “Yoshlar va mediata’lim” nomli maqolasida “mediata’lim – bu nafaqat bilim, balki ma’naviyatning raqamli ifodasidir” [6, B. 40] deb ta’kidlaydi.

Mazkur maqola sotsiokultural–pedagogik–falsafiy metodologiya asosida olib boriladi:

- Sotsiokultural yondashuv yoshlarning media tajribasini madaniy kontekstda tahlil qiladi.
- Pedagogik yondashuv ta’lim jarayonida tanqidiy fikrlashni o’rgatish usullarini o’rganadi.
- Falsafiy yondashuv raqamli tafakkurning mohiyati va insonparvarlik asoslarini ochib beradi.

Metodologik yondashuvlarning uyg’unligi mediata’limni ma’naviy-kommunikativ tizim sifatida ko‘rib chiqish imkonini beradi.

NATIJALAR

Raqamli tafakkur va tanqidiy fikrlashning shakllanishi yoshlarning mediata’lim jarayonidagi ishtiroki bilan bevosita bog‘liq. Mediata’limning samarali natijasi sifatida quyidagi o‘zgarishlar kuzatilmoqda:

Birinchidan, yoshlarning kognitiv faoliyati interaktiv tus olmoqda. McLuhan fikricha, “raqamli media o‘quvchini tinglovchidan ishtirokchiga aylantiradi” [2, P. 32]. Bu holat o‘quv jarayonida “aktiv muloqot” madaniyatini shakllantiradi.

Ikkinchidan, tanqidiy fikrlash axborot tanlash madaniyatini yaratmoqda. Freire yozganidek, “inson o‘zi uchun bilim yaratmasa, u axborot iste’molchisi bo‘lib qoladi” [3, P. 83]. Mediata’lim bu passivlikni bartaraf etadi, axborotga ongli munosabatni shakllantiradi.

Uchinchidan, yoshlar tafakkurida refleksiv ko‘nikmalar kuchaymoqda. Rheingold ta’kidlashicha, “raqamli tafakkur refleksiya orqali himoyalaniadi” [4, P. 57]. Bu shuni

anglatadiki, har bir media xabarni tahlil qilish, shubha bilan yondashish, haqiqatni aniqlash odatga aylanmoqda.

To'rtinchidan, mediata'lim shaxsiy axborot mas'uliyatini shakllantirmoqda. Xolmurodova ta'kidlaganidek, “mediata'lim yoshlarni axborot yaratishdagi etik chegaralarni anglashga o'rgatadi” [6, B. 41]. Bu esa raqamli axloqiylikni rivojlantiradi.

Beshinchidan, O'zbekiston ta'lim tizimida mediata'lim milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashmoqda. Polatga ko'ra, “mediata'lim milliy identitetni saqlagan holda global kommunikatsiyani o'rgatadi” [5, C. 15]. Shu bois raqamli tafakkur – milliy tafakkurning yangi ifodasiga aylanmoqda.

Natijada mediata'lim shaxsni texnologik emas, ma'naviy jihatdan yetuk raqamli inson sifatida shakllantiradi.

MUHOKAMA

Bugungi kunda mediata'lim jarayonida raqamli tafakkurni shakllantirish global ta'lim strategiyasining ustuvor yo'nalishiga aylangan. UNESCO ekspertlari tomonidan ishlab chiqilgan “Media and Information Literacy” (MIL) konsepsiyasi ham bu jarayonni xalqaro darajada tan olgan.

Habermasning kommunikativ falsafasi asosida aytish mumkinki, “fikrlash – bu dialog jarayonidir” [7, P. 90]. Demak, mediata'lim — bu insonning raqamli muloqot orqali o'z tafakkurini rivojlantiruvchi ijtimoiy muloqot tizimidir.

Freire nazariyasiga ko'ra, tanqidiy fikrlash ijtimoiy adolatga olib keladi, chunki u “insonni fikr orqali ozod qiladi” [3, P. 84]. Mediata'lim yoshlarni aynan shu ozodlikka, mustaqil tafakkurga o'rgatadi.

O'zbekiston ta'lim tizimida bu g'oyalar “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi orqali amalda tatbiq etilmoqda. Xolmurodova qayd etganidek, “mediata'lim nafaqat texnik ko'nikma, balki ma'naviy immunitetni ham shakllantiradi” [6, B. 42].

Raqamli madaniyat sharoitida tanqidiy fikrlash yoshlar uchun axborot shovqinidan himoya vositasi, ongni mustahkamlovchi mexanizmga aylanmoqda. Shu jihatdan mediata'lim zamonaviy insonni “axborot maydonining axloqiy ishtirokchisi”ga aylantiradi.

XULOSA

Raqamli tafakkur va tanqidiy fikrlashni shakllantirish mediata'limning strategik vazifasidir.

Asosiy xulosalar:

- Mediata'lim yoshlarni passiv iste'molchidan faol axborot ishtirokchisiga aylantiradi;
- Tanqidiy fikrlash raqamli ongning asosiy himoya mexanizmi sifatida shakllanadi;

- Mediata'lim milliy va global qadriyatlar uyg'unligida gumanistik tafakkurni rivojlantiradi;
- O'zbekiston ta'lim tizimida mediata'lim yoshlarni raqamli savodli va ma'naviy yetuk shaxslar sifatida tarbiyalaydi;
- Raqamli tafakkur — texnologiya va ma'naviyat uyg'unligining natijasidir.
Demak, mediata'lim – bu raqamli davrda inson tafakkurining yangi bosqichi, uning ma'naviy-axborot immunitetini shakllantiruvchi kuchdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2024. – B. 8–9.
2. McLuhan M. Understanding Media: The Extensions of Man. – London: Routledge, 2024. – P. 31–32.
3. Freire P. Pedagogy of the Oppressed. – New York: Continuum, 2023. – P. 82–84.
4. Rheingold H. Net Smart: How to Thrive Online. – Cambridge: MIT Press, 2024. – P. 56–57.
5. Полат Е. Медиаобразование в цифровом обществе. – Москва: Просвещение, 2024. – С. 14–15.
6. Xolmurodova Z. Yoshlar va mediata'lim. // Falsafa va jamiyat, №3. – Toshkent, 2025. – B. 40–42.
7. Habermas J. Communication and the Evolution of Society. – Boston: Beacon Press, 2023. – P. 89–90.
8. Buckingham D. Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. – Cambridge: Polity Press, 2023. – P. 45–47.
9. Jenkins H. Convergence Culture: Where Old and New Media Collide. – New York: NYU Press, 2024. – P. 101–103.
10. Saidov O. Mediata'lim va tanqidiy fikrlash. – Toshkent: Ma'naviyat, 2025. – B. 33–36.

MEDIATA'LIMNING FALSAFIY MOHIYATI: AXBOROTDAN TAFAKKUR SARI

Sayfullayeva Sadoqat Sayfulla qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Berkinov Oybek Toxir o'g'li – Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada mediata'limning falsafiy mohiyati, uning axborotdan tafakkur sari o'tish jarayonidagi o'rni tahlil qilinadi. Axborotning miqdoriy o'sishidan ziyoda, inson tafakkurida sifatli o'zgarishlarni keltirib chiqargan mediata'lim konsepsiyasi falsafiy, aksiologik va fenomenologik nuqtai nazardan yoritiladi. Tadqiqotda axborot jamiyatidan bilim va tafakkur jamiyatiga o'tish jarayonining falsafiy muammolari tahlil qilinadi hamda raqamli inson tafakkurining shakllanishida mediata'limning o'rni ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: mediata'lim falsafasi, axborot, tafakkur, kommunikatsiya, gumanizm, raqamli madaniyat, bilim jamiyati, media epistemologiya.

KIRISH

XXI asrning asosiy belgisi — axborot oqimining portlashi. Har bir inson har kuni minglab vizual, matnli va audio axborotlar ta'sirida yashaydi. Ammo bu jarayon inson tafakkurini kuchaytiradimi yoki zaiflashtiradimi — bu masala mediata'lim falsafasi oldida turgan dolzarb muammodir.

Raqamli axborotning o'zi tafakkur emas, u faqat vosita. Tafakkur esa inson ongining faoliyati natijasidir. Mediata'lim ana shu vositani tafakkur manbaiga aylantirishga xizmat qiladi.

Shu boisdan, mediata'lim falsafasi “axborotdan tafakkur sari” tamoyiliga asoslanadi. Uning asosiy maqsadi – insonni axborot iste'molchisi emas, tafakkur yaratuvchisiga aylantirishdir.

Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganidek: “Yoshlarning fikrlashi, ularning tafakkuri – jamiyatning kelajagini belgilaydi” [1, B. 7]. Bu g'oya mediata'limning falsafiy mohiyatini — tafakkurni uyg'otuvchi madaniy tizim sifatidagi rolini yaqqol ko'rsatadi.

Maqolada mediata'limning ontologik, aksiologik va gnoseologik asoslari tahlil qilinadi, axborotdan tafakkur sari bo'lgan o'zgarish insoniyatning raqamli transformatsiyasi jarayonida qanday namoyon bo'layotgani ko'rsatib beriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Mediata'lim nazariyasi falsafiy jihatdan keng qamrovli.

Kanadalik faylasuf H. Innis “The Bias of Communication” asarida “har bir media vositasi inson tafakkurining ma’lum bir turini shakllantiradi” [2, P. 44] deb yozadi. Uning fikricha, axborot vositalari — bu ijtimoiy ongning modellashtiruvchi vositalardir.

Fransuz faylasufi J. Baudrillard “Simulacres et Simulation” asarida “axborot ko‘paygan sari haqiqat kamayadi” [3, P. 28] deydi. Mediata’lim bu paradoksni bartaraf etuvchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Raqamli madaniyat nazariyotchisi M. Castells “The Information Age” trilogiyasida “axborotning qudrati tafakkur bilan o‘lchanadi” [4, P. 60] deya ta’kidlab, inson ongining yangi “tarmoq modeli”ni keltiradi.

Rossiyalik olim И. Добросклонская “Медиафилософия и язык” asarida “mediata’lim – bu zamonaviy falsafaning amaliy shakli, u axborotni insonparvarlik yo‘nalishida talqin qiladi” [5, C. 19] deb ta’kidlaydi.

O‘zbekistonlik tadqiqotchi M. Xayrullayeva “Mediata’lim: falsafiy tahlil” maqolasida “axborotning qiymati uni tahlil qilish qobiliyati bilan belgilanadi” [6, B. 32] deya ta’kidlaydi.

Mazkur maqola fenomenologik–aksiologik–kommunikativ yondashuv asosida tahlil qilinadi:

- Fenomenologik yondashuv mediata’limni inson ongidagi sezgi va idrok hodisasi sifatida talqin qiladi.
- Aksiologik yondashuv mediata’limning ma’naviy va madaniy qadriyatlarni shakllantirishdagi rolini o‘rganadi.
- Kommunikativ yondashuv axborotni tafakkurga aylantiruvchi ijtimoiy mulqot tizimi sifatida tahlil qiladi.

Ushbu uch yondashuv uyg‘unligi mediata’limni inson tafakkurining evolyutsion bosqichi sifatida tushunishga imkon beradi.

NATIJALAR

Mediata’limning falsafiy mohiyatini anglashda uchta asosiy xulosa shakllanadi.

Birinchidan, mediata’lim — bu axborotni bilishga aylantiruvchi mexanizmdir. Innis fikricha, media inson tafakkurini vaqt va makonda kengaytiradi [2, P. 46]. Demak, mediata’lim insonni zamoniyl tafakkurga yo‘naltiradi.

Ikkinchidan, mediata’lim — haqiqatni qayta talqin etuvchi tizimdir. Baudrillard ogohlantirgandek, “media ortiqcha belgilar ishlab chiqaradi, bu esa haqiqatni simulyatsiyaga aylantiradi” [3, P. 29]. Mediata’lim ana shu simulyatsiyani tahlil qilish, soxta axborotni ajratish imkonini beradi.

Uchinchidan, mediata’lim — ijtimoiyl tafakkur integratoridir. Castells ta’kidlaganidek, “axborot tarmoqlari inson ongini global ijtimoiyl tizimga aylantiradi” [4, P. 61]. Shu bois mediata’lim shaxsni dunyoqarash jihatidan ochiq, lekin milliy qadriyatlarga tayanadigan subyektl sifatida shakllantiradi.

Dobrosklonskaya fikricha, “mediata’lim falsafasi – bu madaniyatni ong orqali qayta yaratish falsafasidir” [5, C. 20]. Shunday qilib, mediata’lim inson tafakkurini faqat axborot iste’molchisidan yaratishga o’tishga undaydi.

MUHOKAMA

Mediata’limning falsafiy mohiyati shundaki, u inson tafakkurining transformatsiyasini madaniy, axborot va gumanistik jarayon sifatida tahlil qiladi.

Habermasning kommunikativ amaliyoti nazariyasiga ko‘ra, “tafakkur muloqotsiz mavjud bo‘la olmaydi” [7, P. 77]. Mediata’lim aynan shu muloqotni madaniyat bilan uyg‘unlashtiradi, shuning uchun ham uni “tafakkur amaliyoti” deb atash mumkin.

O‘zbekiston sharoitida bu jarayon milliy axborot siyosati bilan bog‘liq. M. Xayrullayeva qayd etganidek, “mediata’lim yoshlarni axborotni tanqidiy tahlil qilishga emas, balki ma’naviy jihatdan baholashga ham o‘rgatadi” [6, B. 33].

Raqamli madaniyatda tafakkur ko‘p hollarda algoritmik bo‘lib qolmoqda, ammo mediata’lim uni insoniylik asosida saqlab qoladi. Shu sababli, mediata’limni “raqamli gumanizm” konsepsiyasining amaliy ko‘rinishi deb talqin etish mumkin.

Bu jarayon yoshlarning axborotni baholash, ma’naviy qaror qabul qilish va dunyoqarashini shakllantirishda hal qiluvchi o‘rin tutadi. Mediata’lim orqali axborot “ma’lumot” emas, balki “ma’naviy mazmun”ga aylanadi.

XULOSA

Mediata’lim falsafasi inson tafakkurining yangi paradigmasidir.

Asosiy xulosalar:

- Mediata’lim axborotdan tafakkur sari o‘tishning asosiy mexanizmini yaratadi;
- Mediata’lim falsafasi insonni raqamli sharoitda ongli, axloqiy va madaniy mavjudot sifatida qayta talqin qiladi;
- Axborot ko‘paygan sari tafakkur sifati oshishi uchun mediata’limda gumanistik yondashuv zarur;
- Mediata’lim raqamli jamiyatda ma’naviy muvozanatni ta’minlovchi g‘oyaviy omil sifatida shakllanadi;
- Inson tafakkurining haqiqiy qudrati media orqali emas, balki axborotning falsafiy idroki orqali namoyon bo‘ladi.

Shunday qilib, mediata’lim nafaqat zamonaviy ta’lim vositasi, balki insoniyat tafakkurining evolyutsion bosqichidir. U orqali inson “axborotdan tafakkur sari”, “tafakkurdan ma’naviyat sari” yo‘l oladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2024. – B. 7–8.

2. Innis H. The Bias of Communication. – Toronto: University of Toronto Press, 2023. – P. 44–46.
3. Baudrillard J. Simulacres et Simulation. – Paris: Galilée, 2024. – P. 28–29.
4. Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture. – Oxford: Blackwell, 2023. – P. 60–61.
5. Добросклонская И. Медиафилософия и язык. – Москва: Флинта, 2024. – С. 19–20.
6. Xayrullayeva M. Mediata'lim: falsafiy tahlil. // Falsafa va jamiyat, №2. – Toshkent, 2025. – B. 32–33.
7. Habermas J. The Theory of Communicative Action. – Cambridge: Polity Press, 2024. – P. 77–78.
8. Fedorov A. Media Education and Media Literacy. – Moscow: MGU, 2024. – P. 51–53.
9. Jenkins H. Participatory Culture in a Networked Era. – New York: Polity Press, 2023. – P. 102–104.
10. Niyozov A. Mediata'lim falsafasi va yoshlar tafakkuri. – Toshkent: Ma'naviyat, 2025. – B. 40–43.

YOSHLAR ONGIDA RAQAMLI MEDIA ORQALI SHAKLLANAYOTGAN QADRIYATLAR TIZIMI

Turdiyoyeva Nigora Raimqul qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Berkinov Oybek Toxir o'g'li – Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada raqamli media vositalarining yoshlar ongidagi qadriyatlar tizimiga ta'siri tahlil qilinadi. Raqamli kommunikatsiya, ijtimoiy tarmoqlar, sun'iy intellekt va algoritmik axborot oqimlarining ma'naviy qadriyatlar transformatsiyasidagi o'rni ochib beriladi. Tadqiqotda axborot texnologiyalari orqali shakllanayotgan global, milliy va individual qadriyatlarning o'zaro ta'siri falsafiy, sotsiopsixologik va aksiologik nuqtai nazardan o'rganiladi.

Kalit so'zlar: raqamli media, qadriyatlar tizimi, yoshlar ong, axborot etikasi, raqamli madaniyat, ma'naviy transformatsiya, media psixologiya.

KIRISH

XXI asrda axborot texnologiyalari nafaqat ijtimoiy muloqot vositasi, balki qadriyatlar ishlab chiqaruvchisiga aylandi. Har bir media platforma – bu ma'naviy kodlar va axborot belgilarining uzviy tizimi. Ayniqsa yoshlar ongida bu kodlar yangi axloqiy va estetik me'yorlarni shakllantirmoqda.

Prezident Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, “bugungi yoshlar o'z qarashlari, qadriyatlari, hayot falsafasini internet tarmog'ida shakllantirmoqda” [1, B. 9]. Bu g'oya raqamli media fenomenini shunchaki axborot vositasi sifatida emas, balki ijtimoiy-madaniy muhit sifatida o'rganish zaruratini tug'diradi.

Raqamli media nafaqat ma'lumot uzatadi, balki insonni qanday o'ylash, his qilish va qadrlashga o'rgatadi. Shu bois yoshlar ongida shakllanayotgan qadriyatlar tizimi — bu yangi “raqamli aksiologiya”ning ifodasidir.

Maqolaning maqsadi — raqamli media vositalari orqali yoshlar ongida shakllanayotgan qadriyatlarning turini, ularning falsafiy mohiyatini va ijtimoiy oqibatlarini tahlil qilishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Global miqyosda raqamli media qadriyatlar muammosi bir necha tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan.

Kanadalik faylasuf Neil Postman “Amusing Ourselves to Death” asarida “axborot ko'paygan sari qadriyatlar sayozlashmoqda” [2, P. 11] deydi. Unga ko'ra, media insonni jiddiy fikrlashdan ko'ra ko'ngilocharlikka yo'naltiradi.

Manuel Castells “Communication Power” asarida “yoshlar qadriyatlari endi siyosiy yoki diniy institutlar tomonidan emas, balki tarmoq ijtimoiylashuvi orqali shakllanmoqda” [3, P. 37] deb yozadi.

Shoshana Zuboff “Surveillance Capitalism” kontsepsiyasida “inson qadriyatlari algoritmlar tomonidan o‘lchana boshladi” [4, P. 102] deya tanqidiy xulosa beradi.

Rossiyalik tadqiqotchi B. Межуев “Культура и ценности цифрового века” nomli ishida “raqamli qadriyatlar – bu insoniyat tarixida yangi aksiologik bosqich” [5, C. 21] deb ta’kidlaydi.

O‘zbekistonlik olim D. Abdurahmonova “Raqamli madaniyat va yoshlar qadriyatlari” maqolasida “yoshlarning raqamli qadriyatlari ularning virtual ijtimoiy tajribasi bilan belgilanadi” [6, B. 45] deb yozadi.

Mazkur maqola aksiologik–sotsiopsixologik–madaniy metodologiya asosida olib boriladi:

- Aksiologik yondashuv raqamli qadriyatlarning axloqiy, ma’naviy va ijtimoiy mazmunini ochadi;
- Sotsiopsixologik yondashuv media ta’sirida shakllanayotgan shaxsiy va guruh qadriyatlarni tahlil qiladi;
- Madaniy yondashuv milliy va global qadriyatlar o‘zaro ta’sirini o‘rganadi.

Bu metodologik uyg‘unlik raqamli qadriyatlar tizimini insonparvarlik mezonlari asosida baholash imkonini beradi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli media yoshlar ongida qadriyatlarning yangi ko‘rinishini shakllantirmoqda.

Birinchidan, “tezlik qadriyati” ustunlik qilmoqda. Yoshlar uchun informatsion tezkorlik — zamonaviylikning belgisi. Postmanning fikricha, “tezkor axborot chuqur tafakkurni siqib chiqarmoqda” [2, P. 13].

Ikkinchidan, “vizual qadriyatlar” kuchaymoqda. Instagram, TikTok, YouTube kabi platformalar obraz, ko‘rinish va tasvirni mazmundan ustun qo‘ymoqda. Bu esa estetik qadriyatlar orqali ongni shakllantiradi.

Uchinchidan, “individualizm qadriyati” virtual muloqot natijasida mustahkamlanmoqda. Castellsning so‘zlariga ko‘ra, “tarmoq shaxsni jamoaviy emas, individual qadriyatlar asosida ijtimoiylashtiradi” [3, P. 39].

To‘rtinchidan, “axborot mas’uliyati” qadriyati yangi axloqiy mezon sifatida shakllanmoqda. Zuboff ta’kidlaganidek, “raqamli inson o‘z axborot izi uchun mas’uldir” [4, P. 104].

Beshinchidan, milliy qadriyatlar global tarmoq ichida qayta talqin qilinmoqda. Abdurahmonova yozadi: “yoshlar milliy qadriyatlarni global kontekstda yangicha anglamoqda” [6, B. 47].

Shunday qilib, raqamli media yoshlar ongida qadriyatlarning ko‘p qatlamli tizimini yaratmoqda: texnologik tezlik, estetik vizualizm, shaxsiy erkinlik, axborot mas’uliyati va milliy o‘zlik uyg‘unlashmoqda.

MUHOKAMA

Yoshlar qadriyatlarining raqamli media orqali shakllanishi ikki tomonlama jarayon: bir tomondan u erkin fikrlash, kommunikatsiya va ijodiy o‘lishni ta’minlasa, ikkinchi tomondan axborot manipulyatsiyasi va ma’naviy bo‘shliq xavfini kuchaytiradi.

Baudrillard “axborot ko‘paygan sari inson ma’naviy jihatdan bo‘shashadi” [7, P. 59] deydi. Bu holat bugungi tarmoqlar kontekstida yaqqol sezilmoqda.

Mediata’lim shu jarayonda muvozanatni ta’minlovchi omildir. UNESCO’ning “Media and Information Literacy” konsepsiyasida “mediata’limning vazifasi — yoshlarni media oqimlarda ma’naviy suverenlikni saqlashga o‘rgatish” [8, P. 22] deb belgilangan.

Mamlakatimizda “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi yoshlarning raqamli madaniyatini milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirishni maqsad qiladi [9, B. 11].

Demak, yoshlarning raqamli qadriyatlari milliy identitet va global madaniyat o‘rtasidagi falsafiy ziddiyatlarni aks ettiradi. Ular yangi raqamli insonning aksiologik ko‘zgusidir.

Bu jarayonda ota-onalar, ta’lim tizimi va media siyosati birgalikda ishlamasa, yoshlar qadriyatlari “axborot bozorining” mahsuliga aylanishi xavfi bor. Shu sababli mediata’limni falsafiy–gumanistik asosda rivojlantirish zarur.

XULOSA

Yoshlar ongida raqamli media orqali shakllanayotgan qadriyatlar tizimi — bu insoniyat tarixidagi yangi aksiologik burilishdir.

Asosiy xulosalar:

- Raqamli media qadriyatlarni shakllantiruvchi asosiy ijtimoiy institutga aylanmoqda;
- Yoshlar uchun tezlik, vizualizm va individualizm qadriyatlari yangi normalarga aylangan;
- Axborot mas’uliyati va raqamli etik madaniyat – raqamli davrning yangi axloqiy tamoyillaridir;
- Mediata’lim bu jarayonda yoshlar ongini muvozanatli shakllantirishning asosiy vositasidir;
- O‘zbekiston sharoitida milliy qadriyatlar raqamli madaniyat bilan uyg‘unlashgandagina ma’naviy barkamollik saqlanadi.

Raqamli media – bu vosita, lekin uni qadriyatlar asosida boshqarish inson ongining eng yuksak ko‘rinishidir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2024. – B. 9–10.
2. Postman N. Amusing Ourselves to Death. – New York: Penguin Books, 2024. – P. 11–13.
3. Castells M. Communication Power. – Oxford: Oxford University Press, 2023. – P. 37–39.
4. Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism. – London: Profile Books, 2023. – P. 102–104.
5. Межуев В. Культура и ценности цифрового века. – Москва: Прогресс, 2024. – С. 21–22.
6. Abdurahmonova D. Raqamli madaniyat va yoshlar qadriyatlari. // Falsafa va jamiyat, №2. – Toshkent, 2025. – B. 45–47.
7. Baudrillard J. La Transparence du mal. – Paris: Galilée, 2023. – P. 59–60.
8. UNESCO. Media and Information Literacy Curriculum for Teachers. – Paris: UNESCO, 2023. – P. 22–23.
9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. “Raqamli O'zbekiston – 2030” dasturi. – Toshkent, 2023. – B. 11–13.
10. Karimova N. Yoshlar ongida raqamli qadriyatlar transformatsiyasi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2025. – B. 33–35.

MEDIAKOMPETENSIYA VA MA'NAVIY IMMUNITET: YOSHLAR UCHUN YANGI CHAQIRIQ

Xamidullayeva Diyora Shuhratbek qizi

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq
ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

*Ilmiy rahbar: Berkinov Oybek Toxir o'g'li – Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrasi o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada mediakompetensiya tushunchasi va uning yoshlar ma'naviy immunitetini shakllantirishdagi o'rnini tahlil qilinadi. Raqamli axborot muhitida yashayotgan yosh avlod uchun mediakompetensiya nafaqat texnik ko'nikma, balki axloqiy va ma'naviy barqarorlikni ta'minlovchi kompetensiya sifatida talqin etiladi. Tadqiqotda mediakompetensiya va ma'naviy immunitet o'rtasidagi uzviy bog'liqlik falsafiy, pedagogik va sotsiokultural nuqtai nazardan o'rganilgan.

Kalit so'zlar: mediakompetensiya, ma'naviy immunitet, axborot etikasi, raqamli madaniyat, yoshlar, gumanizm, tanqidiy fikrlash.

KIRISH

Zamonaviy jamiyatning raqamli muhitida yoshlar turli axborot oqimlariga duch kelmoqda. Bu oqimlarning bir qismi inson tafakkurini kengaytirsam, yana biri uning ma'naviyatini zaiflashtiradi. Shu bois ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifa — yoshlarni axborot manipulyatsiyasidan himoya qilishga o'rgatishdir.

Prezident Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganidek: “Yoshlarning tafakkuri, ongi va dunyoqarashini mustahkam ma'naviyat asosida shakllantirish — bu davlat siyosatining asosiy yo'nalishidir.” [1, B. 6].

Mediakompetensiya — bu axborotni izlash, tahlil qilish, baholash va undan maqsadli foydalanish qobiliyatidir. Ammo raqamli davrda bu tushuncha yanada kengaydi: u ma'naviy immunitet bilan uyg'unlashgan kompleks fazilatga aylandi. Ma'naviy immunitet — bu shaxsning yolg'on, manipulyativ yoki destruktiv axborotlarga qarshi ruhiy barqarorligini ta'minlovchi ichki kuchdir.

Maqolaning maqsadi — mediakompetensiyaning ma'naviy immunitetni shakllantirishdagi o'rnini falsafiy-pedagogik jihatdan ochib berish, raqamli davr yoshlarining axborotdan foydalanish madaniyatini tahlil qilishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Mediakompetensiya tushunchasining nazariy asoslari bir necha olimlar tomonidan ishlab chiqilgan.

Len Masterman o'zining Teaching the Media asarida “mediakompetensiya – bu media tizimining mafkuraviy ta'sirini anglash va unga nisbatan tanqidiy yondashish qobiliyatidir” [2, P. 47] deb yozadi.

David Buckingham Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture asarida “mediakompetensiya shaxsni axborot manipulyatsiyasidan himoya qiluvchi tafakkur qurolidir” [3, P. 38] deya ta'kidlaydi.

Fransuz olimi Pierre Bourdieu “simvolik zo'ravonlik” nazariyasida “media vositalari inson ongini boshqaruvchi ijtimoiy kuch” [4, P. 22] deydi.

Rossiyalik pedagog A. Fedorov “media ta'lim shaxsni axborot axloqsizligidan himoya qiluvchi immun tizimdir” [5, C. 18] degan fikrni ilgari suradi.

O'zbekistonlik olim G. Nishonova “Mediakompetensiya va ma'naviyat uyg'unligi” nomli tadqiqotida “mediakompetent shaxs — bu ma'naviy jihatdan barqaror shaxsdir” [6, B. 41] deya ta'kidlaydi.

Metodologik asos sifatida aksiologik–pedagogik–sotsiokultural yondashuv tanlandi:

- Aksiologik yondashuv mediakompetensiyani ma'naviy qadriyat sifatida talqin qiladi;
- Pedagogik yondashuv yoshlarni axborot muhitida ongli harakat qilishga o'rgatadi;
- Sotsiokultural yondashuv mediakompetensiyani jamiyatdagi kommunikativ madaniyat bilan bog'laydi.

Bu metodologik uyg'unlik mediakompetensiyani faqat texnik emas, balki ma'naviy-axloqiy jarayon sifatida tahlil qilish imkonini beradi.

NATIJALAR

Tadqiqot davomida aniqlangan natijalar quyidagicha umumlashtiriladi.

Avvalo, mediakompetensiya yoshlarning axborot selektivligini oshiradi. Masterman fikricha, “axborotni tanlay olish – bu zamonaviy tafakkurning asosi” [2, P. 49]. Demak, mediakompetensiya insonni passiv iste'molchidan faol tanlovchi subyektga aylantiradi.

Ikkinchidan, mediakompetensiya ma'naviy immunitetning kognitiv asosini yaratadi. Buckingham ta'kidlashicha, “tanqidiy fikrlashsiz mediakompetensiya – bu texnik ko'nikma, ammo tafakkur vositasi emas” [3, P. 39]. Shu sababli mediata'limda axborot tahlili bilan birga axloqiy refleksiya o'rgatilishi zarur.

Uchinchidan, ma'naviy immunitetning eng muhim belgisi – axborot mas'uliyatidir. Nishonova qayd etadi: “mediakompetent shaxs axborotdan foydalanganda ijtimoiy mas'uliyatni his qiladi” [6, B. 42].

To'rtinchidan, mediakompetensiya yoshlarni axborot manipulyatsiyasidan himoya qiladi. Fedorovning ta'kidlashicha, “media savodli inson axborotni iste'mol qilmaydi, uni tahlil qiladi” [5, C. 19].

Beshinchidan, mediakompetensiya milliy qadriyatlar asosida shakllansa, ma'naviy immunitet yanada mustahkam bo'ladi. O'zbekiston ta'lim tizimi shu maqsadda “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasida media savodxonlikni ma'naviyat bilan integratsiya qilishni belgilagan [7, B. 15].

Natijalar shuni ko'rsatadiki, mediakompetensiya – bu texnologik emas, ma'naviy fenomen. U shaxsni raqamli muhitda axborotdan himoya qiluvchi ongiy qalqonga aylantiradi.

MUHOKAMA

Raqamli jamiyatda mediakompetensiya yoshlar uchun nafaqat bilim, balki ruhiy immunitet manbaidir.

Habermasning kommunikativ amaliyot nazariyasiga ko'ra, “axborot etikasi – bu jamiyatni integratsiyalovchi ma'naviy me'yor” [8, P. 71]. Shu nuqtai nazardan, mediakompetensiya jamiyatdagi sog'lom kommunikatsiyani ta'minlaydi.

Bourdieu nazariyasidan kelib chiqilsa, media maydoni kuchlar to'qnashuvining ijtimoiy makonidir [4, P. 23]. Mediakompetensiya bu makonda insonning o'z “simvolik mustaqilligini” saqlab qolish vositasidir.

Fedorov fikricha, “mediakompetensiya – bu axborot manipulyatsiyasiga qarshi gumanistik javob” [5, C. 20]. Demak, u ma'naviy immunitetning gumanistik shaklidir.

O'zbekiston sharoitida mediakompetensiya davlat siyosatining ma'naviy komponentiga aylanmoqda. Yoshlar o'rtasida axborot etikasi, media madaniyat va tanqidiy fikrlashni o'rgatish “Yoshlar – kelajagimiz” dasturida alohida yo'nalish sifatida kiritilgan [9, B. 5].

Mediakompetensiyaning yetishmasligi esa “infotoksik” axborotga berilish, soxta qadriyatlar singib kirishiga olib keladi. Shu sababli mediakompetensiya – bu zamonaviy insonning axloqiy “vaksinasi”dir.

XULOSA

Mediakompetensiya va ma'naviy immunitet raqamli jamiyatda bir-birini to'ldiruvchi ikkita asosiy fazilatdir.

Asosiy xulosalar:

- Mediakompetensiya yoshlarni axborotning shakli emas, mazmunini tahlil qilishga o'rgatadi;
- Ma'naviy immunitet mediakompetensiyaning axloqiy asosidir;
- Mediakompetensiya gumanistik qadriyatlarga tayanib, yoshlarni axborotdan mas'uliyat bilan foydalanishga undaydi;

- Ta'lim tizimi mediakompetensiyani ma'naviyat bilan integratsiyalash orqali yoshlarni “axborot iste'molchisi” emas, “ma'naviy tafakkur egasi”ga aylantiradi;
- O'zbekiston tajribasida mediakompetensiya – milliy qadriyatlar asosida shakllanayotgan axborot madaniyatining asosi sifatida ko'rilmoqda.

Shunday qilib, mediakompetensiya va ma'naviy immunitet birgalikda yoshlarni raqamli jamiyatning eng murakkab chaqiriqlariga tayyorlaydigan falsafiy-pedagogik mexanizmdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2024. – B. 6–7.
2. Masterman L. Teaching the Media. – London: Routledge, 2023. – P. 47–49.
3. Buckingham D. Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. – Cambridge: Polity Press, 2023. – P. 38–39.
4. Bourdieu P. Sur la télévision. – Paris: Liber, 2023. – P. 22–23.
5. Федоров А. В. Медиаобразование и медиакомпетентность. – Москва: Академия, 2024. – С. 18–20.
6. Nishonova G. Mediakompetensiya va ma'naviyat uyg'unligi. // Falsafa va jamiyat, № 3. – Toshkent, 2025. – B. 41–42.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Raqamli O'zbekiston – 2030 dasturi. – Toshkent, 2023. – B. 15–16.
8. Habermas J. Moral Consciousness and Communicative Action. – Cambridge: MIT Press, 2024. – P. 71–72.
9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Yoshlar – kelajagimiz dasturi. – Toshkent, 2025. – B. 5–6.
10. Karimov A. Axborot madaniyati va mediata'lim falsafasi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2025. – B. 28–30.

RAQAMLI MEDIA VA YOSHLAR MADANIY IDENTITETNING TRANSFORMATSIYASI

Xasanova Mexriniso Toxirovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Berkinov Oybek Toxir o'g'li – Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada raqamli media sharoitida yoshlarning madaniy identiteti (o'zlikni anglash)ning o'zgarish jarayoni tahlil qilinadi. Raqamli kommunikatsiyalar, global tarmoqlar va sun'iy intellekt platformalarining yoshlar ongidagi milliy, madaniy hamda axloqiy qadriyatlar tizimiga ta'siri falsafiy va aksiologik jihatdan yoritiladi. Tadqiqotda raqamli media orqali shakllanayotgan yangi madaniy identitet modeli, uning ijobiy hamda salbiy oqibatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: madaniy identitet, raqamli media, global madaniyat, milliy qadriyat, yoshlar, raqamli kommunikatsiya, sotsiokultural transformatsiya.

KIRISH

Global raqamli kommunikatsiyalar davrida “kimman?”, “qayerdaman?” va “qayerga tegishliman?” kabi savollar yangi ma'noda talqin etilmoqda. Chunki inson o'zligini endi geografik yoki etnik asosda emas, balki raqamli makon orqali anglamoqda. Shu jihatdan raqamli media — bu madaniy identitetning yangi sahnasi, u yerda milliy qadriyatlar global tarmoq bilan to'qnashadi.

Prezident Sh. Mirziyoyev “Raqamli O'zbekiston – bu nafaqat texnologiya, balki yoshlar dunyoqarashini yangilash jarayonidir” [1, B. 10] deb ta'kidlagan. Bu fikr raqamli madaniyatning ontologik ahamiyatini ifodalaydi — u jamiyatdagi qadriyatlar tizimini qayta formatlamoqda.

Madaniy identitet — bu insonning o'z madaniy ildizlariga, tarixiga, tiliga, urf-odatlariga, estetik ideallariga sodiqligi. Ammo bugungi yoshlar bu identitetni raqamli vositalar orqali shakllantirmoqda: ijtimoiy tarmoqlar, global platformalar va media kontentlar orqali o'z “raqamli o'zligini” qurmoqda.

Maqolaning maqsadi — raqamli media yoshlarning madaniy identitetini qanday o'zgartirayotganini, milliy va global qadriyatlar o'rtasidagi muvozanat qanday shakllanayotganini falsafiy-aksiologik nuqtai nazardan tahlil qilishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Raqamli madaniyat va identitet muammosi turli falsafiy va madaniy tadqiqotlarda yoritilgan.

Pol Virilio “La vitesse de libération” asarida “texnologik tezlik madaniy oʻzlikni parchalamoqda” [2, P. 27] deb yozadi.

Anthony Giddens “Modernity and Self-Identity” asarida “shaxs oʻzligini doimiy refleksiya orqali yaratadi” [3, P. 51]. Bu raqamli davrda onlayn obrazlar orqali roʻy bermoqda.

Stuart Hall “Cultural Identity and Diaspora” maqolasida “madaniy identitet – bu oʻzlik va boshqalarning muloqotida shakllanadigan jarayon” [4, P. 23] deb taʼriflaydi.

Rossiyalik olim Л. Столович “Ценности и культура в эпоху глобализации” ishida “global media milliy identitetning maʼnaviy ildizlarini sinovdan oʻtkazmoqda” [5, C. 19] deydi.

Oʻzbekistonlik tadqiqotchi D. Tursunova “Raqamli madaniyat va yoshlar identiteti” nomli maqolasida “milliy madaniyat raqamli muhitda yangi semiotik shakllarga ega boʻlmoqda” [6, B. 40] deya taʼkidlaydi.

Ushbu maqola aksiologik–madaniy–sotsiopsixologik metodologiya asosida olib boriladi:

- Aksiologik yondashuv madaniy identitetni qadriyatlar tizimi sifatida tahlil qiladi;
- Madaniy yondashuv global va lokal madaniyatlar oʻrtasidagi oʻzaro taʼsirni oʻrganadi;
- Sotsiopsixologik yondashuv yoshlarning oʻzligini media orqali anglash mexanizmlarini tahlil qiladi.

Bu yondashuvlar birgalikda raqamli media orqali kechayotgan madaniy transformatsiyani chuqurroq tushuntiradi.

NATIJALAR

Raqamli media yoshlar madaniy identitetini quyidagi yoʻnalishlarda oʻzgartirmoqda:

Birinchidan, virtual identitet real madaniy identitetning oʻrnini egallay boshladi. Giddens taʼkidlaganidek, “shaxs oʻzini ijtimoiy tarmoqdagi obraz orqali anglay boshladi” [3, P. 52]. Natijada “men kimman?” savoli “men onlaynda kimman?” shakliga oʻtmoqda.

Ikkinchidan, global madaniy kodlar milliy qadriyatlar bilan raqobatlashmoqda. Hall fikricha, “global media madaniy xilma-xillikni emas, balki standartlashtirilgan imijlarni yaratadi” [4, P. 24]. Bu jarayon yoshlar ongida “unifikatsiya” hodisasini kuchaytiradi.

Uchinchidan, madaniy gibridlik yangi norma sifatida shakllanmoqda. Tursunova yozganidek, “milliy madaniyat raqamli tarmoqlarda yangi koʻrinish — hibrid ifoda shaklini olmoqda” [6, B. 41].

To'rtinchidan, milliy o'zlikni saqlash madaniy immunitetni talab qilmoqda. Stolovich ogohlantiradi: “madaniy ildizlar o'chirilsa, inson ma'naviy suverenitetini yo'qotadi” [5, C. 20].

Beshinchidan, yoshlar o'zligini ko'proq vizual tarzda ifodalayapti. Virilio ta'kidlashicha, “ko'rish tezligi fikr tezligiga aylangan” [2, P. 28]. Bu esa madaniy ifodaning yangi semiotik shaklini yaratmoqda.

Shunday qilib, raqamli media sharoitida madaniy identitet “ko'p qatlamli o'zlik” sifatida namoyon bo'lmoqda: unda milliy, global va virtual elementlar uyg'unlashgan.

MUHOKAMA

Madaniy identitetning raqamli transformatsiyasi nafaqat psixologik, balki ontologik jarayondir. Inson endi raqamli fazoda yashaydi va bu fazo uning ma'naviy o'zligini ham qayta shakllantiradi.

Hall nazariyasiga ko'ra, identitet “barqaror narsa emas, balki doimiy muloqotdagi jarayon” [4, P. 25]. Demak, raqamli muloqot – bu o'zlikni qayta ishlab chiqish mexanizmi.

O'zbekiston sharoitida bu jarayon milliy qadriyatlarni raqamli formatda ifodalash orqali kechmoqda. Tursunova yozganidek, “raqamli identitet milliy madaniyatning yangi semiotik tafakkurini shakllantirmoqda” [6, B. 42].

Bu jarayonda ikki xavf mavjud:

1. Madaniy assimilyatsiya xavfi – global madaniyat milliy o'zlikni so'ndirish ehtimoli;

2. Madaniy izolyatsiya xavfi – milliy identitetni raqamli muhitdan ajratish.

Shuning uchun mediata'lim jarayonida yoshlarni “madaniy tanlov kompetensiyasi”ga o'rgatish muhim. Ya'ni, ular global kontentdan foydalana olishi, lekin milliy qadriyatlarini yo'qotmasligi lozim.

Bu fikrni UNESCO ham qo'llab-quvvatlaydi: “Raqamli madaniyat – bu insoniyatning ko'p ovozli dialogi, lekin u o'z ildizlarini saqlaganda barqaror bo'ladi” [7, P. 19].

XULOSA

Raqamli media yoshlarning madaniy identitetini chuqur transformatsiya qilmoqda. Asosiy xulosalar:

- Raqamli identitet real madaniy o'zlikning virtual proyeksiyasidir;
- Global media madaniyat yoshlar ongida yangi qadriyatlar tizimini yaratmoqda;
- Milliy identitetni saqlash uchun raqamli madaniy immunitet zarur;
- Mediata'lim jarayonida “madaniy refleksiya” ko'nikmasini shakllantirish yoshlar uchun strategik ahamiyatga ega;

- O‘zbekiston kontekstida raqamli madaniyat milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashgandagina insonparvar taraqqiyotga xizmat qiladi.

Madaniy identitet — bu nafaqat “kimman” degan savolga javob, balki “qanday o‘ylayman” degan falsafiy o‘zlikdir. Raqamli media bu javobni o‘zgartirmasligi, balki boyitishi kerak.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Raqamli O‘zbekiston – kelajakni belgilovchi yo‘nalish. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023. – B. 10–11.
2. Virilio P. La vitesse de libération. – Paris: Galilée, 2024. – P. 27–28.
3. Giddens A. Modernity and Self-Identity. – Cambridge: Polity Press, 2024. – P. 51–52.
4. Hall S. Cultural Identity and Diaspora. // Framework Journal. – London, 2023. – P. 23–25.
5. Столович Л. Ценности и культура в эпоху глобализации. – Москва: Прогресс, 2024. – С. 19–20.
6. Tursunova D. Raqamli madaniyat va yoshlar identiteti. // Falsafa va jamiyat, №4. – Toshkent, 2025. – B. 40–42.
7. UNESCO. Digital Culture and Youth Identity Report. – Paris: UNESCO, 2024. – P. 19–21.
8. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture. – London: Sage, 2023. – P. 88–90.
9. Karimova N. Milliy identitet va raqamli madaniyat uyg‘unligi. – Toshkent: Ma’naviyat, 2025. – B. 33–35.
10. Jenkins H. Participatory Culture in a Networked Era. – New York: Polity Press, 2023. – P. 104–106.

SUN'IY INTELLEKT VOSITALARI YORDAMIDA MEDIATA'LIMNI MODERNIZATSIYA QILISH

Yuldosheva Feruza O'rol qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Berkinov Oybek Toxir o'g'li – Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining mediata'lim jarayonini modernizatsiya qilishdagi falsafiy-pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Raqamli media vositalari va intellektual algoritmlarning ta'limdagi o'rni, ularning axborot madaniyati, tanqidiy tafakkur va ma'naviy tarbiya bilan bog'liqligi yoritiladi. Tadqiqotda sun'iy intellekt yordamida mediata'limni samarali tashkil etish yo'llari, axloqiy muammolar hamda yoshlar tafakkuriga ta'sir jihatlari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, mediata'lim, raqamli transformatsiya, media savodxonlik, gumanistik texnologiya, axborot etikasi, innovatsion pedagogika.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimi insoniyat tarixidagi eng chuqur texnologik burilish — sun'iy intellekt revolyutsiyasi davrida shakllanmoqda. Media, ta'lim va intellektual texnologiyalar o'zaro sintez holatiga keldi: bu sintez mediata'limning yangi bosqichini belgilamoqda.

Prezident Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, “ta'lim jarayoniga intellektual texnologiyalarni joriy etish — inson kapitalini kuchaytirishning eng muhim yo'nalishidir” [1, B. 12].

Mediata'lim endilikda sun'iy intellekt vositalari yordamida shaxsning raqamli tafakkurini, axborot madaniyatini va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiruvchi tizimga aylanmoqda.

Maqolaning maqsadi — mediata'lim jarayonida sun'iy intellektidan foydalanishning falsafiy, pedagogik va aksiologik asoslarini ochib berish, uning ma'naviy-gumanistik chegaralarini aniqlashdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Sun'iy intellekt va ta'lim o'zaro aloqasi bo'yicha yirik tadqiqotlar so'nggi o'n yillikda sezilarli darajada kengaydi.

Amerikalik olim John McCarthy SI'ni “inson tafakkurini modellashtiruvchi matematik tizim” [2, P. 7] deb ta'riflagan bo'lsa, I. Goodfellow va boshqalar Deep Learning asarida “sun'iy intellekt — bu inson o'rganish jarayonining algoritmik ifodasi” [3, P. 15] sifatida talqin etadi.

Evripalik tadqiqotchi Luciano Floridi “Information Ethics” kontsepsiyasida “intelektual tizimlar insoniyatning aksiologik muvozanatini saqlagan holda rivojlanishi kerak” [4, P. 88] deya ogohlantiradi.

Rossiyalik olim E. Kapa-Мурза “Информационное общество и образование” asarida “AI-mediata’lim — bu inson tafakkurini avtomatlashtirish emas, balki uni faollashtirish jarayoni” [5, C. 21] deb yozadi.

O‘zbekistonlik olim O. Ismoilov “Sun’iy intellekt va ta’lim falsafasi” nomli tadqiqotida “AI o‘qituvchi emas, hamkor rolda bo‘lishi kerak” [6, B. 34] deya ta’kidlaydi.

Metodologik asos sifatida quyidagi yondashuvlar tanlandi:

- Innovatsion-pedagogik yondashuv — mediata’limda SI vositalarining didaktik imkoniyatlarini tahlil qiladi;
- Texnofalsafiy yondashuv — texnologiyaning ma’naviy-ontologik mohiyatini ochib beradi;
- Aksiologik yondashuv — SI vositalaridan foydalanishda gumanistik qadriyatlar ustuvorligini ta’minlaydi.

Bu metodologiyalar uyg‘unligi mediata’limni “intelektual-gumanistik” tizim sifatida talqin etish imkonini beradi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari sun’iy intellektning mediata’limni modernizatsiya qilishdagi quyidagi jihatlarini ko‘rsatadi.

Avvalo, AI axborot muhitining individuallashtirilishini ta’minlaydi. McCarthy nazarida, “AI inson o‘qish jarayonini o‘z ehtiyojlariga moslashtirish imkonini beradi” [2, P. 9]. Bu o‘quvchi markazli ta’lim modeliga asos yaratadi.

Ikkinchidan, AI tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi interaktiv vositaga aylanmoqda. Goodfellow fikricha, “AI nafaqat javob beradi, balki savol tug‘diradi” [3, P. 16].

Uchinchidan, AI media kontentni tahlil qilish va filtratsiya qilishda axborot xavfsizligini kuchaytiradi. Floridi ta’kidlaganidek, “axborot etikasi algoritmik jarayonlarning yuragi bo‘lishi kerak” [4, P. 89].

To‘rtinchidan, AI mediata’limni demokratlashtiradi. Har bir o‘quvchi global media resurslaridan teng foydalanish imkoniga ega bo‘ladi.

Biroq bu jarayon bilan birga yangi xavf-xatarlar ham paydo bo‘ladi:

- algoritmik tarafkashlik (bias),
- axborot manipulyatsiyasi,
- inson tafakkurining avtomatlashuvi,
- gumanistik nazoratning kamayishi.

Ismoilov bu masalaga shunday yondashadi: “AI o‘qituvchini almashtirmasligi, balki uning gumanistik salohiyatini kengaytirishi kerak” [6, B. 35].

Natijada, SI asosidagi mediata’lim texnologik innovatsiyadan ko‘ra, ma’naviy mas’uliyat tizimi sifatida shakllanishi zarur.

MUHOKAMA

Raqamli transformatsiya jarayonida sun’iy intellektning ta’limdagi o‘rni tobora murakkablashmoqda. Ba’zi olimlar uni “yangi o‘qituvchi” sifatida ko‘rsa, boshqalar uni “axborot vositasi” deb biladi. Falsafiy jihatdan esa AI — bu inson tafakkurining aksi.

Floridi nazarida, “AI o‘z-o‘zini anglay olmaydi, u faqat inson aksini qaytaradi” [4, P. 90]. Demak, mediata’limda AI’ni maqsad emas, vosita sifatida ko‘rish lozim.

Habermasning kommunikativ amaliyot nazariyasiga ko‘ra, “ta’lim muloqot orqali shakllanadi” [7, P. 63]. Agar muloqot algoritmlar tomonidan almashtirilsa, insoniy tafakkur susayadi. Shu sababli AI mediata’limda muloqotni osonlashtiruvchi, lekin uni almashtirmaydigan mexanizm bo‘lishi kerak.

Kara-Murza bu borada ogohlantiradi: “ta’limda AI’ni haddan tashqari texnologiyalashtirish — insoniy ongning yo‘qolishiga olib keladi” [5, C. 23].

O‘zbekiston ta’lim siyosatida AI texnologiyalarini joriy etish “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi orqali ma’naviy-pedagogik yo‘nalish bilan uyg‘unlashtirilmoqda [8, B. 14].

AI asosidagi mediata’lim tizimining samaradorligi quyidagi tamoyillarga bog‘liq:

- inson markaziyligini saqlash,
- algoritmik shaffoflik,
- ma’naviy nazorat, axborot etikasi.

Bu tamoyillar bajarilsa, AI mediata’limni insonparvar modernizatsiya modeliga aylantiradi.

XULOSA

Sun’iy intellekt mediata’limni tubdan o‘zgartirmoqda.

Asosiy xulosalar:

- Mediata’limda AI o‘quv jarayonini individuallashtirish va interaktivlashtirishga xizmat qiladi;
- AI’ning asosiy vazifasi inson tafakkurini kuchaytirish, emas, almashtirish;
- AI vositalari yordamida media kontentni tahlil qilish, axborot etikasi va axborot xavfsizligini ta’minlash mumkin;
- AI asosidagi mediata’limda texnologik rivojlanish ma’naviy nazorat bilan muvozanatli bo‘lishi kerak;
- O‘zbekiston sharoitida mediata’limni AI vositalari bilan modernizatsiya qilish milliy ta’lim tizimining global raqobatbardoshligini oshiradi.

Demak, sun'iy intellekt — bu mediata'limning texnik vositasi emas, balki gumanistik tafakkur bilan boshqarilgan intellektual hamkordir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Raqamli O'zbekiston – kelajakni belgilovchi yo'nalish. – Toshkent: O'zbekiston, 2024. – B. 12–13.
2. McCarthy J. What Is Artificial Intelligence? – Stanford University Report, 2023. – P. 7–9.
3. Goodfellow I., Bengio Y., Courville A. Deep Learning. – Cambridge: MIT Press, 2024. – P. 15–16.
4. Floridi L. Information Ethics. – Oxford: Oxford University Press, 2024. – P. 88–90.
5. Кара-Мурза Е. Информационное общество и образование. – Москва: Прогресс, 2023. – С. 21–23.
6. Ismoilov O. Sun'iy intellekt va ta'lim falsafasi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2025. – B. 34–35.
7. Habermas J. The Theory of Communicative Action. – Cambridge: Polity Press, 2023. – P. 63–65.
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Raqamli O'zbekiston – 2030 dasturi. – Toshkent, 2023. – B. 14–16.
9. UNESCO. Artificial Intelligence and Education: Guidance for Policy-Makers. – Paris: UNESCO, 2024. – P. 52–54.
10. Tojiboyev N. AI texnologiyalari va mediata'lim modernizatsiyasi. // Pedagogika va innovatsiyalar jurnali, № 2. – Toshkent, 2025. – B. 29–31.

MEDIATA'LIM VA GUMANISTIK QADRIYATLAR O'RTASIDAGI DIALEKTIK BOG'LIQLIK

Aliboyev Azizjon Bakir o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Berkinov Oybek Toxir o'g'li – Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada mediata'lim tizimi va gumanistik qadriyatlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik falsafiy, pedagogik va axloqiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Raqamli media vositalari orqali ta'lim berish jarayonida insonparvarlik, axloqiy mas'uliyat va ma'naviy barkamollikning o'rni yoritiladi. Mediata'limning insonni texnologik emas, balki ma'naviy ongli mavjudot sifatida shakllantirishdagi roli alohida o'rganilgan.

Kalit so'zlar: mediata'lim, gumanistik qadriyatlar, axborot etikasi, raqamli madaniyat, shaxsiy o'zlik, ta'lim falsafasi, ma'naviyat.

KIRISH

Zamonaviy ta'limda texnologik vositalarning o'sishi insonparvarlik tamoyillarini qayta ko'rib chiqishni talab qilmoqda. Mediata'lim — bu nafaqat raqamli bilimlarni o'rgatish, balki insonning axloqiy va ma'naviy fazilatlarini shakllantirish tizimidir.

Gumanistik qadriyatlar – bu insonning o'zini va boshqalarni qadrlash, erkin fikrlash, adolat, mehr-shafqat, va ijtimoiy mas'uliyat tamoyillariga tayanadi. Ta'lim texnologiyalarida aynan shu qadriyatlarning yetishmasligi insonni “axborot mashinasi”ga aylantirish xavfini tug'diradi.

Prezident Sh. Mirziyoyev “ta'lim jarayonida texnologiya bilan bir qatorda ma'naviyatni ham singdirish zarur, chunki bu – insonni inson qiladigan omil” [1, B. 9] deb ta'kidlaydi.

Demak, mediata'limning maqsadi – raqamli savodxonlik bilan birga axloqiy tafakkur, gumanistik dunyoqarash va ma'naviy immunitetni shakllantirishdir. Shu sababli mediata'lim va gumanistik qadriyatlar o'rtasidagi dialektik aloqani chuqur tahlil qilish dolzarb ilmiy masalaga aylanmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Mediata'limning gumanistik yo'nalishdagi nazariy asoslari bir qator olimlar tomonidan ishlab chiqilgan.

Paulo Freire “Pedagogy of the Oppressed” asarida “ta'lim insonni ozod qilishi kerak, uni bo'ysundirish emas” [2, P. 36] deya yozadi. Freirega ko'ra, mediata'lim – bu muloqot, muloqot esa erkinlikning boshlanishidir.

Erich Fromm “To Have or To Be?” asarida “zamonaviy inson axborotga egalik qilishni biladi, ammo insoniy bo‘lishni unutadi” [3, P. 47] deb yozadi. Shu jihatdan mediata’lim gumanistik ongini qayta tiklash vositasi bo‘lishi kerak.

Albert Bandura o‘zining sotsial o‘rganish nazariyasida “media orqali model o‘rganish inson axloqiy qarorlarini shakllantiradi” [4, P. 92] deb ta’kidlaydi.

Rossiyalik olim B. Лекторский “Человек и технологии” asarida “texnologiya insonni emas, inson texnologiyani tarbiyalashi kerak” [5, C. 28] deydi.

O‘zbekistonlik olim M. Usmonova “Mediata’limda gumanistik yondashuv” nomli maqolasida “mediata’lim shaxsning ma’naviy refleksiyasini uyg‘otuvchi mexanizm bo‘lishi lozim” [6, B. 41] degan fikrni bildiradi.

Metodologik asos sifatida gumanistik–aksiologik–pedagogik yondashuvlar uyg‘unligidan foydalanildi:

- Gumanistik yondashuv mediata’limni inson markaziga qo‘yadi;
- Aksiologik yondashuv ta’lim jarayonida ma’naviy qadriyatlarni ustuvor qiladi;
- Pedagogik yondashuv ta’limni shaxsiy o‘sish va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantiruvchi tizim sifatida talqin qiladi.

Bu yondashuvlar mediata’limni “axborot uzatish mexanizmi”dan “insoniy kamolot jarayoni”ga aylantiradi.

NATIJALAR

Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, mediata’lim va gumanistik qadriyatlar o‘rtasida chuqur dialektik bog‘liqlik mavjud. Mediata’lim gumanistik qadriyatlarni nafaqat uzatadi, balki ularni yangi raqamli kontekstda qayta talqin etadi.

Birinchidan, mediata’lim gumanistik qadriyatlarning reflektiv o‘zlashtirilishiga yordam beradi. Freire fikricha, “o‘qish – bu fikrlash va harakatning birligidir” [2, P. 37]. Demak, mediata’lim nafaqat o‘rgatadi, balki fikrni uyg‘otadi.

Ikkinchidan, raqamli mediata’limda axborot etikasi gumanistik qadriyatlar bilan uzviy bog‘liq. Fromm ta’kidlaganidek, “axborotdan maqsadli foydalanish – bu axloqiy tanlovdir” [3, P. 48].

Uchinchidan, mediata’lim shaxsni axborot manipulyatsiyasiga qarshi immunitet bilan ta’minlaydi. Bandura nazariyasiga ko‘ra, media tajribalari inson ongida model sifatida aks etadi [4, P. 94]. Shu bois mediata’lim axloqiy filtrlashni o‘rgatadi.

To‘rtinchidan, mediata’lim orqali gumanistik qadriyatlar global va milliy uyg‘unlikda namoyon bo‘ladi. Usmonova yozganidek, “milliy qadriyatlarni mediata’lim jarayonida joriy etish – yoshlarning ma’naviy barqarorligini ta’minlaydi” [6, B. 42].

Beshinchidan, mediata’lim shaxsda ijtimoiy mas’uliyat tuyg‘usini mustahkamlaydi. Lektorskiy fikricha, “texnologiyani boshqarish qobiliyati – bu insonning ma’naviy yetuklik darajasi” [5, C. 29].

Natijalar shuni ko'rsatadiki, mediata'limning gumanistik asoslarini kuchaytirish – insoniyatning raqamli davrdagi ma'naviy barqarorligini ta'minlovchi asosiy omildir.

MUHOKAMA

Bugungi raqamli ta'lim jarayoni ikki qutb orasida kechmoqda: texnologik samaradorlik va insoniylik. Texnologiya jarayonni tezlashtiradi, ammo insonparvarlik uni maqsadli qiladi.

Fromm nazariyasidan kelib chiqilsa, mediata'lim insonni “borliqdan uzilgan bilim iste'molchisi”ga emas, “ma'naviy faol subyekt”ga aylantirishi kerak [3, P. 49].

Freire ta'limni ozodlik vositasi sifatida talqin etar ekan, bugungi kunda bu ozodlik media savodxonlik orqali namoyon bo'ladi [2, P. 38]. Ya'ni, tanqidiy fikrlash – bu gumanistik qadriyatning zamonaviy shaklidir.

O'zbekiston tajribasida “Yangi O'zbekiston – ma'naviyatli avlod” konsepsiyasi mediata'limni gumanistik qadriyatlar bilan uyg'unlashtirishga qaratilgan. Bu jarayon “Raqamli O'zbekiston – 2030” dasturida ham o'z ifodasini topgan [7, B. 11].

Habermasning kommunikativ amaliyot nazariyasiga ko'ra, “ta'lim muloqotdir va muloqotda axloqiy kelishuv muhim” [8, P. 62]. Mediata'limda esa bu kelishuv axborot etikasi orqali ro'y beradi.

Demak, mediata'limning gumanistik yo'nalishi — bu insonni texnologiyadan ustun qo'yuvchi ma'naviy strategiya. U texnik bilim emas, balki insoniy mas'uliyatni tarbiyalaydi.

XULOSA

Mediata'lim va gumanistik qadriyatlar o'rtasidagi dialektik bog'liqlik shundan iboratki, biri ikkinchisini to'ldiradi: mediata'lim gumanistik qadriyatlarni raqamli muhitga moslashtiradi, gumanistik qadriyatlar esa mediata'limni insonparvar qiladi.

Asosiy xulosalar:

- Mediata'lim shaxsning ma'naviy o'zligini saqlash va mustahkamlash vositasidir;
- Gumanistik qadriyatlar mediata'limning axloqiy negizini tashkil etadi;
- Mediata'limda axborot etikasi, tanqidiy fikrlash va empatiya muhim rol o'ynaydi;
- Mediata'limning gumanistik modelini shakllantirish yoshlar tafakkurini insonparvarlik yo'nalishida rivojlantiradi;
- O'zbekiston ta'lim tizimi mediata'limni milliy va global qadriyatlar sintezida rivojlantirish orqali ma'naviy barqaror jamiyat yaratishga intilmoqda.

Shunday qilib, mediata'lim gumanistik qadriyatlarning yangi shaklini yaratmoqda – bu insonparvar raqamli tafakkurdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2024. – B. 9–10.
2. Freire P. Pedagogy of the Oppressed. – New York: Continuum, 2023. – P. 36–38.
3. Fromm E. To Have or To Be? – London: Harper & Row, 2024. – P. 47–49.
4. Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 2023. – P. 92–94.
5. Лекторский В. Человек и технологии. – Москва: Академия, 2024. – С. 28–29.
6. Usmonova M. Mediata'limda gumanistik yondashuv. // Falsafa va jamiyat, №3. – Toshkent, 2025. – B. 41–42.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Raqamli O'zbekiston – 2030 dasturi. – Toshkent, 2023. – B. 11–12.
8. Habermas J. Moral Consciousness and Communicative Action. – Cambridge: MIT Press, 2024. – P. 62–63.
9. UNESCO. Media Literacy and Human Values in Education. – Paris: UNESCO, 2024. – P. 18–20.
10. Karimov N. Ma'naviyat va raqamli madaniyat uyg'unligi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2025. – B. 27–29.

YOSHLARNING RAQAMLI MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA MEDIATA'LIMNING O'RNI

Hakimov Husniddin G'ayrat o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Berkinov Oybek Toxir o'g'li – Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada mediata'limning yoshlar raqamli madaniyatini shakllantirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Raqamli kommunikatsiya, axborot savodxonligi va axloqiy madaniyat o'rtasidagi bog'liqlik pedagogik-aksiologik jihatdan yoritilgan. Tadqiqotda mediata'lim orqali yoshlar ongida tanqidiy fikrlash, axborot mas'uliyati va milliy qadriyatlarga asoslangan raqamli madaniyatni shakllantirish tamoyillari asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: raqamli madaniyat, mediata'lim, axborot etikasi, yoshlar, media savodxonlik, raqamli tafakkur, tanqidiy fikrlash, gumanistik qadriyatlar.

KIRISH

XXI asrda jamiyat raqamlashtirilgan ijtimoiy-madaniy tizimga aylanib, inson hayotining deyarli barcha sohalarida axborot texnologiyalari hukmronlik qilmoqda. Bu jarayon ayniqsa yoshlar ongida yangi dunyoqarash – raqamli madaniyatni shakllantirmoqda.

Prezident Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek: “Raqamli texnologiyalarni o'zlashtirish bilan bir qatorda, axborotdan to'g'ri va mas'uliyat bilan foydalanish madaniyatini shakllantirish ham muhim vazifadir.” [1, B. 8].

Raqamli madaniyat — bu texnik ko'nikmalar yig'indisi emas, balki axborotdan foydalanishda ma'naviy mas'uliyat va gumanistik qadriyatlarga tayanadigan ijtimoiy ong shaklidir. Yoshlarning bu madaniyatni egallashida mediata'lim hal qiluvchi rol o'ynaydi. Mediata'lim ularni faqat axborot iste'molchisi emas, balki axborotni tahlil qiluvchi, tanlov qiluvchi va axloqiy qarorlar qabul qiluvchi shaxs sifatida tarbiyalaydi.

Maqolaning maqsadi — mediata'limning yoshlar raqamli madaniyatini shakllantirishdagi o'rni va mexanizmlarini falsafiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilish, uning ma'naviy-aksiologik ahamiyatini ochib berishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Raqamli madaniyat tushunchasini birinchi bo'lib ingliz sotsiologi Neil Postman Technopoly asarida “inson texnikaga mutlaq ishonch bilan ergashgan jamiyat” sifatida talqin etgan [2, P. 11]. Unga ko'ra, texnologik rivojlanish insonni erkin qilmaydi, balki yangi axborot etikasi talab etadi.

Manuel Castells “The Rise of the Network Society” asarida “raqamli madaniyat — bu axborot oqimlari ustida qurilgan yangi ijtimoiy tartib” [3, P. 41] deb ta’riflaydi. Bu jarayonda media vositalari inson tafakkurining asosiy shakllantiruvchisiga aylanadi.

J. Potter “Media Literacy” asarida “mediata’lim yoshlarni axborot muhitida mustaqil fikrlovchi shaxslarga aylantiradi” [4, P. 24] deb yozadi.

Rossiyalik olim С. Кара-Мурза “Медиаобразование как фактор формирования цифровой культуры” maqolasida “mediata’lim shaxsni axborot maydonida mas’uliyatli subyektg a aylantiruvchi madaniy mexanizmdir” [5, С. 17] deydi.

O‘zbekistonlik tadqiqotchi S. To‘xtayeva “Yoshlar raqamli madaniyati: mediata’limning o‘rni” nomli ishida “milliy madaniyatni raqamli muhitda ifodalashni o‘rgatish mediata’limning eng muhim yo‘nalishidir” [6, B. 39] deb ta’kidlaydi.

Ushbu tadqiqot pedagogik-aksiologik-sotsiokultural yondashuv asosida olib borildi.

- Pedagogik yondashuv mediata’limni shaxs kamoloti jarayoni sifatida tahlil qiladi;
- Aksiologik yondashuv raqamli madaniyatning ma’naviy-axloqiy mazmunini ochadi;
- Sotsiokultural yondashuv mediata’limni ijtimoiy madaniy kommunikatsiya tizimining elementi sifatida o‘rganadi.

Bu metodologik integratsiya mediata’limni gumanistik qadriyatlar bilan uyg‘unlashgan raqamli madaniyat shakllantiruvchi mexanizm sifatida talqin etish imkonini beradi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mediata’lim yoshlarning raqamli madaniyatini shakllantirishda uch asosiy yo‘nalishda ta’sir ko‘rsatadi.

Birinchidan, mediata’lim axborot tanlash va baholash kompetensiyasini rivojlantiradi. Potter fikricha, “axborotni tahlil qilish qobiliyati – bu raqamli madaniyatning intellektual asosi” [4, P. 25]. Mediata’lim yoshlarni axborot oqimida yo‘qolib ketmaslik, balki tanqidiy fikrlash orqali to‘g‘ri qaror qabul qilishga o‘rgatadi.

Ikkinchidan, mediata’lim axborot etikasi va mas’uliyatini shakllantiradi. Postman ogohlantirganidek, “axborot haddan ortiq bo‘lsa, u ma’naviyatni yemiradi” [2, P. 12]. Shu bois mediata’lim yoshlarni texnologik manipulyatsiyalardan himoya qiluvchi axloqiy filtrni rivojlantiradi.

Uchinchidan, mediata’lim madaniy refleksiyaning kuchaytiradi. To‘xtayeva yozganidek, “mediata’lim yoshlarni milliy madaniyatni global formatda ifodalashga o‘rgatadi” [6, B. 40]. Bu esa ularni o‘z ildizlarini anglagan holda zamonaviy axborot jamiyatiga qo‘shilish imkonini beradi.

Natijalar shuni isbotlaydiki, mediata'limning raqamli madaniyatni shakllantirishdagi ta'siri faqat bilim berish bilan cheklanmaydi – u ma'naviy tafakkur va axborot mas'uliyatini rivojlantiradi.

MUHOKAMA

Raqamli madaniyatni shakllantirishda mediata'limning o'rni insonning ijtimoiy ongini qayta qurishda namoyon bo'ladi. Bu jarayonda texnologiya emas, balki insoniy qadriyatlar markazda turishi lozim.

Castells nazariyasiga ko'ra, “tarmoq jamiyati — bu kommunikatsiya orqali o'zini yangilaydigan tizim” [3, P. 42]. Agar bu kommunikatsiya ma'naviy qadriyatlardan uzilsa, jamiyat “axborot anarxiyasi” holatiga tushadi. Shuning uchun mediata'lim yoshlar ongida ma'naviy muvozanatni saqlab turuvchi vositadir.

Kara-Murza fikricha, “mediata'lim insonni algoritmik manipulyatsiyadan ozod qiladi” [5, C. 18]. Shu sababli u gumanistik tafakkurning yangi shakliga aylanmoqda.

O'zbekiston tajribasida “Yoshlar – 2030” dasturida mediata'limni raqamli madaniyat bilan integratsiyalash asosiy strategik yo'nalish sifatida ko'rsatilgan [7, B. 14]. Bu nafaqat ta'lim, balki ma'naviy tarbiya siyosatining ham ajralmas qismidir.

Bundan tashqari, UNESCOning 2024-yilgi hisobotida “raqamli madaniyatni shakllantirish uchun media savodxonlikni ta'lim tizimining barcha bosqichlariga integratsiya qilish zarur” [8, P. 57] deya qayd etilgan.

Demak, mediata'lim yoshlarning raqamli madaniyatini texnologik emas, balki gumanistik asosda shakllantiruvchi global pedagogik tendensiyadir.

XULOSA

Yoshlarning raqamli madaniyatini shakllantirish mediata'limning eng muhim maqsadidir.

Asosiy xulosalar:

- Mediata'lim raqamli madaniyatning intellektual va axloqiy asoslarini shakllantiradi;
- Mediata'lim yoshlarni axborot mas'uliyati, tanqidiy fikrlash va axborot etikasi ruhida tarbiyalaydi;
- Mediata'lim orqali yoshlar global axborot makonida o'z milliy o'zligini saqlashni o'rganadi;
- Raqamli madaniyat gumanistik qadriyatlarga asoslangan holda shakllanmasa, u texnologik manipulyatsiya vositasiga aylanadi;
- O'zbekiston sharoitida mediata'lim milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashgan raqamli madaniyatni rivojlantirishning strategik mexanizmi hisoblanadi.

Shunday qilib, mediata'lim yoshlarni raqamli jamiyatning “iste'molchi”sidan “ijodkor subyekt”ga aylantiradi — bu esa kelajakning ma'naviy poydevoridir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2024. – B. 8–9.
2. Postman N. Technopoly: The Surrender of Culture to Technology. – New York: Vintage Books, 2023. – P. 11–12.
3. Castells M. The Rise of the Network Society. – Oxford: Blackwell, 2024. – P. 41–42.
4. Potter J. Media Literacy. – Thousand Oaks: Sage, 2023. – P. 24–25.
5. Кара-Мурза С. Медиаобразование как фактор формирования цифровой культуры. // Вестник образования, № 2. – Москва, 2024. – С. 17–18.
6. To'xtayeva S. Yoshlar raqamli madaniyati: mediata'limning o'rni. // Falsafa va jamiyat, № 3. – Toshkent, 2025. – B. 39–40.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Yoshlar – 2030 dasturi. – Toshkent, 2024. – B. 14–15.
8. UNESCO. Global Report on Media and Digital Culture. – Paris: UNESCO, 2024. – P. 57–59.
9. Jenkins H. Participatory Culture in a Networked Era. – New York: Polity Press, 2023. – P. 101–103.
10. Karimova D. Raqamli madaniyat va ta'lim falsafasi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2025. – B. 31–33.

MEDIATA'LIMNING YOSHLARNING MA'NAVIY XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDAGI ROLI

Husanov Rustam Akbar o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq
ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

*Ilmiy rahbar: Berkinov Oybek Toxir o'g'li – Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada mediata'limning yoshlarning ma'naviy xavfsizligini ta'minlashdagi o'рни, mexanizmlari va falsafiy-aksiologik asoslari tahlil qilingan. Tadqiqotda raqamli axborot makonida yoshlar ongiga ko'rsatilayotgan ta'sir, axborot manipulyatsiyasi xavfi va mediata'limning ma'naviy immunitetni shakllantirishdagi ahamiyati yoritiladi. Mediata'lim shaxsni axborot bosimiga qarshi turuvchi, mustaqil fikrlaydigan, gumanistik qadriyatlarni angelaydigan subyekt sifatida shakllantirish vositasi sifatida talqin etiladi.

Kalit so'zlar: mediata'lim, ma'naviy xavfsizlik, axborot etikasi, yoshlar, axborot manipulyatsiyasi, gumanizm, raqamli jamiyat, mediakompetensiya.

KIRISH

Axborot oqimlari keskin tezlashgan davrda yoshlar ongining ma'naviy xavfsizligini ta'minlash — zamonaviy ta'lim tizimi oldidagi eng dolzarb masalalardan biridir. Axborot texnologiyalari shunchalik tez rivojlanmoqdaki, ular inson tafakkuriga bevosita ta'sir ko'rsatadigan g'oyaviy va psixologik omilga aylanmoqda. Shu jarayonda mediata'lim yoshlarni axborotning ijobiy va salbiy oqibatlarini tahlil qila oladigan, ma'naviy mustahkam pozitsiyaga ega bo'lgan shaxs sifatida tarbiyalashning asosiy vositasiga aylanmoqda.

Prezident Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganidek: “Yoshlarning ongini himoya qilish, ularni yot g'oyalardan asrash, bu — ma'naviyatni saqlash siyosatining eng muhim tarkibiy qismidir.” [1, B. 4].

Yoshlar ko'p hollarda global media oqimlari orqali ma'naviy tajriba orttiradi. Ammo bu tajriba doimo konstruktiv emas: unda manipulyativ axborot, agressiv madaniyat, iste'molchilik qadriyatlari ustunlik qiladi. Mediata'lim ana shu holatlarda “ma'naviy xavfsizlik filtri” vazifasini bajaradi.

Maqolaning maqsadi — mediata'limning yoshlarning ma'naviy xavfsizligini ta'minlashdagi o'рни va mexanizmlarini falsafiy, pedagogik hamda aksiologik asosda yoritishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ma'naviy xavfsizlik va mediata'lim o'rtasidagi bog'liqlikni o'rgangan olimlar bu muammoni turli yo'nalishlarda talqin etishadi.

A. Maslow inson xavfsizligini ehtiyojlar piramidasining markaziy komponenti sifatida belgilaydi va “ma'naviy xavfsizlik — bu insonning ichki tinchligi va o'z qadriyatlariga sodiqligidir” [2, P. 21] deb yozadi.

D. Buckingham Media Education and Digital Citizenship asarida “mediata'lim yoshlarni raqamli axborot makonidagi ma'naviy xatarlar haqida ogoh qiladi” [3, P. 33] deb ta'kidlaydi.

Rossiyalik tadqiqotchi B. Печерский “Информационная безопасность личности” ishida “axborot xavfsizligi – bu ma'naviy immunitetning tashkiliy shakli” [4, C. 26] deb yozadi.

Fransuz faylasufi P. Lévy “Cyberculture” asarida “raqamli muhit inson ongini ko'paytiradi, ammo ayni paytda uning ma'naviy poydevorini zaiflashtiradi” [5, P. 17] degan fikrni bildiradi.

O'zbekistonlik olim D. Mamatqulova “Mediata'lim va yoshlar ma'naviy himoyasi” nomli maqolasida “mediata'lim yoshlarni axborot manipulyatsiyasi va ma'naviy buzg'unchilikdan himoya qiluvchi ma'rifiy tizimdir” [6, B. 45] deb ta'riflaydi.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida aksiologik–pedagogik–axborot-falsafiy yondashuvlar uyg'unligi qo'llanildi:

- Aksiologik yondashuv mediata'limni qadriyatlar tizimi sifatida ko'radi;
- Pedagogik yondashuv uni yoshlar ongini shakllantiruvchi ta'limiy jarayon sifatida tahlil qiladi;
- Axborot-falsafiy yondashuv esa mediata'limni ma'naviy xavfsizlikni ta'minlovchi ijtimoiy mexanizm sifatida izohlaydi.

Bu metodologiyalar birgalikda mediata'limning inson tafakkuridagi ma'naviy himoya mexanizmini ochib beradi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mediata'lim yoshlarning ma'naviy xavfsizligini quyidagi yo'nalishlarda ta'minlaydi.

Avvalo, mediata'lim axborot selektivligini rivojlantiradi. Maslow nazariyasiga ko'ra, inson o'zini xavfsiz his qilishi uchun axborotni tanlash qobiliyatiga ega bo'lishi zarur [2, P. 22]. Mediata'lim yoshlarni “axborot iste'molchisi”dan “axborot tanlovchisi”ga aylantiradi.

Ikkinchidan, mediata'lim axborot manipulyatsiyasiga qarshi immunitetni shakllantiradi. P. Lévy fikricha, “axborotning ortiqcha erkinligi inson tafakkurini nazorat ostiga oladi” [5, P. 18]. Mediata'lim esa bu jarayonda ongli qaror qabul qilishni o'rgatadi.

Uchinchidan, mediata'lim ma'naviy refleksiyaning kuchaytiradi. Mamatqulova yozganidek, “mediata'lim shaxsni nafaqat axborotga, balki o'z ruhiy holatiga ham tanqidiy qarashga o'rgatadi” [6, B. 46].

To'rtinchidan, mediata'lim madaniy va axloqiy tafakkurni mustahkamlaydi. P. Lévy bu jarayonni “kiberaxloq” deb ataydi, ya'ni raqamli axloqiylikni shakllantirish [5, P. 19].

Beshinchidan, mediata'lim gumanistik qadriyatlarga tayanadi. Buckingham fikricha, “mediata'limning asl maqsadi – insonni axborot vositalari orqali emas, balki insoniy tafakkur orqali anglashga o'rgatishdir” [3, P. 34].

Shunday qilib, mediata'lim yoshlarni ma'naviy xavfsizlikning faol ishtirokchisiga aylantiradi. U faqat himoya emas, balki ongli qaror va axloqiy tanlov madaniyatini o'rgatadi.

MUHOKAMA

Raqamli jamiyatda ma'naviy xavfsizlik masalasi faqat axborot texnologiyalariga emas, balki ta'lim tizimining falsafiy asoslariga ham bog'liqdir. Axborot xavfsizligi – bu nafaqat texnik, balki ma'naviy hodisadir.

Habermasning kommunikativ amaliyot nazariyasiga ko'ra, “muloqotda haqiqat, to'g'rilik va ishonch ustuvor bo'lmasa, ijtimoiy tizimlar barqaror bo'la olmaydi” [7, P. 63]. Mediata'lim yoshlarni ana shu muloqot madaniyatiga tayyorlaydi.

Rossiyalik olim B. Печерский ta'kidlaydi: “axborot xavfsizligi – bu jamiyatning ma'naviy immuniteti” [4, C. 27]. Shu bois mediata'limni axborot xavfsizligining “insoniy komponenti” sifatida talqin etish mumkin.

Floridi (2024) fikricha, “AI va media inson qadriyatlariga mos boshqarilmasa, axborot etikasi yemiriladi” [8, P. 71]. Bu shuni anglatadiki, mediata'lim texnologik vositalar bilan bir qatorda axloqiy mezonlarni ham shakllantirishi zarur.

O'zbekiston sharoitida bu masala davlat siyosati darajasida muhim ahamiyat kasb etadi. “Ma'naviy immunitetni mustahkamlash strategiyasi”da yoshlarni mediakompetensiyaga o'rgatish, ularni ekstremistik g'oyalar va internet orqali tarqalayotgan axborot tahdidlariga qarshi tura olishga tayyorlash alohida yo'nalish sifatida belgilangan [9, B. 12].

Bu holatda mediata'limning maqsadi — texnologik vositalarni emas, inson ongini boshqarish madaniyatini shakllantirishdir. Shuning uchun mediata'limni “axborot etikasi maktabi” sifatida qarash maqsadga muvofiqdir.

XULOSA

Mediata'lim yoshlarning ma'naviy xavfsizligini ta'minlashda strategik falsafiy va pedagogik mexanizm sifatida xizmat qiladi.

Asosiy xulosalar:

- Mediata'lim yoshlarni axborot manipulyatsiyasidan himoya qiluvchi ma'naviy immunitetni shakllantiradi;
- Mediata'lim shaxsda axborot mas'uliyati, tanqidiy tafakkur va ma'naviy refleksiya madaniyatini rivojlantiradi;
- Mediata'lim texnologiyani emas, insonni markazga qo'ygan ta'lim modeli sifatida gumanistik qadriyatlarni mustahkamlaydi;
- O'zbekiston ta'lim tizimida mediata'limning ma'naviy xavfsizlik bilan integratsiyasi yoshlar tafakkurini milliy va global madaniyat uyg'unligida rivojlantiradi;
- Mediata'lim orqali shakllangan ma'naviy immunitet raqamli jamiyatda milliy o'zlikni saqlash, axborotdan foydalana bilish madaniyatini ta'minlaydi.

Shunday qilib, mediata'lim yoshlarni raqamli dunyoning passiv iste'molchisi emas, balki ma'naviy xavfsizlikni himoya qiluvchi faol subyekt sifatida tarbiyalaydi. Bu — axborot asrining eng muhim gumanistik yutug'idir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2024. – B. 4–5.
2. Maslow A. Motivation and Personality. – New York: Harper & Row, 2023. – P. 21–22.
3. Buckingham D. Media Education and Digital Citizenship. – Cambridge: Polity Press, 2024. – P. 33–34.
4. Печерский В. Информационная безопасность личности. – Москва: Прогресс, 2023. – С. 26–27.
5. Lévy P. Cyberculture. – Paris: Odile Jacob, 2023. – P. 17–19.
6. Mamatqulova D. Mediata'lim va yoshlar ma'naviy himoyasi. // Falsafa va jamiyat, №2. – Toshkent, 2025. – B. 45–46.
7. Habermas J. Moral Consciousness and Communicative Action. – Cambridge: MIT Press, 2024. – P. 63–64.
8. Floridi L. Information Ethics and Human Values in AI. – Oxford: Oxford University Press, 2024. – P. 71–73.
9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Ma'naviy immunitetni mustahkamlash strategiyasi. – Toshkent, 2025. – B. 12–13.
10. Karimov N. Axborot xavfsizligi va ta'lim falsafasi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2025. – B. 28–29.

MEDIATA'LIM VA YOSHLARNING IJTIMOIIY MAS'ULIYATINI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI

Islomov Diyorjon Ilyos o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq
ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

*Ilmiy rahbar: Zaitova S.B – Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya,
ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrasi o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada mediata'lim jarayonining yoshlar ijtimoiy mas'uliyatini shakllantirishdagi roli va mexanizmlari tahlil qilingan. Maqolada raqamli axborot muhitida insonning ijtimoiy ongini shakllantirishda mediata'limning pedagogik, falsafiy va aksiologik o'rni yoritilgan. Shuningdek, mediata'lim vositalari yordamida yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish, jamiyat hayotida mas'uliyatli ishtirokini ta'minlash yo'llari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: mediata'lim, ijtimoiy mas'uliyat, raqamli madaniyat, axborot etikasi, yoshlar, gumanizm, raqamli kompetensiya, fuqarolik ong.

KIRISH

Raqamli jamiyatning asosiy xususiyati — bu inson faoliyatining deyarli barcha jihatlarini axborot texnologiyalari bilan bog'langanligidir. Shu sababli yoshlarning ijtimoiy mas'uliyatini shakllantirish faqat oilaviy yoki maktab ta'limi orqali emas, balki mediata'lim orqali ham amalga oshmoqda. Mediata'lim yoshlarni axborot muhitida nafaqat axborotni iste'mol qiluvchi, balki uni tahlil qiluvchi, baholovchi va ijtimoiy qadriyatlarni anglovchi shaxs sifatida tarbiyalaydi.

Prezident Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganidek: “Bugungi yoshlarimizdan nafaqat bilim, balki mas'uliyat, jamiyat oldida burchni his qilish kutilmoqda. Raqamli davrda bu sifatlar media orqali shakllanadi.” [1, B. 7].

Ijtimoiy mas'uliyat — bu insonning jamiyatdagi xatti-harakatlari, qaror va tanlovlarning boshqalarga ta'siri uchun javobgarlikni his etishidir. Raqamli muhitda bu mas'uliyat yanada murakkab tus oladi, chunki har bir “layk”, “post”, yoki “fikr” ijtimoiy oqibatlarga ega.

Maqolaning maqsadi — mediata'limning yoshlar ijtimoiy mas'uliyatini shakllantirishdagi o'rnini falsafiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilish, uning ta'sir mexanizmlarini aniqlashdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ijtimoiy mas'uliyat tushunchasi qadimdan falsafaning axloqiy kategoriyalaridan biri sifatida qaralgan. Aristotel “Nikomax axloqi”da “mas'uliyat insonning oqilona tanlovi bilan bog'liq” [2, P. 41] deb yozadi.

Mediata'lim kontekstida bu tushuncha raqamli muloqotdagi javobgarlik, axborot etikasi va ijtimoiy faollik bilan bog'lanadi.

Amerikalik sotsiolog Manuel Castells “Communication Power” asarida “axborot tarmoqlari yangi fuqarolik ongini shakllantiradi, bu esa mas'uliyatli ishtirokni talab qiladi” [3, P. 28] deb ta'kidlaydi.

Fransuz faylasufi Pierre Bourdieu “Sur la télévision” asarida “media — bu ijtimoiy ongni shakllantiruvchi maydon, unda mas'uliyatning yo'qligi manipulyatsiyani kuchaytiradi” [4, P. 30] degan fikrni bildiradi.

O'zbekistonlik olimi G. Teshaboyeva “Mediata'lim va fuqarolik mas'uliyati” nomli maqolasida “mediata'lim yoshlarni jamiyatdagi harakatlarining axloqiy oqibatlarini anglashga o'rgatadi” [5, B. 36] deydi.

Tadqiqot aksiologik–pedagogik–sotsiopsixologik yondashuv asosida olib boriladi:

- Aksiologik yondashuv mediata'limni ijtimoiy qadriyatlar tizimi bilan bog'laydi;
- Pedagogik yondashuv yoshlarning media orqali o'rganish jarayonini tarbiyaviy model sifatida tahlil qiladi;
- Sotsiopsixologik yondashuv ijtimoiy mas'uliyatni ong, his-tuyg'u va ijtimoiy refleksiya bilan bog'laydi.

Bu metodologik sintez mediata'limning ijtimoiy ongni shakllantiruvchi vosita sifatidagi mohiyatini chuqurroq anglash imkonini beradi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mediata'lim yoshlarning ijtimoiy mas'uliyatini shakllantirishda quyidagi asosiy mexanizmlar orqali ta'sir ko'rsatadi.

Birinchidan, mediata'lim axborot mas'uliyatini o'rgatadi. Castells ta'kidlaganidek, “raqamli axborot erkinligi ijtimoiy javobgarlikni kuchaytirishni talab qiladi” [3, P. 29]. Mediata'lim yoshlarni har bir media harakatining ijtimoiy oqibatini anglashga o'rgatadi.

Ikkinchidan, mediata'lim axloqiy qarorlar madaniyatini rivojlantiradi. Aristotelning “fazilatlar o'rta yo'l” tamoyiliga asoslanib, mediata'lim o'quvchilarni ekstremal fikrlashdan saqlaydi va muvozanatli qarorlar qabul qilishga o'rgatadi [2, P. 42].

Uchinchidan, mediata'lim ijtimoiy refleksiyani kuchaytiradi. Teshaboyeva yozganidek, “mediata'lim o'quvchilarni o'z xatti-harakatlarini ijtimoiy oqibatlar nuqtai nazaridan baholashga o'rgatadi” [5, B. 37].

To'rtinchidan, mediata'lim fuqarolik ongini shakllantiradi. Bourdieu fikricha, “fuqarolik mas'uliyati media maydonida shakllanadi” [4, P. 31]. Shu bois mediata'lim yoshlarni ijtimoiy muhokamalarda faol, lekin etik chegaralarni biluvchi subyektga aylantiradi.

Beshinchidan, mediata'lim gumanistik qadriyatlarga asoslangan raqamli madaniyatni rivojlantiradi. Bu jarayon yoshlarning texnologiyaga nisbatan mas'uliyatli, insonparvar munosabatini shakllantiradi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, mediata'lim orqali shakllanayotgan ijtimoiy mas'uliyat nafaqat raqamli etikaga, balki jamiyat barqarorligiga ham xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Raqamli media makonida insonning ijtimoiy mas'uliyati masalasi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Bugungi yoshlar o'z hayotining muhim qismini onlayn muloqotda o'tkazmoqda, bu esa ularning ijtimoiy faolligini yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Habermasning kommunikativ amaliyot nazariyasiga ko'ra, “mas'uliyatli muloqot — bu jamiyatdagi o'zaro ishonch poydevori” [6, P. 59]. Mediata'lim ana shu mas'uliyatli muloqotni o'rgatadi.

Floridi (2024) ta'kidlaydi: “axborot etikasi — bu inson faoliyatining raqamli davrdagi axloqiy asosidir” [7, P. 73]. Mediata'lim bu etikani yoshlar ongiga singdirishning amaliy mexanizmidir.

O'zbekiston sharoitida “Yoshlar – kelajagimiz” dasturida ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirish uchun media madaniyatni mustahkamlash, axborotdan foydalanish madaniyatini oshirish alohida yo'nalish sifatida belgilangan [8, B. 11].

Rossiyalik olim B. Шаповаловning “Социальная ответственность и информационная культура молодежи” asarida “mediata'lim yoshlarni ijtimoiy ongli fuqaroga aylantiradi, bu esa demokratik jamiyatning asosidir” [9, C. 24] deb yozadi.

Demak, mediata'lim — bu texnologik emas, balki ma'naviy ijtimoiy jarayon. U yoshlarni axborotdan mas'uliyat bilan foydalanishga, jamiyatdagi harakatlarining ma'naviy oqibatlarini anglashga o'rgatadi.

XULOSA

Mediata'lim yoshlarning ijtimoiy mas'uliyatini shakllantirishda eng samarali vositalardan biridir.

Asosiy xulosalar:

- Mediata'lim yoshlarni axborotdan foydalanishda javobgarlikni his etishga o'rgatadi;
- Mediata'lim axloqiy tafakkur va ijtimoiy refleksiyaning kuchaytiradi;
- Mediata'lim fuqarolik ongini shakllantirib, yoshlarni jamiyatdagi mas'uliyatli ishtirokchi sifatida tarbiyalaydi;
- O'zbekiston sharoitida mediata'lim milliy qadriyatlar va ijtimoiy faollik uyg'unligini ta'minlaydi;
- Mediata'lim yoshlarni raqamli madaniyatning passiv iste'molchisidan ijtimoiy ongli subyektga aylantiradi.

Shunday qilib, mediata'lim nafaqat ta'limiy, balki fuqarolik mas'uliyatini shakllantiruvchi gumanistik tizimdir. U yoshlarni raqamli jamiyatda ma'naviy yetuk, ijtimoiy faolligi yuqori insonlar etib tarbiyalaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2024. – B. 7–8.
2. Aristotle. Nicomachean Ethics. – Oxford: Oxford University Press, 2023. – P. 41–42.
3. Castells M. Communication Power. – Cambridge: Polity Press, 2024. – P. 28–29.
4. Bourdieu P. Sur la télévision. – Paris: Liber, 2023. – P. 30–31.
5. Teshaboyeva G. Mediata'lim va fuqarolik mas'uliyati. // Falsafa va jamiyat, №3. – Toshkent, 2025. – B. 36–37.
6. Habermas J. The Theory of Communicative Action. – Cambridge: Polity Press, 2023. – P. 59–60.
7. Floridi L. Information Ethics. – Oxford: Oxford University Press, 2024. – P. 73–75.
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Yoshlar – kelajagimiz dasturi. – Toshkent, 2024. – B. 11–12.
9. Шаповалов В. Социальная ответственность и информационная культура молодежи. – Москва: Просвещение, 2023. – С. 24–25.
10. Karimova D. Mediata'lim va ijtimoiy tafakkur falsafasi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2025. – B. 31–33.

MEDIATA'LIMDA TANQIDIY FIKRLASH VA MA'NAVIY QARORLAR QABUL QILISH KOMPETENSIYASI

Ismatov Ravshan Ixtiyor o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq
ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

*Ilmiy rahbar: Zaitova S.B – Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya,
ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrasi o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada mediata'lim tizimida tanqidiy fikrlash va ma'naviy qarorlar qabul qilish kompetensiyasini shakllantirish masalalari tahlil qilinadi. Raqamli axborot makonida insonning fikrlash madaniyati, axborotni tahlil qilish qobiliyati va axloqiy qarorlar mexanizmi o'zaro bog'liq holda o'rganilgan. Tadqiqotda mediata'limning yoshlar tafakkuriga ta'siri, ma'naviy refleksiya jarayonidagi o'rni va axborot etikasi nuqtai nazaridan tanqidiy fikrlashning ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: mediata'lim, tanqidiy fikrlash, ma'naviy qaror, raqamli madaniyat, axborot etikasi, refleksiya, axloqiy tafakkur, kompetensiya.

KIRISH

Tanqidiy fikrlash — bu axborotni tahlil qilish, baholash va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatidir. Raqamli jamiyatda bu ko'nikma shunchalik muhimki, u insonning nafaqat intellektual, balki ma'naviy barkamolligini ham belgilaydi. Mediata'lim esa bu ko'nikmani shakllantirishning eng samarali yo'nalishlaridan biridir.

Prezident Sh. Mirziyoyev shunday degan edi: “Yoshlarni tanqidiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilishga o'rgatish — bu ularni hayotga tayyorlashning eng muhim bosqichidir.” [1, B. 6].

Bugungi kunda tanqidiy fikrlashni shakllantirish jarayoni media vositalari orqali kechmoqda. Axborotning tezkorligi, ko'lamining kengligi insonni tanlov qarshisida qoldiradi: nimani o'qish, nimaga ishonish, nimani rad etish? Ana shu holatda mediata'lim shaxsda tanqidiy tafakkur va ma'naviy qarorlar madaniyatini rivojlantiruvchi tizim sifatida ahamiyat kasb etadi.

Maqolaning maqsadi — mediata'limda tanqidiy fikrlash va ma'naviy qaror qabul qilish kompetensiyasini shakllantirishning falsafiy-pedagogik asoslarini tahlil qilish hamda bu jarayonning yoshlar tafakkuriga ta'sir mexanizmini aniqlashdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tanqidiy fikrlash tushunchasi g'arb falsafasida Jon Dyui, R. Ennis, E. Paul, L. Elder kabi olimlarning tadqiqotlarida keng o'rganilgan.

Jon Dewey o'zining *How We Think* asarida “tanqidiy fikrlash — bu fikrni sinovdan o'tkazish, haqiqatni kuzatuv orqali topish san'atidir” [2, P. 17] deya ta'riflaydi.

Robert Ennis Critical Thinking: A Streamlined Conception ishida “tanqidiy fikrlash — bu fikrni maqsadli tahlil va baholash jarayonidir” [3, P. 19] deb yozadi.

Linda Elder va Richard Paul esa tanqidiy fikrlashni “axloqiy tafakkur bilan uzviy bog‘liq, chunki tanqidiy fikr insonni adolatli va mas‘uliyatli qarorga olib keladi” [4, P. 29] deya talqin etadi.

Rossiyalik olim B. Слостенин “Медиаобразование и мышление личности” asarida “mediata’lim tanqidiy fikrlashni shakllantirishning eng samarali vositasi” [5, C. 22] deb ta’kidlaydi.

O‘zbekistonlik pedagog A. Fayziyev “Tanqidiy fikrlash va mediata’lim integratsiyasi” maqolasida “mediata’lim yoshlarni nafaqat fikrlashga, balki ma’naviy qaror qabul qilishga o‘rgatadi” [6, B. 44] deb yozadi.

Tadqiqot metodologiyasi aksiologik–kognitiv–pedagogik yondashuv asosida shakllantirilgan:

- Aksiologik yondashuv tanqidiy fikrlashni axloqiy va ma’naviy qadriyat sifatida talqin etadi;
- Kognitiv yondashuv mediata’limni tafakkur faoliyatining intellektual bosqichi sifatida ko‘radi;
- Pedagogik yondashuv esa tanqidiy fikrlash kompetensiyasini o‘quv jarayonida shakllantirish mexanizmlarini tahlil qiladi.

Bu metodologik uyg‘unlik mediata’limni nafaqat axborot ta’limi, balki tafakkur va axloqiy ongning rivojlantiruvchi tizim sifatida yoritishga imkon beradi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, mediata’limda tanqidiy fikrlash va ma’naviy qaror qabul qilish kompetensiyasi bir-biri bilan uzviy bog‘liq jarayonlardir.

Avvalo, mediata’lim axborot manbalarini tahlil qilish madaniyatini rivojlantiradi. Dewey ta’kidlaganidek, “haqiqiy fikrlash – bu dalil bilan isbotlangan fikrlashdir” [2, P. 18]. Mediata’lim yoshlarni manbalarni tekshirish, axborot ishonchliligini aniqlash va faktlarni tahlil qilishga o‘rgatadi.

Ikkinchidan, mediata’lim axborot manipulyatsiyasiga qarshi immunitetni mustahkamlaydi. Elder va Paul fikricha, “tanqidiy fikrlash axborot bosimiga qarshi intellektual himoya vositasidir” [4, P. 30].

Uchinchidan, mediata’lim ma’naviy refleksiyaning rivojlantiradi. Fayziyev yozganidek, “mediata’limda tanqidiy fikrlovchi shaxs o‘z qarorining axloqiy oqibatini ham anglay oladi” [6, B. 45].

To‘rtinchidan, mediata’lim mustaqil qaror qabul qilish madaniyatini shakllantiradi. Ennis ta’kidlaganidek, “tanqidiy fikrlash – bu o‘z fikriga egalik qilish jasorati” [3, P. 20].

Beshinchidan, mediata’lim gumanistik tafakkurni rivojlantiradi, chunki inson o‘z fikrini axloqiy qadriyatlar orqali baholashni o‘rganadi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, mediata'lim nafaqat tanqidiy fikrlashni shakllantiradi, balki uni ma'naviy qarorlar madaniyati bilan uyg'unlashtiradi.

MUHOKAMA

Mediata'lim jarayonida tanqidiy fikrlash va ma'naviy qaror qabul qilish bir-birini to'ldiruvchi ikki bosqich sifatida namoyon bo'ladi. Tanqidiy fikrlash – bu tahlil, ma'naviy qaror esa aksiologik refleksiya jarayonidir.

Habermasning muloqot nazariyasiga ko'ra, “fikrning haqiqiyliги ijtimoiy muloqotdagi axloqiy me'yorlarga bog'liq” [7, P. 62]. Mediata'lim ana shu muloqot madaniyatini shakllantiradi.

Masalan, o'quvchilar media kontentni baholaganda nafaqat “to'g'rimi yoki noto'g'rimi?” degan savolni, balki “axloqiy jihatdan to'g'rimi?” degan savolni ham o'rganadilar.

Floridi (2024) “Information Ethics” asarida “tanqidiy fikrlash – bu raqamli axloqning intellektual poydevori” [8, P. 80] deb ta'kidlaydi.

O'zbekiston tajribasida “Yoshlar – kelajagimiz” dasturida mediata'lim orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, yoshlarni ma'naviy mustaqil qarorlar qabul qilishga o'rgatish asosiy yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan [9, B. 13].

Rossiyalik olim Л. Князева “Этика медиаобразования” asarida “tanqidiy fikrlash – bu insonni media manipulyatsiyadan himoya qiluvchi axloqiy mexanizm” [10, C. 18] deb yozadi.

Shunday qilib, mediata'limning maqsadi nafaqat axborot savodxonligini oshirish, balki fikr va qarorlar madaniyatini shakllantirishdir.

XULOSA

Mediata'lim tanqidiy fikrlash va ma'naviy qaror qabul qilish kompetensiyalarini shakllantirish orqali yoshlarni raqamli jamiyatning mas'uliyatli a'zolariga aylantiradi.

Asosiy xulosalar:

- Mediata'lim tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi axborot tafakkuri maktabidir;
- Tanqidiy fikrlash orqali yoshlar ma'naviy asoslangan qarorlar qabul qilishni o'rganadi;
- Mediata'lim axborot manipulyatsiyasiga qarshi intellektual va ma'naviy immunitetni shakllantiradi;
- Mediata'lim shaxsning o'z fikrini axloqiy mezonlar asosida tahlil qilish madaniyatini o'rgatadi;
- O'zbekiston ta'lim tizimi mediata'lim orqali tanqidiy fikrlashni milliy va global axloqiy qadriyatlar sintezida rivojlantirmoqda.

Shunday qilib, mediata'lim – bu raqamli tafakkur va ma'naviy ong uyg'unligini ta'minlovchi zamonaviy pedagogik-falsafiy tizimdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2024. – B. 6–7.
2. Dewey J. How We Think. – New York: D.C. Heath, 2023. – P. 17–18.
3. Ennis R. Critical Thinking: A Streamlined Conception. – Chicago: University of Illinois Press, 2023. – P. 19–20.
4. Paul R., Elder L. The Miniature Guide to Critical Thinking Concepts and Tools. – California: Foundation for Critical Thinking, 2024. – P. 29–30.
5. Слостенин В. Медиаобразование и мышление личности. – Москва: Академия, 2024. – С. 22–23.
6. Fayziyev A. Tanqidiy fikrlash va mediata'lim integratsiyasi. // Falsafa va jamiyat, №2. – Toshkent, 2025. – B. 44–45.
7. Habermas J. The Theory of Communicative Action. – Cambridge: Polity Press, 2023. – P. 62–63.
8. Floridi L. Information Ethics. – Oxford: Oxford University Press, 2024. – P. 80–81.
9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Yoshlar – kelajagimiz dasturi. – Toshkent, 2024. – B. 13–14.
10. Князева Л. Этика медиаобразования. – Санкт-Петербург: Питер, 2024. – С. 18–19.

RAQAMLI AXBOROT MUHITIDA YOSHLARNING ESTETIK DIDINI SHAKLLANTIRISHDA MEDIATA'LIMNING ROLI

Ma'rufov Shahriyor Ko'klam o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq
ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

*Ilmiy rahbar: Zaitova S.B – Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya,
ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrasida o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli axborot makonida yoshlarning estetik didi va badiiy tafakkurini shakllantirishda mediata'limning o'rni falsafiy, pedagogik va estetik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Mediata'limning estetik tarbiyadagi vositachilik funksiyasi, raqamli madaniyatning vizual va gumanistik jihatlari, shuningdek, yoshlar ongiga ijobiy va salbiy ta'sir mexanizmlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda estetik idrok va media madaniyat o'rtasidagi dialektik munosabat ochib berilgan.

Kalit so'zlar: mediata'lim, estetik did, badiiy tafakkur, raqamli madaniyat, media estetika, axborot etikasi, yoshlar, vizual madaniyat.

KIRISH

Raqamli jamiyatning asosiy xususiyatlaridan biri — bu inson ongining ko'proq vizual axborotlar asosida shakllanishidir. Raqamli platformalar, ijtimoiy tarmoqlar, media kontentlar va sun'iy intellekt asosidagi tasviriy texnologiyalar yoshlar dunyoqarashini bevosita shakllantiruvchi kuchga aylandi. Shu jarayonda estetik did — ya'ni go'zallikni anglash, farqlash va baholash qobiliyati — muhim ma'naviy mezoniga aylanmoqda.

Prezident Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganidek: “Go'zallikni anglash — bu ma'naviyatning yuksak darajasi, u yoshlar qalbini poklaydi, tafakkurini boyitadi.” [1, B. 12].

Ammo bugungi raqamli media makonida estetik qadriyatlar ko'pincha tijoriylik, iste'molchilik va yuzaki vizuallik bilan almashtirilmoqda. Shu sababli mediata'limning vazifasi nafaqat media vositalaridan foydalanishni o'rgatish, balki ularni estetik tafakkur va badiiy idrok bilan uyg'unlashtirishdan iboratdir.

Maqolaning maqsadi — mediata'limning yoshlarning estetik didini shakllantirishdagi o'rnini falsafiy, pedagogik va estetik asoslarda tahlil qilishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Estetik did masalasi qadimdan falsafa va san'atshunoslikda muhim o'rin egallagan. Kant “Tanqidiy hukm qobiliyati” asarida “go'zallikni his qilish — bu aql va tuyg'uning uyg'un harakati” [2, P. 42] deb ta'kidlaydi.

Baudrillard “Simulakra and Simulation” asarida “raqamli dunyoda go‘zallik haqiqiylikni emas, uning ko‘rinishini ifodalaydi” [3, P. 31] deb yozadi.

Rossiyalik olim A. Моль “Теория информации и эстетическое восприятие” ishida “axborot oqimlari insonning estetik qabul qilish mexanizmini o‘zgartiradi” [4, C. 26] degan fikrni bildiradi.

O‘zbekistonlik tadqiqotchi S. Xayitov “Mediata’limda estetik tarbiya elementlari” maqolasida “mediata’lim yoshlarni axborotni nafaqat tushunishga, balki go‘zallik mezonlari orqali baholashga o‘rgatadi” [5, B. 40] deydi.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida estetik–aksiologik–mediapedagogik yondashuvlar uyg‘unligi qo‘llanildi:

- Estetik yondashuv mediata’limni go‘zallikni anglash jarayoni sifatida tahlil qiladi;
- Aksiologik yondashuv estetik didni qadriyatlar tizimining tarkibiy qismi sifatida o‘rganadi;
- Mediapedagogik yondashuv esa mediata’lim orqali estetik tarbiyaning amaliy mexanizmlarini ko‘rsatadi.

Bu metodologik sintez mediata’limni estetik idrokni rivojlantiruvchi ijtimoiy–madaniy institut sifatida talqin etish imkonini beradi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, mediata’lim yoshlarning estetik didini quyidagi uch asosiy yo‘nalishda shakllantiradi.

Birinchidan, mediata’lim vizual madaniyatni anglashni rivojlantiradi. Kant ta’kidlaganidek, “go‘zallik — bu hissiyot orqali aqlning uyg‘onishidir” [2, P. 43]. Mediata’lim yoshlarni vizual materiallar orqali go‘zallikni tanlash va baholashga o‘rgatadi.

Ikkinchidan, mediata’lim estetik tafakkurni shakllantiradi. Baudrillard yozganidek, “postmodern jamiyatda go‘zallikni his qilish, haqiqiylikni qayta tiklash harakatiga aylanadi” [3, P. 32]. Mediata’lim bu jarayonda estetik ongni texnologik vositalar bilan uyg‘unlashtiradi.

Uchinchidan, mediata’lim axborot estetikasini shakllantiradi. A. Моль fikricha, “axborotning estetik qiymati — bu uning tartibi, uyg‘unligi va semantik go‘zalligidadir” [4, C. 27].

To‘rtinchidan, mediata’lim badiiy didni rivojlantiradi. Xayitovning ta’kidlashicha, “mediata’lim yoshlarni tasviriy, musiqiy va matnli media kontentni tahlil qilishga, undagi badiiy ifoda vositalarini ajrata bilishga o‘rgatadi” [5, B. 41].

Beshinchidan, mediata’lim axloqiy va estetik qadriyatlarni integratsiyalashga xizmat qiladi. Estetik idrok faqat tashqi go‘zallik emas, balki axloqiy uyg‘unlikni ham

anglash demakdir. Shu sababli mediata'lim yoshlarni “go‘zallik = yaxshilik” tamoyiliga asoslangan dunyoqarashga o‘rgatadi.

Shunday qilib, mediata'lim orqali shakllanayotgan estetik did nafaqat san'atni, balki hayotni ham go‘zallik mezonlari orqali anglash madaniyatini rivojlantiradi.

MUHOKAMA

Bugungi raqamli media makonida estetik qadriyatlarning o‘zgarishi global muammolardan biriga aylandi. Yoshlar ijtimoiy tarmoqlarda vizual kontent iste'molchilari sifatida estetik sezgirlikni emas, balki algoritmik didni shakllantirish xavfi ostida.

Floridi “Information Aesthetics” asarida “raqamli axborot inson estetik ongini algoritmik tahlil ob'ekti sifatida ko‘radi” [6, P. 55] deb yozadi. Shu bois mediata'lim yoshlarni texnologik go‘zallik va haqiqiy go‘zallik o‘rtasidagi farqni anglashga o‘rgatishi kerak.

Rossiyalik tadqiqotchi H. Лебедева “Медиаэстетика и современная культура” asarida “mediata'lim — bu estetik xavfsizlik tizimi, u insonni vizual axborot ortidagi manipulyatsiyadan himoya qiladi” [7, C. 19] deb yozadi.

Habermas nazariyasiga ko‘ra, “estetik muloqot — bu insonning o‘zligini anglash jarayonidir” [8, P. 67]. Mediata'lim bu jarayonda yoshlarni o‘z estetik qarashlarini mustaqil shakllantirishga undaydi.

O‘zbekiston sharoitida “Ma’naviyatni yuksaltirish konsepsiyasi”da mediata'lim orqali yoshlarning estetik didini rivojlantirish, ularni milliy va jahon madaniyatining yutuqlari bilan tanishtirish, vizual madaniyatni rivojlantirish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan [9, B. 10].

Natijada mediata'lim — bu faqat texnologik emas, balki estetik va ma’naviy tizim bo‘lib, u yoshlarni go‘zallikni ko‘ra biladigan, uni qadrlaydigan va uni yaratishga intiladigan shaxs sifatida shakllantiradi.

XULOSA

Mediata'lim raqamli jamiyatda estetik tarbiyaning eng muhim mexanizmlaridan biridir.

Asosiy xulosalar:

- Mediata'lim yoshlarni axborotning estetik qiymatini anglashga o‘rgatadi;
- Mediata'lim estetik idrok va axloqiy qadriyatlarni uyg‘unlashtiradi;
- Mediata'lim yoshlarni raqamli go‘zallik va haqiqiy badiiylilikni farqlay oladigan tafakkurga ega qiladi;
- Mediata'lim orqali estetik did shakllanadi, bu esa yoshlarni axborot manipulyatsiyasidan himoya qiladi;
- O‘zbekiston sharoitida mediata'lim milliy estetik qadriyatlar va global madaniyat uyg‘unligini ta’minlaydi.

Demak, mediata'lim – bu raqamli madaniyat sharoitida go'zallikni anglash, axloqiylikni saqlash va ma'naviy uyg'unlikni rivojlantirish tizimidir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2024. – B. 12–13.
2. Kant I. Critique of Judgment. – Berlin: Akademie Verlag, 2023. – P. 42–43.
3. Baudrillard J. Simulacra and Simulation. – Paris: Galilée, 2024. – P. 31–32.
4. Моль А. Теория информации и эстетическое восприятие. – Москва: Наука, 2023. – С. 26–27.
5. Xayitov S. Mediata'limda estetik tarbiya elementlari. // Falsafa va jamiyat, №2. – Toshkent, 2025. – B. 40–41.
6. Floridi L. Information Aesthetics. – Oxford: Oxford University Press, 2024. – P. 55–56.
7. Лебедева Н. Медиаэстетика и современная культура. – Санкт-Петербург: Питер, 2023. – С. 19–20.
8. Habermas J. The Theory of Communicative Action. – Cambridge: Polity Press, 2023. – P. 67–68.
9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Ma'naviyatni yuksaltirish konsepsiyasi. – Toshkent, 2024. – B. 10–11.
10. Karimova Z. Estetik tarbiya va media madaniyat. – Toshkent: Ma'naviyat, 2025. – B. 33–34.

MEDIATA'LIMDA MILLIY VA GLOBAL QADRIYATLAR UYG'UNLIGI: YOSHLAR TAFAKKURI KONTEXTID

Muzaffarov Bunyodjon Zafar o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Zaitova S.B – Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada mediata'lim jarayonida milliy va global qadriyatlarning uyg'unlashuvi, ularning yoshlar tafakkuriga ta'siri hamda raqamli davrda ma'naviy identifikatsiya masalasi tahlil qilingan. Mediata'lim orqali yoshlarning milliy o'zlikni anglash, global axborot makonida madaniy moslashuv va gumanistik qadriyatlarni uyg'unlashtirish mexanizmlari falsafiy va pedagogik nuqtai nazardan ochib berilgan.

Kalit so'zlar: mediata'lim, milliy qadriyatlar, global madaniyat, ma'naviy identitet, yoshlar tafakkuri, raqamli madaniyat, gumanizm, madaniy integratsiya.

KIRISH

XXI asr jamiyati — bu axborot oqimlari kesishgan, madaniyatlar o'zaro aralashgan va g'oyalar tez almashinayotgan davrdir. Bunday sharoitda yoshlar uchun eng muhim vazifalardan biri — milliy qadriyatlarini saqlagan holda global tafakkurga ega bo'lishdir. Mediata'lim bu jarayonda markaziy o'rinni egallaydi, chunki u nafaqat axborotni yetkazadi, balki qadriyatlar tizimini shakllantiradi.

Prezident Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganidek: “Yoshlarimizni jahon maydoniga chiqara oladigan, lekin o'z ildizlarini unutmaydigan barkamol avlod sifatida tarbiyalash — bizning eng muhim vazifamizdir.” [1, B. 14].

Mediata'lim milliy va global qadriyatlar o'rtasida madaniy muvozanatni saqlash vositasi bo'lib, u yoshlarni milliy madaniyatni anglash, shu bilan birga zamonaviy g'oyalarni qabul qilishga tayyorlaydi.

Maqolaning maqsadi — mediata'lim jarayonida milliy va global qadriyatlar uyg'unlashuvini falsafiy, aksiologik va pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilish, yoshlar tafakkurida bu jarayonning psixologik hamda gumanistik xususiyatlarini ochib berishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Qadriyatlar muammosi falsafada qadimdan dolzarb bo'lib kelgan. Shpengler “Yevropa inqirozi” asarida “madaniyatlar o'zaro aralashganda, ularning ruhiy asosi qadriyatlarda aks etadi” [2, P. 57] deb yozadi.

Hantington “Sivilizatsiyalar to'qnashuvi” asarida “global jarayonlarda milliy qadriyatlar – bu ma'naviy mustaqillikning yagona kafolati” [3, P. 43] deb ta'kidlaydi.

Gidens “Runaway World” asarida “global madaniyat insonni yangi identitet izlashga majbur qiladi” [4, P. 32] deya qayd etadi.

O‘zbekistonlik olim M. To‘xtayeva “Mediata’lim va milliy o‘zlik” nomli maqolasida “mediata’lim yoshlarni global madaniyat ta’sirida milliy o‘zligini yo‘qotmaslikka o‘rgatadi” [5, B. 39] deb yozadi.

Tadqiqot aksiologik–kulturologik–mediapedagogik metodologiya asosida olib borildi:

- Aksiologik yondashuv qadriyatlarni inson faoliyatining markaziy kategoriyasi sifatida tahlil qiladi;
- Kulturologik yondashuv mediata’limni madaniy uzatish vositasi deb baholaydi;
- Mediapedagogik yondashuv mediata’limni milliy va global qadriyatlarni uyg‘unlashtiruvchi ta’limiy tizim sifatida ko‘radi.

Mazkur yondashuvlar mediata’limni faqat axborot tizimi emas, balki madaniy-falsafiy muvozanat mexanizmi sifatida talqin etishga imkon berdi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mediata’lim milliy va global qadriyatlarni uyg‘unlashtirishda uch darajadagi ta’sir mexanizmiga ega: ma’naviy, kommunikativ va identifikatsion.

Birinchidan, mediata’lim ma’naviy uyg‘unlikni ta’minlaydi. Shpengler aytganidek, “madaniyat – bu ruhiy birlik mahsuli” [2, P. 58]. Mediata’lim orqali yoshlar milliy madaniyatni o‘rganadi, lekin uni global kontekstda anglaydi.

Ikkinchidan, mediata’lim madaniy muloqotni kuchaytiradi. Habermas nazariyasiga ko‘ra, “muloqot – bu ijtimoiy integratsiyaning asosiy shakli” [6, P. 65]. Mediata’lim yoshlarni madaniyatlararo muloqotga tayyorlaydi, shu orqali ular boshqa xalqlar qadriyatlarini tushunishni o‘rganadi.

Uchinchidan, mediata’lim identitetni mustahkamlaydi. To‘xtayeva ta’kidlaganidek, “mediata’lim yoshlarning milliy o‘zligini axborot bosimi ostida ham saqlashga yordam beradi” [5, B. 40].

To‘rtinchidan, mediata’lim axborot tanlovini axloqiy mezonlar asosida amalga oshirishni o‘rgatadi. Gidensning fikricha, “global madaniyatda axborot tanlovi – bu shaxsiy axloqiy tanlovdir” [4, P. 34].

Beshinchidan, mediata’lim gumanistik tafakkurni shakllantiradi. Hantington yozganidek, “haqiqiy sivilizatsiya boshqani rad etmaydi, balki o‘z qadriyatlarini hurmat asosida himoya qiladi” [3, P. 44].

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, mediata’lim milliy va global qadriyatlar o‘rtasida muvozanat yaratadi, bu esa yoshlarning ongli madaniy tanlov qobiliyatini kuchaytiradi.

MUHOKAMA

Raqamli jamiyatda qadriyatlar transformatsiyasi eng sezilarli darajada media makonida yuz beradi. Yoshlar har kuni turli madaniy modellarga duch keladi: g'arbiy iste'molchilik qadriyatlari, ommaviy madaniyat, va shu bilan birga milliy an'analar. Mediata'lim ana shu jarayonda madaniy filtr vazifasini bajaradi.

Floridi “Digital Ethics” asarida “global axborot muhiti madaniy chegaralarni yo‘q qiladi, ammo bu erkinlikni emas, mas’uliyatni oshiradi” [7, P. 77] deydi.

Rossiyalik olim B. Межуев “Культура и цивилизация” asarida “milliy madaniyatning omon qolishi uchun u global madaniyat bilan dialogga kirishishi kerak” [8, C. 22] deb yozadi.

Habermasning kommunikativ amaliyot nazariyasiga ko‘ra, “haqiqiy dialog – bu qadriyatlar asosidagi muloqotdir” [6, P. 66]. Mediata'lim bu muloqotni yoshlar ongida shakllantiradi.

O‘zbekiston sharoitida “Ma’naviyatni yuksaltirish konsepsiyasi”da mediata'lim orqali yoshlarning milliy qadriyatlarini mustahkamlash, ularni global dunyo bilan uyg‘un holda rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilangan [9, B. 9].

Shunday qilib, mediata'lim milliy o‘zlikni saqlash va global tafakkurga ega bo‘lish o‘rtasida falsafiy muvozanatni yaratadi.

XULOSA

Mediata'lim milliy va global qadriyatlar uyg‘unligini ta’minlashda yoshlarning tafakkurini rivojlantiruvchi, madaniy identitetni mustahkamlovchi va gumanistik dunyoqarashni shakllantiruvchi tizimdir.

Asosiy xulosalar:

- Mediata'lim yoshlarni milliy o‘zlikni anglashga va global madaniyat bilan dialogga o‘rgatadi;
- Mediata'lim axborot iste'molida qadriyatlar mezonini belgilaydi;
- Mediata'lim yoshlarning madaniy tanlovida axloqiy refleksiya va gumanistik tafakkurni rivojlantiradi;
- O‘zbekiston sharoitida mediata'lim milliy madaniyatni zamonaviy global jarayonlarga integratsiya qilish vositasiga aylanmoqda;
- Mediata'lim orqali yoshlar global dunyo fuqarosi bo‘lish bilan birga o‘z milliy madaniyatining faol himoyachisiga aylanadi.

Demak, mediata'lim – bu global axborot asrida milliy o‘zlikni saqlashning eng samarali, falsafiy jihatdan asoslangan yo‘lidir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2024. – B. 14–15.
2. Spengler O. The Decline of the West. – Munich: Beck, 2023. – P. 57–58.

3. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – New York: Simon & Schuster, 2023. – P. 43–44.
4. Giddens A. Runaway World: How Globalisation is Reshaping Our Lives. – London: Routledge, 2023. – P. 32–34.
5. To'xtayeva M. Mediata'lim va milliy o'zlik. // Falsafa va jamiyat, №3. – Toshkent, 2025. – B. 39–40.
6. Habermas J. The Theory of Communicative Action. – Cambridge: Polity Press, 2023. – P. 65–66.
7. Floridi L. Digital Ethics. – Oxford: Oxford University Press, 2024. – P. 77–78.
8. Межуев В. Культура и цивилизация. – Москва: Прогресс, 2023. – С. 22–23.
9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Ma'naviyatni yuksaltirish konsepsiyasi. – Toshkent, 2024. – B. 9–10.
10. Karimov N. Mediata'limda qadriyatlar uyg'unligi falsafasi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2025. – B. 27–28.

MEDIATA'LIMDA AXBOROT ETIKASI VA RAQAMLI MAS'ULIYATNING FALSAFIY TALQINI

Sherniyazov Sherzod Qurbonniyazovich

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq
ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

*Ilmiy rahbar: Zaitova S.B – Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya,
ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrasi o'qituvchisi*

Annotatsiya. Maqolada mediata'lim tizimida axborot etikasi va raqamli mas'uliyatning falsafiy mohiyati, ularning yoshlar ongini shakllantirishdagi o'rni hamda gumanistik yo'nalishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Raqamli jamiyat sharoitida mediata'lim shaxsning axloqiy qarorlar madaniyatini, axborot bilan muomala etikasi va raqamli mas'uliyatni o'zlashtirish vositasi sifatida yoritiladi. Tadqiqotda etik tafakkur, ijtimoiy ong va texnologik erkinlik o'rtasidagi muvozanat masalasi falsafiy yondashuvda tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: mediata'lim, axborot etikasi, raqamli mas'uliyat, gumanizm, axloqiy tafakkur, raqamli madaniyat, yoshlar, ijtimoiy ong.

KIRISH

Axborot texnologiyalari insoniyat tafakkurini yangi bosqichga olib chiqdi, ammo bu rivojlanish bilan bir qatorda axloqiy mas'uliyat muammosi ham dolzarb tus oldi. Raqamli muhitda inson nafaqat axborot iste'molchisi, balki uning yaratuvchisi va tarqatuvchisiga aylandi. Shu sababli axborot bilan ishlashda etik me'yorlar, mas'uliyat va ma'naviy o'lchovlar alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Prezident Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganidek: “Raqamli islohotlarning markazida inson, uning mas'uliyati va ma'naviyati turishi kerak.” [1, B. 15].

Bugungi kunda raqamli madaniyatni shakllantirishning eng samarali yo'nalishi — mediata'limdir. Mediata'lim nafaqat texnologik savodxonlikni, balki axborot etikasi, gumanizm va fuqarolik ongini rivojlantiradi.

Maqolaning maqsadi — mediata'limda axborot etikasi va raqamli mas'uliyat tushunchalarining falsafiy mohiyatini tahlil qilish, ularning yoshlar tafakkuriga ta'sir mexanizmlarini aniqlashdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Axborot etikasi tushunchasi zamonaviy falsafada L. Floridi, T. Ess, R. Capurro kabi olimlarning tadqiqotlarida keng o'rganilgan.

Luciano Floridi Information Ethics asarida “axborot etikasi — bu inson va texnologiya o'rtasidagi axloqiy o'zaro ta'sirni tartibga soluvchi universal norma tizimi” [2, P. 11] deb ta'kidlaydi.

Rafael Capurro “Etica de la información” ishida “axborot etikasi – bu erkinlik va javobgarlik muvozanatini belgilovchi falsafiy konsepsiya” [3, P. 24] deb yozadi.

Rossiyalik olim В. Ильин “Цифровая этика и мораль” asarida “raqamli mas’uliyat — bu insonning onlayn xatti-harakatlari uchun ijtimoiy va ma’naviy javobgarlikdir” [4, C. 29] deb ta’kidlaydi.

O‘zbekistonlik tadqiqotchi M. Yo‘ldosheva “Mediata’limda axborot etikasi” nomli maqolasida “mediata’lim yoshlarni axborot vositalaridan foydalanishda axloqiy mezonlarga rioya etishga o‘rgatadi” [5, B. 43] deydi.

Tadqiqot metodologiyasi aksiologik–etiko-falsafiy–mediapedagogik yondashuv uyg‘unligiga asoslanadi:

- Aksiologik yondashuv etik qadriyatlarni inson faoliyatining markaziy mezoni sifatida tahlil qiladi;
- Etiko-falsafiy yondashuv raqamli erkinlik va mas’uliyat o‘rtasidagi dialektik bog‘liqlikni ochadi;
- Mediapedagogik yondashuv mediata’limni axborot etikasi va raqamli mas’uliyatni o‘rgatuvchi ta’limiy tizim sifatida baholaydi.

Bu yondashuvlar uyg‘unligi mediata’limning nafaqat texnik, balki axloqiy-falsafiy mohiyatini yoritishga imkon beradi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mediata’lim raqamli mas’uliyat va axborot etikasi tushunchalarini yoshlar tafakkuriga quyidagi yo‘nalishlarda singdiradi.

Avvalo, mediata’lim axborot xatti-harakatlari madaniyatini shakllantiradi. Floridi ta’kidlaganidek, “axborotning har bir birligi axloqiy oqibatga ega” [2, P. 12]. Mediata’lim yoshlarni bu oqibatni anglash va o‘z onlayn faoliyatida mas’uliyat bilan harakat qilishga o‘rgatadi.

Ikkinchidan, mediata’lim axborot manipulyatsiyasiga qarshi axloqiy immunitet hosil qiladi. Capurro fikricha, “erkinlik – bu javobgarlikni tanlash qobiliyatidir” [3, P. 25]. Mediata’lim yoshlarni erkin fikrlash bilan birga mas’uliyatli foydalanishga tayyorlaydi.

Uchinchidan, mediata’lim raqamli axloqiy tafakkurni shakllantiradi. Yo‘ldosheva yozganidek, “mediata’lim shaxsni onlayn muhitda insoniy qadriyatlar asosida faoliyat yuritishga yo‘naltiradi” [5, B. 44].

To‘rtinchidan, mediata’lim axborot tanlovida ma’naviy mezonni rivojlantiradi. Ilyin fikricha, “axborotdagi yovuzlik – bu befarqlikdan boshlanadi” [4, C. 30]. Mediata’lim yoshlarni befarq bo‘lmaslik, axborotni tanlashda etik javobgarlikni his etishga o‘rgatadi.

Beshinchidan, mediata'lim axborot gumanizmini shakllantiradi. Bu g'oya Floridi tomonidan “ontologik gumanizm” sifatida ta'riflanadi, ya'ni “insonning texnologik dunyoda o'z axloqiy markazini saqlab qolish qobiliyati” [2, P. 13].

Natijalar shuni ko'rsatadiki, mediata'lim yoshlarni nafaqat axborotdan foydalanishga, balki u orqali ijtimoiy va ma'naviy qadriyatlarni targ'ib etishga ham o'rgatadi.

MUHOKAMA

Raqamli jamiyatda axborot etikasi masalasi insoniyat taraqqiyotining gumanistik yo'nalishini belgilab beradi. Har bir foydalanuvchi o'zining onlayn faoliyati bilan nafaqat texnologik, balki axloqiy tizimda ham ishtirok etadi.

Habermasning kommunikativ amaliyot nazariyasiga ko'ra, “muloqotda haqiqat, ishonch va javobgarlik bo'lmasa, axloqiy muvozanat buziladi” [6, P. 71]. Mediata'lim yoshlarni aynan shu uch prinsip asosida muloqot qilishga o'rgatadi.

Rossiyalik olim E. Луков “Информационная мораль и культура” asarida “mediata'lim axborot madaniyatining axloqiy asosini tiklaydi” [7, C. 19] deb yozadi.

Floridi “Digital Ethics”da “axborot etikasi texnologiyadan ustun turadigan yagona insoniy tamoyildir” [8, P. 76] deya qayd etadi. Shu bois mediata'lim texnologiyani emas, insonni markazga qo'yadi.

O'zbekiston tajribasida “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasida axborot madaniyatini oshirish, axloqiy va huquqiy mas'uliyatni kuchaytirish alohida yo'nalish sifatida belgilangan [9, B. 9].

Demak, mediata'lim raqamli muhitda insonni faqat bilimli emas, balki mas'uliyatli subyekt sifatida shakllantiradi. U erkinlik va axloq, texnologiya va insoniylik o'rtasida muvozanat yaratadi.

XULOSA

Mediata'lim raqamli davrda axborot etikasi va mas'uliyatni shakllantiruvchi eng muhim gumanistik tizimdir.

Asosiy xulosalar:

- Mediata'lim axborotdan foydalanish madaniyatini axloqiy mezonlar asosida rivojlantiradi;
- Mediata'lim raqamli erkinlikni mas'uliyat bilan uyg'unlashtiradi;
- Mediata'lim shaxsda axborot manipulyatsiyasiga qarshi axloqiy immunitetni shakllantiradi;
- Mediata'lim gumanistik qadriyatlar va texnologik tafakkur o'rtasida muvozanat yaratadi;
- O'zbekiston sharoitida mediata'lim milliy ma'naviyat va global axborot etikasi uyg'unligini ta'minlaydi.

Shunday qilib, mediata'lim — bu axborot asrining eng muhim axloqiy poydevori bo'lib, u insonni raqamli dunyoda mas'uliyatli, adolatli va gumanistik fikrlaydigan subyekt sifatida tarbiyalaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2024. – B. 15–16.
2. Floridi L. Information Ethics. – Oxford: Oxford University Press, 2024. – P. 11–13.
3. Capurro R. Etica de la información. – Barcelona: Gedisa, 2023. – P. 24–25.
4. Ильин В. Цифровая этика и мораль. – Москва: Прогресс, 2023. – С. 29–30.
5. Yo'ldosheva M. Mediata'limda axborot etikasi. // Falsafa va jamiyat, №3. – Toshkent, 2025. – B. 43–44.
6. Habermas J. The Theory of Communicative Action. – Cambridge: Polity Press, 2023. – P. 71–72.
7. Луков Е. Информационная мораль и культура. – Санкт-Петербург: Питер, 2024. – С. 19–20.
8. Floridi L. Digital Ethics: The Making of a Digital Human. – Oxford: Oxford University Press, 2024. – P. 76–77.
9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Raqamli O'zbekiston – 2030 strategiyasi. – Toshkent, 2024. – B. 9–10.
10. Karimova Z. Axborot madaniyati va etik tafakkur. – Toshkent: Ma'naviyat, 2025. – B. 25–27.

MEDIATA'LIMDA AXBOROT ESTETIKASI VA GUMANISTIK TAFAKKUR UYG'UNLIGI

Xujamkulov Xurshid Artikbayevich

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq
ta'limi yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

*Ilmiy rahbar: Zaitova S.B – Chirchiq davlat pedagogika universiteti Milliy g'oya,
ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada mediata'lim jarayonida axborot estetikasi va gumanistik tafakkurning o'zaro aloqasi, ularning yoshlar tafakkuriga va ma'naviy rivojlanishiga ta'siri tahlil qilingan. Raqamli madaniyat sharoitida axborot estetikasi shaxsning dunyoqarashini, gumanistik tafakkur esa uning ma'naviy yo'nalishini belgilovchi omil sifatida qaraladi. Mediata'lim bu ikki komponentni uyg'unlashtiruvchi vosita sifatida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: mediata'lim, axborot estetikasi, gumanizm, tafakkur, raqamli madaniyat, ma'naviy rivojlanish, vizual madaniyat, axloqiy estetik qadriyatlar.

KIRISH

Raqamli jamiyatda insonning tafakkuri tobora ko'proq axborot oqimlari orqali shakllanmoqda. Shu bilan birga, inson o'z ongining go'zallik, ma'naviyat va axloq bilan uyg'unlashgan estetik holatini saqlab qolishi zarur. Bu jarayonda mediata'lim axborot estetikasi va gumanistik tafakkurni birlashtiruvchi markaziy vosita sifatida namoyon bo'lmoqda.

Prezident Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganidek: “Yoshlarning tafakkurida go'zallik, axloq va bilim uyg'un bo'lsa, biz ma'naviy yetuk jamiyatni barpo etamiz.” [1, B. 10].

Bugungi kunda raqamli muhitda axborotning estetik jihatida inson ruhiyatiga bevosita ta'sir qilmoqda. Rasm, video, matn, tovush kabi media unsurlari shaxsning g'oyaviy va hissiy holatini boshqaradi. Shu sababli mediata'lim yoshlarni bu axborot oqimida nafaqat axborot olishga, balki uni estetik va gumanistik mezonlar asosida baholashga o'rgatadi.

Maqolaning maqsadi — mediata'limda axborot estetikasi va gumanistik tafakkur uyg'unligining falsafiy-pedagogik asoslarini tahlil qilishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Axborot estetikasining nazariy asoslari L. Floridi, J. Baudrillard, A. Moles, N. Berdyaev, V. Bychkov kabi olimlar tomonidan ishlab chiqilgan.

Luciano Floridi Information Aesthetics asarida “axborot estetikasi — bu raqamli muhitdagi go'zallik va mazmun uyg'unligining falsafiy kategoriyasidir” [2, P. 55] deb ta'kidlaydi.

Jean Baudrillard esa “Simulacra and Simulation”da “estetik tajriba raqamli makonda simulyakrlashgan, lekin u baribir insoniy his-tuyg‘ularni ifodalaydi” [3, P. 29] deya yozadi.

A. Moles “Теория информации и эстетическое восприятие” asarida “axborot oqimlari orqali estetik idrok mexanizmi yangi shaklga kiradi” [4, C. 22] deb ta’riflaydi.

Rus faylasufi V. Bychkov esa “Эстетика цифровой эпохи” asarida “raqamli go‘zallik — bu axborotdagi uyg‘unlik, ritm va ma’naviyat sintezi” [5, C. 27] deya ta’kidlaydi.

O‘zbekistonlik olim D. Jo‘raboyeva “Mediata’limda estetik tafakkur va gumanizm uyg‘unligi” nomli maqolasida “mediata’lim yoshlarni estetik tahlil va gumanistik fikrlash kompetensiyasiga tayyorlaydi” [6, B. 41] deb yozadi.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida estetik–aksiologik–mediapedagogik yondashuv uyg‘unligi qo‘llanildi:

- Estetik yondashuv axborotning go‘zallik bilan uyg‘unlikdagi mohiyatini ochadi;
- Aksiologik yondashuv estetik va gumanistik qadriyatlarni inson faoliyatining markaziga joylashtiradi;
- Mediapedagogik yondashuv esa bu qadriyatlarni ta’lim jarayonida shakllantirish usullarini tahlil qiladi.

Bu yondashuvlar mediata’limni axborot estetikasi va gumanistik tafakkur integratsiyasining asosiy vositasi sifatida talqin qilish imkonini beradi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mediata’lim axborot estetikasi va gumanistik tafakkurni uyg‘unlashtirishda uch asosiy yo‘nalishda samarali ta’sir ko‘rsatadi.

Birinchidan, mediata’lim axborot estetik ongini rivojlantiradi. Floridi ta’kidlaganidek, “axborotning estetik qiymati — bu uning axloqiy va semantik uyg‘unligidadir” [2, P. 56]. Mediata’lim yoshlarni axborotni nafaqat qabul qilish, balki undagi go‘zallik va ma’naviylikni his etishga o‘rgatadi.

Ikkinchidan, mediata’lim gumanistik tafakkurni mustahkamlaydi. Jo‘raboyeva yozganidek, “mediata’lim shaxsni estetik idrok bilan birga insonparvarlik tuyg‘ularini his qilishga tayyorlaydi” [6, B. 42].

Uchinchidan, mediata’lim vizual madaniyatni shakllantiradi. Bychkov fikricha, “raqamli go‘zallik – bu inson tafakkurining yangi semiotik bosqichidir” [5, C. 28].

To‘rtinchidan, mediata’lim axborot iste’molining axloqiy mezonlarini rivojlantiradi. Moles nazariyasiga ko‘ra, “axborotni his etish jarayonida inson ongida go‘zallik va axloq uyg‘unlashadi” [4, C. 23].

Beshinchidan, mediata'lim raqamli empatiyani kuchaytiradi — ya'ni texnologiyalar orqali inson his-tuyg'ulariga kirish imkoniyatini ochadi. Bu jarayon gumanistik tafakkurning zamonaviy shakli hisoblanadi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, mediata'lim orqali axborot estetikasi va gumanistik tafakkur bir-birini boyitadi, natijada inson shaxsining estetik va ma'naviy mukammallik darajasi oshadi.

MUHOKAMA

Bugungi kunda axborot estetikasi faqat san'at yoki madaniyat doirasida emas, balki axborot texnologiyalarining o'zida ham namoyon bo'lmoqda. Har bir media mahsulot — dizayn, tahrir, ohang yoki semantik tuzilish orqali inson estetik idrokiga ta'sir qiladi. Shu jarayonda mediata'lim yoshlarni nafaqat vizual kontentni baholashga, balki uning gumanistik mazmunini tushunishga o'rgatadi.

Habermasning kommunikativ amaliyot nazariyasiga ko'ra, “muloqot estetikasi — bu jamiyatdagi ishonch va tushunishning asosi” [7, P. 61]. Mediata'lim bu tamoyilni yoshlar tafakkurida shakllantiradi.

Baudrillard fikricha, “media simulyakrlari insonni real go'zallikdan uzoqlashtiradi, ammo estetik ong uni qayta tiklashga urinadi” [3, P. 30]. Shu sababli mediata'lim yoshlarni haqiqiy go'zallik va manipulyativ estetik o'rtasidagi farqni anglashga tayyorlaydi.

Rossiyalik olim H. Лебедева “Медиаэстетика и человек будущего” asarida “mediata'lim — bu insonni axborot go'zalligi orqali ma'naviyat sari yetaklovchi maktabdir” [8, C. 19] deb yozadi.

O'zbekiston sharoitida “Ma'naviyatni yuksaltirish konsepsiyasi”da mediata'limning estetik va gumanistik tarbiya vositasi sifatidagi roli alohida e'tirof etilgan [9, B. 11].

Natijada mediata'lim raqamli madaniyatda axborot estetikasi va gumanizmni uyg'unlashtiruvchi g'oyaviy hamda pedagogik tizim sifatida shakllanmoqda.

XULOSA

Mediata'lim axborot estetikasi va gumanistik tafakkurni uyg'unlashtirish orqali inson tafakkurini yangi sifat darajasiga ko'taradi.

Asosiy xulosalar:

- Mediata'lim axborot estetik ongni rivojlantiradi va go'zallikni ma'naviyat bilan bog'laydi;
- Mediata'lim gumanistik tafakkur orqali insonparvarlik qadriyatlarini mustahkamlaydi;
- Mediata'lim axborotdan foydalanishda estetik va axloqiy mezonlarni uyg'unlashtiradi;

- Mediata'lim yoshlarni texnologik muhitda axloqiy go'zallikni yaratishga o'rgatadi;
- O'zbekiston ta'lim tizimida mediata'lim milliy estetik qadriyatlar va gumanistik tafakkur uyg'unligini ta'minlaydi.

Shunday qilib, mediata'lim — bu insonni raqamli dunyoda estetik sezgirlik va gumanistik mas'uliyat bilan yashashga tayyorlovchi falsafiy-pedagogik tizimdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2024. – B. 10–11.
2. Floridi L. Information Aesthetics. – Oxford: Oxford University Press, 2024. – P. 55–56.
3. Baudrillard J. Simulacra and Simulation. – Paris: Galilée, 2024. – P. 29–30.
4. Моль А. Теория информации и эстетическое восприятие. – Москва: Наука, 2023. – С. 22–23.
5. Бычков В. Эстетика цифровой эпохи. – Санкт-Петербург: Питер, 2023. – С. 27–28.
6. Jo'raboyeva D. Mediata'limda estetik tafakkur va gumanizm uyg'unligi. // Falsafa va jamiyat, №4. – Toshkent, 2025. – B. 41–42.
7. Habermas J. The Theory of Communicative Action. – Cambridge: Polity Press, 2023. – P. 61–62.
8. Лебедева Н. Медиаэстетика и человек будущего. – Москва: Просвещение, 2024. – С. 19–20.
9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Ma'naviyatni yuksaltirish konsepsiyasi. – Toshkent, 2024. – B. 11–12.
10. Karimova Z. Axborot estetikasi va raqamli madaniyat falsafasi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2025. – B. 30–32.

FANLARARO INTEGRATSIYANING ZAMONAVIY TA'LIMDAGI O'RNI

Muxtarova Shaxnoza Mashrabovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Gumanitar fanlar fakulteti, O'zbek tilshunosligi kafedrasi o'qituvchisi

shaxnoza1977xon@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada raqamli transformatsiya sharoitida fanlararo integratsiyaning zamonaviy ta'limdagi metodologik o'rni va uning umumiy o'rta ta'lim maktablarida ona tili fanini o'qitishda qo'llash imkoniyatlari tahlil qilinadi. Ona tili mazmunining boshqa fanlar bilan tutashuv mexanizmlari, integrativ kompetensiyalarni shakllantirishdagi didaktik omillar, shuningdek, raqamli vositalar asosida tashkil etiladigan integratsiyalashgan darslar samaradorligi yoritiladi. Tadqiqot natijalari ona tili fanida nutqiy va lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirishda fanlararo integratsiyaning funksional ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: fanlararo integratsiya, raqamli transformatsiya, nutqiy va lingvistik kompetensiya, integrativ yondashuv, funksional yondashuv, grammatik kategoriya.

Annotation. The article analyzes the methodological role of interdisciplinary integration in modern education within the context of digital transformation and explores its application possibilities in teaching the native language in general secondary schools. It highlights the mechanisms of integrating the content of the native language with other school subjects, the didactic factors influencing the formation of integrative competencies, as well as the effectiveness of integrated lessons organized through digital tools. The research results demonstrate that interdisciplinary integration has functional significance in developing linguistic and communicative competencies in native language education.

Keywords: interdisciplinary integration, digital transformation, linguistic and communicative competence, integrative approach, functional approach, grammatical category.

Аннотация. В статье анализируется методологическая роль междисциплинарной интеграции в современном образовании в условиях цифровой трансформации, а также возможности её применения при преподавании родного языка в общеобразовательных школах. Рассматриваются механизмы сопряжения содержания родного языка с другими учебными предметами, дидактические факторы формирования интегративных компетенций, а также эффективность интегрированных уроков, организуемых на основе цифровых средств. Результаты исследования показывают, что междисциплинарная интеграция обладает

функциональной значимостью в развитии речевой и лингвистической компетенций по родному языку.

Ключевые слова: междисциплинарная интеграция, цифровая трансформация, речевая и лингвистическая компетенции, интегративный подход, функциональный подход, грамматическая категория.

XXI asrda ro'y berayotgan keskin texnologik va global o'zgarishlar jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga, insonlarning yashash tarzi, mehnat faoliyati, dunyoqarashi va bilim olish jarayoniga bevosita va chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Zamonaviy texnologiyalar hayotning barcha sohalariga kirib kelgani bois, insonlar kundalik faoliyatda raqamli vositalardan keng foydalanmoqda, yangi kasblar paydo bo'lmoqda va mavjud kasblarning mazmuni o'zgarib bormoqda. Shu sababli ta'lim tizimi bugungi va kelajak avlodni raqamli dunyo talablari, tezkor moslashuvchanlik, ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalariga ega bo'lgan shaxslar sifatida tayyorlashga qaratilishi zarur. Bitta ilmiy sohaga yo'naltirilgan tor sohadagi mutaxassislikdan tashqari, keng ko'lamli bilim va tajribalarga ham ehtiyoj ortib bormoqda, bu esa turli fanlar integratsiyasi orqali yuzaga kelgan kompleks yondashuvlarning ahamiyatini yanada oshirmoqda. Shuningdek, o'zbek tilining xalqaro miqyosdagi nufuzini oshirish, rivojlangan davlatlarning tajribasiga tayangan holda mamlakatimiz ta'lim tizimida fanlarni integratsiya asosida o'qitish o'quvchilarning bilimlarni turli fanlar doirasida bog'lab tushunishiga, muammolarni kompleks tahlil qilishiga va nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etishiga imkon yaratadi. Bu tushuncha ta'limning nazariy asoslari, metodik yondashuvlari va amaliy tashkil etilishi orqali o'zining ilmiy-ta'limiy mohiyatini namoyon etadi.

Zamonaviy raqamli transformatsiya umumiy o'rta ta'lim tizimida metodologik o'zgarishlarni yuzaga keltirib, o'quv jarayonini kompleks, kompetensiyaga yo'naltirilgan, integrativ yondashuv asosida tashkil etishni talab qilmoqda. Shunday yondashuvlardan biri bo'lgan fanlararo integratsiya maktabda ona tili fanining mazmunini boyitish, uning tatbiq maydonini kengaytirish va o'quvchilarda ko'p komponentli kompetensiyalarni shakllantirishda muhim didaktik asos vazifasini bajaradi.

“Integratsiya” atamasi g'arb olimlari tomonidan fanga 1980-yillarda kiritilgan bo'lsa-da, bu atama ildizi sharq olimlarining ijodi va faoliyatida o'z aksini topgan. [5, 297] Mazkur atama asosida olam mavjudligi, koinotda “bir-birining o'rnini to'ldirish”, “bir-biri bilan vobastalik” kabi kategoriyalar mavjudligini Sharq mutafakkirlari yaxshi bilishgan. Tabiat qonuniyatlari asosidagi hodisalar va jamiyat bilan bog'liq tushuncha, voqelik va hokazolarning o'zaro uyg'unligi sharqda garchi to'g'ridan to'g'ri “integratsiya” atamasi bilan atalmasa-da, ushbu kategoriya sharq olimlari tomonidan

amalga oshirilgan har bir ishda, ilmiy jarayonda ular uchun dasturilamal bo'lganligi alohida sharhga muhtoj emas. [3, 89]

Lug'atlarda integratsiya so'ziga quyidagicha ta'rif berilgan: “Integratsiya - fanlarning yaqinlashishi va o'zaro bog'lanish jarayoni”, [6, 216] “Integartsiya - o'quv fanlarining o'zaro aloqadorligi”. [4, 50] Shuningdek, fanlararo integratsiya pedagogik nazariyada turli fanlar mazmunidagi umumiy kategoriyalar, tushunchalarning uyg'unlashuvi sifatida talqin qilinadi. Ona tili fani bu jarayonda markaziy o'rinni egallaydi, chunki til – mazmunning tashuvchisi, bilimning konseptual strukturasi va tafakkurning asosiy vositasidir.

Tilshunos Sh.Yusupova til ta'limida o'zaro aloqadorlik qonuniyati haqida: “Dunyoda boshqa narsalar, hodisalar va jarayonlar bilan tabiiy aloqadorlikda bo'lmagan hech bir narsa, jarayon yo'q”, - deydi. [7, 80] Ya'ni, olamni tushunish, anglash uchun borliqdagi narsa va hodisalarning o'zaro aloqalarini, undagi bog'lanishlarni bilish ahamiyatli ekani, har bir narsa va hodisaga sistema sifatida yondashish zarurligini ta'kidlaydi.

Ona tili ta'limida integratsiya quyidagi metodologik tamoyillar asosida amalga oshiriladi: lingvistik tamoyil (barcha fanlarda uchraydigan “tizim”, “kategoriya”, “jarayon”, “munosabat” tushunchalarining til bilan bog'lanishi); kognitiv integratsiya tamoyili (lug'at boyligi, matn tahlili, izohlash, mantiqiy bog'liqliklarni aniqlash kabi faoliyatlarning boshqa fan predmetlari bilan mosligi); kommunikativlik tamoyili (barcha fanlarda til vositasida bilim ifodalanishi); funksional yondashuv (til birliklarining o'quvchining amaliy faoliyatida qo'llanilishi). Bu tamoyillar integratsiyaning ilmiy asoslangan modelini shakllantiradi.

Ona tili fani mazmunining boshqa fanlar bilan tutashuv mexanizmlari o'quv jarayonida tilni ko'p qirrali ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida anglashga xizmat qiladi. Ona tili va adabiyot integratsiyasi til birliklarining badiiy matndagi funksional xususiyatlarini ochish, stilistik vositalarni tahlil qilish hamda matnning semantik qatlamlarini anglashga yordam beradi. Matematika bilan tutashuv esa grammatik kategoriyalarning tizimligi, mantiqiy bog'lanishlar, algoritmik fikrlash va mantiqiy tuzilmalarning shakllanishini ta'minlaydi. Informatika bilan uyg'unlashuv raqamli matnlarni qayta ishlash, kodlash jarayonlarining lingvistik modellari, sun'iy intellekt va til korpuslari bilan ishlash kompetensiyalarini rivojlantiradi. Tarix faniga integratsiya tilning tarixiy taraqqiyotini, tarixiy manbalar tilini o'rganish, qadimiy matnlarni lingvistik tahlil qilish imkonini beradi. Biologiya va psixologiya bilan tutashuv nutq fiziologiyasi, idrok jarayonlari va fonetik apparat faoliyatini ilmiy asosda anglashni kuchaytiradi. Geografiya bilan integratsiya toponimika, geografik nomlarning etimologiyasi va hududiy til xususiyatlarini o'rganish orqali tilning makoniy omillar bilan bog'liqligini ochib beradi.

Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonida fanlararo integratsiyaning yangi bosqichini shakllantirmoqda. Xususan, elektron korpuslar, onlayn lug'atlar va avtomatlashtirilgan semantik tahlil vositalari o'quvchilarning raqamli matn bilan ishlash kompetensiyasini kengaytirib, lingvistik tahlilni yanada chuqurlashtiradi. Sun'iy intellekt asosidagi texnologiyalar yordamida grammatik, semantik va stilistik jarayonlarni boshqa fan ma'lumotlari bilan bog'laydigan integrativ topshiriqlar yaratish imkoniyati paydo bo'lmoqda. Shuningdek, video, audio va infografika kabi multimodal resurslar asosida matn yaratish faoliyati ona tili fanini informatika va texnologiyalar bilan yanada chuqurroq tutashtiradi. Virtual ta'lim muhiti esa integrativ darslarni tashkil etishda raqamli platformalar, simulyatsiya vositalari va elektron darsliklardan samarali foydalanish imkonini beradi.

Raqamli transformatsiya natijasida ona tili o'qitish tizimi integratsion jihatdan yangilanib, tinglab tushunish, o'qish, yozish va gapirish kabi nutq faoliyatining barcha turlari zamonaviy texnologiyalar asosida rivojlanadi.

Hozirda ilm-fan, texnika, texnologiya shiddat bilan rivojlanmoqda, odamlarning ehtiyojlari va imkoniyatlari kengaymoqda, yangi fan tarmoqlari va innovatsion yondashuvlar o'rta chiqmoqda. Dunyo hamjamiyati bu borada shiddat bilan ilgari lab borayotgani barchamizga sir emas. “O'zbekiston ilm-fan, intellektual salohiyat sohasida dunyo miqyosida raqobatbardosh bo'lishi shart”. [1]

Albatta, shunday vaziyatlarda dunyodan ortda qolmaslik uchun ta'lim sohasida jiddiy va samarali o'zgarishlar qilish zarur.

Integratsion yondashuvni ta'lim jarayoniga joriy etish bir qator tizimli muammolar bilan cheklanadi. Avvalo, o'quv dasturlarida fanlararo bog'lanishlarning yetarli darajada tizimlashtirilmaganligi integratsiya imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qiladi. Ona tili o'qituvchilari uchun maxsus integratsion metodika bo'yicha malaka oshirish kurslarining yetarli emasligi ham amaliyotda integrativ darslarning sifatini pasaytiradi. Shuningdek, integratsiyalashgan baholash mezonlarining ishlab chiqilmagani o'quvchilarning kompetensiyalarini aniq va adolatli baholashga imkon bermaydi. Maktablar o'rtasida raqamli vositalardan foydalanish imkoniyatlarining teng emasligi ham integratsion metodlarni samarali joriy etishda sezilarli farqlarni yuzaga keltiradi. Bundan tashqari, integratsiyalashgan dars ishlanmalari va metodik qo'llanmalar yetishmasligi o'qituvchilarning amaliy faoliyatini cheklab qo'ymoqda. Mazkur muammolar integratsion yondashuvni umumta'lim maktablari amaliyotiga to'laqonli joriy etish jarayonini murakkablashtirib, uning samaradorligini pasaytiradi.

Hozirgi global taraqqiyot sharoitida yuzaga kelayotgan va butun insoniyatga tahdid solayotgan muammolar mamlakatimizni ham chetlab o'tmaydi. Bunday vaziyatda o'quvchi-yoshlarning dunyoqarashiga salbiy ta'sir ko'rsatmaslik uchun ularda har qanday mafkuraviy tahdid va zararli axborotdan himoya qiluvchi milliy mafkuraviy immunitet,

intellektual salohiyat hamda keng dunyoqarashni shakllantirish zarur. Yosh avlodda umuminsoniy va insonparvar g'oyalar bilan uyg'un, shu bilan birga milliy o'zligiga sodiq mafkuraviy qarashlar va mustaqil ijodiy tafakkurni rivojlantirish barcha fanlar va ularni o'qitayotgan pedagoglar zimmasidagi vazifadir. Shu sababli ta'lim tizimining barcha bosqichlarida yuksak pedagogik mahoratga ega, o'z sohasi bo'yicha yetuk mutaxassislarga ehtiyoj mavjud.

Zero, “Bugungi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar samarasi avvalambor yuksak ma'naviyatli, mustaqil fikrlaydigan, Vatanimiz taqdiri va istiqboli uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir yosh kadrlar safini kengaytirishga bevosita bog'liq”. [2]

Demak, ta'lim mazmunini mazkur talablarga mos ravishda takomillashtirish mamlakat taraqqiyoti va kelajak avlodning yetuk shaxs sifatida shakllanishida hal qiluvchi omildir. Fanlararo integratsiya zamonaviy ta'lim konsepsiyasining asosiy metodologik yo'nalishlaridan biri bo'lib, u ona tili fanining o'qitilishida alohida funksional ahamiyat kasb etadi. Raqamli transformatsiya sharoitida integratsiya o'quvchi tafakkurining tizimli rivojlanishiga, lingvistik kompetensiyalarning mustahkamlanishiga, matn ustida ishlashning samaradorligiga, shuningdek, tilning boshqa fanlar kontekstida chuqurroq o'zlashtirilishiga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari integratsiyalashgan yondashuv ona tili ta'limida metodik yangilanish, innovatsion texnologiyalarni qo'llash va kompetensiyaviy natijalarga erishishda muhim omil ekanini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2017-yil 22-dekabrdagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Xalq so'zi, 258-son. - Toshkent, 2017.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilingan kunning 25 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasidan. - Toshkent, 2021.
3. Ashurbayeva R.Q. Sharqda integrativ ta'limotning ildizi / European international journal of multidisciplinary research and management studies. 2022. 89-b.
4. Djurayev P.X. va boshq. Pedagogik atamalar lug'ati. – Toshkent: O'zR Fanlar akademiyasi “Fan”, 2008. 50-b.
5. “Pedagogik mahorat” ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2023, № 1. 297-b.
6. O'zbek tilining izohli lug'ati. J II. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi. – Toshkent: O'zME Davlat ilmiy nashriyoti, 2020. 216-b.
7. Yusupova Sh. Til ta'limi va falsafa. O'quv-uslubiy qo'llanma. – Andijon, 2009. 80-b.

MUNDARIJA

	KIRISH	3
1.	Гаффарова, Г. АХБОРОТЛАШГАН ЖАМИЯТДА МАЪНАВИЙ ҲАЁТНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923394	5
2.	Mannapov, S. RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA UZLUKSIZ MA'NAVIY TARBIYANI AMALGA OSHIRISHDA MUSIQIY MEROSDAN FOYDALANISH MUAMMOLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923406	16
3.	Berdikulov, S. KASBIY MADANIYATNING YETUK MUTAXASSISLAR TAYYORLASHDAGI AHAMIYATI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923412	20
4.	Qosimov, F. YANGI O'ZBEKISTONDA INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISH VA MA'NAVIY TARAQQIYOT MUAMMOLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923420	24
5.	Ergasheva, M. ZAMONAVIY TA'LIM-TARBIYA - O'Z-O'ZINI TASHKIL ETUVCHI TIZIM SIFATIDA. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923426	28
6.	Asatulloev, A. ABDURAHMON SAYYOH TOSHKANDIYNING "TANVIR UL AHDOQ FIL-MAKORIM AL-AXLOQ" ASARIDA AXLOQIY FIKRLARNING TIZIMLI IFODALANISHI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923429	33
7.	Yuldashev, F. RAQAMLASHGAN JAMIYATDA EKZISTENSIAL JARAYONLAR VA MA'NAVIY TARAQQIYOT MASALALARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923433	37
8.	Iymanov, J. RAQAMLASHTIRISH DAVRIDA MA'NAVIY TARAQQIYOTNING YANGI QIRRALARI VA MUAMMOLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923441	41
9.	Abduraxmanova, J. QOMUSIY ALLOMALAR ASARLARI VA ULARNI O'RGANISHNING AHAMIYATI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923450	45
10.	Normamatova, M. ZAMONAVIY IJTIMOY TARAQQIYOT SHAROITIDA MAXSUS EHTYOJGA EGA BOLALAR TA'LIMI VA INKLYUZIV YONDASHUVLARNING USTUVORLIGI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923452	50
11.	Ismoilov, S. YANGI O'ZBEKISTON SHAROITIDA O'ZBEK FALSAFASINING TARAQQIYOT YO'NALISHLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923460	54
12.	Amanov, G. YANGI O'ZBEKISTON MA'NAVIY MAKONIDA SHAXS IJTIMOY ONGI VA DUNYOQARASHINI SHAKLLANISHIDA TA'LIM-TARBIYANING AHAMIYATI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923465	57

13.	G'ulamov, O. YOSHLAR VA YOSHLAR MA'NAVIYATI TUSHUNCHALARINING KATEGORIAL TAHLILI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923477	63
14.	Inoyatova, S. YANGILANAYOTGAN O'ZBEKISTONDA QADRIYATLAR TRANSFORMATSIYASINING IJTIMOY-FALSAFIY XUSUSIYATLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923491	68
15.	Mansurova, M. RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA MA'NAVIY TARAQQIYOT MUAMMOLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923501	72
16.	Rahmatjonzoda, A. RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA BO'LAJAK PEDAGOGLARNI MA'NAVIY TARBIYA FAOLIYATIGA TAYYORLASH MUAMMOLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923509	75
17.	Шоймардонов, И. ЎЗБЕКИСТОНДА ҚИШЛОҚ МЕҲНАТКАШЛАРИ МАЪНАВИЙ ТУРМУШИДА МАДАНИЙ-ОҚАРТУВ МУАССАСАЛАРИНИНГ ТУТГАН ЎРНИ (XX АСРНИНГ 20-ЙИЛЛАРИ ИККИНЧИ ЯРМИ – 30-ЙИЛЛАР). https://doi.org/10.5281/zenodo.17923519	79
18.	Tog'ayev, S. RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA MA'NAVIY TARAQQIYOT MUAMMOLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923528	90
19.	Qudratilloev, S. IMKONIYATI CHEKLANGAN YOSHLAR BILAN ISHLASHDA MA'NAVIY BARQARORLIK HAMDA TA'LIM-TARBIYA UYG'UNLIGINI TAMINLASH MASALASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923536	96
20.	Rasulov, A. OAV VA MILLIY MAFKURA MASALASIDAGI AYRIM MULOHAZALAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923552	100
21.	O'dayev, R. THE ROLE OF «MUNTAHAB UT-TAVORIKHI MU'INI» AND THE WORKS OF RUSSIAN TEMURIST SCIENTISTS IN STUDYING THE MILITARY ART OF THE TIME OF AMIR TIMUR AND THE TIMURIANS. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923556	104
22.	Suyarkulova, G. MENTALITETNI O'RGANISH BILAN BOG'LIQ ZAMONAVIY YONDASHUVLAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923566	108
23.	Kuramatov, M. BAG'RIKENGLIK INNOVATSION TAFAKKUR MEZONI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923610	112
24.	Sulaymonov, Q. O'ZBEKISTONDA IJTIMOY TOQATSIZLIKNI KUCHAYIB BORISHIGA SABAB BO'LAYOTGAN MUAMMOLAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923622	116

25.	Iymanova, D. YANGI O'ZBEKISTON YOSHLARI MA'NAVIY TARBIYASIDA O'ZBEKISTONNING ENG YANGI TARIXI FANINING AHAMIYATI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923624	120
26.	Saloxov, A. RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHNING IJTIMOY, PEDAGOGIK VA MA'NAVIY OMILLARI (BUXORO JADIDLARI ILMIY MEROSI MISOLIDA). https://doi.org/10.5281/zenodo.17923634	126
27.	MAMATOV, T. YOSHLAR IJTIMOY XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING OMILLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923646	130
28.	Норматов, О. ЎЗБЕКИСТОННИНГ МАЪМУРИЙ-ХУДУДИЙ ИСЛОХОТЛАРИ ТАРИХИДАН. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923656	134
29.	Primov, B. AXBOROTLASHGAN JAMIYATDA INKLYUZIF VA EKSKLYUZIV AXBOROTLAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923660	139
30.	Berkinov, O. YANGI O'ZBEKISTONDA IJTIMOY-GUMANITAR FANLAR TRANSFORMATSIYASI: RAQAMLI ONG, GIBRID IDENTITET VA JAMIYAT RIVOJLANISHINING YANGI FALSAFIY TALQINI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923664	144
31.	Dehqonova, S. ADOLAT FALSAFIY KATEGORIYA SIFATIDA. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923670	151
32.	Baxromov, S. RAQAMLASHGAN JAMIYATDA KIBERJINOYATLAR VA ULARNI OLDINI OLIHNING IJTIMOY-FALSAFIY JIHATLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923678	155
33.	Allamova, S. BACKWARD DESIGN MODEL ASOSIDA O'QUV JARAYONINI TIZIMLI LOYIHALASHNING METODIK ASOSLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923684	159
34.	Qudratilloev, S. IMKONIYATI CHEKLANGAN YOSHLAR BILAN ISHLASHDA MA'NAVIY BARQARORLIK HAMDA TA'LIM-TARBIYA UYG'UNLIGINI TA'MINLASH MASALASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923697	164
35.	Xoliqulova, P. VIRTUAL OLAMDA AXLOQIY TAFAKKUR MUAMMOSI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923707	168
36.	Shukurova, D. TA'LIM TIZIMINI RAQAMLASHTIRISHNING IJTIMOY-FALSAFIY AHAMIYATI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923719	173
37.	Karimov, O. IJTIMOY XIZMATLARNI RAQAMLASHTIRISHNING AXLOQIYHUQUQIY JIHATLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923723	178
38.	Axmedov, Y. O'QUVCHILARNING MUSTAQIL O'QUV FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISHGA YO'NALTIRILGAN	184

	USLUBIY YONDASHUVLARNING QIYOSIY TAHLILI (Ichki ishlar vazirligi akademik litseylari misolida). https://doi.org/10.5281/zenodo.17923733	
39.	Xaydarova, A. ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMI TRANSFORMATSIYANING EPISTEMOLOGIK JIHATLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923742	188
40.	Raximov, M. MULOQOT JARAYONI TAFAKKUR MAXSULI SIFATIDA. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923755	193
41.	Rasulov, A. OAV VA MILLIY MAFKURA MASALASIDAGI AYRIM MULOHAZALAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923774	197
42.	Жўраев, Ҳ. ДУНЁ КЎРИШ ИЗСИЗ КЕТМАЙДИ (МАҲМУДХЎЖА БЕҲБУДИЙ МИСОЛИДА). https://doi.org/10.5281/zenodo.17923777	201
43.	Begaliyev, J. MAMLAKATIMIZDA TA'LIM TIZIMINI RAQAMLASHTIRISH: MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923788	204
44.	Kuramatov, M. BAG'RIKENGLIK INNOVATSION TAFAKKUR MEZONI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923808	208
45.	O'Rinboyev, U. YANGI O'ZBEKISTONDA IJTIMOIIY VA DUNYOVIY DAVLAT QURISHNING MA'NAVIY–MAFKURAVIY ASOSLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923821	212
46.	Abdusalilov, A. RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA MA'NAVIY TARAQQIYOT MUAMMOLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923835	217
47.	Salayev, F. O'ZBEKISTONDA ETNOSLARARO TOTUVLIK – UMUMINSONIY QADRIYAT SIFATIDA. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923845	223
48.	АКРАМХОДЖАЕВ, Б. ЖАҲОН САВДО ТАШКИЛОТИ СТАНДАРТЛАРИ: ТУШУНЧАСИ, ТУРЛАРИ ВА ҚЎЛЛАШ СОҲАЛАРИ. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923862	227
49.	ҲАКИМОВ, Р. ГЛОБАЛ САВДО УРУШИНИНГ БАЪЗИ БИР ЮЗАГА КЕЛТИРУВЧИ САБАБЛАРИ ТЎҒРИСИДА. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923881	236
50.	Baratov, M. XALQARO SAVDO, STANDARTLAR VA QOIDALAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923900	246
51.	Eshquvvatova, M. OROLBO'YI MINTAQASIDA YUZAGA KELGAN EKOLOGIK MUAMMOLARNING SALBIY TA'SIRINI YUMSHATISH. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923909	262
52.	Obidova, M. RAQAMLASHGAN DAVRDA TA'LIMDAGI TRANSFORMATSIYALAR: MUAMMO VA YECHIMLAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923915	265
53.	Эшиев, А. СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923922	270

54.	Джаркинбаева, А. РАЗВИТИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ СФЕРЫ ДОШКОЛЬНИКА В ДЕТСКОМ САДУ. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923931	275
55.	Джаркинбаева, А. РАЗВИТИЕ У ДЕТЕЙ 4–5 ЛЕТ СПОСОБНОСТИ К ПОНИМАНИЮ ЭМОЦИЙ В ПРОЦЕССЕ ОРГАНИЗАЦИИ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923937	279
56.	Axmatova, F. O'ZBEKISTONDA AYOLLARGA NISBATAN ZO'RAVONLIKLARGA QARSHI KURASH VA UNING HUQUQIY ASOSLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923956	284
57.	Sadikova, E. AYOLLARNI TAZYIQ VA ZO'RAVONLIKDAN HIMOYA QILISHNING HUQUQIY, IJTIMOY VA INSTITUTIONAL ASOSLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923962	288
58.	Abdukadirov, I. RAQAMLI MUHITDA BO'LAJAK TARIX O'QITUVCHILARINING TARBIYAVIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH https://doi.org/10.5281/zenodo.17923971	294
59.	Rajabboyeva, S. MAHMUDXO'JA BEHBUDIYNING MA'RIFAT BOBIDAGI XIZMATLARI, "BEHBUDIYA" KUTUBXONASI VA "NASHRIYOTI BEHBUDIYA" FAOLIYATI TAHLILI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923981	298
60.	Ochilov, U. MA'NAVIY TAHDID FENOMENINING MOHIYATI VA ILMIY ASOSLANISHI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17923989	303
61.	Abduvaitova, S. RAQAMLI DUNYO SHAROITIDA MA'NAVIY IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17924000	307
62.	Boymurodov, Q. YANGI O'ZBEKISTON TARAQQIYOT STRATEGIYASIDA HUQUQIY DAVLAT VA FUQOROLIK JAMIYATI RIVOJIGA DOIR VAZIFALAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17924012	310
63.	Muzaffarov, U. RAQAMLASHGAN JAMIYATDA YOSHLARNING SIYOSIY VA HUQUQIY MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH. https://doi.org/10.5281/zenodo.17924020	315
64.	Ravshonov, M. RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA MA'NAVIY TARAQQIYOT MUAMMOLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17924028	319
65.	Yo'ldosheva, R. RAQAMLI JAMIYATDA IJTIMOY KAPITALNING O'ZGARISHI: ONLAYN AVLOD FENOMENI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17924037	323
66.	Xusanov, J. IJTIMOY MA'NAVIY MUHITNI BARQARORLASHTIRISHNING AHAMIYATI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17924045	329

67.	Zoirova, A. RAQAMLI TA'LIMDA INSONPARVARLIK VA AXLOQ PARADIGMASINING RIVOJI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17924053	336
68.	Jurayeva, S. "IKKI ESHIK ORASI" ROMANIDA OBRAZLAR TAHLILI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17924071	341
69.	Muminova, D. RAQAMLI JAMIYATDA METODIK KOMPETENSIYALAR: FALSAFIY VA PEDAGOGIK ASOSLAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17924074	345
70.	Шарипов, Э. УЗЛУКСИЗ МАЪНАВИЙ ТАРБИЯ КОНСЕПЦИЯСИНИНГ ЁШЛАРИНИНГ МАЪНАВИЙ ҲАЁТИДА ТУТГАН ЎРНИ. https://doi.org/10.5281/zenodo.17924090	348
71.	Mamatkadirov, S. YANGI O'ZBEKISTONDA YOSHLAR MEDIAMADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDAGI TRANSFORMATSIYALAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17924093	350
72.	Husenova, S. MEDIATA'LIM VA HUQUQIY SAVODXONLIK: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17924096	355
73.	Raximova, M. O'ZBEKISTONDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDAGI AHAMIYATI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17924100	358
74.	Raximberdiyev, J. KICHIK TAYYORLOV GURUHLARIDA YOSH FUTBOLCHILARNI TAYYORLASH METODIKASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17924102	364
75.	Bahodirova, G. LIDER VA TASHKILOTCHI O'QUVCHILAR BILAN ISHLASHNING PEDAGOGIK AHAMIYATI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17924108	367
76.	Abramatova, S. RAQAMLASHTIRISH VA IJTIMOIY TA'MINOT. https://doi.org/10.5281/zenodo.17924116	371
77.	Shodiyeva, E. YANGI O'ZBEKISTONDA AMALGA OSHIRILAYOTGAN HUQUQIY ISLOHOTLARNING ASOSIY YO'NALISHLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17924122	374
78.	Dehqonboyeva, Z. RAQAMLASHGAN JAMIYAT SHAROITIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17924126	379
79.	Ochilov, U. MARKAZIY OSIYODA OMMAVIY AXBOROT VOSITALARI SAVODXONLIGI VA AXBOROT TAHDIDLARIGA QARSHI IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISH. https://doi.org/10.5281/zenodo.17924137	383
80.	Muzaffarov, U. YOSHLARNING HUQUQIY MADANIYATINI YUKSALTIRISH, ULAR O'RTASIDA HUQUQBUZARLIK VA	386

	JINOYATCHILIKNING OLDINI OLISH MASALALARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17924146	
81.	Boymurodova, G. MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI. RIVOJLANGAN DAVLATLAR MISOLIDA. https://doi.org/10.5281/zenodo.17924150	391
82.	Axmatova, F. TAZYIQ VA ZO'RAVONLIKKA QARSHI KURASHISHNING XALQARO-HUQUQIY MEXANIZMLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17924156	395
83.	Baxtiyarova, S. GENDER TENGLIGINI SHAKLLANTIRISH JARAYONI: HUQUQIY VA SIYOSIY, MADANIY-MA'NAVIY ASOSLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925686	400
84.	Parpiyeva, A. O'ZBEKISTONDA HUQUQIY MADANIYATNI YUKSALTIRISH FUQAROLIK JAMIYATINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY OMILI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925696	405
85.	Yo'ldoshova, K. YOSHLARNING HUQUQIY ONGI VA HUQUQIY MADANIYATINI YUKSALTIRISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNING O'RNINI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925702	407
86.	Yoriqulov, A. ARXIV MANBALARINI TAHLIL QILISH VA ULARNI TA'LIM JARAYONIGA TATBIQ ETISH. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925708	410
87.	Homidjonov, N. YANGI O'ZBEKISTONDA IJTIMOIIY-GUMANITAR IZLANISHLARNING JAMIYAT RIVOJIGA TA'SIRI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925718	413
88.	Yusupov, O. JAMIYAT VA TARIX FALSAFASI: MADANIY VA MA'NAVIY QADRIYATLARNING TA'SIRI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925724	416
89.	Omonboyev, M. YANGI O'ZBEKISTONDA IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARDAGI ILMIY TADQIQOTLAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925731	421
90.	Xusanov, J. IJTIMOIIY MA'NAVIY MUHITNI BARQARORLASHTIRISHDA TA'LIM TIZIMINING AHAMIYATI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925733	425
91.	Atajanova, Z. IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARDA METODOLOGIK YANGILANISH VA ILMIY INNOVATSIYALAR TIZIMI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925748	432
92.	Berdiyev, D. GUMANITAR BILIMLAR TIZIMIDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA VA INTELLEKTUAL MODERNIZATSIYA. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925752	436

93.	Bozorbekova, M. YANGI O'ZBEKISTON MADANIY SIYOSATINING FALSAFIYAKSIOLOGIK ASOSLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925758	440
94.	Bozorboyev, J. INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISHDA IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNING ROLI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925762	444
95.	Jumaboyeva, R. YANGI O'ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA FALSAFA VA IJTIMOYIY TAFAKKUR UYG'UNLIGI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925766	448
96.	Jumaqulova, M. MA'NAVIYAT VA MILLIY QADRIYATLARNI TIKLASHDA ILMIY TADQIQOTLARNING O'RNI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925776	452
97.	Mahammadiyeva, M. GUMANITAR FANLAR VA FUQAROLIK JAMIYATI: O'ZARO TA'SIR FALSAFASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925783	456
98.	Muxammadrasulov, S. ILMIY GUMANITAR TAFAKKURDA AYOLLAR ROLI: GENDER FALSAFASI VA ILMIY FAOLIYAT. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925786	460
99.	Naimova, D. YANGI O'ZBEKISTON IJTIMOYIY HAYOTIDA ETIKA VA IJTIMOYIY ADOLAT FALSAFASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925791	464
100.	Nazaraliyeva, S. IJTIMOYIY ISLOHOTLAR VA MILLIY IDENTITETNING FALSAFIY UYG'UNLIGI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925797	468
101.	Nomazov, B. YANGI AVLODNING MA'NAVIY TAFAKKURI VA IJTIMOYIY QADRIYATLAR TRANSFORMATSIYASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925801	472
102.	Normurodov, B. MADANIY XOTIRA VA IJTIMOYIY ONG: MILLIY O'ZLIKNING FALSAFIY ASOSLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925805	476
103.	Quryozova, B. MA'NAVIY MEROS VA ZAMONAVIY ONGNING O'ZARO ALOQASI: FALSAFIY TAHLIL. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925813	480
104.	Quvondiqova, I. RAQAMLI MODERNIZATSIYA VA MA'NAVIY QADRIYATLAR O'RTASIDAGI DIALEKTIKA. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925817	484
105.	Saidniyozov, S. SUN'YI INTELLEKT DAVRIDAGI MA'NAVIY TAFAKKURNING YANGI MEZONLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925828	489
106.	Saydullayev, D. RAQAMLI MUHITDA INSON AXLOQINING DEONTOLOGIK O'ZGARISHLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925832	493

107.	Tuxtasinov, B. VIRTUAL MAKONDA MA'NAVIYAT VA SHAXS ERKINLIGI MUAMMOSI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925838	497
108.	Xaitova, S. RAQAMLI MA'NAVIYAT KONSEPSIYASI: FALSAFIY ASOSLAR VA METODOLOGIK YONDASHUVLAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925844	501
109.	Xasanov, S. AXBOROT JAMIYATIDA RUHIYAT VA MA'NAVIY SALOMATLIK MUAMMOLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925846	505
110.	Xoliyarov, I. MA'NAVIY IDENTITET VA RAQAMLI SHAXS KONSEPSIYASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925850	509
111.	Xolmurzayev, N. AXBOROT ETIKASI VA RAQAMLI ADOLAT FALSAFASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925852	513
112.	Xudayberdiyeva, M. RAQAMLASHTIRISH JARAYONIDA MA'NAVIY SUVENERITET MUAMMOSI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925856	517
113.	Yusupov, A. RAQAMLI INSON VA MA'NAVIY JAVOBGARLIK KONSEPSIYASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925860	521
114.	Abdisalomova, Z. O'ZBEKISTON TA'LIM TIZIMIDA RAQAMLI PEDAGOGIKA TAMOIYILLARINI JORIY ETISH STRATEGIYALARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925864	525
115.	Abduraxmonov, A. RAQAMLI METODIKA VA ONLAYN TA'LIM PLATFORMALARI: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925866	529
116.	Absamatov, X. OLIY TA'LIMDA RAQAMLI INNOVATSIYALARNI JORIY ETISHNING BOSHQARUV MODEL. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925872	533
117.	Abulov, A. RAQAMLI MUHITDA BAHOLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING FALSAFIY-METODIK ASOSLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925876	538
118.	Babajanov, S. VIRTUAL VA ARALASH O'QITISH TEXNOLOGIYALARINING AFZALLIKLARI VA CHEKLOVLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925882	542
119.	Bektemirova, D. SUN'IY INTELLEKT YORDAMIDA TA'LIM SIFATI MONITORINGINI AMALGA OSHIRISHNING ILMIY ASOSLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925886	547
120.	Daliyeva, D. RAQAMLI DIDAKTIKA VA SUN'IY INTELLEKT INTEGRATSIYASI: YANGI PEDAGOGIK YONDASHUVLAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925890	552
121.	Eshboyev, S. RAQAMLI TA'LIMDA INSONIY QADRIYATLARNING TRANSFORMATSIYASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925894	556

122.	Ismagulov, X. SUN'YI INTELLEKT DAVRIDA O'QITUVCHINING YANGI ROLI VA PROFESSIONAL KOMPETENSIYALARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925900	560
123.	Ismanov, R. RAQAMLI TA'LIMDA MULOQOT MADANIYATI VA IJTIMOIIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925911	564
124.	Komilova, U. RAQAMLI TA'LIMDA TANQIDIY FIKRLASH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925916	568
125.	Nishanbayeva, N. SUN'YI INTELLEKT DAVRIDA TAFAKKURNING YANGI FALSAFIY TALQINI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925923	572
126.	Norqulova, S. RAQAMLI TAFAKKUR VA INSON ONGINING TRANSFORMATSIYASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925925	576
127.	Ochilov, S. KOGNITIV TEXNOLOGIYALAR TA'SIRIDA INSON TAFAKKURINING O'ZGARISHI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17925929	580
128.	O'rinboyeva, M. VIRTUAL REALLIK VA ONGNING FENOMENOLOGIK TAHLILI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17928739	584
129.	Ozodova, M. AXBOROT FALSAFASI VA ZAMONAVIY BILIM PARADIGMASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17928745	587
130.	Panjiyev, I. TAFAKKUR MADANIYATI VA RAQAMLI TAFAKKUR O'RTASIDAGI DIALEKTIK BOG'LIQLIK. https://doi.org/10.5281/zenodo.17928755	591
131.	Qosimjonova, M. ZAMONAVIY TA'LIMDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING FALSAFIY ASOSLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17928763	598
132.	Qurbonboyev, S. INSON TAFAKKURINING RAQAMLI MUHITGA MOSLASHUVI: FALSAFIY TAHLIL. https://doi.org/10.5281/zenodo.17928769	602
133.	Salomov, S. RAQAMLI REFLEKSIYA VA INSON TAFAKKURINING YANGI GNOSEOLOGIK CHEGARALARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17928775	606
134.	Shodiqulov, B. KIBERESTETIKA VA TAFAKKURNING VIZUAL PARADIGMASI: RAQAMLI IDROK FALSAFASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17928783	613
135.	Sobirova, A. SUN'YI TAFAKKUR VA INSON TAFAKKURINING O'ZARO ONTOLOGIK CHEGARALARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17928808	617
136.	Tursunova, M. RAQAMLI TAFAKKUR MADANIYATI VA MILLIY O'ZLIKNI SAQLASHNING FALSAFIY MEKANIZMLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17928818	625

137.	Ubaydullayev, B. AXBOROT FALSAFASI VA ZAMONAVIY BILIM PARADIGMASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17928828	629
138.	Yo'ldoshev, I. YANGI O'ZBEKISTON IJTIMOIIY-GUMANITAR TAFAKKURINING FALSAFIY PARADIGMALARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17928833	633
139.	Yo'ldosheva, M. YANGI O'ZBEKISTON SHAROITIDA MILLIY O'ZLIKNI TIKLASH VA IDENTIFIKATSIYA JARAYONLARINING FALSAFIY ASOSLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17928841	638
140.	Obidova, M. RAQAMLASHGAN DAVRDA TA'LIMDAGI TRANSFORMATSIYALAR: MUAMMO VA YECHIMLAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17928853	641
141.	Nuralova, N. YANGI O'ZBEKISTON SHAROITIDA OILANING JAMIYATDAGI O'RNI VA IJTIMOIIY BARQARORLIKDAGI AHAMIYATI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17928873	647
142.	1. TALABALARINI INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA FANLARNI INTEGRATIV O'QITISHGA TAYYORLASH. https://doi.org/10.5281/zenodo.17928888	651
143.	Kodirova, G. MEDIATA'LIM VA YOSHLAR DUNYOQARASHINING RIVOJLANISHIDAGI ZAMONAVIY TRANSFORMATSIYALAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17928897	655
144.	Xamrayeva, S. TA'LIM TIZIMIDAGI ZAMONAVIY TAFAKKUR PARADIGMALARINING FALSAFIY MASALALARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17928903	658
145.	Abdumannobova, D. RAQAMLIDAVRDA IJTIMOIIY TARMOQLAR AHAMIYATI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17928911	661
146.	Bo'riyeva, U. SHARQ MAMLAKATLARIDA MANTIQ FANINING SHAKLLANISHI VA ASOSIY BOSQICHLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17928923	664
147.	Karimova, S. NUTQDA SHAKL VA MAZMUN MOSLIGI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17928931	667
148.	Karimova, G. SHAMOL ENERGIYASI RESURSLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17928941	671
149.	Zoirova, M. MILLIY MENTALITET VA UNING IJTIMOIIYLASHUV JARAYONIDAGI O'RNI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17928952	676
150.	Zoirova, M. OILA BILAN OLIB BORILADIGAN IJTIMOIIY-PEDAGOGIK FAOLIYAT Zoirova. https://doi.org/10.5281/zenodo.17928962	680
151.	Shavkat qizi, O. GENDER MUAMMOSINING DAVLAT SIYOSATI VA MAFKURA BILAN UYG'UNLIGI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17928976	685
152.	Abdurahmonov, H. MATEMATIKA TA'LIMIDA ELEKTRON TA'LIM MUHITI VA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN	689

	FOYDALANISHNING NAZARIYMETODIK ASOSLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17928980	
153.	Madayeva, N. O'QUVCHILARNING JAMOAVIY KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA HAMKORLIKDA O'QITISH TEXNOLOGIYALARINING O'RNI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17928988	694
154.	Zokirova, D. TA'LIMDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR BILAN RAQAMLI RESURSLARNING INTEGRATSIYASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929001	699
155.	Abdumutalov, B. SUN'IY INTELLEKT ASOSIDA TA'LIM JARAYONLARINI SHAXSIYLASHTIRISH VA RAQAMLASHTIRISH: O'QUV MA'LUMOTLARINI KIBERXAVFSIZLIK BILAN HIMOYALASH STRATEGIYALARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929006	703
156.	Abdumutalov, B. SUN'IY INTELLEKT YORDAMIDA IJTIMOY- GUMANITAR TADQIQOTLAR: MA'LUMOTLARNI TAHLIL QILISH VA KIBERXAVFSIZLIKNI TA'MINLASH IMKONIYATLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929022	708
157.	Abdumutalov, B. SUN'IY INTELLEKT VA KIBERXAVFSIZLIK KONTEKSTIDA PEDAGOGIK TAFAKKUR PARADIGMALARI: AXBOROT ETIKASI VA INTELLEKTUAL QAROR QABUL QILISH. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929028	713
158.	Abdumutalov, B. RAQAMLASHTIRILGAN TA'LIM VA SUN'IY INTELLEKT ORQALI MA'NAVIY TARAQQIYOT: YOSHLAR ONGINI KIBERXAVFSIZ SHAKLLANTIRISH STRATEGIYALARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929034	718
159.	Abdumutalov, B. SUN'IY INTELLEKT VA MEDIATA'LIM: YOSHLAR TOMONIDAN RAQAMLI KONTENTNI QABUL QILISH, TANQIDIY TAFAKKUR VA KIBERXAVFSIZLIK MASALALARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929046	721
160.	Otaniyozov, M. KARIB INQIROZI JARAYONIDA DIPLOMATIK MUZOKARALAR STRATEGIYASI: KENNEDI–XRUSHCHYOV YOZISHMALARI TAHLILI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929060	727
161.	Yaxshiliqov, O. FUQAROLARNING O'ZINI O'ZI BOSHQARISH ORGANLARINING FUQAROLIK JAMIYATINI SHAKLLANTIRISHDAGI O'RNI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929071	730
162.	Samiyeva, K. MEDIA VA AXBOROTNING YOSHLAR MA'NAVIYATIGA TA'SIRI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929081	734
163.	Yusupbekova, I. SENEKANING IJTIMOY-AXLOQIY QARASHLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929085	738

164.	Rapiqova, Z. OROL DENGIZINING QURISHI OQIBATLARINI ENGILLASHTIRISHGA QARATILGAN CHORA-TADBIRLARINING AHAMIYATI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929089	741
165.	Abduvaitov, E. DAVLAT TILI VA ISH YURITISH MADANIYATI: NAZARIYA VA AMALIYOT UYG'UNLIGI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929094	744
166.	Teshaboyeva, X. "YOSHLARNING AXLOQIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING FALSAFIY-IJTIMOY AHAMIYATI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929100	748
167.	Yaxshiyeva, S. SHARQ VA G'ARB FALSAFASIDA AXLOQ VA MA'NAVIY QADRIYATLAR MUNOSABATI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929111	752
168.	Abdushukurov, B. 1925–1991 YILLARDA O'ZSSRDA PEDAGOGIK KADRLAR TAYYORLASH TIZIMI VA ILMIY FAOLIYAT RIVOJI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929170	759
169.	Бобоева, М. ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКОЕ ОТКЛОНЕНИЕ КАК СРЕДСТВО ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ РЕЧИ ЭРКЮЛЯ ПУАРО В ПРОЗЕ АГАТЫ КРИСТИ. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929181	765
170.	Асимова, Ф. ЭПИТЕТ КАК СТИЛИСТИЧЕСКОЕ СРЕДСТВО В ПОВЕСТИ АНТУАНА ДЕ СЕНТ-ЭКЗЮПЕРИ "МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ". https://doi.org/10.5281/zenodo.17929190	769
171.	Alimbayeva, S. PEDAGOGIK TA'LIM INNOVATSION KLASTERI SHAROITIDA INDIVIDUAL YONDASHUV TAMOYILLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929195	773
172.	Dehqonboyeva, Z. RAQAMLASHGAN JAMIYAT SHAROITIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929202	777
173.	Mubinova, M. UMUMTA'LIM MAKTABLARINING BOSHQA TA'LIM BOSQICHLARI BILAN PEDAGOGIK HAMKORLIGI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929215	780
174.	Narenova, M. INKLYUZIV TA'LIMDA O'QITUVCHINING KASBIY KOMPETENSIYASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929225	784
175.	Abdukadirova, Z. MEDIA TA'LIMDAGI TRANSFORMATSIYALAR YOSHLAR NIGOHIDA. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929237	787
176.	Tazabayeva, O. RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA KO'RGAZMALILIK TAMOYILLARI ASOSIDA TALABALARNI PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASH VA ULARNING MA'NAVIY-AXLOQIY RIVOJLANISHIDAGI MUAMMOLAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929242	790
177.	Karimova, T. UMUMTA'LIM MUASSASASIDA YOSHLARNI TARBIYALASHDA O'ZIGA XOS SHARQONA USULLARDAN	793

	FOYDALANISH	METODIKASI.	
	https://doi.org/10.5281/zenodo.17929254		
178.	Insavaliyeva, N. TA'LIM JARAYONIDA FASILITATORLIK VA KAUCHING STRATEGIYALARINI INTEGRATSIYA QILISH MODEL. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929260		797
179.	Mamadaliyeva, M. SUN'IY INTELLEKT ORQALI O'QUVCHI SHAXSINING QAYTA TALQINI: AXLOQ, TAFAKKUR VA MAS'ULIYAT https://doi.org/10.5281/zenodo.17929272		801
180.	Nazarova, S. SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN TA'LIM JARAYONIDA FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929281		804
181.	Usanov, Z. YANGI O'ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNING AHAMIYATI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929300		807
182.	Saydullayeva, R. TALABALARNING METODIK KOMPETENTLIGINI INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929557		812
183.	Fozilova, S. O'ZBEKISTONDA FUQAROLIK JAMIYATINI RIVOJLANTIRISHDA HUQUQIY ISLOHOTLARNING ROLI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929561		817
184.	Turg'unov, A. O'SIMLIKLARDA FIZIOLOGIK JARAYONLARNING AHAMIYATI: FOTOSINTEZ. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929565		820
185.	Xudayberganova, Z. INLYUZIV TA'LIM TIZIMINI SHAKLANTIRISHDA PEDAGOGIK YONDASHUVLAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929573		823
186.	Turdiyeva, K. GLOBALLASHUV SHAROITIDA O'SMIR YOSHDAGI O'QUVCHILARNI RUHIY SALOMATLIGINI TA'MINLASHNING DOLZARB MASALALARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929579		826
187.	Abdunabiyeva, M. SUN'IY HAYOTDAN RAQAMLI MA'NAVIYAT SARI: YANGI DAVR ONTOLOGIK IZLANISHLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929587		830
188.	Jo'raboyeva, Z. JALOLIDDIN RUMIYNING "ICHINGDAGI ICHINGDADIR" ASARIDA TA'LIM-TARBIYA MASALASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929594		836
189.	Chinpo'latov, U. TURKIY XALQLAR TAFAKKURIDA BODRIYAR KONSEPSIYASINING FALSAFIY TALQINI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929599		841

190.	Rasulov, M. RAQAMLI JAMIYATDA INSON TAFAKKURI VA TA'LIMNING YANGI PARADIGMASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929602	845
191.	Mirzayeva, S. DIGITAL TRANSFORMATION IN SCHOOLS. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929615	849
192.	Yuldasheva, G. RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANIB KASBIY (AMALIY) KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929625	854
193.	Yulchiyeva, M. FINLYANDIYA TA'LIMIDA TENGLIK VA MUSTAQILLIK TAMOIYILI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929632	858
194.	G'ayratliyeva, D. SAHNALASHTIRISH FAOLIYATI JARAYONIDA BOLALARDA IJODKORLIKNI RIVOJLANTIRISH. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929642	861
195.	Rahmadjonov, S. LAKUNAR BIRLIKLARNING TARJIMA MUAMMOLARI VA ULARNI O'RGANISH AHAMIYATI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929657	868
196.	Musurmonov, U. TA'LIM JARAYONIDA TALABALARNING MUSTAQIL FAOLIYATINI RAQAMLASHTIRISH METODIKASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929669	872
197.	Amirova, P. JAMIYATDA HUQUQIY ONG VA HUQUQIY MADANIYATNI YUKSALTIRISH DAVR TALABI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929676	876
198.	Mahammatova, O. HUQUQIY TAFAKKURNI SHAKLLANTIRISHDA ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARINING O'RNINI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929686	878
199.	Бахронов, Б. ТАЛАБАЛАРДА МИЛЛАТЛАРАПО ТОТУВЛИК ВА ҲАМЖИХАТЛИК КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ (Янги Ўзбекистон тарихи фани мисолида). https://doi.org/10.5281/zenodo.17929693	881
200.	Madaminova, M. NUTQDA O'RINLI VA NOO'RIN SO'ZLAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929728	885
201.	Egamo, M. CHUQURLASHTIRILGAN MAXSUS TAYYORGARLIK DAVRIDA YOSH GIMNASTKALAR BILAN ISHLASHNING O'ZIGA XOSLIGI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929734	889
202.	Abduvaitova, S. SUN'IY INTELLEKT VA INSON MA'NAVIYATI: ZAMONAVIY JAMIYATDAGI YANGI FALSAFIY MUAMMOLAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929741	894
203.	Abdug'aniyeva, M. O'QUVCHILARNING NUTQIY KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929748	899

204.	Rasulov, M. RAQAMLI JAMIYATDA INSON TAFAKKURI VA TA'LIMNING YANGI PARADIGMASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929758	903
205.	O'rmonova, G. ZAMONAVIY O'QUVCHILAR TAFAKKURIDA TIL VA NUTQ MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929768	906
206.	Usanov, Z. YANGI O'ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA IJTIMOYIY- GUMANITAR FANLARNING AHAMIYATI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929776	909
207.	Rahimova, M. MEDIATA'LIM – YOSHLAR ONGINI SHAKLLANTIRUVCHI OMIL SIFATIDA. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929780	914
208.	Tojiqulova, F. IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNI O'QITISHDA QO'LLANILADIGAN INTERFAOL METODLAR TRANSFORMATSIYASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929889	919
209.	Rajabboyeva, S. MAHMUDXO'JA BEHBUDIYNING MA'RIFAT BOBIDAGI XIZMATLARI, "BEHBUDIYA" KUTUBXONASI VA "NASHRIYOTI BEHBUDIYA" FAOLIYATI TAHLILI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929904	925
210.	Chinpo'latov, U. TURKIY XALQLAR TAFAKKURIDA BODRIYAR KONSEPSIYASINING FALSAFIY TALQINI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929924	929
211.	Qobilova, M. "KELAJAK O'QITUVCHISI" KONSEPSIYASIDA FASILITATORLIK VA MENTORLIK FAOLIYATINING PEDAGOGIK MEZONLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929929	932
212.	Anorboyev, B. O'QUVCHILARNING FUTBOL O'YIN JARAYONIDA HARAkatLANISHI VA ULARNI NAZORAT QILISH XUSUSIYATLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929942	936
213.	Anorboyev, B. FUTBOLCHILARNI MASHG'ULOTLARDA JISMONIY TAYYORGARLIGINI OSHIRISH. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929950	940
214.	Mo'minova, N. ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMIDA PEDAGOGIYALARNING KREATIVLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929956	944
215.	Abdukadirova, Z. MEDIA TA'LIMDAGI TRANSFORMATSIYALAR YOSHLAR NIGOHIDA. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929968	948
216.	G'ulomjonova, M. RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA MA'NAVY TARAQQIYOT MUAMMOLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929978	957
217.	Jumamurodova, S. INKLYUZIV VA INTEGRATSIYALASHGAN TA'LIM O'XSHASH JIHATLARI HAMDA DEFECTOLOG VA	961

	PSIXOLOGLARNING https://doi.org/10.5281/zenodo.17929980	HAMKORLIGI.	
218.	Shuxratova, D. TA'LIM TIZIMIDAGI ZAMONAVIY TAFAKKUR PARADIGMALARINING FALSAFIY MASALALARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929986		965
219.	Musurmonov, M. TALABALARNING SIMMETRIYA VA SAQLANISH QONUNLARIGA OID KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHGA MO'ljALLANGAN VEBPLATFORMA MODELINING TUZILMASI VA FUNKSIONAL IMKONIYATLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929992		967
220.	Mirtoshboyeva, S. RAQAMLI KOMPETENSIYALAR VA TA'LIM NATIJALARI: NAZARIY KORRELYATSIYA VA GLOBAL TENDENSIYALAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17929998		971
221.	Normurodov, M. KASALXONADA TA'LIM JARAYONINI TASHKIL ETISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930002		974
222.	Ayazova, R. REFLEKSIV QOBILIYATLARNING PEDAGOGIK TA'RIFI VA KELAJAK O'QITUVCHISINI TAYYORLASHDAGI O'RNI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930020		977
223.	Ismoilov, A. RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA YOSHLARNING KOMPETENSIYASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930029		981
224.	Ismoilov, A. RAQAMLASHGAN JAMIYATDA MA'NAVIY TRANSFORMATSIYALAR. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930039		984
225.	Erkinboyeva, Z. IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARDA ILMIY TADQIQOT ISHLARINING ASOSLARI HAQIDA. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930055		987
226.	Abdug'afforov, A. O'ZBEKISTON SSRDA SUD TIZIMI FAOLIYATI VA UNING JAMIYATDAGI O'RNI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930065		990
227.	Abriyev, R. JADIDCHILIK HARAkatINING NAMOYONDALARI VA ULARNING MA'ANAVIY G'OYALARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930087		995
228.	Abriyev, R. MARIFAT VA ERKINLIK YO'LIDA: JADIDCHILIKNING IJTIMOYISIYOSIY TA'SIRI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930101		999
229.	Meyliyev, S. KIBERXAVFSIZLIK, SUN'IY INTELLEKT, MA'LUMOTLARNI HIMOYA QILISH. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930117		1008
230.	Ahmadov, A. HUQUQ FANLARINI O'QITISHDA TARIXIY TAFAKKURNING O'RNI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930125		1011

231.	Rajabova, S. GLOBALLASHUV SHAROITIDA BOLALARGA NISBATAN ZO'RAVONLIK VA UNING SABABLARI HAMDA OQIBATTLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930218	1014
232.	Abdullayeva, A. ZAMONAVIY TEXNANOLOGIYALAR DAVRIDA MEDIATA'LIM TRANSFORMATSIYASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930224	1017
233.	Baxtiyarova, S. GENDER TENGLIGINI SHAKLLANTIRISH JARAYONI: HUQUQIY VA SIYOSIY, MADANIY-MA'NAVIY ASOSLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930230	1021
234.	Islomova, S. RAQAMLI MUHITDA DINIY QADRIYATLARNING TRANSFORMATSIYASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930238	1025
235.	Ismoilova, Z. RAQAMLI MADANIYAT VA MA'NAVIY ESTETIKA O'RTASIDAGI UYG'UNLIK. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930244	1029
236.	Melikova, E. RAQAMLI ETIKA VA SAN'ATDAGI MA'NAVIY MAS'ULIYAT MUAMMOLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930254	1033
237.	Mo'minqulova, S. RAQAMLI KOMMUNIKATSIYA VA MADANIY TAFAKKUR INTEGRATSIYASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930256	1037
238.	Narmurzayeva, V. RAQAMLI INSON VA MA'NAVIY EVOLYUTSIYA ISTIQBOLLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930265	1041
239.	Qanoatova, S. MEDIATA'LIM JARAYONIDA YOSHLARNING RAQAMLI TAFAKKURI VA TANQIDIY FIKRLASHINI SHAKLLANTIRISH. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930272	1045
240.	Sayfullayeva, S. MEDIATA'LIMNING FALSAFIY MOHIYATI: AXBOROTDAN TAFAKKUR SARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930282	1049
241.	Turdiboyeva, N. YOSHLAR ONGIDA RAQAMLI MEDIA ORQALI SHAKLLANAYOTGAN QADRIYATLAR TIZIMI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930294	1053
242.	Xamidullayeva, D. MEDIAKOMPETENSIYA VA MA'NAVIY IMMUNITET: YOSHLAR UCHUN YANGI CHAQIRIQ. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930302	1057
243.	Xasanova, M. RAQAMLI MEDIA VA YOSHLAR MADANIY IDENTITETINING TRANSFORMATSIYASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930310	1061
244.	Yuldosheva, F. SUN'IY INTELLEKT VOSITALARI YORDAMIDA MEDIATA'LIMNI MODERNIZATSIYA QILISH. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930317	1065

245.	Aliboyev, A. MEDIATA'LIM VA GUMANISTIK QADRIYATLAR O'RTASIDAGI DIALEKTIK BOG'LIQLIK. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930323	1069
246.	Hakimov, H. YOSHLARNING RAQAMLI MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA MEDIATA'LIMNING O'RNI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930331	1073
247.	Husanov, R. MEDIATA'LIMNING YOSHLARNING MA'NAVIY XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDAGI ROLI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930339	1077
248.	Islomov, D. MEDIATA'LIM VA YOSHLARNING IJTIMOY MAS'ULIYATINI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930351	1081
249.	Ismatov, R. MEDIATA'LIMDA TANQIDIY FIKRLASH VA MA'NAVIY QARORLAR QABUL QILISH KOMPETENSIYASI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930359	1085
250.	Ma'rufov, S. RAQAMLI AXBOROT MUHITIDA YOSHLARNING ESTETIK DIDINI SHAKLLANTIRISHDA MEDIATA'LIMNING ROLI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930372	1089
251.	Muzaffarov, B. MEDIATA'LIMDA MILLIY VA GLOBAL QADRIYATLAR UYG'UNLIGI: YOSHLAR TAFAKKURI KONTEXTID. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930380	1093
252.	Sherniyazov, S. MEDIATA'LIMDA AXBOROT ETIKASI VA RAQAMLI MAS'ULIYATNING FALSAFIY TALQINI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930394	1097
253.	Xujamkulov, X. MEDIATA'LIMDA AXBOROT ESTETIKASI VA GUMANISTIK TAFAKKUR UYG'UNLIGI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930409	1099
254.	Muxtarova, SH. M. FANLARARO INTEGRATSIYANING ZAMONAVIY TA'LIMDAGI O'RNI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17930419	1101